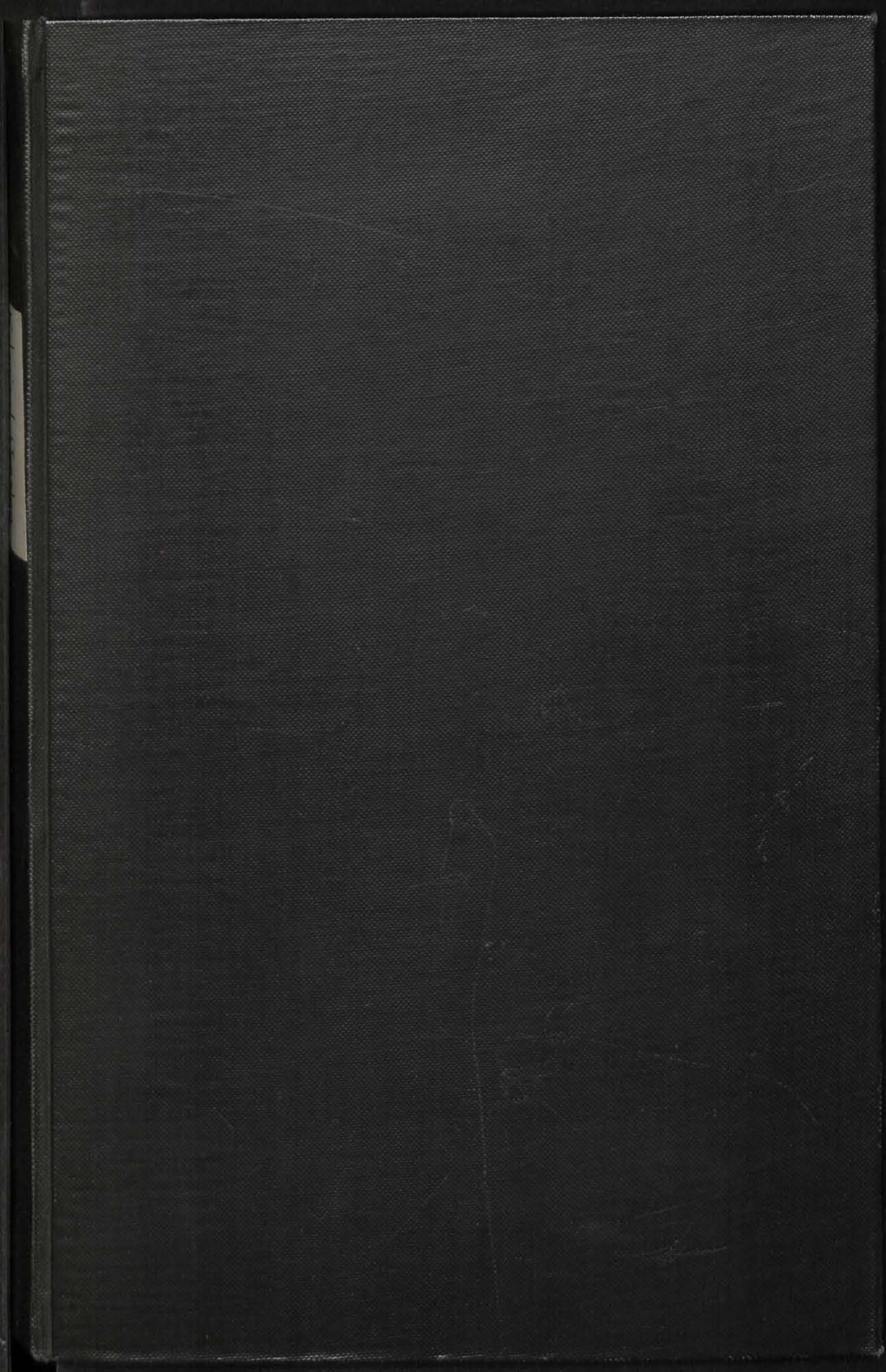

Koloniaal Verslag.

GELEIDENDE BRIEF.

N°. 1.

2

42

's GRAVENHAGE, *den* 20*sten September* 1869.

Ik heb de eer U Hoog Ed. Gestr. hierbij aan te bieden het bij artikel 60 der Grondwet voorgeschreven Verslag van het beheer der overzeesche kolonien en bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden.

Naar gebruik vormt elke door het Opperbestuur afzonderlijk beheerde groep: Nederlandsch Indie, Suriname, Curaçao, Kust van Guinea, een afzonderlijk stuk.

Overeenkomstig de nieuwe regeling, vermeld in mijnen brief van 6 October 1868, wordt dit verslag ingezonden op den dag der opening van de vergadering der Staten-Generaal.

Het verslag bevat ten aanzien van Nederlandsch Indie de statistische opgaven over de jaren 1867 en 1868 (enkele uitgezonderd) met mededeelingen, die zich aan het vorige verslag sluiten tot den datum der voornaamste laatste tijdingen. Hierdoor kan de gaping, die bij den overgang tot de nieuwe regeling bestond, hoofdzakelijk voor gevuld gehouden. Ten aanzien van de overige groepen bevat het de statistiek van 1868, met mededeelingen als voren.

Het *Kort Overzigt*, dat volgens de nieuwe regeling het vorige verslag vergezelde, is toen gebleken voortaan gemist te kunnen worden. De inhoud staat nu in de verslagen zelve.

Het verslag betreffende Suriname moest, wegens het naauwe verband, dikwerf verwijzen naar het verslag, door den Gouverneur dier kolonie, ingevolge art. 39 der wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164), over 1868 opgemaakt, omtrent de werking der maatregelen aangaande de opheffing der slavernij aldaar. Om die reden wordt het laatstbedoelde verslag, bij het Departement van Kolonien voor zooveel noodig van aanteekeningen voorzien, thans tevens aangeboden.

De Minister van Kolonien,

DE WAAL.

III. ...

IV. Eenige onderwerp... in verband ...

§ 1. Notarissen ...

Staten-Generaal.

INHOUD

VAN

HET VERSLAG BETREFFENDE NED. (OOST-) INDIE.

INHOUD.

BIJLAGEN

BEHOORENDE

BIJ HET VERSLAG VAN NEDERL. (OOST-) INDIE.

Lit. **A**, n°. 1—15. Staten betreffende de bevolkingstatistiek van Nederlandsch Indie over 1867 en 1868.

N°. 16. Aantooning van de gedurende 1867 en 1868 verleende vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie aan Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden.

N°. 17. Idem van die gedurende 1867 op Java en Madura verleend aan Oostersche vreemdelingen.

N° 18. Opgave van de ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken, waardoor in 1867 en 1868 menschen het leven hebben verloren.

Lit. **B**. Aantooning van de formatie en sterkte van het leger in Nederlandsch Indie onder ultimo December 1867 en 1868.

Lit. **C**. Overzigt der uitkomsten van de geneeskundige dienst bij de landmagt op Java en Madura over 1867 en 1868.

Lit. **D**. Idem voor zooveel de Buitenbezittingen betreft.

Lit. **E**. Overzigt van de in Nederlandsch Indie op 1°. Januarij 1868 aanwezige oorlogs- en gouvernementsmarine, alsmede van de daarin tot 15 Julij 1869 voorgevallen veranderingen.

Lit. **F**. Lijst der kaarten en gidsen uitgegeven door het Departement der Marine in Nederlandsch Indie (eertijds door de Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten), loopende tot medio 1869.

Lit. **G**. Idem van de gedurende 1867 en 1868 bij het Departement der Marine in Nederlandsch Indie ingekomen opnemingen en schetsen.

Lit. **H**, n°. 1—3. Aantooningen van het aantal dwangarbeiders en andere gevangenen op Java en Madura en in de Buitenbezittingen gedurende 1867 en 1868.

Lit. **J**. Aantooning van de verrigte heerendiensten op Java en Madura, met uitzondering van de Vorstenlanden, gedurende 1867 en 1868.

Lit. **K**. Statistiek betreffende den aanslag der landrente op Java en in de afdeeling Pamakassan (Madura) over 1864—1868, aanwijzende de verhouding van dien aanslag tot de waarde van den padi-oogst.

Lit. **L**. Aantooning van den aanslag der bedrijfsbelasting op Java en Madura over 1866, 1867 en 1868, afzonderlijk voor inlanders, Chinezen en andere vreemde Oosterlingen.

Lit. **M**. Idem van de uitkomsten der bijhouding van de bevolkingstatistiek in de geheel of gedeeltelijk statistisch opgenomen residentiën Kadoe, Bagelen, Pekalongan, Tagal, Samarang en Banjoemas gedurende 1868 (voor laatstgenoemd gewest alleen gedurende het 2de semester).

Lit. **N**. Lijst van de inlandsche leer- en leesboeken van af Augustus 1851 tot ult°. 1866 van regeringswege gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld.

Lit. **O**. Idem van de in Nederlandsch Indie aanwezige zendelingen en zendeling-werklieden, aan wie is verleend de bijzondere toelating bedoeld bij art. 123 Regeringsreglement.

Lit. **P**. n°. 1—4. Summiere ziekenrapporten (1) betreffende de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie over 1867 en 1868.

Lit. **Q**, n°. 1 en 2. Ziektekundig overzigt der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, gedurende 1867 en 1868.

Lit. **R**. Plaatsgewijze numerieke opgaaf dier behandelden en overledenen.

Lit. **S**. Lijst der voornaamste landswerken, in 1867 en 1868 voltooid, voortgezet of ondernomen (en nog niet voltooid).

Lit. **T**. Aantooning van de maandelijksche opbrengst van het spoorwegverkeer langs het reeds in exploitatie zijnde gedeelte der lijn Samarang-Vorstenlanden, gedurende 1868 en de vijf eerste maanden van 1869.

Lit. **U**. Idem van het aantal stoomwerktuigen en toestellen in Nederlandsch Indie aanwezig bij het eind van de jaren 1866—1868.

Lit. **V**. Idem van de opbrengst enz. der verschillende gedurende 1867 en 1868 verkochte gouvernements consignatie-producten.

Lit. **W**. Statistiek betreffende de opiumpacht op Java en Madura over de jaren 1867, 1868 en 1869.

Lit. **X**. Aantooning van den opiumpachtschat in de Buitenbezittingen over dezelfde jaren.

Lit. **IJ**. Idem van de pachtsommen der buiten het opium-middel op Java en Madura verpachte (zoogenaamde kleine) middelen, insgelijks over de jaren 1867, 1868 en 1869.

Lit. **Z**. Idem idem voor zooveel de buitenbezittingen betreft.

Lit. **AA**. Idem van de uitkomsten der rijstcultuur op Java en Madura over 1867.

Lit. **BB**. Idem idem over 1868.

Lit. **CC**. Idem van de teelt van klapperboomen op Java en Madura over 1867 en 1868.

Lit. **DD**. Idem van de uitkomsten der gouvernementskoffijcultuur op Java over 1867.

Lit. **EE**. Idem idem over 1868.

Lit. **FF**. Idem van het aantal koffijboomen onder ult°. Maart 1868.

Lit. **GG**. Idem idem onder ult°. Maart 1869.

Lit. **HH**. Idem van de uitkomsten der gouvernements-suikercultuur op Java en Madura over 1867.

Lit. **JJ**. Idem idem over 1868.

Lit. **KK**. Idem voor zooveel elke fabriek in het bijzonder betreft, tevens statistische gegevens bevattende nopens het werken der verschillende ondernemingen over 1867.

Lit. **LL**. Idem idem over 1868.

---

(1) Deze rapporten zijn, ter inzage van de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd.

BIJLAGEN.

Lit. **MM**. Overzigt der voor den arbeid in en bij de suikerfabrieken van bestuurswege verstrekte arbeiders over 1862—1866.

Lit. **NN**. Idem betreffende den stand der kinacultuur bij het eind van de jaren 1866, 1867 en 1868.

Lit. **OO**, n°. 1 en 2. Idem betreffende den groei der verschillende soorten van kinaboomen.

Lit. **PP**. Overzigt van de uitkomsten der gedurende 1868 te Batavia bewerkstelligde scheikundige analyses van Java-kinabasten en van die later in Nederland gedaan.

Lit. **QQ**. Idem betreffende de op Java gevestigde landbouw-ondernemingen op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd, loopende tot 6 Augustus 1869.

Lit. **RR**. Aantooning betreffende de op Java bestaande houtkap-ondernemingen, werkende op contract met het Gouvernement, over 1866—1868.

Lit. **SS**. Idem betreffende den veestapel op Java en Madura over 1867 en 1868.

Lit. **TT**. Statistiek betreffende de tin-exploitatie op Banka over 1866—1868.

Lit. **UU**, n°. 1—9. Aantooningen betreffende den handel en de scheepvaart op Java en Madura over het jaar 1867 (waaronder ééne aantooning over 1866).

Lit. **VV**, n°. 1—9. Idem voor zooveel de Buitenbezittingen betreft over het jaar 1866.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

VERBETERINGEN.

In het verslag.

Bladz. 2, kolom 1, reg. 13, staat: bijlage C, lees: » bijlage B";

» » » 2, » 11, » bijlage N, lees: » bijlage M";

» 11, » 2, » 38 v. o., staat: op Borneo, lees: » voor Broenai (Borneo proper)";

» 51, » 1, » 4 (onder het staatje, enz), staat: 1867, lees: » 1866, 1867";

» 82, » 2, » 11 v. o., staat: § 8, lees: » § 3";

» 119, (in het staatje), kolom 6, laatsten regel, staat: 15,26, lees: » 15,15$^{1}/_{2}$";

» » » » » » 7, » » » 41,45$^{7}/_{10}$, lees: » 42,84$^{4}/_{10}$";

» » » » » » 8, » » » 35,24$^{6}/_{10}$, lees: » 36,67$^{5}/_{10}$";

» 123, » » » » 8, voorlaatsten regel, staat: 1 012 800, lees: » 1 013 300";

» » » » » » 9, » » » 17,91$^{3}/_{10}$, lees: » 18,33";

» » » » » » 10, » » » 13,22$^{4}/_{10}$, lees: » 13,57$^{5}/_{10}$";

» » » » » » 9, laatsten » » 18,16$^{2}/_{10}$, lees: » 18,75$^{6}/_{10}$";

» » » » » » 10, » » » 13,46, lees: » 13,93$^{2}/_{10}$";

» 130, kolom 7, reg. 13 v. o., staat: 2695, lees: » 770";

» 148, » 2, » 36 » » » 104, lees: » 10 429";

» 156, (in het staatje), kolom 5, reg. 1, staat: 1209, lees: » 1189$^{1}/_{4}$";

» » » » » » 6, » » » 91,04$^{6}/_{10}$, lees: » 92,57$^{7}/_{10}$";

» » » » » » 7, » » » 77,90$^{7}/_{10}$, lees: » 79,19$^{2}/_{10}$";

» 161, » » » » 3, » 3 v. o., staat: 66,21$^{2}/_{10}$, lees: 66,36$^{4}/_{10}$";

» » » » » » 4, » » » » » 62,00$^{1}/_{10}$, lees: 62,14$^{6}/_{10}$";

» » in de noot onder het staatje, reg. 3, staat: 550, lees: » 555".

In de bijlagen.

Bijlage A, bladz. 3, kolom 6, laatsten regel, staat: 393 524, lees: » 393 447";

» » » 6, » 4, reg. 8, staat: 2275, lees: » 2575";

» HH, » 3, laatste kolom, aanmerking *e* behoort gelezen te worden als volgt: » Hieronder 10 277,90 pikols ingekochte suiker. Bovendien zijn 109,84 pikols door een der fabrikanten in geld vergoed".

» KK, bladz. 2, kolom 10, reg. 4 v. o., staat: 36 000 000, lees: » 3 600 000".

A. Grondgebied en bevolking.

§ 1. *Grondgebied.*

Sedert de inlijving der onafhankelijke Pasoemahlanden (Sumatra), bereids in het vorig verslag besproken, heeft het grondgebied van Nederlandsch Indie geene *uitbreiding* ondergaan.

De beschrijving der *gedaante* van het grondgebied wordt steeds voortgezet. Bijzonderheden omtrent den voortgang der verschillende opnemingen worden aangetroffen onder *Militaire verkenningen* (hoofdstuk D, § 3), *Geographische dienst* (E, § 4), *Hydrographische dienst* (§ 4 als voren), AGRARISCHE, STATISTISCHE EN TOPOGRAPHISCHE OPNEMINGEN (J. afd. III). In den Regeringsalmanak voor Nederlandsch Indie 1869 (bladz. 40 en 52) vindt men daarenboven voor een groot aantal plaatsen opgaven van de geographische ligging en van de hoogte boven zee.

Ten aanzien der *oppervlakte* leverden de verschillende onderzoekingen voor Java en Madura reeds eenige meer naauwkeurige cijfers dan die, in het Koloniaal Verslag 1849 opgegeven (zijnde later geene medegedeeld).

De nieuwe cijfers volgen hier tegenover de opgaven van 1849.

GEWESTEN.	Vierkante geographische mijlen.	Volgens de opgaven van 1849, mede in □ geographische mijlen.	AANMERKINGEN.
Bantam	150.8	*a* 159.9	*a.* Hieronder voor de eilanden dezer residentie 5.5 □ geographische mijlen.
Batavia	117.2	*b* 103.0	*b.* De eilanden dezer residentie beslaan te zamen 1 □ geographische mijl; de afdeeling Buitenzorg 66.5.
Krawang	86.8	96.1	
Preanger regentschappen .	385.8	379.8	*c.* De oppervlakte hieronder begrepen voor de Karimon-Java-eilanden enz. bedraagt 1.8 □ geographische mijl.
Cheribon.	121.2	127 7	
Tagal.	63.0	53.1	*d.* Als voren 21.9 voor Bawean, de Kangeang-eilanden enz.
Pekalongan	33.7	29.1	
Samarang	99.3	88.9	*e.* Als voren 0.5 voor het eiland Sempoe.
Japara	42.0	*c* 42.0	*f.* Als voren 1.3 voor het eiland Noesa-Baron.
Rembang	139.1	124.0	*g.* Als voren 2.3 voor het eiland Noesa-Kambangan.
Soerabaija	108.7	*d* 126.8	*h.* Hiervan voor het eiland Java afzonderlijk 2313 □ geographische mijlen.
Pasoeroean	103.9	*e* 111.5	
Bezoeki	74.7		
Probolinggo.	53.0	*f* 257.9	
Banjoewangi	84.0		
Banjoemas	101.8	*g* 99.3	
Bagelen	62.2	57.7	
Kadoe.	37.1	39.4	
Madioen	148.2	147.1	
Kediri	117.7	128.4	
	2130.2	2176.7	
Soerakarta	110.0	112.7	
Djokjokarta	54.6	57.9	
	2294.8	*h* 2347.3	
Madura	96.0	97.3	
	2390.8	2444.6	

De oppervlakte der bezittingen buiten Java en Madura werd destijds geschat op een totaal van 25 500 vierkante geographische mijlen. Sedert is echter het gebied aanzienlijk uitgebreid.

§ 2. *Bevolking.*

Eene statistiek der bevolking van Nederlandsch Indie, ingerigt naar het voorbeeld der laatste jaren, en ontleend aan dezelfde bronnen als vroeger, wordt voor de jaren 1867 en 1868 aangetroffen in bijlagen A, n°. 1—18.

Even als in 1866 ontbreekt de opgaaf der in Indie aanwezige gepensioneerde Europesche landsdienaren (in 1865 bijlage A, n°. 6). Als overbodig, wegens de herhaling er van in bijlage C, is thans onder de bevolkingstaten niet meer opgenomen de vroeger gebruikelijke opgaaf nopens het leger (in 1866 bijlage A, n°. 15).

Juiste opgaven omtrent de bevolking, zelfs op de hoofdbezitting Java, kunnen (vier residentien uitgezonderd) nog niet worden gedaan. Intusschen worden de bevolkingsopgaven nopens dat eiland en nopens het gouvernement van Celebes geacht betrekkelijk digter bij de werkelijkheid te komen dan de statistiek nopens de overige gedeelten van het Nederlandsch-Indisch gebied.

Hoeveel het bekende van het wezenlijke cijfer kan verschillen, heeft de telling in de vier hooger bedoelde residentien: Cheribon, Banjoemas, Bagelen en Kadoe bewezen, waar het laatste veel grooter dan het eerste bevonden werd. Ditzelfde verschijnsel doet zich voor in de drie overige gewesten van Java, waar tellingen onderhanden zijn: Tagal, Pekalongan en Samarang (*).

Omtrent de resultaten der bijhouding-statistiek over 1868 zij verwezen naar bijlage M behoorende bij hoofdstuk J, afdeeling III van dit verslag. Die over 1867 werden reeds medegedeeld in bijlage L van het vorig verslag.

Na Java en Celebes bieden Sumatra en de eilanden Banka en Billiton de meeste waarschijnlijkheid aan voor eenige juistheid van het bevolkingcijfer: Sumatra omdat ook daar opnemingen hebben plaats gevonden, en de beide tin-eilanden omdat zij door de exploitatie van dat mineraal en de aanwezigheid van een betrekkelijk groot Europeesch personeel beter dan andere eilanden bekend zijn.

De bevolking-statistiek der laatste vijf jaren wijst voor genoemde bezittingen de navolgende totalen aan:

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.
Java en Madura	13 917 400	14 168 400	14 552 500	14 945 900	15 477 700
Celebes (gouvernement van)	328 000	327 900	325 500	332 400	338 700
Sumatra's Westkust (gouvernement van) (1)	877 700	878 200	878 700	892 800	1 565 000
Banka	54 300	55 500	57 600	58 200	59 000
Billiton	15 800	17 700	18 000	18 500	18 800

Op Java en Madura was de bevolking naar den landaard, in genoemde vijf jaren zamengesteld als volgt:

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.
Europeanen	27 100	27 900	29 100	28 700	28 500
Chinezen	156 200	158 500	162 800	166 200	167 600
Arabieren	6 800	6 600	6 600	6 800	(3) 11 500
Andere vreemde Oosterlingen	22 800	21 500	(2) 3 000	4 600	4 200
Inlanders	13 704 500	13 953 900	14 351 000	14 739 600	15 265 900
Te zamen als boven	13 917 400	14 168 400	14 552 500	14 945 900	15 477 700

(1) In tegenstelling met de jaren 1864—1867 omvatten de opgaven over 1868 ook de niet onder geregeld bestuur gebragte landschappen.

(2) Vroeger werden in sommige gewesten onder deze rubriek ook gebragt ingezetenen van Nederlandsch Indie, niet te huis behoorende in het betrokken gewest. Dit is in 1866 nagelaten. Van daar het groote verschil met het cijfer der voorgaande jaren.

(3) Deze opgaaf is, tengevolge eener verkeerde rangschikking van cijfers, vermoedelijk te hoog.

B. Opperbeheer.

De Gouverneur-Generaal mr. P. Mijer deed in 1868 (van 9 Julij tot 13 September) eene rondreis door een gedeelte van Oostelijk en Midden-Java.

Volgens eene beslissing van het Opperbestuur van Junij 1869 zullen de gebruikelijke rondreizen van den Gouverneur-Generaal niet meer plaats vinden. Hierdoor is echter niets ontnomen aan de bevoegdheid van den landvoogd om zich tijdelijk van den zetel des bestuurs te verwijderen in gevallen, waarin hij dit voor 's lands dienst noodzakelijk acht of bijzondere omstandigheden hem daartoe aanleiding geven.

De instructie voor den Gouverneur-Generaal onderging onlangs ettelijke wijzigingen ten aanzien van zijne verhouding tot den Minister van Kolonien en tot den Raad van Indie.

Omtrent het eerste punt beoogen die wijzigingen, nevens de meest mogelijke vrijheid van den Gouverneur-Generaal in de uitoefening zijner bevoegdheden, eene meer geregelde en volledige kennisgeving aan den Minister van alle voorvallen, bestuursdaden en voornemens van actueel of bijzonder belang.

Wat den Raad van Indie betreft: terwijl het regeringsreglement, den Gouverneur-Generaal tot het hooren van dat collegie in bepaalde gevallen verpligtende, hem vrij laat het advies van den Raad te vragen » over alle zaken van algemeen of bijzonder belang, waar hij dit noodig oordeelt" (art. 28, 1ste alin.), legt de nu ingevoerde wijziging der instructie vooral nadruk op het woord *noodig*, in verband met de duidelijke bestemming van den Raad van Indie volgens het geheele regeringsreglement, om den Gouverneur-Generaal in gewigtige aangelegenheden door wèl overwogen adviezen voor te lichten. Tevens verkort zij aanmerkelijk de lijst der onderwerpen die kunnen geacht worden te behooren onder de » buitengewone maatregelen van gewigtigen aard", zoomede de lijst der » gewigtige ambten", waaromtrent (krachtens *e* en *f* in het aangehaalde artikel van het regerings-reglement) de Raad *moet* adviseren. Eindelijk ontheft zij den Gouverneur-Generaal van het

(*) Zie onder anderen bijlage D der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1867 (zitting 1865/66, **107**, n°. 41), en de uittreksels gedrukt bij de Indische begrooting 1868, tweede aanbieding (Tweede zitting 1867/68, **4**, n°. 17), zoomede hoofdstuk J., afdeeling III, hierachter.

absoluut verbod om van 's Raads adviezen mededeeling te doen aan andere autoriteiten, en van de verpligting om aan den Raad mededeeling te doen van *al* zijne besluiten (zelfs die over de nietigste kleinigheden), beide voorschriften der vorige instructie die niet uit het regerings-reglement voortvloeijen.

De gemaakte wijzigingen doelen tevens (ook door bijgevoegde bepalingen en aanwijzingen omtrent details) op eene meer en meer onmisbare vereenvoudiging in de behandeling van zaken bij het Indisch Hoofdbestuur, mitsgaders op eene verheffing van de hoofden der departementen van algemeen bestuur in Indie. Zie dienaangaande verder hoofdstuk II.

Het personeel van den Raad van Indie onderging sedert het vorig verslag weder verandering door het overlijden op 26 October 1868 van den vice-president mr. A. LOUDON, tot wiens opvolger bij Koninklijk besluit van 23 Julij 1869, n°. 20, is benoemd het lid F. N. NIEUWENHUYZEN, als oudste in benoeming reeds van af 27 October 1868 voorloopig met de waarneming van het vice-presidium belast. Het jongst benoemd lid E. C. F. HAPPÉ, tijdens de inzending van het vorig verslag naar Indie op reis, nam zitting den 13den November 1868. De Raad is thans zamengesteld als volgt: vice-president F. N. NIEUWENHUYZEN; leden: mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE en E. C. F. HAPPÉ.

C. Mededeelingen van staatkundigen en algemeenen aard.

§ 1. *Betrekkingen met het buitenland.*

Van de verklaring van 9 Julij 1868 rakende de toelating in de Nederlandsche kolonien en overzeesche bezittingen van consuls van den Noord-Duitschen Bond, en van de consulaire overeenkomst met het Koningrijk Siam van 1 April 1867, werd in Indie afkondiging gedaan blijkens *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 123 en 126.

Sedert de mededeelingen in het jongste verslag zijn een tweetal nieuwe consulaten in Indie gevestigd, althans aan de voorgedragen titularissen het vereischte Koninklijk exequatur verleend, en wel aan een consul van Beijeren te Batavia en aan een consul van den Noord-Duitschen Bond te Samarang.

Bij ontstentenis van eenig tot het Portugeesch consulaat te Batavia behoorend persoon werden, na het overlijden in Augustus 1868 van den betrokken titularis, de archieven van dat consulaat, in overeenstemming met art. 9 alin. 3 der consulaire overeenkomst met Portugal (*Indisch Staatsblad* 1858, n°. 14), overgenomen door de hoogste plaatselijke autoriteit, en zulks tot tijd en wijle de vacante plaats weder zou zijn vervuld.

Op een verzoek van den consul van Italie te Samarang, tevens consul van Wurtemberg en van Hessen-Darmstadt te genoemder plaatse, om den door hem wegens zijn vertrek naar Europa benoemden vice-consul van die Rijken, als zoodanig toe te laten en te erkennen, werd te kennen gegeven, dat de Gouverneur-Generaal geenerlei bemoeijenis heeft met de waarneming van consulaire betrekkingen gedurende eene tijdelijke afwezigheid van den titularis, dan alleen in het geval dat daarin langs den diplomatieken weg wordt voorzien, en dat in het tegenovergestelde geval het voor den tijdelijken plaatsvervanger (gérant intérimaire), om te treden in de bevoegdheid en de voorregten van hem dien hij vervangt, voldoende is, dat hij als zoodanig door den vertrekkenden consul aan de plaatselijke overheid worde voorgesteld, zonder dat eenige kennisgeving daarvan aan of goedkeuring door den Gouverneur-Generaal wordt vereischt.

Omtrent de toepassing van art. 9 der consulaire overeenkomst met Groot-Brittannie (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 73) deed zich een verschil van meening voor tusschen den strandvonder te Batavia en den Britschen consul aldaar, ter zake van de berging door eerstgenoemde van een te Batavia opgebragt, in open zee drijvend gevonden Engelsch schip, hetwelk bij de stranding binnen het Nederlandsch-Indisch gebied door de bemanning was verlaten. Door de Indische Regering werd uitgemaakt, en hare inzigten werden, ook in verband met de algemeene beginselen van wederkeerigheid en gelijkstelling met de meest begunstigde natie, door de Regering hier te lande gedeeld, dat bedoeld artikel niet enkel op het oog heeft het beheer van *op de kust* der kolonie *schipbreuk* geleden hebbende vaartuigen (art. 551 Wetboek van Koophandel), maar dat de bemoeijenis van den consul zich ook vermogt uit te strekken tot *niet gebroken* schepen of goederen in zee of op de buitengronden gered, geborgen enz. (art. 550 van genoemd wetboek). Met dezen uitleg is door het Britsch Gouvernement volkomen genoegen genomen.

Over de betrekkingen met naburige inlandsche staten zie men in § 3 van dit hoofdstuk, de mededeelingen onder *Onafhankelijk noordelijk gedeelte van Sumatra* en onder *Noordelijk gedeelte van Borneo.*

§ 2. *Java en Madura.*

De volgende mededeelingen geven een kort overzigt van de berigten der hoofden van gewestelijk bestuur, betreffende den toestand hunner gewesten in 1867 en 1868 en de eerste maanden van 1869, waar noodig zich sluitende aan die in 't vorig verslag medegedeeld.

Bantam. De staatkundige en stoffelijke toestand van dit gewest, die vroeger, ten gevolge van de minder goede eigenschappen der hoofden, meer dan elders te wenschen overliet, was in de laatste jaren veel verbeterd, dank zij de meerdere bemoeijenis van het Europeesch bestuur met de belangen der bevolking, de verwijdering uit het inlandsch bestuur van menig schadelijk element en eene zorgvuldige regeling der heerendiensten.

Als bewijs voor die gunstige wending wordt aangevoerd, dat de bevolking thans, in tegenstelling met vroeger, zonder eenigen schroom of terughouding bij het bestuur hare bezwaren komt inbrengen, aan haar landbouw steeds belangrijke uitbreiding geeft en geene middelen onbeproefd laat om hare in privaat eigendom bezeten gronden te verbeteren en productief te maken.

In de streken waar vroeger telkens de hulp der Regering werd ingeroepen tot inkoop van zaadpadi, voedingsmiddelen of karbouwen, was die in de laatste drie jaren niet meer noodig geweest, maar worden allerwege ruim voorziene padischuren aangetroffen. Het welvarendst zijn de regentschappen Pandeglang, Tjiringin en Lebak; Serang is het minst bedeeld, eensdeels wegens de mindere vruchtbaarheid van den grond, anderdeels omdat vooral daar de bevolking heeft te lijden gehad van het sultansbestuur en de hoofden in den lateren tijd. Ook de toestand der bevolking op de particuliere landen Tjikandi laat te wenschen over. Ten gevolge van het door den landheer eigenmagtig verleend ontslag aan een bemind dessahoofd, bestond in 1867 eene korte poos gevaar voor verstoring der orde, doch de tusschenkomst van het bestuur wist die uitwerking te voorkomen.

Voor de goede geaardheid en den werklust van den Bantammer pleit, volgens den resident, het feit dat hier weinig kapitale misdrijven voorkomen en dat niet zelden velen als koelie naar Batavia, de Lampongs en elders gaan arbeiden, en zich groote ontberingen getroosten ten einde uit de aldaar overgespaarde loonen, bij terugkomst, een eigen stuk gronds aan te koopen.

Met opzigt tot het gehalte der tegenwoordige hoofden, op wie de verbetering hunner geldelijke inkomsten van gunstigen invloed is, wordt berigt, dat de meeste hunner in verstandelijke ontwikkeling nog zeer ten achter staan bij die van Midden- en Oost-Java. Zelden of nimmer ook trachtten zij hunne zoons als leerling bij de Europesche ambtenaren te plaatsen. De dessahoofden doen hun best doch falen dikwerf in eene goede handhaving der politie. Veelvuldig zijn de gevallen dat de dorpsbestuurders op eigen verzoek hun ambt verlaten wegens de geringe voordeelen daaraan verbonden. De oorzaak hiervan schijnt te liggen in het bestaande privaatgrondbezit in deze residentie, waardoor zij het voordeel missen van aandeel in de gemeentevelden. In het regentschap Serang alleen zijn dessahoofden die apanagevelden van zeer geringe uitgestrektheid bekomen van de zoogenaamde sawahs negara, waar die nog bestaan of bekend zijn. Het eenige wat aan de hierbedoelde klasse van hoofden wettiglijk wordt toegekend is 1 à 3 heerendienstpligtigen daags, naar gelang van de volkrijkheid hunner dessa's, en 8 pct. collecteloon voor de inning der belastingen in hunne gemeente, in de uitbetaling waarvan, door de administrative vormen, dikwerf nog veel vertraging wordt ondervonden.

De gezondheidstoestand was in 1868 minder gunstig dan in 1867; koortsgevallen waren in eerstgemeld jaar menig-

vuldiger dan anders. In Mei 1869 heeft zich in eenige districten der afdeeling Lebak, hier en daar in vrij hevige mate, de cholera vertoond, doch spoedig had de ziekte haar epidemisch karakter verloren. Volgens berigten van Julij jl. was de gezondheidstoestand over het algemeen zeer bevredigend.

Batavia. Niettegenstaande enkele gevallen van cholera en eene vrij hevige pokken-epidemie, mogt de algemeene gezondheidstoestand gedurende 1867 gunstig worden genoemd. In 1868 daarentegen woedde gedurende bijna zes maanden de cholera en heerschten de pokken het geheele jaar door. Het sterftecijfer bedroeg in 1868 ruim 35 000 zielen tegen 25 000 in 1867. Volgens berigten van Junij 1869 was de algemeene gezondheidstoestand der bevolking vrij goed, ofschoon cholera en pokken nog niet geheel verdwenen waren.

In den handel en voornamelijk in den invoerhandel duurde eene ongekende lusteloosheid voort, die in 1869 weinig of niet verbeterde. Tegen het einde van 1867 openbaarde zich eene groote geldelijke verlegenheid onder de Chinesche handelaren, waardoor velen genoodzaakt waren hun bedrijf te staken. Onderscheidene faillissementen, waarvan vele met belangrijke tekorten, veroorzaakten aanzienlijke schade. Twee oude Europesche firma's gingen in 1867 over tot vrijwillige liquidatie. In de eerste maanden van 1869 leed de groothandel door het faillissement eener aanzienlijke firma te Batavia, waarbij zoowel binnen- als buitenlandsche huizen zeer gevoelig betrokken waren.

De bevolking werd gebaat door middelmatige en steeds dalende rijstprijzen die haar in staat stelden zich ruimschoots van eerste levensbehoeften te voorzien. Ofschoon de vischvangst sedert de afschaffing der pacht op de visscherijen zeer toenam, bleven de vischprijzen onveranderd ten gevolge van den meer en meer toenemenden uitvoer van gedroogden en gezouten visch.

De rust is onlangs (April 1869) eene korte poos verstoord geweest door onlusten in het Bekassische onder Meester-Cornelis, die aan een besturend ambtenaar en aan een beambte der politie het leven kostten, maar door de bloote verschijning van militaire magt onderdrukt werden. Talrijke inhechtenisnemingen, ook van de hoofdschuldigen, geschiedden zonder verzet. Terwijl het geregtelijk onderzoek wordt voortgezet is de tijd nog niet daar om over de oorzaken en oogmerken dezer beweging uitspraak te doen. Gezegd moet worden dat de hieromtrent loopende geruchten eenigen tijd grooten angst onder een deel der Europesche ingezetenen gaande maakten. Vooral vreesde men voor ernstige gebeurtenissen bij de feesten ter herdenking van het 250jarig bestaan van Batavia (29 Mei—1 Junij). Deze feesten liepen zonder iets van dien aard af.

De politieke toestand van het gewest werd in Junij 1869 bevredigend en de geest der inlandsche bevolking jegens het bestuur in algemeenen zin goed genoemd. Zeer gunstig verklaarde men den geest der vreemde Oosterlingen en meer speciaal van de Chinezen, die als bijna uitsluitend landbouwers en handelaars, bij verstoring van rust en orde veel hebben te verliezen.

Behoudens uitzonderingen luiden de berigten omtrent de pligtsbetrachting der inlandsche hoofden in dit gewest, daaronder ook de dessahoofden (hier kampongmandoors geheeten) niet ongunstig, ofschoon de tweeslachtige stelling van deze laatsten en van de hoofden met de dagelijksche uitoefening der politie belast, als onder de bevelen staande van het plaatselijk bestuur, doch bezoldigd door de landheeren, dikwerf moeijelijkheden oplevert voor eene behoorlijke pligtsvervulling.

Krawang. De uitsluitende toewijding der bevolking aan den landbouw, het gevolg van ruime gelegenheid tot ontginning, is oorzaak dat van andere takken van bestaan zeer weinig werk wordt gemaakt. Voor de behoefte der bevolking waren voedingsmiddelen in voldoende hoeveelheid aanwezig.

De verschillende hoofden, de dessahoofden niet uitgezonderd, geven redenen van tevredenheid en bewijzen goede diensten. Het bestuur ondervindt dan ook niet de minste moeite in de opvolging zijner bevelen.

Preanger regentschappen. Ten gevolge van ruime rijstoogsten en het slagen der tweede gewassen waren de prijzen der eerste levensbehoeften buitengewoon laag. Aan de rijstcultuur wordt voortdurend uitbreiding gegeven. De koffijoogst, in 1867 ruim, was het volgende jaar zeer ongunstig, waardoor de inkomsten zoowel van hoofden als bevolking gevoelig gedrukt werden.

Ook hier was in 1868 de gezondheidstoestand minder gunstig dan in 1867, voornamelijk door het epidemisch heerschen van pokken en koorts. In de eerste maanden van 1869 was de pokziekte nog niet verdwenen.

Zoowel de regenten als de andere hoofden hebben ook in hunne huiselijke inrigtingen veel van de Europeanen overgenomen. Verscheidene districtshoofden bezitten een beter huis en beter huisraad dan de regenten van den ouden stempel. Evenzoo vertoont zich in hunne kleeding een meer Europesche vorm. De beschaving van den geest laat echter nog veel te wenschen over, al viel bij de hoofden meer zucht naar geestontwikkeling ook ten behoeve hunner kinderen op te merken. Zoowel de dessa's als de andere hoofden onderscheiden zich over het algemeen door ijver en stipte opvolging der ontvangen bevelen. De kleine man staat in beschaving niet achter bij den geringen Javaan; hij is een beter landbouwer dan deze, en hoe eenvoudig zijn gereedschap en huisraad zijn, toch is vooruitgang merkbaar. De geest der hoofden en der bevolking wordt uitmuntend genoemd en ook die der priesters over het algemeen geprezen.

Cheribon. De koortsepidemie die gedurende een groot gedeelte van 1867 in de afdeeling Cheribon heerschte, breidde zich in het laatst van dat jaar maar voornamelijk in 1868 tot bijna alle afdeelingen van dit gewest uit. Behalve in de districten Kotta en Loearkotta van genoemde afdeeling, waar in 1868 ongeveer 2000 personen aan de ziekte overleden, waren overigens de gevallen van doodelijken aard zeldzaam. Sedert schijnen de koortsen tot staan te zijn gekomen. Over de van regeringswege genomen gezondheidsmaatregelen wordt nader gehandeld in hoofdstuk K, afd. V. In eenige districten van het regentschap Indramaijoe eischte bovendien in 1868 de cholera menig offer en in de afdeeling Koeningan had de bevolking in datzelfde jaar met schaarschte van levensmiddelen te kampen.

De koffijoogst in 1868 was zeer slecht, daarentegen de rijst- en suikeroogst zoowel in 1867 als in 1868 over het algemeen ruim, waardoor ook de rijsthandel vrij levendig was; in 1867 werden 155 800 pikols rijst uitgevoerd ter waarde van ruim 9 tonnen gouds; in 1868 291 500 pikols ter waarde van f 2 148 000. Ook de lijnwaadhandel was vrij aanzienlijk en werd niet weinig gebaat door de geregelde gemeenschap met Batavia en Samarang sedert de stoomschepen der Nederlandsch Indische Stoomvaart-maatschappij op hunne reizen naar en van Soerabaija drie malen 's maands de reede van Cheribon aandoen.

In de sultansfamilie hadden twee sterfgevallen plaats. In December 1867 overleed de weduwe van den voorlaatsten sultan SEPOEH; in Mei 1868 de tweede zoon van den laatsten sultan van dien naam.

Ten opzigte van de regenten en mindere inlandsche hoofden, met uitzondering van de dessa-bestuurders, wordt door den resident een gunstig getuigenis afgelegd. Van knevelarij of afpersing werd niets vernomen. Daarentegen zijn klagten tegen dorpshoofden, met verzoek om hen te ontslaan, in dit gewest talrijker dan elders, waartoe schijnt bij te dragen dat het dessabestuur over het algemeen te talrijk is, hetgeen tot overlast der bevolking strekt. Zoowel de inlandsche bevolking als de Chinezen worden door den resident geprezen. Misdrijven en overtredingen zijn betrekkelijk gering. Echter wordt gezegd dat de handhaving der politie op en bij de particuliere landerijen minder klemvol is dan in de gouvernementslanden, uit hoofde de politiebeambten er gedeeltelijk van den landheer afhankelijk zijn (verg. ook het hooger aangeteekende onder *Batavia.*)

Tagal. Ook deze residentie had in 1868 haar aandeel in het veelvuldig voorkomen van tusschenpoozende koortsen.

In den stoffelijken toestand van hoofden en bevolking is gedurende de laatste jaren veel verbetering gekomen. Op de algemeen goede stemming wordt eene uitzondering gemaakt door de bevolking van het regentschap Tagal, welke sedert het overlijden van den laatsten (definitiven) regent, onder het bestuur heeft gestaan van waarnemende (vreemde) regenten, met wie de bestuurden minder ingenomen zijn. Verbetering stond echter te wachten, daar het zich liet voorzien dat weldra een lid van

het vroegere regenten-geslacht tot het bestuur zou kunnen worden geroepen, en wel de tweede zoon van den in 1857 overleden regent, wiens oudste zoon in 1859 was overleden.

Het gehalte der inlandsche ambtenaren beneden den rang van districtshoofd laat veel te wenschen over. De dessahoofden in de regentschappen Tagal en Brebes hadden veel reden tot ontevredenheid gegeven, hoofdzakelijk door willekeurige handelingen en groote onverschilligheid in politiezaken. Vooral in de stranddistricten is onder de dessahoofden het gebruik van opium en sterken drank vrij algemeen. In Pamalang, waar minder sterke drank gebruikt wordt, is het gehalte beter.

Pekalongan. De bewoners der binnenlanden zijn ijveriger en welvarender dan de strandbewoners. Sedert de intrekking der pacht van de visscherijen is deze tak van nijverheid kwijnende; in 1868 echter nam het aantal visschers eenigzins toe.

De herhaalde mislukkingen der sawahs hebben de bevolking geleid tot den aanplant van tweede gewassen, waardoor eene ruime vergoeding wordt verkregen voor de ongenoegzame rijstproductie.

De gezondheidstoestand was over 't algemeen vrij goed, vooral in 1868.

De waarnemend regent van Pekalongan werd in deze waardigheid bevestigd en verkreeg tevens, als belooning voor langdurige en trouwe diensten, den rang en titel van „adipati".

Even als van de hoogere kon ook van de mindere inlandsche ambtenaren en van de dessahoofden, althans van het meerendeel, worden gezegd, dat zij vrij wel hun pligt betrachten en redenen van tevredenheid geven. Tegen onregtmatige daden der dessabestuurders bestaat meer waarborg, naar mate de bevolking meer en meer geneigd raakt hare klagten bij het Europeesch bestuur in te brengen.

Volgens de jongste berigten heerschten rust en tevredenheid onder alle standen der maatschappij en speciaal onder de inlandsche bevolking. De zeer gunstige padioogst van 1869 bevorderde hare welvaart in beduidende mate.

Samarang. Behalve in de afdeeling Grobogan, waar het gemis aan irrigatie-werken steeds wordt gevoeld, was de toestand van den inlander over het algemeen niet ongunstig. De oogsten van padi en tweede gewassen slaagden, die van koffij en suiker waren echter in 1868 veel minder dan in 1867. De Europesche handel deelde in de algemeene lusteloosheid. De aardbeving van 10 Junij 1867 rigtte ook in dit gewest eenige schade aan.

In de laatste helft van 1868 werden de afdeelingen Samarang, Salatiga en Demak geteisterd door cholera en kwaadaardige koortsen. Van bestuurswege werden tegen deze epidemien maatregelen van voorzorg en tegengang genomen (zie nader hoofdstuk K, afd. V). In 't laatst van 1868 zijn de epidemien in de afdeeling Demak en sedert ook in de afdeeling Salatiga geweken; ter hoofdplaats zijn de koortsen eerst sedert de laatste maanden aan het afnemen. Echter deden zich volgens berigten van Mei en Junij 1869 in toenemende mate sporadische gevallen van cholera voor.

Omtrent den stoffelijken toestand der bevolking en hare vooruitzigten met betrekking tot den oogst van 1869 zijn onlangs zeer bevredigende berigten ontvangen van een der hoofdinspecteurs van cultures, die gedurende de grootste helft van Februarij 1869 de verschillende districten der afdeelingen Demak, Grobogan en Samarang bereisde, ten einde den stand der rijstcultuur op te nemen. Was de bevinding van dien aard dat voor het tegenwoordige geenerlei grond tot bezorgdheid bestond, volgens de eenstemmige verklaring der dessahoofden zou, wanneer onverhoopt door misgewas gebrek aan voedsel mogt ontstaan, de ramp grootendeels in hare gevolgen kunnen worden gestuit door middelen in het bereik der bevolking zelve, hetzij door eene bijzonder zorgvuldige en meer algemeene beplanting harer velden en erven met tweede gewassen en aardvruchten, dan wel door het zoeken van arbeid bij den spoorweg of bij particuliere ondernemers, of wel door handel, vischvangst als anderzins.

Vrij algemeen getuigden dan ook de hoofden dat de bevolking in vergelijking met vroegere jaren welvarend was te noemen, verklaringen die door de eigen bevindingen van den hoofdinspecteur niet werden gelogenstraft. „In de dessa's waar ik kwam — zoo rapporteert deze — trof ik over het algemeen goede huizen en goed beplante erven aan. In de meeste huizen vond ik nog zekeren voorraad padi en djagong. Degenen die geen padi of djagong in huis hadden, verklaarden gemakkelijk werk te kunnen vinden om aan den kost te komen. Ook zij die nog levensvoorraad hadden, teerden daar niet op maar zochten dagelijks wat te verdienen en spraken dan eerst hun voorraad aan, wanneer zij door eenige omstandigheid daarin verhinderd werden. Nergens trof ik een gezin aan, dat gebrek scheen te lijden. Rijst, padi en djagong werden trouwens overal nog overvloedig op de passars verkocht, tegen prijzen die niet hooger waren dan in de laatste twee jaren en veel lager dan in 1865 en 1866 op hetzelfde tijdstip."

Ten einde intusschen, in geval van nood, niet onvoorbereid te zijn, werd de resident bij een besluit van April 1869 aangeschreven, bij het dreigen eener mislukking, tijdig voorstellen te doen tot werkverschaffing tegen billijk loon. (Volgens berigten van Mei jl. was de stand van het rijstgewas in de residentie, ten gevolge van de weinige regens, over 't algemeen niet zeer gunstig; de reeds geoogste padi was echter van goede kwaliteit.)

Een bedroevend voorval in de afdeeling Samarang was de moord in December 1868 door een drietal Chinezen gepleegd op een Europeesch inwoner te Djomblang. De schuldigen zijn in handen der justitie.

Omtrent de inlandsche hoofden en ambtenaren in deze residentie, inzonderheid ook van de dessahoofden, wordt getuigd, dat zij over 't algemeen redenen van tevredenheid geven.

Japara. Ofschoon de rijstproductie in vergelijking met het bevolkingscijfer gering is, mogt de oogst zoo in 1867 als in 1868 gunstig worden genoemd. Ook de teelt van tweede gewassen, waaronder vooral djagong en kassave, slaagde in beide jaren. Over het algemeen waren bloei en welvaart het deel dezer residentie. Behoudens tusschenpoozende verschijning van cholera en koortsen in de tweede helft van 1868, was de gezondheidstoestand over 't algemeen zeer gunstig. De berigten van 1869 gewagen van epidemische koortsen in de afdeeling Japara en op de Karimon-eilanden.

Zoowel de hoogere inlandsche hoofden als de dessa-bestuurders gaven over het algemeen reden tot tevredenheid. Eene uitzondering maakt de afdeeling Japara, waar vooral onder de laatsten velen zich schuldig maken aan kwade praktijken en amfioenschuiven.

Rembang. Werd de ontwikkeling der welvaart in de laatste jaren door achtereenvolgende schrale en mislukte oogsten zoowel van de padi als van den tabak belemmerd, in 1868 mogt de bevolking zich daarentegen verheugen in een rijken oogst van padi en tweede gewassen. Voedingsmiddelen waren voor matige prijzen verkrijgbaar. Ook in 1869 stond het padigewas gunstig. Op het toenemen der welvaart onder de bevolking oefende gebrek aan levend water en irrigatiewerken een ongunstigen invloed uit.

Soerabaija. De niet zeer bemoedigende toestand der suikerindustrie, eene ongekende lusteloosheid in den handel en de vele faillissementen werkten nadeelig terug op de nijverheid in het algemeen, die echter volgens de jongste berigten zich weder eenigermate opbeurde. Toenemende weelde in kleeding en huisraad en het bouwen van steenen woningen, vooral op de hoofdplaats, getuigden intusschen van stoffelijken vooruitgang onder den inlander. Ook de opbrengst der landelijke inkomsten was klimmende.

Aan de welgezindheid der bevolking wordt door het bestuur niet getwijfeld. Van de inlandsche hoofden en ambtenaren wordt gezegd dat zij, hunne ontwikkeling en hun zedelijk standpunt in aanmerking genomen, over het algemeen goede diensten bewijzen. De dessahoofden leggen goeden wil aan den dag; de gevallen zijn echter niet zeldzaam, dat zij gestraft moeten worden ter zake van onregtmatige handelingen.

Omtrent den gezondheidstoestand luidden de berigten, ook die van de laatste maanden, over 't algemeen bevredigend; epidemien althans kwamen niet voor.

Madura. In het regentschap Pamakassan nemen, sedert het onder direct bestuur van het Gouvernement staat, welvaart en tevredenheid toe; vooral de visschersdorpen

vertoonen teekenen van voorspoed. In de vorstenlanden daarentegen laat de toestand der bevolking nog zeer veel te wenschen over. Wel tracht het Europeesch bestuur ook hier de willekeur en dwinglandij der inlandsche grooten zooveel mogelijk tegen te gaan, maar dikwijls worden zijne goede bedoelingen verijdeld door geheime tegenwerking of verklaarden onwil. De strafregterlijke vervolging van twee bloedverwanten van den panembahan van Sumanap, de een wegens het geweldddadig bevrijden van een gevangene, de andere wegens mishandeling van een wedono, bragt op de aanmatiging van vele aanzienlijken een heilzamen indruk te weeg.

Niet minder uitwerking beloofde in dit opzigt de gevangenneming en veroordeeling van de beide inlandsche grooten, die tot den te Pamakassan gepleegden moordaanslag (waarover zie het vorig verslag bladz. 5) den last hadden gegeven. Beiden werden ter dood veroordeeld. Volgens zeer onlangs ontvangen berigten is hun verzoek om gratie door den Gouverneur-Generaal afgewezen.

De panembahan van Madura blijft het bestuur veel moeite veroorzaken; die van Sumanap was sedert Maart 1867 ten gevolge van ligchamelijke ongeschiktheid niet meer in staat om zich met bestuurszaken in te laten.

Ten einde aan den druk hunner hoofden te ontgaan verhuizen nog altijd vele Madurezen naar Java, waar zij meestal een ruim veld vinden voor hun arbeidszin.

In 1867 was de gezondheidstoestand minder gunstig in het regentschap Sumanap, waar zich nog al cholera-gevallen voordeden, en in 1868 in de afdeeling Sampang ten gevolge van epidemische koortsen, die echter in 1869 zeer verminderden. Sedert Maart 1869 heeft zich op meerdere plaatsen de pokziekte vertoond en volgens de jongste berigten is deze nog niet geweken.

Pasoeroean. De welvaart der inlandsche bevolking is bij vergelijking met andere gewesten zeer groot en neemt gestadig toe. Het zielental der bevolking was zoowel in 1867 als in 1868 met ruim 9000 vermeerderd.

Meende de Europesche bevolking vóór eenigen tijd minder reden tot tevredenheid te hebben, daar vooral de landbouwondernemers te kampen hadden met vele moeijelijkheden, als stijging van arbeidsloonen, daling van prijzen, schaarschte van kapitaal enz., de laatste berigten luiden ook met opzigt tot hare tevredenheid gunstiger.

De handel was even als elders zeer gedrukt. De regtstreeksche vaart op Pasoeroean van schepen komende van landen bewesten de Kaap de Goede Hoop neemt niet toe.

De gezondheidstoestand was zoowel in 1867 als in 1868 vrij voldoende; wel heerschten nu en dan epidemische koortsen doch zij erlangden geen belangrijke uitbreiding. In Maart 1869 deden zich eenige gevallen van pokken voor in het Malangsche.

De hoofden gaven over het algemeen het voorbeeld van getrouwe en ijverige pligtsbetrachting. Ter belooning van langdurige en trouwe diensten werd in 1867 aan den regent van Bangil de rang en titel van adipati verleend. Het gehalte der dessahoofden laat echter veel te wenschen over, althans in de minder welvarende dessa's, waar de ongenoegzaamheid hunner inkomsten hen veelal tot kwade praktijken brengt. Het districtshoofd van Ngempit (regentschap Pasoeroean) die, om zijne schulden te voldoen, zich ongeveer f 3000 der betaalde landrente had toegeëigend, werd te dier zake geregtelijk vervolgd.

Probolinggo. De inlandsche bevolking vindt voldoende gelegenheid om in hare behoeften te voorzien. Veeteelt en visscherij nemen toe, en de suikerproductie was in 1868 ruimer dan in de beide vorige jaren. De padi-oogst beloofde in 1869 zeer gunstig te zijn. De eerste levensbehoeften voor den inlander waren in ruime mate en tegen billijke prijzen te bekomen.

De bevolking in de afdeeling Loemadjang maakt veel werk van de tabakscultuur, die echter ten gevolge der lage marktprijzen geene zeer gunstige resultaten opleverde.

De gezondheidstoestand, in 1867 over 't algemeen gunstig, was dit in 1868 minder, uit hoofde van cholera en moeraskoortsen, die gedurende een drietal maanden eene vrij aanzienlijke sterfte ten gevolge hadden.

De inlandsche hoofden en ambtenaren voldoen over het algemeen zeer goed; onder de dessahoofden zijn er enkelen, die zich schuldig maken aan pligtverzuim of wangedrag. De klagten over ongeoorloofde handelingen hunnerzijds zijn betrekkelijk gering.

Bezoeki. Over het algemeen heerschte hier welvaart. De aard van den Madurees, die de kern der inlandsche bevolking uitmaakt, is werkzaam. Aan zijne sawah's en niet minder aan zijn vee wijdt hij steeds zijne beste zorgen. De rijst- en suikeroogst viel in de laatste jaren goed uit en de aanplant van kooltabak, hoewel voor de Europesche ondernemers niet voordeelig, gaf vooral in de afdeeling Bondowosso veel vertier. De koffijcultuur, die in 1868 minder dan het vorige jaar had opgebragt, beloofde in 1869 betere uitkomsten. Over het algemeen neemt de bevolking in zielental toe, vooral in de afdeeling Bondowosso.

Aan den weg door het bosch van Soemberwaroe naar Banjoewangi werd voortdurend gewerkt, doch ten gevolge van gebrek aan dwangarbeiders en de vele zieken onder hen vorderde het werk weinig. De irrigatiewerken zijn nog voor veel verbetering vatbaar; vooral in de afdeeling Panaroekan zouden door den aanleg van nieuwe werken eenige duizende bouws meer dan thans bewaterd kunnen worden.

De gezondheidstoestand laat op vele plaatsen nog al te wenschen over, hoofdzakelijk een gevolg van de moerasachtige gesteldheid van het terrein. Koortsen zijn hier endemisch. In 1868 deden zich bovendien gevallen van cholera voor, die, hoewel van sporadischen aard, betrekkelijk vele offers eischten.

De inlandsche ambtenaren en hoofden voldoen over het algemeen goed aan hunne verpligtingen. Op velen echter moet voortdurend een naauwlettend oog worden gehouden, ten einde dien gewenschten toestand te behouden. Het gehalte der dessahoofden is minder gunstig; niet zeldzaam zijn de gevallen dat zij ter zake van strafbare feiten naar den bevoegden regter worden verwezen.

Banjoewangi. Ofschoon ligtgeloovig en dweepziek, betoonde de bevolking een goeden geest jegens het bestuur. Welvaart heerscht hier in groote mate; de bevolking is in het bezit van vruchtbare velden, die allen van levend water kunnen voorzien worden, en is rijk aan trek- en ploegvee.

De gezondheidstoestand was in 1868, ofschoon niet bepaald ongunstig, toch minder bevredigend dan in 1867. De jongste berigten hieromtrent luiden weder zeer gunstig.

In de plaats van den ouden regent, die in Februarij 1867 overleed, werd de pateh van het regentschap aangesteld. De berigten omtrent de geschiktheid en de gedragingen der inlandsche ambtenaren en hoofden, de dessahoofden niet uitgezonderd, luiden gunstig.

Banjoemas. Landbouw en nijverheid nemen toe, het handelsverkeer echter wordt bemoeijelijkt door de afgesloten ligging dezer residentie. In de schaarsch bevolkte tot de afdeeling Tjilatjap behoorende uitgestrekte Soendasche of zoogenaamde Dajaloehoersche districten zijn de lagere landen geschikt tot den aanleg van vele duizende bouws sawahs. De vermeerdering van bevolking, vooral in het district Tjilatjap, door personen afkomstig uit Zuid-Bagelen, leidt tot uitbreiding der bevolking in de gemelde landen. Men is bedacht op eene verbinding met de hoofdplaats Tjilatjap door middel van een weg. Ofschoon de haven van Tjilatjap voor den algemeenen handel open staat, wordt daarvan, wegens de moeijelijkheid om terugvracht te vinden, weinig gebruik gemaakt.

In September 1867 overleed de regent van Poerbolinggo; tot zijn opvolger werd in 1868 benoemd de pateh van het regentschap Banjoemas.

De ontwikkeling der hoofden neemt van lieverlede toe. Over het algemeen geven de inlandsche ambtenaren en hoofden redenen van tevredenheid. Van de dessahoofden kan, slechts enkelen uitgezonderd, hetzelfde worden gezegd.

Bagelen. Hoewel niet rijk, mag de bevolking welvarend worden genoemd. Door het aanleggen van waterwerken zou aan den rijstbouw nog belangrijke uitbreiding kunnen worden gegeven.

De nijverheid staat in vergelijking met den landbouw op lagen trap. Het verkeer met naburige gewesten wordt door het hooge gebergte zeer belemmerd. De gebrekkige gemeenschap met de strandplaatsen en de daaruit voortvloeijende kostbare transporten schaden aan de algemeene welvaart.

Over het algemeen verkeert de bevolking in een staat van eenvoudigheid, die elders, bijv. in den Oosthoek van Java, niet meer bestaat. Die goede geaardheid valt ook

bij de mindere en dessahoofden op te merken. Ofschoon de laatsten nu en dan toonen niet vrij te zijn van ongeoorloofde handelingen, worden die overtredingen gezegd in aantal en beteekenis betrekkelijk gering te zijn.

De toestand van 's lands publieke bouwwerken laat zeer veel te wenschen over.

Kadoe. De tabakshandel is eigenlijk de eenige tak van handel, die levendig kan worden genoemd; de oogst van dit product was in 1867 ongunstig, doch in 1868 vrij gunstig; in beide jaren werden goede prijzen gemaakt. De enkele suikerfabriekjes in dit gewest gaan langzamerhand te niet ten gevolge van gebrekkige werkwijze en ongenoegzaam kapitaal.

De inlandsche hoofden zijn bijna allen onbemiddeld en leven eenvoudig, velen onder den druk der gevolgen van vroegere weelde en ligtzinnigheid. Aan de patehs der regentschappen Magelang en Temanggoong werd als erkenning hunner trouwe en goede diensten de titel van » radhen" verleend. Den minderen hoofden ontbreekt het aan ijver. Het gehalte der dessahoofden is middelmatig of slecht; ofschoon de kleine man er zelden toe overgaat klagten tegen zijn hoofd in te brengen, komen niet zelden feiten aan het licht, die bestraffing of ontslag van dorpshoofden ten gevolge hebben. Mutatien onder dezen zijn veelvuldig.

Djokjokarta. Ten gevolge der vele werkzaamheden, noodig tot herstel der door de aardbeving van 1867 aangerigte schade, bestond er veel gelegenheid om geld te verdienen. Welvaart heerscht hier voornamelijk bij den ambachtstand en onder de Javaansche kooplieden van Passar Gedeh. De landbouwende klasse stelt zich tevreden met een gedeelte van den oogst der door haar bewerkte velden of met den afstand van een stuk grond om voedingsmiddelen te telen. De rijstoogst was zoowel in 1867 als 1868 vrij ruim, ofschoon onvoldoende om in de behoefte te voorzien, zoodat nog steeds aanvoer van elders noodig blijft. In de eerste helft van 1869 waren in ruime mate levensmiddelen voorhanden. De tabakscultuur heeft plaats gemaakt voor de indigo-teelt, die zich meer en meer uitbreidt en uitmuntend slaagt. In 1868 evenwel was de productie van den Natal-indigo, ten gevolge van eene doodelijke ziekte in de planten en van langdurige droogte, veel minder dan in het voorafgegane jaar.

De gezondheidstoestand was in 1867 en 1868 zeer voldoende, alleen deden zich in de laatste maanden van 1868 en ook onlangs eenige sporadische gevallen van cholera, koorts en pokken voor, die even spoedig verdwenen.

De uitoefening der politie is nog altijd zeer gebrekkig: ter hoofdplaats, ten gevolge van het beperkte Europesche personeel; in de binnenlanden, wegens gemis aan belangstelling van het inlandsch bestuur in een behoorlijk, wel geregeld politiestelsel.

Het Europeesch bestuur wordt intusschen in zijn streven om verbetering in den maatschappelijken toestand aan te brengen, ondersteund door den beschaafden sultan en den verlichten rijksbestuurder. Veel goeds wordt in het belang der politie verwacht van de vergunning des sultans dat de landhuurders op eigen kosten, doch onder goedkeuring van het bestuur, en onder toezigt en beheer van het inlandsch districts- en regentschapsbestuur, politiehoofden op hunne landerijen kunnen aanstellen, die de bestuursen dessapolitie ter zijde staan.

Intusschen getuigt de resident, op gezag van den rijksbestuurder en van de meest achtenswaardige landheeren, dat de toestand der residentie wat de beweerde onveiligheid betreft, in de laatste 25 à 30 jaren zeer is verbeterd. In een schrijven van September 1868 merkt die hoofdambtenaar o. a. op, dat, na de aardbeving, in het Djokjosche veel minder belangrijke misdaden zijn voorgekomen dan vroeger, hetgeen hij staaft door eene vergelijking van het aantal in 1866 en 1867 voor de regtbank van criminele zaken behandelde misdrijven, en door het feit dat in den loop van 1868 het aantal gevangenen ter hoofdplaats belangrijk minder beliep dan het jaar te voren. In den loop van 1868 had dan ook slechts ééne ketjoepartij plaats, op de landbouwonderneming Kadirodjo; de eigenaar verloor daarbij het leven. Van de 18 schuldigen werden 17 gevat en te regt gesteld. Sedert hadden geene misdrijven van eenige beteekenis plaats.

Soerakarta. Zonder de wel is waar dikwijls overdreven voorgestelde, maar niettemin betreurenswaardige gevallen van ketjoeroof der twee laatste jaren zou de algemeene toestand van dit gewest allezins bevredigend mogen worden genoemd.

Vonden in 1867, zoo als reeds bij eene vorige gelegenheid is medegedeeld (1), een tiental zoogenaamde ketjoepartijen plaats, over 1868 telde men er twaalf, waarvan drie van minder beteekenis waren, terwijl één vóór de uitvoering door de politie werd verijdeld. Even als vroeger was enkel roof- en niet moordzucht de drijfveer, en bestonden de daders of aanleggers, die meest allen gevat werden, grootendeels zoo niet uitsluitend uit slecht volk van elders afkomstig, en in het Klattensche, waar de rooverijen het meest plaats vonden, schier geheel uit lieden van Djokjokarta. In een schrijven van December 1868 herhaalt de resident de verzekering, dat de bewuste ketjoepartijen geen bedenkelijk karakter dragen en zeker niet met staatkundige oogmerken in verband staan. De klagten over toenemende onveiligheid worden ongegrond verklaard. Nog niet vele jaren geleden was de onveiligheid in de residentie veel grooter.

Waar gewelddadigheden tegen Europeanen worden gepleegd — teekent die hoofdambtenaar elders aan — is de aanleidende oorzaak zoo niet altijd dan toch meestal te zoeken in wraak of wrevel van den Javaan over ruwe bejegening of aangedaan onregt. Althans in de twee gevallen, d.i. in 1867 ten huize van Europeanen plaats vonden, bestond reden om zoodanige aanleiding te gissen.

In een in 1868 aan het licht gebragt feit van ruwheid en geweld jegens geringe Javanen, ter zake waarvan de schuldige (een landhuurder onder Boijolali) geregtelijk werd vervolgd en veroordeeld, nam de Indische Regering aanleiding de residenten van Soerakarta en Djokjokarta indachtig te maken aan hunne bevoegdheid, om met betrekking tot Europeanen, die door hun gedrag gevaarlijk zijn voor de rust en de veiligheid in de Vorstenlanden, de noodige voorstellen te doen tot intrekking der hun verleende vergunningen tot verblijf aldaar, geheel afgescheiden van de tegen hen in te stellen regtsvervolging, voor het geval daartoe termen bestaan.

In 't laatst van 1868 werd vernomen van kwade praktijken op godsdienstig gebied van zekeren Dara Bagoes, hoofd eener perdikan-dessa ter hoofdplaats. Het bezoek door een paar voorname Javanen uit nieuwsgierigheid aan dezen persoon gebragt, scheen aan de zaak meerdere ruchtbaarheid te geven dan zij verdiende. Uit het geregtelijk onderzoek is gebleken dat enkel geldelijke en geene staatkundige drijfveren in het spel waren. Van wege den soesoehoenan was Dara Bagoes bij zijne inhechtenisneming, al dadelijk gestraft geworden met het verlies zijner inkomsten.

Eene belangrijke en door den soesoehoenan zeer gewaardeerde gebeurtenis was de verheffing bij gouvernementsbesluit van 15 Junij 1869 van diens eenigen nog jeugdigen echten zoon, tot troonopvolger van het Solosche rijk. Kort te voren, bij gouvernementsbesluit van 9 Mei 1869, was ook, in overeenstemming met den wensch der betrokken prinsen, voorzien in de opvolging als hoofd van het Mangkoe Negoro'sche huis, waartoe, bij overlijden zijns vaders, werd aangewezen de thans oudste zoon van prins Mangkoe Negoro.

In de inlandsche regtspleging kwam verbetering. De soesoehoenan gaf zijne toestemming om te bepalen, dat de straf van rottingslagen niet langer zou worden toegepast, dat de uitspraken der prodoto in overeenstemming moeten zijn met het vigerende Nederlandsch-Indische strafregt en dat de uitvoering der doodstraf door middel van krissen vervangen wordt door die van ophanging.

De in 1866 voorloopig als rijksbestierder opgetreden radhen adipati Sosro Negoro werd in 1867 definitief als zoodanig benoemd. Hij bleef beantwoorden aan de goede verwachtingen van zijn ijver en geschiktheid gekoesterd en werkte, voor zooveel de gebrekkige hem ten dienste staande middelen zulks toelieten, krachtig mede tot het behoud van rust en orde.

De padi-oogst was zoowel in 1867 als in 1868 zeer ruim. De inlandsche nijverheid getuigde van welvaart, terwijl de Europesche ondernemingen van landbouw krachtig tot den bloei der residentie bijdroegen.

De algemeene gezondheidstoestand, in 1867 zeer bevredigend, liet in de tweede helft van 1868, voor zoover de

(1) Gedrukte stukken. Tweede zitting 1867—1868, n°. 66.

kring van opmerking der Europesche geneeskundigen zich uitstrekte, veel te wenschen over door het epidemisch heerschen van koortsen, cholera en pokken; de laatste evenwel in ligten graad.

Madioen. Vestiging van Javanen van elders droeg zoo wel in 1867 als in 1868 niet weinig bij tot eene aanzienlijke vermeerdering der bevolking. De prijs der eerste levensbehoeften was in beide jaren en ook in 1869 buitengewoon laag, hetgeen van zeer gunstigen invloed is geweest op de algemeene welvaart. Koffij en suiker beloofden voor 1869 een ruimen oogst. De welvaart der inlandsche hoofden kon gezegd worden, ten gevolge der in 1867 tot stand gekomen tractements verhooging, aanmerkelijk te zijn toegenomen.

De werking der politie liet, niettegenstaande den meest mogelijken ijver der ambtenaren, nog al te wenschen over. Vooral vee-diefstallen kwamen in menigte voor.

Over het algemeen geven de inlandsche hoofden en ambtenaren, ook de dessa-hoofden, reden tot tevredenheid.

Kediri. De bevolking legt zich bij voorkeur toe op den landbouw en bekommert zich weinig om andere nijverheid. Zelfs het vervaardigen van kleedingstukken voor eigen gebruik is eene zeldzaamheid.

Voor den landbouw worden voortdurend nieuwe gronden ontgonnen. De oogst der verschillende gewassen was gunstig; de tabaksoogst, die in 1868, zoowel wat hoeveelheid als hoedanigheid aangaat, minder voordeelig was dan het jaar te voren, beloofde in 1869 goede uitkomsten. Het suikerriet stond voordeelig.

De algemeene welvaart wordt hier niet weinig ondermijnd door het gebruik van opium, waaraan de massa der bevolking verslaafd is; tegenwoordig echter maken de inlandsche hoofden hierop eene gunstige uitzondering. De ontwikkeling dezer laatsten laat te wenschen over en de dienstpligten zijn vele. Wanneer men de eischen niet te hoog stelt, kan nogtans gezegd worden, dat de inlandsche hoofden over 't algemeen goede diensten bewijzen. Aan verbetering van het dessa-bestuur wordt veel zorg besteed.

De in 1858 ontslagen en als betrokken in eene zaak van moord en lastgeving tot moord naar Menado verbannen regent van Kediri radhen mas adhipati ario DJOYO DI NINGRAT verzocht in 't laatst van 1867 vergunning om naar Kediri terug te keeren. Daar de Indische Regering in den terugkeer van den betrokken aanzienlijken Javaan, wegens den gevallen staat van zijn geslacht (zijn oudste zoon had zich in 1858 kort na diens verheffing tot regent van Ngrowo door zelfmoord van het leven beroofd) voor de openbare rust en veiligheid geen bezwaar zag, werd in Februarij 1868 de te zijnen aanzien genomen politieke maatregel opgeheven en den reeds bejaarden oud-regent vergunning verleend om zijne dagen op Java te eindigen.

Ten gevolge van hem betreffende publieke schrijverijen, verzocht de regent van Blitar een eervol ontslag uit 's lands dienst en een streng onderzoek naar zijne handelingen. Bij besluit van 3 Mei 1869 verleende de Gouverneur-Generaal hem het gevraagde eervol ontslag, met toekenning van pensioen, onder mededeeling dat, vermits bij de Regering geene bezwaren tegen zijne handelingen bestonden, zij geene termen kon vinden om overeenkomstig zijn verzoek deswege een onderzoek te doen instellen. In zijne plaats werd tot regent van Blitar, met toekenning van het praedicaat van toemenggoeng, benoemd raden ngabehi WARZO KESOEMO, laatst pateh van gemeld regentschap.

§ 3. *Buitenbezittingen en naburige inlandsche staten.*

Ook de hier volgende berigten, zich voor zooveel noodig sluitende aan die in het vorig verslag, zijn, waar het tegendeel niet is gemeld, ontleend aan de jaarverslagen der hoofden van gewestelijk bestuur over 1867 en 1868, aangevuld met de sedert ontvangen voornaamste tijdingen.

Onafhankelijk noordelijk gedeelte van Sumatra. In Maart 1867 bezocht Zr. Ms. schroefstoomschip *Willem* het rijk Atjeh, ten einde aan den sultan de brieven uit te reiken, waarbij hem mededeeling werd gedaan van het aftreden van den vorigen en het optreden van den tegenwoordigen Opperlandvoogd. Ofschoon de houding van den sultan, volgens het rapport van den kommandant van genoemden bodem, bij dit bezoek niet uitmuntte door vriendschappelijkheid en voorkomendheid, bestond er geen reden om over eene onbetamelijke ontvangst te klagen. Op zijn terugreis deed de *Willem* ook eenige der zoogenaamde peperhavens aan, bij welke gelegenheid bleek, dat de vestiging der Nederlanders in Deli, in al de onafhankelijke staatjes van Noord-Sumatra diepen indruk had gemaakt.

Sumatra's Westkust. In de tot dit gouvernement behoorende landstreken werd de rust niet verstoord. Daarentegen waren sommige der in naam onder ons gezag staande, doch feitelijk onafhankelijke Battaklanden in 1868 weder het tooneel van onderlinge twisten. In Mei van dat jaar werd door bemiddeling van het Europeesch bestuur een einde gemaakt aan een oorlog tusschen Soega Soega en Si Rau, twee onafhankelijke bondgenootschappen; een geschil tusschen Si Manoelang (binnenland van Baros) en den toeankoe van de kampong Moedik te Baros was daarentegen op het einde des jaars nog niet bijgelegd.

De veeziekte rigtte in 1867 wederom belangrijke schade onder den veestapel aan, vooral in de minst welvarende afdeelingen Priaman en Zuidelijke afdeeling van Padang. Nogtans zijn nergens tijdens of na het heerschen der ramp sporen van ontevredenheid waargenomen, terwijl het blijkt, dat de bevolking uit eigen middelen heeft getracht door inkoop van vee, meestal uit de oostelijke landschappen aangebragt, langzamerhand zelve in het gebrek aan ploeg- en trekvee te voorzien. In 1868 deden zich slechts sporadische gevallen der ziekte voor.

De rijstoogst leverde in 1867 bijna allerwege goede uitkomsten op. Alleen in de Ommelanden en de Zuidelijke afdeeling van Padang was de opbrengst minder gunstig en in de omstreken der hoofdplaats waren vele rijstvelden door gebrek aan ploegvee onbebouwd gebleven. Over het geheel intusschen had de rijstcultuur van de veeziekte niet zooveel geleden als gevreesd werd. Ook de koffijoogst was toen zeer ruim. In het volgende jaar echter was zoowel de koffij- als de rijstoogst minder gunstig. De uitvoer van rijst was dan ook zeer onbeteekenend. De invoer van Java, die de vrij belangrijke hoeveelheid van ongeveer 13 000 pikols bedroeg, moet evenwel, naar het cordeel van den gouverneur, niet worden beschouwd als een bewijs voor gebrek aan inlandsche rijst, maar als eene poging van den handel om met de vrij hooge rijstprijzen zijn voordeel te doen. Omtrent de vooruitzigten van den landbouw in 1869 luiden de berigten gunstig.

Behalve in de Zuidelijke afdeeling van Padang, waar gedurende zeven maanden epidemische koortsen heerschten, bleef men in 1867 van eigenlijke volksziekten verschoond: gedurende een groot deel van 1868 en ook in de eerste maanden van 1869 was de algemeene gezondheidstoestand voornamelijk in de Padangsche bovenlanden minder bevredigend, andermaal uithoofde van koortsen, die in Junij jl. nog niet geheel geweken waren.

Over het algemeen was de welvaart der inlandsche bevolking minder dan vroeger, hetgeen mede van nadeeligen invloed was op den reeds door andere oorzaken gedrukten toestand van den handel. In de residentie Tapanoeli wordt de uitbreiding van dezen tak van nijverheid bovendien belemmerd door de nog hoogst gebrekkige en kostbare middelen van gemeenschap. De vroeger vermelde spanning (zie het verslag over 1865, blz. 9) tusschen de bevolking der Singkelsche bovenlanden en eene Chinesche kongsi te Singkel, die door kwade praktijken zou getracht hebben zich den alleenhandel te verschaffen, scheen na het gebeurde in 1865 met radja GOBANG (een der hoofden uit de bovenlanden die openlijk de kwade praktijken in de hand werkte) te hebben opgehouden. In eene op 21 Maart 1867 nader belegde vergadering van de voornaamste hoofden der Simpang Kanan en Simpang Kiri was dan ook van geene klagten tegen de kongsi meer sprake geweest en zijn die evenmin later vernomen. Van radja GOBANG die nog in 1866 (zie het vorig verslag blz. 10) eenige teekenen van verzet had gegeven, wordt gezegd, dat hij, door slechts een paar volgelingen vergezeld, zich onder vrij benarde omstandigheden in Atjeh ophoudt.

Gunstige gevolgen voor den Singkelschen handel, ook op het gebied der concurrentie, worden verwacht van de in 't laatst van 1868 in werking gekomen maandelijksche stoompakketvaart tusschen Padang, Singkel en de tusschengelegen havens, waardoor tevens eene geregelde verbinding met Nias is ontstaan.

De wegen en bruggen werden geregeld onderhouden en verbeterd; in Oelakkan (Priaman) werden twee nieuwe kapitale bruggen gelegd.

De geest der inlandsche hoofden jegens het bestuur was naar wensch. Zij gaan meer en meer in beschaving vooruit, voornamelijk onder den invloed van de Europesche ambtenaren. Aan eenige koeria-hoofden in de afdeeling Mandheling en Ankola werden, ten blijke dat hunne goede en trouwe diensten door het Gouvernement op prijs werden gesteld, in 1867 geschenken uitgereikt.

In September 1867 overleed de regent van Padang, die gedurende bijna eene halve eeuw aan het Gouvernement vele diensten bewezen had. Tot zijn opvolger werd benoemd de maleijer van den hoofdstam Tjuniago MARA INDRA te Padang, die op 8 October 1868 op de gebruikelijke wijze werd beëedigd en geïnstalleerd.

Benkoelen. Zoowel in 1867 als in 1868 was de rijstoogst voordeelig en volgens de reeds ontvangen berigten die van 1869 buitengewoon gunstig; de handel was levendiger dan in vroeger jaren, deels ten gevolge van de hoogere prijzen, die voor de dammar werden betaald, deels door het verbeterd en vermeerderd verkeer met de Palembangsche districten Redjang, Ampat-Lawang en Pasoemah, uit welke streken alleen aan koffij ongeveer 2000 pikols 'sjaars door de handelaren te Benkoelen naar Padang werden verzonden.

De veeziekte, die in 1866 uitbrak, bepaalde zich tot enkele afdeelingen en was bij het eind van 1867 geheel geweken. De welvaart der bevolking is toenemend. Vooral is die toeneming zigtbaar in de binnenlanden. Waar vroeger uitsluitend de grove eigen geweven kleederen of die van boomschors vervaardigd, gedragen werden, zijn deze thans bijna overal door die van Europesche lijnwaden gemaakt, vervangen. Nieuwe en betere woningen treft men in bijna alle kampongs of doesons aan, en terwijl de prijzen van bijna alle levensbehoeften en andere artikelen stijgen, neemt het vertier op de markten toe.

De openbare veiligheid laat weinig te wenschen over. Het aantal misdaden neemt af. Een teeken van toenemend vertrouwen in en aansluiting bij het bestuur, zoowel van hoofden als van minderen is, dat bijna alle klagten of geschillen, zelfs van geheel huishoudelijken aard, worden gebragt voor de gezagvoerende ambtenaren, om voor de door dezen voorgezeten rappats behandeld te worden.

Wegen en waterleidingen ondergingen voortdurend verbetering. Voltooid werden in 1867 onder andere de in aanleg zijnde weg van Kroë naar het 2000 voet hoog gelegen plateau van Liwa, en de waterleiding te Glombang (afdeeling Seloema), die de irrigatie van ongeveer 8000 bouws mogelijk maakt.

In Maart 1868 (zie het vorig verslag bladz. 11) bezocht de adsistent-resident het eiland Engano en slaagde hij er in verscheidene stammen, die sedert jaren onderling oorlog voerden, vrede te doen sluiten. Sedert is een gewapende boot der gouvernementsmarine speciaal voor Engano ter beschikking van genoemden ambtenaar gesteld.

Lampongsche districten. Behalve van eene in 1867 in de bandhary Simouw (afdeeling Semangka) uitgebroken pokkenepidemie, waaraan 102 personen bezweken, en van eenen niet onbeduidenden brand ter hoofdplaats Telok-Betong in hetzelfde jaar, troffen de bevolking in 1867 en 1868 geene buitengewone rampen. Alleen liet in de tweede helft van 1868 de gezondheidstoestand, vooral in de afdeeling Semangka, te wenschen over, door het heerschen van mazelen en koorts.

In Januarij 1869 openbaarde zich eene ziekte onder de buffels in de afdeeling Boemi-Agong, waardoor ook herten, zwijnen enz. werden aangetast. Sedert had de ziekte zich nog tot vier andere afdeelingen uitgestrekt, doch volgens berigten van Junij was zij toen, met uitzondering van de afdeeling Sekampong, aan 't afnemen. Van bestuurswege zijn spoedig maatregelen van bestrijding genomen.

Tengevolge der intrekking in 1866 van het meerendeel der beloonde en onbeloonde heerendiensten nam de welvaart der bevolking, die daardoor meer tijd dan vroeger kon besteden aan de bewerking en beplanting harer rijstvelden en aan het telen van tabak en kapas, aanmerkelijk toe. Gebrek aan voedingsmiddelen, vroeger herhaaldelijk ondervonden, behoort thans tot de uitzonderingen en is ook voor 1869 niet te vreezen.

De peperoogst was in 1867 zoo buitengewoon voordeelig, dat de uitvoer 26 200 pikols bedroeg tegen 12 500 in 1866. In 1868 was daarentegen zoowel de peper- als de koffijoogst minder gunstig.

De pogingen door het hoofd van bestuur aangewend om in den omtrek der hoofdplaats passars op te rigten, vonden weinig bijval De vroeger vrij belangrijke handel met Singapoer is na de invoering van inkomende en uitgaande regten bijna geheel te niet gegaan. Voor den houthandel heeft zich op de Lagoendi-eilanden een Europeesch ondernemer gevestigd; deze vestiging heeft echter nog te kort geduurd om daaromtrent eenige verwachting uit te spreken.

In het laatst der maand September 1867 veroorzaakte zekere ALAM, een vreemdeling die zich voor een heilige uitgaf, in de afdeeling Toelang-Bawang eenige opschudding. Een uit het garnizoen te Telok-Betong gezonden detachement van 35 man slaagde er in hem en zijne aanhangers gevangen te nemen en de rust te herstellen, die sedert niet werd verstoord.

De militaire bezetting te Katimbang (afdeeling IV Marga's) werd in 1868 ingetrokken, daarentegen werd een detachement in de afdeeling Semangka geplaatst.

Palembang. De onderwerping van PIRAHOEN, waarvan in het vorig verslag sprake was, bladz. 41, werd vooraf gegaan door de volgende gebeurtenissen. Het hoofd van Moeara-Doea, pangeran KOESOEMA YOEDA, had zich door zijne pogingen tot handhaving van orde en rust in de Goemaijlanden den haat van dien muiteling berokkend en werd dermate bedreigd, dat hem eene magt van 25 gewapende politiedienaren moest worden toegevoegd. Toen hij op die wijze tegen een aanslag op zijn leven was beveiligd, trachtte PIRAHOEN hem zijn invloed bij de bevolking te doen verliezen of bij het Europeesch bestuur in ongenade te brengen door zijn grondgebied onveilig te maken. In December 1867 werden twee Chinesche handelaren in de nabijheid van Moeara-Doea vermoord; hetzelfde lot trof in de eerste helft van Januarij 1868 den controleur van Bandar (Pasoemah). Hieruit bleek dat de gewone politiemiddelen niet meer voldoende waren om de misdadige plannen van PIRAHOEN en zijne aanhangers te stuiten. In de laatste helft van Februarij kwam eene magt van 80 Afrikanen van Palembang te Lahat, ten einde van daar uit militaire togten in de Goemaij-Oeloe te ondernemen Verscheidene kwaadwilligen en een groot gedeelte van hen, die hadden deelgenomen aan den moord op voormelden controleur, werden door de bevolking uitgeleverd. Toen daardoor aan den aanhang van PIRAHOEN een zware slag was toegebragt, werden maatregelen beraamd om ook hem in handen te krijgen. De adsistent-resident van Lahat werd gemagtigd om hem geregeld te vervolgen en daartoe des noods gebruik te maken van de militaire bezetting te Lahat (Lematang-Oeloe) en Bandar (Pasoemah). Te Darma (Goemaij-Talang) en Goenoeng-Meraksa (Goemaij-Oeloe) zou eene bezetting worden gelegd, terwijl eene militaire magt vertooningen maakte in de Goemaij-landen en de bevolking aanspoorde om met medewerking der gewapende politiedienaren de vervolging van PIRAHOEN te ondersteunen. Zoodra deze van dat plan werd onderrigt gaf hij zijn verlangen te kennen om met den adsistent-resident eene ongewapende ontmoeting te hebben, ten einde voorstellen tot onderwerping te doen. Onmiddellijk werd aan dat verlangen voldaan. De ontmoeting had plaats in de doesoen Langoe (op 4 palen afstands van Lahat) waar PIRAHOEN, ten aanhoore van een 500 tal Goemaijers, zijn wensch te kennen gaf om zich aan het Gouvernement te onderwerpen. Hij verzocht als vergeten man in zijne geboorteplaats Endikat te mogen blijven wonen en beloofde zich voortaan te zullen onthouden van alle inmenging in zaken van het bestuur en der bevolking, terwijl de hoofden der Goemaij-landen eenparig zich voor zijne handelingen verantwoordelijk stelden. Onder nadere goedkeuring der Regering werd deze onderwerping aangenomen en vestigde PIRAHOEN zich te Endikat, waar hij klappers plant en sawah's aanlegt, zijne omgeving tot arbeidzaamheid aansporende. Sedert zijn de Goemaijers, die vroeger een nomadisch leven leidden, geheel rustig en vestigen zij zich in hunne negorijen tot uitoefening van den landbouw.

Tijdens de onrustige bewegingen van toean PARADIPO (zie het vorig verslag, bladz. 39) bestond ook in Lematang-Ilir en de Pasoemahlanden eene zekere spanning waardoor handel en verkeer tijdelijk werden belemmerd.

Op laatstgenoemde streek moest nog voortdurend een waakzaam oog worden gehouden.

In den aanvang van 1869 kwam het bestuur in de Ampat-Lawang nog eene bende van zes kwaadwilligen op het spoor, allen medepligtigen aan den moord in Januarij 1868 op den controleur van Bandar gepleegd, welke personen in verschillende rigtingen, ook in de Redjang en Benkoelen, werkzaam waren om de bevolking tot verzet op te ruijen. Door doeltreffende hulp van vertrouwde inlanders mogt het gelukken de drie hoofdaanleggers in handen te krijgen; twee hunner die, zwaar gewapend, verzet pleegden, werden bij hunne gevangenneming gedood.

De in Julij 1868 gepleegde verwonding op een drietal officieren van het garnizoen ter hoofdplaats, waarvan één onmiddellijk overleed, had geene politieke beteekenis en was het werk van een door geestdrijverij vervoerden amokmaker die door toegeschoten hulp werd afgemaakt.

Overigens was de algemeene toestand niet ongunstig. Wel rigtte in 1867 de veeziekte belangrijke schade aan en werd in genoemd jaar de bevolking, vooral in de Lematang-Ilir en Moesi-Ilir, door herhaalde overstroomingen geteisterd, waardoor onder andere eene nabij Lahat aangelegde waterleiding werd vernield, maar daarentegen nam de handel in verschillende streken vrij belangrijk toe en werd in de bovenlanden aan het telen van rijst op natte velden meer en meer uitbreiding gegeven. Ook in 1868 bestond over 't algemeen geen reden om zich over de uitkomsten van den landbouw of over vermindering van handelsvertier te beklagen. In enkele afdeelingen is toeneming van welvaart duidelijk zigtbaar in den bouw van houten huizen, het gebruik van kostbare kleedingstukken en het dragen van gouden en zilveren sieraden. De in 1866 aangelegde weg tusschen de Moesi-Oeloe en de Rawas, van waar een levendige handel in hoornvee wordt gedreven met Boven-Djambi, was voor den handel en het onderling verkeer van groot nut.

De gezondheidstoestand was over 't algemeen bevredigend. Alleen deden zich ter hoofdplaats in de maanden September en October 1868 vele gevallen van cholera voor, terwijl te Moearah Kompeh en omstreken de bevolking veel van koortsen had te lijden.

De verstandhouding met den sultan van Djambi liet niets te wenschen over.

Banka. Zoowel in 1867 als in 1868 stond de tinproductie ten achter bij die van 1866.

De rijstoogst was, door van de planters onafhankelijke oorzaken, eveneens aanzienlijk minder dan in 1866. De bevolking kon echter, ten gevolge van den aanvoer van groote hoeveelheden rijst, zich daarvan tegen zeer billijke prijzen voorzien en had dan ook in beide jaren voldoende voeding. De padi-oogst van 1869 is allerwege gunstig uitgevallen.

De opheffing van een aantal heerendiensten schonk aan de bevolking ruime gelegenheid om meer geld te verdienen dan ooit te voren en daardoor hare welvaart te doen toenemen.

Gedurende de maanden September tot en met November 1867 heerschten de mazelen in vrij hevigen graad en eischte deze ziekte vele offers. In 1868 was de gezondheidstoestand bevredigend; slechts korten tijd heerschte de cholera, zonder veel menschenlevens te kosten.

Billiton. Behalve op de hoofdplaats heerschte onder de bevolking van dit gewest nog weinig welvaart. De inheemsche of djaratbevolking zoekt haar bestaan in den landbouw, die nog op zeer lagen trap staat, het verzamelen van boschproducten en de vischvangst; onder de djoeroe-bevolking of orang sekahs, die tot nu toe veelal op zee rondzwierf, worden goede koelies voor de Billitonmaatschappij gevonden.

In den laatsten tijd zijn, met medewerking der hoofden, opzettelijke pogingen aangewend om de bevolking tot het bouwen van huizen in geregelde kampongs te bewegen, als middel ter bevordering van beschaving en vertier: pogingen die aanvankelijk gewenschten bijval vonden, zoo zelfs dat van Mei 1868 tot April 1869 niet minder dan 1680 nieuwe huizen verrezen. Ook voor eene betere beoefening van den landbouw werden, in overleg met de hoofden, verscheidene regelingen getroffen, van welke men zich de beste gevolgen voorstelt.

Was de rijstoogst in de laatste drie jaren telkens ongunstig, zoodat (laatstelijk zelfs met hulp van het Gouvernement) levensmiddelen van elders moesten worden aangeschaft, die van 1869 was zeer voldoende en werd toereikend geacht voor de behoefte der inheemsche bevolking.

Een voornaam bestaanmiddel vindt de Billitoneës in de vischvangst; de productie van ijzer, ofschoon het hier verkregene van uitmuntende hoedanigheid is, neemt voortdurend af; terwijl vroeger het aantal inlanders, die in de binnenlanden ijzer bewerkten, aanzienlijk was, bedroeg het in 1867 slechts hoogtens 80. Daarentegen wordt eenig meer werk gemaakt van het vervaardigen van tinnen voorwerpen, die steeds gereeden aftrek vinden en zelfs uitgevoerd worden.

De tinproductie der Billitonmaatschappij was zoowel in 1867 als in 1868 gunstig, hoewel in laatstgemeld jaar iets minder dan in het eerste.

In den gezondheidstoestand viel veel afwisseling op te merken; in de eerste maanden van 1869 was deze zeer ongunstig ten gevolge van kwaadaardige koortsen en buikziekten.

Riouw en onderhoorigheden. Ten einde verbetering te brengen in den toestand van regeringloosheid en wanorde, waarin het rijk Lingga en Riouw van lieverlede ten gevolge van het wanbestuur der betrokken inlandsche vorsten was vervallen, achtte de Regering eene nieuwe organisatie van het besturend personeel dringend noodig, en werd den resident opgedragen met de hulp van een hem toegevoegden ambtenaar de invoering der reorganisatie voor te bereiden. Naar aanleiding van die opdragt werd, ter gedeeltelijke wijziging van het in 1857 met den sultan en de rijksgrooten gesloten contract, door den resident eene overeenkomst getroffen, van welker goedkeuring door de Indische Regering hier te lande nog niet is gebleken. De reorganisatie zelve is nog in overweging.

De sultan gaf in 1867 gevolg aan zijn voornemen om eene reis naar Batavia te ondernemen ten einde den Gouverneur-Generaal zijne hulde te brengen (zie vorig verslag, bladz. 14), en kwam zeer voldaan in zijn gebied terug. De reis werd gezegd blijkbaren indruk op hem te hebben gemaakt.

Op Lingga werd de rijstcultuur op natte velden voortdurend uitgebreid, waartoe aanzienlijke uitgestrektheden moeras van struikgewas werden gezuiverd.

Meer en meer verdringt in Lingga-Riouw de Chinesche bevolking de inheemsche. De oorzaken daarvan zijn in de eerste plaats de meerdere werkzaamheid der Chinezen, en voorts het gebrek aan bescherming der inlanders van de zijde hunner vorsten. Ten gevolge van de toenemende immigratie van Chinesche vrouwen belooft de vestiging der bedoelde vreemdelingen meer blijvend te worden.

De bemoeijingen van het Gouvernement met de Siaksche onderhoorigheden ter Oostkust van Sumatra werken voortdurend gunstig op het herstel der algemeene rust aldaar. Zoowel door de algeheele afschaffing van den slavenhandel als door de bevrediging der Battaks, die veelal ter zake van menschenroof gestadig in onmin met de benedenlanders leefden, was welvaart en handel steeds toenemende. Ook in Assahan, waar de oneenigheden het langst geduurd hebben, is thans — zoo als lager blijkt — de verdeeldheid tusschen boven- en benedenlanders bijgelegd.

In Indragiri, welk rijk door afkomst en vermaagschapping van deszelfs vorst in naauwe verhouding staat tot Lingga-Riouw, laat de toestand veel te wenschen over. De oude sultan Radja Said had geen magt om zijne aanverwanten en grooten in bedwang te houden; terwijl herhaaldelijk klagten werden ontvangen over de behandeling die vreemde handelaren in dit rijk ondervonden.

In Siak en onderhoorigheden was daarentegen vooruitgang merkbaar. Intusschen trachtten de in dit rijk zoo buitengewoon talrijke afstammelingen en aanverwanten van vorsten en grooten bij voortduring op den kleinen man daden van geweld en afpersing te plegen en heeft het inlandsch bestuur wil noch magt om de schuldigen te straffen. Het Europeesch bestuur trok zich, zoo dikwijls het van zoodanige misdrijven kennis verkreeg, deze zaken aan en trachtte, door het stellen van een voorbeeld, aan de inlandsche aristokratie het besef in te prenten, dat hare willekeurige behandeling van de bevolking niet ongestraft kan blijven. De verhouding tusschen den sultan en diens broeder, in 1866 definitief tot rijksbestuurder benoemd, liet veel te wenschen over; deze wordt zelfs verdacht, na zich met den afgezetten sultan toengkoe Ismail te hebben verzoend, behulpzaam te zijn geweest in diens pogingen om den tegen-

woordigen sultan van ontrouw aan het Nederlandsch Gouvernement te doen verdenken. De kuiperij werd tijdig ontdekt.

In den loop van 1867 werd de zetel van het bestuur dezer afdeeling overgebragt van het eiland Bengkalis naar de hoofdplaats Siak, en Bengkalis aangewezen als standplaats van een controleur.

Langkat verkeerde in 1868 in minder gunstigen toestand dan vroeger, ten gevolge van de ontevredenheid van een groot deel der hoofden met het bestuur van den pangeran; zelfs weken eenigen van hen naar Malakka uit.

Deli daarentegen gaat sterk vooruit. De sultan — een verlicht en voortvarend man — laat niets onbeproefd ter bevordering van landbouw, handel en nijverheid. Onder anderen laat hij een weg aanleggen voor voertuigen van de plaats waar de handelsvaartuigen ankeren naar het gebergte. De gemeenschap met de Battaklanden, nog voor weinige jaren geheel gestremd, was volkomen vrij; de Battaks kwamen dan ook in steeds toenemend aantal te Deli ter markt. Zes Europeanen hebben hier een begin gemaakt met landbouw-ondernemingen. Zij leggen zich toe op de tabaks-, notenmuscaat- en klappercultuur. De voornaamste onderneming, door Nederlanders met Nederlandsch kapitaal gedreven, maakt hare hoofdzaak van tabak, waarvan de eerste partij op de Amsterdamsche markt goede prijzen behaalde. Ook treft men in Deli eene fabriek aan voor de bereiding van fijne oliën. Het plan van een aantal op deze ondernemingen werkzame Chinesche planters, daartoe door een Chinees van Poeloe Pinang opgestookt, om zich met geweld aan hunne verpligtingen te onttrekken en naar Poeloe Pinang te ontvlugten, werd in tijds ontdekt en werden de schuldigen tot verbanning en dwangarbeid veroordeeld.

In Serdang was de toestand naar wensch.

De toestand in Batoebara, die vóór weinige jaren nog alles te wenschen overliet, heeft plaats gemaakt voor orde en rust.

De bevolking van Panei, Bila en Kotta Pinang, ten gevolge harer onderlinge geschillen her- en derwaarts verspreid, keerde, nadat die geschillen door tusschenkomst van het bestuur waren bijgelegd, naar de oevers harer rivieren terug en legde daar nieuwe rijst- en suikerrietvelden aan. Tusschen den jang di pertoean van Kotta Pinang en den soetan van Panei bestaat echter nog altijd eene veete, die aan het Europeesch bestuur dikwijls groote moeijelijkheden veroorzaakt.

In Assahan heerschte gedurende 1867 en een gedeelte van 1868 voortdurend spanning en onrust. De afgezette sultan toengkoe Achmad (zie het vorig verslag bladz. 15) bleef de bevolking tegen den waarnemenden sultan (jang di pertoean moeda) opruijen en slaagde er in de hoofden der Battaksche onderhoorigheden van Assahan over te halen tot het doen van invallen in de benedenlanden. Herhaaldelijk moest de jang di pertoean moeda tot herstel der rust van de wapenen gebruik maken, terwijl het bestuur langs minnelijken weg trachtte de onruststokers tot onderwerping te bewegen. Op zijn verzoek werden eindelijk toengkoe Achmad en diens broeder toengkoe Adil met hunne onmiddellijke omgeving uit Siak verwijderd.

Intusschen had zich zoowel in de boven- als in de benedenlanden eene partij tegen den jang di pertoean moeda ontwikkeld, welke eindelijk zoo sterk werd, dat de resident, die kort te voren de magtiging ontvangen had om hem, na overleg met den sultan van Siak, voor goed als vorst van Assahan te doen optreden, plaatselijk de noodige onderzoekingen instelde, met het ongunstig gevolg, dat de waarnemend vorst bevonden werd door willekeur, het heffen van zware boeten en schaamteloos gedrag, de bevolking werkelijk van zich te hebben vervreemd. Van zijne voorgenomen verheffing werd mitsdien afgezien, en hem de raad gegeven zich tijdelijk naar zijn voormalig apanage Kealoe te begeven, terwijl het bestuur en de regtspraak, in afwachting eener nadere regeling, werd opgedragen aan den karapatan, bestaande uit den bandar, den bantara, den panghoeloe pekan en den imam, bijgestaan door den controleur. Deze voorloopige maatregel werkte gunstig: de rivieren werden weder voor den handel geopend en een ieder kon zich veilig bezig houden met het bewerken zijner ladangs, het zoeken van boschproducten of het uitoefenen van eenigen tak van nijverheid. Ook in de bovenlanden keerde de rust weder en werden de vernielde kampongs weder opgebouwd. De resident maakte van zijn verblijf in Assahan nog gebruik om uitvoering te geven aan het voorschrift van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 11, en plaatste de Chinezen onder regtstreeksch bestuur van het Gouvernement.

Het verdient vermelding, dat kort na de uitvaardiging van dezen maatregel de voornaamste Poeloe Pinangsche handelaren te Assahan vergunning verzochten om „een tweede steenen huis" op te rigten, en dat een handelaar van Malakka en een van Laboean-Batoe hun voornemen te kennen gaven om zich te Tandjong Balei te vestigen.

Noordelijk gedeelte van Borneo. In Julij 1868 bezocht Zr. Ms. stoomschip *den Briel*, als kruiser op zeeroof, de havens van Serawak (Broenai) en Laboean. Op beide plaatsen was de ontvangst allezins naar wensch. Van eigenlijken zeeroof was noch te Serawak, noch op Laboean in de laatste jaren meer gehoord. Wel kwamen nu en dan berigten, die de afzending van een Engelsch oorlogsvaartuig ten gevolge hadden, doch steeds bleek het voorgevallene òf nietsbeduidend te zijn òf meer in de termen van strandroof te vallen. (In de eerste maanden van 1869 evenwel hebben zich weder zeeroovers in de wateren van Noord-West-Borneo vertoond; verg. lager hoofdst. E, § 5.)

Ook werd vernomen dat in de laatste jaren op twee verschillende plaatsen in het Broenaische kleine nederzettingen van Noord-Amerikanen hadden plaats gevonden, die echter wegens tegenloop van zaken beide in 1867 waren opgebroken. De oprigter der jongste nederzetting, die zich al spoedig eene benoeming tot consul-generaal der Vereenigde Staten van Noord-Amerika voor Borneo en omliggende eilanden had weten te verwerven, had herhaaldelijk oneenigheden met den sultan van Broenai gehad, aan wien hij het verschuldigde jaargeld nimmer had voldaan. Dien ten gevolge was ook het consulaat in Broenai opgeheven, nadat vooraf de Noord-Amerikaansche consul te Shanghai persoonlijk bij den sultan een onderzoek had ingesteld nopens diens klagten over den gewezen titularis. De ondernemer der vroegere nederzetting (te Kimanis), die met vergunning van den sultan van Broenai den titel van radja van Ambong had aangenomen, had insgelijks in 1867 Broenai met de zijnen verlaten, doch zou voornemens zijn terug te keeren, waartoe hij zich de bevoegdheid tot wedervestiging bij den sultan verzekerd had. Echter was nog een Amerikaan te Kimanis woonachtig, die zich met koffij- en indigo-teelt onledig hield.

In Junij 1869 bragt de gouverneur van Laboean, tevens Britsch consul-generaal op Borneo, vergezeld van zijn secretaris, aan boord van den Engelschen oorlogstoomer *Slaney* een bezoek aan den resident der Westerafdeeling van Borneo en begaf zich, onder diens geleide, naar Sintang. Het bezoek had een allezins vriendschappelijk karakter en betrof onder anderen het beramen, zoo mogelijk, van maatregelen tot tegengang van den zeeroof. Na ook de binnenlanden van Sintang en verscheidene goud- en steenkolenmijnen te hebben bezigtigd, keerde de Britsche landvoogd naar Laboean terug, niet zonder zijne ingenomenheid te hebben betuigd met de vrijzinnigheid van ons handelsstelsel op Borneo, waaromtrent hij zich als aangename taak voorstelde aan zijne Regering bijzonderheden mede te deelen.

Met het Serawaksch bestuur, welks hoofd in Junij 1868 in Engeland overleed, of liever met den neef van dezen laatste (reeds lang tijdelijke vervanger en na den dood van sir James Brooke diens opvolger) had het bestuur der Westerafdeeling van Borneo in 1868 eenige aanrakingen ter zake van onwettige bemoeijenissen van de zijde van Serawak met een paar stammen onzer grens-Dajaks. Volgens de ophelderingen ter zake gevraagd en ontvangen, was de aanleiding van een der bewuste gevallen gelegen in een door onze Boegou-Dajaks gepleegden moord op een Chinees uit Serawak. Het waken tegen wederregtelijke handelingen van beide zijden vindt bezwaren in den verren afstand waarop de grens-Dajaks zich van elken zetel van Nederlandsch bestuur bevinden, en in het feit, dat de bewuste stammen, voor wie het verkeer met Serawak, van waar zij al hunne benoodigdheden verkrijgen, onontbeerlijk is, maar al te ligt geneigd zijn aan de van daar komende eischen of bedreigingen gehoor te geven. In de tweede helft van 1868 kwam het berigt dat eene bende Serawakkers een aanval had gepleegd op de grenskampong Ngoembang, bij welke gelegenheid vier kampongs van onze Batang-Loepars werden geplunderd en zes menschen, waaronder twee vrouwen, vermoord. Het resultaat van de hierover gevoerde briefwisseling is nog niet gemeld.

Wester-afdeeling van Borneo. Niettegenstaande de door het bestuur voortdurend aangewende pogingen tot aanmoediging en ontwikkeling van den landbouw, was hierin nog weinig vooruitgang merkbaar. Alleen de aanplant van klapperboomen nam niet onaanzienlijk toe, vooral door de bemoeijenis van de aan het zeestrand van het Pontianaksche rijk gevestigde Boeginezen, die, in tegenstelling met de overige bevolking, het niet beneden zich achten naast den handel ook den landbouw te beoefenen. De nijverheid vertoonde althans ter hoofdplaats sporen van vooruitgang, o. a. door het aanleggen van scheepstimmerwerven. Een in November 1868 te Pontianak uitgebroken brand, waardoor drie vierde van het Chinesche kamp in de asch werd gelegd, veroorzaakte groote verliezen. Tot leniging van de ramp werd van wege den handelstand te Singapoer eene som van omstreeks f 600 ontvangen.

Sambas en Montrado zijn nog niet hersteld van de slagen in 1851—1855 geleden door den oorlog met de taijkong-Chinezen; de mijnbouw lijdt er door gebrek aan kapitaal. Te Montrado werd in den aanvang van 1869 een moordaanslag gepleegd op de familie van den adsistent-resident; dit geheel op zich zelf staand feit was het werk van een ontslagen banneling, die daarna zich zelven om het leven bragt.

Ook aan de afdeeling Sintang, waar kort geleden de opstand gedempt is, wordt niet dan eene zeer langzame ontwikkeling voorspeld. Eene opkomende beweging van verzet in het Sekadouwsche werd onderdrukt.

De toestand der rijkjes die de zuidelijke afdeeling dezer residentie uitmaken, liet nog veel te wenschen over. Grove wederregtelijke handelingen door den apanagehouder van Kadawangan (Matam) jegens de bevolking gepleegd, strafte de Regering met ontzetting en verwijdering.

In de voorwaarden waarop de verschillende rijken in dit gewest aan hunne vorsten in leen zijn gegeven, kwam, evenmin als in het daarover gevoerd bestuur, verandering. Ten gevolge van het onderzoek naar het verblijf van den wettigen troonsopvolger van Meliouw (zie vorig verslag bladz. 17), bleek dat deze in de residentie Menado woont en zich aldaar met den landbouw onledig houdt; hij betoonde echter weinig geneigdheid om, overeenkomstig den wensch zijns vaders, naar zijn rijk terug te keeren en het bestuur te aanvaarden. Naar aanleiding hiervan werd in overweging genomen om het rijkje Meliouw bij een der naburige rijkjes in te lijven.

Over den geest der verschillende vorsten jegens het bestuur en over hun gehalte viel in het algemeen niet bijzonder te roemen. Enkele vorsten maakten evenwel eene gunstige uitzondering. Zoo gaf de waarnemend vorst van Meliouw door al zijne handelingen blijken van gehechtheid aan het bestuur, en toonde die van Sambas, door met de meeste bereidwilligheid met het bestuur zamen te werken, dat hij meer dan eenig ander zijne roeping begrijpt.

In December 1868 kwam Matjan Simpei, een der hoofden van den Sintangschen opstand (zie vorig verslag bladz. 19), eindelijk in onderwerping; in dezelfde maand overleed te Nanga Pinoh raden toemenggoeng Sita Pahalawan, die gedurende dien opstand vele goede diensten had bewezen en dien ten gevolge in 1868 met een zilveren medaille was begiftigd.

Onder de Dajaks hadden verscheidene sneltogten plaats: het aantal gesnelde koppen wordt door den adsistent-resident van Sintang op omstreeks 50 begroot. De invloed van het Europeesch bestuur kan zich in deze streken nog te weinig doen gelden om dat misbruik voor goed te onderdrukken.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. In den toestand van dit gewest was wederom vooruitgang te bespeuren en gaat vooral het vruchtbare en aan verschillende delfstoffen rijke gedeelte, dat vroeger het sultansrijk uitmaakte, bij de toenemende ontwikkeling van handel en nijverheid, eene schoone toekomst te gemoet.

Behalve gedurende drie maanden van 1868, toen in meerdere streken, maar vooral in de afdeeling Amoenthaij, eene cholera-epidemie heerschte, was de algemeene gezondheidstoestand, zoowel in 1867 als in 1868, niet ongunstig.

De voorloopig in de Boven-Doeson nog in stand gehouden staat van oorlog (zie vorig verslag, bladz. 20) kon met 1 Julij 1868 worden opgeheven. Wel hielden zich in genoemde afdeeling nog steeds vele gewezen opstandelingshoofden op, doch, hetzij uit gebrek aan aanhang dan wel uit magteloosheid of omdat zij zelven den oorlog moede zijn, gingen zij niet tot het plegen van vijandelijkheden over. Ook kwamen velen in onderwerping, onder anderen pangeran Koerba en zijn zoon goesti Djenal, benevens Boetapi, schoonzoon van Soerapati. Zelfs werd door de bevolking der landschappen Siong en Moeroeng, waar het gezag van Soerapati het grootst was geweest, in 1867, voor de eerste maal sedert het uitbreken van den opstand, vrijwillig eenig hoofdgeld betaald aan den civilen gezaghebber te Marabahan. Intusschen werd het raadzaam geacht om ondanks de opheffing van den staat van oorlog enkele der in de bovenstreken nog werkende buitengewone voorzieningen voorloopig in stand te houden, ook ter bescherming van de ambtenaren op hunne reizen en van de soms op verren afstand van de militaire bezettingen wonende inlandsche hoofden. Zoo bleef de versterking aan de Moearah Teweh door onze troepen bezet en werden vooreerst nog in dienst gehouden de zoogenaamde pradjoerits te Amoenthaij en de inlandsche bezetting van Tamiang Laijang. Werkelijk bleef het niet ontbreken aan pogingen van enkele personen om de bevolking hier en daar door bedriegelijke middelen tot verzet tegen het wettig gezag over te halen. Vooral in Amoenthaij was dit het geval. Zoo gaven in het als dweepziek bekende district Kloewa eenige tabibs (wonderdoctors) voor, met bovennatuurlijke krachten begaafd te zijn en in staat om ook anderen daarmede te bedeelen. Enkelen van hen wisten zich onder de namen van pangeran Antasari of van andere vorstelijke personen eenigen aanhang te verwerven. De voornaamsten werden echter door het bestuur in hechtenis genomen en door den landraad te Amoenthaij tot dwangarbeid veroordeeld. Later bleek het, dat die personen allen op hunne wijze in verschillende streken de voorloopers waren van een komplot tot oprujing der bevolking van de distrieten Amoenthaij en Alaij, om zich tegen het bestuur te verzetten. Verscheidene familieleden van in 1865 wegens het verwekken van opstand ter dood veroordeelde personen hadden daaraan deel. Zoodra het bestuur omtrent de bedoelingen van het komplot zekerheid had bekomen werden de hoofdaanleggers gearresteerd en door den landraad naar bevind van zaken tot verbanning veroordeeld.

Eenigen tijd later werd het gerucht verspreid, dat de oudste zoon van pangeran Antasari, goesti Mohamad Saïd, zich in het Pramassan-gebergte ophield en zich in het Amoenthaijsche zou vertoonen om aldaar op nieuw den oorlog te beginnen. Zekere Saät, die dit berigt in de missigit te Benoea Lawas had verkondigd en daartoe reeds aanhangers had weten te werven, werd gevangen genomen en voor den landraad gevonnisd. Sedert bleef de rust ongestoord.

In de Zuiderafdeeling (Sampit) hadden in 1867 en 1868 eenige ongeregeldheden plaats, die, ware het bestuur niet aanstonds krachtdadig opgetreden, tot ernstige verwikkelingen hadden kunnen leiden. Zeker Bandjarees Tagab Koendi, die in het gevolg van pangeran Mas Nata Widjaija een voorname rol in de Sintangsche aangelegenheden had gespeeld, had de wijk genomen naar de bovenlanden van deze afdeeling en zich daar eenigen aanhang weten te verschaffen. Hij waagde het zelfs nabij Parapalas, ongeveer $1\frac{1}{2}$ dagreis van Sampit gelegen, eene versterking op te werpen. Onder aanvoering van hun trouwen pangeran Sjarif Hasim trokken diens Linganezen met de bevolking van Sampit tegen Tagab Koendi op en namen zijne benting in. Hij zelf slaagde er in met zijne bende van ongeveer 300 man te ontkomen en trok terug naar de bovenlanden. Aldaar bleef hij de rust van Sampit bedreigen in vereeniging met den uit het Sintangsche afkomstigen toemenggoeng Teweh, die te Tandjong Boeas op ongeveer 8 dagreizen van het etablissement te Sampit eene benting had opgeworpen en aldaar de uit de benedenlanden komende handelaren op brandschatting stelde. Eene naar Tandjong Boeas uitgezonden patrouille, bestaande uit gewapende oppassers en eenige Linganezen, slaagde er niet in die plaats te bereiken. Onderweg werd zij door de bende van Tagab Koendi aangevallen en met verlies van een paar manschappen teruggeslagen. Daarop werd Zr. Ms. stoomschip *Onrust* naar de bovenlanden gezonden en daarmede de rivier zoo dikwijls en zoo ver mogelijk opgestoomd. Sedert werd van verdere vijandelijkheden tegen de goedgezinde bevolking niet meer vernomen, en in het laatst van 1868 gaf toemenggoeng Teweh zijn verlangen te kennen om zich te onderwerpen, aan welk voornemen door hem in Februarij 1869 werd gevolg gegeven.

Op de Oostkust bleef de rust ongestoord. De handel

van Koetei zoowel op Macassar en Java als op Singapoer en Hongkong was wederom vrij levendig.

De blijkens het vorig verslag tot sultan van Pasir verkozen pangeran MANGKOE werd als zoodanig door de Regering erkend; tot dusver ontbrak evenwel de gelegenheid om hem te installeren.

In Kottawaringin (Zuiderafdeeling), waar in 1865 wegens den te jeugdigen leeftijd van den aangewezen troonsopvolger, het opengevallen bewind aan een regentschap was toevertrouwd geworden, trad eerstgenoemde in November 1867 als regerend vorst op.

Celebes en onderhoorigheden Uitgezonderd eene in Februarij 1867 op het eiland Saleijer uitgebroken koorts-epidemie en eene hevige doch korte pokken-epidemie gedurende het tweede kwartaal 1868 op het eiland Soembawa, was de gezondheidstoestand in beide jaren gunstig te noemen. In de eerste maanden van 1869 was deze een tijd lang minder bevredigend wegens het vrij algemeen heerschen van koortsen en buikziekten. Sedert Mei jl. is de gezondheidstoestand weder naar wensch.

Wat den landbouw betreft waren de uitkomsten van het jaar 1867, zoowel wat rijst als koffij aangaat, gunstig te noemen, behalve in Bima op Soembawa, waar misgewas ontstond, in zoodanige mate, dat de hulp van den sultan tusschen beide moest treden. Gelukkig kon in de behoefte worden voorzien door aanvoer uit andere gedeelten van Soembawa. In 1868 leverde de rijstcultuur en ook de tweede gewassen vrij algemeen een minder goed beschot op. Voor 1869 daarentegen beloofde de padi-aanplant goede uitkomsten, behalve in de omstreken van Macassar en in de afdeeling Zuider-districten. Ook de verwachtingen van den koffijpluk waren gunstig.

In de gouvernementslanden onder regtstreeksch bestuur bleef de toestand van rust en orde voortduren, behalve in een paar gedeelten der afdeeling Noorder-districten, waar gedurende de tweede helft van 1868 ernstige ongeregeldheden plaats hadden. In de bergregentschappen begon daarmede de gewezen matowa van Tjamba Tjamba (regentschap Maros). Onder voorwendsel dat de rijkssieraden van Samato (regentschap Bengo), die vroeger eensklaps waren verdwenen, bij hem zouden zijn »nedergedaald", wist hij zich een gewapenden aanhang van 200 man te verwerven, en bestookte daarmede het particuliere land Parang Setang. De regent van Maros, uitgetrokken om de oproerlingen te verdrijven en den gewezen matowa in hechtenis te nemen, werd met eenig verlies terug geslagen. Een paar ontmoetingen met den adsistent-resident der Noorder-districten, en vervolgens met volk van den regent van Tanralili, deden de bende, waarvan er velen werden gevangen genomen en eenigen gedood, naar Bentopanno op de vlugt slaan, terwijl de matowa zelf de wijk nam naar Tjani in het hooge bijna ontoegankelijke gebergte van Boni, waar eene strijdmagt van den vorst te vergeefs beproefde hem in handen te krijgen. Naauwelijks intusschen was de rust in de bergregentschappen hersteld te achten, of in het zoogenaamde tweede pachtdistrict kwam ook zekere kraeng BONTO BONTO, oom van den regent van Labakkang (onderafdeeling Pankadjene), in openlijk verzet tegen het bestuur. De in verhouding tot de te Macassar beschikbare strijdkrachten vrij aanzienlijke magt, die deze BONTO BONTO om zich vereenigd had, zoomede het hem gunstige bergachtige terrein, waarvan hij voor het opwerpen van versterkingen meesterlijk partij had getrokken, was oorzaak dat in de maanden Julij tot November, tot vier malen toe, tegen hem moest worden geageerd. Ondanks heftige bestoking door onze troepen, ontzag hij zich niet een door hem voorgenomen aanval op onze versterking te Pankadjene te verwezenlijken, doch zonder gunstig gevolg. Later op het grondgebied van Lamoeroe (Boni) in zijne ook daar opgeworpen versterkingen aangetast, werd zijn aanhang in November 1868 eindelijk verstrooid en hij zelf voor goed op de vlugt gedreven. Volgens de jongste berigten bevond hij zich in Mandhar. Bijzonderheden omtrent de militaire verrigtingen vinden hare vermelding in hoofdstuk D, § 4. Sedert is de rust in de Noorder-districten ongestoord gebleven, en had kraeng BONTO BONTO noch de gewezen matowa van Tjamba Tjamba, welke laatste zich in het Wadjosche ophoudt, meer van zich doen hooren. Tijdens de onlusten onder Labakkang in Augustus 1868 had ook een aanslag plaats gehad op het leven van den controleur te Pankadjene en een minder Europeesch beambte aldaar, waarbij de eerste zwaar en de andere ligt gewond werd. Voor zooveel had kunnen worden nagegaan had dit feit niet met de onlusten in verband gestaan. De daders, beiden amokmakers, waren op heeter daad gevat en door de bevolking afgemaakt.

Met betrekking tot het gouvernements-grondgebied onder regtstreeksch bestuur verdient nog vermeld, dat in de afdeelingen Ooster-, Noorder- en Zuiderdistricten in 1867 en 1868 het aantal regent- en glarangschappen door insmelting bij anderen met een elftal verminderd werd. Van de uitbreiding die laatstgemelde afdeeling in 1867 onderging door de inlijving van het rijkje Sanraboni, is reeds in het vorig verslag gewag gemaakt.

De toestand van de niet onder regtstreeksch beheer staande gouvernementslanden was over het algemeen gunstig. In Tanette werden in Junij 1867 eenige ongeregeldheden gepleegd door een klein gedeelte der bevolking van Lompori-adja (bergdistricten), aangestookt door twee inlanders, die zich voor den in 1845 overleden verdreven vorst van Tanette en diens zoon uitgaven en waaraan zekere LAMA, een zoon van laatstgenoemde, deel nam. De leenvorstin slaagde er evenwel in de oproerlingen te verslaan. Een hunner hoofdaanvoerders verloor daarbij het leven, terwijl LAMA in handen der vorstin viel. Van de sluiting in Februarij 1868 eener nieuwe overeenkomst met Tanette is reeds in 't vorig verslag melding gemaakt.

In Boni dreigde in 1867 de rust verstoord te worden, doordien de gewezen tomarilalang zich met sommige Wadjosche prinsen verbond tot het doen van een inval in dit rijk. De aan die prinsen en den aroe matowa van Wadjo gedane waarschuwingen, dat Boni thans een leen van het Gouvernement is, en zij dus, door Boni aan te vallen, het Gouvernement zouden aanranden, hadden ten gevolge, dat zij zich aan de zaak onttrokken en de gewezen tomarilalang door gebrek aan ondersteuning zich genoodzaakt zag van zijn voorgenomen inval af te zien.

De verstandhouding tusschen den leenvorst en zijnen in 1866 aangestelden rijksbestierder liet niets te wenschen over. Met eerstgenoemde werd, nadat de topographische opname van Boni was ten einde gebragt, in 1868 eene nieuwe overeenkomst aangegaan tot vaststelling der grensscheiding van zijn rijk. Bij deze regeling kwam het landschap Patoekoe, dat tot dusver voor het grootste gedeelte aan Boni en voor het kleinste aan het Gouvernement toebehoorde, maar voor het Gouvernement van geen belang werd geacht, en alleen over het gebied van Boni kan worden bereikt, geheel onder het gezag van dit leenrijk.

Zoowel de vorst van Boni als de vorstin van Tanette toonden zich bereid om tijdens de operatien der troepen in Boeloe Boeloe (Lamoeroe), de van daar naar hunne rijken leidende wegen door hulptroepen te doen bewaken, ten einde te trachten aan bovengenoemden BONTO BONTO en de zijnen de vlugt derwaarts te beletten.

De vorsten der bondgenootschappelijke landen kwamen voor het meerendeel hunne verpligtingen jegens het Gouvernement vrij wel na en gaven, met uitzondering van die van Mandhar en van Wadjo (zie vorig verslag bladz. 21—23) geene reden tot ontevredenheid. Van den in laatstgenoemd rijk gepleegden moord op een gouvernementsambtenaar en de deswege gegeven genoegdoening is mede ter aangehaalde plaatse reeds melding gemaakt. Omtrent de Mandharstaatjes werden, na de krachtige maatregelen aldaar in 1867 genomen, geene klagten vernomen. In Augustus 1868 kwamen eindelijk ook de vorst en de hadat van Pamboang, een der Mandhar-staatjes die tot dusver in de volledige afbetaling der opgelegde schadevergoeding nalatig waren gebleven, naar Macassar, ten einde zich van die aanzuivering te kwijten en tevens 's Gouvernements goedkeuring te vragen op de keuze van den vorst van Tjinrana tot vorst van Pamboang. Na de bevestiging van dezen had op 29 Augustus de sluiting eener nieuwe overeenkomst plaats. De hadat van Balangnipa bleef nog altijd in gebreke om naar Macassar op te komen, hoofdzakelijk zoo het scheen doordien men het omtrent de keuze van een nieuwen vorst tot hiertoe niet eens had kunnen worden.

In Goa hadden zoowel in 1867 als in 1868 rustverstoringen plaats. In eerstgenoemd jaar stond daar iemand op, die zich uitgaf als de zoon van een vroegeren kroonpretendent. Zijn doel was een opstand te bewerken ter onttrooning van den regerenden vorst en aanvankelijk verwierf hij grooten aanhang. Door het bestuur ten strengste gewaarschuwd om zich van deelneming aan den opstand te

onthouden, sloten zich slechts weinige gouvernements-onderdanen bij hem aan, zoodat de koning van Goa, die in persoon met eene gewapende magt tegen hem optrok, de partijgangers weldra uiteen dreef. De aanlegger van het plan zocht eene schuilplaats op 's Gouvernements grondgebied, doch had zich naauwelijks daar vertoond, of hij werd door het volk van den soelewatang van Bonthain, die met de bewaking der grens belast was, aangevallen en gedood.

In April 1868 werd andermaal een aanslag tegen genoemden vorst beraamd; gebruik makende van diens afwezigheid, trachtte de voornaamste der negen kiesheeren van het rijk, naar het schijnt uit wraak wegens benadeeling in zijne inkomsten, den oud-regent van Tanralili, kraeng Borong op den troon van Goa te brengen. Hij begaf zich naar Tanralili ten einde kraeng Borong tot zijne plannen over te halen. Deze volgde hem met twee van zijne zonen, maar nam den weg over Macassar, waar intusschen het voornemen was bekend geworden. Kraeng Borong beweerde het hem gedane voorstel niet te hebben willen aannemen zonder goedvinden van het hoofd van bestuur en werd na eene ernstige teregtwijziging naar zijne woonplaats teruggezonden. De hoofdpersoon van het plan echter werd gevangen genomen en daardoor verdere pogingen verijdeld. Van de goede gezindheid jegens het Gouvernement, opgewekt door de hulp in deze zaak aan den vorst van Goa verleend, maakte het bestuur gebruik om van dezen de toestemming te verkrijgen tot het aanleggen van een weg over zijn gebied.

In Loewoe heerschte, tijdens de aanwezigheid van den zendeling die de gouvernements-poeasa-geschenken derwaarts overbragt, eene gewenschte rust, doch bleek de landbouw zeer achteruit te zijn gegaan. Verscheidene velden die eenige jaren geleden nog bewerkt werden, waren braak gelaten. Bij de weinige aanraking met dit rijk kunnen daarvoor geen bepaalde redenen worden opgegeven.

Troonsverwisseling had in 1867 plaats in Tontoli, waar den vorst vergund werd om uit hoofde van zijn hoogen ouderdom en daaruit voortvloeijende ligchaamsgebreken van de regering afstand te doen ten behoeve van zijn oudsten zoon, en in Soppeng, door de troonsbestijging van Baso Batoe Poete, die reeds vroeger ondubbelzinnige blijken zijner goede gezindheid had gegeven en daarvan ook in 1868 het bewijs leverde door gezamenlijk met den doeloeng van Lamoeroe eenig volk tegen kraeng Bonto Bonto op de been te brengen.

In Augustus 1868 overleed de sultan van Bima. Tot opvolger werd door de rijksgrooten gekozen zijn oudste, destijds vijfjarige zoon Abdoel Azis, die onder voogdij werd gesteld van den te gelijk benoemden rijksbestuurder.

In de overige rijkjes hadden geene bijzondere voorvallen plaats. Alleen verdient vermelding, dat de jaarlijks door den vorst van Dompo (Soembawa) te leveren hoeveelheid sapanhout, bedragende 20 koijans, op verzoek van dien vorst en uit aanmerking der bezwaren aan de levering verbonden, verminderd werd tot op 5 koijans 's jaars.

Amboina. De gezondheidstoestand was in deze residentie in 1867 minder gunstig dan vroeger. De cholera heerschte op Boeroe, Saparoea, Haroekoe, Kaibobo, Ceram en op het eiland Kisser. Aan die ziekte overleden gedurende dat jaar op Saparoea 202, te Kaibobo 100 en op Kisser ruim 300 personen. In 1868 daarentegen was, eenige gevallen van cholera op Roma en Kisser uitgezonderd, de toestand naar wensch. In Februarij en Maart 1869 vertoonden zich epidemische koortsen op de zuidkust van Ceram en in de afdeeling Amboina.

De nagelcultuur, die in 1867 een uiterst gering product afwierp, gaf in 1868 een buitengewoon rijken oogst. Wegens den hieraan niet geëvenredigden afzet van het product verwekte de feitelijke afschaffing onder ultimo 1868 van den gouvernements-inkoop, uit hoofde van de niet-verlenging van den overgangstermijn bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 169, onder de betrokken negorijbevolking eenige teleurstelling.

In de ontwikkeling der particuliere nijverheid werd vooruitgang bespeurd; dien ten gevolge kunnen enkele werkzaamheden, die vroeger in heerendienst werden verrigt, thans tegen billijke prijzen worden uitbesteed.

Hoewel èn in 1867 èn in 1868 aan eenige hoofden, op grond van goed bestuur en ijverige behartiging der belangen hunner onderhoorigen, onderscheidingsteekenen konden worden toegekend, liet over het algemeen de geschiktheid en zedelijkheid der hoofden veel te wenschen over. De benoeming in 1867 van eenige jonge regenten, aan wier opvoeding meerdere zorg besteed was, doet hierin evenwel verbetering verwachten.

De verwikkelingen die van tijd tot tijd tusschen sommige negorijen op Ceram plaats hadden, waren van geringe beteekenis. Tijdens het bezoek van den adsistent-resident op de Noordkust en de Ceramlaut-eilanden heerschte overal voldoende rust. Ook op de Zuidwester-eilanden, die in September 1868 door Zr. Ms. stoomkorvet *Prinses Amelia* werden bezocht, heerschte eene gewenschte rust en was de gezondheidstoestand voldoende.

In den algemeenen toestand der Banda-eilanden kwam geene verandering. Voor de bezitters der vrije specerijperken waren de jaren 1867 en 1868 (ofschoon de oogst van laatstgemeld jaar beneden het middelmatige uitviel) niet ongunstig, daar noten en foelie zoowel te Singapoer, waarheen het grootste gedeelte van het product verzonden wordt, als op de Nederlandsche markt goede prijzen behaalden, en de rijst, eene belangrijke benoodigdheid in de perken, voor geringen prijs verkrijgbaar was. Intusschen blijft nog het meerendeel der perkeniers het oude stelsel aankleven; het aantal van hen die zich aan het monopolie hebben onttrokken, nam in 1867 noch later toe. De levering van noten en foelie bij 's lands pakhuizen was in elk der beide jongst verloopen jaren minder dan in 1866.

Ternate. De rust bleef in deze residentie ongestoord en van zeeroovers werd noch in 1867 noch in 1868 iets vernomen.

De gezondheidstoestand liet te wenschen over; nu en dan kwamen in 1867 de waterpokken voor, echter in ligte mate, en de cholera, die op het einde van dat jaar zoowel te Ternate als op Halmaheira en Tidore uitbrak, bleef gedurende de eerste helft van 1868 in vrij hevigen graad woeden en eischte menig offer.

In het rijk van Ternate mogt de bevolking zich in eene vermeerderde welvaart verheugen, ten gevolge deels van de rijke rijstoogsten van 1867 en 1868, deels van het meerdere vertier, ontstaan door de walvischvaarders die hoe langer hoe meer het eiland Ternate voor den inkoop van ververschingen aandoen. Als bewijs van vooruitgang verdient gemeld, dat bij de uitbesteding van de levering van levensmiddelen, brand- en lichtstoffen ten behoeve van het garnizoen en garnizoenshospitaal te Ternate de concurrentie toeneemt.

De sultan van Ternate deed zich bij voortduring als een trouw leenman kennen. Ter belooning van de door hem betoonde hulpvaardigheid en voortvarendheid in het leveren van hulptroepen ten dienste der expeditie op Ceram in 1865/66 werd hem in den aanvang van 1869 het ridderkruis verleend der orde van den Nederlandschen Leeuw. Aan verschillende Ternataansche hoofden, die zich bij gelegenheid der expeditie mede verdienstelijk hadden gemaakt, vielen insgelijks eereblijken of geschenken ten deel.

De toestand van het rijk van Tidore is minder gunstig dan die van Ternate. De goede voornemens door den thans regerenden sultan kort na zijn optreden (zie vorig verslag bladz. 26) aan den dag gelegd door de uitvaardiging van eenige milde bepalingen ten behoeve zijner onderdanen, kwamen, onder den schadelijken invloed zijner moeder, niet tot volledige uitvoering.

Ook op den toestand van Batjan viel niet te roemen, hoewel dit rijk, naar beweerd wordt, door zijn rijkdom aan mineralen, vèr boven de andere omliggende eilanden de voorkeur verdient.

De verhouding van hoofden en bevolking jegens het Europeesch bestuur was allerwege goed.

Op Nieuw-Guinea hadden als altijd roof- en strooptogten plaats, die in zoo uitgestrekte en woeste streken zonder regtstreeksch Europeesch bestuur niet kunnen worden te keer gegaan. In het begin van 1868 werd de bemanning van de in de nabijheid der negorij Koesoedoe gestrande Bremer brik *Minna* door de Papoea's gevangen gemaakt. Na eenigen tijd onder hen te hebben doorgebragt, werden de schipbreukelingen door handelaars van Ternate losgekocht en derwaarts overgevoerd.

Menado. In de Minahassa bleef de algemeene toestand bevredigend. Terwijl de koffijoogst in 1868 zeer ongunstig

was, mogt de bevolking zich zoowel in 1867 als in 1868 in een buitengewoon voordeeligen rijst- en miloe-oogst verheugen en was de gezondheidstoestand uitmuntend. De reeds ontvangen tijdingen over 1869 doen daarentegen een voordeeligen koffij- en miloe-, maar een ongunstigen rijstoogst verwachten.

De heerendiensten ondergingen, in afwachting eener definitive regeling, eene beduidende vermindering, waarover nader in hoofdstuk J, afd. I, § 2.

De rijkjes langs de noordkust van Celebes waren bij voortduring het tooneel van ellende, armoede en knevelarij, ten gevolge van den geringen invloed, dien het Nederlandsch gezag bij gebrek aan geregelde gemeenschap aldaar kan doen gelden.

In het vorig verslag werd met een enkel woord melding gemaakt van het voorstel om een gewezen panghoeloe van Bolang Mongondo. op grond zijner oproerige handelingen, bij politieken maatregel buiten dat rijk te verwijderen. De Regering kon echter voor zoodanige verwijdering geene termen vinden en was van oordeel, dat de beschuldigde moest worden overgeleverd aan den bevoegden regter, zijnde de rijksraad van Bolang Mongondo, die te Menado zitting houdt. In Bolang-Oeki trad in plaats van den gewezen titularis een nieuwe radja op, wiens benoeming door de Regering werd bekrachtigd.

Ingevolge de regerings-opdragt, waarvan in 't vorig verslag sprake was, stelde de resident persoonlijk een plaatselijk onderzoek in omtrent den toestand der Sangir- en Talaut-eilanden. De uitslag versterkte zijne meening aangaande het wenschelijke om die eilanden onder regtstreeksch en dagelijksch toezigt van Europesche ambtenaren te brengen. Van dit denkbeeld werd echter in verband tot de beschikbare middelen en de bestaande behoeften, zelfs in landen waar gouvernements-ambtenaren gevestigd zijn, door de Regering afgezien.

Herhaaldelijk waren de radja en de rijksgrooten van Taroena naar Menado opgeroepen om op de grondslagen van eene in 1860 met hen aangegane voorloopige overeenkomst een nieuw contract te sluiten, doch steeds waren zij verhinderd geworden daaraan gevolg te geven. In 1868 had dit eindelijk plaats en werd een contract gesloten, waarbij de vroeger door het bestuur van Taroena afgelegde belofte om het Nederlandsch-Indisch Gouvernement als souverein te erkennen, werd vernieuwd. Overigens stemt het contract overeen met die, welke met de overige rijkjes op de Sangir- en Talaut-eilanden en op de noordkust van Celebes zijn gesloten Na de afdoening dezer aangelegenheid naar zijn rijk teruggekeerd, is de radja kort daarop overleden. Omtrent de keuze van een opvolger was op het einde van 1868 nog geen berigt ontvangen.

De berigten nopens de afdeeling Gorontalo betreffen voornamelijk den gezondheidstoestand, die in 1867 en 1868 doorgaans ongunstig was. De cholera, in October 1866 uitgebroken, bleef voortwoeden tot Maart 1867, en sedert kwamen herhaaldelijk (tot in Januarij 1868), sporadische gevallen dezer ziekte en vervolgens tusschenpoozende koortsen voor.

In October en November 1868 werd in enkele streken gebrek geleden, ten gevolge der langdurige droogte, waardoor de maïs-aanplant bij herhaling uitstierf.

Timor. In den toestand van dit gewest kwam geene verandering. Ten gevolge van gebrek aan water kwijnt de landbouw, terwijl handel en nijverheid van weinig beteekenis zijn.

De bevolking staat onder de leiding harer eigen hoofden; de Timoresche radja's zijn echter slechts gedelegeerden van de in elk rijkje bestaande vergaderingen van grondbezitters. Op grond hiervan was het sluiten van contracten met hen, zoo als tot dusver gebruikelijk was, oneigenaardig en werd in 1867 bepaald, dat dit voortaan zou worden nagelaten. In plaats hiervan worden nu aan de als vorsten optredende personen, na aflegging van den eed van trouw en gehoorzaamheid, acten van erkenning en bevestiging uitgereikt.

De verschillende stammen zijn aanhoudend in onderlinge twisten gewikkeld; eene gunstige uitzondering hierop maken de bewoners van het eiland Rotti.

De gezondheidstoestand was, zoowel in 1867 als in 1868, over 't algemeen bevredigend; in de binnenlanden van Flores heerschten echter in eerstgemeld jaar vele koortsen.

Bali en Lombok. Tot groot nadeel voor den maatschappelijken toestand duurden op Bali de tusschen de verschillende vorsten bestaande verdeeldheden steeds voort. Zoo stond Tabanan nog altijd vijandig tegenover Mengoei en bleef Gianjar met zijne naburen Bangli, Kloengkoeng, Mengoei en Badoeng in oorlog. Deze oorlogen bepaalden zich echter tot kleine strooftogten op wederzijdsch grondgebied, meerendeels alleen ten doel hebbende het verbranden van eenige dessa's en het wegvoeren van vee, zonder dat daarbij vele menschenlevens te betreuren waren. De meer onder regtstreekschen invloed van het Gouvernement gebragte rijkjes Djembrana en Boeleleng stonden met de overige landschappen in goede verstandhouding; rust en orde lieten aldaar weinig of niets te wenschen over. De Boelelengsche districten Bandjar en Sangsit evenwel maakten hierop in 1868 eene uitzondering door de woelingen van een wegens misdadige handelingen ontslagen districtshoofd, zekeren Ida Madeh Rahi, die zich van lieverlede een aanhang had weten te verwerven, ten einde het bestuur te dwingen het hoofd van eerstgenoemd district te ontslaan en door hem te vervangen. Met medewerking van zijne verwanten en eenige dessahoofden gelukte het den hoofdaanlegger de vreedzame bevolking van Bandjar tot ontevredenheid en ongehoorzaamheid tegen haar wettig hoofd aan te zetten.

Die ongehoorzaamheid, welke zich sedert de maand Mei 1868 aanvankelijk slechts door een passiven tegenstand der bevolking tegen haar hoofd had geopenbaard, sloeg van lieverlede over tot feitelijke miskenning van diens gezag en eindelijk tot openlijk verzet.

De bevolking van Bandjar weigerde zelfs de bevelen van den radja, regent van Boeleleng en van het Europeesch bestuur op te volgen en staakte hare werkzaamheden op de velden en aan de wegen, om aan de oproerige bewegingen van Ida Madeh Rahi en de zijnen deel te nemen. Die geest van verzet kreeg van lieverlede een ernstiger aanzien en deed zich ten laatste ook in andere tot nog toe rustige districten van Boeleleng gevoelen.

Onder die omstandigheden werd in Julij door den resident van Banjoewangi, gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, met den radja, den adsistent-resident en de aanzienlijkste inlandsche hoofden eene vergadering belegd, waarin de maatregelen besproken werden, welke in den gegeven stand van zaken behoorden genomen te worden. Allen stemden eenparig met het gevoelen van den radja in, dat Ida Madeh Rahi noch een zijner aanverwanten immer tot hoofd van Bandjar behoorde te worden verheven, en dat, wel verre van dien, de verwijdering dier onruststokers uit het landschap Boeleleng het eenige middel was, dat waarborgen kon opleveren voor het herstel der orde en voor de handhaving van het wettig gezag.

Naar Boeleleng opgeroepen, verscheen Ida aldaar, vergezeld door een groot gevolg. Hij verklaarde zich onschuldig aan de bestaande spanning en betoonde zich zelfs bereid om, volgens het verlangen van den gecommitteerde, dezen naar Banjoewangi te volgen. Op het oogenblik echter dat dit voornemen tot uitvoering moest komen, trok Ida zich terug achter den aandrang zijner volgelingen (wier aantal inmiddels tot ongeveer 2000 man was aangegroeid), die hem alleen niet wilden laten vertrekken.

De overmoedige houding die hij en zijne aanhangers weldra aannamen, de tusschen Bandjar en de andere deelen van Boeleleng toenemende spanning en de vrees voor verdere verwikkelingen maakten eene militaire magtsvertooning noodzakelijk.

Niet zonder hevige gevechten gelukte het, na versterking der van Java overgekomene expeditionaire troepenmagt, de vijandelijke bevolking van Bandjar, Kaliangit en eenige andere kampongs, die de zijde van Ida hadden gekozen, tot onderwerping te brengen, terwijl de voortvlugtigen, waaronder ook Ida en eenige andere hoofden van den opstand, meerendeels onder Mengoei werden gevat en aan het bestuur uitgeleverd.

Nadat rust en orde in Bandjar hersteld waren en de bevolking de in verzet gekomen hoofden overeenkomstig de adat door nieuwe vervangen had, keerden in November de troepen naar Java terug. Voor de bijzonderheden der expeditie, die ruim twee maanden duurde, zij verwezen naar hoofdstuk D, § 4.

De landbouw op Bali gaf, voornamelijk wat rijst en tweede gewassen betreft, over 't algemeen goede uitkomsten; ook de koffijpluk, hoewel minder ruim dan in 1866,

kon niet onvoordeelig worden genoemd. In handel en scheepvaart heerschte doorgaans veel bedrijvigheid. Te Djembrana nam de uitvoer zoo van padi en tabak als van runderen naar Java niet onaanzienlijk toe. In Boeleleng waren echter in de laatste maanden van 1868 de onlusten ook op het handelsvertier van nadeeligen invloed.

De gezondheidstoestand in de verschillende rijken liet vooral in 1867 te wenschen over, door het heerschen van pokken, koortsen en buikziekten. Van eerstgenoemde ziekte bleven, dank den heilzamen invloed der vaccine, de onder meer regtstreeksch gouvernementsbestuur geplaatste landschappen Boeleleng en Djembrana in den regel verschoond. Echter brak op het einde van 1868 in Boeleleng de cholera uit. Volgens de jongste berigten (Mei) was de gezondheidstoestand zoowel in Boeleleng als in Djembrana naar wensch.

Ook in andere opzigten kon zich hier 's Gouvernements invloed beter dan elders op Bali doen gelden. In laatstgenoemd landschap werden in zeer vele gevallen de raadgevingen van den aldaar verblijf houdenden controleur ingewonnen en nagekomen.

De bepalingen omtrent de gijzeling wegens wanbetaling, welke in 1866 belangrijke verbeteringen ondergingen, werden in 1867 op nieuw in milderen zin gewijzigd. Aan den handel in menschen, die nog altijd werd gedreven door aanvoer van slaven uit het binnenland, kwam in hetzelfde jaar een einde, nadat aan de bevolking was bekend gemaakt dat het Gouvernement geene slavernij duldt en dat het verkoopen van menschen in de afdeelingen Boeleleng en Djembrana gestrengelijk verboden is. Aanleiding tot die bekendmaking vond het Gouvernement in den met medeweten van eenige hoofden tot stand gekomen verkoop eener vrouw, waaromtrent eene geregtelijke vervolging werd bevolen.

Het opleggen van verminkende straffen echter heeft op Bali nog geenszins opgehouden. Ten bewijze strekt het aan de Regering bekend geworden feit, dat de vorst van Bangli aan twee vrouwen, die namens den vorst van Gianjar aan zijnen zoon geschenken hadden gebragt en getracht zouden hebben een zijner rijksgrooten tot verraad jegens hem over te halen, de oogen liet uitsteken, en dat ook de vorst van Gianjar wederkeerig dezelfde gruweldaad had doen plegen op twee mannen van Bangli, die naar zijn beweren als spionnen zijn rijk waren binnengedrongen en gepoogd hadden zijne verjaging te bewerken. Naar aanleiding hiervan werd den adsistent-resident van Boeleleng opgedragen den vorsten van beide rijkjes, die met het oog op de bestaande contracten, ter zake dezer wreedheden, regtens niet strafbaar waren, deswege de afkeuring der Regering te doen bekend maken, onder bedreiging voor de ernstige gevolgen eener onverhoopte herhaling. Bedoelde ambtenaar kreeg tevens in last om zoo spoedig doenlijk zoowel van de vorsten op Bali als van die op Lombok, te beginnen met den voornaamste, dien van Kloengkoeng op Bali, door overreding te trachten onder andere de belofte te verkrijgen tot afschaffing in hunne rijken van alle folterende en verminkende straffen, en om naar bevind van zaken de sluiting voor te bereiden van nieuwe overeenkomsten met bedoelde vorsten, tot herziening of aanvulling van die in 1849 met hen aangegaan.

Op Lombok was de toestand van land en volk, in aanmerking genomen het willekeurig bestuur der vorsten, naar wensch. Een gezantschap van de vorsten van dit eiland kwam in de maand October 1867 te Batavia, om aan den Gouverneur-Generaal hulde te brengen.

D. Landmagt.

§ 1 *Kommandement.*

Na het aftreden in de tweede helft van April 1869 als kommandant van het leger en chef van het departement van oorlog in Nederlandsch Indie van den luitenant-generaal A. J. Andresen, bij Koninklijk besluit van 9 Januarij 1869, n°. 5, op diens verzoek op de meest eervolle wijze uit Zijner Majesteits militaire dienst ontslagen, is, ingevolge aanwijzing van den Gouverneur-Generaal, het gewoon beheer van zaken van gemeld kommandement en departement, in afwachting van de aankomst van den nieuwen kommandant, gevoerd tot 1°. Julij 1869 door den chef van den (toen opgeheven) generalen staf en van af dien datum tot en met 18 Julij door den generaal-majoor, kommandant der eerste militaire afdeeling van Java.

Tot luitenant-generaal, kommandant van het Indisch leger, was inmiddels bij Koninklijk besluit van 20 Februarij 1869, n°. 25, benoemd de hier te lande aanwezige generaal-majoor van genoemd leger, W. E. Kroesen, gepensioneerd lid van den Raad van Nederlandsch Indie, die in Mei naar zijne bestemming is vertrokken en den 19den Julij jl. het legerbeheer en de leiding van het departement van oorlog heeft aanvaard.

De nieuwe inrigting van genoemd departement overeenkomstig de grondslagen van het in 't vorig verslag vermelde Koninklijk besluit van 1 Augustus 1868, n°. 45 (*Indisch Staatsblad* n°. 122), bestaande in opheffing van den generalen staf en in eene verdeeling der werkzaamheden van het algemeen beheer over de verschillende directien der wapens of diensten (behoudens de instelling alleen voor de zaken der infanterie en cavalerie van eene afzonderlijke afdeeling, onder de leiding van den kommandant in de eerste militaire afdeeling van Java), heeft voorloopig plaats gehad bij Indisch besluit van 30 Junij 1869, n°. 1, en zulks in afwachting eener definitive reorganisatie, waaromtrent voorstellen zijn gevraagd van den sedert aangekomen nieuwen legerkommandant.

Voor de registratie, bewaring en expeditie der voor den legerkommandant bestemde of van dezen uitgaande stukken is in de organisatie begrepen een bureau of kabinet van dien generaal-officier, onder de leiding van diens adjudant. Als tijdelijke maatregel om den overgang tot de nieuwe regeling zonder schokken te doen plaats hebben, zijn daarbij, buiten de noodige militaire ambtenaren en schrijvers, voor-'s hands nog 6 officieren behouden.

De voorloopige indeeling van het departement van oorlog is thans als volgt: Iste afdeeling (kabinet) gesplitst in een 1ste en 2de bureau; IIde afdeeling (infanterie en cavalerie) bestaande uit 3 officieren; IIIde afdeeling (artillerie met inbegrip van de inspectie der draagbare wapenen): IVde afdeeling (genie met inbegrip van het topographisch bureau en der militaire verkenningen); Vde afdeeling (militaire administratie) en VIde afdeeling (militaire geneeskundige dienst); de vier laatstgenoemde afdeelingen zamengesteld als de bestaande betrekkelijke hoofddirectien, met uitzondering van de Vde afdeeling, aan welke bovendien de 2 officieren werden toegevoegd, die bij het hoofdbureau der betrokken dienst reeds tijdelijk werkzaam waren.

§ 2. *Zamenstelling, aanvulling, ziekte- en sterftecijfers.*

Zamenstelling. Bestond blijkens het vorig verslag onder ultimo December 1867 op de feitelijke formatie een incompleet van 41 officieren en 2193 onderofficieren en manschappen (1114 Europeanen, 116 Afrikanen en 963 inlanders), bij het eind van 1868 ontbraken wel is waar 7 officieren meer, alzoo 48, maar daarentegen was het incompleet der onderofficieren en manschappen gedaald tot 1082 (557 Europeanen, 128 Afrikanen en 397 inlanders). Een en ander kan in bijzonderheden blijken uit de staten overgelegd als bijlage B, tevens aanwijzende de veranderingen die de legerformatie in elk der genoemde jaren onderging. Eene ethnographische verdeeling van het Europeesch gedeelte des legers wordt daarin almede aangetroffen.

Aan de voorgenomen reorganisatie der bezettingen op Celebes was bij het eind van 1867 geheel en aan de intrekking van militaire posten op Timor en in de Lampongsche districten bij het eind van 1868 gedeeltelijk gevolg gegeven. (Vergelijk het vorig verslag bladz. 31.) In Junij 1868 werd ook eene reorganisatie bevolen der militaire magt in het Palembangsche, welke nog in datzelfde jaar tot volledige uitvoering kwam. De legering eener vaste bezetting in de nieuw ingelijfde Pasoemahlanden veroorzaakte geene vermeerdering van uitgaven, doordien zij werd opgewogen door de gelijktijdige intrekking van eenige andere garnizoenen in hetzelfde kommandement.

Aanvulling en verliezen. Gedurende 1867 werden bij het Indische leger in de sterkte gebragt, als zijnde in Nederland benoemd of van het Nederlandsche leger daarbij overgeplaatst, 56 en in 1868 36 officieren (waarvan 22 en 13 bij de infanterie), terwijl in Indie tot officier werden bevorderd achtereenvolgens 20 en 21 adspiranten van de onderofficiersschool te Meester-Cornelis (zie lager § 3), van welke respectivelijk 17 en 18 bij genoemd wapen. Boven-

dien werden in elk der genoemde jaren in Indie gedetacheerd een achttal 1ste en 2de luitenants der infanterie van het Nederlandsche leger, mitsgaders 1 officier van gezondheid en in 1867 ook 1 apotheker.

Ten einde de kansen der Indische luitenants op bevordering en der adspiranten aldaar op benoeming tot officier te vermeerderen, zijn sedert de tweede helft van 1868 geene overplaatsingen of detacheringen van officieren van het Nederlandsche bij het Indische leger meer geschied.

Ook voor 1870 zal, naar geraamd wordt, in de behoefte aan officieren, althans bij de infanterie, cavalerie en artillerie, zonder overplaatsing of detachering kunnen worden voorzien. Voor de militaire administratie is de behoefte aan uitzending uit Nederland nog afhankelijk van pogingen om genoegzame stof te vinden in het Indische leger zelf, hetzij uit geëxamineerden van de school te Meester-Cornelis, hetzij uit het wapen der infanterie. Het corps der genie en sapeurs en dat der geneeskundige dienst zal echter in genoemd jaar eene buitengewone uitzending vereischen, hoedanige aanvulling, voor zooveel laatstgemelde dienst betreft, behalve door de bovenbedoelde detachering, in den loop van 1867, 1868 en 1869 onder anderen nog heeft plaats gehad door de benoeming tot officier van gezondheid van een achttal burger geneesheeren, waaronder 3 vreemdelingen.

Met betrekking tot de aanvulling van onderofficieren en manschappen kan de volgende statistiek worden medegedeeld:

JAREN.	Suppletie uit Nederland of van de kust van Guinea.			Werving in Indie.							Terug van adjudant-onderofficier dienstdoend 2de luitenant (Europeanen).	Terug van detentie, van „voor memorie", overgegaan van de lijfwachten dragonders enz.				TOTAAL.
	Europeanen.	Afrikanen.	Te zamen.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Javanen.	Madurezen.	Boeginezen.	Te zamen.		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Te zamen.	
1859	1958	„	1958	66	2	163	b2409 (500)	112 (5)	48 (10)	2800	„	40	3	62	105	4863
1860	2680	70	2750	81	5	62	1706 (65)	72 (1)	153 (9)	2079	10	72	„	4	76	4915
1861	1296	275	1571	101	4	54	914 (81)	70 (2)	22 (6)	1195	16	36	1	34	71	2853
1862	1726	100	1826	76	7	36	1475 (118)	137 (11)	25 (7)	1756	8	29	1	49	79	3669
1863	a 385	„	385	85	6	25	517 (53)	75 (2)	28 (8)	736	24	87	„	43	130	1275
1864	1220	99	1319	82	11	28	1215 (39)	39 (3)	25 (4)	1400	4	20	1	264	285	3008
1865	1666	34	1700	80	5	34	975 (40)	143 (1)	23 (4)	1260	2	12	„	70	82	3044
1866	1331	„	1331	97	1	37	983 (50)	39 (2)	38 (4)	1195	2	57	„	80	137	2665
1867	1679	„	1679	95	1	27	715 (41)	25 (4)	20 (6)	883	1	41	1	68	110	2673
1868	2156	c „	2156	132	11	24	d1774 (120)	55 (8)	92 (2)	2088	4	21	„	76	97	4345

a. De geringe uitzending van 1863 stond in verband met het aanwezig overcompleet van Europeanen.

b. De cijfers tusschen ( ) geplaatst, wijzen het aantal aan van hen die reeds vroeger gediend hadden; dit aantal in de ontvangen opgaven niet voor alle landaarden bekend gesteld, is begrepen onder het in de eerste plaats opgegeven cijfer.

c. In den aanvang van 1869 zijn 50 Afrikanen aangebragt, en volgens de laatste berigten waren in Mei 1869 53 man te Elmina beschikbaar.

d. Alleen op Java en Madura leverde de Javaansche werving 1633 man op, van welke werden aangenomen in Soerakarta, Djokjokarta en Samarang te zamen 792, in Bagelen en Kediri te zamen 451 en in elf andere gewesten te zamen 390.

Aanteekening. In 1859 hadden zoo hier te lande als in Indie verschillende verhoogingen plaats van premien, handen aanbrenggelden, terwijl voor de inlanders de gevorderde lengtemaat verminderd werd.

In Junij 1860 werd, in verband met de meer dan voldoende uitkomsten der inlandsche werving, tot eene beperking overgegaan, door eene verhooging der lengtemaat voor inlanders, hetgeen in 1861 achtervolgd werd door eene vermindering hunner hand- en reëngagementsgelden, die weder tot het vroeger cijfer werden teruggebragt.

Daarentegen werd in datzelfde jaar de lengtemaat voor Nederlanders en (in Indie) voor Europeanen en hunne afstammelingen, in het belang der aanwerving van dezen, herzien.

In September 1866 werden, met het oog op de onvoldoende werving hier te lande, de handgelden voor Nederlanders en vreemdelingen en de premien op den overgang van het Nederlandsche bij het Indische leger verhoogd; terwijl in November 1867 magtiging werd verleend om ter Kuste van Guinea de hand- en aanbrenggelden voor Afrikanen te verhoogen.

Eindelijk is in Januarij 1868 ook eene verhooging gebragt in de handgelden voor Nederlanders en vreemdelingen die zich in Indie voor de militaire dienst aanmelden, en heeft hetzelfde plaats gehad met de handgelden voor Javanen, Maleijers, Madurezen en Boeginezen, bij welke gelegenheid tevens bepaald is, dat door inlanders geene verbindtenissen voor meer dan *zes* jaren zullen worden aangegaan.

Het aantal reëngagementen kan blijken uit den volgenden staat:

JAREN.	Europeanen.			Afrikanen.			Inlanders.			TOTALEN.		
	Voor 2 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 6 jaren.	Voor 2 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 6 jaren.	Voor 2 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 6 jaren.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
1859	197	47	461	20	18	4	350	443	311	705	42	1104
1860	281	72	553	22	24	4	216	360	1136	.906	50	1712
1861	274	77	413	14	12	8	349	405	1525	764	34	2279
1862	233	68	422	12	9	»	235	222	886	723	21	1343
1863	368	79	842	6	1	»	335	279	727	1289	7	1341
1864	311	63	673	»	»	2	246	190	421	1047	2	857
1865	332	56	663	1	»	1	359	221	581	1051	2	1161
1866	351	53	674	1	1	8	338	250	737	1078	10	1325
1867	245	76	568	1	1	3	454	339	1012	889	5	1805
1868	217	61	530	»	2	2	357	160	1129	808	4	1646

Aanteekening. De reëngagementsgelden voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden zijn laatstelijk verhoogd in December 1866 en Januarij 1867, doch alleen bij verbindtenissen voor 6 en 4 jaren. Omstreeks een jaar later (Januarij 1868) hebben ook de reëngagementsgelden voor inlanders, die nog steeds berustten op het in 1861 aangenomen verlaagd bedrag, eene verhooging ondergaan, voor zooveel betreft Javanen, Maleijers, Madurezen en Boeginezen. Hieronder volgt eene opgaaf van het tegenwoordig en vroeger bedrag der reëngagementsgelden:

	voor zes jaren:	voor vier jaren:	voor twee jaren:
Voor een Europeaan en met dezen gelijkgestelde	f 160 (vroeger bedrag f 120).	f 100 (vroeger bedrag f 80).	f 40.
Voor een Amboinees en Afrikaan	120	80	40.
» » inlander.	60 (» » 20).	30 (» » $13^2/_3$).	12 (vroeger bedrag f $6^2/_3$).

Het bedrag der handgelden (bij engagement voor *zes* jaren) is thans als volgt:

voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden (Nederlanders), ook bij dienstneming in Indie f 200 (vroeger bedrag in Nederland f 150; in Indie f 60);

voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden (vreemdelingen), ook bij dienstneming in Indie f 160 (vroeger bedrag in Nederland f 120; in Indie f 60);

voor Afrikanen, bij aanwerving ter Kuste van Guinea f 100 (vroeger bedrag f 50). Voor de aanwerving ter Kuste van Guinea zijn ook verbindtenissen voor 9 en 12 jaren toegelaten, in welke gevallen het handgeld respectivelijk bedraagt f 150 en f 200 (vroeger f 75 en f 100);

voor Afrikanen (bij dienstneming in Indie) en Amboinezen f 60;

voor Javanen, Maleijers, Madurezen en Boeginezen f 50 (vroeger bedrag f 20).

Van de bijzondere bepalingen nopens de verbindtenissen van élève-geweer- en ladenmakers is hier geene melding gemaakt.

De gratificatien bij overgang van het Nederlandsche bij het Indische leger (mede bij engagement voor *zes* jaren), bedragen thans als volgt:

	infanterie.	cavalerie en artillerie.	mineurs en sapeurs.
voor onderofficieren.	f 180 (vroeger bedrag f 140)	f 200 (vroeger bedrag f 150).	f 160 (vroeger bedrag f 120).
» korporaals . .	170 (» » 125)		
» manschappen .	160 (» » 120)		

Het aanbrenggeld bedraagt:

voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden, bij dienstneming in Indie	10 pct. van het handgeld.
» » » » » » » engagement hier te lande. . . .	f 10.
» Afrikanen bij dienstneming in Indie	10 pct. van het handgeld.
» » » engagement ter Kuste van Guinea.	f 15 (vroeger bedrag f 5)
» Amboinezen, die vroeger gediend hebben.	» 20.
» » » » niet gediend hebben	» 10.
» Javanen, Maleijers, Madurezen en Boeginezen.	20 pct van het handgeld.

Het verlies aan troepen was als volgt:

JAREN.	GESNEUVELD en OVERLEDEN.			GEPASPORTEERD.			GEGAGEERD.			Tot officier benoemd.		Als dienstdoend officier in de sterkte gebragt.	GEVONNISD.			Voor memorie gebragt.		Gedeserteerd of op eenige andere wijze afgevoerd.			TOTAAL.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.		Europeanen.	Afrikanen	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
1859	1136	9	697	357	1	857	113	43	234	67	»	114	45	1	75	22	»	24	»	290	1878	54	2153
	1842			1215			390			67			121			22		314			4085		
1860	874	10	623	388	»	266	163	65	177	41	»	14	77	»	58	12	»	10	1	260	1579	76	1384
	1507			654			405			41			135			12		271			3039		
1861	591	19	496	442	1	496	232	42	260	85	8	11	57	»	67	12	1	39	»	164	1469	62	1492
	1106			939			534			93			124			13		203			3023		
1862	657	27	489	487	16	555	319	51	258	30	»	5	40	»	88	8	3	45	»	228	1591	94	1621
	1173			1058			628			30			128			11		273			3306		
1863	531	22	391	811	5	415	292	38	298	25	»	1	32	1	117	6	»	60	5	137	1758	71	1358
	944			1231			628			25			150			6		202			3187		
1864	929	50	487	759	8	369	317	32	392	80	»	»	36	»	96	44	»	26	1	229	2191	91	1573
	1466			1136			741			80			132			44		256			3855		
1865	774	33	387	605	4	350	236	19	301	22	»	»	22	1	109	21	6	36	1	230	1716	58	1383
	1194			959			556			22			132			27		267			3157		
1866	608	17	340	691	3	496	363	14	377	33	»	»	22	1	57	43	»	48	1	261	1808	36	1531
	965			1190			754			33			80			43		310			3375		
1867	528	22	259	420	4	476	304	6	377	29	»	»	64	3	84	39	3	70	1	276	1454	36	1475
	809			900			687			29			151			42		347			2965		
1868	826	15	454	432	4	331	321	3	337	25	»	»	40	»	70	20	»	34	1	445	1698	23	1637
	1295			767			661			25			110			20		480			3358		

Ziekte- en sterftecijfers. De ziekte- en sterftecijfers der laatste jaren kunnen, als naar gewoonte, gekend worden uit de uitvoerige nosologisch-ethnographische jaaroverzigten, ditmaal over 1867 en 1868, te vinden in bijlagen C en D en uit de volgende vijfjarige tabellen.

Algemeen

Algemeen overzigt der behandelden, herstelden en overledenen.

JAREN.	BEHANDELDEN.	HERSTELDEN.	OVERLEDENEN.	VERHOUDING DER OVERLEDENEN tot de behandelden.	VERHOUDING DER OVERLEDENEN tot de legersterkte.
Java en Madura.					
1864	28 189	25 720	1031	1 : 27.3 of 3.65 °/₀	1 : 14.02 of 7.12 °/₀
1865	28 124	26 029	787	1 : 35.7 » 2.79 °/₀	1 : 18.5 » 5.41 °/₀
1866	29 076	27 307	549	1 : 52.9 » 1.88 °/₀	1 : 25.6 » 3.9 °/₀
1867	26 514	24 652	508	1 : 52.1 » 1.91 °/₀	1 : 29.08 » 3.43 °/₀
1868	30 394	27 735	911	1 : 33.36 » 3 °/₀	1 : 15.98 » 6.25 °/₀
Buitenbezittingen.					
1864	28 468	27 322	391	1 : 72.8 of 1.37 °/₀	1 : 30.8 of 3.32 °/₀
1865	30 955	29 711	380	1 : 81.4 » 1.22 °/₀	1 : 30.3 » 3.29 °/₀
1866	28 941	27 719	383	1 : 75.5 » 1.32 °/₀	1 : 33.6 » 2.97 °/₀
1867	25 293	24 333	267	1 : 94.7 » 1.05 °/₀	1 : 39.7 » 2.51 °/₀
1868	23 756	22 687	293	1 : 81.07 » 1.23 °/₀	1 : 33.86 » 2.95 °/₀

Ethnographisch overzigt van de sterfte-verhouding op Java en Madura, naar gelang van de ligging der garnizoenen aan de kust of binnen 's lands.

JAREN.	EUROPEANEN.						AFRIKANEN.						INLANDERS.					
	Plaatsen aan de kust.			Plaatsen binnen 's lands.			Plaatsen aan de kust.			Plaatsen binnen 's lands.			Plaatsen aan de kust.			Plaatsen binnen 's lands.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
1864	466	3584	1 : 7.6	262	4511	1 : 17.2	3	12	1 : 4	44	413	1 : 9.4	191	4016	1 : 21.02	65	1925	1 : 29.6
1865	357	4049	1 : 11.3	195	2972	1 : 15.2	10	24	1 : 2.4	19	505	1 : 26.5	164	5216	1 : 31.8	42	1773	1 : 42.2
1866	288	4307	1 : 14.9	95	2733	1 : 28.7	6	34	1 : 5.6	5	353	1 : 70.6	136	5232	1 : 38.4	19	1408	1 : 74.1
1867	233	4703	1 : 20.1	124	3002	1 : 24.2	5	23	1 : 4.6	5	235	1 : 47	127	5055	1 : 39.8	14	1755	1 : 125.3
1868	407	3940	1 : 9.68	218	3782	1 : 17.3	5	24	1 : 4.8	10	314	1 : 31.4	208	4127	1 : 19.8	63	2376	1 : 37.7

Sterfte in de buitenbezittingen.

	1864.			**1865.**			**1866.**			**1867.**			**1868.**		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
Gouvernement van Sumatra's Westkust. .	74	3 414	1:46.1	56	3 507	1:62.6	59	3 194	1:54.1	65	3 041	1:46.7	68	3 006	1:44,2
Benkoelen.	»	143	»	1	148	1:148	1	154	1:154	3	140	1:46.6	»	118	»
Lampongsche districten	26	363	1:13.9	20	325	1:16.25	19	289	1:15.2	2	250	1:125	5	367	1:73.4
Palembang.	15	1 484	1:98.9	46	1 289	1:28	121	3 037	1:25.09	76	1 275	1:16.7	66	1 669	1:25.2
Banka (a)	22	513	1:23.3	33	580	1:17.5	17	556	1:32.7	13	556	1:42.7	34	334	1:9.8
Riouw en onderh. { Riouw	3	199	1:66.3	10	217	1:21.7	2	177	1:88.5	5	195	1:39	2	108	1:54
Riouw en onderh. { Siak.	3	127	1:42.3	4	128	1:32	2	128	1:64	3	131	1:43.6	2	105	1:52.5
Wester-afdeeling van Borneo . . . . ,	24	1 309	1:54.5	97	1 587	1:16.3	51	1 590	1:31.1	26	1 482	1:57	20	1 035	1:51.75
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	122	1 849	1:15.1	51	1 421	1:27.8	41	1 414	1:34.4	34	1 141	1:33.5	58	950	1:16.3
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	62	959	1:15.4	33	995	1:30.1	24	1 020	1:42.5	20	1 028	1:51.4	16	861	1:53.8
Menado { Menado. . .	1	66	1:66	1	60	1:60	1	53	1:53	3	59	1:19.6	1	54	1:54
Menado { Gorontalo. .	»	43	»	1	42	1:42	2	42	1:21	1	45	1:45	»	43	»
Amboina { Amboina . .	12	615	1:51.2	13	562	1:43.3	25	600	1:24	9	619	1:68.7	7	566	1:80,8
Amboina { Banda . . .	15	336	1:22.4	4	319	1:79.7	1	290	1:290	2	312	1:156	7	289	1:41.2
Ternate.	3	170	1:56.6	2	180	1:90	5	207	1:41.4	2	192	1:96	4	192	1:48
Timor en onderh. { Koepang . .	3	64	1:21.3	3	73	1.24.3	11	66	1:6	1	50	1:50	3	54	1:18
Timor en onderh. { Atapoepoe .	2	70	1:35	2	70	1:35	1	52	1:52	2	56	1:28	»	41	»
Timor en onderh. { Larantoeka .	4	38	1:9.5	3	36	1:12	»	32	»	»	34	»	»	31	»
	391	11 762	1:30.8	380	11 539	1:30.3	383	12 901	1:33.6	267	10 606	1:39.7	293	9 923	1:33.86

(a) Het garnizoen op Billiton wordt gerekend tot de 1ste militaire afdeeling op Java; de opgaven voor dat gewest zijn daarom begrepen onder de cijfers hiervoren voor Java en Madura opgegeven.

Sterfte onder het Europeesch gedeelte des legers

JAREN.	JAVA EN MADURA.			BUITENBEZITTINGEN.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
1864.	728	8095	1:11.1 of 8.99 percent.	233	4314	1:18.5 of 5.40 percent.
1865.	552	7021	1:12.7 » 7.86 »	233	4293	1:18.42 » 5.43 »
1866.	383	7040	1:18.3 » 5.44 »	228	4700	1:20.6 » 4.85 »
1867.	357	7705	1:21.5 » 4.63 »	149	3751	1:25.1 » 3.97 »
1868.	625	7722	1:12.3 » 8.09 »	148	3676	1:24.8 » 4.02 »

Percentsgewijze verhouding van eenige hoofdvormen van ziekten tot het totaal behandelden.

ZIEKTEN.	1864.			1865.			1866.			1867.			1868.		
	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.
Java en Madura.															
Koortsen.	21.01	3.7	32.9	21.9	3.9	34.5	23.8	4	35.07	19.2	14.6	28,6	25.2	25.6	38.4
Dysenterie	4.2	1.7	0.65	3.6	0.61	0.65	3.5	0.96	0.5	2.69	1.3	0.5	2.83	1.79	0.45
Cholera	4.9	5.5	2.2	2.3	1.4	0.97	1.2	0.32	0.77	1.7	1	0.8	3	3.18	1.09
Leverontsteking	1.7	0.5	0.18	1.6	0.17	0.14	1.9	0.32	0.15	2.09	0.6	0.18	2.4	1	0.13
Longtering	0.57	0.1	0.48	0.6	0.17	0.29	0.39	0.64	0.41	0.59	1.3	0.55	0.56	0.2	0.60
Hartsgebreken	1.1	0.4	0.15	1.3	0.79	0.02	1.02	0.16	0.02	1.5	0.3	0.26	1.29	0.59	0.12
Syphilis	16.6	24.1	8.9	16.7	20.1	10.4	17.1	22.5	11.8	18.6	23	12.3	13.26	11.75	7.98
Overige ziektevormen . .	49.7	63.9	54.2	51.7	72.6	52.9	50.7	70 9	51.1	53.3	57.6	56.7	51.34	55.77	51.16
Buitenbezittingen.															
Koortsen.	35 2	»	43.4	41.6	50	46.5	34.3	30.03	45.3	34.3	29.1	48.2	36 47	16.12	45.93
Dysenterie	2 1	»	0.42	3.5	»	0.54	4 01	8.1	0.7	2.5	5.3	0.51	1.96	2.41	0.28
Cholera	1.8	»	0.5	0.7	»	0.15	0.37	»	0.09	0.04	»	0.04	0.45	4.03	0.35
Leverontsteking	1.3	»	0.18	1.4	»	0.11	1.5	0.7	0.11	1.4	0.53	0.06	1.24	0.8	0.13
Longtering	0.33	»	0.19	0.35	»	0.19	0 29	»	0.28	0.34	0.26	0.26	0.41	»	0.19
Hartsgebreken	0.65	»	0.05	0.37	»	0.03	0.45	»	0.04	0.51	0.26	0.06	0.66	»	»
Syphilis	7.2	»	4.4	6.9	»	3.8	7.01	4.2	4.2	6.8	5.5	4.02	7.48	7.25	4.12
Overige ziektevormen . .	51.2	100	50.7	45.02	50	48.6	51.9	56.8	49.1	53.8	58.8	46.8	51.29	69.35	48.97

Ook in verband met opmerkingen uit de Tweede Kamer (1) werd de aandacht van het Indisch Bestuur in 't laatst van 1868 bijzonder bepaald bij den gezondheidstoestand van het leger.

Na de daarop ontvangen inlichtingen kan reeds thans worden medegedeeld, dat de waargenomen meerdere sterfte in eenige der laatste jaren en ook in 1868 zich geheel laat verklaren door de kort achtereenvolgens geheerscht hebbende cholera-epidemien. Worden toch de slagtoffers dier ziekte niet medegerekend, dan verkrijgt men voor de betrokken jaren de voor het Europeesch gedeelte des legers normale sterfte-verhouding van 5 hoogstens 6 pct. (2)

Omtrent de sterfte onder de pas aangekomen Europeanen, — waarop eene der voormelde opmerkingen doelde — bestaan geen afzonderlijke gegevens. Intusschen kan wel worden aangenomen dat onder de nieuwelingen de sterfte het grootst is. Wordt gedurende het zoogenaamde acclimatisatie-tijdperk ieder Europeaan in Indie met ernstige tropische ziekten bedreigd, hoeveel te meer de Europeaan van het gehalte onzer soldaten, wien onvoorzigtigheid en onmatige leefwijze zoo eigen zijn.

Dat het kwaad zou worden verholpen of grootelijks verminderd door de troepen uit Nederland, in stede van te Batavia, bij voorbeeld te Samarang te doen ontschepen, om ze van daar naar hooger gelegen gezonder plaatsen te zenden, wordt door het legerbestuur en de Indische Regering betwijfeld. Men acht het kampement te Weltevreden, waar de suppletietroepen thans gedurende de eerste dagen hunner aankomst worden gehuisvest, niet ongezond, en stellig vèr te verkiezen boven Samarang. Daar voorts te Weltevreden het hoofdkwartier des legers is gevestigd, kunnen de nieuw aangekomenen daar het spoedigst worden ingedeeld. Met alle niet te vermijden administrative formaliteiten gaan slechts enkele dagen voorbij, en de militairen volgen daarna steeds zoo spoedig mogelijk hunne bestemming, waartoe, zoo dienstbelang dit niet bepaaldelijk eischt, geene als ongezond bekende plaatsen worden aangewezen.

Een en ander verhindert niet, dat het ernstige overweging verdient, nu binnen weinige jaren een spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg verwacht mag worden, op eenige plaats nabij Buitenzorg, buiten de kom der meeste regens, een eenvoudig kampement aan te leggen, zoo tot ontvangst van nieuwelings aangekomen troepen, als van reconvalescenten, lijders aan ziekten die een koeler klimaat vereischen, enz. Deze zaak is onlangs bij het Indisch Bestuur aanhangig gemaakt. Dat overigens de Regering het niet laat ontbreken aan maatregelen om den gezondheidstoestand van den soldaat in Indie te verbeteren, kan o. a. blijken uit het lager aangeteekende onder » *Voeding*" (zie de volgende paragraaph).

Wijders worde aangeteekend, dat omstreeks het midden van 1868 met een particulieren geneesheer, op tijdelijken voet, eene overeenkomst is aangegaan voor de huisvesting en verpleging van een zestigtal convalescente militairen, op het buitenverblijf Kampong Macassar aan den weg naar Buitenzorg. Bij het eind van 1868 was die inrigting reeds door 157 lijders bezocht, van welke nog 60 aanwezig waren. Het klimaat van Kampong Macassar

(1) *Bijblad* tot de *Nederlandsche Staats-courant* 1868—1869, II, blz. 198.

(2) In de drie ongunstigste der laatste tien jaren (1864, 1865 en 1868) bestond de sterfte onder de Europesche militairen op Java en Madura voor 58, 38 en 49 pct. uit choleralijders, terwijl in 1866 en 1867 de overledenen aan cholera slechts 26 en 23 pct. uitmaakten en in het vijfjarig tijdvak 1859—1863 hoogstens 8½ pct., namelijk in 1859.

wordt zeer geroemd; de uitkomsten der proef worden gezegd ook uit een finantieel oogpunt (wegens den korteren verplegingsduur dan te Weltevreden) aan de verwachting te voldoen.

Als maatregelen op hetzelfde gebied kunnen hier nog gewag vinden: eene nieuwe (tevens zuiniger) inrigting van sommige ziekengestichten (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 7), bestaande in de vervanging der » infirmeriën" door » ziekenzalen", en in eene uitbreiding der voor deze laatste inrigtingen toegestane voedings- en verplegingsmiddelen; zijnde die regeling later (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 23) in een voor de verpleegden gunstiger zin gewijzigd ten opzigte hunner soldij; zoomede de voorzieningen bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 9, en 1868, n°. 59, ter betere verzekering van de belangen der verpleegden en ter voorkoming van verkeerdheden in de verantwoording der hun te doene verstrekkingen.

Ten einde de mutatien onder het geneeskundig personeel zooveel mogelijk te verminderen, werd het reglement op het afnemen der examina voor officieren van gezondheid en militaire apothekers in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 133) in zoo verre gewijzigd, dat niet meer uitsluitend te Batavia, maar ook op eenige andere hoofdplaatsen zoo op als buiten Java gelegenheid zal bestaan tot het afleggen van het examen voor den rang van officier van gezondheid der 2de of 3de klasse (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 15 en 60).

§ 3. *Inrigtingen, bijzonderheden.* (1)

Artillerieschool te Weltevreden. Deze school, die bij het eind van 1866 9, van 1867 11, en onder ult°. 1868 10 leerlingen telde, leverde in de beide laatste jaren slechts 1 geëxamineerde op, die echter bij gebrek aan vacatures in 1868 nog niet kon worden aangesteld. In 1867 werden 6 en in 1868 5 adspiranten toegelaten, doch daarentegen verlieten achtereenvolgens 4 en 5 de school zonder examen te doen.

Onderofficiersschool te Meester-Cornelis. Achtereenvolgens werd in 1867 en 1868 door 32 en 27 élèves dezer school met goed gevolg afgelegd het examen voor den rang van 2den luitenant der infanterie en evenzoo in elk dier jaren door 4 het examen voor officier bij de militaire administratie. Benoemd werden: bij de infanterie in 1867 17 en in 1868 18 geëxamineerden; bij de militaire administratie in elk dier jaren 3, allen overgeblevenen van het examen 1866 (9 van de infanterie en 2 voor de administratie) en gedeeltelijk van het examen 1867 (respectivelijk 26 en 4). Op ultimo December 1868 waren derhalve nog niet aangesteld: 33 geëxamineerden voor den rang van 2den luitenant der infanterie (waaronder 6 van het examen 1867), 4 geëxamineerden (allen van 1868) voor den rang van officier bij de militaire administratie. Het aantal élèves der school bedroeg op dat tijdstip 111, zijnde 5 minder dan het bepaalde maximum.

Corpsscholen. Voortdurend wordt aan het onderwijs bij de corpsen veel zorg besteed en zijn de resultaten bevredigend.

Corps-ambachtscholen. De proef om de militaire werkplaatsen dienstbaar te maken aan de opleiding van Europesche jongelingen tot ambachts- of handwerkslieden (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1076) beantwoordde niet aan de verwachting. De oorzaak viel te zoeken in de dagelijks op te merken omstandigheid, dat van de zoogenaamde inlandsche kinderen slechts zeer weinigen neiging gevoelen voor den ambachtstand. Van de 16 jongelingen die van December 1861 tot ult°. December 1866 waren toegelaten, waren op laatstgenoemd tijdstip nog 2 aanwezig, die beiden in den loop van 1867 op hun verzoek werden ontslagen. In dat jaar meldden zich 4 en in 1868 5 nieuwe aan, van welke laatsten 1 al spoedig vertrok, terwijl van de eersten 1 bij het leger overging. Er bleven dus onder ult°. 1868 7 over, waarvan 5 tot geweermaker, 1 in het zadelmakers- en 1 in het kleedermakers-ambacht werden opgeleid.

Corps pupillen. Het aantal pupillen klom gedurende 1867 van 366 tot 391 en in 1868 tot 412. Sedert de oprigting van het corps in 1848 tot op het eind van 1868 waren daarbij opgenomen 106 betalende en 859 niet-betalende pupillen. Daarvan waren achtereenvolgens 372 bij het leger ingedeeld en van dezen waren bij het eind van 1868 nog aanwezig: 3 officieren, 194 gegradueerden van minderen rang en 86 ongegradueerden, te zamen 283. De onkosten over 1848—1868 worden opgegeven na aftrek der baten te hebben bedragen f 943 266. Aan bijdragen van betalende pupillen werd in 1868 ontvangen f 2975.

Magtiging is onlangs verleend om het reglement voor het corps (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 35), zoodanig te wijzigen dat voortaan pupillen ook vóór het intreden van hun 19de jaar in het leger kunnen overgaan.

Bibliotheken, enz. In verband met de opheffing der bibliotheek van verstrekking bij het militair departement (zie het verslag over 1865, bladz. 40) werd de aanwezige voorraad boekwerken enz. in December 1867 opgeruimd.

De garnizoens-bibliotheken, die der speciale wapens, van de geneeskundige dienst en bij het groot militair hospitaal te Weltevreden werden aangevuld en uitgebreid; de laatste voornamelijk door bijdragen uit de kantinefondsen. Ook het pathologisch-anatomisch kabinet te Weltevreden verkreeg meerdere uitbreiding en het scheikundig laboratorium der geneeskundige dienst is voldoende voorzien van alles wat in zoodanige inrigting aanwezig behoort te zijn.

Militaire verkenningen. Het personeel der topographische opneming van Java bewoog zich gedurende 1868 in dezelfde gewesten als in 1867 (zie het vorig verslag bladz. 36). De opneming en kladkaartering werd mitsdien voortgezet in Krawang, Japara en Madioen, respectivelijk over eene uitgestrektheid van 810, 466 en 361 vierk. palen; terwijl op het bureau een begin werd gemaakt met het in 't net teekenen. In Madioen, waar twee brigades werkzaam waren, moest een groot gedeelte van het jaar worden besteed aan voorbereidende wegmetingen in het Patjitansche. Bijzondere moeijelijkheden waren bovendien verbonden aan den opnemingsarbeid in deze woeste en schaars bevolkte afdeeling.

De opneming van Krawang was omstreeks het eind van 1868 voor $^4/_5$ gedeelten voltooid; in Japara liet zich de beëindiging voorzien tegen medio 1869, als wanneer het personeel zou overgaan naar Rembang. Reeds hield zich bij het eind van 1868 een gedeelte der brigade van Japara in laatstgemelde residentie onledig met de zamenstelling van het wegennet.

De bij het eind van 1867 onderhanden overzigtskaarten van Tagal, Pekalongan en Soerakarta konden in 1868 nog niet tot voltooijing worden gebragt; de beide eerste waren voor meer dan $^7/_8$, de laatste voor meer dan de helft gereed.

De sterkte van het personeel was bij het eind van 1868 op twee opnemers en twee teekenaars na voltallig.

De reproductie der Javasche residentiekaarten in Nederland heeft sedert de jongste mededeeling (zie het vorig verslag bladz. 36) weinig vorderingen gemaakt. Na de voltooijing van die van Banjoemas, Bagelen en Kadoe was de kaart van Cheribon aan de beurt gekomen, doch wegens de voorgenomen heropneming aldaar, werd het raadzaam geacht de reproductie nog niet onderhanden te nemen.

In Palembang werd door eene afzonderlijke brigade van 1 officier en 3 mindere militairen de opneming bewerkstelligd, voor zoover zulks uit een militair oogpunt werd noodig geacht, der divisien Lematang-Oeloe en Lematang-Ilir en der Pasoemahlanden. Zonder buitengewone omstandigheden kan deze opneming tegen het einde van 1871 voltooid zijn. In 't belang der verdediging waren voorts opgenomen en reeds gedeeltelijk in kaart gebragt de hoofdplaatsen Macassar en Amboina met hare omstreken.

De hulpmiddelen bij het topographisch bureau te Batavia werden in 't laatst van 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 129) vermeerderd door de indienststelling van een photograaph met rang van militair ambtenaar voor het nemen van kopijen van topographische kaarten.

Geniewerken. Volgens de berigten over 1867 waren de prijzen van materialen en arbeidsloonen voor de geniewerken op de hoofdplaatsen van Java en op geheel Sumatra, maar voornamelijk in dat gedeelte van Java waar een stoomspoorweg wordt aangelegd, steeds stijgende. Eene uitzondering maakte in 1867 het artikel hout, hetwelk door den

(1) Zie ook hoofdstuk O van dit verslag.

grooten aanvoer op de hoofdplaatsen in prijs dalende was. Ook over 1868 wordt gemeld dat op eenige plaatsen in Midden-Java, onder anderen te Samarang, Salatiga en Willem I, alleen tegen hoog loon en dan nog met moeite, vrijwillig werkvolk te verkrijgen was.

In enkele buitenbezittingen, met name in de Molukken en op sommige plaatsen in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, moest in de behoefte aan koelies nog steeds voor een groot deel door het civiel bestuur worden voorzien. Waar zoodanige hulp niet kon worden verleend, waren de koelieloonen tot f 0,80 à f 1 gestegen, zoo als in de Lampongsche districten, Palembang en hier en daar op Borneo. Beproeving van het stelsel van uitbesteding bleef in de meeste gevallen vruchteloos. Op enkele kleine uitzonderingen na, vond het alleen met goed gevolg toepassing te Batavia en Palembang. Elders hebben de werken schier alle in daghuur moeten worden verrigt: ook te Tjilatjap geschiedde de uitvoering op die wijze, zoowel ter voorkoming van oponthoud in de voortzetting der werken, als omdat eigenaardige bezwaren zouden verbonden zijn aan het te werk stellen onder het opzigt van aannemers van de 600 à 700 daar aanwezige dwangarbeiders. Waar de geniewerken niet door aannemers werden uitgevoerd, plagten tot in de eerste maanden van 1868 de materialen nog steeds onder 's hands te worden aangeschaft en wel door den persoon met de uitvoering van het werk belast, voor wien, ook met betrekking tot de te besteden prijzen, de goedgekeurde begrooting tot grondslag diende. Alleen werd somtijds aanbesteed het benoodigde voor de op enkele plaatsen gedurende een zeker aantal jaren uit te voeren werken gezamenlijk. Dergelijke aanbestedingen, hoofdzakelijk loopende over metselmaterialen (kalk en steen) werden met goed gevolg gehouden te Padang, Willem I, Banjoe-biroe en Tjilatjap. De voorziening der genie-magazijnen, voor zoover de artikelen niet op eisch uit Nederland worden gezonden, vond mede steeds door inkoop plaats, alleen de levering van teer werd publiek uitbesteed. Sedert — en wel bij gouvernements-besluit van 11 Mei 1868, n°. 10 — is echter het militair departement indachtig gemaakt op eene rigtige toepassing van art. 38 der comptabiliteitswet, ook met betrekking tot de aanschaffing van materialen.

Ten opzigte van het gewoon onderhoud der geniewerken gedurende 1869 werd evenwel in December 1868, ook op grond dat de ramingen reeds in dien zin waren opgemaakt, door den Gouverneur-Generaal eene algemeene magtiging verleend tot uitvoering in daghuur.

Wegens de zeer inférieure kwaliteit en gevolgelijk weinige duurzaamheid der op de Westkust van Sumatra gebezigd wordende houtwerken is het wenschelijk geoordeeld bij de kazernes en andere militaire gebouwen van het te Fort de Kock op te rigten permanente troepen- en officierskampement, hoofdzakelijk op eene ijzerconstructie te rekenen, met behoud echter als saniteitsmaatregel van planken plafonds en steenen omwandingen. Aanvankelijk zijn dan ook in den loop van 1867 en 1868 uitgezonden de ijzerwerken en toebehooren voor vijf kazernes, ieder voor eene compagnie infanterie, met welker opstelling in 1869 een aanvang is gemaakt.

Hieronder volgt eene aantooning der in de laatste vijf jaren beschikbaar gestelde fondsen voor gewoon onderhoud, herstellingen en vernieuwingen der militaire werken, gebouwen en sterkten in Nederlandsch Indie. In deze opgave is niet begrepen de kustbatterij te Tjilatjap, waarvoor in 1867 en 1868, ongerekend de kosten van personelen aard, werd uitgegeven (»uitgaven tot den bouw besteed") achtereenvolgens f 186 774 en f 91 061.

	1864.		1865.		1866.		1867.		1868.	
	Gereed geld.	Materialen.	Gereed geld.	Materialen.	Gereed geld.	Materialen.	Gereed geld.	Materialen.	Gereed geld.	Materialen.
					Java en Madura.					
Gewoon onderhoud . . .	f213 830	f 37 507	f221 109	f 41 537	f206 451	f 36 564	f223 503	f 34 599	f240 130	f 32 693
Herstellingen en vernieuwingen	397 295	100 997	238 095	75 306	356 879	95 199	448 376	97 424	550 497	117 738
	f611 125	f138 504	f459 204	f116 843	f563 330	f131 763	f671 879	f132 023	f790 627	f150 431
					Buitenbezittingen.					
Gewoon onderhoud. . . .	f 49 352	f 6 981	f 60 807	f 9 290	f 68 348	f 11 473	f 73 111	f 14 380	f 77 836	f 13 479
Herstellingen en vernieuwingen	496 605	55 207	442 501	63 978	391 629	60 529	387 842	44 007	440 913	62 377
	f545 957	f 62 188	f503 308	f 73 268	f459 977	f 72 002	f460 953	f 58 387	f518 749	f 75 856

Putboringen. Ten einde zich in sterkten en kampementen van goed drinkwater te verzekeren, werd in 1868, op aanvraag van het militair departement, naar Indie gezonden een putboortoestel in den geest van een vroeger met gewenscht gevolg ten dienste van het mijnwezen aangeschaft werktuig. Daar het werken met dien toestel nog al personeel vordert, en vermoedelijk ook tijdroovende is, zijn zeer onlangs twee stellen van een meer eenvoudig en weinig kostbaar werktuig van Amerikaansche vinding (Norton's welpomp) naar Indie ter beproeving gezonden, vooral dienstig geacht bij expeditien of in tijdelijke kampementen. Met den in 1868 uitgezonden toestel wordt thans een put geboord te Gombong (Bagelen). Bijzonderheden omtrent den gang van dit werk worden nog van de Indische Regering te gemoet gezien.

Nopens andere putboringen, niet uitsluitend in het militair belang (te Grissee en te Poerwodadi, de laatste van wege het mijnpersoneel) zie men hoofdstuk L, afd. II en P, afd. II.

Getrokken geschut. Met de geleidelijke uitzending van getrokken veld- en vestinggeschut voor de Indische dienst wordt voortgegaan. Reeds is het aanvankelijk gewenschte aantal kanons van 4 pond voltallig en zijn de laatste partijen 12ponders in aanmaak of besteld. In afwachting van de uitkomsten der proefnemingen hier te lande met zwaardere vuurmonden, zal de verdere uitzending van kustgeschut, na de voltooijing van eenige nog onderhanden 30-ponders, voorloopig worden gestaakt. Nabij Tjikarang (Batavia) is een geschikt terrein tot schietveld en tijdelijk kampement ingerigt, hetwelk in 1868 in gebruik is geno-

men. Ook in de 2de en 3de militaire afdeeling wordt omgezien naar geschikte terreinen tot het houden van praktische oefeningen met getrokken geschut.

Achterlaadgeweren. Volgens de ontvangen berigten werden in 1867 met goeden uitslag in Indie voorloopige proeven genomen met een door den directeur der geweermakersschool, den 2den luitenant F. W. H. Kuhn, naar zijne denkbeelden tot achterlading ingerigt gewoon Indisch tirailleur-geweer. Tot het nemen van proeven op ruimer schaal zijn daarop een 50tal tirailleur-geweren bij den artillerie-constructiewinkel naar het stelsel Kuhn in achterladers veranderd, waarbij nog eenige leemten zoo wel in de inrigting van het geweer als in de confectie der patronen zijn verbeterd. Inmiddels was ook in Nederland bij onderzoek en beproeving van het oorspronkelijk geweer gebleken dat het stelsel wijzigingen zou behooren te ondergaan, alvorens tot transformatie-model in aanmerking te kunnen komen. Maar bovendien werd het voordeel voor het Indisch leger om gewapend te zijn met geweren van klein kaliber zóó overwegend geacht, dat boven eene transformatie, waarbij uit den aard der zaak in het kaliber geene verandering is te brengen, de voorkeur gegeven werd aan de aanschaffing van een ook aan dat vereischte voldoend geheel nieuw geweer. Eene beslissing omtrent het stelsel zelf werd verschoven tot dat eene eindkeuze zou zijn gedaan nopens het aan te nemen kamerlaadgeweer van klein kaliber voor het leger hier te lande. Intusschen heeft men zich met voorname fabrieken van geweren in betrekking gesteld, zoodat de levering van eene goede hoeveelheid kort na de beslissing kan worden verwacht.

Volgens een onlangs uit Indie ontvangen berigt worden thans nog 100 stuks nieuwe tirailleur-geweren volgens het stelsel Kuhn in achterladers veranderd, op grond van de gunstige resultaten »onder alle mogelijke omstandigheden en weêrsgesteldheid" verkregen van de praktische beproeving bij den troep der reeds vroeger getransformeerde 50 stuks. De munitie wordt met goed gevolg (door inlandsch werkvolk) aangemaakt bij de geweermakersschool te Meester-Cornelis.

Uitrusting. In de uitrusting der cavalerie werd in 1867 eene vereenvoudiging gebragt, doordien het voldoende werd geacht den cavalerist slechts van één vuurwapen te voorzien. Er werd bepaald dat de ruiters en brigadiers enkel met de karabijn en al de overigen, met uitzondering van de hoefsmeden, die geen vuurwapen behoeven, uitsluitend met de pistool zouden bewapend worden.

Vermelding verdient ook de uitzending, in het belang van zieken of gewonden op marsch enz., (voorloopig op proef) van den draagrandsel met instrumenten zoo als die voor de infanterie hier te lande is aangenomen.

Eereteekenen. Bij 's Konings besluit van 19 Februarij 1869, n°. 13 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 24, *Indisch Staatsblad* n°. 41) is, ter uitvoering van een reeds in 1833 hier te lande aangenomen, doch tot dus ver niet toegepast beginsel, een algemeen eereteeken ingesteld voor allen zonder onderscheid van rang of graad, die hebben deel genomen aan door den Koning aan te wijzen belangrijke krijgsbedrijven. Als zoodanig zijn bij genoemd besluit voor 's hands aangewezen de expeditien in 1846, 1848 en 1849 naar Bali, in 1850—1854 naar Borneo's Westkust, in 1859 naar Boni en in 1859—1863 naar de Zuidoostkust van Borneo.

Voeding. Eene reeds lang teruggehouden, maar door de toenemende duurte der meest noodwendige levensbehoeften meer en meer dringend geworden verbetering in het lot van den Indischen soldaat, waartoe, bij bewilliging door de wetgevende magt der daartoe gevorderde verhooging van uitgaven, met 1 Januarij 1870 zal worden overgegaan, betreft de vermeerdering van het voedingstarief voor militairen beneden den rang van officier. De voorgenomen verbetering, die zich evenzeer in het belang van de dienst als in dat van den gezondheidstoestand aanprees, zal hoofdzakelijk bestaan in de verstrekking van brood aan de Europeanen en in de verstrekking van vleesch, dagelijks in stede van twee malen 's weeks, aan de inlanders, behoeften welker bevrediging Europeaan noch inlander in billijkheid langer van zijne soldij kon bekostigen.

In enkele garnizoenen waar zoodanige verbetering der voedingstarieven voor inlanders, als gezondheidsmaatregel dringend noodzakelijk voorkwam, was men daarmede als tijdelijke maatregel trouwens reeds aangevangen en wel (in 1867 en 1868) te Tandjong Pandang (Billiton), Muntok (Banka) en Telok Betong (Lampongsche districten), waar sedert dien tijd de vroegere koortsen en beri-beri aanmerkelijk verminderd waren.

Te dezer plaatse kan ook worden vermeld dat, op grond van de na herhaalde proefnemingen verkregen uitkomsten, in 1868 magtiging is verleend om Liebig's vleesch-extract te doen verstrekken, zoowel aan troepen te velde, in omstandigheden welke de bereiding van vleesch voor het oogenblik verhinderen als tot het maken van soep en bouillon bij gemis aan versch vleesch voor ziekeninrigtingen. Tevens zijn maatregelen getroffen ter bekoming van bedoeld extract in onvervalschten staat en tot billijken prijs.

In het Sintangsche en in de Pasoemahlanden, waar bijzondere duurte heerschte, konden de militairen met de hun aankomende vivres en soldij in 1868 op verre na niet volstaan, om in vergelijking met andere garnizoensplaatsen naar redelijken eisch in hunne voeding te voorzien. Voorloopig werd daarom aan de garnizoenen aldaar eene buitengewone tegemoetkoming van landswege toegestaan ten bedrage van respectivelijk 10 en 5 cent per dag voor ieder man.

Raden van onderzoek in zaken van beschuldigde officieren. In verband met de vermeerdering ten jare 1862 van het aantal generaal-officieren en de optreding dien ten gevolge van een tweeden territorialen kommandant met rang van generaal-majoor op Java, werd bij Koninklijk besluit van 8 Mei 1867, n°. 60 (*Indisch Staatsblad* n°. 103) eenige wijziging gebragt in art. 35 van het reglement op de bevordering, het ontslag en het op non-activiteit stellen der Europesche officieren van de landmagt in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1860, n°. 26), voor zoover daarbij voor de raden van onderzoek waarvan het presidium aan een generaal-majoor behoort te worden opgedragen, tot voorzitter was aangewezen de »dien rang bekleedende territoriale kommandant op Java."

Schrijverstoelagen. Krachtens magtiging des Konings van Julij 1868 zijn met 1 Julij 1869 afgeschaft de toelagen (boven de soldij) tot dusver genoten door de onderofficieren en minderen die bij de verschillende wapens en diensten als schrijvers gebezigd worden. Het oogmerk van dien maatregel is om tegen te gaan het onttrekken aan den troep, ten gerieve der militaire bureaux, van het geschiktste personeel, dat integendeel, in het belang van een degelijk kader, bij voorkeur bij den troep dient behouden te worden. Voor het vervolg heeft men daarbij op het oog, dat voor schrijvers niet anders mogen gebezigd worden dan de niet geschikten voor de wezenlijke militaire dienst en overigens gewone burgerlijke klerken, bij voorkeur mestiezen, deze laatsten vooral ten einde die klasse der Indische ingezetenen niet noodeloos uit de kleine ambten van den Staat te verdrijven.

Spaarkassen. Van de gelegenheid tot het op rente zetten door Europesche militairen van gelden bij 's lands kassen (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 36), werd, blijkens het jongst ontvangen verslag van het militair spaarfonds, bij het eind van 1866 gebruik gemaakt door 165 personen met een gezamenlijk te goed van f 20 551. In genoemd jaar werd ingelegd f 10 201 en teruggevorderd (met inbegrip van gemaakte rente) f 17 402, welke cijfers in 1865 waren f 13 806 en f 20 734.

§ 4. *Krijgsverrigtingen.*

Behalve een patrouilletogt in de Lampongsche districten in de maand October 1867, tot het opvatten van zekeren vreemden onruststoker, waarover in C, § 3, hiervoren, bepaalden de krijgsverrigtingen gedurende dat jaar zich tot het Sintangsche (Wester-afdeeling van Borneo) en de Pasoemah-landen (Palembang). In beide streken was bij het eind van 1867 de rust zoodanig hersteld te achten dat, gelijk reeds in het vorig verslag, bladz. 41 en 19, werd aangeteekend, de expeditionaire troepen in de Pasoemahlanden nog vóór het einde van genoemd jaar en die in het Sintangsche in Februarij 1868 naar Java konden terugkeeren. Eene tijdelijk ter hoofdplaats Palembang achtergebleven expeditionaire compagnie, die in de eerste maan-

den van 1868 eenige noodzakelijke militaire vertooningen in de Goemaij-landen ondernam, kon in October zonder bezwaar naar Java worden teruggeroepen.

In de Wester-afdeeling van Borneo werden met behulp van een detachement uit de garnizoenen van Sintang en Pontianak gedurende het derde kwartaal 1868 eenige ongeregeldheden in het Sekadouwsche bedwongen. De vijandelijkheden waren echter niet van veel belang, twee militairen werden ligt gewond, terwijl een verdienstelijk inlander sneuvelde.

Van meer beteekenis waren in datzelfde jaar de krijgsverrigtingen in de afdeeling Noorderdistricten op Celebes en in het landschap Boeleleng op Bali, welker aanleiding men vindt vermeld in C (§ 3) hiervoren. In beide oorden viel een hardnekkige, veelal door het terrein begunstigde tegenstand te overwinnen. Gesteund door de krachtige hulp der zeemagt, gelukte het in beide gevallen, schoon niet zonder bloedige offers, het geschokt gezag te herstellen. Van de zijde der landmagt sneuvelden op Celebes 2 Europeanen en 1 inlander en werden gewond 5 Europeanen, waaronder 1 officier, en 7 inlanders; op Bali sneuvelden 1 officier benevens 18 Europesche en 2 inlandsche militairen. Gewond werden 3 officieren, waarvan er één kort daarna aan zijne wonden overleed en 47 militairen, onder welke laatsten 20 inlanders. Een beknopt verhaal der verrigtingen volge hieronder.

Noorderdistricten van Celebes. Zeer onverwachts werd in de tweede helft der maand Julij 1868 uit de onderafdeeling Pankadjene berigt ontvangen dat zekere kraëng Bonto Bonto, oom van den regent van Labakkang (behoorende tot Pankadjene) de kampong Patjihombadji in de asch had gelegd, omdat de bevolking geweigerd had met hem tegen het Gouvernement in verzet te komen, en dat hij voornemens was het gouvernements-etablissement te Pankadjene te overrompelen. De gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, daarvan onderrigt, vertrok onmiddellijk met Zr. Ms. stoomschip *Suriname* derwaarts, terwijl een detachement van 27 man cavalerie over land naar de bedreigde plaats werd gezonden. In den morgen van 21 Julij rukte de gouverneur met het detachement cavalerie benevens 15 man der landingsdivisie op naar de kampong Djawaija, waar kraëng Bonto Bonto verblijf hield. Op een afstand van 500 passen tot die kampong genaderd, werden de troepen onverwachts door een honderdtal met geweren en pieken gewapende volgelingen onder luid krijgsgeschreeuw en een salvo van lilla- en geweervuur aangevallen en bijkans ingesloten. Eene krachtige charge der cavalerie deed de aanvallers terugdeinzen, zoodat de onzen langzamerhand konden terugtrekken; de muitelingen werden echter voortdurend bestookt, tot dat zij de grens van Labakkang waren overgetrokken. Aan onze zijde vielen twee gesneuvelden.

Te Pankadjene teruggekeerd besloot de gouverneur de cavalerie naar Maros en de landingsdivisie naar Macassar terug te zenden en zoowel den stations- als den militairen kommandant met alle beschikbare troepen en maritime middelen van daar naar Pankadjene te ontbieden. Reeds den 23sten Julij waren daar vereenigd drie oorlogsschepen en eene land- en zeemagt van bijkans 450 man, onder bevel van den majoor der infanterie, militairen kommandant van Celebes H. L. Veenhuyzen, benevens twee drieponders en zes mortieren.

Den volgenden morgen werd naar Djawaija opgerukt, maar kraeng Bonto Bonto had de aankomst der troepen niet afgewacht. Zijne woning werd in brand gestoken en daarna trokken de onzen naar Pankadjene terug. De gouverneur meende dat deze magtsvertooning de bevolking van alle verzet zou hebben afgeschrikt en zond daarom de troepen naar Macassar terug met achterlating eener kleine bezetting te Pankadjene.

Het bleek echter spoedig dat kraeng Bonto Bonto in het hooge gebergte van Labakkang te Toeroekapaija eene zeer sterke stelling had weten in te nemen en van daar uit de bevolking verontrustte. Onmiddellijk rukte eene kolonne van 150 bajonetten, benevens 94 mariniers en matrozen met 2 mortieren uit Macassar naar de bovenlanden op. Inmiddels had de vijand zijne reeds door de natuur sterke positie door borstweringen van boomstammen en steenen nog sterker gemaakt. Den 6den Augustus werd een aanval beproefd. Het gelukte vijf aan de helling van het gebergte opgeworpen versterkingen te midden van het vrij hevige vuur des vijands te vermeesteren. Omstreeks 4 ure 's namiddags was men tot eene hoogte van bijkans 4000 voet geklommen; daar stootte men op eene nieuwe versterking waaruit een hevig vuur werd geopend. Het werd tot zwijgen gebragt, maar na de vermoeijenissen die de troepen reeds hadden doorgestaan, werd het onraadzaam geacht den steeds hooger klimmenden vijand verder te volgen en de op eene bijna onbereikbare rots gelegen versterking aan te tasten. Men besloot tot den terugtogt. Te Pankadjene werden 2 officieren met 75 man achtergelaten; de overige keerden naar Macassar terug. Aan de bevolking werd gelast om alle toegangen naar Toeroekapaija streng te bewaken, den toevoer van levensmiddelen te verhinderen en op deze wijze den vijand door gebrek te noodzaken om zijne versterking te verlaten. De gevechten bij Toeroekapaija kostten den onzen twee manschappen, terwijl één officier benevens acht Europeanen en zes inlandsche militairen en schepelingen, benevens 12 koelies gewond werden. Aan den vijand was echter een aanzienlijk verlies toegebragt en de invloed van kraëng Bonto Bonto door deze expeditie gefnuikt.

Nadat geruimen tijd niets van kraëng Bonto Bonto en de zijnen was vernomen werd de bezetting van Pankadjene den 14den September onderrigt, dat de vijand plan had om den volgenden dag een aanval op het etablissement te doen. De aanval had ook werkelijk plaats, maar werd door de bezetting zoo krachtig afgeweerd, dat kraëng Bonto Bonto genoodzaakt was naar Toeroekapaija terug te trekken met verlies van een groot aantal volgelingen, terwijl hij zelf werd verwond. De onzen bekwamen slechts twee geblesseerden. Op ontvangst van berigt van den voorgenomen aanval was de militaire kommandant van Celebes met eene mobile kolonne van 192 man benevens 104 schepelingen naar Pankadjene getrokken. Door deze magt werd voortdurend in den omtrek gepatrouilleerd en al wat van versterking werd aangetroffen vernield. Den 30sten September ontmoetten deze troepen kraëng Bonto Bonto en de zijnen bij de rivier Balaboe, de grens tusschen de bergregentschappen en Lamoeroe (Boni), doch behaalden geen afdoend voordeel. Daar hij zich te Boeloe Boeloe op onafhankelijk gebied bevond, meende de gouverneur, zonder bepaalde magtiging der Regering, de rivier (die tot grensscheiding diende) niet te mogen overtrekken. Die magtiging werd gevraagd en nadat zij was ontvangen werd onmiddellijk het noodige voorbereid om den vijand tot in zijne laatste schuilplaats te vervolgen. De troepen, ten getale van omstreeks 500 man, waaronder eene marine-landingsdivisie van 12 officieren met 138 Europesche en 54 inlandsche schepelingen, werden verzameld te Passer Boeloekoempa, dat voor het meest geschikte uitgangspunt der operatien werd gehouden.

Geleid door een vertrouwden inlandschen gids mogt het gelukken langs zeer moeijelijke bergpassen den 17den November de vijandelijke versterkingen van de achterzijde te naderen en na een hevigen tegenstand van den vijand, die daarna op de vlugt sloeg, te nemen. Een 40 tal krijgsgevangenen viel daarbij in onze handen, doch het hoofd van den opstand wist te ontkomen. Na al de vijandelijke versterkingen en de daartusschen liggende kampongs vernield te hebben, was het grootste deel der mobile kolonne den 20sten November te Pankadjene terug. Niettegenstaande nog verscheidene patrouilles het gebergte werden ingezonden om de schuilplaats van den gevaarlijken aanstoker te ontdekken, die, naar vermoed werd, zich thans weder in het regentschap Labakkang ophield, mogt het niet gelukken hem in handen te krijgen. Na de vernieling van Boeloe Boeloe bleef de rust echter ongestoord, de invloed van den hoofdopstandeling kon als vernietigd en de opstand zelf als geëindigd worden beschouwd. Den 27sten November werden de laatste troepen naar Pankadjene opgeroepen en keerde de marine-landingsdivisie naar boord terug. Daar de gezondheidstoestand der manschappen uit hoofde van de vele regens en de doorgestane vermoeijenissen, een spoedigen terugkeer naar hunne garnizoenen vorderde, werd de mobile kolonne den 7den December naar Macassar ingescheept, met achterlating voorloopig van een detachement te Pankadjene en te Tjamba.

Volgens de jongste berigten bestond genoegzame zekerheid, dat kraëng Bonto Bonto met zijne zonen in Maart 1869 de Noorderdistricten had verlaten en zich over zee naar Tjampalagiang (Mandhar) begeven. Wegens de voort-

durende rust in de Noorderdistricten zijn de detachementen, die nog altijd te Pankadjene en te Tjamba waren geposteerd gebleven, in Mei 1869 naar Macassar teruggekeerd.

Boeleleng (*Bali*). De overmoedige houding van het gewezen districtshoofd van Bandjar Ida Madeh Rahi, en de noodzakelijkheid om aan de verwikkelingen door hem in het leven geroepen, door kracht van wapenen een einde te maken, deed in Augustus 1868 besluiten tot het zenden eener expeditionaire magt naar het landschap Boeleleng (Bali). Tot deelneming daaraan werd aangewezen het 14de bataillon infanterie, in garnizoen te Soerabaija, benevens een detachement artillerie voor de bediening van twee berghouwitsers en twee handmortieren. Onder toevoeging van het noodige geneeskundig en hospitaal-personeel werden de aangewezen troepen, onder de leiding van den majoor der infanterie W. E. F. van Heemskerk, met Zr. Ms oorlogsschepen *Bromo*, *Amsterdam* en *Cycloop* naar Bali overgevoerd.

Na overleg met den gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, aan wien de politieke leiding der zaken gedurende de expeditie was opgedragen, werden ter wille eener militaire vertooning de troepen te Boeleleng ontscheept en vervolgens, na achterlating van eene compagnie infanterie en eene landingsdivisie, naar Teboengkoes overgebragt, om van daar uit tegen het 4 palen verwijderde Bandjar te ageren.

Daags na aankomst te dier plaatse, den 19den September, werden eenige vertrouwde poengawa's afgezonden om Ida Madeh Rahi en de zijnen te bewegen tot onderwerping, doch luidde zijn antwoord ontwijkend, terwijl spoedig zich geruchten verspreidden van een voorgenomen nachtelijken aanval. Eene verkenning naar de dessa Bandjar had geen gunstig gevolg. Geheel onverwachts werden de troepen overvallen door een 2000tal Bandjarezen, die zich in tuinen en padivelden hadden verscholen. De 1ste luitenant der infanterie J. C B. Stegman en 14 Europesche militairen verloren daarbij het leven, terwijl 4 militairen gewond werden en 1 vermist. De koelies sloegen op de vlugt en daar het niet mogt gelukken hen weder te verzamelen, moesten de troepen terugtrekken.

Nadat een 500tal koelies van Java naar Bali was overgebragt en de te Boeleleng achtergebleven compagnie benevens omstreeks 1500 man Balische hulptroepen naar Teboengkoes waren opgekomen, werd besloten Bandjar van drie zijden aan te tasten.

In den vroegen morgen van den 3den October zetten de troepen zich in beweging; de onderneming beloofde een goeden uitslag, maar naauwelijks waren de troepen digt bij Bandjar genaderd, of de hulptroepen sloegen op de vlugt en na eenige schermutseling, waarbij 2 officieren en 5 manschappen werden gewond, moest voor de tweede maal worden teruggetrokken.

Een derde aanval op 12 October, waarbij de legermagt nog versterkt was met de landingsdivisie, sterk 173 man en 2 houwitsers, die van Boeleleng naar het oorlogsterrein was overgebragt, had geen beter gevolg. Bij die gelegenheid sneuvelde geen der onzen, doch werden 10 personen gekwetst, terwijl de vijand vele dooden en gekwetsten telde.

Ten einde meer beslissende uitkomsten te verkrijgen en de onlusten spoediger te dempen, bleek het noodig de expeditionaire magt te versterken. Dien ten gevolge werd het 11de bataillon infanterie met het noodige artillerie-personeel en materieel van Batavia ter versterking gezonden en het bevel over de expeditie opgedragen aan den kolonel der infanterie, kommandant in de 3de militaire afdeeling van Java D. L. de Brabant. De vereenigde krijgsmagt, groot 1400 bajonetten, benevens de artillerie met 2 berghouwitsers en 2 mortieren, rukte den 24sten October tegen Bandjar op. Zr. Ms. stoomschip *Bromo* ging onder stoom en liep om de west langs de kust om de kolonne van die zijde te dekken. Door de *Cycloop* werden uit het getrokken geschut granaten in de dessa Bandjar geworpen, terwijl de bescherming van Teboengkoes aan de stoomschepen *Amsterdam* en *Coehoorn* was opgedragen.

Na een hevig gevecht, waarbij 3 man sneuvelden en 10 gekwetst werden, waaronder de 1ste luitenant J. de Nijs, die kort daarop aan de gevolgen zijner wonden overleed, werden de hoofdkampongs Djembrana. Bandjar-di-bawa en Kaliangit genomen en verbrand. Spoedig waren de troepen meester op alle punten van het terrein en was de vijand met een aanmerkelijk verlies verdreven. Een der hoofdmuitelingen sneuvelde; de overigen namen de wijk naar het gebergte. Verdere tuchtiging bleek onnoodig. De gevlugte bevolking keerde langzamerhand terug; aan allen die den eed van getrouwheid aflegden werd vergiffenis geschonken en binnen weinige dagen was het geheele district in onderwerping gekomen.

Daar het echter niet raadzaam werd geoordeeld de troepen Bali te doen verlaten vóór dat de hoofdmuitelingen gevangen waren genomen of onschadelijk gemaakt, bleef de verzamelde legermagt te Teboengkoes in bivouac. De schepelingen der landingsdivisie keerden echter den 28sten October naar hunne respective bodems terug.

Aan den controleur van Djembrana werd eene zending opgedragen naar de vorsten van Bali, ten einde bij dezen aan te dringen op uitlevering der hoofdmuitelingen, wanneer zij zich op hun gebied bevonden. Het vermoeden bestond, dat Ida Madeh Rahi zou trachten in Mengoei eene schuilplaats te vinden, weshalve genoemde controleur allereerst derwaarts vertrok. Nog vóór zijne aankomst hadden de moeder, vrouw en twee kinderen van het hoofd des opstands en twee vrouwen van een der andere hoofdpersonen zich reeds bij den vorst aangemeld en zijne hulp ingeroepen. De controleur had eene ontmoeting met hen, en ofschoon zij in den beginne ontkenden eenige inlichting te kunnen geven omtrent de schuilplaats van Ida, werd deze binnen een paar dagen door zijne moeder aangewezen. Aldaar overvallen en de onmogelijkheid van tegenweer inziende, gaf Ida met zijne volgelingen zich over.

Na de verzekering te hebben verkregen, dat hun leven zou worden gespaard, wanneer zij den controleur vrijwillig naar Boeleleng volgden, werden zij derwaarts en van daar naar Batavia vervoerd.

Den 22sten November keerde het 11de, den 27sten het 14de bataillon benevens de aan elk toegevoegde artillerie enz. naar hunne garnizoenen terug.

§ 5. *Gewapende corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende.*

De formatie der hier bedoelde corpsen onderging geene verandering van eenige beteekenis. Sterkte en zamenstelling onder ult°. 1867 en 1868 blijken uit het volgende staatje. Eene uitbreiding van het legioen van Pakoe Alam wordt voorbereid.

	Schutterij. *a.*		Pradjoerits. *b.*		Djajang sekars (inlandsche cavalerie). *c.*		Legioenen.		Lijfwachten dragonders. *e.*		Barissans. *f.*	
	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
Formatie. Ultimo 1867	Onbep.	Onbep.	47	2062	11	281	»	*d.* 1016	80	»	19	2968
Formatie. » 1868	id.	id.	49	2060	11	281	»	1016	80	»	19	2968
Sterkte. . » 1867	4436	1482	50	1992	14	269	»	1025	78	»	19	2181
Sterkte. . » 1868	4405	1413	49	1943	14	272	»	1025	80	»	19	2248

a. **De schutterijen op Java, op de 7 hoofdplaatsen waar ze bestaan,** hebben eene sterkte van 2400 à 2500 man, **waarvan alleen te Batavia,** Soerabaija en Samarang omstreeks 2000. Behalve te Padang, Macassar en op de **hoofdplaatsen der residentien** Menado, Ternate en Amboina, vindt men in laatstgenoemde residentie nog schutterijen te Banda, Haroekoe, Saparoea, Hila en Boeroe.

b. Detachementen bestaan in 15 residentien van Java, te zamen op 59 plaatsen.

c. Als voren op de hoofdplaatsen van 9 residentien.

d. Hiervan voor het legioen van prins Mangkoe Negoro van Soerakarta, 857 man (waaronder ook cavalerie en artillerie) en voor het legioen van prins Pakoe Alam van Djokjokarta 159 man (waaronder ook cavalerie).

e. Ter beschikking van de vorsten van Soerakarta en Djokjokarta.

f. Deze corpsen, bestaande uit infanterie, cavalerie, artillerie en pionniers zijn alleen op Madura aanwezig, waar ze door de vorsten (regenten) moeten worden onderhouden ter beschikking van het Gouvernement. De barissans van Bangkallang en Sumanap zijn nog altijd zeer incompleet; die van Pamakassan, welke thans geheel door het Gouvernement wordt onderhouden, is echter voltallig en bestaat uit 333 man.

De algemeene toestand en geoefendheid der schutterijen op de drie hoofdplaatsen van Java was gunstig te noemen. Bij de schutterij te Samarang werd het getal getrokkengeweerdragenden vermeerderd. Ook een gedeelte der Soerabaijasche schutterij werd van getrokken geweren voorzien. Op de oprigting ten jare 1862 van een muziekcorps bij deze schutterij werd alsnog de vereischte gouvernementsgoedkeuring verleend. De organisatie van de nieuw opgerigte compagnie schutterij te Cheribon (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 73, en 1868, n°. 63) erlangde in 1868 haar beslag, zoodat de oefeningen sedert zijn aangevangen.

Van de Padangsche schutterij wordt gezegd, dat zij als gewapende magt weinig waarde bezit. De schutterijen te Macassar en in de Moluksche eilanden voldoen vrij wel. De wapening in de Molukken liet echter te wenschen over. De verrigtingen der schutterijen bepaalden zich tot de reglementair voorgeschrevene; waaronder het schieten naar de schijf. De daarvan verkregen resultaten, vooral bij de Samarangsche schutterij, waren hoogst bevredigend.

De algemeene toestand en geoefendheid der corpsen pradjoerits worden vrij goed genoemd. Het detachement op Karimon-Djawa werd in de gelegenheid gesteld tot het houden van praktische artillerie-oefeningen. Aan de in 1863 voorgenomen oprigting van een detachement te Blitar (Kediri) werd in 1867 gevolg gegeven.

In een vijftal gewesten, met name in de Preanger regentschappen, Japara, Samarang, Soerabaija en Pasoeroean werden in meerdere of mindere mate moeijelijkheden ondervonden in het voltallig houden der detachementen. Te Sidhoardjo (Soerabaija) werd uit dien hoofde eene bijzondere voorziening genomen door de tijdelijke indienststelling van eenige hoofdwachters en wachters ter vervanging van de ontslagen pradjoerits.

De vereenvoudigde nieuwe uniform der infanterie werd, eenigzins gewijzigd, ook voor de pradjoerits aangenomen. Voor de lijfwachten dragonders werd in hoofdzaak de nieuwe uniform der cavalerie van toepassing verklaard.

Van de djajang-sekars te Samarang werd een gedeelte gedetacheerd te Kedong Djati.

Omtrent de barissans op Madura wordt gemeld, dat de geoefendheid van den barissan te Pamakassan vrij goed is, terwijl die te Sumanap en Bangkallang te wenschen overlaat. Dit laatste wordt toegeschreven aan de minder goede opkomst tot de oefeningen en wachten. Bovendien bestaat bij deze laatste corpsen nog steeds een groot incompleet.

§ 6. *Verdediging.*

De bouw eener kustbatterij op de landtong te Tjilatjap werd in 1868 met kracht voortgezet.

De militaire gebouwen in en nabij de vesting Willem I en in de reduitstelling voor het leger te velde te Banjoebiroe, welke door de aardbevingen van 1865 veel geleden hadden, werden grootendeels voor bewoning geschikt gemaakt en weder betrokken.

Vermits thans in Nederlandsch Indie geen eigenlijke buitengewone verdedigingswerken meer worden gemaakt, en ook geene beduidende werkzaamheden tot het voorbereiden of tot stand brengen der bewapening van vestingen worden vereischt, werden bij Koninklijk besluit van 18 Julij 1868, n°. 46, ingetrokken de bepalingen van 1836 en 1849, krachtens welke aan genie-officieren voor toezigt op den aanbouw van vestingwerken en aan artillerie-officieren voor de werkzaamheden aan de bewapening der vestingen verbonden toelagen konden worden verstrekt tot een gezamenlijk bedrag van f 4000.

De rangschikking der in Indie gebezigd wordende versterkingen (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 31) onderging nadere wijziging ten gevolge van het als permanente versterkingen doen vervallen van het fort te Sangkapoera op Bawean (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 69), de forten Defensie op Boeroe, Dodinga op Halmaheira, Amsterdam te Hila op Amboina en Overburg te Loehoe op Ceram, allen in de Moluksche eilanden (*Indisch Staatsblad* 1867 n°. 97, 1868 n°. 130, 1869 n°. 38 en 44), zoomede van de redoutes te Pleiari in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo en te Moeara Roepit in Palembang (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 33 en 42). Ten aanzien van de redoutes fort Valkenburg te Maros en fort Defensie op Saleijer, beide in het gouvernement van Celebes, werd bepaald dat deze zouden worden ontruimd en ontwapend, doch door de zorgen van het civiel bestuur onderhouden, ten einde later zoo noodig weder te kunnen worden bezet (*Indisch Staatsblad* 1867 n°. 22, en 1868 n°. 36).

Met betrekking tot den zoogenaamden militairen weg op Java (zie het vorig verslag bladz. 44) is slechts vermeld

gevonden, dat aan de opdragt tot onderzoek naar de beste rigting tusschen Nagreg en Indihiang (Preanger regentschappen) in de tweede helft van 1868 werd voldaan, ten gevolge waarvan in December 1868 een definitief tracé is vastgesteld en aan het departement der openbare werken is opgedragen, om tot verbetering van het betrokken wegsgedeelte, door aanbouw of verbetering van bruggen, duikers enz., geleidelijk de noodige voorstellen te doen. Verder is de militaire weg door den Daija Loehoer, van Tjilatjap tot Radjek Oeissi (5 palen beneden Bandjar) en van daar langs den regteroever der Tjitandoei tot Bandjar, gedurende het eerste halfjaar 1868 opgenomen. Het rapport deswege heeft echter geene aanleiding gegeven om van de door een vroegeren legerkommandant aangegeven rigting af te wijken.

E. Zeemagt.

§ 1. *Kommandement.*

De nieuwe organisatie van het departement der marine in Nederlandsch Indie (vergelijk het vorig verslag, bladz. 45) wordt door den kommandant der zeemagt en chef van genoemd departement, den schout bij nacht J. Andreae, onvoldoende geoordeeld, in verband met de nieuwe comptabele voorschriften (1). Hangende eene beslissing omtrent de voorstellen tot definitive vermeerdering, zijn door den Gouverneur-Generaal bij een besluit van 8 Julij 1869 fondsen toegestaan tot indienststelling van buitengewoon personeel.

Ter uitvoering van art. 3 van 's Konings besluit van 16 November 1866, n°. 80 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 56), betreffende de afscheiding der kosten van de marine in Nederlandsch Indie, naar mate deze komen ten laste dezer gewesten of van het Rijk, werden door den Gouverneur-Generaal, bij een besluit van 1 April 1869, n°. 14, regelen vastgesteld nopens den voet en de wijze van verrekening, waarop in Indie, ten laste der Nederlandsche Staatsbegrooting, materiele hulp verleend wordt of kosten te doen zijn ten behoeve der Nederlandsche oorlogsschepen tijdelijk in Indie dienstdoende.

§ 2. *Oorlogsmarine.*

Sterkte, enz. Een algemeen overzigt van de in Nederlandsch Indie op 1 Januarij 1868 aanwezige oorlogsmarine en van de daarin tot 15 Julij 1869 voorgevallen veranderingen, wordt aangetroffen in bijlage E. Dat overzigt doet zien, dat op eerstgenoemd tijdstip in Indie aanwezig waren 29 bodems, waarvan echter één (*Reteh*) tot het ondergaan van kapitale herstellingen sedert 1 Augustus 1867 tijdelijk buiten dienst; dat de sterkte der gezamenlijke bemanning bestond uit 2842 Europeanen en 865 inlanders; dat achtereenvolgens in Februarij, Mei en Junij 1868 ter reede Batavia aankwamen, om in Indie te blijven, de hier te lande voor de Indische militaire marine aangebouwde ijzeren raderstoomschepen *Sumatra*, *Borneo*, *Banka* en *Timor*, en in Augustus 1868 de korvet *van Speyk*, bestemd om de brik *Cachelot* ter reede Macassar als wachtschip te vervangen; dat in Maart van hetzelfde jaar een der schepen van het auxiliair eskader (*Curaçao*) tijdelijk gestationeerd werd in Japan, en dat wegens afkeuring voor de dienst aan de sterkte voor goed werden onttrokken op 31 Maart 1868 het opnemingsvaartuig *Pylades* en op 31 December daaraanvolgende de brik *Cachelot*. Alzoo vermeerderde de sterkte gedurende 1868 met 5 bodems en verminderde zij met 3. Terwijl dan ook op 1 Januarij 1868 (buiten de *Reteh*) 28 bodems aanwezig waren, bestond de scheepsmagt bij het eind van genoemd jaar uit 30 bodems, ongerekend het op 29 December 1868 ter reede van Batavia aangekomen stoomtransportschip *Java*, hetwelk reeds den 15den Februarij 1869 via Ambon naar Nederland terugkeerde.

De gemiddelde sterkte van de bemanning bij het eskader over 1868 was 3623 koppen, waarvan 2789 Europeanen (250 officieren, 2056 scheeps-onderofficieren en mindere schepelingen en 483 mariniers) en 834 inlanders. Onder ultimo December 1868 was de totale scheepsbemanning, met inbegrip ook van het personeel op de *Java*, 4035 koppen (3065 Europeanen en 970 inlanders).

(1) Zie hierover ook het aangeteekende nopens de Algemeene Rekenkamer en de Departementen van algemeen burgerlijk bestuur in hoofdstuk G en H.

De veranderingen van 1869 bepalen zich hoofdzakelijk tot het auxiliair eskader; in Januarij en Februarij 1869 keerden naar Nederland terug de *Watergeus* en de *Leeuwarden*, terwijl in Maart 1869 de *Reinier Claeszen*, na door eene keuringscommissie te zijn onderzocht, te Soerabaija werd buiten dienst gesteld. Daarentegen werd genoemd eskader in Januarij en Februarij aangevuld met de *Djambi* en de *Curaçao*, de laatste wegens terugkeer uit Japan. In Maart—Mei was de *Djambi* tijdelijk afwezig naar Siam tot vertoon der vlag en tot het brengen van een bezoek aan de beide koningen van dat Rijk.

Onlangs is de *Curaçao* aangewezen om in September 1869 eene reis te ondernemen naar Perzie en Arabie, zoowel tot vertoon der vlag als tot het inwinnen van inlichtingen ten aanzien der bedevaarten uit den Indischen archipel naar Mekka. Zoo mogelijk zal die bodem ook de opening van het kanaal van Suez bijwonen. In zijne plaats zal bij het auxiliair eskader invallen het schroefstoomschip 2de klasse *Marnix*, reeds uit Japan naar Batavia opgeroepen.

De *Reteh*, tot het blijvend Indisch eskader behoorende en sedert 1 Augustus 1867 in reparatie, kwam omstreeks medio Mei 1869 weder geheel voor de dienst gereed.

In afwachting eener dergelijke verbetering in de uitrusting der daarvoor geëigende schepen van het auxiliair eskader, werden in het laatst van 1868 voor rekening van het Departement van Kolonien naar Indie uitgezonden twee stoombarkassen, één bestemd voor het wachtschip te Batavia en de ander voor dat te Soerabaija. Zeer onlangs is ook een stoomsloep besteld ten behoeve der hydrographische dienst, bestemd om aan het opnemingsvaartuig *Stavoren* te worden toegevoegd.

De aftimmering van een te Soerabaija te water gelaten djatihouten stoomtransportschip is nog onderhanden. Thans wordt voorbereid de aanbouw aldaar van een djatihouten raderstoomschip, bestemd om de werktuigen te ontvangen van Zr. Ms. stoomschip *Gedeh*.

Stationering. De maritime stations waren gedurende 1867 en 1868 en de eerste zes maanden van 1869 bezet als volgt:

Sumatra's Westkust: gedurende de twee eerste maanden van 1867 een raderstoomschip 3de klasse (*Cycloop*), daarna een schroefstoomschip 1ste klasse (*Willem*), in October 1868 vervangen door een ijzeren raderstoomschip (*Borneo*);

Sumatra's Oostkust: behalve een opnemingsvaartuig (van Januarij 1867 tot Maart 1868, en laatstelijk van af half Mei 1869), een schroefstoomschip 3de klasse (*Reinier Claeszen*) gedurende elf maanden van 1867; vervolgens een dito 4de klasse (*Haarlemmermeer*), dat in Mei 1868 tijdelijk vervangen werd door een raderstoomschip 2de klasse (*Bromo*), in afwachting van de komst van het schroefstoomschip 3de klasse (*Reinier Claeszen*), dat van Junij 1868 tot Januarij 1869 in station bleef en toen vervangen werd door een dito 4de klasse (*Maas en Waal*);

Wateren van Riouw en Lingga: een schroefstoomschip 4de klasse (*Maas en Waal*), in Februarij 1868 afgelost door een ander van hetzelfde charter (*den Briel*), welk laatste in Mei 1868 vervangen werd door een raderstoomschip 4de klasse (*Admiraal van Kinsbergen*); bovendien sedert Maart 1867 een schroefstoomschip 3de klasse (*Vesuvius*), dat in October 1868 vervangen werd door een ijzeren raderstoomschip (*Banka*);

Westkust van Borneo: aanvankelijk gedurende de drie eerste maanden van 1867 een raderstoomschip 3de klasse (*Celebes*), daarna een dito 4de klasse (*Admiraal van Kinsbergen*, in Mei 1868 afgelost door de *Madura*), en bovendien van April tot September 1867 een schroefstoomschip 4de klasse (*Haarlemmermeer*) en van Junij tot October 1868 een dito (*den Briel*), zijnde laatstgenoemde bodem thans in het station weder aanwezig sedert Junij 1869;

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo: een schroefstoomschip en een raderstoomschip, beide 4de klasse (*den Briel* en *Onrust*), respectivelijk tot Januarij 1868 en April 1869, zijnde eerstbedoelde bodem in Junij 1868 vervangen door het schroefstoomschip van gelijk charter *Haarlemmermeer*, en de *Onrust* in Julij 1869 weder in het station teruggekeerd; bovendien van af Februarij 1867 een tweede raderstoomschip 4de klasse (*Madura*), in November 1867 vervangen door een dito 3de klasse (*Celebes*);

Wateren van Celebes: behalve een wachtschip, gedurende vier à vijf maanden twee schroefstoomschepen 3de klasse (*Bali* en *Reteh*), laatstgenoemde bodem van Junij tot November 1867 vervangen door een raderstoomschip van gelijk

charter (*Cycloop*); in Maart 1867 versterkt met een schroefstoomschip 1ste klasse (*Leeuwarden*) en een dito 4de klasse (*Stavoren*). Nadat in October 1867 was aangekomen een tweede schroefstoomschip 4de klasse (*Coehoorn*), vertrok de *Leeuwarden* in December 1867 en werd eerst in Maart 1868 vervangen door een schroefstoomschip 2de klasse (*Watergeus*), dat ruim twee maanden verbleef en toen werd opgevolgd door een raderstoomschip 4de klasse (*Suriname*). Laatstgenoemde bodem vertrok in December 1868, even als het ijzeren raderstoomschip *Sumatra*, dat in Mei 1868 in station was gekomen. De *Stavoren* vertrok eerst in April 1868 en werd opgevolgd door een ander schroefstoomschip 4de klasse (*Aart van Nes*); de *Coehoorn* vertrok in Augustus 1868. In Januarij 1869 kwam de *Bali* aan ter versterking van het station, op dat tijdstip — door het vertrek weinige dagen te voren van de *Sumatra* —, buiten het wachtschip slechts uit één bodem (*Aart van Nes*) bestaande.

Wateren van Menado: gedurende 1867 en 1868 een schroefstoomschip 4de klasse (van Januarij tot April 1867 de *Coehoorn*, daarna tot in Mei 1868 de *Aart van Nes*, en vervolgens van Julij tot December 1868 de *Maas en Waal*); ter vervanging van de *Maas en Waal* kwam in December 1868 een ijzeren raderstoomschip (*Sumatra*) in station, van Mei 1868 tot Januarij 1869 was bovendien in station het schroefstoomschip 3de klasse *Bali*.

Moluksche wateren: een korvet met stoomvermogen (*Prinses Amelia*), in Mei 1869 vervangen door een schroefstoomschip 3de klasse (*Reteh*); bovendien van Januarij 1867 tot Mei 1868 een raderstoomschip 4de klasse (*Suriname*). Volgens berigten van medio Julij jl. was de *Vesuvius* naar het station op reis.

In het begin van 1867 werd eene dienstregeling voor de oorlogsschepen vastgesteld, bij welke aan de groote raderstoomschepen *Amsterdam*, *Ardjoeno*, *Bromo* en *Cycloop*, respectivelijk als station werden aangewezen de reeden van Batavia, Soerabaija, Samarang en Bezoeki, ten einde aldaar voor bijzondere diensten beschikbaar te blijven. Deze regeling bleef gedurende 1868 onveranderd. In den aanvang van 1869 werd evenwel het station Bezoeki vervangen door Cheribon.

Bij het eind van 1867 waren van de 28 bodems of liever (na aftrek van de 4 wachtschepen en het opnemingsvaartuig) van de 23 bodems, waaruit het Indisch eskader was zamengesteld, in de verschillende stations buiten Java aanwezig 13, te Batavia 2, te Soerabaija 1, te Samarang 1 en te Bezoeki 1, te zamen 18; de 5 overige waren in reparatie bij het marine-etablissement op Onrust en te Soerabaija.

Bij het eind van 1868 telde het eskader zoo als hooger gezegd 30 bodems, waaronder 4 wachtschepen doch geen opnemingsvaartuig. Van de 26 overblijvende bodems waren in de buitenbezittingen gestationeerd 12, op Java beschikbaar 7 en bij de marine-etablissementen in timmering of om nagezien te worden 7.

Aangaande de verwisseling en voltalligheouding van het personeel zijn de volgende opgaven vermeld gevonden. Voor aflossing van Europesche bemanning werden met oorlogsbodems of particuliere schepen aangebragt in 1867 109 officieren en 869 schepelingen, in 1868 143 en 1064, terwijl in eerstgenoemd jaar naar Nederland terugkeerden 113 officieren en 752 schepelingen, en in het volgende 97 en 766, zijnde bovendien, zoo als reeds gezegd, het stoomtransportschip *Java* met eene bemanning van ongeveer 260 koppen naar Nederland teruggekeerd en dezer dagen bestemd om eerlang weder eene reis naar Java te doen.

Ontslag werd verleend in 1867 aan 3 officieren en 13 schepelingen, en in 1868 aan 1 officier en 27 minderen; het getal overledenen bedroeg in eerstgenoemd jaar 2 officieren en 55 schepelingen, en in het volgende respectivelijk 4 en 103.

In de dienst van de inlandsche bemanningen werd op de gewone wijze door reëngagement en werving voorzien.

Bij Indisch besluit van 18 November 1868, n°. 12, (*Indisch Staatsblad* n°. 131) werd aangevuld eene leemte van het reglement voor de inlandsche schepelingen der oorlogsmarine (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 116*a*), voor zooveel betreft de bevoegdheid tot het wegzenden bij administrativen maatregel van schepelingen die, hetzij ter zake van herhaalde overtredingen of misdragingen, hetzij door minderen aanleg ongeschikt zijn om langer in dienst te blijven.

Gezondheidstoestand. De gezondheidstoestand was, in aanmerking genomen de vele schadelijke invloeden waaraan de schepelingen zijn blootgesteld, zoowel in 1867 als in 1868 vrij gunstig, hetgeen moet worden toegeschreven aan de strenge toepassing der gezondheidsleer, aan doelmatige inrigting der schepen, aan betere voeding ([1]) en kleeding en niet minder aan de handhaving der geneeskundige politie. Hierdoor vooral kreeg de cholera aan boord der schepen, waar zij uitbrak, geene uitbreiding. In 1868 maakte die ziekte slechts 17 slagtoffers. Ook de beri-beri, waardoor de inlandsche bemanningen vroeger hevig werden geteisterd, neemt meer en meer af. In 1868 werden in 't geheel 91 personen door de ziekte aangetast. Het totaal in 1868 geneeskundig behandelde schepelingen — daaronder ook de geëvacueerden — beliep 6151 Europeanen en 2012 inlanders; het aantal overledenen was respectivelijk 103 en 38.

§ 3. *Gouvernements-marine.*

Sterkte enz. Bleef de sterkte der gouvernements-marine, wat het stoomgedeelte betreft, op 12 bodems bepaald, te zamen van 810 paardenkracht (vergelijk bijlage E ten slotte), de formatie der kruisbooten onderging eene belangrijke vermindering (van 85 tot 68), als gevolg der organisatie van Februarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 34), waarbij eene gewijzigde stationering en eene verdeeling der kruisbooten in gewapende en adviesbooten werd vastgesteld. (In den verderen loop van 1868 werd deze formatie van 68 op 70 gebragt). Terwijl de vroegere organisatie voor Java 24 en voor de bezittingen daar buiten 61 kruisbooten aanwees, welke sterkte bij het eind van 1867 op 1 na voltallig was, was onder ult. 1868 het getal teruggebragt voor eerstgemelde bezitting op 13 en voor de overige op 57, waaronder respectivelijk 5 en 10 adviesbooten (vaartuigen met mindere bemanning dan de »gewapende booten").

Bij het einde van 1868 was aan de nieuwe organisatie, op enkele ondergeschikte punten na, algeheele uitvoering gegeven. De in dienst zijnde flotille telde op dat tijdstip nog 4 gewapende booten boven de sterkte, zoo door het op reis zijn van elkander aflossende booten, als wegens het nog bij de Regering aanhangige voorstel van den resident van Riouw, die voorloopig twee aldaar overcomplete gewapende booten had aangehouden. Wegens den minder goeden staat van sommige booten, uit hoofde van ouderdom, was bij het marine-etablissement te Soerabaija de aanbouw van een zestal vaartuigen van die soort besteld, om gereed te zijn nadat ook de overcompleet geworden en voorloopig in conservatie genomen booten aan de dienst zouden zijn ontvallen.

Even als in 1866 waren ook in 1867 en 1868 de 12 stoomschepen niet alle voor de dienst beschikbaar. In 1868 bijv. was de *Hertog Bernhard* gedurende het geheele jaar, en drie anderen, *Java*, *Draak* en *Bronbeek*, gedurende het grootste gedeelte daarvan, in reparatie. De *Kapoeas*, die in October 1868 om deze reden naar Soerabaija werd opgeroepen, werd weinige dagen later vervangen door een aldaar in conservatie liggend vaartuig van hetzelfde charter, in 1865 uit Nederland gezonden, dat in dienst werd gesteld als *Kapoeas* II. In het algemeen kan de toestand, waarin de overige stoomschepen der gouvernements-marine verkeeren, hoewel zij alle reeds verscheidene jaren dienst hebben, bevredigend worden genoemd, waarvan misschien een drie- of viertal uit te zonderen. Ten einde op die verliezen voorbereid te zijn, was in December 1868 magtiging verleend tot den aanbouw te Soerabaija van 2 djatihouten raderstoomschepen, elk van 80 paardenkracht; terwijl de *Kapoeas* I in reserve blijft als speciaal voor de rivieren bestemd vaartuig.

De formatie van het Europeesch personeel, bij eene complete sterkte tellende 71 koppen, kon voor zooveel betreft de gezaghebbers, eerste en tweede stuurlieden voltallig worden gehouden door bevordering, maar in de behoefte aan derde stuurlieden kon in Indie niet worden voorzien. Slechts één persoon aldaar meldde zich aan tot het afleggen van het voor dien rang voorgeschreven examen, terwijl één werd verkregen door overgang van de Nederlandsche marine. In de behoefte werd voorzien door uitzending uit Nederland van een tiental stuurlieden ter koopvaardij, die

([1]) Zoowel voor de Europesche als inlandsche schepelingen der oorlogsmarine traden met 1 Januarij 1868 in werking de verbeterde schaftingstarieven, vastgesteld bij 's Konings besluit van 17 Januarij 1867, n°. 71.

hier te lande aan het examen hadden voldaan. Het machinisten-personeel, voor welke betrekking eerst in 1869 examina zijn voorgeschreven (zie lager hoofdstuk O), werd intusschen zooveel mogelijk voltallig gehouden door aanneming als waarnemend machinist-leerling 2de klasse van eenige jongelieden, die in Indie bij stoomfabrieken werkzaam waren.

De sterkte van het inlandsch personeel der stoomschepen, volgens de formatie tellende 415 koppen, was zelden voltallig, hetgeen wordt toegeschreven aan verschillende moeijelijkheden bij de aanwerving. Desertien onder hen waren veelvuldig.

Voor de gewapende en adviesbooten werd meestal personeel gebruikt uit de streken waar de booten station houden, hetgeen van gunstigen invloed was op zijn gehalte en toestand. De sterkte van dit personeel werd ten gevolge der bovenbedoelde reorganisatie van 1700 verminderd tot ongeveer 1100 koppen.

Met betrekking tot het personeel der gouvernements-marine verdient nog het volgende melding. In de bezoldiging der gezaghebbers, tot dusver voor allen op gelijk bedrag bepaald, werd bij een besluit van December 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 142) wijziging gebragt, door de aanneming van drie klassen van bezoldiging. Deze herziening had ten doel zoowel om meer verband te brengen tusschen diensten en belooning, naar gelang de titularissen met het gezag over een grooter of kleiner stoomschip belast waren, als om eene meer geleidelijke opklimming te verkrijgen bij bevordering van eersten stuurman tot gezaghebber. De in dienst zijnde gezaghebbers werden aangemerkt als gezaghebbers der tweede klasse. Naar gelang hun getal vermindert en te hunner vervanging gezaghebbers der derde klasse worden aangesteld, zullen ook de plaatsen van gezaghebbers der eerste klasse worden aangevuld.

De verbeterde schaftingstarieven, blijkens het vorig verslag, blz. 48, toegestaan voor de bemanningen der gewapende en adviesbooten, werden ingevoerd met 1 April 1869 (*Indisch Staatsblad* 1868 n°. 127). Voor de Europesche en inlandsche opvarenden der stoomschepen waren reeds vroeger de bestaande tarieven herzien en verbeterd, en was de inwerkingtreding daarvan bepaald op gelijk tijdstip (1 Januarij 1868), als voor de schepelingen der in Nederlandsch Indie aanwezige oorlogsmarine.

Sedert is ontworpen, grootendeels naar de grondslagen van het reglement bij de Nederlandsche marine in werking, een »reglement voor het corps inlandsche schepelingen, dienstdoende aan boord van de stoomschepen der gouvernements-marine". De uitvaardiging dezer bepalingen, welke voor de bewuste opvarenden onder anderen ten opzigte hunner kleeding verbetering met zich brengen, kan weldra worden te gemoet gezien.

Stationering. De stations Palembang en Wester-afdeeling van Borneo bleven gedurende 1867 en 1868 door een gelijk getal gouvernements-stoomschepen als in 1866 bezet: 1 in Palembang (*Bennett* tot in October 1867, daarna *Boni*), en 2 in de Wester-afdeeling van Borneo (*Barito* en *Boni*, de laatste tot in Junij 1867, daarna *Kapoeas* I tot in October 1868, vervolgens *Kapoeas* II). Voor de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, waar er in 1865 en 1866 meestal 3 waren, bleven er in 1867 en 1868 slechts 2 aanwezen, *Tjinrana* en *Sailoos*. De wateren van Timor en die van Riouw en Lingga waren, tijdens het afwezen respectivelijk van de *Telegraaf* en de *Bronbeek*, geruimen tijd van een gouvernements-stoomschip ontbloot, en wel de Timorsche wateren van Februarij 1867 tot Maart 1869 en die van Riouw en Lingga van Mei 1868 tot Maart 1869. Daarentegen vertrok in Februarij 1867 een der gouvernements-stoomers in station naar de Moluksche wateren (*Telegraaf*, in Junij 1867 vervangen door de *Dassoon*), en in November 1867 één naar de Lampongsche districten (*Bennett*), welke beide stations onder ult. Maart 1869 nog door dezelfde stoomers bezet waren.

De stoomer *Draak*, laatstelijk te Soerabaija gestationeerd, verliet dit station in December 1867, zonder vervangen te worden, en vertrok, na ondergane herstelling, in October 1868 naar Batavia tot het verrigten van transportdiensten enz. in het belang van den bouw eens lichttorens op het nabij gelegen eiland Noordwachter. Sedert Maart 1868 was de dienst tusschen de reede van Batavia en den Noordwachter onderhouden geworden door de *Telegraaf*, welke bodem in December naar Soerabaija vertrok, ten einde zich daar voor zijne nieuwe bestemming, het station Timor, gereed te maken. In Maart 1869 is het stoomschip derwaarts vertrokken.

De *Hertog Bernhard* en de *Java*, bij het eind van 1868 nog bij het marine-etablissement te Soerabaija aanwezig (even als de *Bronbeek* en de *Kapoeas* I), waren, vóór dat ze in timmering werden opgenomen, niet op eene bepaalde plaats in station, maar werden gebruikt voor verschillende diensten, als: het overvoeren van troepen van Palembang naar Batavia en Samarang, het verleenen van hulp aan het op de noordoostkust van Borneo gestrande oorlogstoomschip *Reteh*, bij het leggen en herstellen van den telegraaphkabel tusschen Java en Sumatra, enz.

Van April tot October 1867 was bovendien de *Java* ter beschikking van den gouverneur van Sumatra's Westkust tot het doen van eenige dienstreizen; ook werd die bodem gebezigd tot eene reis rondom Java in het belang der bebakening en kustverlichting. In Maart 1869, na beëindigde reparatie, is de *Java* naar Macassar vertrokken, als ter beschikking gesteld van den gouverneur van Celebes. De *Hertog Bernhard*, in Januarij 1869 gereed gekomen, is weder voor algemeene transportdiensten bestemd, terwijl de *Bronbeek*, waarvan de herstelling mede in het eerste kwartaal 1869 gereed kwam, in Maart 1869 naar zijn vroeger station Riouw is teruggekeerd.

Ter verzekering van een geregeld deskundig toezigt op het materieel der gouvernements-marine werden bij een besluit van Augustus 1868 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2151) de stoomschepen dier marine, even als zulks voor Zr. Ms. oorlogschepen is voorgeschreven, aan periodieke (halfjaarlijksche) inspectien onderworpen, te houden door officieren van 's Rijks zeemagt, en in de buitenbezittingen met name door de stationskommandanten. Tevens werd overleg met deze laatsten en bijstand van hunne zijde verpligtend gesteld, zoo dikwerf de stoomers herstellingen behoeven, waartoe hun eigen hulpmiddelen onvoldoende zijn.

Intusschen ondergingen reeds kort vóór of na de uitvaardiging dezer bepalingen een paar stoomers, met behulp der marine-autoriteiten, herstellingen in hunne stations zelve, zonder daartoe naar Java op te komen. Te Pontianak werd de *Kapoeas I*, met adsistentie der daar aanwezige oorlogsschepen, van een bekomen lek hersteld, terwijl te Telok Betong (Lampongsche districten) onder de leiding van een van Batavia derwaarts vertrokken officier-machinist, vergezeld van de noodige werklieden, gereedschappen en materialen, voorzieningen werden aangebragt aan den stoomketel en de werktuigen van de *Bennett*.

§ 4. *Inrigtingen, bijzonderheden.*

Marine-etablissement te Soerabaija. Dit etablissement, in de laatste jaren zeer vooruit gegaan en laatstelijk met steenen scheepsbouwhellingen verrijkt (waarvan één in 1867 voltooid, en de ander bij het eind van 1868 nagenoeg gereed was), beantwoordt aan de eischen welke aan eene reparatiewerf kunnen worden gesteld en biedt tevens de gelegenheid aan tot aanbouw op niet te groote schaal. Reeds is aldaar in November 1867 met het beste gevolg van stapel geloopen een djatihouten gekoperd stoom-transportschip (*Soerabaija*) van 64 el lengte op de waterlijn en 220 paardenkracht nominaal, hetwelk thans verder wordt afgetimmerd. De belangrijke aanbouw heeft, onder leiding van Europesche opzieners, geheel met behulp van inlandsche werklieden, zonder eenig ongeluk plaats gehad. De helling waarop de *Soerabaija* werd gebouwd, is sedert tot hare oorspronkelijke bestemming van sleephelling terug gebragt.

Weldra zal de aanbouw van oorlogsbodems bij het etablissement worden hervat. In beginsel is reeds besloten om op een der hellingen de kiel te leggen voor een djatihouten raderstoomschip voor de Indische dienst, waarin — (zooals hooger gezegd (verg. § 2 hiervoren) — zullen geplaatst worden de werktuigen van Zr. Ms. stoomschip *Gedeh*, thans in conservatie te Soerabaija.

Werktuigen en werkplaatsen zijn over het algemeen in goeden staat; in 1867 werden eene stoomschaafmachine en een stoomhamer opgesteld, die door dezelfde machine gedreven worden, welke de verschillende banken, smidsvuren en de houtzagerij in werking brengt. Intusschen doet zich aan meerdere werktuigelijke inrigtingen behoefte gevoelen. Bij het eind van 1868 was de bouw onderhanden eener ketelmakerij voor de over te brengen fabriek voor de marine en het stoomwezen (zie lager het medegedeelde

nopens die inrigting). Het houten drijvend dok zal weldra kapitale herstellingen en gedeeltelijke vernieuwingen moeten ondergaan In 1868 werden daarin opgenomen 6 oorlogsschepen, 13 gouvernements-stoomers en vaartuigen, benevens 5 particuliere schepen. Het nieuwe ijzeren dok is onlangs (Mei 1869) uit de dokput waarin het was ineengezet, met het beste gevolg in het bassin verhaald. In verband met het beschikbaar komen dien ten gevolge van een derde dok bij de marine-etablissementen, is onlangs magtiging verleend tot de aanstelling van nog een dokmeester. Het op diepte houden van het bassin en de voorhaven geschiedde zooveel mogelijk door middel der baggermolens.

Het personeel, ook het inlandsche, geeft voortdurend reden van tevredenheid. De opkomst van het werkvolk, inlandsche feestdagen uitgezonderd, bleef vrij geregeld. De gezondheidstoestand was zoowel in 1867 als in 1868 voldoende.

Nieuwe tarieven voor de berekening der kosten van werkzaamheden bij deze inrigting, zoo ter zake van arbeidsloonen als materialen, traden met 1 Januarij 1868 in werking ten gevolge van het Indisch besluit van den 22sten dier maand (*Indisch Staatsblad* n°. 17), regelende het belasten der werken bij 's lands maritime inrigtingen in Nederlandsch Indie. Over den omvang in de laatste jaren der bedrijvigheid bij de inrigting kan eenigermate geoordeeld worden uit de volgende cijfers:

Jaren.	Aantal verrigte dagdiensten.		Uitbetaalde arbeidsloonen. (*b*)	Geldswaarde van verwerkte materialen.	*Aanmerkingen.*
	Ambachtslieden. (*a*)	Koelies. (*a*)			
1865	408 617		f 229 912	f 338 571	(*a*) De werklieden, ook de koelies, zijn allen vrijwilligers.
1866	406 299	17 633	246 069	481 625	(*b*) Van het uitgetrokken bedrag voor arbeidsloonen is uitbetaald wegens werkzaamheden op taak (*Indisch Staatsbl.* 1865, n°. 44):
1867	354 081	8 788	224 756	579 523	1865 (niet opgegeven). 1866 f 12 386. 1867 25 086. 1868 26 331.
1868	358 065	9 075	220 371	± 375 000	

Marine-etablissement op Onrust. Deze inrigting voldoet in alle opzigten als hulpwerf en hulpatelier. Behalve het verrigte voor 's lands dienst kwamen gedurende 1867 op Onrust in reparatie 5 stoomschepen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, 13 koopvaarders en 2 vreemde oorlogsschepen, en in 1868 mede eenige stoombooten der genoemde maatschappij, mitsgaders 7 koopvaarders. De werkplaatsen, met uitzondering der sloepenhelling, zeil- en takelzolders, verkeerden over 't algemeen in goeden staat; bij de toenemende eischen der dienst bestond echter gebrek aan werktuigen. Eene van hier uitgezonden stoomschaafmachine kwam in 1868 in gebruik. Het drijvend dok bewees nuttige diensten. Onderscheidene woningen en gebouwen op het etablissement vereischen herstelling en uitbreiding.

De gezondheidstoestand was in 1868 minder gunstig dan in 1867; voortdurend heerschten in eerstgemeld jaar koortsen.

Het tarief voor de onkosten van materialen, gereedschappen en werkloonen te Onrust (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 9) werd met 1 Januarij 1868 ingetrokken en vervangen door de bovenvermelde regeling van *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 17. Voor den bok bij het etablissement werd van toepassing verklaard het tarief voor dat werktuig te Soerabaija.

Eene vierjarige statistiek van gebezigde werklieden, uitbetaalde arbeidsloonen en verwerkte materialen volgt hieronder.

Jaren.	AANTAL VERRIGTE DAGDIENSTEN.						UITBETAALDE ARBEIDSLOONEN.			Geldswaarde van verwerkte materialen.	*Aanmerkingen.* De kolommen met een † geteekend zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.
	Vrije werklieden.		Dwangarbeiders.		Totaal.		Vrije werklieden.	Geldswaarde der arbeidsloonen aan dwangarbeiders.	Totaal.		
	Ambachtslieden.	Koelies.	Ambachtslieden.	Koelies.	Ambachtslieden.	Koelies.					
1865	30 084	5 371	†	†	†	†	f 69 628	†	†	f 66 681	De vrije werklieden zijn meest Chinezen. Deze worden door een aannemer verschaft.
1866	45 612	»	10 247	13 920	55 859	13 920	94 533	f 30 514	f125 047	181 885	
1867	35 283	»	9 588	9 070	44 871	9 070	72 274	25 993	98 267	102 585	
1868	29 255	»	35 965	3 620	65 220	3 620	64 265	21 384	85 649	91 210	

Fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija. Deze inrigting wordt gezegd vrij wel aan de verwachting te beantwoorden. De werkzaamheden worden van jaar tot jaar uitgebreid. In 1867 was de drukte van dien aard, dat, enkele tijden uitgezonderd, geregeld overgewerkt moest worden. Werkplaatsen en werktuigen bevinden zich in goeden staat. Ook de gebouwen verkeeren in vrij goeden toestand. Er wordt echter geklaagd over te weinig ruimte in de magazijnen.

Het overbrengen der fabriek naar het marine-etablissement, waartoe in 1864 in beginsel besloten is, vordert langzaam. Het laat zich aanzien dat daarmede uit den aard der zaak nog eenige jaren zullen zijn gemoeid. Bij voltooijing van het plan beloven beide etablissementen een geheel te vormen, dat schaars in eenige kolonie zal worden aangetroffen. Bovenal zal er het voordeel door verkregen worden, dat men van de moeijelijkheden zal ontslagen zijn, welke thans, vooral uit het oogpunt van tijd en geld, verbonden zijn aan het transport, van het etablissement naar de fabriek en omgekeerd, der zware werktuigen welke aldaar gedurig in gebruik of in reparatie moeten worden genomen.

Ten aanzien van het personeel wordt berigt dat de gezondheidstoestand zoowel in 1867 als in 1868 voldoende was. De opkomst der inlandsche werklieden gaf geen stof tot klagen.

Eene gelijke aantooning als hooger gegeven voor de twee etablissementen van scheepsbouw, volgt hieronder.

Jaren.	Aantal verrigte dagdiensten.		Uitbetaalde arbeidsloonen.	Geldswaarde van verwerkte materialen.	Aanmerkingen.
	Ambachtslieden. (a)	Koelies. (a)			
1865	311 919		f 174 285	f 182 238	(a) De werklieden, ook de koelies, zijn allen vrijwilligers.
1866	421 634	15 127	227 312	172 226	(b) Het aantal werkdagen beliep in 1868, 300.
1867	441 790	12 958	236 810	164 853	(c) Aan bewerkt en onbewerkt ijzer van verschillende soort werd in 1868 verbruikt eene hoeveelheid van 240 000 kilogrammen. Aan steenkolen werd verbruikt 1 092 000 kilogrammen.
1868	(b) 323 426	(b) 13 213	200 120	(c) 167 631	

Bebakening, kustverlichting en loodswezen. De bestaande bebakeningen werden goed onderhouden en, waar zulks noodig was, afgekeurde en weggeslagen paalbakens door tonnen vervangen. De bebakening in Indie kan over het algemeen in den meest voldoenden toestand geacht worden.

Op de reede van Batavia zijn verscheidene paalbakens door tonnen vervangen en daarmede werd voortgegaan. Voor het onderhoud der bebakening van straat Riouw werd een afzonderlijk vaartuig in dienst gesteld.

Wegens het groote verschil in prijs tusschen Herbertsbakentonnen in Indie en die in Nederland gemaakt, zijn ongeveer 140 van die tonnen met het noodige ankertuig achtervolgelijk van hier naar Indie gezonden. Voor een groot gedeelte zijn zij reeds geplaatst.

De vaarwaters van Soerabaija, straat Bali, straat en reede van Macassar en straat Riouw zijn geheel betond met ijzeren Herbertsbakentonnen van $2^1/_2$ meter hoogte. Het klokbakenschip van de Pamanoekan-klip (Krawang), dat in 1866 is gezonken en tot welks ligting vergeefsche pogingen werden beproefd, werd in 1868 tijdelijk vervangen door eene gewone Herbertsbakenton.

Nieuwe lichten werden sedert het medegedeelde in het vorig verslag (bladz. 49 en 50) niet ontstoken. De uitbesteding voor het bouwen der funderingswerken voor den lichttoren op het eiland Noordwachter (vaarwaters naar Batavia) had geen gewenscht gevolg. De eenige inschrijving ging de raming verre te boven. Voor de levering der materialen voor dat werk was de uitslag gunstig. In Julij 1868 werd de ijzeren 42 meters hooge lichttoren uit Nederland aangebragt en kort daarna met het lossen een aanvang gemaakt. De uit Nederland door den aannemer uitgezonden ingenieur, onder wiens leiding de torenbouw zou plaats hebben, overleed spoedig na zijne aankomst, en van de 8 in het belang der oprigting van ijzeren vuurtorens uitgezonden Europesche werklieden overleden er 2 op het Noordwachtereiland. Ondanks dezen tegenspoed bestaat de verwachting dat het licht nog in 1869 zal kunnen worden ontstoken.

Te Soerabaija werd een lichtschip op stapel gezet, dat oorspronkelijk was bestemd om in het Westgat van Soerabaija te worden verankerd. Vermits echter de behoefte aan zoodanig licht dringender bleek te zijn voor de Lucipara-passage (zuidelijke ingang van straat Banka) werd besloten daarin in de eerste plaats te voorzien en daarna een lichtschip voor het Westgat van Soerabaija te bouwen. In Junij 1869 is het voor de Lucipara-passage bestemde derwaarts gesleept. Door dit vuurschip, dat van drie dioptrische lichttoestellen der 6de orde zal worden voorzien, en het draai-kustlicht 2de orde op Noordwachter, zal de geheele nachtelijke verlichting voltooid zijn van eene der belangrijkste routen in den Indischen Archipel, de geheele maillijn van Singapoer tot Batavia. De reeds in die route bestaande vuren zijn: de drie havenlichten van straat Riouw, het kustlicht van Tandjong Kalean (straat Banka), het havenlicht van Muntok en het kustlicht van Batavia.

De voltooijing van het havenlicht op het eiland Tjilakka (Billiton) ondervindt vertraging. De bouw van den steenen lichtopstand, die in 1867 werd gestaakt, is echter in 1869 hervat. Men hoopt nu het licht »binnen kort" te kunnen ontsteken. Verder zijn maatregelen genomen om den verkenningstoren op het eiland Noesa-Kambangan (zuidkust van Java) tot vuurtoren in te rigten en de lichttoestellen daarvoor, te gelijk met die voor Noordwachtereiland, Zwaantjes-droogte (Oostgat van Soerabaija), Duiveneiland (noordelijke ingang van straat Bali), Grissee en de Lucipara-passage uit Nederland ontvangen. Het licht op Noesa-Kambangan hoopt men nog in 1869 te kunnen doen werken. Sedert zijn ook uitgezonden havenlichten bestemd om te worden geplaatst op het Rotteneiland en te Benkoelen, terwijl nog vóór het einde dezes jaars zal kunnen worden verscheept de 12 meters hooge ijzeren toren voor Zwaantjes-droogte. In den loop des volgenden jaars zullen worden uitgezonden een ijzeren lichtopstand voor Duiveneiland en een 50 meters hooge ijzeren toren voor Boompjeseiland (Java-Zee).

De indienststelling van den bouwkundige, van wien in het vorig verslag (bladz. 49) is melding gemaakt, beantwoordde aan het doel.

De reeds in werking zijnde lichten voldeden goed. De

berigten omtrent den minder voldoenden toestand der havenlichten in straat Riouw bleken bij opzettelijk onderzoek voerdreven. De ontdekte kleine gebreken werden weggenomen.

Ten einde geregeld te kunnen voorzien in de behoefte der verschillende licht-etablissementen en vuurschepen en in de verwisseling van personeel op deze veelal afgelegen punten, is hier te lande een schroefstoomschip in aanbouw, hetwelk uitsluitend voor deze bestemming en voor de bebakening zal worden gebezigd. Dit vaartuig (met een stoomvermogen van zestig paardenkracht) zal nog in 1869 naar Indie kunnen vertrekken.

De in Junij 1867 in werking getreden loodsreglementen voor Soerabaija en straat Bali voldeden goed; de opbrengst der loodsgelden, welke voor eerstgenoemde plaats in 1867 beneden de verwachting was gebleven en slechts f 47 478 bedroeg, klom in 1868 tot f 59 066. De totale opbrengst der loodsgelden was in 1867 f 68 427, en in 1868 f 80 481.

Haven-inrigtingen. Aan het hoofd van het havendepartement te Banjoewangi en te Koepang (Timor) werd een havenmeester geplaatst (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 57 en 136). Aan eerstgenoemde is in 1869 overgegaan (*Indisch Staatsblad* n°. 4) het beheer der loodsdienst van straat Bali, waarmede tot dusver ook bemoeijingen hadden de adsistent-resident van Banjoewangi en de commies-ontvanger aldaar, die beiden daarvan zijn ontheven.

Hydrographische dienst. De hydrographie van Nederlandsch Indie werd ook in 1867 en 1868 naar vermogen behartigd, zoowel op het terrein als door het hydrographisch bureau bij het marine-departement te Batavia. Op het bureau werden voltooid en op steen gebragt het eerste blad eener algemeene kaart van Nederlandsch Indie, kaarten van de eilanden Banka en Soembawa, reeden Batavia, Macassar en Samarang, vaarwaters naar Soerabaija (nieuwe uitgaaf), baai van Wahaai en Hattiling, terwijl door particulieren, wegens ziekte van den lithograaph, werden bearbeid: noordelijk gedeelte der golf van Siam, reede Likoepang (Noordkust Celebes), reede Amboina, idem Menado en idem Singkel. Al deze kaarten zijn sedert voor het publiek verkrijgbaar gesteld. Bovendien werden verschillende manuscriptkaarten, zoowel ten gebruike voor de marine als voor het archief, overgeteekend. Onderhanden waren de volgende kaarten: Klabatbaai (Noordkust van Banka), eiland Flores, Molukscho archipel (nieuwe uitgaaf) en het tweede blad der algemeene kaart van Nederlandsch Indie. Vóór weinige maanden heeft ook de kaart van Flores het licht gezien. Van de ontdekte gevaren werd steeds aanteekening gehouden op de kaarten en mededeeling gedaan aan de havenmeesters.

Eene lijst der verschillende door het departement der marine in Nederlandsch Indie (eertijds door de commissie tot verbetering der Indische zeekaarten) uitgegeven kaarten en gidsen wordt aangetroffen in bijlage F.

Uit een finantieel en technisch oogpunt is onlangs besloten de werkzaamheden van het hydrographisch bureau grootendeels naar Nederland over te brengen. Reeds zijn maatregelen verordend om de geleidelijke overbrenging van het archief voor te bereiden, zoowel met het oog op de voorzorgen vereischt voor het mogelijk geval van schipbreuk enz., als ter voorkoming eener ontijdige staking van werkzaamheden te Batavia.

Vele en daaronder belangrijke bijdragen werden weder geleverd door de officieren der marine (verg. bijlage G).

Het eenige opzettelijk voor hydrographische opnemingen aangewezen oorlogsvaartuig *Pylades* vervolgde zijne werkzaamheden op de Noord- en daarna op de Oostkust van Banka, doch werd in Maart 1868 aan deze bestemming onttrokken om te Batavia tot andere doeleinden te worden ingerigt. Sedert is het schroefstoomschip 4de klasse *Stavoren* te Soerabaija tot opnemingsvaartuig ingerigt, welke bodem den 9 April 1869 vertrokken is naar het terrein der opneming in de wateren van Banka. Volgens berigten van Julij 1869 had de *Stavoren* wegens de onder de bemanning heerschende beri-beri, het werk tijdelijk moeten staken; een aan dien bodem toe te voegen stoomsloep is, gelijk reeds gezegd, hier te lande in aanbouw. Het schroefstoomschip 1ste klasse *Curaçao*, in Februarij 1869 uit Japan teruggekeerd, werd in Maart tijdelijk belast met het doen van opnemingen tusschen de Lucipara-passage en de Twee Gebroeders. Dit werk werd medio Julij jl. nog voortgezet.

De onderdepôts, zeer onlangs blijkens *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 59, weder met twee vermeerderd: te Tandjong Pandan (Billiton) en Tandjong Laboe (Lepar-eilanden), werden steeds van de noodige kaarten voorzien.

Geographische dienst. In den loop van 1868 (Mei—September) kweet zich de hoofdingenieur bij dezen tak van dienst van de hem opgedragen taak tot het bepalen van de geographische ligging van een aantal punten aan de West- en Noordkust van Celebes en van eenige andere bezuiden en benoorden Celebes en in straat Macassar gelegen. In het geheel werden op deze reis 40 punten sterrekundig bepaald, waaronder ook één op Karimon-Java en één op Bawean. Tevens werd bij deze gelegenheid op een daartoe geschikt punt aan den zuidelijken oever van de bogt van Tomini, ongeveer tegenover Gorontalo, zoowel door den hoofdingenieur als door den état-major van het voor geographische dienstreizen in 1868 beschikbaar gestelde stoomschip *Sumatra* naauwkeurig waargenomen de totale zonsverduistering van 18 Augustus van dat jaar. Een kort verslag over deze eklips is opgenomen in de *Javasche Courant* van 5 Februarij 1869, terwijl het uitgewerkt verslag door den hoofdingenieur uitgebragt, ter publicering is afgestaan aan de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging te Batavia. In beide verslagen is ook gebruik gemaakt van de waarnemingen te Gorontalo en te Amboina gedaan door de états-major van de *Bali* en de *Prinses Amelia*.

Van de uitkomsten der bovenbedoelde plaatsbepalingen werd insgelijks in den aanvang van 1869 verslag gedaan. In het tweede kwartaal van 1869 zou door den hoofdingenieur een aanvang worden gemaakt met de sterrekundige plaatsbepaling van eenige punten op de Westkust van Sumatra.

Het triangulatie-personeel, in twee sectien verdeeld, was bij den aanvang van 1868 (zie het vorig verslag, bladz. 50 en 51) werkzaam respectivelijk in Soerabaija en Pasoeroean en in Bantam en de Preanger regentschappen. In de beide eerste gewesten werd in het begin van 1868, nadat de laatste signalen geplaatst waren, met de metingen een aanvang gemaakt, die nog in de tweede helft van dat jaar voltooid werden, even als de berekeningen aangaande de bepaalde standplaatsen.

De berekeningen betreffende de in 1867 volbragte triangulatie van Rembang en Kediri waren reeds in de eerste maanden van 1868 geheel afgewerkt. Vervolgens zijn de residentien Probolinggo, Madura en Bezoeki onderhanden genomen. In de twee eerste dezer gewesten was onder ultimo Maart 1869 de signaalbouw nagenoeg ten einde gebragt; in Probolinggo werden ook de metingen reeds voor het grootste gedeelte uitgevoerd.

De tweede sectie zette in 1868 den signaalbouw voort in de Preanger regentschappen en voltooide dien in Bantam, terwijl de metingen (reeds in 't laatst van 1867 aangevangen) in beide gewesten vervolgd werden. De triangulatie van Bantam, die in het belang der hydrographie ook werd dienstbaar gemaakt aan de bepaling van eenige punten in straat Sunda en in de Lampongsche districten, liepen, door verschillende omstandigheden vertraagd, in het eerste kwartaal 1869 nog niet geheel af. In de Preanger regentschappen was onder ult°. Maart 1869 ook de signaalbouw nog niet voltooid.

De in 1866 en 1867 ingediende voorloopige opgaven betreffende de triangulatie van Krawang, Batavia en Buitenzorg werden in 1868 door definitive berekeningen gevolgd. Ten dienste van het topographisch bureau werd een nader punt in Krawang bepaald.

De toestel tot het meten eener basis voor de triangulatie van Java (thans wordt aldaar nog altijd voortberekend op eene voorloopige basismeting in 1854 langs het strand te Cheribon met eene meetketting uitgevoerd) is sedert eenigen tijd hier te lande ontvangen, en aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam afgegeven, om te worden onderzocht inzonderheid ook voor de vergelijking van de daarbij behoorende meetstaven met den standaardmeter. Thans wordt van dien toestel gebruik gemaakt tot het meten eener basis of grondlijn in den Haarlemmermeerpolder, ten behoeve van de Europesche graadmeting. Tegen dit aanhouden bestaan, volgens berigt van den hoofd-ingenieur, voor de Indische dienst geene bedenkingen, omdat het toch verkieslijk wordt geacht op Java eerst de hoekmetingen op het terrein te voltooijen, alvorens met de basismeting te beginnen. Na afloop der bedoelde basis-

meting hier te lande en nadat de vergelijking der meetstaven bij eene bepaalde temperatuur van wege de Akademie van Wetenschappen zal hebben plaats gehad, zal het instrument vermoedelijk in 1870 worden uitgezonden.

Over de magnetische en meteorologische waarnemingen zie men hoofdstuk K, afd. II.

§ 5. *Verrigtingen der zeemagt.*

De krijgsverrigtingen der marine waren in 1867 van weinig beteekenis; slechts de magtsvertooning op de Melawi-rivier (Westerafdeeling van Borneo) en tegen de vorsten der Mandharstaatjes (Celebes) verdienen melding. Voor bijzonderheden dienaangaande zal het voldoende zijn te verwijzen naar bladz. 19 en 21/22 van het vorig verslag.

In de tweede helft van 1868 zag de marine zich andermaal geroepen tot deelneming aan militaire operatien op Celebes, en wel tegen opstandelingen in de bergregentschappen der afdeeling Noorderdistricten. (Zie hoofdstuk D, § 4.)

Zr. Ms. stoomschepen *Coehoorn*, *Suriname* en *Aart van Nes*, het eerste later vervangen door de *Sumatra*, bewezen bij die gelegenheid hoogst nuttige diensten, terwijl landingsdivisien dier scheepsmagt en van het wachtschip *Cachelot* de troepen der landmagt op krachtdadige wijze steunden. De zeemagt bekwam 6 gewonden, waarvan één aan de gevolgen overleed.

Niet minder afdoende was omstreeks dienzelfden tijd het aandeel der marine, onder bevel van den kapitein-luitenant ter zee H. P. van Boneval Faure, in de krachtige betougeling der onlusten in een gedeelte van het landschap Boeleleng op Bali (zie mede hoofdstuk D, § 4). Aan de derwaarts gezonden expeditionaire magt werden toegevoegd de op Java aanwezige stoomschepen *Amsterdam*, *Bromo*, *Cycloop* en *Coehoorn*. Veelvuldig en belangrijk waren de diensten door deze bodems bewezen. Ook hier namen landingsdivisien der bemanningen, aanvankelijk te Boeleleng achtergebleven om die plaats tegen mogelijke vijandelijke aanvallen te beschermen, een werkzaam deel aan de operatien der landmagt, waaronder de inneming van Bandjar en omliggende kampongs. Bij de landingsdivisien kwamen weinig verliezen voor, namelijk één gesneuvelde en een gering getal gewonden.

In de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo bepaalde de taak der marine zich voornamelijk tot togten op de bovenrivieren, ter verjaging van de daar nog rondzwervende kwaadwilligen en ter geruststelling van de goedgezinde bevolking. Het doel dezer togten, waarvan er sommige veel inspanning en beleid vorderden, werd vrij wel bereikt.

Ter wering van zee- en strandroof en van slavenhandel werd gedurende een groot deel van 1867 en 1868 en in de eerste maanden van 1869 de Archipel doorkruist. Vooral werden de vaarwaters tusschen Sumatra en Borneo, Borneo en Celebes, Celebes en de Moluksche eilanden, door de oorlogsschepen veelvuldig bezocht. Uit de weinig belangrijke ontmoetingen die op die togten voorvielen, schijnt af te leiden, zegt de kommandant der zeemagt, dat de zeeroovers hun koers al meer en meer naar andere oorden rigten, of wel, bevreesd voor de kruisers der marine, hun bedrijf staken. (¹)

Slechts de volgende bijzonderheden omtrent die ontmoetingen zijn opgeteekend gevonden.

De *Suriname* in Maart 1867 in den Bangaai-Archipel kruisende, kreeg berigt dat rooverspraauwen bij Batjoa eenige sampangs hadden aangevallen en daarop de rivier van Taloei waren ingevaren. Daarheen gestoomd, ontdekte de *Suriname* de aangewezen praauwen, die eerst poogden te ontvlugten, doch na één schot stand hielden. De opvarenden, 23 in getal, werden ten verhoore naar Amboina gevoerd.

Te Batoe-poetih aan den noorderuitgang van straat Macassar werd in Januarij 1867 door de *Retch* en in Maart daaraanvolgende door de *Stavoren* onderzoek gedaan naar het aanwezen van een berucht Soloksch hoofd, die echter bleek die streken verlaten te hebben. Wel had eene sloep van de *Retch* zijne zonen met eenige volgelingen ontmoet, doch eene poging om hen aan boord te brengen was vruchteloos gebleven. Later was eene magt van den sultan van Sambalioeng tusschen Berou en Batoe-poetih met de bedoelde zeeschuimers slaags geweest, bij welke gelegenheid er zes gesneuveld waren, en twee gevangenen, beiden ontvlugte slaven, vrijgemaakt, die aan den kommandant van de *Stavoren* werden uitgeleverd. Kort daarop werd door den sultan van Goenoeng Tabor aan denzelfden kommandant overgeleverd eene Soloksche praauw met 10 opvarenden, die eenige onderdanen van genoemden sultan hadden geroofd. De schuldigen werden met een ontvlugten slaaf, afkomstig van Gorontalo, naar Macassar overgevoerd.

In 1868 had de marine geene ontmoetingen met zeeroovers. Wel werd enkele malen berigt ontvangen dat zich hier of daar rooversvaartuigen vertoond hadden, een paar malen zelfs dat de beroofden daarmede slaags zouden zijn geweest, doch ondanks alle pogingen mogt het aan geen der stoomschepen gelukken eenig spoor van roovers te ontdekken. In een paar gevallen bleek het, na ingewonnen berigten, dat de verdachten visschers waren geweest die, hoewel zich soms aan wederregtelijke handelingen schuldig makende, toch in den waren zin des woords niet voor zeeroovers waren te houden.

De berigten, omtrent wier gegrondheid geen sporen te ontdekken waren, kwamen (naar tijdsorde): van Boano, in de nabijheid van welk eiland (ten westen van Ceram in den Molukschen archipel), vermoedelijk in het begin van Februarij, een Binonkoreesch vaartuig (padawakan) door Tabelloresche praauwen zoude zijn uitgemoord; van Tangoelanda, ten noorden van Celebes Noordoosthoek, alwaar zich in de eerste dagen van Maart 3 groote en 2 kleine rooversvaartuigen zouden vertoond hebben, die gezegd werden in eene ontmoeting met de bewoners van genoemd eiland twee hunner gevangen genomen en gedood en daarna om de zuid koers gezet te hebben; van Bangaai, beoosten Celebes, waar zich in de eerste helft van April eenige Magindanosche rooverspraauwen ter hoogte van Peling zouden hebben vertoond; van Poeloe Laut ten zuidoosten van Borneo, waar in 't laatst van April drie handelspraauwen op de hoogte van Gossong Kebauw zouden zijn overvallen, waarvan twee gezegd werden ontsnapt en de derde uitgemoord te zijn, waarna de roovers om de oost zouden zijn getrokken; en eindelijk van Dampela aan de noordwestkust van Celebes, aan de grens van het gebied van Menado, waar zich in Junij of Julij twee rooverspraauwen van twee rijen riemen hadden vertoond, wier aanvoerders door den radja aldaar aan wal waren gelokt en afgemaakt, waarna de praauwen om de west zouden verdwenen zijn.

In November 1868 werd de bemanning van eene praauw van het eiland Seroea, die zich schuldig had gemaakt aan roof in de negorij Amaoeti (Amboina) door twee gewapende sloepen van de *Prinses Amelia* gevangen genomen, echter niet zonder dat een tweetal matrozen zwaar gewond werden, waarvan één kort daarop aan de gevolgen overleed.

De berigten van 1869 vermelden alleen dat in de laatste helft van Februarij een 20tal rooversvaartuigen, zoo groote als kleine, waren gezien op de hoogte van Togontion (Teboengkoe), koers stellende door straat Peling of Sia-Sia (Bangaai-eilanden) naar het zuiden. Kort daarop is van zeeroof onder Serawak vernomen, waar 10 handelspraauwen zouden geplunderd zijn. Een van de rooversvaartuigen was met schier de geheele bemanning gevangen gemaakt.

Onderscheidene togten der oorlogsschepen werden dienstbaar gemaakt aan de bevordering van politieke oogmerken en aan het vertoonen van de vlag. Van de bezoeken aan Atjeh (Noord-Sumatra) zoomede aan Serawak en Laboean (Noordwest-Borneo) gebragt, is reeds hiervoren gewag gemaakt (verg. hoofdstuk C, § 3).

Meermalen werd hulp verleend aan gestrande schepen en schipbreukelingen, bij brand aan den wal, of ook ter opsporing van zeemisdrijven. Zoo werd nog onlangs (April 1869), op bekomen berigten van den Franschen consul-generaal te Batavia, opgespoord en, na de noodige maatregelen genomen te hebben voor de goede orde aan boord, door den stationskommandant in de wateren van Padang, ter reede aldaar binnengebragt de Fransche bark *Tamaris*, welk vaartuig, in den Indischen Oceaan, 60 mijl buiten straat Sunda, door de aan boord zijnde Chinesche koelies in bezit genomen zijnde, door de equipage was verlaten geworden, met achterlating van den kapitein, die echter tijdens de aanhouding niet meer aan boord was.

(¹) In 't vorig verslag (Kort Overzigt bladz. 3) werd op grond eener dergelijke verklaring van de Indische Regering, in dato 28 Julij 1868, de mededeeling opgenomen, dat na 1866 van geen eigenlijken zeeroof in de Indische wateren meer gehoord werd. Omtrent het eenigzins tegenstrijdige dezer verklaring met de thans ontvangen berigten over 1867 en de eerste maanden van 1868 zijn van het Indisch Bestuur inlichtingen gevraagd, die evenwel nog niet ontvangen zijn.

Ook transport- en sleepdiensten werden in enkele gevallen door de marine verrigt.

F. Justitie en politie. (1)

I. Regtswezen.

§ 1. *Wetgeving in het algemeen.* (2)

De werking gedurende 1867 en 1868 van de op 1 Mei 1848 ingevoerde nieuwe *wetgeving voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden* leverde, volgens verklaring van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof, in de praktijk wederom geene bijzonderheden op, die het gunstig oordeel daaromtrent vroeger meermalen uitgesproken, moesten doen wijzigen.

De uitbreiding welke het regtsprekend personeel bij den raad van justitie te Batavia in 1867 had ondergaan, ten gevolge waarvan dat collegie in twee kamers kon worden verdeeld, waarvan de eene zich uitsluitend aan de burgerlijke regtszaken kon wijden, had op den geregelden gang der regtsbedeeling bij die regtbank gunstig gewerkt. Het noodzakelijke van den maatregel bleek vooral in het laatst van 1868, toen eene zeer belangrijke strafzaak voor dien raad moest worden behandeld, waarin de teregtzitting een zestal weken duurde. (3)

Over de werking der ordonnantie van 8 December 1855 (*Indisch Staatsblad* n°. 79), houdende toepasselijkverklaring van de Europesche *wetgeving* op de *met de inlandsche gelijkgestelde bevolking*, luidt het oordeel over het algemeen voldoende. De sedert eenigen tijd in behandeling zijnde herziening van sommige bepalingen der genoemde ordonnantie met opzigt tot de Chinezen is nog niet tot afdoening gebragt. In het regeringsverslag van 1865 werd hieromtrent medegedeeld dat eene door eene regtsgeleerde commissie ontworpen ordonnantie tot ampliatie der bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1855, n°. 79, door het Indisch Bestuur was gesteld in handen van commissien (te Batavia, Samarang en Soerabaija), die de Regering meer bijzonder zouden voorlichten over de zienswijze der Chinezen zelven. De rapporten van deze commissien werden te gelijk met de inmiddels door den Minister van Kolonien aan de Indische Regering toegezonden adviezen van twee ter zake geraadpleegde hier te lande aanwezige deskundigen, medegedeeld aan de ontwerpers der concept-ordonnantie, die daarop onder den titel van » Bepalingen betreffende het burgerlijk, handels- en strafregt voor de Chinezen op Java en Madura", een nieuw (volledig) ontwerp van wetgeving voor de bedoelde vreemde Oosterlingen hebben zamengesteld, omtrent de mogelijkheid van welks gelijktijdige invoering ook in de buitenbezittingen van regeringswege voor zooveel noodig een onderzoek werd gelast. Zoodanig onderzoek, hetwelk alleen scheen vereischt ten aanzien van de Chinezen op Banka en Billiton, in den Riouw-archipel en de Wester-afdeeling van Borneo, werd in 1866 volbragt door den ambtenaar toegevoegd aan den gouvernements-commissaris voor de wetgeving in de buitenbezittingen. De aangelegenheid is thans bij de Indische Regering in behandeling.

Afgescheiden hiervan werd in 1868, bij een adres van de kamer van koophandel en nijverheid te Batavia, de aandacht der Indische Regering nog bijzonder bepaald bij de wenschelijkheid zoowel om de strafberegting van vreemde Oosterlingen in zake van faillissement over te brengen bij den Europeschen regter, en de bepalingen omtrent hunne boekhouding te herzien, als om de weeskamers te ontheffen van de curatele in failliete boedels.

Tot eene geleidelijke opheffing van de reeds in vroegere verslagen vermelde gebreken in het *inlandsch regtswezen*, met name bij de landraden, voor zooveel ze voortvloeijen uit de vereeniging van administrative en regterlijke attributen, zijn onlangs afdoende stappen gedaan. In den geest der vroegere Indische voorstellen (zie het vorig verslag bladz. 56), doch, ter vermijding van het bezwaar waarop in 1867 de inwilliging daarvan was afgestuit, uitgaande van het denkbeeld eener geleidelijke invoering en bovendien eener kringsgewijze toepassing van den maatregel, — door de regtsgeleerden voor meer dan ééne residentie te bestemmen en wel voor zooveel landraden als gevoegelijk door hen zullen kunnen worden waargenomen, — werd bij Koninklijk besluit van 5 Maart 1869, n°. 3 (*Indisch Staatsblad* n°. 47) als beginsel vastgesteld, dat de ambtenaren van het gewestelijk bestuur zoo op als buiten Java geleidelijk moeten worden ontheven van het voorzitterschap der inlandsche regtbanken en van de bijzondere regtsmagt, vermeld in de artt. 108 en 150 van het reglement op de regterlijke organisatie, en zulks overal waar het behoud van het bestaande niet wegens het zeer gering aantal regtszaken of andere bijzondere plaatselijke bedenkingen verkieslijk is. In afwachting van de verder vereischte wijzigingen van het reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch Indie en van de andere wetboeken, waarin ten gevolge van het aangenomen beginsel veranderingen zullen noodig zijn (aan het doen ontwerpen van welke wijzigingen de Indische Regering verzocht werd onverwijld de hand te doen slaan), werd het genoemde reglement in het algemeen al dadelijk in dier voege gewijzigd, dat de Gouverneur-Generaal tot voorzitter van den landraad op die plaatsen waar hieraan de meest dringende behoefte is, kan benoemen afzonderlijke regtskundigen, die tevens belast zijn met de bijzondere regtsmagt der residenten, vermeld bij de hiervoren aangehaalde artt. 108 en 150.

In het betrekkelijk Koninklijk besluit werd tevens bepaald, dat deze benoemingen eerst plaats hebben wanneer op de begrooting van Nederlandsch Indie daarvoor gelden zijn toegestaan.

Eene andere verbetering in de inlandsche regtsbedeeling wordt voorbereid door de bearbeiding van een inlandsch strafwetboek. Nog zeer onlangs is hieromtrent met de Indische Regering van gedachten gewisseld. Bij de besluiten van 27 Junij 1866 en 1 Julij 1868 betreffende de uitvoering dezer taak (zie het vorig verslag, bladz. 53) had de Indische Regering aangenomen, dat ter uitvoering van *art.* 75, *2de lid*, *regeringsreglement*, voor zoover de zamenstelling van het bewuste strafwetboek betrof, niets anders of meer behoorde te geschieden dan eene toepasselijkverklaring der daarvoor vatbare bepalingen van het Europeesch strafwetboek op den inlander, met slechts zulke wijzigingen, als voor de toepassing dier bepalingen op de inlandsche bevolking noodig blijken te zijn.

Naar aanleiding daarvan werd door de Regering hier te lande als hare zienswijze aangaande de bedoeling dier alinea te kennen gegeven:

dat de woorden: » des noodig gewijzigd" in de bedoelde alinea zoowel op zich zelve als wegens hun zamenhang met de derde alinea van hetzelfde artikel eene ruimere opvatting schijnen toe te laten;

dat inderdaad dit artikel omtrent het hier besproken onderwerp tweeërlei behelst, en wel vooreerst dat strafverordeningen voor Europeanen » des noodig gewijzigd" *kunnen* worden toepasselijk verklaard op inlanders; en ten andere, dat overigens het strafregt voor inlanders moet berusten op hunne godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, voor zoover die niet in strijd zijn met algemeen erkende begrippen van billijkheid en regtvaardigheid;

dat het dus, indien de Regering dit goedvond, zou vrijstaan, een wetboek van strafregt voor inlanders vast te stellen, overeenkomstig de genoemde godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, doch gezuiverd naar de genoemde algemeen erkende beginselen; even als het haar zou vrijstaan bij de zamenstelling van zulk een wetboek *al dan niet* gebruik te maken van hare bevoegdheid tot toepasselijkverklaring der Europesche verordeningen;

dat echter een verbod, om bij de bewerking van eene nieuwe strafverordening voor inlanders verder te gaan dan de toepassing der voor Europeanen geschreven bepalingen volgens de 2de alinea van het artikel, geenszins in de wet geschreven staat.

De regtsbedeeling in de *bezittingen buiten Java en Madura* heeft in 1867 en 1868 niets bijzonders opgeleverd. Aan de herziening der wetgeving voor die bezittingen bleef de procureur-generaal als gouvernements-commissaris ad hoc zooveel mogelijk zijne zorgen wijden. Bijgestaan door den hem toegevoegden ambtenaar, ging hij voort zijne ontwerpen met hunne toelichtingen uit te werken, met inachtneming van de vroeger door hem vooropgestelde en door de Indi-

(1) Zie over de instelling eener directie van justitie hoofdstuk II van dit verslag.

(2) Voor eene mededeeling betrekkelijk de wering van slavernij zij verwezen naar hoofdstuk C, § 3, onder *Bali en Lombok.*

(3) Zie nopens de aanvankelijke werking van het nieuwe Strafwetboek § 3 dezer afdeeling.

sche Regering (zie het vorig verslag bladz. 52) wenschelijk verklaarde beginselen.

Bij het eind van 1868 waren in gereedheid ontwerp-reglementen voor Palembang, de Wester-afdeeling van Borneo, Celebes en onderhoorigheden, Timor, Amboina, Ternate en Menado, die alleen op de laatste hand van den commissaris wachtten, om aan de Regering te kunnen worden ingediend. De reeds vroeger ingediende ontwerpen voor Sumatra's Westkust, Banka en Riouw waren herzien voor zooveel de gouvernements-commissaris zich met de daarop gemaakte bemerkingen had kunnen vereenigen en zijn thans bij het Hooggeregtshof of bij de Regering in behandeling. Het reeds vroeger ingediende ontwerp voor de Lampongsche districten gaf onder andere aanleiding tot eene nadere raadpleging van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur en wordt thans mede eenigzins omgewerkt.

Eene belangrijke schrede is de zaak der verbeterde wetgeving voor de buitenbezittingen nader tot hare verwezenlijking gebragt, sedert bij het bovenvermelde Koninklijk besluit van 5 Maart 1869, n°. 3, de afscheiding tusschen regterlijke en administrative magt, van welk beginsel de gouvernements-commissaris bij het ontwerpen zijner verordeningen was uitgegaan, ook door het Opperbestuur tot hoofdgrondslag is aangenomen voor de geleidelijke verbetering van het regtswezen zoo op als buiten Java.

§ 2. *Burgerlijk- en handelsregt.* (1)

Burgerlijke stand. Sedert bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 24, het houden der registers van den burgerlijken stand ook is uitgestrekt tot onderafdeelingen staande onder het gezag van ambtenaren *beneden* den rang van adsistent-resident, bleek het dikwerf niet mogelijk te zijn aldaar een tweeden Europeschen ambtenaar te vinden, geschikt om, overeenkomstig de bestaande bepalingen, bij ontstentenis van den titularis, als buitengewoon ambtenaar van den burgerlijken stand op te treden. Hieraan werd te gemoet gekomen door de ordonnantie van 1 Februarij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 13), houdende bepaling dat in zoodanige onderafdeelingen, waar geen buitengewoon ambtenaar is aangesteld kunnen worden, de ambtenaar van den burgerlijken stand gevestigd ter hoofdplaats van de afdeeling, bevoegd is bij ontstentenis van den eenigen titularis de acten te verlijden die anders zouden behooren tot het ressort van den ambtenaar in de onderafdeeling.

Bij ordonnantie van 20 April 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 48) werden de militaire voorschriften omtrent het opmaken van dood-attesten van op marsch, te velde enz., gestorven militairen meer in overeenstemming gebragt met de bepalingen van het reglement op het houden der registers van den burgerlijken stand (*Indisch Staatsblad* 1849, n°. 25).

Gemengde huwelijken. Het aantal dezer huwelijken, in de jaren 1865 en 1866 achtereenvolgens 55 en 48 bedragende, was in 1867 53 en in 1868 46, als: binnen het regtsgebied van den raad van justitie te Batavia achtereenvolgens 18 en 14, van dien te Samarang telkens 13, van dien te Soerabaija achtereenvolgens 7 en 4, van dien te Padang 1, in 1868 geen, van dien te Macassar, in 1867 1 en in 1868 geen, van dien te Amboina respectivelijk 7 en 12, van dien te Banda 2 en 1, en van dien te Ternate 4 en 2. Van deze 53 en 46 huwelijken werden er respectivelijk 18 en 17 aangegaan tusschen Europeanen en inlandsche niet-christenen. In 1865 en 1866 was dit cijfer respectivelijk geweest 17 en 18.

Naamlooze vennootschappen. Als eene niet onbelangrijke beslissing op burgerregtelijk gebied verdient vermelding een arrest van het Hooggeregtshof van 4 Julij 1868, waarbij is beslist, dat de naamlooze vennootschappen, die op wettige wijze in het buitenland zijn opgerigt, bevoegd zijn om in Nederlandsch Indie op te treden, niettegenstaande op hare acte van oprigting geene bewilliging van den Gouverneur-Generaal is bekomen.

Wanbetaling. In de afdeeling Boeleleng (Bali), waar de bevolking in het bezit harer eigene regtsbedeeling is gelaten, werd in 1868 door den radja, de hoofden en de priesters eene regeling tot stand gebragt, krachtens welke, ter vervanging van het in 1861 aldaar ingetrokken regt van de kantja's om zonder verderen vorm van proces vrije menschen wegens wanbetaling aan den meestbiedende te verkoopen, de voorschriften van het inlandsch reglement betreffende de toepassing van den lijfsdwang bij onvermogen tot betaling, mutatis mutandis zijn ingevoerd geworden.

§ 3. *Strafregt.* (1)

Strafwetboek voor Europeanen. Omtrent de werking van het met 1 Januarij 1867 ingevoerde wetboek van strafregt voor Europeanen (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 55) wordt het volgende ontleend aan mededeelingen van den procureur-generaal. In den aanvang bestond verschil van gevoelen over de toepassing van art. 226. Sommige regtbanken stonden het gevoelen voor, dat de bepalingen van art. 16 lit. *f* van de instructie voor den hoofdbaljuw en baljuw van Batavia (*Indisch Staatsblad* 1828, n°. 63) en art. 43 lit. *b* van het op geheel Java (met uitzondering van de residentie Batavia) toepasselijk politie-reglement voor de stad en voorsteden van Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1829, n°. 8), welke onder andere tegen alle ligte mishandelingen, als het geven van een klap, slag, schop of stoot, die geene kenteekenen van belang achterlaten, slechts eene ligte politiestraf bedreigen, ten aanzien van Europeanen en met dezen gelijkgestelden niet door de invoering van het strafwetboek waren afgeschaft. Het Hooggeregtshof stond echter een tegenovergesteld gevoelen voor en besliste dat de mishandelingen bij de bedoelde bepalingen strafbaar gesteld, door de invoering van het strafwetboek zijn vervallen.

Nadat het hof eenige malen in dezen zin had beslist, hebben zich alle raden van justitie aan deze uitspraak van het opperregterlijk collegie gehouden, zoodat sedert al die ligte mishandelingen door Europeanen en met dezen gelijkgestelden gepleegd, die vroeger voor het residentsgeregt met eene boete van f 25 werden afgedaan, tot moreel en dikwerf ook groot finantieel nadeel voor de betrokkenen, na volledige geregtelijke instructie als *misdrijven* worden gebragt voor de raden van justitie, en wanneer art. 34 van het strafwetboek geen toepassing vinden kan, gestraft met gevangenisstraf van ten minste ééne maand en geldboete van ten minste f 8.

Deze bezwaren gelden ook ten aanzien van vele andere feiten, bijv. verzuim van geboorte-aangifte (art. 262), die, hoezeer volstrekt geen misdadig karakter bezittende, toch als misdrijven moeten worden geïnstrueerd en beregt, omdat tegen hen bij het strafwetboek zwaardere straffen zijn bedreigd dan gevangenisstraf van drie maanden en geldboete gezamenlijk of afzonderlijk, met of zonder verbeurdverklaring van bijzondere voorwerpen, en zij dientengevolge, naar aanleiding van de omschrijvingen, vervat in art. 1 en 2 van het wetboek, onder de misdrijven moeten worden gerangschikt.

Door het Hooggeregtshof werd ook uitgemaakt, dat het toebrengen van een duw of van een enkelen slag in de termen valt van het boven aangehaald art. 226.

Het voorschrift van art. 137 van het wetboek, handelende over de uitoefening van het openbaar gezag vóór het verkrijgen of nà het verliezen van de bevoegdheid daartoe, bleek al spoedig bij velen niet bekend te zijn en door anderen niet juist te worden opgevat, hetgeen den Gouverneur-Generaal aanleiding gaf om de aandacht der chefs van de departementen van algemeen en de hoofden van gewestelijk bestuur bij circulaire op die bepaling te doen vestigen en omtrent haar juist begrip te doen voorlichten.

Strafwetboek voor inlanders. Het ontwerpen van een strafwetboek voor inlanders ondervindt vertraging. De bewerker, mr. F. F. L. U. Last, verzocht, na de beperkende uitlegging in Julij 1868 door de Indische Regering aan art. 75 regeringsreglement en daardoor aan zijne taak gegeven (verg. § 1 hiervoren), van zijne commissie ontheven te worden. Bij gouvernementsbesluit van 15 Januarij

(1) Zie ook in § 1 het aangeteekende nopens de wetgeving voor de Chinezen.

(1) Zie ook het aangeteekende in § 1 dezer afdeeling nopens de wetgeving voor de Chinezen, zoomede de §§ 3 en 4 van afdeeling II. Over verbeteringen in de inlandsche regtspleging in Soerakarta zie men hoofdstuk C, § 2.

1869, n°. 29, werd dat verzoek ingewilligd en de arbeid overgedragen op den (destijds) te benoemen directeur van justitie.

Rottingslagen. Aan den resident van Soerakarta werd opgedragen, om met den soesoehoenan en den zelfstandigen prins MANGKOE NEGORO het noodige te bespreken tot eene dadelijke afschaffing van de straf van rottingslagen, zoo ter zake van misdrijf als ingeval van overtreding.

Al aanstonds slaagde de resident er in, genoemden prins over te halen om te bepalen, dat de straf van rottingslagen niet langer door zijne regtbank zou worden uitgesproken. Het bestuur van den soesoehoenan was niet zoo gereedelijk te overtuigen van de mogelijkheid om de rottingstraf te missen. Nadat evenwel gedurende ruim een jaar die straf in geene enkele zaak was toegepast, zonder dat, gelijk gevreesd werd, eene buitengewone toeneming van misdrijven plaats had, werd ook dit bestuur genegen bevonden haar feitelijk af te schaffen.

Over de gevolgen der bij ordonnantie van 28 Februarij 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 15) uitgesproken afschaffing, overal waar de straf door gouvernements-ambtenaren kon worden opgelegd, is in 1868 door den procureur-generaal berigt ingewonnen van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura.

Het daarop in het algemeen gegeven antwoord is, dat de afschaffing geen den minsten waarneembaren invloed heeft gehad op de orde en veiligheid.

Na de afschaffing toch zou men gemeend hebben, schrijft de procureur-generaal, dat dientengevolge het aantal met andere politiestraffen (ten-arbeidstelling aan de openbare werken, blokarrest of gevangenis) op de politierol gestrafte inlanders en met dezen gelijkgestelden aanmerkelijk zou zijn toegenomen; maar juist het tegenovergestelde is, althans op Java en Madura, het geval geweest. Onder vigueur van den rotting toch bedroeg het aantal der met ten-arbeidstelling, gevangenis of blokarrest gestraften in 1863 63 944 personen, in 1864 66 169 en in 1865 68 026, terwijl in 1866 (het jaar van afschaffing) het aantal was 62 659 en in 1867 en 1868, toen in het geheel geen rottingslagen meer op de politierol werden opgelegd, achtereenvolgens niet meer dan 48 064 en 50 399. Wel is waar worden sedert de afschaffing meer feiten naar den landraad verwezen, die vroeger politioneel werden afgedaan, maar de toeneming van het aantal landraadzaken staat niet in verhouding tot de aangeduide vermindering — in 1866 en 1867, alzoo in twee jaren tijds, ten bedrage van omstreeks 20 000 gestraften — ongerekend nog de duizenden, die in vorige jaren met rottingslagen werden gestraft. Evenmin heeft zich bevestigd het vermoeden eener buitengewone toeneming der op de politierol opgelegde boetestraffen.

In de bezittingen buiten Java en Madura is daarentegen het totaal der met ten-arbeidstelling, gevangenis of blokarrest op de politierol gestraften, hoezeer niet in buitengewone mate, toegenomen, althans tot in 1867, want in 1868 werd eenige vermindering bespeurd. De totalen waren aldus: in 1863 11 281, in 1864 13 750, in 1865 16 526, in 1866 17 867, in 1867 20 031, en in 1868 17 841.

Politionele regtsmagt. Nadere omschrijving van bevoegdheid. Werd het bij de in beginsel vastgestelde afscheiding van administrative en regterlijke attributen (waarover hooger in § 1), in het belang van het administratief gezag wenschelijk geacht de politionele regtsmagt over den inlander nog aan de residenten te doen verblijven, eene wijziging van het voorschrift regelende de bevoegdheid des politieregters (art. 110 reglement regterlijke organisatie) werd niettemin als noodzakelijk erkend, eensdeels ten einde binnen de grens der straffen, door de residenten („voor overtredingen bij de plaatselijke of andere keuren en reglementen niet met bepaalde straffen bedreigd") op te leggen krachtens art. 28 der bepalingen ter regeling van eenige onderwerpen van strafwetgeving, ook overtredingen van wettelijke bepalingen van algemeenen aard aan de competentie des politieregters te onderwerpen, anderdeels ten einde diens bevoegdheid in hooge mate te beperken, door de weglating uit art. 110 hierboven aangehaald der woorden „en de zaken welke thans op de zoogenaamde politierol worden afgedaan", welke onbepaalde aanwijzing, in strijd met het beginsel in art. 88 regeringsreglement nedergelegd, aanleiding gaf tot eene geheel willekeurige strafregtspleging, waarbij met strenge politiestraffen konden worden gestraft daden, waartegen bij geenerlei verordening voorzien was.

Ter verwezenlijking van het boven omschreven tweeledig doel werd mitsdien bij Koninklijk besluit van 5 Maart 1869, n°. 4, art. 110 van het reglement op de regterlijke organisatie enz., in dier voege herzien, dat de op de politierol in te schrijven zaken zich zullen bepalen tot de klagten, behoudens het bepaalde bij de artt. 80 en 83 van genoemd reglement nopens de competentie der districts- en regentschaps-geregten, in te brengen tegen inlanders en met dezen gelijkgestelden, wegens overtredingen, waarop geen zwaardere straf is gesteld dan eene geldboete van f 100 of eene der straffen vermeld bij art. 28 der bepalingen tot regeling van eenige onderwerpen van strafwetgeving, met of zonder verbeurdverklaring.

Ten einde de Indische Regering vooraf in de gelegenheid te stellen, te voorzien in het onvolledige en onvoldoende der in Indie bestaande politieverordeningen, waar het onderwerpen geldt die zullen blijken te behooren tot het algemeen strafregt, en uit dien hoofde niet te liggen binnen de grenzen der wetgevende bevoegdheid van de hoofden van gewestelijk bestuur (*Indisch Staatsblad* 1858, n°. 17), werd het vaststellen van den tijd van ingang der gewijzigde bepaling bij genoemd Koninklijk besluit opgedragen aan den Gouverneur-Generaal.

Getuigen. In de strafbepalingen ten aanzien van getuigen wees de praktijk in 1868 een paar leemten aan, doordien bij de wettelijke bepalingen nergens straf was bedreigd op de niet-verschijning van na den aanvang van het strafgeding gedagvaarde getuigen (verg. art. 134 reglement strafvordering), en evenmin tegen hem, van wien bij voorlezing van de lijst der getuigen gebleken was, dat hij wel behoorlijk was verschenen, maar zich verwijderd had alvorens te zijn gehoord.

Ter aanvulling eener leemte van het reglement in *Indisch Staatsblad* 1819, n°. 20, op Celebes van toepassing krachtens *Indisch Staatsblad* 1824, n°. 31a, werd bij Koninklijk besluit van 13 Maart 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 62) eene betere aanwijzing gegeven van de ambtenaren, bevoegd tot het hooren van buiten de hoofdplaats gevestigde getuigen in strafzaken, behoorende tot de competentie van den raad van justitie te Macassar.

Vrijgesprokenen. In 1868 viel meer bijzonder in het oog de hardheid der bepaling (art. 169, 2de lid, reglement strafvordering), dat een door een raad van justitie vrijgesprokene in hechtenis moet blijven tot na de bekrachtiging van die vrijspraak in revisie. Nadere voorziening ten deze is in overweging; te gelijk ook nopens beklaagden, vrijgesproken door eene regtbank van omgang (art. 385 inlandsch reglement).

Geregtelijke opneming. Eene andere opmerking waartoe in 1868 de voorschriften van het reglement op de strafvordering voor de raden van justitie op Java aanleiding gaven, betrof het beletsel tegen de onverwijlde instructie van sommige strafgedingen, voortvloeijende uit art. 96. Dit artikel bepaalt, dat, indien het buiten de bij het reglement uitdrukkelijk voorziene gevallen noodig bevonden wordt, om vóór of na verleenden regtsingang eene plaatselijke opneming of andere daad van geregtelijk onderzoek te doen geschieden op de plaats van het misdrijf of elders binnen het ressort van den raad van justitie, doch buiten de residentie in welke het collegie gevestigd is, en die werkzaamheid niet gevoegelijk aan het hoofd van het plaatselijk bestuur kan worden overgelaten, de raad, op het daartoe strekkend requisitoir van den officier van justitie, zal kunnen gelasten, dat tot die verrigting door den regter-commissaris in tegenwoordigheid van het openbaar ministerie worde overgegaan. Het onvoldoende van het voorschrift nu bestond hierin, dat het slechts de bevoegdheid schenkt tot plaatselijke opneming of eenige bepaalde daad van geregtelijk onderzoek, niet — zoo als dikwijls in het belang van de ontdekking der waarheid hoogst wenschelijk zou zijn — om plaatselijk de zaak onmiddellijk op volledige wijze te instrueren.

§ 4. *Regtsvordering en regterlijke magt.* (1)

Vervolging in regten van inlandsche vorsten en hoofden. De

(1) Zie over de afscheiding van regterlijke en administrative magt § 1 dezer afdeeling.

verordening houdende aanwijzing der inlandsche vorsten en hoofden, die niet dan na vooraf verkregen verlof van de administrative magt in regten mogen worden betrokken (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 10) onderging eene aanvulling bij Koninklijk besluit van 13 Januarij 1869, n°. 28 (*Indisch Staatsblad* n° 27). Art. 3 der verordening, waarbij onder anderen afgetreden of ontslagen inlandsche vorsten, rijksbestierders, regenten en onderregenten en de daarbij aangewezen in functie zijnde inlandsche hoofden van minderen rang, waar het geldt tegen hen in te stellen strafvervolgingen, aan hun gewonen regter worden onttrokken, en de kennisneming dier vervolgingen wordt opgedragen aan de voor Europeanen aangewezen regtbanken of regters, werd bij het aangehaald Koninklijk besluit nog toepasselijk verklaard op inlanders die regt hebben tot het voeren van den vorstentitel, ofschoon zelf nimmer geregeerd hebbende.

In verband met de besproken verordening, waarbij het voorregt om niet dan na vooraf verkregen verlof van de administrative magt in regten te worden betrokken, met wijziging in zoover van art. 4 van het reglement op de regterlijke organisatie enz., alleen is behouden voor in functie zijnde vorsten, rijksbestierders, regenten en onderregenten, werd door de Indische Regering bij een besluit van 10 Mei 1867, n°. 41 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2088), uitgemaakt, dat ook het voorafgaand verlof voor de ten-uitvoerlegging jegens inlandsche vorsten en hoofden, van notariele schuldbrieven of andere authentieke acten, aan welke door de wet gelijke kracht als aan vonnissen wordt toegekend (art. 5 der bepalingen omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving) geacht moest worden alléén ten opzigte der bovengenoemde in functie zijnde aanzienlijke inlanders te zijn gehandhaafd gebleven.

Met het oog op de door vele residenten nog gevolgde gewoonte om voor de strafregtelijke vervolging van dessahoofden en anderen, niet vallende in de termen van art. 4 reglement regterlijke organisatie, de vergunning der Regering te vragen, werd bij Indisch besluit van 26 Maart 1867, n°. 15, aan de hoofden der gewesten op Java en Madura te kennen gegeven, dat na het in werking treden van het Koninklijk besluit van 3 November 1866, n°. 73 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 10), de beslissing der Regering niet meer wordt vereischt om eene strafregtelijke vervolging ter zake van misbruik van gezag, knevelarij of landsdieverij te kunnen instellen tegen inlandsche hoofden en ambtenaren, niet genoemd in art. 1 van gezegd Koninklijk besluit.

Overigens deed zich met betrekking tot de meer bedoelde verordening de vraag voor, of art. 3 lit. *b* ook toepasselijk is wanneer de daarbij bedoelde inlandsche vorsten en hoofden reeds overleden zijn. Op grond dat het artikel alleen spreekt van vorsten, rijksbestierders, regenten en onderregenten, zoolang deze in functie zijn of wanneer zij zijn afgetreden of uit hun ambt ontslagen, en er dus van overlijden geen sprake is, besliste het Hooggeregtshof, dat vrouwen, bloedverwanten en aangehuwden tot den vierden graad van *overleden* inlandsche vorsten, rijksbestierders, regenten en onderregenten in strafzaken justiciabel zijn voor de gewone inlandsche regtbanken.

Voorloopige instructie. Ter verzekering eener behoorlijke werking van de bepalingen nopens de hulpofficieren van justitie (reglement strafvordering titel I, afdeeling 3) zag zich de procureur-generaal in 1868 verpligt de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, die geroepen zijn als zoodanig te fungeren, te wijzen zoowel op de dwaling waarin sommigen bleken te verkeeren, dat zij vergrijpen van strafregtelijken aard, welke door klagten of aangiften te hunner kennis zijn gekomen, zoogenaamd huishoudelijk mogten afdoen, ten gevolge waarvan dikwerf strafzaken willekeurig aan de kennisneming van het openbaar ministerie werden onttrokken, als op hunne verpligting om aan alle klagten en aangiften wegens misdrijven en overtredingen onmiddellijk zoodanig gevolg te geven, als de wettelijke bepalingen voorschrijven.

Voorloopige aanhouding. Bij meer dan eene gelegenheid bleek in 1868 de noodzakelijkheid tot waarschuwingen om niet te ligtvaardig te werk te gaan bij het in hechtenis nemen van verdachten. De procureur-generaal trachtte hieraan zooveel mogelijk een einde te maken, door bij circulaire aan de hoofden van gewestelijk bestuur duidelijk te maken, in welke gevallen voorloopige inhechtenisstelling en inhechtenishouding verpligtend zijn, en in welke niet.

Inlandsch openbaar ministerie. Met betrekking tot de inlandsche officieren van justitie wordt gezegd dat zij in de uitoefening van hun moeijelijk ambt in vele gevallen te kort schieten, wegens gemis aan speciale opleiding. Omtrent de beste wijze van voorziening in deze leemte zijn overleggingen aanhangig. Ook van deze ambtenaren onderging het lot eene hoogst noodige verbetering door de tractementsregeling vervat in *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 125.

Hooggeregtshof. De in den aanvang van 1867 toegestane uitbreiding van 's hofs personeel, waardoor de instelling eener derde kamer is mogelijk geworden, heeft, behoudens eene noodig gebleken gewijzigde indeeling (waarover lager), aanvankelijk gunstig gewerkt. De taakverdeeling der drie kamers is geregeld bij gouvernementsbesluit van 9 Mei 1867, n°. 2 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1971). Dat besluit belast de derde kamer, zamengesteld uit één vice-president en drie leden, met de revisie der vonnissen van de landraden op Java en Madura, de tweede kamer, zamengesteld uit één vice-president en vier raadsheeren, met de revisie der overige aan dat regtsmiddel onderworpen strafvonnissen in Nederlandsch Indie gewezen, en de eerste kamer, zamengesteld uit den president en vier leden, met alle overige werkzaamheden, uitgezonderd de adviezen, krachtens art. 52 van het regeringsreglement aan den Gouverneur-Generaal uit te brengen op verzoeken om gratie van straffen bij arresten van de 2de en 3de kamer opgelegd, welke behooren tot den werkkring der kamer, die het arrest heeft gewezen. De verandering, welke op deze wijze in den bestaanden toestand is gebragt, bepaalt zich hiertoe, dat de eerste kamer is ontlast geworden van de revisie der strafvonnissen en van het adviseren op verzoeken om gratie van de in revisie opgelegde straffen, dat de revisie welke de eerste kamer vroeger onder hare werkzaamheden telde, is overgebragt bij de tweede kamer, en dat het werk dat vroeger de tweede kamer had te verrigten, is overgegaan op de derde, vermeerderd met de adviezen in cas van gratie, voor zoo verre de straffen door die kamer zijn opgelegd.

Van dezen maatregel is het gevolg geweest dat de achterstand, welke bij de eerste kamer in de haar vroeger toevertrouwde revisie van strafzaken bestond, in het begin van 1868 geheel was bijgewerkt, dat de eerste kamer meer onverdeeld hare aandacht heeft kunnen wijden aan de burgerlijke gedingen, en dat de Regering is kunnen terugkomen op het in 1864 aangenomen beginsel (zie het verslag van dat jaar, bladz. 51) om het opperregterlijk collegie, buiten het geval van verpligte raadpleging, niet dan bij uitzondering in zijne consideratien en advies te hooren.

Bij de derde kamer, wier werkkring door het adviseren in cas van gratie nog uitgebreider was geworden dan die der vroegere tweede, is echter de belangrijke achterstand, welken deze laatste had, blijven voortduren (onder ultimo 1868 ten getale van 1262 zaken), zoodat in den aanvang van 1869 buitengewone maatregelen zijn moeten worden genomen. Te dien einde is bij gouvernementsbesluit van 11 Maart 1869 de behandeling der nog onafgedane vonnissen bij de derde kamer ingekomen vóór 1 Maart 1869, verdeeld tusschen de eerste en tweede kamer, terwijl ter voorkoming van achterstand voor den vervolge, bij Koninklijk besluit van 21 Julij 1869, n°. 2, het personeel der derde kamer met een vierden raadsheer vermeerderd is tegen vermindering met één lid van 's hofs tweede kamer.

In verband met de verleende magtiging tot aanstelling van een directeur van justitie en de daaruit voort te vloeijen verligting der taak van den procureur-generaal, wordt de mogelijkheid onderzocht eener inkrimping van het personeel bij diens parket. (1)

Raden van justitie. Op voorstel van den legerkommandant werd bij een besluit van Julij 1867 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2029) door den Gouverneur-Generaal tot regel gesteld, dat in de buitenbezittingen gewestelijke militaire kommandanten met den rang van hoofdofficier niet dan bij onvermijdelijke noodzakelijkheid tot leden van raden van justitie zullen worden benoemd, zoowel uit aanmerking van hunne veelvuldige bezigheden, als ook omdat

(1) Zie in betrekking hiermede de opmerking, voorkomende op bladz. 7 van het rapport betreffende het regeringsverslag 1865. (Zitting 1868—1869. — 41, N°. 1).

zij zich menigwerf van de hoofdplaats moeten verwijderen tot het doen van inspectie-reizen in hun kommandement.

Voor den raad van justitie te Amboina werd, in navolging van het voor Java aangenomen beginsel, de bepaling gemaakt (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 5), dat de griffier mede als regter zitting neemt wanneer geen genoegzaam aantal leden tot het verrigten van de dienst aanwezig is.

Landraden enz. (1) Tot bijwerking van achterstand bij landraden, als gevolg van voortdurende toeneming van het aantal zaken wegens misdrijf of uit hoofde van andere omstandigheden, werd in 1867 tijdelijk buitengewone hulp verleend aan de landraden te Bondowosso (Bezoeki), Samarang, Modjokerto (Soerabaija) en aan de regtbank van criminele zaken te Djokjokarta, in 1868 andermaal aan den landraad te Bondowosso, benevens aan die te Demak (Samarang) en Bodjonegoro (Rembang), en in 1869 aan dien te Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo).

Het openbaar ministerie bij den landraad te Bodjonegoro ontving versterking door de toevoeging van een tweeden adjunct aan den djaksa (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 98), terwijl in 't laatst van 1868 magtiging werd verleend om aan ieder der djaksa's te Anjer, Tjiringin, Rangkas-Betong en Pandeglang (allen in Bantam) een inlandschen schrijver toe te voegen.

De aanzienlijke vermeerdering in den laatsten tijd van het aantal zaken bij de landraden te Serang, Buitenzorg en Samarang, gaf aanleiding dat bij de twee eerstgenoemde regtbanken een afzonderlijk griffier en bij laatstgenoemde een adjunct-griffier werd aangesteld (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 115, 1868 n°. 112 en 114). Onlangs (Augustus 1869) is ook magtiging verleend tot de aanstelling van een vasten griffier bij den landraad te Pamakassan (Madura).

Ter betere voorziening in de waarneming der functien van fiskaal en van griffier bij den residentieraad te Riouw werd voor de waarneming van eene dier functien een tweede beambte van het residentiekantoor aangewezen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 15).

Residentsgeregten. (2) Het aantal plaatsen waar residenten als alleen regtsprekende regters (art. 108 reglement op de regterlijke organisatie) hunne zittingen mogen houden, werd weder uitgebreid; zoo werd aan den resident van Japara vergund die zittingen ook te houden te Japara, Koedoes en Joana; aan den resident van Soerabaija ook te Sidhoardjo, Sidaijoe, Lamongan en Bawean; aan den resident van Madioen ook te Patjitan, en aan den resident van Samarang ook te Ambarawa en Kendal (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 20, 30, 106 en 126).

Met opzigt tot de hierbedoelde regtspraak werd in 1868 ontwaard, dat sommige residenten in den waan verkeerden dat, even als ingevolge de artt. 89 en 92 van aangehaald reglement in de verschillende afdeelingen van elk gewest afzonderlijke landraden gevestigd zijn, zoo ook afzonderlijke residentsgeregten in verschillende afdeelingen kunnen bestaan, in welke de adsistent-resident van de afdeeling zitting neemt. Deze opvatting onjuist achtende, heeft het Hooggeregtshof in 1868, krachtens art. 157 van gezegd reglement, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura voorgelicht en hun te kennen gegeven, dat wel de resident, bij afwezigheid, belet of ontstentenis, krachtens art. 112 in verband tot art. 93 van het reglement, door den op de plaats aanwezigen adsistent-resident wordt vervangen, doch deze ambtenaar alleen optreedt uit hoofde van afwezigheid, belet of ontstentenis van den resident en ter zijde behoort te worden gestaan door de ambtenaren, aangewezen om als griffier of als ambtenaar van het openbaar ministerie bij het residentsgeregt op te treden.

Regentschapsgeregten. Het houden van regentschapsgeregten werd mogelijk gemaakt op de hoofdplaatsen der adsistent-residentien (tevens onder-regentschappen) Kraksaän en Loemadjang (Probolinggo) en op de hoofdplaats der adsistent-residentie Anjer (Bantam). Daartoe werden die bepalingen van het inlandsch reglement op de uitoefening der politie en justitie, waarin sprake is van den regent, toepasselijk verklaard op den patih in elk der genoemde afdeelingen. Voor Anjer, waar nog geen patih bescheiden was, werd alsnog tot de aanstelling van zoodanig hoofd overgegaan. (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 58 en 140).

Regterlijke magt in de Molukken. De bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 139, vastgestelde reorganisatie van het gewestelijk bestuur in de Moluksche eilanden maakte eenige wijziging noodig in de bepalingen nopens de uitoefening van het regtswezen aldaar. Hierin werd voorzien bij ordonnantie van 5 Februarij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 18).

§ 5. *Militair regtswezen.*

Voorloopige instructie. Wijziging in de regtspleging bij de landmagt. De noodzakelijkheid deed zich gevoelen om eene in der tijd van het militair departement uitgegane algemeene order, bepalende dat, bij gemis aan officieren, de voorloopige informatien bedoeld bij de artt. 19 en 20 der regtspleging bij de landmagt, door onderofficieren konden worden gehouden, te vervangen door eene wettig verbindende verordening. De Indische Regering, oordeelende dat eene bepaling van die strekking eene aanvulling der genoemde artikelen daarstelde, voorzag in de leemte door de uitvaardiging, onder nadere goedkeuring des Konings, krachtens art. 21 van het regeringsreglement, der reeds in 't vorig verslag aangestipte ordonnantie van 9 Maart 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 26), houdende dat in de garnizoenen buiten de residentie van den krijgsraad, bij gemis van een voldoend aantal officieren, de functien van commissaris en die van secretaris, bedoeld bij de bovenaangehaalde artt. 19 en 20, door den kommanderenden officier van het garnizoen kunnen worden opgedragen aan onderofficieren.

Het Opperbestuur evenwel was van meening dat de verordening geene aanvulling, maar eene wijziging daarstelde van de militaire strafregtspleging en als zoodanig niet van den Gouverneur-Generaal vermogt uit te gaan. Uit dien hoofde werd de gevraagde goedkeuring niet verleend, maar in den geest dier verordening de bedoelde wijziging alsnog vastgesteld bij besluit des Konings van 1 Junij 1868, n°. 35 (*Indisch Staatsblad* n°. 97), vermits ook de militaire strafregtspleging geacht moest worden voor Indie te zijn vastgesteld bij Koninklijk besluit.

Hoog militair geregtshof. Art. 3, alin. 9 van het besluit van Commissarissen-Generaal van 10 Januarij 1819, n°. 7 (*Indisch Staatsblad* n°. 21) bepaalt, dat het approberen der vonnissen gewezen door de krijgsraden buiten Java, geschiedt door de hoofden van gewestelijk bestuur. Reeds vóór eenigen tijd was de aandacht er op gevestigd dat de reden, waarom in 1819 deze bepaling was in het leven geroepen, namelijk de gebrekkige gemeenschap tusschen de buitenbezittingen en Batavia, de zetel van het Hoog militair geregtshof, niet meer kon gelden als een motief tot hare instandhouding en dat het wenschelijk was zoo spoedig mogelijk eene onregelmatigheid te doen ophouden, ten gevolge waarvan een administratief ambtenaar in het hoogste ressort over vonnissen oordeelen moet.

Met de uitbreiding van het personeel van het Hooggeregtshof (zie de voorgaande paragraaph) die eenige vermeerdering van het werk der leden van het militair hof minder bezwaarlijk maakte, was de tijd geboren om de bovenbedoelde approbatie bij het Hoog militair geregtshof over te brengen. Dit had plaats bij de ordonnantie van 10 April 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 45).

De bedoelde nadere organisatie van het Hooggeregtshof bragt overigens in de bepalingen betreffende het militaire hof geene andere wijziging te weeg, dan de invoering eener jaarlijksche, in stede eener halfjaarlijksche verwisseling der leden van het civile hof, die tot de militaire regtspraak geroepen worden.

Krijgsraden. Na de volledige opheffing met 1 Julij 1868 van den staat van oorlog in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo moest voorzien worden in de functien van auditeur-militair bij den gewonen krijgsraad te Bandjermasin, tot dusver waargenomen door den ambtenaar belast met de militaire auditie te velde. Die voorziening had plaats bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 53.

§ 6. *Statistiek.*

De reeks der jaarlijksche of tweejaarlijksche statistische

---

(1) Zie nopens het voorzitterschap der landraden § 1 dezer afdeeling.

(2) Zie ook in § 1 dezer afdeeling de mededeelingen betreffende het inlandsch regtswezen.

verslagen betreffende de regtspleging in Nederlandsch Indie, loopende van af 1855 en laatstelijk aangevuld met de statistiek over 1864 en 1865 (zie bijlage F van het vorig verslag), is tot dusver niet door een later verslag achtervolgd.

II. POLITIE.

§ 1. *Regt van verblijf.*

Vergunningen tot inwoning. Tot dusverre werd van den militair en den schepeling der Nederlandsche marine beneden den rang van officier, bij overgang in burgerlijke dienst, het bezit eener vergunning tot inwoning gevorderd. Naar het oordeel der Regering was dit in strijd met den milden geest der verordening op de toelating van Europeanen en met dezen gelijkgestelden (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40). Dien ten gevolge werd als regel vastgesteld, dat in het bedoelde geval geene vergunning tot inwoning noodig is.

Volgens art. 10 der bedoelde verordening wordt tot vestiging elders, dan waar een gouverneur, resident of adsistent-resident gevestigd is, behalve de gewone vergunning tot inwoning bedoeld bij art. 7, eene nadere vergunning vereischt van den hoogsten gewestelijken gezaghebber, tenzij de Gouverneur-Generaal zelf die vergunning verleend hebbe. De vraag of dit voorschrift ook van toepassing is op personen in Nederlandsch Indie geboren en daar steeds gevestigd gebleven, is door de Indische Regering in ontkennenden zin beslist. De gronden, waarop die beslissing berust, zijn vermeld in het *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2073.

Eene aantooning van de in 1867 en 1868 verleende vergunningen tot inwoning aan Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden wordt aangetroffen in bijlage A, n°. 16. De opgaaf vermeldt tevens, ten vervolge op vroegere mededeelingen (zie het verslag over 1865, bladz. 23 der bijlagen) de nadere vergunningen in 1866 en 1867 aan vreemdelingen verleend tot het zich vestigen buiten de voor den algemeenen handel geopende havens.

Voor het eerst wordt thans ook overgelegd (bijlage A, n°. 17) eene opgaaf der in laatstgemeld jaar op Java en Madura, op den voet der verordening in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 56, verleende inwonings-vergunningen aan Oostersche vreemdelingen (over 1868 is het aantal nog niet gemeld). Van die op de buitenbezittingen verleend, is voor alsnog in 't geheel geen opgaaf ontvangen,

Ten aanzien van laatstgemelde verordening verdient nog opmerking, dat daardoor kwam te vervallen de belasting van f 1,80 te Batavia en te Samarang, ten behoeve van de secretarissen der Chinesche raden van ouds geheven wordende van elken aldaar aankomenden Chineschen nieuweling (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2056).

Toelating van afgedankte schepelingen. Volgens *Indisch Staatsblad* 1860, n°. 9, mag binnen Nederlandsch Indie geene afdanking van schepelingen van Nederlandsche of vreemde vaartuigen plaats hebben dan tegen borgstelling voor hunne verpleging en terugzending. Nopens de werking dezer bepaling, in zoover zij, wegens het geldelijk bezwaar, de bevoegdheid der schippers tot afdanking van schepelingen belemmerde, werden in den laatsten tijd meerdere klagten vernomen. In verband met de milde bepalingen op het stuk van toelating en inwoning in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40) kwam hare verdere handhaving, althans voor Nederlandsche schepen, uit een politiek oogpunt aan de Indische Regering niet noodzakelijk voor. De intrekking voor zooveel laatstbedoelde schepen betreft, kan dan ook weldra worden te gemoet gezien, zijnde zeer onlangs (Augustus 1869) aan den Gouverneur-Generaal medegedeeld, dat uit het oogpunt der mogelijke geldelijke gevolgen voor de Indische kas, bij het Opperbestuur tegen de afschaffing der verpligte borgstelling almede geen bedenkingen bestaan.

Daarentegen is die borgstelling bij ordonnantie van 30 December 1867 (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 2) voor zooveel noodig in het leven geroepen ten opzigte van Nederlandsch-Indische schepen, en wel wanneer het de afdanking geldt van Europesche schepelingen *buiten* Nederlandsch Indie aangemonsterd, in het geval dat deze, na afmonstering binnen Nederlandsch Indie, geene vergunning tot inwoning kunnende of wenschende te verkrijgen, ten laste van den lande zouden komen.

Reispassen (1). Door de Regering werd beslist (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2060 en 2065), dat eene gezonde toepassing van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 83 (art. 3) medebrengt, dat vreemde Oosterlingen geene reispas behoeven voor reizen binnen de adsistent-residentie waar zij gevestigd zijn, en dat voor het bekomen eener pas niet vereischt wordt de overlegging van een door het hoofd der betrokken natie af te geven certificaat.

§ 2. *Drukpers.*

In de twee jongstverloopen jaren werden twee strafregtelijke vervolgingen ingesteld wegens overtreding van het reglement op de drukwerken (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 74), beide in 1868. Tot die vervolgingen werd aanleiding gegeven door een artikel opgenomen in het *Soerabayaasch Handelsblad* van 5 Maart 1868, waarin op smadelijke wijze werd gesproken over eenige der destijds aan het bewind zijnde Ministers, en door twee artikelen voorkomende in het *Dagblad van Celebes* van 6 en 9 Mei 1868, waarin de Gouverneur-Generaal en de gouverneur van Celebes en onderhoorigheden grovelijk gehoond werden.

De schrijver van de twee laatstbedoelde artikelen werd tot één jaar gevangenisstraf, de uitgever van eerstgenoemd dagblad tot eene geldboete veroordeeld.

§ 3. *Bepalingen van verschillenden aard.*

Aanvaringen. Ter dadelijke tegemoetkoming aan geopperde bezwaren over het niet vertoonen van licht door geankerd liggende schepen, werd bij ordonnantie van 28 Augustus 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 104), in afwachting eener geheele herziening van het reglement op het uitwijken van schepen (*Indisch Staatsblad* 1849, n°. 11), hetwelk het voeren van licht alleen voor stoomschepen verpligtend stelde, voorloopig de bepaling uitgevaardigd, dat ook zeilschepen, geankerd zijnde, des nachts een licht moeten vertoonen.

De ovenbedoelde herziening, zooveel mogelijk geschoeid op de leest der voor Nederland geldende bepalingen (*Nederlandsch Staatsblad* 1863, n°. 51), kwam tot stand bij ordonnantie van 30 Januarij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 12). Daar in het nieuwe reglement ook de noodige bepalingen omtrent de lichten voorkwamen, werd te gelijker tijd de ordonnantie van Augustus 1868 ingetrokken.

Loterijen. De toenemende neiging voor het loterijspel en in het bijzonder de wijze waarop getracht werd het debiet der loten te vermeerderen, deed reeds in 1866 op middelen bedacht zijn om het aantal geldloterijen te beperken.

Ofschoon naar het oordeel der geraadpleegde residenten de zucht tot het loterijspel nog niet noemenswaardig tot den kleinen man was doorgedrongen, werd de wenschelijkheid beaamd, om van bestuurswege aanwakkering van die zucht te keeren. Bij eene beschikking van April 1868 besloot dan ook de Indische Regering om verzoeken tot het aankondigen en houden van geldloterijen in den regel niet meer in te willigen.

Een stellig verbod tegen het houden van andere dan geldloterijen zonder vergunning van het bestuur, werd tot hiertoe gemist. In deze leemte werd voorzien bij ordonnantie van 7 Julij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 80), krachtens welke de vergunningen — ook die voor geldloterijen (*Indisch Staatsblad* 1841, n°. 5) — voortaan alleen door den Gouverneur-Generaal kunnen worden verleend, behalve bij loterijen van die roerende goederen (geld uitgezonderd), welker gezamenlijke geldswaarde f 1000 niet te boven gaat, het vergunnen van welke aan de hoofden van gewestelijk bestuur word overgelaten.

Te gelijker tijd werden straffen bedreigd op het aanleggen, houden enz. van niet toegelaten loterijen, doch alleen voor zooveel inlanders en met dezen gelijkgestelden betreft, zijnde voor Europeanen enz. in het onderwerp voorzien bij art. 336 van het Wetboek van Strafregt (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 55).

Aanbreng van vreemde (Oostersche) huurlingen. Registratie der huurovereenkomsten. De publicatie van 24 December 1825 »op het stuk van slaven en slavenstand in Nederlandsch Indie" (*Indisch Staatsblad* n°. 44) bevatte »ter voorkoming

(1) In het rapport nopens het regeringsverslag 1865 (reeds hiervoren bedoeld) komt de opmerking voor, dat de afschaffing der passen op Borneo, waarvan in genoemd regeringsverslag sprake is, tot bezwaren van staatkundigen zou aanleiding geven. Omtrent de al of niet juistheid dezer bewering worden nog inlichtingen van het Indisch Bestuur te gemoet gezien.

van allen clandestinen invoer van slaven" ook eenige bepalingen nopens de contrôle der plaatselijke autoriteit op den aanbreng enz. van vrije huurlingen. Ofschoon het behoud van dergelijke contrôle wenschelijk werd geoordeeld, ten einde van bestuurswege te waken tegen misleiding en dwang bij het aangaan en ten uitvoer leggen van huurovereenkomsten met de bedoelde lieden, voor zoover zij Oostersche vreemdelingen waren, kwam eene herziening der bepalingen en eene regeling der zaak bij afzonderlijke ordonnantie noodig voor, zoowel in verband met de afschaffing der slavernij in Nederlandsch Indie, waardoor de publicatie van 1825 in zoover als vervallen moest worden beschouwd, als met de in 1866 in werking getreden algemeene regelen nopens de toelating en vestiging in Nederlandsch Indie van Oostersche vreemdelingen (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 56 en 57).

De herziening had plaats bij ordonnantie van 8 Januarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 8). (1)

Vervalsching van dranken of provisien. Bij art. 16 lit. *d* van de instructie voor den hoofdbaljuw van Batavia en den baljuw der ommelanden (*Indisch Staatsblad* 1828, n°. 63) en art. 43 lit. *e* van het ook elders toepasselijke politiereglement voor de stad en voorsteden van Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1829, n°. 8) is strafbaar gesteld »het verkoopen of te koop stellen" van vervalschte of bedorven en voor de gezondheid schadelijke dranken of provisien.

Het kwam doelmatig voor, de in strijd met deze bepalingen verkochte of ten verkoop gestelde artikelen, behalve de reeds tegen de overtreding bedreigde straffen, ook met verbeurdverklaring en vernietiging te treffen, het geval van vrijspraak niet uitgezonderd. Eene daartoe strekkende ordonnantie werd uitgevaardigd bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 48.

Buskruid en vuurwapenen. Andermaal werd voor één jaar, en alzoo tot ultimo 1869, bestendigd het in 1860 uitgevaardigd tijdelijk verbod van den invoer, den verkoop en het bezit van vuurwapenen en buskruid in de havens Bandjermasin en Sampit der Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 8*a*).

(1) Voor de verbetering eener drukfeil zie men *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 107.

§ 4. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen; personeel der politie.*

De bepalingen van toezigt op ondernemingen van vervoer werden in 1869 vermeerderd met een (door den Gouverneur-Generaal vastgesteld) politie-reglement op de dienst van den nieuw in werking gekomen paarden-spoorweg door de stad en voorsteden van Batavia (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 45).

Op den voet der bepalingen tot regeling der wetgevende bevoegdheid van de ambtenaren met het hoogste gewestelijk gezag bekleed (*Indisch Staatsblad* 1858, n°. 17, en 1862, n°. 146), werden in 1867 en later ook gewestelijke of plaatselijke verordeningen vastgesteld en afgekondigd door hoofden van gewestelijk bestuur. Daaronder verdienen melding: eene verordening op het gebruik der wegen in de residentie Bezoeki (*Javasche Courant* van 22 October 1867); eene verordening van den resident van Kediri en van dien van Banjoemas tot handhaving der verpligting voor inlanders om na zonsondergang op den weg licht bij zich te dragen (*Javasche Courant* van 4 Augustus 1868 en 20 Julij 1869); eene van den resident van Samarang, ter bevordering van orde, netheid en zindelijkheid op de hoofdplaats en in de afdeelingen van zijn gewest (*Javasche Courant* van 20 November 1868); en eindelijk een reglement op de nachtwachtdienst op een aantal plaatsen in de Minahassa waar het houden van nachtwacht noodig was (*Javasche Courant* van 26 Februarij 1869).

Omtrent het personeel der politie zijn, na het medegedeelde in het vorig verslag (bladz. 59 en 60) en in hoofdstuk C, § 2, van dit verslag, geene verdere bijzonderheden te vermelden.

De tot hiertoe nog ontbrekende instructie voor den waterschout te Samarang werd vastgesteld bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 93.

III. MAGT VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL IN ZAKEN VAN JUSTITIE EN POLITIE.

Regt van gratie. De gevallen waarin de Gouverneur-Generaal in 1867 en 1868 van dit regt heeft gebruik gemaakt, waren de volgende:

OPGELEGDE STRAFFEN.	LANDAARD.	GETAL BESCHIKKINGEN. Toegestaan. 1867.	1868.	Afgewezen. 1867.	1868.	TOTAAL. 1867.	1868.
Doodstraf	Europeanen	8	5	»	»	98	107
	Afrikanen	1	»	»	»		
	Inlanders	59	69	28	30		
	Chinezen	2	3	»	»		
Tuchthuis	Europeanen	3	2	6	10	10	12
	Inlanders	»	»	1	»		
Kruiwagen	Europeanen	1	2	2	4	6	9
	Afrikanen	»	»	»	1		
	Inlanders	3	2	»	»		
Gevangenis of detentie	Europeanen	14	21	44	73	64	97
	Afrikanen	»	1	»	»		
	Inlanders	5	2	1	»		
Dwangarbeid in of buiten den ketting	Inlanders	269	284	63	86	355	422
	Chinezen	7	11	14	38		
	Arabieren	»	»	2	3		
	Transporteren	372	402	161	245	533	647

OPGELEGDE STRAFFEN.	LANDAARD.	GETAL BESCHIKKINGEN. Toegestaan. 1867.	Toegestaan. 1868.	Afgewezen. 1867.	Afgewezen. 1868.	TOTAAL. 1867.	TOTAAL. 1868.
	Per transport .	372	402	161	245	533	647
Verbanning of wegzending naar een oord van ballingschap binnen Nederlandsch Indie	Europeanen	»	1	1	1	10	8
	Inlanders	8	3	1	3		
Tentoonstelling	Inlanders	3	3	26	30		
	Chinezen	1	»	1	13	31	47
	Arabieren	»	»	»	1		
Geldboete	Europeanen	15	3	7	18		
	Inlanders	»	6	»	3	29	47
	Chinezen	1	3	5	13		
	Arabieren	»	»	1	1		
Cassatie	Europeanen	»	»	1	»	1	»
Verbeurdverklaring	Inlanders	6	»	»	»	21	»
	Chinezen	15	»	»	»		
Laarzen	Inlanders	2	»	»	»	2	»
Verzoeken om verandering van strafplaats	Inlanders	»	»	13	23		
	Chinezen	»	»	1	10	15	33
	Arabieren	»	»	1	»		
Dito om wijziging van straf . . .	Europeanen	1	»	4	10		
	Inlanders	»	»	4	5	10	17
	Chinezen	»	»	1	2		
	Totaal	424	421	228	378	652	799

Onder deze cijfers zijn begrepen de gevallen, waarin ter gelegenheid van 's Konings jaardag geheele of gedeeltelijke remissie werd verleend van de volgende straffen aan militaire veroordeelden:

	1867. Europeanen.	1867. Inlanders.	1868. Europeanen.	1868. Inlanders.
Detentie . . .	6	4	8	2
Kruiwagen. . .	»	3	2	2
Dwangarbeid . .	»	2	»	1
Totaal. .	15		15	

Van de verzoeken om gratie van de doodstraf werden er door militairen gedaan: in 1867 22 (8 Europeanen, 1 Afrikaan en 13 inlanders) en in 1868 23 (5 Europeanen en 18 inlanders). De Europeanen (van welke er 11 ter dood veroordeeld waren ter zake van feitelijke insubordinatie, 1 wegens diefstal en opligterij en 1 ter zake van moord) verkregen allen gratie; evenzoo de Afrikaan, die mede veroordeeld was ter zake van feitelijke insubordinatie. Van de 31 inlandsche ter dood veroordeelden waren gevonnisd ter zake van feitelijke insubordinatie, in 1867 9 en in 1868 10, van welke respectivelijk 2 en 6 gratie verkregen; ter zake van moord, in 1867 3 en in 1868 6, van welke respectivelijk 1 en 2 werden begenadigd; en ter zake van diefstal gevolgd door feitelijke insubordinatie, aanranding van een schildwacht gepaard met diefstal, en mishandeling van een schildwacht, in 1867 1 en in 1868 2, van welk drietal alleen de beide laatsten gratie bekwamen. De beweegredenen tot gratie-betoon aan de bedoelde 27 militairen waren gelegen òf in de weinige nadeelen door het feit te weeg gebragt, òf in den jeugdigen leeftijd van den veroordeelde dan wel in de overweging dat de insubordinatie in dronkenschap was begaan.

Onder de niet-militaire ter dood veroordeelden van wie gratie-verzoeken inkwamen, behoorden in 1867 2 en in 1868 3 inlandsche vrouwen, aan welke allen gratie werd geschonken.

Overigens werden, zoo als bovenstaande opgave aantoont, in 1867 nog 56 en in 1868 nog 59 andere verzoeken om gratie van de doodstraf toegewezen. Even als in 1866 waren ook thans de beweegredenen zeer uiteenloopend en grootendeels dezelfde als die in het vorig verslag vermeld.

IV. EENIGE ONDERWERPEN MET HET REGTSWEZEN IN VERBAND.

§ 1. *Notarissen.*

Ten gevolge van de reorganisatie van het gewestelijk bestuur in de afdeelingen Banjoewangi en Patjitan en in de Moluksche eilanden (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 6 en 139), zijn in genoemde afdeelingen, alsmede in de afdeelingen Saparoea en Haroekoe, Hila en Larieke en Banda de betrekkingen ingetrokken, waaraan de uitoefening van het notarisambt was verbonden. Bij ordonnantien van 1 Februarij, 13 en 23 Maart 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 17, 27 en 37), werd nader in de wijze van uitoefening van het notariaat aldaar voorzien.

Sedert 1867 is als regel aangenomen om tot ambten, waaraan het vervullen van het notarisambt verbonden is, alleen te benoemen personen, die het daartoe vereischt examen voldoende hebben afgelegd en alleen in dringende

omstandigheden, in het openbaar belang, uitstel voor het afleggen van dat examen te verleenen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2075).

Van de in 1863 en 1865 als standplaatsen voor afzonderlijke notarissen aangewezen 33 (thans nog 32) plaatsen (zie het vorig verslag, bladz. 61 en 62), waren er bij het eind van 1868 in 't geheel 22, waar (ten gevolge van ontslag of verplaatsing der ambtenaren tot dusver met het notariaat als bij-betrekking belast) de maatregel in werking was gebragt. In 1867 klom het aantal der bedoelde standplaatsen van 16 tot 19, door de aanstelling van afzonderlijke notarissen te Buitenzorg, Poerwakarta en Bodjonegoro, en in 1868 van 19 tot 22 door hunne plaatsing te Toeban, Banjoemas en Djokjokarta. In 1869 zijn nog door vaste notarissen vervuld de standplaatsen Indramaijoe, Grissee en Magelang.

§ 2. *Translateurs.*

Aan het denkbeeld om aan elk der tolken voor de Chinesche taal te Batavia de opleiding van een kweekeling toe te vertrouwen, werd in zoo verre gevolg gegeven, dat de noodige fondsen bij de begrooting voor 1868 werden toegestaan en de directeur van binnenlandsch bestuur aangeschreven om, in overleg met den resident van Batavia en de beide aldaar aanwezige tolken voor meergenoemde taal, het noodige te verrigten of voor te stellen.

§ 3. *Wees- en boedelkamers.*

Werkkring en zamenstelling. In den werkkring en de zamenstelling der wees- en boedelkamers in Nederlandsch Indie kwam, behoudens eene vermeerdering van het getal agenten der kamers te Soerabaija en Padang (waarover lager) en de bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 50 verleende magtiging tot aanstelling bij de laatstgenoemde van een afzonderlijken boekhouder, geene verandering.

Bij de weeskamers op de drie hoofdplaatsen van Java en Madura vermeerderden de werkzaamheden aanmerkelijk door het voortdurend toenemen van faillissementen onder de vreemde Oosterlingen. (1)

Ten gevolge van de benoeming van een advocaat en procureur tot lid der weeskamer te Batavia, deed zich de vraag voor, of de functien van advocaat en procureur mogen worden uitgeoefend door een lid van de weeskamer. De Regering gaf den belanghebbende te kennen, dat zij de uitoefening dier functien niet bestaanbaar achtte met eene behoorlijke vervulling van het ambt van lid eener weeskamer. Dientengevolge werd den benoemde op zijn verzoek een eervol ontslag als praktizijn verleend.

Het collegie van boedelmeesteren te Batavia onderwierp aan de beslissing der Indische Regering de vraag, of het in onderwerpen waarvoor het Europeesch regt op de Chinesche bevolking niet van toepassing is, gehouden is het Chinesche regt zoo als het in China bestaat toe te passen en te dien opzigte volstaan kan met zich te gedragen naar het advies van de tolken voor de Chinesche taal. Blijkens een besluit van September 1867 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2039) achtte de Regering het voldoende het collegie te verwijzen naar de voorschriften van art. 75 regeringsreglement, artt. 11 en 12 der algemeene bepalingen van wetgeving en art. 4 der overgangs-bepalingen, onder opmerking dat de Europesche leden van het collegie bij de behandeling van kwestiën van Chineesch regt, behalve met den als buitengewoon lid zitting hebbenden Europeschen tolk (over wien ook zie *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 117, en *Bijblad* n°. 1990), met de twee Chinesche leden behooren te rade te gaan, en zonder op het oordeel van dezen of genen onvoorwaardelijk af te gaan, zich omtrent die kwestien, na de verkregen voorlichting, elk voor zich eene zelfstandige meening moeten trachten te vormen, wordende daarom ook aan hen 't bestuderen der Chinesche instellingen door de Regering aanbevolen.

Naar aanleiding van een verzoek der algemeene rekenkamer besliste de Indische Regering in den loop van 1868, dat de wees- en boedelkamers niet verpligt zijn, bij de uitzetting van gelden op hypotheek te bedingen dat de beleende gebouwen tegen brandschade zullen worden verzekerd of wel borgen gesteld, en dat het geheel aan de prudentie dier collegien is overgelaten om, zulks geraden achtende, meer waarborgen te verlangen dan het besluit van 7 Januarij 1852, n°. 1, (*Indisch Staatsblad* n°. 4) in verband tot dat van 29 April 1859, n°. 21 (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 87) vordert.

Intusschen rees de vraag of het niet raadzaam zoude zijn eene bepaling uit te vaardigen, waarbij de collegien en directien bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1852, n°. 4, werden verpligt, om bij het uitzetten van gelden op gebouwen, verzekering tegen brandschade of het stellen van twee borgen te vorderen. Uit aanmerking dat brandschade van steenen gebouwen in Nederlandsch Indie hoogst zeldzaam voorkomt en wegens de moeijelijkheid om overal gelegenheid tot verzekering te vinden, achtte evenwel de Regering het vaststellen eener dergelijke algemeene bepaling niet geraden en meende zij aan het beleid en doorzigt der betrokken wees- en boedelkamers ter beoordeeling te moeten overlaten, of verzekering tegen brand al dan niet zal worden bedongen. Alleen achtte zij eene aanbeveling dienaangaande niet overbodig, waartoe werd overgegaan bij circulaire van 21 September 1868.

Agenten. Het getal agenten der Soerabaijasche wees- en boedelkamer werd vermeerderd met vier, namelijk twee in elke der afdeelingen Blitar in Kediri en Bangil in Pasoeroean (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 70, en 1868, n°. 55). Met opzigt tot het gouvernement van Sumatra's Westkust werd bepaald, dat agenten van de Sumatrasche wees- en boedelkamer zullen zijn gevestigd: twee te Padang Pandjang, twee te Sibogha en één op elk der volgende 15 plaatsen, Singkel, Baros, Natal, Penjaboengan, Padang-Sidempoean, Goenoeng Sitoli, Aijer Bangies, Rau, Poeloe-Tello, Priaman, Painan, Fort de Kock, Paijacombo, Fort van der Capellen en Solok (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 101, en 1868, n°. 64).

Tot dus verre was geen eedsaflegging voorgeschreven voor de agenten der wees- en boedelkamers. Ter betere verzekering der hun toevertrouwde, dikwerf zeer gewigtige belangen, werd het wenschelijk geoordeeld in deze leemte te voorzien door de bepaling (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 101), dat de agenten voortaan vóór de aanvaarding hunner functien den eed zullen moeten afleggen, omschreven bij art. 62 van de algemeene instructie voor de weeskamers (*Indisch Staatsblad* 1818, n°. 72).

Nog werd bepaald (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 27), dat de plaatselijk besturende ambtenaren niet anders dan bij volstrekte noodzakelijkheid mogen worden belast met het agentschap dier collegien; welke betrekking in den regel behoort te worden opgedragen aan één of meer der aan die ambtenaren ondergeschikte personen.

Staat van beheer. De staat van beheer onder ultimo December 1867 en 1868 kan blijken uit de volgende aantooning:

(1) Zie in afd. I, § 1 van het tegenwoordig hoofdstuk het medegedeelde nopens de wetgeving voor vreemde Oosterlingen, ten slotte.

COLLEGIEN.	Inkomsten.		Uitgaven.		Onder beheer zijnde fondsen.		Uitgezette kapitalen.		Ontvangen renten (onder de inkomsten begrepen).		Uitgekeerde renten (onder de uitgaven begrepen).		Administratie-kosten (onder de uitgaven begrepen).		Reserve-fondsen.		Getal pupillen.	
	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.
	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.	Gulden.		
Weeskamer te Batavia	221 397	287 857	180 876	165 553	3 733 209	3 811 413	3 242 671	3 103 000	193 087	205 721	79 161	71 714	85 998	92 938	1 450 349	1 506 301	333	351
Collegie van boedelmeesters te Batavia	244 580	315 561	207 783	215 673	4 748 015	3 800 297	3 428 774	3 651 933	221 210	233 889	88 757	86 732	65 071	67 243	960 501	1 012 961	1600	1583
	waaronder voor het Chineesch hospitaal		waaronder voor het Chineesch hospitaal															
	12 156	70 835	53 740	61 324														
Wees- en boedelkamer te Samarang	156 642	155 314	128 466	137 365	2 110 643	1 751 825	1 947 611	1 560 711	77 761	137 431	70 212	79 069	58 254	58 296	288 407	308 981	840	833
	waaronder voor het Chineesch hospitaal		waaronder voor het Chineesch hospitaal															
	6 556	6 818	13 134	13 335														
Soerabaija	179 311	193 111	159 606	153 661	3 286 096	3 213 240	3 132 004	2 683 608	155 358	171 769	116 425	108 522	43 180	45 139	370 391	403 487	4	4
Padang	31 315	27 110	34 599	30 628	450 008	354 165	346 580	336 000	23 414	23 572	17 419	14 120	14 572	16 508	17 583	17 746	83	81
Menado	5 535	5 123	5 535	5 123	79 313	73 671	67 854	67 903	4 158	3 591	2 772	2 394	2 762	2 728	938	938	64	55
Macassar	11 760	12 598	12 660	12 577	157 201	170 951	132 832	128 332	10 881	10 950	3 613	3 819	9 047	9 758	29 704	29 704	42	44
Amboina	12 112	11 014	10 829	11 916	103 072	103 072	51 238	53 779	4 065	3 828	2 259	2 004	8 570	9 909	31 289	30 420	63	57
Banda ([1])																		
Ternate	648	894	699	552	10 637	9 384	8 551	6 718	559	469	499	352	200	200	227	251	29	38

([1]) Van deze weeskamer zijn geene opgaven ingekomen.

§ 4. *Gevangenissen en gevangenen.*

Een vervolg-rapport van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof omtrent den toestand van het gevangeniswezen gedurende 1866 en 1867, ofschoon voor het tegenwoordig verslag toegezegd, is tot dusver niet ontvangen. De jaarlijksche statistiek van het aantal en de kategorien van gevangenen gedurende 1867 en 1868 is vervat in de drie aantooningen overgelegd als bijlagen II, n°. 1—3.

De voorgenomen verbeteringen in het gevangenisstelsel, waarover zie het vorig verslag (bladz. 64), zijn volgens de jongste berigten bij genoemden regterlijken hoofdambtenaar aanhangig. Reeds werd door hem een ontwerp-reglement voor de orde en tucht onder de gevangenen ingediend, hetwelk in hoofdstrekking door de Indische Regering werd goedgekeurd, doch, in verband met zekere bemerkingen, in de onderdeelen herziening behoefde, welke arbeid nog niet blijkt te zijn afgeloopen. Bovendien werden door den procureur-generaal de hoofden van gewestelijk bestuur geraadpleegd omtrent het denkbeeld om in alle gevangenissen waar preventief gedetineerden worden opgesloten, voor die gevangenen, ook ter voorkoming dat zij den arbeid ontwennen, de gelegenheid te openen om geheel vrijwillig, zonder anderen dan zedelijken dwang, te arbeiden tegen betaling. Tot eenig voorstel heeft deze raadpleging nog niet geleid.

G. Algemeene Rekenkamer en Comptabiliteit.

§ 1. *Algemeene Rekenkamer.*

Niet minder dan bij de departementen van algemeen bestuur is bij de algemeene rekenkamer, ten gevolge der invoering van de nieuwe bepalingen op finantieel gebied, het werk aanzienlijk toegenomen.

In Februarij 1868 werd door de kamer het bestaan van een achterstand berigt, tot welks bijwerking en verdere voorkoming evenzeer haar ledental als het personeel harer bureaux ontoereikend werd verklaard. In de verwachting dat de ambtenaren hunne taak gemakkelijker en eenvoudiger zouden volbrengen naar mate zij daarmede meer vertrouwd geraakten, bepaalde zich de Indische Regering tot eene verhooging der klerkengelden. Nadere vertoogen van het collegie echter hadden voorstellen aan het Opperbestuur ten gevolge, strekkende om het getal leden der kamer met twee en haar overig personeel met 26 commiezen van verschillenden rang te vermeerderen. Over deze voorstellen wordt met de Staten-Generaal in overleg getreden, terwijl de bevoegdheid bij de wet aan den Gouverneur-Generaal in dringende omstandigheden verleend, overigens in de zaak voorziet.

De instructie voor de rekenkamer (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 158) onderging eenige wijziging door de weglating der in de praktijk niet wel houdbaar gebleken bepaling, dat geen tweede voorschot aan denzelfden persoon wordt verleend, dan na berigt van de tweede tafel der rekenkamer, dat het eerste voorschot behoorlijk is verantwoord (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 31).

§ 2. *Comptabiliteit.*

Na hetgeen reeds in het vorig verslag is medegedeeld verdienen als bepalingen van comptabelen aard nog vermelding:

de ordonnantie van 30 Januarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 21), houdende bepaling dat alle aan den lande verschuldigde gelden, waarvan de laatste betaaldag valt op een Zon- of algemeenen Christelijken feestdag, of op een dag, dat de *landskas* gesloten blijft, uiterlijk moeten worden betaald op den daaropvolgenden eersten dag, dat die kas voor de ontvangst weder geopend is;

de ordonnantie van 10 Februarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 26), regelende het *verevenen van vorderingen* ten laste van den lande op andere dan originele bewijzen; en die van 21 Augustus 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 99), waarbij de artt. 11 en 12 van de regelen voor het administratief beheer (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 149), betreffende de vorderingen die vóór de betaling aan het onderzoek der rekenkamer moeten worden onderworpen, in overeenstemming zijn gebragt met het bepaalde bij art. 44 der comptabiliteitswet, ten aanzien der vereveningen op rekening of in mindering;

de ordonnantie van 23 Januarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 18), waarbij, met aanvulling der regelen voor het administratief beheer en der regelen en voorschriften voor het materieel beheer (*Indisch Staatsblad* 1866, nis. 149 en 151), de aan den gouverneur van Sumatra's Westkust ondergeschikte residenten van Tapanoli en van de Padangsche bovenlanden tot zelfstandige ordonnateurs zijn verheven, en het besluit van 28 Februarij 1868, n°. 73 (*Indisch Staatsblad* n°. 37), waarbij bepaald is dat de landskassen te Singkawang en Benkajang (Westerafdeeling van Borneo) op zich zelf staande landskassen zijn, waarvan door de kashouders regtstreeks verantwoording geschiedt aan de algemeene rekenkamer;

de beschikkingen opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 40*a*, 43, 46, 101 en 121 en in *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 14, houdende nadere aanwijzing van ambten, waarvoor overeenkomstig het reglement in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 98, *borgtogt* moet gesteld worden; voor de hoofd- en waarnemend hoofdonderwijzers (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 121) kwam daardoor te vervallen de bepaling van *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 87, waarbij de verpligting tot borgstelling voor deze klasse van comptabelen was ingetrokken. (Omtrent de eedsaflegging der comptabele onderwijzers zie men *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 43);

de bepaling (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 36) dat onder de personen bedoeld bij art. 49 der comptabiliteitswet, aan wie bij overplaatsing enz. *voorschotten* kunnen worden verleend, ook behooren de doctors djawa.

Door den raad van directeuren werd voldaan aan de in 't vorig verslag vermelde opdragt van 13 December 1867, om na te gaan, welke bedenkingen bestaan tegen de voorschriften tot uitvoering der comptabiliteitswet, en voorstellen in te dienen die hare betere werking kunnen verzekeren. Sedert is, volgens den Indischen verslaggever, deze aangelegenheid in behandeling bij den Raad van Nederlandsch Indie.

Intusschen zijn verder strekkende stappen aan de Indische Regering aanbevolen. Reeds onder dagteekening van 5 November 1867 werd gewezen op de wenschelijkheid, dat bouwstoffen wierden verzameld voor eene herziening van de comptabiliteitswet, waartoe de hoofden der departementen van algemeen bestuur zoowel als de algemeene rekenkamer voortdurend mededeeling zouden hebben te doen, en voorstellen te leveren omtrent de wijzigingen, welke de ondervinding in Indie voortging als wenschelijk te doen kennen. In November 1868 is aangedrongen op uitbreiding in dien zin van de taak der in commissie gestelde directeuren. Nopens het gevolg dezer aanschrijvingen worden nog mededeelingen van de Indische Regering te gemoet gezien.

H. Algemeen burgerlijk beheer.

De werking der met 1° Januarij 1867 ingevoerde nieuwe organisatie van de departementen van algemeen burgerlijk bestuur (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 127) maakte herhaaldelijk een onderwerp van overleg uit tusschen den Gouverneur-Generaal en de directeuren. Twee hoofdgebreken deden zich kennen: overmaat van arbeid voor de directeuren en minder goede taakverdeeling, ten gevolge van de vereeniging van werkzaamheden van te ongelijksoortigen aard. Intusschen ontrieden de directeuren voor 's hands alle doortastende verandering in de taakverdeeling, voornamelijk wegens den achterstand, die van lieverlede schier overal was ontsproten uit nieuwheid van taak en ontoereikendheid van personeel, vooral ook in verband met de nieuwe comptabele voorschriften. Na eene ondergeschikte voorziening in Februarij en September 1868 (aanstelling van buitengewoon klerkenpersoneel bij het departement van finantien) is de Gouverneur-Generaal bij een drietal latere beschikkingen (December 1868 en Januarij 1869) er toe overgegaan, ter voorkoming van stremming in de dienst, het personeel aan te vullen bij drie departementen: dat van onderwijs, eeredienst en nijverheid, dat van binnenlandsch bestuur en dat der burgerlijke openbare werken, voor welke directien, behalve eene uitbreiding van het klerkenpersoneel, gezamenlijk werd toegestaan eene vermeerdering met 3 hoofdcommiezen en 13 commiezen van verschillenden rang.

Intusschen ligt het in de bedoeling eene nadere hervorming van de departementen van algemeen bestuur voor te

bereiden, in dier voege echter, dat daardoor geene schade worde toegebragt aan den gang van het werk bij de aanwezige departementen.

Eene voorziening die zich in het belang van een beteren gang van zaken voor dadelijke verwezenlijking aanprees, was de overbrenging onder den werkkring van het departement van onderwijs, enz., van de landsdrukkerij, tot dusver behoorende onder het departement van binnenlandsch bestuur. De nieuwe indeeling werd geregeld bij 's Konings besluit van 25 Junij 1869, n°. 29.

Ten aanzien van het laatstgenoemd departement, tot welks werkkring volgens de taakverdeeling van 1866 onder andere de landbouw behoort, en als onderdeel daarvan de cultures op hoog gezag ingesteld, dient nog vermeld het besluit van den Gouverneur-Generaal van 6 Junij 1867, n°. 16, waarbij de directeur van binnenlandsch bestuur feitelijk werd belast met het beheer over de kinacultuur, tot dusver uitgeoefend door den ambtenaar met de dagelijksche leiding dier cultuur belast.

De directie van justitie, tot wier oprigting, in verband met de vastgestelde Indische begrooting voor 1869, in December 1868 werd besloten, zal eerst in werking treden met 1 Januarij 1870. Zoowel om de oprigting voor te bereiden als om voor 's hands eene meer onverdeelde behandeling mogelijk te maken van voorname onderwerpen tot zijne attributen behoorende, is reeds sedert 1° Julij 1869 een directeur aanwezig, benevens een aan hem toegevoegd redigerend ambtenaar.

Overmaat van werkzaamheden bij den Gouverneur-Generaal en de Algemeene Secretarie deed in 1867 het voornemen opvatten om gaandeweg, naar gelang daartoe aanleiding zou worden gevonden, een einde te maken aan de bemoeijenis van den Gouverneur-Generaal met zaken van ondergeschikt belang, welke in den regel ter beslissing kunnen worden overgelaten aan de besturende en gezagvoerende hoofdambtenaren, of wel, eens voor al, door een algemeen voorschrift geregeld. Dien ten gevolge wordt voortaan 's Landvoogds bemoeijenis in den regel niet meer vereischt waar het geldt: de verpleging van landsdienaren als gouvernementslijders in de gezondheids-etablissementen te Gadok en Sindanglaija (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2081); de plaatsing van gewezen militairen beneden den rang van officier in bezoldigde ambtelijke betrekkingen ter begeving staande van autoriteiten of collegien (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 171); den overvoer met particuliere scheepsgelegenheid van officieren en mindere schepelingen, die wegens ziekte of andere redenen aanspraak hebben op terugkeer naar Nederland, en voor wier overvoer geen rijksvaartuig is aan te wijzen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 14); de verevening van vorderingen ten laste van den lande op andere dan originele bewijzen, in de gevallen dat die bewijzen verloren zijn geraakt (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 26); het beschikken op verzoeken rakende de bezigiging enz. van stoomwerktuigen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 35); het toestaan van plaatsvervanging aan militairen die vervroegd ontslag uit de dienst wenschen (*Bijblad* n°. 2131), en eindelijk de aanwijzing der plaatsen van in-verzekerdebewaringstelling van krankzinnigen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 72).

Het schijnt niet overbodig hierbij te voegen, dat aan de Indische Regering, voor zooveel noodig, wenken zijn gegeven omtrent de *grenzen* der besproken decentralisatie, in dien zin namelijk dat geen aanleiding behoort te worden gegeven tot de gedachte aan eene *soort* van zelfstandigheid der directeuren (eenigermate in constitutionelen zin), die buiten spraak behoort te blijven.

Uit het oogpunt van vereenvoudiging, maar vooral ook als maatregel ter bevordering van eenheid in de bestuursinrigting, verdient voorts vermelding de beperking der regtstreeksche briefwisseling met de Regering van autoriteiten en collegien, ressorterende onder eenig departement van algemeen bestuur. Zoo werden bij eene circulaire van Augustus 1868 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2155) de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven hunne voordragten ter voorziening in bestaande vacatures voortaan in te dienen aan de betrokken departements-chefs, in stede van door hunne tusschenkomst aan de Regering. Reeds vroeger (*Bijblad* n°. 1593) was door de Regering beslist dat alle mededeelingen, voorstellen, aanvragen enz. het departement der burgerlijke openbare werken betreffende, aan den directeur tot wiens attributen dat departement behoort, moeten worden gerigt. En laatstelijk (Mei 1869) werd eene aanschrijving uitgevaardigd, waarvan de strekking is om het in deze regeringsbeschikkingen opgesloten beginsel toepassing te doen vinden in *alle* zaken tot den werkkring der departementen van algemeen bestuur behoorende, met aanbeveling om tot eene regtstreeksche briefwisseling met den Gouverneur-Generaal niet over te gaan dan in gevallen van volstrekte noodzakelijkheid. (Verg. ook *Bijblad* n°. 1919 en 1967).

J. Departement van Binnenlandsch Bestuur.

I. PERSOONLIJKE DIENSTEN.

§ 1. *Java en Madura.*

Na de voorloopige schorsing in November 1866 van de ordonnantie van 15 Februarij te voren (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 13 en 131), moet als de laatste regeling van de heerendiensten in de gouvernements-residentien van Java en Madura worden beschouwd het Indisch besluit van 3 September 1864, n°. 1, opgenomen in het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 1580, sedert 1 October 1867, voor zooveel betreft de diensten bij de inlandsche hoofden, gewijzigd door de ordonnantien van 26 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 122 en 123), waarover nader hieronder.

Voor het aantal en den aard der in 1867 en 1868 verrigte heerendiensten wordt verwezen naar bijlage J.

Ten aanzien van de 18 residentien, waaromtrent ten deze genoegzaam volledige opgaven zijn ontvangen, blijkt uit voormelde aantooning, dat in verhouding tot het aantal dienstpligtigen de diensten het veelvuldigst geweest zijn: in 1867 in Pekalongan, Soerabaija, Madioen en Banjoewangi, waar elk dienstpligtige (over de geheele residentie dooreen genomen) gemiddeld had op te komen 1 dag van de 12, 13, 13 of 15 dagen, en in 1868 in Madioen, Pekalongan, Krawang en Soerabaija, waar in dat jaar de opkomst was, eens om de 13, 15, 15 en 18 dagen. In tien residentien kwamen in laatstgemeld jaar (mede de verschillende districten dooreengerekend) beurten voor om de 20 à 30, en in drie residentien om de 30 à 40 dagen; in 1867 kwam die langere vrijstelling respectivelijk voor in acht en twee residentien.

Over 't algemeen kunnen de heerendiensten volgens het getuigenis der hoofden van gewestelijk bestuur niet bepaald drukkend genoemd worden, enkele weinige uitzonderingen daargelaten, die deels van voorbijgaanden aard waren, deels reeds aanleiding gegeven hadden tot het beramen van voorzieningen. Voornamelijk betroffen die bezwaren het werk aan de wegen in sommige districten. Intusschen werd nergens, behalve in de districten Soebah en Keboemen der residentie Pekalongan, het maximum van 52 dagdiensten per jaar overschreden.

In de Preanger regentschappen werden in 1867 door den resident in persoon piagems uitgereikt, waarbij in duidelijke bewoordingen den regenten, districts- en dessahoofden het verlangen der Regering is bekend gemaakt, dat de heerendiensten gelijkelijk worden gepraesteerd, en dat van iederen heerendienstpligtige per jaar hoogstens 52 dagdiensten worden gevorderd. Voor Soerabaija kan nog gezegd dat in Augustus 1868 eene belangrijke vermindering gebragt werd in het aantal dagelijks opkomenden voor de bewaking der zoutdepôt-pakhuizen in de afdeelingen Grissee en Sedaijoe.

De vraag kwam ter sprake, of de daarstelling van *noodbruggen* kan gerekend worden onder de gevallen waarin tot wering van rampen van hooger hand, over den eigendom der bevolking, tegen latere billijke vergoeding, kan worden beschikt. Die vraag werd in ontkennenden zin beslist. De Regering oordeelde dat het vergen van gedwongen leveringen alleen gewettigd is wanneer dadelijk gevaar dreigt voor het ontstaan of de verzwaring van rampen.

Afkoop of plaatsvervanging van heerendienst door minnelijke schikking der betrokkenen onderling vindt op Java en Madura overal plaats. Daarbij zijn vier gevallen op te merken; vrijstelling kan worden verkregen:

1°. door het geven van geld of geschenken aan de dessahoofden, hetgeen clandestine vrijstelling ten gevolge heeft;

2°. door werkelijken afkoop bij de inlandsche hoofden waarvan velen geld verkiezen boven den arbeid der heerendienstpligtigen;

3°. door het stellen van plaatsvervangers, die door den dienstpligtige zelven worden betaald;

4°. door de onderlinge overeenkomst van de dienstpligtigen eener dessa die voor eene bepaalde dienst zijn afgezonderd, om dit werk te doen verrigten door vaste personen tegen genot van eene geldelijke belooning, de bewerking hunner sawahs of andere voordeelen.

De plaatsvervanging onder 3°. bedoeld, is voornamelijk in gebruik bij het transport van gouvernementsgoederen en reizigers, het onderhoud van wegen en bruggen, het transport van gevangenen enz. De cotisatie sub 4°. heeft in den regel plaats voor het bezetten van wachthuizen, het snijden van gras voor de zoogenaamde regents- of negorij-postpaarden, het oppassen en verzorgen dier paarden, het bewaken van 's lands gebouwen en het overbrengen van brieven.

Eene belangrijke verligting van de heerendienstpligtigheid der bevolking kwam in 't laatst van 1867 tot stand door de reeds boven aangehaalde ordonnantien van 26 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 122 en 123), die het aantal heerendienstpligtigen ten behoeve der inlandsche hoofden en ambtenaren beperkten tot een voor elken rang aangewezen vast getal, uitsluitend ten behoeve hunner huishouding: tegen 26 925 vóór 1 October 1867, kwamen van af dien dag in de verschillende gouvernements-residentien (de Preanger regentschappen uitgezonderd), voor deze zoogenaamde pantjendiensten niet meer dan 17 272 heerendienstpligtigen dagelijks op, ongerekend nog het vervallen van de diensten die naar gelang der behoefte plagten gevorderd te worden voor den bouw en het onderhoud van de woningen van inlandsche hoofden, een en ander te gelijker tijd òf voor rekening van den lande òf ten laste der bewoners gebragt met volstrekte uitsluiting van eenige verpligte dienst of levering. (1)

De werking der bewuste ordonnantien wordt over het algemeen gunstig genoemd. Van misbruiken worden geene voorbeelden aangehaald. Klagten over moeijelijkheid van contrôle zijn alleen vernomen uit Tagal. Over 't algemeen echter heeft de bevolking zelve het besef van tegenover hare hoofden een onafhankelijk en meer gewaarborgd standpunt te kunnen innemen dan vroeger. In enkele gewesten hadden de hoofden den wensch te kennen gegeven naar vervanging der diensten door geld, hoofdzakelijk naar het scheen wegens het beperkend karakter der aanbevolen algemeene regels voor de verstrekking van dienstpligtigen te hunnen behoeve. Van twee regenten, dien van Lebak (Bantam) en van Kediri, wordt gemeld dat zij eigener beweging afstand deden van de hun toekomende dienstpligtigen.

Kort na de uitvaardiging der nieuwe regelingen met opzigt tot de inlandsche hoofden en ambtenaren rees de vraag, of de verstrekking van heerendienstpligtigen ook zou plaats hebben ten behoeve der bekleeders van nieuw ingestelde ambten, wanneer deze ambten van gelijke benaming zijn als die in *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 123. Blijkens de beslissing opgenomen onder n°. 2096 in het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*, was de Indische Regering van oordeel, dat aan zoodanige nieuw ingestelde ambten geheel hetzelfde regt moest worden verbonden.

In den aanvang van 1869 bestond aanleiding de vraag op nieuw in behandeling te nemen, nu ook met opzigt tot nieuw optredende titularissen in reeds bestaande betrekkingen. Bij een besluit van 8 Februarij 1869 besliste de Gouverneur-Generaal, dat in beide gevallen het onthouden van heerendienstpligtigen onbestaanbaar moest worden geacht. De motieven waren: dat zoodanige uitzondering inbreuk zou maken op het karakter der tractementsverhooging, vermits de heerendiensten, beperkt tot de aangegeven cijfers, werden toegestaan als eene *aanvulling* der nieuwe bezoldiging; en dat het stellen der bedoelde grenzen, waar, zoo als onderwerpelijk, algemeene grondslagen nopens eene bepaalde soort van diensten zijn aangenomen, ook niet kon liggen in de bedoeling van art. 57 regeringsreglement, aangezien »diensten die eenmaal gehandhaafd zijn, verschuldigd blijven volgens haren aard, ongeacht of het terrein harer werking eenigzins moge verwijden, altijd evenwel behoudens de krachten der bevolking, waaruit het voor haar gevorderd personeel getrokken moet worden."

(1) Omtrent de uitvoering der bepalingen nopens de huisvesting zijn onlangs regelen gesteld, waarover nader in hoofdstuk O.

Met opzigt tot de werking van het Indisch besluit van 18 Junij 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 59), houdende algeheel verbod van verpligte diensten bij 's lands algemeene pakhuizen, valt ten vervolge op vroegere mededeelingen (zie het vorig verslag bladz. 68) aan te teekenen, dat bedoelde werkzaamheden in 1867 (latere berigten zijn ten deze niet ontvangen), allerwege op Java in vrijen arbeid zijn verrigt, meerendeels op taak en voor het overige op daggeld, verschillende van 20 tot 50 cent. Slechts op drie plaatsen kwam het noodig voor de loonen te verhoogen, en wel te Tjikao (Preanger regentschappen) van 35 tot 40, te Tjilatjap (Banjoemas) van 21 tot 25, en te Djokjokarta (hier slechts gedurende zekere maanden) van 30 tot 40 cent. Bezwaar in het vinden van koelies, aanvankelijk te Tjikao eenigermate ondervonden, deed zich overigens nergens voor. Te Banjoewangi, waar in 1866 50 cent betaald werd, kon in 1867 met een dagloon van 42 cent worden volstaan. Pogingen om de benoodigde koelies door aannemers te doen leveren, gelijk reeds geschiedde te Batavia en in de residentie Bezoeki, zijn sedert geslaagd voor de residentien Probolinggo en Tagal, terwijl in de Preanger regentschappen de verpligting tot het leveren van pakhuiskoelies voortaan aan de transportaannemers zal worden opgelegd, zoodra de loopende contracten verstrijken. Voor Tjikao is reeds sedert medio 1868 een nieuw transport-contract op dien voet tot stand gekomen. Overigens blijkt dat in enkele gewesten hulp van het personeel der transportaannemers bij het zakken, wegen, buitenbrengen of opladen van producten, in meerdere of mindere mate feitelijk reeds bestaat.

Te Batavia, waar het verkrijgen van koelies geenerlei moeijelijkheid opleverde, is het, na de verstrijking onder ult. December 1866 van het ter zake met een aannemer bestaande contract, voorloopig althans meer verkieslijk geacht de aanwerving over te laten aan de algemeene pakhuismeesters, die zich hiertoe van zoogenaamde koeliemandoors bedienen. Te Samarang daarentegen worden maatregelen beraamd om de levering voortaan bij uitbesteding te doen plaats vinden. Voor Banjoewangi, waar vroegere pogingen van dien aard zijn mislukt, is men op het wederbeproeven eener uitbesteding bedacht.

In 't vorig verslag, bladz. 68, werd aangeteekend, dat in 1865 de inlandsche bevolking ter hoofdplaats en in 1866 die der overige gedeelten van de residentie Batavia ontheven was geworden van de verpligting tot het leveren van transportmiddelen of het doen van transportdiensten ten behoeve van den lande. Op grond van die bepaling meenden de civile autoriteiten aldaar, voortaan hunne bemiddeling te moeten weigeren tot het bekomen van transportmiddelen ten behoeve van het militair departement. Die opvatting werd door de Indische Regering niet beaamd, zoowel omdat de bewuste ontheffing niet geacht kon worden stilzwijgend te hebben buiten werking gesteld die artikelen van het algemeen reglement van administratie voor de landmagt, welke de bemoeijenis van het burgerlijk bestuur uitdrukkelijk voorschrijven, als omdat zoodanige tusschenkomst niet tot dwang jegens de bevolking zou behoeven te leiden, waar toch de burgerlijke dienst, die evenzeer behoefte heeft aan transportmiddelen, zich die eveneens buiten heerendienst verschaft. Sedert is die bemoeijenis, ook bij toetsing aan de bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 127 en 151, gehandhaafd gebleven. Ter opheffing van twijfel verklaarde de Indische Regering (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 20), dat noch door het bepaalde bij de aangehaalde *Staatsbladen*, noch door eenige andere sedert uitgevaardigde bepaling, de civile autoriteiten in het algemeen zijn ontheven van de verpligting om hunne tusschenkomst te verleenen tot voorziening in de benoodigde transportmiddelen ten behoeve van het leger en bij ontvangst en verzending van militaire goederen, alsmede tot voorziening in huisvesting en voeding van marcherende troepen en alleen reizende militairen, voor zooveel die bemoeijenis is voorgeschreven in het algemeen administratie-reglement voor de landmagt en in de instructie voor de magazijnmeesters der artillerie, natuurlijk met uitzondering der gevallen, waarin in een en ander van de zijde van het militair departement op andere wijze wordt voorzien.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Omtrent de persoonlijke diensten in de buitenbezittingen behelzen de berigten sedert het jongste verslag ontvangen, weinig nieuws In het gouvernement van Sumatra's West-

ust heeft van regeringswege nog geene algemeene rege-'ng van het onderwerp plaats gehad. Het gewestelijk en laatselijk bestuur draagt echter de meeste zorg dat de evorderde diensten (zie het verslag over 1865, bladz. 25) ot het hoog noodige beperkt blijven. Uit zijnen aard heeft e Sumatraan tegenzin in de heerendiensten, zoodat geval-en van onttrekking aan deze verpligting hier minder eldzaam zijn dan op Java, getuige de politierollen.

In de gewesten Benkoelen en Lampongsche districten ijn de heerendiensten (in dit laatste gewest inzonderheid a de regeling in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 137), weinig lrukkend.

Eene herziening van die in het Palembangsche, met name an de koelie- en antaran (geleide)-diensten, is aanhangig.)mtrent de diensten in 1867 aldaar verrigt, verdient ge-meld, dat door de bevolking waren gezet de telegraaphpalen an af Lahat tot op de grens van Benkoelen. Het onder-ioud daarvan was nog veelvuldig, wegens beschadiging loor olifanten.

Op Banka kwam eene belangrijke verligting tot stand door de regeling in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 78, reeds sedert 1 Januarij bevorens feitelijk toegepast.

Van de inboorlingen der residentien Riouw en Wester-afdeeling van Borneo worden geene heerendiensten gevor-derd ten behoeve van het Gouvernement, gelijk voor Riouw uitdrukkelijk is verklaard bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 1.

Aangaande de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo zijn sedert de opsomming van 1865 (zie het verslag over dat jaar, bladz. 27), geene nadere bijzonderheden ten deze gemeld.

Voor het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden werd voorloopig eene regeling uitgevaardigd bij ordonnan-tie van 24 Januarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 19). Waren de diensten aldaar reeds in 1865 verminderd door de af-schaffing van die ten behoeve van het burgerlijk en militair bouwdepartement (in de afdeelingen Oosterdistricten en Saleijer), die voor den bouw en het onderhoud van passan-tenhuizen (in de Zuiderdistricten) en die voor het over-brengen van dienstbrieven, de regeling van 1868 deed o. a. nog vervallen het leveren van wachtvolk bij de ambtelijke verblijven der Europesche ambtenaren en (in de afdeeling Zuiderdistricten) bij de passantenhuizen, zoomede het over-brengen van brieven per extra post (eene trouwens weinig voorkomende dienst). Reeds in 1867 werden de verpligte diensten op Celebes gering en voor de bevolking niet druk-kend genoemd.

Ook in de residentie Amboina was eene vermindering tot stand gebragt, zijnde aldaar in October 1867 de ver-pligte koeliediensten uitbesteed, terwijl mede werd afge-schaft het leveren door de bevolking der afdeeling Amboina van zoogenaamde wacht-orembaaijen, voor de gemeenschap in de baai van Ambon. In de afdeeling Banda worden geene heerendiensten ten behoeve van het Gouvernement gevorderd (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 42), evenmin in de residentien Ternate en Timor (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 41 en 68), in Ternate alleen eenige diensten der sul-tans-onderdanen uitgezonderd.

De regeling der heerendiensten in de residentie Menado (zie het vorig verslag, bladz. 69) is nog aanhangig. Intus-schen werden, in afwachting van de uitvaardiging der betrekkelijke algemeene verordening, de milde bedoelingen der Regering jegens de bevolking der Minahassa reeds voor een goed deel verwezenlijkt. Bij een besluit van 6 April 1868, n°. 4, werden met 1 Januarij 1869 in de Minahassa de volgende verpligte diensten afgeschaft: het verstrekken van transportmiddelen aan reizigers, behalve alleen ten behoeve van in dienst reizende landsdienaren niet in de residentie bescheiden, in het geval dat het dezen niet mo-gelijk is zich tegen billijke betaling transportmiddelen op andere (vrijwillige) wijze te verschaffen; het verstrekken van zoogenaamde kalakerang-paarden voor de dienst van den lande of zijne dienaren; het leveren van materialen; het bewaken der dorpen zoo bij dag als bij nacht, hetgeen geheel aan de gemeenten werd overgelaten, behoudens bevoegdheid van het gewestelijk bestuur tot het voorschrij-ven eener nachtwacht daar waar de noodzakelijkheid daar-van blijken mogt; (1) het bewaken van gouvernementsge-bouwen, behoudens vooraf te nemen voorzorgen in het belang der veiligheid van de in 's lands pakhuizen en bewaarplaatsen voorhanden goederen en gelden, en ein-delijk het bewaken van de negorijgebouwen, waaromtrent de gemeenten hadden te handelen zoo als zij zouden ver-meenen te behooren. Gelijke vrijheid zou voortaan aan de negorijen moeten gelaten worden in het oprigten of onderhouden van zoogenaamde kalakerang-huizen, terwijl ten opzigte van de bestaande kalakerang-huizen wier be-houd als nachtverblijf voor reizigers onvermijdelijk noodig mogt zijn, met de betrokken negorijen schikkingen tot hunne bestendiging zouden te treffen zijn.

Daar waar de controleurs zoogenaamde » loges" tot wo-ning hadden, werd aan dezen, ter uitkeering aan de be-trokken districtskassen, huishuur-indemniteit toegelegd, tot zoolang omtrent de overneming der bewuste loges of den bouw van 's lands wege van nieuwe controleurswoningen de noodige voorzieningen zouden getroffen zijn.

Eindelijk werd — behalve het verordende ten aanzien van schoolgebouwen en onderwijzerswoningen (waarover lager in hoofdstuk K, afd. I, § 2) — nog verklaard, dat de op een viertal plaatsen bestaande passarloodsen voor reke-ning der betrokken gemeenten konden worden aangehouden, doch dat voortaan het initiatief tot het oprigten en onder-houden van zoodanige loodsen geheel aan de betrokken negorijen zou moeten worden overgelaten.

Krachtens eene beschikking van October 1868 kwam nog als heerendienst te vervallen het brievenvervoer tus-schen Menado en de districts-hoofdplaatsen, waarvoor vaste postloopers werden in dienst gesteld.

(1) Dien ten gevolge zijn door den resident, bij een in de *Javasche Courant* van 26 Februarij 1869 afgekondigd reglement, op de vijf zee-plaatsen en in een drietal negorijen nachtwachten georganiseerd.

II. LANDELIJKE INKOMSTEN; BEDRIJFSBELASTING.

Even als in vorige jaren wordt eene gewestelijke aan-tooning van den aanslag der landrente, ditmaal over 1867 en 1868, aangetroffen in de statistiek nopens den eigen landbouw der bevolking (bijlagen AA en BB hier achter). Eene bijzondere aantooning bevattende eene verzameling der opgaven over het tijdvak 1836—1866, in verband ge-bragt met het cijfer van aanplant en eene berekening be-vattende der bouwsgewijze betaling, werd als bijlage I bij het vorig verslag gevoegd.

Bleek reeds hieruit hoezeer het bedrag der landrente in de verschillende gewesten uiteenloopt, eene berekening van den aanslag in verband tot de waarde der oogsten, als over de laatste vijf jaren hierachter te vinden in bij-lage K, stelt die onevenredigheid en ook de hier en daar bestaande geringheid nader in het licht.

De overgelegde statistiek doet zien, dat de betaling per bouw in genoemde vijf jaren geregeld het hoogst was in Kadoe (f $10\frac{1}{3}$ à f $11\frac{3}{4}$) (1), Pasoeroean (f $9\frac{1}{4}$ à f $10\frac{1}{4}$), Bezoeki (f $9\frac{1}{2}$ à f $10\frac{1}{4}$) en Probolinggo (f $8\frac{3}{4}$ à f $9\frac{3}{4}$), en geregeld het laagst in Patjitan (f 2 à f $2\frac{1}{2}$), Madura (f $2\frac{1}{4}$ à f $3\frac{1}{2}$), Madioen (f 3 à f $3\frac{1}{2}$), Rembang (f 3 à f $4\frac{1}{2}$) en Samarang (f $3\frac{1}{2}$ à f $4\frac{1}{4}$).

In verhouding tot de (veronderstelde) waarde van den oogst der padi was de aanslag het laagst in Madioen, namelijk 3.2 à 3.8 pct., Samarang 5.4 à 7.3 pct., Kediri 4 à 9 pct. en Tagal 4 à 11.5 pct. Het hoogst was de ver-houding in Bantam, waar de aanslag beliep 15.1 à 18.3 pct. van de geschatte geldswaarde van één bouw padi, in Pe-kalongan, waar het cijfer verschilde van 10.8 tot 13.9 pct., en in Kadoe, voor welk gewest 8.3 à 14.9 pct tot uitkomst verkregen wordt.

Zeer ongelijk doet deze verhouding tusschen opbrengst en betaling in enkele gewesten zich voor, bij vergelijking van het eene jaar met het andere.

Behalve in Tagal en Kadoe, zoo als uit de voorafge-gane cijfers blijkt, is zulks onder andere ook het geval in Krawang, waar in 1864 en 1865 betaald werd 12 en 12.4 pct., in 1866 5, in 1867 8.7 en in 1868 14.2 pct., in Rembang, waar de betaling achtereenvolgens 11, 10, 7.9, 5 en 16.5 pct. bedroeg, en in Banjoemas, waar in de beide eerstgenoemde jaren verschuldigd was 12 en 8.7, in 1866 8.5, in 1867 9, en in 1868 15.1 pct.

(1) Alleen maakt hierop eene uitzondering de berekening over 1868, volgens welke de betaling in Kadoe kwam te staan op slechts f 4.94 per bouw. Deze zoo afwijkende uitkomst, bij een nagenoeg gelijken aanslag als in 1867, is uitsluitend het gevolg van de meer naauwkeu-rige opgaaf der uitgestrektheid bouwgrond, zijnde in 1867 voor padi 1ste aanplant uitgetrokken 37 858 en voor polowidjo 1ste aanplant 23 006 bouws, welke cijfers in 1868 respectivelijk verschijnen als 69 446 en 58 275.

Aanteekening verdient dat gegevens als de bovenvermelde ook de aandacht der Indische Regering hebben bezig gehouden, en dat zij op pogingen bedacht is om, zonder te kort te doen aan § 4 van *Indisch Staatsblad* 1819, n°. 5, of aan het beperkende besluit van 12 Januarij 1867, n°. 7, betreffende de toepassing der uitkomsten van de statistische opneming op de heffing van landrente (zie het vorig verslag, bladz. 70), geleidelijk tot eene betamelijke en bestaanbare verbetering der opbrengst te geraken, in afwachting dat de grondslagen voor eene algemeene herziening zullen zijn aangenomen.

De aanslag der zoogenaamde landelijke inkomsten over de laatst bekende vijf jaren (met uitzondering van de bedrijfsbelasting, waarover lager afzonderlijk) kan voor Java en de afdeeling Pamakassan op Madura blijken uit het volgende overzigt.

Jaren.	LANDRENTE.			Tuinen en nipabosschen.		Vischvijvers. c.	AANMERKINGEN.
	Aanslag.		Onder ult. December achterstallig.				
1864.	f	10 640 800	f 12 000	f 25 600	f	203 300	*a.* f 5200 meer dan het eindcijfer in de aantooning betreffende de uitkomsten van de rijstcultuur over 1867 (bijlage AA), zijnde in de opgaaf daar ter plaatse niet begrepen het bedrag der belasting op de zoutwellen in het district Kradenan (residentie Samarang).
1865.		11 174 700	29 900	25 400		207 600	
1866.		11 062 700	91 600	28 300		229 400	*b.* Hieronder f 3100 wegens landrente van het huurland Simbang (Pekalongan) en f 5300 wegens belasting op de zoutwellen in Samarang, beide cijfers niet begrepen in de aantooning betreffende de rijstcultuur over 1868 (bijlage BB). Van daar het verschil met het eindcijfer van genoemde aantooning.
1867.	*a.*	11 301 600	81 100	26 700		215 000	
1868.	*b.*	12 078 500	119 800	25 600		232 300	*c.* De cijfers in 't vorig verslag zijn gebleken niet volledig te zijn geweest, door het ontbreken der opgaaf van Japara, in 1866 ten bedrage van f 32 000 (1867 f 31 900 en 1868 f 31 600). (Voor 1864 en 1865 het juiste bedrag niet gemeld zijnde, is daarvoor een rond cijfer van f 30 000 uitgetrokken.)

Ten slotte nog enkele, schoon niet volledige mededeelingen nopens de tegenwoordige opbrengst aan landrente van de gronden vroeger afgezonderd geweest voor de op hoog gezag ingestelde, doch sedert ingetrokken cultures van tabak, indigo en kaneel.

In Rembang werden vroeger gronden afgezonderd voor de tabakscultuur. Het laatste gouvernements-contract expireerde in 1865. Vermits de tabak geteeld werd als tweede gewas op velden, voor de rijstcultuur afgezonderd en als zoodanig in de belasting aangeslagen, hebben daarvan tegenwoordig geene andere heffingen plaats dan toen.

De gronden vroeger in Japara voor de hier bedoelde cultuur afgezonderd, worden thans gedeeltelijk voor de koffij- en overigens voor de rijstcultuur gebezigd en zijn onderworpen aan de gewone heffingen.

Van de 700 bouws sawah, vroeger in Kadoe voor de indigo-cultuur afgezonderd, wordt thans ongeveer f 4200 's jaars aan belasting geheven. De voorheen voor de indigocultuur in Bagelen afgezonderde 7000 bouws zijn weder ter beschikking van de bevolking gekomen voor den rijstbouw en in den gemeentelijken aanslag begrepen. Het cijfer der thans daarvan geheven wordende belasting bedraagt over 1868 f 94 000. De kleine uitgestrektheid velden, vroeger voor de kaneelcultuur in dat gewest gebezigd, brengt tegenwoordig f 583 aan landrente op.

De gronden, welke in der tijd in Pekalongan voor de indigo-cultuur werden bestemd, worden thans naar denzelfden maatstaf als de overige sawahs in de landrente aangeslagen.

In Tagal wordt aan belasting van de circa 3000 bouws, indertijd afgezonderd geweest voor de (reeds sedert 1841 en 1819) ingetrokken gouvernements-cultures van tabak en indigo, f 16 600 aan landrente geheven.

Voor Banjoemas, waar de gouvernements-indigocultuur omstreeks 4000 bouws innam, is de landrente-opbrengst der vrijgekomen velden minder volledig opgegeven. Alleen voor de afdeeling Poerbolinggo, waar de aanplant ruim 2100 bouws besloeg, staat een bedrag van ongeveer f 20 000 's jaars vermeld.

Nopens de overige gewesten, waar vroeger gouvernements-cultures hebben bestaan, onder andere Bantam, Krawang, Cheribon, Madioen en Bezoeki, zijn ten deze geene opgaven ontvangen.

Voor de buitenbezittingen komt als landrente in aanmerking de vertiening in het gouvernement van Celebes en de, in natura geheven wordende, dzakat-belasting in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Van de heffing op Celebes zijn uitgesloten de eilanden behoorende tot de afdeeling Makassar, zoomede de afdeelingen Saleijer, Bima en Tontoli; de beide laatsten omdat 's gouvernements gebied zich daar tot eene geringe uitgestrektheid bepaalt; de eilanden onder Makassar en de afdeeling Saleijer omdat daar geene bepaalde cultuur wordt gedreven en er bovendien sedert eenige jaren eene hoofdelijke belasting werkt.

De aanslag geschiedt verschillend, in de eene afdeeling vóór, in de andere na den oogst. In de afdeeling Zuider-districten worden in de vertiening ook aangeslagen de suikerrietvelden en zoutpannen.

Het bedrag der landrente, in 1866 f 172 952, beliep in 1867 en 1868 achtereenvolgens f 214 050 en f 183 784. Deze afwisselende aanslag staat in verband met de mindere of meerdere marktwaarde der padi in elk der genoemde jaren. De inning geschiedt door Europesche beambten, met medewerking van de inlandsche hoofden, die daarvoor 10 pct. collecte-loon genieten. De aanzuivering had vrij geregeld plaats.

In sommige landen van de Noorderdistricten en in het vroegere leenvorstendom Tello (afdeeling Makassar) wordt, in stede van landrente of vertiening, eene heffing gedaan onder den naam van *tesang*, van 1/3 van het padi-gewas in natura, welke padi, wanneer geene noodzakelijkheid bestaat om ze tot bibiet (zaad) te verstrekken, in het openbaar wordt verkocht. De opbrengst der tesang is in de laatste jaren niet opgegeven.

De zoogenaamde dzakat-belasting in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, bestaande in de heffing der tienden van het padi-gewas, werkt alleen in de afdeelingen Amoenthay, Martapoera, Kween en Doeson en Bekompai. Voor den aanslag bestaan commissien, wier leden gekozen worden uit te goeder naam en faam staande inlanders en die, gedurende den tijd dat zij werkzaam zijn, ingevolge eene regeling van April 1868, een daggeld genieten van f 1. Ook zouden, volgens den resident, in de afdeeling Amoenthay nog als landrente kunnen aangemerkt worden de belastingen, bekend onder den naam van *djawean*, *bras bakoel* en *soarah*, waaromtrent evenwel geene nadere bijzonderheden staan opgeteekend. Cijfers van opbrengst, ook van de dzakat-belasting, zijn evenmin vermeld gevonden.

Belasting op het bedrijf. Eene globale opgaaf van den aanslag en den achterstand dezer belasting in de laatste vijf jaren, met afzonderlijke bekendstelling van het aandeel daarin door de visschers gedragen, volgt hieronder. Zoo als reeds meermalen is herinnerd, was dit laatste bedrijf eertijds niet aan regtstreeksche heffing van 's lands wege onderworpen, maar aan eene heffing door middel van pachters. Te rekenen van 1 Januarij 1864 zijn echter de visschers onder de werking der bedrijfsbelasting gebragt, hetgeen eene belangrijke stijging van dit middel heeft ten gevolge gehad.

Jaren.	Aanslag, behalve die der visschers. A.	Aanslag der visschers. B.	Totaal van den aanslag.	Achterstallig op ultimo December.		
				Op den aanslag A.	Op den aanslag B.	Te zamen.
1864	f 590 300	f 256 100	f 846 400	Niet opgegeven.	Niet opgegeven.	Niet opgegeven.
1865	624 100	236 600	(1) 860 700	f 19 700	f 8 200	f 27 900
1866	652 200	215 500	(2) 867 700	21 400	8 000	29 400
1867	683 100	214 500	897 600	27 300	13 400	40 700
1868	715 300	215 900	931 200	21 200	20 600	41 800

(1) De vroegere opgaaf wees f 863 247 aan; sedert is gebleken dat het cijfer voor Bantam f 2591 te hoog was, zoodat het juiste cijfer bedraagt f 860 656.

(2) Het verschil met de opgaaf in 't vorig verslag is toe te schrijven aan eene verbetering van het cijfer voor Probolinggo en voor Bezoeki, hetwelk in stede van f 22 399 en f 24 367, zoo als aanvankelijk was opgegeven, nu blijkt te hebben bedragen f 40 657 en f 31 354.

Eene gewestelijke ontleding van den landaard der aangeslagenen en den gemiddelden aanslag per hoofd wordt, ten vervolge op bijlage K van 't vorig verslag, over de jaren 1867 en 1868 aangetroffen in bijlage L.

Het denkbeeld om de bedrijfsbelasting in de residentie Batavia in te voeren tegen intrekking van de (alleen in het district der »Stad en Voorsteden" werkende) pacht der belasting op de neringen enz. (*Indisch Staatsblad* 1849, n°. 52, bijlage lit. T), werd uit finantiele en andere oogpunten niet aanbevelenswaardig bevonden.

III. AGRARISCHE, STATISTISCHE EN TOPOGRAPHISCHE OPNEMINGEN.

§ 1. *Agrarische opnemingen.*

Het onderzoek naar de regten, welke de bevolking in de gouvernementslanden op Java en Madura op den grond uitoefent en van de ter zake bestaande gebruiken en instellingen, waartoe in Julij 1867 drie residenten zijn gecommitteerd (zie het vorig verslag, bladz. 70), en waaromtrent bijzonderheden zijn medegedeeld bij de Memorie van Toelichting op het wets-ontwerp tot aanvulling van art. 62 regeringsreglement (¹), is grootendeels beëindigd. In Mei 1869 liep het af in West- en Oost-Java, terwijl medio Maart jl. van de 110 districten, waaruit de zes op te nemen residentien van Midden-Java bestaan, 66 districten waren afgedaan. Bij het onderzoek, dat volgens het vastgestelde plan minstens in twee dessa's van ieder district moet worden ingesteld, zijn behulpzaam een of twee in het betrokken gewest geplaatste adsistent-residenten of controleurs, zoomede een aan elk dezer toegevoegd geschikt inlandsch hoofd.

Bij een besluit van 4 Mei 1866, n°. 6, behield de Indische Regering zich de beslissing voor, telkens na voorafgegaan onderzoek door den betrokken regent en controleur, aangaande klagten omtrent de verkrachting van het aan den inlander op Java toegekende regt van eerste ontginning, bedoeld bij art. 14 van *Indisch Staatsblad* 1819, n°. 5.

Bij de behandeling van eenige reclames van den hier bedoelden aard bleek echter, dat geene gegevens voorhanden waren om daarop eene regeringsbeslissing te gronden, terwijl bovendien de bevoegdheid der Regering om geschillen als de hier bedoelde te beslechten, met het oog op art. 78 regeringsreglement, haar in hooge mate betwistbaar voorkwam. Bij een besluit van 12 Maart 1868, n°. 25 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2116), kwam daarom het Indisch Bestuur op de beschikking van Mei 1866 terug, met opmerking aan de residenten, dat reclames rakende verkrachting van het regt van eerste ontginning voortaan, behoudens eenvoudige kennisgeving aan de Regering, ter beslissing behooren te worden overgelaten aan den bevoegden regter. Nogtans werd te gelijker tijd te rade gegaan met den directeur van binnenlandsch bestuur nopens de verwezenlijking van het reeds in 1864 besproken denkbeeld, betreffende het aanleggen en bijhouden van registers van de aanwezige en later te ontstane bezitters van rijstvelden, als bedoeld bij het aangehaalde art. 14, en om het aanleggen enz. van dergelijke registers ook uit te strekken tot al het reeds bestaande individueel grondbezit, hetzij het den algemeenen toestand van een gewest uitmaakt, hetzij het elders naast het gemeentebezit wordt aangetroffen.

Op enkele plaatsen is het voorgekomen dat ook op onontgonnen gronden van wege de bevolking aanspraken werden gemaakt. Bekendheid met het bestaan welligt van meer soortgelijke voorbeelden werd wenschelijk geacht. Te dien einde werden de residenten op Java en Madura, die van Batavia en de Vorstenlanden uitgezonderd, in den aanvang van 1867 aangeschreven tot het doen instellen van een naauwgezet onderzoek naar de vraag, of, en zoo ja, welke aanspraken de bevolking in hun gewest doet gelden op onontgonnen gronden. Nog vóór het einde des jaars waren al de gewestelijke rapporten ontvangen, die vervolgens zijn in handen gesteld van de commissie, belast met het groote onderzoek (¹).

In Maart 1868 is ook een grondig onderzoek gelast omtrent de vraag, bij wien in de Minahassa de eigendom van den bebouwden, onbebouwden en woesten grond berust. Tot dit onderzoek, hetwelk aan de verschillende controleurs is opgedragen, ieder voor zoo veel zijne afdeeling betreft, gaf aanleiding de aanvraag van een Europeesch ingezetene van Menado, om van het districtsbestuur van Tonsea woeste gronden te mogen in huur nemen. Nadere berigten nopens deze aangelegenheid zijn tot dusver niet ontvangen.

§ 2. *Statistische opneming van Java* (²).

Opneming. Liet zich blijkens het vorig verslag, bladz. 72, in 1868 de voltooijing van de residentien Pekalongan en Bagelen voorzien, die verwachting werd teleurgesteld, daar in een aantal (vroeger door niet zoo geoefend personeel opgenomen) districten van eerstgemeld gewest hermetingen noodig waren, en in Bagelen in toenemende mate terreinmoeijelijkheden werden ondervonden. In zijn jongst ontvangen rapport (van de eerste maanden van 1869) stelt de inspecteur als vrij zeker, dat van de vier in opneming zijnde residentien (Pekalongan, Bagelen, Tagal en Samarang) de opnemingsresultaten over $1^1/_2$ jaar (van de beide eersten natuurlijk eerder) volledig bekend zullen zijn. Het volgende staatje geeft een beknopt overzigt der meest belangrijke werkzaamheden door de vijf sectien gedurende 1868 verrigt. Met de (gedeeltelijke) hermeting van Cheribon en Banjoemas werd nog niet aangevangen.

(¹) Gedrukte stukken, zitting 1868—1869, n°. **126**.

(¹) De bedoelde rapporten zijn reeds aan de Staten-Generaal medegedeeld en gedrukt onder n°. **49** van de stukken der zitting 1867—1868.

(²) Over de topographische zie men in hoofdstuk D, § 3, de rubriek »*Militaire verkenningen.*"

GEWESTEN.	Van hoevele dessa's de sawahs en tegalvelden gemeten.		In hoevele dessa's de volkstelling verrigt.		In hoevele dessa's bijhoudings-registers ingevuld.		Hoeveelheid gemaakte net-dessakaarten op eene schaal van 1 : 2500.	
	1e halfjaar.	2e halfjaar.	1e halfjaar.	2e halfjaar.	1e halfjaar.	2e halfjaar.	1e halfjaar.	2e halfjaar.
Kadoe	»	»	»	»	»	»	189	»
Bagelen.	140	146	114	»	114	reeds vroeger in alle dessa's ingevoerd.	245	185
Samarang (2 sectien) . .	269	375	310	237	314	156	342	205
Pekalongan	248	226	199	177	199	177	192	348
Tagal	93	108	143	109	143	109	204	138
	750	855	766	523	770	442	1172	876

Ook in 1868 bevestigden de metingen de reeds vroeger gemaakte opmerking, dat de grootste verschillen tusschen de door het bestuur opgegeven hoeveelheid bouwgronden en die door de opneming bevonden, zich voordoen in de bergdistricten; in de benedenlanden, vooral daar waar gouvernementscultures zijn ingevoerd dan wel ingevoerd geweest, komt in den regel de bevonden uitgestrektheid de bekende meer nabij. Eene volledige aantooning der tot ultimo 1868 bevonden verschillen in de vier bovenvermelde residentien, respectivelijk sedert Februarij, April en Junij 1867 (tijdstip van wederopvatting van het werk na de voltooijing van Kadoe) (1), is ditmaal niet ontvangen. De enkele cijfers ter zake vermeld volgen hieronder, te gelijk met eene aanduiding der in 1867 en 1868 opgenomen districten.

Meting en volkstelling werden volbragt:

in Bagelen, in de districten Poerworedjo (meerder-bevinding aan sawahs niet opgegeven), Djenar (als voren), Tjangkreb (idem), Loano (52 °/o meer aan sawahs), Kaliwiro (49 °/o) en Sapoeran (29 °/o);

in Tagal, in de districten Tagal, Tjomal-lor, Tjomal-kidoel (hermeting), Pangka (in deze vier districten en in het reeds vroeger opgenomen Maribaija bedroeg de gezamenlijke meerder-bevinding aan sawahs gemiddeld 22 °/o), Krangdon (3 °/o), Gantoengan (61 °/o) en Bongas (niet opgegeven);

in Pekalongan, in de districten Keboemen (49 °/o), Wiradessa (?), Kalisalak (26 °/o), Sedaijoe (133 °/o), Sragi (?), Soebah (128 °/o); en

in Samarang, in de districten Salatiga (?), Tengaran (29 °/o), Kendal (12 °/o), Troeko (7 °/o) en Selokaton (?).

Omtrent de meerder-bevinding aan zielental is slechts voor twee residentien opgaaf gedaan: voor Tagal, waar het grootste verschil bedroeg 76 °/o (in Lebaksioe) en het kleinste 9 °/o (in meerdere districten), en Samarang, waar voor de districten Salatiga en Tengaran te zamen gemiddeld 23 °/o staat uitgetrokken.

Over 't algemeen werden in den laatsten tijd de resultaten door de dessahoofden steeds zonder bemerking aangenomen.

Ten aanzien der geschiktheid van het personeel luiden de berigten gunstig. Het tegenwoordig personeel der opneming — zegt de inspecteur — voornamelijk het inlandsche, is in de verste verte niet meer gelijk te stellen met dat, hetwelk vóór 3½ jaar daarbij werd aangetroffen; het heeft zich ontwikkeld in eene mate, dat naauwkeurig meten en teekenen thans tot de gewone eigenschappen van de meeste mantries behoort, terwijl het berekenen der grondinhouden, uit den aard der zaak zoo tijdroovend, met eene zeldzame vlugheid geschiedt.

(1) De uitkomsten in de toen reeds opgemeten gedeelten zijn bekend gesteld in het rapport van den inspecteur, dd. 24 November 1867, gedrukt bij de Indische begrooting voor 1868, tweede aanbieding (tweede zitting 1867—1868, 4, n°. 17).

Inspectiereizen zoo van den inspecteur als van den adjunct-inspecteur hadden geregeld plaats. Eerstgenoemde vestigde zich in 1868 tijdelijk te Pekalongan om er de bronnen te verzamelen voor het uit te brengen verslag nopens dit gewest.

In Maart 1868 werd met de Indische Regering te rade gegaan nopens de vraag, of niet de mogelijkheid bestond om het doel, dat men zich met de statistische opneming van Java voorstelt, met minder kosten en in minder tijd te bereiken. Een onderzoek naar hetgeen de ervaring nopens de doelmatigheid van den vastgestelden en thans werkenden voet der opneming had geleerd, bragt de Indische Regering, ook na raadpleging van de afdeeling statistiek der algemeene secretarie, tot het besluit, dat zonder het doel te schaden geene afdoende besparingen van tijd of geld mogelijk waren, dat eenige wijziging slechts wenschelijk bleek op een paar punten van ondergeschikt belang, maar dat overigens op het behoud der »grondigheid" van de opneming moest worden prijs gesteld als het eenige middel om eindelijk tot zoodanige mate van gewisheid omtrent het belastbaar vermogen der bevolking te geraken, als bereikbaar moest worden geacht.

Eene der wijzigingen, waartoe al dadelijk (in April 1869) besloten werd (ten aanzien der overige werd nadere overweging voorbehouden), betrof het niet verder kleuren der dessakaarten, hetgeen, behalve eenige besparing van tijd, ook het voordeel opleverde ze later beter geschikt te doen zijn voor het werk der kadastrering.

Bij haar antwoord heeft de Regering hier te lande zich verklaard voor het krachtig voortzetten der opneming, en zulks (behoudens de verbeteringen, waarvoor onderdeelen vatbaar mogten blijken) in hoofdzaak op den tegenwoordigen voet.

Bijhouding. In de residentien Kadoe en Bagelen en in de 28 (van de 52) districten der residentien Tagal, Pekalongan en Samarang, waar in de eerste maanden van 1868 de bijhouding van het dessa-register was ingevoerd, werden gedurende 1868 met opzigt tot den loop der bevolkingsstatistiek, of liever aangaande den invloed daarop der geboorten en sterfgevallen, en der vestiging van of verhuizing naar elders, de uitkomsten verkregen, districtsgewijze hierachter aangetoond in bijlage M.

De veranderingen in den aard of de bestemming der gronden, waar zij reeds door het bijhoudingspersoneel werden geconstateerd (in Kadoe en Bagelen in alle districten, in Samarang in 6, in Pekalongan in 8 en in Tagal in 5), waren in de vier laatstgemelde gewesten respectivelijk ten getale van 161, 40, 45 en 36, en in Kadoe, van 1 September (toen de lager te vermelden achterstand was bijgewerkt) tot ultimo December 1868 alleen 113.

Gewestelijk kunnen nog de volgende bijzonderheden worden vermeld.

In Kadoe, waar zich vroeger geene dessaschrijvers be-

vonden (alleen de penatoe's of zoogenaamde tusschenhoofden konden in den regel schrijven en lezen) waren er bij het eind van 1868 op 3467 dessa's 1760, zoodat de meeste schrijvers aldaar meerdere dessa's hebben bij te houden; voor het meerendeel bepalen zij zich, uit hoofde van hunne ongenoegzame ontwikkeling, tot klad-aanteekeningen, waaruit de districtsmantrie op de rapportdagen de mutatien in het dessa-register overneemt.

De mantries echter moeten menigwerf zich in persoon naar de dessa's begeven, om aldaar de mutatien, door den schrijver verzameld, in het dessa-register op te teekenen; deze laatste, dit werk geheel vrijwillig en zonder belooning verrigtende, blijft dikwerf van de rapportdagen weg; gedurende 1868 bedroeg het gemiddeld aantal wegblijvenden niet minder dan 34 à 35 pct. Hiertegenover valt echter mede te deelen dat het gehalte eenigermate verbetert; het getal van hen die in staat zijn de mutatien zelf in het register te boeken, neemt toe. De invulling blijft nogtans onderworpen aan contrôle op de rapportdagen. De opteekening der bevolkingsmutatien in het dessa-register geschiedt met streepjes; alleen de bijhouding der heerendienstpligtigen heeft nominatief plaats. Er wordt in deze residentie getracht de dessa's zooveel mogelijk bijeen te voegen; voornamelijk die dessa's, welke meestal denzelfden naam dragen en, van elkander slechts onderscheiden door toevoeging van windstreken als anderzins, vroeger zijn vereenigd geweest, en eerst in later tijd zijn gesplitst geworden. Bedoelde maatregel wordt gezegd eene heilzame vermindering van het aantal dessa-bestuurders en daardoor te gelijker tijd eene vermeerdering van heerendienstpligtigen met zich te brengen.

De bijhouding der grondveranderingen ondervond in 't laatst van 1867 eenigen stilstand, doordien de betrokken dessabewoners ongenegen waren om zonder betaling bij het doen der opmetingen behulpzaam te zijn. In den aanvang van 1868 werd hierin voorzien, zoodat met behulp van een zestal mantries, hiertoe van de opneming achtergelaten, op 1°. September 1868 ook dit gedeelte der bijhouding op geregelden voet was gebragt en de achterstand bijgewerkt. Van medio Februarij tot 1 September 1868 werden in Kadoe niet minder dan 2202 veranderingen van den hier bedoelden aard geconstateerd, opgemeten en op de kaarten ingevoegd.

In Bagelen werkt de bijhouding in den regel naar wensch, en worden de veranderingen in het bevolkingscijfer reeds algemeen door de dessa-schrijvers zelven op naam aangeteekend, terwijl van de heerendienstpligtigen en de mutatien onder dezen een afzonderlijk nominatief register door den districts-mantrie wordt aangehouden. Van de 2654 dessa's hadden er bij het eind van 1868 2452 schrijvers, eene verhouding die zeer gunstig mogt heeten. De bevolking is er reeds aan gewoon om van alle mutatien, welke ook, kennis te geven aan de dessa-schrijvers. Deze wonen trouw de rapporten der mantries bij; uitzondering is het, wanneer zij zonder billijke reden van verhindering niet verschijnen.

Ook in Pekalongan geschiedt zonder groot bezwaar de gansche bijhouding reeds nominatief; echter worden de registers voor alsnog door de mantries aangehouden. Bezwaren van bijzonderen aard doen zich hier niet voor. Op een getal van 1406 dessa's ontbreken 324 schrijvers; van de 1082 zijn er 935 die lezen en schrijven kunnen (de overigen worden daarin nog geoefend).

In Samarang is de verhouding der dessa-schrijvers tot het aantal dessa's eveneens zeer voldoende; minder is dit het geval met hunne bekwaamheid. Nog steeds moet het dessa-register worden ingevuld door de districts-mantries en wel op de rapportdagen uit de door de schrijvers gemaakte aanteekeningen; alleen de mutatien onder de heerendienstpligtigen worden nominatief bijgehouden. Daar de schrijvers in het regentschap Demak en het district Oenarang der afdeeling Salatiga herhaaldelijk klagten inbragten, dat de bevolking de in hare huishouding, enz. voorgevallen mutatien niet opgaf, en vergetelheid voorwendde, zoo was ter tegemoetkoming, aan ieder huisgezin een biljet uitgereikt de zamenstelling van het gezin vermeldende. Zoodanig biljet wordt bij elke voorgevallen verandering door den betrokkene aan den dessa-schrijver bezorgd, om er de vereischte bijvoeging of doorhaling op te bewerkstelligen; deze maatregel werkte naar wensch. In de uitgestrekte districten Salatiga en Tengaran (regentschap Salatiga) was insgelijks met goed gevolg eene bijzondere regeling gemaakt, om aan de ongeregelde opkomst der dessa-schrijvers te gemoet te komen. Elk dier districten werd namelijk in 4 onderafdeelingen gesplitst, en in elke van deze eene dessa gekozen, het best tot verzamelplaats geschikt. Op die wijze werden in stede van op één plaats op vier plaatsen in hetzelfde district rapportdagen gehouden, en alzoo de afstanden door de schrijvers af te leggen belangrijk verminderd.

Het minst goed werkt de bijhouding in de residentie Tagal. De opkomst van de dessa-schrijvers, vooral in de districten Maribaija en Pamalang laat zeer veel te wenschen over, ondanks de daarover door den chef van het kadastraal statistiek bureau uitgeoefende geregelde contrôle.

Ten einde de schrijvers zooveel mogelijk te gemoet te komen door op meerdere plaatsen in het distr ct rapportdagen te houden, zijn ook hier enkele groote districten in kringen verdeeld. De bijhouding der mutatien geschiedt zooveel mogelijk nominatief.

In de vroeger opgenomen gewesten Cheribon en Banjoemas, waar eerst in 1867 bijhoudingspersoneel werd in dienst gesteld, omvatte de bijhouding (die hier natuurlijk door heropneming moest worden voorafgegaan), in afwachting der aanstelling van personeel voor de te doene hermetingen, nog enkel de bevolkingstatistiek. In Cheribon, waar met de bijhouding op den bedoelden voet van de districten Sindanglaut, Loearkotta en Lossari was aangevangen, waren de werkzaamheden nog grootendeels van voorbereidenden aard; mantries en dessa-schrijvers moesten eerst de noodige opleiding erlangen. In Banjoemas leverde het vinden van geschikte personen minder bezwaar, omdat daar nog veel van het vroegere personeel kon benuttigd worden. Over het tweede semester van 1868 werden dan ook in 7 (door den chef van het kadastraal statistiek bureau heropgenomen) districten de bevolkingsmutatien geregeld bijgehouden, en was het werk in de 12 overige genoegzaam voorbereid om daarmede spoedig in 1869 te kunnen doen aanvangen. De resultaten dezer bijhouding over zes maanden zijn mede opgenomen in de bovenaangehaalde bijlage M.

§ 3. *Civiel topographische en statistische opneming van Celebes.*

De opneming van Zuid-Celebes werd gedurende 1867 en 1868 voortgezet: ten zuiden, in de gouvernements-afdeeling Oosterdistricten, en wel in de onderafdeeling Boelekomba, en ten noorden (alleen gedurende een gedeelte van 1867) in de rijken Boni, Soppeng, Wadjo en Sidenring. In de onderafdeeling Boelekomba, waar in Januarij 1867 de sedert ultimo 1863 gestaakte werkzaamheden weder opgevat waren, werd gedurende 1867 door 2 opnemers opgemeten en op de schaal van 1:10 000 in kaart gebragt eene oppervlakte van 165 vierkante palen.

Een der opnemers was echter slechts zes maanden in de Oosterdistricten werkzaam, in welk tijdsverloop door hem 57 vierkante palen werden opgemeten, toen hij in Julij 1867 met andere bezigheden werd belast. Gedurende 1868 werd het werk weder geregeld door 2 opnemers voortgezet, waarvan de een gedurende 12 maanden voltooide 113, en de ander gedurende 10 maanden 100 vierkante palen. Vóór zijne aankomst in de Oosterdistricten was laatstgemelde met de opneming van Boni en van eenige Bonische onderhoorigheden ten noorden der Tjinrana-rivier gereed gekomen. Gedurende het eerste halfjaar 1869 werd door den één in de onderafdeeling Boelekomba opgemeten en in kaart gebragt eene uitgestrektheid van bijna 60, en door den ander, in de onderafdeeling Bikeroe, van 53 vierkante palen.

In de rijken Soppeng, Wadjo en Sidenring waren bij het einde van 1866 opgenomen en op de schaal van 1 : 50 000 in kaart gebragt 392 vierkante palen, en was dit cijfer in Junij 1867 reeds geklommen tot 730, toen het werk wegens den op den opnemer gepleegden moord (zie het vorig verslag, bladz. 22), tijdelijk moest worden gestaakt. De afwerking der door hem nagelaten kaarten werd daarop opgedragen aan een der opnemers uit de afdeeling Oosterdistricten, die daartoe in Julij 1867 naar Macassar werd opgeroepen. Gedurende het grootste gedeelte van October 1867 werden door dezen, gezamenlijk met den eenigen destijds in de Oosterdistricten aanwezigen opnemer, eenige verkenningen in Mandhar gedaan. In Augustus 1868 kwam de netkaart van Soppeng met het daarbij behoorende Mario-ri-wawo gereed. Inmiddels was door denzelfden ambtenaar, bij gelegenheid van een onderzoek naar het aanwezen

van steenkolen, ook opgenomen en op de schaal van 1 : 50 000 in kaart gebragt eene streek, Tanamea genaamd, ten zuiden van de Palesbaai; voorts in Goa een nieuw aan te leggen verbindingsweg getraceerd, en eindelijk waren door hem verschillende opnemingen gedaan en kaarten gemaakt, betrekking hebbende tot de troepenbewegingen in de afdeeling Noorderdistricten. Bij het einde van 1868 hield hij zich onledig met het teekenen der netkaart van Boni, die in April 1869 werd afgewerkt. In het laatst van Mei jl. is door dezen opnemer een begin gemaakt met de opneming op de schaal van 1 : 10 000 van het eiland Saleijer.

Een vierde, eerst in 1868 in dienst gestelde opnemer was overigens bijna het geheele jaar en ook onder ultimo Junij jl. nog bezig met het opmeten en op de schaal van 1 : 2000 in kaart brengen van de afdeeling Macassar, voornamelijk van de hoofdplaats.

IV. POSTWEZEN.

§ 1. *Brieven- en paardenposterij.*

Brievenposterij. Was in 1867, zoo als reeds in 't vorig verslag werd opgeteekend, het *binnenlandsch* brievenverkeer geklommen van 1 467 384 tot 1 548 957 portbetalende brieven, ook in 1868 hield die toeneming ad $5^1/_2$ percent in gelijke mate stand, daar de brievenbeweging een totaal gaf van 1 635 974. De daarop geheven porto's bereikten in genoemde drie jaren achtereenvolgens een totaal van f 173 600, f 182 469 en f 191 733.

Aangeteekende brieven telde men in 1866 38 867, in 1867 45 573 en in 1868 56 442. Door middel van postwissels werd in diezelfde jaren overgemaakt achtereenvolgens f 1 493 609, f 1 724 854 en f 1 807 827.

Op een tweetal plaatsen (Anjer en Bezoeki) moest in 1867 wegens de drukke werkzaamheden de post- weder van de telegraaphdienst afgescheiden worden, en werden op genoemde plaatsen respectivelijk in Februarij en Maart 1867 afzonderlijke postcommiezen aangesteld. In den loop van 1868 werd met de scheiding voortgegaan en was zij bij het eind van dat jaar op alle plaatsen waar beide diensten nog vereenigd waren, tot stand gekomen.

Bij eene beschikking van October 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 124) werden in het belang van den geregelden gang der dienst eenige nadere voorzieningen ten aanzien van het postwezen genomen, bestaande in eene versterking van het personeel op het hoofdbureau en in eene betere bezoldiging der chefs van sommige postkantoren ook in de buitenbezittingen. Bij die gelegenheid werd ook een hulppostkantoor gevestigd op het eiland Onrust, vermits de toenemende correspondentie niet toeliet den chef van het marine-etablissement langer met de behandeling der postzaken aldaar belast te doen blijven.

Voor de buitenbezittingen bepaalden zich overigens de nadere voorzieningen tot eene vermeerdering van het getal postloopers in de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, terwijl in de residentie Menado, waar het brievenvervoer tot dusver eene heerendienst was, zoodanige personen werden in dienst gesteld voor de postdienst tusschen Menado en de districts-hoofdplaatsen der Minahassa; voor het brievenvervoer tusschen Menado en Kema bestond het voornemen eene uitbesteding te beproeven, hetgeen ook uit een geldelijk oogpunt de voorkeur scheen te verdienen, vermits het overbrengen toch gedurende het grootste gedeelte des jaars per mailstoomer zou geschieden, en van eigene middelen (postboden of postillons) alleen in den westmoeson zou gebruik zijn te maken, omdat de mailboot in dat jaargetijde Menado niet kan aandoen.

Over eene nadere regeling van de aangelegenheden der brievenposterij is in de eerste helft van 1869 met den Gouverneur-Generaal in gedachtenwisseling getreden. De Indische adviezen nopens eene herziening van het lage uniformport worden nog te gemoet gezien.

De *buitenlandsche* brievenbeweging, dat is die per landmail, zijnde het getal zeebrieven luttel (in 1866 1504, 1867 1642 en 1868 2278) wees, althans in 1867, weder eenigen teruggang aan; terwijl het totaal in 1865 geklommen was tot 311 644 brieven, beliep het in 1866 slechts 304 104, in 1867 295 154 en in 1868 298 077.

Het verkeer van drukwerken bleef daarentegen toenemen: van 627 770 vellen in 1866, klom het in 1867 tot 655 794 en in 1868 tot 665 239. Eene aanwijzing naar gelang der verzending van en naar Nederland of van en naar den vreemde, benevens van het bedrag der geheven porto's, een en ander afzonderlijk voor brieven en drukwerken, is vervat in het volgend driejarig staatje:

JAREN.	BRIEVEN.				DRUKWERKEN.				*AANTEEKENING.*
	Per gesloten Nederl. mail.		Per losse vreemde mail.		Per gesloten Nederl. mail.		Per losse vreemde mail.		
	Stuks.	Porten.	Stuks.	Porten.	Stuks.	Porten.	Stuks.	Porten.	
1866	213 824	f 250 317	90 280	f 61 469	516 353	f 52 950	111 417	f 11 241	Van het opgegeven aantal *brieven* werden in : 1866 ontvangen 149 809 stuks. verzonden 154 295 » 1867 ontvangen 142 574 » verzonden 152 580 » 1868 ontvangen 146 989 » verzonden 151 088 »
1867	221 511	237 230	73 613	56 991	543 086	56 589	112 708	9 333	Van het opgegeven aantal *drukwerken* werden in : 1866 ontvangen 500 492 vellen. verzonden 127 278 » 1867 ontvangen 523 173 » verzonden 132 621 » 1868 ontvangen 546 861 » verzonden 118 378 »
1868 . . .	221 627	227 639	76 450	59 490	552 825	58 536	112 414	9 463	

In het reglement op de briefwisseling tusschen Nederland en Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 24) kwam eene wijziging bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 109, ter verzekering eener meer bespoedigde terugzending van rebut- en onbestelbare brieven.

Voorts werd bij Koninklijk besluit van 12 Junij 1868, n°. 41 (*Indisch Staatsblad* n°. 95), het port geregeld der monsters of stalen van koopwaren, die tusschen het rijk en Nederlandsch Indie, via Marseille en Southampton, worden verzonden in de gesloten brievenmalen.

Van de jongste regeling van het briefport bij verzending langs beide wegen, zoomede langs den weg van Triëst (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 59), werd reeds in 't vorig verslag gewag gemaakt. Sedert is in het briefport over Triëst, ten gevolge der van de betrokken vreemde regeringen of postadministratien verkregen vermindering op de kosten van vervoer der gesloten mailpakketten, eene nadere aanmerkelijke verlaging tot stand gekomen bij Koninklijk besluit van 7 Maart 1869, n°. 37 (*Indisch Staatsblad* n°. 40), en wel van f 1 tot f 0,65 per enkelen brief.

Van het reglement dd. $\frac{27 \text{ Februarij}}{2 \text{ Maart}}$ 1868, houdende bepalingen van orde en huishoudelijken aard tusschen de Fransche en Nederlandsche postadministratien vastgesteld,

ter uitvoering van de postconventie van 22 Januarij te voren, werd in Indie alsnog afkondiging gedaan bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 18.

Het volgend staatje geeft een overzigt der ontvangsten en uitgaven van de brievenposterij over de laatste drie jaren.

Jaren.	ONTVANGSTEN (Zuiver bedrag).			UITGAVEN.					
	Porto's en regt van 1 pct op geld-artikelen.	Gedebiteerde postzegels.	Te zamen.	Tractementen van personeel: bij de postkantoren.	Tractementen van personeel: bij het brievenvervoer.	Fourrage voor de paarden en buffels.	Diverse andere uitgaven.	Internationale correspondentie.	Te zamen.
1866	f 387 867	f 38 940	f 426 807	f 312 324		f 217 367	f 184 495	f 30 180	f 744 366
1867	385 013	43 640	428 653	f 152 708	f 182 288	207 623	187 926	38 177	768 722
1868	398 297	46 790	445 087	*a*	*a*	203 911	*a*	33 439	771 120

a. De cijfers dezer kolommen zijn ditmaal niet gesplitst opgegeven.

Paardenposterij [1]. Gelijk de invoering der comptabiliteitswet (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 106), met ingang van 1 Januarij 1867, in menig opzigt verandering bragt in de tot dusver gevolgde wijze van beheer van 's lands geldmiddelen, was dit mede het geval, wat betreft die ten behoeve van 's Gouvernements paardenpost, waarvan de administratie in 1866 nog ressorteerde onder het direct beheer der hoofden van gewestelijk bestuur.

Dientengevolge bepaalde de directeur van binnenlandsch bestuur, naar aanleiding van art. 7 der algemeene bepalingen tot verdere uitvoering van het reglement op de brievenposterij in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 5), met ingang van 1 Januarij 1867 voorloopig en in afwachting eener nadere regeling, het volgende: dat de chefs der postkantoren zijn belast met de administratie van den paardenpost; dat zij daarbij in acht nemen de voorschriften, opgenomen bij de artikelen 67 tot en met 76 der ambtelijke voorschriften van Januarij 1864 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1520); dat behoudens het algemeen toezigt van de hoofden van gewestelijk bestuur, die chefs, mede ten opzigte dezer administratie, ondergeschikt zijn aan den inspecteur der posterijen, die hun de vereischte bevelen doet toekomen, en aan wien zij alle administrative bescheiden inzenden; en dat de uitgaven ten behoeve van den paardenpost op dezelfde wijze worden verantwoord als die van den brievenpost.

Het aantal trekdieren ten behoeve van den gouvernements-paardenpost bestond, volgens de complete sterkte, uit 922 paarden en 190 buffels. Tusschen Soerabaija, Pasoeroean, Probolinggo en Malang en op de binnenwegen der regentschappen Pasoeroean en Bangil worden de paarden door een aannemer verstrekt. In de residentie Soerakarta bestaat buiten de gouvernements-posterij langs de lijnen Samarang en Djokjokarta nog eene paardenposterij langs de route naar Ngawi (Madioen), die door den soesoehoenan wordt bekostigd. Bovendien is op de hoofdplaats Soerakarta sedert jaren eene particuliere posterij gevestigd, die eene doorloopende dienst tot Samarang en Djokjokarta georganiseerd heeft, zoomede in de rigting naar Ngawi.

Een overzigt van de geldelijke uitkomsten der gouvernements-paardenposterij in de laatste drie jaren volgt hieronder:

Jaren.	ONTVANGSTEN.						UITGAVEN.			
	Particuliere reizigers: Aantal verstrekkingen.	Particuliere reizigers: Bedrag.	Dienstreizigers: Aantal verstrekkingen.	Dienstreizigers: Bedrag (fictief).	TE ZAMEN: Aantal verstrekkingen.	TE ZAMEN: Bedrag.	Tractementen.	Fourrage voor de paarden en buffels.	Diverse andere uitgaven.	TE ZAMEN.
1866	622	f 41 143	2718	f 138 103	3340	f 179 246	f 46 974	f 135 149	f 57 523	f 239 646
1867	592	40 103	3675	147 006	4267	187 109	46 869	129 797	46 517	223 183
1868	527	34 240	3763	166 046	4290	200 286	*a*	132 876	*a*	231 829

a. De cijfers dezer kolommen zijn ditmaal niet gesplitst opgegeven.

§ 2. *Pakketvaart.*

De mail- en pakketvaartdienst in den Indischen archipel werd in 1867 en 1868 zonder eenige stoornis bewerkstelligd door de stoomschepen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, ingevolge het met haar aangegaan contract, terwijl de aansluiting met de Fransche maildienst tusschen Marseille en China geregeld eenmaal 's maands werd onderhouden door een stoomer van de Messageries Impériales de France.

De maatschappij der heeren Besier en Jonkheym, welke een zestal stoomschepen der vorige firma Cores de Vries

[1] De wenk der Commissie belast geweest met het onderzoek van het regeringsverslag 1865, betreffende het soms verleenen aan particulieren van kostelooze beschikking over de gouvernements-postpaarden (zie het rapport gedrukt onder n°. 44 van de stukken der zitting 1868/69, bladz. 10) is voor zooveel noodig bij het Indisch Bestuur overgebragt.

had aangehouden, waarvan er geregeld vier in de vaart waren in concurrentie met de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, hield met 1 October 1868 op, en verkocht haar materieel aan de Stoomvaartmaatschappij, waarvan er drie (1) na keuring in de vaart van genoemde Maatschappij werden toegelaten. De vloot dezer laatste onderneming, sedert den aanvang van 1868 van 11 tot 12 stoomschepen vermeerderd, werd daardoor op 15 gebragt, als: *Koning Willem III*, *Koningin Sophia* (beide van 200 paardenkracht), *Singapoer* (160 pdk.), *Baron Sloet van de Beele* (150 pdk.), *Minister Fransen van de Putte*, *Baron Bentinck*, *Vice-president Prins*, *Koningin der Nederlanden* (alle van 120 pdk.), *Menado* (90 pdk.), *W. Cores de Vries*, *Minister van Staat Rochussen*, *Batavia* (alle van 80 pdk.), *Vice-admiraal Fabius* (70 pdk) en eindelijk *Sunda* en *Betsy* (beide van 40 pdk.).

Behalve de reeds in 't vorig verslag besproken uitbreiding van de vaart op Palembang en Muntok en de opneming van Telok Betong (Lampongsche districten) in de lijn Batavia-Padang, een en ander tegen verhoogd subsidie, kwam in December 1868 ook eene gesubsidieerde maandelijksche lijn in werking tusschen Padang en de noordelijke havens van Sumatra's Westkust.

In November 1868 ondernam de Maatschappij eene vijfde reis per maand langs de noordelijke kustplaatsen van Java in verbinding met Bandjermasin.

De lijn langs Java's Noordkust wordt voortdurend met goed gevolg bevaren. In den westmoeson had men door den slechten toestand van de reede van Samarang met groote moeijelijkheden te kampen, zoodat het meermalen onmogelijk was daar te lossen. Aan deze bezwaren werd, ten gerieve van den handel, door het overvoeren der goederen met latere booten, zooveel mogelijk te gemoet gekomen.

In 1867 werden door de vloot afgelegd 225 444 Engelsche mijlen tegen 177 384 Engelsche mijlen in 1866, terwijl het aantal overgevoerde passagiers in laatstgemeld jaar 28 677 en in 1867 35 266 bedroeg. Deze meerdere mutatie was oorzaak dat de volgende opklimming van inkomsten plaats had: 1ste semester 1866 f 720 021; 2de semester f 913 135; 1ste semester 1867 f 1 017 089; 2de semester f 1 100 163. Over 1868 zijn dergelijke gegevens nog niet vermeld gevonden.

De vraag werd in 1867 in overweging genomen, of de Regering geacht moest worden door haar contract met de Stoomvaartmaatschappij afstand te hebben gedaan van hare bevoegdheid om met vaartuigen der oorlogs- of gouvernementsmarine troepen enz. over te voeren, anders dan met betaling der volle vracht aan de Maatschappij. De Regering gaf als hare meening te kennen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2049) dat van het door de Maatschappij op de gesubsidieerde lijnen bedongen uitsluitend vervoer onder anderen waren uitgezonderd expeditionaire troepen met hun materieel en alle verdere benoodigdheden, voor zoover zij die met zich voeren.

In strijd met de opvatting der Regering beweerde de Maatschappij dat de bepaling in het contract, waarbij de Regering zich verbonden heeft om » bij uitsluiting gebruik te maken van de schepen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij tot het doen overvoeren van passagiers, gelden en goederen" ook toepasselijk is op den overvoer van troepen die ten oorlog gaan. Een door haar ingestelde eisch tot schadevergoeding ter zake van den overvoer met oorlogsschepen van Java naar Sumatra van troepen voor de Pasoemah-expeditie werd door den Indischen regter toegewezen voor zooveel de overvoer geschied was van en naar plaatsen, tusschen welke volgens art. 1 van het contract eene directe verbinding bestaat. Tegen deze beslissing is door de Indische Regering hooger beroep aangeteekend.

Buiten de bovengenoemde pakketbooten waren in 1867 en 1868, voor zooveel noodig met vergunning van de Regering overeenkomstig *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 146 (zie het vorig verslag bladz. 111/112, zoomede *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2090), op Java en Sumatra nog de volgende meerendeels kleinere stoomschepen in de vaart:

de stoomers *Tjitarum*, *Tjiliwong* en *Willem* (de beide eerste respectivelijk groot 53 en 29 last) voor het vervoer van personen en het slepen van vaartuigen naar en van de reede van Batavia en nabij gelegen plaatsen, waaronder ook het slepen naar en van Moeara-Gembong van de ijzeren laadschouwen bestemd tot het afhalen der producten van Tjikao naar Batavia;

de ijzeren schroefstoomprauwen n°. 1, 2 en 3 voor goederenvervoer tusschen den vasten wal en de reede van Batavia;

het ijzeren raderstoomschip *Adèle* voor goederenvervoer langs de rivier Tjitarum (in 1868 gezonken);

het houten raderstoomschip *Kebon Dalem*, groot 40 last, voor personen- en goederenvervoer tusschen Samarang en Batavia en tusschenliggende havens, en enkele malen ook tot Padang (in 1868 is deze dienst gestaakt en de boot in Japan verkocht);

de stoomschepen *Javaan* en *Samarang* (respectivelijk groot 31 en 25 last) voor diensten op de reede van Samarang en voor het slepen van vaartuigen langs de noordkust van Java;

het stoomschip *Little John* voor goederenvervoer langs de Solo-rivier (in den laatsten tijd buiten dienst);

de houten raderstoomsleepbooten *Ardjoeno* en *Semiroe*, groot 58 en 56 last, en elk van 50 paardenkracht, waarvan (in 1867) de eerste in de wateren van Soerabaija en de andere een tijd lang in straat Sunda en vervolgens in straat Bali gestationeerd was;

het ijzeren schroefstoomschip *de Hoop*, groot 105 last, te Soerabaija tehuis behoorende, voor goederenvervoer langs Java's Noordkust (in 1869 te Singapoer verkocht);

de raderstoomprauw *Soengiet*, groot 6 last, voor het personenvervoer tusschen Soerabaija en Grissee;

de stoomboot *Onderneming*, groot 14 last, voor personen- en goederenvervoer tusschen Padang, Priaman en Painan (Sumatra's Westkust);

en eindelijk het voor particulier gebruik in dienst zijnde houten raderstoomschip *Coquette* en de ijzeren schroefstoomsloep *Melatti*, beide van den eigenaar der Pamanoekan- en Tjiassemlanden, zoomede het stoomschip *Eersteling*, groot 46 last, behoorende aan de Billiton-maatschappij.

Het plan eener directe of indirecte stoomgemeenschap tusschen Java en Australie (zie het vorig verslag, bladz. 76) is sedert niet nader tot zijne verwezenlijking gebragt. De meening dat het contract met de Peninsular and Oriental Company voor de dienst tusschen Point de Galle en Australie in Februarij 1869 ten einde liep, is volgens bekomen inlichtingen gebleken minder juist te zijn geweest.

Met het oog op de aanstaande opening van het kanaal door de landengte van Suez, hebben verschillende ondernemers plannen ontworpen tot het in het leven roepen van eene directe stoomvaart tusschen Nederland en Java, en daarvoor ondersteuning van de Regering gevraagd. Omtrent die aanvragen is eene beslissing nog in overweging.

K. Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid.

I. ONDERWIJS.

§ 1. *Voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden.*

Gymnasium Willem III te Batavia. Was door den betrekkelijk gunstigen gang van zaken in de beide voorgaande schooljaren de wantrouwende houding, die het Indische publiek zes jaren lang tegenover het gymnasium had aangenomen, langzamerhand in eene meer welwillende overgegaan, de hervorming bij gouvernementsbesluit van 21 Augustus 1867, n°. 1, van de vroegere tweede afdeeling der inrigting in een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus, geheel geschoeid op den voet van soortgelijke inrigtingen in het moederland, en het daaraan toevoegen van een nieuwe afdeeling voor Indische taal-, land- en volkenkunde, wekten algemeene ingenomenheid (1).

Nog in den loop van September 1867 werd, nevens het programma der lessen en der lesverdeeling, een huishoudelijk reglement voor de hoogere burgerschool vastgesteld en het eerste toelatingsexamen tot de laagste klasse dezer afdeeling gehouden. Ten gevolge van een en ander werd het mogelijk reeds terstond bij de opening der lessen

(1) Van de drie andere booten der firma BESIER en JONKHEYM werden de *Padang* en de *Palembang* (80 en 60 paardenkracht) te Soerabaija voor afbraak verkocht, terwijl de derde, genaamd *Prins van Oranje* (90 pdk), te Singapoer in andere handen overging.

(1) Zie het nieuwe reglement voor het gymnasium, zoomede het programma van examen voor de afdeeling » hoogere burgerschool" in n°. 2034 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

(1 October 1867) de afdeeling hoogere burgerschool in werking te brengen.

Op 1 Januarij 1868 kon dit ook geschieden met de afdeeling voor Indische taal-, land- en volkenkunde, voor welke insgelijks een programma der lessen, eene lesverdeeling en een huishoudelijk reglement werden vastgesteld.

De afdeeling voor de klassieke studien, sedert ultimo 1865 feitelijk niet meer bestaande, werd met 1 Julij 1868 opgeheven, en in verband daarmede eene nieuwe formatie van het personeel bij het gymnasium vastgesteld, hetwelk dien ten gevolge bestaat uit 1 directeur en 12 leeraren, benevens 3 »opvoeders" en 1 administrateur, die in hunne taak worden bijgestaan door eenige Europesche surveillanten (1). Door de uitzending van eenige leeraren uit Nederland werd het personeel gedurende 1868 voltallig gemaakt.

Bij de opening van den cursus 1867/68 nam het getal leerlingen der hoogere burgerschool met 10 toe, zoodat de lessen aanvingen met 91, waarvan 76 internen en 15 externen, die allen op 5 na (4 internen en 1 externe) den eersten cursus volbragten.

Als overgangsmaatregel was tijdelijk een buitengewoon studiejaar in het leven geroepen, dat echter met het eind van den eersten cursus kwam te vervallen, zoodat al die leerlingen dezer klasse, die bij het overgangs-examen te zwak bevonden werden om tot het eerste studiejaar over te gaan, de inrigting met ultimo September 1868 hadden te verlaten. Er waren 8 (van de 23) leerlingen, die in dit geval verkeerden, waarvan 7 internen en 1 externe, zoodat de hoogere burgerschool aan het eind van September 1868, na opheffing der buitengewone klasse, 78 leerlingen telde, waarvan 65 internen en 13 externen. Eene aanzienlijke vermeerdering onderging echter dit getal door het toelatings-examen voor den cursus 1868/69. Van de 34 jongelieden die zich aan dit examen onderwierpen, werden 22 tot de inrigting toegelaten, zoodat op 1 October 1868 de hoogere burgerschool bezocht werd door 100, waarvan 79 internen en 21 externen, welke voor den nieuwen cursus op de volgende wijze in de verschillende klassen verdeeld zijn: 1ste studiejaar 40, 2de 22, 3de 9, 4de 13, 5de studiejaar 16, te zamen 100.

Het getal leerlingen van de afdeeling Indische taal-, land- en volkenkunde was, en het kon in den beginne moeijelijk anders, betrekkelijk zeer gering. Het bedroeg bij de opening op 1 Januarij 1868 2, in Februarij 5, bij de sluiting 4.

Zoowel omtrent het gedrag als ten aanzien van de vorderingen der leerlingen wordt goede getuigenis gegeven. Na een streng overgangs-examen konden in de afdeeling hoogere burgerschool al de leerlingen van de 3de en 4de klasse en de overgroote meerderheid van de leerlingen der overige klassen tot eene hoogere bevorderd worden. Ook de gezondheidstoestand was zeer voldoende.

Bedroegen de uitgaven gedurende 1866/67 f 105 020 en de ontvangsten f 35 705, voor 1867/68 waren deze cijfers respectivelijk f 121 383 en f 40 225, zoodat de inrigting in dit laatste tijdvak den lande te staan kwam op f 81 158.

Ambachtschool te Soerabaija. Deze inrigting, die ten doel heeft de vorming tot bekwame handwerkslieden en opzieners, van jongelieden van Europesche afkomst (zoogenaamde inlandsche kinderen) (1), beantwoordt over 't algemeen niet aan hare bestemming.

Het meerendeel der leerlingen zijn knapen uit den geringen Indischen burgerstand, voor wie het onderwijs te wetenschappelijk is, terwijl de middenklasse zich maar al te veel van de inrigting laat terughouden door weinige geneigdheid om hare zonen op eene *ambacht*-school te plaatsen. In de drie eerste jaren van haar bestaan (1862-1864) was de school bezocht geworden door 70 leerlingen. Daarvan hadden 20 hunne oefeningen, hetzij met gewenscht gevolg beëindigd of bleven die met goede verwachting voortzetten, terwijl de overige 50 deels het onderwijs te vroeg hadden gestaakt, deels geen hoop gaven immer tot de hoogste klasse te kunnen overgaan. Ongeacht het vooruitzigt eener verdere opleiding op 's lands kosten in Nederland, hadden zich in December 1864 slechts 4 leerlingen uit de hoogste klasse voor het examen aangemeld. Gedurende 1865 werd aan 36 en gedurende 1866 gemiddeld aan ruim 30 leerlingen onderwijs gegeven, waaronder respectivelijk 8 en 11 niet-betalenden. Omtrent de bestemming van hen die in die jaren de school verlaten hadden, is alleen vermeld gevonden dat in 1865 een zestal voor de technische industrie gewonnen werden.

Het jaar 1867 zag het getal leerlingen aanmerkelijk afnemen, waarop vooral van invloed schijnen te zijn geweest geruchten, dat de inrigting eene veranderde bestemming te gemoet ging, waaromtrent de Indische overwegingen op dit oogenblik nog hangende zijn. In Januarij 1868 waren 35 en in December daaraanvolgende slechts 11 jongelingen aanwezig. Voor zooveel vernomen was, waren van de 24 vertrokkenen 3 naar Nederland gegaan (waarvan 1 op 's lands kosten, even als in elk der drie voorafgegane jaren), 7 geplaatst op kantoren en 6 bij particuliere ondernemingen, terwijl slechts 4 den ambachtstand gekozen hadden en van de overige 4 één naar het gymnasium was overgegaan, één in zeedienst getreden, één zonder bestemming gebleven en één gestorven was. Bij het einde van 1868 telde de school weder 18 leerlingen.

De buitengewone belooning eener verdere opleiding in Nederland is tot hiertoe ten deel gevallen aan 6 leerlingen, waarvan 5 hier te lande aanwezig of wegens volbragten leertijd naar Indie teruggekeerd. Dit laatste is in Januarij 1869 het geval geweest met één, door wien het vak der stoomwerktuigkunde is gekozen, en zal vermoedelijk nog vóór 1870 met een tweede plaats vinden, die zich in de burgerlijke bouwkunde bekwaamd heeft. Van de drie overigen hier te lande aanwezig worden 2 in het eerste en 1 in het laatste vak opgeleid.

Daar echter eene opleiding hier te lande bleek al meer en meer er toe bij te dragen om het doel der oprigting van de ambachtschool te doen missen, is de Gouverneur-Generaal gemagtigd de bewuste overzending, afgescheiden van de nopens de ambachtschool nader te treffen regelingen, al aanstonds te doen staken, behoudens gestanddoening aan bepaald gegeven uitzigten.

Lager onderwijs. De voornaamste uitkomsten van het Europeesch openbaar lager onderwijs gedurende 1867 en 1868 kunnen blijken uit het navolgend vijfjarig overzigt.

(1) Verg. *Bijblad* n°. 2142.

(1) Zie het reglement in n°. 1076 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

Ultimo December van	Aantal gouvernementsscholen. Java en Madura. (1)	Buitenbezittingen.	Te zamen.	Aantal onderwijzers (in active dienst). Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	Te zamen.	Aantal leerlingen. Betalende.	Niet-betalende.	Te zamen.	Waarvan in de hoogste klasse.	in de laagste klasse.	Onder het opgegeven totaal der leerlingen bevonden zich ten gevolge van de magtiging van Julij 1864: (9) Inlanders.	Vreemde Oosterlingen.	Aantal leerlingen die in den loop van het jaar de school verlieten na voltooid onderwijs.	zonder voldoend onderwijs te hebben genoten. (14)	Jaarlijksche uitgaven.	Jaarlijksche inkomsten.	Kosten gemiddeld per leerling.
1864	47	18	65	111	27	29	167	1745	2015	3760			Niet opgegeven.				f330 843	f66 918	f70,20
1865	49	18	67	115	25	28	168	1795	1967	3762	± 790	1870	(10) 112	14	227	1281	341 846	64 751	73,65
1866	(2) 50	19	69	121	26	36	183	1898	2211	4109	814	2087	(11) 164	11	228	1161	359 676	71 446	70,14
1867	50	19	69	119	27	29	175	1936	2114	(6) 4050	821	1994	(12) 164	11	250	1290	381 303	78 173	74,84
1868	(3) 50	19	69	(4) 68	(5) 53	44	165	1999	1963	(7) 3962	(8) 851	(8) 1961	165 (13)		(8) 243	(8) 1442	(8) 410 028	(8) 86 308	79,57

(1) Hieronder nog begrepen de twee tot ultimo 1868 door het Gouvernement gesubsidieerde weeshuisscholen te Samarang, waarover lager hieronder.

(2) In den loop van 1866 werden twee nieuwe scholen geopend, maar daarentegen werd één (de tweede school te Ambarawa) opgeheven. Van daar dat voor Java en Madura slechts blijkt van eene vermeerdering met ééne school.

(3) De in 1864 tijdelijk gesloten school te Wonosobo werd met 1 Januarij 1868 heropend; daarentegen werd in de eerste helft van laatstgenoemd jaar één der scholen op Madura tijdelijk gesloten.

(4) Hoofd- of waarnemend hoofdonderwijzers.

(5) Hulponderwijzers.

(6) Alleen voor de scholen op Java en Madura was het totaal 2945, waaronder 1531 niet-betalende; in 1866 waren die cijfers 2986 en 1671.

(7) Ongerekend de leerlingen op de tweede school te Amboina, onder ultimo 1867 ten getale van 55 betalende en 88 gratis-leerlingen. Van het opgegeven getal leerlingen telden de scholen op Java en Madura er 3015, waarvan 1556 niet-betalende.

(8) Ongerekend de tweede school te Amboina.

(9) In deze opgaaf zijn niet begrepen de kinderen van »Ambonsche burgers", aanwezig op de tweede lagere school te Amboina, vermits deze reeds vóór de magtiging van Junij 1864 werden toegelaten.

(10) Waarvan 49 op Java, verdeeld over 12 scholen, en 63 op de buitenbezittingen, verdeeld over 10 scholen.
(11) » 94 » Java en Madura, » » 20 » » 70 » » » » » 12 »
(12) » 101 » » » » » » 22 » » 63 » » » » » » »
(13) » 102 » » » » » » 25 » » 63 » » » » » » »

(14) De helft van het opgegeven getal werd gerekend reeds dadelijk de maatschappij te zijn ingetreden. De overigen, na aftrek der overledenen, konden geacht worden naar andere scholen overgegaan of naar Nederland vertrokken te zijn.

Vorenstaande vergelijking (1) doet zien: dat op de betrekkelijk aanzienlijke vermeerdering van het aantal leerlingen in 1866, in 1867 eenige teruggang volgde, die echter in 1868 herwonnen werd; dat eene voortgaande toeneming valt op te merken in het cijfer der betalende leerlingen, ofschoon het niet-betalend gedeelte (althans tot in 1867) nog altijd de meerderheid bleef uitmaken; dat ongeveer de helft der leerlingen de laagste klasse der scholen inneemt; dat onder de scholieren veel afwisseling plaats heeft, daar meer dan 1/3 (1400 à 1500, in 1868 zelfs circa 1700) om verschillende redenen de school verlaat, waarvan slechts 225 à 250 na al de vakken te hebben doorloopen; dat de laagste klasse der scholen tusschen de 1100 en 1200 leerlingen meer telde dan de hoogste klasse; dat geene toeneming te bespeuren valt in het cijfer der inlandsche schoolbezoekers (waarvan als voorname reden wordt opgegeven de min of meer verholen weerzin der Europesche bevolking zoowel als der onderwijzers tegen toelating van het inlandsch element onder de reeds vrij gemengde bevolking der gouvernements-lagere scholen); dat ieder onderwijzer (de kweekelingen niet medegerekend), onderwijs geeft aan gemiddeld 28 leerlingen, alleen in 1868 (wegens het geringer aantal onderwijzers, daar eenige ondermeesters die niet den hulponderwijzersrang bezaten als kweekelingen moesten dienst doen) aan gemiddeld 34 leerlingen, en eindelijk dat de kosten van het onderwijs, na aftrek der schoolgelden, in genoemde vijf jaren afwisselden tusschen f 70 en f 80 per leerling.

De verslagen der plaatselijke commissien van onderwijs

(1) Voor 1868 met opzigt tot de tweede school te Amboina, de cijfers van 1867 tot grondslag nemende.

over 1867 leidden over 't algemeen tot eene gunstige beoordeeling van den toestand van het openbaar onderwijs. De Indische verslaggever vreest echter dat een later onderzoek door deskundigen de bewijzen zou leveren, dat het oordeel der schoolcommissien in vele gevallen op eene te oppervlakkige beschouwing berust had. Over 1868 luiden de berigten gunstig voor 17 scholen, bevredigend voor 19, vrij bevredigend voor 4, minder gunstig of niet bevredigend voor 19 en bepaald ongunstig voor 8 scholen, terwijl van 2 de toestand niet staat aangeteekend. De drie schoolopzieners, ten gevolge van de nieuwe organisatie (waarover lager) in het derde kwartaal 1868 opgetreden, hadden bij het eind van het jaar 13 scholen bezocht. Van deze luiden de berigten voor 4 gunstig, 2 bevredigend, 3 minder gunstig, terwijl op 4 de toestand veel te wenschen overliet.

De gebruikelijke tabel, aanwijzende den stand van elke school in het bijzonder, wordt ditmaal achterwege gelaten, als in hoofdzaak (behoudens eenig verschil van cijfers) overeenkomende met die als bijlage M bij het vorig verslag gevoegd. Na de boven gegeven opsomming der eindtotalen schijnen die verschillen op zich zelve geene bijzondere waarde te bezitten. De opgegeven leervakken over 1867 waren in meerdere of mindere mate die van het gewoon lager onderwijs; voor 9 plaatsen (Batavia, Samarang, Soerabaija, Bandong, Pekalongan, Tjilatjap, Kediri, Benkoelen en Koepang) werd bovendien van teekenonderrigt gewaagd.

De opgaaf der leervakken over 1868 kan aldus worden zamengevat:

Scholen waar al de vakken van het gewoon lager onderwijs worden onderwezen. (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 81, art. 1.) *a.*		Als voren behalve *één* der vakken. *b.*	Als onder *a* behalve *twee* der vakken. *c.*	Als onder *a* behalve *drie* der vakken. *d.*	Als onder *a* behalve *vier* of meer der vakken. *e.*	AANMERKINGEN.
Serang, Batavia (1ste school), Idem (2de), Buitenzorg, Poerwakarta, Samarang (3de), Idem (Protest. weeshuisschool), Ambarawa, Salatiga, Patti, Soerabaija (4de), Idem (5de), Pasoeroean, Malang, Probolinggo.	Banjoemas, Poerbolinggo, Poerworedjo, Wonosobo, Djokjokarta (2de), Madioen, Pamakassan, Padang (1ste), Fort de Kock, Benkoelen, Macassar (1ste), Idem (2de), Banda, Koepang.	*behalve zingen.* Soerabaija (1ste), Djokjokarta (1ste), Padang (2de), Padang pandjang, Ternate, *behalve natuurkunde.* Bandong, Tagal, Samarang (1ste), Idem (R. Kath. weeshuisschool), Soerakarta (2de), Riouw, Maros, Amboina (1ste), Menado. *behalve vormleer.* Samarang (2de), Soerakarta (1ste).	*behalve natuurkunde en zingen.* Meester Cornelis, Tjilatjap, Magelang, Soerabaija (2de), Idem (3de), Bandjermasin, *behalve vormleer en zingen.* Japara, *behalve vormleer en natuurkunde.* Batavia (3de), Idem (4de), Idem (5de).	*behalve vormleer, natuurkunde en zingen.* Rembang, Toeban, Bezoeki, Ngawi, Sumanap, Palembang, Bonthain, *behalve geschiedenis, natuurkunde en zingen.* Kediri, *behalve vormleer, geschiedenis en natuurkunde.* Grissee.	*behalve vormleer, aardrijkskunde, geschiedenis en natuurkunde.* Pekalongan, *behalve vormleer, taalkunde, geschiedenis, natuurkunde en zingen.* Banjoewangi.	Van de school te Muntok en de 2de te Amboina zijn de leervakken niet opgegeven, éénе school, die te Bangkallang, was tijdelijk gesloten. Volgens *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 81, (zie kolom *a*) omvat het gewoon lager onderwijs: het onderwijs in lezen, schrijven, rekenen, beginselen der vormleer, die der Nederlandsche taal, die der aardrijkskunde, die der geschiedenis, die der kennis van de natuur, zoomede het zingen.

Het gebruik der nieuwe spelling, reeds hier en daar door sommige onderwijzers gevolgd, werd door de Regering voor de openbare school voor alsnog ontraden ter voorkoming van verwarring. De plaatselijke commissien werden daarom in den aanvang van 1867 aangeschreven, de algemeen gebruikelijke en op de gouvernements-bureaux gevolgde spelling, in afwachting van latere beslissing, op de openbare scholen te doen handhaven.

Voor het examen ter verkrijging van eene acte van bekwaamheid als hulponderwijzer werden in 1867 geen adspiranten gevonden; daarentegen onderwierpen zich drie personen aan het examen voor hoofdonderwijzer, van welke twee aan de vereischten voldeden. Voorts werd één candidaat na afgelegd examen toegelaten als onderwijzer in de Engelsche taal. Van de in 1868 gegeven gelegenheid tot het afleggen van examen werd gebruik

gemaakt door 9 candidaten, van welke 3 van de 6 werden toegelaten als hulponderwijzer, 2 als hulponderwijzeres en 1 als onderwijzer in het Fransch en Engelsch.

Ten aanzien van het bijzonder onderwijs kan, bij gemis aan gegevens, geene vergelijking met vorige jaren worden geleverd. Op het meerendeel der bijzondere scholen worden ook de vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs, waaronder de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen, onderwezen. Te Samarang verkreeg het bijzonder onderwijs in 1868 eene belangrijke uitbreiding door de oprigting van wege de daar gevestigde vrijmetselaarsloge, eener burgerschool voor lager en uitgebreid lager onderwijs, benevens de Fransche en Engelsche talen; de inrigting, die het algemeen vertrouwen genoot, werd bij het eind van het jaar door 58 leerlingen bezocht.

Vermelding verdient dat bij eene gouvernementsbeschikking van April 1867, met afschaffing van het tot dus ver gevolgde gebruik, verklaard werd, dat geene bijzondere vergunning der Regering noodig is tot de oprigting van particuliere scholen, waartoe alleen wordt vereischt het bezit van behoorlijke bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid.

Het volgend staatje bevat eene zamentrekking der opgaven over 1867 en 1868.

PLAATSEN.	1867.							1868.					Aanmerkingen.
	Aantal scholen.	Hulppersoneel.			Aantal leerlingen.			Aantal scholen.	Hulppersoneel.			Aantal leerlingen.	
		Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen.	Jongens.	Meisjes.	Te zamen.		Hulponderwijzers.	Hulponderwijzeressen.	Kweekelingen.	(c)	
					(a)	(a)							
Batavia	8	3	16	»	32	412	544	9	4	15	5	587	(a) Van ééne school is het getal leerlingen (p. m. 100) niet gesplitst opgegeven.
Krawang.	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	16	
Samarang	(b) 5	»	4	»	28	68	96	(b) 5	2	»	1	153	
Ambarawa	3	»	1	»	16	38	54	3	»	»	»	58	(b) Bovendien is hier eene gymnastiekschool (in 1868 met 91 leerlingen) onder toezigt eener commissie.
Rembang.	2	»	»	»	3	25	28	2	»	»	»	31	
Soerabaija	6	3	6	4	133	158	291	7	1	4	3	320	
Magelang.	1	1	»	»	40	17	57	1	2	»	»	58	
Soerakarta	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	21	(c) Eene splitsing in jongens en meisjes is niet ontvangen.
Pasoeroean	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	10	
Probolinggo. . . .	1	»	1	1	36	7	43	1	»	»	»	16	
Macassar.	1	»	»	»	»	4	4	1	»	»	»	10	
Totaal . . .	27				288	729	1117 (a)	32				1280	

Het is te verwachten dat door de met 1 September 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 81 en 82) ingevoerde *nieuwe regeling van het lager onderwijs*, waarvan reeds met een enkel woord in 't vorig verslag sprake was (bladz. 77), vele der gebreken die dat onderwijs thans nog aankleven, zullen verdwijnen. Als verbeteringen kunnen genoemd worden: opzettelijk deskundig toezigt op het onderwijs; lotsverbetering der onderwijzers vooral ook daarop gerigt om hunne veelvuldige verplaatsing te vermijden; voorgenomen invoering van het onderwijs in de beginselen der Fransche taal op een twaalftal hoofdscholen (te Batavia, Samarang, Soerabaija, Soerakarta, Padang en Amboina), met voorbehoud om, voor zoover dit niet schaadt aan de degelijkheid van het gewoon lager onderwijs, op de bedoelde » openbare eerste lagere scholen" ook in te voeren de verdere vakken van het uitgebreid lager onderwijs, waartoe behalve » de beginselen der kennis van de levende talen," volgens de nieuwe verordening gerekend worden te behooren: de beginselen der wiskunde, die der landbouwkunde, de gymnastiek, het teekenen en de handwerken voor meisjes; — uitbreiding van het getal schooluren (van $4^1/_2$ tot $5^1/_2$ uur daags), vooral noodig geacht wegens de gebrekkige kennis der Nederlandsche taal bij de meeste leerlingen; en eindelijk afschaffing der openbare schoolexamens, in stede waarvan is voorgeschreven het jaarlijks houden eener openbare les. De toelating op de openbare scholen van inlanders en met dezen gelijkgestelden bleef, op de voorwaarden door den Gouverneur-Generaal bepaald of nog te bepalen, behouden. (Zie voor het tarief hunner toelating *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 135.)

Volgens de nieuwe verordening (art. 3) kan van wege het Gouvernement aan bijzondere scholen subsidie worden verleend, mits onder de hoofdvoorwaarde, dat zij, even als de openbare scholen, toegankelijk zijn voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid. Dit laatste nu is niet het geval met de twee (Protestantsche en Roomsch-katholijke) weeshuisscholen te Samarang, waarvan het onderwijzend personeel sedert jaren uit 's lands kas werd bezoldigd. Na het in werking treden der verordening is hiermede, bij wijze van overgang, nog gedurende den verderen loop van 1868 voortgegaan, zijnde van af 1 Januarij 1869, ten einde het voortbestaan van beide scholen niet dadelijk in gevaar te brengen, aan de moeijelijkheid voorloopig te gemoet gekomen door de bezoldiging te verstrekken bij wijze van *subsidie aan de gestichten*. (1) Van af 1869 zijn derhalve beide scholen (die onder ultimo 1868 een totaal van 145 en 193 leerlingen telden) uit den staat der openbare lagere scholen afgevoerd, even als in den aanvang van dat jaar de openbare tweede lagere school te Amboina, die, zoo als lager blijkt (zie § 2 hieronder), gerangschikt werd onder de schoolinrigtingen voor inlanders. Het aantal leerlingen dezer laatste beliep bij het eind van 1867 (het cijfer van ultimo 1868 is niet opgegeven) 143. Daarentegen is onlangs (Junij 1869) tot de oprigting van twee nieuwe Europesche scholen besloten, namelijk te Modjokerto (Soerabaija) en Pontianak (Westerafdeeling van Borneo).

Aan de ondermeesters en kweekelingen die, ofschoon den leeftijd bereikt hebbende waarop zij tot het hulponderwijzers-examen kunnen worden toegelaten, bij de uitvaardiging der nieuwe verordening in gouvernementsdienst waren zonder voldoende acte, werd een redelijke termijn gelaten om aan bedoeld examen alsnog te voldoen, bij gebreke waarvan hun ontslag uit de dienst zou worden verleend.

(1) Een overleg met het Indisch Bestuur nopens de vraag of aan het voorschrift der verordening niet op meer regelmatige wijze ware te voldoen, is nog niet ten einde.

In 1868 werden van de ondermeesters 8 benoemd tot hulponderwijzer en 14 tot kweekeling. Ter aanvulling van het getal onderwijzers zijn in de eerste maanden van 1869 12 hoofd- en 6 hulponderwijzers van hier voor de Indische dienst uitgezonden.

Zooveel mogelijk was bij het eind van 1868 aan de nieuwe organisatie uitvoering gegeven; echter konden, in verband met het aanwezig getal hoofdonderwijzers, de zoodanigen niet aan het hoofd van elke school worden geplaatst, maar moesten voorloopig 22 hulponderwijzers als waarnemend hoofdonderwijzer optreden; evenzeer was geen genoegzaam personeel aanwezig bevoegd tot het geven van onderwijs in de Fransche taal, weshalve werd bepaald dat met dit onderwijs op de openbare eerste lagere scholen eerst dan een begin zou worden gemaakt, wanneer maatregelen zouden genomen zijn om het op eene doeltreffende wijze in te rigten. Ook bleek wegens locale omstandigheden niet van algemeene toepassing te kunnen worden gemaakt de éénvormige regeling der schooluren. Op een tiental plaatsen werden dientengevolge de schooluren vervroegd.

Van de aangevangen inspectien der schoolopzieners is reeds hiervoren gewag gemaakt. Te dien opzigte zij nog vermeld dat van hunne rapporten inzage werd verleend aan de betrokken plaatselijke commissien, en dat door het zamenstellen van bepaalde tafels van werkzaamheden voor de bezochte scholen getracht werd de noodige eenheid in het onderwijs te brengen.

§ 2. *Voor inlanders, de Christen-inlanders daaronder begrepen, en met dezen gelijkgestelden* (1).

De afkondiging van het Koninklijk besluit van 30 Mei 1868, n°. 37, houdende vaststelling van algemeene grondslagen voor het onderwijs van gouvernementswege aan de inlandsche bevolking van Nederlandsch Indie te geven (zie het vorig verslag, bladz. 79), is tot dusver door de Indische Regering verschoven, in afwachting dat ook de maatregelen tot uitvoering in staat van wijzen zouden zijn gebragt.

Intusschen bepaalden zich de beschikkingen van algemeenen aard tot eene nadere regeling van de prijsbepaling der van regeringswege uitgegeven wordende inlandsche leer- en leesboeken (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2004) en tot het aannemen (September 1868) van een meer juisten maatstaf voor de berekening der aan de vervaardigers uit te keeren belooning. De verspreiding van boeken onder den inlander werd weder bevorderd zoo door vermeerdering der plaatsen van verkrijgbaarstelling (onder andere ook in de Minahassa en Gorontalo) als door de uitgave voor 's lands rekening van onderscheidene nieuwe werken. Eene lijst der uitgaven van af 1852—1866 (zijnde over later nog geen volledige opgaven aanwezig) wordt hierachter aangetroffen in bijlage N. Dat ook de verspreiding toeneemt, kan blijken uit onderstaande opgaaf over de laatst bekende tien jaren:

Jaren.	Aantal verstrekte en verkochte exemplaren.		Jaren.	Aantal verstrekte en verkochte exemplaren.		*Aanmerkingen.*
	Java en Madura.	Buiten-bezittingen.		Java en Madura.	Buiten-bezittingen.	
1857	1356	115	1862	5 868	7 170	(1) De verkrijgbaarstelling, die zich tot in 1863 nog alleen bepaalde tot de Landsdrukkerij, werd in September van genoemd jaar ook uitgestrekt tot alle plaatsen op Java en Madura waar zoutverkoop- en koffijpakhuismeesters of inlandsche scholen gevestigd waren. Van daar de belangrijke vermeerdering der verstrekking in 1863.
1858	3268	167	1863	(1) 40 999	1 843	
1859	1183	20	1864	15 037	100	
1860	1522	68	1865	17 203	6 991	
1861	4605	2733	1866	40 222	2 312	

Java en Madura.

Kweekscholen. Hangende de uitvoering der magtiging van Mei 1868 tot oprigting eener onderwijzerskweekschool te Probolinggo (Oost-Java), waren nog enkel in werking de kweekschool te Soerakarta in Midden- en die te Bandong in West-Java. Aangaande de uitkomsten dezer inrigtingen gedurende 1867 en 1868 zijn nog geene mededeelingen ontvangen.

De gebruikelijke opgaven zullen echter hare plaats vinden in het algemeen verslag van den inspecteur van het inlandsch onderwijs, dat jaarlijks te Batavia in druk verschijnt en aan de Staten-Generaal afzonderlijk wordt medegedeeld. (1)

Aan de kweekschool te Bandong werd, bij een besluit van December 1868, de aldaar sedert jaren bestaande inlandsche school als externenschool toegevoegd.

Volksscholen. De uitbreiding gedurende 1867 aan het inlandsch onderwijs op Java gegeven, bestond alleen in de oprigting van een viertal zoogenaamde districtsscholen (1 in Pekalongan en 3 in Banjoemas) door de hoofden van gewestelijk bestuur met plaatselijke middelen aan den gang gebragt. Ook in het cijfer der leerlingen was over 't algemeen weinig vooruitgang. Onder ultimo 1867 werden de 58 regentschapsscholen bezocht door 3167 scholieren, zijnde slechts 42 meer dan het jaar te voren, terwijl de districtsscholen, wier aantal 32 bedroeg, bij de 1500 leerlingen telden, hetzelfde getal ongeveer dat men onder ultimo 1866 op de toen bestaande 28 scholen aantrof. (2) De vrij talrijke districtsscholen in Soerabaija en Pasoeroean — in laatstgemeld gewest telde men er 47 — zijn hierbij niet medegerekend als bij het eind van 1866 opgeheven. Reden dier opheffing was de omstandigheid, dat voor de instandhouding beschikt werd over de gronden, de goederen of den arbeid der bevolking (zie het verslag over 1864, bladz. 98), terwijl bij ontstentenis van schoolfondsen geene middelen waren aan te wijzen, ten laste waarvan aan de onderwijzers bezoldiging in geld kon worden toegelegd. In Krawang, waar

(1) Van het laatst verschenen verslag (over 1866) zal een exemplaar worden aangeboden, zoodra het verwachte aantal zal zijn ontvangen.

(1) Over de opleiding van inlanders tot genees- en verloskundigen wordt gehandeld in afd. V van dit hoofdstuk, en over de school voor inlandsche veeartsen in P, afd. I, onder „Veeteelt”. Voor inlandsche militairen bestaat gelegenheid tot het erlangen van schoolonderwijs bij de corpsscholen.

(2) In 't vorig verslag, bladz. 79, werd voor 23 districtsscholen een totaal van over de 1300 leerlingen opgegeven. Daaronder waren echter niet begrepen 2 scholen te Toegoe en Depok in de residentie Batavia, onder ultimo 1866 bezocht door 104 leerlingen, noch ook de drie reeds toen bestaande districtsscholen in Banjoemas, waarvan het cijfer der leerlingen op genoemd tijdstip nu blijkt te hebben bedragen 89.

onder anderen betalende leerlingen de districtsscholen bezochten, konden voor dit doel de schoolgelden worden aangewend.

Omtrent het schoolbezoek gedurende 1868 zijn geene cijfers vermeld gevonden. In dat jaar werd van gouvernementswege eene nieuwe school geopend te Ambarawa (residentie Samarang). In het gebrek aan bruikbare schoollocalen werd te Koeningan, Kediri, Kertosono en Bangil eenigermate voorzien door den inhuur van particuliere inlandsche woningen.

Nog in 15 regentschappen van Java ontbreken gouvernementsscholen, en wel in 5 regentschappen van Soerabaija, 3 van Bantam, 2 van Bezoeki, 2 van Bagelen, 1 van Pekalongan, 1 van Samarang en 1 van Madioen.

Op Madura telde men sedert October 1867, toen de school te Sumanap heropend werd, weder 3 regentschapsscholen, ten gevolge waarvan het gezamenlijk aantal scholieren op Madura bij het eind van 1867 geklommen was van 156 tot 179.

Uitvoerige bijzonderheden nopens het inlandsch onderwijs op Java en Madura, zelfs omtrent elke school afzonderlijk, zullen hare plaats vinden in het nader te verschijnen jaarverslag van den betrokken inspecteur.

Hieronder volge slechts een gewestelijk overzigt van het aantal leerlingen bij het eind van elk der drie laatst bekende jaren 1865, 1866 en 1867. Hoeveel leerlingen in het geheel gedurende 1867 de scholen bezochten, is niet vermeld gevonden; de beide voorafgegane jaren gaven achtereenvolgens een totaal van 4860 en 5267, waaronder respectivelijk 435 en 510 niet-betalende leerlingen.

GEWESTEN.	Aantal scholen.	AANTAL LEERLINGEN BIJ HET EIND VAN		
		1865.	1866.	1867.
Bantam	1	9	3	7
Batavia *a.*	»	»	»	»
Krawang *b.*	1	28	22	29
Preanger regentschappen	5	261	240	237
Cheribon *c.*	5	255	340	295
Tagal	3	107	125	142
Pekalongan *d.*	1	60	62	84
Samarang	4	123	192	125
Japara	4	234	199	218
Rembang	4	128	146	126
Soerabaija	2	72	84	97
Pasoeroean	3	114	103	97
Probolinggo	1	48	30	38
Bezoeki	1	34	32	33
Banjoewangi	1	26	25	31
Banjoemas *e.*	5	293	263	243
Bagelen	4	538	411	498
Kadoe *f.*	2	169	264	206
Madioen *g.*	6	267	269	345
Kediri *h.*	5	269	315	316
Djokjokarta *i.*	»	»	»	»
Soerakarta *i.*	»	»	»	»
	58	3035	3125	*k.* 3167
Madura	2	141	156	179

AANMERKINGEN.

a. In deze residentie bestaan 2 districtsscholen, die in 1866 telden 104 en in 1867 101 leerlingen. (Het aantal van 1865 is niet volledig bekend.)

b. Als voren 4, te zamen bevattende onder ultimo 1865, 1866 en 1867 achtereenvolgens 49, 60 en 38 leerlingen.

c. Als voren 3 scholen met 122, 110 en 93 leerlingen.

d. Als voren 12 scholen in 1865, 13 in 1866 en 14 in 1867, met een totaal leerlingen van respectivelijk 1037 en 931 in elk der beide laatste jaren, zijnde het aantal van 1865 niet opgegeven.

e. Als voren 3 scholen in 1866 en 6 in 1867; in 1866 met een getal van 89 en in 1867 (op 5 scholen, zijnde van 1 geen opgaaf ontvangen) met 231 leerlingen.

f. Als voren 1 school sedert 1866; bij het eind van dat jaar bezocht door 44 maar onder ult. 1867 slechts door 11 leerlingen.

g. Als voren 1 school, mede sedert 1866, bij het eind van 1866 en 1867 tellende 57 en 45 leerlingen.

h. Als voren met respectivelijk 51 en 28 leerlingen.

i. Behalve de school van den pangeran adipati in Djokjokarta en die van den zelfstandigen prins Mangkoe Negoro in Soerakarta, bestaat in laatstgemelde residentie nog eene goed bezochte inlandsche gouvernementsschool, namelijk de aan de onderwijzers-kweekschool verbonden externenschool. Zij telde bij het eind van 1865 en 1866 achtereenvolgens 90 en 122 leerlingen, zijnde het aantal onder ultimo 1867 niet bekend.

k. Het gezamenlijk aantal leerlingen op de hooger genoemde districtsscholen beliep in 1866 1552 en in 1867 (ongerekend ééne school) 1478. Bovendien wordt nog het bestaan van particuliere (zendelings-) scholen gemeld te Tjiandjoer, Samarang, Japara, Modjowarno (Soerabaija) en Kediri. De opgaven deswege zijn echter zeer onvolledig.

Buitenbezittingen.

In de behoefte aan eene nadere regeling van het schooltoezigt in sommige buitenbezittingen, na de ontheffing in 1865 der (toenmalige) hoofdcommissie van onderwijs, en dien ten gevolge ook der subcommissien, van hare bemoeijenissen met de scholen voor christen-inlanders, werd voorzien bij de gouvernementsbesluiten van 27 Januarij 1867 en 6 April 1868, n°. 9 en 5 (zie onder andere *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2122). Bij de nieuwe bepalingen is uitgegaan van het beginsel om, waar dit voegzaam kon geschieden, in het dagelijksch toezigt ook het inlandsch element op te nemen. In de residentie Amboina is nu, met wijziging in zoover van het besluit van 13 Mei 1865 (zie het verslag over dat jaar, bladz. 100), het algemeen toezigt overgegaan op den resident; evenzoo in de residentien Menado en Ternate. Met het dagelijksch toezigt werden in eerstgemelde residentie belast de overige gezagvoerende ambtenaren, bijgestaan door het inlandsch hoofd van de plaats waar eene school gevestigd is, behalve op de Zuidooster en Zuidwester eilanden, waar het toezigt bleef toevertrouwd aan den adsistent-resident ter beschikking te Amboina en den hem toegevoegden controleur. Op min of meer afgelegen plaatsen zou het dagelijksch toezigt over een of meer scholen, mits insgelijks uit te oefenen in overleg met het inlandsch hoofd der plaats, door den resident

kunnen worden opgedragen aan daartoe genegen geschikte particulieren. In de afdeeling Banda werd als eenig schoolopziener onder den resident van Amboina, aangewezen de adsistent-resident dier afdeeling.

In de residentie Menado zullen fungeren (alleen voor de gouvernements- en negorijscholen) commissien door den resident te benoemen, bestaande uit een controleur en een districtshoofd, en in de residentie Ternate: ter hoofdplaats, een door den resident te kiezen geacht ingezeten, en op het eiland Batjan het hoofd der christenbevolking aldaar. In de residentie Timor werd het toezigt voorloopig uitsluitend aan den resident overgelaten.

Kweekscholen. De onderwijzers-kweekscholen in de buitenbezittingen in werking bepalen zich nog altijd tot die te Fort de Kock en te Tanah Batoe, beide ter Sumatra's Westkust, en die te Tanawangko in de Minahassa, de laatste eene inrigting van het Nederlandsche Zendeling-genootschap. Te Amboina en te Koepang (Timor), waar reeds in beginsel tot de vorming van onderwijzers is besloten, ondervindt de zaak vertraging, deels door gemis aan geschikte docenten, deels, voor zooveel Koepang aangaat, doordien de voor die school aangenomen grondslagen in verband dienen te worden gebragt met de maatregelen die het uitvloeisel zullen zijn van 's Konings bovenvermeld besluit van 30 Mei 1868, n°. 37, houdende algemeene regelen ten aanzien van het inlandsch onderwijs. Wegens gebrek aan onderwijzers, ten gevolge van de ontstentenis eener kweekschool te Ambon, werd in Julij 1868 de resident aldaar gemagtigd, tot tijd en wijle op meer afdoende wijze in de behoefte aan onderwijzers zal zijn voorzien, jaarlijks eene commissie te benoemen tot het afnemen van een examen voor de betrekking van inlandschen onderwijzer.

Eene beschikking van personelen aard met opzigt tot de inlandsche onderwijzers in de residentie Amboina was de bepaling, dat aan verdienstelijken onder hen voortaan het regt kan worden toegekend tot het voeren van een paijong.

Omtrent de kweekschool te Tanah Batoe, onder de leiding van een in Nederland opgeleiden Mandhelinger, luiden de berigten gunstiger dan omtrent hare zusterinstelling te Fort de Kock, welker bestuurder, een Maleijer, wat zijne kennis betreft, weinig reden tot tevredenheid geeft. In 1866 leverden beide inrigtingen geen onderwijzer. Het aantal kweekelingen beliep bij het eind van genoemd jaar te Fort de Kock 15, waaronder 5 Benkoelezen, en te Tanah Batoe 9. Allen, uitgenomen 4 dezer laatsten, zijn in het genot eener gouvernements-toelage van f 10 's maands. Latere berigten vermelden alleen, dat de gebrekkige werking van beide kweekscholen geene verandering ten goede onderging, hoezeer zoodanige verandering het uitgangspunt zal moeten zijn voor eene betere regeling van het inlandsch onderwijs op Sumatra.

Aan de hooger genoemde genootschaps-kweekschool bevonden zich bij het eind van 1866 38 leerlingen. Dit getal verminderde echter in den loop van 1867 tot 31, doordien 6 leerlingen wegens ziekte en 1 wegens gebrekkige vermogens werd weggezonden. Examen werd gehouden in tegenwoordigheid van de zendelingen in de Minahassa. De vorderingen waren in den regel bevredigend, soms verblijdend. Voor praktische oefeningen in het zelf geven van onderwijs werd aan de leerlingen gelegenheid geopend in de gouvernementsschool ter plaatse. De leerlingen zijn kinderen uit het volk; enkelen zijn zonen van mindere hoofden. De meesten zijn eerst leerlingen geweest ten huize der zendelingen, waardoor zij eene meerdere of mindere mate van kennis en beschaving erlangden vóór zij de kweekschool bezoeken. Op de kweekschool toegelaten ontvangen zij gratis voeding, kleeding en een klein zakgeld van wege het Zendelinggenootschap; ook de leermiddelen worden hun kosteloos verstrekt. De inrigting geniet sedert jaren een gouvernements-subsidie van f 500 's jaars. De vakken van onderwijs worden bepaald door de toekomstige bestemming der leerlingen, zijnde niet enkel die van schoolmeester maar tevens van voorganger in de gemeente.

Burgerscholen. Inrigtingen van voortgezet lager onderwijs voor inlanders van verschillende bestemming bestaan te Tondano (Minahassa) en te Amboina. Voor laatstgemelde plaats heeft men hier op het oog de gouvernements-tweede lagere school, tot dusver gerangschikt onder de Europesche scholen. Eerst onlangs, bij Indisch besluit van 6 Januarij 1869, n°. 3, is aan deze onregelmatigheid een einde gemaakt. De inrigting is nu, geheel overeenkomstig haren feitelijken aard, herdoopt in eene school voor kinderen van Ambonsche burgers (eene middenklasse tusschen de Europeanen en de gewone inlanders), wier kinderen tot dusver de eenige leerlingen uitmaakten, en welke burgers, zonder daarom te willen gebruik maken van de eigenlijke Europesche school, voor hunne kinderen prijs stelden op beter onderwijs dan de negorijscholen aan de inlanders verschaffen, en inzonderheid ook op behoud van het onderwijs in de Hollandsche taal. De school, die nu is overgegaan onder het algemeen toezigt van den inspecteur van het inlandsch onderwijs, is desniettemin ook voor kinderen van gewone inlanders toegankelijk gebleven. Het ligt in de bedoeling de inrigting te zijner tijd in verband te brengen met de nog op te rigten plaatselijke kweekschool, welke, reeds volgens het plan harer stichting (zie het vorig verslag, bladz. 80), bestemd is om tevens te dienen tot inrigting van onderwijs voor meer ontwikkelde inlanders.

Ook zal getracht worden de school te Tondano, die nu uitsluitend bestemd is voor zonen van hoofden en aanzienlijke particulieren in de Minahassa, in den vervolge tevens dienstbaar te maken aan de vorming van onderwijzers.

Omtrent het cijfer der leerlingen op de Ambonsche school zij verwezen naar § 1 dezer afdeeling. Bij de school te Tondano klom het aantal in den loop van 1867 van 46 tot 50; 12 leerlingen vertrokken tegen 16 die toegelaten werden. De uitkomsten van het in Julij 1868 gehouden examen, hetwelk door vele inlandsche hoofden werd bijgewoond, waren wederom zeer bevredigend. De leerlingen bleken in de verschillende vakken, waaronder ook de Hollandsche taal, goede vorderingen te hebben gemaakt, terwijl de meesten tevens bewijzen gaven van goede verstandsontwikkeling. Van de 49 leerlingen, die de school telde bij het einde van den cursus 1867/68, werden er 30 met een prijs begiftigd, terwijl er onder die 30, 21 waren die, als met goed gevolg den cursus doorloopen hebbende, ten bewijze hiervan tevens een eervol diploma ontvingen.

Volksscholen. In het gouvernement van Sumatra's Westkust was het inlandsch onderwijs in de laatste drie jaren (1865—1867) achteruitgaande en was het aantal scholen gedaald van 31 tot 29. De meeste scholen zijn in der tijd opgerigt zonder geldelijke hulp van de Regering, van welke er nog 15 bestaan, die òf op kosten der bevolking òf ten laste der bezoldigde hoofden worden onderhouden. Gemis aan vaste regeling is vaak oórzaak van het verrijzen en weder verdwijnen eener school, waarop ook de ijver van den Europeschen ambtenaar voor de zaak van het onderwijs van grooten invloed is. Opgaven nopens het aantal leerlingen in de laatstbekende drie jaren worden te gelijk met de cijfers der overige buitenbezittingen lager aangetroffen. Op het eiland Nias moet eene door een' zendeling van het Rhijnsche zendeling-genootschap opgerigte school bestaan, waaromtrent evenwel geen bijzonderheden zijn medegedeeld. Bij eene regeringsbeschikking van April 1868 werd aan een der zendelingen die zich in de Battaklanden was komen vestigen, vergund lager onderwijs te geven, voor zoover zulks vereischt werd om het godsdienstig onderwijs begrijpelijk te doen zijn.

In Benkoelen was eenige vooruitgang merkbaar. Eene zesde school, en wel op het eilandje Pisang (afdeeling Kroë) kwam aldaar in 1867 tot stand, terwijl het gezamenlijk aantal leerlingen vermeerderde van 202 tot 293. In April 1868 werd besloten tot de oprigting van nog een drietal scholen in de afdeelingen Ommelanden, Lais en Kauer. Dien ten gevolge zal nu in elk der acht afdeelingen van dit gewest eene gouvernements- inlandsche school gevestigd zijn.

Het inlandsch schoolonderwijs in de residentien Lampongsche districten, Banka en Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo bepaalt zich tot ééne school ter hoofdplaats; die te Muntok (Banka) waaromtrent de berigten het gunstigst luiden, is met hare 34 leerlingen de voornaamste van de drie.

Op Celebes is het inlandsch schoolonderwijs alleen in de residentie Menado van eenige beteekenis, en wel hoofdzakelijk ten gevolge der bemoeijenis van het Nederlandsch Zendeling-genootschap. Terwijl het gouvernement Celebes en onderhoorigheden niet meer dan 2 inlandsche scholen (1)

(1) Behalve deze 2 gouvernements-scholen te Macassar en te Maros bestaat nog eene particuliere inlandsche Christenschool te Bima op het eiland Soembawa, waaromtrent evenwel na 1865 geen berigt meer is ingekomen.

met een luttel getal (33) leerlingen bezit, telde men in 1867 in Menado 161 (in de Minahassa 157 en in Gorontalo 4) scholen, met een totaal van ± 13 300 leerlingen, waarvan intusschen slechts de helft geregeld ter schole komt. De vier laatstbedoelde scholen, één van welke meer bijzonder door christen-inlanders wordt bezocht, zijn alle gouvernements-scholen. Van de scholen in de Minahassa komen er 12 ten laste van den lande, 22 ten laste der negorijen en 123 ten laste van het Zendeling-genootschap.

Met betrekking tot het oprigten en onderhouden van schoolgebouwen in de Minahassa werd in April 1868 bepaald, dat, zonder uitdrukkelijke magtiging der Regering, daartoe niet over den verpligten arbeid der bevolking mag worden beschikt en in geen geval materialen van haar mogen worden gevorderd. Dit voorschrift werd tevens van toepassing verklaard op den bouw en het onderhoud van onderwijzers-woningen.

Aan den resident van Menado werd overgelaten om zoodanige maatregelen te beramen, als strekken kunnen, om aan die kinderen, welke door hunne ouders voor het landbouwbedrijf niet kunnen worden ontbeerd, de gelegenheid tot onderwijs, wanneer dat voor hen wordt verlangd, te openen in zoodanige jaargetijden, dagen en uren als waarin dit het meest met hunne belangen kan worden overeengebragt.

Op de Sangir- en Talaut-eilanden bestonden in 1866 ruim een 20tal scholen: alle, met uitzondering van eenige weinige, welke uit gemeente- of negorijkassen werden bekostigd, gouvernements-scholen. Bij gemis aan ambtelijk personeel was het toezigt op die scholen toevertrouwd aan eenige zendeling-werklieden. Gemiddeld telde elke school een 50tal leerlingen, maar door gebrek aan behoorlijk opgeleide onderwijzers was de toestand ongunstig. Latere mededeelingen dan over 1866 zijn niet ontvangen.

Van de inlandsche (christen-) scholen in de residentie Amboina, ten getale van 70 op de Ambonsche eilanden, 4 op de Banda- en 8 op de Aroe- en Zuidwester eilanden (alle gouvernements-scholen) zijn slechts weinige bijzonderheden gemeld. Alleen blijkt dat op Ceram enkele scholen, die in 1865 als gevolg der onlusten waren te niet gegaan, in 1867 heropend werden; daarentegen was te Neira (Banda) de school voor kinderen van niet christen-inlanders (tot welker oprigting reeds in 1864 besloten was), geruimen tijd niet in werking kunnen komen door het gemis aan een onderwijzer. De na lang zoeken daarvoor aangewezen inlander overleed in 1866, vóór dat hij Banda had bereikt, en een vervanger kon voor hem nog niet gevonden worden. In 1868 is in de zaak voorzien door vereeniging der op te rigten school met de inlandsche (christen-) school, reeds ter plaatse bestaande. Op het eiland Ambon werd in Mei 1868 de school te Lokka voorloopig opgeheven, uit aanmerking van de gebleken onverschilligheid voor het onderwijs der betrokken negorijbewoners.

De inlandsche (christen-) school in de residentie Ternate, ter hoofdplaats gevestigd, staat onder bestuur van een Europeschen onderwijzer en eene Europesche onderwijzeres, en wordt bezocht door kinderen van verbasterde Europeanen, doch niet behoorende tot de Europesche of met deze gelijkgestelde bevolking. (De eigenlijk gezegde inboorlingen houden zich alleen op in het sultansgebied, waar van onderwijs geene sprake schijnt te zijn.) Ook telt de school een tiental Chinesche kinderen. Al de leerlingen genieten het onderwijs kosteloos. Het onderwijzend personeel wordt van 's lands wege bezoldigd.

Van de Maleische (christen-) school op Batjan zijn geen berigten ontvangen. Ook van de zendelingsscholen op Nieuw Guinea is niets gemeld.

In de residentie Timor zijn de inlandsche (christen-) scholen gedeeltelijk gouvernements-, gedeeltelijk negorij-scholen. Ook kinderen van heidensche ouders maken van het onderwijs gebruik, waarvan tot hiertoe een voornaam doel is om de Maleische taal in deze streken te verspreiden. Het aantal scholen op Timor onderging geene verandering (8 in Westelijk en 1 in Midden-Timor), maar op Rotti kwamen twee nieuwe (negorij-) scholen in werking. Daarentegen werd de school op het eiland Savoe, die eerst in den loop van 1866, naar het schijnt op kosten der radja's, was tot stand gekomen, wegens vertrek van den onderwijzer, in 1867 opgeheven, en bleef ééne school op Rotti wegens ziekte van den meester gesloten. Tot de leerlingen op de school te Atapoepoe (Midden-Timor) behooren 10 kostleerlingen, zonen van radja's en voorname hoofden, voor wier onderhoud (zie het regeringsverslag over 1864, bladz. 95) het Gouvernement een subsidie van f 720 's jaars verleent.

In afwachting der meer volledige gegevens over 1867, die zullen blijken uit het later te verschijnen jaarverslag van den inspecteur, volgt hier, met betrekking tot het inlandsch schoolonderwijs in de bezittingen buiten Java en Madura, eene statistiek van het aantal scholen en leerlingen over de laatst bekende drie jaren.

GEWESTEN.	AFDEELINGEN ENZ.	AANTAL SCHOLEN.			AANTAL LEERLINGEN.					
					1865.		1866.		1867.	
		1865.	1866.	1867.	Onder ultimo December ingeschreven.	Gemiddeld aantal opkomenden.	Onder ultimo December ingeschreven.	Gemiddeld aantal opkomenden.	Onder ultimo December ingeschreven.	Gemiddeld aantal opkomenden.
Sumatra's Westkust.	Residentie Padang	11	10	8	(a) †	†	247	†	233	†
	» Padangsche Bovenlanden	9	9	10	391	†	364	†	(b) 321	†
	Residentie Tapanoli . . .	11	11	11	336	†	471	†	325	†
		(a) 31	(a) 30	(a) 29	»	†	1 082	†	879	†
Benkoelen.	Benkoelen, Mokko-Mokko, Seloema, Manna en Kroë	5	5	6	222	†	202	†	293	†
Lampongsche districten.	Hoofdplaats Telok Betong	1	1	1	(c) 26	†	(c) 24	†	16	5
Banka.	Hoofdplaats Muntok . . .	1	1	1	71	†	46	†	34	†
Zuider- en Ooster- afdeeling van Borneo.	Hoofdplaats Bandjermasin	1	1	1	24	24	27	22	26	18
Celebes.	Macassar en Maros. . . .	(d) 2	(d) 2	(d) 2	33	36	23	†	28	†
Menado.	Afdeeling Minahassa. gouvernem. scholen .	12	12	12	1 976	1 020	2 042	756	2 026	859
	Afdeeling Minahassa. negorijscholen	22	22	22	1 291	819	1 321	746	1 316	702
	Afdeeling Minahassa. genootschapsscholen .	121	12[illegible]	123	9 549	5 646	9 701	5 248	9 695	4 995
		155	157	157	12 816	7 485	13 064	6 750	13 037	6 556
	Afdeeling Gorontalo . . .	4	4	4	292	182	346	156	249	†
	Sangir- en Talaut-eilanden	†	21	21	†	†	†	†	†	†
Amboina.	Eiland Amboina.	31	32	31	†	†	2 752	(e) 1838	†	†
	» Saparoea. . . .	12	12	12	2 201	†	2 279	(f) †	†	†
	» Haroekoe	6	6	6	801	†	830	(g) †	†	†
	» Noesalaut	6	6	6	802	†	796	(g) †	†	†
	Eilanden Boeroe, Manipi en Boano	3	3	4	181	†	169	†	†	†
	Eiland Ceram	8	7	11	891	†	669	†	†	†
	Banda-eilanden	4	4	4	117	†	114	57	89	†
	Aroë- en Zuidwester-eilanden	8	8	8	†	†	†	†	†	†
Ternate. (h)	Hoofdplaats Ternate . . .	1	1	1	72	†	(c) 60	†	71	†
	Eiland Batjan	1	1	1	†	†	†	†	†	†
Timor. (i)	Eiland Timor	9	9	9	528	†	515	533	457	†
	Eiland Rotti. gouvernem. scholen .	18	18	(k) 18	1 696	†	1 922	1 113	1 931	†
	Eiland Rotti. negorijscholen	13	13	15	719	†	842	472	943	†
	Eiland Savoe.	»	1	(l) 1	»	»	†	50	»	»

Aanmerkingen.

De kolommen met een † geteekend, zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

(a) Bovendien bestaat een zendelingschool op het eiland Nias.

(b) Van 1 school is het cijfer niet opgegeven.

(c) Eenige leerlingen zijn kinderen van Chinezen.

(d) Bovendien bestaat eene particuliere christen-school te Bima op Soembawa.

(e) Aantal bij het najaars-examen aanwezig geweest.

(f) Slechts bij 4 scholen was de opkomst slecht te noemen.

(g) De opkomst was over 't geheel vrij goed te noemen.

(h) Van de zendelingscholen op Nieuw-Guinea zijn geen opgaven ingekomen.

(i) Te Larantoeka op Flores bestaat eene particuliere (Roomsch-Katholieke) inlandsche christenschool.

(k) Wegens ziekte van den onderwijzer bleef één dezer scholen in 1867 gesloten.

(l) Wegens vertrek van den onderwijzer in 1867 gesloten.

II. KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

§ 1. *Taalstudie.*

Werd in het vorig verslag (bladz. 81) medegedeeld, dat de ambtenaar J. A. WILKENS, belast met de bewerking van een Javaansch-Nederlandsch woordenboek, op 1°. Julij 1868 gevorderd was tot de woorden onder de letters bå-rå, onder ultimo van dat jaar was hij gekomen tot de woorden onder bå-lå. En volgens de jongste berigten, loopende tot 1 April 1869, waren de woorden onder de letter bå (de 18de van het Javaansche alphabet) nog onderhanden, maar nu gevorderd tot då (de 12de letter). Lå is de 10de en rå de 4de.

In het belang der uitgave van het Maleisch-Nederlandsch woordenboek was aan den vervaardiger, den ambtenaar H. VON DE WALL, in April 1869 een Europesche klerk toegevoegd.

Omtrent de voltooijing van het Soendanesche woordenboek, waarvan de bewerking was opgedragen aan nu wijlen den ambtenaar mr. D. KOORDERS (zie het vorig verslag, bladz. 81), en het vervaardigen zoo mogelijk eener spraakkunst van die taal, welke arbeid mede van hem te wachten was, zullen tijdelijke voorzieningen worden beraamd. Onlangs zijn daaromtrent bij de Indische Regering overwegingen aanhangig gemaakt. Van hetgeen door den ambtenaar KOORDERS was verzameld, bestaande in lijsten der door hem vertaalde Soendanesche woorden, benevens in kantteekeningen op een tweetal Soendanesche boeken, zal zoo mogelijk partij worden getrokken.

Een ander taalgeleerde, de heer H. N. VAN DER TUUK, houdt zich sedert eenige maanden, ingevolge eene hem van regeringswege gedane opdragt, onledig met een onderzoek naar de taal en het letterschrift in de Lampongsche districten, beide eigenaardig en geheel verschillende van die der overige Polynesische volkstammen. Reeds was hij tot zeer opmerkelijke ontdekkingen gekomen, o. a. van vele oorspronkelijke Battaksche woorden. Bij gemis aan eene eigenlijke volkslitteratuur moet de beoefening geschieden uit enkele meestal verminkte liefdedichten (bandongs) of verzamelingen van wetten (koentara's) en voor het grootste gedeelte uit den mond van het volk zelf.

Bij een adres van Februarij 1869 gaf het Nederlandsche Bijbelgenootschap te kennen, dat het wegens geldgebrek de uitgaaf eener Boeginesche chrestomathie, door dr. B. F. MATTHES verzameld, bij de eerste vellen van het 2de deel had moeten staken, en dat het om gelijke reden had moeten afzien van den druk van een door denzelfden geleerde bewerkt Boegineesch woordenboek. Het Bijbelgenootschap stelde voor, dat de Regering de uitgaaf dier werken overnam. Dr. MATTHES zou, na zijne terugkomst uit Macassar in het begin van 1870, den druk kunnen besturen, die in een tijdvak van 3 jaren zou kunnen plaats hebben en jaarlijks f 2160 zou vereischen. In afwachting der aankomst van dr. MATTHES is van regeringswege de overneming der uitgaaf voorloopig toegezegd.

Ten aanzien van de talen der Molukken heeft de afdeeling Letterkunde der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, naar aanleiding van een voorstel van haren correspondent te Batavia, mr. J. A. VAN DER CHIJS, in Junij 1869 de aanstelling in overweging gegeven van twee personen, belast met de taak om de inheemsche taal van de Minahassa, benevens de onmiddellijk daarmede zamenhangende tongvallen en de inheemsche taal van Ambon met bijbehoorende tongvallen te onderzoeken, eene spraakkunst en een woordenboek in die talen te vervaardigen en zooveel doenlijk teksten te verzamelen. Omtrent dit voorstel is het advies van den Gouverneur-Generaal gevraagd.

Eene lijst der van regeringswege in de laatste jaren uitgegeven leer- en leesboeken in verschillende talen van den Indischen archipel (verg. afd. I, § 2 van dit hoofdstuk) wordt hierachter aangetroffen in bijlage N.

§ 2. *Oudheidkunde.*

De uitgravingen op het Diëngplateau werden geregeld voortgezet. De verslagen hieromtrent worden in het tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen openbaar gemaakt.

De werkkring van den ambtenaar R. H. TH. FRIEDERICH, van wiens bekwaamheden en ondervinding op het gebied der oud-Javaansche talen de Regering in 1861 besloot partij te trekken tot het doen opsporen, afteekenen en voor eene uitgaaf bewerken der oud-Javaansche en Sumatrasche handschriften en beschreven gedenkteekenen, werd in Februarij 1869, ten gevolge van het aan dien ambtenaar gegeven eervol ontslag uit 's lands dienst, beëindigd, nadat hij herhaaldelijk — eerst in de laatste maanden ten gevolge van min gunstigen gezondheidstoestand — was te kort geschoten in de hem opgelegde verpligting om, zoowel periodiek als telkens na afloop van iedere reis, van de vruchten zijner reizen en nasporingen aan de Regering verslag te doen.

In het ruim vijfjarig tijdvak zijner werkzaamheid waren door genoemden ambtenaar gemaakt twee reizen over Java en een naar de Lampongsche districten en de Palembangsche landstreek Redjang; de eerste reis duurde 6, de tweede 9 en de laatste ruim 2 maanden. Behalve een vroeger ingezonden zeer beknopt overzigt zijner verrigtingen was tot in Junij 1868 van den heer FRIEDERICH nog geen verslag van de uitkomsten van zijnen arbeid ontvangen. Eerst toen werd ingediend een verslag zijner reizen over Java, benevens twee monographien, betreffende de hoofdtempels in Kadoe en Djokjokarta en de oudheden in de omgeving van het Oengaran-gebergte. De bedoelde stukken zijn toegezonden aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dat ze in handen heeft gesteld van een deskundig lid, den ambtenaar voor de Javaansche taal A B. COHEN STUART. Hier te lande zijn de bedoelde bescheiden ter kennisneming medegedeeld aan den directeur van 's Rijks Museum van Oudheden. Toegezegde vervolgrapporten en monographien waren niet ontvangen.

De loop der werkzaamheden van den ambtenaar FRIEDERICH en het gehalte van het door hem geleverde is niet kunnen worden toegejuicht, vooral niet uit het oogpunt eener genoegzame behartiging door hem van het hoofddoel zijner zending, het verzamelen en verklaren der Oud-Indische opschriften, een gedeelte van welke taak, voor zoover het de oude teksten op metaal betreft, reeds door een anderen geleerde, den hiervoren bedoelden ambtenaar COHEN STUART, was opgenomen.

Omtrent den stand der uitgave van het bekende Boroboedoer-werk kan worden vermeld, dat hetgeen door den lithograaph nog moet geleverd worden, binnen kort schijnt te kunnen worden te gemoet gezien.

§ 3. *Natuurwetenschappen.*

Magnetische en meteorologische waarnemingen. Omtrent dezen tak der geographische dienst kan over 1868 het volgende worden aangeteekend.

De uurwaarnemingen te Batavia van den barometer-stand, de temperatuur en den vochtigheidstoestand van de lucht, de windrigting, de hoeveelheid gevallen regen en de variatien in de declinatie der magneetnaald, werden door den ingenieur voor de meteorologie enz. geregeld voortgezet, met behulp der hem toegevoegde inlandsche adsistenten, wier ijver en geschiktheid zeer geroemd worden (1). De magnetische uurwaarnemingen moesten ook in 1868 eenigen tijd gestaakt blijven wegens reparatie aan den gashouder van het observatorium. Daar de plaatsing der instrumenten voor de waarneming der magnetische verschijnselen nog niet geheel aan het doel beantwoordde, konden geene uurwaarnemingen worden gedaan van de horizontale en de verticale composante van het aardmagnetismus.

Om aan het gemis dezer waarnemingen eenigzins te gemoet te komen, werden door den ingenieur, behalve de halfmaandelijksche absolute declinatie-bepalingen, ook vele absolute bepalingen gedaan van de horizontale intensiteit en van de inclinatie.

In het begin van het jaar werden iedere maand twee, later iedere maand acht absolute bepalingen van de horizontale intensiteit gedaan.

De inclinatie werd eerst achtmaal per maand bepaald, daarna gedurende zekeren tijd op één dag per week ieder uur van 's morgens 7 tot 's namiddags 5 uur. Uit deze waarnemingen bleek dat de inclinatie afneemt van 's morgens 7 tot 10 uur, op welk uur zij de kleinste waarde heeft, en dat zij van 10 uur 's morgens tot 5 uur 's namiddags steeds toeneemt. Daarna werd de inclinatie gedurende eenigen tijd tweemaal in de week, 's morgens ten 10,

(1) Zie voor eene regeling der bezoldiging enz. van het inlandsch personeel *Indisch Staatsblad* 1869, n. 55.

's namiddags ten 4 en 's avonds ten 10 uur bepaald, uit welke waarnemingen bleek dat de inclinatie 's avonds ten 10 ure dezelfde waarde heeft als 's namiddags ten 4 ure, zoodat waarschijnlijk 's avonds ten 7 ure de inclinatie van de magneetnaald in maximum is. Daarna werd besloten de inclinatie voortaan op twee dagen in de week, 's morgens om 10 en 's namiddags om 4 uur, te bepalen.

Omtrent de uitkomsten der regenwaarnemingen het volgende:

De hoeveelheid regen gedurende 1868 gevallen, is in vergelijking met de vier voorafgegane jaren bijzonder gering geweest. Volgens de waarnemingen op het observatorium is namelijk in 1864—1867 achtereenvolgens gevallen 1646.5, 2140.4, 2269.5 en 2450.7 mill. regen of gemiddeld per jaar 2126.8, terwijl in 1868 slechts 1449.2 mill. gevallen is. De verdeeling van deze hoeveelheid regen tusschen oostmoeson (April—September) en westmoeson (Januarij—Maart en October—December) was echter vrij normaal, want volgens de waarnemingen van 1864—1867 bedraagt de hoeveelheid, die in den oostmoeson valt, 23 pct. en die in den westmoeson 77 pct. van het gevallene gedurende het geheele jaar, terwijl die verhouding in 1868 respectivelijk was 27 en 73 pct.

Wegens het groot belang van het bestuderen van den regen, vooral voor den landbouw, worden de regenverschijnselen met groote zorg op het observatorium gadegeslagen. Om echter voor de praktijk belangrijke uitkomsten te verkrijgen, moeten de regenwaarnemingen op zeer vele verschillende punten gedaan worden. Met het oog hierop werd dan ook zeer gewaardeerd de belangstelling van den hoofdingenieur der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, door wiens zorg op meerdere punten van den spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden gedurende 1868 dagelijks regenwaarnemingen werden gedaan, waarvan de uitkomsten ter kennis van het observatorium werden gebragt.

Omtrent het in druk uitgeven der verschillende bij de inrigting gedane waarnemingen was, volgens de jongste berigten, een voorstel bij de Indische Regering aanhangig. Met het openbaar maken van eenige dagelijksche uitkomsten door middel der *Javasche Courant* werd voortgegaan. Van de onweders werd bij het observatorium mede aanteekening gehouden.

Natuurkundige en ethnographische zending. Door den ambtenaar C. B. H. von Rosenberg worden, ingevolge eene opdragt van Augustus 1868 (zie het vorig verslag bladz. 82), vergezeld van een teekenaar, natuurkundige onderzoekingen ingesteld in de weinig bekende landen behoorende tot het gebied der sultans van Ternate en Tidore. De onderzoekingen zullen zich tevens moeten uitstrekken tot al hetgeen geschikt is om die landen, hunne bevolking en producten zoo goed mogelijk te doen kennen. Een verslag ter zake werd nog niet ontvangen.

's Lands plantentuin. Gedurende het jaar 1868 verkeerde 's lands plantentuin te Buitenzorg in een zeer bevredigenden toestand. Onder het groot aantal bezoekers was evenwel het getal van hen, die den tuin voor botanische studien bezochten, uiterst gering.

Naar aanleiding van de nieuwe regeling betreffende de inrigting (zie het vorig verslag bladz. 82) werd de plantentuin van de hertenkamp en het park, behoorende bij het paleis te Buitenzorg, afgescheiden. Van het domein Tjipanas werd voor 's lands een gedeelte afgestaan ten behoeve van den plantentuin.

De toestand der bergtuinen laat te wenschen over, doch hierin is verbetering te wachten, wanneer over meer hulp kan beschikt worden. Om hierin te voorzien zijn in den aanvang van 1869 een drietal tuinlieden uit Nederland gezonden. Het museum bestaat uit eene verzameling van gedroogde planten en houtsoorten; door gebrek aan localiteit kon het niet worden uitgebreid. De kweekloodsen in de bergtuinen te Tjibodas werden met eene vermeerderd, terwijl in den plantentuin eene serre voor cacteae en andere zoogenaamde vette planten werd aangebouwd.

Het wetenschappelijk werk ging gestadig voort. Eenige planten-familien werden aan eene herziening onderworpen, waardoor nieuwe soorten aan het licht kwamen. Vooral leverde het onderzoek belangrijke resultaten op, wat betreft het oplossen van kwestien, die in Europa door het gemis van volledige exemplaren minder goed of in het geheel niet kunnen worden uitgemaakt.

Het resultaat der onderzoekingen is gedeeltelijk aan de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging ter plaatsing in haar orgaan aangeboden; een ander gedeelte is in manuscript voorhanden. De hoogleeraar Miquel te Utrecht gaf van zijne medewerking het bewijs door het wetenschappelijk bestemmen van eenige planten, hem vroeger uit 's lands plantentuin in gedroogde exemplaren toegezonden. De resultaten daarvan zijn of worden gepubliceerd in zijne » Annales Musei botanici Lugduno-Batavi."

Aan vele aanvragen om gewassen voor den kolonialen landbouw werd voldaan. De verzendingen bepaalden zich niet tot de Nederlandsch-Indische gewesten alleen, maar strekten zich ook uit tot Singapoer, Calcutta en Europa, waar aan onderscheidene personen of inrigtingen verschillende zaden, planten en gewassen werden afgestaan, en van daar wederkeerig ontvangen. Ook uit Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland, Ceylon en Mauritius werden, gedeeltelijk in ruil, geschenken ontvangen.

Ook vele inwoners van den Indischen Archipel toonden hunne ernstige begeerte om mede te werken tot het bevorderen der kennis van de Indische Flora, door den tuin met velerlei bijdragen te verrijken.

Door den directeur der inrigting en den afgetreden hortulanus Teysman, die sedert Januarij 1869 uitsluitend belast is met het doen van reizen in den Indischen Archipel, zoowel in het belang van den plantentuin als in dat van handel en nijverheid, voor zooveel de behandeling en verzameling van sommige producten dit wenschelijk mogt maken, werden op meerdere togten onderscheidene planten in gedroogden staat verzameld, terwijl eenige inlandsche verzamelaars enkele voor den tuin nieuwe planten aanbragten, benevens de noodige doubletten voor verzendingen.

Ichthyologie. Met de uitgave van den » Atlas ichthyologique des Indes Néerlandaises" wordt voortgegaan. De vervaardiger, d^r. P. Bleeker, heeft zich verbonden om tegen genot van een jaarlijksch subsidie van hoogstens f 1860 gedurende 5 jaren, in te gaan met 1869, het prachtwerk te voltooijen. Bij een Koninklijk besluit van December 1868 is dat subsidie toegestaan.

§ 4. *Wetenschappelijke genootschappen.*

Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ging in 1867 en 1868 voort de verspreiding van kennis te bevorderen op het gebied van Indische taal-, land- en volkenkunde. Behalve twee deelen vergaderingsnotulen (deel V en VI) zagen het licht het XXXIIIste deel van 's genootschaps verhandelingen, zoo mede het XVIde, XVIIde en een gedeelte van het XVIIIde deel van deszelfs tijdschrift. In beide jaren werd door de Regering een subsidie van telkens f 8000 aan de instelling verleend.

Verscheidene onderzoekingen door de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indie uitgelokt of bewerkstelligd, gaven niet onbelangrijke uitkomsten. Zoo bleek uit een scheikundig onderzoek, dat eenige minerale wateren, afkomstig uit eene bron nabij Semendo (Palembang) eene geneeskracht bezitten, waarvan in den vervolge partij zal kunnen worden getrokken, en dat verscheidene der Palembangsche bronnen aanleiding geven tot het vormen eener minerale zelfstandigheid, waaruit op eene gemakkelijke wijze eene niet onbelangrijke hoeveelheid aluin kan worden bereid.

Ten einde een nader locaal onderzoek in te stellen ten aanzien van het voorkomen van zinkerts in den berg Sawal in Cheribon (zie het vorig verslag bladz. 83) werd in 1867 door de Regering eene som van f 600 beschikbaar gesteld.

Een scheikundig onderzoek naar eenigen kopererts uit Timor gaf tot resultaat, dat hij gemiddeld 18.8°/₀ kopergehalte, beantwoordende aan 15°/₀ kopermetaal, bevatte. Voorts bleek dat de erts grootendeels in de aderen van het gesteente bevat was, en uit kopermalachiet en koperlazuur bestond; het geheele gesteente was van een malachietachtigen aanslag voorzien.

De bibliotheek werd in 1867 en 1868 aanzienlijk verrijkt door ruiling met verschillende geleerde genootschappen, en voornamelijk door den milden afstand van onderscheidene tijdschriften van natuurkundigen aard uit de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het museum werd weder met onderscheidene voorwerpen verrijkt, en zal, zoo voortgaande, spoedig aan

zijne bestemming voldoen. Van gouvernementswege werd de Vereeniging zooveel mogelijk ondersteund, zoo door toezending van verhandelingen ter plaatsing in haar tijdschrift (dat bij het eind van 1868 XXX deelen telde), als door het verleenen van een subsidie ad f 2000 's jaars.

Tot de onderwerpen die in den loop van 1867 (latere berigten zijn niet ontvangen) door de Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw werden behandeld, en waaromtrent het tijdschrift der maatschappij wetenswaardige bijzonderheden bevat, behooren eene uitvinding van groen bewerkten indigo, de invoering en veredeling van vreemde gewassen en dieren, de rijstteelt, een onderzoek naar de cultuur en fabricatie van suiker op Celebes enz. Het museum werd in 1867 met enkele nieuwe voorwerpen verrijkt en vele belangrijke werken en tijdschriften vonden op nieuw eene plaats in de bibliotheek.

Betreffende de andere instellingen in Nederlandsch Indie, die onder dit hoofd behooren, vallen geene bijzonderheden te vermelden. Van een door het Samarangsch Genootschap tot bevordering van landbouw en nijverheid, met medewerking der Regering, voorgenomen onderzoek rakende de hoedanigheid der Java-koffij, wordt lager melding gemaakt onder het hoofddeel »Koffijcultuur" in hoofdstuk P.

§ 5. *Tijdschriften en nieuwsbladen.*

Na het te dezer zake vermelde in het vorig verslag valt slechts aan te teekenen, dat sedert 1868 niet meer verschijnt het Tijdschrift van het Regt in Nederlandsch Indie en sedert medio 1869 niet meer het eerst vóór korten tijd uitgegeven militair tijdschrift »Mars".

III. EEREDIENST.

§ 1. *Christelijke.*

a. Protestantsche.

Kerkbestuur. De vraag of de te Batavia gevestigde veldprediker aan het besluit van 18 Mei 1867, n°. 4 (*Indisch Staatsblad* n°. 68), volgens hetwelk hij beschouwd wordt als predikant bij de gemeente aldaar, de bevoegdheid kon ontleenen om zitting te nemen als lid van het bestuur over de Protestantsche kerk in Nederlandsch Indie, werd bij Indisch besluit van 27 Julij 1868, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 90), krachtens magtiging des Konings, in ontkennenden zin beslist.

Predikanten enz. Ofschoon bij het eind van 1867 het getal van 33 predikanten, aan wie organiek vaste standplaatsen zijn aangewezen, voltallig was, bleven niettemin drie gemeenten (Cheribon, Salatiga en Fort de Kock) van de zorg eens leeraars verstoken, ten gevolge van het aan een drietal predikanten wegens ziekte verleend verlof naar Europa. In den loop van 1868 vertrokken nog drie predikanten met verlof buiten Nederlandsch Indie en kwamen vier te overlijden. Het getal vacatures zou hierdoor gestegen zijn tot 10, ware niet één der predikanten van verlof teruggekeerd en één van de vier in Nederland benoemden nog vóór het einde van 1868 in Indie aangekomen; dien ten gevolge bleven onder ult. December 1868 nog 8 plaatsen open. De tijdelijk van predikanten ontbloote gemeenten waren: Buitenzorg, Cheribon, Salatiga, Pamakassan, Fort de Kock, Palembang en Pontianak, terwijl te Amboina, in stede van 2, slechts 1 leeraar bescheiden was. Bovendien ontbraken de 2 predikanten zonder vaste standplaats, overeenkomstig art. 1 van *Indisch Staatsblad* 1864. n°. 156, beschikbaar te houden te Batavia, voor de tijdelijke waarneming van de dienst op plaatsen, waar door overlijden, ziekte, verlof of vertrek een leeraar ontbreekt, en ter hoofdplaats van de Preanger regentschappen, voor de tijdelijke dienst bij de gemeenten in de verschillende afdeelingen dier residentie. Het getal predikanten met verlof was bij het eind van 1868 geklommen tot 5. Intusschen was men, gelijk reeds uit het hooger vermelde zal gebleken zijn, de aankomst wachtende van 3 nieuwe predikanten uit Nederland.

Zoowel in verband met deze omstandigheid als met het oog op het beginsel, dat het vertrek eens predikants met verlof naar Europa geene aanleiding kan geven tot aanvulling van het organiek vastgestelde getal van 35, maar slechts doet ontstaan eene vacature bij de verlaten gemeente, die zoo mogelijk behoort te worden aangevuld door een der beide predikanten zonder vaste standplaats (1), bleef slechts in de plaatsen der beide laatsten te voorzien. Bij het eind van 1868 waren derhalve 25 predikanten in Indie aanwezig, met verlof naar Nederland 5, hier te lande benoemd maar nog niet in Indie aangekomen 3 en nog te benoemen 2. Sedert is het getal plaatsen waarin door benoeming van nieuwe titularissen viel te voorzien, nog met drie vermeerderd, en wel door het overlijden (in Februarij 1869) van den predikant te Padang, benoemd predikant te Madioen, en het verlaten van de dienst (mede in 1869) door 2 predikanten-verlofgangers. In deze 5 plaatsen is voorzien bij Koninklijk besluit van 10 Julij 1869, n°. 20, terwijl van de 3 predikanten, hier te lande nog met verlof aanwezig, twee (achtereenvolgens in April en Junij) naar Indie zijn teruggekeerd. Van de drie in 't laatst van 1868 en in de eerste maanden van 1869 uitgezonden nieuwe titularissen zijn, voor zooveel gebleken is, een tweetal reeds in dienst gesteld, hetgeen de vervulling heeft mogelijk gemaakt der standplaatsen Cheribon en Macassar. Sedert hebben weder drie predikanten een tweejarig verlof naar Europa erlangd, en wel die te Macassar, benoemd predikant te Buitenzorg, die te Djokjokarta en die te Padang.

In de groote militaire garnizoenen van Weltevreden en Meester-Cornelis en van Salatiga en Ambarawa zijn twee veldpredikers werkzaam, wier dienst (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1735)geen verandering onderging.

Voorts waren bij het eind van 1867 twee hulppredikers in dienst, waarvan echter één met verlof, zoodat alleen de standplaats Koepang op Timor vervuld was. In den aanvang van 1869 is laatstbedoelde op zijn vorige standplaats Benkoelen teruggekeerd. In Julij 1869 is een van hier uitgezonden zendelingleeraar, vroeger in de Minahassa werkzaam, benoemd tot hulpprediker te Bonthain op Celebes.

Omtrent de uitvoering van het Koninklijk besluit van 22 December 1867 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 154) betreffende de aanstelling van meerdere hulppredikers, meer bijzonder ten dienste der inlandsche christengemeenten (zie het verslag over 1865, bladz. 72 noot) zijn de Indische overleggingen nog hangende.

Kerkelijke dienstreizen. De dienstreizen naar gemeenten die een eigen predikant missen (*Indisch Staatsblad* 1864 n°. 156 en 1869 n°. 20) werden, voor zooveel de omstandigheden zulks gedoogden, geregeld verrigt.

Ten gevolge der bij de Evangelische gemeente te Batavia bestaande vacature werd van de bezoekreizen aan de daar gevestigde predikanten opgedragen, in 1868 alleen eene reis naar de Lampongsche districten ondernomen.

Waar mogelijk werden de reizen uitgestrekt tot gemeenten, die ofschoon als vaste standplaats aangewezen, wegens onvoltalligheid van het personeel, sedert korter of langer tijdsverloop van herderlijke zorg verstoken waren.

Christelijk onderwijs enz. Voor het houden van godsdienstige voorlezingen voor de gemeente, en het geven aan de jeugd (buiten de schooluren) van onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, werden gedurende 1867 en 1868 op een achttal plaatsen toelagen uit 's lands kas genoten door onderwijzers bij gouvernements-scholen, en wel door die te Serang, Poerwakarta, Bandong (alleen in 1868), Patti (alleen in 1867), Malang (als voren), Banjoemas, Tjilatjap (alleen in 1868), Poerbolinggo, Magelang en Muntok (aan dien ter laatstgemelde plaatse tevens voor de dienst van koster, voorlezer en voorzanger op de dagen dat de elders gevestigde predikant er godsdienstoefening komt houden). Voor hetzelfde doel werd weder, telkens voor één jaar, bestendigd de toelage aan den zendeling-leeraar te Japara. Op plaatsen waar predikanten gevestigd zijn, behoort het bewuste onderwijs tot de taak der leeraren.

Ter bezoldiging van kerkelijk personeel (voorlezer, organist enz.) werden in 1867 bijdragen uit 's lands kas genoten door de gemeenten te Tagal, Pekalongan, Rembang, Probolinggo, Poerworedjo, Djokjokarta, Padang, Benkoelen, Riouw, Macassar en Menado, en in 1868 door een zestal der opgenoemde gemeenten: Tagal, Pekalongan, Djokjokarta, Padang, Macassar en Menado, benevens door die te Buitenzorg, Pamakassan en Bandjermasin. Een verzoek van den kerkeraad te Soerabaija om tot het bewuste einde insgelijks een subsidie te erlangen, werd met het oog op

(1) Het hier aangeteekende schijnt voldoende te verklaren wat aanleiding geeft tot de gedurige onvoltalligheid der in Nederlandsch Indie aanwezige godsdienstleeraars, waarop laatstelijk gedoeld werd in het rapport betreffende het regeringsverslag over 1865 (zitting 1868/69, 44).

den stand der kerkefondsen door het kerkbestuur voor ondersteuning bij de Regering niet vatbaar bevonden. Te Samarang bekostigde de Regering de bezoldiging van een catechiseermeester tevens krankbezoeker.

Zendelingen. (1) Eene lijst der in Nederlandsch Indie aanwezige zendelingen en zoogenaamde zendeling-werklieden aan wie is verleend de bijzondere toelating bedoeld bij art. 123 regeringsreglement, wordt hierachter aangetroffen in bijlage O. Volgens die aantooning, welke ook de vergunningen gedurende de eerste maanden van 1869 omvat, telde men op Java 14 zendelingen, in het gouvernement van Sumatra's Westkust 13, in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo 5, in de Minahassa 13, op de Sangir- en Talaut-eilanden 6, op de Ambonsche eilanden 5 (waarvan 1 op de Zuidkust van Ceram), op Nieuw-Guinea 7, op Halmaheira (Ternate) 4, op Timor 1, op Rotti 1 en op Bali 1, in 't geheel alzoo 70. Daarvan waren er in 1866 toegelaten 9, in 1867 2, in 1868 9 en in de eerste maanden van 1869 2.

Tractementen of toelagen van regeringswege worden nog genoten door 2 zendelingen, waarnemende predikanten te Ternate en te Menado, 1 zendelingleeraar bij de inlandsche Christengemeenten te Depok en Toegoe (Batavia), 1 zendeling voor Nieuw-Guinea, zoomede door de zendelingen in de residentien Amboina en Timor, en die op de Sangiren Talaut-eilanden.

Door een der Ambonsche zendelingen, dien te Waaij, werd in 1867, ingevolge opdragt van den resident, eene kerkelijke dienstreis volbragt naar de onderhoorige eilanden Boeroe en Boano, en in 1868 naar de Zuidwester-eilanden.

Een andere zendeling in hetzelfde ressort, op Saparoea, zag in laatstgemeld jaar zijn werkkring tijdelijk uitgebreid, door de opdragt om ook een zevental gemeenten onder Haroekoe (tijdelijk van de zorg eens zendelings ontbloot) kerkelijk te bedienen. Voorts werd in 1868 de resident van Amboina aangeschreven om in de dienst bij de christengemeenten op de Zuidkust van Ceram, laatstelijk behoord hebbende tot den werkkring van den sedert vertrokken zendeling te Kamarian, van tijd tot tijd mede te doen voorzien door een der zendelingleeraars, dan wel door een der predikanten.

Met betrekking tot het verleenen van geldelijke onderdersteuning aan zendelingen ten laste van den lande verdient het volgende melding. De vraag rees in Indie, of langer kon worden voortgegaan met het kosteloos overbrengen van in Indie aanwezige zendelingen naar de plaats hunner bestemming, gelijk zulks vroeger, waar het afgelegen oorden betrof, meermalen plaats vond. In den aanvang van 1869 werd hier te lande in ontkennenden zin beslist. Als beginsel werd aangenomen, dat geen vrije overtogt aan zendelingen of hunne gezinnen van gouvernementswege verleend wordt noch van Nederland naar Indie, noch in den Indischen Archipel.

Verdere mededeelingen. Het bestuur over de Protestantsche kerk vestigde de aandacht der Regering op de omstandigheid, dat meermalen vendutien gehouden werden op Zondag, waardoor somtijds zelf stoornis werd gegeven in de uitoefening der openbare eeredienst. De klagt had eene aanschrijving ten gevolge aan de hoofden van gewestelijk bestuur, waarbij hun de naleving der ten deze bestaande bepalingen werd aanbevo'en, krachtens welke het houden van openbare verkoopingen alléén op werkdagen geoorloofd is.

De vraag deed zich bij een der kerkeraden voor, of met het oog op art. 139 Wetboek van Strafregt voor Nederlandsch Indie, het een godsdienstleeraar geoorloofd is, een te Singapoer (of elders in den vreemde) gesloten huwelijk kerkelijk in te zegenen, ook wanneer dat huwelijk niet is overgeschreven in de registers van den burgerlijken stand. Daar de wet uitdrukkelijk wil, dat aan den godsdienstleeraar zal worden vertoond de acte opgemaakt door den ambtenaar van den burgerlijken stand (art. 81 Burgerlijk Wetboek en art. 139 Strafwetboek) en als zoodanig alleen kent den ambtenaar van den burgerlijken stand in Nederlandsch Indie, werd de vraag in ontkennenden zin beslist.

Statistiek. Wegens de onvolledigheid der opgaven van onderscheidene kerkeraden en het niet inzenden van gegevens door vele andere kan het gebruikelijk overzigt van het zielental der gemeenten, het aantal lidmaten, gedoopten enz. ditmaal over geen der jaren 1867 en 1868 worden geleverd.

b. Roomsch-katholijke.

Geestelijken. Bij het eind van 1867 bestond het personeel der Roomsch-katholijke missie in Nederlandsch Indie uit 15 van 's lands wege bezoldigde geestelijken, waarvan 1 met verlof naar Europa. Van de 14 dienstdoende kwam in November 1868 één te overlijden, terwijl een tweetal met verlof naar Nederland vertrok. In 't geheel waren alzoo drie geestelijken met verlof. Een hunner werd in Mei 1869 gepensioneerd. In zijne plaats en in die opengevallen door het straks bedoelde overlijden is zeer onlangs voorzien geworden door de beschikbaarstelling van 2 nieuwe geestelijken, die dezer dagen hunne bestemming hebben opgevolgd. Zeer onlangs is een derde geestelijke hier te lande voor de Indische dienst benoemd geworden, waardoor het vastgestelde 16tal (daaronder ook begrepen de 2 thans nog met verlof) voltallig is gemaakt. Zoowel deze benoemde als een der verlofgangers zal eerstdaags mede naar Indie vertrekken.

Van de elf geestelijken onder ultimo 1868 in Indie beschikbaar, waren werkzaam: te Batavia 3, waaronder de kerkvoogd van het vicariaat, te Samarang 1, te Ambarawa 1, te Djokjokarta 1, te Soerabaija 3, te Larantoeka op Flores 2. Onvervuld waren de statien Padang en Soengeislan (Banka).

Bij Koninklijk besluit van 2 Mei 1869, n°. 8 (*Indisch Staatsblad* n°. 56) werd ook op de bezoldigde Roomsch-katholijke geestelijken in Nederlandsch Indie toepasselijk verklaard het reeds vroeger voor burgerlijke landsdienaren en voor predikanten en hulppredikers aldaar aangenomen beginsel, dat, in geval van welbewezen ongeschiktheid ter zake van ziels- of ligchaamsgebreken, ook pensioen kan worden verleend bij een minimum-diensttijd van vijf jaren.

Kerkelijke dienstreizen. Zoowel op Java als op Sumatra werden de verschillende plaatsen, waar geene geestelijken gevestigd zijn, overeenkomstig de bestaande regeling, kerkelijk bezocht. Ook de Moluksche eilanden, Menado en Celebes, even als de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, deelden in 1868 in zoodanig bezoek.

Wegens de vacature te Soengeislan werd in de laatste maanden van 1868 die statie, bestaande uit de residentien Banka, Palembang, Riouw en de adsistent-residentie Billiton, bezocht door een der geestelijken van Batavia. Het hoofd der missie deed in 1868 eene kerkelijke dienstreis in de residentien Samarang, Djokjokarta en Soerabaija.

Catechetisch onderwijs, openbare godsdienstoefening, enz. Zon- en feestdagen uitgezonderd, wordt elken dag des voor- en namiddags Christelijk onderwijs gegeven, ook in het Maleisch voor degenen die geen Hollandsch kennen. De huis- en familiebezoeken worden behoorlijk door de geestelijken gehouden. De hospitalen worden dikwijls bezocht, het civiel en militair hospitaal te Weltevreden doorgaans tweemaal per dag. In de civile en militaire gevangenis daar ter plaatse wordt tweemaal in het jaar godsdienstoefening gehouden. Het gevangenbezoek geschiedt zoo dikwerf dit nuttig voorkomt.

Openbare godsdienstoefening wordt ook op werkdagen gehouden. De opkomst is bevredigend.

In het geheel telt men in het vicariaat 19 kerken en 5 kapellen. Kerkgebouwen ontbreken te Djokjokarta, Samarang en Ambarawa. Men bedient zich daar òf van particuliere huizen eenigzins tot kerk ingerigt, dan wel van het schoollocaal, de militaire kantine of een vertrek der kazerne.

Statistiek. Over de jaren 1867 en 1868 zijn de volgende opgaven ontvangen:

(1) Met betrekking tot de in 't regeringsverslag van 1865 vermelde toelating van een zendeling in de Preanger regentschappen, is in der tijd gevraagd (zie het hiervoren aangehaald rapport, zitting 1868/69 44) of door dien zendeling was voldaan aan de voorwaarde in 1863 gesteld, dat hij zich, alvorens vergunning te erlangen tot uitoefening van zijn dienstwerk in de Soendalanden, vooraf de kennis van de taal en het volk dier gewesten moest hebben eigen gemaakt. Die vraag kan toestemmend worden beantwoord: de betrokken aanvrager verkreeg zijne toelating als zendeling eerst na een ruim tweejarig verblijf in de Preanger regentschappen.

STATIEN.	Aantal zielen.		Aantal communicanten.		Aantal gedoopten.		Aantal huwelijken kerkelijk ingezegend.		*Aanmerkingen.*
	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	1867.	1868.	
1ste statie, standplaats Batavia.	3469, waaronder 1156 militairen.	3347 (1), waaronder 1241 militairen.	2196	2177	167	138	22	19	(1) Hieronder 1156 kleurlingen en 171 inlanders.
2de statie, standplaats Samarang.	1500, waaronder 413 militairen.	1890 (2), waaronder 399 militairen.	920	1105	niet opgegeven.	126	9	13	(2) Hiervan telde de statie Samarang, vooral onder het niet-militaire gedeelte, ruim 800 kleurlingen.
3de statie, standplaats Ambarawa.	1365, waaronder 837 militairen.	1365 (3), waaronder 837 militairen.	891	891	71	71	2	5	(3) Hieronder 138 kleurlingen.
4de statie, standplaats Djokjokarta.	1259, waaronder 560 militairen.	1245 (4), waaronder 470 militairen.	636	554	80	108	1	13	(4) Als voren 184, voor zooveel het niet-militaire gedeelte betreft.
5de statie, standplaats Soerabaija.	1888, waaronder 665 van de land- en zeemagt.	1900 (5), waaronder 667 van de land- en zeemagt.	1210	1212	180	161	16	7	(5) Als voren ruim 600.
6de statie, standplaats Padang.	1000, waaronder 525 militairen.	1046 (6), waaronder 576 militairen.	600	650	36	47	1	10	(6) Hieronder 646 kleurlingen.
7de statie, standplaats Soengeislan.	790 (7), waaronder de militairen.	877 (8), waaronder 266 militairen.	583	475	18	28	1	2	(7) Hieronder 400 Chinezen, benevens een niet opgegeven aantal kleurlingen. (8) Hieronder 450 Chinezen en 61 kleurlingen.
8ste statie, standplaats Larantoeka.	± 11 150 (9)	± 11 480 (9)	1138	384	244	112	8	17	(9) Allen inlanders.
Molukken, Celebes en Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	1200	600 (10)	—	—	—	—	—	—	(10) Alleen voor de Molukken en Celebes.

§ 2. *Mohammedaansche.*

Het ondervolgend overzigt toont aan het aantal personen, dat in de laatste vijf jaren naar Mekka vertrokken en van daar teruggekeerd is.

Daaruit blijkt dat het aantal vertrokkenen in 1867 en 1868 zoowel van Java en Madura als van de buitenbezittingen, in vergelijking met 1866 aanzienlijk is toegenomen. Het aantal teruggekeerden naar Java en Madura was in 1867 *minder* en in 1868 *meer*, en naar de buitenbezittingen in beide jaren *meer* dan in 1866. Onder de Mekkagangers in 1867 en 1868 vertrokken, waren respectivelijk 18 en 33 inlanders van aanzien; onder de teruggekeerden slechts één in 1868.

VERTROKKEN VAN	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.
Java en Madura	2960	1146	1404	1504	1986
Sumatra's Westkust	441	406	350	404	734
Benkoelen	1	3	1	7	7
Lampongsche districten	136	18	53	31	64
Palembang	386	177	149	82	153
Banka	29	13	3	geen	geen
Billiton	geen	geen	geen	geen	4
Riouw	geen	geen	geen	4	geen
Westerafdeeling van Borneo	63	61	81	55	48
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	71	40	136	335	232
Celebes en onderhoorigheden	29	17	25	10	47
Amboina { Amboina	2	2	5	8	10
Amboina { Banda	geen	geen	geen	niet opgegeven	niet opgegeven
Ternate	geen	18	5	5	geen
Menado	geen	geen	geen	geen	geen
Timor	geen	geen	geen	geen	geen
Te zamen { Java en Madura	2960	1146	1404	1504	1986
Te zamen { Buitenbezittingen	1158	755	808	941	1299

TERUGGEKEERD NAAR:	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.
Java en Madura	1968	2268	1375	1302	2067
Sumatra's Westkust	143	334	148	121	172
Benkoelen	2	geen	geen	1	4
Lampongsche districten	28	89	37	39	45
Palembang	123	285	136	151	82
Banka	geen	9	12	niet opgegeven	geen
Billiton	3	geen	geen	niet opgegeven	geen
Riouw	geen	geen	geen	geen	geen
Wester-afdeeling van Borneo	55	4	17	61	21
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	39	11	108	163	269
Celebes en onderhoorigheden	8	10	2	5	10
Amboina { Amboina	2	geen	geen	geen	3
Amboina { Banda	geen	1	geen	niet opgegeven	niet opgegeven
Ternate	3	geen	14	geen	6
Menado	geen	geen	geen	geen	geen
Timor	geen	geen	geen	geen	geen
Te zamen { Java en Madura	1968	2268	1375	1302	2067
Te zamen { Buitenbezittingen	406	743	474	541	612

Voor gewestelijke opgaven nopens het aantal inlandsche geestelijken op Java en Madura en het aantal santries of leerlingen der priesterscholen aldaar, zij verwezen naar de bevolking-statistiek in bijlage A (zie de staten n°. 9 en 10).

Opmerking verdient dat tot dus ver velen die zich als hadji uitgeven, moesten geacht worden de reis niet verder dan tot Singapoer te hebben uitgestrekt.

In verband hiermede is het feit niet zonder gewigt, dat in den laatsten tijd meer dan vroeger gelegenheid bestaat om regtstreeks uit Indische havens naar Djeddah te vertrekken, waartoe thans — zoo als de gouverneur van Sumatra's Westkust berigt — Arabieren scheepsgelegenheid bezorgen tegen f 70 à f 80. Van Padang bij voorbeeld was in December 1868 derwaarts vertrokken de *Fathool Hair*, groot 329 last, bemand met 33 koppen, aan boord waarvan zich bevonden 502 bedevaartgangers, onder welke 63 vrouwen en 41 kinderen.

Voor het meerendeel der Nederlandsch-Indische pelgrims is echter nog altijd Singapoer de plaats van regtstreeksche inscheping. Toch is onlangs, in verband met klagten van de zijde der Turksche Regering over de weinige voorzorgmaatregelen in het belang van de gezondheid dier bedevaartgangers aan boord der schepen genomen, door het Nederlandsch-Indisch Bestuur de noodige opdragt gedaan voor het ontwerpen van voorschriften tot regeling van het vervoer over zee van passagiers in groot aantal (zoo als bij voorbeeld Mekkagangers). Tevens werd de kommandant der zeemagt en chef van het departement der marine in Nederlandsch Indie uitgenoodigd de havenmeesters daar te lande aan te schrijven om de gezagvoerders van schepen, die met bedevaartgangers naar Djeddah mogten wenschen uit te klaren, opmerkzaam te maken, dat zij, volgens de te Djeddah vigerende bepalingen, bij aankomst aldaar, behooren te zijn voorzien van gezondheidspassen, en dat zij zich anders, zoo zij verdacht mogten zijn, moeten onderwerpen aan een langdurige quarantaine, of, wanneer zij het niet zijn, worden beboet, en hen met ernst te wijze op de noodzakelijkheid om goed drinkwater in voldoende hoeveelheid in te nemen, om te zorgen voor behoorlijke ventilatie aan boord, en om niet meer passagiers over te voeren dan het schip redelijkerwijs, zonder vrees van schade voor de gezondheid, kan bevatten.

In verband met de ontdekking van sporen eener godsdienstige beweging onder de Mohammedanen in Britsch Indie, is de aandacht der gewestelijke besturen allerwege op de mogelijkheid van iets dergelijks in Nederlandsch Indie gevestigd.

Over 't algemeen is de Mohammedaan van den Nederlandsch-Indischen Archipel geen strenge opvolger van de voorschriften van den Islam.

Uit meerdere gewesten van Java wordt berigt dat de geestelijkheid weinig of geen invloed heeft, en ook de hadji's geenerlei voorregten van de zijde der bevolking genieten. Veel beheerscht ook in dezen het voorbeeld der hoofden. Zoo wordt bijv. uit Kadoe gemeld, dat van de 117 Mekkagangers aldaar in 1868 vertrokken (tegen slechts 48 en 51 in de beide voorgaande jaren), niet minder dan 115 afkomstig waren uit het regentschap Magelang en slechts 2 uit het regentschap Temanggoeng, hetgeen uitsluitend was toe te schrijven aan de individualiteit der beide regenten.

Op Sumatra wordt de leer van den Islam gezegd zich te verspreiden. In de afdeeling Mandheling en Ankola, alwaar het Mohammedanisme nog niet overal is doorgedrongen, komt jaarlijks een sheikh van Natal om aldaar de prediking dier leer aan te moedigen. De meeste hoofden, reeds Mohammedaansch zijnde, bevorderen zijne zending. In Ankola werd in de eerste maanden van 1869 door zeker koeriahoofd zelfs eene vergadering van hoofden uitgelokt, met het doel om gezamenlijk het Gouvernement te verzoeken de Christen-zendelingen te verwijderen, doch daar het voorstel geen algemeene ondersteuning vond, had de zaak geen gevolg.

In de Westerafdeeling van Borneo viel onder de vorsten eene toenemende neiging tot de bedevaart en naauwgezetter opvolging van den koran te bespeuren. Van de overige buitenbezittingen is met betrekking tot het onderwerp alleen vermeld gevonden, dat het aantal hadji's zeer gering is in Benkoelen, Banka en Billiton, groot in de afdeeling Amoenthaij (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo) en niet onaanzienlijk in de vorstenlanden van Celebes; dat in de afdeeling Minahassa (Menado) en in de onafhankelijke rijkjes op de Sangir- en Talaut-eilanden het Mohammedanisme weinig of niet is doorgedrongen, doch daarentegen schier allerwege langs de stranden in de afdeeling Gorontalo en in de onafhankelijke rijkjes op de noordkust van Celebes en in de bogt van Tomini, en eindelijk dat in de residentie Timor de leer van den Islam aanhangers heeft gevonden te Koepang en op de Solor-eilanden, welke Mohammedanen echter geen ijveraars zijn voor hunne godsdienst.

Voor den bouw van een' nieuwen missigit (tempel) ter hoofdplaats van Billiton, werd door de Europesche gemeente aldaar de niet onbelangrijke bijdrage van f 746 geschonken.

IV. INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID.

Omtrent de verschillende in Nederlandsch Indie bestaande inrigtingen van dezen aard worden over 1867 en 1868 de volgende bijzonderheden, voor zooveel noodig, plaatsgewijze opgenomen.

Parapattan-weezengesticht te Batavia. Blijkens het vorig verslag telde het gesticht bij het eind van het verslagjaar 1865/66 (ultimo April 1866) 85 pupillen; in het volgende jaar daalde dit cijfer tot 79, daar slechts 3 weezen werden opgenomen tegen 9 die het gesticht verlieten. In het laatstbekende verslagjaar 1867/68 vielen meerdere mutatien voor: 15 kinderen (5 jongens en 10 meisjes) werden opgenomen en even zoo velen (8 jongens en 7 meisjes) verlieten het gesticht. Onder ultimo April 1868 bleven er derhalve 79 weezen, zijnde 40 jongens en 39 meisjes. De plaatsing der meisjes die den leeftijd bereikt hebben waarop zij het gesticht verlaten kunnen, kon wegens de menigvuldige aanvragen tot het afstaan dier verpleegden ter adsistentie in de huishouding of tot oppassing van kinderen, weder naar wensch geschieden. Moeijelijk echter viel het om de jongens die den kinderlijken leeftijd voorbij zijn, in een werkkring te plaatsen, die hun spoedig een eigen bestaanmiddel beloofde.

Van het onderwijs in het gesticht, door twee onderwijzers gegeven, wordt met vrucht gebruik gemaakt.

Sterfgevallen onder de verpleegden kwamen in geen der beide jaren voor.

Ten gevolge van de afneming der contributien en donatien (van f 15 887 in 1866/67 tot f 6650 in 1867/68) was de staat der geldmiddelen in den laatsten tijd zeer achteruitgaande. De ontvangsten, waarbij nog te voegen de giften en renten, zoomede het gouvernementssubsidie van f 6000 's jaars, waren dan ook in laatstgemeld jaar op verre na niet toereikend om de uitgaven, die jaarlijks tusschen de f 24 000 à f 25 000 bedragen, te dekken. In het ontbrekende moest worden voorzien door tegeldemaking van kapitaal, waardoor de bezittingen van het gesticht met omstreeks f 8000 verminderden.

Diakonie-armenhuis op Molenvliet (Batavia). Bij het eind van 1867 bedroeg het getal verpleegden 35 en een jaar later 31, onder welke respectivelijk 19 en 17 volwassenen. De gezondheidstoestand was in beide jaren gunstig.

Stadsverband te Batavia. Gedurende 1867 werden 2982 en gedurende 1868 3276 lijders opgenomen, waarvan 360 en 445 overleden. Over 1866 beliep het aantal verpleegde lijders 3471, en dat der overledenen 369.

Chineesch hospitaal te Batavia. Verpleegd werden in 1867 509 en in 1868 489 personen. Het aantal sterfgevallen beliep respectivelijk 129 en 120. In 1866 bedroeg het aantal verpleegden 436, waarvan 88 overleden. Over de fondsen dezer stichting zie men hoofdstuk F, afd. IV, § 3.

Djati-gesticht te Batavia. Dit gesticht voor verwaarloosde en hulpbehoevende kinderen telde bij het eind van 1867 49 en een jaar later 50 verpleegden, meest meisjes. In 't geheel werden in beide jaren 11 kinderen opgenomen tegen 8 die het gesticht verlieten. De gezondheidstoestand liet niets te wenschen over. In de geldmiddelen kwam weinig verbetering. Uit de rekening over 1867 (die over 1868 is nog niet bekend) blijkt, dat aan vaste bijdragen (contributien en donatien) in dat jaar ontvangen werd f 9298 en aan rente gewonnen f 1258, doch dat de uitgaven beliepen f 12 985, zoodat een tekort ontstond van f 2429. Het eigenlijke onderhoud der kinderen kostte omstreeks f 8700, zijnde nog geen f 180 per hoofd en per jaar. De

inrigting was bezwaard met eene schuld van f 23 000, en eene eerste hypotheek op het gebouw van f 14 000. De bezittingen vertegenwoordigen een kapitaal van f 19 713. Voor het onderwijs wordt sedert Augustus 1866 gebruik gemaakt van eene der gouvernements-scholen. Eene niet onbelangrijke besparing van uitgaven verschafte de regeringsvergunning van Mei 1868 om de kinderen voortaan als gratis-leerlingen te beschouwen.

Christelijke ambachtschool te Batavia. Wegens beperktheid van geldmiddelen zag de directie zich in het met ultimo Junij 1868 afgeloopen verslagjaar genoodzaakt verschillende aanzoeken tot plaatsing van de hand te wijzen. Dien ten gevolge waren op genoemd tijdstip 6 verpleegden minder aanwezig dan het jaar te voren. Van de 34 kinderen (17 jongens en 17 meisjes), die zich onder de zorg der directie bevonden, waren 1 meisje en 8 jongens reeds werkzaam. Twee der oudste jongens legden het zoogenaamd klein ambtenaars-examen met gunstig gevolg af. De gezondheidstoestand was in 1867 gunstig; het jaar 1868 daarentegen kenmerkte zich door vele ziekten.

Buitengewone bijdragen tot een bedrag van f 5464, deels verkregen door een beroep op de algemeene liefdadigheid, deels door de opbrengst eener bazar, stelden de directie in staat tot aanzuivering van het nadeelig slot van het vorige boekjaar, ad f 1979. Met inbegrip der contributien en donatien werd gedurende 1867/68 in 't geheel ontvangen f 12 893; de uitgaven (waaronder aan aflossing en rente wegens geleende gelden f 2636) beliepen f 12 992. Bij het eind van 1867 behield de inrigting nog eene hypothecaire restantschuld van f 8000. De rekening over 1866/67 wees eene ontvangst aan van f 9296 en eene uitgaaf van f 11 275.

Vincentius-gesticht voor verlaten Christenkinderen te Batavia. Bij het eind van 1868 werden hier 25 meisjes verpleegd. Bovendien werden 17 à 18 jongens bij particuliere familien onderhouden. De inkomsten waren voldoende om de uitgaven voor voeding en kleeding te dekken. Door de medewerking der geestelijke zusters te Weltevreden kon in huisvesting, onderwijs en verdere behoeften worden voorzien.

Ten einde zich de middelen tot oprigting van een beter gesticht te verschaffen werd in 1867 eene loterij georganiseerd, die aan de vereeniging eene som van f 20 000 opbragt. Daar het bedrag nog niet toereikende was, zijn de gelden rentegevend gemaakt, ten einde ook de interesten te kapitaliseren. In 1868 werd de vereeniging met een legaat groot f 4000 begiftigd.

Rehobôth-asyl te Meester-Cornelis (Batavia). Deze inrigting, in September 1866 geopend en in Februarij 1867 door de Regering als zedelijk ligchaam erkend, is eene stichting van de ter plaatse gevestigde Vrije Schotsche gemeente. Het doel van het Asyl is »om te strekken tot toevlugtsoord van hulpbehoevende kinderen, zooveel mogelijk beneden de 8 jaren oud, waarin hunne tijdelijke en eeuwige belangen zullen behartigd worden". Bij het eind van 1866 waren opgenomen 11 weezen (allen van Europesche afkomst), in April 1867 15 en in April 1868 17, waaronder 6 meisjes. Enkelen hunner zijn ouder dan 8 jaren. Met het huishoudelijk beheer der inrigting is sedert Julij 1867 eene zendelingsweduwe belast. Het onderwijs, waarvan in den laatsten tijd ook externes gebruik maken, en wel ten getale van 15, wordt sedert October 1867 gegeven door een uit Schotland ontboden onderwijzer, terwijl een der bestuurders aanvankelijk het onderwijs in de Hollandsche taal op zich genomen heeft. Laatstbedoelde wijdt zich overigens meer bijzonder aan de school voor inlandsche en Chinesche kinderen, mede door de Rehobôth-gemeente gesticht en sedert Januarij 1868 in een afzonderlijk locaal gehouden. Het aantal dezer scholieren was in het jongste verslagjaar (1867/68) steeds geweest tusschen de 25 en 35. De eerstbeginnenden worden door een inlandschen Christen onderwezen. Ten behoeve van het Asyl en der scholen werd ontvangen (enkel aan giften) in 1866/67 f 3231 en in 1867/68 f 5294.

Zoowel voor de kerkelijke aangelegenheden als voor de weezen werden onder andere giften ontvangen uit Nederland, Engeland, Zweden en Amerika.

Protestantsch wees- en armenhuis te Samarang. Zoo als bekend is, worden de weezen, met enkele uitzonderingen, voor rekening van den lande verpleegd. Ook betaalt het Gouvernement den binnenregent en diens huisvrouw, en — tot in 1868 (verg. hieromtrent afd. I § 1 van dit hoofdstuk) — ook het onderwijzend personeel.

Daalde in 1867 het getal verpleegden van 226 tot 210, doordien geen nieuwe weezen werden opgenomen, in 1868 daarentegen klom hun aantal tot 233, even als in vorige jaren bijna voor 2/3 meisjes. De gezondheidstoestand was in beide jaren over 't algemeen gunstig.

Reeds werd in 't vorig verslag vermeld, dat in het tekort op de rekening over 1867 ad f 4500 van 's lands wege werd voorzien. Ten aanzien van het geldelijk beheer over 1868 blijkt, dat de ontvangsten bedroegen f 25 647 en de uitgaven f 25 849.

Roomsch katholijk weeshuis te Samarang. Ook de hier verpleegden, in 1867 ten getale van 249 en in 1868 van 246 meest meisjes, komen schier allen voor rekening van den lande; in 1868 evenwel werd van een grooter getal dan gewoonlijk, namelijk van 34, het onderhoud door particulieren bekostigd. De gezondheidstoestand liet gedurende een groot gedeelte van 1867 wegens oogziekte en mazelen te wenschen over; 24 weezen overleden; in 1868 was de gezondheidstoestand beter.

Ook in het tekort dezer instelling over 1867, met inbegrip eener af te lossen restantschuld en onvoldane rekeningen bedragende f 9000, is van 's lands wege voorzien. Omtrent de geldelijke uitkomst van 1868 wordt berigt dat de ontvangsten bedroegen f 34 697 en de uitgaven f 34 657.

Oudemannenhuis te Samarang. Het aantal verpleegden beliep bij het eind van 1867 74 en van 1868 72. De gezondheidstoestand was niet ongunstig. In dit gesticht worden ook (tegen betaling) krankzinnigen opgenomen, voor zoover zij niet strekken tot bezwaar of ongerief der overige verpleegden.

Chineesch hospitaal te Samarang. Het aantal verpleegden bij het eind van 1867 en 1868 beliep achtereenvolgens 79 en 78. Meerdere bijzonderheden ontbreken. Voor de fondsen van dit hospitaal zij verwezen naar hoofdstuk F, afd. IV, § 3.

Bedelaarsgesticht te Samarang. Tegen 154 bij het eind van 1866 beliep het aantal verpleegden onder ult. December 1867 en 1868 achtereenvolgens 144 en 149. De kosten van het gesticht worden, voor zooveel daarin niet door liefdegiften kan worden voorzien, bestreden uit de fondsen van het Chineesch hospitaal ter plaatse.

Chinesche weezeninrigting te Samarang. Van deze jeugdige instelling (waarover zie het verslag over 1864 bladz. 72), zijn geene bijzonderheden over 1867 of 1868 bekend geworden.

Protestantsch weeshuis te Soerabaija. Dit weeshuis bevatte in 1867 23 en in 1868 25 verpleegden, meerendeels meisjes. De gezondheidstoestand was gunstig. De inkomsten in laatstgemeld jaar beliepen f 9131 en de uitgaven f 7005.

Jongensweezeninrigting te Soerabaija. Volgens het laatst verschenen verslag dezer inrigting, loopende van ult. Mei 1866 tot ult. Mei 1867, was haar geldelijke toestand, in spijt van de grootst mogelijke zuinigheid en inkrimping, niet verbeterd. Door gestadige afneming der particuliere bijdragen was de toestand van dien aard geworden, dat, zonder dadelijke tegemoetkoming, een groot aantal der opgenomenen niet langer zou kunnen verpleegd blijven. Na magtiging van het Opperbestuur kwam de Regering in September 1866 de inrigting in haren oogenblikkelijken nood met een crediet van f 5000 te gemoet. Onder die omstandigheden werden gedurende 1866/67, met uitzondering van één knaap, die tegen betaling werd toegelaten, geen jongens opgenomen, maar werd integendeel getracht om hen, die in staat waren in eigen onderhoud te voorzien, in een maatschappelijken werkkring buiten de inrigting te plaatsen. Zoowel hierdoor als door het verleenen van ontslag aan enkelen die door hunne familiebetrekkingen terug gevraagd werden (één moest wegens wangedrag ontslagen worden), daalde het cijfer der verpleegden van 70 tot 58. En volgens de jongste berigten (over 1868) was het getal verminderd tot 42. De gezondheidstoestand was vrij goed.

Gesticht voor gebrekkige inlanders te Djokjokarta. Dit

gesticht wordt in stand gehouden door bijdragen van de Europesche gemeente, een subsidie van den sultan, zoomede door liefdegiften ingezameld door de inlandsche geestelijkheid. In 1867 telde men 61 verpleegden (een later cijfer is niet gemeld).

Gesticht voor oude en gebrekkige Chinezen te Muntok (*Banka*). De kosten van onderhoud worden gevonden uit een subsidie ten laste van het fonds van het Chineesch hospitaal te Batavia. In 1867 waren 17 en in 1868 18 verpleegden aanwezig.

Roomsch-katholijk weeshuis te Soengeislan (*Banka*). In 1868 bezocht door 8 à 12 Chinesche kinderen, wordt dit gesticht gezegd tamelijk goed aan het doel te beantwoorden.

Protestantsch weeshuis te Amboina. Dit gesticht had in 1868 18 personen te onderhouden. Overigens zijn geen bijzonderheden gemeld.

Armenweeshuis te Ternate. Als voren in 1867 2 en in 1868 4.

Leprozengestichten. Vrijwillige toevlugtsoorden voor melaatschen, meerendeels op kosten of met ondersteuning van den lande, bestaan op Java in drie en daarbuiten in acht residentien: namelijk, te Soerabaija, te Beton (Soerakarta), te Kandangan (Djokjokarta), nabij Benkoelen, nabij Palembang, te Soengei Boentoe (Banka), te Sengarang nabij Riouw, te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo), te Temoempah en te Modelemo (beide in de residentie Menado), te Molano onder Saparoea en te Pisang onder Banda (beide in de residentie Amboina) en eindelijk te Castella (Ternate). De opgaven omtrent het aantal verpleegden zijn vrij onvolledig. Te Soerabaija beliep het aantal gemiddeld 57 's maands en te Soerakarta gemiddeld 80 's maands; in Benkoelen in 1867 en 1868 18 à 20, in Palembang 40 à 43, op Banka 17 à 18, in Riouw 40, te Temoempah (Menado) 16 à 13, te Modelemo (Gorontalo) 14, en te Castella (Ternate) 13. Het gesticht te Molano (Amboina) bleef zoowel in 1867 als 1868 ongebruikt, daar geen der 40 in de afdeeling Saparoea aanwezige leprozen zich ter opneming aanmeldde.

Instellingen voor bedeeling. Hieromtrent blijkt het volgende: Te Batavia werden bedeeld door de Evangelische diakonie in 1867 43 en in 1868 44 huisgezinnen, te zamen met f 410 en f 300 's maands. Van wege het Roomsch-katholijk kerk- en armbestuur aldaar, genoten in 1867 18 gezinnen bedeeling, zijnde het aantal van 1868 niet opgegeven. Ook de ter plaatse gevestigde vereeniging van den H. Vincentius à Paulo doet bedeeling, doch cijfers deswege ontbreken.

De Protestantsche diakonie te Samarang bedeelde in 1867 84 personen (van 1868 is het cijfer niet gemeld).

Aangaande de Vincentius-vereenigingen te Samarang en Soerabaija wordt alleen vermeld gevonden, dat die ter eerstgemelde plaatse in 1867 aan bedeelingen en andere geldelijke ondersteuning uitbetaalde f 3490 en die te Soerabaija gedurende 1867/68 f 1797, tegen eene ontvangst van respectivelijk f 3480 en f 1827. Van de vereeniging te Padang is geenerlei bijzonderheid gemeld. Evenmin van de in 1864 te Soerabaija opgerigte vereeniging »Caritas", tot geldelijk hulpbetoon aan behoeftige Christenen.

Voor de ondersteuning van christen-armen, die niet in de termen vallen om door de diakonien of armbesturen der verschillende Christelijke gezindheden te worden bedeeld, bestaan te Batavia, Samarang en Soerabaija van regeringswege ingestelde »commissien tot ondersteuning van behoeftige Christenen," die de middelen daartoe vinden in de heffing van het één per mille bij verkoopingen of verpachtingen en in de giften bij huwelijks-aangifte of voltrekking.

De commissie te Batavia bedeelde in 1867 102 gezinnen of personen, die te Samarang 109 en die te Soerabaija 54, welke cijfers in 1868 waren 106, 95 en 58. Hoeveel ter zake werd uitgegeven blijkt alleen voor Samarang en Soerabaija, waar de bedeelingen in 1867 respectivelijk bedroegen f 7132 en f 7738, en in 1868 f 4456 en f 7560. De commissie te Samarang genoot in 1867 f 5101 en in 1868 f 4481; die te Soerabaija achtereenvolgens f 5892 en f 5865.

Nopens de diakonie- of andere liefdadigheidsfondsen in de buitenbezittingen blijkt alleen, dat het fonds der Protestantsche gemeente te Menado bij het eind van 1867 bedroeg f 13 293 en bij het eind van 1868 f 13 511. Uitgegeven werd in elk dier jaren slechts f 334 en f 290.

Spaarbanken. Omtrent de werking der spaarbanken op de drie hoofdplaatsen van Java zijn over 1867 en 1868 de volgende opgaven ontvangen.

	Batavia.	Samarang.	Soerabaija.
Het kapitaal der bank bedroeg op 1 Januarij 1867	f 646 379,07^{5}	f 361 833,97^{5}	f 499 171,78
Gedurende 1867 werd ingebragt.	211 274,32	209 030,51	331 894,94^{5}
	f 857 653,39^{5}	f 570,864.48^{5}	f 831 066,72^{5}
En teruggenomen	270 097,06^{5}	104 164,60^{5}	261 975,91^{5}
	f 587 556,33	f 466 699,88	f 569 090,81
Aan rente gedurende 1867.	28 034,40	22 786,30^{5}	»
Kapitaal op 1 Januarij 1868	f 615 590,73	f 489 486,18^{5}	f 569 090,81
Gedurende 1868 werd ingebragt.	240 120,38	271 374,68^{5}	315 830,69
	f 855 711,11	f 760 860,87	f 884 921,50
En teruggenomen	192 474,72	203 564,54	240 393,33^{5}
	f 663 236,39	f 557 296,33	f 644 528,16^{5}
Aan rente gedurende 1868.	26 216,12^{5}	29 448,58^{5}	»
Kapitaal op ult. December 1868	f 689 452,51^{5}	f 586 744,91^{5}	f 644 528,16^{5}

V. BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST.

De gezondheidstoestand, gedurende 1867 zoo op als buiten Java in algemeenen zin zeer bevredigend te noemen, was in 1868 inzonderheid op Java en ter Sumatra's Westkust zeer ongunstig door het epidemisch heerschen van koortsen, cholera en pokken. Verkregen de beide laatste ziekten gelukkig geene zeer groote uitbreiding, wel was dit het geval met de koorts-epidemie, waaraan, voor zoover de hulp der burgerlijke geneeskundige dienst zich vermogt uit te strekken, op Java en Madura 43 400 en in de buitenbezittingen (schier uitsluitend in het gouvernement van Sumatra's Westkust) ruim 21 000 lijders werden behandeld. De streken die het meest geteisterd werden, waren op Java de residentien Samarang en Cheribon, en op Sumatra de residentie Padangsche bovenlanden. De pokziekte heerschte het meest te Batavia, waar ook de sterfteverhouding zeer ongunstig was. In de cholera-epidemien deelden in 1868 de buitenbezittingen, in het bijzonder de residentien Zuideren Oosterafdeeling van Borneo en Ternate, het meest. Sedert heeft zich de gezondheidsheidstoestand in Indie veel verbeterd, en mogt deze volgens de jongste berigten over 't algemeen bevredigend worden genoemd, ofschoon in sommige gedeelten, met name te Samarang, in de afdeelingen Japara en Bezoeki en ter Sumatra's Westkust de koortsen in mindere mate nog aanhielden, en in de residentie Soerabaija nagenoeg in alle gedeelten de natuurlijke pokken waren uitgebroken, welke vooral op de hoofdplaats nog al offers eischten, terwijl op Billiton zoomede in de afdeeling Gorontalo nevens koortsen ook veel buikziekten voorkwamen.

Voor plaatselijke berigten en bijzonderheden, buiten het aangeteekende in hoofdstuk C, §§ 2 en 3, zij verwezen naar de hierbij ter inzage aangeboden »Summiere ziekenrapporten" over 1867 en 1868 (bijlagen P, n°. 1—4) (1). Met betrekking tot de koorts-epidemie in Samarang en Cheribon kan nog, voor zooveel de hoofdplaatsen dier gewesten betreft, het volgende ter aanvulling worden gemeld:

Te Samarang begon de ziekte zich te ontwikkelen omstreeks het midden van Augustus 1868 na het verdwijnen der cholera-epidemie (2) en tastte niet enkel het inlandsch maar ook, ofschoon in mindere mate, het Europeesch gedeelte der bevolking aan. Het meest hadden te lijden de kampongs het digtst nabij de uitgestrekte aardewerken voor den in aanleg zijnden spoorweg en het havenkanaal. Schadelijke uitdampingen worden dan ook als de eerste en voorname oorzaak van het ontstaan der epidemie beschouwd. De koortsen schenen in het begin van November op de hoofdplaats (van de overige gedeelten der residentie zijn geen meerdere berigten ontvangen dan die opgeteekend in hoofdstuk C, § 2) zoo goed als geweken. Van de 6159 behandelden (waarvan 703 overleden) bleven slechts 53 lijders over, doch sedert de tweede helft van genoemde maand nam de ziekte op nieuw toe, zoodat bij het eind van 1868 het getal behandelden geklommen was tot 10 456, en dat der overledenen tot 1212 (3). Het getal doctors-djawa, dat inmiddels met 2 vermeerderd was geworden, werd in den aanvang van 1869 achtereenvolgens van 4 op 14 gebragt. Naarmate van de af- of toeneming der ziekte werden deze inlandsche geneeskundigen over de verschillende wijken verdeeld, met last om tweemaal daags de kampongs te bezoeken, zelf de medicamenten toe te dienen en de zieken op te sporen. Aanhoudend werden de vele kampongs door Europesche en inlandsche ambtenaren en politiedienaren bezocht, ten einde zooveel mogelijk voor het reinigen van erven en sloten te zorgen en in 't algemeen bij de bevolking op zindelijkheid aan te dringen. Ook werden buitengewone voorzieningen genomen voor de verpleging van behoeftigen en, waar noodig, geldelijke hulp verleend, waartoe ook eenige particulieren gelden bijeenbragten. Van het denkbeeld om in de kampongs ziekenhuizen op te rigten, werd op raad der inlandsche hoofden afgezien, zoowel wegens het weinige gebruik dat daarvan te wachten stond als wegens het moeijelijke voor het houden van toezigt op de zieken, hunne voeding, kleeding, verpleging enz. Met betrekking tot de voeding der bevolking werd een onderzoek ingesteld, hetwelk de overtuiging verschafte dat geen gebrek werd geleden. In Februarij 1869 begon langzamerhand de toestand te verbeteren, ten gevolge deels van de dagelijksche, zooveel mogelijk gecontroleerde bezoeken der doctors-djawa in de kampongs ook ter opsporing van zieken, deels van de mindere onwilligheid der inlandsche bevolking om Europesche geneesmiddelen te gebruiken. Voorbeelden toch hadden zich in den beginne voorgedaan dat de lijders bij het bezoek der doctors-djawa zich schuil hielden of zich als hersteld opgaven, dan wel zich op andere wijze aan de geneeskundige behandeling wisten te onttrekken. (1)

Volgens de rapporten van den regent was het getal aangetasten (geneeskundig behandelden) van November 1868 tot medio Mei 1869, maandsgewijze als volgt:

Augustus-October 1868	6090	waarvan	overleden	681
November »	1321	»	»	145
December »	3045	»	»	386
Totaal . . .	10456	»	»	1212
Januarij 1869 . . .	8746	»	»	1069
Februarij »	4023	»	»	869
Maart »	2505	»	»	517
April »	1693	»	»	337
1-20 Mei »	1493	»	»	243
Totaal . . .	28916	»	»	4247

In laatstgemelde maand was de epidemie in zoover afgenomen, dat van de 14 doctors-djawa 7 naar hunne vroegere bestemming konden terugkeeren. Het aantal onder behandeling gebleven lijders beliep op 20 Mei jl. 305. Latere cijfers zijn niet ontvangen.

De koortsen waren van tusschenpoozenden, gastrischen en bilieusen, zelden van typheusen aard.

Ook in de residentie Cheribon, waar de epidemie reeds in de eerste helft van 1867 was ontstaan, werden buitengewone voorzieningen genomen. Zeven doctors-djawa werden hier werkzaam gesteld; een hoofdofficier der geneeskundige dienst werd in Januarij 1868 belast met een onderzoek naar den aard der ziekte en met het beramen der noodige maatregelen van voorzorg en tegengang. In September 1868 werd den resident een crediet van f 6000 geopend, ten einde al zoodanige maatregelen tot stuiting der ziekte te nemen als hem na overleg met bedoelden officier van gezondheid en met den eerstaanwezend ingenieur der burgerlijke openbare werken zouden blijken noodig te zijn, zooals het dempen van vijvers en poelen, het graven van waterlozingen, het maken en herstellen van goten en riolen enz., een en ander voor zooveel noodig met toepassing der bepalingen op de onteigening ten algemeenen nutte. Volgens opgaaf van den stedelijken geneeskundige te Cheribon, beliep het cijfer der aangetasten in 1867 7114 en in 1868 16 436, en dat der overledenen achtereenvolgens 1008 en 1198. Te Indramaijoe, waar zich de epidemie vertoonde van Mei tot September, tastte zij 5815 personen aan, waarvan 109 overleden.

Overzigt der behandelde lijders. Algemeene nosologische overzigten betreffende de in 1867 en 1868 bij de burgerlijke geneeskundige dienst behandelden, worden afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen hierachter aangetroffen in bijlagen Q, n°. 1 en 2. De plaatselijke cijfers van behandelden en overledenen kunnen gekend worden uit bijlage R. Het gewone vijfjarig overzigt volgt, eenigzins gewijzigd, hieronder.

---

(1) Deze rapporten zijn ter griffie nedergelegd, ter inzage voor de leden der Kamer.

(2) Door cholera werden 1072 personen aangetast met eene sterfte van 780, of 72¾ pct.

(3) Volgens opgaaf van den regent beliep het geheel aantal overledenen ter hoofdplaats sedert Julij tot December 1868 2274.

(1) Over het algemeen wordt echter getuigd, dat onder de inlandsche bevolking de bewustheid van behoefte aan geneeskundige hulp gestadig toeneemt. (Vergelijk het lager aangeteekende nopens het klimmend chinineverbruik in Nederlandsch Indie in hoofdstuk P, onder »Kinacultuur".)

JAREN.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	a. Behandelden. b. Overledenen. c. Sterfteverhouding.	EPIDEMIE-LIJDERS [1].								
					Koortsen.	Dysenterie.	Cholera.	Beri-beri.	Pokken.	Oogziekte.	Mazelen.	Keelziekte.	Totaal.
					Java en Madura [2].								
1864	[3] 112 097	[3] 34 256	1 : 3.27	*a*	16 242	690	49 316	»	352	30	»	»	66 630
				b	140	253	31 416	»	49	30	»	»	31 888
				c	1 : 116.01	1 : 2.7	1 : 1.5	»	1 : 7.1	1 : 1	»	»	1 : 2.08
1865	[4] 86 500	[4] 13 415	1 : 6.4	*a*	29 001	495	18 569	»	220	356	114	»	48 755
				b	2 284	115	9 043	»	74	1	»	»	11 517
				c	1 : 12.7	1 : 4.3	1 : 2.05	»	1 : 2.9	1 : 356	»	»	1 : 4.2
1866	[5] 73 020	[5] 5 950	1 : 12.27	*a*	27 032	470	1 597	»	46	80	49	»	29 274
				b	3 471	54	879	»	1	»	»	»	4 405
				c	1 : 7.7	1 : 8.7	1 : 1.8	»	1 : 46	»	»	»	1 : 6.6
1867	[6] 55 472	[6] 3 206	1 : 17.3	*a*	10 705	»	379	»	2 693	220	»	»	13 997
				b	1 231	»	213	»	280	»	»	»	1 724
				c	1 : 8.7	»	1 : 1.7	»	1 : 9.6	»	»	»	1 : 8.1
1868	[7] 93 998	[7] 8 833	1 : 10.6	*a*	43 390	»	5 877	»	4 205	110	»	»	53 582
				b	3 009	»	3 329	»	610	»	»	»	6 948
				c	1 : 14.4	»	1 : 1.7	»	1 : 6.9	»	»	»	1 : 7.7
					Buitenbezittingen [8].								
1864	37 082	5 570	1 : 6.6	*a*	2 069	85	11 529	»	1 066	25	»	58	14 832
				b	194	12	4 564	»	196	»	»	19	4 985
				c	1 : 10.6	1 : 7.08	1 : 2.5	»	1 : 5.4	»	»	1 : 3.05	1 : 2.9
1865	40 519	3 950	1 : 10.25	*a*	5 316	350	4 048	440	3 798	509	408	»	14 869
				b	93	46	2 703	153	491	»	1	»	3 487
				c	1 : 57.1	1 : 7.6	1 : 1.5	1 : 2.8	1 : 7.7	»	1 : 408	»	1 : 4.2
1866	53 484	5 723	1 : 9.3	*a*	967	273	18 358	»	10 240	176	»	»	30 014
				b	275	50	3 226	»	1 820	»	»	»	5 371
				c	1 : 3.5	1 : 5.5	1 : 5.7	»	1 : 5.6	»	»	»	1 : 5.5
1867	[9] 42 063	[9] 2 770	1 : 15.1	*a*	4 466	244	3 561	»	4 996	»	5 005	»	18 272
				b	175	110	861	»	1 095	»	89	»	2 330
				c	1 : 25.5	1 : 2.2	1 : 4.1	»	1 : 4.5	»	1 : 56.2	»	1 : 7.8
1868	[10] 57 322	[10] 6 884	1 : 8.3	*a*	21 086	2 250	8 650	194	874	»	3 406	»	36 460
				b	986	462	4 605	10	149	»	212	»	6 424
				c	1 : 25.4	1 : 4.8	1 : 1.8	1 : 19.4	1 : 5.9	»	1 : 16	»	1 : 5.6

1) De ondervolgende cijfers zijn begrepen in de *totalen* der behandelden en overledenen (kolom 2 en 3).
2) Hieronder ook het cijfer van Billiton, waarvan echter in 1864 geen opgaaf is ontvangen.
3) Ongerekend het cijfer van Japara, waarvan geen opgaaf is ontvangen.
4) Als voren de cijfers van Krawang, Japara, Toeban (Rembang) en Sumanap (Madura).
5) Als voren de cijfers van Sidhoardjo (Soerabaija) en Japara.
6) Als voren die van Krawang, Toeban, Bodjonegoro (Rembang) en Pamakassan (Madura).
7) Als voren die van Krawang, Japara, Toeban, Bodjonegoro en Wonosobo (Bagelen).
8) Zie aanmerking 2 hiervoren.
9) Ongerekend de cijfers van Tandjong (Benkoelen) en Moeara-Kompeh (Palembang), waarvan geen opgaaf is ontvangen.
10) Alsvoren het cijfer van Pengaron (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo).

Europesche geneeskundigen. De stedelijke en plaatselijke geneeskundige dienst werd in 1868 op Java en Madura op 27 plaatsen uitgeoefend door burgerlijke en op 25 plaatsen door militaire geneeskundigen; in de buitenbezittingen schier uitsluitend door officieren van gezondheid (laatstelijk op 55 plaatsen), zijnde alleen op Billiton en sedert — krachtens eene beschikking van Mei 1869 — in verband met de intrekking van het garnizoen aldaar, ook op Saleijer de dienst aan een burger geneesheer opgedragen. Voor Koepang, waar insgelijks de bezetting is ingetrokken, was men nog niet geslaagd in het vinden van een burger doctor. Voorloopig zou daarom een officier van gezondheid als plaatselijk geneesheer op die hoofdplaats gevestigd blijven.

De particuliere praktijk werd bovendien, krachtens acten van toelating, uitgeoefend door het navolgend aantal particuliere doctoren: Batavia 9, waaronder 2 voor de afdeeling Buitenzorg, Preanger regentschappen 3, Krawang 3, Cheribon 2, Pekalongan 2, Samarang 2, Rembang 1, Soerabaija 3, Pasoeroean 2, Probolinggo 1, Bezoeki 4, Djokjokarta 3, Soerakarta 4, Kediri 2, Sumatra's Westkust 1, Macassar 1 en Gorontalo 1.

In het belang der bevolking op de Sangir- en Talauteilanden werd in 1867 aan elk der daar gevestigde zendeling-werklieden eene behoorlijk gevulde medicijnkist met handleiding verstrekt, als waarvan sedert 1865 (zie het verslag over dat jaar bladz. 94) ook voorzien zijn de controleurs en gezaghebbers gevestigd op plaatsen, waar geneeskundigen ontbreken.

Even als naar Cheribon (zie hooger) werd in December 1868 ook een officier van gezondheid in commissie gezonden naar het Balische landschap Boeleleng, ten einde maatregelen tot stuiting eener daar uitgebroken cholera-epidemie te beramen, en al dadelijk met behulp van een aan hem toegevoegden doctor-djawa, de hoofden der bevolking aldaar te onderrigten in de wijze waarop de geneesmiddelen behoorden te worden aangewend.

Inlandsche genees- en verloskundigen. Van dit personeel telde men, voor zooveel uit de bovenbedoelde summiere ziekenrapporten is op te maken: op Java en Madura in 1867 31 doctors-djawa, 32 vaccinateurs en 35 vroedvrouwen, en in 1868 respectivelijk 37, 32 en 34, terwijl in de buitenbezittingen het aantal was: in eerstgemeld jaar 30 doctorsdjawa, 22 vaccinateurs en 11 vroedvrouwen, en in 1868 respectivelijk 29, 29 en 15. Vele der doctorsdjawa zijn tevens vaccinateurs. Te Soekapoera (Preanger regentschappen) werd in Januarij 1868 een bezoldigd inlandsch geneeskundige geplaatst.

Bij het eind van 1867 en 1868 waren achtereenvolgens te Weltevreden in opleiding voor de genees- en heelkunde 37 en 29 inlanders, tegen 43 onder ultimo December 1866, en voor de verloskunde (alleen vrouwen) achtereenvolgens 17 en 11 tegen 23 op laatstgenoemd tijdstip. Van de 19 leerlingen die in 1867 de geneeskundige school verlieten waren er 8 geëxamineerd, die dus den titel van doctor-djawa verkregen; in 1868 12 van de 27. Deze 12 werden al dadelijk geplaatst als volgt: te Batavia 1, te Samarang 7, te Cheribon 2, te Bondowosso (Bezoeki) 1 en op Bali 1. De geëxamineerden van 1867 waren allen naar hunne geboorteplaatsen teruggekeerd, en wel 2 naar Banjoemas, 1 naar Bagelen, 2 naar Padang, 2 naar Benkoelen en 1 naar Amboina. Het aantal nieuw toegelatenen bedroeg in 1867 13 en in 1868 19. Onder de toegelatenen van 1868 waren er 8 van de buitenbezittingen; van die van 1867 is de herkomst niet opgegeven.

Aan het verloskundig gesticht voltooiden in 1867 3 vrouwen hare opleiding en verlieten 6 de inrigting om andere redenen; in 1868 waren deze cijfers 4 en 5. De bijgekomenen waren in elk der genoemde jaren slechts 3 in getal.

Uit onderscheidene berigten was het den chef over de geneeskundige dienst gebleken, dat de meeste doctors-djawa hunne roeping begrijpen; bij de geheerscht hebbende epidemien waren zij van veel nut geweest. Ook van de inlandsche vroedvrouwen bewezen meerderen goede diensten; het beroep leverde echter nog altijd geen voldoend middel van bestaan op.

Ziekengestichten. In 't laatst van 1867 werd besloten tot de oprigting op 's lands kosten van een gebouw voor verpleging van syphilitische vrouwen te Grissee (Soerabaija).

Te Klatten (Soerakarta) werd een particulier ziekengesticht opgerigt door den plaatselijken (militairen) geneesheer, welke inrigting 10 à 12 lijders kan bevatten en ook toegankelijk is voor behoeftigen die dadelijke hulp vereischen.

Van de aanvaarding van het in 1863 (zie het verslag over dat jaar blz. 90) door wijlen den heer W. MAIJOR, gewezen koopman te Pasoeroean, aan het Gouvernement van Nederlandsch Indie vermaakt legaat onder voorwaarde der oprigting van een voor alle gezindheden en landaarden toegankelijk hospitaal ter plaatse, werd bij eene beschikking van April 1867 door de Indische Regering afgezien, nadat haar bekend was geworden, dat het menschlievend denkbeeld des erflaters niet was te verwezenlijken zonder belangrijke geldelijke bijdragen van 's lands wege, die, vermits de noodzakelijkheid der oprigting van een hospitaal te Pasoeroean der Regering niet bleek, door haar niet konden worden ingewilligd.

Krankzinnigenverpleging. Nadat in Mei 1867 bepaald was dat het eerste der twee op Java op te rigten centrale krankzinnigengestichten voor Nederlandsch Indie, zal worden gebouwd in het Buitenzorgsche, werd in November daaraanvolgende een terrein aangewezen op het land Bloeboer, en aan het departement der burgerlijke openbare werken, onder aanbeveling eener spoedige en zorgvuldige behandeling dezer aangelegenheid, het indienen van projecten opgedragen voor een gesticht dat 400 lijders kan bevatten.

In den loop van 1868 is door de twee deskundigen in 't vorig verslag bedoeld, nopens den toestand van het krankzinnigenwezen in Nederlandsch Indie een algemeen verslag aan den Gouverneur-Generaal uitgebragt, hetwelk van 's lands wege in druk is gegeven, en waarin die geneesheeren hunne voorstellen tot regeling en verbetering dezer aangelegenheid doen voorafgaan door eene historische schets van de ontwikkeling der krankzinnigen-verpleging in Europa en Amerika. Bedoeld verslag is, ter opwekking van belangstelling en ter verspreiding van meerdere kennis nopens het onderwerp, onder anderen rondgedeeld aan de hoofden van gewestelijk bestuur en de officieren van gezondheid zoo op als buiten Java. Voor zoover de voorstellen der verslaggevers, onder andere die betreffende het aanbrengen van verbeteringen in de bestaande inrigtingen, zich daartoe eigenden, is de dadelijke uitwerking er van aan hunne zorg overgelaten, onder opmerking dat, om niet te veel op eens te ondernemen, met de gestichten ter hoofdplaats zou kunnen worden aangevangen. Tevens werd hun opgedragen om hunnerzijds de hand te leggen aan de te ontwerpen wetgeving op het krankzinnigenwezen, waartoe hun de noodige regtsgeleerde voorlichting werd toegezegd.

Vaccine. Het getal der in de laatste vijf jaren op Java en Madura gedane inentingen en hare verhouding tot de sterkte der bevolking kan blijken uit onderstaande opgaaf.

Jaren.	Vaccinatien.	Revaccinatien.	Te zamen.	VERHOUDING VAN HET GETAL vaccinatien	revaccinatien
				tot de sterkte der bevolking.	
1864	513 107	137 193	650 300	1 : 26.60	1 : 97.48
1865	505 215	140 624	645 839	1 : 27.54	1 : 98.96
1866	516 934	113 502	630 436	1 : 27.19	1 : 123.84
1867	538 462	143 594	682 056	1 : 27.02	1 : 101.34
1868	572 976	453 272	1026 248	1 : 26.69	1 : 33.74

Over 't algemeen blijft de verhouding, voor zooveel de vaccinatien betreft, vrij stationair. Beschouwt men de cijfers der verschillende gewesten in verhouding tot elks zielental,

dan blijkt dat in genoemde vijf jaren de meeste vaccinatien werden verrigt in 1867 in Madioen, namelijk ruim 45 pct., de minste in Krawang in 1866 namelijk circa 18 pct. Jaar voor jaar genomen blijven zich de gewestelijke verhoudingen ongeveer tusschen dezelfde cijfers bewegen.

Anders is het met de revaccinatien, waarvan de verhouding tot het zielental der bevolking in 1864 bijv. uiteenliep van 1:19.46 in de eene tot 1:796.40 in de andere residentie en in 1868 bijv. van 1:1.61 tot 1:556.67.

De aanzienlijke toeneming van het aantal revaccinatien in 1868 was een gevolg van de uitbreiding die in dat jaar de natuurlijke pokken schier allerwege op Java erlangden. Bleven toch in 1867 de meeste en hevigste gevallen dezer epidemie bijna beperkt tot het Buitenzorgsche, in het bijzonder nabij de Krawangsche en Bantamsche grenzen en tot de Preanger regentschappen, in 1868 had zij zich behalve in de residentien Krawang, Probolinggo en Bezoeki, in meerdere of mindere mate, over het geheele eiland uitgebreid, hetgeen eene algemeene revaccinatie had doen voorschrijven.

Dat vele vroeger gevaccineerden werden aangetast, schrijft de chef over de geneeskundige dienst toe aan de verbastering der stof op verschillende plaatsen en aan het niet voldoende vaccineren door sommige vaccinateurs. Aan het bezwaar van verbastering trachtte men te gemoet te komen door overbrenging van vaccinestof uit het eene district naar het andere, door retrovaccinatie en ontbieding van koepokstof uit Europa; de uitkomsten waren nog slechts voor Tagal gunstig geweest, waar de retrovacc inatie gelukt was. Intusschen viel het volgens de uitspraak van genoemden chef niet te ontkennen, dat de kunstbewerking een zeer gunstigen invloed uitoefent en dat daardoor de natuurlijke pokken nog belangrijk beteugeld waren en haar karakter over 't algemeen nog zoo goedaardig was gebleven.

De opgaven der in de bezittingen buiten Java en Madura verrigte inentingen wijzen over de laatste vijf jaren de navolgende totalen aan. De vier gewesten die daarin doorgaans het grootste aandeel hebben, zijn Sumatra's Westkust, Palembang, Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en Menado. De opgaven der overige buitenbezittingen maken te zamen nog geen derde gedeelte van het totaal inentingen uit.

Jaren.	Vaccinatien.	Revaccinatien.	Te zamen.	*Aanmerkingen.*
1864	88 674	18 591	107 265	De algemeene verhouding der vaccinatien en revaccinatien tot het bevolkingcijfer is niet wel op te geven, vermits voor sommige buitenbezittingen het zielental, dat daarvoor tot grondslag moet worden aangenomen, niet is bekend gesteld.
1865	74 872	25 728	100 600	
1866	88 524	35 290	123 814	
1867	76 640	21 798	98 438	
1868	71 782	15 436	87 218	

In sommige gewesten, zoo op als buiten Java, had een meer of min belangrijke achteruitgang der vaccine plaats gevonden, waarvan de oorzaak deels in gebrekkig toezigt, deels in plaatselijke moeijelijkheden moest worden gezocht.

In de residentie Soerakarta, waar sedert jaren de vaccine minder goed geregeld was, zijn in den laatsten tijd op de Mangkoe Negorosche landen vaccinateurs aangesteld. Van dezen maatregel verwacht men gunstige uitkomsten.

In Djambi werd in 1867 de vaccine uit Palembang overgebragt. Ofschoon de inentingen aanvankelijk goed slaagden, scheen echter de bevolking over 't algemeen niet met de zaak ingenomen. Te Kao op Halmaheira werd in 1867 de kunstbewerking ingevoerd op eigen verzoek der bevolking die zich vroeger daarvan afkeerig had betoond. De uitkomsten waren aanvankelijk zeer gunstig.

Omtrent de vaccinateurs wordt gezegd, dat zij — mits aanhoudend gecontroleerd — over 't algemeen geschikte personen zijn, met het technische hunner werkzaamheden goed bekend en zorgvuldig in hetgeen tot hunne dienst behoort.

L. Departement der Burgerlijke Openbare Werken.

I. OPENBARE WERKEN IN HET ALGEMEEN.

§ 1. *Organieke verordeningen, formatie van personeel.*

Organieke verordeningen. Zoowel in 1867 als in 1868, maar vooral in eerstgemeld jaar, bleef een groot gedeelte der bij de begrooting voor de uitvoering van openbare werken uitgetrokken sommen onverwerkt, uit hoofde van moeijelijkheden, die de toepassing der met 1 Januarij 1867 in werking getreden nieuwe comptabiliteitsbepalingen met zich bragt, vooral wegens het daarbij gehuldigd, doch in de meeste gevallen niet te verwezenlijken beginsel om de bouwwerken te doen uitvoeren bij aanneming, en eerst bij gebleken ontstentenis van gegadigden en na verkregen magtiging van den Gouverneur-Generaal te doen overgaan tot de uitvoering in daghuur. Om de uit een en ander noodwendig voortvloeijende vertraging in het doen onderhanden nemen der werken niet meer dan noodig te rekken, werd, zoo als reeds in 't vorig verslag is opgemerkt, in Julij 1867 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2005) tot regel aangenomen, om, wanneer de uitvoering van eenig bouwwerk wordt gelast, te gelijker tijd de magtiging te verstrekken, vereischt voor de uitvoering in daghuur in geval van vruchtelooze uitbesteding.

Doch ook bij uitvoering in daghuur werkten de nieuwe comptabiliteitsbepalingen belemmerend waar zij de beschikbaarstelling van fondsen toelieten telkens slechts voor *één* kwartaal (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 149, art. 16, alin 3). Ondanks tijdige aanvraag wordt de beschikbaarstelling menigwerf eerst ontvangen op het einde, dan wel na het verstrijken van het kwartaal waarin de uitgaven geleden hadden moeten worden. Van daar niet zelden stilstand in het werk, en als gevolg daarvan: waarde-vermindering der bijeengebragte materialen, beschadiging van het reeds voltooide en verloop van werkvolk.

Omtrent het verleenen van voorschotten aan de ingenieurs tot het doen der vereischte betalingen bij uitvoering in daghuur, werd bij Indisch besluit van 29 Augustus 1868, n°. 5, met inachtneming van art. 49 der comptabiliteitswet, de bepaling gemaakt, dat daartoe bij den aanvang van elk jaar een algemeen voorstel aan de Regering wordt gedaan, gegrond op eene voor elke residentie, in overleg met het hoofd van gewestelijk bestuur, vastgestelde raming.

Nieuwe aanleiding tot vertraging in den gang van zaken leverde in sommige opzigten, zoo als de ondervinding aantoonde, het in Junij 1867 uitgevaardigde reglement op het beheer van en toezigt over de burgerlijke openbare werken (*Indisch Staatsblad* n°. 85), vooral wegens het daarin, op grond van art. 38 der comptabiliteitswet, opgenomen voorschrift (art. 35), dat voortaan bij uitvoering in daghuur onderhandsche inkoop van materialen (tot dusver gebruikelijk) niet mogt plaats hebben, dan na vooraf beproefde aanbesteding van de levering der materialen afzonderlijk, ten ware het artikelen gold, niet geschikt voor de toelating eener algemeene mededinging, in welk geval tot de aanschaffing buiten aanbesteding voorstellen aan de Regering waren te doen. In afwachting eener in overweging zijnde algemeene aanwijzing der gevallen waarin van den regel van aanbesteding in 's lands belang moet en mag worden afgeweken, bepaalde zich de Indische Regering, ofschoon het aangehaald art. 35 in andere opzigten eenige noodzakelijke wijzigingen onderging (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 56), tot de uitnoodiging aan den betrokken departementschef (Indisch besluit van 11 Mei 1868, n°. 10), om voortaan ter vermijding van tijdverlies de uitbestedingen tweeledig te houden, te weten: voor de uitvoering van het werk met inbegrip der levering van de daartoe nodige materialen, en voor de levering dier materialen alleen, ten einde bij mislukking der eerste al dadelijk te weten in hoeverre de levering der materialen volgens de eerste alinea van art. 38 der comptabiliteitswet valt te verzekeren, dan wel daarin op den voet der tweede alinea behoort te worden voorzien.

Eene andere bepaling van bovenbedoeld reglement op het bouwbeheer, die in het belang der dienst wijziging bleek te vorderen, was de slot-alinea van art. 31, krachtens welke de uitvoering van een op Java en Madura voltooid werk, zijnde eene zware reparatie of een nieuw werk,

moest worden opgenomen door een door den directeur der openbare werken aan te wijzen ingenieur uit eene nabijgelegen afdeeling of residentie. Ter besparing van tijd en geld zonderde de Regering bij een besluit van 26 Junij 1868, n°. 6 (*Indisch Staatsblad* n°. 74), hiervan uit al zoodanige werken, waarvan het kostende f 3000 en daarbeneden beliep, met bepaling dat de opneming van deze minder beduidende werken zou geschieden door eene commissie van twee zooveel mogelijk deskundige personen, te benoemen door den betrokken resident. Ook in de opneming van te doene herstellingen of vernieuwingen, waartoe het reglement (art. 16, 2de lid) uitsluitend ingenieurs of adspirant-ingenieurs vorderde, is sedert, en wel bij Indisch besluit van 2 April 1869, n°. 12 (*Indisch Staatsblad* n°. 26) vereenvoudiging gebragt, door zulks voor minder belangrijke werken ook over te laten aan opzigters, dan wel aan andere door de hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur aan te wijzen ambtenaren of beambten.

Met opzigt tot het gewoon onderhoud van 's lands werken gedurende 1867 werd — zoo als reeds in 't vorig verslag bladz. 100 werd aangeteekend — bepaald, dat het, behalve te Batavia, Samarang en Soerabaija, in daghuur zoude worden verrigt. Wegens het mislukken der uitbestedingen kon evenwel ook op genoemde plaatsen het beginsel niet worden gehandhaafd. Ook voor 1868 werd bij een besluit van 29 April 1868, n°. 10, toestemming verleend om het gewoon onderhoud van 's lands werken in daghuur te doen uitvoeren.

Van de in 1867 en 1868 gehouden uitbestedingen voor de uitvoering van bouwwerken zijn slechts enkele gelukt, zoodat, buiten de werken in heerendienst tot stand te brengen, uitvoering in daghuur feitelijk regel en uitvoering bij aanneming uitzondering was. Voor het leveren alleen der materialen, voor zoover deze niet uit 's lands voorraad konden worden verstrekt, slaagde geene enkele uitbesteding. In de behoefte werd dien ten gevolge bij onderhandschen inkoop voorzien.

Met betrekking tot de uitvoering in heerendienst verdient aanteekening eene aanschrijving aan den directeur der burgerlijke openbare werken, in dato 11 Mei 1868 (*Bijblad* n°. 2137), om voortaan, in verband met de schorsing der ordonnantie in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 13, onder de in verpligten arbeid tot stand te brengen werken, ingevolge art. 2, § a, der regeling van September 1864 (*Bijblad* n°. 1584), weder te begrijpen het bouwen, herstellen en onderhouden van districts-gevangenissen. Voorts werd bij een Indisch besluit van 18 November 1868, bepalende dat alle kosten van het inlandsch onderwijs op Java en Madura, voor zoo ver dit van gouvernementswege gegeven wordt, komen ten laste van den lande, de heerendienstpligtigheid der bevolking ook erkend voor de oprigting, het onderhoud, de herstelling en verbetering van schoollocalen, overal waar het kosteloos vorderen van dien arbeid zou kunnen geschieden zonder bezwaar.

Volledigheidshalve zij ten slotte gewezen op de vaststelling bij *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 102, van een reglement voor het beheer en het toezigt over de gouvernements-waterleiding te Banjoewangi, op de wijziging bij *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 60, van het reglement omtrent de waterleidingen in de residentie Batavia (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 81, en 1864, n°. 153), ten einde de bezwaren weg te nemen voortvloeijende uit het onvoorwaardelijk gebod van jaarlijksche tijdelijke sluiting der uit die leidingen gemaakte aftappingen, en eindelijk op de toepasselijk-verklaring voor de buitenbezittingen (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 96) der bepalingen in *Indisch Staatsblad* 1835, n°. 15, en 1854, n°. 98, houdende verbod aan de gewestelijke en plaatselijke ambtenaren op Java om *eigenmagtig* nieuwe wegen, bevaarbare kanalen of waterleidingen te doen aanleggen of bestaande werken van dien aard te doen verbeteren. Voor zooveel de wegen betrof, was het verbod voor Sumatra's Westkust reeds van toepassing krachtens *Indisch Staatsblad* 1853, n°. 35.

Personeel. In de zamenstelling van het technisch personeel der burgerlijke openbare werken kwam gedurende 1867 en 1868 geene verandering. Alleen werd het aantal bij de directie gedetacheerde bouwkundigen vermeerderd met één ingenieur tegen vermindering met één opzigter. Voor eene in den aanvang van 1869 toegestane uitbreiding van eigenlijk bureaupersoneel ook bij deze directie, is gehandeld in hoofdstuk H hiervoren. Volgens berigten van Julij 1869 was de ontstane achterstand toen reeds veel verminderd.

Tot adspirant-ingenieur werden in 1867 5 en in 1868 9 personen benoemd, waarvan respectivelijk 1 en 2 die met gunstig gevolg in Indie het ingenieurs-examen (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 139) hadden afgelegd, zijnde de 11 anderen allen, ter benoeming tot de bewuste betrekking, uit Nederland uitgezonden. Het corps opzigters werd aangevuld in 1867 met 6 en in 1868 met 8 opzigters 3de klasse, onder welke laatsten 4 Indische geëxamineerden. Bij het eind van 1868 waren nog 10 in Indie geëxamineerde candidaten aanwezig, die bij gemis aan plaatsen tot dusver niet waren benoemd kunnen worden. Voor het examen van adspirant-ingenieur hadden zich in 1867 en 1868 te zamen niet meer dan 3 candidaten in Indie voorgedaan, die allen aan de vereischten voldeden en wegens bestaande vacatures, zoo als hooger blijkt, nog in diezelfde jaren benoemd werden.

Rooimeesters. Door verscheidene residenten werden voorstellen gedaan om de instructie voor den rooimeester te Batavia (*Indisch Staatsblad* 1825, n°. 7) voor hun gewest van toepassing te verklaren. In verband tot eene beoogde nieuwe regeling van het onderwerp werd voor die plaatsen, waar eene voorziening dringend noodig bleek, boven eene toepasselijk-verklaring van wege het Indisch Hoofdbestuur, de voorkeur gegeven aan plaatselijke regeling dezer aangelegenheid door de residenten zelven, krachtens de wetgevende bevoegdheid hun toegekend bij *Indisch Staatsblad* 1858, n°. 17 en 18 en 1862, n°. 146.

Ter verzekering eener algemeene naleving der boven aangehaalde instructie bij de uitvoering van landswerken, werd eene aanschrijving gerigt zoowel aan de hoofden van gewestelijk bestuur als aan de eerstaanwezende waterstaatsambtenaren.

Landmeters. In 1868 legden vier candidaten met gunstig gevolg het landmetersexamen af volgens het programma in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 46. Van het denkbeeld om de zoogenaamde landmeters-kennissen en meetbrieven vereischt voor de overschrijving van vaste goederen, met wijziging van *Indisch Staatsblad* 1859, n°. 27, ook regtsgeldig te verklaren wanneer die stukken zijn opgemaakt door particuliere gezworen landmeters, werd bij een besluit van 2 September 1867 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2038) door de Indische Regering afgezien.

§ 2. *Statistiek.*

De voor openbare werken (met uitzondering van die van militairen aard) in 1867 en 1868 beschikbaar gestelde sommen zoo aan gereed geld als aan geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad, bereikten achtereenvolgens geen hooger totaal dan f 1 846 353 en f 3 689 446 tegen f 5 478 452 in 1866, f 6 091 208 in 1865 en f 6 434 409 in 1864. Over de redenen van dit zoo belangrijk verschil is reeds gehandeld in § 1 dezer afdeeling. Te dezer plaatse kan nog gezegd dat in een schrijven van den directeur der openbare werken van 5 Julij jl. de verklaring wordt aangetroffen, » dat het met de uitvoering van werken van lieverlede beter wordt".

Naar gelang van den aard der werken waren de beide eerst opgegeven totalen verdeeld als volgt:

	1867.			1868.		
	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.	TE ZAMEN.	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.	TE ZAMEN.
Voor civile gebouwen	f 535 365	f 15 910	f 551 275	f 982 146	f 36 020	f 1 018 166
» waterstaatswerken in het algemeen belang.	769 757	48 456	818 213	1 797 848	53 407	1 851 255
» brandspuiten, houtzaagmolens enz. . . .	9 564	1 145	10 709	6 475	1 269	7 744
» bakens, verkenningsteekens enz.	5 756	45	5 801	»	»	»
» geldkamers voor ondercollecteurs der landelijke inkomsten en cultures	125	27	152	358	12	370
» bouw- en waterstaatswerken met de cultures in verband staande.	21 459	583	22 042	71 841	506	72 347
» gebouwen in het belang van:						
de pepercultuur	827	5	832	482	»	482
den aankap van hout	157	»	157	722	»	722
de koffijcultuur	34 921	1 337	36 258	73 357	4 489	77 846
de suikercultuur	220	10	230	220	»	220
» gebouwen tot berging van zout	120 892	1 482	122 374	248 629	1 979	250 608
» gebouwen en werken in het belang der gouvernements-steenkolenontginningen op Borneo	1 404	»	1 404	1 118	»	1 118
» gebouwen en werken behoorende tot het marine-etablissement te Soerabaija, met inbegrip van de fabriek voor de marine en het stoomwezen	47 217	»	47 217	104 009	»	104 009
» gebouwen en werken behoorende tot het marine-etablissement op Onrust en Kuiper en de gebouwen behoorende tot de werf en pakhuizen te Batavia	40 549	1 644	42 193	52 538	15 662	68 200
» steenkolen-depôts	5 931	31	5 962	17 374	20 508	37 882
» indemniteit voor huishuur en huur voor gebouwen	110 504	»	110 504	129 409	»	129 409
» inkoop van materialen.	19 369	»	19 369	40 918	»	40 918
» gewoon onderhoud van den stoombaggermolen en de modderschouwen	9 724	1 135	10 859	»	»	»
» diepe grondpeilingen	»	»	»	20 780	»	20 780
» bewaking enz. der havenwerken te Samarang	6 388	»	6 388	»	»	»
» opzigt over den aanleg van een weg van Soemberwaroe naar Badjoelmati	7 830	»	7 830	7 370	»	7 370
» onderhoud van een stoomer met dregtoestel	1 782	83	1 865	»	»	»
» schade door de aardbeving in Djokjokarta.	24 719	»	24 719	»	»	»
Totaal	f 1 774 460	f 71 893	f 1 846 353	f 3 555 594	f 133 852	f 3 689 446

Van de beschikbaar gestelde sommen waren bestemd:

	1867.			1868.		
	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.	TE ZAMEN.	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.	TE ZAMEN.
a. Voor gewoon onderhoud.	f 1 055 588	f 33 830	f 1 089 418	f 1 098 796	f 32 841	f 1 131 637
b. Voor herstellingen, verbeteringen en reparatien	129 551	17 076	146 627	337 381	20 789	358 170
c. Voor nieuwe werken en vernieuwingen. . .	459 448	20 987	480 435	1 949 090	80 222	2 029 312
d. Voor diversen, als: inkoop van niet in voorraad zijnde materialen, huishuur-indemniteit en locaalhuur.	129 873	"	129 873	170 327	"	170 327
TOTAAL	f 1 774 460	f 71 893	f 1 846 353	f 3 555 594	f 133 852	f 3 689 446

II. BIJZONDERHEDEN OMTRENT SOMMIGE WERKEN.

Land- en waterwegen. Over 't algemeen verkeeren de wegen op Java in goeden staat, doch hetzelfde kan niet gezegd worden van de bruggen, waarvan een groot aantal slechts noodbruggen zijn. Uit de lijst der voornaamste landswerken gedurende 1867 en 1868 van wege het departement der burgerlijke openbare werken in uitvoering geweest (bijl. S) kan onder anderen blijken, dat van de onderhanden bruggen twee ijzerconstructie's in uitvoering zijn, en wel één over de Kediri-rivier, waarvan reeds melding werd gemaakt in 't regeringsverslag van 1862, bladz. 142, doch waarvan de bouw eerst in 1866 had kunnen worden ondernomen, en een over de Tjikao-rivier, waarvoor in April 1868 circa f 46 000 werd beschikbaar gesteld. Dit laatste werk, waardoor Bandong (Preanger regentschappen) met Poerwakarta (Krawang) zal verbonden worden, belooft aan laatstgemelde plaats groot vertier, doordien vele producten van Bandong naar Poerwakarta zullen gebragt worden om van daar per as (als de Tjitarum onbevaarbaar is) naar Batavia te worden vervoerd. Ook reizigers zullen op het traject Bandong-Poerwakarta 1 à 2 dagen uitwinnen boven eene reis over Buitenzorg en Tjiandjoer.

In Soerakarta, waar de soesoehoenan het onderhoud der bruggen en wegen moet bekostigen, zal mede eene eerste ijzerconstructie tot stand komen. In 1868 is namelijk door den rijksbestuurder, met medewerking van den resident, een ijzeren hangbrug uit Europa besteld ter plaatsing over de rivier Gondang in de route naar Djokjo. Bij voldoening dezer eerste proeve zou de vorst het voornemen hebben, ter uitsparing van de gedurige herstellingen aan houten bruggen, meerdere dergelijke ijzerconstructies te ontbieden.

Eene niet onbelangrijke verbetering aan den grooten weg in genoemde residentie was in 1868 tot stand gekomen door zijne verbreeding in de rigtingen naar Salatiga en Djokjokarta door bijtrekking van den vroeger daarnevens loopenden karreweg.

Omtrent de overige gewesten op en buiten Java is, buiten het aangeteekende in hoofdstuk C, §§ 2 en 3 (zie onder Banjoemas, Sumatra's Westkust, Benkoelen en Palembang) slechts aangeteekend gevonden: dat de aanleg van den nieuwen militairen weg (waarover ook in hoofdstuk D, § 6) in de Preanger regentschappen steeds werd voortgezet, evenzeer als de verbetering van den transportweg aldaar tusschen Manondjaja en Bandjar; dat de aanleg van den weg door het bosch van Soemberwaroe (Banjoewangi) door de vele zieken onder de dwangarbeiders in 1868 weinig vorderde; dat in sommige gedeelten van Samarang en Pekalongan het onderhoud der wegen voor de heerendienstpligtige bevolking meer dan elders bezwaren opleverde; dat het onderhoud ter hoofdplaats van eerstgenoemde residentie bestreden werd uit de politiekas, en dat het éénjarig onderhoud ter hoofdplaats Soerabaija werd uitbesteed en gegund tegen eene aannemingssom van f 20 000; dat een crediet van f 18 400 werd toegestaan tot verhooging van den weg van Tjilamaija in Krawang, en eindelijk dat in het Muntoksche (Banka), door dwangarbeiders, de groote of postweg, waar hij langs diepe ravijnen loopt, was aangeplempt, ten einde klimmen en dalen te vermijden. Deze verbetering, die bij het eind van 1868 nog niet geheel was afgeloopen, strekte vooral ten gerieve van de koelies voor het vervoer van in 's lands dienst reizende personen.

Havenwerken. Terwijl groote plannen tot verbetering van de gemeenschap van Batavia met de zee in onderzoek waren, plannen in 1865 o. a. door deskundigen hier te lande aanbevolen, werd inmiddels getracht om door verlenging der havenhoofden en het op diepte houden der haven zelve, d. i. van het havenkanaal, aan de klagten omtrent de gebrekkige gemeenschap der hoofdplaats met de reede te gemoet te komen. Bij het eind van 1866 was de ingang van de haven aanmerkelijk verbeterd. Vooreerst was het westelijk hoofd voleindigd en ten tweede was de bank die in de monding lag door den baggermolen geheel opgeruimd. Ook in 1867 en 1868 beijverde zich de waterstaat dien gunstigen toestand te behouden. De gemeenschap met de reede door middel van kleine vaartuigen kon dan ook in den laatsten tijd als voldoende verzekerd worden beschouwd, en zelfs maakten ledige driemastschepen van de haven gebruik om te kielen en te repareren.

Eerst in de tweede helft van 1868 werd het technisch en finantieel onderzoek der hier te lande aangeprezen werken door de Indische ingenieurs ten einde gebragt. De plannen waren twee in getal. Het eerste, reeds meermalen geopperd, strekte om het eiland Onrust met den vasten wal en door middel van een spoorweg met Batavia te verbinden; het andere om de bestaande havenhoofden tot in diep water te verlengen, en tusschen die verlenging zoowel als in het bestaande havenkanaal den bodem zoo diep uit te baggeren, dat groote zeeschepen daarin zouden kunnen aanleggen. Bovendien zou een dezer dammen tot laad- en loshoofd moeten ingerigt en voorzien worden van eene dubbele spoorbaan tot vervoer der goederen.

De uitvoering van het eerste plan, de verbinding met Onrust (welke, om het gevaar van strandvorming te vermijden, niet door een dam, maar veeleer, ook omdat hier nimmer beduidende golfslag noch deining in het water viel waar te nemen, door het aanleggen van een open paalhoofd zou moeten geschieden), zou, met inbegrip van omstreeks

20 kilometers spoorweg, 8 millioen kosten en eene aanmerkelijke verhooging van transportkosten medebrengen.

Het andere plan rust op de denkbeelden der in 1865 hier te lande geraadpleegde deskundigen. Daarbij kon echter niet worden gevolgd hun voorstel om het bestaande havenkanaal, even als de nieuw te maken buitenhaven uit te baggeren tot de diepte voor groote zeeschepen gevorderd, vermits het instorten der hoofden en kaaimuren, als niet diep genoeg gefundeerd, hiervan noodzakelijk het gevolg zou zijn.

De kosten van dit werk zijn berekend op f $16^1/_2$ millioen, terwijl het niet blijvend in de behoefte zou voorzien. Wegens de belangrijke aanslibbing namelijk (en dat deze zeer aanmerkelijk is, kan hieruit blijken, dat het in 1857 op 5.50 meters diepte ontworpen wester-zeehoofd thans in 2 meters water staat) zouden de hoofden moeten verlengd worden, evenzeer als dit voor het bestaande havenkanaal plaats heeft. Doch waar dit laatste met niet te hooge kosten kan geschieden, omdat het een kanaal geldt voor kleine vaartuigen, wordt de toepassing in het groot (verlenging in diep water) onevenredig kostbaar met betrekking tot het nut.

Met het oog op deze bezwaren gaf de directeur der burgerlijke openbare werken in overweging, van beide ontwerpen af te zien, en alvorens te beslissen wat in het belang van de haven van Batavia nog zal worden gedaan, af te wachten den uitslag der in 1866 van gouvernementswege bevolen opnemingen en peilingen ter beoordeeling van de uitvoerbaarheid van een in het openbaar besproken, van particulieren uitgegaan denkbeeld, tot het maken van een bassin voor de reparatie van schepen aan de oostzijde van het havenkanaal, een werk dat geacht werd in vele opzigten de voorkeur te verdienen boven eene zoo kostbare verbetering van de reede als waartoe de bovenvermelde plannen zouden leiden.

Volgens berigten van April 1869 was toen het nieuwe havenkanaal bijna afgewerkt.

Omtrent de in uitvoering zijnde havenwerken te Samarang, tot welker krachtige aanvatting blijkens het vorig verslag, bladz. 105, in Januarij 1868 het noodige werd voorbereid, zijn de volgende meerendeels technische bijzonderheden gemeld, aanwijzende den stand der werkzaamheden omstreeks medio Augustus 1868, doch zooveel mogelijk aangevuld met latere berigten. Die bijzonderheden betreffen de volgende punten:

a. Handbaggermolen. Wegens den dringenden spoed werd de kleine handbaggermolen, die slechts 25 kub. meters modderspecie per dag kon opbrengen, van een klein stoomwerktuig voorzien, waardoor eene opbrengst van 190 kub. meters modder in de 10 uren werd verkregen.

b. Geul door de bank vóór de monding der rivier. Deze geul, welke, in afwachting van de voltooijing der havenwerken, niet gemist kan worden, werd zoo veel mogelijk op diepte gebragt en gehouden, waarbij werd gebruik gemaakt van den kleinen hand-, sedert stoombaggermolen en alle beschikbare middelen. (Het zinken in December 1868 eener groote praauw vóór de monding der rivier heeft sedert nieuwe beletselen doen ontstaan. Na raadpleging eener commissie van deskundigen zijn in de eerste maanden van 1869 nadere maatregelen van voorziening beraamd, aan welker uitvoering vervolgens met kracht de hand is geslagen.)

c. Schermen der geul. Het oostelijk scherm, dat zoo dikwijls tot het verongelukken van praauwen had aanleiding gegeven, was opgeruimd. (In den aanvang van 1869 heeft de opruiming ook van het westelijk scherm, dan wel het maken eener coupure daarin, een punt van onderzoek uitgemaakt; de commissie aan welke het onderzoek was opgedragen, heeft zich voor het eerste verklaard. De beslissing hieromtrent is nog niet gebleken.)

d. Rivier. Daar gebleken was, dat de rivier nog meer belemmeringen voor de vaart opleverde dan de verbeterde geul door de bank, zoo werd begonnen met het uitdiepen der rivier op de onbevaarbare plaatsen.

e. Hoofden der nieuwe haven. Volgens de vroeger afgebakende rigtingen en op de onderlinge afstanden der hoofden werd het heiwerk met kracht aangevangen, voortgezet en geheel voltooid. Aan het westelijk hoofd waren 1422 en aan het oostelijk hoofd 1143 palen geheid. Over die palen waren sloven gelegd tot onderlinge dwarsverbindingen der palen, vormende alzoo jukken, en tevens dienende tot onderdwarsliggers van ijzeren sporen over de hoofden, om tot het vervoer van het bestortingsmaterieel benuttigd te worden. Langs de palen waren gordingen in de lengte der hoofden aangebragt tot bevestiging der voorloopig daar te stellen schermen, om al dadelijk in den bodem van het zeekanaal tusschen de hoofden eene geul te kunnen uitbaggeren. Tot bespoediging van de oplevering der steenen hoofden waren bovendien in de assen der hoofden tusschen de palenrijen der jukken 40 ijzeren praauwen, ieder lang ruim 15 meters, gevuld met steenen ballast, gezonken, waardoor de kern van ruim 600 strekk. meters hoofd werd gevormd. (Volgens de jongste berigten van Junij jl. vorderde het nieuwe kanaal goed en zou daarvan in den aanstaanden westmoeson reeds partij kunnen worden getrokken.)

f. Spoorweg van de steengroef Tangoeng naar de hoofden. Deze was voltooid. Een spoor was gelegd van de groef door sawahs naar de hoofdbaan van den spoorweg nabij het station Tangoeng. Een ander spoor was gelegd van af het hoofdstation te Samarang door vischvijvers naar de haven. Door middel van een dam met opening in het midden, gelegd dwars door het havenkanaal, was het spoor verlengd en gebragt naar het aan de overzijde gelegen westelijk hoofd.

g. Sporen over de hoofden. Het spoor over het westelijk hoofd was geheel voltooid. Met dat over het oostelijk hoofd was dit, wegens gebrek aan spoorstaven, nog niet het geval.

h. Kaaimuren. De oude bezweken kaaimuren bij het zeewaarts gelegen gedeelte van het binnen-havenkanaal waren vervangen door nieuwe, die volgens eene meer solide constructie dieper gefundeerd waren. Deze nieuwe kaaimuren zijn tevens meer teruggezet. Hierdoor werd de breedte van het kanaal, die slechts 22 meters bedroeg en te gering werd geacht voor de beweging der vaartuigen in dat gedeelte van het havenkanaal, vergroot en gebragt op 35 meters op de laagwaterlijn. Om de overige oude kaaimuren der haven te kunnen behouden, werden de fonderingen versterkt door het inheijen van paaltjes met den bovenkant op de diepte van 1.25 meter beneden laag water, om daar achter steenen of beton te storten.

i. Stoombaggermolens. De twee in Europa bestelde stoombaggermolens, ieder van een vermogen van 500 kubieke meters modder per dag, werden te Rotterdam in de Maas door eene commissie beproefd, en uitmuntend goed en van een ruim voldoend vermogen bevonden. (Sedert zijn de werktuigen te Samarang aangebragt en hield men zich in Mei jl. nog met het in elkander zetten onledig. Een der molens zou, naar het zich liet aanzien, in Junij kunnen beginnen te werken.)

k. Stoomsloep tevens sleepboot. Op magtiging der Regering was voorts door den directeur der burgerlijke openbare werken eene stoomsloep, tevens sleepboot, uit Europa besteld. De aanmaak geschiedde door een gunstig bekend fabrikant en bekwamen constructeur te Glasgow, volgens de laatst verbeterde modellen, en zou in korten tijd volbragt zijn.

Te Soerabaija is in 1868 in werking gebragt het stoomvaartuig met dregtoestel, bestemd tot het opruimen der bank vóór de monding der Kalimas. In hetzelfde jaar werd ook begonnen met de uitdieping van de haven te Cheribon.

Putboringen. Afgescheiden van de onlangs meer uitsluitend in het militair belang ondernomen grondboringen, waarvan gewag wordt gemaakt in hoofdstuk D, § 8, hiervoren, is sedert September 1866 op uitgebreider schaal en met een meer algemeen doel een stelsel van artesische putboring in uitvoering, dat bij welslagen in de eerste plaats moet dienen ter voorziening in de behoefte aan drinkwater op onderscheidene talrijk bevolkte strandplaatsen aan de noordkust van Java, en tevens, afgaande op de uitkomsten in Europa verkregen, geacht wordt van nut te kunnen zijn tot besproeijing van gronden. Nopens de vorderingen van het werk, hetwelk aanvankelijk te Grissee (Soerabaija) is ondernomen, of liever van de bijzondere methode,

waartoe men aldaar na velerlei proefnemingen gekomen is, zijn eenige bijzonderheden in 't vorig verslag opgenomen. Volgens die berigten had de boring bij het eind van 1867 eene diepte bereikt van 549 meters, maar was toen nog niet bereikt de »magtige waterlaag", die zich op geologische gronden liet voorzien.

Nadere berigten nopens deze boring zijn tot dusver niet ontvangen.

Naar hetgeen van elders blijkt, zou het werk omstreeks medio Februarij 1869, nadat men afwisselend gunstige en ongunstige grondlagen ontmoet had, op eene diepte van circa 750 meters gestaakt zijn, zonder de gewenschte hoeveelheid water te hebben verkregen.

De op ongeveer 200 meters diepte gevonden waterlaag ging echter, volgens datzelfde berigt, voort met bruikbaar water op te leveren.

Gewone artesische putboringen zijn van wege het waterstaatspersoneel onderhanden te Cheribon en te Rembang (1).

III. SPOORWEGEN.

§ 1. *Stoomspoorwegen.*

De volgende bijzonderheden omtrent de uitvoering der aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij verleende concessien voor de lijnen Samarang-Vorstenlanden en Batavia-Buitenzorg, meerendeels loopende tot ultimo Mei 1869, zijn hoofdzakelijk ontleend aan het verslag te dier zake ingezonden door den regerings-commissaris bij genoemde Maatschappij.

Over de regerings-overeenkomst met de Maatschappij, dd. 8 December 1868, betreffende de aanvaarding van laatstgemelde concessie, de verhooging te rekenen van 1 Januarij 1869 van het *maximum* der door den Staat verleende rentegarantie van f 630 000 tot f 765 000 's jaars en de verlenging met ongeveer 2 ½ jaar van den duur der garantie, is uitvoerig gehandeld in de stukken betrekkelijk het ontwerp der wet van 10 April 1869 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 66, *Indisch Staatsblad* n°. 52). (2)

1°. Samarang-Vorstenlanden.

a. Aanleg.

Eerste sectie: Samarang-KedongDjati (lengte (3) 34 600 meters). Deze sectie is in exploitatie: over het eerste gedeelte, Samarang-Tangoeng, sedert 10 Augustus 1867 en over het tweede gedeelte, Tangoeng-KedongDjati sedert 19 Julij 1868, en zou dus hier niet behoeven vermeld te worden indien niet de minder gunstige toestand van het laatstgenoemde gedeelte had aanleiding gegeven om het, wat onderhoud en herstel betreft, nog niet onder den chef der afdeeling exploitatie te brengen, maar te laten onder het opzigt van den hoofdingenieur. Dit gedeelte, lang ongeveer 10 kilometers, gaat door een heuvelachtig, met djatibosch begroeid terrein en heeft bij den aanleg groote bezwaren opgeleverd. In den aanvang was het moeijelijk om een voldoend aantal werklieden te bewegen den zwaren arbeid in het bosch te ondernemen; later, toen dat bezwaar overwonnen, de weg voltooid en het oogenblik der exploitatie genaderd was, veroorzaakten zware regens plotseling werking van den grond en herhaalde afschuivingen. Toen men den 3den Julij 1868 besloot om dit gedeelte van den weg onder het opzigt van den hoofdingenieur te laten, deelde deze mede dat zijns inziens terstond met verbreeding van den spoorwegdam een aanvang moest worden gemaakt, om eerst daarna dien dam op de bepaalde hoogte te brengen. Dit heeft evenwel eerst later kunnen geschieden. Bij het invallen van den regentijd in November begon de grond op nieuw te werken, zoodat men zelfs genoodzaakt was de gewone locomotiven niet verder dan tot Tangoeng te doen rijden en de dienst tusschen die plaats en Kedong Djati met eene ligte werklocomotief te onderhouden. De hellingen worden nu sedert dien tijd verder flaauw bijgewerkt. In Januarij 1869 hebben zich de afschuivingen herhaald, en kon de gemeenschap gedurende eenige dagen alleen onderhouden worden door middel van twee treinen, welker onderlinge afstand te voet moest worden afgelegd. Sedert 31 Januarij konden echter de treinen weder tot Kedong Djati doorloopen, doch, van Tangoeng af, getrokken door eene ligte locomotief. Dit duurde tot 9 April, toen de gewone locomotiven weder gebezigd werden. In de tweede helft van Junij, waarschijnlijk ten gevolge van hevige regens, vertoonden zich op nieuw afschuivingen, die echter geene stoornis van eenig aanbelang voor het verkeer te weeg bragten. Men vleide zich, dat door de aangewende middelen de baan eindelijk voldoende stevigheid zal krijgen, en de afschuivingen zich in 1870 niet meer zullen herhalen.

Tweede sectie: KedongDjati-Soerakarta (lengte 73 898 meters). Het totaal grondverzet dezer sectie was blijkens het vorig verslag, bladz. 109, begroot op 1 982 275 kub. meters; daarvan waren op ult°. December 1867 verwerkt 1 026 177 en een jaar later 1 783 633 m³. In de afdeeling A dezer sectie (KedongDjati-Serang) was echter bij het eind van Mei 1869 95 863 m³ meer verwerkt dan begroot was, en dit verschil zou waarschijnlijk nog iets stijgen daar enkele baanvakken toen nog niet geheel voltooid waren. Gedurende de vijf eerste maanden van 1869 waren in deze afdeeling verwerkt 33 274, in de afdeeling B (Serang-Djenkilon) 80 405, en in de afdeeling C (Djenkilon-Solo) 32 253 m³, te zamen 145 932 m³. Hoeveel in afdeeling A nog te verwerken overbleef, is niet gemeld; in afdeeling B beliep het nog te doene grondverzet, volgens eene verminderde raming, 81 621 en in afdeeling C 55 127 m³.

Afschuivingen, welke zich vroeger in afdeeling A dezer sectie voordeden, hebben zich sedert niet herhaald.

De in aanbouw zijnde kunstwerken hadden nu en dan door het weder geleden. Van het metselwerk, op 28 014 m³ begroot, waren bij het eind van 1868 26 803, en volgens de jongste berigten (ult°. Mei 1869) 26 840 m³ verrigt. Er bleef dus slechts weinig te doen over.

De bovenbouw was bij den aanvang van 1869 zoo ver gevorderd, dat dwarsliggers en rails waren gelegd over 42 989 strekkende meters. Gedurende de drie eerste maanden had men, hoofdzakelijk ten gevolge van beschadiging aan de bruggen, geen voortgang kunnen maken. In April werd het spoor gelegd over 7200 meters, in Mei over 5645 meters. Derhalve waren op het einde van laatstgenoemde maand dwarsliggers en rails gelegd over 55 834 meters, terwijl nog over 26 377 meters de grove ballast-onderlaag was gelegd. Blijkens een dezer dagen ontvangen telegram was de eerste locomotief (werktrein) den 8sten Augustus te Solo aangekomen. De werken op deze sectie waren in den laatsten tijd over het algemeen naar wensch gevorderd.

Derde sectie: Solo-Djokjo (lengte 56 700 meters). De werkzaamheden zijn in Junij 1868 begonnen en wel met een drietal boog- en duikerbruggen; voorts werd de arbeid aan de overige kunstwerken voorbereid door het verzamelen van materialen. Eerst nadat de aanneming der wet van 10 April 1869 (waarover hooger) in Indie bekend was, heeft men met de werken aan de aardebaan kunnen beginnen. Op het einde van Mei 1869 was eene hoeveelheid van 31 884 m³ verzet. De aardebaan was toen opgeworpen en van zijsloten voorzien over 2952 strekkende meters, terwijl zij over nog 2495 strekkende meters onderhanden was. Omstreeks medio April waren op de verschillende werkplaatsen voorhanden: 6144 m³ natuurlijke steenen, 365 000 gebakken steenen, 10 404 hektoliters kalk, 13 887 dito zand en 6856 dito cement. Op ult. Mei waren gereed, wat het metselwerk betreft, 4 bruggen en 3 duikers, waaraan verwerkt 2753 m³.

Vierde sectie: KedongDjati-Willem I (lengte 33 730 m.). Deze sectie verdeeld in 103 baanvakken, waarvan elk gemiddeld slecht 300 m. lang, levert ontegenzeggelijk de grootste bezwaren in den aanleg op. Ongeveer 27 kilometers hebben hellingen van 1:40 en 1:644, die betrekkelijk kort zijn en afgewisseld worden door horizontale dorpels van 200 à 300 meters. In dit gedeelte komen 37 bogten voor, die stralen hebben van 300 tot 2000 meters en te zamen eene lengte van ongeveer 14 kilometers of 3/7 van de totale lengte der sectie uitmaken. Bij de halte Ngrawan gaat de

(1) Over artesische boringen van wege het mijnpersoneel, zie men hoofdstuk P, afd. II, § 4.

(2) Zie de stukken der zitting 1868/69 n°. 83, zoomede het *Bijblad van de Nederlandsche Staatscourant*, Handelingen Eerste Kamer 1868/69, bladz. 251/252. Voor finantiele mededeelingen zij overigens verwezen naar het verslag van commissarissen der Maatschappij, dd. 24 Junij 1869, opgenomen in de *Staatscourant* van 17 Julij daaraanvolgende.

(3) Zonder de zijsporen naar de haven van Samarang en de steengroeven (zie onder *f* op de voorgaande bladz.) te zamen lang 4650 meters.

de baan over de rivier Toentang met eene brug van 40 m. spanning, nadat de Toentang reeds tweemaal afgesneden en verlegd heeft moeten worden. Bij de halte Karangloo had men de keuze om, ten einde het dal der rivier Toentang te naderen, eene heuvelrij over te trekken of haar te doorboren. Wegens de bezwaren die het eerste zoude hebben opgeleverd besloot men tot het laatste en zoude de baan door eenen 900 meters langen tunnel gaan. Later heeft men wegens de bezwaren en de kosten aan het maken van den tunnel verbonden, daarvan weder afgezien en tot eene wijziging in het tracé besloten.

De onzekerheid ten aanzien van het te volgen tracé, de moeite om in deze sectie een voldoend aantal werklieden te bekomen, de groote steenmassa's die op te ruimen vielen, de aardbeving die Willem I in Mei 1865 getroffen heeft, waren zooveel oorzaken dat de voortgang aan deze sectie niet naar eisch was, terwijl eindelijk het steeds vermeerderde grondverzet tot groote teleurstelling aanleiding gaf.

In 1864 werd het grondverzet geraamd op 1 643 000 m3 en iets later, toen aannemers zich met het werk belast hadden, op 1 726 385 m3.

In Junij 1866 schatte de hoofdingenieur het grondverzet op ongeveer 2 000 000 m3. Nadat nog in hetzelfde jaar door de ingenieurs de waarschijnlijkheid was aangetoond, dat de werken der 4de sectie met de daarvoor geraamde sommen bij het avant-projet (einde 1864) werkelijk opgeleverd zouden kunnen worden, werd bij eene onder dagteekening van 14 October 1867 opgemaakte omschrijving der baanvakken het grondverzet geraamd op 2 498 860 m3, waarvan 1 140 190 in ophooging en 1 358 670 in ingraving. Deze opgave behelst eene zeer aanzienlijke verhooging vergeleken met de eerste begrooting, doch het was verklaarbaar — merkt de regerings-commissaris op — dat, wegens de geringe terreinkennis welke de ingenieurs in 1864 hadden, vooral ten aanzien van eene streek waarvan het naauwkeurig onderzoek aan zoo groote bezwaren onderhevig was als deze sectie, — de werkelijke uitkomst veel verschilde van de voorstelling die men zich aanvankelijk had gemaakt.

Volgens eene nota dd. 26 Januarij 1868, van den eersten ingenieur (met de leiding der werkzaamheden op dit gedeelte van den weg belast), houdende eene vergelijking van geraamde en reeds uitgegeven sommen aan de spoorwegwerken der 4de sectie, in verband met het daarvoor tot en met ultimo December 1867 opgeleverd en nog op te leveren werk, zou op 1 Januarij 1868 (1) nog moeten verzet worden 1 178 090 m³, waarvan echter eenige hoeveelheden stellig tot compensatie van aangrenzende vakken konden dienen; deze alzoo buiten rekening latende, zou werkelijk nog een grondverzet te verrigten blijven van 882 000 m³.

Het deskundig lid van den raad van beheer, inmiddels naar Indie vertrokken om zich van den staat van zaken te vergewissen en gegevens te verzamelen tot het opmaken eener nieuwe begrooting, vroeg en verkreeg eene, onder dagteekening van 23 Februarij 1868 door den eersten ingenieur opgemaakte »beredeneerde nota omtrent tijd en kosten, welke de oplevering der 4de sectie nog vorgen zal na 1 Januarij 1868", waarbij de prijs zoodanig was gesteld, »dat men zonder buitengewone tegenspoeden niet hoopt of verwacht dien te zullen overschrijden". Na eene uitvoerige uiteenzetting van hetgeen op elk baanvak in het bijzonder nog te verrigten was, zegt de eerste ingenieur: »wat de hoeveelheid van het grondverzet aangaat, acht men het wenschelijk die met 10 pct. voor onvoorziene zaken te vermeerderen en dus in stede van 882 000 m³, 970 000 m³ in rekening te stellen, zoodat aan grondwerken nog zal moeten worden uitgegeven f 426 800 of met vermindering der waarde van het dan aanwezige materieel f 400 000".

Deze hoeveelheid van 970 000 m³ is, zonder de gezegde vermindering in aanmerking te nemen, opgebragt in de begrooting, overgelegd als bijlage I bij de Memorie van Beantwoording betreffende het ontwerp der wet van 10 April jl. (zitting 1868/69, n°. **83**).

Nadat het werk aan de 4de sectie sedert ongeveer drie jaren aan den gang was, en nadat, ongerekend de eerste globale opnemingen, de zaak minstens driemaal in haar geheel en tot in de bijzonderheden door den eersten ingenieur was onderzocht en toegelicht, en de werkzaamheden niet slechts op enkele punten, maar langs den geheelen zijtak verrigt werden, zoodat het terrein volkomen bekend kon zijn, kon men zich vleijen dat nu een goede grondslag van raming was verkregen, wanneer zich althans geene gansch buitengewone omstandigheden voordeden.

Nogtans vermeldde bedoelde ingenieur in zijn maandverslag van Mei 1868 (opgemaakt 8 Junij 1868), dat door het flaauwe talud en de ruime bermen aan den dam door de Toentang te geven, en door de wijziging aan te brengen in het profil bij ingravingen »het uit te voeren grondverzet veel grooter dan geraamd" zoude worden. In een schrijven van den 1sten ingenieur, dd. 10 Augustus 1868, houdende nadere inlichtingen aan den hoofdingenieur, omtrent de geraamde vermeerdering van grondverzet, wordt gezegd, dat na 1 Julij 1868 nog 660 000 m³ te verwerken zouden zijn. Daar op ultimo December 1867 reeds verwerkt waren 1 512 929 m³, en dit cijfer bij het eind van het eerste semester 1868 gestegen was tot 2 027 656, zou derhalve volgens deze raming het totaal grondverzet gesteld moeten worden op 2 687 656 m³, of ruim 200 000 m³ meer dan tot nu toe was aangenomen. Doch ook hierbij is het niet gebleven, want uit de maandverslagen over Februarij en Maart 1869 blijkt, dat er na 1 Januarij 1869 (op welk tijdstip aan grondwerken reeds verrigt was 2 509 849 m³) nog te verzetten was 529 278 m³, welke hoeveelheid in het verslag over Maart gezegd wordt te bedragen 555 378, hetgeen het totaal grondverzet alzoo doet klimmen tot 3 065 227 m³, dat is dus ruim 580 000 m³ meer dan waarop volgens den staat der baanvakken te rekenen viel. En het verslag van Mei 1869 vermeldt nog weder eene »onvoorziene" vermeerdering van grondverzet van 7500 m³. In de aangehaalde stukken worden verschillende oorzaken voor deze uitkomst of althans voor hetgeen men daarvan in 1868 wist, aangewezen, en het schijnt dat eene der voornaamste is, verkeerde opgaven der opzigters. Op deze sectie had men door de arbeiders nog geene grootere hoeveelheden werk kunnen doen aannemen dan in één dag te verrigten was. Dit zoude echter te wenschelijker zijn, omdat bij het dagelijksch opmeten van het werk der arbeiders geregeld verschillen voorkwamen die steeds ten nadeele van den arbeidgever uitvielen. Het gevolg daarvan is, zegt de regerings-commissaris, dat hetgeen in de maandverslagen als verwerkt is opgegeven, misschien inderdaad niet verwerkt is, weshalve de grondslag ter beoordeeling van hetgeen het werk ten slotte zal kosten, ontvalt. De raad van beheer heeft dan ook aangedrongen dat meer zekerheid verschaft worde omtrent hetgeen onder dit hoofd nog moet worden verrigt, en aangezien de hoofdingenieur in het begin van Junij 1869 zich te Bringin met der woon gevestigd heeft, en dus het werk der 4de sectie thans meer geregeld dan vroeger kan gadeslaan, hoopt de raad van beheer, dat de verlangde ophelderingen zullen verschaft worden en ditmaal ook afdoende zullen zijn. Tot dusver zijn zij echter niet ingekomen, hoezeer reeds bij eene missive van 4 Februarij 1869 door den hoofd-ingenieur eene opgaaf van al den nog te verzetten grond op de 4de sectie is toegezegd. Eene kort daarop gevolgde ziekte, die eene maand verlof noodzakelijk maakte, en een daarop gevolgd verblijf te Batavia, schijnen vertraging in de toezending te weeg gebragt te hebben.

Meer dan elders heeft ook op deze sectie de moeijelijke finantiele toestand der Maatschappij een ongunstigen invloed uitgeoefend. Toen in December 1868 het ontwerp van wet tot wijziging der concessie Samarang-Vorstenlanden niet tot afdoening kwam, bevond zich de Maatschappij buiten staat aan hare vertegenwoordigers op Java, die hunnerzijds geen wissels op Nederland konden plaatsen, een nieuw crediet te openen, en moest zij zich dus bepalen tot den raad om, zoo de nood aan den man kwam, geldelijke hulp van de Indische Regering te vragen. Het comité te Samarang gaf aan dien wensch gehoor, na eerst nog vruchtelooze pogingen te hebben aangewend om zich andere hulpmiddelen te verschaffen. Het comité achtte dit echter niet voldoende, maar was van oordeel dat, met het oog op eene mogelijke afwijzende beschikking, of zelfs op een waarschijnlijk uitstel van beslissing, de werkzaamheden zooveel mogelijk moesten worden ingekrompen. Na overleg met den 1sten ingenieur en den ingenieur der 2de sectie (de hoofdingenieur was toen nog ernstig ongesteld) werd last gegeven de minst dringende werkzaamheden voorloopig te verminderen, en diensvolgens werd de volgende regeling van werkzaamheden aangenomen:

(1) Het op de 4de sectie aan grondverzet reeds verrigte beliep op dat tijdstip 1 512 929 m³.

1ste sectie, 2de gedeelte. » Zooveel noodig onderhouden, doch alle niet urgente verbeteringen laten rusten".

2de sectie. » Met spoorleggen doorgaan en alles doen wat mogelijk is, om ten spoedigste met de locomotiven tot Solo te komen, doch overigens flaauw werken."

3de sectie. » Zooveel mogelijk staken."

4de sectie. » *a.* boven Bringin geheel staken; *b.* tusschen Tempoeran en Bringin het werk flaauw onderhouden; *c.* tusschen Kedong Djati en Tempoeran goed gaande houden, en met kracht werken aan den tusschen piket 31 en 32 weggeslagen dam; de baan tot Tempoeran goed in orde houden en omstreeks 30 man doen werken aan de opruiming der bij Tempoeran in de Toentang geworpen aarde."

Den 13den Maart ontving het comité per telegram berigt uit Batavia, dat de Gouverneur-Generaal daags te voren, beschikkende op het den 19den Februarij ingediend verzoekschrift, geldelijke hulp onder zekere voorwaarden had toegezegd (1) en daarop werd last gegeven de werkzaamheden terstond weder met kracht te hervatten.

Doch de nadeelige werking der inkrimping van werkzaamheden was zoo spoedig niet te stuiten, vooral niet op deze sectie, waar men niet slechts met groote terreinbezwaren op zich zelve, maar welligt in verband daarmede, ook steeds met eigenzinnigheid, schaarschte of verloop van werkvolk te kampen had.

Die inkrimping had dan ook, volgens den 1sten ingenieur » een fatalen invloed op den voortgang der werkzaamheden, en ofschoon ook na 14 Maart eene krachtige hervatting gelast werd, was het verloopen werkvolk nog zoo spoedig niet weder bij elkander". (Maandstaat der aardewerken, Maart 1869.)

Eene oorzaak van anderen aard, waardoor het werk op deze sectie zeer geleden heeft, was het ongeluk den 30sten Januarij 1869 door een bandjer veroorzaakt. Nadat eerst den 24sten Januarij op nieuw eene afschuiving in de ingraving bij Tempoeran had plaats gehad, kwam den 30sten een buitengewoon hooge bandjer op de Toentang, die de noodbrug nabij de halte Tempoeran wegsloeg. Op denzelfden dag kreeg de eerste ingenieur berigt van den tijdelijken opzigter, dat het water, niet spoedig genoeg door de geul Ngawoe afgevoerd, geweldig opstuwde, achter de dessa M'ttro zich een uitweg over de sawah's baande en den spoordam bij piket 34 bereikte. Weldra liep het water over den spoordam bij de piketten 31 en 32, nam nu het beneden-talud weg, en weldra hernam de Toentang gedeeltelijk haar ouden loop, sloeg ruim 70 meters spoordam weg tot op bermshoogte, waar de oude gevulde schanskorven stand hielden, en sloeg verder nog een geul van 25 meters lengte tot rivierbodem.

Men is spoedig begonnen den dam te herstellen, waaraan door latere, doch niet zeer beduidende bandjers (10 op 11 en 29 op 30 Maart) nog weder eenige schade werd toegebragt.

Volgens de maandverslagen is er verwerkt: in Januarij 1869 42 071 m^3, Februarij 42 616, Maart 29 158, April 77 875 en Mei 60 292, te zamen 252 012 m^3.

Op het laatst van Mei was van de baan, welke zoo als hooger gezegd 33 730 meters lengte bedraagt:

nog niet begonnen	100	meters,
onderhanden	4 174	»
op volle breedte	5 099	»
met zijslooten voorzien	1 869	»
onder talud gebragt	8 931	»
bezood	12 385	»
op voldoende breedte voor locomotief vervoer	1 172	»
Te zamen	33 730	meters.

(1) Die hulp bestond in een renteloos voorschot, uiterlijk tot ultimo November 1869, van hoogstens f 320 000, onder beding van dadelijke opvorderbaarheid bijaldien het toen hier te lande aanhangige wets-ontwerp tot wijziging der concessie door een der takken van de wetgevende magt niet mogt worden aan- of door de Regering teruggenomen. Nadat het comité van bestuur verklaard had de gestelde voorwaarden aan te nemen, werd bij gouvernements-besluit van 13 April 1869, n°. 13, magtiging verleend tot de uitbetaling in vier gelijke termijnen, waarvan de laatste verschenen is op 20 Mei jl. vergelijk *Indisch Staatsblad* 1869, n°. 30). Volgens berigt van den regeringscommissaris is van het voorschot werkelijk aan het comité verstrekt f 240 000, » die nu (September) terug betaald zullen zijn uit het provenu der wissels den 5den Julij door het comité getrokken. »

Volgens de jongste berigten van den hoofdingenieur dd. 12 Junij jl. vorderden de aardewerken nog niet zoo, als noodig was om die groote werken dit jaar te voltooijen. Onvoldoende werkkrachten, ten gevolge van den ongemeen langdurigen padi-oogst, belemmerden de krachtige voortzetting. De doorgraving bij Tempoeran zou in Junij zoo ver komen, dat de brug gesteld kon worden (de bovenbouw was den 12den Junij aangebragt); de dam was zoo goed als gereed en de noodbrug zou dan ook voltooid zijn.

De kunstwerken zijn, wat het metselwerk betreft, gereed tot Bringin, met uitzondering van een aqua- en viaduct, een onbeduidend werk. Onderscheidene kunstwerken vereischten echter belangrijke herstellingen. Het blijkt namelijk dat de uitvoering niet onberispelijk is geweest, waartoe ook heeft bijgedragen het moeijelijk verkrijgen van goede bouwstoffen op deze sectie.

Uit de mededeelingen van den hoofdingenieur valt af te leiden dat de werken op deze sectie thans onder zijn oppertoezigt met verdubbelde zorg worden nagegaan.

Omtrent den bovenbouw wordt berigt, dat op ultimo Mei 1869 dwarsliggers en spoorstaven gelegd waren over 7208 meters, terwijl nog over 7858 meters de ballast-onderlaag was aangebragt. Dit werk heeft dus weinig voortgang gehad, hetgeen is toe te schrijven aan het afsnijden der gemeenschap door het ongeval hierboven vermeld (het wegspoelen van de noodbrug over de Toentang bij Tempoeran). Zoodra de bovenbouw van de brug over de Toentang gesteld is, zal het spoorleggen onafgebroken voortgezet kunnen worden.

Door het comité van bestuur werd in December 1868 aan den Gouverneur-Generaal het verzoek gedaan om langs eenige aangegeven gedeelten van de spoorbaan vrijgesteld te worden van de verpligting om ter weerszijden van den weg levende heggen (art. 6 der concessie) of andere afsluitingen te maken, hetzij omdat de bedoelde vakken enkel onbewoonde streken aandeden, dan wel omdat de taluds der ingravingen en ophoogingen als natuurlijke afsluitingen konden worden beschouwd. Eene definitive beschikking op het verzoek is in Julij jl. afhankelijk gesteld van eene meer naauwkeurige aanwijzing der vrij te stellen gedeelten. Inmiddels is eene gunstige beschikking mogelijk gemaakt door de aanvulling bij ordonnantie van 31 Julij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 62) van de artt. 9 en 10 van het reglement op de spoorwegdiensten in Indie (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 132) in dier voege dat van het voorschrift tot afsluiting van spoorwegen langs hunne geheele lengte, en tot het bezigen van hekken aan overwegen, tot wederopzeggens toe door den Gouverneur-Generaal vrijstelling kan worden verleend.

b. Exploitatie.

De hier bijgaande staat (bijlage T) toont de maandelijksche ontvangsten der exploitatie aan gedurende 1868 en de vijf eerste maanden van 1869. Daaruit blijkt dat de ontvangsten der exploitatie gedurende 1868 hebben bedragen f 105 029,23, gevende tegenover de uitgaven der exploitatie-rekening (waarover lager) een verlies van f 32 900. Bij de beoordeeling van deze alsnog ongunstige uitkomst moet men in het oog houden, dat eerst in de tweede helft van Julij 1868 het vervoer van steenen voor de Samarangsche havenwerken uit de groeve bij Tangoeng is begonnen, en dat ook eerst toen de weg van Tangoeng naar Kedong Djati is opengesteld. (1) Sedert dien tijd zijn de inkomsten aanzienlijk gestegen, doch in de twee laatste maanden van genoemd jaar en vooral in December weder verminderd, hoofdzakelijk ten gevolge van den noodlottigen gezondheidstoestand in het Samarangsche. Bij eene splitsing der ontvangsten en uitgaven der exploitatie over halfjaarlijksche tijdvakken, valt in het oog, dat er sedert Julij 1868 eene aanmerkelijke verbetering in den toestand was gekomen. Immers gedurende Januarij-Junij bedroegen de uitgaven f 62 966,82^5 en de inkomsten f 27 811,61^5, dus verlies f 35 155,21. Daarentegen gedurende Julij-December: inkomsten f 77 217,61^5, uitgaven f 74 963,27^5, dus winst f 2254,34. In de twee eerste maanden van 1869 waren de opbrengsten, deels door de voortdurende hevige koorts

(1) Het regeringstoezigt op de exploitatie is bij gouvernementsbesluit van 24 Augustus 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 100) opgedragen aan den ambtenaar, reeds met het toezigt over het eerste gedeelte dezer sectie belast, namelijk den eerstaanwezend ingenieur in de residentie Samarang.

epidemie te Samarang, deels uit hoofde van de belemmeringen in het vervoer tusschen Tangoeng en Kedong Djati, niet aanzienlijk geweest. In de ontvangsten van Maart, April en Mei viel evenwel groote verbetering te bespeuren.

Tot de opbrengst bragt in 1869 het vervoer van steenen voor de havenwerken te Samarang gemiddeld f 5351 's maands bij. In Mei waren onderhandelingen gaande om ook van de tweede sectie (Gedangan) steenen aan te voeren. Het houtvervoer, in Januarij 1869 geschorst door de afschuivingen, werd in Februarij gestaakt bij gebrek aan koelies om de balken van het zeestrand af te halen. In Maart en April is het weder zeer toegenomen. In Mei bedroeg het 355, in Junij 326 ton. Van Kedong Djati werd 151 ton brandhout naar Samarang vervoerd. Tangoeng, waar sedert eenigen tijd eene kalkbranderij is opgerigt, voert het product naar Samarang af. Latere naauwkeurige opgaven ontbreken, doch men weet dat in Junij reeds eenige koffij van Salem (2de sectie) is afgevoerd. Den 8sten Augustus waren de rails tot Solo doorgetrokken; men zal alsnu de bezitters van landelijke ondernemingen kunnen gerieven door den afvoer van hunne producten, al is de spoorweg nog niet geheel gereed om voor het publiek te worden opengesteld.

Het aantal afgelegde locomotiefmijlen was gedurende 1868 62 583 en gedurende de vijf eerste maanden van 1869 27 222 kilometers. Een inlandsch stoker werd in 1868 na afgelegd examen als machinist aangesteld, terwijl in den loop van genoemd jaar zeven Javaansche conducteurs in dienst werden genomen. Bij de exploitatie deden dienst vier locomotiven. Overigens waren onder ultimo December 1868 in dienst: 4 gemengde rijtuigen 1ste en 2de klasse, 1 rijtuig 1ste klasse, 1 dito 2de klasse, 12 dito 3de klasse, 4 bagagewagens, 9 gesloten goederenwagens, 3 veewagens, 1 paardenwagen, 55 transportwagens en 1 gekoppelde houtwagen.

De uitgaven ten laste der exploitatie-rekening worden gesplitst in vier onderdeelen als: 1°. administratie, 2°. onderhoud van weg en werken (daaronder ook kosten van algemeenen aard, namelijk tractementen en verblijfkosten van den ingenieur, de opzigters en wachters), 3°. herstel (tractie) en 4°. exploitatie (contrôle, stationsdienst en vervoer). De uitgaven hebben bedragen als volgt:

	1868.	1869. Januarij t/m. Mei.
Administratie	f 39 518,17⁵	f 16 198,13
Onderhoud	35 121,24	20 583,77
Tractie	45 134,12⁵	19 145,48
Exploitatie	18 153,56	7 767,37
Totaal	f 137 930,10	f 63 694,75
Zijnde gemiddeld per maand	11 494,17	12 738,95

Dat voor alsnog de verhouding van de exploitatiekosten tot de bruto-ontvangsten ongunstig is, is eene omstandigheid die was te verwachten nu er nog slechts 35 kilometers in exploitatie en nog geene aan producten belangrijke plaatsen bereikt zijn; ook is de onderlinge verhouding van uitgaven, in rubrieken gesplitst, niet zoo gunstig als zij wezen kon. De algemeene kosten drukken uit den aard der zaak betrekkelijk zwaarder op eene kleine lijn dan op eene grootere; doch de kosten van onderhoud zijn hooger dan zij behoorden te zijn, en dit schijnt voornamelijk te moeten worden toegeschreven aan de noodzakelijkheid om een groot aantal gecreosoteerde dwarsliggers te vervangen door djatihouten. Over laatstgemelde zijn — uitgezonderd eene partij van Malakka afkomstig — geene klagten vernomen, en reeds sedert lang is van de uitzending van gecreosoteerd hout van hier afgezien, zoodat het verdere gedeelte der lijn in dit opzigt in beteren toestand zal verkeeren dan de eerste sectie.

2°. Batavia-Buitenzorg.

Aan de concessie voor deze lijn, welke reeds in 1864, bij besluit van den Gouverneur-Generaal, aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij werd verleend, kon ten gevolge van tijdsomstandigheden geene uitvoering gegeven worden. Bij de overeenkomst van 8 December 1868, tevens houdende wijzigingen der concessie voor de lijn Samarang-Vorstenlanden, hierboven aangehaald, heeft de Maatschappij zich tot uitvoering van de lijn Batavia-Buitenzorg verbonden.

Terstond nadat de wet van 10 April 1869 de bewuste wijzigingen bekrachtigd had, is door de Maatschappij aan hare vertegenwoordigers op Java last gegeven om de voorbereidende werkzaamheden aan te vangen. Inmiddels waren, ter voldoening aan de artt. 4 en 8 der concessie, door de Maatschappij aan de Indische Regering voorstellen gedaan ten opzigte van het profil der aardebaan en de zwaarte der spoorstaven, welke de strekking hebben om een minder kostbaren aanleg te bevorderen. Dientengevolge zou de spoorwijdte bedragen 1,435 meter en het gewigt der spoorstaven 25 kilo per strekkende meter. De spoorwijdte is overeenkomstig het voorstel, door den Gouverneur-Generaal bepaald bij besluit van 27 Maart 1869 n°. 13, doch de beslissing omtrent het gewigt der rails werd verdaagd tot dat eene teekening van de spoorstaaf zou zijn overgelegd. Op een nader adres van het comité van 13 April 1869 om, ter voorkoming van verdere vertraging, het gewigt der spoorstaaf te bepalen onafhankelijk van de goedkeuring van het profil is, voor zoover hier te lande bekend, tot dusver niet beschikt. Intusschen is in Julij 1869 omtrent de levering van het benoodigde reeds met eene Engelsche firma overeengekomen, met toezegging om uiterlijk op 1 Januarij 1870 omtrent zwaarte en profil eene keuze te doen.

Omtrent eene wijziging der concessie in dien zin, dat onteigening voor dubbel spoor niet verpligtend zij voor de Maatschappij, zijn sedert Maart 1868 onderhandelingen met de Indische Regering gevoerd, doch zoover bekend is nog niet afgeloopen. Den 4den Junij is omtrent dit onderwerp een nader request aan den Gouverneur-Generaal ingediend. Ook omtrent het normaal dwarsprofil is nog geene beslissing genomen. Uit een gouvernementsbesluit van 27 Junij 1869 n°. 25, blijkt echter dat de Indische Regering zwarigheid heeft gemaakt om de teekeningen, aangeboden bij request van 4 Januarij, goed te keuren, en wel op grond van een verschil van meening omtrent de bedoeling van art. 7 der concessie. Tevens wordt daarbij echter den directeur der openbare werken eene spoedige behandeling voorgeschreven.

Onder dagteekening van 20 April jl., ontving de raad van beheer van het comité eene herziene begrooting voor den aanleg van den spoorweg, waarvan het eindcijfer, met bijberekening van interest voor het aan te wenden kapitaal, f 3 420 000 bedraagt. De begrooting is opgemaakt met het oog op eene eenvoudige constructie met rails van 25 à 26 kilogrammen, en ligter materieel dan op den spoorweg Samarang-Vorstenlanden gebezigd wordt. Omtrent enkele onderdeelen dier begrooting zijn door den raad van beheer bedenkingen aan het comité medegedeeld.

Ofschoon eenige wijzigingen in de rigting bij het project Henket van 1865 aangenomen, aan de overweging van het comité zijn onderworpen, heeft de raad van beheer gemeend zijne vertegenwoordigers in Indie vrijheid te moeten laten, om daaromtrent zoodanige voorstellen aan de Regering te doen, als zij zouden meenen te behooren, en het is gebleken dat zij aan het oorspronkelijke ontwerp in hoofdzaak blijven hechten.

Behoudens nader onderzoek en de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal zal het station te Batavia geplaatst worden op het terrein achter het stadhuis, en dat te Meester-Cornelis in de bogt van de rivier tegenover het Chinesche kamp.

De voorzitter van het comité van bestuur heeft met den hoofd-ingenieur in het laatst van Mei het geheele tracé op nieuw onderzocht en vastgesteld.

In het begin van Junij werd een aanvang gemaakt met het uitzetten en waterpassen van de lijn en de stationsterreinen, het opmeten en het maken der grondkaarten op de schaal van $^1/_{1000}$. Bij het einde der maand was men daarmede gevorderd van en met de stations aan den boom en in de stad, tot de zoogenaamde linie van van den Bosch achter Kampong Noordwijk.

Omtrent de uitzending van locomotiven heeft het comité voorstellen gedaan, welke geleid hebben tot een onderzoek bij de voornaamste fabrikanten.

3°. Concessie-aanvragen.

In December 1868 werd door de heeren H. de Bruyn,

Oost-Indisch hoofdambtenaar met verlof, en H. Hope Loudon, particulier te 's Gravenhage, aan de Indische Regering eene aanvraag om concessie gedaan voor den aanleg van een spoorweg van Soerabaija naar Pasoeroean. De lijn zou eene lengte hebben van 66 kilometers, terwijl het benoodigde kapitaal is geraamd op f 6$^{1}/_{2}$ millioen. Van het gevolg aan deze aanvrage gegeven is bij het Departement van Kolonien nog niet gebleken.

§ 2. *Trekspoorwegen.*

Stad en voorsteden van Batavia. De naamlooze vennootschap die blijkens het vorig verslag, bladz. 110, de stad en voorsteden van Batavia van een paardenspoorweg (tramway) zou voorzien, heeft sedert 20 April 1869 achtereenvolgens de voornaamste gedeelten harer dienst in exploitatie gebragt. Op genoemden datum werd het eerste traject (stadsstation—Harmonie) ter lengte van ongeveer 3 palen geopend; den 30sten Mei volgde de openstelling van het traject Harmonie—station Tanah-Abang en sedert 11 Julij is nog het gedeelte Harmonie—Kramat in gebruik gesteld, terwijl spoedig ook de lijn naar Meester-Cornelis en daarmede het geheele traject zou voltooid zijn.

Behalve een drietal stations met bijgebouwen en stallingen, had de onderneming ook eene werkplaats tot rijtuigreparatie doen oprigten, al welke gebouwen (waarvan de aannemingsommen gezamenlijk omstreeks f 150 000 beliepen), gedeeltelijk nog in 1868, door de aannemers behoorlijk werden opgeleverd.

Het liggend materieel (26 kilometers rails met de noodige onderliggers, wissels enz.) even als de geheele atelierinrigting, was uit Engeland, de rijtuigen, ten getale van 46, meerendeels uit Frankrijk en voor een klein gedeelte uit New York ontboden.

De lijn is in 6 etappes verdeeld, elke van circa 1$^{1}/_{3}$ paal, en de prijs bepaald op 12$^{1}/_{2}$ cent voor de eerste en 5 cent voor de tweede klasse, per etappe en persoon (bij abonnement 10 en 4 cent). Voorloopig rijden 120 wagens per dag, meest 2de klasse, waarvan inlanders en Chinezen bij voorkeur gebruik maken; Europeanen bleken even gaarne in de 2de als in de 1ste klasse te rijden. De dienst gaat aanvankelijk vrij geregeld, ofschoon het bij de vele ritten in den aanvang een moeijelijke taak was, het inlandsch personeel (koetsiers en conducteurs) aan orde, tucht en tijd te gewennen.

Ook de paarden (180 in getal), allen in de Preanger regentschappen aangekocht, voldeden goed en bleken, mits goed gevoed en behandeld, voor de tramway-dienst niet te zwak te zijn. Gemiddeld werd door ieder paard een traject afgelegd van 12 paal per etmaal.

Het politie-reglement op de dienst der onderneming werd vastgesteld bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van 20 Mei 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 45.)

Buiten het stal- en atelierpersoneel bestond het dienstpersoneel in Mei 1869 uit omstreeks 50 personen, waarvan $^{2}/_{3}$ inlanders. Het ligt in de bedoeling zich bij de exploitatie zooveel doenlijk van deze laatsten te bedienen.

Het kapitaal der »Bataviasche Tramway-maatschappij" oorspronkelijk f 450 000, werd in Januarij 1869, door bemiddeling van drie handelsinrigtingen, vergroot tot f 800 000, waarvan op 1°. Mei jl. nog 50 aandeelen à f 1000 onuitgegeven waren. Op laatstgemeld tijdstip was door de Maatschappij in 't geheel beschikt over een bedrag van f 762 300.

De ontvangsten overtreffen de verwachtingen. Beduidend is het vervoer niet enkel van Europeanen, maar vooral van inlandsche vrouwen en kinderen. Een staat van het vervoer loopende tot 15 Julij 1869, volgt hieronder. Omtrent het transport van goederen, waartoe de onderneming concessie verkreeg bij gouvernements-besluit van 30 Maart 1868, n°. 3, onder bepaling van een maximum van 5 cent per pikol en per kilometer, is niets vermeld gevonden.

DATUMS.	Lijn station Batavia-Harmonie. (*a*)		Lijn Harmonie-station Tanah-Abang.		TOTAAL.		Gemiddeld per dag.	
	Passagiers.	Opbrengst.	Passagiers.	Opbrengst.	Passagiers.	Opbrengst.	Passagiers.	Opbrengst.
Van 20 t/m. 30 April 1869	16 267	f 1946,08^{5}	—	—	16 267	f 1 946,08^{5}	1479	f 176,92
» 1 » 15 Mei »	42 514	4007,01	—	—	42 514	4 007,01	2834	267,13
» 16 » 31 » »	59 024	5170,56	(*b*) 3 512	f 190,31	62 536	5 360,87	3908	335,05
» 1 » 15 Junij »	56 016	5531,55^{5}	18 538	935,94	74 554	5 467,49^{5}	4970	364,60
» 16 » 30 » »	50 350	4003,03	15 146	785,34	65 496	4 788,37	4366	319,22^{5}
» 1 » 15 Julij »	49 963	4791,81	15 489	837,01^{5}	65 452	5 628,82^{5}	4363	375,25^{5}
Te zamen . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	326 819	f27 198,65^{5}		

(*a*) Van af 11 Julij is de lijn verlengd tot Kramat.

(*b*) De lijn werd geopend 30 Mei.

Pasoeroean. In 1864 werd aan twee ingezetenen van Pasoeroean (de heeren G. J. Eschauzier en B. A. de Quay) concessie verleend voor den aanleg en de exploitatie van trekspoorbanen in de residentie Pasoeroean van de hoofdplaats naar de binnenlanden. Te gelijker tijd werd met de concessionarissen overeengekomen omtrent het vervoer langs de door hen aan te leggen lijnen gedurende den tijd van vijf jaren van alle gouvernements-goederen, gelden, producten, zout, enz., ingaande met 1 Januarij 1867, tijdstip waarop het destijds loopende transport-contract kwam te eindigen. Tevens zouden op dien datum de hoofdlijnen der concessie moeten zijn voltooid.

In 1866 werd de termijn van oplevering met twee jaren en alzoo tot 1 Januarij 1869 verlengd, en in verband daarmede de duur van het contract van vervoer bepaald te zullen loopen over de jaren 1869—1873.

Bij den aanvang van 1869 waren de concessionarissen, die inmiddels een nader uitstel van drie jaren verzocht hadden, er nog niet in kunnen slagen het vereischte kapitaal bijeen te brengen. De Indische Regering vond echter geene termen om in het verzoek te bewilligen. Krachtens de artt. 25 en 26 der voorwaarden van concessie zijn daarop bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 15 April 1869, n°. 12, de concessionarissen van al hunne regten als zoodanig vervallen verklaard en is dien ten gevolge de concessie ingetrokken.

IV. Stoomwezen.

Het regeringstoezigt op de aanwending van stoomwerktuigen in Indie is geregeld bij het reglement in *Indisch Staatsblad* 1852, n°. 20. Op den voet van dat reglement waren door den Gouverneur-Generaal en sedert Februarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 35) door den directeur der burgerlijke openbare werken, in de laatst verloopen drie jaren het volgend aantal vergunningen verleend tot bezigiog

van nieuwe of gewijzigde stoomwerktuigen of toestellen, als: in 1866 39, 1867 38 en 1868 44. Onder de nieuw opgerigte werktuigen, achtereenvolgens ten getale van 35, 33 en 35, waren er bestemd ten dienste der suikerbereiding in 1866 13, 1867 11 en 1868 25, waarvan alleen voor het drijven der molens respectivelijk 1, 3 en 8.

Het geheele aantal van en met 1852 uitgereikte vergunningsacten was bij het eind van genoemde drie jaren achtereenvolgens geklommen tot 436, 474 en 518, waarvan nog van kracht waren: voor in gebruik zijnde werktuigen en toestellen onder ultimo December 1866 333, ultimo 1867 362 en ultimo 1868 383, en voor nog aanwezige doch buiten werking zijnde machines achtereenvolgens 30, 31 en 40.

Eene nadere aanwijzing van de bestemming en het vermogen der werktuigen enz., waaromtrent de vergunningen nog van kracht zijn, wordt aangetroffen in bijlage U.

Omtrent de bestemming der particuliere Indische stoomschepen is reeds het een en ander medegedeeld in hoofdstuk J, afd. IV, § 2, hiervoren. De meeste uitbreiding verkreeg de toepassing der stoomkracht weder in het belang der *suikerbereiding*. De aangehaalde bijlaag geeft dienaangaande een nader overzigt. De toestand der op Java aanwezige *stoom-rijstpelmolens* was steeds minder gunstig; slechts twee van de zes ondernemingen, namelijk Boedhiradja (Cheribon) en Ketabang (Soerabaija), bleven in werking. Op het land Kalikondang nabij Samarang, werd in 1868 een vervoerbaar stoomwerktuig in gebruik gesteld, tot het in beweging brengen van kleine rijstpelmolens. Het bezigen van stoomwerktuigen tot het bewerken van gronden vond gedurende 1867 en 1868 geen verdere toepassing; de *stoomploeg* waarmede in 1865 proeven waren genomen op het land Karak in Soerabaija, was sedert dien tijd onbenut gebleven. In 1868 waren evenwel ten dienste der in de residentie Soerakarta gelegene suikerfabriek Kartasoera twee dergelijke werktuigen ingevoerd, die in 1869 zouden beproefd worden.

De *werktuigfabrieken* op Java werden wel niet belangrijk uitgebreid, maar daarin heerschte in 1867 en 1868 over 't algemeen genoegzame bedrijvigheid. Te Batavia handhaafden zich de ateliers van de firma's Drossaers en C°. en Chaulan en C°.; in 1868 werd een nieuw atelier opgerigt door en ten dienste der Bataviasche Tramway-maatschappij, welke inrigting van deugdzame gereedschappen is voorzien geworden. De stoomhoutzagerij, vroeger toebehoorende aan de firma Azon en C°., werkte niet. Die te Samarang van den heer Remmert wel; te dier plaatse werden in het op groote schaal ingerigte, in 1867 geopende atelier der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij verscheidene bestellingen voor particulieren ten uitvoer gebragt. Te Soerabaija heerschte in de fabrieken van stoom- en andere werktuigen van de heeren Besier & Jonkheym, Young & Gill, Willems, en in de fabriek »de Volharding" van den heer Baijer over 't algemeen veel bedrijvigheid; eerstgenoemd gunstig aan de Kalimas gelegen etablissement werd in 1867 uitgebreid met eene ijzer- en kopergieterij, terwijl de in de tweede plaats genoemde fabriek in dat zelfde jaar eene nieuwe stoommachine erlangde. De ijzergieterij in de fabriek »de Volharding" werd in 1868 verrijkt met een grooten en doelmatig ingerigten koepeloven, met een door stoom gedreven ventilateur. De stoomhoutzagerij van den heer Lakerveld bleef zoowel in 1867 als in 1868 gesloten. Dit was ook het geval met de werktuigfabriek »Samarangan", ter hoofdplaats Pasoeroean. Daarentegen bleven in den te dier plaatse aanwezigen constructiewinkel »Bromo" de werkzaamheden aan den gang.

De drie bestaande kunst-*ijsfabrieken*, waarvan twee te Soerabaija en één te Samarang, leverden zeer gunstige resultaten; het liet zich aanzien dat op eerstgenoemde plaats spoedig meerdere uitbreiding aan dien tak van nijverheid zou worden gegeven. Bij het einde van 1866 bestonden te Samarang twee fabrieken van dezen aard, doch één daarvan werd in 1867 gesloten. Daarentegen was in dat zelfde jaar eene nieuwe opgerigt geworden te Soerabaija.

De *steenbakkerijen* te Kebraun (Soerabaija) en op het land Menteng (Batavia) waren verlaten, en hare stoomwerktuigen verkocht. De machine van Kebraun was in 1867 overgebragt in eene *broodbakkerij* te Soerabaija tot het drijven van graanmolens.

Een in 1868 opgerigt stoomtoestel nabij genoemde hoofdplaats dient tot het in beweging brengen van pompen in de *arakstokerij* te Denoijo.

Voorts werden te Soerabaija in de maanden Junij en Julij 1868 weder proeven genomen met een *stoomtrekker* (traction engine), waarvan eene Bataviasche firma een tweetal uit Glasgow had doen aanbrengen, bestemd tot het vervoeren van reizigers, producten en goederen langs den gewonen weg van Batavia en Buitenzorg. Bedoeld voertuig, hoewel over het algemeen zeer doelmatig ingerigt, had echter even als het vroeger beproefde niet aan de verwachting beantwoord.

Het aantal *locomotiven* voor den spoorweg Samarang-Vorstenlanden was in 1867 en 1868 geklommen van 2 tot 8; bovendien hield men zich in het atelier der Maatschappij te Samarang onledig met het ineenzetten van een viertal nieuw aangebragte.

Ten dienste van het Gouvernement werden in 1867 en 1868 aangebragt, opgesteld en in gebruik genomen een *stoompers* ten dienste der landsdrukkerij, een *stoomkraan* ten dienste van 's lands algemeene pakhuizen, benevens twee nieuwe in Engeland gemaakte *stoomcentrifugaalpompen*, ter vervanging van de stoompompen tot dusver bij de genie-werken te Tjilatjap in gebruik.

Onheilen met stoommachines had men niet te betreuren.

Gedurende 1867 en 1868 zijn geene examens afgenomen voor het vak van ingenieur van het stoomwezen. Bijzondere voorwaarden van benoembaarheid voor dit vak, ter vervanging van het programma in *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 123, waren nog niet vastgesteld. Na afgelegd praktisch examen werden in 1867 en 1868 achtereenvolgens diploma's of certificaten uitgereikt: aan 17 en 29 personen als machinist, aan 5 en 4 als machinedrijver en aan 10 en 7 als stoker.

V. Telegraphie.

De telegraaph-werkzaamheden op Sumatra zijn sedert de jongste berigten (zie het vorig verslag bladz. 112) niet belangrijk gevorderd. De jaren 1867 en 1868 gingen, na het uitleggen in Junij 1867 van 22 Engelsche mijlen rivierkabel, voor de voltooijing der gemeenschap van Lorrok tot aan de hoofdplaats Palembang, voor den verderen arbeid op het terrein zoo goed als verloren. Wel waren bij de begrooting voor 1868 fondsen toegestaan voor de aanstelling van het benoodigde personeel voor de geheele tot Siak ontworpen lijn en voor de daarstelling van een eerste gedeelte dezer lijn, uitgaande van Lahat (het verbindingspunt op de reeds voltooide lijn Telok Betong-Palembang), doch bij de afkondiging dier begrooting in Indie (medio Junij 1868) moesten nog de tot uitvoering van een en ander vereischte voorstellen worden in overweging genomen, en de behandeling daarvan kon eerst afloopen, toen het jaargetijde te ver gevorderd was om nog in 1868 met de werken te beginnen. Van het in de eerste maanden van 1869 verrigte is tot dus ver niet gebleken. Intusschen zullen de Sumatra-lijnen, tenzij de stand van het werk of andere redenen daartegen bij den Gouverneur-Generaal overwegende bedenkingen doen rijzen, volgens eene aanschrijving aan de Indische Regering van Junij 1869, vooreerst niet verder moeten worden doorgetrokken dan via Benkoelen tot Padang. De daarstelling van het traject Padang-Siak en van eene ontworpen onderzeesche verbinding van Siak via Bengkalis naar Malakka, is nog afhankelijk van meerdere zekerheid nopens het tot stand komen der op nieuw ontworpen plannen tot internationale telegraaphverbindingen over Nederlandsch Oost-Indie, waartoe onderscheidene concessie-aanvragen zijn ontvangen, die in overweging zijn.

Tot het uit den weg ruimen van bezwaren, die voor het tegenwoordige het telegraaph verkeer met Nederlandsch Indie (over Point de Galle) bemoeijelijken, worden onderhandelingen met de Britsche Regering aangeknoopt.

In de Chinesche Zee en in de straten van Riouw en Malakka werden in November en December 1867 ten dienste der onderzeesche verbindingen onderscheidene opnemingen en loodingen gedaan door Zr. Ms. stoomschepen *Bromo*, *Vesuvius* en *Maas en Waal*. De voorgenomen locale opneming op Midden-Sumatra, ter bepaling van een geschikt tracé voor eene tweede landlijn, werd in Januarij 1868 wegens de nog onbesliste aansluiting tusschen Siak en Malakka tot nader uitgesteld.

De volgende bijzonderheden zoowel omtrent de Sumatra- als Java-lijnen, zijn ontleend aan het verslag van den hoofdingenieur, chef der telegraphie over 1867.

De toestand der lijnen op Java was over 't algemeen

iets minder goed dan in vroegere jaren, omdat wegens de nieuwe comptabele voorschriften niet altijd naar vereischte kon beschikt worden over de middelen tot dadelijke voorziening. Bovendien kwamen bij den zeer zwaren westmoeson van 1867 meer beschadigingen voor dan vroeger. Dikwerf moest daardoor de afwerking van de correspondentie zeer belangrijk vertraagd en van het personeel bijna dagelijks buitengewone inspanning door nachtdienst gevorderd worden. De oprigting van een telegraaphkantoor te Tjiamies (Cheribon) tot het bespoedigen van de afwerking der correspondentie bij storingen door »force majeure" en het spannen van eene directe verbindingslijn tusschen Poerwakarta (Krawang) en Bandong (Preanger regentschappen) (zie het vorig verslag, blz. 112) waardoor aan een en ander veel zou worden te gemoet gekomen, had nog niet plaats gehad.

De Sumatra-kantoren (in de lijn Telok Betong—Palembang) werden in 1867, en ook tot nu toe, voor het algemeen niet *officieel* opengesteld, vermits het onderhoud, en gevolgelijk de goede werking, uit hoofde van voorbijgaande moeijelijkheden nog niet behoorlijk kon verzekerd worden.

Terwijl in de verschillende lijntrajecten op Java 104 malen storingen plaats hadden, een aantal belangrijk grooter dan in vorige jaren, werd de gemeenschap tusschen Telok-Betong en Palembang 76 malen gestoord, meestal door het omvallen van boomen of het vallen van takken op de lijn en 12 malen door olifanten. Van deze laatste beschadigingen deden de meeste gevalllen zich voor in de nabijheid van Lahat. Het scheen dat de olifanten, zich aan de steunpunten schurende, die omverwierpen en, verschrikt, niet zelden draad en palen in hunne vlugt medesleepten, ten koste van den draad.

De verbinding tusschen Anjer (Java) en Telok Betong, op 26 December 1866 tot stand gekomen, werkte tot in de eerste dagen van Junij 1867 naar wensch. Sedert werd in 1867 drie malen de werking verbroken, waarvan twee keeren ten gevolge van beschadiging door kleine scheepsankers. Het herstel vorderde veel tijd bij gemis aan eene daarvoor beschikbare stoomboot, Uit dien hoofde had de kabel in den loop van het jaar slechts 237 dagen gewerkt. De gebreken deden zich voor in die trajecten waarin wegens gebrek aan kabel, materieel van mindere kwaliteit was gebezigd geworden, namelijk kabel bijeenverzameld uit zoodanige gedeelten van uitgekapte stukken als bij onderzoek nog goed schenen, doch waarvan het twijfelachtig was of ze op den duur goed zouden blijven. In het gedeelte van Anjer naar Katimbang (Tjanté) werd in 1867 bijna het geheele jaar door geen storing ondervonden: ter laatstgemelde plaats werd daarom een tijdelijk kantoor opgerigt, van waar de telegrammen per kruisboot, in spoedvereischende gevallen door het in de Lampong-baai gestationeerde gouvernementsstoomschip, werden overgebragt. De kabel tusschen Lorrok en Palembang werkte voortdurend zeer goed. Voor dit traject is uitsluitend en voor de verbinding door straat Sunda en in de Lampongbaai gedeeltelijk van den vroegeren Singapoerkabel gebruik gemaakt, die, na voor zooveel noodig opgevischt en van slechte gedeelten gezuiverd te zijn (in Indie) op nieuw bewerkt en van eene dubbele gemoeti-omkleeding is voorzien geworden. Dit nieuwe, in Indie voorhanden bekleedingsmateriaal blijft tot dusver goede uitkomsten geven. Volgens de jongste berigten van Mei 1869 was men weder begonnen aan het opvisschen van een gedeelte van den vroegeren kabel Batavia-Singapoer, om te worden benuttigd in straat Sunda voor de verbinding Anjer-Telok Betong.

Het verkeer met Sumatra was, ten gevolge van de ongeregelde werking, niet van aanbelang en bedroeg over het eerste semester 1867 320 en over het tweede 426 telegrammen. Op Java werden in het geheel overgebragt 105 334 telegrammen, dus 6993 meer dan in 1866, in welke vermeerdering de bijzondere berigten deelden voor 4151. Bovendien werden in het belang van de postdienst nog overgeseind ongeveer 8000 nota's wegens ongeregelde aankomst en vertrek der posten, enz. De vooruitgang van het gebruik door den handel moet, in vergelijking met vorige jaren, onbeduidend genoemd worden. De oorzaak daarvan is, dat ongeveer op dezelfde uren van den dag de gouvernements-bureaux en handelskantoren open zijn, en gedurende dien tijd de telegraaph bijna uitsluitend met regeringsberigten bezet is.

Eene driejarige statistiek van het telegraaphverkeer op Java, waarin ook de cijfers van 1868 zijn kunnen worden opgenomen, volgt hieronder:

	BIJZONDERE BERIGTEN.			GOUVERNEMENTS- EN DIENST-BERIGTEN.			TOTAAL-GENERAAL.		
JAREN.	Totaal der berigten. (1), *a.* handels- en scheepvaartberigten. *b.* dagbladberigten. *c.* berigten van gemengden aard.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.	Totaal der berigten.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst (fictief).	Totaal der berigten.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.
1866	*a.* 36 050 *b.* 536 } 87 559 *c.* 50 973	210 764	f 197 615	10 782	46 904	f 52 426	98 341	257 668	f 250 041
1867	*a.* 37 220 *b.* 525 } 91 710 *c.* 53 965	218 237	200 065	(3) 13 624	58 661	65 999	105 334	276 898	266 064
1868	95 503	(2)	207 149	(4) 11 066	(2)	55 830	106 569	(2)	262 979

(1) Van de particuliere berigten waren er in de Maleische taal geschreven: in 1866 23 787 en in 1867 27015; in vreemde talen respectivelijk 1721 en 162. Voor 1868 is zoodanige splitsing voor alsnog niet ontvangen; evenmin ook van den aard der berigten.

(2) Deze herleiding is over 1868 nog niet gemeld.

(3) Bovendien werden ongeveer 8000 nota's overgebragt wegens ongeregelde aankomst en vertrek der posten, enz.

(4) Bovendien werden 6894 post- en rivier-nota's overgebragt.

De kosten der telegraphische dienst in de laatst bekende drie jaren worden opgegeven te hebben bedragen: in 1865 f 346 297, in 1866 f 372 052 en in 1867 pl. m. f 403 000 (voor de reis- en verblijfkosten en daggelden over laatstgemeld jaar is slechts een voorloopig cijfer in rekening gebragt), waaronder aan tractementen achtereenvolgens f 288 944, f 290 447 en f 314 703. De daarstelling der telegraaphlijn van Telok Betong naar Palembang, in Junij 1867 voltooid, heeft met inbegrip der onkosten voor den kabel, in het geheel gekost f 80 001. Deze som die zich over de jaren 1865 en 1866 verdeelt, is, naar het schijnt, onder de even vermelde uitgaven begrepen.

Was de proef om inlanders tot telegraphisten op te leiden mislukt (zie het vorig verslag, bladz. 112), het inlandsch personeel bij de werkplaats der telegraphie voldeed uitmuntend. Daaronder behoorde ook een jong Palembanger door den hoofdingenieur in het laatst van 1866 naar Batavia medegenomen. Deze jongeling was niet alleen reeds een zeer geschikt en ijverig werkman, maar had ook in zijne vrije uren het schrijven met latijnsche karakters in betrekkelijk korten tijd vrij goed geleerd.

Van de 13 kantoren waar nog de postdienst mede te verrigten was, werden, zoo als reeds in hoofdstuk J afd. IV is gezegd, in 1867 op twee en in 1868 op de overige plaatsen, afzonderlijke postbeambten in dienst gesteld.

M. Departement van Financien.

I. FINANTIEN.

§ 1. *Begrooting.*

Raming. De drie onder de werking der comptabiliteitswet (1) vastgestelde begrootingen van Nederlandsch Indie voor de dienstjaren 1867, 1868 en 1869 wijzen, *zonder* den sluitpost (verschil tusschen middelen en uitgaven), in ontvang en uitgaaf de volgende totalen aan (2). Nevens de oorspronkelijke totalen is tevens aangeduid de vermeerdering en vermindering die de eindcijfers door wettelijk bekrachtigde of ter bekrachtiging voorgedragen wijzigingen hebben ondergaan, dan wel door af- en overschrijving bij Koninklijk besluit, van het eene hoofdstuk van uitgaven op het andere, overeenkomstig art. 30 der comptabiliteitswet (zie het betrekkelijk Koninklijk besluit in *Nederlandsch Staatsblad* 1869, n°. 108).

(1) Zie over het beramen eener herziening der comptabiliteitswet hoofdstuk G, § 2 hiervoren.

(2) Voor 1867 is bovendien nog afgetrokken, voor zooveel de uitgaven en middelen in Indie betreft, de post van f 2 159 428 voor de waarde der door verschillende diensttakken uit 's lands voorraad te verkrijgen goederen: eene fictive verhooging, die dan ook in de raming der middelen werd opgewogen door een tegenpost van gelijk bedrag. Voor 1868 en later is die fictive verhooging komen te vervallen omdat van toen af is kunnen worden toegepast het stelsel van overdragt van bezwaar (art. 36 der comptabiliteitswet).

	1867.		1868.		1869.	
	Oorspronkelijk bedrag.	Gewijzigd bedrag.	Oorspronkelijk bedrag.	Gewijzigd bedrag.	Oorspronkelijk bedrag.	Gewijzigd bedrag.
Middelen in Nederland.	f 60 581 420,64^{5}		f 58 832 097,00		f 56 865 410,00	
Middelen in Indie . .	60 260 428,00		61 617 674,00		62 168 614,00	
	f 120 841 848,64^{5}		f 120 449 771,00		f 119 034 024,00	
Uitgaven in Nederland.	f 19 497 996,36^{5}	f 19 142 596,36^{5}	f 21 026 234,00	f 21 026 234,00	f 19 127 386,00	f 19 129 386,00
Uitgaven in Indie . .	85 112 062,65	87 348 289,65	88 117 668,00	88 652 177,61	84 943 907,00	84 941 907,00 (*b*)
	f 104 610 059,01^{5}	f 106 490 886,01^{5}	f 109 143 902,00	f 109 678 411,61	f 104 071 293,00	f 104 071 293,00
En de sluitpost alzoo .	f 16 231 789,63	f 14 350 962,63 (*a*)	f 11 305 869,00	f 10 771 359,39	f 14 962 731,00	

(*a*) Op dezen sluitpost zijn hier ook in mindering gebragt de sommen ten gezamenlijken bedrage van f 505 372, waarmede de uitgaven in Indie door den Gouverneur-Generaal zijn verhoogd bij ordonnantien van 13 en 31 December 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 138 en 145), bekrachtigd bij de wetten van 15 Julij 1869 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 134 en 135), als zijnde die verhooging in Indie niet gepaard gegaan met gelijktijdige vermindering van andere onderafdeelingen, hetgeen bij de aanbieding ter wettelijke bekrachtiging hier te lande niet kon worden hersteld, omdat toen het tijdstip voor de afsluiting der dienst wettelijk vastgesteld, reeds verstreken was. Aan 's Rijks schatkist is als bijdrage aan de Rijksmiddelen ten laste der Indische dienst 1867 uitgekeerd f 14 856 334,63.

(*b*) Hierbij is niet opgenomen, als zullende vóór of op ultimo November aanstaande weer in 's lands kas terugvloeijen, het krediet van f 320 000, door den Gouverneur-Generaal bij ordonnantie van 13 April 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 30) boven de begrooting geopend ter bestrijding van een aan het comité van bestuur der Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij verleend renteloos voorschot.

De begrooting voor 1867, vastgesteld bij de wetten van 16 September 1866 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 152—155) werd in Indie afgekondigd onder dagteekening van 11 November 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 122); die voor 1868, vastgesteld bij de wetten van 19 April 1868 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 56—59), op 15 Junij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 70), en die voor 1869, vastgesteld bij de wetten van 4 December 1868 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 159 en 160) op 27 Januarij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 9). In 1868 deed zich derhalve al dadelijk het geval voor, voorzien bij art. 8 der comptabiliteitswet, volgens welk artikel, bij niet tijdige ontvangst der nieuwe begrooting, tot op den dag harer afkondiging, die van het verloopen jaar tot grondslag van het beheer strekt. Dien ten gevolge zijn de uitgaven onder de werking der begrooting voor 1867 ten laste van de dienst 1868, beschouwd als te zijn verevend op de overeenstemmende artikelen der definitive begrooting over laatstgenoemd jaar.

De eerste toepassing van het aangehaalde art. 8 gaf tevens aanleiding tot eene niet onbelangrijke vraag omtrent de opvolging van art. 31 der comptabiliteitswet, betreffende de bekrachtiging bij de wet van een boven de begrooting door den Gouverneur-Generaal geopend crediet, deze namelijk: of de bekrachtiging van zoodanig crediet (zie *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 54) kon geacht worden overbodig te zijn geworden, nadat bij de begrooting die de tijdelijke vervangt, inmiddels reeds hetzelfde crediet is toegestaan als door den Gouverneur-Generaal geopend werd. Deze vraag werd door het Opperbestuur, den Raad van State gehoord, in bevestigenden zin beslist, op grond dat de definitive begrooting in zoodanig geval reeds van zelve de feitelijke bekrachtiging inhoudt.

Rekening. De afdoening van de dienst 1867, het eerste dienstjaar onder de werking der comptabiliteitswet, is in Indie nog niet zoo ver gevorderd dat uitkomsten kunnen worden medegedeeld.

Met de aanzuivering van het geldelijk beheer in Indie over het vierjarig tijdvak aan 1867 voorafgaande, was men volgens berigten van April jl. zoover gevorderd, dat de rekeningen van 1863 en 1864 achtereenvolgens in Februarij en April 1869 waren gereed gekomen en aan de rekenkamer ter verificatie gezonden. Tevens was, luidens het berigt, het jaar 1865 »ver gevorderd", en hoopte men onder zekere voorwaarden ook de rekening van 1866 nog vóór het einde van 1869 ter verificatie op te leveren. Beduidende verschillen met de in der tijd vastgestelde ramingen over genoemde jaren, hoofdzakelijk wat de uitgaven betreft, zouden, naar het zich liet aanzien, voor al de jaren nog wijziging der begrootingen noodig maken. Voor het dienstjaar 1863 heeft zoodanige wijziging plaats gehad bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 6 Januarij 1869, n°. 14.

Het bedrag der op 1 Januarij 1868 in 's lands kassen voorhanden saldo's van dienstjaren aan 1867 voorafgaande, bedoeld bij art. 98, 2de lid, der comptabiliteitswet, is hier te lande nog niet volledig bekend.

Algemeene boeken. Aan de in 1868 verleende magtiging tot staking der »algemeene boekhouding" (zie het vorig verslag, bladz. 119), zal, met bewilliging van het Opperbestuur, in zoover worden gevolg gegeven, dat het werk eerst zal worden gestaakt met de afsluiting der boeken over 1861. Immers tot en met dat jaar hadden de algemeene boeken, bij gemis aan andere aantooningen, die den juisten stand van het geldelijk beheer deden kennen, *bij het einde van elk jaar*, voor de Indische administratie eigenaardige waarde. Te rekenen van af 1862 kon evenwel, zonder schade voor de dienst, de reeks gesloten worden wegens de meerdere volledigheid die de begrootingsrekeningen van af dat jaar bezitten boven de tot 1861 opgemaakte aantooningen van de in elk begrootingsjaar gedane ontvangsten en uitgaven.

§ 2. *Landskassen.*

Ten vervolge op de gebruikelijke kwartaal-overzigten van den stand der kassen in Indie, laatstelijk medegedeeld tot 31 Maart 1868, volgt ditmaal eene maandelijksche aantooning over genoemd jaar. Even als vroeger zijn in de opgegeven sommen ook begrepen de gelden onderweg tusschen de verschillende kassen. Het depôt voor de emissie der recepissen blijft weder buiten aanmerking.

KASSEN.	Zilveren munt.	Bank-papier.	Koperen munt.	TOTAAL.
31 Januarij.				
Op Java en Madura.	f 13 582 199	f 4 663 710	f 4 585 472	f 22 831 381
» de buitenbezittingen	4 581 805	125 395	320 168	5 027 368
	f 18 164 004	f 4 789 105	f 4 905 640	f 27 858 749
29 Februarij.				
Op Java en Madura	f 14 083 011	f 4 641 485	f 4 622 728	f 23 347 224
» de buitenbezittingen	4 295 904	133 730	321 114	4 750 748
	f 18 378 915	f 4 775 215	f 4 943 842	f 28 097 972

KASSEN.	Zilveren munt.	Bank-papier.	Koperen munt.	TOTAAL.
31 Maart.				
Op Java en Madura	f 16 095 887	f 8 293 805	f 4 640 657	f 29 030 349
» de buitenbezittingen	4 047 892	211 251	321 733	4 580 876
	f 20 143 779	f 8 505 056	f 4 962 390	f 33 611 225
30 April.				
Op Java en Madura	f 15 758 254	f 9 487 245	f 4 574 235	f 29 819 734
» de buitenbezittingen	4 136 037	224 301	330 455	4 690 793
	f 19 894 291	f 9 711 546	f 4 904 690	f 34 510 527
31 Mei.				
Op Java en Madura	f 15 376 252	f 7 508 920	f 4 545 365	f 27 430 537
» de buitenbezittingen	4 049 477	216 751	328 504	4 594 732
	f 19 425 729	f 7 725 671	f 4 873 869	f 32 025 269
30 Junij.				
Op Java en Madura	f 14 605 994	f 7 911 550	f 4 512 190	f 27 029 734
» de buitenbezittingen	3 809 504	162 620	328 194	4 300 318
	f 18 415 498	f 8 074 170	f 4 840 384	f 31 330 052
31 Julij.				
Op Java en Madura	f 13 888 348	f 5 595 895	f 4 502 003	f 23 986 246
» de buitenbezitttngen	4 145 591	274 988	338 429	4 759 008
	f 18 033 939	f 5 870 883	f 4 840 432	f 28 745 254
31 Augustus.				
Op Java en Madura	f 15 269 573	f 3 455 245	f 4 514 970	f 23 239 788
» de buitenbezittingen	3 798 371	314 820	331 909	4 445 100
	f 19 067 944	f 3 770 065	f 4 846 879	f 27 684 888

KASSEN.	Zilveren munt.	Bank-papier.	Koperen munt.	TOTAAL.
30 September.				
Op Java en Madura	f 14 179 688	f 3 490 510	f 4 525 122	f 22 195 320
» de buitenbezittingen	2 784 358	135 865	263 617	3 183 840
	f 16 964 046	f 3 626 375	f 4 788 739	f 25 379 160
31 October.				
Op Java en Madura	f 13 068 728	f 3 690 125	f 4 556 651	f 21 315 504
» de buitenbezittingen	3 007 131	179 350	265 189	3 451 670
	f 16 075 859	f 3 869 475	f 4 821 840	f 24 767 174
30 November.				
Op Java en Madura	f 13 542 244	f 4 235 540	f 4 533 196	f 22 310 980
» de buitenbezittingen	3 029 961	146 820	285 034	3 461 815
	f 16 572 205	f 4 382 360	f 4 818 230	f 25 772 795
31 December.				
Op Java en Madura	f 14 251 703	f 4 567 520	f 4 565 073	f 23 384 296
» de buitenbezittingen	2 823 842	200 470	282 531	3 306 843
	f 17 075 545	f 4 767 990	f 4 847 604	f 26 691 139

De Indische

De Indische kas werd in de laatste vijf jaren door

	1864.	1865.
Wisseltrekking.	Nominaal bedrag f 1 645 110,57, waarvoor tegen den koers van 103 pct. verkregen werd . . . Ind. cour. f 1 597 194,72[5]	Nominaal bedrag f 4 095 133,02 (*a*), waarvoor tegen koersen van 103, 102½ en 102 per cent verkregen werd . . . Ind. cour. f 3 986 281,36[5/4]
Specie-aanvoer.	Dienst 1863 f 1 820 400,00	Dienst 1864 f 2 000 000,00
	» 1864 23 764 551,85	» 1865 5 510 000,00 (*b*)
	25 584 951,85	7 510 000,00
		Stortingen van de factorij der Nederl. Handel-Maatschappij 12 000 000,00
	f 27 182 146,57[5]	f 23 496 281,36[5]

(*a*) In 't regeringsverslag 1865, bladz. 132, werd een totaal opgegeven van f 4 095 289,00. Het verschil met de tegenwoordige opgaaf vindt zijne oorzaak in het bifferen van een tweetal wissels, te zamen groot f 155,98, tegen den koers van 103 pct.

(*b*) De dollar is thans berekend tegen den koers waartegen hij bij 's lands kassen wordt ingenomen (f 2,55); in 't vorig verslag tegen den factuursprijs; van daar het verschil met de toen gedane opgaaf.

(*c*) De uitzending op de dienst 1866 bedroeg aanvankelijk f 12 890 000,00. Sedert is daarvan op de dienst 1867 overgeschreven f 7 500 000,00.

---

(1) Tot opheldering der verschillen met 't vorig verslag, voor zooveel betreft de hoeveelheden specie in elk jaar ontvangen, diene dat toen het jaar van aankomst der schepen is tot grondslag genomen; thans echter het jaar van in-ontvangst-neming der specie bij 's lands kassen.

De uitzending op de verschillende diensten was geschied in de volgende muntspecien:

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.
Mexicaansche dollars	f 1 164 551,85	f 510 000,00	»	»	f 251 220,90
Rijksdaalders	15 170 000,00	2 700 000,00	f 3 650 000,00	f 16 000 000,00	8 000 000,00
Guldens	7 590 000,00	3 000 000,00	950 000,00	300 000,00	1 000 000,00
Halve guldens	1 840 000,00	2 000 000,00	790 000,00	200 000,00	2 000 000,00
Totaal . . .	f 25 764 551,85	f 8 210 000,00	f 5 390 000,00	f 16 500 000,00	f 11 251 220,90

wisseltrekking en specie-aanvoer (1) aangevuld als volgt:

1866.	1867.	1868.
Nominaal bedrag f 7 728 606,11, waarvoor tegen koersen van 103, 102½, 102, 101 en 100 per cent verkregen werd . . . Ind. cour. f 7 533 409,79^5	Nominaal bedrag f 7 429 068,79^5 (*d*), waarvoor tegen koersen van 103, 102½, 102 en 101½ pct. verkregen werd . . . Ind. cour. f 7 274 859,52^5	Nominaal bedrag f 6 725 780,13^5, waarvoor tegen koersen van 102½, 102 en 101½ per cent verkregen werd . . . Ind. cour. f 6 584 035,70
Dienst 1865 f 2 700 000,00 „ 1866 5 290 000,00 (*c*) „ 1867 100 000,00 8 090 000,00 f 15 623 409,79^5	Dienst 1866 f 100 000,00 (*c*) „ 1867 15 600 000,00 15 700 000,00 f 22 974 859,52^5	Dienst 1867 f 800 000,00 „ 1868 11 251 220,90 (*b*) „ 1869 100 000,00 12 151 220,90 f 18 735 256,60

(*d*) Ten gevolge van foutive Indische opgaven werd in 't vorig verslag een bedrag van f 6 400 526,89^5 opgegeven. De afgifte was tegen de verschillende koersen als volgt:

f 2 308 142,04^5	à 103	pct., waarvoor verkregen werd	f 2 240 914,60^5	Ind. courant;
732 937,68^5	„ 102½	„ „ „ „	715 061,15^5	„ „
881 696,92	„ 102	„ „ „ „	864 408,74^5	„ „
3 506 292,14^5	„ 101½	„ „ „ „	3 454 475,02	„ „
f 7 429 068,79^5			f 7 274 859,52^5	

De wisseltrekking sedert April 1868 gestaakt, is in Mei 1869 hervat. Volgens de jongst bekende opgaven (loopende tot en met 5 Augustus 1869) was in 't geheel afgegeven voor een nominaal bedrag van f 3 531 971,94^5, en wel tegen de volgende koersen:

f 1 648 827,88	à 102	f 1 616 497,92	*Indisch Courant.*
1 273 954,66^5	„ 101¾	1 252 043,88	„ „
102 515,00	„ 101½	101 000,00	„ „
497 606,10	„ 101	492 679,31	„ „
111,55	„ 100½	111,00	„ „
1 710,12	„ 100	1 710,12	„ „
7 246,63	„ 99½	7 283,05	„ „
f 3 531 971,94^5	*Nederl. Courant*, waarvoor verkregen werd	f 3 471 325,28	„ „

In het stelsel van afgifte is in Julij 1869 verandering gekomen; de verkrijgbaarstelling tegen onbepaald aanbod en naar een van regeringswege vastgestelden koers is vervangen door verkoop bij publieke inschrijving, terwijl tevens als proef de termijn van betaling verkort is van zes op drie maanden. Sedert zijn drie uitbestedingen op den voet der nieuwe voorwaarden gehouden, elk tot een beloop van 1 millioen *Indisch Courant*; eene vierde, tot hetzelfde bedrag, was uitgeschreven tegen 17 Augustus jl. Onderstaande splitsing wijst het bedrag aan, afgegeven onder het vroegere en onder het nieuwe stelsel.

Mei—5 Julij 1869.	6 Julij 1869.	20 Julij 1869.	3 Augustus 1869.
	Ingeschreven bedrag f 1 782 852,12, waarvan toegewezen:	Ingeschreven bedrag f 2 019 002,95, waarvan toegewezen:	Ingeschreven bedrag f 1 849 860, waarvan toegewezen:
Indisch Courant.	*Indisch Courant.*	*Indisch Courant.*	*Indisch Courant.*
tegen 99½ pct. f 7 283,05	tegen 100 pct. f 210,12	tegen 100 pct. f 500	tegen 100 pct. f 1 000
» 101 » 481 348,31	» 101¾ » 3 610,00	» 101 » 350	» 100½ » 111
	» 102 » 996 257,92	» 101¾ » 1 000 800	» 101 » 11 131
			» 101¼ » 200
			» 101½ » 101 000
			» 101¾ » 248 418
			» 102 » 639 840
f 488 631,36	(1) f 1 000 078 04	(2) f 1 001 650	(3) f 1 001 700

(1) Hiervan is slechts gestort f 980 478,04, waarvan tegen den koers van 102 pct. f 976 657,92.

(2) Als voren f 1 001 400, waarvan f 1 000 700 tegen den koers van 101¾ pct., f 200 tegen dien van 101 en f 500 tegen dien van 100 pct.

(3) Als voren f 1 000 815,88, zijnde het opgegeven bedrag van f 200 ongestort gebleven en van de wissels ad 101¾ pct. slechts gestort f 247 733,88.

Van de op de dienst 1869 uitgezonden f 4 millioen specie is, zoo als hooger blijkt, f 100 000 nog in 1868 ontvangen. Sedert zijn al de overige uitzendingen aangebragt. Onlangs (Mei en Julij) is bij de Indische Regering nader aangedrongen op het benuttigen als betaalmiddel, met inachtneming van art. 11 der muntwet (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 62) van de in 's lands kassen liggende pasmunt.

Ter voorloopige voorziening in het Indisch tekort van 1870, is de uitzending van f 10 millioen aan specie gelast. Reeds zijn sedert 1 Junij jl. 53 ladingen te zamen tot een bedrag van f 5 300 000 afgescheept.

§ 3. *Consignatiestelsel.*

Veilingsuitkomsten. Omtrent dit onderwerp wordt ditmaal overgelegd (bijlage V) eene algemeene aantooning van de zamenstelling en uitkomsten der verschillende in 1867 en 1868 in Nederland gehouden gouvernements-veilingen. Met de mededeeling dezer zamentrekking als vervolg op die, welke vroeger plagt overgelegd te worden bij de met 1866 gesloten jaarlijksche algemeene rekening der koloniale remises, zal verder geregeld worden voortgegaan. Eenige opgaven nopens elke veiling afzonderlijk, althans wat de drie voorname artikelen koffij, suiker en tin betreft, worden, ook voor de reeds verschenen maanden van 1869, bij de behandeling van elk dezer onderwerpen lager aangetroffen in hoofdstuk P. afd. I en II.

Van het gedeelte der gouvernements-producten (suiker en koffij) dat in de laatste jaren door verkoop in Indie aan de consignatie is onttrokken, is het rendement jaarlijks in de regeringsverslagen opgegeven bij de bespreking der betrekkelijke cultures, afzonderlijk voor Java en Madura, Sumatra's Westkust en Benkoelen, in welk laatste gewest ook eenige peper plaatselijk wordt verkocht. Voor de uitkomsten der Indische veilingen van 1867 en 1868 (gedeeltelijk reeds van 1869) en verdere mededeelingen ter zake, ook wat de voornemens voor 1870 betreft, zij mede naar die paragraphen verwezen (zie lager hoofdstuk P. afdeeling I).

Bevrachting. De werking van het met 1 Januarij 1868 ingevoerd stelsel van uitbesteding bij openbare inschrijving der benoodigde scheepsruimte voor den overvoer van gouvernements-producten uit Indie herwaarts, heeft tot dusver aan de verwachting beantwoord.

Van de scheepsruimte worden ⅘ gedeelten hier te lande en het overige ⅕ gedeelte in Indie uitbesteed.

De bevrachtingen hier te lande gesloten, hebben bedragen:

in Januarij	1868	. . van	f 90	à	f 94.89	per last;
» Februarij	»	. . »	» 86	»	» 92	» »
» Maart	»	. . »	» 88.74	»	» 93.68	» »
» April	»	. . »	» 88.90	»	» 93.45	» »
» Mei	»	. . »	» 89.89	»	» 91.44	» »
» Junij	»	. . »	» 84.97	»	» 89.48	» »
» Julij					» 82.92	» »
» December	»	. . »	» 79.97	»	» 80	» »
» Januarij	1869	. . »	» 81.98	»	» 85	» »
» Februarij	»	. . »	» 82.88	»	» 88.88	» »
» Maart	»	. . »	» 84.84	»	» 89.68	» »
» April	»	. . »	» 85	»	» 88.18	» »
» Mei	»	. . »	» 82.50	»	» 87.99	» »
» Junij	»	. . »	» 82.73	»	» 87.50	» »
» Julij	»	. . »	» 82.47	»	» 82.82	» »

Volgens de in de ondervolgende maanden ontvangen mededeelingen van de Nederlandsche Handelmaatschappij zijn in Indie (naar het nieuwe stelsel) schepen ingehuurd en producten bijgeladen tegen de na te melden prijzen per scheepslast:

December	1868	van	f 83.90	à	f 110
Januarij	1869	»	» 72.50	»	» 81.25
April	»	»	» 67.50	»	» 69.98
Mei	»	»	» 53.70	»	» 57 en één
schip van Menado .				»	» 120
Junij	1869	van	f 75	»	» 79.75

Onlangs (Julij 1869) hebben de bepalingen omtrent de retourbevrachtingen (voor den overvoer herwaarts van koffij en andere gouvernementsproducten) een tweetal wijzigingen ondergaan voor zooveel namelijk betreft de door de reederijen over te leggen certificaten van zeewaardigheid harer bodems, en de charterpartijen der op vooruitreis

zijnde schepen. De eerste wijziging strekt om, te rekenen van 1 Januarij 1870, een voorkeur in het leven te roepen voor die schepen, waarvoor bij de inschrijving twee certificaten van expertise (van »Veritas" en van de Nederlandsche Vereeniging van Assuradeuren) worden overgelegd. De meerdere risico welke het Gouvernement op zich neemt door het onverzekerd laten tegen zeeschade van een grooter bedrag op elke lading, maakt het noodzakelijk, alle mogelijke waarborgen te verkrijgen voor de deugdzaamheid der te bevrachten bodems. Te minder bezwaar bestaat tegen dezen maatregel, omdat nu reeds, hoezeer tot dusver slechts één certificaat wordt gevorderd, de meeste schepen (omstreeks drie vierden der op Nederlandsch Indie varende koopvaardijvloot) beide certificaten voeren.

De tweede verandering heeft ten doel om aan enkele klagten te gemoet te komen door de vooruitreizende schepen ten opzigte van het beloopen van boete enz, wegens niet tijdige beschikbaarstelling in Indie, in gelijken toestand te plaatsen als de regtstreeks vertrekkende, en dus ook voor de eersten na het tijdstip van beschikbaarstelling bij de charterpartijen bepaald (den 10den eener gegeven maand) nog eene speling te laten tot den laatsten dag dier maand. Deze bepaling is reeds dadelijk in werking getreden en tevens uitgestrekt tot de reeds bevrachte schepen, die den 10den September 1869 en volgende maanden in Indie moeten beschikbaar zijn.

§ 4. *Andere bronnen van inkomst.*

a. Verpachte middelen.

Opiumpacht. Hangende de herziening van den grondslag der opiumverpachting op Java en Madura, waaromtrent het Opperbestuur in den aanvang van 1869 in den vroeger vermelden zin (zie het vorig verslag bladz. 119) zijne beslissing aan de Indische Regering deed kennen, werd in de pachtvoorwaarden voor 1869 geene verandering gebragt. De te verstrekken maxima hoeveelheden opium bleven dus bepaald op het laatstelijk (voor 1866 en later) aangenomen cijfer van 71 400 katties 's jaars. Wel werd bij de verpachtings-ordonnantie van 12 November 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 129) een lager totaal genoemd, maar daarin was niet begrepen de verstrekking voor de residentie Pekalongan, waar reeds in September te voren, ten gevolge van de ontbinding der pachtovereenkomst voor 1868, het opiumdebiet voor 1869 was verpacht te gelijk met dat over het laatste kwartaal 1868.

Op de buitenbezittingen werd in 1868 het opiummiddel uitgestrekt tot twee landschappen, kortelings onder 's Gouvernements regtstreeksch beheer gekomen, en wel in Laboean Batoe, ter Sumatra's Oostkust (verg. het vorig verslag bladz. 121), en in Sanraboni op Celebes. Voor laatstgenoemd rijkje werd evenwel nog geene opzettelijke verpachting uitgeschreven, maar aan den pachter in het overig gedeelte van Celebes in Februarij 1868 de verpligting opgelegd om van de aanwezige verkoopers in Sanraboni den voorhanden opium over te nemen tegen taxatieprijs.

Van het denkbeeld om o. a. het regt tot den verkoop van opium zoo op als buiten Java voor meer dan één jaar te gelijk te verpachten, werd in 1867 door de Indische Regering afgezien.

Het totaal der geboden pachtsommen (zonder de betaling voor den door het Gouvernement verstrekten opium) beliep voor de jaren 1867, 1868 en 1869 als volgt: [Gewestelijke opgaven zijn hierachter te vinden in bijlagen W. en X.]

Jaren.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	TOTAAL.
1867	f 9 287 520	f 909 218	f 10 196 738
1868	9 705 330	1 090 110	10 795 440
1869	9 620 760	1 011 940	10 632 700

De vermeerdering van den pachtschat voor 1868 werd geacht het gevolg van meerdere mededinging te zijn. Niet overal echter was die concurrentie te verklaren uit vooruitzigt van te behalen winst, maar hier en daar ook aan eene bij gegadigden gebleken zucht om tegen den betrokken pachter zamen te spannen. Opmerkelijk was in 1868 het hooger bod voor de residentie Riouw, hetwelk dat voor 1867 met f 130 278 overtrof, eene vermeerdering die volgens den resident voornamelijk moest worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat onder de Chinesche gemeente aldaar het vermoeden bestond, dat door de Regering spoedig maatregelen zouden worden genomen, waardoor de bevolking staat zou kunnen maken op meerdere en betere politie.

Zoowel in 1867 als in 1868 zijn op Java weder vrij belangrijke opium-aanhalingen gedaan. In zijn berigt over 1867 voegt de directeur van finantien hierbij, dat de meeste aanhalingen òf bij louter toeval òf door andere dan daartoe aangewezen personen waren geschied.

Niettegenstaande bij *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 112, het bezit van opium in eenige gedeelten van het gouvernement van Sumatra's Westkust verboden is, werden aldaar eenige hoeveelheden achterhaald. Bij onderzoek bleken deze hoeveelheden slechts afval of overblijfselen van opium te zijn, tegen het bezit waarvan geen straf was bedreigd. Dien ten gevolge werden bij Indisch besluit van 13 Maart 1867, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 28) de verbodsbepalingen op en de straffen bedreigd tegen den invoer en het bezit van opium in de verboden kringen, van toepassing verklaard op den invoer en het bezit van overblijfselen van opium hoe ook genaamd.

Omtrent de op Java en Madura aan de pachters werkelijk verstrekte hoeveelheden opium en het aantal kitten (verkoopplaatsen) aldaar, bevat de bovenaangehaalde bijlage W eene gewestelijke aantooning, waaruit blijkt, dat door de pachters in zes residentien minder werd aangevraagd dan was toegestaan: in 1867 445 en in 1868 250 katties, en dat het aantal kitten, onder ultimo 1866 bedragende 876, bij het eind van 1868 was verminderd tot 668.

Andere verpachte (*kleine*) *middelen.* Reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend, dat op den vooruitgang van het pachtcijfer voor Java en Madura in 1866 (in vergelijking met dat voor 1865 eene vermeerdering aantoonende van ruim 2 tonnen gouds), in 1867 een teruggang volgde van circa f 139 000. Deze was voornamelijk ontstaan door mindere opbrengst van de pacht der rundslagt in zeven residentien, van die der dobbelspelen in twee en van die der pandjeshuizen in zes residentien.

Voor de jaren 1868 en 1869 leveren de gewestelijke pachtcijfers, in vergelijking met 1867, over 't algemeen geen zoo aanzienlijke verschillen.

In de buitenbezittingen daarentegen was in de laatste drie jaren, zoo als onderstaande verzamelstaat aanwijst, het pachtcijfer meer afwisselend. Voor eene gewestelijke ontleding der hier volgende totalen zij verwezen naar bijlagen IJ en Z.

Jaren.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1867	f 1 942 392	f 586 057	f 2 528 449
1868	1 911 924	650 943	2 562 867
1869	1 938 696	578 094	2 516 790

In 't vorig verslag, bladz. 121 en 122, werd er reeds op gewezen, dat met 1 Januarij 1867 werden afgeschaft de zoogenaamde *houtpacht* in de residentie Bantam, en die der *arènsuiker* in de Preanger regentschappen, en dat met 1 Januarij 1868 eene (trouwens weinig beduidende) uitbreiding van pachtgebied plaats vond in de residentie Riouw door invoering in het landschap Laboean Batoe van de pachten der sterke dranken, lombardhuizen en dobbelspelen.

Volledigheidshalve verdient thans nog aanteekening, dat van af 1 Januarij 1867 ook eene uitbreiding van pachtgebied heeft plaats gehad door invoering in de adsistent-residentie Buitenzorg, bij gelegenheid harer inlijving bij de residentie Batavia, van de pacht der Chinesche dobbelspelen en van die der wajangs. Van deze laatste pacht werd echter uitgezonderd het district Tjibaroessa, waar het wajangspel, uithoofde van de ongeregeldheden waartoe het

aanleiding gaf, in 't geheel verboden werd (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 121).

Weldra is in gemelde adsistent-residentie ook de invoering te verwachten van de pacht van het hoofdgeld der Chinezen, op gelijken voet als in de overige afdeelingen der residentie Batavia. Wel bestond reeds in het Buitenzorgsche eene heffing van denzelfden aard ten bate van den kapitein der Chinezen, die daaruit zijne onkosten voor politie en administratie bestreed, doch vermits die heffing niet in overeenstemming was met art. 58 regeringsreglement als niet door eene algemeene verordening beheerscht, is onlangs magtiging verleend de heffing voor 's lands rekening te verpachten, tegen toekenning uit 's lands kas aan het hoofd der Chinezen eener vergoeding voor onkosten van politie en administratie onder zijne landgenooten.

Ook wordt gedacht aan eene uitbreiding tot andere deelen der residentie Batavia, mits zonder te veel bezwaar voor handel en nijverheid uitvoerbaar, van de pacht der belasting op de neringen en bedrijven, tot dusver alleen in werking in het district der »stad en voorsteden". Van eene intrekking der bedoelde pacht en hare vervanging door de regtstreeks van gouvernementswege geheven wordende bedrijfs-belasting is, zoo als hooger is gezegd (verg. hoofdstuk J afd. II), afgezien.

Eene beschikking van algemeenen aard was de tijdelijke buitenwerkingstelling voor 1869 (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 128) eener bepaling van 1861, volgens welke aan de pachters, op die plaatsen waar zij zich ten dienste hunner pachten mogen ophouden, voor den duur hunner pacht kosteloos mogt worden in gebruik afgestaan de tot bewoning strikt benoodigde grond. Verwikkelingen met een der pachters uit deze bepaling ontstaan, deden de Regering besluiten, met opschorting eener eindbeslissing, de pachters voor 1869 zich van de noodige gronden te doen voorzien buiten hulp of tusschenkomst van het bestuur, hetgeen trouwens in de praktijk reeds in vele gevallen regel was.

Aan de voorgenomen geleidelijke herziening der verschillende kleine middelen op Java en Madura (zie het vorig verslag blz. 121) had, volgens uit Indie ontvangen berigten, de directeur van finantien zijne aandacht nog niet kunnen wijden. Nopens een paar pachten, die der overvaarten en tolbruggen en die betreffende het verkoopregt op sterke dranken, zijn in 't laatst van 1868 van hier uit aan de Indische Regering wijzigingen ter overweging aangeprezen. Met betrekking tot laatstgenoemde pacht is o. a. aangedrongen op verwezenlijking van het reeds vroeger geopperde denkbeeld om haar op Java en Madura te vervangen door eene verbruiks-belasting.

De omstandigheid dat de prijs der dranken door de pachters tegen het einde van den pachttermijn doorgaans plagt verlaagd te worden, hetgeen het verbruik in de hand werkte, deed de vraag in overweging nemen of dit kwaad niet zou te keeren zijn door het regt tot den verkoop voor meerdere jaren in eens te verpachten. Bij onderzoek bleek echter dat niet alleen tegen het einde van elk jaar maar ook tegen de nadering van elken betalingstermijn eene prijsverlaging ontstond, zoodat eene verpachting voor langeren termijn, waaraan bovendien eigenaardige bezwaren verbonden waren, ter voorkoming van toenemend drankverbruik niets zou afdoen, waarom van het denkbeeld werd afgezien.

De overwegingen nopens de intrekking van de pacht der *pandjeshuizen*, waarvan in 't vorig verslag sprake was, erlangden in den aanvang van 1869 haar beslag. De overtuiging dat die pacht èn in beginsel èn om de misbruiken waartoe zij in de toepassing aanleiding gaf, juist ten aanzien van de minvermogenden die zij geacht moest worden te beschermen, niet langer bestendigd behoorde te blijven dan noodig was om het onderwerp door afdoend politietoezigt te regelen, leidde, op 's Konings magtiging, tot eene aanschrijving aan de Indische Regering in dien geest.

b. Onverpachte middelen en inkomsten.

Inkomende en uitgaande regten. Had het jaar 1866, het eerste onder de werking van het nieuwe tarief, wat het verlies aan regten betreft, eene minder nadeelige uitkomst opgeleverd dan verwacht was, de tol-inkomsten over 1867 en 1868 wijzen daarentegen toenemenden teruggang aan. Als hoofdoorzaken moeten worden aangenomen de slapheid in den algemeenen handel mitsgaders de groote prijsvermindering en daaruit voortvloeijende geringe invoer van het voornaamste stapelartikel: de lijnwaden. Reeds in October 1868 viel (op Java?) in vergelijking tot de eerste negen maanden van 1867 in de ontvangst van invoerregten op de belangrijkste lijnwaden een nadeelig verschil aan te teekenen van circa f 850 000. Gedeeltelijk meende men den minderen invoer ook te kunnen verklaren uit de met 1°. Januarij 1869 in werking te treden nieuwe verlaging van het tarief o. a. ook wat de regten op lijnwaden betreft, hetgeen voor den handel eene reden kon zijn om met belangrijke invoeren tot na de intrede van dat jaar te verwijlen. Intusschen dragen de reeds bekende cijfers van 1869 geen blijken van verbetering; integendeel, terwijl in de vijf eerste maanden van 1867 en 1868 achtereenvolgens op Java en Madura ontvangen werd (na aftrek van fictive regten en gewone terug betalingen) f 2 667 788 en f 2 284 600, was de zuivere ontvangst in hetzelfde tijdvak van 1869 niet meer dan f 1 802 697. (1)

De volgende aantooningen geven eene splitsing van de geheven regten zoo op als buiten Java over de laatst verstreken vijf jaren 1864—1868.

(1) Onder deze cijfers is ook begrepen het geinde wegens consumtieregt op tabak, waarvan het bedrag in de gepubliceerd wordende maandelijksche opgaven niet afzonderlijk wordt behandeld.

Jaren

Jaren.	Inkomende regten.	Uitgaande regten.	Entrepôtregten.	Overscheeps-regten.	5 per cent additionele regten.	Pakhuishuur.	Waaggelden.	Te zamen.	AF TE TREKKEN: Fictive regten op den uitvoer van gouvernements producten.	AF TE TREKKEN: Terug betaalde regten.	Werkelijk in 's lands kas verbleven.
					Java en Madura.						
1864	f 5 096,717	f 3 577 120	f 63 008	f 2 484	f436 829	f123 650	f 31 663	f 9 331 471	f 2 864 413	f 98 514	f 6 368 544
1865	5 562 485	2 931 510	53 330	2 397	426 914	109 046	44 909	9 130 591	1 872 448	109 725	7 148 418
1866	6 331 382	3 277 075	(a)	(a)	(a)	95 793	(a)	9 704 250	2 432 790	151 145	7 120 313
1867	5 951 668	3 047 966	(a)	(a)	(a)	142 094	(a)	9 141 728	2 248 418	88 231	6 805 079
1868	4 597 311	2 250 107	(a)	(a)	(a)	207 789	(a)	7 055 207	1 658 256	51 560	5 345 391
					Buitenbezittingen.						
1864	f 423 153	f 605 009	f 3 120	f 179	f 51 287	f 4 317	»	f 1 087 065	»	f 15 112	f 1 071 953
1865	443 706	617 687	2 998	647	52 730	6 917	»	1 124 685	»	31 642	1 093 043
1866	436 665	450 180	(a)	(a)	(a)	3 080	»	(b) 889 925	»	9 833	880 092
1867	508 569	355 564	(a)	(a)	(a)	6 030	»	870 163	»	6 180	863 983
1868	335 834	533 147	(a)	(a)	(a)	11 453	»	880 434	»	9 935	870 499

(a) Deze regten zijn sedert de invoering van het nieuwe tarief niet meer geheven.

(b) Het »onvolledig cijfer" van het vorig verslag is thans door eene volledige opgaaf vervangen.

De ontvangst in de buitenbezittingen was over de verschillende gewesten of havens verdeeld als volgt:

Jaren.	Sumatra's Westkust.	Benkoelen.	Lampongsche districten.	Palembang.	Moearah-Kompeh.	Banka.	Billiton.	Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.	Celebes (zoogenaamde kleine havens).	Timor. *	Te zamen.
1864	f 813 790		»	f 105 126	f 24 079	f 47 730	»	f 72 744	f 5 856	f 17 739	f 1 087 064
1865	849 593		»	109 352	24 009	60 780	»	58 062	7 049	15 842	1 124 687
1866	730 098	f 3 814	f 917	(a) 65 452	19 409	42 039	f 9 885	18 309	»	»	889 923
1867	711 674	4 190	»	84 410	23 113	27 777	7 992	11 007	»	»	870 163
1868	769 176	2 508	496	40 164	18 474	31 055	10 047	8 514	»	»	880 434

(a) Zie aanmerking *b* in het voorgaand staatje.

Uit het vorenstaande blijkt dat het gouvernement van Sumatra's Westkust alleen voor ongeveer $^{7}/_{8}$ bijdraagt in de geheele regten-ontvangst der buitenbezittingen. Te oordeelen naar het cijfer der vijf eerste maanden van 1869 belooft genoemd jaar geene meerdere opbrengst dan in 1868. Van 1 Januarij tot ultimo Mei 1869 werd namelijk (onzuiver?) ontvangen ter Sumatra's Westkust f 218 100 tegen f 263 400 en f 261 800 in hetzelfde tijdvak van 1868 en 1867, te Palembang f 14 900 tegen f 21 700 en f 43 900 in de vijf eerste maanden van 1868 en 1867, en op Banka f 11 600 tegen f 15 000 in hetzelfde tijdvak van 1868 en f 16 300 in hetzelfde tijdvak van 1867.

Consumtieregt op tabak. Omtrent deze belasting zie men het aangeteekende in 't vorig verslag, bladz. 123. De opbrengst welke vroeger steeds onder de inkomende en uitgaande regten plagt te worden opgegeven, was gedurende de jaren 1866, 1867 en 1868 als volgt:

Java en Madura: f 79 159, f 92 816 en f 80 402; buitenbezittingen: f 22 580, f 28 025 en f 18 148.

Andere belastingen en inkomsten. Hieronder volgt eene vijfjarige statistiek van de opbrengst of den aanslag der overige tot het departement van finantien behoorende bronnen van inkomst voor zoover deswege opgaven zijn ontvangen. De met een * geteekende sommen geven het cijfer van aanslag. Hoeveel op dien aanslag is ontvangen blijkt niet.

JAREN.	Verponding.		Verkoop van gronden aan particulieren.	Opbrengst der vendukantoren.		Klein zegel (gedebiteerde zegels na aftrek van collecteloon.)		Regt van overschrijving van vaste goederen.		Belasting op het bezit van paarden en rijtuigen.		Regt van successie en overgang. Onder Europeanen en met dezen gelijk gestelden.		Regt van successie en overgang. Onder vreemde Oosterlingen.		Belasting op de passars der particuliere landerijen op Java.	Hoofdgeld der vreemde Oosterlingen in de Vorstenlanden op Java.	Licentien voor het spelen van Chinesche dobbelspelen op Java en Madura, daar waar die niet zijn verpacht (*Indisch Staatsblad* 1851, n° 25).	Belasting op het verkrijgen van Nederlandsch-Indische zeebrieven, voor in den vreemde gebouwde schepen (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 17).	Recognitie op den uitvoer of den verkoop van djati-hout „op particuliere landen vallende" (*Indisch Staatsblad* 1821, n°. 29).
	Java en Madura.	(a) Buiten-bezit-tingen	(Art. 62 regerings-reglement.)	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.	Java en Madura.	Buiten-bezit-tingen.				(b)	
1864	f * 779 100	f * 31 800	f 190 400	f 648 700	f 45 600	f 465 800	f 66 600	f 317 500	f 26 000	f * 213 500	f * 8 500	f 25 000	f 400	f 51 000	f 1 000	f 5 300	f 3 900	f 2 000	f 2 900	f 3 400
1865	* 924 600	* 35 300	46 600	614 500	55 400	480 600	68 500	310 100	29 600	* 216 600	* 8 700	69 100	2 200	12 100	3 900	4 600	3 600	2 300	18 200	1 300
1866	* 938 000	* 35 300	36 300	654 000	55 100	448 500	78 000	424 100	28 900	* 232 700	* 9 000	127 600	1 400	12 200	3 200	4 600	3 600	7 700	26 500	1 000
1867	* 952 400	* 32 700	19 300	750 600	(c) 26 300	509 700	76 800	450 700	23 500	* 224 500	* 8 500	45 700	700	11 900	300	4 000	3 600	12 400	3 800	60
1868	* 1 007 100	* 37 900	24 700	(d) 613 300	(d) 34 900	477 800	95 700	183 600	22.300	* 269 900	* 8 400	12 000	800	13 600	3 100	4 300	3 700	7 100	4 000	16

a. Sumatra's Westkust, Macassar en Amboina.

b. De hooge opbrengst van 1865 en 1866 verklaart zich door de indienststelling van verschillende in Engeland gebouwde stoomers ten dienste der in 1866 in werking getreden nieuwe pakketvaart-onderneming.

c. Behalve het cijfer van Macassar gemeenlijk f 22 000 à f 25 000.

d. Onvolledig cijfer door het ontbreken der opgaven van onderscheidene kantoren, waaronder ook Macassar (zie de voorgaande noot). De overigens ontbrekende opgaven betreffen plaatsen van veel minder belang. Eene opvallende vermindering van opbrengst leverde in 1868 het kantoor Batavia, waar, onder den invloed van de gedrukte stemming in handel en nijverheid te dier plaatse, omstreeks $1^1/_2$ ton gouds minder overwinst werd behaald dan in 1867.

d. Onvolledig cijfer door het ontbreken der opgaven van onderscheidene kantoren, ... opvallende vermindering van opbrengst leverde in 1868 het kantoor Batavia, waar, onder den invloed van de gedrukte stemming in handel en nijverheid te dier plaatse, omstreeks $1\frac{1}{2}$ ton gouds minder overwinst werd behaald dan in 1867.

Jaren.	Belasting op de huisgezinnen in de residentie Palembang (ook wel genaamd landrente). *a.*	Hoofdgeld ter hoofdplaats Palembang.	Belasting op de troeboek-visscherij in Siak.	Hoofdgelden van vreemde Oosterlingen in de Wester-afdeeling van Borneo. *b.*	Hoofdgelden van de inlandsche bevolking der Bandjermasinsche landen (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo).	Belasting (licentien) op het graven van diamant in Bandjermasin.	Levering van goud en vogelnestjes door de landschappen Pramassan, Alay en Amandit onder Bandjermasin.	Registratie-regt van pandelingen op Celebes *e*	Huistax te Macassar.	Hoofdelijke belasting in de afdeeling Saleijer *f.*	Hoofdelijke belasting op de eilanden onder Macassar.	Hoofdelijke belasting (hassil) in de Minahassa (Menado).	Hoofdelijke belasting (hassil) in de afdeeling Gorontalo (Menado) *h*	Belasting op de hoofden der huisgezinnen van de negorij-bevolking der residentie Amboina (de afdeeling Banda uitgezonderd.)
1864	f 324 700	niet opgegeven	niet opgegeven.	f 23 800	f 72 200	f 29 600	niet opgegeven.	f 1 000	f * 22 300	f * 23 300	f *g.* * 3 900	f * 84 700	f * 47 800	nog niet ingegaan.
1865	351 200	id.	id.	11 100	niet opgegeven.	22 100	id.	600	* 20 200	* 21 500	* 7 500	* 86 200	* 42 100	f * 16 300
1866	360 200	id.	f 5 500	11 400	id.	26 000	id.	400	* 19 500	* 19 500	* 6 400	* 87 200	* 45 200	* 23 900
1867	375 200	id.	niet opgegeven.	11 200	f 95 500	15 200 *c*	id.	niet opgegeven.	* 18 800	* 21 600	* 6 200	* 90 300	* 48 000	* 24 200
1868	376 600	id.	id.	13 500	niet opgegeven.	38 800 *d.*	id.	id.	* 19 600	* 37 200	* 19 600	* 93 900	* 48 400	* 31 400

a. Bedrag van den aanslag *na aftrek* van het collecteloon (5 pct.). Het cijfer van 1866 wordt opgegeven als geïnd bedrag.

b. Van de hoofdgelden der vreemde Oosterlingen in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo en Amboina is geen opgaaf ontvangen.

c. De oorzaak der mindere opbrengst kan niet met zekerheid worden toegelicht; welligt heeft de ongunstige weersgesteldheid van 1867 op de plaatsen waar diamant gegraven wordt daartoe bijgedragen.

d. Hieronder ook begrepen de inkomsten op de diamantgraverijen in de Wester-afdeeling van Borneo.

e. De ontvangst in de Wester- en in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo is niet vermeld gevonden, behalve alleen over 1866, toen in laatstgemeld gewest ontvangen werd f 1 289.

f. Uit de opgaven over 1867 schijnt af te leiden, dat in de medegedeelde cijfers ook begrepen is de aanslag op de eilanden Bonerate en Kaloea. Blijkens 't vorig verslag veronderstelde men het tegendeel. Van de koffijbelasting in eenige bergdistricten der afdeeling Noorder- en Oosterdistricten zijn ook thans nog geene opgaven ontvangen.

g. De aanslag van 1864 loopt slechts over een half jaar, zijnde de belasting ingevoerd 1 Julij.

h. Op den aanslag van 1864 werd te min opgebragt f 31 300, in welk te kort, wegens onvermogen der belastingschuldigen, is berust. De achterstand der latere jaren is niet opgegeven.

Met opzigt tot sommige der bovenvermelde belastingen enz. mogen nog de volgende aanteekeningen hier eene plaats vinden.

Venduregt. De wenschelijkheid werd erkend om op billijker voorwaarden te regelen het venduregt op vaste goederen en effecten. Door het hooge vendu-salaris toch (respectivelijk 5 en 7 ten honderd) hadden dergelijke veilingen, waarbij de risico voor het Gouvernement zeer gering was, niet of hoogst zeldzaam plaats. Onroerende goederen werden dikwijls slechts geveild om tot eene prijsbepaling te geraken en dan tegen het bepaalde loon ($1/4$ pct.) opgehouden, terwijl in effecten schier in 't geheel geen publieke omzet plaats had. Ook in 's lands geldelijk belang werd mitsdien bij ordonnantie van 5 Februarij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 17), te rekenen van af 1 Januarij 1870, het venduregt voor vaste of onroerende goederen, voor nationale effecten of landsschuldbrieven, en voor bewijzen van aandeel of actien in door het Gouvernement erkende naamlooze maatschappijen verminderd tot op 3 ten honderd.

Tevens werden, met afwijking van den in 1863 aangenomen regel om voor alle verkoopingen een gelijk salaris in rekening te brengen, voor de bedoelde goederen en effecten ook toegestaan veilingen zonder garantie van het Gouvernement en zonder zijne bemoeijenis met de invordering tegen een vendu-salaris van $1\,1/4$ ten honderd.

Ten aanzien der niet voor 's lands rekening loopende vendukantoren werd bij ordonnantie van 7 Julij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 80) bepaald, dat de verschuldigde 6 per cent recognitie voor het spelen van loterijen, wegens de weinige bemoeijenis van den vendumeester met loterijen en het niet bestaan van risico voor dezen, voortaan geheel ten bate van den lande komt.

Volgens eene voorloopige (niet volledige) opgaaf over 1867 was in dat jaar ter zake van de bovenbedoelde recognitie in 't geheel geheven eene som van f 132 000. Hoeveel daarvan werd ontvangen bij de niet voor 's lands rekening loopende vendukantoren (waarin het aandeel voor den lande volgens de toen nog geldende bepalingen $5/12$ beliep), is daarbij niet vermeld gevonden.

Zegelregt. Door de instelling in 1867 van nieuwe adsistent-residentien op Java, onderging ook het getal zegelkantoren vermeerdering (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 133). Aan zegelregt (en wel aan dat van f 1), zijn onlangs ook onderworpen de acten van borgtogt en de vergunningen tot inwoning bedoeld bij het reglement op de toelating van Oostersche vreemdelingen in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 56).

De herziening der zegelordonnantie was bij het eind van 1868 bij de directie van finantien nog aanhangig.

Regt van overschrijving. De aanmerkelijk hoogere opbrengst dezer belasting over 1866 en 1867, bedragende op Java en Madura in eerstgemeld jaar f 424 142 en in 1867 f 450 671 tegen f 310 100 in 1865, was onder andere het gevolg van veelvuldigen overgang van landerijen. Te Batavia alleen werd dien ten gevolge in 1867 niet minder dan $2\,1/2$ ton gouds ontvangen. In 1868 daarentegen bragt het middel op geheel Java en Madura niet meer op dan f 183 613. Genoemd jaar, voegt de directeur van finantien er bij, eigende zich dan ook zeer slecht voor transactien in vaste goederen, daar de kooplust flaauw en de wil tot verkoopen nog flaauwer was, ten gevolge van gedruktheid in den handel en daling der prijzen van vaste eigendommen.

Regt van successie enz. Nadat in 1863 (*Indisch Staatsblad* n°. 130 en 131) onder anderen ook ten opzigte van Europeanen en met dezen gelijkgestelden, eene betere voorziening was in het leven geroepen aangaande de invordering dezer belasting in gevallen van verzuimde aangifte, werd bij ordonnantie van 16 Augustus 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 110) eene bepaling gemaakt, strekkende om door verkorting van den verjaringstermijn (van dertig tot op drie jaren) beter dan tot nu, kwade praktijken te keeren in het voorbrengen door vreemde Oosterlingen van reclames tot teruggave van betaalde regten, verhoogingen en boeten, hoedanige reclames soms jaren lang na de betaling op grond van onware getuigenissen werden ingediend, in welke gevallen, bij gemis aan registers van den burgerlijken stand onder Aziaten, het tegenbewijs van de zijde der administratie bezwaarlijk meer viel te leveren.

Daarentegen werd bij die gelegenheid in het belang der belastingschuldigen ook de *invordering* van regten en boeten aan een korten verjaringstermijn (van vijf jaren) onderworpen.

Belasting op de huisgezinnen in Palembang. De in de residentie Palembang (buiten de hoofdplaats) werkende belasting, oorspronkelijk met den naam van »landrente" bestempeld (zie het verslag over 1865, bladz. 135 noot 4), is eene heffing per huisgezin gegrond op het algemeen belastbaar vermogen der ingezetenen, met andere woorden, de aanslag waarin elk gezin gelijkelijk deelt (weduwnaars slechts voor de helft) wordt marga's- of doesonsgewijze berekend naar de voordeelen die elk individu, onverschillig of hij gehuwd zij of niet, bij een matigen arbeid uit de voortbrengselen van het land kan trekken, hetzij natuurlijke, hetzij aangekweekte.

Voor de vaststelling der jaarlijksche betaling worden door de divisiehoofden en hunne adjuncten geregeld volkstellingen gehouden, waarvan de uitkomsten ter kennis worden gebragt van de besturende ambtenaren, die daaruit hunne voordragt tot den aanslag opmaken en aan den resident inzenden, welke laatste vervolgens bepaalt wat in iedere marga door de belastingschuldigen moet worden betaald. Deze belasting dagteekent van 1823, toen bij contract het Nederlandsch gezag in de plaats gesteld werd van het sultansbestuur en aan de drukkende en willekeurige heffingen der vorsten en hoofden (priahies, mantries enz.) een einde werd gemaakt. Aanvankelijk strekte de zoogenaamde »landrente", waarvan het bedrag destijds bepaald werd op f 74 500 's jaars, tot geen ander doel dan om de priahies en mantries voor het verlies hunner grondregten schadeloos te stellen. De hoofdplaats bleef van de belasting vrij, omdat hare bevolking beschouwd werd als op zich zelve staande en alleen aan den vorst en de rijksgrooten, niet aan de genoemde hoofden, dienstpligtig. Van lieverlede werd door verhooging van den aanslag en door toeneming van bevolking meer geheven dan het oorspronkelijk bedrag en dit meerdere in 's lands kas gestort, terwijl van den anderen kant door het overlijden der regthebbenden de uitkeeringen aan de inlandsche hoofden allengs verminderden. In 1847 was het bedrag reeds geklommen tot f 200 000.

De inning der belasting, waarvoor aan de marga- en verdere hoofden gezamenlijk een perceptieloon van 5 per cent wordt toegekend, heeft nimmer bezwaar opgeleverd; zelfs kwam na tijden van onrust het achterstallige geregeld in. In enkele marga's geschiedt de kwijting in boschproducten, waarvan de verkoop doorgaans meer dan de aanslag opbrengt.

De inning geschiedt halfjaarlijks door de doesonhoofden, die het ontvangen bedrag aan hun margahoofd afdragen. In het tienjarig tijdvak 1857—1866 beliep het »zuiver bedrag" van den aanslag als volgt:

1857	f 265 275	zijnde gemiddeld	f 5,07	per huisgezin.	
1858	269 146	»	»	5,015	» »
1859	278 927	»	»	5,11	» »
1860	280 194	»	»	5,16	» »
1861	286 010	»	»	5,15	» »
1862	289 380	»	»	5,19	» »
1863	293 288	»	»	5,09	» »
1864	324 717	»	»	5,365	» »
1865	351 234	»	»	5,83	» »
1866	360 222 (geïnd bedrag).	»	»	geen opgaaf ontvangen.	

In de onderscheidene afdeelingen is het bedrag per gezin zeer uiteenloopend, hetgeen niet zoo zeer wordt toegeschreven aan verschil in het belastbaar vermogen van de eene marga boven de andere, dan wel aan de omstandigheid, naar het schijnt, dat voor het quantum der heffing (het aandeel van den souverein) geen vaste maatstaf bestaat.

Onderstaande opgaaf, aanwijzende den aanslag over 1867, doet zien dat het bedrag verschilt van f $1/2$ tot f 8, in ééne afdeeling zelfs tot f 14 per huisgezin.

NAMEN DER AFDEELINGEN OF ONDERAFDEELINGEN.	Aantal gehuwde belastingschuldigen.	Aantal weduwnaars (belastingschuldigen voor de helft).	Bedrag der hoofdelijke belasting.	Totaal van den onzuiveren aanslag.	Aantal ongehuwden (vrij van belasting).
Ogan Ilir	9 112	641	f 8	f 75 460,00	3 300
Blida	1 362	149	7	10 164,00	774
Kommering Ilir	7 058	412	8	58 112,00	3 193
Moesi Ilir	4 024	218	6 t/m 1	26 230,00	1 228
Iliran en Banjoeassin	2 886	362	14 t/m 5	26 952,00	492
Kommering Oeloe.	8 086	324	8 t/m 1	48 364,50	4 087
Ogan Oeloe.	6 038	255	8	49 324,00	2 491
Enim	2 539	71	8 t/m 1	13 358,00	754
Lematang Oeloe	3 567	110	6 t/m 1/2	9 881,00	2 444
Lematang Ilir.	3 294	145	7 t/m 5	21 906,50	1 113
Kikim.	1 632	90	4	6 848,00	919
Ampat Lawang	3 574	181	3 t/m 1 1/2	5 548,00	1 592
Moesi Oeloe.	4 984	305	6 t/m 3	29 094,00	2 582
Rawas	2 326	213	6 t/m 4	13 787,00	1 275
	60 482	3 476	»	f 395 029,00	26 244
	63 958				
Hoofdplaats Palembang (1) . .	9 165	1 421	»	»	1 678
Redjang en Lebong (1). . . .	1 960	240	»	»	1 616

(1) De (gehuwde) ingezetenen der hoofdplaats brengen geene andere belasting op dan eene bijdrage van f 3 's jaars per huisgezin (tot in 1862 zelfs niet meer dan f 1,60 à f 1,90 naar gelang van gegoedheid) als afkoopsom voor het verpligte onderhoud van bruggen, beschoeijingen en wegen. Door de landschappen Redjang en Lebong wordt voor alsnog geen belasting betaald.

In 1868 beliep het bedrag van den aanslag f 396 417, waarvan, na aftrek van f 19 989 collecteloon, zuiver in 's lands kas is gevloeid f 376 428. Het cijfer der aangeslagenen beliep toen 62 265.

Over eene betere regeling van den grondslag der belasting en over het denkbeeld om daarin zoowel de bewoners der hoofdplaats als in 't algemeen de ongehuwden aan te slaan, wordt, volgens ontvangen berigten, de resident gehoord. Inmiddels is in Mei 1869 besloten tot de invoering der belasting in het in 1866 bij de residentie ingelijfde gedeelte der Pasoemahlanden, zijnde de landschappen, Pasoemah Lebar en Pasoemah Oeloe Lintang (afdeeling Lematang Oeloe). De aanslag aldaar zal vooreerst op geen hooger bedrag bepaald worden dan f 3 per huisgezin en f 1,50 van elk weduwnaar.

Belasting op de troeboekvisscherij in Siak. De uitkomsten der in 1863 tegen eene jaarlijksche schadeloosstelling van f 19 375 van den sultan van Siak overgenomen belasting op de troeboekvisscherij (vangst van vischkuit), waren tot dus ver zeer onvoordeelig. Niettegenstaande de belasting reeds bij de overneming tot een lager cijfer was teruggebragt, bleek andermaal eene vermindering noodig ten gevolge van onvermogen der belastingschuldigen, toe te schrijven aan afnemende vangst. Bij een besluit van November 1866 werd dien ten gevolge de heffing tot op de helft verminderd, en alzoo bepaald op 4 dollars (f 20,40) 's jaars voor elken tot de visscherij gebezigden sampang. De aangeduide achteruitgang der visscherij had bij het eind van 1866 reeds een achterstand te weeg gebragt van f 20 498, ten gevolge waarvan het Gouvernement in de vier jaren sedert de overneming, op de inning een jaarlijksch verlies had geleden van gemiddeld f 15 532.

Contingenten in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. De levering van stofgoud, vogelnestjes enz. uitgeschreven voor enkele Bandjermasinsche landschappen, ondervindt jaarlijks moeijelijkheid. De resident is daarom geraadpleegd nopens de vraag of bedoelde contingenten niet door eene matige geldelijke opbrengst waren te vervangen.

Hoofdelijke belasting onder de negorij-bevolking in eenige gedeelten der residentie Amboina. Deze belasting moet dienen als aequivalent voor de afschaffing der verpligte teelt en levering van kruidnagelen. Blijkens *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 169, werd zij vastgesteld voor 1864 op f 1, 1865 op f 2, 1866 op f 3, 1867 op f 4 en 1868 en later op f 5 per jaar voor elk hoofd eens gezins, of elk als zoodanig aan te merken zelfstandig persoon. Over 1864 werd zij echter niet geheven (zie het verslag over 1863, blz. 134 noot). Men begon in 1865 met f 2. Voor 1866 vielen eenige gezinnen van de belasting vrij, die, schoon niet onvermogend tot het betalen der heffing van 1865, toch niet in staat waren het voor 1866 uitgeschreven quotum te voldoen. Daar het getal dezer zonder noodzaak vrijgestelden uit den aard der zaak zoowel in 1867 als 1868 onder het hooger quotum zou toenemen, werden bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 83, afzonderlijke klassen van betaling aangenomen voor minvermogenden. Voor de zoodanigen werd de aanslag bepaald op f 1 of f 2 als minimum en f 3 of f 4 als maximum, dit laatste bedrag echter eerst in 1868. De wijziging hierdoor noodzakelijk geworden in de verordening regelende de wijze van aanslag enz., kwam eerst tot stand bij ordonnantie van 18 Augustus 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 111).

II. Muntstelsel; geldsomloop.

§ 1. *Muntwezen.*

Nieuwe muntregeling. Gedurende 1868 heeft ingevolge

het bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 134, geene inwisseling van recepissen meer plaats gehad.

In 't vorig verslag werd opgegeven dat van de f 26 600 000 aan recepissen uitgegeven, in 't geheel oningewisseld was gebleven eene som van f 242 544. Er werd echter buiten aanmerking gelaten eene som van f 1129 aan recepissen, welke toen nog in 's lands kas verbleven waren, en eerst later, na inwisseling tegen zilver uit het depôt voor de emissie van recepissen, zijn vernietigd, zoodat ten regte in het geheel is ingewisseld en vernietigd voor een bedrag van f 26 358 585 en oningewisseld bleef voor eene som van f 241 415.

Volgens berigten omtrent den toestand van het muntwezen op Java en Madura over 1867 was van de 23 met bijna 14 millioen zielen bevolkte gewesten slechts in 7, Krawang, Preanger regentschappen, Cheribon, Pekalongan, Pasoeroean, Banjoewangi en Kediri, bevolkt met $3^1/_3$ millioen zielen, de muntregeling van 1854 (*Indisch Staatsblad* n°. 62) ongestoord in werking, doch liet in de overige gewesten de staat van den geldsomloop, althans met betrekking tot het koper, veel te wenschen over. In sommige gewesten waren onder de bevolking als wettig betaalmiddel nog zulke groote hoeveelheden oude koperen duiten in omloop, dat ze geheel in de behoefte voorzien en de nieuwe koperen pasmunt bij 's lands kassen opgestapeld doen blijven.

In de laatste jaren hadden de duiten zelfs een uitweg gevonden naar streken, waar ze reeds geheel verdwenen en niet meer gangbaar waren geweest. Men schrijft die meerdere verspreiding toe aan de werking der voorschriften van 1861 en 1863, omtrent het ontvangen en uitgeven van pasmunt bij 's lands kassen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1117 en 1488), waardoor de wederuitgifte te zeer beperkt werd en schaarschte in den omloop ontstond. Het gevolg was, dat meer en meer oude munt in de plaats trad, voor zooveel noodig ingevoerd uit gewesten, waar de inwisseling zeer gebrekkig was geweest en door overmaat van pasmunt depreciatie was ontstaan. Die overmaat deed zich inzonderheid voor op Madura en in de Vorstenlanden, waar veel meer duiten oningewisseld zijn gebleven, dan als pasmunt noodig waren.

Ten einde den omloop van buiten koers gestelde koperen munt niet te bevorderen door gebrek aan wettige pasmunt, is de Indische Regering bedacht op het benuttigen der in 's lands kassen aanwezige pasmunt, zoowel door uitgifte als betaalmiddel (vergelijk ook afd. I, § 2, van dit hoofdstuk), als door aan industrielen die tot het doen hunner betalingen eene beduidende behoefte aan pasmunt hebben, de gelegenheid te openen zich daarvan bij 's lands kassen door middel van inwisseling tegen standpenningen te voorzien.

Bij transactien in oude munt is de koers nog steeds, zoo als vroeger, 6 duiten voor 5 centen. In schier alle gewesten kon men, zonder verlies, voor standpenningen zilveren pasmunt bekomen; omgekeerd gaf dit in de meeste 1 à 2 per cent verlies. Het agio bij verwisseling van koper tegen zilver liep voor enkele residentien zeer uiteen: in Pasoeroean bijv. betaalde men 1 à $1^1/_2$, op Madura 4 à 6 en in Bagelen 6 per cent. Bij verwisseling van zilver tegen koper was het verlies doorgaans minder, namelijk $^1/_2$ à 2 pct.

Op de buitenbezittingen was nog alleen veel oud kopergeld in omloop in de gouvernementen van Sumatra's Westkust en Celebes, en in de adsistent-residentie Benkoelen, in mindere hoeveelheid in de gewesten Lampongsche districten, Palembang, Amboina, Wester- en Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, en in het geheel niet meer in de residentie Riouw, op Banka, Billiton, Banda, Ternate, Timor en in de residentie Menado, de afdeeling Gorontalo uitgezonderd. Agio voor de verwisseling van muntsoorten wordt behalve op Sumatra en Borneo, in de overige buitenbezittingen niet dan zeldzaam gevorderd.

Negotiepenningen en vreemde munten. Gedurende 1867 en 1868 werd, volgens de hieronder volgende kwartaal-aantooning, voor de Nederlandsche gouden negotiepenningen en voor sommige vreemde muntspecien te Batavia betaald als volgt:

	Januarij—Maart.		April—Junij.		Julij—September.		October—December.	
	1867.	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**
Gouden ducaten	f 6,75	f 6,25	f 6,75	f 6,25	f 6,25	f 6,25	f 6,25	f 6,25
« » (nieuwe)	5,95	5,95	5,95	5,95	5,95	5,95	5,95	5,95
Engelsche sovereigns . .	12,25	12,30 à 12,40	12,25 à 12,40	12,40 à 12,60	12,30 à 12,25	12,10 à 12,30 12,40 à 12,60	12,30 à 12,40	12 à 12,50 12,20 à 12,40 12,10 à 12,30
Mexicaansche dollars . .	2,59	2,59	2,59	2,59	2,59	2,59	2,59	2,59
Australische sovereigns .	12,00	12 à 12,20	12,00	12 à 12 20	12,00	12 à 12, 20	12 à 12,20	12 à 12,10
Tienguldenstukken . . .	9,80	9,80	9,80	9,80	9,80	9,80	9,80	9,80

Wisselkoers.

Wisselkoers. Deze was gedurende 1867 en 1868 als volgt:

MAANDEN.	TE BATAVIA OP AMSTERDAM.				TE BATAVIA OP LONDEN.		TE BATAVIA OP CALCUTTA.		TE BATAVIA OP CHINA.		TE BATAVIA OP SINGAPOER.	
	Guldens Nederlandsch courant voor f 100 Indisch courant.				Een pond sterling voor guldens en centen.		100 compagnie ropijen voor guldens.		Een dollar voor guldens en centen.		Een dollar voor guldens en centen.	
	Gouvernement.		Particulieren.									
	1867.	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**
	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.	Guldens.
Januarij	103	101½	103¾	103 à 104	11.65	11.62 à 11.65	119½	114	2.63	2.59 à 2.62	2.64	2.60 à 2.62
Februarij	102½ à 102	101½	102¾ à 103	103 à 104	11.70	11.60 à 11.62½	119½	»	2.63	2.60	2.63	2.61
Maart	101½	102 à 102½ en 101½	102½ à 102¼	103 à 104	11.75	11.65	»	»	2.63	»	2.63	»
April	101½	101½	102 à 102¾	102¾ à 100	11.70	»	»	»	2.63	»	2.64	»
Mei	101½	»	102 à 102½	100 à 100½	11.85	11.90 à 11.92½	120	»	2.64	2.61	2.64	2.62
Junij	101½	»	101¾	100	11.85	11.90	»	»	2.65	»	2.67	2.63
Julij	101½	»	102¼ à 102½	101 à 101½	11.77½	11.82½ à 11.85	»	117	2.65	2.66	2.66	2.67
Augustus	101½	»	103 à 102¾	102 à 103	11.70	11.60	118	»	2.65	2.72	2.66	2.75
September	101½	»	102½ à 102	102½	11.77½	11.65 à 11.60	»	»	2.64	2.61	2.65	2.60
October	101½	»	102½	101½	11.80	11.80	117	»	2.62 à 2.61	2.66	2.63 à 2.62	2.65
November	101½	»	102½ à 102¼	100½	11.82½	11.75 à 11.80	»	»	2.63	»	2.62	2.70
December	101½	»	102½	101¾	11.80	11.75	»	»	2.63	»	2.64	2.65

Het bedrag der door het Gouvernement afgegeven wissels ter voorziening in de geldelijke behoefte der Indische administratie, is reeds hiervoren vermeld in afd. I, § 2.

Van de gelegenheid om door middel van 's lands kassen in Indie gelden boven de f 100 over te maken, werd bij voortduring ruim gebruik gemaakt.

§ 2. *Javasche bank.*

Het jongste op 31 Maart 1869 geëindigde boekjaar dezer instelling was minder gunstig dan de drie voorafgegane, toen achtereenvolgens eene zuivere winst behaald werd van f 615 489, f 1 026 176 en f 966 516, waarvan ter uitdeeling was bestemd geworden f 600 000, f 1 020 000 en f 960 000, terwijl de overwinst van 1868/69 geen hooger cijfer dan f 543 416 bereikte, waarvan voor kosten van aanmaak van nieuw bankpapier gereserveerd werd f 3416, zoodat ter verdeeling overbleef f 540 000, uitmakende over het kapitaal van f 6 millioen, een dividend van 9 ten honderd tegen 16 per cent in 1867/68, 17 per cent in 1866/67 en 10 per cent in 1865/66.

De winst- en verliesrekening over de twee jongste boekjaren wijst voor de verschillende agentschappen, de volgende eindcijfers aan:

HOOFDBUREAU EN AGENTSCHAPPEN.	1867/68.			1868/69.		
	Renten, provisien enz.	Onkosten en afschrijvingen.	Zuivere winst.	Renten, provisien enz.	Onkosten en afschrijvingen.	Zuivere winst.
Batavia.	f 382 560,84			f 298 465,53		
Samarang	251 593,77	f 220 902,69	f 817 225,65	149 819,67	f 310 641,84	f 395 327,40
Soerabaija.	403 973,73			257 684,04		
Padang.	111 757,60	18 764,83	92 992,77	107 590,75	22 602,40	84 988,35
Macassar	60,532,70	12 559,36	47 973,34	56 894,14	12 755,49	44 138,65
Cheribon	14 910,43	5 583,79	9 326,64	12 507,77	6 476,80	6 030,97
Soerakarta . . . . . (a.)	3 947,31	4 271,01	— 323,70	15,380,17	10 259.91	5 120,26
Pasoeroean . . . . . (a.)	3 446,16	4 124,87	— 678,71	17 057,62	9 246,85	7 810,77
	f 1 232 722,54	f 266 206,55	f 966 515,99	f 915 399,69	f 371 983,29	f 543 416,40

a. In het boekjaar 1867/68 werkten beide deze agentschappen slechts ruim vier maanden, als zijnde geopend respectivelijk 25 en 27 November 1867.

N. Gewestelijk algemeen beheer.

Java en Madura.

Europeesch binnenlandsch bestuur. De in 1859 (*Indisch Staatsblad* n°. 102) bij eenvoudig besluit van den Gouverneur-Generaal vastgestelde instructien voor de hoofden van gewestelijk bestuur, de regenten en de districtshoofden op Java en Madura, waarvan de eersten in 1861 (*Indisch Staatsblad* n°. 44) voorwaardelijk van toepassing werden verklaard op de gezaghebbers en residenten in de bezittingen buiten Java en Madura en op allen, die onder hunne bevelen met de uitoefening van burgerlijk gezag belast zijn, zijn, ter wegneming van twijfel omtrent hare algemeene verbindbaarheid en ter voorkoming dat het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der finantien op Java van 9 Januarij 1819 (*Indisch Staatsblad* n°. 16) als steeds van kracht zou worden beschouwd, alsnog in den vorm eener algemeene verordening (artt. 31 en 33 regeringsreglement) afgekondigd bij ordonnantie van 30 Augustus 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 114). Daar echter het Opperbestuur van oordeel was, dat langs dezen weg het voorgestelde doel in zoover niet werd bereikt, dat het reglement van 1819 nog altijd kan beschouwd worden verbindende kracht te hebben, werd aan den raad van directeuren de vraag onderworpen, in hoever dat reglement nog in den tegenwoordigen staat van zaken past. Onder ultimo 1868 was deze aangelegenheid nog in behandeling. Berigten van jongere dagteekening zijn ter zake niet ontvangen. Voor eene wijziging (verklaring) van art. 35 der instructie voor de residenten zij verwezen naar *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 52.

Het regentschap Lamongan (Soerabaija) werd bij Indisch besluit van 6 November 1868, n°. 18, gesplitst in twee contrôle-afdeelingen, waarvan de eene bevat de districten Bengawan-Djero, Tengahan en Goenoeng Kending, de andere het district Lengkir.

Inlandsch bestuur. Uit de van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura ontvangen rapporten betreffende de bezoldiging van de inlandsche hoofden en ambtenaren, zoo als die geregeld is bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 125, blijkt, dat die bezoldigingen, in verband beschouwd met de bij n°. 123 van dat *Staatsblad* ingevoerde bepaling van het getal heerendienstpligtigen voor elk inlandsch hoofd of ambtenaar (waarover zie hoofdst. J, afd. I, hiervoren), over 't algemeen als voldoende kunnen worden aangemerkt.

Bij een besluit van December 1867 werd bepaald, dat de hoofden van gewestelijk bestuur niet mogen overgaan tot splitsing van bestaande dessa's zonder daartoe door de Regering te zijn gemagtigd. Sedert werd bij verschillende gouvernementsbeschikkingen magtiging verleend om eenige gehuchten en dessa's van andere af te scheiden, met andere te vereenigen of in verschillende dessa's te splitsen.

Bij een besluit van Junij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 79) werd, met intrekking van dat in *Indisch Staatsblad* 1852, n°. 15, bepaald, dat voortaan alle voorstellen tot benoeming, verplaatsing en ontslag van inlandsche ambtenaren en hoofden, zoowel op als buiten Java en Madura — die beneden den rang van districtshoofd en die welke geen gezag voeren uitgezonderd — behooren te worden ingediend door tusschenkomst van den directeur van binnenlandsch bestuur.

Als een gevolg der afschaffing van het apanage of ambtelijk landbezit, werden bij eene regeringsbeschikking van 25 Februarij 1867, n°. 27, de landen, genaamd Djamban-Waroe en Sewaka, welke ten jare 1833 in vruchtgebruik waren afgestaan aan de tijdelijke regenten van Tagal en Pamalang, teruggebragt onder beheer van het Gouvernement. Wel was reeds in 1860 de optreding van nieuwe regenten van Tagal en Pamalang benuttigd om dezen voorloopig van het genot der bedoelde landen uit te sluiten, doch eene eindbeslissing was steeds verschoven, in afwachting dat omtrent het landbezit der overige regenten op Java uitspraak zou zijn gedaan.

Na de verheffing in 1863 van de districten Anjer en Tjilegon van het regentschap Serang tot eene afzonderlijke adsistent-residentie, deed zich, vooral in het belang der politie en justitie, meer en meer de behoefte gevoelen aan een vertegenwoordiger van den regent in de nieuwe afdeeling. In December 1867 werd hierin voorzien door de aanstelling van een pateh, aan wien vervolgens een schrijver en twee politiedienaren werden toegevoegd.

In de residentie Krawang werd in datzelfde jaar, als overbodig, ingetrokken het ambt van »kandroean". In 1835 was die betrekking ingesteld voor het houden van toezigt over de levering en betaling van vervoermiddelen in heerendienst ten behoeve van gouvernementsgoederen en reizigers. Langzamerhand is dit toezigt vervallen, daar de dienst zelden meer voorkwam, zoodat de titularissen (één in elk district) grootendeels alleen gebezigd werden om het werk der districtshoofden te verligten.

Chineesch bestuur. De zamenstelling van den Chineschen raad te Batavia, laatstelijk geregeld in 1860, onderging in Februarij 1868 eenige wijziging (*Indisch Staatsblad* n°. 24).

In 't voorgaande hoofdstuk (afd. I, § 4 *a*) is reeds gemeld dat de kapitein der Chinezen in de adsistent-residentie Buitenzorg voor zijne onkosten van administratie en politie voortaan van 's lands wege zal worden schadeloos gesteld, in stede van die te bestrijden door de heffing van hoofdgeld onder zijne aldaar gevestigde landgenooten.

Vreemde Oosterlingen. Bij eene circulaire van Februarij 1867 werden de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura bekend gemaakt met den wensch der Regering, om, even als dit plaats heeft bij de voordragten van inlandsche hoofden en ambtenaren, ook bij het voordragen van personen tot hoofden van vreemde Oosterlingen naauwlettend acht te geven, of door hen ook gebruik wordt gemaakt van opium.

Het toezigt over de Maleijers, Madurezen en Arabieren te Bezoeki was tot vóór korten tijd toevertrouwd aan een Madurees, die den titel voerde van kapitein der vreemde Oosterlingen, met uitzondering der Chinezen. Na den dood van dat hoofd in 1868 gaven de verschillende vreemde Oosterlingen hun verlangen te kennen, om elk onder de leiding hunner eigene hoofden te worden gesteld. Daar het niet noodig werd geacht om die hoofden den titel van kapitein te doen voeren, werd de bovenbedoelde bij besluit van 27 April 1849, n°. 20, ingestelde waardigheid afgeschaft. Sedert is in December 1868 een hoofd der Arabieren benoemd; in het bestuur over de overige Oosterlingen was op dat tijdstip nog niet voorzien.

Buitenbezittingen.

Sumatra's Westkust. Bij eene beschikking van 1 Februarij 1867, n°. 1, werd het vroegere Natalsche landschap Lingo Baijo weder afgescheiden van de afdeeling Mandheling en Ankola en als afzonderlijke koeria teruggebragt onder het gebied van de afdeeling Natal.

Benkoelen. Het personeel bij het binnenlandsch bestuur, tot dusver bestaande uit vijf controleurs (waarvan vier der 1ste en één der 2de klasse), één gezaghebber en één posthouder, werd in Junij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 77), krachtens magtiging des Konings, gebragt op zeven controleurs (twee der 1ste, twee der 2de en drie der 3de klasse).

Palembang. In afwachting eener definitive regeling van het personeel bij het binnenlandsch bestuur in deze residentie, werden bij Indisch besluit van 28 Januarij 1868, n°. 4, twee controleurs boven de formatie tijdelijk ter beschikking van den resident gesteld, ten einde te worden belast met het bestuur der in 1864 en 1866 ingelijfde landschappen Semendo, Makakau en Kesam en Pasoemah. Bij een besluit van 4 Mei 1869, n°. 14, werd voorts, tot aan het tot stand komen eener gewijzigde organisatie, bestendigd de in den aanvang van 1866 (zie het vorig verslag bladz. 12) tijdelijk in het leven geroepen betrekking van adsistent-resident van Lematang-Oeloe en der Pasoemah-landen.

Riouw. De controleurs en ambtenaren ter beschikking bij het binnenlandsch bestuur in de afdeeling Siak maken sedert 1868 met die voor het overig gedeelte der residentie Riouw en onderhoorigheden één kader uit. Van het voorbereiden eener nieuwe organisatie van het besturend personeel in deze residentie is reeds melding gemaakt in hoofdst. C, § 3. In het landschap Assahan der afdeeling Siak werd in November 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 161) voor goed een controleur geplaatst (verg. het vorig verslag bladz. 16). Voor de uitoefening der politie onder de gouvernements-onderdanen en tot handhaving van zijn gezag werd genoemden ambtenaar eenig ondergeschikt inlandsch personeel toegevoegd, waaronder ook een beambte voor commissien en zendingen.

Wester-afdeeling van Borneo. In 1867 werd de grensscheiding geregeld tusschen de rijken Sambas en Mampawa. Daar het bleek dat de controleurspost te Soengei-Doeri kon worden ingetrokken, werd de voor die afdeeling bestemde controleur te Pontianak geplaatst, waar van zijne diensten veel meer partij kon worden getrokken. Inmiddels werd 's Konings magtiging gevraagd en verkregen, om het bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 48, voor de afdeeling Soengei-Doeri toegestaan personeel, gerekend van 1 Januarij 1868, te bestemmen voor de afdeeling Pontianak.

Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. In de afdeeling Amoenthaij kwam bij Indisch besluit van 25 Mei 1867, n°. 51, eene betere regeling van het Europeesch bestuur tot stand, door de plaatsing aldaar van een derden controleur met het noodige inlandsch personeel, aan wien het bestuur werd opgedragen over het uitgestrekt district Amandit, tot dusver behoorende tot de contrôle-afdeeling Alaij en Amandit. In verband daarmede werden van de drie districten Amoenthaij, Negara en Balangan, tot dusver regtstreeks door den adsistent-resident bestuurd, de twee laatste gebragt onder het dagelijksch bestuur respectivelijk van den controleur van Amandit en van dien van Alaij. Daarentegen werd bij hetzelfde besluit opgeheven het ambt van controleur der afdeeling Kween en aan den met het bestuur over die afdeeling belasten adsistent-resident, tevens ambtenaar ter beschikking van den resident en bestemd om met bijzondere commissien te worden belast (zie het vorig verslag bladz. 130), een der ambtenaren ter beschikking toegevoegd.

Kort daarop, en wel bij Indisch besluit van 12 September 1867, n°. 15, is ook het ambt van adsistent-resident voor bijzondere zendingen opgeheven, en zou in het bestuur der afdeeling Kween worden voorzien door de verplaatsing derwaarts van den controleur der districten Riam Kanan en Riam Kiwa (afdeeling Martapoera), welke districten voorloopig zouden overgaan onder het beheer van den oudsten ambtenaar ter beschikking.

De formatie dezer laatsten was tot dusver niet behoorlijk geregeld. In 1864, in verband met den toen nog voortdurenden staat van oorlog, waren vijf ambtenaren ter beschikking op tijdelijken voet in dienst. Vier van hen, achtereenvolgens tot andere betrekkingen geroepen, werden aanvankelijk niet vervangen, voornamelijk omdat in de begrooting voor 1867 te dier zake geen fondsen waren uitgetrokken. Het bleek echter dat zij niet konden worden ontbeerd. Uit dien hoofde werd onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings bij Indisch besluit van 10 Februarij 1868, n°. 9, in afwachting eener algeheele reorganisatie van het bestuur dezer residentie, het getal ambtenaren ter beschikking, bestemd om te worden opgeleid tot controleur in dit gewest, bepaald op vier.

Ter bespoediging van de voorbereiding der bewuste organisatie is in Mei 1868 den resident tijdelijk een buitengewoon ambtenaar toegevoegd om hem behulpzaam te zijn in het ontwerpen der voorstellen, ook wat de herziening van het belastingstelsel aangaat.

Het inlandsch bestuur onderging in 1867 eene uitbreiding door de reeds in 't vorig verslag vermelde splitsing van het Amoenthaijsche district Alaij.

Celebes. In den loop van 1867 en 1868 werden weder eenige regent- en glarangschappen, die voor een zelfstandig bestaan te onbeduidend werden geacht, bij andere regentschappen ingedeeld, en wel in de Oosterdistricten door inlijving van de regentschappen Tanaberoe, Palio-E, Lange-Lange, Lembang, Lemo-Lemo, Barang, het glarangschap Panjikokang, respectivelijk bij de regentschappen Tiro, Gantarang, Wero, Kadjang, Bira, Lamatti, Oedjoeng-Loë; in de Zuider-districten door inlijving van het regentschap Bontolebang bij het regentschap Galesong; in de Noorder

districten door inlijving van de regentschappen Kaloekoea, Ri-Timboro, Boengoro en Laboeadja met het daar aangrenzend landschap Beengo, respectivelijk bij de regentschappen Segeri, Maros, Labakkang en Tjinrana.

Voorts werd het glarangschap Sodiang (Tello) opgeheven en het gebied er van gebragt onder het bestuur van den glarang van Mandjallang, met wiens gebied het vereenigd werd tot één glarangschap.

Bij gelegenheid van het ontslag (in Mei 1869) van den regent van Gantarang (Oosterdistricten) is ook dat regentschap vervallen verklaard en ingelijfd bij het gebied van den regent van Bonea.

Amboina. Aan den adsistent-resident ter beschikking, meer bepaald bestemd tot het doen van reizen, is toegevoegd een controleur 1ste klasse. Het hoofd van gewestelijk bestuur achtte het wenschelijk dezen controleur ook te kunnen belasten met het beheer eener afdeeling, en de controleurs van het binnenlandsch bestuur wederkeerig met het doen van reizen. Dienovereenkomstig is hem magtiging verleend.

Bali en Lombok. Van het voornemen om de eilanden Bali en Lombok tot een op zich zelf staand gewest te verheffen, werd afgezien. Inmiddels was, hangende het daartoe betrekkelijk voorstel aan het Opperbestuur, als maatregel van voorbereiding, de resident van Banjoewangi bij gouvernementsbesluit van 3 Junij 1867, n°. 7, ontheven van de verdere behandeling der gouvernementsbelangen met betrekking tot Bali en Lombok, en met de waarneming dier belangen voorloopig belast de te Boeleleng bescheiden adsistent-resident. Daar echter het Opperbestuur tegen de voorgestelde reorganisatie bedenkingen had, werd bij een besluit van 24 Januarij 1868 de vorige orde van zaken hersteld.

O. Personele verordeningen omtrent landsdienaren.

§ 1. *Burgerlijke landsdienaren.*

a. Europesche.

Benoembaarheid. Bij Indisch besluit van 21 Junij 1867, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 82) werd, in navolging van den regel te dien opzigte in Nederland aangenomen, bepaald, dat bij alle examina, waarop de verordening van 10 September 1864 op het benoemen van ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie van toepassing is, alleen zij tot het afleggen er van zullen worden toegelaten, die bij voldoening aan het examen, ook tot Indisch ambtenaar benoembaar zijn uit het oogpunt hunner nationaliteit.

Het examen bedoeld bij art. 4 der verordening werd in 1868 hier te lande met voldoenden uitslag afgelegd door 26 en in Indie door 11 personen, waaronder respectivelijk 1 en 3 meesters in de regten. Aan het examen in 1869 hier te lande gehouden, voldeden 40 candidaten, waaronder 6 meesters in de regten. Terwijl tot dusver al degenen die in Nederland aan het examen hadden voldaan, terstond ter beschikking van den Gouverneur-Generaal konden worden gesteld, omdat de aanvraag uit Indie hun aantal overtrof, was dit in 1869 niet het geval, zijnde de behoefte in Indie voor zooveel daarin door uitzending uit Nederland viel te voorzien, aanvankelijk slechts geraamd op 20 personen, waaronder zoo mogelijk 10 meesters in de regten. In verband hiermede zijn van het 40tal tot dusver alleen de 20 ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld, die blijkens de ranglijst de hoogste cijfers bij het examen behaalden, zijnde 1 gegradueerde en 19 ongegradueerden.

Het tijdstip voor het in Indie te houden examen is voor 1869 vervroegd. In stede van in December zou het nu gehouden worden in September, en zulks ten einde hen, die na aflegging van het gedeelte A, zich aan het gymnasium te Batavia wenschen te bekwamen voor examen B, in de gelegenheid te stellen om reeds van af 1 October en dus zonder verlies van een gedeelte van den cursus, de lessen te kunnen volgen der afdeeling voor de Indische taal-, land- en volkenkunde aan genoemde inrigting.

De geldelijke voordeelen verbonden aan de uitzending uit Nederland van candidaten voor de burgerlijke dienst in Indie, aanvankelijk alleen voor de jaren 1865 en 1866 geregeld (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 78), werden bij Koninklijk besluit van 15 Januarij 1867, n°. 66 (*Indisch Staatsblad* n°. 73) op denzelfden voet bestendigd.

Bijzondere voorwaarden van benoembaarheid als bedoeld bij art. 7 der verordening, zijn sedert de vroeger medegedeelde (zie het verslag over 1865, bladz. 156), bij Koninklijk besluit van 28 Januarij 1869, n°. 17 (*Indisch Staatsblad* n°. 32) ook vastgesteld voor machinisten en machinistleerlingen bij de gouvernementsmarine in Indie. Tevens werden daarbij omschreven de voordeelen en verpligtingen, verbonden aan het ter beschikking stellen van den Gouverneur-Generaal van candidaten voor deze betrekkingen, bijaldien deze van hier worden uitgezonden. Omtrent het afnemen der bewuste examina werd het noodige geregeld bij Indisch besluit van 8 Julij 1869, n°. 14 (*Javasche courant* van den 13den dier maand).

Overtogt. Bij Koninklijk besluit van 13 Maart 1869, n° 25 (*Indisch Staatsblad* n°. 46) kwam eene belangrijke wijziging (vermindering) tot stand in de uit te betalen vervoergelden bij overtogt voor rekening van den lande van en naar Indie, en wel wat betreft de sommen bepaald voor passagiers der eerste klasse, welke, ook volgens het getuigenis van verscheidene Nederlandsche reederijen, meer bedroegen dan hetgeen gemeenlijk voor dien overtogt op betamelijken voet werd gevorderd. Uit dien hoofde werd, met wijziging in zoover van *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 105, voor de van af 1 Julij 1869 vertrekkenden, de som per hoofd voor transport uit Nederland naar Indie van f 650 tot f 600, en voor transport uit Indie naar Nederland van f 1000 tot f 850 teruggebragt, terwijl tevens, in tegenstelling met de op 1 Mei 1864 ingevoerde, in 1867 bestendigde regeling, welke alleen onderscheid maakte voor kinderen beneden de twaalf jaren, eene afdalende reeks van passagegelden werd aangenomen, zoowel naar mate van de talrijkheid als van den leeftijd der leden van een gezin.

Als een gerief voor de reederijen, tevens medewerkende om voor het geld *voldoenden* overtogt te bekomen, werd bepaald, dat de passagekosten voor de van hier vertrekkende passagiers 1ste klasse, voortaan, in stede van in Indie, in Nederland worden uitbetaald, en wel zoodra het schriftelijk bewijs is geleverd, dat de passagiers met het schip hunner keuze de reis hebben aanvaard.

Tegen verkeerdheden in het aanwenden van passagegelden voor den overvoer van Indie naar Nederland, waarvan de uitbetaling, voor zooveel de passagiers 1ste klasse aangaat, geschiedt aan henzelven vóór het aanvaarden der reis, werden maatregelen genomen bij Indisch besluit van 2 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 116).

Volledigheidshalve verdient nog vermelding:

het Indisch besluit van 25 December 1867, n°. 2 (*Indisch Staatsblad* n°. 173), houdende regeling der voedingskosten voor civile en militaire personen, welke aan boord van Zijner Majesteits schepen en vaartuigen van oorlog en op 'sGouvernements stoomers in de schafting zijn opgenomen;

dat van 15 Maart 1868, n°. 3 (*Indisch Staatsblad* n°. 40), betreffende de klassificatie opzigtens het reglement voor de »teerkosten" aan boord van 's Rijks vaartuigen van oorlog (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 109), van in dienst reizende predikanten en Roomsch-katholijke geestelijken bij overvoer aan boord van zoodanige bodems;

zoomede de Indische besluiten, opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 33, 94 en 132, en 1869, n°. 7 en 22, alle houdende aanvulling van de in 1861 (*Indisch Staatsblad* n°. 10) vastgestelde klassificatie der gouvernementspassagiers bij overvoer met particuliere stoombooten in den Indischen Archipel.

Pensioen. Aanteekening verdient eene uitspraak van den Hoogen Raad der Nederlanden, dd. 12 Maart 1869, regt doende in hooger beroep, waarbij, met verwerping der voorgedragen exceptie van onbevoegdheid der regterlijke magt om van de vordering kennis te nemen, werd ontzegd de eisch van een eervol ontslagen gouvernementsambtenaar, om uitbetaling eener som gelds ter zake van, naar zijn beweren, hem over zeker tijdvak toekomend, doch niet uitgekeerd pensioen. De Hooge Raad oordeelde, dat volgens het reglement op het verleenen van pensioenen aan burgerlijke ambtenaren in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1837, n°. 50), *ontslag met regt op pensioen*

moet worden onderscheiden van de latere *toelegging van het pensioen zelf;*" dat de bewoordingen in het besluit van eervol ontslag »*met behoud van regt op pensioen*", slechts in zich sluiten toekenning van het regt op pensioen, niet het toeleggen van een bepaald, met een aangewezen tijdstip aanvangend pensioen, en dat, waar dit laatste over de bij de vordering vermelde jaren niet bewezen is, de titel ontbreekt, waarop zij behoort te rusten.

Eene andere quaestie op het stuk van pensioenen, door den Indischen regter in 1868 beslist, betrof de vraag, of de regterlijke magt bevoegd is kennis te nemen van eene vordering tegen het weduwen- en weezenfonds tot uitbetaling van pensioen. De vordering was ingesteld door de weduwe van een ambtenaar, die in het genot van pensioen was gesteld geweest, maar dat genot had verloren door het aangaan van een tweede huwelijk, dat echter door echtscheiding was ontbonden; ten gevolge van die ontbinding beweerde nu de vrouw wederom in het genot te moeten worden gesteld van het haar vroeger als weduwe van eenen burgerlijken ambtenaar toegekend pensioen. Van de zijde der directie werd aangevoerd, dat de regter onbevoegd was om van de zaak kennis te nemen, omdat het bij algemeene verordening vastgestelde reglement voor het fonds (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 93) in art. 58 bepaalt, dat op al de voorkomende zaken, omtrent welke bij het reglement bepalingen zijn gemaakt en de beslissing niet aan den Gouverneur-Generaal is voorbehouden, behoudens beroep aan den landvoogd, beschikt wordt door het bestuur van het fonds. Het Hooggeregtshof was echter van oordeel dat het beweerde regt om op grond van de bepalingen van het reglement uit het fonds een pensioen te genieten, daarstelt eene schuldvordering en bij gevolg is van zuiver burgerregtelijken aard, zoodat de kennisneming van de ingestelde vordering, krachtens art. 78 regeringsreglement, bij uitsluiting behoort tot de regterlijke magt (arrest van 21 Junij 1868).

Na verkregen magtiging des Konings werden bij ordonnantie van 22 Mei 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 72), behoudens eerbiediging van verkregen regten, van deelgenootschap aan het genoemde weduwenfonds uitgesloten advokaten, procureurs, notarissen, translateurs en andere personen, die niet uit 's lands kas worden bezoldigd of procentsgewijze tractement genieten uit door hen, ten behoeve van den lande, beheerd wordende gelden.

Commissien. Bij Indisch besluit van 30 April 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 55) werd geregeld het daggeld en de reis- en verblijfkosten toe te kennen voor het verrigten van commissien van toezigt of bevinding ten behoeve van den lande.

Daar die regeling alleen gewaagde van »niet in active dienst zijnde ambtenaren of gepensioneerde ambtenaren en officieren, dan wel particuliere personen", zonder onderscheid van landaard, werd zij bij een later besluit (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 3) verklaard alleen van toepassing te zijn op Europeanen en met dezen gelijkgestelden, met bepaling dat aan inlanders en met dezen gelijkgestelden slechts de helft van het daggeld wordt uitgekeerd.

Landswoning. Bij Indisch besluit van 9 November 1867, n°. 21 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2067) werd, na raadpleging van den directeur der burgerlijke openbare werken, in beginsel vastgesteld, dat voor zoo veel het belang der dienst niet medebrengt dat voor de betrokken ambtenaren, zoo als o. a. bij de telegraphie en postadministratie, woningen nabij of aan hunne kantoren worden gebouwd, overal in Nederlandsch Indie, waar gelegenheid bestaat om door huur van particuliere woningen voegzaam te voorzien in de huisvesting van Europesche ambtenaren, die aanspraak hebben op vrije huisvesting van landswege, aan zoodanige ambtenaren huishuur-indemniteit zal worden toegekend, in stede van woningen voor hen te bouwen.

b. Inlandsche.

Huisvesting. Ter verdere uitvoering van den in 't vorig verslag (bladz. 127) besproken maatregel der tractementsverhooging van de inlandsche hoofden en ambtenaren op Java en Madura (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 122 en 123), waarmede onder anderen gepaard ging de voorziening van 's landswege in de huisvesting der regenten en districtshoofden, zijn, voor zooveel de woningen van laatstgemelde hoofden betreft, regelen gesteld bij Indisch besluit van 28 Maart 1869, n°. 7. (1) Daarbij is uitgegaan van het tweeledig beginsel, dat de in heerendienst opgerigte en onderhouden woningen als landseigendom moeten worden aangemerkt, en dat de grond waarop die woningen staan, waar die uitdrukkelijk erkend wordt individueel eigendom te zijn, met bewilliging der eigenaren, van dezen moet worden overgenomen tegen taxatieprijs.

Dienovereenkomstig werden al dadelijk 245 woningen van districtshoofden met bijbehoorende erven tot landseigendom verklaard, en voor 21 andere die toeëigening verschoven tot dat de grond waarop zij staan, door den lande zou zijn overgenomen tegen de getaxeerde waarde. Aan diegenen onder de districtshoofden die tot dusver zelven in hunne huisvesting hadden voorzien, ten getale van 52, en wier woningen, mits aan zekere eischen voldoende, na daartoe door de residenten te doene voorstellen, door de Regering zouden worden aangekocht, werd van af 1 October 1867 eene schadeloosstelling voor huishuur toegekend ten bedrage van f 20 's maands. Gelijke vergoeding werd toegedacht aan de bewoners van een 18tal in heerendienst opgerigte doch vervallen woningen, en zulks van de dagteekening (altijd na 1 October 1867) dat zij die woningen hadden moeten verlaten.

Ten opzigte van 19 districtshoofden, niet in de vorenstaande kategorien begrepen, als gehuisvest in gebouwen oorspronkelijk tot andere doeleinden bestemd, of wel omtrent wier huisvesting voor het oogenblik de vereischte gegevens ontbraken, behield zich de Regering latere beslissing voor.

In het algemeen werd overigens bepaald, dat de aan de districtshoofden van landswege te verschaffen woningen in den vervolge niet dan op eenvoudige inlandsche wijze (uit ligte materialen) door de zorg der gewestelijke besturen zullen worden daargesteld, met algeheele uitsluiting van het departement der burgerlijke openbare werken; dat voor die woningen — onder welker aanhoorigheden niet zullen behoeven opgenomen te worden langgars (bidplaatsen) en loemboengs (schuren) — een normaal project zal worden vastgesteld, en dat eene zoo eenvoudig mogelijke regeling zal moeten worden ontworpen met betrekking tot het bouwen, onderhouden en herstellen door middel van aanneming, en subsidiair in daghuur. Voorts werden de residenten van voorschriften voorzien ten opzigte van het onverwijld doen aanbrengen van herstellingen aan zoodanige tot eigendom van den lande verklaarde woningen van districtshoofden, als welke nog in 1869 dreigden onbruikbaar te worden; en eindelijk werd hun opgemerkt, dat voor den bouw van nieuwe woningen de vaststelling van het normaal project zou moeten worden afgewacht, en vervolgens voor het verkrijgen er van in de eerste plaats die districtshoofden zouden behooren in aanmerking te worden gebragt, die genoodzaakt waren geworden de voor hen in heerendienst gebouwde woningen wegens haar vervallen toestand te verlaten en zich tijdelijk behielpen.

Ten opzigte van andere inlandsche hoofden en ambtenaren dan de regenten en districtshoofden, welke personen sedert 1°. October 1867 zelven voor hunne huisvesting hebben te zorgen, werd slechts eene voorziening vereischt voor zoo ver die ambtenaren gehuisvest waren in woningen, in heerendienst opgerigt en onderhouden. Bedoelde woningen nu zullen, volgens de verdere bepalingen van het besluit van 28 Maart 1869, ten bate van den lande in het openbaar aan den meestbiedende worden verkocht, hetzij, *zoo als zij daar staan*, voor zoo veel de gronden niet door anderen worden gerevindiceerd en de Staat er dus over kan beschikken, hetzij *voor afbraak*, als het onzeker is aan wien die gronden toebehooren, een en ander met bepaling dat de eventuele koopers der woningen van de eerstbedoelde kategorie zich later tot de Regering kunnen wenden tot verkrijging van regt van opstal, en die der voor afbraak verkochte woningen, bijaldien zij deze verpligting wenschten te ontgaan, zich kunnen verstaan met hen die geacht moeten worden op de door de gebouwen ingenomen en

(1) Ter loops zij aangeteekend, dat bij een besluit van November 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 154) regelmatigheidshalve alsnog werd verklaard, dat ten gevolge van het aangehaalde *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 122, moest worden beschouwd als vervallen het voorschrift der resolutie van 20 April 1836 (*Indisch Staatsblad* n°. 29), hetwelk het gewoon onderhoud der regentswoningen ten laste bragt der tijdelijke bewoners.

daarbij behoorende gronden bepaalde regten te kunnen doen gelden.

Bezoldiging enz. Bij een besluit van 4 Julij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 55) werd o. a. de bezoldiging geregeld der inlandsche adsistenten en leerling-adsistenten bij de geographische dienst, met aanwijzing tevens van de autoriteiten bevoegd tot hunne aanstelling en ontslag.

Schorsing. Ten einde den strijd weg te nemen, die met opzigt tot de inlandsche officieren van justitie bestond tusschen art. 17 van het reglement op de regterlijke organisatie, krachtens hetwelk een regterlijk ambtenaar alleen door den Gouverneur-Generaal in zijne bediening kan worden geschorst, en art. 35, alin. 2 van de instructie voor de hoofden van gewestelijk bestuur (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 114), krachtens hetwelk deze de onder hunne bevelen staande ambtenaren (waaronder ook de inlandsche officieren van justitie) in de uitoefening hunner functien mogen schorsen, is bij ordonnantie van 1 Mei 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 52) bepaald, dat gezegd art. 35, alin. 2 niet toepasselijk is met opzigt tot de inlandsche officieren van justitie.

§ 2. *Militaire landsdienaren.* (1)

Verpligte diensttijd van officieren. Bij 's Konings besluiten van 2 Junij 1867, n°. 36 en 37 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 2091), werd o. a. wijziging gebragt in het bepaalde omtrent den verpligten diensttijd van aan de Koninklijke Militaire Akademie te Breda en, voor zooveel de geneeskundige dienst betreft, te Utrecht (sedert te Amsterdam) voor de koloniale dienst opgeleide officieren. Dientengevolge is de verpligte diensttijd van *tien* tot *vijf* jaren teruggebragt, doch zal ook ontslag binnen de vijf jaren zijn toegelaten, mits tegen teruggave (het geval van wèl bewezen ligchaamsgebreken alleen uitgezonderd) van alle gelden welke van 's lands wege te hunnen behoeve zijn voldaan wegens kosten van opleiding voor de Indische dienst, uitrusting en overtogt naar de kolonien.

Waarneming van hoogere rangen. Bij beschikking van 22 Julij 1868 werd door den Koning, met ingang van 1 Januarij 1869, ingetrokken de ondoeltreffend gebleken en zelfs verkeerd werkende bepaling van 1861, dat de officier die langer dan éene maand de betrekking van zijnen chef waarneemt, gedurende den tijd der waarneming het tractement geniet van den onmiddellijk volgenden rang.

Activiteitsuniform. Ingevolge daartoe verleende Koninklijke magtiging zal in Nederland door den Minister van Kolonien en in Indie door den Gouverneur-Generaal aan gegageerde onderofficieren, die bij de landmagt in 's Rijks overzeesche bezittingen en kolonien hebben gediend en ridders zijn der Militaire Willems-orde, mitsgaders aan gegageerde adjudant-onderofficieren die geen ridders der genoemde orde zijn, doch bij de koloniale landmagt als dienstdoend officier in functie zijn geweest, wanneer de bedoelde personen daartoe aanvrage doen en ten opzigte van hun maatschappelijk gedrag gunstig bekend staan, vergunning kunnen worden verleend, om den activiteitsuniform van het wapen, waartoe zij hebben behoord, en in den graad, dien zij daarbij laatstelijk hebben bekleed, te dragen; zullende deze vergunning weder kunnen worden ingetrokken, wanneer later mogt blijken, dat de belanghebbenden een gedrag leiden, dat den uniform oneer zou aandoen.

Gelijke vergunning zal ook kunnen verleend worden aan officieren van de corpsen pradjoerits, djaijang secars en lijfwachten-dragonders, wanneer zij na 15jarigen diensttijd de werkelijke dienst met pensioen verlaten of met eervol ontslag uit de dienst gaan (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 106).

Militair weduwen- en weezenfonds. Bij 's Konings besluit van 20 Augustus 1862, n°. 45 (*Indisch Staatsblad* n°. 159), houdende o. a. verpligting tot deelneming aan het fonds voor officieren die een huwelijk aangaan na de dienst reeds met pensioen verlaten te hebben, werd tevens bepaald, dat de voorgeschreven storting in stede van in éens, door hen, behoudens bijbetaling van rente, ook in termijnen zou kunnen worden voldaan. Er was echter niet voorzien in het geval dat een zoodanig officier kwam te overlijden vóór dat de aanzuivering geheel had plaats gehad. Deze leemte werd aangevuld bij 's Konings besluit van 3 November 1866, n°. 72 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 13*a*), door de bepaling dat in zoodanige gevallen het nog aan te zuiveren gedeelte wordt gekweten door korting op het pensioen der weduwe, met staking alsdan der bijbetaling van rente.

Het aangehaalde besluit van Augustus 1862 bevatte tevens bepalingen omtrent de toekenning van pensioen en onderstand aan weduwen en weezen van gepensioneerde officieren, in de gevallen dat laatstbedoelden verzuimd mogten hebben de vastgestelde huwelijks-contributie aan het fonds te voldoen. Aan de nablijvenden, uit huwelijken gesloten na de dagteekening van genoemd besluit werd, overeenkomstig de vastgestelde bepalingen en lasten, pensioen en onderstand uit het gemelde fonds verzekerd even als aan de nagelatenen van gewone deelgeregtigden. Bij 's Konings besluit van 28 Augustus 1869 n°. 12, werd die gunstige beschikking uitgestrekt tot weduwen en weezen, wier echtgenooten en vaders reeds waren gepensioneerd vóór de dagteekening van het meer aangehaald besluit van 20 Augustus 1862, en zulks met opheffing van het sedert 1 Januarij 1863 voor de zoodanigen in 't leven geroepen »hulpfonds voor onverzorgde weduwen en weezen van officieren der landmagt in Nederlandsch Indie," welks kapitaal, in verband hiermede, bij het gewone militair weduwen en weezenfonds werd overgebragt.

Borgtogt. Bij Koninklijk besluit van 22 Junij 1868, n°. 62 (*Indisch Staatsblad* n°. 119), kwam eene aanvulling tot stand van art. 46 van 's Konings besluit van 24 November 1859, n°. 69 (*Indisch Staatsblad* 1860, n°. 26), reeds gewijzigd bij Indisch Staatsblad 1866, n°. 36*a*, en zulks ten einde voor zooveel noodig ook voor borgtogtpligtige officieren de toepassing te verzekeren van het reglement op het stellen van borgtogt door de landscomptabelen (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 98).

Tractementen enz. Volgens de in Indie vigerende administrative bepalingen wordt het tractement aan eene landsbetrekking verbonden, in den regel tot het einde der maand waarin die betrekking is nedergelegd, aan den aftredenden titularis betaald, terwijl de nieuw optredende eerst in het genot daarvan komt met den 1sten der maand, volgende op die waarin hij die betrekking heeft aanvaard. Ten opzigte der verblijfkosten (toelagen) van de in Nederlandsch Indie aan den wal gedetacheerde officieren uit het active corps der Nederlandsche marine bleek de toepassing van dit beginsel bezwaren op te leveren. Hieraan werd te gemoet gekomen bij Koninklijk besluit van 23 Julij 1869, n°. 9, regelende de aanvaarding en nederlegging door de bewuste officieren van betrekkingen aan den wal in Nederlandsch Indie, en de verblijfkosten hun toe te kennen gedurende hun aanwezen op de plaats hunner bestemming vóór de aanvaarding en na de nederlegging van zoodanige betrekking.

Huwelijken. Als bewijzen van gegoedheid ingevolge art. 3 der bepalingen op de huwelijken van officieren van het Oost-Indisch leger (*Indisch Staatsblad* 1853 n°. 69) door 1ste en 2de luitenants vóór het aangaan van een huwelijk over te leggen, waren van inschrijvingen op de grootboeken der nationale schuld tot nog toe alleen geldende die op het grootboek der $2^1/_2$ percents. Hierin werd verandering gebragt bij eene Koninklijke kabinetsbeschikking van 9 September 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 144) houdende magtiging om tot het bewuste einde ook aan te nemen inschrijvingen in eene der andere grootboeken der nationale schuld, mits de renten daarvan niet minder dan f 400 's jaars bedragen.

Sedert, en wel bij eene beschikking van 15 Augustus 1869, is door den Koning zoowel op den Minister van Kolonien als op den Gouverneur-Generaal magtiging verleend om als bewijs van gegoedheid in deze ook aan te nemen notariele acten, waarbij derden van bekende soliditeit zich verbinden om jaarlijks aan den officier, tot dat hij den rang van kapitein zal hebben verkregen, of aan diens aanstaande echtgenoote, eene som van minstens f 400 uit te keeren.

(1) Zie ook in § 1 onder „Overtogt" en „Commissien".

P. Nijverheid.

I. LANDBOUW, BOSCHWEZEN EN VEETEELT.

§ 1. *Java en Madura.*

a. Landbouw.

1°. Op gronden gebleven ter beschikking van de bevolking.

Rijstcultuur en tweede gewassen.

Volgens de bij de directie van binnenlandsch bestuur »met zorg opgemaakte" verzamelstaten der gewestelijke opgaven over 1867 en 1868 — hierachter te vinden als bijlagen AA en BB — heeft de eigen landbouw der bevolking in elk dier jaren schier in alle gewesten zich uitgebreid. Blijkens de aantooning over 1867 waren op Java (de residentie Batavia en de Vorstenlanden uitgezonderd) en in de afdeeling Pamakassan (Madura) in het geheel *meer aanwezig dan in* 1866: 7400 bouws bewaterbare sawahs (1) en 36 600 bouws van den regen afhankelijke velden, doch was daarentegen de uitgestrektheid der ontgonnen wisselvallige berggronden 4900 bouws minder dan in 1866. En volgens de aantooning over 1868 waren *meer aanwezig dan in* 1867: 53 700 (2) bouws bewaterbare sawahs en 94 500 (2) bouws niet-bewaterbare velden, onder welke laatste uitgestrektheid eene meerdere oppervlakte aan berggronden van 7700 bouws.

Beplant werden in 1867 *meer dan in* 1866: met padi 52 400 bouws, waarvan 11 300 bouws bewaterbare sawahs; met polowidjo (tweede gewassen) 7400 bouws. En in 1868 *meer dan in* 1867: met padi 84 900 bouws, waarvan 44 600 bouws bewaterbare sawahs; met polowidjo 46 900 bouws. Het volgend staatje wijst de totalen aan.

SOORT VAN BOUWLAND.	AANTAL BOUWS MET PADI BEPLANT.						AANTAL BOUWS MET POLOWIDJO BEPLANT.					
	1866.		**1867.**		**1868.**		**1866.**		**1867.**		**1868.**	
	1ste aanplant	2de aanplant	1ste aanplant	2de aanplant	1ste aanplant	2de aanplant	1ste aanplant	2de aanplant	1ste aanplant	2de aanplant	1ste aanplant	1ste aanplant
Bewaterbare sawahs. .	1 103 700	36 700	1 121 500	30 200	1 161 100	35 200	24 300	421 400	10 600	421 600	21 700	464 500
Velden van den regen afhankelijk	744 400	800	785 100	1 200	823 400	3 200	275 900	208 300	295 000	210 100	307 100	190 900
	1 848 100	37 500	1 906 600	31 400	1 984 500	38 400	300 200	629 700	305 600	631 700	328 800	655 400
	1 885 600		1 938 000		2 022 900		929 900		937 300		984 200	

Onbeplant bleven 419 100 bouws tegen 375 600 in 1867 en 317 600 in 1866, doch onder deze cijfers is opgenomen eene groote uitgestrektheid gogo- en andere velden, waarvan de beplanting nimmer geregeld, maar naar gelang van meerdere of mindere behoefte plaats heeft. Ook is op dien eigenlijken roofbouw niet zonder invloed het al of niet tijdig invallen van den regenmoeson. De velden welke van den regen afhankelijk zijn en waaronder bedoelde gogovelden behooren, maken dan ook het grootste gedeelte uit van de onbeplant gebleven uitgestrektheid.

Paditeelt. Eenige gewestelijke aanteekeningen met betrekking tot de rijstcultuur volgen hieronder.

In Pasoeroean bedraagt de gemiddelde opbrengst padi per bouw doorgaans tusschen de 40 en 50 pikols, zijnde ruim het dubbele van de gemiddelde productie over geheel Java. Zelfs waren in 1867 in genoemd gewest districten aan te wijzen, waar een bouw van 52 tot 67 pikols opleverde. Een bijna even hoog standpunt heeft de rijstcultuur ingenomen in Bezoeki en Banjoewangi, waar de oogst in den regel een beschot oplevert van bij de 40 pikols per bouw. Ook de residentien Bantam, Preanger regentschappen, Tagal en Probolinggo, ofschoon niet zoo ruim in productie, behooren tot die gewesten waar aan den rijstbouw veel zorg wordt besteed. Op eene algemeen zorgvuldige bewerking der padivelden valt intusschen nog veel af te dingen. De bevolking — zegt de directeur van binnenlandsch bestuur — is over 't algemeen nog niet genoegzaam doordrongen van de waarheid, dat het verkrijgen van gunstige resultaten grootendeels afhangt van de goede bewerking des bodems en van behoorlijke verzorging van den aanplant. In enkele districten van Tagal, in welk gewest de rijstcultuur overigens eene zoodanige uitgebreidheid heeft, dat belangrijke uitvoeren plaats vinden, wordt het gewas telken jare aangetast door eene ziekte, die maar al te dikwerf in meerdere of mindere mate mislukking ten gevolge heeft. Onderscheidene proeven, laatstelijk nog in 1868 (zie lager), zijn genomen om die ziekte te bestrijden, doch zonder goed gevolg.

(1) Blijkens de statistiek der vorige jaren beliep de jaarlijksche vermeerdering van de uitgestrektheid sawah's gedurende 1856—1860 gemiddeld 23 463 en gedurende 1861—1865 gemiddeld 25 345 bouws. Bij onderzoek van het regeringsverslag over laatstgemeld jaar is op het stationaire dezer toeneming gewezen (zitting 1868/69, gedrukte stukken n°. 44, bladz. 11), onder bijvoeging dat welligt ten gevolge der statistieke opneming het cijfer vóór 1864 gegeven, zoo onjuist blijkt te zijn, dat het geen grondslag voor eene vergelijking aanbiedt.

Hieromtrent verdient opmerking, dat in de opgaven nopens de aanwezige uitgestrektheid (besproeibare) *sawah*velden in vroeger jaren veel ongelijkheid heeft geheerscht, doordien voor sommige gewesten nu eens alléén de bewaterbare, dan weder ook de van den regen afhankelijke sawah's onder een en dezelfde rubriek werden opgebragt. Niet zoozeer de statistieke opneming als wel deze omstandigheid is oorzaak, dat de cijfers van vóór 1864 of liever van vóór 1866 zoowel onderling als tegenover de verbeterde statistiek van laatstgenoemd jaar, onderwerpelijk geen juisten maatstaf van vergelijking aanbieden.

(2) Deze buitengewone vermeerdering moet worden toegeschreven aan het benuttigen der uitkomsten van de statistieke opneming in Kadoe, voor welk gewest de cijfers van uitgestrektheid, gelijk zij vermeld staan in de aantooning van 1867, nog algemeen in onopgemeten bouws en in kottahs waren opgegeven. Laat men de gebleken meerderbevinding in Kadoe buiten berekening (ad 35 000 bouws bewaterbare, 8200 bouws niet bewaterbare sawah's en 75 000 bouws andere drooge velden of respectivelijk 103 145 en 315 percent van de vroeger bekende oppervlakte), dan blijft voor de overige residentien eene vermeerdering van 18 700 bouws bewaterbare sawah's en 11 300 bouws drooge velden. Doch ook deze toeneming is niet uitsluitend het gevolg van werkelijke uitbreiding; althans voor Samarang, waar in 1867 slechts 328 en in 1868 slechts 307 bouws natte sawah's werden aangewonnen, wordt thans de uitgestrektheid dezer soort velden »ten gevolge van meer naauwkeurige opnemingen" opgegeven tot een getal van 121 900 bouws tegen 117 000 bouws in 1867.

In Pekalongan, waar gedurende eene reeks van jaren het gedeeltelijk mislukken der oogsten aan een zelfde verschijnsel was toe te schrijven, wendde men ook te vergeefs middelen daartegen aan. Sedert eenigen tijd is dáár die ziekte echter aanmerkelijk aan het afnemen en ofschoon ze ook nu nog niet geweken is, heeft die gunstige verandering toch weder de belangstelling der bevolking in den rijstbouw opgewekt en hare hoop op eene betere toekomst doen herleven.

In Kadoe, waar koffij en tabak op uitgebreide schaal worden aangekweekt, laat de toestand der rijstcultuur te wenschen over, ten gevolge van uitputting van den grond, die op vele plaatsen in den tijd van twee jaren, drie malen beplant wordt. De inlander namelijk wiens aandeel in de velden door toeneming der bevolking langzamerhand kleiner wordt, tracht dat nadeel door dikwijls te planten goed te maken, zonder aan de productive krachten van den grond door bemesting te gemoet te komen.

Ook in Rembang is de toestand der rijstcultuur niet zeer gunstig, ten gevolge van de minder goede hoedanigheid van den grond, van gebrek aan water en — vooral in de afdeeling Bodjonegoro — van te veel water bij zware regenmoesons. Van de aanwezige rijstvelden kan slechts een derde gedeelte met levend water worden besproeid, eene verhouding die in geen ander gewest op Java wordt terug gevonden. Voortdurend wordt dan ook getracht — voegt de resident er bij — om de bestaande besproeijingsmiddelen uit te breiden en te verbeteren, doch op vele plaatsen levert het zeer geaccidenteerde terrein daartegen onoverkomelijke bezwaren op.

Hoedanig gedurende 1867 en 1868 de uitkomsten der rijstcultuur waren in de verschillende gewesten kan blijken uit de boven aangehaalde bijlagen AA. en BB. Schier algemeen was in beide jaren de oogst gunstig, alleen maakte in 1867 Rembang en in 1868 de afdeeling Koeningan (Cheribon) eene uitzondering, doch niet in die mate dat bijzondere voorzieningen van bestuurswege noodig waren. In Rembang, waar zoo als straks gezegd de niet bewaterbare velden de groote meerderheid uitmaken, liep de oogst zeer tegen door het laat invallen van den regenmoeson, en in de afdeeling Koeningan werd zoowel de eerste als de tweede aanplant, door veldmuizen zeer beschadigd.

De vooruitzigten voor 1869 zijn volgens de reeds ontvangen berigten insgelijks gunstig. Daar waar onder ult°. Mei 1869 reeds met het snijden begonnen was, viel de inzameling schier algemeen naar wensch uit.

Het algemeen middencijfer der productie (voor de verschillende residenten dooreen genomen) beliep, berekend alleen over de geslaagde velden, in 1867 $21\,^{78}/_{100}$ en in 1868 $20\,^{8}/_{100}$ pikols padi per bouw, tegen $21\,^{12}/_{100}$ en $20\,^{51}/_{100}$ in 1866 en 1865. De werkelijk beplante, dus ook de mislukte velden tot grondslag nemende, verkrijgt men eene bouwsgewijze opbrengst voor 1865 van $19\,^{3}/_{4}$, 1866 $19\,^{1}/_{5}$, 1867 20 en 1868 $19\,^{3}/_{5}$ pikols.

Het volgende overzigt doet het verschil in productie kennen naar gelang van de onderscheidene soorten van bouwland (over 1865 is dergelijke splitsing niet bekend).

SOORT VAN BOUWLAND.	1866.			1867.			1868.		
	Bouwsgewijze productie (in pikols) met en zonder inbegrip der mislukte velden.		Percentsgewijze verhouding der geslaagde velden tot het cijfer van aanplant.	Bouwsgewijze productie (in pikols) met en zonder inbegrip der mislukte velden.		Percentsgewijze verhouding der geslaagde velden tot het cijfer van aanplant.	Bouwsgewijze productie (in pikols) met en zonder inbegrip der mislukte velden.		Percentsgewijze verhouding der geslaagde velden tot het cijfer van aanplant.
	Met.	Zonder.		Met.	Zonder.		Met.	Zonder.	
Bewaterbare sawahs. .	23^{79}	25	$95\,^{1}/_{2}$	23^{76}	24^{62}	$96\,^{1}/_{2}$	23^{14}	23^{61}	98
Niet bewaterbare sawahs	10^{39}	13^{29}	81	13^{52}	16^{38}	$82\,^{1}/_{2}$	14^{29}	14^{70}	$97\,^{1}/_{4}$
Moeras-sawahs . . .	23^{11}	28^{59}	$85\,^{1}/_{2}$	23^{22}	27^{29}	$85\,^{1}/_{20}$	17^{25}	18^{72}	$92\,^{3}/_{20}$
Tegalvelden (tipars). .	11^{57}	12^{55}	92	13^{83}	14^{18}	$97\,^{1}/_{2}$	11^{25}	11^{73}	$95\,^{19}/_{20}$
Gogo- of bergvelden. .	13^{17}	14^{33}	92	14^{66}	15^{38}	$95\,^{3}/_{20}$	10^{94}	11^{41}	$95\,^{9}/_{10}$

Het

Het gebruikelijk algemeen vijfjarig overzigt vinde hier zijne plaats:

JAREN.	Uitgestrektheid der velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant.	waarvan met padi	Opbrengst dezer velden in pikols padi.	Gemiddeld bedrag der marktprijzen van den pikol padi in de verschillende gewesten.	
	Bouws van 500 vk. Rhijnl. roeden.			Hoogste marktprijzen.	Laagste marktprijzen.
1864.	2 122 911	1 775 639	33 539 400	f 4,37	f 2,62
1865.	2 193 618	1 801 316	35 555 800	4,36	2,50
1866.	2 148 396 (1)	1 848 187 (4)	36 151 300	4,22	2,65
1867.	2 212 306 (2)	1 906 635 (5)	38 643 800	4,09	2,73[5]
1868.	2 313 317 (3)	1 984 530 (6)	39 552 600	3,41[5]	2,30[5]

(1) Hieronder 300 209 bouws beplant geweest met polowidjo als eerste gewas. Van de overige (padi) velden werden 629 747 bouws, na afloop van den padi-oogst, met polowidjo beplant als tweede gewas.

(2) Als voren 305 671. Van de overige (padi) velden werden 631 726 bouws, na afloop van den padi-oogst met polowidjo beplant als tweede gewas.

(3) Als voren respectivelijk 328 787 en 655 344 bouws.

(4) Van deze velden werden nog 37 512 bouws, na afloop van den oogst, voor de tweede maal met padi beplant; de oogst van dezen tweeden aanplant beliep 733 000 pikols, welke hoeveelheid is begrepen onder het cijfer in kolom 4.

(5) Als voren 31 425 bouws, waarvan de oogst beliep 474 700 pikols (eveneens begrepen in kolom 4).

(6) Als voren 38 405 bouws, waarvan de opbrengst ad 246 600 pikols eveneens begrepen in kolom 4.

Aan het verslag van den directeur van binnenlandsch bestuur worden nog de volgende aanteekeningen ontleend:

Bibiet. Voor bibiet of zaadpadi wordt gewoonlijk *padi dalem* gekozen, welke soort in kwaliteit en productie verre overtreft de soorten bekend onder de hoofdbenaming *padi gendjah.* De gemeenschappelijke zaadpadi-schuren (dessaloemboengs), waarvan de oprigting vroeger verpligtend was gesteld (zie het vorig verslag bladz. 137), bestaan bijna nergens meer; de landbouwers bewaren de zaadpadi thans meestal zelf. In sommige streken wordt de bibiet ook wel tegen den planttijd ingekocht. Een gevolg hiervan is, dat dikwijls wegens de hooge waarde, welke de padi tegen dien tijd heeft, de bibiet niet altijd even goed is gesorteerd, waardoor vermenging plaats vindt en verschillende niet op een gelijk tijdstip rijpende soorten dooreen worden geplant. Kan hieruit dikwijls eenig nadeel voortvloeijen, daar tegenover staat het voordeel, veroorzaakt door eene natuurlijke wisseling van zaad over eene geheele landstreek verkregen.

Zaadpadi werd van bestuurswege alleen in 1867 verstrekt aan enkele dessa's in Banjoewangi, welker aanplantingen in 1866 door veldmuizen waren vernield geworden.

In de afdeeling Pamalang (Tagal), waar het padigewas in de districten Pamalang, Tjomallor en Tjomalkidoel sedert jaren door zekere zwamsoort werd aangetast, eene ziekte die zoo als hooger gezegd herhaaldelijk misgewas veroorzaakte, werden voor den oogst van 1868, op kosten van het bestuur, proeven bevolen met de weeking der zaadpadi in kalkwater en eene bemesting der gronden met kalk. De uitkomsten echter hebben niet aan de verwachting beantwoord, daar zoowel het gewas met kalkwater behandeld, als dat op de gewone wijze uitgeplant, door de heerschende ziekte werd aangetast. Men was dan ook tot de overtuiging gekomen, dat de oorzaak der ziekte meer gezocht moest worden in den gebrekkigen waterafvoer, waarin, met het oog op de lage ligging van het meerendeel der aangetaste sawahs, moeijelijk verbetering kon worden gebragt.

Van eene op kleine schaal beproefde kunstmatige bemesting in Pekalongan, door de wortels der padi-plantjes, vóór zij in de velden worden overgebragt, met beenderenasch te omgeven, werden in 1867 uitmuntende uitkomsten verkregen.

Werken in het belang van den landbouw. In de gewestelijke berigten wordt vrij algemeen gewezen op de zeer voldoende zorg, die de bevolking besteed aan het onderhoud harer waterleidingen en dammen. Enkele bijzonderheden met betrekking tot den aanleg of het ontwerpen van nieuwe werken mogen hier nog eene plaats vinden.

Behalve eene leiding in het district Anjer, waardoor ongeveer 500 bouws sawahs van water zijn voorzien geworden, kwamen in 1867 in de residentie Bantam ook twee nieuwe dammen tot stand, beiden in het district Warong-goenong, van welke veel voordeel verwacht werd, omdat de daaraan te verbinden leiding weder gelegenheid gaf tot het maken van kleinere affluenten. Aan eenige dessa's van het district Tjimanok in dezelfde residentie, die bevonden werden, door min doelmatigen aanleg van opdammingen in het Lebaksche, schade te hebben geleden, werd volgens taxatie eene billijke schadevergoeding uit 's lands kas verleend.

Van wege den waterstaat werd in 1868 een stuwdam in de Bantamrivier voltooid, waardoor de Lohoeloe-leiding in het district Serang alsnu aan hare bestemming voldeed.

In de Preanger regentschappen werden in 1867 67 en in 1868 134 bouws tegalvelden in besproeibare sawahs herschapen. Bij voltooijing der nog onder handen zijnde waterleidingen zullen nog 5400 bouws worden aangewonnen. De gegraven leidingen zijn werken van geringen omvang en worden door de bevolking in gemeentelijke dienst verrigt, buiten tusschenkomst van het bestuur.

In Tagal werd onder de leiding van het waterstaatspersoneel zooveel mogelijk voortgegaan met het graven en uitdiepen van eenige afvoerkanalen naar zee, ten einde de streek tusschen Tagal en de grens van het regentschap Brebes van eene betere afwatering te voorzien.

Groot nut werd ondervonden van een zoodanig afvoerkanaal in 1867 in het regentschap Tagal voltooid. In 1868 werd een tweede kanaal gegraven en wel in het regentschap Brebes. Een onderzoek was begonnen nopens de beste wijze van beteugeling der Laijangan-rivier in het regentschap Pamalang.

In Samarang kwamen geene nieuwe waterwerken tot stand, ofschoon onder Demak en Grobogan daaraan behoefte bestaat. In de afdeeling Demak, maar vooral in Grobogan, kan slechts een betrekkelijk klein gedeelte der velden van levend water worden voorzien. Van daar dat die afdeelingen dikwerf bij vroeg invallende droogte aan misgewas blootstaan. Om de jaarlijks terugkeerende vrees voor mislukking van het padi-gewas zooveel mogelijk te keeren, zijn na de ramp van 1849 in eerstgemelde afdeeling de waterwerken te Glapan tot stand gebragt, welke omstreeks zes tonnen gouds hebben gekost. Door deze worden 34 000 bouws (bijna de geheele in Demak aan de natte rijstcultuur dienstbaar gemaakte uitgestrektheid) bevloeid. De last in 1865 verstrekt tot het ontwerpen van partiele besproeijingswerken in Demak, had wegens de niet-goedkeuring van eenige in 1867 aan het departement der burgerlijke openbare werken ingezonden projecten en de daarop gevolgde verplaatsing van den ingenieur die de opnemingen verrigt had, tot hiertoe geen resultaat opgeleverd.

Evenmin was nog door kleinere werken achtervolgd het, om zijne kostbaarheid, in 1865 verworpen plan van een te graven kanaal uit de Loesi-rivier meer bijzonder ten dienste der afdeeling Grobogan. Op grond van een en ander is het genoemde departement in April 1869 aangeschreven de sinds jaren aanhangige onderzoekingen tot verbetering der irrigatie in beide afdeelingen zoo spoedig mogelijk tot een gewenscht einde te brengen.

Ten opzigte der afdeeling Grobogan, waar tot dusver nog geene genoegzame gelegenheid tot het aanleggen van eenigzins afdoende bevloeijingswerken was gevonden, zou tevens moeten worden onderzocht, in hoever aldaar met vrucht zou zijn toe te passen het in enkele afdeelingen van Soerabaija werkende stelsel van irrigatie door middel van wadoeks (reservoirs van regenwater).

Omtrent laatstgenoemde residentie wordt vermeld gevonden, dat onder Lamongan bedoelde reservoirs, tot groot nut van den rijstbouw aanmerkelijk werden vergroot, en dat in de afdeelingen Modjokerto, Soerabaija, Grissee en Sedaijoe aan goede irrigatiewerken over het algemeen nog groote behoefte bestaat.

Voor het maken van een nieuwen dam in de rivier Konto (afdeeling Modjokerto) ter vervanging van één die weggeslagen was, waren fondsen beschikbaar gesteld. Met het graven van het Kabooh-kanaal ten behoeve van den rijstbouw in de districten Modjokasri en Goenoeng Kending waar men thans geheel van den regen afhankelijk is en voor welk werk bij de Indische begrooting 1868 eene belangrijke som was toegestaan, was bij het eind van dat jaar nog geen begin gemaakt. Hetzelfde was het geval met de voorgenomen vervanging door werken van betere zamenstelling van den dam te Sitoebondo (Bezoeki) en de daaraan verbonden sluizen, werken die thans jaarlijks veelvuldige herstelling vorderen zonder genoegzaam aan het doel te beantwoorden. In September 1866 is het onderhoud dezer werken voor rekening van den lande genomen.

In de residentie Kadoe werd in 1868 de groote waterleiding van Senobaijan in de districten Prapak en Magelang in behoorlijken staat gebragt, waardoor een aantal sawahs die in de laatste jaren van den regen afhankelijk waren, thans eene behoorlijke bevloeijing erlangd hadden.

In de residentie Banjoewangi kwam bij het eind van 1867 tot stand een nieuw waterwerk in het noorden van het district Banjoewangi, tot welks aanleg een 60tal bannelingen waren beschikbaar gesteld. De aan dit werk verbonden leidingen verschaffen gelegenheid om ongeveer 1000 bouws sawahs aan te leggen. In 1868 werd eene nieuwe opdamming gemaakt in het district Rogodjampi.

Magtiging werd verleend tot de daarstelling in heerendienst, tegen eene tegemoetkoming voor voeding van 12½ cent per man daags, van een dam en waterleiding in het district Sengoro (Pasoeroean), en tot de aanschaffing van gereedschappen ten dienste van de weder-daarstelling eener te loor gegane leiding in het district Ngoenoet (Kediri) ter benuttiging in den westmoeson van het water uit de Brantas-rivier. Dit laatste werk beloofde de besproeijing mogelijk te maken van niet minder dan 13 300 bouws sawahvelden, waarvan 9100 onder Ngoenoet, 2700 onder Toelong-agong en 1500 onder Wadjak.

Tot uitvoering in geheel onbetaalde heerendienst werd overigens voor zooveel blijkt, geautoriseerd de aanleg van eene leiding uit de rivier Soemberkatawong (Pasoeroean) en van een dergelijk waterwerk in het district Djember (Bezoeki).

Tweede gewassen (*polowidjo*). Omtrent dit voorname bestanddeel van den eigen landbouw der bevolking zijn de gegevens binnen het bereik des bestuurs liggende, zeer onvolledig. Buiten enkele min of meer belangrijke bijzonderheden ten aanzien van de teelt van tabak, indigo en katoen, waaraan lager afzonderlijke hoofdrubrieken worden gewijd, zijn geene andere opgaven bekend dan het algemeen cijfer van aanplant (verg. de gewestelijke opgaven in bijlagen AA. en BB). Blijkens de hierboven ingelaschte zamentrekking beslaat die aanplant ongeveer de helft van de uitgestrektheid aan de padicultuur dienstbaar gemaakt.

Klappercultuur.

Op enkele zeer geringe uitzonderingen na, bestaan nergens geregelde tuinaanplantingen. De boomen staan hier en daar verspreid op de verschillende woonerven dan wel in kleine groepen om en bij de dessa's. De jaarlijksche opgaven nopens den aanwezigen aanplant duiden eene gestadige toeneming aan. In het vijfjarig tijdvak van 1862 tot 1866 verschilde de jaarlijksche toeneming van 870 000 tot 1 294 000. Over 1867 stelt men de vermeerdering, na aftrek als vroeger der verliezen aan gestorven of uitgeroeide, niet meer vruchtdragende boomen, op 964 900 en voor 1868 op 704 500.

Volgens de ontvangen opgaven (ramingen) was het totaal der plantsoenen in de verschillende gouvernementsresidentien van Java en op Madura bij het eind van 1867 en 1868 achtereenvolgens geklommen tot 25 694 000 en 26 399 000 boomen, waarvan omstreeks ⅖ gedeelten (respectivelijk 9 755 000 en 10 249 000) vruchtdragend.

De klapperboom tiert het best in lage en ziltige gronden; vandaar dat de productie in de verschillende gewesten zoo uiteenloopend is. De weinige zorg, die over het algemeen aan deze cultuur besteed wordt, en de schadelijke dieren, zoo als klappertorren, klapperratten en eekhorens die de vruchten vernielen of verteren zijn oorzaken, die de ontwikkeling en de vruchtdraging van den klapperboom belemmeren.

In lagere streken levert een gezonde volwassen klapperboom gemiddeld 's jaars 50 à 60 noten op. In de bergstreken is de productie veel minder, maar het hout van den klapperboom daarentegen vaster en duurzamer.

In de meeste gewesten bepaalt zich de omzet in klappers en olie tot den handel in het klein op de passars. In 7 of 8 residentien maakt de klapperolie een belangrijk artikel van uitvoer uit. De gemiddelde prijzen waren lager dan in 1866, zij verschilden naar gelang der gewesten, in 1867 voor de noten van f 3,26 tot f 8,50 per 100 stuks, voor de olie van f 22,83 tot f 40 per pikol. In 1868 leverde die speling weinig verschil op, alleen voor de noten was toen de hoogste middenprijs f 7,60.

Fabricatie van klapperolie in het groot wordt op Java en Madura nergens gevonden. Bereiding van klapperzeep belooft, in Europesche handen, een tak van nijverheid te worden ter hoofdplaats Pekalongan. De twee ondernemingen aldaar in 1868 in werking, leverden een product dat in den handel vrij gezocht is.

Gewestelijke opgaven nopens de aanwezige klapperaanplantingen, de verliezen en bijplantingen enz. worden aangetroffen in bijlage CC.

Tabakscultuur.

Na de verstrijking met den oogst van 1866 van het eenig overgebleven contract, krachtens hetwelk nog tabak op hoog gezag werd aangeplant, behooren de mededeelingen omtrent deze cultuur thans uitsluitend tot het gebied van den eigen landbouw der bevolking.

Met betrekking tot de ondernemingen voor opkoop en bereiding van tabak voor de Europesche markt plagt in de laatste jaren een overzigt als bijlage te worden overgelegd, bevattende gegevens nopens elke onderneming in het bijzonder. De voor het tegenwoordig verslag ontvangen bouwstoffen behelzen voor zoodanige fabrieksgewijze opgaaf te weinig bijzonderheden. Ter vermijding van noodelooze herhalingen moge men zich daarom bepalen tot de volgende gewestelijke berigten voor 1867 en 1868, die echter voor meerdere ondernemingen de productie slechts bij raming vermelden, daar de afwerking van den oogst tijdens de inzending der gewestelijke rapporten nog niet afgeloopen was Omtrent de teelt voor de inlandsche markt kunnen

door de residenten geen cijfers worden geleverd. Hetgeen deswege in 't algemeen is aangeteekend gevonden, is in de onderstaande berigten opgenomen.

Tagal. Van de 6 in deze residentie bestaande ondernemingen voor de teelt en den opkoop van tabak hadden in 1866 3 en in 1867 slechts 1 (Rangdoedongkal) gewerkt. In 1868 was ook bij deze den opkoop gestaakt. Nopens de productie in 1867 waren te vergeefs opgaven gevraagd.

Samarang. Ook hier was de inkoop merkelijk ingekrompen. Van de 13 ondernemingen waren er in 1867 6 en in 1868 5 in werking. Zij verkregen in eerstgemeld jaar de navolgende productie in Amst. ponden: Tambakan (district Bodja) 40 000, Weliri (district Troeko) 250 000, Penawangan en Wirosari (afdeeling Grobogan), respectivelijk 50 000 en 90 000, Penawangan en Tempoeran (afdeeling Demak) respectivelijk 30 000 en 2 000, te zamen 462 000. En in 1868, welk jaar voor het gewas gunstiger was dan 1867, in de opgegeven volgorde respectivelijk 80 000, 200 000, 60 000, 110 000 en 40 000, te zamen 490 000, zijnde Tempoeran in 1868 gesloten geweest.

Volgens de opgaven van 1866 hadden de bovenbedoelde 6 ondernemingen destijds afgeleverd 492 500 Amst. ponden. De 7 overigen verkregen toen, op 1 na, van welke geen opgaaf ontvangen was, 323 100 Amst. ponden.

De bemoeijenis der ondernemers met de teelt zelve bepaalt zich tot het nagaan van den aanplant en tot het voorstellen aan de planters van die wijzigingen in het schoon- en loshouden van den grond, die men noodig acht voor het welslagen van het gewas. Daarentegen zorgen zij meestal voor zaad (bibiet). De inkoop heeft plaats per bouw of per dozijn bladeren van zekere lengte. Voorschot wordt in den regel niet gegeven.

Japara. De eenige hier gevestigde opkooper, die in 1866 voor 't laatst 50 bouws gouvernements-aanplant had, welke hem 68 750 Amst. ponden afwierpen, zette zijne onderneming voort en verkreeg aan opgekocht product in 1867 en 1868 achtereenvolgens 105 000 en 100 000 Amst. pond, tegen 21 250 in 1866. De betaling (waarop voorschot wordt gegeven), bedraagt 1, 2 of 3 cent per plant. Op behoorlijke verzorging van het gewas wordt van wege den ondernemer het oog gehouden. De boedjangs in de schuren verdienen 20 cent daags.

Rembang. Ten behoeve van de 27 ondernemingen in 1867 in werking, werden in dat jaar met tabak beplant: in de afdeelingen Rembang 240, Toeban 2328, Bodjonegoro 1903 en Blora 304 bouws, te zamen 4775, waarvan verkregen werden respectivelijk 92 000, 941 000, 1 770 000 en 183 000, te zamen 2 986 000 Amst. ponden. De ongunstige weêrsgesteldheid in aanmerking nemende kon de oogst, die gemiddeld kwam te staan op 625 pond per bouw, vrij goed genoemd worden. Gelijke uitkomst ongeveer gaf 1868 toen, ten behoeve van 24 ondernemingen (3 hadden wegens dalende marktprijzen de werkzaamheden gestaakt), in genoemde afdeelingen werden beplant 179, 1354, 1770 en 249 bouws, te zamen 3552, welke opleverden 2 150 300 Amst. ponden of gemiddeld 606 pond per bouw. De oogst van 1866 was gunstiger geweest, deze had voor 23 ondernemingen bedragen 4 187 500 Amst. ponden, of gemiddeld (over 4705 bouws) 890 pond per bouw.

Omtrent de voorwaarden en wijze van inkoop komen de bijzonderheden met die van vorige jaren overeen. De nieuwe betalingswijze per 10 bladeren naar gelang van lengte en kwaliteit, in stede van per plant, vindt meer en meer bijval; zij levert het voordeel op, dat men thans alleen rijpe bladeren in de schuren krijgt, hetgeen vroeger niet het geval was. De opkoop van droogen tabak neemt steeds toe. De ondernemers ondervinden hierbij meer en meer mededinging van de zijde van personen die geen gevestigde onderneming hebben (ontslagen administrateurs, opzieners of anderen, waaronder ook Chinezen meestal als handlangers van Europeanen), welke lieden zich tegen den oogsttijd te midden van den aanplant vestigen, en daar zij minder bijkomende uitgaven hebben te doen en ook geen voorschotten verleenen, veel hooger prijzen kunnen besteden dan de gevestigde ondernemers. De tabaksopkoop op die wijze vindt voornamelijk plaats in de afdeeling Bodjonegoro. Op zeer ruime schaal (de uitgestrektheid is niet bekend) wordt in deze residentie gedreven de teelt van tabak voor de inlandsche markt, waarvoor de weêrsgesteldheid zoowel in 1867 als in 1868 gunstig was te noemen.

Soerabaija. Even als in 1866 werd in 1867 slechts bij 5 ondernemingen product opgekocht en wel bij Telanak 200 000, Modjopait 180 000, Tadji 80 000, Modjosari 30 000 en Ngembang 2500, te zamen 492 500 Amst. ponden tegen 409 500 in 1866. In 1868 zetten slechts twee ondernemers hun bedrijf voort; die van Modjopait welke 75 000, en die van Modjosari die 30 000 Amst. ponden verkreeg. Eerstgenoemde was voornemens de cultuur van tabak te verwisselen tegen suikerrietaanplant. Ook hier vond in 1867 bij meerdere etablissementen met gewenscht gevolg de in den Oosthoek gevolgde bladsgewijze betaling plaats, waardoor de ondernemers meer verzekerd worden van een egaal rijp product. De betaling verschilt, naar gelang van lengte en kwaliteit, van 1 tot 3 cent per 12 bladeren, hetgeen den planters eene verdienste opleverde van f 100 à f 250 per bouw, terwijl de vroegere bouwsgewijze betaling slechts liep van f 80 tot f 200. Voorschotten worden verleend doch in geringe mate. Sommige ondernemers verstrekten ook bibiet, maar dit alleen voor kooltabak.

Omtrent twee ondernemingen, Telanak onder Lamongan en Tadji onder Sedaijoe, wordt (over 1867) opgegeven, dat het dagloon voor het werk in de schuren 20 à 30 cent bedroeg. Tadji had dikwijls moeite in het verkrijgen van werkvolk.

De geheele tabaksaanplant in de residentie Soerabaija wordt opgegeven in 1868 te hebben bedragen 2280 bouws, waarvan de oogst gesteld wordt op 682 500 Amst. ponden.

Pasoeroean. 9 ondernemers, hetzelfde getal als in 1866, zetten in 1867 hun bedrijf voort; een viertal anderen, ofschoon gevestigde ondernemingen hebbende, onthield zich van opkoop. In 1868 vermeerderde het aantal dezer laatsten tot 7, zoodat slechts 2 ondernemers hunne etablissementen geopend hielden. Aanzienlijke verliezen op den oogst van 1867, die zeer belangrijk was (2 300 000 Amst. ponden tegen 1 031 200 in 1866), waren de oorzaak dier terugtreding. De beide ondernemers die in 1868 nog opkochten, verkregen te zamen 290 600 Amst. ponden. De opkoop geschiedt zoowel op het veld als in gedroogden staat.

Probolinggo. Hielden in 1867 zich 8 ondernemers op met den opkoop van tabak ter bereiding voor de Europesche markt, in 1868 daalde dit getal tot 6. Het door hen verkregen product bedroeg ruim 1 000 000 Amst. ponden, waarvan ongeveer $^1/_4$ gedeelte tot pruimtabak werd gekerfd. De alzoo bereide tabak voor de inlandsche markt verkocht men gemiddeld tegen f 100 de 100 pakken (circa 3000 middelsoortplanten). De aanplant van de Djember- of kanari-tabak heeft den kooltabak bijna geheel verdrongen.

Meestal koopen de ondernemers het product te velde op tegen f 16 à f 18 de 1000 planten, terwijl voor schoone partijen soms betaald werd van f 20 tot f 25 en f 30. Bijaldien echter de planten, naar gelang van de grootte van het blad, eerst gesorteerd worden, varieert de prijs van f 18 tot f 30 voor eerste, van f 10 tot f 15 voor tweede en van f 6 tot f 8 voor derde soort. Ook bladeren alleen werden enkele malen tegen die prijzen ingekocht en rekende men dan twaalf bladeren voor één plant. Over 't algemeen was de hoedanigheid van het gewas in 1868 minder fraai, ten gevolge van felle en aanhoudende droogte. Voorschotten op den oogst worden zeldzaam gegeven. Daglooners voor het werk in de schuren worden, behalve tijdens den padi-oogst, steeds in genoegzaam getal verkregen tegen betaling van $33^1/_2$ cent daags; het sorteren geschiedt meest door vrouwen, tegen $^1/_2$ à $1^1/_2$ cent per bos van minstens 50 bladeren. De afvoer van het bereide product naar Probolinggo geschiedt per kar, waarvoor betaald werd f 0.70 à f 1.25 per baal van circa $1^1/_2$ pikol.

In den laatsten tijd was men begonnen in stede van houten of bamboezen, steenen afpakloodsen te bouwen.

Bezoeki. De aanplant van tabak brengt in deze residentie jaarlijks een millioen gulden onder de bevolking. Intusschen is de cultuur voordeeliger voor den planter dan voor den verwerker, uit hoofde van de langzamerhand verminderde waarde van het product op de Europesche markt. In 1868 waren nog alleen opkoopers gevestigd in de afdeeling Bondowosso. Ten getale van 8 verkregen zij van

circa 5000 bouws aanplant eene productie van 2 millioen Amst. ponden, tegen 4 millioen in 1867 en $3^3/_4$ millioen in 1866, toen de gezamenlijke aanplant (ten behoeve van 11 en 9 ondernemingen) respectivelijk werd begroot op 6570 en 4850 bouws.

De ondernemers doen in de nabijheid hunner etablissementen kweekbeddingen aanleggen, ten einde de planters van bibiet te voorzien. Voorschotten worden niet verleend. De betaling geschiedde meestal bladsgewijze en verschilde van $1^1/_2$ tot 3 cent per 10 of 12 bladeren.

Dagloonen loopen uiteen van 25 tot 50 cent.

Banjoewangi. De oogst der eenige in dit gewest bestaande onderneming werd voor 1868 geraamd op 15 000 Amsterdamsche ponden, terwijl de productie van 1867 het dubbel bedroeg. De ondernemers verstrekken zelven de bibiet, en betalen het product in drie soorten naar reden van f 20, f 15 en f 10 per 1000 planten. Aan werkvolk bij de onderneming wordt 30 cent daags te goed gedaan.

Banjoemas. Vooral sedert de vestiging in de laatste drie jaren van Europesche ondernemers tot opkoop van tabak in de afdeelingen Banjoemas, Bandjarnegara en Poerbolinggo wordt door de bevolking van deze afdeelingen en van de aan Banjoemas grenzende afdeeling Poerwokerto veel tabak aangeplant. Bij de beide ondernemingen te Tjendaga en Poerbolinggo werden in 1868 respectivelijk 44 000 en 100 000 Amsterdamsche ponden opgekocht, zijnde nagenoeg het dubbele van hetgeen in 1867 werd verkregen.

Behalve deze twee ondernemers vindt men in Banjoemas ook Chinezen en inlanders die zich met den opkoop van tabak onledig houden, doch de hoeveelheid door hen verkregen kan niet worden opgegeven. De opkoop geschiedt op het veld tegen prijzen naar gelang van de soort, verschillende van f 8, f $10^1/_2$ en f $12^1/_2$ per 1000 planten, benevens f 2 voor het overbrengen naar de schuren. Voorschotten op het gewas worden niet verleend.

In de schuren wordt meestal op taak gewerkt. De kwaliteit van het product wordt gezegd over het algemeen vrij goed te zijn.

Kadoe. De eenige in dit gewest (in de districten Probolinggo, Remameh en Djetis) bestaande onderneming voor den opkoop van uitheemsche tabaksoorten, uit 4 etablissementen en 30 schuren bestaande, verkreeg in 1867 wegens de vroeg ingevallen zware regens, een belangrijk minder product dan in 1866, namelijk 298 000 Amsterdamsche ponden tegen 455 000 in laatstgemeld jaar. In 1868 was het weêr gunstiger en dien ten gevolge de oogst beter, zoodat bij bedoelde onderneming verkregen werd eene hoeveelheid van 570 000 Amsterdamsche ponden, waaronder ook eenige Java-tabak. De planters kunnen bij den afhaal der bibiet, tot zekere hoogte voorschot bekomen; de betaling is bepaald op 2, $1^1/_2$ of 1 cent per plant naar gelang van soort. Werkvolk in de schuren wordt zonder moeite verkregen, het sorteren, bossen enz. is het werk van vrouwen en kinderen en geschiedt op taak, waardoor de verdiensten kunnen klimmen tot 50 cent daags. Mannen worden slechts als vaste werklieden en als mandoors aangenomen en genieten behalve vrije huisvesting, een loon van f 6 's maands en meer.

Belangrijker is in deze residentie de teelt van tabak voor de inlandsche markt. Voornamelijk treft men die cultuur aan in de noordelijke districten Kadoe en Lempoeijang en in de zuidoostelijke districten Probolinggo en Remameh.

De bibiet van den Java-tabak wordt veelal verkregen van kweekbeddingen, aangelegd op de berghellingen aan den voet van den Soembing en den Sindoro; echter worden ook vele landbouwers gevonden, die het zaad op hunne woonerven uitstrooijen en aldus hun eigen bibiet telen.

Het product wordt bijna uitsluitend voor de inlandsche markt bereid en vooral in Kadoe en Lempoeijang door Chinezen, uit deze en andere residentien, opgekocht om verder te worden uitgevoerd. Het aantal dezer opkoopers, meest uit het Pekalongansche afkomstig, bedraagt ruim 300.

De uitgestrektheid der met dezen tabak beplante velden is niet wel op te geven; evenmin als de hoeveelheid van den oogst. Men berekent echter dat alleen in de districten Kadoe en Lempoeijang voor f 1 millioen 's jaars aan tabak wordt verkocht, die grootendeels naar Pekalongan of wel naar Samarang wordt uitgevoerd.

Madioen. In 1867 en 1868 is geen der twee hier gevestigde ondernemingen in werking geweest; een derzelve is zelfs geheel te niet gegaan, zijnde de schuren, bij gemis aan gegadigden tot voortzetting van het bedrijf, voor afbraak verkocht.

De andere onderneming vond een kooper, die echter het tabaksbedrijf tot dus ver niet had hervat.

Kediri. In 1867 en 1868 werkten in dit gewest 15 à 16 ondernemingen voor den opkoop en de bereiding voor de Europesche markt, die achtereenvolgens eene productie hadden van niet minder dan 42 000 en 40 000 pikols of $5^1/_4$ en 5 millioen Amst. ponden. Deze ruime oogsten, in vergelijking met dien van 1866 ten bedrage van 28 200 pikols of $3^1/_2$ millioen Amst. ponden, en de betere prijzen die sommige partijen in 1867 behaald hadden, bragten er in dat jaar toe bij, het vertrouwen in de voortzetting van het bedrijf eenigzins te vermeerderen. De hoedanigheid van het gewas van 1868 gaf intusschen weder een minder gunstig vooruitzigt.

De uitgestrektheid van den aanplant kan niet met zekerheid worden opgegeven, doch wordt, naar eene productie van 5 pikols per bouw, geschat op 8000 bouws, waarvoor alleen aan plantloon, door de bevolking genoten zal zijn f 800 000. De aanplant van tabak voor de inlandsche markt wordt op 4000 bouws begroot.

Madura. De eenige in het district Boender gevestigde onderneming, in 1866 gesloten geweest, kwam in 1867 weder in werking, doch hield reeds in September 1868 op te bestaan ten gevolge van faillissement der eigenaren. Of nog in de eerste maanden van 1868 product is opgekocht, blijkt niet. De opkoop van 1867 verschafte 25 000 Amst. ponden. De betaling was f 13,50 de 1000 planten, vrij in de schuren te leveren.

Voorschotten werden niet gegeven.

Katoencultuur.

Voor de katoenteelt bestaat over 't algemeen geringe neiging. De reden is dat andere tweede gewassen met meerdere zekerheid grootere voordeelen opleveren. De afdeelingen Demak en Grobogan (Samarang) maken hierop eene uitzondering; vooral in het Demaksche wordt het product op groote schaal verbouwd en vindt de bevolking daarin een belangrijke bron van inkomst. De katoen-oogst van 1868 was over 't algemeen gunstiger dan die van 1867. In genoemde afdeelingen bedroeg hij, ondanks de aanplant slechts het 2/3 van dien van 1867 besloeg, namelijk 8050 bouws, 41 500 pikols tegen 37 000 in 1867, zijnde gemiddeld in eerstgenoemd jaar 5 en in 1867 slechts 3 pikols per bouw. De prijs dien men in Samarang betaalde liep, naar gelang van plaatselijke omstandigheden, voor de fijnere soorten van f 15 tot f 30 en voor de gewone van f 5 tot f 15 den pikol. Uitgevoerd werden in 1867 7600 en in 1868 7900 pikols niet alleen naar plaatsen op Java en naar sommige buitenbezittingen maar ook naar Singapoer, China en Siam; in 1868 gingen niet minder dan 4700 pikols derwaarts.

Overigens heeft de katoencultuur de meeste uitbreiding in Rembang en Japara, voor elk van welke residentien in 1867, even als in 1866, een aanplant werd gemeld van 6300 à 6500 bouws, welke uitgestrektheid in 1868 intusschen niet meer dan respectivelijk 5000 en 3100 bouws besloeg. Rembang produceerde in 1867 25 300 en in 1868 19 000 pikols. Japara achtereenvolgens 19 600 en 14 300, dat is dooreen genomen in eerstgemeld gewest telkens bijna 4 en in Japara in 1867 ruim 3 doch in 1868 ruim $4^1/_2$ pikols per bouw.

In de Preanger regentschappen schijnt de katoen doorgaans een ruimer beschot op te leveren, althans de laatste drie jaren leverden eene gemiddelde productie van 8 à 10 pikols per bouw, zoodat in 1867 van een aanplant van 2400 bouws verkregen werden 24 000 pikols en in 1868 van 2280 bouws omstreeks 20 000 pikols. Hier liepen de prijzen in eerstgenoemd jaar van f 25 tot f 30 en in 1868 van f 20 tot f 25 den pikol.

Voor 10 andere gewesten wordt in elk der vaak genoemde jaren achtereenvolgens een aanplant vermeld van te zamen 12 100 en 11 400, doch niet voor allen staat een cijfer van productie uitgetrokken. Slechts is dit het geval voor Madioen waar in 1867 en 1868 9200 en 9000 pikols werden geoogst, en voor Soerabaija, Probolinggo, Peka-

longan, Pasoeroean, Bezoeki en Banjoewangi, waar de gezamenlijke katoenopbrengst achtereenvolgens was 3100 en 5600 pikols. Voor Cheribon wordt, alleen in 1868, de productie geschat op 20 700 pikols of gemiddeld 8 pikols per bouw.

In Krawang, Kadoe en de afdeeling Buitenzorg wordt de katoencultuur gezegd niet te bestaan. Nopens Bantam, Banjoemas, Bagelen en Madura, waar trouwens de teelt van zeer weinig beteekenis is, zijn geenerlei gegevens ontvangen.

Indigocultuur.

Sedert de intrekking der gouvernements-aanplantingen wordt in de residentie Bagelen de indigo cultuur bijna uitsluitend gedreven ten behoeve der Nederlandsche Handelmaatschappij, die een gedeelte der gouvernementsfabrieken in de afdeelingen Poerworedjo, Koetoardjo en Ambal heeft overgenomen en voor den aanplant met de bevolking vrijwillige overeenkomsten sluit.

In plaats van de teelt van stek-indigo, zoo als bij de gouvernements-cultuur gebruikelijk was, poogde de maatschappij de cultuur van Natal-(zaad) indigo in te voeren, met het gevolg dat in November en December 1866 onder Poerworedjo omstreeks 150 bouws van die indigo-soort te velde stond, waarvan echter wegens de schraalheid der planten slechts een gering product (2040 Amsterd. ponden) werd verkregen.

Alhoewel de eerste proef niet als volkomen gelukt kon worden beschouwd, waartoe voornamelijk had bijgedragen weinige bekendheid der bevolking met deze cultuur, scheen de uitslag de planters niet te ontmoedigen. Althans werd voor 1868 de aanplant onder Poerworedjo uitgebreid tot 700 à 800 bouws, doch ook nu met teleurstellende uitkomsten. Eene sterfte openbaarde zich onder het gewas, die zoo zeer toenam dat weldra de aanplant tot op minder dan de helft was teruggebragt. Daar de stek-indigo (die onder Koetoardjo voor een klein gedeelte was behouden geworden) van bedoelde sterfte geheel was vrijgebleven, zijn pogingen aangewend om de teelt er van weer algemeen te hervatten.

Nogtans beliep het door de Handelmaatschappij in 1868 verkregen product, daaronder ook begrepen dat der afdeelingen Koetoardjo en Ambal, waar de aanplant respectivelijk 350 en 150 bouws besloeg, in 't geheel 8200 Amst. ponden, als 7000 pond Natal- en 1200 pond stek-indigo, laatstgemelde hoeveelheid afkomstig van 100 bouws onder Koetoardjo. De productie van 1867 beliep in 't geheel 2970, die van 1866 5000 Amst. ponden.

Het plantloon werd naar het gewas berekend. Voor een pikol stek-indigobladeren werd $83\frac{1}{2}$ cent, voor een pikol Natal-indigobladeren 50 cent te goed gedaan. Gemiddeld per bouw ontving de bevolking in 1867 voor de eerste snede f 40, voor de tweede f 35 en voor de derde f 25, of te zamen f 100. Alleen in Ambal, alwaar de gronden voor de indigo-cultuur niet zoo geschikt zijn en de bladeren dien ten gevolge minder kleurstof opleveren, was de betaling iets minder, namelijk 70 cent voor stek- en $41\frac{1}{2}$ cent voor Natal-indigo. (1)

Ten opzigte van de verdiensten der planters in 1868 wordt gemeld, dat één in de afdeeling Koetoardjo van een aanplant van 4 bouws stek-indigo, gedurende genoemd jaar, 700 pikols bladeren leverde, ter waarde van f 584 of gemiddeld f 146 per bouw.

Voor den oogst van 1869 waren in Bagelen in het geheel aangeplant 2100 bouws, als onder Poerworedjo 600, Koetoardjo 1200, Ambal 300

In de residentie Banjoemas werd aan de teelt en bereiding van indigo sedert de opheffing der gouvernements-cultuur door de bevolking nagenoeg niets meer gedaan. Slechts werden hier en daar op en nabij de woonerven in de dessa's nog enkele zeer onbeduidende aanplantingen aangetroffen, die hoofdzakelijk strekten voor eigen behoefte.

(1) In 't regeringsverslag van 1865 werd melding gemaakt van eene in de afdeeling Keboemen (Bagelen) plaats gegrepen ambtelijke misvatting nopens het tijdstip waarop de indigovelden aan de beschikking der bevolking mogten worden overgegeven. Ter wegneming van den indruk, waartoe deze mededeeling bij onderzoek van 't bewuste regeringsverslag schijnt aanleiding te hebben gegeven, als zoude het feit stilzwijgend zijn voorbijgegaan, zij aangeteekend dat de zaak behoorlijk is onderzocht, en dat na kennisneming van de omstandigheden slechts termen zijn gevonden tot een besluit van berusting.

Ook in Madioen heeft de intrekking der gouvernements indigocultuur grooten achteruitgang van dien tak van landbouw ten gevolge gehad. Intusschen scheen in 1868 weder eenige meerdere lust te zijn ontstaan. Waren in 1867 in 't geheel niet meer dan 111 bouws met indigo beplant geworden, voor 1868 wordt eene gezamenlijke uitgestrektheid van 858 bouws opgegeven. Het product, waarvan de hoeveelheid niet bekend is, was echter van geringe kwaliteit; de verwstof wordt in natten toestand op de passars verkocht en dient uitsluitend voor huisselijk gebruik.

Van andere gouvernements-residentien zijn ten deze geen opgaven ontvangen; over de Vorstenlanden zie men lager de betrekkelijke onder-paragraaph.

2°. Cultures ingevoerd op hoog gezag of ten gevolge van overeenkomsten door het Gouvernement met particuliere ondernemers aangegaan.

Koffijcultuur.

Zooals uit onderstaande mededeelingen blijken kan, ondervond deze cultuur, zoowel bij de Regering hier te lande als in Indie, ook in den laatsten tijd bijzondere behartiging. Nieuwe regelingen te haren aanzien vonden niet plaats in afwachting van het bekende algemeen onderzoek, waaromtrent de Indische overwegingen tot dusver niet zijn beëindigd.

Om dezelfde reden is tot hiertoe verwijld met de uitvaardiging van strafbepalingen tegen het vernielen of beschadigen van gouvernementsplantsoenen en tegen het onttrekken van koffij aan de verpligte levering. Door het Opperbestuur is te dien aanzien, bij eene aanschrijving van Maart 1869, aan de Indische Regering te kennen gegeven, dat de beslissing omtrent de wenschelijkheid en het tijdstip van uitvaardiging van strafbepalingen als de bedoelde, eigenaardig behoort tot de taak van den Gouverneur-Generaal. (1) In overeenstemming met dit beginsel werd tevens ingetrokken de beperkende aanschrijving aan het Indisch Bestuur van November 1866, om nergens tot intrekking van gouvernements-koffijcultuur over te gaan dan na vooraf verkregen magtiging van het Opperbestuur. Bij deze intrekking werd aan den Gouverneur-Generaal opgemerkt, dat alzoo weder in werking trad de bevoegdheid zoo als die vroeger bestond, en het Indisch Bestuur in voorkomende gevallen kan handelen gelijk het met het oog op die bevoegdheid zal meenen te behooren.

Ordeshalve worden de verdere bijzonderheden en beschikkingen rubrieksgewijze medegedeeld.

Aanwezige aanplant. In het regensaizoen van 1867/68 werden te zamen in de 18 koffijplantende gouvernements-residentien van Java ruim 23 millioen boomen bijgeplant, zoodat op ultimo Maart 1868, na aftrek van omstreeks 16 millioen boomen die sedert ultimo Maart 1867 waren afgeschreven, de geheel aanwezige aanplant, blijkens bijlage FF hierachter, geklommen was tot omstreeks $314\frac{3}{4}$ millioen tegen $307\frac{3}{4}$ millioen het jaar te voren. Volgens de vastgestelde raming zou het te planten aantal hebben moeten bedragen 24 435 000, waarvan 13 618 000 tot aanvulling of inboeting en 10 817 000 tot uitbreiding. (2)

Voor den regentijd van 1868/69 werd een totale bijplant vastgesteld van 25 124 000 (3), waarvan ongeveer de helft gerekend werd tot aanvulling of inboeting en de wederhelft tot uitbreiding te moeten dienen. De werkelijke bijplant intusschen beliep 24 399 000 boomen, en daar, in stede van $12\frac{1}{2}$ millioen, slechts 3 413 000 tot uitbreiding konden dienen, was onder ult°. Maart 1869 (vergelijk bijlage GG.)

(1) Hierdoor moge tevens als beantwoord worden beschouwd de vraag met betrekking tot de vaststelling van zoodanige straf-verordening gedaan op bladz. 13 van het rapport der commissie, belast geweest met het onderzoek van het regeringsverslag 1865.

(2) Dat in bijlage Z van 't vorig verslag de aanplant onder ultimo Maart 1867 in stede van $307\frac{3}{4}$ millioen, slechts staat uitgetrokken tot een totaal van $305\frac{1}{2}$ millioen boomen, vindt zijne verklaring in eene thans gebleken onjuistheid, die voor de residentie Kediri door het verzwijgen der aanplantingen onder Trengalek en Blitar, meer dan 2 millioen boomen te weinig deed opgeven.

(3) Bij onderzoek van het regeringsverslag over 1865 is de bemerking gevallen (zie het vorenaangehaald rapport, bladz. 12), dat verzuimd zou zijn de opgaaf der bijplantingen van 1865/1866. Bij deze bemerking schijnt aan de aandacht te zijn ontsnapt, dat de opgaaf inderdaad in het regeringsverslag te vinden is en wel op bladz. 167 aan het slot der betrekkelijke rubriek.

het totaal der plantsoenen gestegen tot $318^1/_4$ millioen boomen.

Niet in alle gewesten heeft in den regentijd van 1867/68 uitbreiding plaats gehad, hetzij in verband met de krachten der bevolking zooals in de Preanger regentschappen, Soerabaija, Japara en Bezoeki, hetzij wegens gemis aan geschikte gronden zoo als in Bantam en Krawang. Wel werd in genoemde gewesten jong plantsoen aangelegd, maar slechts tot voltalligbouding, en dit in de Preanger regentschappen en Soerabaija slechts zooveel doenlijk, wegens het buitengewoon groot aantal boomen dat hier voor afschrijving in aanmerking kwam. In 1868/69 vond meerdere afschrijving dan bijplanting slechts in drie gewesten plaats: Preanger regentschappen, Pasoeroean en Bantam. Voor de Preanger verdient nog vermelding dat in 1867/68 97 000 vroeger afgeschreven oude boomen weder bij de boeken werden ingenomen. Het belangrijkst was de bijplant in Kediri, waar de krachten der bevolking, in verband tot de aanwezige plantsoenen, een aanplant wettigden in 1867/68 van 5 413 000 en in 1868/69 van 5 426 000 boomen tegen eene afschrijving van respectivelijk 133 000 en 1 410 000

Over 't geheel genomen was in de laatste jaren op Java aan de teelt in paggers en kampongs meer uitbreiding gegeven dan aan die in geregelde tuinen. Het jaar 1868 echter maakte hierop eene uitzondering. De uitbreiding gedurende het regensaizoen 1868/69 toch bepaalde zich bijna uitsluitend tot den geregelden tuin-aanplant, die daardoor werd opgevoerd van ruim $174^3/_4$ tot bijna $178^1/_2$ millioen boomen.

Met terugzigt op vroegere gewestelijke opgaven, welker juistheid bij onderzoek van het regeringsverslag 1865 is betwijfeld geworden, nog het volgende:

Vooreerst is in het rapport der commissie van onderzoek gewezen op de onbegrijpelijke afwisseling in de statistiek der plantsoenen voor zooveel de residentien Bagelen en Soerabaija betreft. Terwijl in Bagelen het aantal boomen in geregelde tuinen onder ultimo Maart 1864 plotseling eene aanzienlijke vermeerdering aanwijst, valt te gelijker tijd — zoo wordt opgemerkt — eene nog belangrijker vermindering waar te nemen in de opgaaf nopens het aanwezig getal in paggers en kampongs Hierop kan slechts geantwoord, dat eene verklaring dezer verschillen in de Indische stukken niet wordt aangetroffen Te oordeelen naar de staten der latere jaren, die met de opgaven van ultimo Maart 1864 verband blijven houden, schijnt hier gedacht te moeten worden aan eene herziene rangschikking dan wel aan verbetering van onjuistheden

Daarentegen schijnt het opgemerkte verschil met betrekking tot de statistiek onder ultimo Maart 18 6 der koffijplantsoenen in Soerabaija te moeten worden toegeschreven aan eene in Indie begane schrijffeil Ten onregte toch is bij het cultuurverslag over 1865 het cijfer der boomen in geregelde tuinen uitgetrokken onder de kolom » in bosschen en paggers", en zijn daarentegen de getallen die onder dit hoofd eene plaats behoorden te vinden, verkeerdelijk ter neder gesteld onder de rubriek » in geregelde tuinen". De staat lit. Z, gevoegd bij het jongste regeringsverslag, die weder met de opgaven van vóór ultimo Maart 1866 verband houdt, duidt als van zelve de verbetering aan.

Ten opzigte van Probolinggo trok het de aandacht der commissie, dat het aantal boomen waarvan in 1865 geoogst werd (5 436 000) bijkans even groot was als in 1864 (5 543 000) en dit niettegenstaande de aanplantingen in de districten Phaëton en Djaboong, die ruim ½ millioen boomen telden, in laatstgenoemd jaar waren ingetrokken. De commissie meent » de oplossing van het raadsel" welligt hierin te vinden, dat ondanks die intrekking de boomen niet afgeschreven waren geworden en ook in 1865 daarvan geoogst was. Reeds uit de aanteekening in het regeringsverslag over laatstgenoemd jaar (bladz. 187 der bijlagen) kan blijken, dat deze omstandigheid niet tot verklaring kan dienen: immers uit die aanteekening volgt, dat de Phaëtonsche en Djaboongsche tuinen, ofschoon daaruit wel nog eenig product was verkregen, in 1865 niet meer in de koffijstaten telden. Het aantal boomen waarvan in Probolinggo geoogst was geworden, zou dien ten gevolge (afgaande op de cijfers van ultimo Maart 1863, toen er in genoemde districten in 't geheel aanwezig waren 541 900, waarvan 353 000 vruchtdragende) in 1865 353 000 minder hebben moeten bedragen dan in 1864, terwijl de cijfers, waarop de commissie doelt, slechts eene vermindering aanwijzen van ruim 107 000 boomen; maar bij zoodanige berekening, het behoeft naauwlijks opmerking, verliest men uit het oog, dat in de overige districten der residentie zeer wel toeneming van vruchtdragende boomen kan hebben plaats gevonden, en dat deze toeneming bij een totalen aanplant van ruim 7 millioen boomen, alligt zóó aanzienlijk kan zijn geweest, dat daardoor de vermindering van 353 000 vruchtdragende boomen, voortvloeijende uit gedeeltelijke intrekking der cultuur, tot op 107 000 stuks kon zijn ingesmolten.

Door het vorenstaande vervalt tevens de twijfel der commissie aan de noodzakelijkheid der bedoelde intrekking, voor zoover namelijk die twijfel zich grondde op de aangetoonde gunstige productie van 1 pikol per 122 boomen. Immers blijkt nu dat in deze uitkomst de Phaëtonsche en Djaboongsche aanplantingen *niet* mederekenden. Tot nadere toelichting van den maatregel zij intusschen opgemerkt, dat blijkens eene statistiek over de jaren 1853—1863 onder de 8 dessa's in het district Djaboong geen enkele was die in die elf jaren dooreen genomen 1 pikol had verkregen van 500 vruchtdragende boomen, en dat van de 28 Phaëtonsche dessa's er slechts 3 waren die gedurende dat tijdsverloop 1 pikol van minder dan 500 boomen hadden geoogst. Een tiental dessa's in beide districten waren aan te wijzen, wier tuinen bij doorslag over genoemde jaren, gemiddeld niet meer hadden opgeleverd dan 1 pikol per 7000 à 14 000 boomen.

Uitkomsten. De thans ontvangen uitgewerkte staat over 1867 (bijlage DD) doet zien, dat de oogst van dat jaar in de gouvernementsresidentien van Java (de levering uit de Vorstenlanden, waar het product van de vorsten wordt gekocht, ad 35 230 pikols, daarbuiten gelaten), de middelmatige opbrengst gaf van 882 100 pikols, een cijfer waarmede de voorloopige opgaaf in 't vorig verslag ad 881 000 pikols vrij wel overeenstemt. Die oogst werd verkregen van $233^1/_3$ millioen vruchtdragende boomen, gelijkstaande met eene opbrengst van 1 pikol per 265 boomen.

De oogst van 1868 was bijzonder ongunstig. De aanhoudende droogte in de eerste maanden van 1868 en de daarop gevolgde zware regens hadden een zeer nadeeligen invloed uitgeoefend op de vruchtzetting van den boom en de ontwikkeling der vrucht. Vleide men zich aanvankelijk (zie het vorig verslag bladz. 139) de raming van 600 000 pikols, ten gevolge van bijzondere aanbevelingen tot zorgvuldige inzameling als anderzins, nog eenigermate overtroffen te zien, de uitkomst heeft die verwachting teleurgesteld, zijnde in de gezamenlijke gouvernements-residentien, zoo als de aantooning bijlage EE aanwijst, niet meer dan 554 900 pikols verkregen. Op drie oogsten na, die van 1838, 1849 en 1864 (die slechts 535 500, 450 200 en 412 300 pikols afwierpen) was dit cijfer de laagste opbrengst der laatste dertig jaren.

De jongste tijdingen omtrent den oogst van 1869, loopende tot Julij jl., doen een gewonen oogst verwachten, die in rond getal (buiten de Vorstenlanden) gesteld wordt op 850 000 pikols.

Hoedanig de uitkomsten van 1867 en 1868, ook wat het geldelijke aangaat, zich vertoonen tegenover de drie onmiddellijk voorafgegane jaren, blijkt uit de aantooning hieronder. Onder de daarin opgegeven hoeveelheden en kosten is ook de levering uit de Vorstenlanden begrepen.

JAREN

JAREN.	Getal vruchtdragende boomen waarvan geoogst is (behalve in de Vorstenlanden).	Verkregen hoeveelheid koffij zonder de bij het ledigvallen der pakhuizen bevonden overwigten. — Pikols.	Hoeveelheid koffij in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols.	Gezamenlijke kosten van koffij aan het Gouvernement geleverd.	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan komt, berekend over de geheele hoeveelheid ontvangen koffij tot aan de afscheepakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol. Bruto.	Netto.
1864.	225 956 544	434 240	436 721	f 5 943 036	f 13,61	f 52,34$^{9}/_{10}$	f 44,54$^{3}/_{10}$
1865.	223 261 717	942 123	949 419	12 615 140	13,28$^{1}/_{2}$	53,70$^{5}/_{10}$	45,85$^{6}/_{10}$
1866.	230 101 030	1 088 456	1 094 097	14 768 284	13,49$^{1}/_{2}$	51,07$^{8}/_{10}$	43,54$^{7}/_{10}$
1867.	233 372 384	917 358	920 057	13 141 488	14,28	48,26$^{3}/_{10}$	41,73$^{3}/_{10}$
1868.	234 051 454	586 357	588 616	8 920 851	15,26	41,45$^{7}/_{10}$	35,24$^{6}/_{10}$

Onderhoud. Hieromtrent luiden de jongste berigten als volgt:

In Bantam is gestadige aansporing noodig. In Krawang liet het onderhoud weinig te wenschen over.

Ook in de Preanger regentschappen kon in verband tot de middelen van contrôle het onderhoud bevredigend worden genoemd. Steeds worden de meest geschikte tijdstippen daartoe uitgekozen. Buiten de verhooging van den inkoopsprijs in de laatste jaren (van f 3$^{1}/_{8}$ per pikol in 1858 tot f 6$^{1}/_{2}$ in 1867) heeft mede veel tot tevredenheid der bevolking bijgedragen, dat zij het product in stede van dit in het gebergte te moeten droogen, zoo als vroeger, de boonen thans naar hare kampongs mag brengen om ze aldaar te droogen en te bereiden. Had het vroeger nog al moeite in om de bevolking in den pluktijd naar de tuinen te krijgen, thans is dit, ondanks het bezwaar der afstanden, grootendeels anders, en daar waar de tuinen niet te ver van de woningen der planters liggen en de koffijpakhuizen in de nabuurschap zijn, is de bevolking zelfs met de cultuur ingenomen en ziet men ook vrijwillige aanplantingen doen.

Voor de bevolking van sommige dessa's in Cheribon waren bezwaren gelegen in den verren afstand en het hier en daar hellende terrein, desniettemin heeft het onderhoud over 't algemeen vrij geregeld plaats. De resident van Tagal vermeldt dat de werkzaamheden bij de koffijcultuur in zijn gewest geschieden individueel. In Pamalang wordt de bewerking der gronden, wanneer die vele moeijelijkheden oplevert, echter ook wel door gemeenschappelijken arbeid verrigt. Hoewel het gedurig zuiveren der tuinen minder veelvuldig was dan vroeger, geschiedt dit soms nog meer dan wenschelijk is.

Nopens Pekalongan wordt gezegd, dat de aanplantingen in geregelde tuinen behoorlijk worden onderhouden en verzorgd. Kampong- of paggerkoffij is door de bevolking in het district Sawangan en vooral in Bandar Goemiwang uit eigen beweging reeds veel aangeplant.

Met veel zorg geschiedt het onderhoud der tuinen in de residentie Samarang. Van lieverlede, zegt de resident, leert de bevolking het voordeel kennen van de bemesting van schrale gronden. Van de pagger- en kampong-koffij wordt hier veel werk gemaakt.

In Japara vindt het onderhoud der tuinen naar behooren plaats, hoezeer vrij veel arbeid vorderende door het gedurig opschieten van de alang alang, waarmede de gronden oorspronkelijk waren begroeid. In Soerabaija staat het onderhoud der tuinen onder toezigt van het districtsbestuur, waaronder in Modjosari Kidoel tevens drie zoogenaamde koffij-mantries, die echter sedert de laatste jaren nog met andere werkzaamheden belast zijn. De bosch- en paggerkoffij-aanplantingen zijn dikwerf bezwaarlijk na te gaan door het moeijelijk te genaken terrein en de verspreidheid der aanplantingen. Het voornaamste bezwaar in deze residentie is de ongelijkmatige indeeling der planters. Ten einde hierin van lieverlede eene betere verhouding te brengen, had men de dessa's, die te veel boomen te onderhouden hebben, vrijgesteld van nieuwen aanplant in geregelde tuinen, maar dien uitsluitend opgedragen aan de minst bezwaarde dessa's.

Aangaande het onderhoud in Pasoeroean en Probolinggo luiden de berigten zeer bevredigend, en wordt voor laatstgemeld gewest nog aangeteekend, dat ook aan de paggerkoffij gaandeweg meer zorg wordt besteed.

Minder gunstig wordt berigt nopens het onderhoud der tuinen in Bezoeki en Banjoewangi, ofschoon in laatstgemelde residentie de gegeven bevelen reeds eenige verbetering hadden uitgewerkt. In Bezoeki is op het minder goede onderhoud niet zonder invloed de groote afstand, waarop sommige in vroeger jaren aangelegde tuinen zich bevinden van de woningen der planters.

Van Bagelen en Banjoemas wordt verklaard, dat de aanplantingen naar eisch waren onderhouden en verzorgd. In laatstgemelde residentie is sedert 1863 (zie het verslag over dat jaar bladz. 161) bij wijze van proef, afzonderlijk Europeesch personeel voor het toezigt op de koffijcultuur in dienst. Omtrent de uitkomsten van dien maatregel is alleen aangeteekend gevonden, » dat sedert meer zorg aan het onderhoud der tuinen is besteed, terwijl ook de pluk en bereiding der koffij verbeterd zijn, zoodat men met regt mag verwachten dat de koffijcultuur in Banjoemas voortaan betere resultaten zal opleveren."

De resident van Kadoe berigt, dat voor zoover dit met de plaatselijke omstandigheden was overeen te brengen, de bestaande voorschriften voor de koffijcultuur stipt werden nagekomen. Daarentegen wordt nopens Madioen gezegd, dat over het algemeen het onderhoud nog niet naar behooren plaats heeft, in sommige districten is de belangstelling der planters al zeer gering, en zijn naauwlettend toezigt en voortdurende aansporing noodig; in andere weder wordt te veel en buitendien zeer onoordeelkundig werk gemaakt van het zuiveren van den grond. Intusschen viel in den laatsten tijd eenige verbetering in den toestand der boomen te bespeuren. De resident van Kediri eindelijk berigt, dat het onderhoud op de gebruikelijke wijze plaats had en bestond in het zuiver houden van den grond van schadelijk onkruid, inzonderheid van alang-alang, het bevrijden der koffijboomen van parasiten en het opsnoeijen der schaduwboomen. In het Blitarsche en Kedirische laat het onderhoud nog te wenschen over. De daar aanwezige tuinen, op laag gelegen zandgrond aangelegd, waar het onkruid bijzonder spoedig opschiet, vereischen veel onderhoud en werpen weinig vruchten af.

Kwaliteit. Herhaaldelijk is in de laatste vier of vijf jaren bij de Indische Regering de noodzakelijkheid ter sprake gebragt van eene behoorlijke zorg voor het in stand houden van den goeden naam der Java-koffij. Voornamelijk gaf

daartoe aanleiding de min gunstige beoordeeling der aanvoeren uit den oogst van 1863. Ofschoon naar hetgeen destijds bleek, de oorzaak der mindere kwaliteit moest worden gezocht in omstandigheden van voorbijgaanden en buitengewonen aard, namelijk den zeldzaam grooten oogst en de voor het jaargetijde ongewoon natte weêrsgesteldheid tijdens den oogst, door welk een en ander bereiding, opschuring en afvoer bijzonder hadden geleden, liet de Indische Regering niet na de medewerking der residenten in te roepen om voor den vervolge zooveel doenlijk tegen vertraagden afvoer te waken, en om, waar dit kon, tot eene vervroeging der in de transport-contracten bepaalde tijdstippen van afvoer te komen. In 1866 en 1867 intusschen werden andermaal hier te lande klagten vernomen omtrent achteruitgang in kwaliteit van sommige soorten en het geheel gemis van andere.

Was in de ongunstige vooruitzigten voor den oogst van 1868 reeds aanleiding gevonden tot nadere aanbevelingen aan de gewestelijke ambtenaren in het belang van een waakzaam toezigt in all s wat de gouvernements-koffijcultuur betrof, de herhaling in 1868 van klagten omtrent kwaliteitsvermindering leidde in Januarij 1869 tot eene nieuwe aanschrijving aan de hoofden der koffijproducerende gewesten op Java, houdende aansporing om met alle beschikbare middelen de belangen van dezen tak van landbouw te verzekeren en de waarde van het product tegen vermindering te behoeden. Inzonderheid werd gewezen op den pligt der pakhuismeesters, in de laatste jaren minder streng in acht genomen, om geene andere koffij als eerste soort aan te nemen en te betalen dan behoorlijk uitgezocht en goed gedroogd product. Ook werd tot toezigt aangedrongen op de behandeling der koffij door de transport-aannemers, in het bijzonder ter voorkoming dat voor het vervoer van koffij, zonder genoegzame voorzorg tegen besmetting, gebruik worde gemaakt van emballage, praauwen of karren, welke met zout doortrokken of op eenige andere wijze verontreinigd zijn. Overtuigd dat voor een ordelijken pluk en bereiding van geen ander toezigt heil is te wachten dan van dat der dessabestuurders en van hen die dezen ter zijde staan, deed de Gouverneur-Generaal bij eene aanschrijving van Mei 1869 nog van zijn ernstig verlangen blijken, dat de controleurs te zamen met de betrokken inlandsche ambtenaren geene gelegenheid zouden verzuimen om den ijver der bewuste bestuurders voor de behartiging van 's Gouvernements belangen in deze op te wekken. Ten einde in 't algemeen het pligtbesef in de aangelegenheden der koffijcultuur te verlevendigen, gelastte wijders de Gouverneur-Generaal, dat aan den betrokken hoofdinspecteur der cultures al dadelijk zou worden opgedragen eene telken jare nu hier dan daar te herhalen inspectie der koffijproducerende gewesten, ten einde in loco te onderzoeken of de betrokken Europesche en inlandsche ambtenaren inderdaad overeenkomstig de uitgevaardigde bevelen te werk gaan, van welken maatregel bij wege van spoorslag reeds terstond aan de verschillende residenten werd kennis gegeven. (1)

In zijn jaarberigt over 1868 zegt de directeur van binnenlandsch bestuur met opzigt tot de kwaliteit, dat deze over het algemeen vrij goed was. » In vele residentien", zoo luidt het verder, » werd alleen eerste soort koffij ingeleverd en is in het algemeen slechts weinig inférieure koffij in de pakhuizen ontvangen. De bevolking wendt de mindere soorten veelal voor haar eigen gebruik aan. Voor eene behoorlijke sortering der koffij wordt zooveel mogelijk zorg gedragen. Aanhoudend toezigt is ook hierbij dringend noodig. In de residentie Cheribon viel veel aan te merken op de afpakking en zakking door den aannemer. Een der oorzaken van den kwaliteits-achteruitgang der koffij in de residentie Madioen moet, volgens den resident, behalve in de hoogst gebrekkige bereidingswijs, die door den inlander gevolgd wordt, gezocht worden in de omstandigheid dat de koffij niet, zoo als elders veelal plaats vindt, terstond in zakken wordt gedaan, maar langen tijd in de binnenlandsche pakhuizen en verzamelplaatsen ongezakt blijft opgeschuurd, ten gevolge waarvan ze aan het broeijen raakt en, aan verschillende invloeden blootgesteld, eindelijk haar eigenaardige groene kleur tegen eene rosachtig witte verwisselt."

In het laatst van 1868 is over de toen bestaande oorzaken der klagten omtrent mindere kwaliteit eene briefwisseling met de Nederl. Handelmaatschappij geopend, welke, behalve tot nieuwe aanbevelingen aan het Indisch Bestuur, ook geleid heeft tot eene aanschrijving aan genoemd handelsligchaam om van tijd tot tijd omtrent de bevinding der voor de gouvernements-veilingen onderzochte partijen Java-koffij te berigten. Ter voldoening daaraan is omtrent de vijf eerste veilingen van 1869 het navolgend rapport ontvangen. Over het algemeen — zoo berigt de Maatschappij — gaven de in die veilingen aangeboden partijen weinig stof tot klagen, ofschoon onder een paar hoofdsoorten (Malang en Tenger) somtijds, hoezeer niet altijd, miersche en enkele malen, geilsmakende partijen voorkomen, waartegen alleen door een onderzoek van deskundigen op de plaats der inzameling zou te waken zijn. De Demerary-aard koffij wordt als goed beoordeeld. Tjilatjap-koffij wordt mooi genoemd, hoezeer soms vermengd met beschadigde boonen, waarschijnlijk het gevolg van vochtige pakhuizen en langdurig transport. Ten aanzien der West-Indie-aard Java-koffij is op te merken dat van die soort wel partijen voor het Gouvernement worden aangebragt, doch de naar West-Indische wijze bewerkte meer aan den particulieren handel komt, hetgeen betreurd wordt met het oog op eene gewenschte sortering der gouvernements-veilingen. In de kwaliteit der Tagal-koffij (zoogenaamde spekaard) wordt verbetering opgemerkt. Door naauwkeurig uitzoeken der onzuivere boonen zal die soort haren vroegeren roem kunnen terug verkrijgen. Het Kadoeproduct blijft voortdurend zeer goed voldoen. Van dat uit Pekalongan eindelijk werd de boon doorgaans zeer goed bevonden, doch werden daaronder somwijlen onzuivere boonen aangetroffen, die aan de beoordeeling van geheele partijen nadeelig waren.

Met deze beoordeeling en beschouwingen is de Gouverneur-Generaal, ten vervolge op de mededeeling van vroegere bevindingen, in wetenschap gesteld. Vermelding verdient nog dat zich in 1867 te Samarang eene commissie vormde, die zich indirect de verbetering van de kwaliteit der Java-koffij ten doel stelt. Ten behoeve der door haar in te stellen onderzoekingen verleende de Regering, op verzoek van het Samarangsch genootschap tot bevordering van landbouw en nijverheid, in Junij 1867 magtiging tot het verstrekken van monsters uit verschillende residentien, met aanduiding van de pakhuizen en van de hoogte (boven zee) der tuinen, waaruit het aldaar geleverde product afkomstig is.

Transport. Het transport van de koffij van de dessa's of bereidingsplaatsen naar de inkoop- of binnenlandsche pakhuizen geschiedt door de bevolking zonder genot van eenige betaling. Alleen in de residentie Japara en in de afdeeling Patjitan der residentie Madioen ontvangt zij daarvoor, over den meerderen afstand dan vijf palen, een transportloon bekend onder den naam van paalgelden. (1)

Van de binnenlandsche pakhuizen naar de algemeene of strandpakhuizen wordt de koffij door aannemers vervoerd, echter in de Preanger regentschappen slechts voor zooveel betreft het product van een viertal districten onder Soemedang, zoomede (doch alleen over een eindgedeelte van het traject namelijk van af het doorvoerpakhuis Singaparna) van de koffij uit twee districten van Bandong, het geheele regentschap Limbangan en het westelijk gedeelte van het regentschap Soekapoera. Overigens geschiedt in deze residentie het transport uit de inkoop- naar de algemeene pakhuizen allerwege door de bevolking met eigen pedatties en buffels tegen een loon van 2 1/2 cent per pikol en per paal.

Over het algemeen voldeden gedurende 1867 en 1868 de transport-aannemers behoorlijk aan hunne verpligtingen Drie echter maakten hierop in 1867 eene uitzondering,

(1) In het regeringsverslag over 1865 werd melding gemaakt van de aan de bevolking in de Preanger regentschappen en in Tagal verleende vergunning om haar koffijproduct in stede van in gemeenschappelijke droogschuren in de dessa's te bereiden. Omtrent de wijze waarop over het al of niet gebruik maken van deze vergunning wordt beslist, en omtrent de gevolgen der vergunning zijn, blijkens het rapport nopens het bewuste regeringsverslag, van de zijde der Staten-Generaal enkele vragen gedaan, waarop het antwoord van de Indische Regering nog wordt te gemoet gezien. (verg. overigens het hooger vermelde onder: *Onderhoud*). Intusschen verdient aanteekening, dat over het algemeen gemeenschappelijke bereiding minder in zwang is dan bereiding in de dessa's In een onlangs ontvangen advies van den Raad van Nederlandsch Indie wordt namelijk de verklaring gelezen, dat de bereiding vrij algemeen plaats vindt individueel en aan de respective woningen der betrokkenen

(1) Deze bijzonderheid heeft bij onderzoek van het regeringsverslag 1865 de aandacht getrokken in verband met de omstandigheid dat in 1858 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad n°. 506*), de toekenning van dergelijke paalgelden is ontraden. Omtrent de vraag ter zake gedaan, wordt uit Indie nog antwoord te gemoet gezien.

namelijk in Madioen, in Kadoe en in de afdeeling Bondowosso (Bezoeki). Aanvankelijk meende de Regering tegen den eerstbedoelde, wiens contract (voor het vervoer van Madioen naar Soerabaija) eindigt in 1872, eene regtsvordering in te stellen tot ontbinding der overeenkomst, doch ter voorkoming van stilstand ook in den opvoer van zout, werd van dit voornemen afgezien en besloten om telkens, zoodra de aannemer in gebreke blijft, overeenkomstig de termen van het contract, voor zijne rekening af te voeren. Het contract met den aannemer in Kadoe betreffende het vervoer van en naar de verschillende plaatsen in Samarang en Kadoe, verstreek bij het eind van 1867. Bij heruitbesteding, op eenigzins gewijzigde voorwaarden, is het bedoelde transport aan een nieuwen aannemer gegund, wel is waar tegen hoogeren prijs ($4^{32}/_{100}$ cent per pikol en per paal in stede van $3^1/_4$ cent, zoo als tot hiertoe werd te goed gedaan), maar met meer waarborgen voor eene geregelde werking van het contract.

Betaling. In overeenstemming met den in 1858 aangenomen maatstaf voor de berekening der jaarlijks aan de koffijplanters toe te kennen betaling naar de marktwaarde van het product, werd voor elk der jaren 1867 en 1868 de inkoopsprijs voor de op Java aan het Gouvernement te leveren koffij bepaald op het maximum van f 13 per pikol. Naar denzelfden maatstaf was, op grond van de lage marktprijzen in 1867 en de eerste maanden van 1868, bij de ontwerpbegrooting van 1869 gerekend op een normaalprijs van f $12^1/_2$ per pikol. In verband echter met het bij de begrootingswet toegestane hoogere crediet, werd in 't laatst van 1868 de Gouverneur-Generaal door den Koning gemagtigd om, indien hij dit na raadpleging van de autoriteiten in Indie noodig mogt oordeelen, voor het jaar 1869, afwijkende van de in 1858 door den Koning goedgekeurde norma agendi, de betaling van de koffij op dezelfde hoogte als in 1868 te houden. Van deze magtiging werd door den landvoogd, die inmiddels reeds zijnerzijds omtrent eene afwijkende prijsbepaling met het Opperbestuur in overleg was getreden, gebruik gemaakt bij ordonnantie van 3 Februarij 1869 (*Indisch Staatsblad* n°. 15), en is dienvolgens voor 1869, behoudens de gewone afwijkingen (voor de Vorstenlanden, de Preanger regentschappen, enz.) de prijs van f 13 behouden gebleven. Tevens ging de Gouverneur-Generaal bij die gelegenheid over tot het alsnog afkondigen van het Indisch besluit van 13 November 1864, n°. 7, regelende de prijsbepaling voor mindere soorten van koffij, door afschaffing der beoordeelingscommissien en aanneming als vaste prijs van de helft der jaarlijks voor goede koffij vast te stellen betaling (vergelijk het verslag over 1864, bladz. 149).

Later is door het Opperbestuur besloten om voor 's hands, in afwachting van de regeling der koffijaangelegenheden in het algemeen, de prijsbepaling niet verder te herzien en dus den normaalprijs op f 13 per pikol te laten.

Veilingen. De omstandigheid dat van de beide koffijveilingen die sedert 1862 jaarlijks op Java plaats hebben, de eerste (in September) steeds een minderen middenprijs opbragt dan de tweede (in December), deed in den loop van 1868 de vraag rijzen, of voor dit verschijnsel eene oorzaak bestond, die tot verandering in de bepaling der tijdstippen van den verkoop zou moeten leiden. Ofschoon de oorzaak gedeeltelijk hieraan was toe te schrijven, dat in de December-veilingen ook Preanger- en Pasoeroeankoffij verkocht plagt te worden, welke soorten hoogere prijzen bedingen dan de Samarang- en Kadoe-koffij, die uitsluitend in de September-veilingen wordt gebragt, meende men als hoofdreden van het verschil te moeten aanmerken, dat de koffij in September nog versch en groen is, terwijl het in December in veiling gebragte product de op de markt niet gewilde groene kleur reeds gedeeltelijk heeft verloren. Een en ander heeft aanleiding gegeven, dat in het tijdstip der veilingen voor 1869 voorloopig deze wijziging is gebragt, dat nu de geheele hoeveelheid van 50 000 pikols ten verkoop is aangekondigd tegen December. Eene andere reden tot wijziging der Indische veiling-tijdstippen voor het vervolg, en waarop bij de regeling der data voor 1870 zal worden gelet, was hierin gelegen, dat de tot dusver aangenomen maanden zamentreffen met den tijd der hoogste vrachten, hetgeen nadeelig op de prijzen werkt. In de veronderstelling eener mogelijke vervroeging der veilingstijdstippen van 1870, ook voor de suiker, is de Gouverneur-Generaal tijdig bekend gemaakt met de hoeveelheid gouvernements-producten in het aanstaande jaar in Indie aan de markt te brengen. Ten opzigte van de koffij is het cijfer van 50 000 pikols voor alsnog behouden.

Aan den *onderhandschen* verkoop van koffij bij kleine hoeveelheden voor dagelijksch gebruik, in 1833 (*Indisch Staatsblad* n°. 7) toegestaan ten gerieve van het publiek in het binnenland en op die kustplaatsen, waar in den handel geen koffij verkrijgbaar was, werd bij een besluit van December 1867 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2085) een einde gemaakt, als niet overeen te brengen met art. 15 der comptabiliteitswet.

Ten vervolge op de aantooningen in 't vorig verslag, betreffende de uitkomsten der gouvernements-koffijveilingen in Nederland en op Java, volgt hier eene soortgelijke driejarige opgaaf, aanwijzende de uitkomsten van 1868 in vergelijking met die der beide voorafgegane jaren. De reeds bekende (Nederlandsche) veilingen van 1869 zijn mede opgenomen (1).

Voor eene recapitulerende opgaaf der veilingen van 1867 en 1868 in Nederland, zij verwezen naar de algemeene aantooning, behoorende bij hoofdstuk M van dit verslag (bijlage V).

(1) Zie voor geheel nieuwe bijzonderheden omtrent de statistiek der koffijveilingen, de toelichtingen bij de ontwerp-Indische begrooting voor 1870, raming der middelen in Nederland.

Veilingen in Nederland.

	Februarij.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Augustus.	September.	October.	November.
1866.									
Hoeveelheid in pikols.	76 493	77 039	77 885	14 979	40 527	122 126	120 399	130 422	138 750
Opbrengst per pikol { bruto	f52,28$^6/_{10}$	f54,10$^2/_{10}$	f53,03$^1/_{10}$	f48,29$^5/_{10}$	f48,47$^1/_{10}$	f52,30$^3/_{10}$	f50,41	f50,74$^2/_{10}$	f49,35$^4/_{10}$
Opbrengst per pikol { netto	44,56$^4/_{10}$	46,19$^9/_{10}$	45,36$^3/_{10}$	40,74$^2/_{10}$	40,77$^6/_{10}$	44,92$^6/_{10}$	42,86$^1/_{10}$	43,50$^1/_{10}$	42,22
1867.									
Hoeveelheid in pikols.	166 897	52 393	49 029	66 410	115 306	87 118	119 767	123 383	100 698
Opbrengst per pikol { bruto	f49,89$^5/_{10}$	f49,22$^3/_{10}$	f49,15$^8/_{10}$	f49,34$^1/_{10}$	f48,11$^6/_{10}$	f48,79$^9/_{10}$	f47,09$^1/_{10}$	f46,25$^5/_{10}$	f47,47$^1/_{10}$
Opbrengst per pikol { netto	43,16$^7/_{10}$	42,62$^9/_{10}$	42,34	42,83$^5/_{10}$	41,62$^6/_{10}$	42,17$^3/_{10}$	40,50$^6/_{10}$	40,10$^7/_{10}$	41,06$^1/_{10}$
1868.									
Hoeveelheid in pikols.	127 304	69 391	72 636	72 699	84 482	119 829	115 752	105 037	75 481
Opbrengst per pikol { bruto	f43,44$^8/_{10}$	f44,00$^5/_{10}$	f44,01$^6/_{10}$	f46,79$^6/_{10}$	f44,00$^6/_{10}$	f40,70$^4/_{10}$	f39,01$^6/_{10}$	f41,20$^7/_{10}$	f46,07$^4/_{10}$
Opbrengst per pikol { netto	37,34$^2/_{10}$	37,72$^7/_{10}$	37,61$^1/_{10}$	40,45$^5/_{10}$	37,89$^4/_{10}$	34,56$^6/_{10}$	32,96$^9/_{10}$	35,18$^7/_{10}$	39,78$^1/_{10}$
1869.									
Hoeveelheid in pikols.	94 681	62 283	61 040	60 231	24 725	69 879			
Opbrengst per pikol { bruto	f45,14$^7/_{10}$	f47,10$^5/_{10}$	f52,18$^1/_{10}$	f46,94$^3/_{10}$	f50,32$^6/_{10}$	(*a*) f44,70			
Opbrengst per pikol { netto	39,21$^3/_{10}$	41,31$^8/_{10}$	46,97$^4/_{10}$	41,00$^7/_{10}$	44,41$^8/_{10}$	(*a*) 38,70			

(*a*) Deze cijfers berusten nog op voorloopige opgaven.

Veilingen op Java.

	Septemberveiling (25 000 pikols).		Decemberveiling (25 000 pikols).		TOTAAL.	
	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
1866. . . .	f 959 580,00	f 38,38	f 1 023 760,00	f 40,95	f 1 983 340,00	f 39,665
1867. . . .	865 990,00	34,64	946 400,00	37,855	1 812 390,00	36,25
1868. . . .	774 710,00	30,99	793 170,00	31,725	1 567 880,00	31,355

Suikercultuur.

De volgende bijzonderheden omtrent de in 1867 en 1868 verkregen resultaten, zoomede omtrent hetgeen, buiten de jongste mededeelingen (zie het vorig verslag bladz. 146 en volgg.), in 1867 en later ten aanzien van deze cultuur nog belangrijks is voorgevallen, zijn hoofdzakelijk ontleend aan berigten van den directeur van binnenlandsch bestuur.

Uitkomsten. Werd reeds in 't vorig verslag nopens de uitkomsten over 1867 gunstig berigt en de totale productie gesteld op 2 068 000 pikols, waarvan aan het Gouvernement geleverd 1 020 000, de thans ontvangen afgesloten aantooning, hierachter te vinden in bijlage H H, bevestigt deze opgaaf in zoover, dat de oogst in ronde cijfers blijkt te hebben bedragen 2 017 000 pikols en de levering 1 018 000. Niettemin bleef de productie nog altijd het cijfer van vorige jaren overtreffen, zoowel op zich zelf als in verhouding tot de uitgestrektheid van den aanplant. Voor al de 14 gewesten dooreen genomen werd gemiddeld 50$^{42}/_{100}$ pikols per bouw verkregen tegen 47$^{64}/_{100}$ in 1866 (tot dus ver het hoogste algemeen middencijfer, het meest genaderd in 1860, toen dooreen gerekend 45$^{67}/_{100}$ pikols per bouw werden gemaakt).

Nog eenigzins gunstiger waren de uitkomsten van 1868. Zoo als wordt aangetoond in bijlage J J, bedroeg de gezamenlijke productie 2 027 000 pikols, of gemiddeld 51$^{15}/_{100}$ pikols per bouw, waarvan door de fabrikanten aan den lande verschuldigd 1 025 000.

Eene berekening der verhouding van het geleverde aan het Gouvernement tot de gezamenlijke productie over de laatste vijftien jaren geeft voor 1854 63.2 per cent, 1855 64 8, 1856 58.6, 1857 56.1, 1858 52.9, 1859 50.4, 1860 50 1, 1861 51.5, 1862 61.1, 1863 61.3, 1864 63.3, 1865 57.2, 1866 53.7, 1867 50.4 en 1868 50.5 per cent.

De riet-aanplant voor den oogst van 1869 stond volgens berigten van Junij jl. zeer goed. Latere berigten gewaagden van min gunstige weêrsgesteldheid. Sedert het laatst van

Julij was echter droogte gekomen en waren de werkzaamheden op de fabrieken daardoor met kracht voortgezet kunnen worden.

Het gebruikelijk algemeen vijfjarig overzigt nopens de uitkomsten dezer cultuur, ook wat het geldelijke betreft, vinde hier zijne plaats.

JAREN.	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der velden waarvan gesneden is — Bouws van 500 vierk. Rhijnlandsche roeden.	Werkelijk van de velden verkregen suiker. — Pikols.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd. — Pikols. (a)	Gezamenlijke kosten van deze suiker.	Gemiddelde prijs, waarop de pikol suiker aan het Gouvernement te staan kwam.	Hoeveelheid suiker ter beschikking van de fabrikanten gelaten. — Pikols. (a)	Opbrengst van de in Nederland geveilde suiker per pikol. Bruto.	Opbrengst van de in Nederland geveilde suiker per pikol. Netto.
1864 . . .	96	40 866	1 695 301	1 074 411	f 9 767 529	f 9.09	626 362	f 22.25 6/10	f 16.75 3/10
1865 . . .	98	40 816	1 831 064	1 042 058	9 689 269	9.29 5	812 804	18.43 4/10	13.18 8/10
1866 . . .	97	40 356	1 922 636	1 030 083	9 415 245	9.14	907 072	18.89 7/10	13.92 2/10
1867 . . .	97	40 014	2 017 642	1 018 091	9 378 730	9.21	1 012 800	17.91 3/10	13.22 4/10
1868 . . .	97	39 636	2 027 750	1 025 043	9 539 097	9.30	1 025 841	18.16 2/10	13.46

(a) Bij zamentrekking van de opgegeven cijfers betreffende levering en vrije beschikking wordt een hooger totaal verkregen dan de werkelijke productie, bedoeld in kolom 4. De reden hiervan is, dat verschillende fabrikanten voor de gouvernements-levering suiker bij anderen hebben ingekocht, zonder dat die hoeveelheden in mindering zijn gebragt op het ter vrije beschikking geblevene.

Uitgestrektheid van aanplant. Het cijfer van aanplant, voor 1866 bedragen hebbende 40 366 bouws, onderging voor de latere oogstjaren eenige vermindering. Voor 1867 werden 220 en voor 1868 500 bouws minder aangeplant ten gevolge van inkrimping tot op 400 bouws, in overeenstemming met het beginsel van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118, van den aanplant bij Krian en Waroe (Soerabaija) Wonopringo (Pekalongan) en Petjangaän en Trangkil (Japara), zijnde de beide eerste ondernemingen uitbesteed en de beide laatsten vernieuwd op den voet der regeling van 1863, terwijl Wonopringo, ofschoon mede ter uitbesteding aangekondigd geweest, bij gemis aan gegadigden ongegund is gebleven, zoodat er voorloopig op éénjarige contracten wordt gewerkt. Intusschen is de vermindering van aanplant ten behoeve dezer onderneming alleen van toepassing geweest voor 1868, zijnde voor 1869 en volgende jaren, in verband met 's Konings besluit van 29 Mei 1867 lit. R[1] (zie het vorig verslag, bladz. 146), weder tot de vroegere uitgestrektheid van 700 bouws teruggekeerd. Derhalve beslaat de gouvernements-aanplant in de verschillende gewesten tegenwoordig eene uitgestrektheid van 39 946 bouws.

Dessa-aanplant, wisselbouw en bemesting. De mogelijkheid van dessa'sgewijzen aanplant, ook elders dan bij de uitbestede ondernemingen of bij die waarvoor zonder beding van het tegendeel de overeenkomsten op den voet der regeling van 1863 zijn vernieuwd, wordt door den betrokken hoofdinspecteur der cultures (zie het vorig verslag, bladz. 147) bij de verschillende ondernemingen plaatselijk onderzocht. Het omvangrijke dier taak, gevoegd bij andere bezigheden, was oorzaak, dat bij het eind van 1868 het onderzoek nog niet geheel was volbragt. In afwachting daarvan was reeds bij besluit van 25 Mei 1868, n°. 25, bepaald, dat het voorschrift betreffende het regelen van den aanplant van 1867, in dier voege, dat de bezwaren verbonden aan groote tuinen zoo veel mogelijk worden vermeden, voor zoo veel noodig van toepassing zou blijven tot tijd en wijle de aanplant naar den uitslag der plaatselijke onderzoekingen voor goed zou kunnen worden geregeld. Daar waar de commissie van den hoofdinspecteur intusschen beëindigd was, waren de bezwaren veroorzaakt door afwijkingen van den dessa'sgewijzen aanplant, inzonderheid uit het oogpunt der afstanden tusschen de velden en de woningen der planters, reeds beduidend verminderd.

De afstanden van de woningen der koelies tot de fabrieken zijn in het algemeen gering, alleen in de residentie Bezoeki levert die afstand, welke voor de uit het district Binor bij de fabriek »de Maas" in te deelen koelies van 6 tot 18 palen bedraagt, een groot bezwaar op.

De afstanden van de suikerrietvelden tot de ondernemingen bedragen, enkele ongunstige uitzonderingen daargelaten, hoogstens 4 à 5 palen.

De verwisseling der gronden vindt, in verband met de gesteldheid en de beschikbare uitgestrektheid der velden, meestal om de drie of vier jaren plaats.

Van behoefte aan bemesting wordt alleen melding gemaakt in de berigten nopens Pekalongan en Madioen, voor zooveel betreft een gedeelte der velden van de ondernemingen Wonopringo, Poerwodadi en Redjosari. Bij de twee laatstgemelde ondernemingen werd krachtens de grondslagen van 1860 van regeringswege bijgedragen in de daardoor veroorzaakte kosten. De uitgestrektheid die deze bijzondere bewerking noodig had, bedroeg in 1867 bij Poerwodadi 140 en bij Redjosari 130 bouws en in 1868 respectivelijk 175 en 160.

Onderhoud. Over het algemeen liet het onderhoud der suikerrietaanplantingen weinig te wenschen over. Slechts op enkele plaatsen was meer bepaalde aansporing en toezigt van bestuurswege noodig.

Het onderhoud bestaat hoofdzakelijk in: het maken der benoodigde wegen en het graven van goten, het besproeijen van den grond, het maken van voren en gaten, en het maken waar noodig van paggers (omheiningen).

Over het beperken der ompaggering tot die plaatsen, waar zulks werkelijk *noodig* wordt bevonden, zie men het vorig verslag, bladz. 148.

Kwaliteit. De verslagen der betrokken residenten houden over het algemeen gunstige berigten in omtrent de kwaliteit der in 1867 en 1868 bereide suiker.

Onderscheidene fabrikanten werkten evenwel op lage nommers, omdat hun zulks als een gevolg der internationale nale suikerconventie (waarover lager) meer voordeelig voorkwam.

De levering aan het Gouvernement geschiedde volgens de bij de contracten vastgestelde kwaliteiten.

Bereidingswijze en machinerien (1). In Cheribon geschiedde de bereiding der suiker algemeen (in 1867 alleen Tjiledoek uitgezonderd), volgens de nieuwe methode door middel van luchtledige stoomtoestellen. De machinerien zijn hier van de laatste uitvindingen en verkeeren in goeden staat.

De bereiding in Tagal geschiedt met stoom in luchtledige pannen na voorloopige uitdamping en zuivering in lange pannen en defecaties, terwijl een gedeelte geturbineerd wordt. Voor de vermaling van het riet wordt te Pagongan uitsluitend van stoomkracht gebruik gemaakt. Op de andere fabrieken wordt nog water als beweegkracht gebezigd, hoewel op de meeste tevens stoommolens voorhanden zijn. De fabriek Pagongan is sedert 1866 ingerigt volgens het zoogenaamde systeem MONTCLAR.

Twee der Pekalongansche fabrieken (Wonopringo en Kalimatti) werken met stoomtoestellen, de derde (Seragi) daarentegen nog altijd op de oude wijze met open ovens. De machinerien bij de twee eerstgenoemde fabrieken (Wonopringo en Kalimatti) zijn van voldoende capaciteit en beantwoorden goed aan het doel. Wonopringo volgt de werkwijze van MONTCLAR ten aanzien van de zuivering van het sap door beenzwart. Bij Seragi werden in 1867, op aanmaning des bestuurs, verbeteringen aan de maaltoestellen aangebragt.

Bij de verschillende Samarangsche ondernemingen, met uitzondering van Kaliwoengoe, zijn in de laatste drie jaren achtereenvolgens verbeteringen aangebragt.

Ook in Japara is dit het geval geweest.

Omtrent de machinerien der in Rembang bestaande fabriek Waringin-agong wordt berigt, dat de persing van het riet geschiedt door cylinders, welke door stoom en water kunnen worden in beweging gebragt. Indien over geene genoegzame hoeveelheid water kan worden beschikt, wordt stoom aangewend. De verdamping van het sap tot tjing geschiedt in open pannen, waarna het in het luchtledige wordt afgekookt. Voorts is gemelde fabriek voorzien van centrifuges met afzonderlijke stoomtoestellen om daarmede de stroopsuiker af te werken. De machinerien zijn van Engelsch fabrikaat.

In Soerabaija vindt afkoking in het luchtledige plaats bij alle ondernemingen (in 1867 alleen Djombang uitgezonderd), terwijl bij het meerendeel der fabrieken voor de verwerking der stroop centrifuges werden gebezigd. De vermaling van het riet geschiedde, met uitzondering van de fabrieken Waroe, Krian en Ketabang, alwaar stoomkracht wordt aangewend, met door water gedreven molens.

Omtrent de ondernemingen in Pasoeroean wordt gezegd, dat de bereiding van het rietsap bij allen met stoomtoestellen geschiedt.

In Probolinggo werken de verschillende fabrieken met luchtledige kookpannen, behalve alleen Loemadjang. De machinerien zijn voldoende. De evengenoemde fabriek die met open pannen werkt, maakt hierop eene uitzondering. Hoezeer aldaar centrifuges aanwezig zijn, kon er geen gebruik van gemaakt, omdat ze defect waren.

Ook in Bezoeki werken alle fabrieken met luchtledige pannen. De machinerien verkeeren over het algemeen in een goeden staat en waren van voldoende capaciteit. Op enkele fabrieken was reeds de »concretor" in werking geweest (een toestel van nieuwe vinding, om het rietsap door snelle en eenvoudige bewerking tot eene vaste massa te vormen). Volgens de fabrikanten waren de uitkomsten daarvan zeer gunstig te noemen.

Bij de eenige in Banjoemas bestaande fabriek geschiedt sedert 1865 de bereiding van suiker insgelijks geheel met luchtledige pannen, waaraan ook gedeeltelijk moet worden toegeschreven, dat in de laatste jaren meer suiker van betere kwaliteit wordt vervaardigd. Voor het vermalen van het riet wordt gebruik gemaakt van een molen met twee stellen cylinders, door een waterrad in beweging gebragt. Gedurende den maaltijd van 1868 had de fabrikant nog een hulp-stoommolen in werking.

In Madioen vindt de bereiding plaats: op de fabriek Poerwodadi volgens het raffinadestelsel van MONTCLAR; te Redjosari volgens de oude methode. Bij beide ondernemingen wordt gebruik gemaakt van vacuumpannen om de suiker in het luchtledige te koken; voorts worden thans bij beide fabrieken centrifuges gebezigd, terwijl daarenboven op de fabriek Poerwodadi nog vele toestellen volgens de laatste uitvindingen worden aangetroffen.

Van de 6 fabrieken in Kediri koken er 4 (Djatti, Mingiran, Poerwoasri en Pesantren) in luchtledige ketels en treft men op laatstgemelde fabriek tevens defecaties aan. Bij de fabrieken Djatti, Mingiran en Pesantren zijn bovendien stoommolens aanwezig, om bij gebrek aan water te worden gebezigd.

Omtrent de onderneming op Madura eindelijk wordt gemeld, dat de middelen van verwerking van het riet aldaar bestaan uit twee door water en een door stoom gedreven molen. Gedurende 1868 werd alleen gebruik gemaakt van den stoommolen en van den grooten watermolen. Het rietsap ondergaat, na op den concretor te zijn gebragt, de gewone behandeling in open batterijen en wordt vervolgens in het luchtledige gekookt. De aldus verkregen suiker wordt daarna in potten gekleid. De concretor, waarvan gedurende 1868 voor het eerst is gebruik gemaakt, heeft aan de verwachting beantwoord, aangezien het gebleken is, dat de verzuring van het koude rietsap daardoor aanmerkelijk wordt tegengegaan.

Voor gegevens omtrent het werken der verschillende ondernemingen zij verwezen naar de fabrieksgewijze tabellen in bijlagen KK en LL.

Bij vergelijking met de gebruikelijke algemeene aantooningen betreffende deze cultuur (bijlagen HH en JJ) doen zich in de totalen van sommige gewesten eenige verschillen voor, welke vermoedelijk moeten worden toegeschreven aan meerdere naauwkeurigheid der fabrieksgewijze opgaven, als zijnde van jongere dagteekening dan de opgaven in de laatst aangehaalde bijlagen.

Werkzaamheden voor en in de fabriek. Algemeen vindt het transport van het riet naar den molen en van het bij de fabriek verkregen product naar 's lands pakhuizen plaats, door middel van aanwerving of van vrijwillige overeenkomsten met de bevolking, geheel buiten bemoeijenis van het bestuur.

De fabriek Boedoean in Bezoeki alleen maakte zoowel in 1867 als in 1868 op dezen regel eene uitzondering voor zooveel betreft het vervoer van het riet naar den molen, waartoe het bestuur ingevolge art. 8 van het betrekkelijk contract hulp heeft verleend.

De karren voor het rietvervoer zijn in den regel het eigendom van den fabrikant, wordende alsdan van wege de karrevoerders in de behoefte aan trekdieren voorzien.

Voor de werkzaamheden in de fabriek konden nog niet zoo algemeen vrijwilligers worden gevonden. Intusschen berigt de directeur van binnenlandsch bestuur, dat gedurende 1867 en 1868 de aanvraag om verstrekking van arbeiders van bestuurswege aanmerkelijk verminderde. In eerstgenoemd jaar kon zoodanige hulp niet geheel worden ontbeerd in Rembang, Probolinggo, Soerabaija, Pasoeroean en Madioen, en in 1868 niet in de drie laatstgenoemde gewesten en in Bezoeki.

Omtrent de mate dier hulpverstrekking zijn nog slechts voor twee residentien (Pasoeroean en Madioen) en dan nog alleen voor 1867 gegevens ontvangen; daarentegen wordt overgelegd (bijlage MM) eene fabrieksgewijs ingerigte — schoon onvolkomene — statistiek der verstrekte hulp gedurende 1862—1866.

Opzigtens de meerdere of mindere moeijelijkheid in het verkrijgen van vrijwilligers, het bedrag hunner loonen als anderzins, treden de ontvangen berigten in geene bijzonderheden. Alleen wordt voor 1868 gezegd dat bij de onderneming in Rembang het ontberen der bestuurshulp met vele moeijelijkheden gepaard ging. Voor vele fabrikanten bestond over 't algemeen een groot bezwaar hierin, dat de arbeiders die zich vrijwillig verbonden hadden, òf in het geheel niet verschenen, òf zich na eenige dagen verwijderden van de fabriek, terwijl de ondernemers meestal geen middel hebben om hen te dwingen tot het voldoen aan de vrijwillig aangegane overeenkomsten en daarenboven de uitbetaalde voorschotten verliezen.

Vernieuwing van contracten. Van toetreding tot de regeling van 1863, of liever van bereidverklaring hiertoe was op ult°. Maart 1868 (tijdstip waarop de gelegenheid tot aanneming der nieuwe voorwaarden na herhaalde verlenging gesloten werd) in 't geheel gebleken voor 39 ondernemingen. (In 1868 is door de Indische Regering eene nadere verlenging in overweging genomen, doch van hare beslissing is tot dusver niet gebleken.)

(1) Zie voor eene opgaaf der in Nederlandsch Indie aanwezige stoomwerktuigen en toestellen ten dienste der suiker-industrie (daaronder begrepen de machinerien op ondernemingen niet met het Gouvernement in contract staande) bijlage U.

Met uitzondering van een 12tal dezer fabrieken, voor welke op den voet der nieuwe voorwaarden reeds in 1864, 1865 en 1867 gecontracteerd was, van 1 waarvoor de toetreding in 1867 op verzoek van den eigenaar als ongedaan werd beschouwd en van 3 voor welke slechts voorwaardelijk werd toegetreden en de toetreding derhalve niet aangenomen werd, was voor al de overige de zaak in den aanvang van 1869 nog hangende. Het gewone voorafgaand onderzoek in hoever bij de betrokken fabrieken de bestaande aanplant kon worden behouden en dessa'sgewijze geregeld, stoomtoestellen moesten worden opgerigt en de fabrikanten al dan niet hulp konden missen in het bekomen van rietsnijders, en de uit een en ander voortvloeijende veelal langdurige onderhandelingen waren de oorzaken dier vertraging. Intusschen waren volgens berigten van medio Februarij 1869 op dat tijdstip ten aanzien van 5 ondernemingen de onderzoekingen voor zooveel noodig afgeloopen en de onderhandelingen zoo ver gevorderd, dat magtiging was verleend geworden tot het sluiten der overeenkomsten. Van de 18 overige waren voor een 12tal de aanhangige quaestien in staat van wijzen gebragt en waren met betrekking tot de 6 anderen nog voorstellen aan de Regering te doen. Voor een 4tal dezer laatsten was het gewone plaatselijk onderzoek nog niet afgeloopen. Sedert is berigt dat van de laatstbedoelde 18 ondernemingen voor 3 de contracten gesloten zijn en voor 2 andere magtiging tot sluiting was verleend.

Hieronder volgt eene nadere aanwijzing.

Volgnummer.	Jaar van bereidverklaring tot toetreding.	ONDERNEMINGEN EN GEWESTEN.	Volgnummer.	Jaar van bereidverklaring tot toetreding.	ONDERNEMINGEN EN GEWESTEN.	*Toelichtingen.*
1	1863	Sindanglaut, Cheribon.	21	1866	Trangkil, Japara.	Voor zooveel hier te lande gebleken is, zijn tot dusver voor 15 ondernemingen contracten gesloten, en wel:
2	»	Tedja, Madura.	22	»	Petjangaän, »	
3	1864	Tersana, Cheribon.	23	»	Pakkies, »	voor n°. 1—6 in 1864
4	»	Tjiledoek, »	24	»	Djakatra-Oost, Pasoeroean.	» » 7, 8 en 9 » 1865
5	»	Glagamidang, »	25	»	Loemadjang, Probolinggo.	» » 21 » 1866
6	»	Karang Sambong, »	26	»	Djatti, Kediri.	» » 22 en 26 » 1867
7	»	Ardjowinangon, »	27	»	Mingiran, »	» » 16, 34 en 35 » 1869.
8	»	Gempol, »	28	»	Poerwoasri, »	Magtiging tot sluiting der nieuwe overeenkomsten was overigens verleend: in 1868 voor 5 fabrieken (n°. 11, 23, 27, 28 en 29) en in 1869 voor 2 (n°. 32 en 33).
9	»	Paroengdjaija, »	29	»	Menang, »	
10	»	Pangka, Tagal.	30	1867	Soerawinangon, Cheribon.	
11	1866	Djatiwangi, Cheribon.	31	»	Langsee, Japara.	Voorwaardelijk waren toegetreden, doch uit dien hoofde in hunne toetreding niet-ontvankelijk verklaard, de eigenaren der ondernemingen n°. 10, 24 en 39; voor n°. 10 was echter een nader verzoek aanhangig gemaakt, waarop de beschikking nog niet gebleken is.
12	»	Djatibarang, Tagal.	32	»	Tandjongmodjo, »	
13	»	Adhiwerna, »	33	»	Brangkal, Soerabaija.	
14	»	Kemanglen, »	34	»	Kalibagor, Banjoemas.	
15	»	Doekoewringin, »	35	1868	Seragi, Pekalongan.	
16	»	Kalimatti, Pekalongan.	36	»	Klaling, Japara.	Voor de onderneming sub n°. 25 is op verzoek van den eigenaar de toetreding als ongedaan beschouwd.
17	»	Poegoe, Samarang.	37	»	Rendeng, »	
18	»	Gemoe, »	38	»	Goedo, Soerabaija.	
19	»	Tjipiring, »	39	»	Baijoeman, Probolinggo.	
20	»	Kaliwoengoe, »				

Ten gevolge van eene letterlijke opvatting der bepaling van 1865 (zie het verslag over dat jaar, bladz. 173), dat bij toetreding tot de regeling van 1863 de overeenkomsten moeten ingaan met den oogst van het jaar waarin is toegetreden, was in 1866 bij de verschillende ondernemingen welker eigenaren verklaard hadden de regeling van 1863 aan te nemen, reeds dadelijk, in afwachting der te sluiten contracten, de levering van suiker aan het Gouvernement en de uitbetaling van plantloon aan de bevolking op den voet der nieuwe voorwaarden in toepassing gebragt, de onderneming Kalimatti alleen uitgezonderd. De langdurige vertraging die het voorbereiden der sluiting van acten van overeenkomst bleek te ondervinden, in die mate dat zelfs het oogstjaar verstreek zonder dat de nieuwe overeenkomsten tot stand kwamen, deed de wenschelijkheid inzien om de bepaling van 1865 te herzien en te verklaren (October 1867), dat bij aanneming der regeling in *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118, hare voorwaarden eerst van kracht zijn van af het

jaar waarin de nieuwe overeenkomsten *tot stand komen.* In dien zin is dan ook gehandeld opzigtens Kalimatti en de *na* 1866 toegetreden ondernemers. Ten aanzien van hen voor wie de regeling van 1863 — schoon zonder contract — reeds feitelijk had gewerkt, magtigde de Regering bij eene latere beschikking (Maart 1868) den directeur van binnenlandsch bestuur om in afwachting van het al of niet sluiten der nieuwe overeenkomsten met die feitelijke toepassing te doen voortgaan.

Met opzigt tot een der hier bedoelde ondernemingen werd door de fabrikanten eene quaestie geopperd omtrent de wijze van berekening der in de nieuwe overeenkomst als levering aan het Gouvernement te bedingen hoeveelheid suiker, bedoeld bij art. 20, 3de lid van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118. Er staat namelijk: » $^2/_3$ van de gemiddelde jaarlijksche opbrengst". Beteekent dit nu de gemiddelde opbrengst per bouw over elk der drie jaren afzonderlijk, of wel over de drie jaren te zamen genomen? In laatstgemelden zin besliste de Gouverneur-Generaal bij een besluit van 30 November 1868, n°. 24.

Uitbesteding van contracten. De voorbereidende maatregelen voor eene wederuitbesteding der fabrieken Tjomal en Bandjardawa in Tagal (na de verwerking van den oogst van 1867 door de Indische Regering van de Oost-Indische Maatschappij van Administratie en lijfrente overgenomen, tegen voldoening — in Mei 1867 — van een bedrag van f 961 710,75 aan hoofdsom en rente), vorderden sedert de jongste mededeelingen niet genoegzaam om in de te doene aankondiging reeds de vermaling van het riet uit den oogst van 1868, of zelfs uit dien van 1869 te begrijpen. Bijzondere vertraging werd in deze te weeg gebragt, door eene briefwisseling met het Opperbestuur nopens voorzieningen, die vereischt schenen, ten einde geene voor 's lands kas nadeelige gevolgen te duchten van de toepassing der uitzonderingsbepaling (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 101), dat de termijn van storting van den prijs van overneming dezer fabrieken en aanhoorigheden, volgens de regeling van 1863 te stellen op *één* maand na de gunning, zou mogen bepaald worden op *één* jaar na de gunning. De enkele bepaling toch, ontleend aan de regeling van 1863, dat bij wanbetaling de gunning van regtswege vervalt, leverde geene genoegzame voorziening op, wanneer — zoo als onderwerpelijk het geval kan worden — de schuldenaar op het oogenblik dat de wanbetaling bestaat, feitelijk contractant geweest zijnde sedert een jaar, de winsten van den oogst zoude hebben genoten, en bovendien niet zou hebben gedragen het nadeel van waarde-vermindering der fabriek.

Bij haar antwoord van Januarij 1869 gaf de Regering hier te lande te kennen, dat de vaststelling der ontworpen voorwaarden geacht werd niet te vallen buiten de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, doch opperde zij de vraag, of het in de gegeven omstandigheden en in afwachting eener nieuwe regeling van de gouvernements-suikercultuur, raadzaam was te achten de uitbesteding nog in 1869 aan te kondigen, over welke vraag in Indie grondiger dan hier te lande kon worden geoordeeld, onder bijvoeging, dat wanneer de Indische Regering mogt bevinden dat 's lands belang door zoodanig uitstel beter zou worden behartigd, zij zich als gemagtigd kon beschouwen daartoe over te gaan.

Werkelijk heeft de Gouverneur-Generaal de aankondiging der uitbesteding uitgesteld en den directeur van binnenlandsch bestuur gemagtigd om ook voor 1870, even als laatstelijk voor 1868 en 1869 het geval was geweest, voor de verwerking van het voor beide ondernemingen aangeplant riet, met de Oost-Indische Maatschappij van Administratie en lijfrente, bijaldien deze daartoe genegen wordt bevonden, op gelijke voorwaarden (dat is tegen uitkeering van de helft der zuivere winst) eene *één*jarige overeenkomst te sluiten.

Ook voor de voortzetting der onderneming Wonopringo in Pekalongan, waarvan het contract geëindigd is met den oogst van 1867, is voor 1868 eene eenjarige hulpovereenkomst aangegaan, en zullen ook voor 1869 en 1870 tijdelijke voorzieningen dienen getroffen te worden, vermits het nader uit te besteden contract (de eerste in Maart 1868 gehouden uitbesteding was bij gemis aan gegadigden mislukt) eerst zal ingaan met den oogst van 1871. Deze latere ingang stond in verband met de beslissing der Regering, dat zij geen gebruik wenscht te maken van hare bevoegdheid tot overneming der fabriek en toebehooren (1), zoodat den nieuwen ondernemer bij niet-gunning der onderneming aan de tegenwoordige contractante (de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij), tijd gelaten dient te worden voor de oprigting zoo noodig eener nieuwe fabriek. Intusschen werd bepaald dat, voor zooveel die ondernemer in staat en gereed zal zijn, den oogst van 1870 te verwerken en dienaangaande eene billijke overeenkomst zou willen treffen, de Regering genegen zal bevonden worden daartoe met hem over te gaan.

Voor het overige komen de voorwaarden der nieuwe uitbesteding, aangekondigd tegen 18 November aanstaande (*Javasche Courant* 16 Maart 1869, *Staats-courant* 9/10 Mei daaraanvolgende) overeen met die voor de eerste uitbesteding vastgesteld. De voornaamste bepalingen van het ontwerp-contract zijn de volgende: contract voor 10 jaren (1871—1880); gouvernements-aanplant over 700 bouws (voor 1868 waren bij uitzondering slechts 400 bouws aangeplant); dessa'sgewijze aanplant *zooveel mogelijk*, dat is aanplant op den ouden voet; plantloon overeenkomstig de regeling van 1863; vermaling van het riet door stoomkracht, en eindelijk geenerlei hulp voor de werkzaamheden in en bij de onderneming, behalve — zoo noodig — voor het rietsnijden. Het minimum van levering is bepaald gebleven op 26 pikols per bouw, zijnde ongeveer de helft van de gemiddelde productie in 1864, 1865 en 1866, ad $54^{81}/_{100}$ pikols per bouw.

De hulp-overeenkomst voor 1868 aangegaan, bedingt voor het Gouvernement 30 per cent van de zuivere winst, met dien verstande, dat onder de lasten niet kunnen worden in rekening gebragt de renten van het in de onderneming belegde kapitaal, evenmin ook vermindering in de waarde en vernieuwing of verbetering van de fabriek en toebehooren. Voorts is daarbij aangenomen berekening van plantloon volgens de regeling van 1863, terwijl voor het rietsnijden des noodig hulp van bestuurswege is toegezegd. Volgens het oude contract leverde de factorij geene meerdere suiker dan die moest strekken tot aanzuivering van plantloon, voorschotten enz.

Veilingen. Nadat de Regering in 1857 begonnen was gedeeltelijk gebruik te maken van de bevoegdheid, haar gelaten bij de overeenkomst met de Nederlandsche Handelmaatschappij van 21/22 Julij 1853 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 129), en 60 000 pikols suiker op Java had doen veilen, werden de hoeveelheden, jaarlijks aldaar te verkoopen, achtereenvolgens gebragt op 100 000 (1858—1861), 200 000 (1862—1864) en 250 000 pikols (1865—1868).

De voortgezette berekeningen nopens de voor- en nadeelen van verkoop in Indie hebben het wenschelijke eener verdere uitbreiding aangetoond. Voor 1869 is derhalve het bedrag der Indische suiker-veilingen bepaald op 300 000 en voor 1870 op 450 000 pikols.

Voor 1868 en ook voor 1869 zijn de vroegere tijdstippen van verkoop behouden gebleven (2). Voor 1870 laat zich eene wijziging (vervroeging) voorzien, in verband met de bijzonderheid, reeds hiervoren bij de bespreking van den koffij-verkoop vermeld, dat de tegenwoordige tijdstippen, zijnde de maanden September, October en December, zamentreffen met die der hoogste vrachten, hetgeen den prijs drukt.

De opbrengst zoo gezamenlijk als gemiddeld per pikol was in de drie laatste jaren als volgt:

---

(1) Bij de eerste uitbesteding had de Regering zich, voor het geval eener definitive gunning, tot deze overneming verbonden, en wel tegen een taxatie-prijs van f 526 061. In opvolging van het bestaande contract was de taxatie geschied » overeenkomstig de waarde der materialen en toebehooren, door den contractant ter andere zijde gebezigd en betaald". Van daar het hooge bedrag.

(2) De hoeveelheden zijn vocr 1869 verdeeld als volgt: 95 000 pikols in September, 95 000 in October en 110 000 in December.

Jaren.	September-veiling. (95 000 pikols).		October-veiling. (60 000 pikols).		December-veiling. (95 000 pikols).		Totaal-generaal.	
	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
1866	f 1 475 975	f 15,53^5	f 978 675	f 16,31	f 1 572 750	f 16,55^5	f 4 027 400	f 16,11
1867	1 365 325	14,37	855 550	14,26	1 350 525	14,21^5	3 571 400	14,28^5
1868	1 438 700	15,14	868 600	14,47^5	1 514 425	15,94	3 821 725	15,28^5

De bestemming der in Indie verkochte gouvernementssuiker was over de vijf laatste jaren, waaromtrent deswege opgaven zijn ontvangen, als volgt:

BESTEMMING.		1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	*Aanmerkingen.* De hoeveelheden zijn opgegeven in pikols.
Uitgevoerd naar	Nederland . .	120 795	161 248	116 726	164 102	162 040	In den opgegeven uitvoer deelde de Nederlandsche vlag: in 1863 voor 114 145 pikols
	Golf van Perzie.	9 500	24 117	56 745	40 000	34 680	» 1864 » 100 450 »
	Frankrijk . .	2 000	»	»	»	»	» 1865 » 132 089 »
							» 1866 » 114 450 »
							» 1867 » 165 762 »
	Singapoer . .	1 000	500	8 000	2 340	4 195	
	China	2 250	3 500	368	»	»	
	Australie . . .	»	2 830	»	»	1 000	
	San Francisco .	»	»	1 000	»	»	
	Arabië . . .	»	»	»	500		
	Padang . . .	»	»	»	226	»	
		135 545	192 195	182 839	207 168	201 915	
Wegens te kort in hunne verpligte levering door de fabrikanten gekocht en aan het Gouvernement teruggeleverd		niet opgegeven.	niet opgegeven.	59 161	39 623	36 482	
In particuliere pakhuizen (tijdens de opgaaf) nog aanwezig, of aan kleinhandelaren op de hoofdplaatsen verkocht . . .		id.	id.	8 000	3 209	11 603	
Door het Gouvernement verkochte hoeveelheid . . .		200 000	200 000	250 000	250 000	250 000	

De mindere vraag naar suiker van hooge nommers wegens de hooge invoerregten op de Europesche markt, ten gevolge van de nieuwe internationale suikerconventie tusschen Nederland, Belgie, Engeland en Frankrijk, had reeds in 1867 de wenschelijkheid doen in overweging nemen eener herziening van het bij de Indische veilingsvoorwaarden gevolgde gebruik om standmonster n°. 16 tot maatstaf voor den koopprijs aan te nemen met f 0,50 vermeerdering voor elk hooger en f 0,50 vermindering voor elk lager nommer. Vermits echter de handel omtrent eene nieuwe waarderegeling van het artikel nog niet tot genoegzame eenstemmigheid was gekomen, besloot de Indische Regering den aangenomen maatstaf voor's hands onveranderd te laten, doch het hoofdbezwaar tegen de bestendiging der tot hiertoe gevolgde veilingsvoorwaarden na de waardevermindering der superieure suikers, weg te nemen door de bepaling, dat voortaan nommer voor nommer van de suiker tot dezelfde fabriek behoorende zou worden opgeveild, terwijl tot hiertoe de prijs der verschillende nommers van éène fabriek met inachtneming van den opgegeven maatstaf, zich kon regelen naar dien voor de eerste kaveling derzelfde fabriek besteed.

Reeds in 1868 intusschen heeft de uitgestelde herziening der prijsverhouding plaats gehad. In navolging van hetgeen in den handel meer en meer gebruikelijk was geworden, werd met wijziging alsnog der veilingsvoorwaarden (*Staatscourant* van 9 Mei 1868) het standmonster n°. 14 als maatstaf aangenomen en het prijsverschil voor de hoogere nommers bepaald op slechts f 0,25 per pikol.

De veilingen van 1867, toen standmonster n°. 16 als maatstaf diende, gaven voor dat nommer achtereenvolgens een middenprijs van f 13,69, f 13,42 en f 13,29; die van 1868 voor het standmonster n°. 14, achtereenvolgens gemiddeld f 14,08, f 13,48 en f 14,87.

De uitkomsten der veilingen in Nederland gedurende de drie laatst afgesloten jaren zijn opgeteekend in het volgend staatje, voor zooveel mogelijk aangevuld met de reeds bekende veilingscijfers van 1869. Voor nadere berekeningen omtrent den verkoop van 1867 en 1868, zij verwezen naar de desbetreffende algemeene aantooning (bijlage V), waarnaar reeds verwezen is onder het hoofddeel » Koffijcultuur ".

		VEILINGEN.				
		Maart.	Mei.	Julij.	September.	November.
1866.						
Hoeveelheid in pikols		217 288	192 064	186 344	86 033	71 918
Opbrengst per pikol	bruto. .	f 19,99$^{5}/_{10}$	f 17,74$^{6}/_{10}$	f 18,63	f 20,00$^{1}/_{10}$	f 19,15
	netto. .	14,83$^{8}/_{10}$	12,75$^{7}/_{10}$	13,99$^{2}/_{10}$	14,82$^{2}/_{10}$	14,28$^{7}/_{10}$
1867.						
Hoeveelheid in pikols		261 467	230 419	124 202	77 727	48 350
Opbrengst per pikol	bruto. .	f 18,60$^{7}/_{10}$	f 18,30$^{2}/_{10}$	f 18,13$^{4}/_{10}$	f 17,82$^{2}/_{10}$	f 18,28$^{3}/_{10}$
	netto. .	13,71$^{4}/_{10}$	13,50	13,77$^{4}/_{10}$	13,13$^{2}/_{10}$	13.38$^{9}/_{10}$
1868.						
Hoeveelheid in pikols		196 131	187 713	190 481	117 589	57 244
Opbrengst per pikol	bruto. .	f 18 38$^{5}/_{10}$	f 19,34$^{6}/_{10}$	f 18,85$^{5}/_{10}$	f 18,16	f 18,99
	netto. .	13,56$^{4}/_{10}$	14,52$^{7}/_{10}$	14,05$^{5}/_{10}$	13,25$^{4}/_{10}$	14,22$^{5}/_{10}$
1869.						
Hoeveelheid in pikols		221 920	236 352	157 792		
Opbrengst per pikol	bruto. .	f 19 87$^{5}/_{10}$	(1) f 18,24$^{5}/_{10}$	(1) f 17,85		
	netto. .	15,48$^{7}/_{10}$	(1) 12,60$^{5}/_{10}$	(1) 12,94$^{1}/_{10}$		

(1) Deze prijzen zijn ontleend aan voorloopige opgaven, die later welligt zullen blijken nog eenige verandering te hebben ondergaan.

De percentsgewijze verhouding van de verschillende standmonsters der gouvernements-suikerveilingen hier te lande (zie het vorig verslag, bladz. 153) was over 1868, volgens opgaaf van de Nederlandsche Handelmaatschappij als volgt:

Bruin, n°. 5 en 6 —$^{1}/_{10}$, n°. 7 —$^{3}/_{10}$, n°. 8—$^{4}/_{10}$ . . . . te zamen $^{8}/_{10}$

Blond of geel, n°. 9 —$1^{4}/_{10}$, n°. 10 —$2^{3}/_{10}$, n°. 11 —$5^{2}/_{10}$. . . . . » $8^{9}/_{10}$

Grijs, n°. 12 —$9^{6}/_{10}$, n°. 13 —$6^{7}/_{10}$. . . » $16^{3}/_{10}$

Wit, n°. 14 —$8^{3}/_{10}$, n°. 15 —$13^{7}/_{10}$, n°. 16 —$12^{5}/_{10}$, n°. 17 —$13^{2}/_{10}$, n°. 18 —$16^{2}/_{10}$, n°. 19 —$8^{4}/_{10}$, n°. 20 —$^{3}/_{10}$. . . . . . » $72^{6}/_{10}$

Totaal . . $98^{6}/_{10}$

zijnde het middencijfer der standmonsters geweest $15^{21}/_{100}$.

Particuliere teelt. Omtrent de particuliere suikercultuur op gronden gebleven ter beschikking van de inlandsche bevolking zijn de volgende, echter niet zeer volledige cijfers en bijzonderheden bekend geworden.

Hetgeen omtrent de suikerondernemingen op door het Gouvernement verhuurde woeste gronden, op particuliere landerijen en verhuurde landen in de Vorstenlanden is aangeteekend gevonden, vindt lager eene plaats (zie de onder-paragraphen 3°., 4°. en 5°.)

GEWESTEN.	FABRIEKEN.	1866. Aanplant. — Bouws.	1866. Productie. — Pikols.	1866. Gemiddelde productie per bouw. — Pikols.	1867. Aanplant. — Bouws.	1867. Productie. — Pikols.	1867. Gemiddelde productie per bouw. — Pikols.	1868. Aanplant. — Bouws.	1868. Productie. — Pikols.	1868. Gemiddelde productie per bouw. — Pikols.
Cheribon (1)	Kalitandjong . . .	128	1 960	15^{16}	128	4 482	35	128	4 482	35
	Tjikeleng	78	2 155	27^{63}	78	800	10^{26}	78	800	10^{26}
	Tjikantjas	38	300	7^{89}	"	"	"	"	"	"
	Waled.	37	1 525	41^{22}	89	2 860	32^{14}	94	2 823	30^{03}
	Tjigobang.	273	9 478	34^{72}	280	11 350	40^{54}	295	9 535	32^{32}
	Kalimaro	125	5 349	42^{79}	122	7 000	57^{38}	150	7 028	46^{85}
	Djatipiring	155½ 100	5 752	22^{51}	163 93½	6 222	24^{26}	152 125	*a* 3 960	†
	Leuweung Gadja.	178	5 120	28^{70}	174	5 700	32^{78}	176	5 634	32^{01}
	Djambar . . . . . Sagarahijang . . .	41½ 5	800	17^{20}	41½ 5	410	8^{82}	41½ 5	†	†
	Sakerta	30	450	15	30	400	13^{33}	30	425	14^{02}
		1189	32 889	27^{66}	1204	39 224	32^{57}	1274½	34 687	†
Tagal.	Pagongan. . . (2)	90 150	2 875 6 750	31^{94} 45	132 150	6 400 7 500	48^{48} 50	142 150	8 760	30
	Lemahabang . (3)	235	11 750	50	240	10 800	45	250½	14 500	57^{88}
Rembang.	Toelies . . . . (4)	100	3 000	30	†	2 800	†	†	3 300	†
Soerabaija	Poerworedjo . (5)	†	2 500	†	†	2 610	†	†	3 680	†
	Pandjoenan. . (6)	"	"	"	†	2 695	†	†	2 000	†
	Gobahan . . . (7)	†	530	†	25	525	21	"	"	"
Pasoeroean.	Alkmaar . . . (8) (huurland)	211 290	19 900	39^{72}	473	24 000	50^{74}	†	†	†
Probolinggo	Bagoe . . . . . (9)	280	9 200	32^{85}	275	8 200	29^{81}	265	12 000	45^{28}
Bagelen	Kebassekan . (10)	50	1 350	27	51	1 250	24^{51}	51	1 311	25^{76}
Kadoe (11).	Sekaran.	3	65	21^{66}	5	100	20	10	200	20
	Pradjenan	32	660	20^{62}	30	600	20	28	560	20
	Tonogoro	4	100	25	4	80	20	5	100	20
	Bondowassan . .	20	610	30^{50}	18	360	20	16	320	20
	Bandoeng.	17	520	30^{59}	17	340	20	15	300	20
	Tiban	16	550	34^{37}	25	650	26	30	675	22½
	Keringan Tjilik .	28	930	33^{21}	13	504	38^{77}	12½	346	27^{68}
Madioen	Poerwodadi. (12)	488	13 800	28^{28}	488	14 400	29½	410	±15 000	36 6/10

a. Vermoedelijk slechts productie van 152 bouws.

VERDERE BIJZONDERHEDEN.

De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis van gegevens niet kunnen worden ingevuld.

(1) Even als in 1866 de fabriek Kalisapoe werd in 1867 de onderneming Tjikantjas ingetrokken en de gebouwen op vendutie verkocht; twee andere fabrieken Sigong en Sagarahijang stonden sedert jaren stil, zonder echter te zijn afgebroken. De aanplant voor deze laatste fabriek wordt op Djambar vermalen. De gunstige productie van sommige ondernemingen is verkregen door het aanbrengen van nieuwe machinerien, het in 't algemeen meer werken op kwantiteit dan kwaliteit en ook door het intrekken of buiten werking stellen van eenige weinig renderende of liever verliesgevende ondernemingen, gelegen in voor de particuliere suikercultuur ongunstige streken.

Onder de opgegeven productie van Djatipiring is begrepen (althans in 1866 en 1867) de oogst van het huurland Blender, alwaar respectivelijk 100 en 93½ bouws waren aangeplant.

De eigenaar eener andere huuronderneming in Cheribon (Kadipaten) heeft dessagronden van de bevolking in gebruik tot verwisseling zijner aanplantingen. Bijzonderheden omtrent dien inhuur zijn niet gemeld, ook niet de uitgestrektheid der op die wijze verkregen uitbreiding van terrein.

(2) De ondernemer werkt tevens in overeenkomst met de Regering, doch heeft de vrije beschikking over het product. Voor den gouvernements-aanplant (150 bouws) wordt een vast plantloon voldaan. De overigens opgegeven uitgestrektheid is particulier riet; de bewerking geschiedt op dezelfde fabriek. Dagloonen der fabriek-koelies 25 à 40 cent; snijloon 1 duit per bos van 25 stokken; transportloon 1¼ duit per bos; overigens als in 1866 (zie het vorig verslag, bijlage CC, bladz. 3).

(3) Deze onderneming werkt insgelijks op contract met het Gouvernement doch zonder gouvernements-aanplant en tegen opbrengst van 1 pikol suiker per beplanten bouw. De rietaanplant geschiedt deels op gouvernementsgrond, deels op het particuliere land Ketangoengan, voor 1868 tot eene uitgestrektheid van respectivelijk 132 en 97 bouws; bovendien waren voor dat oogstjaar circa 22 bouws van de bevolking ingehuurd. In 1867 en 1868 kwam het riet den ondernemer gemiddeld op f 225 per bouw te staan. Verdere bijzonderheden als in 1866.

(4) Deze onderneming werkte tot in 1865 op gouvernementscontract. Daar voortzetting der gouvernements-cultuur geene genoegzame voordeelen aanbood, was door de Regering geen gebruik gemaakt van hare bevoegdheid tot overneming der fabriek. Sedert hadden de eigenaren de onderneming particulier voortgezet.

(5) De ondernemer heeft geen eigen aanplant maar koopt het riet (tegen f 120 à f 150 per bouw) meestal buiten het district, voornamelijk onder Djengollo III en Modjosari, van waar het vervoer naar Goenoeng Kending gemakkelijk te water kan geschieden. Buiten het opgekochte op de erven aangeplant riet, werd in 1867 verwerkt een aanplant van 72½ en in 1868 van 106½ bouws. Zie overigens het vorig verslag, bijlage CC. bladz. 5.

(6) Opgerigt in 1859 is deze onderneming achtereenvolgens in verschillende handen overgegaan. In 1866 bleef zij gesloten. Bijzonderheden omtrent de betalingen voor plantloon, fabriekarbeid enz. zijn niet gemeld; alleen wordt berigt dat de vermaling door stoom, de afkoking in opene pannen op Chinesche wijze geschiedt.

(7) Het riet wordt opgekocht tegen 5, 7 en 10 cent per bos naar gelang van de soort, met toezegging van f 150 voorschot per bouw, te voldoen in drie termijnen. Snijloon 1 duit per bos; transportloon 2½ cent, voor een afstand van 5 palen of daar boven 3 cent per bos. In 1868 heeft de onderneming niet gewerkt.

(8) Buiten den aanplant op het huurland, had de ondernemer nog suikerriet-aanplantingen op nabij gelegen gouvernementsgrond tegen geregistreerd contract, en wel in 1866 290 bouws. Voor 1867 en 1868 is deze uitgestrektheid niet opgegeven.

(9) Voor den aanplant wordt met de bevolking gecontracteerd; de betaling bedraagt 4, 6 en 8 ct. per bos riet van 25 stokken, benevens f 17½ per bouw voor landrente. Aan karrevoerders wordt voor het rietvervoer te goed gedaan 2, 3 en 4 ct. per bos naar gelang van den afstand. Dezelfde lieden vervoeren ook de suiker naar het strandpakhuis. Koelies waren in ruime mate te verkrijgen tegen f 10 's maands en minder. In 1868 werd een stoommolen opgesteld.

(10) Buiten de opgegeven cijfers zijn geene bijzonderheden gemeld.

(11) Als voren.

(12) De ondernemer werkt tevens in overeenkomst met het Gouvernement. In 1866 was het contract voor de verwerking van den gouvernements-aanplant in dier voege gewijzigd, dat geen bezwaar bestond tegen gezamenlijke verwerking van gouvernements- en particulier riet. In 1867 (zie het vorig verslag, bijlage CC bladz. 7) trad echter de vroegere overeenkomst weder in werking, en werd, nadat eene behoorlijke afscheiding tusschen de gouvernements- en de particuliere fabriek was aangebragt, de vrijwillige aanplant afzonderlijk verwerkt. Tegen overtreding ten deze werd zoowel op de velden als in de fabriek naar vermogen gewaakt.

Kinacultuur.

De uitkomsten der kinacultuur bleven gedurende 1868 beneden de verwachting. Eene niet verklaarde ziekte (die gelukkig afnemende was en niet zoozeer dadelijke verliezen, dan wel vertraging en teleurstelling gaf), groote droogte en zware winden veroorzaakten dat de uitbreiding minder aanzienlijk was dan zich in 1867 liet voorzien. Terwijl de voorraad planten in laatstgenoemd jaar (in ronde cijfers) vermeerderde met 322 000 stuks, werden in 1868 slechts 210 000 stuks aangewonnen. De vermenigvuldiging geschiedde bijna uitsluitend door middel van zaden. Slechts de uit Britsch Indie ontvangen varieteiten van succirubra, calisaya en condaminea werden ook door stekken voortgekweekt. De vermeerdering der deugdelijke niet-calisayasoorten begon toe te nemen; in 1867 werden aan succirubra's, condaminea's en micrantha's te zamen 13 000 planten gekweekt, en in 1868 beliep de vermeerdering dier soorten, met inbegrip ook van eenige lancifolia's, 56 000 stuks.

De plantsoenen in den vollen grond werden aanzienlijk uitgebreid. In geregelde tuinen werden in 1868 uitgeplant 255 629 boomen tegen 152 257 stuks het jaar te voren, en onder deze totalen bevonden zich aan succirubra's, condaminea's, micrantha's en lancifolia's in 1868 25 241 en in 1867 9461.

De cijfers nopens het bij de verschillende kweekinrigtingen aanwezig getal boomen en planten bij het eind van elk der jaren 1866, 1867 en 1868 kunnen blijken uit bijlage NN. Eene vergelijking der totalen (ook van die op het jongst bekende tijdstip, medio 1869 aanwezig) volgt hieronder. Het cijfer der pahudiana's en der van deze waarschijnlijk niet onderscheiden lanceolata's wordt opzettelijk verzwegen, als niet met juistheid meer op te geven. Bij benadering bedraagt het aantal ruim 900 000 boomen.

SOORT.	**1866.**		**1867.**		**1868.**		**Medio 1869.**	
	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen (hieronder ook stekken).	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen (hieronder ook stekken).	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen (hieronder ook stekken).	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen (hieronder ook stekken.)
Calisaya	56 145	132 967	198 941	298 879	429 329	223 303	(Eene splitsing is voor alsnog niet te geven.)	Als voren.
Succirubra	792	2 184	3 105	2 600	12 700	31 128		
Lancifolia	418	227	569	10	570	252		
Condaminea	2 464	5 788	9 459	9 160	24 721	18 840		
Micrantha	1	2	3	383	386	»		
	59 820	141 168	212 077	311 032	467 706	273 523	547 908	484 496

In December 1868 werden, voor de vierde maal sedert 1864, via Nederland calisaya-zaden uit Amerika ontvangen; reeds waren planten van de eerste bezendingen in den vollen grond gebragt die zich voordeelig en snel ontwikkelden.

Het werd meer en meer duidelijk dat minstens drie of vier varieteiten van calisaya's op Java in cultuur zijn en dat ook onder de succirubra's en condaminea's, van welke soorten andermaal zoowel in 1867 en 1868 als in de eerste maanden van 1869 zaden uit Britsch Indie werden aangeboden, botanische verscheidenheid heerscht.

Ten opzigte van de in vroegere verslagen besproken twijfelachtige calisayasoort was ook door den nieuwen directeur van 's lands plantentuin aangetoond, dat deze in geen geval de echte calisaya kan zijn. Enkele analyses dezer cinchona dubia deden haar vroeger als eene inferieure soort beschouwen, maar herhaalde onderzoekingen van met zorg geoogst en gedroogd materieel (waarover lager), geven geen regt meer om die meening te blijven aankleven. Naar het oordeel van den gewezen scheikundige bij de kinacultuur op Java dr. J. E. de Vrij, die gedeeltelijk zelf zaden had geoogst van de moederplant der bewuste calisaya's (den in 1860 gestorven calisaya n°. 33 van het plantsoen Tjibodas, gesproten uit zaad van calisaya door Hasskarl in Peru verzameld), is de twijfelachtige calisaya te houden voor eene bastaardsoort van de cinch. calisaya en de cinch. pahudiana, gevolg van geheele of gedeeltelijke bevruchting van de bloemen der calisaya n°. 33 door het stuifmeel der in de onmiddellijke nabijheid gebloeid hebbende pahudiana's. Op de wenschelijkheid om zoo mogelijk de oorzaken van zoodanige vermenging weg te nemen, bij voorbeeld door omkapping van pahudiana's die op te geringen afstand van de calisaya-aanplantingen bloeijen, is onlangs, voor zooveel noodig, de aandacht der Indische Regering gevestigd.

Van de succirubra's vielen twee goed te onderscheiden vormen waar te nemen. Eene dezer, uit Britsch Indie afkomstig, scheen volgens de tot hiertoe bewerkstelligde analyses, meer chinine houdend te zijn dan de Java-varieteit, afstammende van drie uit Nederland ontvangen plantjes, aldaar opgekweekt van zaden door Hasskarl in Amerika verzameld. De vermenigvuldiging der Java-succirubra is dan ook, behoudens het nemen van stekken, voorloopig gestaakt.

De groei der kinaboomen op Java, waarvan de bijgevoegde tabellen (bijlage OO n°. 1 en 2) een denkbeeld geven, is over het algemeen bevredigend: de etablissementen Reong Goenoeng en Nagrak (1625 meters boven zee) schijnen op de meest gunstige hoogte te zijn gelegen; achterlijkheid der planten is daar uitzondering. Sterfte, vooral in de eerste levensperiode voorkomende, wordt in 't algemeen het minst waargenomen onder de Britsch Indische succirubra's; vruchtdragende exemplaren dezer varieteit, die zich ook door buitengewoon snelle en krachtige ontwikkeling onderscheidt, zijn nog niet aanwezig. Daarentegen hadden in den aanvang van 1869 eenige bloeijende lancifolia's vruchten gezet in die mate, dat de oogst van zaden van deze nog schaars vertegenwoordigde, maar zeer gewaardeerde kinasoort boven twijfel verheven is. Vruchtdragende calisaya- en condaminea-boomen zijn veelvuldig voorhanden, maar met het te kiemen leggen van zaden zou nu verder worden gewacht tot in het najaar, omdat eene goede en geregelde cultuur eischt dat men alleen tijdens den regenmoeson planten in den

vollen grond brengt, en reeds 9 à 12 maanden na het te kiemen leggen der zaden, de planten voor overbrenging in den vollen grond geschikt zijn. Laatstgenoemde ook zeer deugdzame soort is gebleken het weligst te tieren op de afgelegen etablissementen Kawah Tjiwidei en Rantjabolang. Volgens eene beslissing van September 1868 zullen de verdere aanplantingen aldaar voortaan uitsluitend uit die soort bestaan. Wegens het min gunstige overigens, uit een geldelijk oogpunt, der plaatselijke omstandigheden, zal echter aan den aanplant geene te groote uitbreiding worden gegeven, en zal getracht worden, met het oog op eene toekomstige vereeniging der beide inrigtingen onder *één* opziener, den arbeid zoodanig voort te zetten dat de tuinen der beide etablissementen, thans 2 palen van elkander verwijderd, aaneensluiten.

Met het door Mc. Ivor aanbevolen stelsel om de stammen der kinaboomen ter verkrijging van dikkere basten met mos te omkleeden (zie laatstelijk het verslag over 1865, bladz. 186) zouden nadere proeven worden genomen. Men had daartoe inzonderheid op het oog de exemplaren waaruit laatstelijk stukken bast tot onderzoek waren gesneden.

De scheikundige onderzoekingen ter bepaling van het alkaloïd gehalte der Javabasten, werden bij het laboratorium der geneeskundige dienst te Batavia voortgezet. De gunstige uitkomsten, blijkens bijl. PP hierachter, van bijna al de onderzochte monsters verkregen, staken opmerkelijk af bij die, welke vroeger werden berigt (zie laatstelijk het verslag over 1865, bijl. IJ). Men houde echter in het oog dat vroegere monsters veelal verzameld waren van ziekelijke of gestorven planten, en in ieder geval zonder bepaalde voorzorgen gedroogd (1), vermoedelijk omdat destijds aan den invloed van het zonlicht nog geen bepaalde waarde werd gehecht. Het materieel dat in 1868 werd beproefd, was uit gezonde, krachtige boomen gesneden en dadelijk in het duister gedroogd. Omtrent den invloed van licht en schaduw, van bloeitijd, groeiplaats enz. lieten ook nu de analyses veel onbeslist (zie hierover nader de aanteekeningen in de overgelegde bijlaag PP). » De zekerheid" — zoo zegt de ambtenaar met de dagelijksche (2) leiding dezer cultuur belast — » dat het zonlicht nadeelig werkt op het chinine-gehalte der basten, door Mc. Ivor (den leider der kinacultuur in de Neilgherries) reeds vermoed ten aanzien van de levende boomen; dat onze calisaya dubia eene uitmuntende kinasoort is; dat de calisaya's, vooral die welke uit de Boliviaansche zaden zijn opgekweekt, eene bijzonder groote hoeveelheid chinine bevatten, en eindelijk dat de uit Britsch Indie ontvangen succirubra niet veel minder deugdzaam is, zijn feiten die moeijelijk meer schijnen te kunnen worden ontkend en die onze toekomst waarborgen, eensdeels omdat ten aanzien der drooging de gewenschte voorzorgen gemakkelijk in acht zijn te nemen, en ten andere omdat zoowel van de c. dubia als van de calisaya's overvloedig zaden van gezonde, krachtige boomen kunnen geoogst worden".

Gemiddeld bleken de succirubra's (die uit Britsch-Indische exemplaren gekweekt), 2 per cent chinine, de verschillende calisaya's iets meer te bevatten (de eersten tot 2.9, de laatsten tot 3.3 per cent).

En deze uitkomsten werden niet alleen verkregen van boomen van 6 à 7jarigen ouderdom, maar zelfs was onder de onderzochte exemplaren een tweejarige succirubra, waarin 2.920, en een driejarige calisaya vera (uit zaad van Bolivia), waarin 3.109 per cent chinine was aangetroffen. Het rijkst aan chinine (3.320 per cent), werd bevonden een 6jarige calisaya, behoorende tot de nog twijfelachtige soort, wier vermenigvuldiging, ook op grond van een paar scheikundige onderzoekingen, in 1865 niet raadzaam voorkwam, maar die sedert haar goed regt verkregen had en nu naar waarde geschat wordt (3).

(1) Dit laatste was ook het geval met den bast van den dertienjarigen doch ziekelijken Java-Calisaya, van welks ontleding in 't vorig verslag (bladz. 158) sprake was.

(2) Het algemeen beheer is in Junij 1867 feitelijk overgegaan bij den directeur van binnenlandsch bestuur.

(3) Analyses van dr. de Vrij, mede in de boven aangehaalde bijlage vermeld, hebben ten aanzien der zoogenaamde twijfelachtige calisaya-soort dit opmerkelijks, dat beide de onderzochte basten bevonden werden, nevens chinine geen spoor van chinidine, maar daarentegen wel cinchonidine te bevatten, waaruit hare chemische overeenkomst met c. pahudiana viel af te leiden. Dit laatste alkaloïd toch is tot heden wel in den bast van c. pahudiana maar niet in dien der echte c. calisaya van Java gevonden, welke daarentegen volgens zijne onderzoekingen vaak chinidine bevat.

Met deze gegevens voor oogen schijnt het niet gewaagd aan de 2000 kilogrammen bast, die men hoopt (van aanplantingen van 1865) in 1870 of 1871 als eene eerste proeve van Java's cultuur aan de markt te brengen (zie het vorig verslag, bladz. 158), een chinine-gehalte toe te schrijven zoo niet van 3, dan minstens van 2 per cent.

Met betrekking tot de verwachte chinine-productie is sedert geene nadere raming ontvangen. Alleen blijkt uit de jongst ingekomen berigten dat een scheikundig onderzoek onderhanden is van basten, gesneden van calisaya-boomen der aanplantingen van 1860—1863, die gezegd worden reeds nu, zonder schade voor het geheel, een oogst van 1000 kilogrammen droog product te kunnen leveren.

Bekende Duitsche chinine-fabrikanten verklaren, dat basten met ruim 3 per cent chinine de meeste waarde bezitten en dan ook evenredig duurder betaald worden, dat zij zelden basten verwerken die minder dan ruim $2^1/_2$ per cent bevatten (1), maar dat zelfs materieel met 1 per cent chinine koopers vindt, indien het slechts een goed aanzien heeft. (2)

Zeer onlangs is van die zelfde zijde eene kennisgeving aan belanghebbenden uitgegaan, dat men de prijzen der chinine-verbindingen had moeten verhoogen, en dat eene voortdurende stijging dier prijzen onvermijdelijk wordt geacht, wegens de verbazende vermindering van den aanvoer op de grootste markten gedurende de laatste drie jaren.

Dat dit feit het gewigt der kinacultuur op Java belangrijk doet klimmen, behoeft geen betoog.

Maar ook uit een geneeskundig oogpunt, vooral voor Nederlandsch Indie zelf, is het bezit der kinacultuur van onschatbare waarde. Meer en meer toch wint, volgens den chef over de geneeskundige dienst aldaar, de overtuiging veld, dat chinine het eenige rationele geneesmiddel is tegen de meeste in Indie voorkomende ziekten. Terwijl dat middel vroeger slechts gebruikt werd in 3 van de 10 gevallen, wordt het tegenwoordig in 7 van de 10 aangewend. Deze omstandigheid gevoegd bij de toenemende bewustheid onder de inlandsche bevolking van behoefte aan geneeskundige hulp, was oorzaak dat het chinine verbruik in Nederlandsch Indie in de laatste vijf of zes jaar bijkans verdubbeld was: tegen 186 kilogrammen in 1863, was het verbruik in 1868 geklommen tot 359.

De in 1868 in Indie bewerkstelligde ontledingen hebben ook betrekkelijk goede uitkomsten doen erlangen van pahudianabasten, omtrent welke soort het jaar te voren in Engeland eveneens bemoedigende verklaringen waren gedaan. Intusschen kunnen deze uitkomsten de voortkweeking dezer soort niet wettigen, zoolang met dezelfde moeiten en kosten de vermenigvuldiging van algemeen voor verreweg beter erkende soorten mogelijk is. Het bevredigend resultaat van een in 1867 ingesteld voorloopig onderzoek naar het alkaloïdgehalte van anderhalfjarige wortels dezer soort, bij wijze van meekrap geteeld (zie het verslag over 1865, bladz. 186), heeft in 1868 geleid tot de proefneming op grooter schaal der kweeking van jonge calisaya-wortels. Ongeveer één bouw gronds werd daarvoor bestemd, doch de uitkomsten van zes maanden arbeids toonden reeds dat het niet wel mogelijk zal zijn om zonder onevenredig hooge productiekosten, deze wijze van cultuur met vrucht voor te zetten. Met het uit de pahudianawortels verkregen chinine-product worden inmiddels therapeutische proeven genomen in het groot militair hospitaal te Weltevreden.

De zucht tot het beproeven der cultuur voor bijzondere rekening werd bevorderd, zoo door het aanbod aan belanghebbenden blijkens eene bekendmaking in de *Javasche Courant*, om hen daartoe van regeringswege in de gelegenheid te stellen, als door de openbaarmaking van een geschrift, dat ten doel had zuivere en volledige begrippen omtrent het onderwerp te verspreiden. Veelvuldig zijn de aanvragen om kina*zaad* geweest, doch van de resultaten was tot dusver niet veel gebleken. Beter gaat het indien de onder-

(1) De Indische verslaggever voegt hierbij de opmerking dat volgens Delondre en Bouchardat de beste basten niet meer bevatten.

(2) Aan Engelsche opgaven is in der tijd (Augustus 1866) de mededeeling ontleend, dat op de markt te Londen de prijs van den besten calisaya-bast (konings-kina) bedroeg f 9.25 het kilogram (7 shillings het Engelsche pond). Bij den uitvoer uit Bolivia komt de goede kinabast, aan boord van het zeeschip in de Zuidzee, de exploitatiekosten daaronder begrepen, op ± f 3.50 te staan. Te Là Paz was gedurende de jaren 1861, 1862 en 1863 de prijs van goede kina ± f 2.80 (52 dollars het quintaal van 46 kilo's).

nemers zich dadelijk van *planten* kunnen voorzien, maar slechts weinigen zijn in de gelegenheid om deze zonder buitengewone transportkosten te ontbieden. Op het huurland Waspada in de Preanger regentschappen en de landen Tjiomas en Pondok Gedeh in Buitenzorg, zijn kleine aanplantingen die ook in 1868 werden uitgebreid, omdat zij goede uitkomsten beloven. Te Waspada en Tjiomas worden reeds boompjes van 6 à 8 voet hoogte aangetroffen en de ondernemers toonen met hunne proefcultuur zeer ingenomen te zijn. Tegen den nu aanstaanden westmoeson zouden de particuliere aanplantingen in Buitenzorg en de Preanger regentschappen aanzienlijk worden uitgebreid.

In den aanvang van 1869 zijn eenige genoegzaam ontwikkelde planten op verzoek van den resident naar Pasoeroean gezonden, bestemd om bij wijze van proef op geschikte punten in het Tenger- en Ardjoeno-gebergte te worden uitgeplant. Het voornemen bestaat om deze plantjes aan bepaalde personen, waaronder mindere hoofden en oudsten van dessa's, die door de ligging hunner woonplaatsen tot behoorlijke bewaking en onderhoud der plantjes in staat zijn, af te staan en zoodoende te trachten de belangstelling voor deze cultuur in gemelde bergstreken op te wekken. Bij die gelegenheid zijn de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java aangeschreven om te beproeven de cultuur ook op andere plaatsen, waar zij met hoop op goeden uitslag kan worden aangevangen, bij de bevolking ingang te doen vinden. Medio 1869 hadden reeds veertien hoofden van gewestelijk bestuur planten aangevraagd om die onder de bevolking der hooge bergstreken te verdeelen. Van de gouvernements-proefaanplantingen op kleine schaal op den berg Ajang in Bezoeki en den Diëng in Bagelen zijn in den laatsten tijd geene mededeelingen ontvangen. Uit vroegere berigten blijkt echter dat de vooruitzigten in laatstgemeld gewest gunstiger zijn dan in Bezoeki.

Aan de Société d'Acclimatation te Parijs zijn in 1868 twee malen planten verzonden en meermalen zaden afgestaan. Ook werd die maatschappij, even als in 1866 's Rijks herbarium te Leiden, in het bezit gesteld van een volledig herbarium van al onze kinasoorten en varieteiten met monsters bast in horizontale en vertikale doorsneden van hout.

Ten opzigte van het geldelijke blijft het streven, eene spaarzame wijze van werken. De uitgaven over 1868 verschilden weinig met het jaar te voren, zij bedroegen f 17 443 tegen f 17 379 in 1867. Onder deze sommen zijn echter niet begrepen de bezoldigingen van het Europeesch, wel daarentegen de loonen van het vaste inlandsche personeel (arbeiders en mandoors, ten getale van 107 en 9). Door vrijwillige daglooners werden, tegen eene betaling van f 0,20 daags, in 1867 35 657 en in 1868 27 791 dagdiensten verrigt.

3°. Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd.

Blijkens het vorig verslag (bladz. 158 en 159) waren in 1866 op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64 en de daarin gebragte wijzigingen, in huur uitgegeven 8 perceelen, waarvan 6 tot ontginning van woeste gronden en 2 tot exploitatie van gewezen gouvernements-kaneeltuinen, allen te zamen groot 2535 bouws, en waren gedurende 1867 en het eerste semester van 1868 nog 12 andere perceelen tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 3778 bouws in huur uitgegeven. Of de aan de inschrijvers gedane toewijzing reeds voor allen de sluiting der overeenkomsten had ten gevolge gehad, kon destijds slechts voor 5 der eerst uitgegeven perceelen met genoegzame zekerheid worden gemeld. Sedert is gebleken dat ook voor de overige 15 perceelen op 2 na (1), door het tot stand komen der contracten, achtereenvolgens in 1867, 1868 of 1869 de huur is ingetreden.

Met opzigt tot de 8 ter uitgifte aangekondigde perceelen, van welker aankondiging omstreeks medio 1868 het gevolg hier te lande nog niet bekend was, hebben de inschrijvingen zich opgelost in de toewijzing van 2 perceelen, waarvan de overeenkomst gesloten en dus de huur loopende is, en in de voorloopige niet-gunning van de 6 andere, hetzij omdat er niet voor ingeschreven was, hetzij om het te laag bedrag van of wegens informaliteiten bij de inschrijving.

Dien ten gevolge kwamen er in 1867 5, in 1868 7 en in 1869 (voor zoover reeds bekend) 3 nieuwe perceelen bij, van de volgende uitgestrektheid:

1867.

Preanger regentschappen 225 bouws à f 3 per bouw.

Pasoeroean $498^{455}/_{500}$ bouws à f 5 (later f $6^2/_3$) per bouw. (1)

Idem $495^1/_3$ bouws à f 6 per bouw.

Madioen 400 bouws à f 5 (later f $6^2/_3$) per bouw.

Kediri 531 bouws à f 9 per bouw.

1868.

Krawang $54^{407}/_{500}$ bouws à f 5,50 per bouw.

Preanger regentschappen $442^{152}/_{500}$ bouws à f 5 per bouw.

Idem $49^{390}/_{500}$ bouws à f 6 (later f 8) per bouw.

Pekalongan $497^{391}/_{500}$ bouws à f 2 per bouw.

Pasoeroean 500 bouws à f 6 (later f 8) per bouw.

Bagelen 457 bouws à f 6 (later f 8) per bouw.

Kediri 150 bouws à f 8 (later f $10^2/_3$) per bouw.

1869.

Preanger regents. $407^{345}/_{500}$ bouws à f 6 (later f 8) per bouw.

Idem $188^1/_3$ bouws à f 5 (later f $6^2/_3$) per bouw.

Kadoe 284 bouws à f 8 (later f $10^2/_3$) per bouw.

Al deze perceelen werden tegen den gestelden minimum huurprijs, bij ontstentenis van andere gegadigden, aan de eerste aanvragers verhuurd; alleen werden voor één perceel twee inschrijvingsbiljetten ontvangen voor denzelfden huurprijs, maar daarbij bleek van verstandhouding. In een ander geval onthield zich de eerste aanvrager van inschrijving en deed van zijne regten als zoodanig afstand ten behoeve van een ander, den eenige, die aan de inschrijving deel nam.

De eerste aanvrager van een ander perceel, aan wien zijne inschrijving was gegund, verzocht vóór de sluiting der huurovereenkomst, de toewijzing over te dragen op een ander, waarin door de Regering bewilligd en met wien gevolgelijk gecontracteerd werd.

Tot zoover hetgeen betrekking heeft tot de perceelen, waarvan tijdens de inzending van het vorig verslag, volgens de tot Julij 1868 ontvangen berigten, het voornemen tot uitgifte was bekend gemaakt,

Sedert is, voor zoover uit de tot 6 Augustus 1869 ingekomen berigten gebleken is, besloten tot de uitgifte in 't geheel van twee perceelen als: 100 bouws in Madioen en ruim 500 bouws in de Preanger regentschappen. Daar de opening der biljetten tegen 20 Junij en 14 Augustus 1869 was aangekondigd, zal het resultaat der inschrijving eerst in het volgende verslag kunnen worden medegedeeld.

Op een zevental verzoeken om uitgifte van gronden in de residentien Preanger regentschappen, Pekalongan, Samarang, Bagelen en Kediri werd in 1867 en 1868, krachtens *Indisch Staatsblad* 1856 n°. 64 (art. 4 § *b* 3de lid) afwijzend beschikt, op grond dat de inwilliging zou strijden met de belangen der naburige bevolking of met die van het Gouvernement. Onder bedoelde aanvragers behoorde

(1) Ter grootte van 525 en 85 bouws, het eene in Kediri en het andere in Bantam. Van de toewijzing dier perceelen, respectivelijk in October 1866 en October 1867, is door de eerste aanvragers, tevens eenige inschrijvers, tot dus ver geen gebruik gemaakt.

(1) Waar voor hetzelfde perceel twee cijfers van huurschat per bouw staan uitgetrokken, is het laatst opgegevene het tegenwoordig bedrag. Deze wijziging der primitive voorwaarden is voortgevloeid uit het weder in werking treden krachtens het Indisch besluit van 23 Maart 1868, n°. 13, (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2124) der vroegere bepaling nopens tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming van huurschat.

ook zekere Bandjarees pangeran ISHAK in Samarang, wiens verzoek o. a. werd afgewezen uit overweging dat het aangehaalde *Staatsblad* alleen geldt voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden. Ter aanvulling van 't vorig verslag zij alsnog aangeteekend, dat in 1866 dertien aanvragen waren afgewezen betreffende 1 perceel in Krawang, 1 in de Preanger regentschappen, 3 in Samarang, 1 in de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean (de afwijzing hiervan geschiedde inzonderheid ook met het oog op de belangen der gouvernements-koffijcultuur), en 7 in Kadoe.

Ofschoon over 't algemeen bij de in den laatsten tijd gesloten overeenkomsten de huurders in de keuze der te teelen producten zijn vrijgelaten, werd ter zake van één perceel in de Preanger regentschappen het beding gemaakt, dat de grond uitsluitend voor de theecultuur moest bestemd worden, en dat de teelt van andere landbouw-voortbrengselen niet zou mogen plaats vinden dan met toestemming der Regering. De reden dezer bijzondere voorziening bestond hierin, dat op korten afstand van het perceel sedert de aanvrage in 1864, gouvernementskoffijtuinen waren aangelegd.

In Samarang werd in 1867 één perceel in twee afzonderlijke ondernemingen gesplitst; hetzelfde had aldaar in 1868 plaats.

Daarentegen liep met ultimo 1867 in Krawang het contract ten einde voor het sedert jaren onbebouwd gebleven perceel Adiarsa. Op hun verzoek om wederuitgifte werden de huurders overgewezen tot de bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1862, n°. 56, § VII; sedert is door hen op deze aanvrage niet teruggekomen.

De vraag of de ligging in elkanders onmiddellijke nabijheid van in huur aangevraagde perceelen, van gelijktijdige uitgifte moet doen terughouden, wanneer de bestaande bepalingen zich overigens niet tegen het in huur geven verzetten, werd door de Indische Regering in Februarij 1867 in ontkennenden zin beslist.

Naar aanleiding van een verzoek van den huurder der gewezen gouvernements-theetuinen van Djatinangor, om afstand in huur van eene rondom zijne onderneming gelegen uitgestrektheid van ruim 500 bouws, waarvan een gedeelte door zijne boedjangs met tweede gewassen was beplant, doch die overigens voor uitgifte in huur vatbaar bevonden was, werd door de Indische Regering uitgemaakt, dat de dus door boedjangs beplante gronden niet kunnen beschouwd worden als door de bevolking, dat is door de gevestigde bevolking, ontgonnen gronden, bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64. Mitsdien werd magtiging verleend tot het openen eener inschrijving voor gemeld perceel; de gronden zullen echter aan den hoogsten inschrijver niet worden gegund dan tegen bewijs dat de boedjangs voor de onteigening hunner aanplantingen naar genoegen zijn schadeloos gesteld. (1)

Eene volledige lijst van de op Java aanwezige huurondernemingen, thans ten getale van 92, wordt hierachter aangetroffen als bijlage Q Q.

Die staat bevat voor elke onderneming, behalve eene opgaaf van hare ligging, uitgestrektheid en bestemming, ook eene aantooning van den nog loopenden contractsduur, den bedongen huurschat per bouw en het verschuldigd bedrag in 1867 en 1868.

Bijzonderheden ten opzigte van hare productie als anderzins worden hieronder residentie'sgewijze vermeld:

(1) Bij onderzoek van het regeringsverslag 1865 (zie het meermalen aangehaald rapport, zitting 1868/69, **44**, bladz. 15) is de wenschelijkheid betoogd dat de Indische Regering zoo spaarzaam mogelijk zij in het bewilligen van verzoeken om het beheer van huurondernemingen door gemagtigden te doen voeren. De opmerking zij echter geoorloofd, dat volgens de huurovereenkomsten sedert 1864 gesloten, ten gevolge van de wijziging der concept-voorwaarden (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1538), vergunningen van den bedoelden aard niet meer worden vereischt. Nadat bij de suikerregeling van 1863 (art. 2 van *Indisch Staatsblad* n°. 118, en art. 32 concept-contract) ten aanzien van de optreding van gemagtigden eenvoudige kennisgeving aan de gewestelijke autoriteit voldoende was verklaard, achtte de Indische Regering eene meer beperkende bepaling opzigtens het beheer van huurgronden „waarbij het Gouvernement zooveel minder regtstreeksch belang heeft," niet langer noodig en wijzigde zij op dien grond in Maart 1864 het door de Commissie aangehaalde art. 22 der concept-overeenkomst voor den verhuur van woeste gronden, met weglating daaruit van de bepaling dat „de huurder den gehuurden grond zooveel mogelijk zelf beheert." In hoever bij de betrekkelijke beschikking is gelet op het nog ongewijzigde art. 2 van 's Konings besluit van 3 Julij 1856 (*Indisch Staatsblad* n°. 64), is niet gebleken. Inlichting ter zake is gevraagd.

Bantam. Van de twee perceelen Tjisela I en II, te zamen groot 1000 bouws, zijn reeds 900 bouws ontgonnen. De aanplant bestaat uit één millioen koffijboomen; in 1868, het tweede oogstjaar, werden reeds 1500 pikols koffij verkregen, tegen 450 pikols in 1867. Op de twee ondernemingen, die aan denzelfden huurder toebehooren, waren laatstelijk werkzaam 120 vaste boedjangs, tegen f 7,50 's maands, en 150 koelies, die, op taak werkende, 60 à 70 cent daags verdienen. Tegen dat loon waren steeds volop werklieden te krijgen

De ontginning van het perceel Tjilahi is nog niet aangevangen.

Op het land Tjisolear is de koffijcultuur opgegeven en worden proeven genomen met de zijdecultuur; tot nog toe evenwel met weinig gunstigen uitslag.

Batavia (*Buitenzorg*). Slechts 2 ondernemingen worden hier aangetroffen. Op het land Tjogrek, groot 296 bouws, wordt voornamelijk koffij geteeld. De aanplant bedroeg onder ultimo 1868 120 000 boomen. Een vijftal bouws wordt gebruikt voor cacao-aanplant, 6 bouws waren beplant met palmboomen en 10 bouws afgezonderd voor de rijstcultuur. Overigens treft men er nog 21 000 theeheesters aan. De gronden zijn niet zoo vruchtbaar als die van het tweede in deze afdeeling gelegen perceel, Tjikema genaamd. Bij deze onderneming is de rijstcultuur hoofdzaak. De zijdecultuur, in 1867 op Tjogrek gestaakt, werd hier nog aangehouden, doch de uitkomsten waren, even als in vroegere jaren, niet zeer bevredigend. De productie, die in 1867 nog 46 Amst. ponden fijne en 48 Amst. ponden ruwe zijde bedroeg, beliep in 1868 slechts 9 en 6 Amst. ponden. Op beide ondernemingen wordt gewerkt met zoogenaamde maand-koelies, tegen een loon van f 5,50 's maands, benevens kost.

Krawang. De suikeronderneming Tjilangkap is verlaten. Over de gronden (110 bouws) der reeds vroeger opgegeven onderneming Adiarsa is, na de verstrijking van het contract onder ultimo 1867, door de bevolking beschikt. Van de kaneeltuinen Gintoeng en Tamblang werden in 1867 12 294 Amst. ponden en in 1868 22 360 Amst. ponden product verkregen. In laatstgemeld jaar kwam een suppletoir contract met den ondernemer tot stand, waarbij hem, onder dezelfde voorwaarden als vroeger, nog ongeveer 55 bouws afgeschreven kaneeltuinen in huur werden afgestaan.

De suikeronderneming Parakantroes werkt met gunstigen uitslag. De productie van 1867 wordt opgegeven 22 000 pikols suiker te hebben bedragen, van een aanplant van 550 bouws; voor 1868 werden 600 bouws met suikerriet beplant, de productie echter blijkt niet.

Van de suikerondernemingen Wanasepi en Kalangsari worden geene bijzonderheden vermeld gevonden, evenmin van den klapperaanplant op Tjibening, de huurregten van welk perceel in 1867 van wege de weeskamer publiek zijn verkocht; de overschrijving op naam van den kooper had echter bij het eind van 1868 nog niet plaats gevonden wegens niet voldoening zijnerzijds aan de verpligting tot het stellen van borgen.

Preanger regentschappen. Van de 14 tot dusver hier aanwezige huur-ondernemingen zijn er 10 theeplantages (waaronder 5 met voormalige gouvernements-theetuinen), twee zijn koffij-ondernemingen (Tjiboengoer en Margapala); terwijl van twee ondernemingen (Tjikembang en Waspada II) de bestemming nog niet bekend is. Op Waspada I, eene der theeplantages, wordt tevens met goed gevolg de kinacultuur beproefd.

De gezamenlijke uitgestrektheid der theetuinen bij de 8 reeds producerende ondernemingen, besloeg in 1867 1871 bouws, beplant met 11 968 000 heesters, en in 1868 2007 bouws met 13 857 000 heesters, waarvan plukbaar in 1867 7 039 700 en in 1868 7 984 300. Ten gevolge van eene ziekte in de heesters op de ondernemingen Parakansalak, Sinagar, Tjisalak, Tjirohani is de opbrengst niet vooruitgegaan. Zij bedroeg in 't geheel in 1866 1 131 300, in 1867 957 400 en in 1868 838 800 Amsterdamsche ponden. De ondernemers leggen zich meer toe op het verkrijgen van goede kwaliteit dan van groote kwantiteit, omdat de goede soorten het meeste voordeel opleveren. Fabrieksgewijze was de uitkomst als volgt:

FABRIEKEN.	Uitgestrektheid der tuinen in bouws.	Productie in Amsterdamsche ponden.		
		1866.	**1867.**	**1868.**
Tjioemboeloeit	325	192 500	190 000	108 900
Parakansalak	291	180 000	102 500	135 000
Sinagar. . .	300	175 000	125 000	137 000
Djatinangor .	203	250 000	240 000	174 500
Tjikadjang .	358	325 000	240 500	180 000
	1477	1 122 500	898 000	735 400
Tjisalak. . .	136	1 200	18 300	23 000
Tjirohani . .	202	6 500	23 100	30 400
Waspada I. .	192	1 100	18 000	50 000
	2007	1 131 300	957 400	838 800

De dagloonen liepen uiteen van 15 tot 25 cent. De meeste werkzaamheden zijn echter bij taak geregeld. Gebrek aan werkvolk heeft niet bestaan, omdat de ondernemingen gelegen zijn in vrij goed bevolkte streken.

De ontginning der gronden van de nieuwe thee ondernemingen Tjirohani, Waspada I en Tjisalak heeft bij aanneming plaats gehad tegen f 25 per bouw.

Op het perceel Tjiboengoer waren onder ultimo 1868 aanwezig 142 000 koffijboomen, en daaronder 38 000 vruchtdragende, die 49 pikols koffij afwierpen.

Cheribon. Op de gronden der ondernemingen Kadipaten en Blender wordt suikerriet, op die van Tjarennang thee geteeld. De productie der fabriek Kadipaten was in 1867 9217 en in 1868 7982 pikols suiker. Van de 300 bouws, behoorende tot Blender, waren op ult°. December 1868 nog slechts 120 bouws ontgonnen. Het riet wordt verwerkt op de fabriek Djatipiring; de productie van 1867 en 1868 was achtereenvolgens 3675 en 3187 pikols.

De thee-oogst van Tjarennang bedroeg in 1867 145 000 en in 1868 150 000 Amst. ponden. Aan den toenemenden staat van uitputting der gronden wordt zooveel mogelijk te gemoet gekomen door aanaarding en bemesting. De voor de Cheribonsche thee op de Europesche markt bedongen prijzen getuigen van hare goede kwaliteit.

De werkzaamheden zoowel in de tuinen als in de fabriek worden verrigt door vrijwilligers, die op de gronden des ondernemers gevestigd zijn, dan wel uit nabij gelegen dessa's worden aangeworven. Zooveel mogelijk geschiedt alle arbeid bij taak.

Pekalongan. De weder-uitgifte van het huurperceel Simbang, althans van die gedeelten welke daarvoor in aanmerking komen, wordt voorbereid. In verband met vroegere aanschrijvingen ter zake, die de weder-uitgifte onder andere bonden aan eene voorafgaande vaststelling van de toen aanhangige cultuurregeling of aan bijzonderheden, in het belang der tegenwoordige regthebbenden, bij de splitsing van het perceel in aanmerking te nemen, verzocht de Gouverneur-Generaal in den aanvang van 1869, gemagtigd te worden in deze zoodanig te handelen als 's lands belang hem zou voorkomen te vorderen. Die magtiging is, met intrekking der bewuste aanschrijvingen, in Julij jl. door het Opperbestuur verleend, met aanbeveling aan den Gouverneur-Generaal om bij de weder-verhuring van een of meer perceelen van Simbang, zich stipt te houden aan de ter zake bestaande wettelijke voorschriften.

De primitive huurovereenkomst, na het overlijden van den huurder overgegaan op de regthebbenden in zijnen boedel, is met ultimo 1868 verstreken. In afwachting der bedoelde beslissing is in den aanvang van 1869 eene éénjarige verlengings-overeenkomst gesloten.

De opbrengst was in 1867 1190 pikols koffij en 11 000 pikols suiker tegen respectivelijk 752 en 10 481 pikols in 1866. Over 1868 zijn geen cijfers ontvangen.

Bij de onderneming Loetong Lingga (ook genaamd Pring Ombo), groot 366 bouws, van 1866 dagteekenende, zijn reeds 160 bouws met 183 000 koffijboomen beplant.

Het werkvolk wordt betaald met 30 cent daags.

Van de in 1868 tot stand gekomen onderneming Djampangan en Sedo Soekono, groot 497 bouws, werden 35 bouws ontgonnen en daarop 40 000 koffijboomen geplant. Het dagloon bedraagt 30 à 35 cent, en kan bij werken op taak tot 50 cent klimmen.

Samarang. Door splitsing van perceelen, in 1867 van dat genaamd Goenoeng Patti en in 1868 van Kemetep, werd in elk der genoemde jaren het aantal huur-ondernemingen met *één* vermeerderd. Het bedroeg alzoo in 1867 28 en in 1868 29.

Behalve op de perceelen Trisobo en Blorok, die van geringen omvang zijn, wordt op alle de koffijcultuur gedreven. De opbrengst was van 25 ondernemingen in 1867 41 168 pikols koffij tegen 33 800 in 1866 en 51 600 in 1865. De oogst van 1868 is tot dusver niet opgegeven.

Vermits na de uitgifte gebleken was, dat zich onder de gronden van het perceel Kalioeloe ruim 62 bouws bevonden, waarvan, als uitmakende djatibosch, het huurgenot moest worden ontzegd, verklaarde de Regering zich bereid om, bij minnelijke schikking, ter vervanging, eene gelijke uitgestrektheid woesten grond af te staan. Het voornemen werd vooraf publiek bekend gemaakt ten einde mogelijke regthebbenden in de gelegenheid te stellen vóór ultimo 1868 van hunne bezwaren tegen de uitgifte te doen blijken. Of zich regthebbenden aangemeld hebben, is niet gebleken. De gronden ($177^2/_5$ bouws) aan de huurders van Poetjong en Selokaton toegezegd als schadeloosstelling voor eene sedert 1859 te min in huur bezeten uitgestrektheid van $123^1/_5$ bouws (zie het vorig verslag, blz. 161), zijn in 1867 voor den verderen duur der primitive huurovereenkomst te hunner beschikking gesteld.

Japara. Omtrent het koffijland Wonoredjo, dat blijkens het vorig verslag (blz. 161) in geen gunstigen staat verkeerde, zijn geen nadere bijzonderheden ontvangen; nogtans blijkt, dat de tegenwoordige huurder aan het onderhoud meer zorg besteedt, waardoor de vooruitzigten verbeterd waren. Van het kleine klapperperceel op het eiland Poeloe Pandjang, in 't laatst van 1866 uitgegeven, is niets gebleken.

Pasoeroean. Het getal verhuurde perceelen bedroeg onder ultimo 1868 7, waarvan 6 in de afdeeling Malang en 1 in het regentschap Pasoeroean: het huurland Alkmaar, groot 1900 bouws. Aldaar werden in 1867 en 1868 achtereenvolgens bebouwd 950 en 1020 bouws met padi en djagong, benevens 284 en 332 bouws met suikerriet. De opbrengst, die over 1868 nog niet is opgegeven, was in 1867 17 040 pikols padi, 24 000 pikols suiker en 5394 stuks djagong. De opgegeven suikerproductie is gedeeltelijk ook afkomstig van aanplantingen buiten het huurland. Van de ondernemingen in het Malangsche bestaat de onderneming Tanahwangi uit 710 bouws, waarvan in 1867 113 met padi en 50 met tabak bebouwd werden. In 1868 besloeg de padi-aanplant 108 bouws. De koffijaanplant, bij het einde van 1866 ten getale van 156400 boomen, was onder ultimo 1868 geklommen tot 282 000; of daarvan reeds geoogst werd, blijkt niet, zijnde de cijfers van productie over 1868 nog niet ontvangen. De opbrengst van 1867 was 5194 pikols padi en 410 pikols tabak. De uitgestrektheid van het huurland Limburg is 1112 bouws, waarvan onder ultimo 1868 568 bouws waren ontgonnen. In 1867 werden beplant met padi 117 en met koffij en tabak 53 bouws, waarvan verkregen werden 4095 pikols padi, 415 pikols tabak en 95 pikols koffij. Het aantal koffijboomen bedroeg in 1868, 800 900 (1). Het perceel Boemiajoe is van geringe uitgestrektheid en beslaat 109 bouws, waarvan slechts 44 beplant zijn met padi. De ondernemingen Gangsir, Soembool en Djoengoe, alle van zeer jonge dagteekening, telden onder ultimo 1868 een aanplant van 150 000, 20 000 en 120 000 koffijboomen.

Probolinggo. Het eenige hier uitgegeven perceel Pandanwangi beslaat eene uitgestrektheid van 500 bouws, waarvan voor den oogst van 1867 beplant waren 90 bouws

(1) Het verschil met de opgaaf over 1866, toen 1 033 540 boomen als aanwezig werden opgegeven, wordt niet toegelicht.

met padi en 60 met tabak en voor 1868, toen de onderneming in andere handen was overgegaan respectievelijk 60 en 40. De padi-productie verschilde in beide jaren tusschen de 20 à 30 pikols per bouw, de tabaksproductie, voor 1868 niet opgegeven, beliep in 1867 40 000 à 50 000 Amsterdamsche ponden. Het tabaksproduct is bestemd voor de Europesche markt doch over 't algemeen van inférieure kwaliteit. In 1867 nam het aantal opgezetenen toe tot 363 zielen, die zich vereenigd hadden tot eene door het bestuur erkende dessa onder den naam van Wonoredjo met een eigen gekozen dessabestuur. In 1868 was het aantal tot 238 verminderd.

Bezoeki. Op het land Wonokoesoemo, groot 100 bouws, waren onder ultimo 1867 189 000 en een jaar later 200 000 koffijboomen aangeplant. Meerdere bijzonderheden zijn niet gemeld.

Banjoewangi. Door gebrek aan arbeiders was de exploitatie van de eenige hier aanwezige in het district Rogodjampi gelegen onderneming tot nog toe van weinig beteekenis. Met een 12tal opgezetenen en eenige koelies zijn slechts 12 van de 300 bouws ontgonnen en met kooltabak beplant. De tabak wordt door den ondernemer ingekocht tegen f 20, f 15 en f 10 de 1000 planten naar gelang van de kwaliteit en zonder voorschot. In 1867 werd eene hoeveelheid van ongeveer 4000 Amsterdamsche ponden van de planters opgekocht.

Banjoemas. Slechts 2 ondernemingen zijn hier aanwezig ieder groot 100 bouws, Tjiberem en Pegadongan genaamd. Op eerstgenoemd land werd behalve staartpeper en vanille sedert eenigen tijd ook koffij geplant. De opbrengst was, behalve eene geringe hoeveelheid vanille, in 1868 25 pikols staartpeper en 8 pikols koffij tegen respectivelijk 61 en 26 pikols in 1867. Het tweede perceel werd voornamelijk gebezigd voor de tabakscultuur. De productie was in 1868 44 000 Amst. ponden tegen 22 500 in 1867. Proeven met den aanplant van suikerriet zijn vrij wel geslaagd. In 1867 bedroeg de aanplant 10 bouws, zijnde die van 1868 niet opgegeven. Tegen een dagloon van 25 à 28 cent kan op beide ondernemingen een voldoend getal arbeiders verkregen worden.

Bagelen. De Ledoksche theetuinen hebben eene uitgestrektheid van 510 bouws en waren volgens de opgaven over 1867 beplant met 4 226 000 heesters. De bijplantingen bedroegen in dat jaar ruim 700 000 heesters, terwijl het voornemen bestond daarmede nog gedurende de eerste jaren met kracht voort te gaan. De productie, in 1866 bedragen hebbende 279 000 Amst. ponden, was in 1867 378 600 en in 1868, toen het vooruitzigt op eene belangrijk meerdere productie door felle droogte in het late najaar niet werd verwezenlijkt, 377 300 ponden. Er wordt naar gestreefd om de aanzienlijke vermeerdering van kwantiteit te doen zamengaan met verbetering van kwaliteit. Voor bemesting alleen is voor Sapoeran, één van de drie perceelen waaruit de tuinen bestaan, in 1866 en 1867 nagenoeg f 9000 uitgegeven. Behalve het gewone vaste personeel werden meer bijzonder voor de bewerking der gronden in 1867 nog verscheidene boedjangs in dienst genomen tegen een dagloon van 25 en 30 cent per man. Was de toestand der onderneming overigens in menig opzigt zeer bevredigend, minder gunstig waren in 1867 bij de gedrukte markt in Europa de geldelijke uitkomsten. Wel behaalden enkele partijen Souchon en Pecco van deze onderneming afkomstig, de hoogste prijzen, welke voor die theesoorten van Java zijn betaald, doch de partijen zelve waren niet zeer groot.

Omtrent de nieuwe onderneming Boerat voor de ontginning van 457 bouws woeste gronden, mede in de afdeeling Ledok, waarvoor het contract in November 1868 is tot stand gekomen, zijn nog geene bijzonderheden ontvangen.

Kadoe. Het contract voor de exploitatie van een in 1866 ter uitgifte aangekondigd perceel werd in 1868 nog niet gesloten, daar de huurder inmiddels verzocht om den pachtschat (f 8 's jaars per bouw), in plaats van met het eerste, te doen ingaan met het vierde contractsjaar, waaromtrent onder ultimo 1868 nog geene beslissing was genomen. In Februarij 1869 is de huurovereenkomst op dien voet tot stand gekomen, echter met beding van f $10^{2}/_{3}$ huurschat per bouw.

Madioen. De 2 ondernemingen Soekaradja, groot 500 en Waliran, groot 400 bouws, respectivelijk uitgegeven sedert 1863 en 1867, waren onder ultimo 1868 met 1 millioen en met 300 000 koffijboomen beplant; van den aanplant op Soekaradja was reeds een groot gedeelte vruchtdragend. De productie is echter niet vermeld. Werkvolk kunnen de ondernemers in overvloed bekomen.

Kediri. Blijkens het vorig verslag, bladz. 163, bestonden bij het eind van 1866 in dit gewest 6 huurondernemingen, terwijl tot uitgifte van 2 perceelen magtiging was verleend, waarvan echter de overeenkomsten nog niet waren goedgekeurd. Sedert heeft voor één dier perceelen die goedkeuring of zelfs de sluiting van het contract, ten gevolge van vertraging van de zijde des aanvragers, nog niet kunnen plaats vinden. Daarentegen werd in 1867 tot de uitgifte van een ander perceel besloten ter grootte van 150 bouws, waarvoor de overeenkomst in 't laatst van 1868 tot stand kwam. Dien ten gevolge waren bij het eind van laatstgenoemd jaar in Kediri 8 huurondernemingen aanwezig, die te zamen beschikken over eene uitgestrektheid van 3073 bouws, waarvan echter ruim de helft nog niet is ontgonnen. Een der in 1865 uitgegeven ondernemingen, Kawedoesan genaamd, is verlaten, en een ander perceel, Soekoredjo geheeten, mede van 1865 dagteekenende, nog niet in exploitatie. Hetzelfde was ook het geval met het jongst uitgegevene (hierboven bedoeld) en naar het schijnt ook met het perceel in 1866 aan huurders onder Madioen afgestaan ter uitbreiding hunner aldaar gelegen koffijonderneming. Van de vier overige huurperceelen kan slechts gemeld worden, dat op het land Koedjen de suikercultuur en op Popoh hoofdzakelijk de tabaksteelt wordt gedreven; terwijl de ondernemingen Djoeleg en Gabroe (dit laatste in 1867 uitgegeven) zijn bestemd voor de koffijcultuur.

4°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

Ook voor het tegenwoordige worden nog gemist de opgaven die blijkens 't vorig verslag werden te gemoet gezien ten vervolge op de statistische en andere bijzonderheden, laatstelijk tot en met het jaar 1863 medegedeeld in 't regeringsverslag over 1865. Het verstrekken der gewenschte opgaven, waartoe het bestuur zich op de medewerking der verschillende landeigenaren moet verlaten, ondervindt eigenaardige bezwaren. (1) Omtrent de Bataviasche, Buitenzorgsche en Krawangsche landerijen kan echter het een en ander worden ontleend aan eene onlangs ontvangen statistiek der residentien Batavia en Krawang over 1866 en 1867.

Overigens zal men zich, behoudens eenige beschouwingen van meer algemeenen aard, moeten bepalen tot de gebruikelijke opgaven van uitgestrektheid, zielental, verpondingswaarde en jaarlijksche betaling, een en ander met aanduiding van den landaard der eigenaren. Daartoe strekke de volgende aantooning over 1867 (over 1868 zijn nog geene volledige opgaven ingekomen).

---

(1) Zeer onlangs (Augustus 1869) is de Indische Regering bij vernieuwing onderhouden over het gebrekkige en onvolledige in 't algemeen van de opgaven nopens de op Java voor particuliere rekening geteelde producten. Ten opzigte der particuliere landen is daarbij onder andere gewezen op de verpligting, den eigenaren opgelegd bij art. 46 van het reglement in *Indisch Staatsblad* 1836, n°. 19, en op de bevoegdheid krachtens art. 60 van hetzelfde reglement tot het opleggen van boete in geval van nalatigheid hunnerzijds.

GEWESTEN.	LANDAARD DER EIGENAREN.	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bevolking. — Zielen.	Aangeslagen waarde voor de verponding.	Jaarlijksche betaling.
Bantam . . .	Europeanen	72 000	41 227	f 1 448 600	f 10 864,50
Batavia . . .	Europeanen	502 059	427 660	f 17 331 280	f 129 984,60
	Chinezen	344 049	337 115	15 275 600	114 567,70
	Inlanders en vreemde (niet Chinesche) Oosterlingen . . .	23 275	29 681	1 016 760	5 601,72⁵
	Totaal . . .	869 383	794 456	f 33 623 640	f 250 154,02⁵
Krawang. . .	Europeanen	355 040	132 382	f 4 820 000	f 36 150,00
Cheribon. . .	Europeanen	260 406	85 406	f 3 468 907	f 26 016,80
Tagal	Inlanders	3 673	5 911	f 200 000	f 1 500,00
Samarang . .	Europeanen	6 017	11 244	f 1 814 900	f 13 586,47⁵
	Chinezen	1 395	1 091	578 700	4 631,50
	Andere vreemde Oosterlingen.	1 636	2 001	279 050	2 092,87⁵
	Inlanders	11 773	7 423	1 655 000	12 412,50
	Totaal . . .	20 821	21 759	f 4 327 650	f 32 723,35
Japara . . .	Europeanen	832	4 420	f 287 000	f 1 496,25
	Inlanders	838	12 509	(1) »	»
	Totaal . . .	1 670	16 929	f 287 000	f 1 496,25
Soerabaija . .	Europeanen	1 208	7 140	f 411 000	f 3 082,50
	Chinezen	3 385	14 120	1 500 800	11 265,00
	Inlanders en vreemde (niet Chinesche) Oosterlingen . . .	2 608	12 077	651 900	4 880,25
	Totaal . . .	7 201	33 337	f 2 563 700	f 19 227,75
Pasoeroean . .	Europeanen	651	2 992	f 150 000	f 1 125,00
	Totaal-generaal . . .	1 590 845	1 134 399	f 50 789 497	f 379 257,67⁵

(1) Dit land, Kalinjamat genaamd, is tijdens het Britsche tusschenbestuur in bruikleen afgestaan aan de erven van zeker inlandsch hoofd, die daarvoor, in stede van verponding, landrente betalen, tot een bedrag van f 1000 's jaars.

Hiervan bezitten:

LANDAARD DER EIGENAREN.	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bevolking. — Zielen.	Aangeslagen waarde voor de verponding.	Jaarlijksche betaling.
Europeanen	1 198 212	712 471	f 29 631 687	f 222 306,125
Chinezen	348 829	352 326	17 355 100	130 464,20
Inlanders en vreemde (niet Chinesche) Oosterlingen	43 803	69 602	3 802 710	26 487,35
	1 590 845	1 134 399	f 50 789 497	f 379 257,675

Bantam. De hoofdvoortbrengselen van de twee uitgestrekte particuliere landgoederen in dit gewest zijn padi, koffij en suiker. Omtrent het eerste artikel zijn geene cijfers bekend. De suikerproductie, die over 1867 werd gezegd te hebben bedragen 7500 pikols, was voor 1868, zoover de ontvangen berigten reiken, nog niet volledig op te geven. Bij het eind van dat jaar waren nog slechts ontvangen 3000 pikols, doch een groot gedeelte van den aanplant stond toen nog te veld als te jong om vermalen te worden. De koffijaanplant schijnt weinig beteekenend te zijn.

Volgens den resident laat de welvaart der opgezetenen meer te wenschen over dan die der bevolking op de gouvernementslanden.

Batavia. (1) Ook hier is de toestand der bevolking op de particuliere landerijen niet gunstig; voor een deel moge het gemis aan welvaart worden toegeschreven aan den vadsigen en spilzieken aard van den inlander, de hoofdoorzaak is, naar het oordeel van den resident, te zoeken in de wijze van exploitatie der landerijen. De krachten zijn te veel versnipperd dan dat er groote werken tot ontwikkeling van land en volk tot stand kunnen komen. In de afdeeling Tangerang valt dit inzonderheid in het oog, daar de productie er ten gevolge van gebrek aan levend water niet in verhouding staat tot de uitgestrektheid der bebouwde velden. De middelen ter voorziening bestaan in voldoende mate, maar vereischen groote kostbare werken, die de landheeren niet tot stand zullen brengen, als daartoe ieder op zich zelven niet bij magte en onderling niet eensgezind genoeg. Volgens de waardeberekening der verpondingbelasting is slechts het $1/10$ gedeelte der landerijen in genoemde afdeeling het eigendom van Europeanen en behoort al het overige uitsluitend aan Chinezen. Geen der Chinezen exploiteert zelf zijn land, schier elk staat het in huur af voor een tijdperk van vijf, hoogstens tien jaren. Gemeenlijk tracht de huurder in dien korten tijd meer zijne dadelijke belangen, dan die voor de toekomst te bevorderen.

In de afdeelingen Meester-Cornelis en Buitenzorg bestaat niet dat gebrek aan levend water, wegens den aanvoer uit de zoogenaamde Ooster- en Westerslokkans (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 81), maar eene betere regeling van de waterverdeeling ware mogelijk. (2) In de afdeeling Meester-Cornelis zijn insgelijks bijkans alle landen in handen van Chinezen en aan hunne wijze van exploiteren kleven de zelfde gebreken als de evengenoemde.

Hoewel in het Buitenzorgsche het twee derde gedeelte der landeigenaren Europeanen zijn, zoo vindt daar toch, volgens den resident, » het onder- en nog eens onder-verhuren" der landen te menigvuldig plaats.

De gewestelijke statistiek hierboven bedoeld, geeft voor de landerijen in de verschillende afdeelingen de volgende cijfers:

(1) Over de politie op de particuliere landerijen zie men het aangeteekende in hoofdstuk C, § 2, onder Batavia en Cheribon.

(2) Onlangs (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 60) heeft — zoo als reeds gezegd in hoofdstuk L. afdeeling I — eene wijziging van het reglement op genoemde waterleidingen plaats gehad, ten gevolge waarvan door het hoofd van gewestelijk bestuur in het belang der betrokken landerijen afwijkingen van de vastgestelde tijdstippen van opening en sluiting der stuwen kunnen worden toegestaan.

AFDEELINGEN.	Jaren.	BEVOLKING. Zielental.	BEVOLKING. Aantal huisgezinnen. (Inlanders).	BEVOLKING. Werkbare mannen. (Inlanders).	BEVOLKING. Dienstpligtigen. (Inlanders).	RIJSTCULTUUR. Bewaterbare sawahs. — bouws.	RIJSTCULTUUR. Niet bewaterbare sawahs. — bouws.	RIJSTCULTUUR. Tegallans. — bouws.	RIJSTCULTUUR. Productie. — pikols padi.	KLAPPERCULTUUR. Aantal boomen. Vruchtdragende.	KLAPPERCULTUUR. Aantal boomen. Jonge.	KOFFIJCULTUUR. Aantal boomen. Vruchtdragende.	KOFFIJCULTUUR. Aantal boomen. Jonge.	KOFFIJCULTUUR. Productie. — pikols.	SUIKERCULTUUR. Aanplant. — bouws.	SUIKERCULTUUR. Productie. — pikols.
Noorderkwartier (vroeger afdeeling stad en voorsteden).	1867	1 835	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
	1866	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Westerdistrict der Ommelanden van Batavia (vroeger afdeeling Tangerang).	1867	257 145	52 957	53 865	40 055	16 982	39 906	41 123	406 700	40 900	66 300	"	"	"	4 760	68 200
	1866	253 389	52 477	54 271	40 897	16 982	39 906	41 123	327 800	66 900	59 800	"	"	"	4 760	65 900
Zuider- en Oosterdistrict der Ommelanden van Batavia (vroeger Meester-Cornelis en Bekassi).	1867	185 123	42 112	45 944	38 861	20 504	21 053	7 737	†	207 900	103 600	73 700	48 300	†	†	11 800
	1866	177 881	41 681	43 926	37 704	†	†	†	†	200 900	62 500	79 000	58 500	†	1 850	23 500
Buitenzorg	1867	381 696	85 223	92 868	69 843	67 167	18 706	34 626	†	97 400	97 400	5 472 200	3 053 900	12 200	760	23 800
	1866	368 920	†	†	†	†	†	†	†	76 000	114 600	†	†	14 500	†	15 100

De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan genoegzaam volledige gegevens, niet kunnen worden ingevuld.

In de afdeeling Buitenzorg legt men zich in den laatsten tijd meer en meer op de theecultuur toe, waarvan het product op de Europesche markt de meest voordeelige prijzen behaalt. In 1867 en 1868 werd achtereenvolgens eene productie geoogst van 400 150 en 502 900 Amsterd. ponden tegen 174 000 in 1866 en 146 200 in 1865. Deze belangrijke vermeerdering in de twee laatste jaren moet worden toegeschreven aan uitbreiding der reeds bestaande aanplantingen zoomede aan invoering der cultuur op een vijftal perceelen. De opgegeven productie van 1867 was afkomstig van 6, die van 1868 van 8 landen. Op een negende perceel waren de suikerrietaanplantingen door theetuinen vervangen, waarvan binnen weinige jaren een goede oogst werd verwacht. Kaneelaanplantingen werden in het Buitenzorgsche niet meer aangetroffen. Ook de indigoteelt is aldaar schier geheel te niet gegaan.

Krawang. In deze residentie is de toestand der opgezetenen van de particuliere landerijen beter. Op de Tegalwaroe-landen kan de bevolking ruim in haar onderhoud voorzien, wegens de weinige heerendiensten die van haar gevorderd worden. Ook op de landen Tjiassem en Pamanoekan was de toestand goed, ofschoon in den laatsten tijd zekere onwilligheid in sommige kampongs bij de bewoners bespeurd werd, met betrekking tot het nakomen hunner dienstpligtigheid, niet zoo zeer uit kwade gezindheid, dan wel als gevolg van een toestand van overgang. Vroeger toch werkten de opgezetenen op contracten door de hoofden en oudsten der dessa's aangegaan; nu die overeenkomsten, welke laatstelijk in 1863 voor den tijd van vijf jaren zijn gesloten, afliepen, dienden zij, ingevolge *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 152, individueel gesloten te worden, en daar er vele opgezetenen niet zijn toegetreden, had de landeigenaar tot eene nieuwe regeling moeten overgaan, die, als aanvankelijk niet algemeen begrepen wordende, uit den aard der zaak tot eenige verwikkeling leiden moest.

Eenige opgaven omtrent de bewuste landen, ontleend aan eene gewestelijke statistiek over 1866 en 1867, volgen hieronder.

JAREN.	BEVOLKING.				RIJSTCULTUUR.				KLAPPERCULTUUR. Aantal boomen.		KOFFIJCULTUUR. Aantal boomen.			SUIKERCULTUUR.	
	Zielental.	Huisgezinnen (inlanders).	Werkbare mannen (inlanders).	Aandeelhebbenden in velden (gogols).	Bewaterbare sawahs. — Bouws.	Niet bewaterbare sawahs. — Bouws.	Tegallans. — Bouws.	Opbrengst der tjoekee (pikols).	Vruchtdragende.	Jonge.	Vruchtdragende.	Jonge.	Productie. — Pikols.	Aanplant. — Bouws.	Productie. — Pikols.
Pamanoekan en Tjiassemlanden.															
Rijst.															
1867	107 688	23 242	23 935	19 662	16 516	»	9 075	56 800	16 000	52 500	3 547 000	1 320 500	16 200	708	18 000
1866	106 320	22 654	23 685	19 791	16 358	»	8 224	50 500	13 700	55 100	3 568 400	1 405 500	21 600	833	22 650
Tejalwaroelanden.															
Padi.															
1867	24 694	5 043	6 774	4 521	4 368	»	2 500	36 100	5 400	4 700	40 000	170 000	100	460	10 000
1866	24 276	5 043	6 771	4 420	4 342	»	2 441	36 900	5 400	4 700	40 000	170 000	50	460	10 000

De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan genoegzaam volledige gegevens, niet kunnen worden ingevuld.

5°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta.

De landverhuur in de Vorstenlanden wordt beheerscht door de bepalingen van het reglement in *Indisch Staatsblad* 1857, n°. 116. Over eene herziening van dit reglement, ter wegneming van bezwaren voortvloeijende uit het precaire regt der landhuurders op den grond, zijn in den aanvang van 1869 voorstellen van de Indische Regering gevraagd (1).

Met betrekking tot dat reglement verdient ook vermelding eene beslissing van het Hooggeregtshof (arrest 17 September 1868), waarbij dit collegie eene overeenkomst van maatschap, bij welke de eene partij aan de andere hare huurregten op zekere gronden in Djokjokarta had afgestaan en overgedragen, zonder daarop te hebben verkregen de bij het bewuste reglement voorgeschreven schriftelijke toestemming van den Gouverneur-Generaal, als in strijd met een wettelijk op de publieke orde betrekking hebbend voorschrift (art. 8 van het reglement) en krachtens art. 23 der algemeene bepalingen van wetgeving, ambtshalve verklaarde te zijn volstrekt nietig en van onwaarde.

(1) Dit ook in antwoord op de herinnering ter zake voorkomende in het rapport der commissie, belast geweest met het onderzoek van het regerings-verslag 1865 (zitting 1868/69 — 44 — bladz. 16).

Soerakarta.

Omtrent den landverhuur in deze residentie komt in een onlangs ontvangen rapport van den resident nopens den toestand van Soerakarta het volgende voor: »Is de landverhuur uit een oekonomisch oogpunt van groot belang door de welvaart die ze onder de bevolking verspreidt, niet minder strekt ze indirect tot schraging van het Nederlandsch gezag in het midden van Java. De algemeene geest der op de verschillende ondernemingen verspreide Europeanen is die van medewerking met het bestuur.

»Enkele misbruiken mogen voorkomen, niet ieder moge even billijk met de inlandsche bevolking omgaan, sommigen mogen de regtstreeksche voordeelen boven de indirecte nadeelen en latere gevolgen van druk verkiezen; daarentegen zijn er ook die, met opregte zorgen voor hun onderhebbenden bezield, de aanhankelijkheid dezer laatsten hebben weten te winnen.

»Hoewel enkele ondernemingen groote winsten afwerpen, leveren daarentegen velen òf in het geheel geene winsten op, òf naauwelijks genoeg om de kosten van beheer en de interesten der op de ondernemingen rustende schulden te dekken. Onder de inrigtingen die in bloeijenden staat verkeeren, zijn er, die met de beste elders kunnen wedijveren.

»De groote hoeveelheden koffij, suiker, indigo en tabak in deze residentie voortgebragt, vormen een hoofdbestand-

deel van den Samarangschen doorvoerhandel, terwijl de markt van Soerabaija, hoezeer in geringer mate, daarvan evenzeer voordeel geniet. De niet geringe kosten, drukkende op het vervoer naar die havens, beloven eene groote vermindering te ondergaan, zoodra de lang gewenschte spoorwegverbinding met Samarang zal zijn tot stand gekomen."

Ter nadere beoordeeling van den omvang der landbouwnijverheid op de aan Europeanen verhuurde landen, in 1867 en 1868 ten getale van respectivelijk 117 en 118 met eene uitgestrektheid van ruim 200 000 bouws, diene het volgende.

Het aantal ondernemingen waar *koffij* geteeld wordt beliep volgens de ontvangen opgaven in elk der genoemde jaren 72 met een aanplant van respectivelijk 41 en 42½ millioen boomen, waarvan omstreeks ⅔ gedeelten vruchtdragend. De meeste landhuurders bereiden de koffij op de West-Indische wijze, hetgeen o. a. het voordeel oplevert dat handenarbeid wordt uitgewonnen.

Suiker werd in 1867 op 22 en in 1868 op 25 fabrieken geproduceerd, welke laatste gedreven werden: 5 door stoom, 10 door water, en 10 door buffels.

Voor de verschillende fabrieken liep de productie uiteen van 4 tot 47 pikols per bouw. De twee hoogste cijfers van aanplant bij ééne onderneming waren in 1867 676 en 595 en in 1868 690 en 448 bouws. Vier ondernemingen verschijnen in 1868 met eene productie van 12 000 tot 16 500 pikols, drie met eene productie van 7000 tot 10 000 pikols, vier met eene productie van 1000 tot 2500 pikols, terwijl de overigen alle eene productie beneden 1000, de meesten zelfs beneden 500 pikols aanwijzen.

Bereiding van *indigo* vond in laatstgemeld jaar plaats bij 18 ondernemingen, zijnde 3 meer dan in 1867. Sommige bezitten meer dan ééne fabriek; schier alle indigo-fabrieken zijn voorzien van door water gedreven klopraderen. De meeste landhuurders verkiezen de teelt van Natal- (zaad-) indigo boven den taroem-kembang (stek-) indigo, uit hoofde het product van eerstgenoemde soort in den handel hoogere waarde heeft.

Tabak werd in 1867 en 1868 achtereenvolgens bij 15 en 11 ondernemingen verbouwd.

De opbrengst der genoemde vier hoofdcultures, ook in verhouding tot den aanplant, wordt aangetoond in de volgende zamentrekking.

JAREN.	KOFFIJ.			SUIKER. *b.*			INDIGO. *c.*			TABAK. *d.*		
	Opbrengst. — Pikols. *a.*	Aantal vruchtdragende boomen, waarvan geoogst werd.	Aantal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld een pikol werd verkregen.	Opbrengst. — Pikols.	Aanplant. — Bouws.	Gemiddelde productie per bouw.	Opbrengst. — Amsterd. ponden.	Aanplant. — Bouws.	Gemiddelde productie per bouw.	Opbrengst. — Amsterd. ponden.	Aanplant. — Bouws.	Gemiddelde productie per bouw.
1864.	56 319	25 062 000	445	63 470	3782	16¾	82 391	2537	32½	1 045 152	*e.* 1360	807
1865.	80 531	23 592 000	292	96 708	3578	27	86 687	2149	40⅓	945 996	1143	827
1866.	76 930	25 280 000	328	92 778	3654	25⅖	97 765	2413	40½	1 014 415	1081	938
1867.	85 738	27 597 000	322	79 909	2864	28	105 807	2351	45	822 086	*f.* 931	883
1868.	83 436	27 782 000	332	92 761	3449	26	103 615	2501	41	747 285	791	945

a. Niet van *al* de koffijondernemingen is over 1864—1867 een cijfer van productie opgegeven. Zoo betreft de opgaaf van 1864, 60 van de 66 ondernemingen, die van 1865, 60 van de 63, die van 1866, 64 van de 72, en die van 1867, 66 van de 72 ondernemingen. Welligt dat op de ontbrekende ondernemingen in genoemde jaren nog geen koffij te oogsten was.

b. Het aantal ondernemingen wordt opgegeven in de laatste vijf jaren achtereenvolgens te hebben bedragen 30, 27, 24, 22 en 25.

c. Als voren 15, 14, 16, 15 en 18.

d. Als voren 28, 22, 21, 15 en 11.

e. Hieronder de aanplant van 2 ondernemingen, welker productie niet staat uitgetrokken.

f. Van 1 onderneming is de uitgestrektheid van aanplant niet opgegeven.

De *padi*oogst was zoowel in 1867 als in 1868 vrij gunstig. Ook de tweede gewassen leverden bevredigende uitkomsten op.

Buiten de opgegeven hoofdcultures werden op enkele ondernemingen nog als bijzaak cacao, peper, vanille en muskaatnoten geteeld. De *cacao*-productie bedroeg in 1864 10, in 1865 153, in 1866 160, in 1867 33 en in 1868 33 pikols; de *vanille*-opbrengst achtereenvolgens 785, 1585, 817, 343 en 828 Amsterdamsche ponden; de *peper*oogst 4½, 535, 7006, 21 440 en 2696 Amsterdamsche ponden en de inzameling van *muscaatnoten* 91, 1125, 1035, 1596 en 46 Amsterdamsche ponden.

Djokjokarta.

De vergunning aan de landhuurders verleend (zie hoofdstuk C § 2 hiervoren) om op eigen kosten politiehoofden aan te stellen heeft, volgens de uitspraak van den resident bijzonder gunstig gewerkt op den geest der Europeanen, van welke sommige, zooals gezegd wordt, vroeger niet altijd evenveel medewerking aan het bestuur schonken. De van 's lands wege verleende tegemoetkoming voor de schade veroorzaakt door de aardbeving van 10/11 Junij 1867 heeft ook, gelijk de resident zich uitdrukt, veel tot dien goeden geest bijgedragen.

In het verschaffen der gewenschte statistische bijzonderheden nopens hunne ondernemingen, bleven intusschen nog schier allen nalatig. Slechts valt op te geven dat het aantal huurlanden in de beide laatstverloopen jaren 57 bedroeg, en dat in 1867 op 37 landen indigo werd geplant, op 6 suiker, op 9 tabak, op 2 klappers, op 2 suiker en indigo en op 1 suiker, indigo en klappers.

b. Boschwezen.

Het reglement op het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Madura (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 96) onderging achtereenvolgens wijziging door de ordonnantien van 24 Julij en 12 November 1867 (*Indisch Staatsblad*, n°. 99 en 149) en door die van 2 Ja-

nuarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 3). Bij eerstgemelde verordening werden de voor den vervoer van djatihout bij het boschreglement gevorderde passen vervangen door certificaten, onder aanbod van eede door den ondernemer zelven afgegeven en onderteekend. Bij de tweede werd bepaald welke houtwerken de ingezetenen der inlandsche gemeenten, in wier gebied de houtbosschen zijn gelegen, zonder daarvoor betaling verschuldigd te zijn, in de bosschen mogen kappen en verzamelen. Door de derde werd in den schriftelijken arbeid der houtvesters verligting aangebragt, doordien daarbij werd bepaald dat de bij art. 24 van het boschreglement gevorderde gespecificeerde opgaven van gekapte houtwerken voortaan door summiere opgaven zouden worden vervangen.

Voorts werd van de toepassing van het boschreglement uitgesloten de hout-aankap, die krachtens contractuele bepalingen aan suikerfabrikanten wordt gegund (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 25), en verklaard, dat de hoofden van gewestelijk bestuur bevoegd zijn, om aan de suikerfabrikanten, die krachtens contracten met het Gouvernement op het aankappen van brandhout aanspraak hebben, zulks zoowel in de niet onder geregeld beheer gebragte djatibosschen als in de wildhoutbosschen toetestaan (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 2109).

Over het algemeen werken de door het Gouvernement uitgegeven houtcontracten, welke, zoo als lager blijkt, in 1867 en 1868 slechts met één vermeerderd werden, niet zeer gunstig. De meeste ondernemers komen hunne contractuele verpligtingen niet na, hetzij met betrekking tot de betaling van den pachtschat, hetzij ten aanzien der te leveren hoeveelheid hout, hetzij nopens de wijze van uitkap enz. der perceelen. De ondernemers, die voor eigen rekening exploiteren tegen betaling van een jaarlijkschen pachtschat (art. 9 lit. *a* van het boschreglement), hebben in den regel voor veel hooger prijzen ingeschreven dan het door het Gouvernement gestelde minimum. En dit gepaard met dalende houtprijzen, door tijdelijke overvoering der markt, ook in verband met de opruiming der gouvernements-stapelplaatsen, moet als de oorzaak van den aangeduiden minder gunstigen staat van zaken worden beschouwd.

Een overzigt van den aankap enz der 13 thans bestaande houtkap-ondernemingen (waarvan 5 werkende op de wijze als bepaald bij lit. *b* van het aangehaalde art. 9, bestaande in aankap ten behoeve van den lande tegen genot van een vooraf bepaald kap- en sleeploon per kub. meter), wordt aangetroffen in bijlage RR.

Van de 5 in 1867 en 1868 uitbestede perceelen: Padang en Kawak in Japara, Bloeloek in Soerabaija, Padjaran in Madioen en Heulet in Cheribon, is alleen het laatste, groot 156 bouws, in exploitatie gekomen. Dat de vier overige, waarvoor als minimum was gesteld eene jaarlijksche retributie van f 30 000, f 16 200, f 29 000 en f 32 000, niet werden uitgegeven, lag deels in ontstentenis van gegadigden, deels in gemis aan voldoende waarborgen voor de soliditeit der inschrijvers. Het perceel Heulet, welks exploitatie slechts het verkrijgen van brandhout ten doel heeft, werd gegund tegen f 15 per bouw 's jaars, dat is f 60 per bouw berekend over den duur der exploitatie; bij de voorwaarden van uitgifte was hiervoor f 53 als minimum gesteld. Sedert werden nog twee gedeelten djatibosch ter uitgifte aangekondigd en wel tegen Julij 1868 het bovenbedoelde perceel Padjaran (district Tjaroeban, residentie Madioen), voor zoo veel betrof de reeds in 1866 op stam doodgekapte houtmassa ($^1/_{10}$ der aanwezige boomen), en tegen medio 1869 een gedeelte djatibosch bekend onder den naam van Alas Tengool in het district Sepreh derzelfde residentie, beide ter exploitatie binnen hoogstens vijf jaren en tegen eene totale pachtsom van respectivelijk niet minder dan f 3200 en f 9500, te betalen in gelijke jaarlijksche termijnen, naar den duur der aantegane overeenkomsten. Dit laatste boschcomplex, de ledige plekken er onder gerekend, strekt zich uit over eene oppervlakte van 190 bouws, echter hoofdzakelijk uit wortelspruiten bestaande, waarvan geen geschikt timmerhout te verwachten is. De uitbesteding van het gedeeltelijke perceel Padjaran schijnt te zijn uitgesteld. Ook van het tweede perceel is de uitslag der uitbesteding hier te lande nog niet bekend.

De staat waarin de onder geregeld beheer gebragte landsbosschen verkeeren, te zamen 10 boschdistricten vormende (zie het vorig verslag, bladz. 171) en voornamelijk die, welke voor het vervoer van het hout gunstig gelegen zijn, laat veel te wenschen over, ten gevolge van verkeerde exploitatie en clandestinen aankap in vroegere jaren. Schier overal waar eene suikerfabriek of tabaksonderneming in de nabijheid gelegen is, zijn de bosschen vernield. Daarin kan slechts door kunstmatige cultuur langzamerhand verbetering worden gebragt. Ten gevolge van de reorganisatie van het boschpersoneel en der boschpolitie (*Indisch Staatsblad* 1869, n°. 11) zal nu tegen verdere vernieling voldoende kunnen worden gewaakt, en bestaat het uitzigt dat reeds in den westmoeson van 1869 in enkele gewesten, onder voldoende leiding, zal kunnen begonnen worden met den bijplant in bosschen, waaruit vroeger werd gekapt, zonder dat daaraan de hand werd gehouden.

De wederbeplanting der door de houtondernemers uitgekapte perceelen geschiedt, ingevolge de met hen bestaande overeenkomsten, door vijf hunner voor eigen rekening, en wel door die van Tempoeran, Blitar, Parengan, Repaking en Madjening, de laatste echter tegen eene vergoeding uit 's lands kas. Voor de exploitatie in Tagal behoeft geen sprake te zijn van bijplant, omdat de aankap verspreid door de bosschen dier residentie plaats vindt. Bij de 7 overige ondernemingen voorziet het Gouvernement in de wederbeplanting, voor zoover dit niet van zelf door het afvallend zaad plaats vindt. Daar de herwouding van leeggekapte perceelen meer doelmatig voorkwam dan de jaarlijks in de verschillende gewesten gebruikelijke partiele djatibijplantingen, waarvoor niet altijd even geschikt terrein voorhanden was of gekozen werd (dikwerf werd geplant te midden van bouwlanden of langs de groote wegen, zonder eenige bewaking of omheining), was deze wijze van boschcultuur reeds van den regentijd van 1866/67 af gestaakt. Staan vele dezer partiele aanplantingen slecht, andere staan daarentegen zeer schoon en beloven tot kostbare bosschen op te groeijen. Die in Samarang, Rembang, Soerabaija, Madioen en Kediri werden bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 30*a* onder geregeld beheer gebragt. In den regentijd van 1867/68 werden nieuwe plantsoenen alleen aangelegd in Rembang en Soerakarta en in 1868/69, behalve in beide residentien, ook in Samarang. Volgens de laatst ontvangen opgaven telden de kunstmatig aangelegde djati-aanplantingen onder ultimo December 1868 te zamen omstreeks 17 millioen boomen, waarvan in geregelde tuinen ruim 14, en minder geregeld, bij wachthuizen en langs wegen, omstreeks 3 millioen. In vele residentien zijn deze djati-aanplantingen over zeer vele districten verdeeld.

Door de boschambtenaren wordt een onderzoek ingesteld naar den toestand dezer aanplantingen. De opmeting er van, voor zooveel de plantsoenen van eenige beteekenis zijn, geschiedt door de commissie voor de kaartering der djatibosschen.

Sedert de mededeelingen in 't vorig verslag had bedoelde commissie het veld- en teekenwerk van de bosschen der afdeelingen Kendal, Samarang, Ambarawa, Salatiga en Demak beëindigd en zou in Julij jl., naar het zich liet aanzien, ook zijn afgeloopen de opmeting der bosschen in het GroboganSche, waarmede dan het terreinwerk in de residentie Samarang zou voltooid zijn. Ter opmeting blijven dan nog over de djatibosschen van het boschdistrict Cheribon, Krawang en de Preanger regentschappen, zoomede die in de Vorstenlanden. Er wordt onderzocht of de nog overblijvende arbeid niet kan voortgezet en voltooid worden door de onder het vaste boschpersoneel meest geschikte ambtenaren. In het algemeen is de arbeid der hier bedoelde commissie eene voorbereiding voor hetgeen door de boschambtenaren moet worden verrigt. Terwijl het personeel der commissie zich bepaalt tot opmeting en kaartering, met aanduiding op de kaarten van de door de bosschen loopende voorname wegen, vlotbare rivieren en wat verder van belang kan zijn met betrekking tot het vervoer van het hout, is het de taak der boschambtenaren de bosschen te verdeelen in districten of afdeelingen naar gelang van den ouderdom der boomen en hun bijgroei, van de wenschelijkheid of noodzakelijkheid om een bosch al dan niet in exploitatie te brengen, van den aanwezigen houtvoorraad en den tegenwoordigen en toekomstigen bijgroei van het bosch en wat dies meer zij. Deze zeer tijdroovende werkzaamheden, waarmede, zoo veel de andere bezigheden zulks toelaten, geregeld wordt voortgegaan, worden geacht nog wel een tiental jaren het boschpersoneel te zullen bezig houden.

De ruimte waarmede de Javasche markt als gevolg der hervorming van het boschbeheer en de daardoor ontstane

vermeerdering van houtkap-ondernemingen, in de behoefte aan djatihout kan voorzien, heeft onlangs tot nieuwe bemoeijenissen geleid, ten doel hebbende den regtstreekschen aanvoer naar Nederland te bevorderen van djatihout, geschikt voor 's Rijks werven en werken hier te lande. Nadat in 1862 voor 's Rijks rekening met een van Zr. Ms. transportschepen de aanvoer had plaats gehad van eene partij geschikt voor scheepsbouw en affuitage, en in 1866 eene aanvraag van het Departement van Marine om eene tweede bezending, ten gevolge van de behoefte destijds voor de zeemagt in Indie zelf bestaande en de toenmalige hooge prijzen, buiten gevolg was gebleven, is de Gouverneur-Generaal onlangs in staat gesteld ter kennis van de houtondernemers te brengen, dat van wege genoemd Departement, bij aanvoer in Nederland van balken van de bekend gestelde afmetingen, mits tegen gelijken prijs als het djatihout uit Moulmain, voor 's Rijks werven bij voorkeur Javadjatihout zal worden aangeschaft.

Beproevingen van djatihout ten behoeve van de openbare bouwwerken hier te lande zijn afhankelijk van uit Indie ontboden inlichtingen nopens afmetingen, prijzen, enz. Voor artilleriematerieel en geniewerken hier te lande schijnt aan de Indische houtindustrie geen noemenswaardige uitweg te kunnen worden geopend. Voor geniewerken kan het djatihout niet in groote hoeveelheden worden benuttigd, en voor artillerievoorwerpen is het sedert 1850 niet zeer voldoende bevonden. Voor kleine voorwerpen, in welke veerkracht of taaiheid een vereischte zijn, is het door broosheid ongeschikt, terwijl het voor groote voorwerpen, wat prijs en moeite van bewerking betreft, geene voordeelen boven het eikenhout aanbiedt.

Met de intrekking der gouvernements-houtstapelplaatsen was men op het laatst van 1868 zoo ver gevorderd, dat alleen die te Boenga (Soerabaija) en te Samarang nog bestonden. Eerstgenoemde werd wel reeds op het einde van 1867 als algemeene houtstapelplaats ingetrokken, doch voorloopig in stand gehouden voor de bewaring der aldaar ten behoeve der marine in voorraad zijnde of aangevoerd wordende houtwerken en zal eerst geheel kunnen worden ontruimd wanneer de bij het marine-etablissement te Soerabaija aan te leggen stapelplaats gereed zal zijn. De houtstapelplaats te Samarang zal worden ingetrokken, zoodra de aldaar aanwezige houtwerken bestemd voor het departement der burgerlijke openbare werken en de genie zijn opgeruimd. Intusschen kon reeds worden overgegaan tot de opheffing van het bureau van den hoofdadministrateur van 's lands houtstapelplaatsen en tot de intrekking der betrekking van commies toegevoegd aan dien ambtenaar (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 54).

In 1867 werden de twee laatste te Carlsruhe opgeleide technische boschambtenaren ter beschikking van het Indisch Bestuur gesteld; de verdere opleiding van boschambtenaren van gouvernementswege is voorloopig gestaakt. Blijkens het tegen October 1869 voor het eerst aangekondigd examen bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 113, worden nu in Indie pogingen in 't werk gesteld om aldaar personeel te vinden voor het voltallig maken van de formatie der hierbedoelde ambtenaren.

c. Veeteelt.

Volgens de hierachter als bijlage SS voorkomende opgaven van de verschillende hoofden van gewestelijk bestuur, zoude de veestapel op Java en Madura (met uitzondering van Batavia en de Vorstenlanden) op ultimo 1868 hebben bestaan uit 2 184 400 buffels, 1 134 000 runderen, en 535 400 paarden, hetgeen vergeleken met de cijfers van ultimo 1867 eene vermeerdering aanwijst van 37 000 buffels, 62 500 runderen en 400 paarden, en in vergelijking met de cijfers van ultimo 1866 eene vermeerdering (gedurende de twee laatste jaren) van 102 600 buffels, 116 800 runderen en 13 700 paarden.

In het begin van 1867 deed zich eene ziekte onder de buffels voor te Garoet en in het district Djampang Tengah (Preanger regentschappen), zoomede in de residentie Soerakarta en de afdeelingen Salatiga, Kendal en Demak (residentie Samarang). De verslagen omtrent die ziekte ingediend door de derwaarts gezonden veeartsen zijn opgenomen in de Javasche couranten van 17 Mei en 11 Junij 1867. De sterfte intusschen schijnt niet belangrijk te zijn geweest. In 1868 deden zich geene andere besmettelijke ziekten onder het vee voor dan hier en daar het miltvuur, waaraan in Cheribon, Rembang, Japara, Krawang en Banjoemas respectivelijk 814, 410, 330, 80 en 55 buffels bezweken.

Het bestuur ging voort met de inlandsche hoofden en bevolking telkens waar het pas gaf te wijzen op het groote nut van een goeden veestapel en op de voordeelen daaraan verbonden, doch — voegt de directeur van binnenlandsch bestuur hierbij — hetzij dat de inlander dat nut niet begrijpt, hetzij dat hij wegens bekrompene middelen niet in staat is aan zijn vee eene meer behoorlijke verzorging te geven, over het algemeen kan worden gezegd, dat de veestapel van de zijde des inlanders nagenoeg geheel aan zich zelven is overgelaten. De Madurees alleen maakt — zoo als uit vroegere verslagen blijkt — op dezen regel wat hoornvee betreft eene gunstige uitzondering. Nogtans wordt verklaard, dat de veestapel met uitzondering van de paarden, toch over 't algemeen in vrij gunstigen toestand verkeert. Zoo als bekend is, heeft het niet ontbroken aan proeven, zelfs op groote schaal, tot veredeling en vermeerdering van het paardenras op Java. Tot eene laatste proeve van dien aard gaf aanleiding de Koninklijke magtiging om gedurende 1864 en 1865 over f 15 000 's jaars te beschikken, hoofdzakelijk tot het uitloven van premien voor de schoonste paarden (en buffels) en tot het aankoopen van dekhengsten. Eerst onlangs is door de residenten, in wier gewesten, voor zooveel noodig die gelden tot voorschreven einde verdeeld waren (zie het verslag over 1864, bladz. 174), omtrent de werking van dien maatregel berigt. Uit hunne rapporten blijkt, dat, gelijk al de voorgaande, ook deze proef niet het beoogde doel getroffen heeft (1). Hoewel op enkele plaatsen de gehouden vee-tentoonstellingen vrij wel bezocht waren, bleek toch dat de bevolking over het algemeen gering belang daarin toonde en weinig besef had van het doel. In de twee laatste jaren zijn dan ook geene veetentoonstellingen meer gehouden. Te Samarang werd eene veemarkt gehouden en te Probolinggo eene met weinig gunstige gevolgen, beproefd.

Aangaande den invoer op Java van vee van elders, wordt gemeld dat van Bali hoofdzakelijk runderen worden aangebragt; paarden van Australie, Macassar, Timor, Soembawa, Sandelwood en vooral van Bima.

De fokkerij van merinosschapen te Garoet (zie het verslag over 1864, bladz. 174) gaat langzaam.

De te Soerabaija gevestigde gouvernementsveearts kon zich gedurende 1867 niet onverdeeld wijden aan het geven van onderwijs bij de onder zijne leiding staande school voor inlandsche veeartsenijkundigen, doordien verschillende dienstreizen in dat jaar zijne afwezigheid noodzakelijk maakten. De school, vroeger alleen toegankelijk voor jongelieden van enkele gewesten op Java, werd in 1867 ook voor inlanders van andere gewesten, zoowel op als buiten Java opengesteld. Deze maatregel had al aanstonds ten gevolge dat de school bezocht werd door twee leerlingen van Timor, die zich boven hunne medeleerlingen (drie Javanen) schijnen te onderscheiden door meerdere verstandsontwikkeling, buitengewoon sterk geheugen en bijzonderen ijver. Van drie leerlingen werd op het einde van 1868 verwacht, dat zij spoedig wegens voldoende kennis de school zouden kunnen verlaten.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Omtrent den landbouw, het boschwezen en de veeteelt in de gewesten buiten Java en Madura wordt het volgende ontleend aan de jaarberigten der hoofden van gewestelijk bestuur over 1867 en 1868. Aangevuld zooveel mogelijk met latere berigten sluiten de mededeelingen zich tevens aan die van 't vorig verslag, waarbij reeds het een en ander over de beide eerstvermelde jaren was opgenomen.

1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust.

Rijst. De rijstcultuur heeft den naam van op Sumatra op hoogen trap te staan. Deze bewering, zegt de gouverneur, geldt echter alleen de Padangsche bovenlanden. Elders, vooral in de residentie Tapanoli, laat de rijstbouw veel te wenschen over. Toch schijnt de natuur zoo mild, dat er veelal overvloed bestaat, die echter door de

---

(1) Over eene latere poging tot verbetering van het paardenras zie men het lager aangeteekende in § 2 dezer afdeeling onder « 14° Timor".

gebrekkige middelen van gemeenschap niet met winst van de hand is te zetten. Zelfs moeten er voorbeelden zijn, dat geheele oogsten worden opgeschuurd, omdat de vorige nog niet verbruikt is. Soms moeten nieuw ontgonnen velden eerst met djagong worden beplant ten einde den grond eenigzins uit te putten ter voorkoming dat het padigewas te hoog opschiet.

De oogst van 1867 was op de meeste plaatsen zeer voordeelig; enkele streken nogtans hadden van droogte en insecten te lijden. In 1868 evenwel was, ten gevolge van de min gunstige weêrsgesteldheid, de rijstoogst voor de behoefte niet voldoende, zoodat te Padang alleen 12 900 pikols rijst van Java werden ingevoerd. De opbrengst, behalve die op het eiland Nias, werd geschat in 1867 op 5 595 000 en in 1868 op 4 471 000 pikols padi tegen 5 830 000 in 1866 en 6 314 000 in 1865. Opgaven nopens de uitgestrektheid van aanplant ontbreken. In de opgegeven schatting over 1867 en 1868 deelden de verschillende residentien of afdeelingen als volgt: (de gemiddelde *rijst*-prijzen zijn daarbij tevens opgenomen).

	PIKOLS PADI.		RIJSTPRIJZEN PER PIKOL.	
	1867.	1868.	1867.	1868.
Padangsche bovenlanden	4 089 000	3 138 000	f 3,25 à f 7,50	f 3,00 à f 8,50
Padang en Ommelanden	121 000	87 000	5,35 » 6,90	6,26 » 8,00
Zuidelijke afdeeling van Padang	377 000	421 000	5,50 » 7,00	7.00
Priaman	479 000	275 000	7,09 » 7,67	8,66 à 9,66
Aijer Bangies en Rau	192 000	191 000	2,25 » 8,00	2,61 » 7,00
Tapanoli (zonder Nias).	337 000	359 000	3,75 » 9,00	3,75 » 9,00
	5 595 000	4 471 000		

Omtrent den oogst van 1869 luiden de berigten zeer geruststellend.

De uitvoer (over zee) in 1866 bedragende 43 300 pikols, is voor 1867 en 1868 niet vermeld gevonden.

Klappers. Na den rijstbouw is de klapperteelt de meest geliefde volkscultuur. Vele en uitgestrekte aanplantingen van deze productive palmsoort worden in alle deelen van dit gewest aangetroffen, en op de Batoe-eilanden is het getal boomen zelfs zoo groot dat het bij benadering niet kan worden opgegeven.

Bijplantingen hebben steeds geregeld plaats. De jonge aanplant heeft echter door gebrek aan waakzaamheid bij de bevolking veel te lijden van wilde varkens, eekhorens en insecten. De klappers van de eilanden zijn de meest gezochte, aangezien zij de meeste oliedeelen bevatten. De bereidingswijze laat echter nog veel te wenschen over. Op de Batoe-eilanden is daarenboven vervalsching der olie niets bijzonders.

Te Padang alleen is men begonnen met eene meer kunstmatige bereiding.

De in- en uitvoer is zeer gering; de binnenlandsche handel daarentegen, zoowel in noten als in olie, zeer levendig. Van de Batoe-eilanden, wier uitvoer in 1868 niet is opgegeven, werd in 1867 voor eene waarde van f 40 300 aan olie uitgevoerd tegen een bedrag van f 42 600 in 1866.

Koffij. Ondanks de pogingen om de koffijcultuur tot eene volkscultuur te maken, valt over slechten arbeid en daardoor over eene tot het getal boomen onevenredige productie, over het algemeen te klagen. De levering van 1867, die gunstig mogt heeten, beliep 158 417, die van 1868 142 780 pikols, welk laatste cijfer nagenoeg juist overeen komt met het gemiddelde der laatste 16 jaren (1853—1868). De oogst van 1869 belooft weder betere uitkomsten; de levering gedurende de vijf eerste maanden van dat jaar beliep ruim 73 300 pikols tegen 66 700 in hetzelfde tijdvak van 1868.

Onder ultimo 1868 stonden bekend aan jonge en vruchtdragende boomen te zamen 151 millioen, ongerekend de plantsoenen, welke wegens hoogen ouderdom geen onderhoud meer waard zijn, en waarvan het cijfer geschat wordt op ruim 12 millioen. Hoeveel het getal vruchtdragende boomen beliep is niet vermeld gevonden, evenmin het totaal van 1867.

Het getal koffijplantende huisgezinnen, in 1867 bedragende 217 000, is voor 1868 niet opgegeven.

De hoedanigheid van het product wordt in den handel over 't algemeen gunstig beoordeeld. Voor het behoud van den goeden naam der Sumatra-koffij wordt zeer aanbevolen zorg voor goede pakhuizen, ter vermijding van vochtige berging. Hierop is onlangs de aandacht der Indische Regering gevestigd.

Residentie'sgewijze opgaven, op het gemis waarvan bij het onderzoek van een vorig regeringsverslag is gewezen (zie het rapport der commissie uit de Tweede Kamer, gedrukt onder n°. 44 van de zitting 1868/69), worden voor een volgend verslag te gemoet gezien. Bij die gelegenheid zullen tevens, voor zooveel noodig, nader kunnen worden ter toetse gebragt de door bedoelde commissie met betrekking tot deze cultuur geleverde algemeene beschouwingen. Intusschen worden ook met terugzigt daarop, de volgende opmerkingen ontleend aan het cultuurverslag over 1867.

De gouverneur zegt daarin o. a.: » De verhouding tusschen de voordeelen voor de bevolking aan de koffijcultuur verbonden en de rijstprijzen kan niet ongunstig worden genoemd, vooral niet wanneer men in het oog houdt dat de verpligte levering der koffij tegen een door het Gouvernement vastgestelden prijs, moet beschouwd worden als eene belasting. De ondervinding leert trouwens, dat waar de koffijcultuur de grootste uitbreiding heeft en het best geslaagd is, bijv. in de Padangsche Bovenlanden, daar ook de meeste welvaart wordt gevonden. Wel verre van de rijst te verdringen, of den rijstbouw schade te doen, wordt de koffij bovendien meestal geplant op gronden die voor het aanleggen van sawahs ongeschikt zijn. In streken waar de aard van het terrein het aanleggen van sawahs niet toelaat, is de koffijcultuur dikwijls het voornaamste middel van bestaan. Zoo wordt bijv. in het district Baijang bijna uitsluitend rijst geteeld, terwijl in Poeloet-Poeloet de koffijcultuur het hoofdbedrijf is, en toch wordt het laatstgenoemde district voor het welvarendste gehouden. Even als in 1866 is ook in de beide latere jaren alles in het werk gesteld om de bijzondere en locale bezwaren tegen de koffijcultuur, waar die bestaan, uit den weg te ruimen."

Bijplantingen tot aanvulling en uitbreiding hebben alleen daar plaats gehad waar de grond en het klimaat zich voor de koffijcultuur bijzonder eigenen en een aan den te besteden arbeid geëvenredigd product beloven.

Zoo als bekend is wordt het product in driemaandelijksche veilingen te Padang verkocht. De uitkomsten van dien verkoop gedurende 1867 en 1868 en het eerste semester van 1869 kunnen blijken uit het volgend overzigt.

VEILINGEN.		1867.			1868.			1869.		
Datum.	Soort.	Hoeveelheid in pikols.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Hoeveelheid in pikols.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	Hoeveelheid in pikols.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.
Maart	1ste	18 000	f 767 930	f 42,66	40 200	f 1 622 200	f 40,35	26 800	f 1 054 340	f 39,34
	2de	1 400	21 710	15,50	2 200	26 810	12,18^{5}	1 400	17 880	12,77
Junij (Julij)	1ste	26 400	1 074 040	40,68	39 800	1 598 860	40,17	41 600	1 562 000	37,55
	2de	1 200	16 000	13,33	1 200	14 710	12,25^{5}	1 200	16 450	13,70
September (October)	1ste	35 400	1 438 880	40,64^{5}	60 200	2 055 540	34,14^{5}	»	»	»
	2de	1 600	22 520	14,07^{5}	3 000	31 940	10,64^{5}	»	»	»
December	1ste	41 400	1 659 653	40,08^{5}	34 000	1 308 470	38,48	»	»	»
	2de	1 800	25 417	14,11^{5}	1 200	14 930	12,44	»	»	»
Koffij 1ste soort		121 200	f 4 940 503	f 40,76	174 200	f 6 585 070	f 37,80	»	»	»
» 2de »		6 000	85 647	14,27^{5}	7 600	88 390	11,63	»	»	»

Omtrent den uitvoer van koffij van Padang en de bestemming van het product zijn over het tienjarig tijdvak 1858—1867 de volgende cijfers vermeld gevonden.

JAREN.	Pikols.	Nederland.	Amerika.	Frankrijk.	Java.	Coromandel.	Californie.	TOTAAL.
1858	192 347	»	»	»	»	»	»	192 347
1859	119 777	»	»	»	»	»	»	119 777
1860	124 199	103 125	12 297	5 232	3 345	200	»	124 199
1861	169 928	135 739	25 954	6 892	1 343	»	»	169 928
1862	149 633	121 335	15 971	9 861	2 516	»	»	149 633
1863	129 357	102 590	23 745	»	622	»	2 400	129 357
1864	161 058	108 128	48 543	»	2 087	»	2 300	161 058
1865	154 170	150 782	»	»	2 188	»	1 200	154 170
1866	146 574	76 359	63 495	»	3 705	15	3 000	146 574
1867	112 609	48 418	57 147	»	3 550	»	3 494	112 609
Gemiddeld per jaar	145 965							

Katoen. De katoencultuur, die eenige uitbreiding begon te verkrijgen (zie het vorig verslag bladz. 175), bleef gedurende 1868 stationair. Het product blijft uitsluitend tot voorziening in binnenlandsche behoefte of eigen gebruik strekken, daar het voor de Europesche markt niet geschikt is. In de Padangsche bovenlanden wordt eene niet onaanzienlijke hoeveelheid ramehvlas verbruikt.

Tabak. In de Padangsche bovenlanden, Mandheling en in de Zuidelijke afdeeling van Padang vindt men vele voor de tabakscultuur zeer geschikte gronden. Ofschoon de bevolking veel lust voor deze cultuur aan den dag legt, blijft de kwaliteit, ook ten gevolge van de slechte wijze van bereiding, zeer middelmatig.

In de afdeeling Limapoeloeh Kotta vindt men thans nog slechts ééne onderneming tot opkoop en bereiding van kooltabak voor de Europesche markt, die in 1868 60 000 Amst. ponden heeft afgeleverd. Latere gegevens dan voor de zamenstelling van het vorige verslag konden dienen, maken gewag van eene productie in 1867 van 50 000 Amst. ponden.

Voor het binnenlandsch verbruik wordt tabak van inheemsch zaad geteeld. Bij gemis van eenige contrôle daarop kan de geproduceerde hoeveelheid zelfs niet bij benadering worden opgegeven, doch hoe beduidend ze ook moge geweest zijn, zij is op verre na niet toereikend voor de consumtie, daar nog eene groote hoeveelheid Java-tabak wordt ingevoerd.

Kassia. Uitgezonderd eenige geregelde aanplantingen in Sari Lawas en de Danaudistricten, wordt kassia in dit gewest niet geteeld, maar als boschproduct ingezameld.

Het product is van inferieure kwaliteit. De geringe prijs welken de bevolking daarvoor kan bedingen, wekt haar niet op, aan deze cultuur eenige meerdere zorg te besteden.

Muscaatnoten. In de afdeeling Priaman vindt men nog geregelde muscaat-aanplantingen, terwijl in de Zuidelijke afdeeling van Padang nog vele van die boomen in en nabij de kampongs worden aangetroffen. Daar de aanplant

geheel buiten bemoeijenis van het bestuur geschiedt, zoo kan het aantal boomen niet worden opgegeven.

De uitvoer, voor 1867 niet opgegeven, bedroeg in 1868 aan noten 2391 en aan foelie 434 pikols.

Over het algemeen wordt deze cultuur meer en meer door de bevolking verwaarloosd.

Gambier. In de afdeeling Limapoeloeh Kotta legt de bevolking zich het meest op deze cultuur toe, die weinig zorg vereischt en goede voordeelen afwerpt. In Ankola, waar ook gambier wordt geteeld, bepaalt men zich tot het droogen der bladeren, die zonder verdere bereiding ter markt worden gebragt. In de Padangsche bovenlanden wordt het sap of de getah uitgeperst en het product in den vorm van schijfjes in den handel gebragt.

Bij gebrek aan contrôle kan het bedrag van den omzet of de productie niet worden opgegeven.

Peper. De bevolking laat zich aan deze cultuur weinig meer gelegen liggen. Alleen worden de hier en daar nog aanwezige peperranken onderhouden, zoodat onder andere in 1868 uit de Zuidelijke afdeeling van Padang nog 92½ pikols zwarte peper zijn uitgevoerd.

De uitvoer van peper ter kuste is meest het product van Atjeh en de zoogenaamde peperhavens. Vandaar werd namelijk in de havens van Sumatra's Westkust ingevoerd in 1865 7065, in 1866 5440 en in 1867 11 112 pikols. De handelswaarde wordt niet vermeld gevonden, evenmin het cijfer van invoer over 1868.

Suiker. In de Maleische landen van dit gewest, voornamelijk in de hoogere streken der Padangsche bovenlanden wordt voor binnenlandsch verbruik veel suikerriet verbouwd. De suikerfabricatie is nog zeer gebrekkig. In Mandheling, waar bijna geen suikerriet wordt gekweekt, bereidt men de benoodigde suiker uit den anau- of arènpalm.

Indigo. Alleen in de omstreken van Padang wordt door Chinezen eene niet onaanzienlijke hoeveelheid natte indigo bereid, voor de aldaar en elders bestaande blaauwververijen.

Bosschen. De bosschen in dit gouvernement worden beschouwd als tot de bezittingen te behooren van de gemeenten binnen welker gebied zij gelegen zijn en de grenzen der soekoe's of kampongs zijn over 't algemeen » vrij juist en bepaald afgebakend." De gemeente oefent op de bosschen een bezitregt uit, hetwelk met het begrip van eigendomsregt veel overeenkomst heeft. Toch wordt de houtkap en de inzameling van boschproducten door anderen dan die tot de soekoe of kampong behooren niet tegengegaan. Alleen zijn deze onderworpen aan eene belasting of recognitie ten bate der gemeente van 1/10 der gekapte houtwerken of ingezamelde boschproducten of van 1/8 der geldswaarde, naar gelang de voldoening in natura dan wel in geld geschiedt. Deze niet te hooge heffing, zegt de gouverneur, heeft in zoo verre eene nuttige strekking, dat zij de inzameling van boschproducten in zekere mate aan banden legt en dus de uitroeijing van de boomen en gewassen die ze opleveren, tegengaat.

Een beletsel tegen den houtkap op groote schaal is de moeijelijkheid om het hout uit de bosschen te vervoeren naar de plaats van afscheep of bestemming. De gouverneur houdt het er zelfs voor, dat het zooveel deugdzamer djatihout van Java, sedert de daling der houtprijzen aldaar, te Padang goedkooper zal kunnen worden geleverd dan de beste Sumatrasche soorten.

Geraadpleegd nopens het door een der boschambtenaren in een gedeelte van Sumatra's Westkust ingesteld onderzoek naar de aldaar voorkomende meest bruikbare timmerhoutwerken, de wijze van exploitatie enz., verklaarde de gouverneur het onnoodig en wegens de groote kosten zelfs onraadzaam, maatregelen te nemen om de levering van hout afkomstig uit de bosschen, ten behoeve van 's lands werken op groote schaal te doen plaats hebben en onder bepaalde regelen te brengen. Niets belette intusschen voort te gaan met het aankoopen van deugdzaâm inlandsch hout, waar de gelegenheid daartoe bestaat, gelijk dit thans op onderscheiden plaatsen het geval is. In overeenstemming met de beschouwingen van den gouverneur werd door de Indische Regering bij een besluit van December 1868 aangeteekend, dat met betrekking tot de boschaangelegenheden ter Sumatra's Westkust de bestaande toestand, althans voor alsnog behoorde gehandhaafd te blijven.

Behalve hout, leveren de bosschen nog verscheidene andere belangrijke producten op, als: kamfer, getah balam, getah pertja, benzoin, sago enz., waarvan de inzameling aan velen een goed middel van bestaan verzekert.

Veeteelt. De veeziekte, in 1866 uitgebroken en in 1867 toegenomen, heeft gedurende 1868, wat de Padangsche bovenlanden aangaat, zich nog doen gevoelen in de onderafdeelingen Manindjoe, Palembajan en Bondjol. Wat die districten aan runderen en karbouwen bezaten, is in korten tijd nagenoeg uitgestorven of uit vrees voor grootere schade als slagtvee verkocht. Na het ophouden der veeziekte werden in de Padangsche bovenlanden belangrijke hoeveelheden runderen en karbouwen uit de oostelijke districten aangevoerd, zoodat het getal daarvan in vergelijking met 1867 weer beduidend is toegenomen. In de afdeeling Aijer Bangies en Rau zijn in 1868 aan die ziekte nog 295 stuks hoornvee bezweken. In de Zuidelijke afdeeling van Padang en de afdeeling Priaman hebben zich in 1868 weinig gevallen van veeziekte meer voorgedaan, terwijl in de residentie Tapanoli de ziekte zich in het geheel niet vertoond heeft.

Eene opzettelijk gedane opneming in 1867 had aangetoond dat het hoornvee, volgens de opgaven der hoofden onder ultimo 1866 bestaande uit 149 500 buffels en 107 200 runderen, bij het eind van 1867 was gedaald tot 78 600 buffels en 25 600 runderen. De jongste opgaven (ultimo 1868) stellen het aanwezig getal op 77 200 buffels en 48 400 runderen, waarvan alleen in de Padangsche bovenlanden respectivelijk 42 200 en 31 900.

2°. Benkoelen.

Rijst. Deze cultuur is in 1867 in vele districten door het aanleggen van belangrijke irrigatiewerken aanmerkelijk verbeterd. Door eene aftapping uit de Allasrivier (afdeeling Seloema) kunnen 8000 bouws eener bij uitstek vruchtbare vlakte onder water worden gezet. Ook 1868 bragt verbetering aan.

De aangelegde waterleidingen en stuwdammen voldeden zeer goed en bleven niettegenstaande de hevige regens in goeden staat.

Zoowel in 1867 als in 1868 was de oogst over het algemeen meer dan voldoende voor de consumtie; alleen op de hoofdplaats waar de bevolking zich niet op den landbouw toelegt, werd rijst van elders aangevoerd.

De invoer bedroeg in 1868 van Batavia 10 400 en van Padang 700 pikols, te zamen 11 100, tegen 18 400 in 1867. Uitvoer had weinig plaats en bepaalde zich tot aangrenzende districten.

Toen eenige speculerende Chinesche handelaren in 1868 de markt trachtten te dwingen en de prijzen opjoegen, werden van gouvernementswege 400 pikols rijst naar dit gewest gezonden, en voor den kleinen man tegen den kostenden prijs verkrijgbaar gesteld. Deze maatregel had ten gevolge, dat onmiddellijk de prijs der rijst, die een oogenblik op f 16 had gestaan, tot f 8,50 terugging en sedert niet veel hooger is geklommen. De gemiddelde rijstprijzen over het geheele jaar waren ter hoofdplaats f 7,50, in Laïs f 5, in Manna f 6 en in Kroë f 5,50 den pikol.

De padi-oogst van 1869 was buitengewoon voordeelig.

Peper. Volgens de opgaven der hoofden, welke echter weinig vertrouwen verdienen, bedroeg het aantal peperranken onder ultimo 1868 369 000 vruchtdragende en 152 000 jonge, of te zamen 521 000 tegen 748 000 vruchtdragende en 662 000 jonge onder ultimo 1867. De levering beliep in 1867 443 en in 1868 517 pikols, meerendeels zwarte peper. Op publieke veiling werden in 1867 289 pikols zwarte en 5 pikols witte peper gezamenlijk verkocht voor f 3937; in 1868, met inbegrip van een gedeelte uit den oogst van 1867, ruim 500 pikols zwarte en 66 pikols witte, of te zamen nagenoeg 567 pikols, die in 't geheel f 8174 opbragten.

Koffij. Zoo als reeds in vroegere verslagen is opgemerkt ontspruit in Benkoelen de levering van koffij aan het Gouvernement uit vergunningen aan de doesonbewoners, krachtens de instructie in *Indisch Staatsblad* 1854, n°. 101 (art. 17), om » daar waar de grond zich minder eigent

voor de pepercultuur", tot welke zij verpligt zijn, in stede daarvan koffij te planten. Dien ten gevolge vond men er in 1855 een half millioen koffijheesters. In 1860 was die hoeveelheid nog niet verdubbeld. Later werd van de zaak meer werk gemaakt. De opgaven over 1864 stelden het aanwezig getal op 2 320 000, waarvan 214 000 vruchtdragend.

Met dat al bleven de uitkomsten voor het Gouvernement van weinig beteekenis. Niettegenstaande de verkoop buiten 's landspakhuizen was verboden, was men toch gewoon de koffij niet aan de pakhuizen te leveren. Slechts daar waar bij de hoofden medewerking gevonden werd en de ambtenaren genoegzaam toezigt konden houden, kwam een gedeelte van den oogst in handen van het Gouvernement. De hoeveelheid bedroeg in 1858 36 pikols, in 1859 nihil, in 1860 17 en in 1861 81 pikols, terwijl in 1862, voor welk jaar geen cijfer is opgegeven, de levering weder onbeduidend wordt genoemd. De betaling beliep toen nog altijd zoo als in 1843 was vastgesteld, f 9,16[5] per pikol, benevens f 0,83 voor de hoofden. Bij een besluit van Augustus 1864 (zie het verslag over dat jaar, blz. 179) werden eenige maatregelen verordend om de inlevering te vergemakkelijken, en te gelijkertijd de betaling verhoogd tot hetzelfde bedrag als jaarlijks voor de ter Sumatras's Westkust geleverde koffij wordt vastgesteld. Eene regeringsmagtiging tot uitbreiding der cultuur, waarbij aan de bevolking tevens de verpligting zou worden opgelegd de vruchten harer koffijaanplantingen in te leveren, achtte de Indische Regering met het oog op de bovenaangehaalde instructie onnoodig, onder opmerking aan den adsistent-resident dat art. 16 hem vrijheid gaf de door de bevolking geleverde producten in te koopen.

Het besluit van Augustus 1864 heeft de verwachte gevolgen niet gehad. Wel getuigen de cijfers der jaren 1865 en 1866 van uitbreiding van aanplant, zelfs tot ruim 3 millioen boomen, maar de levering, die in de twee voorafgegane jaren was geklommen tot 146 en 163 pikols, nam integendeel af, daar zij in 1865 slechts bedroeg 39 en in 1866 125 pikols. Ontmoedigender nog zijn de opgegeven uitkomsten over 1867 en 1868, omtrent welker juistheid intusschen nadere inlichtingen worden ingewacht. Het aanwezig getal boomen wordt namelijk voor eerstgemeld jaar gesteld op slechts 1 327 000, waarvan 235 000 vruchtdragende, voor 1868 op niet meer dan 340 500, waarvan 140 000 vruchtdragende, terwijl de schatting van 1866 een totaal van 3 055 000 aangaf, waarvan 444 000 vruchtdragend. De levering beliep in 1867 97½ pikols, in 1868 het luttele bedrag van 2 pikols.

De beste koffijgronden in Benkoelen zijn gelegen aan de grenzen van het onafhankelijk rijkje Korintji en de Palembangsche bergdistricten. De vele winsten in die streken met de vrije koffijteelt behaald, zijn oorzaak dat, ondanks de nu (van af 1867) tot f 13 verhoogde betaling, het product van Benkoelen nog grootendeels heimelijk aan de gouvernementslevering wordt onttrokken. Zelfs wordt andermaal gewag gemaakt van verhuizingen van Benkoelezen naar het Palembangsche met oogmerk om aldaar, tegen betaling van grondhuur aan de gevestigde bevolking, koffijtuinen aan te leggen of wel voor zekere som gelds het regt te koopen op den pluk van een gedeelte der voor één gezin te uitgestrekte aanplantingen. Binnen de laatste zes jaren, zegt de adsistent-resident, is de vrije koffijcultuur in Ampat Lawang (Palembang) zoo toegenomen, dat de productie van 200 pikols is gestegen tot 6000 pikols, waarvan in 1867 ruim 2000 pikols over Benkoelen naar Padang werden vervoerd.

De aan het Gouvernement geleverde Benkoelen-koffij wordt doorgaans plaatselijk verkocht: in de laatste elf jaren (1857—1867) werd namelijk bij de pakhuizen in ontvangst genomen eene totale hoeveelheid van ruim 700 pikols, en daarvan werden in dat zelfde tijdvak te Benkoelen verkocht omstreeks 440 pikols. Gemiddeld werden in de betrokken jaren de navolgende prijzen per pikol verkregen: 1858 f 26,60, 1861 f 27,53, 1862 f 34,92[5], 1863 f 31,17[5], 1864 f 33,72, 1865 f 32,19 en 1866 f 29,54 (1). In 1867 en 1868 schijnen geene veilingen te hebben plaats gehad.

In zake der opheffing van de gouvernements-koffijcultuur in Benkoelen, waaromtrent blijkens het vorig verslag, bladz. 177, overwegingen aanhangig waren, is — voor zoover hier bekend — door de Indische Regering nog geen beslissing genomen.

Tabak. Het product uit de bergdistricten van Kroë is, zoo als in het vorig verslag reeds werd opgemerkt (bladz. 177), van goede kwaliteit en brengt als gekorven inlandsche tabak op de markt te Palembang van f 100 tot f 150 den pikol op. De uitvoer derwaarts wordt geschat op omstreeks 300 pikols 's jaars.

De twee tabaks-ondernemers, die zich in den loop van 1866 in de afdeeling Seloema vestigden, zetten hun bedrijf voort. Zij verstrekken de bibiet en koopen den tabak op in ongedroogden staat.

De bevolking schijnt met deze cultuur zeer ingenomen te zijn; de aanplant althans breidt zich meer en meer uit.

Specerijen. Bedroeg de uitvoer van muskaatnoten in 1866 146 pikols, in 1867 beliep die slechts 99 pikols. Als een gevolg van de verlaging der uitvoerregten nam deze cultuur in 1868 weder eenigzins toe en bragt ruim 113 pikols op.

Veeteelt. De veestapel die in 1866 geleden had door eene besmettelijke ziekte, welke op het einde van 1867 geheel was geweken en zich sedert niet meer vertoonde, bestond in 1867 uit 158 paarden, 706 runderen en 12 182 buffels, terwijl die cijfers in 1868 respectivelijk waren 180, 1056 en 12 102. De runderen zijn grootendeels van Bengaalsch ras. Van de buffels, die over het algemeen groot en sterk zijn, wordt jaarlijks een vrij aanzienlijk getal naar het Palembangsche uitgevoerd.

3°. Lampongsche districten.

Rijst. De padi-oogst was ook in 1868 over het algemeen gunstig. Volgens opgaven der hoofden werden verkregen 206 000 pikols, namelijk van de sawahvelden 60 000 en van de ladangs 146 000 pikols. Het lijdt echter geen twijfel, zegt de resident, dat dit cijfer op verre na niet de werkelijk verkregen opbrengst aangeeft.

De invoer van rijst van Java bedroeg gedurende 1868 slechts 104 pikols, tegen een invoer in 1867 van 5144 pikols. Uitgevoerd werd in 1868 eene hoeveelheid van 268 pikols.

De marktprijzen der rijst varieerden in de binnenlanden tusschen de f 5 en f 7, op de hoofdplaats Telok-Betong tusschen de f 7 en f 10 den pikol; voor goede soorten werd gemiddeld f 8 betaald.

De rijstoogst van 1869 is, volgens de jongste berigten, zeer gunstig uitgevallen.

Peper. De peperoogst was in 1867 buitengewoon voordeelig. De uitvoer bedroeg 26 197 pikols. De gemiddelde prijs per pikol was f 8.

De aanplant van nieuwe ranken was in 1868 niet noemenswaardig. Er scheen te klagen over belangstelling bij de bevolking in deze cultuur. Omtrent oogst en uitvoer zijn voor 1868 geene cijfers opgegeven. De kwaliteit was goed en de marktprijzen varieerden in laatstgemeld jaar van f 10 tot f 12 den pikol zwarte en van f 20 tot f 25 den pikol witte peper.

Koffij. Ofschoon de gronden in deze residentie voor een zeer groot gedeelte voor de koffijcultuur geschikt zijn, is door de weinige gezindheid der bevolking voor deze cultuur, de aanplant in geregelde tuinen zoo goed als te niet gegaan.

Evenmin als het aantal der hier en daar in oemboels en in de nabijheid der kampongs aanwezige koffijboomen, is het cijfer der productie met eenige zekerheid op te geven.

De uitvoer der koffij in 1867 3990 pikols beloopen hebbende, is voor 1868 niet opgegeven.

De oorzaak van de inferieure kwaliteit ligt voornamelijk in den gelijktijdigen pluk van rijpe en onrijpe boonen en van slordige bereiding; aan sortering wordt niet gedacht.

De afvoer van het product naar de handelsplaatsen geschiedt veelal langs de rivieren met kleine praauwen. De marktprijzen zijn zeer verschillend. In de kampongs zelven opgekocht, betaalt men gewoonlijk f 14 à f 15 den pikol.

(1) In 't vorig verslag werd de in 1866 verkochte hoeveelheid opgegeven als te zijn geweest 74 pikols, met eene opbrengst van f 2195. Uit latere opgaven is gebleken dat in December van genoemd jaar nog eene derde veiling is gehouden, ten bedrage van 4 17/100 pikols, waarvan het rendement bedroeg f 108,42.

Op de handelsplaatsen aangebragt, behaalt het product f 20 à f 22,50.

Katoen. Overal in deze residentie, doch voornamelijk aan den westkant van de Telok-Betongbaai en in de afdeeling Sekampong zijn geschikte gronden voor de katoencultuur aanwezig. Het gewas wordt bij wijze van tweeden aanplant op de ladangs en rondom de oemboels verbouwd. Alleen inheemsche katoensoorten zijn bij de bevolking gewild, vermits alle vroeger met vreemde katoenzaden gedane aanplantingen zijn mislukt. Op kleine schaal worden thans echter weder hier en daar proeven genomen met het Fernambuc-katoen, waarvan eene geringe hoeveelheid zaden door de factory der Nederlandsche Handelmaatschappij is verstrekt. Van alle in dit gewest aanwezige katoensoorten is de kapas boeloe koetjing de beste en in den handel het meest gewild.

Daar de aanplant bestemd is tot voorziening in eigen behoefte en alleen het overtollige wordt verkocht en uitgevoerd, kan de hoegrootheid van den oogst niet worden opgegeven. Volgens globale opgaven bedroeg de uitvoer gedurende 1867 ongeveer 3900 en in 1868 omstreeks 2000 pikols. De oogst echter moet aanzienlijk meer bedragen.

Het product is van vrij goede kwaliteit, en alhoewel het meestal ongezuiverd ter markt wordt gebragt, bij de handelaren zeer gezocht. In onzuiveren toestand, nog niet van de pitten ontdaan, varieerde de prijs tusschen f 6 en f 12 den pikol.

Klappers. Opgaven over het jaar 1868 melden, dat geregelde aanplantingen van klappers in dit gewest bijna niet meer worden aangetroffen. Al de vroeger aangelegde tuinen zijn wegens gebrek aan toezigt door de wilde varkens verwoest. Alleen op eenige in de Telok Betongbaai liggende eilanden zijn uitgestrekte klappertuinen, waarvan de opbrengst thans is verhuurd voor den tijd van 10 jaren, tegen betaling van f 5000 's jaars.

Eene juiste opgave van het aanwezig getal klapperboomen is niet mogelijk, aangezien zulks noch bij de hoofden, noch bij de bevolking bekend is.

Olie wordt alleen voor eigen gebruik bereid. Voor de behoefte der in dit gewest gevestigde Europeanen wordt de benoodigde olie van Java ingevoerd. In 1868 bedroeg die invoer omstreeks 300 pikols. Aan klappernoten werden in gemeld jaar (over 1867 zijn ter zake geene opgaven ontvangen) 95 000 stuks uitgevoerd.

Als een gevolg van het meer en meer toegenomen gebruik van petroleum is de prijs der klapperolie langzamerhand achteruit gegaan en bedroeg die in 1868 slechts f 20 à f 25 den pikol. De klappernoten werden verkocht voor f 3,50 à f 4,50 de 100 stuks. In den laatsten tijd daalde ook deze prijs aanmerkelijk, zoodat onder andere op het eiland Sebessi (afdeeling IV Margas), sedert maanden duizenden klappernoten onverkocht lagen.

Tabak. Alleen aan den westkant der Telok-Betongbaai wordt van deze cultuur eenig werk gemaakt en reeds verscheidene malen heeft men van daar tabak naar Java kunnen uitvoeren. Over het algemeen strekt het product echter voor eigen gebruik, zijnde de kwaliteit daarvan middelmatig.

Andere cultures. De suiker- en indigo-cultuur worden in dit gewest niet anders dan tot eigen gebruik beoefend. Ook bereidt de bevolking voor eigene behoefte suiker uit den arènpalm, die hier nagenoeg overal wordt aangetroffen.

Bosschen. De exploitatie der talrijke bosschen is alleen mogelijk langs het strand of in de onmiddellijke nabijheid der groote en bevaarbare rivieren.

Veeteelt. Onder ultimo December 1868 bestond de veestapel uit 288 paarden, 9525 buffels, 363 runderen en 7868 geiten (over 1867 zijn geene totalen bekend). In het laatst van 1868, juist toen men begonnen was met het bewerken der sawahs, heeft zich inzonderheid in den omtrek van de hoofdplaats eene ziekte onder de buffels geopenbaard, die zich in den aanvang van 1869 tot verschillende afdeelingen had uitgestrekt, en waardoor ook runderen, geiten, paarden, pluimvee en zelfs het wild gedierte werd aangetast. Zooveel mogelijk zijn van bestuurswege maatregelen ter bestrijding genomen. Een van Batavia overgekomen veearts heeft de ziekte op verschillende plaatsen onderzocht en geneesmiddelen voorgeschreven. Volgens de jongste berigten (Julij 1869) was de ziekte aan 't afnemen en in een paar afdeelingen reeds geweken. Uit de noordelijke afdeelingen Toelang Bawang en Boemi-agong worden jaarlijks buffels naar Palembang uitgevoerd. Runderen treft men alleen op de hoofdplaatsen aan, evenzoo paarden. Het zelf fokken van paarden is nog onbekend; die er zijn, werden van Java aangebragt.

4°. Palembang.

Rijst. Ofschoon zoowel de ziekte onder het vee als belangrijke overstroomingen in enkele districten, in 1867 van zeer nadeeligen invloed waren op den rijstoogst, was nogtans de productie voor de consumtie voldoende, en werden bovendien aanzienlijke hoeveelheden rijst uitgevoerd. De gemiddelde prijs was ter hoofdplaats f 8 en wisselde in de binnenlanden af tusschen f 6 en f 10.

In verschillende streken zijn nieuwe rijstvelden aangelegd. De Pasoemah-landen vooral bieden uitstekende gelegenheid aan voor uitbreiding van den rijstbouw.

Over het algemeen was de oogst ook in 1868, op eenige weinige uitzonderingen na, gunstig te noemen en meer dan voldoende voor de behoefte. Bij vergelijking van den uitvoer met den invoer van 1868 bedroeg de eerste 1845 pikols rijst en 1190 pikols padi meer dan de laatste.

De gemiddelde rijstprijzen bedroegen dat jaar op de hoofdplaats f 6 en f 7 en in de binnenlanden f 4 1/2 tot f 9 den pikol.

Ook de oogst van 1869 is volgens de reeds ontvangen berigten zeer gunstig uitgevallen.

Katoen. De katoen-cultuur bepaalt zich hoofdzakelijk tot kapas en wordt vooral in de afdeeling Lematang Ilir gedreven. De uitvoer bedroeg in 1867 12 542 pikols. De prijs daalde tot f 8 en f 6 den pikol. In 1868 had de aanplant van katoen in de Lematang Ilir en in de benedendoesons der Lematang Oeloe, zoo mede in de Ogan Ilir op vrij groote schaal plaats gehad.

Alhoewel de opbrengst voordeeliger is geweest dan in 1867 heeft zij toch wegens de later geheerscht hebbende minder gunstige weêrsgesteldheid niet geheel aan de verwachting beantwoord.

De uitvoer van kapas in 1868 uit de afdeeling Ogan Ilir, met een marktprijs van f 9 à f 12 den pikol, bedroeg alleen circa 5000 pikols. In de overige afdeelingen wisselde de prijs af tusschen f 5 en f 12 den pikol. De geheele aanvoer uit de binnenlanden naar de hoofdplaats gedurende 1868 werd op omstreeks 18 600 pikols geraamd.

Koffij. De koffij-cultuur begint zich van lieverlede uit te breiden en wel voornamelijk in de Pasoemah, Redjang, Kommering Oeloe, Lematang Oeloe, Boven-Rawas en Ogan-Ilir. Te Pengendonan in de Ogan is een proef-aanplant van koffij, bevattende een getal van circa 13 000 boompjes. Het laat zich aanzien dat de koffij-cultuur bij eene gunstige stemming van de hoofdmarkt in eenige afdeelingen eene hooge vlugt nemen zal.

In de Ampat Lawang (afd. Tebing Tinggi) heeft zich een Europeesch ondernemer gevestigd voor den opkoop van het product.

De uitvoer ter hoofdplaats Palembang bedroeg in 1868 3034 pikols, die van uit de Ampat Lawang naar Benkoelen (in 1867) ruim 2000 pikols.

Suiker. Het suikerriet wordt bijna in alle afdeelingen doch slechts in kleine hoeveelheden aangetroffen en dient bijna uitsluitend voor eigen gebruik.

In sommige afdeelingen wordt uit den arènpalm inlandsche suiker bereid, die nog al in belangrijke hoeveelheid naar de hoofdplaats wordt afgevoerd.

Tabak. De in de verschillende streken van deze residentie geteelde tabak is over het algemeen van middelmatige kwaliteit, met uitzondering evenwel van dien uit het landschap Ranau, waarvan de hoedanigheid beter is. De tabak uit de marga Banding Agoeng is niet alleen van superieure kwaliteit, maar kan zelfs geacht worden eene eerste plaats in te nemen onder de tabaksoorten van den Nederlandsch-Indischen Archipel.

De Ranausche tabak behaalde zoowel in 1867 als in 1868 op de binnenlandsche markten weder den prijs van

f 150 den pikol. Die van Lematang Oeloe en Ilir, waarvan de uitvoer in 1867 29 en in 1868 100 pikols bedroeg, bragt in 1867 f 75 en f 80 en in het laatste jaar slechts f 45 à f 75 op; die uit de overige afdeelingen kostte f 25 à f 50 den pikol.

Klappers. In de omstreken van de hoofdplaats en in de benedenafdeelingen Moesi, Kommering en Ogan Ilir schijnt de grond voor deze cultuur weinig geschikt te zijn.

In de afdeeling Iliran en Banjoeasin echter komen de klapperboomen wel in grooter hoeveelheid voor, doch de meeste verkeeren in kwijnenden toestand wegens de geringe zorg aan het onderhoud besteed.

In de hooger gelegen afdeelingen vooral in de Lematang Oeloe en Ilir vindt men een groot aantal klapperboomen, welke nogtans niet in geregelde tuinen zijn aangeplant zoo als in eenige marga's van de Ogan Oeloe.

Over het algemeen wordt beweerd dat in deze residentie de klappernoten veel minder olie bevatten dan elders. Het verkregen product wordt hoofdzakelijk gebezigd tot de bereiding van spijzen, wordende de benoodigde lampolie van elders aangevoerd.

Oliepalm van Guinea. De cultuur van den oliepalm wordt alleen te Moeara Enim (Lematang Ilir) en bij het civiel etablissement te Pangkallan Baley (Iliran en Banjoeasin) bij wijze van proef gedreven. De aanplant te Moeara Enim bevat 258 boomen, waarvan 140 reeds vruchtdragend. De aanplant stond gunstig doch vindt, ondanks de aanmoediging, bij de bevolking geen bijval. Met het planten van genoemde palmsoort zullen ook in de Moesi Oeloe hier en daar proeven genomen worden.

Andere cultures. De indigo- en gambier-cultures worden zoo goed als uitsluitend voor eigen gebruik gedreven met uitzondering, voor zooveel het laatstgemelde artikel betreft, in de Rawas, waar de gambier-aanplant in 1868 eenige uitbreiding kreeg. De uitvoer bedroeg daar zelfs ongeveer 1000 pikols. Uitvoer van indigo heeft alleen plaats uit de Ogan Ilir.

Bosschen. In de uitgestrekte bosschen vindt men onderscheidene goede en deugdzame houtsoorten. Door roekelooze vellingen in vroeger tijden zijn op de meeste plaatsen vooral aan de oevers der rivieren de groote boomen weggekapt, zoodat de bosschen thans veelal niet anders dan slecht of jong hout bevatten, terwijl andere te ver afgelegen zijn om daaruit timmerhout te kunnen afvoeren.

Tot den aankap der beste houtsoorten is in den laatsten tijd niemand geregtigd dan na consent van het hoofd van gewestelijk bestuur, die zijne toestemming niet verleent, dan na verkregen bewijs dat het hout moet strekken tot den opbouw van eigen woningen. Van bestuurswege worden de hoofden telkens aangespoord, zooveel mogelijk toe te zien dat bij den aankap weder jonge boomen ter aanvulling worden aangeplant.

Behalve hout vindt men in de bosschen vele bamboe-, semanboe- en rottansoorten, witte en bruine damar, getah pertja, karet, benzoïn, honig enz., alle welke artikelen vooral in de benedenafdeelingen eene rijke bron van inkomsten voor de bevolking opleveren.

Veeteelt. Ongeacht de voortdurende aanmoediging en ondersteuning van bestuurswege, verkeerde de veestapel in geen zeer bloeijenden toestand ten gevolge van de in 1866 door eene hevige veeziekte geleden verliezen. De bevolking trachtte echter zooveel mogelijk buffels aan te fokken of van elders op te koopen.

De veestapel telde onder ultimo December 1868 136 paarden, 187 runderen, 192 schapen, 34 367 geiten en 9131 buffels, tegen 161 paarden, 304 runderen, 213 schapen, 29 943 geiten en 9625 buffels in 1867.

5°. Banka.

Pogingen van het bestuur tot verbetering van den *rijst*bouw blijven afstuiten op den weinig aarbeidzamen aard van den Bankanees en op zijne gehechtheid aan de voorouderlijke wijze van planten. De inlandsche hoofden, vooral de onderdistrictshoofden doen nogtans hun best om tot uitbreiding van den landbouw aan te moedigen.

Het bewustzijn der bevolking, dat uit de rijke bosschen door het inzamelen van harst, wierookhout en andere boschproducten steeds het noodige voor levensonderhoud te trekken is, en dat, in geval van gebrek, de toevlugt te nemen is tot *tweede gewassen* (knol- en peulvruchten), legt aan de pogingen der hoofden een grooten hinderpaal in den weg.

Het planten van rijst op sawahs, waarmede niet ongunstig geslaagde proeven genomen zijn, vindt om de aangeduide redenen weinig of geen ingang. In gunstige jaren is de rijstproductie voldoende voor de behoefte der inheemsche bevolking. Omtrent het bedrag van den oogst zijn de gegevens ditmaal te onvolledig om te worden medegedeeld. Die van 1867 was verre van gunstig, die der twee volgende jaren waren echter beide voordeelig.

Door geregelden aanplant is de hoeveelheid *klapper*boomen in 1867 geklommen van 81 000 tot 84 000 en in 1868 tot 88 000, waarvan ruim 25 000 vruchtdragend. De productie, vooral der oude boomen is niet zeer groot, eensdeels ten gevolge van de weinige zorg aan het onderhoud, anderdeels door de plaatsing der boomen te digt bij elkander.

Het inzamelen van *honig* en *was* maakt, na de rijst- en klapperteelt, voor de inheemsche bevolking een harer voornaamste bronnen van bestaan uit. In 1868 waren ingezameld 29 186 bijennesten, waaruit verkregen werden 352 pikols honig en 132 pikols was, tegen respectivelijk 178 en 99 pikols uit 25 967 bijennesten in 1867.

De *gambier*heester groeit welig in de districten Soengeiliat, Merawang en Pangkalpinang; in de overige districten schijnt dit minder goed te gelukken. De cultuur dezer plant is bij de bevolking zeer gezien, omdat zij betrekkelijk weinig zorg vereischt. De hoedanigheid van de gambier van Banka is naar het oordeel van deskundigen beter dan die van Riouw.

Onder ultimo 1868 waren in de drie genoemde districten 478 858 heesters tegen 381 469 in 1867, terwijl de hoeveelheid verkregen gambier 69 pikols bedroeg tegen 97 in 1867. De mindere opbrengst in 1868, ondanks de belangrijke uitbreiding van het getal heesters, wordt hoofdzakelijk toegeschreven aan de geheerscht hebbende droogte.

De prijs der gambier was te Soengeiliat f 40, te Merawang en Pangkalpinang f 30 den pikol. De prijzen van 1867 waren gemiddeld f 50 den pikol.

De *muskaatnotenboom* komt voor in de tuinen van Chinezen en op de woonerven der inlanders. In het district Muntok, waar men geregelde tuinen daarvan aantreft, groeit deze boomsoort, ondanks den harden grond, welig en werpt tamelijk veel vruchten af. De *cacao*boom die insgelijks doch in gering getal in de kampongs en op de woonerven wordt aangetroffen, draagt op Banka bijna geen vruchten. Ook de *koffij*heester, waarvoor de grond mede niet geschikt schijnt, wordt op Banka nergens in geregelde tuinen, maar slechts bij wijze van paggers aangeplant. In 1868 was het aantal boomen gedaald van 98 000 tot 77 000.

Goed en zwaar hout wordt alleen nog diep in de *bosschen* aangetroffen, zoodat tot het verkrijgen daarvan veel moeite en zware arbeid worden gevorderd. De djatiboomen bij wijze van proef aangeplant uit zaad in 1866 van Java aangebragt, komen goed voort.

Behalve de varkensfokkerij bij de Chinesche mijnwerkers wordt de *veeteelt* op Banka niet uitgeoefend. Het geringe getal aanwezige paarden, runderen, karbouwen, schapen en geiten, meerendeels van Java en Palembang ingevoerd, zijn slechts het eigendom van gegoede ingezetenen.

6°. Billiton.

In verband tot de plaatselijke omstandigheden is de *rijst*cultuur op de eilanden tot dit gewest behoorende (waarvan alleen Billiton, Mendanau, Kalimambang, Makoekoeng en Selio bewoond zijn) zeer achterlijk, daar slechts hier en daar in de bosschen ladangs (drooge velden) worden aangelegd, die op ongeregelde tijdstippen beplant worden en daarom veel aan mislukking blootstaan. Ten einde hierin verbetering te brengen, was in Februarij 1868 door den resident ter opvolging aanbevolen eene door hem ontworpen regeling nopens de meest doelmatige tijdstippen van bewerking en beplanting bij de ladangcultuur in acht te nemen. Waren de rijstoogsten der drie laatste jaren telkens ongunstig, zoodat de Regering in 1868 met rijst en zaadpadi moest te hulp komen, in 1869 is de uitkomst belangrijk beter geweest en zal de opbrengst, met

enkele uitzonderingen, voldoende zijn om in de behoefte der inheemsche bevolking te voorzien tot den oogst van 1870. In 1868 was ingevoerd eene hoeveelheid van 39 400 pikols rijst, waarvan 36 200 van Java en 3200 van China.

Tweede gewassen worden ondanks de onvoldoende rijstproductie, niet bij wijze van voorzorgmaatregel, maar doorgaans alleen tot versnapering aangeplant.

Hoezeer de grond bij uitnemendheid geschikt is voor de *klapper*teelt, is het aantal boomen op verre na niet toereikend tot voorziening in de behoefte aan olie bij de inheemsche bevolking. Onder ultimo 1868 waren in het geheel aanwezig 32 500 boomen, waarvan 18 000 vruchtdragende en 14 500 jonge.

De *pinang*palm wordt in menigte aangekweekt. Eveneens, doch in veel geringer getal wordt op Billiton de rambio of Amboinesche *sago*palm aangetroffen, waarvan de cultuur bijna geen zorg vereischt.

In de bosschen bevindt zich een boom bekend onder den naam van batang *gambier*, uit welks bladeren een sap wordt getrokken, dat even als de gambier bij de siri wordt gebruikt. Daar eenige hoofden den wensch hebben te kennen gegeven, om even als op Riouw, zich op de cultuur van gambier en de bereiding daarvan toe te leggen, zijn van bestuurswege pogingen aangewend om van genoemd eiland zaden te bekomen.

Zoowel door het aanleggen van ladangs als ten gevolge van groote behoefte aan hout voor het smelten van den tinerts worden de hooge *bosschen* schaarsch.

Herhaaldelijk genomen proeven om een *veestapel* in het leven te roepen mislukten.

7°. Riouw en onderhoorigheden.

Door den overvloed van braak liggende vruchtbare velden ter beschikking van een ieder die zich de moeite van ontginning wil getroosten, mist de landbouwer in deze residentie den prikkel om zijne tuinen door doelmatige bewerking en bemesting tegen vroegtijdige uitputting te beveiligen. Hieraan is het dan ook toe te schrijven dat de landbouw, die zich in dit gewest hoofdzakelijk bepaalt tot de teelt van gambier, peper en sago, nog op zulk een lagen trap van ontwikkeling staat.

Rijst. De berigten over 1868 melden, dat in de binnenlanden van Sumatra behoorende tot het stroomgebied der Panei-, Bila- en Assahan-rivieren(adsistent-residentie Siak) de rijst in zoo aanzienlijke hoeveelheid wordt verbouwd, dat de productie meer dan voldoende is voor binnenlandsche consumtie, zoodat er geregeld uitvoer plaats heeft. Zelfs in Batoe-Bara, waar de oogst ongunstig was, is aanvoer van buiten niet noodig geweest. Op het eiland Lingga zijn in de nabijheid van de hoofdplaats Dai sawahs aangelegd, die een rijken oogst hebben opgeleverd, zoodat ook daar met der tijd de rijst al meer en meer volksvoedsel zal worden. De proeven door de bevolking op het eiland Bintang, te Boekit-Batoe en langs de oevers der Benaoengrivier met het planten van padi op drooge velden genomen, hebben zulke goede resultaten opgeleverd, dat de aanplantingen in 1868 reeds eene vrij aanzienlijke uitgestrektheid hadden.

Overal elders op de eilanden van den Riouw-archipel is de rijstteelt overigens weinig of niet bekend, en moet dit artikel van Java en Singapoer worden aangevoerd. De prijs daarvan was dan ook weder vrij hoog en varieerde zoowel in 1867 als in 1868 tusschen f 8 en f 11 den pikol.

Gambier. De sultan van Lingga is eigenaar van een zeventigtal gambiertuinen, die door inlanders bewerkt worden, onder toezigt van een Chineeschen gambierstoker. De overige op dit eiland aanwezige tuinen, ruim 60 in getal, zijn het eigendom van Chinezen, die echter zelden naar willekeur over hun product kunnen beschikken, daar zij verpligt zijn den oogst aan geldschieters te leveren.

De gezamenlijke opbrengst kan niet met juistheid worden opgegeven, omdat eene aanzienlijke hoeveelheid wordt uitgevoerd van plaatsen alwaar deswege geene aanteekening wordt gehouden. Te Tandjong Pinang alleen zijn echter in 1868 142 000 pikols uitgevoerd tegen 127 000 in 1867. Gemiddeld waren in 1868 de marktprijzen voor 1ste soort gambier f 12, voor 2de f 10 en voor 3de f 8 den pikol.

Peper. De uitvoer van peper bedroeg in 1868 alleen te Tandjong Pinang 27 300 pikols tegen 27 600 pikols in 1867.

Sago. De sago, die vooral op Lingga en aan de mondingen der rivieren Indragiri en Siak voorkomt, is een belangrijk artikel van uitvoer. De jaarlijksche uitvoer naar Singapoer wordt op 100 kojans meel begroot. Eene onderneming op het eiland Karimon door een Europeaan aangevangen ter bereiding van sago voor de Europesche markt, werd in 1867 gestaakt.

Klappers. De uitvoer van klappers neemt op Sumatra's Oostkust meer en meer toe; ook op de eilanden in de Chinesche Zee wordt in klappernoten en olie een zeer levendige handel gedreven met Singapoer, en worden deze artikelen zelfs naar de Westerafdeeling van Borneo verzonden.

Tabak. Behalve in de landschappen Langkat, Deli en Serdang wordt in de binnenlanden van Siak voor inlandsch verbruik tabak aangeplant, die bij den inlander zeer gezocht is en tot uitvoer dient.

Te Deli hebben zich eenige Europesche ondernemers gevestigd, die tabak voor de Europesche markt verbouwen op gronden die zij van den vorst hebben gehuurd. De arbeid wordt verrigt door Chinesche koelies, Siamezen, Klings en Javanen. De ondernemers zijn zeer tevreden over de verkregen uitkomsten, zoodat zij het voornemen hebben hunne aanplantingen al meer en meer uit te breiden. Volgens hunne opgave bedroeg de oogst van 1868 ongeveer 187 000 Amsterdamsche ponden.

Het voor de inlandsche markt uitgevoerde product in dat jaar wordt geschat op 37 500 Amsterdamsche ponden.

Muskaatnoten. Behalve op de teelt van tabak leggen de te Deli gevestigde ondernemers zich ook toe op de cultuur van muskaatnoten, terwijl zij tevens het product van de bevolking opkoopen. De resultaten hiervan zijn mede vrij gunstig.

8°. Westerafdeeling van Borneo.

Ten aanzien van grondbezit en gebruik behelst het cultuurverslag dezer residentie het navolgende:

Ieder die met vergunning van den vorst een stuk grond ontgint, oefent het regt van bezit daarop uit. Dit regt gaat over op de nakomelingen van den ontginner tegen betaling van tienden of apanage-gelden aan den vorst of apanagehouder. De vorst heft een regt tot een maximum van 10 ten honderd, hetzij in natura, hetzij in geld, van de inzameling van boschproducten en van den houtkap. Deze belasting strekt zich ook uit tot de Chinesche bevolking; zij kan afgekocht worden in het rijk Sambas en alsdan treedt een hoofdgeld van f 1 per maand daarvoor in de plaats.

In de gebrekkige wijze van ontginning van den grond is geen vooruitgang te bespeuren. De gronden worden slechts voor een enkelen oogst gebezigd, zoodat de uitgestrektheid bebouwde velden niet vermeerdert in evenredigheid van het aantal ontginningen.

De pogingen der besturende ambtenaren om eene verbeterde wijze van landbouw ingang te doen vinden, stuiten af op de gehechtheid aan de tot hiertoe gevolgde gewoonte en op de omstandigheid, dat de Daijak, die nagenoeg overal over voldoenden grond kan beschikken, zoo doende met den minsten arbeid eene voor de behoefte genoegzame hoeveelheid padi verkrijgt.

De ontginning der rijstvelden door Chinezen in de vlakte van Pamangkat (Sambas) aangelegd, geschiedt op meer voldoende wijze. Daar wordt gepoogd om van de velden zoo veel mogelijk nut te trekken en ze na den oogst door bemesting enz. dadelijk weder voor beplanting geschikt te maken.

De Chinezen in het landschap Mandhor (Mampawa) zijn hunne elders gevestigde landgenooten in de bewerking hunner velden vooruit en maken zelfs gebruik van den ploeg, bespannen met runderen.

Met uitzondering van de Chinezen en van de Daijaks van de Melawi, die een gedeelte van den rijstoogst ter markt brengen, plant het overige gedeelte der bevolking in den regel niet meer rijst dan strikt noodig is voor hare behoefte. Cijfers omtrent een en ander zijn niet te geven. Echter kan — volgens den resident — worden aangenomen, dat de productie voor het verbruik binnen het gewest voldoende is. Over het algemeen wordt dit voedingsmiddel dan ook tegen middelmatige prijzen verkocht.

Bij het einde van 1868 echter was de rijst op de meeste plaatsen duur en schaarsch.

De voornaamste tweede gewassen, die hier verbouwd worden, zijn aardvruchten en djagong. Langs de beneden-Kapoeas worden door de Chinezen kribangs geteeld tot uitvoer naar Singapoer.

De teelt van klappers wordt thans op zulk een ruime schaal gedreven, dat zij in de behoefte meer dan voldoende voorziet. De Maleijer legt zich op den aanplant van klapperboomen bijzonder toe, terwijl de Chinees het product opkoopt, daaruit olie fabriceert en die overal ten verkoop zendt. De gemiddelde jaarlijksche bijplant kan op 100 000 boomen worden geschat en de waarde der gefabriceerde klapperolie op ongeveer f 750 000 's jaars.

Van de sago-teelt worden mettertijd welligt goede uitkomsten verwacht in Sambas, maar van de koffij, evenmin als van de katoen- en tabakscultuur, was iets noemenswaardigs te voorspellen.

Het suikerriet groeit in deze residentie welig en de in vroegere jaren genomen proeven hebben doen zien, dat het zeer saprijk en zeer suikerhoudend is. Door enkele Chinezen wordt in de omstreken van Pontianak een weinig rietsuiker gefabriceerd, die echter van inferieure kwaliteit is.

De Daijaks bereiden eene niet onaanzienlijke hoeveelheid arèn-suiker, waarvan uit de afdeeling Taijan een belangrijke uitvoer binnen de residentie bestaat.

Met opzigt tot de veeteelt wordt gemeld, dat runderen slechts bij vorsten en grooten worden aangetroffen, om bij bijzondere gelegenheden geslagt te worden. Het vee wordt geheel aan zijn lot overgelaten; het loopt in de wildernis rond, zoodat de eigenaren zelven meestal de juiste getalsterkte niet kennen. De Chinezen maken veel werk van het fokken van varkens. De Daijaks, die mede varkens houden, leggen ook in dit opzigt groote zorgeloosheid aan den dag.

9°. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Over het algemeen begint de landbouw zich in deze residentie meer en meer te ontwikkelen. In de veeteelt alleen is weinig vooruitgang te bespeuren, hoezeer het bestuur tot bevordering daarvan al het mogelijke in het werk stelt.

De voornaamste cultuur in dit gewest is die van *rijst*, maar in de hoogere streken, vooral in het Amoenthaysche, begint men zich meer en meer toe te leggen op de teelt van gewassen voor de Europesche markt, zoodat in enkele districten van die afdeeling reeds eene vrij aanzienlijke uitbreiding aan de koffij-, indigo-, kapas- en tabakscultuur gegeven is. Ook de rijstcultuur is aldaar op eene goede hoogte.

Aanzienlijke uitgestrektheden gronds, zoowel geschikt voor sawahs als ladangs, zijn in 1868 weder door de bevolking ontgonnen en hoewel door de aanhoudende droogte en felle hitte in enkele afdeelingen de oogst niet zeer gunstig uitviel, was de voorraad padi en rijst toch voor de behoefte voldoende.

De invoer van Java-rijst te Bandjermasin (over 1868 niet opgegeven) bedroeg in 1867 eene waarde van f 47 625.

Het product is over het algemeen van inferieure kwaliteit en, als zeer spoedig aan bederf onderhevig, voor den uitvoer weinig geschikt Van bestuurswege is eene hoeveelheid goede zaadpadi van Java ontboden.

De prijzen der rijst liepen naar gelang van de verschillende plaatsen uiteen: in 1867 van f 5,27 tot f 10,00, in 1868 van f 5,00 tot f 10,00 den pikol.

De *koffij*cultuur is bij de bevolking zeer gewild in de districten Balangan, Batang Alay, Laboean Amas, Amandit en Benoea Ampat; ook in de beide Riams zijn eenige geregelde aanplantingen aangelegd. De oude aanplantingen zijn voor het meerendeel verkregen uit inheemsch zaad, vermits de boomen uit Java-zaad gekweekt, nog niet vruchtdragend zijn. Het product van eerstbedoelde aanplanting is groot van boon en heeft een niet onaangenamen smaak doch bezit niet de vastheid van de Java-koffijboon. In de hooge streken van het Amoenthaysche heeft de bevolking langs de groote en binnenwegen paggerkoffij aangeplant, welke in enkele districten reeds vruchtdragend, aan de bevolking goede voordeelen oplevert.

Uit de afdeelingen Amoenthay en Tanah Laut werd dan ook gedurende 1867 en 1868 eenige koffij naar Bandjermasin afgevoerd. Bij den te verwachten toenemenden aanplant belooft, naar het oordeel van den resident, de koffij over eenige jaren een belangrijk artikel van uitvoer te worden. Het aanwezig getal boomen is niet met eenige juistheid op te geven; in de afdeeling Amoenthay, waar de cultuur zich het sterkst ontwikkelt, werd de hoeveelheid laatstelijk op omstreeks een millioen geschat, waarvan reeds een vijfde gedeelte vruchtdragend zoude zijn.

In diezelfde afdeeling en in het Martapoerasche is de bevolking begonnen met geregelde aanplantingen van *klappers*. Het getal bijplantingen in 1868 wordt voor beide afdeelingen op ruim 45 000 boomen geschat. Voor de geheele residentie, de oostkust uitgezonderd, is het aanwezig getal boomen op 500 000 begroot of 200 000 meer dan onder ultimo 1867. In de districten Amandit, Amoenthaij en Benoea Ampat worden de meeste aanplantingen aangetroffen en vooral uit eerstgenoemd district heeft eene groote uitvoer van noten en olie plaats. De olie is van zeer goede hoedanigheid en wordt door de bevolking uitsluitend gebruikt tot bereiding van spijzen; alleen Europeanen en gegoede inlanders bezigen die ook voor verlichting. De productie zoowel van noten als van olie is echter nog niet voldoende voor de behoefte, zoodat er steeds aanvoer van elders, inzonderheid van Saleijer, Bali en Sumanap, plaats heeft.

Aan de *indigo*-cultuur is in 1868 bijzondere uitbreiding gegeven, vooral in de afdeeling Amoenthaij, waar de proeven om de kleurstof in gedegen toestand te brengen gunstige resultaten hebben opgeleverd.

De in die afdeeling voorkomende twee soorten van indigo, de »taroem daoen" en de »taroem koesi" worden beide door stekken verkregen.

De »taroem koesi" schijnt de indigo-soort te zijn op Java bekend onder den naam van »taroem kembang." Het product wordt door de bevolking zelve als verwstof voor de weverij gebezigd.

Aan den *tabaks*-aanplant is in 1868 vooral in de districten Batang Alay en Laboean Amas nieuwe uitbreiding gegeven. Door de ongunstige weêrsgesteldheid was echter de productie niet voldoende voor eigen consumtie. In het ontbrekende werd voorzien door invoer van Java-tabak.

De *peper*-cultuur, gedurende den opstand zeer achteruitgegaan, begint zich weêr langzamerhand te ontwikkelen. Vooral is dit het geval in de districten Maloeka, Riam Kiri, Riam Kanan, Batang Alay en Balangan, waar het product spoedig een artikel van uitvoer belooft te worden.

Meer bijzonder in de districten Kaloewa, Amoenthaij en de beide Riams wordt eenig werk van de *katoen*-teelt gemaakt. De laatstelijk betaalde lage prijzen schrikken echter af groote aanplantingen te doen, en zelfs in de districten Amoenthaij en Kaloewa, waar de grond voor deze cultuur bijzonder geschikt is, begint men langzamerhand zich meer te laten gelegen liggen aan de indigo-cultuur, omdat deze meer voordeel afwerpt.

De uitvoer van katoen bedroeg in 1868 ongeveer 350 pikols.

Hoewel bijna overal in deze residentie *suikerriet* wordt gevonden en geschikte grond voor die cultuur er geenszins ontbreekt, hebben echter geene aanplantingen op groote schaal plaats. Tot dekking der kosten eener fabriekmatige bereiding, schijnt het riet te weinig suikerdeelen te bevatten. Het product dient hoofdzakelijk tot versnapering.

Aan verwisseling van bibiet bestaat geene behoefte, vermits de bevolking eene genoegzame hoeveelheid suiker kan vervaardigen uit den arènpalm, die hier overal in menigte gevonden wordt.

De uitgestrektheid der *bosschen* is zelfs bij benadering niet op te geven; nagenoeg het grootste gedeelte van dit gewest bestaat uit eene aaneenschakeling van bosschen. Met uitzondering van eenige djati- en tamarindeboomen hebben geene opzettelijke aanplantingen plaats gehad en mag dit wegens den voldoenden houtvoorraad over 't algemeen ook onnoodig worden geacht. Aankappingen hebben schier allerwege ongestoord plaats Alleen in de afdeeling Amoenthaij, waar het timmerhout niet zeer overvloedig is, hebben de hoofden het toezigt over den aankap, ten einde te voorkomen dat daarmede te roekeloos worde te werk gegaan.

De afvoer van houtwerken, die sedert het uitbreken van den opstand in 1859 zeer belemmerd was, begint, nu de rust weder geheel hersteld is, van lieverlede toe te nemen, zoodat het verkrijgen van hout voor huis- en scheepsbouw in de meeste afdeelingen betrekkelijk weinig

moeite kost, ofschoon de prijzen, bij vroeger vergeleken, nog zeer hoog zijn.

10°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

De toestand, waarin de verschillende cultures in dit gewest zich bevinden, laat over het algemeen nog veel te wenschen over, ofschoon het bestuur aanhoudend pogingen aanwendt om daarin verbetering aan te brengen.

Het landbezit is individueel. De grootste uitgestrektheid velden bevindt zich in handen van de regenten en hoofden, die vroeger op velerlei wijzen hunne padivelden hebben uitgebreid, waartegen thans zooveel mogelijk wordt gewaakt. Een groot deel der bevolking, dat zonder velden is, bewerkt die van anderen tegen $1/3$ van het product. Geheel verlaten velden worden gemeentevelden, terwijl de eerste ontginning van grond het regt geeft van vruchtgebruik. In sommige streken bezitten de regenten gronden onder den naam van ornamentsvelden, welke door de bevolking bewerkt worden.

Rijst. In alle afdeelingen van dit gouvernement, met uitzondering van Saleijer, alwaar de aanplant op ladangs geschiedt, wordt de rijst op sawahs geteeld, waarvan echter de meeste van den regen afhankelijk zijn. Alleen in de Zuider- en Oosterdistricten worden de padivelden ook kunstmatig besproeid. De cultuur is nog voor veel uitbreiding vatbaar.

In 1868 was ten gevolge van de geheerscht hebbende droogte, de oogst over het algemeen minder gunstig dan in 1867. De gemiddelde prijs der rijst was in 1868 f 7 per pikol, terwijl die in 1867 van f 4 tot f 7 varieerde.

Het gewas van 1869 belooft weder voordeelige uitkomsten.

De invoer, welke in 1868 hoofdzakelijk plaats had van Bali en Sumbawa, bedroeg 50 700 pikols, tegen 55 600 pikols in 1867, respectivelijk eene geldswaarde vertegenwoordigende van f 325 000 en f 286 000.

De uitvoer, voornamelijk naar de Molukken en China, bedroeg in 1867 68 400 en in 1868, 50 800 pikols, ter waarde van f 428 000 en f 300 000.

Djagong en verschillende soorten van obie en katjang zijn onder de *tweede gewassen* de voornaamste. Vooral op Saleijer, waar bijna geen rijst verbouwd wordt, vervangt de djagong de rijst. Ten gevolge van de droogte in 1868 was de oogst niet zeer gunstig. Die van 1869 is bijzonder voordeelig geweest..

Klappers. Alleen op het eiland Saleijer worden klapperaanplantingen in het groot aangetroffen. Het gezamenlijk getal jonge en vruchtdragende boomen bedroeg in 1867 ongeveer 112 400 en in 1868 200 000 stuks.

De uitvoer van daar, in 1867 ten getale van 1 284 000 noten en 4008 pikols olie, beliep in 1868 respectivelijk 1 351 000 en 3820.

Koffij. De beste gronden voor de koffijcultuur worden gevonden in de Noorderdistricten, het hoogere gedeelte der Zuiderdistricten, de onderafdeeling Bonthain en op het eiland Tanah Djampea. Het aanleggen van groote aanplantingen wordt echter bemoeijelijkt doordien de bevolking op vele plaatsen te schaarsch is.

In de bergregentschappen der Noorderdistricten waar de cultuur door de bevolking als verpligtend wordt aangemerkt, omdat zij gehouden is eene jaarlijksche belasting op te brengen van f 3 dan wel 12 katties koffij per huisgezin, werd de aanplant aanzienlijk uitgebreid. Bij het eind van 1867 was het aantal boomen aldaar geklommen tot 290 000 tegen 67 000 het jaar te voren. Ook in de Oosterdistricten en te Bonthain was uitbreiding waar te nemen.

Volgens eene in den aanvang van 1868 gehouden telling waren in de gezamenlijke bergregentschappen in 't geheel aanwezig 762 000 boomen, waarvan 382 500 vruchtdragende. Het onderhoud is vooruitgaande, maar toch over 't algemeen nog zeer onvoldoende.

Even als in 1867 was de weersgesteldheid ook in 1868 voor de koffijcultuur niet zeer gunstig. De oogst wordt voor elk dier jaren geschat op 50 000 pikols, zijnde 10 000 minder dan in 1866. Voor 1869 is tot dusver alleen gemeld, dat de oogst goed belooft te zijn. Het product is van redelijke kwaliteit.

De uitvoer van Macassar naar Europa, Java en elders, in 1866 en 1867 achtereenvolgens 25 000 en 47 000 pikols, bedroeg in 1868 44 500 pikols, waaronder echter behoort de productie uit de verschillende vorstenrijken, hoofdzakelijk uit de bergstreken van Sidenring.

De prijzen welke de bevolking erlangt voor haar product waarover zij vrije beschikking heeft, regelen zich naar de algemeene markt. In 1867 bedroeg die prijs gemiddeld in de Noorderdistricten f 25 à f 30, te Bonthain f 24 à f 32 en in de Oosterdistricten f 20 à f 29 den pikol, terwijl die in 1868 respectivelijk beliep f 24 à f 28, f 24 à f 30 en f 17,50 à f 27,50.

Suiker. Suikerrietaanplantingen, hoewel bijna allerwege te vinden, zijn op eenigzins uitgebreide schaal alleen aanwezig in de afdeelingen Noorder- en Zuiderdistricten. Strekt de aanplant in de overige afdeelingen hoofdzakelijk voor versnapering of voor eigen gebruik, in de twee genoemde dient het product meer uitsluitend voor de Europesche markt of voor den uitvoer naar elders.

De productie der drie particuliere suikerfabrieken bedroeg in 1867, toen één fabriek niet had gewerkt, gezamenlijk 3450 pikols, en in 1868 voor de drie fabrieken te zamen 4070 pikols.

De weêrsgesteldheid was in 1868 voor de suikercultuur over het algemeen gunstiger dan in 1867. De marktprijs varieerde van f 18 tot f 25 den pikol bij kleine en van f 16 tot f 20 bij groote partijen.

Voor den aanplant ten behoeve van bedoelde fabrieken wordt met de bevolking overeengekomen, terwijl de werkzaamheden op de fabriek zelve worden verrigt door vrijwillige koelies, pandelingen of gehuurde Chinezen.

De uitvoer naar Europa, voor 1868 niet opgegeven, bedroeg in 1867 1350 pikols.

Katoen. Ofschoon de katoenheester bijna in alle afdeelingen gevonden wordt, legt zich de bevolking er evenwel weinig op toe.

De uitvoer van Saleijer bedroeg in 1867 862 en in 1868 598 pikols. De invoer in laatstgemeld jaar 186 pikols.

Tabak. Alleen in de regentschappen Pankadjene en Boengoro wordt tabak van superieure kwaliteit geteeld; het product der overige afdeelingen dient slechts voor eigen gebruik.

Bosschen. Celebes is arm aan deugdzame bosschen. Daar de bevolking echter vrij onverschillig is in de keuze van hout, zijn de bosschen voor hare behoefte voldoende. De ligging der bosschen in de afdeeling Noorder- en Oosterdistricten en op het eiland Saleijer is over het algemeen voor de exploitatie ongunstig. Het eiland Tanah Djampea behoorende onder Saleijer, bevat bosschen van goed timmerhout, voor welker exploitatie is gecontracteerd met een Chinees, die echter wegens verlies bij de onderneming, de ontbinding der overeenkomst verzocht had.

Veeteelt. De veestapel, vooral wat paarden betreft, is voor uitbreiding vatbaar. Onder dezen hebben zich in 1868 in verschillende afdeelingen aanstekelijke ziekten voorgedaan zonder dat echter een groot getal daaraan bezweken is. Schapen en geiten zijn slechts in gering getal aanwezig.

11°. Menado (1).

Rijst en miloe. Over het algemeen wordt in deze residentie de padi op zoogenaamde drooge velden geplant, waaraan de bevolking de voorkeur geeft boven den aanplant op natte velden. Alleen in de afdeeling Tondano en het tot de afdeeling Belang behoorende district Tonsawang neemt de cultuur van padi op sawahs meer en meer toe en levert gunstige resultaten op. In 1868 werd op drooge en natte velden beplant eene uitgestrektheid van 32 013 bouws, tegen 32 923 in 1867. Deze vermindering van 910 bouws moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat bij het aanleggen van nieuwe velden nog eene groote hoeveelheid padi van het voorafgegane jaar voorradig was.

Over het geheel hielden 20 519 huisgezinnen zich met de padi-cultuur bezig, tegen 19 846 in 1867.

De oogst van 1868, die met uitzondering van de afdee-

(1) De ontvangen berigten betreffen ditmaal uitsluitend de Minahassa.

ling Menado gunstig mogt heeten, bedroeg 641 500 pikols tegen 673 000 in 1867.

De hoogste en laagste padiprijzen verschilden naar gelang der afdeelingen in 1867 van f 3,50 tot f 1,40 en in 1868 van f 3,75 tot f 0.90 den pikol.

De uitvoer van rijst, grootendeels naar de Molukken, heeft volgens schatting in 1867 1000 en in 1868 2800 pikols bedragen.

De aanplant van miloe gaat op nieuw ontgonnen velden gedeeltelijk dien van padi vooraf. Zoo ook worden de padivelden, die na gebruik braak liggen, voor de tweede maal met miloe beplant. In het geheel bedroeg de aanplant in 1868 1 516 300 klossen tegen 1 685 700 in 1867, die respectivelijk 333 en 345 millioen vruchten afwierpen, waarvan de prijs per 1000 stuks naar gelang van de verschillende afdeelingen in beide jaren uiteenliep van f 1 tot f 4.

Voor 1869 bestond, volgens de reeds ontvangen berigten, zoowel voor de rijst als voor de miloe-cultuur uitzigt op een' ruimen oogst.

Klappers. Deze cultuur (van bestuurswege zeer aangemoedigd) werd in 1868 uitgebreid van 509 000 tot 550 000 boomen. De prijs der noten, waaronder die van het strand van Kema het meest oliehoudend zijn, wisselde af in 1867 van f 1,50 tot f 2,50 en in 1868 van f 1 tot f 3,50 de 100 stuks; die van den pikol olie respectivelijk van f 14 en f 16 tot f 25. De aanvoer van olie van de Sangir-eilanden was in 1868 van weinig beteekenis.

Sago. Deze in vele opzigten nuttige cultuur werd van bestuurswege voortdurend aangemoedigd. Niet alleen toch dient het blad tot vervaardiging van de atap-bedekking van vele woningen, maar ook wordt het meel in sommige gedeelten der Minahassa gaarne genuttigd. De aanplant was in 1868 na aftrek der gestorven en door wilde varkens vernielde boomen, van 317 000 gebragt op 326 000 stuks.

Koffij. In 1867 werden zoo min als in 1868 nieuwe tuinen aangelegd en bepaalde men zich tot het onderhoud der bestaande aanplantingen, behoudens dat de oude boomen, waar noodig, behoorlijk door nieuwe werden vervangen. De bevolking heeft op aanmoediging van het bestuur veel werk gemaakt van den aanplant van paggerkoffij, die zich dan ook meer en meer uitbreidt.

Het totaal der plantsoenen wordt voor de laatste vier jaren opgegeven als volgt:

	1865.	1866.	1867.	1868.
In geregelde tuinen . . .	3 915 400	4 187 600	4 064 000	3 942 100
verspreid. .	2 519 800	2 933 300	4 770 700	6 343 800
te zamen	6 435 200	7 120 900	8 834 700	10 285 900

Deze opgaaf doet zien dat in 1868 het aantal boomen in geregelde tuinen met 121 900 verminderde, doch daarentegen de verspreid geplante in bosschen en kampongs eene vermeerdering ondergingen van 1 573 100. Het aantal huisgezinnen bij de cultuur werkzaam beliep in 1868 18 880 tegen 17 860 het jaar te voren.

Was de oogst reeds in 1866 en 1867, toen hij achtereenvolgens 15 551 en 13 448 pikols beliep, niet zeer voordeelig, bijzonder ongunstig was de pluk van 1868, die slechts 7092 pikols in 's lands pakhuizen bragt, hetgeen wordt toegeschreven aan de nadeelige weersgesteldheid door aanhoudende zware regens tijdens den bloei en daarop gevolgde langdurige droogte. Voor 1869 luiden de berigten aanmerkelijk beter, en wordt zelfs een overvloedige oogst voorspeld. Op beweerde veronachtzaming van den pluk is onlangs de aandacht van het Indisch Bestuur gevestigd.

In den handel blijft de Menado-koffij zeer gevraagd; ook de jongste aanvoeren worden over 't algemeen goed beschreven.

Buiten den inkoopsprijs van f 13 per pikol, werd aan transportloon, voor den afvoer naar de strandpakhuizen, door de bevolking nog verdiend in 1867 f 19 300, en in 1868 f 11 500.

Mokka-koffij, in hoedanigheid weinig van die der Menado-koffij verschillende, wordt op enkele plaatsen in de Minahassa in geringe mate aangetroffen.

Van de aanplanting van koffij op Ceylonsche wijze kan het resultaat nog niet worden opgegeven.

Cacao. De proeven in 1868 genomen om de in de cacaoaanplantingen heerschende ziekten tegen te gaan, werden met geen gunstigen uitslag bekroond. Door het uitroeijen van de aangetaste boomen verminderde het geheel aanwezig getal met omstreeks 400 000 stuks, terwijl eenige bijplant (ten getale van niet meer dan 3700 stuks) alleen plaats vond in de districten Romöon en Ratahan. Bij het eind van 1868 bleef nog slechts een aanplant aanwezig van 396 000 boomen. De oogst was gering en bedroeg voor de afdeeling Belang 46 en voor het district Romöon (afdeeling Amoerang) 6 pikols, welke ter hoofdplaats werden verkocht voor f 25 à f 35 den pikol.

Muskaatnoten. De aanplant wordt niet noemenswaardig uitgebreid. Bij het eind van 1868 waren door meerdere afschrijving dan bijplant aanwezig 33 300 boomen tegen 33 800 het jaar te voren.

Het geoogste product aan noten bedroeg in 1868 ruim 1000 Amsterd. pond tegen circa 9000 in 1867; dat aan foelie is niet opgegeven.

Koffo. Deze cultuur geraakt meer en meer in verval. Door eene afschrijving van 28 000 boomen waren er onder ultimo 1868 nog slechts 58 600 aanwezig.

Preangerboonen. In den loop van 1867 werd de levering van Preangerboonen bij de pakhuizen gestaakt. In den aanvang van 1868 deed het marine departement te Batavia weder eene aanvraag, en werden dien ten gevolge door de bevolking van de kampong Djawa te Tondano nieuwe aanplantingen gedaan, waarvan omstreeks 60 pikols tegen f 8 den pikol bij 's lands pakhuis te Menado zijn afgeleverd. In het geheel werd met inbegrip van de districten Langowang en Garonsong eene hoeveelheid van 313 gantangs verkregen.

Bosschen. In alle afdeelingen der Minahassa worden uitgestrekte bosschen aangetroffen. Moeijelijkheid van afvoer evenwel belemmert de exploitatie.

Veeteelt. De veestapel ging even als in vroegere jaren, ongeacht aanzienlijken uitvoer, weder aanmerkelijk vooruit. Het aantal paarden vermeerderde in 1868 van 3430 tot 3569, dat der runderen van 11 177 tot 11 810, en dat der varkens van 145 336 tot 158 451. Schapen en geiten zijn in gering getal, buffels schier in 't geheel niet aanwezig. De meeste paarden worden van Gorontalo en de Tominibogt aangevoerd en tegen f 30 à f 120 verkocht. Runderen worden veel uitgevoerd, meest naar de Molukken, en golden in 1868 f 20 à f 65 per stuk.

De waarde der varkens verschilt van f 1 tot f 14.

12°. Amboina.

Sago. Deze cultuur die op de Ambonsche eilanden het hoofdvoedsel oplevert, wordt algemeen zeer behartigd. Daar waar niet genoeg sago groeit voor de behoefte, zoo als op de eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesalaut worden sagoboomen aangeplant; men schat het aantal aldaar op ruim $3\frac{1}{2}$ millioen, waarvan nog slechts $\frac{1}{4}$ millioen rijpe of klopbare.

Op Ceram en Boeroe zijn oorspronkelijke sago-bosschen, eenige dier bosschen behooren aan het Gouvernement; die te Nanat op Ceram, die voor de sagokloppers van Amboina en omstreken te ver afgelegen zijn om geëxploiteerd te worden, zijn aan de bevolking van Boano verhuurd, laatstelijk voor f 80 's jaars; de gouvernements-sagobosschen te Loehoe en Lokka welke door een opziener beheerd worden, hebben in 1868 ruim f 3500 opgebragt tegen f 3800 in 1867.

Rijst. De rijstbouw is bij de goedkoopte der sago en de schaarschte aan vlakke gronden in de residentie Amboina van weinig belang; over 't algemeen is de geringe hoeveelheid die op de Ambonsche eilanden geteeld wordt, van inferieure hoedanigheid. In de Elpapoeti-baai bedroeg de rijstoogst van 1867 600 pikols. Van Java, Bali, Macassar en Menado werden in genoemd jaar te Amboina ingevoerd 34 700 pikols rijst tegen 33 700 en 21 100 in 1866 en 1865. Over 1868 zijn geene cijfers gemeld. Op de Banda-eilanden wordt in 't geheel geen rijst verbouwd. Cijfers van invoer aldaar zijn niet opgegeven.

Kruidnagelen. In tegenstelling met 1866 en 1867 is de kruidnagelproductie van 1868 op de Ambonsche eilanden zeer ruim geweest. Het juiste cijfer van den oogst, die eerst in Februarij van het volgende jaar eindigt, is echter, even als van de vier voorafgegane jaren (uit hoofde van

de afschaffing sedert 1e. Januarij 1864 der verpligte teelt en levering) bij het bestuur niet bekend. Uit vroegere verslagen kan blijken dat de oogst van 1864, als totaal mislukt, niet ingezameld werd, en dat van dien van 1865 eene hoeveelheid van 324 148 Amsterdamsche ponden in 's lands pakhuizen kwam. De thans ontvangen opgaven vermelden, dat van den oogst van 1866 waren ingeleverd 270 038 Amsterdamsche ponden, doch daarbij is niet medegedeeld, hoeveel van den oogst van 1867 (op slechts 50 000 Amsterdamsche ponden geschat) ten inkoop was aangeboden Alleen blijkt dat gedurende het geheele jaar 1868 (het laatste waarin de bevolking nog van gouvernementswege in den afzet van haar product werd te gemoet gekomen) eene hoeveelheid was ingekocht van 333 252 Amsterdamsche ponden.

Ongeacht alle aansporing van bestuurswege, blijft sedert de afschaffing der verpligte teelt de zorg aan de nagelaanplantingen gewijd, te wenschen overlaten.

Bij den lagen handelsprijs van het artikel, die nog altijd minder bedroeg dan de gouvernements-inkoopprijs van f 0,24 per Amsterdamsch pond — in 1867 b. v. betaalden particulieren niet meer dan 15 à 18 cent — had de niet verlenging na ultimo 1868 van den gouvernements-inkoop onder de nagelplanters eenige teleurstelling veroorzaakt; ontevredenheid was echter niet bespeurd.

Omtrent den particulieren uitvoer van nagelen over 1867 en 1868 zijn geen cijfers bekend gesteld.

Opgaven van het aantal boomen gewagen van 405 000 stuks in 1867 en ruim 400 000 in 1868, waarvan respectivelijk 163 000 en 162 000 vruchtdragende. De plantsoenen worden aangetroffen in zoogenaamde oude tuinen, die in 1868 37 000 boomen telden, doch weinig of niets meer produceren, in nieuwe tuinen met 103 000 boomen en in boschtuinen (die het meest produceren) met 260 000 boomen. Al deze cijfers zouden echter nadere bevestiging behoeven om als juist te kunnen worden aangenomen.

Even als laatstelijk in 1867 werden ook in 1868 400 pikols gouvernements-kruidnagelen te Batavia in publieke veiling gebragt, die gemiddeld opbragten f 25,78 per pikol tegen f 29,42 in 1867 en f 29,20 in de voorlaatste veiling (ten jare 1864). Ook hier te lande werd achteruitgang in prijs ondervonden. De behaalde middenprijs (zie laatstelijk het verslag van 1863 blz. 208) was in 1868 voor 1078 pikols bruto f 28,65$^6/_{10}$ per pikol, zijnde netto (dat is na aftrek alleen van de kosten van afscheep op Java en van aanvoer en verkoop hier te lande) f 18,73, en in 1869 voor 1617 pikols respectivelijk f 26,08 en f 17,25. De prijzen van 1869 zijn slechts voorloopige cijfers, die vermoedelijk later zullen blijken nog eenige verandering te moeten ondergaan. In 1867 was de opbrengst dooreen genomen geweest: bruto f 34,82$^3/_{10}$ of netto f 26,77$^8/_{10}$ per pikol.

Muscaatnoten. Op de Ambonsche eilanden komt de muscaatboom alleen in de afdeeling Amboina in eenigzins noemenswaardige hoeveelheid voor. Het product, dat algemeen voor beter wordt gehouden dan de Bandanoten, wordt door de bevolking verkocht tegen f 0,20 à f 0,25 per kattie.

In den toestand der specerij-cultuur op de Banda-eilanden, wat de opheffing van het monopolie aangaat, is sedert het vorige verslag geene verandering gekomen. Twintig perken bleven onder het monopolie. De eigenaren der 14 vrije specerijlanden, die in 1868 een nieuw tijdperk waren ingetreden door het eindigen met 1°. Januarij van den driejarigen overgangstermijn, gedurende welken het Gouvernement zich bereid had verklaard nog een gedeelte van het product, mits tot geen hooger bedrag dan de helft, op de oude voorwaarden aan te nemen, schenen niet ontevreden over de in gemeld jaar verkregen uitkomsten. Zij hadden zich met de bevolking over het algemeen kunnen verheugen over matige prijzen van voedingsmiddelen en lijnwaden. De rijstprijzen waren vooral zeer billijk en dit was van te meer waarde, omdat de specerij-oogst ten gevolge van felle hitte en aanhoudende droogte beneden het middelmatige was gebleven.

De prijzen der specerijen hielden zich echter goed staande en zoowel foelie als noten hadden gereeden aftrek. Beide producten vonden voornamelijk hun uitweg naar Singapoer en Macassar, ten deele ook naar Java voor verzending naar Nederland.

Pogingen in 1868 bij vernieuwing aangewend om op Banda eene specerijmarkt te vestigen, bleven zonder gewenscht resultaat. De omzettingen waren van geringe beteekenis; daar op publieke veilingen slechts 10 pikols foelie en 175 pikols noten zijn verkocht geworden.

Uitzigt dat meerdere eigenaren van specerijlanden zich van het monopolie zullen los maken, bestond voor alsnog niet, omdat de vrije cultuur tot dusver geen genoegzame voordeelen had afgeworpen.

Van bestuurswege werd toegezien op behoorlijk onderhoud der perkgebouwen.

Het aanwezig getal boomen in de gezamenlijke 34 perken wordt opgegeven onder ultimo December 1868 te hebben bedragen 269 436 vruchtdragende en 119 130 niet vruchtdragende, tegen 271 557 en 119 260 het jaar te voren. Deze vermindering voor zoover op de cijfers mag worden afgegaan, wordt gezegd zoo niet uitsluitend, dan toch grootendeels het gevolg te zijn geweest van de zeer ongunstige weersgesteldheid in 1868. Het onderhoud der plantsoenen was over het algemeen goed.

Het bedrag en de zamenstelling der levering in de laatste vijf jaren, was als volgt:

JAREN.	Foelie (Amsterdamsche ponden).			Muscaatnoten (Amsterdamsche ponden).				*Toelichting.*
	Goede.	Gruis.	Te zamen. (*a*)	Middelbare.	Magere.	Gebroken	Te zamen. (*b*)	
1864	183 001	1 656	184 657	632 891	100 738	59 012	792 641	De opgaven over 1864 betreffen de volle levering van al de 34 perken; die over 1865—1867 de volle levering van 20 en de gedeeltelijke levering van 14 perken; terwijl de cijfers van 1868, toen met 1 Januarij het driejarig tijdvak van facultative levering voor de tot opheffing van het monopolie toegetreden perkeniers gesloten werd, uitsluitend betreffen de levering van de 20 perken, die tot nog toe onder het monopolie gebleven zijn.
1865	192 536	2 039	194 575	325 320	67 746	31 425	424 491	
1866	166 133	3 310	169 443	626 429	105 753	52 778	784 960	
1867	136 065	2 820	138 885	486 813	59 044	38 935	584 792	
1868	103 848	1 713	105 561	385 511	50 657	27 224	463 392	

(*a*) Hieronder wegens facultative levering:

in 1865 51 548 Amsterd. ponden foelie,
» 1866 18 603 » » »
» 1867 2 168 » » »

(*b*) Hieronder wegens facultative levering:

in 1865 20 692 Amsterd. ponden noten,
» 1866 1 426 » » »
» 1867 1 747 » » »

De oogst der 14 zoogenaamde vrije perken is niet met juistheid op te geven. Alleen kan worden vermeld dat voor particuliere rekening te Neira werden uitgevoerd (behalve eene geringe hoeveelheid notenzeep): in 1865 430 pikols foelie en 1330 pikols noten, in 1866 niet opgegeven, in 1867 1167 pikols foelie en 4587 pikols noten en in 1868 respectivelijk 731 en 3885 pikols.

De levering (1) dierzelfde perken in 1864 beliep 700 pikols foelie en 3084 pikols noten.

Aan de eigenaren der 20 onder het monopolie verbleven perken werd voor de in den loop van 1868 geleverde specerijen voldaan ruim f 115 000 tegen f 147 000 in 1867, terwijl de kosten van rijst en materialen, uit 's lands voorraad verstrekt, en de inhoudingen wegens genoten voorschotten, in 1867 bedragende f 17 000, gedurende 1868 beliepen f 16 900. Alzoo bleef in 1868 te hunner beschikking ruim f 98 000 of ongeveer f 32 000 minder dan in 1867.

Het aantal perkarbeiders onder ultimo 1867 groot 1556, verminderde in 1868 met 230, zoodat het toen 1326 bedroeg. De arbeiders op de vrije perken genieten over het algemeen een hooger loon dan van gouvernementswege wordt te goed gedaan. Neiging tot verloop van gouvernementshuurlingen, wier diensttijd verstreken is en die op Banda in de perken wenschen te blijven, werd evenwel niet waargenomen. Door een paar vrije perkeniers waren in 1867 eenige arbeiders van Java ontboden, hetgeen echter, ook wegens de voorschotten die deze lieden vorderden, met vrij beduidende kosten gepaard was gegaan. In 1868 had zoodanige aanvoer voor particuliere rekening van Java of elders niet plaats gevonden.

Aan een ontdekt misbruik der perkeniers om als middel van preventive aanhouding op hunne perken blokken te bezigen, werd in Januarij 1867 een einde gemaakt.

Een driejarig overzigt van de uitkomsten der gouvernements-specerijveilingen (in Nederland) volgt hieronder. Ook hierbij zij opgemerkt, dat de opgegeven prijzen van 1869, als zijnde van voorloopigen aard, nog niet als volkomen juist kunnen worden aangemerkt.

JAREN.	FOELIE.			MUSCAATNOTEN.		
	Hoeveelheid in pikols.	Gemiddelde opbrengst per pikol.		Hoeveelheid in pikols.	Gemiddelde opbrengst per pikol.	
		Bruto.	Netto.		Bruto.	Netto.
1867	1396	f $124,39^{8}/_{10}$	f $107,40^{1}/_{10}$	1209	f $91,01^{6}/_{10}$	f $77,90^{7}/_{10}$
1868	$1305^{1}/_{2}$	$124,43^{4}/_{10}$	$107,94^{7}/_{10}$	5856	$70,54^{1}/_{10}$	$58,16^{1}/_{10}$
1869	877	212,00	184,00	2707	103,69	85,50

Cacao. De toestand der aanplantingen op de Ambonsche eilanden liet met enkele uitzonderingen nog altijd veel te wenschen over. De oogst was niet naauwkeurig op te geven. In 1867 bedroeg de uitvoer van Amboina 600 pikols ter waarde van ruim f 44 000, een cijfer tot dusver niet bereikt, zijnde de hoogste uitvoer, die van 1866, slechts 323 pikols geweest. In 1867 vermeerderde het aantal vruchtdragende boomen van 84 700 tot 85 000, doch verminderde dat der jonge nog niet vruchtdragende van 163 600 tot 154 000. In 1868 ging beider aantal achteruit. Van de 16 ondernemingen die sedert 1859 met rentelooze voorschotten uit 's lands kas waren tot stand gekomen, bestonden er bij het eind van 1867 nog 8. In 't geheel was toen van het toegestane en op weinig na geheel uitbetaalde crediet van f 100 000 nog slechts f 2900 terug ontvangen. Over 1868 ontbreken dienaangaande opgaven.

Op de Banda-eilanden telde men bij het eind van 1868 in de perken 20 800 en buiten de perken 1300 cacaoboomen, tegen 23 800 en 2400 het jaar te voren. Tot dusver hadden nog geen noemenswaardige oogsten plaats gehad. Men betwijfelt zelfs of deze cultuur op de Banda-eilanden wel immer aan de verwachting zal beantwoorden.

Klappers. Volgens schatting waren op de Ambonsche eilanden in 1868 525 000 klapperboomen aanwezig. Er wordt echter weinig zorg aan besteed. In 1867 was de oogst van klappernoten meer dan gewoonlijk, zoodat de bevolking, na aftrek van hetgeen tot voedsel gebruikt werd, nog noten overhield om in ruime mate daarvan olie te vervaardigen, die op de hoofdplaats gemiddeld opbragt 20 cents per flesch. Over 1868 zijn nopens oogst en prijzen geen bijzonderheden gemeld.

Op de Banda-eilanden telde men in laatstgenoemd jaar, even als in 1867, 33 000 boomen. Om de duurte der vrucht moedigt het bestuur de teelt aan. De noten golden te Neira f 2 à f 10 de 100 stuks, in 1867 f 1,50 à f 6. De invoer van olie en noten is vrij aanzienlijk, hoofdzakelijk van oostelijk Ceram en van de Keij- en Sangir-eilanden.

Tabak. De kwaliteit van den in deze residentie buiten de afdeeling Banda gecultiveerden tabak moet uitmuntend zijn. Alhoewel op de Noord- en Zuidkust van Ceram en op Boeroe veel wordt verbouwd is de oogst toch niet toereikend voor de consumtie.

Bosschen. De uitgestrekte bosschen op Ceram, Boeroe en de Keij-eilanden zijn rijk aan goede houtsoorten en vooral aan timmerhout. Van de Banda-eilanden wordt alleen gemeld dat de djati-aanplantingen op het eiland Rosengain, ondanks eenige aankappingen, in 1868 met ruim 3000 boomen vermeerderden. Het aantal bedroeg nu 57 500. Een paar schepen haalden in 1867 van de Keij-eilanden eene lading hout voor Java.

Veeteelt. De veestapel die ten deele eenige vermindering, ten deele eenige vermeerdering onderging, bestond bij het eind van 1868 op de Ambonsche eilanden uit slechts 2719 runderen (waarvan 1451 hetzij geheel, hetzij te zamen met de negorijen aan het Gouvernement toebehoorden), 19 paarden, 326 schapen en 1154 geiten. De gouvernements-runderen werden over het algemeen, daar waar de bevolking niet met vee kan omgaan, door bannelingen opgepast. Daar de veestapel nagenoeg stationair blijft, is het voorstel in overweging om de zaak aan de particuliere industrie over te laten en in verband daarmede de aan het Gouvernement toebehoorende runderen te verkoopen. Gedurende 1868 zijn van elders ingevoerd 380 stieren en 115 buffels.

Op de Banda-eilanden zou de veestapel bij het eind van 1868 hebben bestaan uit 496 runderen, 31 paarden, 207 schapen, 204 geiten en 138 varkens.

13°. Ternate.

Sago was ook in 1867 en 1868 in overvloed voorhanden, zoowel in ruwen als in bereiden staat. De oogst van *rijst* was in beide jaren mede zeer gunstig. De proeven om rijst op natte velden te planten werden geheel gestaakt, daar zij op het anders zoo vruchtbaar eiland Halmaheira (waar de rijstcultuur wordt gedreven) niet gelukken.

De invoer van rijst gedurende 1867 4000 pikols, bedroeg in 1868 8100 pikols. De prijzen waren gemiddeld f 9 per pikol rijst 1ste soort en f 7 à f 8 2de soort. De aanplant van *djagong* en aardvruchten had in 1868 door de langdurige droogte veel geleden. Het product behaalde dan ook over het algemeen hoogere prijzen dan in 1867, toen er overvloedig was geoogst. Djagong was zelfs niet altijd

(1) Zie voor het verschil tusschen oogst en levering de aanteekening in 't regeringsverslag 1863, bladz. 211.

te verkrijgen, waardoor ook het pluimgedierte, dat hoofdzakelijk daarmede gevoed wordt, aanmerkelijk in prijs steeg.

Ofschoon de grond in de meeste deelen dezer residentie bijzonder geschikt is voor de *tabaks*cultuur, wordt door de bevolking echter niet meer tabak aangeplant dan zij noodig heeft voor eigen gebruik. Het eiland Makian, dat besten tabak voortbrengt, is als het ware de voorraadschuur voor de overige deelen dezer residentie.

Van de twee *koffij*-aanplantingen van particulieren, één op Oba (Tidoreesch Halmaheira) en één op de berghellingen van het eiland Ternate (zie het vorig verslag, bladz. 185), gaf de eerste in 1868 een product van ongeveer 40 pikols, tegen ongeveer 8 pikols in 1867, terwijl van de laatste, die met steeds toenemende moeite en zorgen wordt staande gehouden, slechts 4 pikols werden verkregen. Buiten deze twee ondernemingen zouden in dit gewest laatstelijk nog 122 000 koffijboomen aanwezig zijn.

In 1868 waren aanwezig 66 000 *muscaat*boomen, waarvan op Batjan en Halmaheira alleen 22 000 en 39 000, tegen 65 000 in 1867, waarvan toen in laatstgemelde streken alleen 21 000 en 28 000 werden gevonden. De *kruidnagel*boomen bedroegen te zamen in 1867 6130 en in 1868 8383 stuks; en de *cacao*-boomen in 1867 17 000 en in 1868 39 000 boomen. Al deze opgaven geven echter weinig waarborg voor juistheid.

14°. Timor.

De *maïs*-oogst was zoowel in 1867 als in 1868 voldoende voor de volksvoeding, die weinig uit rijst en grootendeels uit maïs bestaat.

De *koffij*cultuur is van weinig beteekenis. De aanhoudende droogte en de opdroogende zuid-oostewinden zullen altijd een groot beletsel tegen de uitbreiding dezer cultuur opleveren. Bovendien, waar geschikte gronden voor de koffijteelt zouden te vinden zijn, ontbreekt het aan genoegzame bevolking.

De *katoen*heester, even als de *klapper*boom groeit hier welig. Op het eiland Floris is het aantal dezer laatsten vrij aanzienlijk.

De *tabak* welke op Timor wordt verbouwd, is van goede hoedanigheid. De bevolking maakt nog al veel werk van den aanplant en het onderhoud, doch alles op kleine schaal, als strekkende het product geheel voor eigen gebruik.

Indigo wordt op enkele plaatsen in het wild aangetroffen. De daaruit getrokken kleurstof dient der bevolking tot eigen gebruik.

De inzameling van *was* schijnt te verminderen.

Het aantal *buffels* en *paarden* is vrij aanzienlijk, de eerste hebben echter geringe waarde, omdat daarvan voor den landbouw geen partij wordt getrokken, terwijl de hoedanigheid der paarden meer en meer achteruit gaat. Omtrent de verwezenlijking van het plan tot aankoop van eenige paarden van goed ras om die onder toezigt los te laten weiden in de vlakte van Paritty, voor welken maatregel als proeve tot verbetering van het paardenras in Indie, bij de Indische begrooting voor 1868 en later fondsen zijn toegestaan, zijn voor alsnog geene bijzonderheden vernomen.

II. MIJNBOUW.

§ 1. *Tin.*

1°. Banka.

Productie, werkkrachten. De tinproductie van 1868 viel zeer tegen. Geraamd op 80 000 pikols, werden slechts 66 210 pikols verkregen, zijnde ruim 4000 pikols minder dan in 1867 en 13 000 pikols minder dan in 1866. Over het geheel is de productie op Banka achteruitgaande, terwijl het vijfjarig tijdvak 1859—1863 gemiddeld 85 337 pikols 's jaars opleverde, was het middencijfer der vijf laatste jaren (1864—1868) niet meer dan 73 154.

Bepaalde redenen voor den achteruitgang zijn niet vermeld. Als bijoorzaak van de mindere productie in 1867 en 1868 in vergelijking met 1866, wordt er op gewezen, dat de maatregel in laatstgenoemd jaar genomen om het tijdstip waarop nog tin kon ingeleverd worden als product van het afgeloopen jaar, tot eenigen tijd later dan ultimo December (tot 25 Januarij) te verschuiven, in 1867 en 1868 niet werd toegepast. Herstel wordt evenwel verwacht bij toeneming van het aantal handen, zijnde de aanvoer van nieuwelingen (waarover lager) in de laatste jaren gedurig beneden de behoefte gebleven. De vermindering geldt dan ook veeleer de productie der onder contrôle werkende mijnen dan de particuliere levering. Het volgende overzigt, tevens aanwijzende de getalsterkte van het mijnpersoneel en het bedrag der mijnschulden, doet dit nader uitkomen. Districtsgewijze resultaten over de laatste drie jaren kunnen blijken uit bijlage TT hierachter.

DOOR WIE GELEVERD.	HOEVEELHEID GELEVERD TIN in pikols *a*).			GETAL MIJNWERKERS bij het eind van									BEDRAG DER SCHULDEN bij het eind van		
	1868.	1867.	1866.	1868. Deelhebbers.	1868. Koelies.	1868. Kolenbranders.	1867. Deelhebbers.	1867. Koelies.	1867. Kolenbranders.	1866. Deelhebbers.	1866. Koelies.	1866. Kolenbranders.	1868. *a* goede. *b* onzekere. *c* kwade.	1867.	1866.
Gouvern^s. mijnen	55 830	59 296	67 861	3676	2627	736	3603	2816	722	3710	3034	745	*a* f 123396 *b* 170179 *c* 27197 f 320772	f 282262	f 240040
				7039			7141			7489					
Particul^e. mijnen	8 214	9 078	8 941	509	335	5	447	352	20	427	282	15			
				849			799			724 *b*)					
Part^e. tra-smelters	2 166	1 911	2 511	niet opgegeven.			niet opgegeven.			niet opgegeven.					
	66 210	70 285	79 313												

a) Ongerekend het tin te verkrijgen uit den bij het einde van het leveringsjaar » aanhanden gebleven erts".

b) Voor het district Soengeislan is het aantal particuliere ontginners niet opgegeven. In 1867 en 1868 bedroeg het achtereenvolgens 26 en 41.

De verflaauwing van den lust om naar Banka te gaan meent de resident te moeten toeschrijven eensdeels aan de hoogere premien door andere ondernemingen aan Chinesche landverhuizers betaald, anderdeels ook hieraan, dat het vertrouwen in de werving eenigermate was geschokt door de teleurstelling, die de in 1867 en 1868 aangeworvenen beweerden ondervonden te hebben, wegens het niet erlangen bij hunne indeeling in de mijnen van eenige kwijtschelding op het genoten voorschot, waartoe hun door de wervers, buiten weten van het bestuur, toezegging was gedaan.

In het geheel waren in 1868 435 Chinesche nieuwelingen bij de mijnen werkzaam gesteld, terwijl er 1000 aangevraagd waren. In 1867 beliep de aanbreng 517 en in de drie voorafgegane jaren dooreengenomen 612. Bijzondere pogingen werden in 1868 in 't werk gesteld om, zonder tot misbruiken aanleiding te geven, de mijnwerkers, die anders naar China zouden willen terugkeeren, door het toekennen van een voorschot van 10 dollars voor Banka te behouden.

Op eene in Julij 1868 ondernomen inspectiereis werden door den resident verscheidene mijnen bezocht, bij welke gelegenheid op elken districtszetel in daartoe belegde vergaderingen van mijnhoofden de belangen der mijnen besproken werden en tot behartiging der ontginning werd aangespoord. Vele billijke wenschen van huishoudelijken aard werden door den resident bevredigd.

In een paar zeer ongunstig werkende mijnen viel moedeloosheid onder het personeel op te merken ter zake van aanhoudenden tegenspoed bij den arbeid en daardoor toenemenden schuldenlast. Om hierin verbetering te brengen, werd bij elk dier mijnen tijdelijk een mijnbeambte geplaatst, zoowel om geschikter terreinen op te sporen als om de werkzaamheden met kans op beter uitzigt te leiden.

Omtrent de particuliere ontginningen, waarvan voor het eerst in het regeringsverslag 1865 sprake was, zijn onlangs door den hoofdingenieur chef der afdeeling »Mijnwezen" eenige nadere bijzonderheden medegedeeld, waaraan het volgende wordt ontleend.

Tot het jaar 1832 werd het grootste gedeelte der toenmalige tinproductie door particuliere ontginningen geleverd. De ontginners waren voor het meerendeel Chinezen. De inlandsche bevolking leverde na het Britsche tusschenbestuur slechts weinig tin meer. De eigenaardige ontginningswijze der zoogenaamde orang-goenoeng door het maken van putjes had reeds geheel opgehouden, door gebrek aan daarvoor geschikt terrein en omdat het opbrengen van belasting in tin, door den vroegeren beheerscher van Banka den sultan van Palembang geëischt, was vervallen. De inlanders die zich nog met ontginning afgaven, vereenigden zich veelal met Chinezen, die de middelen beter kenden om diepliggende ertslagen te bewerken. De eerste kosten van aanleg van uitgebreide ontginningen waren echter oorzaak dat niet algemeen groote valleijen, waar doorgaans de meeste erts is afgezet, in exploitatie werden gebragt en bleef daardoor de productie betrekkelijk gering. Onder deze omstandigheden was het wenschelijk om bepalingen te maken welke de tinexploitatie moesten bevorderen. Deze bestonden hoofdzakelijk in het verleenen van voorschotten in geld voor aan te koopen gereedschap en benoodigdheden, het verstrekken van rijst op crediet tegen een vrij lagen prijs, vooruitzigt op afschrijving van schulden en uitbetaling aan de administrateurs van zoogenaamde pikolgelden. Met deze bepalingen moest echter het onder contrôle van het bestuur brengen der ontginningen gepaard gaan. Verandering of vervorming van particuliere ontginningen in gouvernements-mijnen was dan ook de basis van het reglement in *Indisch Staatsblad* 1832, n°. 45, waarin bovenstaande bepalingen voorkomen. Het slot van art. 38 van dat reglement geeft dit bepaaldelijk aan met de woorden: »het graven van erts en smelten van tin door particulieren behalve de in deze bedoelde orang-goenoeng (1) zal zooveel mogelijk worden tegengegaan." De gevolgen van dit reglement waren, uitbreiding van bestaande en vermeerdering van het aantal ontginningen, daardoor eene spoedige opdrijving der productie en het nagenoeg geheel te niet gaan der particuliere ontginning.

Langzamerhand begon echter die particuliere ontginning door vrije Chinezen zich weder te verheffen en uit te breiden. Verschillende oorzaken droegen daartoe bij. Meerdere mijnen moesten allengs door gebrek aan voldoend terrein ingetrokken worden. De meeste en geschiktste werklieden werden dan wel in andere mijnen ingedeeld of vingen eene nieuwe ontginning elders aan, maar de oude lieden en die welke woningen en tuinen hadden, wilden liever op hun terrein blijven en verzochten veelal, om hetgeen nog op dat terrein te bewerken overbleef of hier en daar als minder rijk bij de bewerking was overgeslagen, voor eigen risico te mogen exploiteren. Dit werd doorgaans toegestaan, want het reglement verbood particuliere ontginning niet onvoorwaardelijk; ook werd op die wijze nog eenige productie van het voor ontginning op groote schaal ongeschikt geworden terrein verkregen, terwijl het eene hardheid zou zijn, om familien van erf en vruchtboomen te verwijderen.

Maar ook werden dikwijls nog niet geheel uitgewerkte terreinen verlaten, wanneer de stand der ontginning gedurende één of meer jaren minder gunstig was, en het zich liet aanzien dat dit nog eenigen tijd zoo blijven zou. Dit had vooral plaats, wanneer administrateurs vreesden, dat de gezamenlijke schuld der mijnen zoo hoog zoude worden, dat hun volgens de bepaling van art. 25 van het reglement niet het volle bedrag der pikolgelden zou kunnen te goed komen. Alsdan werden eenige mijnen verklaard uitgewerkt te zijn of te arm aan erts te wezen, om den lande voordeel af te werpen en werd de schuld dier mijnen voor geheele afschrijving voorgedragen. De arbeiders der ingetrokken mijn bleven dan door de bemiddeling van den administrateur en Chinesche hoofden, die dikwijls door aandeel in de mijn en vorderingen voor op crediet geleverde artikelen, als thee, tabak enz. daarbij betrokken waren, als particuliere ontginners op het terrein voortwerken en dikwijls met goed gevolg, hetgeen den administrateurs welgevallig was, want zij kregen dan toch hun procenten en meer kans op volle uitbetaling daarvan.

Deze onregelmatigheid werd, toen de op Banka bescheiden mijningenieurs aldaar meer invloed kregen, wel tegengegaan, omdat deze de inwilliging der voorgestelde intrekking afhankelijk stelden van een volledig onderzoek van het terrein, maar daarentegen werkten de mijningenieurs de particuliere ontginning op kleine schaal van verlaten gedeelten of overgeslagen strooken der ertsafzettingen krachtig in de hand, omdat zij in zoodanige ontginning een middel zagen om te gemoet te komen aan de nadeelen van den roofbouw, welke het gevolg was en moest zijn van de bepalingen van het aanvankelijk goed, maar spoedig schadelijk werkend reglement van 1832.

Zoo stond het met de vrije of particuliere ontginning tot in 1864. Toen liet het zich aanzien, dat de tinproductie, ten gevolge van het uitgeput raken van verscheidene rijke terreinen, langzamerhand zou gaan verminderen, welke vermindering nog gevoeliger dreigde te worden, wanneer ook de particuliere ontginning, in stede van toe te nemen, in evenredigheid ging afnemen, en dit moest vooral verwacht worden van den in 1863 genomen maatregel, om verstrekking van rijst uit 's lands pakhuizen aan ieder ingezetene tegen f 5,50 den pikol te doen ophouden. De particulieren werden daardoor genoodzaakt om bij handelaren rijst te koopen en moesten toen f 8 à f 9 voor den pikol betalen, op welken prijs de enkele handelaren op Banka de rijst sedert wisten te houden.

De vrije ontginners konden tegen dezen verhoogden prijs van het voornaamste voedingsmiddel niet blijven mededingen met de gouvernements-mijnwerkers, aan wie de rijst tegen f 5 den pikol wordt berekend. Velen zagen om naar een meer winstgevend bedrijf of keerden met hetgeen zij bezaten naar China terug, terwijl anderen hunne kleine ontginningen tot gouvernementsmijn trachtten te verheffen, hetgeen nadeelig voor den lande moest geacht worden, daar aan een arbeid, slechts gedurende enkele maanden mogelijk, gepaard zou gaan verstrekking op crediet gedurende een geheel jaar van rijst, olie, zout enz.

Deze gedeeltelijk zich reeds voordoende, gedeeltelijk voorziene gevolgen werden echter in 1864 grootelijks voorkomen door den aanvankelijk bij wijze van proef door den resident genomen en sedert bestendigden maatregel, om aan de particuliere ontginners tegen contante betaling en tot een maximum van 12 pikols 'sjaars rijst à f 5 den pikol te verstrekken, wanneer verwacht mogt worden, op grond van vroeger verkregen uitkomsten of reeds voorhanden erts, dat p. m. 8 pikols tin per hoofd en per jaar zouden geleverd worden. Deze maatregel van den resident moest leiden tot vermeerdering van de particuliere ontginning, want zij die zich daarop toelegden

(1) Deze leveren thans in het geheel geen tin meer.

werden aangespoord om met grooteren ijver dan vroeger erts te graven, ten einde voor zich zelven en hun gezin het dubbel voordeel van meer product en goedkooper voeding te erlangen. Ook anderen vonden zich genoopt erts te graven, omdat zij zoo doende de rijst f 3 à f 4 den pikol goedkooper konden verkrijgen dan bij de uitoefening van eenig ander bedrijf.

Vooruitgang in de productie der particulieren was dan ook werkelijk op te merken. In 1864 was de productie der particulieren 9879 pikols tin bij 9529 pikols in 1863, hetgeen een belangrijk verschil is, wanneer men in aanmerking neemt, dat 1863 een zeer gunstig productiejaar (95 981 pikols) en 1864 een minder gunstig jaar was (80 958 pikols), en dat de particuliere ontginning van droogte het meeste nadeel moet lijden, omdat deze veelal alleen bij overvloed van water kan plaats hebben. De productie in 1865 was in het geheel 69 005 pikols tin, dat is bijna 17 000 pikols minder dan in 1863, maar de particuliere productie was in beide jaren nagenoeg gelijk, of juister, in 1865 20pikols meer. (1)

Evenwel zijn de bovengenoemde cijfers der particuliere ontginning geen volledige gegevens voor eene juiste beoordeeling dezer industrie, want onder de opgegeven cijfers is ook begrepen het tin, dat door de zoogenaamde tra-smelters wordt verkregen uit de tinslakken, welke als te arm aan tin, door de mijnen niet meer worden verwerkt en uit den erts door de vrouwen aan de einden der waschkanalen verzameld. De productie der tra-smelters bedraagt gemiddeld 1/4 van het tin door particuliere ontginners geleverd. Echter is de productie der tra-smelters het jaar volgende op eene groote productie der gouvernementsmijnen hooger, dan na een jaar van geringe productie, en daardoor juist is eene nauwkeurige beoordeeling der particuliere productie vóór 1865 uit de cijfers moeijelijk, zijnde eerst van af dat jaar de productie der particuliere ontginners opgegeven, afgescheiden van die der tra-smelters.

(1) In 't vorig verslag, bladz. 187, werd de particuliere productie van 1865 opgegeven als te zijn geweest 8699 pikols, doch hierbij was niet gerekend eene hoeveelheid van ruim 850 pikols als vermoedelijke opbrengst van onversmolten voorradigen erts.

Tot zoover de mededeelingen van den bovenbedoelden hoofdingenieur. Of en in hoever de particuliere ontginning sedert laatstgemeld jaar is vooruitgegaan, kan blijken uit onderstaande vergelijking van de levering der gouvernements en particuliere mijnen. De opgegeven hoeveelheden betreffen de productie verkregen uit den in hetzelfde mijnjaar versmolten erts, niet dus het tin verkregen uit den bij het eind van het leveringsjaar nog ongesmolten gebleven erts.

Jaren.	Gouvernements-mijnen. — Pikols.	Particuliere mijnen. — Pikols.	Te zamen. — Pikols.	Verhouding van de productie der particuliere mijnen tot de gezamenlijke mijnproductie.
1865	60 306	6 958	67 264	10,34 pct.
1866	67 861	8 941	76 802	11,64 »
1867	59 296	9 078	68 374	13,27 »
1868	55 830	8 214	64 044	12,82 »

Verstrekkingen, uitkeeringen, schulden. Omtrent de geldelijke uitkomsten der mijnen kan het navolgend overzigt geleverd worden.

	1868.		**1867.**		**1866.**	
De waarde der productie ad f 13,50 den pikol beliep:						
a. gouvernementsmijnen	f 753 707		f 800 493		f 916 118	
b. particuliere mijnen	140 131		148 357		154 615	
		f 893 838		f 948 850		f 1 070 733
(1) De verstrekkingen bereikten een totaal:						
a. rijst, zout, olie en materialen . .	f 527 988		f 522 547		f 523 612	
b. voorschotten	116 430		99 814		147 315	
		644 418		622 361		670 927
Alzoo aan uitkeeringen te goed		f 269 420		f 326 489		f 399 806
De uitkeeringen echter bedroegen:						
a. gouvernementsmijnen	f 174 813		f 221 114		f 274 280	
b. particuliere mijnen	140 131		148 357		154 615	
		314 944		369 471		428 895
Alzoo vermeerderden de schulden met. .		f (2) 68 245		f 42 982		f 29 089
Zij bedroegen op 1 Januarij		282 262		240 040		220 210
en op 31 December		f 350 507		f 283 022		f 249 299
In den loop van het jaar werd van de schulden voor rekening van den lande afgeschreven of door ontbondene mijnvereenigingen in geld aangezuiverd . .		29 735		760		9 259
Blijft alzoo restant schuld		f 320 772		f 282 262		f 240 040

(1) Hieronder niet begrepen de verstrekking van rijst aan de particuliere mijnen tegen gelijken prijs als aan de onder contrôle werkende mijnen: f 5 per pikol. Deze verstrekking geschiedt echter niet op rekening, maar à contant. Het nadeelig verschil met den kostenden prijs beliep in 1868 voor 8993 pikols f 44 965, in 1867 voor 8244 pikols f 41 220 en in 1866 voor 7031 pikols f 35 155.

(2) Hieronder eene extra-schuldvermeerdering ad f 2721 tengevolge van de in 1868 in toepassing gebragte nieuwe wijze van afrekening, waarover lager.

Behalve de uitkeeringen hierboven opgegeven, werd nog aan diegenen der (onder contrôle werkende) mijnvereenigingen, welker uitkeering minder dan f 5 per pikol bedragen had, krachtens het in 1865 in toepassing gebragte stelsel, eene bijpassing tot dat bedrag te goed gedaan. Die bijpassingen bereikten in het eerste jaar een totaal van f 122 820, in 1866 van f 123 737, in 1867 van f 116 188 en in 1868 van f 133 397. Voorts werd aan premien voor ijverige arbeiders, eene aanmoediging insgelijks van 1865 dagteekenende, in de opgenoemde vier jaren achtereenvolgens uitbetaald f 23 000, f 45 175, f 38 750 en f 36 700.

Op de vermeerdering van het schuldencijfer in 1868 is, behalve de mindere productie, ook van invloed geweest de toepassing voor het eerst der nieuwe wijze van afrekening met de mijnen, bedoeld sub 3°. van het Indisch besluit van 16 December 1866 n°. 5 (zie het vorig verslag bladz. 188). Krachtens die regeling blijft de schuld van mijnen, welke bijpassing behoeven, bestaan.

Een groot deel der schulden is in den regel ruimschoots gewaarborgd door voorradigen erts. Het overige, waarvoor minder waarborg bestaat, rust grootendeels op mijnen, welke tijdelijk in ongelegenheid zijn geraakt; de inning van een betrekkelijk klein gedeelte dier schuld is slechts als twijfelachtig te beschouwen. De als kwade schuld genoteerde moet daarentegen als geheel hopeloos worden beschouwd.

Aanschaffing van rijst en olie, overvoer van tin. Overeenkomstig de in 1867 aangenomen regeling (zie het vorig verslag bladz. 189) werd in Julij 1869 (voor de derde maal) de behoefte aan rijst en olie voor de mijnwerkers op Banka in eens voor een geheel jaar uitbesteed.

De benoodigde hoeveelheid rijst bleef weder bepaald op 120 000 pikols; de levering werd gegund tegen f 6,95 den pikol; in 1868 was de levering toegewezen tegen f 5,58 en in 1867 tegen f 7,87⁵ den pikol.

De aannemer voor den overvoer dezer artikelen neemt, zoo als bekend is, het tin als retourvracht in, en wel, krachtens het medio 1867 aangegaan driejarig contract tegen f 20 per koijan van 29¹⁴/₁₀₀ pikol of ruim f 0,68⁵ per pikol. In 1868 werd, bij de in September gehouden heruitbesteding, het innemen van tin als retourlading, en wel tot eene hoeveelheid van 3400 pikols, ook verbonden aan de aanneming voor den overvoer van zout naar de verschillende districten van Banka, hetgeen een gunstig resultaat opleverde, ook wat den inschrijvingsprijs voor het zout betrof, die f 43,99 beliep tegen f 53,74 bij de eerste uitbesteding; terwijl voor het tin gevraagd werd f 18 per koijan of ruim f 0,61⁵ per pikol. In 't laatst van October 1868 werd de overvoer van een en ander tegen de opgegeven vrachtprijzen gegund.

Intusschen was in 1868 alleen in het laatste kwartaal (trouwens voor de inlevering van tin steeds het belangrijkste) de voorraad van dat metaal in de Bankasche pakhuizen met ruim 60 054 pikols toegenomen (tegen eene vermeerdering van slechts 6158 pikols in de drie eerste kwartalen), terwijl de afvoer naar Java gedurende het geheele jaar 67 215 pikols beliep. Dien ten gevolge was de aanzienlijke tinvoorraad waarvan in 't vorig verslag sprake was (blz. 190), in 1868 niet noemenswaardig verminderd en beliep deze onder ultimo December nog 87 186 pikols. Na aftrek van hetgeen voor de retourvrachten der rijst- en zoutschepen kon bestemd worden, bleef in Januarij 1869 buitengewoon te voorzien in den overvoer van circa 30 000 pikols. Omstreeks dien tijd waren echter de vrachten buitengewoon hoog, zoodat in overleg met de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij besloten werd, de uitbesteding eerst in de maand Maart te beproeven. Ook toen echter bleken de aanbiedingen te hoog; drie schepen werden aangeboden tegen de vrachten van f 2,75, f 2,92 en f 2,98 den pikol. Eene heruitbesteding op voor den vervoerder voordeeliger voorwaarden medio April gehouden, liep eveneens ongunstig af: voor vier schepen werd ingeschreven tegen f 2,48, f 2,60, f 2,73 en f 2,85, doch ook de minste dezer aanbiedingen werd nog te hoog geoordeeld, waarop besloten werd voorloopig geene uitbesteding te beproeven. Daarentegen werd onder ultimo April eene onderhandsche latere aanbieding aangenomen van een ter ontlossing van steenkolen te Muntok liggend schip voor den overvoer van 15 000 pikols tegen f 1,50 per pikol. Later is nog met twee andere gegadigden overeengekomen voor den afhaal van respectivelijk 7620 en 4760 pikols, tegen f 1,25 den pikol, en daarmede alzoo voor 27 380 van de bovenbedoelde 30 000 pikols de vereischte scheepsruimte ingehuurd. Voor den afhaal der overblijvende geringe hoeveelheid was onder ultimo Mei jl. nog geen schip tegen billijken prijs gevonden.

In het eerste semester 1869 werden op Banka slechts 8773 pikols tin ingeleverd, daarentegen werd eene hoeveelheid van 45 784 pikols afgehaald (waarvan alleen in het tweede kwartaal 44 012 tegen 16 487 in hetzelfde tijdvak van 1868). Dien ten gevolge was onder ultimo Junij jl. de voorraad aldaar sedert 1 Januarij met 37 011 pikols verminderd en teruggebragt tot 50 175 pikols.

Onderzoekingen. Bij afwisseling waren in 1867 en 1868 drie à vier ingenieurs op Banka bescheiden, die in 1867 gemiddeld over 5 en in 1868 over 6 opzieners beschikken konden. Behalve de vele verrigtingen en adviezen der ingenieurs in het dadelijk belang der ontginning, zoowel ten opzigte der zamenstelling, verplaatsing of verspringing van mijnen, als door de opsporing van nieuwe ontginbare ertsafzettingen, werd ook voortgegaan met de geregelde geognostische opneming van het eiland, en wel in de districten Soengeislan en Toboali. Ten behoeve van het onderzoek in beide districten werden in 1867 wegen gekapt over eene lengte van 466 kilometers, eene lengte van 550 kilometers werd opgemeten, terwijl met de groote boor 214 en met de steekboor 1551 boringen werden uitgevoerd. Over 1868 zijn nopens het werk der geognostische opneming geene cijfers van dien aard ontvangen. In Soengeislan kon de opneming wegens andere meer dringende bezigheden, o. a. ten behoeve van in nood verkeerende mijnen, in dat jaar niet geregeld worden voortgezet. Het onderzoek der landstreek Permis werd ten einde gebragt. De ertsafzettingen in die streek werden alle zeer arm en ongeschikt bevonden voor ontginning op den tegenwoordigen voet. De ingenieur in Toboali bescheiden, kon onverdeeld zijne taak voortzetten, en voltooide in December 1868 de opneming van het geheele district voor zooveel het terreinwerk betrof. Hoewel de werkzaamheden van dien ingenieur en der hem toegevoegde opzieners veelal van topographischen aard waren — trigonometrische bepalingen en waterpassingen in de mijnstreek en opneming van het uitgestrekte terrrein ten westen daarvan tot aan de grens van het district Soengeislan — zoo werden toch met het groote boortuig verscheidene zorgvuldige onderzoekingen naar het ertsvoorkomen met meer of minder gunstigen uitslag verrigt in vier hoofd- en onderscheidene zijvalleijen.

In al de onderzochte valleijen werden de voor ontginning geschikte gedeelten afgebakend en aan bestaande maar weldra uitgeputte mijnen toegewezen.

In de streken westelijk en oostelijk van de eigenlijke mijnstreek werden een tiental andere groote valleijen met hare zijvalleijen onderzocht en in enkele der laatste tin-erts afzetttingen aangetroffen, echter alle van te geringen rijkdom om thans voor ontginning in aanmerking te komen.

Een onderzoek in de vallei Boeloe, district Djeboes, in het begin van 1868 ingesteld, leidde tot de ontdekking van een geschikt terrein, dat door p. m. 100 mijnwerkers gedurende een 8- à 10tal jaren bewerkt kan worden.

In het Muntoksche waren de opnemingen en geologische nasporingen, nu en dan voortgezet, zoover gevorderd, dat voor dat district, waar nog geen gouvernementsmijnen worden aangetroffen, een geregeld plan van onderzoek zou kunnen beraamd worden.

In het algemeen worden de aanvragen om hulp der mijn-ingenieurs steeds talrijker, zoodat daaraan zelfs te naauwernood kon worden voldaan. Naarmate toch de rijke erts-terreinen uitgeput raken, moeten de onderzoekingen en boringen toenemen om de ontginning der beste gedeelten van minder rijke erts-afzettingen mogelijk te maken.

Hoewel in het algemeen niet alle onderzoekingen gunstige resultaten opleverden, werden toch in 1868 elf terreinen opgespoord, welke te zamen gedurende gemiddeld vijftien jaren door p. m. 500 man ontgonnen kunnen worden en per hoofd p. m. 8 à 9 pikols per jaar beloven.

Nieuwe smeltwijze. De verbeterde smeltwijze, in 't vorig verslag bedoeld, werd in 1867 bij een vijftal mijnen in toepassing gebragt (1 in Muntok, 3 in Pangkal Pinang en 1 in Toboali). Over 't algemeen, zoo wordt gezegd, bestond er reden om met de uitkomsten tevreden te zijn. Tegenover de voordeelen van den nieuwen oven was het evenwel een groot nadeel, dat gebrek aan water de werk-

zaamheden doet stilstaan. In 1868 waren in Pangkalpinang vier ovens volgens het nieuwe stelsel bijgekomen. Ook in Koba werd in dat jaar met zeer gunstige uitkomsten het nieuwe stelsel beproefd.

Verkoop van tin, enz. Tot een overzigt van de hoegrootheid en uitkomsten der gouvernements-tinveilingen over de laatste vijf jaren, diene de volgende aantooning. (Over de opbrengst van het als pachtschat aan den lande geleverde Billiton-ton, onder de opgegeven cijfers niet begrepen, zie men het lager aangeteekende sub 2°.).

JAREN.		Hoeveelheid. (Pikols).		Gemiddelde opbrengst per pikol. Bruto.		Netto.	
1865			88 482		f $66,28^{7}/_{10}$		f $60,19^{9}/_{10}$
1866	Maart	58 859	117 289	f $60,73^{7}/_{10}$	$58,38^{7}/_{10}$ (1)	f $55,68^{2}/_{10}$	$53,46^{5}/_{10}$ (1)
	September	58 430		56,10		$51,57^{7}/_{10}$	
1867	Maart	36 474	73 210	$65,78^{3}/_{10}$	$65,14^{4}/_{10}$ (1)	$61,91^{1}/_{10}$	$60,87^{6}/_{10}$ (1)
	September	36 736		$66,18^{2}/_{10}$		$62,31^{4}/_{10}$	
1868	Maart	5 445	52 927	$66,90^{7}/_{10}$	$66,21^{2}/_{10}$ (1)	$63,60^{5}/_{10}$	$62,00^{1}/_{10}$ (1)
	Junij	1 295		66,61		$63,24^{2}/_{10}$	
	September	46 187		66,46		62,53	
1869	April	25 446	25 446	$100,70^{2}/_{10}$	$100,70^{2}/_{10}$	96,12	96,12

(1) De algemeene middenprijs der gezamenlijke veilingen is berekend over de geheele verantwoorde hoeveelheid, dus ook over het verongelukte of als beschadigd, buiten de veilingen, verkochte, in 1866 bedragende 330, in 1867 2162 en in 1868 550 pikols.

In Maart 1868 werd van de 51 089 in veiling gebragte blokken (1 blok = gemiddeld ruim $^{1}/_{2}$ pikol) eene hoeveelheid van 40 489 blokken opgehouden, vermits daarvoor de gestelde limite niet was verkregen. Twee maanden later werd de verkoop van het opgehoudene nader beproefd door middel van inschrijving, waartoe gegadigden in het openbaar werden opgeroepen. Slechts voor 2500 blokken werden de gedane aanbiedingen aangenomen, zoodat de overige 37 989 blokken zijn opgenomen geworden in de najaarsveiling, toen al het aangebodene (88 649 blokken) in zijn geheel verkocht werd. Ook in de voorjaarsveiling van 1869 is de geheel aangeboden hoeveelheid van 49 500 blokken of 25 446 pikols (zijnde 10 500 pikols minder dan de aanvoeren) verkocht. De zamenstelling der najaarsveiling, te houden op 1 October aanstaande, aanvankelijk bepaald op 40 800 blokken, is laatstelijk (7 September jl.) nog verhoogd tot 46 300 blokken, met voorbehoud om deze hoeveelheid nader te vermeerderen met hetgeen tot en met 27 September zou binnenkomen, geraamd op 16 000 blokken.

In verband met de in Engeland niet ongewone praktijk om het van elders komende tin te naturaliseren, ten einde bij verzending van dat metaal naar Noord-Amerika het hoogere regt te ontgaan, dat aldaar op niet regtstreekschen aanvoer drukt, is het denkbeeld in overweging om het Bankatin te doen stempelen. Hierdoor zou tevens, voor zooveel dit der Regering mogelijk is, grond ontnomen worden aan de klagten over vervalsching.

2°. Billiton.

De in de laatste jaren steeds stijgende opbrengst der Billiton-ontginning hield in het jongst afgeloopen mijnjaar 1868/69, ten gevolge van de langdurige droogte, geen stand. Nadat de productie, die in 1863 (Januarij-December) 10 317 pikols had bedragen, in 1866/67 (Maart-Februarij) was gestegen tot 25 076 en in 1867/68 tot 32 970 pikols, gaf het boekjaar 1868/69 niet meer dan 30 316 pikols, waarvan uit het nieuwe mijndistrict Dindang (zie het vorig verslag, bladz. 192) voor het eerst 68 pikols. De kleine teruggang in 1868/69 wordt hieraan toegeschreven, dat de weersgesteldheid in 't vorig jaar voor den mijnarbeid bijzonder gunstig was geweest uit hoofde van het lang aanhouden der regens zelfs gedurende den oostmoeson. Overigens waren in 1868/69 zoowel het aantal handen als de gezondheidstoestand zeer voldoende en door het vinden van nieuwe ertsrijke terreinen in de mijn-districten Tandjong Pandan en Dindang, ook de vooruitzigten allezins bevredigend. In de districten Boeding en Mangar wachten evenzeer rijke terreinen op ontginning. In de binnenlanden houdt het gemis van bruikbare wegen vele mijnwerkers terug wegens de hooge transportkosten, die geheel ten laste der mijnen komen.

De betaling voor het geleverd product is eenigzins hooger dan op Banka. Voor het tin in den vorm van schuitjes gesmolten, met het merk Billiton, wordt door de Maatschappij aan de mijnwerkers f 20 per pikol betaald, geleverd in de pakhuizen der respective mijn-districten. De tinerts welke *in* de waterleidingen wordt aangetroffen, is het privaat eigendom der mijnwerkers, die het terrein exploiteren, doch indien er tinerts *buiten* de waterleidingen aanwezig mogt zijn, kan een iegelijk dien spoelen en verzamelen, mits den erts met voorkennis van den betrokken administrateur verkoopende aan de mijn, van welke de waterleiding afkomstig is; de prijs is dan f 4 á f 5 den pikol of 4 à 5 cent het kattie; deze tinerts wordt veeltijds door de vrouwen der mijnwerkers verzameld. Voor het transport van het tin van de pakhuizen naar de afscheepplaats Tandjong Pandan wordt betaald 5 cent per schuitje en per paal.

Voor het verkrijgen van Chinesche nieuwelingen benuttigt de Billiton-maatschappij de tusschenkomst van een paar ter hoofdplaats gevestigde gegoede Chinezen, die zich bij overeenkomst verbinden tot het aanbrengen tegen een vast tijdstip van een bepaald getal singkees tegen eene betaling van 12 à 35 dollars per hoofd, naar gelang van de bestaande uitzigten op eene min of meer voorspoedige werving. De helft der overeengekomen betaling wordt aan de aannemers in voorschot verstrekt. Bij aanbreng worden de nieuwelingen van bestuurswege ondervraagd, of hunne aanwerving voor den mijn-arbeid op Billiton vrijwillig is geschied, en worden zij vervolgens door de Maatschappij aan de mijnen afgestaan, aan welke voor elken singkee de vaste som van 12 dollars wordt in rekening gebragt. Buiten de van China aangebragte mijnwerkers bieden ook vele op Billiton werkzoekende Chinezen hunne diensten aan. Deze zoogenaamde »vrijwilligers zonder betaling" worden zonder voorschot of premie aangenomen, terwijl ook aan de mijnen voor hen niets in rekening wordt gebragt.

De singkees verbinden zich bij hunne indiensttreding om gedurende een vol jaar als koelie of daglooner in de mijnen te werken tegen f 6,67 's maands, benevens kost, huisvesting en geneeskundige verpleging, zoodat hunne verdiensten kunnen gesteld worden op f 15 à f 16 's maands. Om echter het volle loon te ontvangen moeten zij per maand 28 dagen

werken. Is het eerste jaar van den nieuweling verstreken, dan kan hij, naar gelang van bekwaamheid en ijver, zijn loon doen stijgen tot f 20 à f 45 's maands.

In de vier jongste boekjaren waren achtereenvolgens aangebragt 1454, 502, 118 en 621 singkees, terwijl op Billiton werden aangenomen in 1866/67 66, in 1867/68 136, en in 1868/69 72 zoogenaamde vrijwilligers zonder betaling.

De verstrekking van benoodigdheden aan de mijnwerkers is geregeld op gelijken voet als op Banka.

Eene voorname plaats in de tinexploitatie bekleeden de tinzoekers, die eene bezoldiging van de Maatschappij genieten van f 50 's maands en daarboven, doch zich bij het zoeken op eigen kosten van helpers moeten voorzien. Voor ontginning geschikte terreinen gevonden zijnde, wordt den tinzoeker bij opening en na het welslagen der mijn als buitengewone belooning toegekend f 100 voor een kollongmijn, f 75 voor een koelit-kollongmijn en f 50 voor een koelitmijn. Overigens verrigten deze lieden de werkzaamheden van mijnmandoor, door toe te zien op den goeden gang van het werk. De eigenlijke mijnmandoors genieten een loon van wege de Maatschappij van f 30 's maands op de hoofdplaats en van f 25 in de overige mijndistricten.

Ten einde eene basis voor de smeltingsuitkomsten te verkrijgen en te gelijker tijd den ijver der smelters in het belang der productie te prikkelen, was door den administrateur een' wedstrijd onder hen geopend, waaraan een viertal smelters deel namen. Ieder hunner zou 6100 Amst. ponden tinerts uitsmelten en bekwam daarvoor 26 pikols houtskolen. De uitslag was, dat aan tin verkregen werd (in Amst. ponden) respectivelijk $4065^{84}/_{100}$, $4017^{46}/_{100}$, $3951^{58}/_{100}$ en $3875^{33}/_{100}$, gelijk staande met $66^{64}/_{100}$, $65^{86}/_{100}$, $64^{78}/_{100}$ en $63^{53}/_{100}$ pct. Met de op Banka reeds hier en daar in toepassing gekomen nieuwe smeltwijze werd in 1868 ook op Billiton de proef genomen. Daar echter het drijven van het waterwiel beschikbaarheid van water vordert, en men hiervan op Billiton niet steeds genoegzaam verzekerd is, liet het zich aanzien dat op dit eiland de voorkeur zou blijven gegeven worden aan de oude tot dusver door de Chinezen gevolgde methode.

Aan de ontvangen opgaven over de kalender-jaren 1866 en 1867 en het boekjaar 1868/69 kunnen nog de volgende cijfers worden ontleend:

Jaren.	Aantal (Chinesche) mijnwerkers. *a.*						Aantal vrouwen en kinderen op 31 December in de mijnen aanwezig.		Aantal mijnen.						Bedrag	
	Bijgekomen.	Vertrokken.	Overleden.	Op 31 December aanwezig.					Bijgekomen.	Ingetrokken.	Op 31 December in bewerking.					
				Deelhebbers.	Koelies.	Te zamen.	Vrouwen.	Kinderen.			Koelit.	Kollong-Koelit.	Kollong.	Te zamen. *g*	der door de mijnen genotene uitkeeringen.	der mijnschulden onder ultimo December, na aftrek der uitkeeringen.
1866	550	84	211	573	1810	*d*2383	*f*94	39	5	9	64	12	4	80	f 131 535	f 203 162
1867	255	*b*118	46	554	1920	2474	85	37	11	3	67	17	4	88	247 300	85 860
1868/69	693	86	43	567	*c*2334	*e*2901	niet opgegeven.	niet opgegeven.	11	10	76	12	2	90	niet opgegeven.	niet opgegeven.

a. Ongerekend de niet in de mijnstaten voorkomende personen als: smeden, tijdelijke koelies, timmerlieden en smelters in 1866 ten getale van 151. *b.* Hieronder 4 Maleische mijnwerkers. *c.* Hiervan 1996 vaste en 338 „werkzoekende" (niet in China aangeworven) koelies. *d.* Hieronder bij uitzondering 4 Maleijers. *e.* Bij het eind van 't vorig boekjaar (ultimo Februarij 1868) bestond het mijnwerkerspersoneel uit 2337 man. *f.* Hieronder 3 Maleische vrouwen. *g.* Van het opgegeven aantal mijnen telde men in het district Tandjong Pandan in 1866 14, in 1867 15 en in 1868/69 17, in het district Boeding achtereenvolgens 20, 22 en 20, in het district Mangar 46, 48 en 43 en in het district Dindang in 1867 3 en in 1868/69 10.

Als pachtschat heeft de Billiton-maatschappij aan den lande op te brengen drie ten honderd van de bruto-opbrengst der ontginning, naar de keuze der Regering in geld of in natura te voldoen. Tot dusver is aan levering van tin boven betaling in geld de voorkeur gegeven en is het dus verkregen tin bestemd ten verkoop in Nederland. Ter zake geraadpleegd, heeft de Indische Regering de invoering der heffing in geld ontraden, op grond dat zulks evenmin voordeel beloofde als vereenvoudiging in de administratie. De levering geschiedt te Batavia tegen vergoeding aan de Maatschappij van vracht en assurantiekosten. Deze kosten kwamen laatstelijk (over 1866) op f $1{,}02^{5}$ per pikol te staan. Van het als pachtschat geleverde werden in de gouvernements-tinveilingen van September 1868 en April 1869 opgenomen respectivelijk $754^{42}/_{100}$ en 400 pikols, welke eerste hoeveelheid gemiddeld opbragt bruto f $65{,}90^{8}/_{10}$ en netto (ongerekend de bovenbedoelde vracht en assurantie) f $61{,}96^{5}/_{10}$ per pikol, welke prijzen in April 1869 waren f 99,97 en f 95,37, telkens dus (vergelijk het overzigt hiervoren onder Banka) iets minder dan het gouvernementstin.

De Billiton-Maatschappij houdt in de laatste jaren hare veilingen te Batavia. De opbrengst en bestemming van het dus verkochte (in tweemaandelijksche veilingen) kan over de laatste vijf jaren blijken uit het volgende overzigt:

Jaren.	VEILINGEN. *a.*			UITVOEREN (pikols).						
	Hoeveelheid. pikols.	Opbrengst.	Gemiddeld per pikol.	naar Nederland.	naar Amerika.	naar Perzie.	naar Frankrijk.	naar den Indischen Archipel.	naar China.	Te zamen.
1864	10 388	f 665 150	f 64,08	6 761	454	48	198	3	198	7 662
1865	14 625	849 950	58,12	12 129	200	151	»	23	»	12 503
1866	16 221	814 900	50,23	14 835	468	647	706	46	»	16 702
1867	23 117	1 258 950	54,46	20 422	1 985	222	»	8	»	22 637
1868	28 204	1 607 950	57,01	24 306	1 263	»	»	541	»	26 110

a. De drie reeds bekende veilingen van 1869, bestaande uit 5026, 7268 en 5047 pikols, bragten gemiddeld per pikol op f 68,89, f 95 en f 75,95.

3°. Riouw.

De onder Europesche leiding voor eenige jaren ondernomen tinontginning op de Karimon-eilanden, waaromtrent reeds in den laatsten tijd geene berigten meer waren ontvangen, blijkt thans volgens mededeeling van den resident voor goed te zijn opgebroken.

§ 2. *Steenkolen.*

a. Gouvernements-mijnen.

Mijn Oranje-Nassau. De opbrengst van het nieuwe ontginningsterrein bij de kolenmijn Oranje-Nassau te Pengaron (zie het vorig verslag bladz. 194) bleef gedurende 1868 beneden het geraamde maximum van 5000 ton. Het geheele jaar werd besteed aan het drijven van gaanderijen en het maken van luchtkokers in de drie als ontginbaar aangewezen kolenlagen in den heuvel Kembang-koening op 20 minuten gaans van het etablissement. Bij dien arbeid werden gedurende het geheele jaar uitgegraven 2490 ton tegenover eene productie van 4550 ton in 1867, 6200 in 1866 en 4572 in 1865. Op het einde van 1868 waren de drie gaanderijen geheel doorgedreven, zoodat in Januarij 1869 met den geregelden afbouw kon begonnen worden. De drie gaanderijen, elk op 25 plaatsen van de noodige luchtkokers voorzien, verkregen eene lengte van respectivelijk 376, 394 en 409 meters.

In de eerste zes maanden van 1869 beliep de opbrengst achtereenvolgens 364, 725, 1007, 960, 1034 en 1010, te zamen 5100 tonnen. Eene productie van gemiddeld 1000 ton 's maands, welke in de laatste tien jaren nimmer werd bereikt, kan volgens de berigten der ingenieurs zonder bezwaar in den vervolge behouden worden en, wanneer ontginning in de diepte zal zijn aangevangen, is zelfs vermeerdering te verwachten. De gemiddelde werkkrachten bij de mijn waren in 1867 en 1868 grooter dan in 1866, namelijk 385 en 414 dwangarbeiders tegen 290 in 1866. Bovendien waren voor het kolenvervoer in dienst in 1868 117, in 1867 130, doch in 1866 158 roeijers en matrozen. Het aantal vrije werklieden bedroeg in elk der genoemde jaren 11.

Ter bevordering eener doelmatige leiding der werkzaamheden was sedert de eerste maanden van 1868 een ingenieur bij de mijn geplaatst, terwijl te gelijkertijd het opzigtvoerend personeel met één voorman vermeerderd werd. Voorts werd in 't laatst van genoemd jaar, in afwachting van nadere regelingen ten aanzien van het personeel, besloten tot de plaatsing in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo van een eerstaanwezend ingenieur ter standplaats Martapoera, belast met het oppertoezigt zoowel over de mijn te Pengaron als over die te Koetei en overigens bestemd voor speciale of algemeene onderzoekingen. Inmiddels zijn hier te lande met medewerking van den hoofdingenieur chef van het mijnwezen, van wien de voorstellen tot ontginning in de diepte waren uitgegaan, en die zich thans met verlof in Europa bevindt, maatregelen genomen zoowel voor de uitzending als voor de voorbereiding der plaatsing in Indie van de meest doelmatige stoomwerktuigen voor deze wijze van exploitatie. Reeds in 't vorig verslag is gezegd, dat bij ontginning in de diepte gerekend kan worden op eene productie van 20 000 ton steenkolen 's jaars gedurende dertig jaren, en volgens de berekeningen der ingenieurs zullen deze kolen te Bandjermasin aan het Gouvernement kosten f 7 per ton, dat is f 3 beneden den prijs, dien zij volgens vroegere becijferingen niet mogen te boven gaan om, in verband tot de kwaliteit, het transport naar elders enz. met de beste Engelsche stoomkolen te kunnen wedijveren.

Omtrent de hoedanigheid der Borneo-kolen zijn in den laatsten tijd geene opzettelijke berigten ontvangen. Uit de aanvragen van het departement der marine te Batavia om aanvulling der steenkolenbehoefte voor 1870 blijkt echter, dat voor omstreeks de helft van het jaarlijksch verbruik gerekend wordt op het product der gouvernementsmijnen, waaruit is af te leiden, dat de Borneo-kolen voor stoomschepen niet onbruikbaar worden geacht. In de gemelde aanvragen wordt ook gewag gemaakt van 't voornemen om de waarde der verschillende bij de marine in gebruik zijnde kolensoorten, met het oog op de zeer uiteenloopende rapporten der scheepsbevelhebbers, opzettelijk te onderzoeken, waartoe in 't laatst van 1868 een van hier uitgezonden proefketel werd opgesteld.

Mijn Pelarang. De ontginning te Pelarang (Koetei) wordt op kleine schaal voortgezet. In 1867 werden 360, in 1868 789 en in de eerste helft van 1869 niet meer dan 10 ton kolen gewonnen. Sedert het in den aanvang van 1867 der Regering gebleken was dat op de uitspraak omtrent de niet-vatbaarheid der Pelarang-kolen voor zelfontbranding (zie het vorig verslag, bladz. 194) viel af te dingen, werd de eigenlijke delving van kolen gestaakt en voorloopig alleen de hoedanigheid der kolen in de diepte onderzocht. Daartoe werd in Mei 1867 een put gezonken die ondanks vele moeijelijkheden in 't laatst van dat jaar eene diepte van 34 meters had bereikt.

De indruk door den chef van het mijnwezen, bij een bezoek destijds, verkregen van het kolenterrein in de heuvels zelve (dat is boven het niveau van den voet dier heuvels) was niet gunstig. Uit eene aldaar reeds vroeger voor ontginning gereed gemaakte laag (de eerste laag was zoo goed als uitgewerkt) konden slechts ongeveer 4500 ton kolen verkregen worden, terwijl de overige lagen, wegens het aanwezen van veel steenen en pyriet, weinig beloofden. Bovendien waren de uitkomsten, uit hoofde van velerhande vertraging en tegenspoeden, geldelijk nadeelig. Tot ultimo December 1867 bedroegen de kosten der ontginning omstreeks f 190 000, zoodat de 9619 ton kolen tot op dat tijdstip verkregen, den lande te staan waren gekomen op f 19,75 per ton, terwijl de waarde der kolen op de mijn niet hooger was te stellen dan f 8 (2).

Ofschoon zich van eene ontginning in de diepte, waartoe trouwens kostbare stoomwerktuigen zouden moeten worden aangeschaft, vermoedelijk betere uitkomsten lieten verwachten, — daar het scheen dat met de diepte de deugdzaamheid der kolen toenam, — kwam zoodanige ontginning voor 's hands minder aanbevelenswaardig voor, nu van Oranje-Nassau in de eerste jaren eene voldoende productie was te verwachten.

Een en ander gevoegd bij de ongezondheid van het oord, deed in November 1868 besluiten het mijnpersoneel te Pelarang te verminderen en de werkzaamheden te beperken tot de ontginning op kleine schaal van de kolen der tweede laag voorkomende in de heuvels, ter verkrijging van ongeveer 800 ton kolen, welke jaarlijks te Koetei voor de marine dienen beschikbaar te zijn. Voor overvoer naar elders zijn de Pelarang-kolen ongeschikt gebleken. Zoodanige afvoer heeft sedert April 1866 niet meer plaats gehad. De hervatting waarvan het vorig verslag gewaagde, strekte dan ook ter voorziening in de behoefte der te Koetei aankomende oorlogsschepen.

De gemiddelde sterkte van het werkvolk bij de mijn, in 1866 127 man, bestond in 1867 uit 133 en in 1868 uit 69 man, waarvan respectivelijk 46, 50 en 28 vrijwillige werklieden, en de overigen dwangarbeiders waren.

b. Particuliere ontginningen, concessie-aanvragen.

Omtrent de particuliere steenkoolontginningen op het tot de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo behoorende eiland Poeloe Laut en ter Westkust van Borneo, met name in Salembouw (van waar jaarlijks eenige tonnen ten dienste der marine worden verkregen), zijn ook ditmaal geene bijzonderheden vermeld gevonden.

Door twee kooplieden te Padang werd omstreeks het einde van 1866 concessie gevraagd tot ontginning van steenkolen nabij Sibogha (Sumatra's Westkust). Nadat den adressanten vergund was de noodige proefboringen te doen, mits zich voor zoo veel noodig met de betrokken bevolking verstaande, kwamen zij in het laatst van 1866 op hunne aanvrage terug, onder mededeeling dat onderzoekingen waren gedaan. Van wege de betrokken directie was aan de Regering voorgesteld om, alvorens op het verzoek te beschikken, door den eerstaanwezend ingenieur ter Sumatra's Westkust te doen nagaan, wat verrigt was, ten einde daarna te beoordeelen of de concessie al dan niet,

(1) Over dit punt werd ook gehandeld in 't rapport betreffende het regeringsverslag 1865 (zitting 1868/69, 44, bladz. 17). Het voorafgegane moge ter nadere inlichting strekken.

(2) In 't vorig verslag werd deze som ten onregte als productiekosten opgegeven.

in verband met de bestaande bepalingen, zou kunnen worden verleend. Van de beslissing op dit voorstel is hier te lande nog niet gebleken.

In den loop van 1868 werd ook door een particulieren mijningenieur aan de Indische Regering de wensch kenbaar gemaakt om onderzoekingen in het genoemde gouvernement te doen, ter eventuele ontginning onder anderen van bruinkool-afzettingen enz., met dien verstande, dat wanneer andere ondernemers zich mogten aanmelden, hij in de gelegenheid zoude worden gesteld »zijne aanspraken te doen gelden." Bij eene beschikking van Augustus 1868 verklaarde de Regering met belangstelling van het voornemen te hebben kennis genomen, doch zich niet te kunnen verbinden tot het verleenen van voorkeur.

§ 3. *Aard-oliën.*

De ontginning van aard-oliën en andere bitumineuse zelfstandigheden in Nederlandsch Indie wordt beheerscht door de in het vorig verslag vermelde bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 54*a* en 156 en 1868, n°. 58. Reeds in 1867 waren enkele aanvragen tot het ondernemen van boringen ingediend, waarop sedert niet is teruggekomen, ofschoon eene eindbeschikking van het inzenden eener nadere aanvraag op den voet van het toen nog uit te vaardigen reglement in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 58, was afhankelijk gesteld.

Intusschen is onlangs, bij een besluit van December 1868, aan een ingezetene van Cheribon, eene eerste concessie van den hier bedoelden aard verleend tot het doen van proefboringen in de districten Madja en Palimanang dier residentie.

De boringen, die blijkens 't vorig verslag (bladz. 197) van wege het mijnpersoneel zouden worden ondernomen, schijnen door het overlijden, weinige maanden na de opdragt, van den daartoe aangewezen mijningenieur, geen volledige uitvoering te hebben erlangd. Onlangs is aan het Indisch Bestuur de vraag gerigt, of nu te dien aanzien eene nieuwe regeling is getroffen.

Het scheikundig onderzoek hier te lande van eenige partijen Indische aardoliën, waarvan mede ter aangeduide plaatse sprake was, is sedert beëindigd (wat het warmtegevend vermogen aangaat te Parijs, door middel van een bijzonderen toestel). In het verslag ter zake uitgebragt en door den druk bekend gemaakt (1), leest men als »Besluit" het volgende: »In onze Oost-Indische bezittingen treft men op vele plaatsen petroleum-bronnen aan; ofschoon onder de oliën, welke onderzocht zijn en die aan de oppervlakte der aarde zijn verzameld, nadat zij aan allerlei invloeden van verdamping, oxydatie, aan de lucht enz. waren blootgesteld geweest, er voorkomen die door verlies harer vlugtigste bestanddeelen taai en dik zijn geworden, zoodat zij meer naderen tot die stoffen, welke men met den naam van *bergteer* bestempelt; ofschoon de van wege het Gouvernement ingestelde onderzoekingen hebben aangetoond, dat de opbrengst der meeste bronnen niet zéér groot is, heeft het scheikundig onderzoek toch bewezen, dat de steenolie uit Rembang en vooral die uit Cheribon tot de zeer goede petrolea behooren, en wanneer men de ondervinding raadpleegt, in Amerika en in vele andere streken opgedaan, dat bronnen die aan de oppervlakte der aarde zeer weinig gaven, nadat door putboring de oorsprong der bron was opgespoord, ontzaggelijke hoeveelheden aardolie van een veel vloeibaarder aard hebben opgeleverd, mag men vrijelijk zijne overtuiging uitspreken, dat, indien de exploitatie der petroleum-bronnen in onze Oost-Indische bezittingen met beleid en vastberadenheid wordt ondernomen, een rijke schat van petroleum aldaar zal worden gevonden, waardoor niet alleen voor Indie een nieuwe tak van handel en nijverheid zoude geboren worden, maar ook vooral met het oog op de toepassing van de aardolie zoowel tot het bereiden van lichtgas als tot het voortbrengen van stoom, de ontwikkeling van de nijverheid en van de stoomscheepvaart in die door de natuur zoo mildelijk bedeelde, doch door den mensch nog zoo weinig ontgonnen streken, een ongekende vlugt zoude kunnen nemen."

Omtrent de inzameling van aard- of steenolie door de bevolking zijn geene gegevens bekend. Uit Palembang alleen, waar petroleum-bronnen worden aangetroffen in de afdeelingen Lematang-Ilir en Rawas, wordt gemeld, dat de opbrengst der drie bronnen in eerstgemelde afdeeling (die in de Rawas worden niet geëxploiteerd) in 1867 bedroeg 1987 en in 1868 2000 gantangs, waarvan respectivelijk 1820 en 1800 gantangs werden uitgevoerd. De bevolking bezigt de olie voor het kalefateren van praauwen.

(1) Zie de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling Natuurkunde, 2de reeks, deel III.

§ 4. *Putboringen.*

In 't laatst van 1867 werd door een der mijn-ingenieurs een geologisch onderzoek in de residentie Samarang ingesteld, ten einde na te gaan in hoever het mogelijk zou zijn om Poerwodadi en Koewoe (afdeeling Grobogan) door artesische putboring van goed drinkwater te voorzien. Na zich met den aard en de ligging der aardlagen te hebben bekend gemaakt, onder anderen door eene ondiepe boring te Grobogan, noordwaarts van Poerwodadi, die echter door instorting van het boorgat niet volledig kon worden ten uitvoer gebragt, werd in Maart 1868 met den grooten boortoestel eene boring aangevangen te Poerwodadi. Reeds had men eene diepte van ruim 100 meters bereikt, toen, ten gevolge van ziekte en daarop gevolgd overlijden van den ingenieur, in het begin van October de werkzaamheden vertraging ondervonden en eindelijk stilstonden. Een ander ingenieur werd aangewezen om het werk weder op gang te brengen en voor eene doelmatige voortzetting het noodige te verrigten. Uit diens onderzoek in den omtrek bleek dat de kans op het verkrijgen van bruikbaar water niet ongunstig zijn. Enkele lagen komen in de nabijheid voor, welke water doorlaten en door de boring vermoedelijk binnen de 200 meters diepte zouden bereikt worden. Dat het water tot den beganen grond zou stijgen werd niet verwacht.

Ook het terrein in de omstreken van Koewoe werd in het belang der verkrijging van artesisch water verkend en vervolgens (in 1869) nader onderzocht door proefboringen, die volgens de jongste berigten nog niet waren ten einde gebragt. Op drie palen afstands werden een paar natuurlijke bronnen aangetroffen, welker watervermogen niet onbelangrijk was.

De boring te Poerwodadi moest in 't begin van Maart 1869 op eene diepte van 165 meters worden gestaakt ten gevolge van het beklemd raken en blijven der bekleedingsbuizen, waardoor een stel buizen van minder diameter zou moeten worden ingebragt, onder de leiding van een daarvoor aangewezen deskundig ingenieur. Volgens de jongste berigten was de boring in afwachting van dien aankomst nog tijdelijk gestaakt (1).

§ 5. *Onderzoekingen en concessie-aanvragen van onderscheiden aard; personeel.*

Geognostisch-topographische opneming op Sumatra. Met het mijnbouwkundig onderzoek van Sumatra's Westkust werd onder de leiding van twee ingenieurs, bijgestaan door een vijftal opzieners en voormannen, in de Padangsche Bovenlanden voortgegaan. De werkzaamheden, voor zoover deze meer inzonderheid een praktisch karakter hadden, werden gedaan te Timboelon, waar koperaders, te Kamang (district Agam), waar bouwmaterialen, nabij den berg Bessi (op de grenzen van Tanah Datar en Batipoe), waar ijzer- en kopererts en, en te Talawei waar kolenlagen voorkomen. De kopererts en uit den berg Bessi bleken een kopergehalte te bezitten van ruim 30 per cent; de kolenlagen eene dikte te hebben van 2.40 à 5.4 meters. In den aanvang van 1869 waren in de Sinamarvallei (Tanah Datar), waar in 1868 slechts dunne koollaagjes waren aangetroffen, verscheidene zware lagen ontdekt, waarvan één van 8 en anderen van 3 meters dikte. In Mei en Junij werden op een paar andere plaatsen nog meerdere koollagen van bijzonder goede hoedanigheid opgespoord. Het scheikundig onderzoek der kool van de belangrijk zware lagen der Sinamarvallei leerde dat deze soorten over 't algemeen zeer moeijelijk zijn te vergruizen, een gehalte van zuiveren koolstof bezitten van gemiddeld 73 per cent en weinig zwavel en asch bevatten. Van sommigen bedraagt het aschgehalte nog geen $^1/_2$ per cent. Enkele soorten staan in deugdzaamheid boven de beste Borneo-kolen.

Te Kamang werd in het laatst van 1868 eene werkplaats tot praktisch onderzoek van bouwmaterialen opgerigt. Men stelt zich voor in deze werkplaats proeven te

(1) Zie over andere op Java ondernomen putboringen (te Gombong, Grissee, Cheribon en Rembang) hoofdst. D. § 3, en hoofdst. L, afd. II

nemen in hoever en tegen welke kosten de vele en verschillende bouwmaterialen, welke de Padangsche Bovenlanden opleveren, geschikt zijn om bewerkt, bekapt, gezaagd en gepolijst te worden, in hoever sommigen kunnen dienen tot dakbedekking, anderen tot het maken van kalk, cement, baksteenen of dakpannen, vuurvaste steenen enz. Een waterrad diende om door machinale kracht te zagen en te polijsten.

Met eene opneming van den bovenloop der Kwantenrivier, welke graniet- en kostbare marmerlagen en in zijn verderen loop ook kolenlagen doorsnijdt, werd in 't laatst van 1868 begonnen. Deze opneming heeft ook ten doel om na te gaan in hoeverre van die rivier gebruik te maken is voor een weinig kostbaren afvoerweg naar de Oostkust van Sumatra, van producten uit de geognostisch onderzochte streken, welke als de brandpunten van bevolking, landbouw en mineralen rijkdom der Westkust zijn te beschouwen. Ware dit mogelijk, dan zou het moeijelijk transport over het waterscheidend gebergte naar de Westkust kunnen worden ontgaan en veel tot ontwikkeling en ontginning komen, wat nu op het kostbare transport naar Padang afstuit.

Door den particulieren mijn-ingenieur, van wien reeds hierboven onder § 2 sprake was, werden ter Sumatra's Westkust ook onderzoekingen uitgevoerd in verband met en voorafgaande aan die der gouvernements-ingenieurs.

Onderzoek naar het voorkomen van ertsen in Cheribon. Op de tentoonstelling in 't laatst van 1865 te Batavia gehouden, hadden een paar monsters zink- en looderts, mede bevattende eenigen kopererts, uit de residentie Cheribon, de aandacht getrokken en was daarvan het gevolg geweest de opdragt om, zoodra een ingenieur beschikbaar zou zijn, naar het voorkomen van die ertsen een voorloopig onderzoek te doen. Dit voorloopig onderzoek had in Maart 1868 plaats. De wijze waarop de tentoongestelde ertsklompen bleken te zijn ontstaan, leerde echter dat van een zoodanig voorkomen van ertsen voor de industrie niets was te verwachten.

Concessie-aanvraag tot het ontginnen van kopererts enz. in Midden-Timor. In beschikking op eene in 1866 ontvangen aanvraag van dezen aard werd door de Indische Regering aan den belanghebbende te kennen gegeven, dat hij zich met betrekking tot de gewenschte concessie te wenden had tot de vertegenwoordigers van het gezag in de door hem ten rekeste aangewezen landschappen Djenilo, Bebokki en Harneno, en dat, bijaldien bij de Regering geene bedenkingen tegen de eventuele hem te verleenen concessie en de dien ten gevolge te sluiten overeenkomsten mogten voorkomen, hij haar bereid zou vinden daarvan te doen blijken en zijne onderneming bevorderlijk te zijn. Het gevolg daarvan is geweest dat reeds in Julij daaraanvolgende door den aanvrager overeenkomsten met de betrokken radja's zijn gesloten, waarbij aan hem of zijne erfgenamen of gemagtigden eene uitsluitende concessie tot delving van ertsen in genoemde rijken verleend en ook afstand gedaan is van de daarvoor benoodigde gronden, tegen eene jaarlijksche schadeloosstelling aan de »belanghebbende hoofden en landeigenaren" voor »zoo lang als ertsen uit die gronden zullen worden uitgedolven", van f 1200, voor de helft uit te betalen aan den fettor van Djenilo, en voor de wederhelft aan den loro van Bebokki, als opperheer van de rijken Bebokki en Harneno. Volgens de door den concessionaris en Australische deskundigen in 1866 en 1868 gedane onderzoekingen belooft de onderneming de beste resultaten, zoowel wegens de uitgestrektheid der ertslagen en den rijkdom aan zuiver koper, als wegens het gemakkelijke der mijnwerken en van den afscheep van het mineraal. Pogingen worden thans in het werk gesteld om het benoodigde kapitaal bijeen te brengen.

Personeel. Het personeel voor de dienst der mijnen bestond op het einde van 1867 uit één hoofdingenieur, één chef van het scheikundig laboratorium, twee ingenieurs der 1ste, drie der 2de en twee der 3de klasse, twee adspirant-ingenieurs, één opziener, vijf onderopzieners, zeven voormannen en één baas-boorder, en op het einde van 1868, behalve uit den hoofdingenieur en den chef van het laboratorium, uit drie ingenieurs der 2de en drie der 3de klasse, één adspirant-ingenieur, twee opzieners, drie onderopzieners, negen voormannen en één baasboorder.

III. Zout.

De last van Augustus 1868 (zie het vorig verslag, bladz. 197) tot beperking van den in de laatste vier jaren (1864-1867) zoo overvloedigen zout-aanmaak, allereerst beoogende eene dadelijke staking van den aanmaak bij de verschillende etablissementen, werd nog in hooge mate gewettigd door den oogst van 1868, die omstreeks medio October, toen de aanschrijving bij de aanmaakplaatsen ontvangen werd, (met inbegrip van het product van het destijds op de pannen aanwezige zeewater) een totaal bereikte van 77 856 koijans, zijnde ruim het dubbel der jaarlijksche behoefte.

Bij de gunstige weêrsgesteldheid van October en November was de bevolen staking voor de zoutmakers algemeen eene groote teleurstelling. De Regering bestemde dan ook een bedrag van ongeveer f 106 000 om aan de belanghebbenden als schadeloosstelling voor winstderving uit te keeren.

Tevens werd beslist, dat in 1869 alleen zout zou worden aangemaakt op één punt in Java's Westhoek (te Tanara in Bantam), dat de aanmaak op Madura voorloopig zou worden gestaakt, en dat de overige aanmaakplaatsen, met name Pakkies in Krawang, Errettan in Cheribon, Paradessi in Rembang, benevens Grissee en Sidaijoe in Soerabaija, voor goed zouden worden ingetrokken. De aanmaak te Sumanap (Madura) werd alleen voor 1869 en 1870 gestaakt en wel voorwaardelijk, bijaldien namelijk op afdoende gronden mogt kunnen worden aangenomen, dat inmiddels geen vrees behoefde te bestaan voor verloop der zoutmakers, of voor verandering der bestemming van de door de zoutpannen ingenomen gronden. De hervatting van den aanmaak op de beide andere Maduresche etablissementen (te Boender en te Sampang) zoowel als het behoud van de aanmaakplaats in Bantam, werd afhankelijk gesteld van de mogelijkheid eener voldoende wegruiming van bezwaren, ter laatstbedoelde plaatse ontstaande uit overstroomingen der zoutpannen en te Boender en Sampang uit moeijelijken afscheep. Voor Tanara moest bovendien nader in overweging komen de vraag, of de voorziening van West-Java van zout uit eenig ander hoofddepôt, uit een geldelijk oogpunt niet te bezwarend zou zijn.

Waar de aanmaak voor goed werd afgeschaft zouden de residenten hebben te zorgen, dat de zoutpannen, zooveel mogelijk, ten spoedigste in vischvijvers of bouwland wierden herschapen, en in elk geval voor hare oorspronkelijke bestemming onbruikbaar gemaakt. Voor zoover tot tegengang van sluikschen aanmaak vermeerdering van politie-personeel noodig scheen, werden daartoe strekkende voorstellen ingewacht. Eindelijk werd voor een behoorlijk beheer van den op sommige plaatsen voor alsnog aanwezig blijvenden zoutvoorraad het onontbeerlijk personeel in dienst gesteld.

Ter voorkoming van ongerief bij vertraagden aanvoer is de Regering er op bedacht den aanzienlijken voorraad der hoofddepôts meer over de verschillende gewesten te verspreiden door eene ruimere aanvulling (bijv. voor de behoefte van drie jaren) van de strand- of zoogenaamde algemeene pakhuizen, waaruit de binnenlanden van zout worden voorzien, en die thans zelden meer dan het benoodigde voor één jaar bevatten.

In Soerabaija werd in 1868, ten gerieve der zoutmakers, met afwijking in zooverre van *Indisch Staatsblad* 1829, n°. 77, bestendigd het aldaar sedert jaren bestaande gebruik om het zout, in stede van in de voorgeschreven pikolmaten, bij de hoofddepôts in te leveren in andere maten (gewaarmerkte manden houdende $^1/_2$ pikol), die, gemakkelijk te dragen, een snelleren inbreng mogelijk maakten en daardoor de kansen van verlies door regen als anderszins verminderden. Doorgaans hadden die manden nog eenigen meerderen inhoud dan de opgegevene; aan deze overmaat ten nadeele der zoutmakers werd gelijktijdig een einde gemaakt.

Ook de op Madura gebruikelijke vulling der pikolmaten boven den rand werd afgekeurd.

In Januarij 1868 werd alsnog afgezien van het in 1864 in verband met de toenmalige vrees voor schaarschte geopperd denkbeeld, om op het eiland Letti (Zuid-wester-eilanden) zoutpannen aan te leggen. Behalve dat de noodzakelijkheid van buitengewonen aanmaak sedert geheel was vervallen, was bovendien uit nadere berigten van den resident van Amboina gebleken, dat de plaatselijke omstandigheden op Letti zich niet eigenden voor zoutaanmaak

op noemenswaardige schaal. In December 1868 werd (wegens de geringe kans op het welslagen der proef) niet getreden in een voorstel om voorloopig voor den tijd van één jaar een zoutverkooppakhuis te Lahat (Palembang) te openen.

Dat de verkoopprijs ter Sumatra's Westkust met 1 Januarij 1869 van f $6^{2}/_{3}$ en f 6 tot f 5 per pikol is verlaagd, werd reeds in 't vorig verslag vermeld. Thans zij nog bijgevoegd, dat de maatregel gepaard ging met de verkrijgbaarstelling van zout op eene nieuwe verkoopplaats: Natal.

Een vijfjarig overzigt van den aanmaak en den aanwezigen voorraad bij de hoofddepôts volgt hieronder. De hoeveelheden staan uitgetrokken in koijans van 30 pikols. Onder den opgegeven voorraad zijn niet begrepen de restanten in de verkoopakhuizen.

GEWESTEN.	HOOFDDEPÔTS	AANMAAK.								VOORRAAD ONDER ULT°. DECEMBER.				(1)
		1864.	1865.		1866.	1867.		1868.		1864.	1865.	1866.	1867.	1868
Bantam.	Tanara.	398		5 635	4 161		1 687		1 352	5 265	12 884	14 000	11 306	6 569
Idem.	Tratee.			248										
Krawang.	Pakkies.	2 826		4 458	2 133		881		1 377	2 648	5 528	5 733	4 652	4 182
Cheribon.	Errettan.	5 701		2 435	1 111		1		1 305	239	2 322	1 800	396	1 306
Rembang.	Paradessi.	5 751		11 959	12 637		1 718		10 913	6 359	15 853	25 909	22 835	33 215
Soerabaija.	Grissee.	19 585	17 422	20 643	17 125	6 565	7 818	10 319	12 352	21 175	35 254	42 904	41 398	40 023
Idem.	Sidaijoe.		3 221			1 253		2 053						
Madura.	Sumanap.		21 617			17 152		25 010						
Idem.	Boender.	36 927	21 321	56 435	62 172	11 871	34 214	15 446	50 557	55 910	109 391	160 915	184 787	214 653
Idem.	Sampang.		13 497			5 191		10 101						
	Te zamen	71 188		101 813	99 339		46 319		77 856	91 626	181 232	251 261	265 374	299 948

(1) De opgaven van 1868 loopen gedeeltelijk niet verder dan November.

Het

Het debiet, ook in de buitenbezittingen voor zooveel het monopolie daar werkt, was in diezelfde jaren als volgt:

JAVA EN MADURA EN BUITENBEZITTINGEN.	1864.			1865.			1866.			1867.			1868.	
	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.	
	Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.
Java en Madura	25 907	$29^{22}/_{32}$	f 5 031 578,79	21 429	$22^{9}/_{32}$	f 4 733 288,13	23 712	$18^{24}/_{32}$	f 4 590 417,01^{5}	25 688	$11^{22}/_{32}$	f 4 965 208,28^{5}	25 818	$28^{21}/_{32}$
Gouvernt. van Sumatra's Westkust.	553	$6^{20}/_{32}$	f 108 581,16^{5}	538	$18^{28}/_{32}$	f 107 258,83^{5}	541	$15^{4}/_{32}$	f 107 763,50	604	$17^{28}/_{32}$	f 120 373,00^{5}	629	$5^{8}/_{32}$
Benkoelen	298	13	59 686,66	313	$15^{2}/_{32}$	62 700,41^{5}	291	$26^{26}/_{32}$	58 378,75^{5}	282	$4^{16}/_{32}$	56 643,51	*a* 342	$20^{21}/_{32}$
Palembang	926	$9^{4}/_{32}$	162 103,23	1 078	$18^{28}/_{32}$	188 810,10	1 070	$4^{4}/_{32}$	187 274,06^{5}	950	$13^{10}/_{32}$	166 327,65^{5}	981	$20^{28}/_{32}$
Banka *b*	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	213	$29^{10}/_{32}$
Westerafdeeling van Borneo . . .	810	$10^{6}/_{32}$	141 809,43^{5}	778	4	135 997.83^{5}	745	$9^{16}/_{32}$	130 430,42	742	$8^{16}/_{32}$	129 936,64^{5}	753	$13^{12}/_{32}$
Zuider- en Oosterafd. van Borneo. .	1 151	$1^{20}/_{32}$	230 210,83	1 141	$27^{18}/_{32}$	228 338,74^{5}	1 245	$15^{11}/_{32}$	249 102,29	1 162	$20^{16}/_{32}$	232 536,68^{5}	1 157	$21^{10}/_{32}$

a. Dit cijfer is gedeeltelijk approximatief.
b. Van deze residentie is eerst over 1868 het debiet opgegeven.

De ontvangen opgaven over 1868 zijn nog vrij onvolledig, eensdeels wegens het niet vermelden der geldelijke opbrengst, anderdeels wegens de niet-ontvangst, ook wat 1867 betreft, eener gewestelijke aantooning van het zoutdebiet op Java en Madura, hoedanige statistiek over 1851-1866 werd aangetroffen in bijlage GG. van 't vorig verslag. Hierdoor ontbreekt ook de aanwijzing hoeveel onder het op Java en Madura verkochte begrepen is wegens uitvoer naar Soerakarta en de Lampongsche districten, in welker behoefte, zoo als bekend is, wordt voorzien door afgifte van licentien aan ter goeder naam en faam staande handelaren tot den inkoop van het zout in de pakhuizen te Grissee (Soerabaija) en te Tanara (Bantam), alwaar het hun tegen verminderden prijs wordt verstrekt (respectivelijk f 4 en f 3 den pikol). De omstandigheid, dat aan die handelaren voor het debiet in 't klein geen uitverkoopprijs is opgelegd, schijnt er dikwerf toe te leiden dat het zout aan de bevolking zeer duur te staan komt, en in Soerakarta wel eens stijgt tot f 18 den pikol.

Tot de invoering van het gouvernementsdebiet in de Lampongsche districten is in April 1869 door de Indische Regering in beginsel besloten.

Omtrent de voorziening in de behoefte aan zout in die buitenbezittingen, waar het gouvernementsmonopolie niet werkt, zijn de volgende bijzonderheden bekend geworden.

Billiton. Alleen vreemd, geen Java-zout wordt ingevoerd, denkelijk afkomstig van Siam. De invoer heeft grootendeels plaats van Singapoer. Het zout kost bij invoer niet meer dan f 30 per koijan van 30 pikols. Het gebruik wordt berekend te bedragen ± 60 koijans voor eene bevolking, die op ongeveer 19 000 zielen wordt geschat. Zelfs in tijden van schaarschte was de prijs nooit hooger dan f 2,50 den pikol. Van invoering van het monopolie werd blijkens het vorig verslag in 1866 door de Indische Regering afgezien.

Riouw. Riouw en Lingga worden uitsluitend van uit Singapoer van zout voorzien. De invoer ter hoofdplaats Tandjong Pinang bedroeg in 1865 110 koijans; de koijan heeft hier 40 pikols. De jaarlijksche invoer te Lingga wordt gesteld op ongeveer 80 koijans. Een gedeelte der varende en handeldrijvende bevolking voorziet zich te Singapoer van zout, tot eene hoeveelheid van 40 koijans 's jaars. Al dit zout is oorspronkelijk afkomstig van Siam en Saigon. Dat van Siam kost te Singapoer van 22 tot 25 dollars, het andere van 18 tot 23 dollars per koijan. Bij verkoop in het klein ter hoofdplaats, is de prijs 0,04½ à 0,05 doll. per gantang, en bij den pikol 0,66 à 0,70 doll. Eene niet onaanzienlijke hoeveelheid wordt met de inlandsche bevolking geruild tegen droogo visch, tripang, rottan, kadjangmatten, damar en andere boschproducten. In dat geval maakt men 0,07½ à 0,09 doll per gantang.

Te Lingga zijn deze prijzen in den regel nagenoeg gelijk, welligt iets hooger, omdat van daaruit ook zout naar Reteh en Toengkal wordt uitgevoerd.

Het zout, benoodigd voor de behoefte van Siak en onderhoorigheden, benevens de aangrenzende binnenlanden, wordt aangevoerd van Singapoer en Poeloe Pinang en is afkomstig van Siam, Cochin-China, Madras en Bombay. Het zout van Siam en Cochin-China is wit en wordt gebruikt door de Maleische bevolking. Dat van Madras en Bombay is zwart en wordt bij voorkeur door de Battaks gekocht.

De zouthandel is niet overal aan dezelfde bepalingen onderworpen; in sommige streken vrij tegen betaling van een zeker invoerregt; in andere een monopolie der vorsten of hoofden. Het debiet binnen 's lands is aan geene belasting onderworpen. Te Siak wordt 's jaars ingevoerd eene hoeveelheid van ongeveer 50 koijans, waarvan 10 à 12 koijans voor eigen verbruik en het overige voor doorvoer naar hoogerop aan de Siak-rivier gelegen districten en de Lima Poeloe Kotta, behoorende tot het gebied van Sumatra's Westkust. De handel in zout is te Siak vrij tegen betaling van een invoerregt van 1,60 dollar per koijan. De prijs bedraagt gemiddeld 1½ dollar den pikol.

Te Boekit-Batoe en Bengkalis bestaat een zoutmonopolie waarvan de voordeelen vroeger werden getrokken door den datoe laksamana van Boekit-Batoe. Dit monopolie werd in 1863 door hem, tegen schadevergoeding, afgestaan aan het Nederlandsch Gouvernement, dat het nu verpacht. De invoer bedroeg in 1865 1080 pikols. Het zout wordt door den pachter verkocht tegen ongeveer 2 dollars den pikol. Zoowel te Siak als te Bengkalis wordt alleen wit zout van Siam of Cochin-China ingevoerd.

In Panei, Bila en Kotta Pinang is de zouthandel een monopolie der vorsten, die het door de vreemde handelaren aangevoerde zout opkoopen en vervolgens in consumtie brengen. Waarschijnlijk is het monopolie een misbruik van later tijden, dat de vorsten in hun eigen voordeel bestendigen, want vroeger schijnt in die landschappen de zouthandel alleen te zijn bezwaard geworden door een invoerregt van 4 dollars per koijan. De invoer in die drie landjes wordt opgegeven als slechts 60 koijans 's jaars te bedragen. Dit cijfer komt echter met het oog op den doorvoer van Kotta Pinang naar Padang Lawas te laag voor.

In Assahan is de zouthandel geheel in handen van een Chinees, die de inkomsten van dat landschap heeft gepacht van den jang di pertoean. Volgens opgave van den pachter zou de invoer te Tandjong Balei ongeveer 40 koijans 's jaars bedragen. Volgens meer geloofwaardige personen moet dit cijfer minstens met 60 koijans 's jaars verhoogd worden. De invoer heeft uitsluitend plaats van Poeloe Pinang en bestaat bijna geheel uit zwart zout van Bengalen. Het zout wordt te Tandjong Balei, woonplaats van den pachter, verkocht voor 144 dollars per koijan. Met bijberekening van alle onkosten komt het den pachter niet hooger te staan dan 30 dollars per koijan. Het transport naar de binnenlanden, waar de Battaks van Toba zich van zout komen voorzien, is zeer kostbaar; men berekent f 300 per koijan. Bovendien wordt in de binnenlanden nog een doorvoerregt geheven van 1 dollar per 100 gantangs of 8 dollars per koijan.

In de afdeeling Batoebara is de handel in zout volkomen vrij. De invoer in de gezamenlijke kustplaatsen van die afdeeling bestaat uit ongeveer 65 koijans grootendeels zwart zout, dat van Poeloe Pinang wordt aangebragt. Dit zout wordt op de plaatsen van invoer verkocht tegen 30 à 32 dollars voor het wit en 26 à 28 dollars voor het zwart zout.

In de afdeeling Deli bestaat geen zoutmonopolie. Door hun invloed en kapitaal hebben de vorsten en hoofden zich feitelijk meester gemaakt van den handel in zout. Te Deli wordt een inkomend regt geheven van 2 dollars en op de overige plaatsen, zoo als te Langkat en Serdang, van 1 dollar per 100 gantangs of 8 en 4 dollars per koijan. De aanvoer heeft plaats van Poeloe Pinang en bestaat bijna geheel uit zwart zout; alleen te Temiang wordt bij uitzondering wit zout gebruikt. De invoer bedroeg in het geheel 238 koijans in 1865. Het zout wordt op de plaatsen van invoer gesleten tegen 50 à 60 dollars per koijan. In de afdeeling Siak en onderhoorigheden werden in 1866 in het geheel ingevoerd ruim 500 koijans.

Wegens de geringe bemoeijenis van het bestuur met Indragiri en Poeloe Lawan (Kampar) kunnen omtrent het zoutdebiet in die streken geene inlichtingen worden medegedeeld. Van hieruit echter heeft een levendig vertier plaats met de binnenlanden van Sumatra, zoodat met gerustheid kan worden aangenomen, dat ongeveer 100 koijans zout, afkomstig van Siam en Saigon jaarlijks worden ingevoerd.

Macassar. Sedert een tal van jaren heeft de zoutwinning een middel van bestaan uitgemaakt van een deel der bevolking van de hoofdplaats Macassar, het nabijgelegen landschap Tello en de Zuidelijke districten. Van elders wordt hier geen zout ingevoerd. Daarentegen bedroeg de uitvoer van Macassar naar Java en Madura, de Molukkos, Timor, Bali, Soembawa, Borneo en andere eilanden in 1862 11 021, 1863 25 468, 1864 23 852 en 1865 29 097 pikols.

Het zout kost ter hoofdplaats van f 14 tot f 16 per koijan van 30 pikols. Het is grof van korrel, goed van smaak en beboeft in niets onder te doen voor het Java-zout.

Men berekent dat in de afdeeling Zuiderdistricten jaarlijks niet minder dan 40 000 pikols zout worden gewonnen, waarvan de helft wordt uitgevoerd. De prijs daarvan is dooreen 25 cent den pikol.

Amboina. Het op de Ambonsche eilanden gebruikt wordende zout is afkomstig gedeeltelijk van Macassar en gedeeltelijk uit de negorij Haria, in de afdeeling Saparoea. Dit inheemsche zout is daar bekend onder den naam van batoe garam.

Het Macassaarsche zout varieert in prijs van f 6 tot f 12 den pikol. Het batoe garam wordt tweemaal 's weeks te Saparoea ter markt gebragt in stukken van 2½ à 4 kilogrammen en verkocht tegen ongeveer 12 cent per kilogram.

De jaarlijksche consumtie wordt geschat op 200 à 250

pikols batoe garam en 1500 à 2000 pikols Macassaarsch zout. Het batoe garam heeft een zachteren smaak dan het Java-zout. Het is ongeschikt voor het inzouten van visch.

De Banda-eilanden krijgen mede hun zout nagenoeg uitsluitend van Macassar. De prijzen variëren van f 1 tot f 4 den pikol. Op de passars kost het van f 1,50 tot f 8 den pikol. Het jaarlijksch verbruik is niet hooger dan 500 pikols.

De bevolking van de Zuidwester-, Key-, Aroë-, Tenimber- en Babber-eilanden winnen haar eigen zout door verdamping en verkooking van zeewater.

Ternate. Het zout alhier verbruikt, is grootendeels afkomstig van Macassar. Op de eilanden wordt door de bevolking zout gewonnen voor eigen gebruik en in kleine hoeveelheden voor uitvoer naar Ternate. De prijs ter hoofdplaats regelt zich naar den voorraad ter markt.

Om het opdrijven der prijzen door de handelaren tegen te gaan en gebrek aan zout te voorkomen, was in 1842 ter hoofdplaats een gouvernements-pakhuis opgerigt waar Java-zout verkrijgbaar was tegen f 5 den pikol. Daar echter het debiet in het pakhuis wegens den grooten aanvoer voor particuliere rekening, in den laatsten tijd meer en meer onbeduidend werd, kwam het beter voor de voorziening in de behoefte aan zout geheel aan het particulier initiatief over te laten. Met 1°. Januarij 1868 werd dan ook de gouvernementsverkoop gestaakt.

Het debiet uit het pakhuis bedroeg in 1861 15, 1862 178, 1863 40, 1864 152 en in 1865 25 pikols; de invoer door particulieren beliep in diezelfde jaren achtereenvolgens 1390, 135, 638, 298 en 1495 pikols. In 't geheel werd eene hoeveelheid van 1250 pikols in dat tijdvak weder uitgevoerd. Latere cijfers zijn niet vermeld gevonden.

Het Macassaarsche zout, dat slecht is van kwaliteit, kostte in 1865 f 3 den pikol; de laagst bekende prijs is f 1 geweest, de hoogste f 3 in de laatste jaren. Op den passar wordt het zout in kleine hoeveelheden gesloten tegen f 6 den pikol.

Zoo lang het Macassaarsch zout hier verkregen kan worden tegen den zoo lagen prijs van hoogstens f 3 den pikol, zal elke aanvoer van elders daarmede niet kunnen concurreren, ook niet bij verbeterde kwaliteit van het artikel, iets wat in den regel den inlandschen verbruiker vrij onverschillig is.

Menado. De bevolking bedient zich hoofdzakelijk van zout, dat langs de kusten door verkooking en verdamping van zeewater wordt gewonnen en dat garam batoe heet. Het kost van f 5 tot f 6 den pikol.

Bovendien wordt zout ingevoerd van Manilla en Macassar en gesleten tegen f 4 en f 5 den pikol.

In vroegere jaren zijn door het Gouvernement proeven genomen met den aanvoer en verkoop van Java-zout. Die proeven vielen ongunstig uit. Zij werden in 1854 gestaakt. Het restant gouvernementszout werd toen tegen f 3,60 den pikol op vendutie van de hand gedaan.

Hoezeer het gouvernementszout beter was dan dat van particulieren, was het toch in den handel niet gewild. Men gaf de voorkeur aan het Macassaarsch en Manillasch zout, omdat het veel goedkooper was, en aan het inheemsch zout, omdat dit niet zoo spoedig versmelt en een eigenaardigen bitteren smaak heeft, waarop de verbruiker zeer gesteld is.

Men berekent den jaarlijkschen aanvoer van Macassar en Manilla op niet meer dan 1000 pikols.

Timor. In de behoefte aan zout wordt door de bevolking der verschillende eilanden voorzien door het zeewater te verkooken of te verdampen. De reven, waardoor vele eilanden omzoomd zijn, leveren hier en daar door de zon gedroogd zout, voldoende voor de behoefte.

Het inheemsch zout is sneeuwwit en heeft veel overeenkomst met het gewone keukenzout. Vooral op het eiland Solor wordt veel zout gewonnen. Het wordt veel uitgevoerd, onder anderen naar Boeton en kost ter plaatse weinig meer dan 50 cent den pikol; op Timor en de andere eilanden variëren de prijzen van f 3 tot f 4 den pikol.

Hoeveel zout er gewonnen, verbruikt en uitgevoerd wordt, is zelfs bij benadering niet op te geven.

IV. KOOPVAART EN SCHEEPSBOUW.

§ 1. *Koopvaart.* (1)

Java en Madura.

Statistiek. Aan het jongst te Batavia verschenen » Verslag van den handel, de scheepvaart en de inkomende en uitgaande regten op Java en Madura over het jaar 1867", worden de gebruikelijke aantooningen ontleend, hierachter gevoegd als bijlagen UU, n°. 1—9. Daaronder wordt tevens aangetroffen, ten vervolge op bijlage DD, n°. 13 van het regeringsverslag 1865, eene aantooning betreffende de handels- en scheepvaartbeweging in elke haven afzonderlijk, echter alleen over 1866, zijnde geene latere ontvangen.

Eenige der voornaamste totalen van 1867 worden hieronder overgenomen, vergeleken tegenover de cijfers der vier voorafgegane jaren. Dat laatstgenoemd jaar en evenzoo 1868, waaromtrent evenwel de gegevens vooralsnog ontbreken, voor den handel niet onder de gunstige was te rangschikken, zal reeds gebleken zijn uit vroegere gedeelten van dit verslag (hoofdstuk C § 2 en M afd. I § 4*b*).

(1) Zie ook in hoofdstuk F afd. II hiervoren de rubrieken » *Toelating van afgedankte schepelingen*" en » *Aanvaringen.*"

JAREN.

JAREN.	PARTICULIERE INVOER.								GOUVERNEMENTS-INVOER.				
	KOOPMANSCHAPPEN.			SPECIEN.			TOTAAL.		KOOPMANSCHAPPEN.				Specien (alleen van Nederland.)
	Van Nederland.	Van andere landen.	Van den Oosterschen Archipel.	Van Nederland.	Van andere landen.	Van den Ooster-schen Archipel.	Koopman-schappen.	Specien.	Van Nederland.	Van andere landen.	Van den Ooster-schen Archipel.	Totaal.	
1863	f 16 916 512	f 14 377 593	f 10 489 878	f 315 352	"	f3 139 878	f 41 783 983	f 3 455 230	f 2 572 282	f 1 340 691	f 6 811	f 3 919 784	f 15 114 250
1864	15 515 854	9 851 833	10 947 001	201 156	f 3 575	1 315 829	36 314 688	1 520 560	2 454 332	965 728	6 152	3 426 212	25 584 952
1865	16 078 501	12 579 184	11 589 503	4 506 350	4 000	1 008 850	40 247 188	5 519 200	3 785 275	1 807 817	5 186	5 598 278	7 510 000
1866	24 963 907	13 453 219	15 314 427	200 000	150 750	2 270 867	53 761 553	2 621 617	3 554 586	589 158	24 360	4 168 104	8 090 000
1867	24 600 729	13 332 380	13 782 156	1 414 500	"	724 891	51 715 265	2 139 391	3 922 642	269 376	6 379	4 198 397	15 700 000

JAREN.	PARTICULIERE UITVOER.								GOUVERNEMENTS-UITVOER.			
	KOOPMANSCHAPPEN.			SPECIEN.			TOTAAL.		KOOPMANSCHAPPEN.			Specien (alleen naar den Oosterschen Archipel).
	Naar Nederland.	Naar andere landen.	Naar den Oosterschen Archipel.	Naar Nederland.	Naar andere landen.	Naar den Oosterschen Archipel.	Koopman-schappen.	Specien.	Naar Nederland.	Naar den Oosterschen Archipel.	Totaal.	
1863	f 28 726 955	f 5 144 628	f 8 943 813	"	f 822 311	f 7 209 732	f 42 815 396	f 8 032 043	f 53 297 305	f 974 669	f 54 271 974	f 4 042 975
1864	31 811 841	4 052 714	9 017 669	"	709 297	10 395 006	44 882 224	11 104 303	62 076 672	872 599	62 949 271	4 159 000
1865	34 686 058	6 383 863	11 562 207	"	262 800	9 560 240	52 632 128	9 823 040	46 120 504	2 623 087	48 743 591	3 819 200
1866	34 507 869	9 360 459	15 586 438	"	79 750	16 094 521	59 454 766	16 174 271	51 931 317	1 832 955	53 764 272	3 838 525
1867	35 084 196	6 669 328	17 559 925	"	285 025	5 746 390	59 313 449	6 031 415	48 280 751	1 402 964	49 683 715	3 078 102

De voornaamste *invoeren* voor rekening van *particulieren* hebben bestaan in lijnwaden, provisien, wijnen en andere dranken, ijzerwerk en machineriën. Deswege kunnen de volgende cijfers worden medegedeeld.

Jaren.	Lijnwaden.	Provisien.	Wijnen en andere dranken.	IJzerwerk en machineriën.	Waarvan uit Nederland.				Van den invoer uit Nederland werd ingevoerd met certificaat van Nederlandschen oorsprong of bewerking.			
					Lijnwaden.	Provisien.	Wijnen en andere dranken.	IJzerwerk en machineriën.	Lijnwaden.	Provisien.	Wijnen en andere dranken.	IJzerwerk en machineriën.
1863	f 15 195 800	f 2 404 700	f 2 237 500	f 1 469 000	f 8 966 600	f 976 600	f 1 799 700	f 800 500	f 6 533 500	f 672 500	f 1 145 800	f 341 400
1864	12 328 300	2 770 400	2 634 700	1 092 900	7 118 300	1 281 200	2 251 800	824 900	4 912 400	934 000	1 541 000	328 600
1865	13 213 900	2 425 900	2 650 400	1 477 500	6 928 000	1 173 900	2 339 000	1 227 200	4 471 700	814 900	1 698 700	512 400
1866	27 789 700	2 379 400	2 313 300	1 007 600	16 527 300	1 029 200	1 830 500	792 500	11 189 800	231 800	816 900	173 100
1867	25 032 100	2 421 800	2 372 200	766 200	16 273 600	887 100	1 821 900	612 300	12 044 800	156 600	730 700	293 600

De volgende staat geeft een overzigt van de voornaamste der voor particuliere rekening uitgevoerde producten. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen den uitvoer naar Nederland aan. Die hoeveelheden zijn onder de eerstvermelde begrepen.

Jaren.	Rijst.	Koffij.	Suiker.	Tabak.	Indigo.	Thee.	Peper.	Kaneel.	Cochenille.	Noten-muscaat.	Foelie.	Kruid-nagelen.	Tin.
	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Ponden.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Ponden.	Pikols.	Pik.	Pik.	Pikols.
1863	931 300	200 100	1 137 500	153 300	411 000	3 000	12 700	60	19 300	280	80	100	6 200
	(272 100)	(166 000)	(1 000 000)	(139 000)	(408 000)	(2 900)	(6 200)	(50)	(19 300)	(140)	(70)	»	(3 000)
1864	756 000	153 300	1 300 500	137 500	425 400	3 200	12 000	160	16 100	440	20	20	10 900
	(108 300)	(147 600)	(1 163 200)	(128 000)	(421 800)	(3 170)	(8 300)	(160)	(16 100)	(200)	(5)	»	(10 100)
1865	464 700	226 500	1 440 200	138 500	441 700	11 200	11 200	220	860	1 300	180	10	12 500
	(47 300)	(222 300)	(1 138 100)	(127 800)	(425 000)	(11 100)	(6 400)	(200)	(860)	(1 070)	(130)	»	(12 100)
1866	352 600	114 300	714 500	61 000	435 000	6 500	8 900	40	»	1 420	220	70	8 300
	(65 200)	(104 400)	(535 700)	(50 500)	(399 500)	(6 500)	(6 600)	(40)	»	(940)	(70)	(20)	(7 400)
1867	493 900	230 300	1 267 800	146 400	688 700	niet opgegeven.	24 100	140	»	8 700	420	40	25 500
	(183 100)	(209 300)	(1 176 000)	(130 400)	(677 300)		(13 800)	(130)	»	(8 000)	(240)	»	(23 100)

Voor rekening van het Gouvernement werden uitgevoerd door de Nederlandsche Handelmaatschappij in consignatie naar Nederland, de volgende hoeveelheden:

JAREN.	Koffij.	Suiker.	Tabak.	Indigo.	Thee.	Peper.	Kaneel.	Cochenille.	Noten-muscaat.	Foelie.	Kruid-nagelen.	Tin.
	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Ponden.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Ponden.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.
1863 . . .	733 100	933 500	930	430 400	17 000	»	1 100	3 100	4 400	1 900	»	79 800
1864 . . .	895 700	942 800	230	477 700	13 500	150	1 200	8 900	9 400	2 200	8 400	94 500
1865 . . .	581 400	765 300	»	449 500	7 500	»	1 700	12 000	4 800	1 800	»	122 500
1866 . . .	396 000	395 000	»	109 800	2 700	»	70	960	590	990	»	33 100
1867 *a*. .	932 000	718 400	»	13 000	»	»	»	»	5 700	1 300	2 100	52 000

a. In 1868 werden voor rekening van het Gouvernement uitgevoerd: koffij 713 500, suiker 710 400, notenmuscaat 900, foelie 550 en tin 59 200 pikols. Omtrent de in dat jaar betaalde vrachten zie men hoofdstuk M, afdeeling I, § 3.

Omtrent de scheepvaartbeweging vinde de volgende statistiek hier eene plaats.

JAREN.	AANGEKOMEN SCHEPEN.															
	van Nederland.				van andere landen.				van den Oosterschen Archipel.				Totaal.			
	Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.	
	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.
1863	131	45 651	„	„	104	28 934	135	28 413	1991	54 488	294	12 186	2226	129 073	429	40 599
1864	194	71 047	3	578	100	26 524	222	42 662	2106	67 021	32	3 710	2400	164 592	257	46 950
1865	171	62 258	1	626	122	31 919	231	49 171	2188	81 699	64	9 016	2781	175 876	296	58 813
1866	106	37 478	6	1208	90	27 211	140	37 781	2775	104 643	31	5 563	2971	169 332	177	44 552
1867	110	41 299	1	494	100	29 847	124	28 189	2450	81 836	32	5 088	2660	152 982	157	33 771

JAREN.	VERTROKKEN SCHEPEN.															
	naar Nederland.				naar andere landen.				naar den Oosterschen Archipel.				Totaal.			
	Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.		Nederl. vlag.		Vreemde vlag.	
	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.	Schepen.	Lasten.
1863	276	93 345	48	14 633	25	6 771	71	12 352	2 057	60 987	399	21 836	2 358	161 103	518	48 821
1864	325	111 979	71	21 651	20	3 954	98	15 584	2 175	65 483	70	10 050	2 520	181 416	239	47 285
1865	346	121 349	105	29 315	47	12 987	124	21 462	2 477	88 852	87	11 605	2 870	223 188	316	62 382
1866	341	120 026	128	42 627	56	16 990	94	21 487	2 749	80 422	30	3 631	3 146	217 438	252	67 745
1867	362	130 132	73	26 530	31	8 268	66	10 491	2 459	62 088	32	3 266	2 852	200 488	171	40 287

Buitenbezittingen.

Statistiek. Betreffende den handel en de scheepvaart in de buitenbezittingen loopt de jongst ontvangene statistiek niet verder dan over 1866. Aan de meer uitvoerige overzigten, ter zake medegedeeld in bijlagen VV, n°. 1—9 hierachter, worden de volgende totalen ontleend, in vergelijking gebragt met de uitkomsten der vier voorafgegane jaren.

Jaren.	INVOER.		AANGEKOMEN SCHEPEN.		UITVOER.		VERTROKKEN SCHEPEN.	
	Koopmanschappen.	Specien.	Vaartuigen.	Lasten.	Koopmanschappen.	Specien.	Vaartuigen.	Lasten.
1862. . . .	f 17 437 667	f 1 950 602	5495	127 142	f 17 233 060	f 2 071 239	5937	128 984
1863. . . .	16 698 367	1 396 345	4299	111 861	16 241 656	1 793 291	4575	112 938
1864. . . .	19 865 260	2 019 861	5675	130 613	19 115 377	2 268 832	5888	126 097
1865. . . .	21 049 644	1 844 252	4530	132 600	19 331 614	1 572 894	4651	131 390
1866. . . .	24 517 073	1 647 606	4926	165 335	22 838 145	1 499 057	5667	162 549

§ 2. *Nederlandsch Indische koopvaardijvloot.*

Een vijfjarig overzigt van den aard en den inhoud der Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot, waarbij de opgaven van het vorig verslag zooveel mogelijk zijn aangevuld, en waar noodig verbeterd, volgt hieronder:

Jaren.	STOOMSCHEPEN.		SCHEPEN.		BARKEN.		BRIKKEN.		SCHOENERS.		KOTTERS.		WANKANGS, TOOPS EN ANDERE VAARTUIGEN.		TOTAAL.	
	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.	Aantal.	Lasten.
1864	15	1631	11	3479	125	19 125	33	3149	123	4164	14	211	33	338	354	32 097
1865	14	1746	7	3218	121	21 204	36	3618	106	3902	11	178	66	2911	361	36 777
1866	25	3980	8	2154	135	20 207	37	3654	133	2881	12	193	65	858	415	33 927
1867	34	4574	8	2451	112	17 176	32	3303	127	4126	9	139	71	976	393	32 745
1868	32	4319	5	1586	107	16 136	32	3448	131	4235	10	159	59	858	376	30 741

§ 3. *Scheepsbouw.*

De gewestelijke berigten omtrent dezen tak van nijverheid zijn te onvolledig om te worden medegedeeld. Voor een paar residentien op Java met name Rembang en Japara wordt de achteruitgang van den prauwenbouw toegeschreven aan de beperkende bepalingen omtrent den houtkap, die voor den inlander het verkrijgen van djatihout meer bemoeijelijken dan vroeger.

De volgende aantooning betreffende het aantal eerste zeebrieven in de laatste vijf jaren (aan Europeesch getuigde vaartuigen) verleend voor de vaart binnen Nederlandsch-Indie moge hier hare plaats vinden. Er blijkt tevens uit hoeveel van die vaartuigen in Indie waren gebouwd.

Jaren.	Aantal vaartuigen.	WAARVAN GEBOUWD. In Indie. Aantal.	Lasten.	In Nederland. Aantal.	Lasten.	In den vreemde. Aantal.	Lasten.	SOORT DER VAARTUIGEN. Stoomschepen.	Fregatten.	Schepen.	Barken.	Brikken.	Schoeners.	Koffen.	Kotters.	Andere vaartuigen.	Gezamenlijke inhoudsgrootte. (Lasten.)
1864	22	14	†	2	†	6	†	2	1	1	4	3	9	»	1	1	2423
1865	24	9	†	3	†	12	†	3	1	»	6	5	8	»	1	»	3355
1866	46	22	2900	3	549	21	742	14	»	»	7	2	21	»	»	2	4191
1867	23	13	501	2	634	8	1376	3	»	»	4	3	11	»	1	1	2511
1868	24	†	†	†	†	†	†	»	1	1	5	4	10	»	»	3	2786

De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan gegevens niet kunnen worden ingevuld.

Van de uitgereikte zeebrieven werden verleend:

Jaren.	AAN EUROPEANEN. Aantal.	Lasten.	AAN VREEMDE OOSTERLINGEN. Aantal.	Lasten.	AAN INLANDERS. Aantal.	Lasten.
1864	10	1 632	9	654	3	137
1865	8	1 535	13	1 544	3	276
1866	22	2 842	16	747	8	602
1867	9	niet opgegeven.	8	niet opgegeven.	6	niet opgegeven.
1868	8	1 657	12	993	4	136

V. Andere onderwerpen.

Binnenlandsche handel. Over het algemeen getuigen de berigten der hoofden van gewestelijk bestuur zoo op als buiten Java van toenemend vertier. In Soerabaija had de uitdieping van de Brangkal rivier een gunstigen invloed op de uitbreiding van den binnenlandschen handel. Vroeger niet anders dan in den westmoeson en slechts voor een gedeelte bevaarbaar, kan die rivier thans ook in den oostmoeson tot aan de hoofdplaats Lamongan door praauwen bevaren worden. In de afdeeling Modjokerto dierzelfde residentie neemt de kleinhandel zoozeer toe, dat op vele plaatsen de passarloodsen te klein zijn om aan alle handelaren gelegenheid te geven tot het uitstallen hunner waren.

Ook in de residentie Kadoe was de ruimte van een paar passars niet meer geëvenredigd aan de behoefte en moesten ze daarom verlegd worden.

In Bezoeki en Tagal werd de uitbreiding van den kusthandel bemoeijelijkt door het meer en meer verzanden van de mondingen der rivieren, waaraan de hoofdplaatsen dier gewesten gelegen zijn.

Op Sumatra's Westkust verkeerde de binnenlandsche handel in een minder gunstigen toestand ten gevolge van de aldaar geheerscht hebbende veeziekte en de daardoor veroorzaakte verhooging der rijstprijzen, die gepaard ging met eene vermindering der waarde van een aantal boschproducten. In de Padangsche bovenlanden werd in 1868 eene aanzienlijke hoeveelheid karbouwen van de Oostkust ingevoerd.

In de Lampongsche districten ging de binnenlandsche handel, behalve in de afdeeling Toelang Bawang, niet vooruit. Pogingen om in de nabijheid der hoofdplaats hier en daar passars op te rigten, vonden onder de bevolking weinig bijval.

Op Billiton integendeel nam, sedert de oprigting in den aanvang van 1869 van eene passarloods ter hoofdplaats, het handelsvertier bij den dag toe.

Ingevolge bekomen magtiging des Konings zijn bij de Indische Regering overwegingen aanhangig om de beperkende bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1829, n°. 111, betreffende het oprigten van nieuwe passars, warongs enz. op particuliere landerijen en omtrent het drijven van handel buiten de passars, in dien zin te herzien, dat de daaruit voortvloeijende belemmeringen tegen de vermeerdering van markten worden opgeheven, voor zoover zulks geschieden kan zonder schending van het privilegie der landheeren, betreffende het heffen van marktgeregtigdheid op de door de Regering als geprivilegieerd erkende passars.

Het aantal dezer niet belastingvrije markten bedraagt nog 27, waarvan 1 in Krawang en 26 in Batavia, de afdeeling Buitenzorg daaronder begrepen.

Visscherijen. In dezen tak van volksvlijt, waarin de strandbewoners op de verschillende zeeplaatsen van Java en de buitenbezittingen een middel van bestaan vinden, werd over het algemeen weinig vooruitgang waargenomen. Voor de buitenbezittingen geldt dit inzonderheid de Wester-afdeeling van Borneo en Amboina; eene gunstige uitzondering maken de Lampongsche districten en de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, terwijl in de residentie Banka de vischvangst eene eerste plaats inneemt onder de verschillende takken van bedrijf. In de adsistent-residentie Billiton verkeert de visscherij nog in haar oorspronkelijken toestand.

Over den al of niet vooruitgang van het bedrijf op Java en Madura kan eenigermate geoordeeld worden uit de gewestelijke aantooning van de opbrengst der bedrijfsbelasting over 1866—1868 (bijlage L hierachter) waarin het aantal en den aanslag der visschers afzonderlijk is bekend gesteld.

De eigenaren der in sommige residentien bestaande vischvijvers werden in genoemde jaren te dier zake aangeslagen als volgt:

GEWESTEN.	1866.		1867.		1868.	
	Getal aangeslagen huisgezinnen.	Bedrag van den aanslag.	Getal aangeslagen huisgezinnen.	Bedrag van den aanslag.	Getal aangeslagen huisgezinnen.	Bedrag van den aanslag.
Bantam	447	f 2 288,00	428	f 3 061,00	437	f 3 211,00
Tagal	niet opgegeven	niet opgegeven	100	205,00	100	180,00
Samarang	314	1 625,00	317	1 666,00	316	1 551,00
Japara	niet opgegeven	niet opgegeven	1765	31 872,00	2259	31 574,00
Soerabaija	4632	156 648,50	4655	141 078,00	4818	158 125,00
Pasoeroean	810	23 801,63	830	24 709,00	873	24 740,00
Probolinggo	529	7 594,04	550	7 033,00	561	7 463,00
Bezoeki	296	3 684,27	259	3 593,00	202	3 792,00
Madura	156	1 752,50	137	1 774,00	142	1 690,00
	7184	f 197 393,94	9041	f 214 991,00	9708	f 232 326,00

Fabrieken (1) *enz.* Viel te Batavia in 1866 in algemeenen zin vooruitgang in de verschillende takken van nijverheid te bespeuren, in 1867 was de toestand minder gunstig, en de reeks van ongunstige jaren voor den handel en de daarmede in naauw verband staande nijverheid was met het jaar 1868 nog niet gesloten.

Als een verblijdend teeken des tijds mag intusschen genoemd worden de in het laatst van 1867 te Batavia gevormde maatschappij voor den aanleg en de exploitatie van een paardenspoorweg door de stad en voorsteden van Batavia, waarover reeds gehandeld is in hoofdstuk L, afd. III hiervoren. Nog in 1868 opende deze maatschappij een van de nieuwste machinerien en gereedschappen voorzien reparatie-atelier, waarin ook voor particulieren bestellingen worden uitgevoerd. Zoo zette men er onder anderen eene kleine stoomboot ineen, en werden voor de maatschappij zelve in het atelier aangemaakt »Norton's tube wells", gewijzigd systeem, die uitstekend voldeden, en waarmede volkomen helder en drinkbaar water verkregen werd. De inrigting bestaat uit smederij, draaijerij, bankwerkerij, zagerij, wagen- en zadelmakerij.

In de Preanger regentschappen kwam in 1868 eene naamlooze vennootschap tot stand, de »Machinale weverij Nieuweling", ten doel hebbende de vervaardiging van lijnwaden, geschikt voor de inlandsche kleederdragt. (2)

Betreffende de zeepfabriek te Pekalongan worden steeds gunstige berigten ontvangen. Sedert 1868 heeft zich aldaar een tweede industrieel op dien tak van nijverheid toegelegd, wiens onderneming gezegd wordt mede kans van slagen te hebben.

Te Soerabaija was geen vooruitgang te bespeuren; de gedrukte toestand van den handel, de weinige opgewektheid bij de suikerindustrie, het gebrek aan vertrouwen bij de geldschieters en vele andere oorzaken, werkten nadeelig terug op de nijverheid in het algemeen, en meer bijzonder op de groote etablissementen te dezer plaatse, waarover reeds in hoofdstuk L afd. IV.

Alleen op het gebied van den scheepsbouw heerschte meer bedrijvigheid. Sedert de staking van de stoomvaartonderneming van de firma Besier & Jonkheym werd het atelier dier firma dienstbaar gemaakt aan de herstelling van andere stoomschepen en vaartuigen. Naast de bestaande stoom-ijsfabriek te Soerabaija verrees in 1867 eene tweede; beide werken met gunstige resultaten.

Te Soerakarta werden in 1868 de nijverheidsondernemingen vermeerderd door de oprigting van een constructiewinkel »Solo" geheeten, en eene leerlooijerij die ook voor de Europesche markt aflevert.

Inlandsche bedrijven. In de inlandsche nijverheid viel weinig verandering waar te nemen.

In de Preanger regentschappen wordt veel werk gemaakt van de vervaardiging van zeer fijne hoeden van bamboe.

In de bergstreken van de residentie Tagal worden van de bamboe woeloe (eene rietsoort) zakken vervaardigd, die in vrij groote hoeveelheid worden uitgevoerd.

De inheemsche bevolking van de residentie Rembang bestaat voor het grootste gedeelte uit landbouwers, waarvan sommigen tevens visschers, timmerlieden en smeden zijn. Op de hoofdplaatsen alleen treft men een werkelijken ambachtstand aan. In de afdeeling Toeban vinden velen een bedrijf in het maken van sigaren.

Van Bezoeki wordt medegedeeld, dat even groot als de neiging van den Madurees is tot beoefening van landbouw en veeteelt, even sterk zijne ingenomenheid is tegen het aanleeren van eenig ambacht. Volksvlijt en nijverheidsbedrijven worden daar dan ook slechts in zeer geringe mate aangetroffen. Hetzelfde is in meer andere residentien het geval.

De inlandsche bevolking van Sumatra's Westkust heeft zich maatschappelijk nog niet zoo ver ontwikkeld, dat de arbeid verdeeld en de verschillende bedrijven afzonderlijk beoefend worden. Zij heeft één hoofdbedrijf, den land-

(1) Zie ook hoofdstuk L, afd. IV hiervoren.

(2) Van de in 't vorig verslag (bladz. 200) bedoelde magtiging tot intrekking der publicatie van 10 April 1841 (*Indisch Staatsblad* n°. 14) betreffende het voorafgaand verlof van den Gouverneur-Generaal voor de oprigting in Indie van fabriekmatige katoenspinnerijen en weverijen, werd door de Indische Regering in September 1868 gebruik gemaakt. (*Indisch Staatsblad* n°. 113).

bouw, waarmede de veeteelt of vischvangst gepaard gaat. Als handwerk verdient echter vermelding de bewerking van goud en zilver; het zoogenaamd Padangsch cantillewerk heeft nog steeds een grooten naam. Het graven van goud neemt echter af; zoo ook het weven van lijnwaden.

De nijverheid in de adsistent-residentie Benkoelen wordt gezegd toetenemen vooral op de hoofdplaats. Men vindt er steen- en pannenbakkerijen, meubel- en karrenmakers, goud- en grofsmeden, blikslagers en vele goede timmerlieden. In het binnenland legt men zich vooral toe op het weven van kleedjes, het vlechten van rottanmatten, het vervaardigen van wapenen, enz.

In de Lampongsche districten blijft de nijverheid van den inlander op dezelfde hoogte van vroeger. Zij bepaalt zich tot weinig anders dan den huisbouw, het weven van kleedjes en het maken van huisraad. Op de hoofdplaatsen oefenen enkelen het bedrijf van goud- en zilversmid uit, doch leveren grof en onaanzienlijk werk.

De te Palembang vervaardigde meubelen zijn om het fraaije lakwerk zeer gewild, en worden, even als de rottanmatten, in menigte uitgevoerd. In de binnenlanden bepaalt zich de nijverheid hoofdzakelijk tot het mattenvlechten en het weven van kleedjes.

Op Billiton vinden vele inboorlingen hun bestaan, behalve in het vlechten van matten en manden, in het maken uit biezen en bladeren van waterplanten van zeilen en bedekkingsmiddelen voor vaartuigen. Ook wordt ijzererts gegraven en worden daarvan wapenen en gereedschappen gesmeed. De bedrevenheid hierin laat echter veel te wenschen over.

In de residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo worden behalve in het Negaragebied en op de hoofdplaatsen Bandjermasin en Amoenthaij weinig handwerkslieden aangetroffen. Op genoemde plaatsen echter en inzonderheid in het bedrijvige Negara vindt men vele bekwame timmerlieden, ijzer-, goud- en zilversmeden, kalkbranders, wevers, enz. In het Martapoerasche houdt de bevolking zich veel bezig met het graven van diamant en het slijpen van dat edelgesteente, maar worden andere takken van nijverheid en volksvlijt schier geheel verwaarloosd. In de Daijaklanden vinden vele inwoners hun bestaan in het inzamelen van boschproducten, terwijl te Sampit en Kottawaringin veel rottan-, mand- en matwerk vervaardigd wordt.

Een bedrijf, dat in de residentie Menado zich meer en meer ontwikkelt, is het vervaardigen van karren voor het vervoer van producten. In 1867 en 1868 was het aantal dier voertuigen respectivelijk 855 en 831, waarvan alleen 586 en 557 in de afdeeling Tondano.

Zijdewormenteelt. Werd ten aanzien van dezen tak van nijverheid in het vorig verslag (bladz. 174) aangeteekend, dat hij beschouwd kon worden als in 1866 zijne ontwikkelingsperiode te zijn ingetreden, de sedert verkregen uitkomsten hebben die verwachting niet verwezenlijkt.

De proeven door eene » Java-zijdecultuur-maatschappij" op de huuronderneming Tjisolear in het Bantamsche genomen, onder de leiding van een deskundige uit Frankrijk, leverden voor alsnog geen belangrijk resultaat. Op het huurland Tjogrek (Buitenzorg) werd de zijdecultuur in 1867 gestaakt.

Ook de voor gouvernements-rekening in het leven geroepen proefinrigtingen op het huurland Tjikema (Buitenzorg) en bij de landbouw-etablissementen in Krawang en Banjoewangi gaven geen bevredigende uitkomsten. Op Tjikema, waar de Siamsche zijdeworm is ingevoerd, werden in 1867 slechts gewonnen 46 Amsterdamsche ponden fijne en 48 ponden ruwe zijde en in 1868 zelfs niet meer dan 9 en 6 ponden.

Ook bij het landbouw-etablissement in Krawang was de productie gering, in 1867 bedroeg zij niet meer dan 13½ Amsterdamsche ponden vlos (ruwe) en 3 Amsterdamsche ponden witte zijde, terwijl in 1868 in het geheel niet meer dan ruim 3 Amst. ponden werden verkregen. Gedeeltelijk was hier de geringe productie van 1868 toe te schrijven aan de omstandigheid, dat men zich in den laatsten tijd niet zoo zeer op het spinnen van zijde dan wel op de vermeerdering van het getal eijeren had toegelegd, ten einde andere gewesten daarvan te voorzien. Behalve naar de kweekinrigting in het Buitenzorgsche, hadden verzendingen plaats naar Bantam ten behoeve der vorenbedoelde zijde-maatschappij, en naar Soerakarta ten behoeve van inlandsche grooten die de cultuur mogten willen ondernemen.

Ofschoon geen bepaalde ziekte onder de wormen werd waargenomen, stierven bij het etablissement in Krawang toch vele chrysaliden (poppen) in de cocons, hetgeen de voortteeling zeer belemmerde.

Geringer nog dan in Krawang was in elk der genoemde jaren de zijde-opbrengst in Banjoewangi, niet alleen uithoofde van de schraalheid der moerbezien-aanplantingen waardoor er geen voedsel genoeg was voor eene eenigzins ruime voortteeling der wormen, maar ook wegens belangrijke sterfte onder deze, ten gevolge van de langdurige en felle droogte in de tweede helft van 1868. Tegen circa 2 Amsterdamsche ponden goede en ruim 2 pond vloszijde in 1867, beliep de geheele opbrengst van 1868 slechts 1¼ Amsterdamsch pond, meerendeels vloszijde.

Door het Opperbestuur werd aan de Indische Regering in overweging gegeven om de verdere ontwikkeling der zijde-cultuur over te laten aan de particuliere industrie. Dientengevolge worden plannen voorbereid, om de gouvernements-ondernemingen uit te besteden. Intusschen werd, uit overweging dat in de meeste Oostersche landen waar de zijdeteelt een tak van nijverheid uitmaakt, deze teelt nagenoeg uitsluitend wordt gedreven door vrouwen behoorende tot den eersten stand der maatschappij, den residenten van Soerakarta, Djokjokarta, Madura en Banjoewangi opgedragen, om de onafhankelijke prinsen Mangkoe Negoro en Pakoe Alam en de vorsten op Madura en Bali aan te sporen tot het nemen van proeven met dezen tak van nijverheid. Door sultan Anom van Cheribon werden dergelijke proeven reeds met goed gevolg genomen.

In de buitenbezittingen wordt eenig werk van de zijdewormenteelt gemaakt in de residentien Palembang en Lampongsche districten. De gewonnen zijde wordt door de bevolking zelve gekleurd en door haar gebezigd tot het weven van kleedjes. In de Minahassa (Menado), waar aanvankelijk vele districts- en mindere hoofden de teelt begonnen hadden, was hare beoefening afnemende. Slechts op enkele plaatsen werden nog zijdewormen aangehouden, doch zonder dat de teelt der bevolking eenig voordeel oplevert, daar de prijs van f 14 per katti zijde te hoog was om het artikel veel aftrek te doen vinden. De levering van cocons, indien daarnaar vraag was, zou naar de meening van den resident, betere resultaten opleveren.

Kamers van koophandel en nijverheid. Deze instellingen, gevestigd op de drie hoofdplaatsen van Java en te Padang, bleven in het belang van handel en nijverheid werkzaam. In October 1868 gaf de kamer te Batavia haar vierde jaarverslag, over 1867, in 't licht. Van die te Padang kan weldra een verslag omtrent hare verrigtingen sedert hare oprigting worden te gemoet gezien.

Maten en gewigten. De vaststelling van de in 't vorig verslag (bladz. 211) bedoelde herleidingstafel wacht, volgens de uit Indie ontvangen berigten, op de beschikbaarheid aldaar van een deskundige voor de dienst van het ijkwezen. Als zoodanig werd in den loop van 1869 aangewezen een ingenieur der burgerlijke openbare werken, hier te lande met verlof aanwezig, die bestemd werd om, na verdere practische bekwaming gedurende zijnen verloftijd, in 1870 te worden toegevoegd aan den directeur van onderwijs, eeredienst en nijverheid in het belang der voorbereiding zoo wel eener geleidelijke invoering in Nederlandsch Indie van het metriek stelsel van maten en gewigten als eener verbetering van het ijkwezen. Deze ambtenaar heeft echter nader verzocht voor de hem toegedachte speciale taak niet in aanmerking te komen, tengevolge waarvan de beschikking is ingetrokken. Eene nieuwe voorziening wordt voorbereid.

Tentoonstellingen. De hier en daar op Java gehoudene tentoonstellingen van inlandsche nijverheid en kunst leverden over 't algemeen geen groote verscheidenheid op.

De voorwerpen ten behoeve der Parijsche wereldtentoonstelling van 1867 uit Indie ontvangen, hebben in den aanvang van 1869 hunne eindbestemming gekregen. Met uitzondering der verzameling mineralen, in 't vorig verslag bedoeld (blz. 200), ten geschenke aangeboden aan de » Ecole Impériale des Mines" te Parijs, is de geheele bezending, te zamen uit 52 kisten bestaande (daaronder ook begrepen de grondstoffen en nijverheids-voortbrengselen, die wegens te late ontvangst niet naar Parijs zijn verzonden geweest), verdeeld tusschen de vijf volgende rijks- en particuliere

instellingen, als: 's rijks ethnographisch museum te Leiden, de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid te Haarlem, het rijksherbarium te Leiden, het museum in den Akademietuin aldaar, en het Koninklijk Zoölogisch genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam. De voorwerpen bestemd voor 's rijks herbarium, veelal vezelstoffen, zijn later, op voorstel van den hoogleeraar directeur dier inrigting, afgestaan aan de reeds genoemde Maatschappij van Nijverheid, ten behoeve van haar koloniaal museum in het paviljoen te Haarlem. De belangrijke verzameling houtsoorten is geheel aan den plantentuin der Leidsche Akademie geschonken.

'sGravenhage, den 20sten September 1869.

De Minister van Kolonien,

DE WAAL.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH OOST-INDIE.

BIJLAGE **A.** (*)

N°. 3.

ALGEMEENE STAAT

DER

BEVOLKING VAN JAVA EN MADURA,

(MET UITZONDERING VAN HET LEGER EN DE SOLDATENKINDEREN),

bij het eind van de jaren 1867 en 1868, vergeleken met hetzelfde tijdstip van het jaar 1866.

(*) De bij deze bijlage overgelegde staten der inlandsche hoofden, beambten en geestelijken op Java en Madura onder ult. 1867 en 1868 zijn, ter inzage voor de leden, ter griffie nedergelegd.

GEWESTEN.	Europeanen.		Chinezen.		Arabieren.		Andere vreemde Oosterlingen.	
	1867.	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**	**1867.**	**1868.**
Bantam	288	267	1 356	1 337	19	22	517	536
Batavia	6 772	5 923	62 857	62 968	613	608	224	178
Krawang.	247	257	2 554	2 625	143	151	»	»
Preanger regentschappen .	413	422	417	453	9	9	645	»
Cheribon.	754	726	14 156	14 040	668	702	132	130
Tagal.	453	467	4 314	4 366	188	193	»	»
Pekalongan	473	438	4 078	4 097	478	534	37	337
Samarang	6 020	5 954	12 169	12 336	448	397	943	888
Japara	499	505	8 929	8 988	94	94	12	27
Rembang.	651	634	13 749	14 240	208	174	»	»
Soerabaija	4 264	4 917	8 033	8 634	1 531	1 549	385	410
Madura	512	478	5 270	5 228	1 025	*c.* 5 591	»	»
Pasoeroean	1 025	1 042	3 720	3 797	493	507	53	73
Probolinggo.	520	497	1 655	1 618	202	216	826	829
Bezoeki	414	430	755	769	269	287	»	»
Banjoewangi	153	129	284	258	288	281	»	»
Banjoemas	459	511	2 988	3 080	»	»	193	195
Bagelen	*a.* 469	*b.* 466	2 052	2 128	»	108	101	»
Kadoe.	261	292	3 740	3 754	40	44	31	26
Djokjokarta.	1 210	1 260	1 736	1 749	19	26	»	»
Soerakarta	2 008	2 076	4 724	4 751	44	45	313	334
Madioen	363	376	2 314	2 311	7	9	183	202
Kediri.	464	399	4 379	4 093	»	»	5	»
	28 695	28 466	166 229	167 620	6 786	11 547	4 600	*d.* 4 165

	Inlanders.		Totaal.		Bevolking op ultimo December 1866.	Vermeerdering in	
	1867.	1868.	1867.	1868.		1867.	1868.
36	621 746	641 937	623 926	644 099	614 999	8 927	20 173
78	853 246	859 736	923 712	929 413	898 938	24 774	5 701
»	207 063	212 622	210 007	215 655	203 984	6 023	5 648
»	918 674	990 117	920 158	991 001	909 657	10 501	*i.* 70 843
30	935 263	925 062	950 973	940 660	940 740	10 233	*k.* »
»	618 074	684 993	623 029	690 019	594 806	28 223	*l.* 66 990
37	381 237	444 803	386 303	450 209	369 498	16 805	*l.* 63 906
88	1 149 813	1 184 719	1 169 393	1 204 294	1 097 870	*g.* 71 523	34 901
27	607 295	622 437	616 829	632 051	604 005	12 824	15 222
»	771 864	792 058	786 475	807 106	767 204	19 271	20 631
10	1 323 759	1 347 935	1 337 972	1 363 445	1 317 475	20 497	25 473
»	588 131	603 644	594 938	614 941	581 725	13 213	20 003
73	517 505	527 072	522 796	532 491	513 353	9 443	9 695
29	369 240	373 640	372 443	376 800	361 026	11 417	4 357
»	339 134	352 552	340 572	354 038	332 987	7 585	13 466
»	47 837	49 768	48 562	50 436	47 365	1 197	1 874
95	723 627	734 953	727 267	738 739	714 957	12 310	11 472
»	*e.* 984 826	*e.* 1 016 411	987 448	1 019 113	961 486	25 962	31 665
26	*f.* 541 295	*f.* 550 448	545 367	554 564	525 803	19 564	9 197
»	372 567	377 437	375 532	380 472	371 475	4 057	4 940
34	724 155	774 666	731 244	781 872	731 321	*h.* »	*i.* 50 628
02	632 447	664 366	635 314	667 264	617 608	17 706	31 950
»	510 812	534 555	515 660	539 047	474 191	41 469	23 387
65	14 739 610	15 265 931	14 945 920	15 477 729	14 552 473	393 524	531 809

AANMERKINGEN.

a. Hieronder 105 Afrikanen.

b. Als voren 98.

c. Hieronder schijnen, ten onregte, ook begrepen te zijn (zie noot *a* in bijlage A, n°. 1, van 't vorig regeringsverslag) ingezetenen van Nederlandsch Indie, niet in de residentie te huis behoorende. Van daar het verschil met de opgaaf van 1867.

d. Het verschil met het cijfer van 1867 schijnt te moeten worden toegeschreven aan het ontbreken der opgaaf van de residentie Preanger regentschappen en aan eene verkeerde rangschikking van het cijfer nopens Bagelen.

e. Voor deze residentie schijnen nog gevolgd te zijn de opgaven der inlandsche hoofden. Volgens de uitkomsten der statistieke opneming bedroeg het zielental in de geheele residentie onder ultimo December 1867 1 005 311 en volgens de bijhouding over 1868 was dit cijfer bij het eind van laatstgenoemd jaar geklommen tot 1 036 125.

f. Volgens de uitkomsten der statistieke opneming bedroeg het zielental onder ultimo December 1867 633 155 (volgens latere verbeteringen 624 405). De bijhouding over 1868 wijst in totaal eene toeneming aan van 9646 zielen, zoodat onder ultimo December 1868 de bevolking zou geklommen zijn tot 634 051.

De in den staat uitgetrokken cijfers, ook die voor 1868, schijnen nog ontleend aan opgaven der hoofden.

g. Het belangrijk verschil tusschen de eindcijfers van 1866 en 1867 schijnt te moeten worden toegeschreven aan het benuttigen der uitkomsten van de onderhanden zijnde statistieke opneming.

h. De opgave voor dit gewest wijst, bij uitzondering, eene vermindering aan ten getale van 77 zielen.

i. De aanzienlijk hoogere opgaaf over 1868 is niet toegelicht gevonden.

k. Voor dit gewest wijzen de opgaven van 1868, bij uitzondering, eene vermindering aan ten bedrage van 10 313 zielen. De reden van zoodanig verschil, nagenoeg overeenkomende met de vermeerdering in 1867, is niet toegelicht gevonden.

l. Gelijke reden als onder *g*.

AANTAL mannen, vrouwen en kinderen, waaruit de vorenstaande totalen zijn zamengesteld.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.
1867.				
Europeanen en hunne afstammelingen	9 723	6 867	12 105	28 695
Chinezen en hunne afstammelingen	48 410	44 813	73 006	166 229
Arabieren en hunne afstammelingen	2 112	1 666	3 008	6 786
Andere vreemde Oosterlingen en hunne afstammelingen	1 490	1 246	1 864	4 600
Inlanders	3 927 259	4 381 251	6 431 100	14 739 610
Te zamen . . .	3 988 994	4 435 843	6 521 083	14 945 920
1868.				
Europeanen en hunne afstammelingen	9 809	6 782	11 875	28 466
Chinezen en hunne afstammelingen	49 568	46 419	71 633	167 620
Arabieren en hunne afstammelingen	3 133	2 696	5 718	11 547
Andere vreemde Oosterlingen en hunne afstammelingen	1 253	1 168	1 744	4 165
Inlanders	4 070 355	4 575 247	6 620 329	15 265,931
Te zamen . . .	4 134 118	4 632 312	6 711 299	15 477 729

VERDEELING

van het in den voorgaanden staat opgegeven aantal Europesche mannen, vrouwen en kinderen

OP

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Europeanen in Nederlandsch Indie geboren.				Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.
Bantam	58	36	132	226	37	19	1	57
Batavia	1 436	1 224	2 006	4 666	669	349	341	1 359
Krawang	42	36	110	188	20	8	4	32
Preanger regentschappen .	95	67	146	308	69	23	3	95
Cheribon	137	137	307	581	94	29	11	134
Tagal	97	86	189	372	45	21	1	67
Pekalongan	88	132	193	413	32	13	2	47
Samarang	1 149	1 013	2 275	4 737	437	210	237	884
Japara	99	104	179	382	51	24	6	81
Rembang	162	137	227	526	78	17	9	104
Soerabaija	933	931	1 620	3 484	348	159	97	604
Madura	107	131	226	464	29	12	4	45
Pasoeroean	207	206	409	822	104	28	41	173
Probolinggo	117	92	179	388	59	28	9	96
Bezoeki	96	73	144	313	81	10	1	92
Banjoewangi	38	34	64	136	10	5	»	15
Banjoemas	108	84	226	418	27	11	»	38
Bagelen	132	52	227	411	40	10	3	53
Kadoe	75	53	99	227	15	9	1	25
Djokjokarta	346	258	501	1 105	75	21	4	100
Soerakarta	481	462	868	1 811	102	21	»	123
Madioen	84	65	142	291	44	10	2	56
Kediri	110	77	179	366	73	11	4	88
Te zamen . .	6 197	5 490	10 948	22 635	2 539	1 048	781	4 368

8 6 7.

n.	Europesche vreemdelingen.				Totaal Europeanen en hunne afstammelingen.				AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	
7	5	»	»	5	100	55	133	288	*a.* Hieronder 105 Afrikanen.
9	421	168	158	747	2 526	1 741	2 505	6 772	
2	21	2	4	27	83	46	118	247	
5	8	2	»	10	172	92	149	413	
4	26	7	6	39	257	173	324	754	
7	14	»	»	14	156	107	190	453	
7	8	5	»	13	128	150	195	473	
4	228	62	109	399	1 814	1 285	2 921	6 020	
1	27	4	5	36	177	132	190	499	
4	14	7	3	24	254	161	239	654	
4	92	44	40	176	1 373	1 134	1 757	4 264	
5	3	»	»	3	139	143	230	512	
3	14	3	13	30	325	237	463	1 025	
6	16	6	14	36	192	126	202	520	
2	7	2	»	9	184	85	145	414	
5	2	»	»	2	50	39	64	153	
8	3	»	»	3	138	95	226	459	
3	4	1	»	5	176	63	230	*a.* 469	
5	2	»	7	9	92	62	107	261	
0	3	2	»	5	424	281	505	1 210	
3	54	9	11	74	637	492	879	2 008	
6	10	4	2	16	138	79	146	363	
8	5	1	4	10	188	89	187	464	
3	987	329	376	1 692	9 723	6 867	12 105	28 695	

GEWESTEN.	Europeanen in Nederlandsch Indie geboren.				Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.
Bantam	64	37	113	214	34	11	4	49
Batavia	1 276	1 083	1 716	4 075	627	311	294	1 232
Krawang	56	45	113	214	19	7	4	30
Preanger regentschappen	99	71	150	320	67	24	1	92
Cheribon	150	146	278	574	79	26	15	120
Tagal	90	98	201	339	39	19	3	61
Pekalongan	85	125	178	388	34	8	1	43
Samarang	1 132	1 142	2 556	4 830	436	195	221	852
Japara	121	102	178	401	49	21	9	79
Rembang	172	137	197	506	75	21	9	105
Soerabaija	1 389	949	1 794	4 132	347	162	104	613
Madura	109	124	213	446	22	9	»	31
Pasoeroean	220	214	408	842	100	30	39	169
Probolinggo	107	87	177	371	58	28	9	95
Bezoeki	75	61	179	315	93	10	1	104
Banjoewangi	23	34	56	113	10	6	»	16
Banjoemas	96	86	235	417	44	13	8	65
Bagelen	124	48	228	400	43	13	4	60
Kadoe	81	56	128	265	17	9	1	27
Djokjokarta	364	271	518	1 153	74	22	6	102
Soerakarta	491	477	908	1 876	105	19	»	124
Madioen	83	65	146	294	53	10	3	66
Kediri	95	62	154	311	64	9	6	79
Te zamen	6 502	5 520	10 824	22 846	2 489	983	742	4 214

Europesche vreemdelingen.				Totaal Europeanen en hunne afstammelingen.				AANMERKINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	
4	»	»	4	102	48	117	267	a. Hieronder 98 Afrikanen.
335	138	143	616	2 238	1 532	2 153	5 923	
13	»	»	13	88	52	117	257	
6	4	»	10	172	99	151	422	
26	4	2	32	255	176	295	726	
15	1	1	17	144	118	205	467	
4	3	»	7	123	136	179	438	
168	35	69	272	1 736	1 372	2 846	5 954	
15	7	3	25	185	130	190	505	
14	9	»	23	261	167	206	634	
85	45	42	172	1 821	1 156	1 940	4 917	
1	»	»	1	132	133	213	478	
18	3	10	31	338	247	457	1 042	
14	6	11	31	179	121	197	497	
8	3	»	11	176	74	180	430	
»	»	»	»	33	40	56	129	
10	4	15	29	150	103	258	511	
4	2	»	6	171	63	232	a. 466	
»	»	»	»	98	65	129	292	
3	2	»	5	441	295	524	1 260	
55	11	10	76	651	507	918	2 076	
12	1	3	16	148	76	152	376	
8	1	»	9	167	72	160	399	
818	279	309	1 406	9 809	6 782	11 875	28 466	

N°. 4.

Ouderdom der Europesche mannen en vrouwen.

	16—30 jaren.		30—45 jaren.		45—60 jaren.		Boven de 60 jaren.		TOTAAL.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
1867.										
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren	2914	2723	2129	1810	841	712	313	245	6197	5490
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	1001	538	944	335	487	135	107	40	2539	1048
Europesche vreemdelingen. .	384	173	324	98	210	44	69	14	987	329
Te zamen . . .	4299	3434	3397	2243	1538	891	489	299	9723	6867
1868.										
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren	3186	2684	2139	1906	867	687	323	246	6515	5523
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	942	491	960	332	459	129	126	33	2487	985
Europesche vreemdelingen. .	314	141	288	86	146	33	59	14	807	274
Te zamen . . .	4442	3316	3387	2324	1472	849	508	293	9809	6782

N°. 5.

Beroepen der Europesche mannen.

	In 's lands dienst.	In contract met het Gouvernement voor landbouw-ondernemingen.	In den handel	Andere industriëlen.	Zonder beroep.	TOTAAL.
			1867.			
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren	2252	64	373	1866	1642	6197
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	863	85	275	985	331	2539
Europesche vreemdelingen. .	139	11	260	392	185	987
Te zamen . . .	3254	160	908	3243	2158	9723
			1868.			
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren	2539	57	338	1964	1604	6502
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	847	78	266	981	317	2489
Europesche vreemdelingen. .	140	13	217	269	179	818
Te zamen . . .	3526	148	821	3214	2100	9809

N°. 6.

Beroepen der Chinezen.	1867.	1868.
Hoofden, ambtenaren en geestelijken	464	466
Landeigenaren en bij dezen in dienst	1 220	1 172
Contractanten voor landbouw-ondernemingen met het Gouvernement	19	19
Pachters en onderpachters van 's lands middelen	3 174	3 154
Andere industriëlen of zonder beroep	43 533	44 757
	48 410	49 568

N°. 7.

Beroepen der Arabieren.	1867.	1868.
Hoofden, ambtenaren en geestelijken	130	160
Landeigenaren en bij dezen in dienst	25	22
Andere industriëlen of zonder beroep	1957	2951
	2112	3133

N°. 8.

Beroepen der andere vreemde Oosterlingen.	1867.	1868.
Hoofden, ambtenaren en geestelijken	20	32
Landeigenaren en bij dezen in dienst	3	3
Andere industriëlen of zonder beroep	1467	1218
	1490	1253

N°. 9.

AANTAL inlandsche hoofden, beambten en geestelijken op Java en Madura, bij het eind van 1867 en 1868. (1)

	HOOFDEN EN BEAMBTEN.		GEESTELIJKEN.	
	1867.	1868.	1867.	1868.
Bantam	6 488	6 042	5 302	4 641
Batavia	1 771	1 729	2 567	2 617
Krawang	3 304	3 406	775	818
Preanger regentschappen	9 756	10 511	4 135	4 239
Cheribon	21 172	21 675	5 824	8 678
Tagal	7 109	6 976	2 239	2 290
Pekalongan	7 068	8 130	2 093	5 917
Samarang	13 236	13 709	6 684	7 742
Japara	11 626	11 924	3 550	3 677
Rembang	14 675	14 830	3 187	6 479
Soerabaija	24 062	23 783	5 746	5 703
Madura	8 917	8 626	3 423	3 560
Pasoeroean	2 656	2 603	2 606	9 562
Probolinggo	4 369	4 369	1 032	1 072
Bezoeki	4 193	3 998	1 171	3 625
Banjoewangi	643	731	269	280
Banjoemas	10 412	10 430	2 101	4 008
Bagelen	14 230	14 691	4 517	4 586
Kadoe	17 854	15 942	3 844	2 774
Djokjokarta	17 647	18 048	1 810	1 873
Soerakarta	27 876	27 876	4 331	5 792
Madioen	9 174	13 791	2 929	2 655
Kediri	6 703	7 546	3 523	3 082
TOTAAL	244 941	251 366	73 658	95 670

(1) De uitvoerige tabellen waaruit deze staat getrokken is, bevattende eene specificatie der verschillende betrekkingen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1008), worden hierbij in originali aangeboden, en zijn, ter inzage voor de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd.

N°. 10.

Aantal leerlingen op Java en Madura, die de godsdienstscholen bezochten.

	1867.	1868.
Bantam	13 094	13 136
Batavia	6 889	7 642
Krawang	315	549
Preanger regentschappen	6 584	7 431
Cheribon	3 870	4 741
Tagal	3 189	3 695
Pekalongan	1 685	2 908
Samarang	11 551	13 631
Japara	7 466	10 070
Rembang	4 909	6 335
Soerabaija	11 358	10 629
Madura	4 678	4 212
Pasoeroean	6 276	6 847
Probolinggo	3 820	3 698
Bezoeki	1 348	5 194
Banjoewangi	2 196	2 625
Banjoemas	1 742	1 876
Bagelen	3 115	3 658
Kadoe	2 208	1 345
Djokjokarta	418	424
Soerakarta	1 481	1 465
Madioen	5 853	4 489
Kediri	5 197	4 990
Te zamen	109 242	121 590

N°. 11.

Bevolking der particuliere landen onder n°. 1 begrepen.

GEWESTEN.	EUROPEANEN.				Chinezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	INLANDERS.				Totaal.
	In Nederl. Indie geboren.	In Nederland geboren.	Vreemdelingen.	Te zamen.				Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	
1867.												
Bantam	16	8	3	27	114	»	»	10 220	10 874	19 992	41 086	41 227
Batavia	755	354	99	1208	47 284	372	48	219 974	225 639	360 667	806 280	855 192
Krawang	140	24	9	173	717	10	»	35 455	37 761	58 266	131 482	132 382
Cheribon	22	15	1	38	949	183	»	21 741	24 669	39 823	86 233	87 403
Tagal	»	»	»	»	»	»	»	2 493	2 335	1 083	5 911	5 911
Samarang	1670	254	156	2080	7 405	358	675	18 601	18 655	32 286	69 542	80 060
Japara	19	4	5	28	7	»	»	4 084	4 896	8 168	17 148	17 183
Soerabaija	393	51	34	478	113	13	»	15 202	17 184	24 276	56 662	57 266
Pasoercean	5	5	»	10	»	»	»	685	752	1 506	2 943	2 953
Te zamen	3020	715	307	4042	56 589	936	723	328 455	342 765	546 067	1 217 287	1 279 577
1868.												
Bantam	1	»	1	2	103	»	2	11 291	11 872	22 461	45 624	45 731
Batavia	714	295	86	1095	47 296	302	39	219 314	227 858	366 267	813 439	862 171
Krawang	152	21	11	184	764	25	»	36 267	37 866	58 237	132 370	133 343
Cheribon	33	15	2	50	936	179	»	20 498	23 803	39 940	84 241	85 406
Tagal	»	»	»	»	»	»	»	2 626	2 388	1 166	6 180	6 180
Samarang	2212	360	109	2681	7 669	314	679	16 353	17 380	35 716	69 449	80 792
Japara	26	6	5	37	6	»	»	4 203	4 976	8 256	17 435	17 478
Soerabaija	433	64	32	529	228	»	»	15 312	17 212	24 561	57 085	57 842
Pasoeroean	11	13	»	24	»	»	»	1 878	1 900	3 078	6 856	6 880
Te zamen	3582	774	246	4602	57 002	820	720	327 742	345 255	559 682	1 232 679	1 295 823

N°. 12.

STAAT DER BEVOLKING van de bezittingen buiten Java en Madura

GEWESTEN.	EUROPEANEN.				CHINEZEN.				ARABIEREN.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.
1867.												
Gouvernem^t van Sumatra's Westkust	430	271	622	1 323	2 206	585	1 274	4 065	30	6	17	53
Benkoelen	61	53	70	184	176	215	304	695	4	1	»	5
Lampongsche districten	27	12	17	56	74	38	25	137	7	6	6	19
Palembang.	56	38	77	171	1 151	878	1 255	3 284	402	704	929	2 035
Banka	59	34	52	145	10 903	2 427	4 881	18 211	9	14	27	50
Billiton	20	5	11	36	2 892	151	122	3 165	»	»	»	»
Riouw	35	25	53	113	15 821	952	1 192	17 965	1	»	»	1
Wester-afdeeling van Borneo . .	52	35	82	169	11 828	6 080	6 322	24 230	490	654	489	1 633
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	111	58	154	323	748	587	937	2 272	195	150	306	651
Gouvernem^t van Celebes en onderhoorigheden	368	339	528	1 235	1 979	1 007	1 422	4 408	25	15	23	63
Menado . . { Minahassa . . .	164	192	227	583	334	296	805	1 435	9	»	6	15
Menado . . { Gorontalo. . . .	16	14	18	48	8	4	7	19	»	»	»	»
Amboina. . { Amboina	350	346	591	1 287	89	125	104	318	29	13	57	99
Amboina. . { Banda	129	165	273	567	56	41	46	143	16	»	1	17
Ternate.	175	245	286	706	127	154	139	420	9	8	22	39
Timor	62	61	73	196	304	237	368	909	6	»	1	7
Bali (Boeleleng en Djembrana) .	8	»	»	8	220	128	94	442	60	»	»	60
1868.												
Gouvernem^t van Sumatra's Westkust	596	364	806	1 766	2 745	699	1 500	4 944	36	9	21	66
Benkoelen	56	47	91	194	153	181	249	583	2	»	»	2
Lampongsche districten	29	10	31	70	66	36	32	134	2	»	»	2
Palembang.	66	39	76	181	1 251	865	1 297	3 413	393	632	857	1 882
Banka	63	32	49	144	10 834	2 558	4 953	18 345	13	13	22	48
Billiton	20	7	18	45	2 822	166	154	3 142	»	»	»	»
Riouw	38	25	52	115	15 316	1 034	1 406	17 756	»	»	»	»
Wester-afdeeling van Borneo . .	49	35	62	146	11 572	5 611	7 008	24 191	287	262	277	1) 826
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	104	59	164	327	792	616	954	2 362	203	162	319	684
Gouvernem^t van Celebes en onderhoorigheden.	380	376	513	1 269	2 003	1 063	1 435	4 501	27	12	19	58
Menado . . { Minahassa . . .	170	194	267	631	415	334	830	1 579	9	2	5	16
Menado . . { Gorontalo. . . .	18	12	14	44	11	4	7	22	»	»	»	»
Amboina. . { Amboina	295	311	548	1 154	90	124	101	315	40	14	68	122
Amboina. . { Banda	137	160	271	568	55	41	48	144	14	»	2	16
Ternate.	74	80	112	1) 266	119	149	142	410	25	23	18	66
Timor	61	64	76	201	300	237	376	913	10	»	3	13
Bali (Boeleleng en Djembrana) .	18	4	12	34	334	108	83	525	30	32	38	100

(met uitzondering van het leger en de soldatenkinderen) bij het eind van de jaren 1867 en 1868.

ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.				INLANDERS.				TOTAAL.	NAAR GISSING NOG	AANMERKINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.			
663	248	489	1 400	252 508	293 566	339 883	885 957	1) 892 798	Niet opgegeven	
2	»	»	2	37 542	44 522	53 010	135 074	135 960		
1 077	833	916	2) 2 826	27 777	32 077	38 434	98 288	101 326		
30	23	27	80	124 962	141 750	186 599	453 311	458 881	3) 76 000	
2	»	»	2	11 233	11 918	16 688	39 839	58 247		
6	3	3	12	4 705	4 550	6 095	15 350	18 563		
122	13	30	165	4 226	3 801	5 387	13 414	31 658		
256	126	130	512	125 374	124 099	53 977	303 450	329 994		
30	6	17	53	99 038	116 719	142 603	358 360	361 659	4) 473 000	
»	»	»	»	45 060	42 997	38 615	126 672	132 378	5) 200 000	
»	»	»	»	28 683	30 383	47 824	106 890	108 923	6) 110 000	
»	»	»	»	14 929	17 196	35 427	67 552	67 619	7) 200 000	
»	»	»	»	27 409	26 420	46 477	100 306	102 010	8) 165 000	
»	»	»	»	3 045	1 338	1 093	5 476	6 203		
»	»	»	»	470	657	398	1 525	2 690	9) 81 000	
1	»	»	1		10) Onbekend.			10) Onbekend.		
»	»	»	»	1 979	2 183	3 161	11) 7 323	Onbekend.	12) 700 000	
963	338	657	1 958	443 487	517 997	594 821	1 556 305	2) 1 565 039		
2	»	2	4	36 079	42 538	51 753	130 370	131 153		
3	»	»	3	32 152	33 200	36 785	102 137	102 346		
31	21	28	80	125 315	140 988	185 236	451 539	457 095	3) 76 000	
1	»	»	1	11 328	12 137	16 983	40 448	58 986		
123	108	111	342	4 736	4 744	5 764	15 244	18 773		
141	17	53	211	4 424	3 762	5 255	13 441	31 523		
152	38	63	253	94 103	96 586	125 195	315 884	341 300		
28	5	18	51	101 506	119 252	145 148	365 906	369 330	4) 473 000	
»	»	»	»	109 966	106 380	116 544	332 890	5) 338 718		
»	»	»	»	28 993	30 580	49 680	109 253	111 479	6) 110 000	
»	»	»	»	16 119	19 295	38 015	73 429	73 495	7) 197 000	
»	»	»	»	25 387	25 790	46 425	97 602	99 193	8) 165 000	
»	»	»	»	2 926	1 321	1 098	5 345	6 073		
»	»	»	»	512	614	557	1 683	2 425	9) 79 000	
»	»	»	»		10) Onbekend.			10) Onbekend.		
675	546	726	1 947	1 535	1 550	2 279	11) 5 364	Onbekend.	12) 700 000	

1) Deze opgaaf is aldus verdeeld:
Padangsche benedenlanden 216 756
Padangsche bovenlanden. . 582 794
Tapanoli 93 248
892 798

2) Vermoedelijk zijn hieronder, ten onregte, ook begrepen inlanders niet in de residentie te huis behoorende.

3) Voor Djambi.

4) Voor Sampit en de Oostkust.

5) Voor de Zuider- en Oosterdistricten, Saleijer, Bima en Tontoli.

6) Hiervan 86 000 voor de Sangir- en Talaut-eilanden en 24 000 voor de Noordkust van Celebes.

7) Voor het rijk van Gorontalo en de landen in de Tominibogt.

8) Hiervan 105 000 voor de Key-, Aroë-, Tenimber- en Zuidwestereilanden en 60 000 voor Ceram en Boeroe.

9) Voor de onderdanen van de sultans van Ternate, Tidore en Batjan.

10) De gissingen loopen van 400 000 tot 1 800 000.

11) Deze opgaaf omvat enkel de tot den Islam overgegane Balinezen.

12) Voor de verschillende Balische rijken.

1) Het belangrijke verschil met de opgaaf over 1867 is niet toegelicht gevonden.

2) Vermoedelijk omvat dit cijfer, in tegenstelling met de opgaaf van 1867, de nog niet onder geregeld bestuur gebragte landschappen.

3) Voor Djambi.

4) Voor Sampit en de Oostkust.

5) Hieronder ook de bevolking in 1867 uitgetrokken onder de kolom „Naar gissing nog”.

6) Voor de Sangir- en Talaut-eilanden en voor de Noordkust van Celebes.

7) Voor het rijk van Gorontalo en de landen in de Tominibogt.

8) Voor de Key-, Aroe-, Tenimber- en Zuidwestereilanden, benevens Ceram en Boeroe.

9) Voor de onderdanen van de sultans van Ternate, Tidore en Batjan.

10) De gissingen loopen van 400 000 tot 1 800 000.

11) Deze opgaaf omvat enkel de tot den Islam overgegane Balinezen.

12) Voor de Balische rijken.

N°. 13.

VERDEELING der in den voorgaanden staat opgegeven cijfers van de Europesche bevolking in de bezittingen buiten Java en Madura.

GEWESTEN.	EUROPEANEN in Nederlandsch Indie geboren.				EUROPEANEN in Nederland geboren.				EUROPESCHE VREEMDELINGEN.				TOTAAL.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.
1867.																
Gouvernement van Sumatra's Westkust	230	210	541	981	158	51	70	279	42	10	11	63	430	271	622	1323
Benkoelen	45	51	70	166	13	1	»	14	3	1	»	4	61	53	70	184
Lampongsche districten	21	11	17	49	5	1	»	6	1	»	»	1	27	12	17	56
Palembang	39	30	73	142	16	8	4	28	1	»	»	1	56	38	77	171
Banka	35	27	52	114	24	7	»	31	»	»	»	»	59	34	52	145
Billiton	9	3	6	18	9	2	4	15	2	»	1	3	20	5	11	36
Riouw	20	23	53	96	15	2	»	17	»	»	»	»	35	25	53	113
Westerafdeeling van Borneo	22	21	79	122	25	14	3	42	5	»	»	5	52	35	82	169
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	53	42	144	239	40	13	1	54	18	3	9	30	111	58	154	323
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	299	323	528	1150	55	14	»	69	14	2	»	16	368	339	528	1235
Menado . . { Minahassa	134	180	227	541	30	12	»	42	»	»	»	»	164	192	227	583
Menado . . { Gorontalo	9	14	18	41	7	»	»	7	»	»	»	»	16	14	18	48
Amboina. . { Amboina	319	334	591	1244	26	12	»	38	5	»	»	5	350	346	591	1287
Amboina. . { Banda	113	164	273	550	12	1	»	13	4	»	»	4	129	165	273	567
Ternate	161	239	285	685	11	4	»	15	3	2	1	6	175	245	286	706
Timor	43	56	69	168	13	3	1	17	6	2	3	11	62	61	73	196
Bali	»	»	»	»	8	»	»	8	»	»	»	»	8	»	»	8
1868.																
Gouvernement van Sumatra's Westkust	323	272	687	1282	208	73	93	374	65	19	26	110	596	364	806	1766
Benkoelen	38	44	89	171	15	2	»	17	3	1	2	6	56	47	91	194
Lampongsche districten	22	10	30	62	7	»	1	8	»	»	»	»	29	10	31	70
Palembang	43	32	73	148	22	6	3	31	1	1	»	2	66	39	76	181
Banka	34	26	49	109	26	6	»	32	3	»	»	3	63	32	49	144
Billiton	9	5	18	32	8	2	»	10	3	»	»	3	20	7	18	45
Riouw	24	23	52	99	14	2	»	16	»	»	»	»	38	25	52	115
Westerafdeeling van Borneo	21	28	62	111	23	7	»	30	5	»	»	5	49	35	62	146
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	52	44	154	250	36	12	1	49	16	3	9	28	104	59	164	327
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	295	357	504	1156	69	17	3	89	16	2	6	24	380	376	513	1269
Menado . . { Minahassa	138	180	267	585	30	14	»	44	2	»	»	2	170	194	267	631
Menado . . { Gorontalo	10	11	14	35	8	1	»	9	»	»	»	»	18	12	14	44
Amboina. . { Amboina	267	300	548	1115	23	11	»	34	5	»	»	5	295	311	548	1154
Amboina. . { Banda	119	158	269	546	12	1	»	13	6	1	2	9	137	160	271	568
Ternate	63	78	112	253	8	»	»	8	3	2	»	5	74	80	112	266
Timor	43	60	72	175	11	3	1	15	7	1	3	11	61	64	76	201
Bali	11	1	12	24	6	3	»	9	1	»	»	1	18	4	12	34

N°. 14.

Aantal inlandsche Christenen in Nederlandsch Indie, onder ultimo 1867 en 1868.

JAVA EN MADURA.	In 1867.	In 1868.	BUITENBEZITTINGEN.	In 1867.	In 1868.	Aanmerkingen.
Bantam	6	»	Gouvernement van Sumatra's Westkust	293	615	(a) Geene opgaaf ontvangen.
Batavia	651	577	Lampong. districten	1	»	(b) Hieronder ook de Christen-Chinezen.
Krawang	5	5	Palembang	3	(a)	(c) Naar gissing.
Cheribon	50	45	Banka	(b) 374	6	
Tagal	89	86	Riouw	1	3	
Samarang	136	106	Westerafdeeling van Borneo	5	5	
Japara	371	446	Zuider- en Oosterafd. van Borneo	248	246	
Soerabaija	1351	1330	Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	12	12	
Madura	4	»	Menado	67 280	70 350	
Pasoeroean	165	162	Amboina: Amboina	43 416	44 553	
Bezoeki	1	1	Amboina: Banda	772	796	
Banjoewangi	7	2	Ternate	425	425	
Banjoemas	125	155	Timor	(c) 14 000	13 835	
Bagelen	18	18				
Kadoe	1	1				
Djokjokarta	24	20				
Soerakarta	37	»				
Madioen	71	26				
Kediri	462	493				

N°. 15.

Aantal soldatenkinderen in Nederlandsch Indie bij het einde van de jaren 1867 en 1868.

	JONGENS. bij het pupillencorps.	JONGENS. elders.	MEISJES.	TOTAAL.
1867.				
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren . . .	391	80	453	924
Europeanen buiten Nederlandsch Indie geboren .	2	50	37	89
Te zamen . . .	393	130	490	1013
1868.				
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren . . .	401	27	385	813
Europeanen buiten Nederlandsch Indie geboren .	2	69	85	156
Te zamen . . .	403	96	470	969

N°. 16

Aantooning van het getal vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie aan Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden, gedurende 1867 en 1868 verleend, op Java en Madura door den Gouverneur-Generaal, elders door de gewestelijke gezaghebbers (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40).

NATIEN.	Aantal vergunningen. 1867.	Aantal vergunningen. 1868.
Nederland	(a) 128	110
Belgie	11	9
Denemarken	1	»
Duitschland	18	(c) 17
Frankrijk	3	1
Groot-Britannie, met inbegrip van Britsch Indie	3	1
Italie	1	»
Perzie	3	2
Rusland	»	1
Zwitserland	(b) 6	5
Te zamen	174	146

(a) Van deze 128 vergunningen werden er 3 aan vrouwen verleend.

(b) Waaronder 1 als voren.

(c) Waaronder 1 als voren.

De bij art. 11 van bovenaangehaald *Staatsblad* bedoelde nadere vergunningen aan vreemdelingen tot het zich vestigen buiten de voor den algemeenen handel geopende havens, bedroegen in 1866 en 1867 (van eerstgemeld jaar was tijdens de indiening van 't vorig verslag nog geene opgaaf, gelijk thans nog niet voor 1868, ontvangen) achtereenvolgens 21 en 17.

De »plaatsen van vestiging" worden opgegeven als volgt:

1866.	1867.
Bandong (Preanger regentschappen).	Telok Djambi (Krawang).
Parakansalak (id.).	Tjisalak (Preanger regentschappen).
Residentie Cheribon (2 personen).	Ambarawa (Samarang).
Kemanglen (Tagal).	Trangkil (Japara).
Doekoewringin (id.).	Pakkies (id.).
Simbang (Pekalongan).	District Randoe Blatoeng (Rembang).
Pekalongan (id.).	Bangoe (Probolinggo).
Residentie Pekalongan (2 personen).	Gending (id.).
Trangkil (Japara).	Padjarakan (id.).
Modjokerto (Soerabaija).	Bondowosso (Bezoeki).
Bangkallang (Madura).	Residentie Soerakarta (3 personen).
Wonolangan (Probolinggo).	Residentie Djokjokarta.
Padjarakan (id.).	Residentien Soerakarta en Djokjokarta.
Residentie Soerakarta.	Poerwodadi (Madiöen).
Residentien Soerakarta en Djokjokarta.	Residentie Madioen.
Residentie Kediri.	
Ophir-districten, afd. Aijer-Bangies en Rau (gouvernement van Sumatra's Westkust).	
Lola, afd. XIII en IX Kota's (id.).	
Kepahiang (Palembang).	

N°. 17.

Aantooning van het getal vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie gedurende 1867 verleend aan Oostersche vreemdelingen (*Indisch Staatsblad* 1866 n°. 56). (1)

NATIEN.	Aantal vergunningen.
Chinezen	1671
Arabieren	96
Andere Oostersche vreemdelingen	»
	1767

(1) Van het aantal vergunningen in 1868 verleend, is nog geen opgaaf ontvangen.

N°. 18.

OPGAVE van de ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken,

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	DOOR WILDE DIEREN GEDOOD.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Te zamen.
				Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
Java en Madura.				**1867.**						
Bantam	6	38	33	1	7	»	2	2	2	92
Batavia	23	66	19	5	»	2	»	13	34	162
Krawang.	5	21	4	1	2	»	»	1	2	36
Preanger regentschappen	13	84	31	47	3	»	2	4	76	260
Cheribon.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Tagal.	16	39	8	»	5	2	3	9	16	98
Pekalongan.	9	24	5	3	4	»	1	1	7	54
Samarang	23	80	8	1	3	1	»	10	11	137
Japara	13	53	8	2	2	4	»	5	16	103
Rembang.	17	40	12	4	»	2	1	10	27	113
Soerabaija	31	81	25	4	3	»	2	9	72	227
Madura	12	65	33	3	4	13	»	8	118	256
Pasoeroean	12	31	17	1	3	»	5	7	40	116
Probolinggo.	5	23	24	4	2	»	3	5	6	72
Bezoeki	6	14	29	8	2	»	3	4	35	101
Banjoewangi	»	9	3	»	1	»	1	»	1	14
Banjoemas	19	49	15	»	1	»	1	9	29	123
Bagelen	10	71	30	»	»	»	»	18	23	152
Kadoe.	8	19	9	»	»	»	»	11	16	63
Djokjokarta.	4	9	4	2	»	»	»	3	329	351
Soerakarta	6	9	1	10	»	»	1	6	40	73
Madioen	8	20	5	1	2	1	»	5	12	54
Kediri.	8	27	12	9	1	5	»	6	28	96
	254	872	335	106	45	30	25	146	940	2753

waardoor in 1867 en 1868 menschen het leven verloren hebben.

Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	DOOR WILDE DIEREN GEDOOD.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Te zamen
			Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
				1868.					
6	37	33	1	9	»	2	2	2	92
10	51	13	7	3	»	12	14	16	126
6	11	3	»	3	»	»	3	6	32
11	77	31	51	3	»	4	7	96	280
25	98	39	»	»	»	»	8	7	177
20	36	14	»	5	1	3	8	23	110
7	15	3	5	2	»	»	1	13	46
14	50	9	»	1	»	1	7	15	97
11	49	15	4	»	2	»	1	2	84
23	44	18	5	»	»	4	11	64	169
38	92	23	4	6	»	»	15	83	261
9	34	59	4	11	»	6	7	98	228
8	43	12	»	1	»	»	4	9	77
3	16	16	6	1	»	»	3	10	55
4	22	22	5	2	»	3	23	16	97
»	1	3	1	»	»	1	»	4	10
9	38	15	»	»	»	1	6	9	78
8	61	26	»	»	»	»	5	14	114
5	19	22	»	»	»	»	3	15	64
7	19	4	4	»	»	»	3	8	45
1	7	2	1	»	»	10	2	13	36
5	53	14	2	2	»	»	6	14	96
6	33	21	10	1	2	1	6	26	106
236	906	417	110	50	5	48	145	563	2480

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	DOOR WILDE DIEREN GEDOOD.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Te zamen.
				Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
Buitenbezittingen.				**1867.**						
Gouvernement van Sumatra's Westkust . . .	7	64	18	18	3	»	»	24	51	185
Benkoelen	»	5	1	96	15	»	»	2	6	125
Lampongsche districten .	1	2	6	10	14	»	»	»	2	35
Palembang	4	34	18	127	40	»	1	14	283	521
Banka	1	6	4	»	2	»	»	8	7	28
Billiton	»	2	»	»	»	»	»	4	10	16
Riouw	1	1	»	»	»	»	»	»	»	2
Wester-afdeeling van Borneo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo . . .	»	65	17	»	22	4	»	»	21	129
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	7	35	9	»	18	»	»	6	19	94
Menado	»	5	3	»	2	1	»	1	24	36
Amboina	»	1	2	»	»	»	»	»	4	7
Ternate	»	»	1	»	4	»	»	1	2	8
Timor	»	1	1	»	1	»	»	1	1	5
Bali	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Totaal op de buitenbezittingen	21	221	80	251	121	5	1	61	430	1191
Totaal voor Java en Madura	254	872	335	106	45	30	25	146	940	2753
TOTAAL-GENERAAL	275	1093	415	357	166	35	26	207	1370	3944

Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	DOOR WILDE DIEREN GEDOOD. Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.	Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Te zamen.
			1868.						
12	36	20	14	3	»	»	19	53	157
1	12	5	102	22	»	»	»	3	145
2	28	6	10	15	»	»	2	4	67
4	31	20	221	42	»	1	6	22	347
3	7	2	»	3	»	»	4	2	21
»	»	»	»	»	»	»	2	1	3
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
1	25	2	»	12	1	»	2	25	68
5	46	16	»	25	4	9	1	7	113
6	28	15	»	3	»	»	8	105	165
»	7	3	»	1	1	1	»	3	16
»	3	2	»	»	»	1	»	»	6
»	»	»	»	10	»	»	»	8	18
»	2	»	»	1	»	»	»	»	3
»	1	»	»	»	»	»	»	6	7
34	226	91	347	137	6	12	44	239	1136
236	906	417	110	50	5	48	145	563	2480
270	1132	508	457	187	11	60	189	802	3616

NEDERLANDSCH OOST-INDISCH LEGER.

FORMATIE EN STERKTE ONDER ULTIMO DECEMBER 1867 EN 1868.

OFFICIEREN.	TOESTAND OP 31 DECEMBER 1867. FEITELIJKE FORMATIE.									STERKTE.								
	Luitenant-generaal.	Generaal-majoors.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.	Luitenant-generaal.	Generaal-majoors.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants	TOTAAL.
STAVEN EN DIENSTEN.																		
Staf van den Gouvern.-Generaal	»	»	1	»	»	2	1	»	4	»	»	1	»	»	1	»	1	*a* 3
Kommandement van het leger	1	»	»	»	»	1	»	»	2	1	»	»	»	»	1	»	»	2
Militair departement	»	»	1	1	»	4	7	»	13	»	»	1	1	»	4	6	1	13
Gewestelijke en plaatselijke staven: 1ste militaire afd. op Java	»	1	»	1	»	1	3	»	6	»	1	»	1	»	1	2	1	6
2de » » » »	»	1	1	1	»	1	5	»	9	»	1	1	1	»	1	2	2	8
3de » » » »	»	»	1	1	»	1	2	»	5	»	»	1	1	»	1	1	»	4
Sumatra's Westkust en onderhoorigheden . .	»	»	1	1	»	1	2	1	6	»	»	1	1	»	1	2	1	6
Palembang	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Wester-afd. van Borneo	»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
Z.- en O.-afd. » »	»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
Celebes en onderhoorigh.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ter beschikking van het mil. dep.	»	»	»	»	4	»	»	»	4	»	»	»	»	4	»	»	»	4
Materieel der artillerie . . .	»	»	1	4	4	6	15	6	36	»	»	1	3	4	8	16	4	36
Genie	»	»	1	1	4	4	8	8	26	»	»	1	1	4	5	10	7	28
Topographisch bureau	»	»	»	»	1	1	1	»	3	»	»	»	»	»	1	»	1	2
Militaire verkenningen . . .	»	»	»	»	»	4	4	»	8	»	»	»	»	»	1	7	»	8
Militaire admin. Intendance	»	»	1	1	4	12	9	7	34	»	»	1	1	4	12	10	6	34
Kwartiermeesters .	»	»	»	»	»	6	18	20	44	»	»	»	»	»	7	18	20	45
Geneesk. dienst. Offic. van gezondheid	»	»	1	2	6	23	82	51	165	»	»	1	2	7	18	72	45	145
Apothekers	»	»	»	»	1	5	18	15	39	»	»	»	»	1	4	12	10	27
Paardenartsen . . .	»	»	»	»	»	1	1	3	5	»	»	»	»	»	1	1	3	5
Militaire school	»	»	»	»	»	1	6	»	7	»	»	»	»	1	»	4	2	7
Kader van het corps pupillen . .	»	»	»	»	»	1	2	2	5	»	»	»	»	»	1	2	2	5
» » » milit. huis van arr.	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	1
Te zamen	1	2	9	15	24	76	186	113	426	1	2	9	14	25	69	167	106	393
WAPENS.																		
Infanterie	»	»	»	8	20	148	266	303	745	»	»	»	6	20	145	276	289	736
Cavalerie	»	»	1	1	1	8	13	12	36	»	»	1	1	1	9	13	12	37
Artillerie	»	»	»	1	1	21	31	28	82	»	»	»	1	1	21	28	33	84
Sapeurs	»	»	»	1	»	6	6	12	25	»	»	»	1	»	6	4	12	23
Te zamen	»	»	1	11	22	183	316	355	888	»	»	1	9	22	181	321	346	880
Totaal officieren	1	2	10	26	46	259	502	468	1314	1	2	10	23	47	250	488	452	1273
TOTAAL-GENERAAL	1314									1273 *b*								

TOESTAND OP 31 DECEMBER 1868.

FEITELIJKE FORMATIE.									STERKTE.								
Luitenant-generaal.	Generaal-majoors.	Kolon s.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.	Luitenant-generaal.	Generaal-majoors.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.
»	»	1	»	»	2	1	»	4	»	»	1	»	»	1	»	1	a. 3
1	»	»	»	»	1	»	»	2	1	»	»	»	»	1	»	»	2
»	»	1	1	»	4	7	»	13	»	»	1	1	»	4	6	1	13
»	1	»	1	»	1	3	»	6	»	1	»	1	»	1	2	1	6
»	1	1	1	»	1	5	»	9	»	1	1	1	»	1	3	2	9
»	»	1	1	»	1	2	»	5	»	»	1	1	»	1	2	»	5
»	»	1	1	»	1	2	1	6	»	»	1	1	»	1	1	»	4
»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	1
»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	1	»	1
»	»	»	»	4	»	»	»	4	»	»	»	»	4	»	»	»	4
»	»	1	4	4	9	11	7	36	»	»	1	3	4	6	16	5	35
»	»	1	1	4	4	8	8	26	»	»	1	1	4	4	9	5	24
»	»	»	»	1	1	1	»	3	»	»	»	1	»	1	»	1	3
»	»	»	»	»	4	4	»	8	»	»	»	»	»	2	6	»	8
»	»	1	1	4	12	8	7	33	»	»	1	1	4	13	8	6	33
»	»	»	»	»	6	18	21	45	»	»	»	»	»	6	18	20	44
»	»	1	3	6	28	97	28	163	»	»	1	3	6	20	71	39	140
»	»	»	»	1	5	18	15	39	»	»	»	»	1	5	13	14	33
»	»	»	»	»	1	1	3	5	»	»	»	»	»	1	1	2	4
»	»	»	»	1	»	6	»	7	»	»	»	»	»	»	3	3	6
»	»	»	»	»	1	2	2	5	»	»	»	»	»	1	2	1	4
»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	1
1	2	9	16	25	83	198	92	426	1	2	9	16	23	70	165	101	387
»	»	»	7	20	151	256	303	737	»	»	»	7	20	145	268	280	720
»	»	1	1	1	8	13	12	36	»	»	1	1	1	8	13	13	37
»	»	»	1	1	21	31	28	82	»	»	»	»	»	22	30	39	91
»	»	»	1	»	6	6	12	25	»	»	»	1	»	6	5	11	23
»	»	1	10	22	186	306	355	880	»	»	1	9	21	181	316	343	871
1	2	10	26	47	269	504	447	1306	1	2	10	25	44	251	481	444	1258
1306									1258 c.								

TOELICHTINGEN.

ORGANIEKE FORMATIE.

De organieke formatie, gelijk die in bijlage B van het vorig verslag is medegedeeld als te bestaan uit 1358 offic., heeft gedurende 1867 slechts deze verandering ondergaan, dat het aantal ter beschikking van het militair departement, werd verminderd met 2 (1 kolonel en 1 eerste luitenant). Gedurende 1868 vielen meer veranderingen voor wegens de reorganisatie der garnizoenen op Celebes en in de Lampongsche districten, de intrekking der bezettingen op Timor en de gewijzigde rangsindeeling van het corps officieren van gezondheid, overeenkomstig de formatie in *Indisch Staatsblad* 1868, n°. 12. Ten gevolge van de reorganisatie der opgemelde garnizoenen onderging het personeel der militaire administratie eene vermindering met 1 eersten luitenant tegen eene vermeerdering met 1 tweeden, terwijl de infanterie meer telde 1 kapitein en 1 tweede luitenant, doch daarentegen 1 majoor en 2 eerste luitenants minder. Voorts is in 1868 in de organieke formatie niet meer opgenomen, als wordende voor memorie gevoerd, 1 dirigerend officier van gezondheid 2de klasse (majoor), belast met de inspectie der vaccine op Java en Madura. In totaal verminderde dien ten gevolge de organieke formatie der officieren andermaal met 2 en bedroeg alzoo 1354, daaronder, zoo als bekend, 195 officieren (95 Europesche en 100 inlandsche) voor de *niet opgerigte* corpsen pradjoerits.

STERKTE.

Onder de sterkte der tweede luitenants zijn begrepen:

in 1867 3 en in 1868 6 kapiteins der inf.
" " 18 " " " 23 1ste luit. " "
" " 3 " " " 1 2de " " "
" " 2 " " " 2 offic. v. gezondh.
" " 1 " " " 1 paardenarts 2e kl.
" " " " " " 2 apothekers 3e kl.

allen gedetacheerd uit Nederland,

en eindelijk in 1867 7 en in 1868 3 adjudanten-onderofficier, dienstdoende als officier.

Onder de sterkte der officieren zijn echter niet begrepen de officieren met verlof buiten Ned. Indie, in 1867 144 (42 van de staven, 84 van de infanterie, 5 van de cavalerie en 13 van de artillerie) en in 1868 163 (respectivelijk als voren 52, 94, 7 en 10), noch ook de officieren voor memorie, op non-activiteit, à la suite van het leger of wel gedetacheerd in Nederland, in genoemde jaren achtereenvolgens 12 en 14.

a. In den loop van 1865 is bepaald dat een der officieren, waaruit de staf van den Gouverneur-Generaal krachtens de formatie bestaat, kan zijn officier der Nederlandsche marine.

b. Hieronder (bij de infanterie) 8 inlandsche officieren, benevens 7 adjudanten-onderofficier, dienstdoende als officier.

c. Hieronder als voren respectivelijk 7 en 3.

Naar hunnen landaard waren de niet-inlandsche officieren verdeeld als volgt:

	1867.	1868.
Nederlanders buiten Nederl.		
Indie geboren	1093	1071
Belgen.	»	1
Duitschers	37	48
Zwitsers	3	3
Andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden . .	1	1
Blanken in Ned. I. geboren	80	80
Kleurlingen	44	37
	1258	1241

(Het cijfer van 1241 is vermoedelijk onjuist en zal 1248 moeten bedragen.)

ONDEROFFICIEREN, MANSCHAPPEN, EN PAARDEN.	TOESTAND OP 31 DECEMBER 1867.											
	FEITELIJKE FORMATIE.						STERKTE.					
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
Infanterie	7858	545	872	11 994	21 269	»	6 739	420	780	11 153	19 092	»
Artillerie { Personeel . . .	1277	»	»	1 045	2 322	509	1 327	»	»	1 026	2 353	509
Artillerie { Materieel . . .	407	»	»	84	491	1	367	»	»	44	411	1
Cavalerie	583	»	»	»	583	523	535	»	»	7	542	416
Sapeurs	228	»	»	654	882	»	234	»	»	471	705	»
Genie	38	»	»	5	43	»	26	»	»	»	26	»
Topographisch bureau. . . . }	57	»	»	»	57	»	13	»	»	3	16	»
Militaire verkenningen . . . }							46	»	»	»	46	»
Corps stafmuzijkanten . . .	31	»	»	»	31	»	29	»	»	»	29	»
Adjudanten-onderofficier-kwartiermeester.	19	»	»	»	19	»	17	»	»	»	17	»
Militaire school.	126	»	»	2	128	»	110	»	»	2	112	»
Kader van het corps pupillen.	38	»	»	»	38	»	29	»	»	»	29	»
» » » militair huis v. arrest . . .	17	»	»	»	17	»	21	»	»	»	21	»
Hospitaaldienst	620	»	»	526	1 146	»	434	2	97	443	976	»
Schrijverspersoneel.	423	»	»	»	423	»	391	»	»	»	391	»
Gedetineerden . . . . . } a.	»	»	»	»	»	»	204	7	9	169	389	»
Boven de formatie gevoerden } a.	»	»	»	»	»	»	86	»	1	14	101	»
Te zamen.	11 722	545	872	14 310	27 449	1033	b. 10 608	429	887	13 332	25 256	c. 926
	27 449						25 256 c. (benevens 393 pupillen.)					

TOESTAND OP 31 DECEMBER 1868.

FEITELIJKE FORMATIE.						STERKTE.					
Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.
7 918	545	872	11 797	21 132	»	7 256	402	757	11 637	20 052	»
1 277	»	»	1 045	2 322	509	1 386	»	»	1 067	2 453	515
406	»	»	84	490	1	378	»	»	46	424	1
583	»	»	»	583	523	553	»	»	8	561	436
228	»	»	654	882	»	219	»	»	429	648	»
38	»	»	5	43	»	30	»	»	»	30	»
57	»	»	»	57	»	14	»	»	3	17	»
						44	»	»	»	44	»
31	»	»	»	31	»	31	»	»	»	31	»
18	»	»	»	18	»	18	»	»	»	18	»
126	»	»	2	128	»	122	»	»	2	124	»
38	»	»	»	38	»	38	»	»	»	38	»
17	»	»	»	17	»	21	»	»	»	21	»
623	»	»	541	1 164	»	397	3	87	389	876	»
420	»	»	»	420	»	418	»	»	»	418	»
»	»	»	»	»	»	206	12	9	153	380	»
»	»	»	»	»	»	92	»	2	14	108	»
11 780	545	872	14 128	27 325	1033	*b* 11 223	417	855	13 748	26 243	*e* 952
27 325						26 243 *d.* (benevens 403 pupillen).					

AANMERKINGEN.

ORGANIEKE FORMATIE.

In 1867 vielen geene buitengewone veranderingen voor Alleen werd het hospitaal-personeel, welks zamenstelling jaarlijks herzien wordt, vermeerderd met 10 inlanders, tegen vermindering met 1 Europeaan. De organieke formatie der onderofficieren en manschappen klom dien ten gevolge van 27 818 tot 27 827.

In 1868 onderging voornamelijk verandering de formatie der infanterie, ten gevolge van de gewijzigde inrigting der garnizoenen op Celebes en in de Lampongsche districten en de intrekking der bezettingen op Timor. Het wapen vermeerderde namelijk met 55 Europeanen, doch verminderde met 146 inlanders. Voorts telde de artillerie 1 Europeaan minder en evenzoo de formatie der adjudant-onderofficieren-kwartiermeesters. Daarentegen onderging het hospitaal-personeel weder eenige uitbreiding en wel met 3 Europeanen en 15 inlanders. In totaal dus eene vermeerdering met 56 Europeanen tegenover eene vermindering met 131 inlanders.

STERKTE.

a. Ofschoon in de sterkte opgenomen, behooren deze beide categorien gerekend te worden tot het ontbrekende tot compleet.

b. Naar hunnen landaard waren de Europesche onderofficieren en manschappen (daaronder begrepen in 1867 7 en in 1868 3 adjudanten-onderofficier), verdeeld als volgt:

	1867.	1868.
Nederlanders buiten Ned. Indie geboren	7519	7483
Belgen	426	400
Duitschers	790	900
Zwitsers	782	530
Andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden	298	307
Blanken in Ned. Indie geb.	199	430
Kleurlingen	601	1176
	10615	11226

c. Hieronder niet begrepen 116 Europeanen en 6 inlanders bij het leger voor memorie gevoerd, noch ook 1 Europesche en 3 inlandsche gedetineerden, reeds uit de sterkte afgevoerd.

d. Als voren respectivelijk 117 en 1 Europesche en 6 en 1 inlandsche militairen.

e. Hieronder 14 muildieren.

OVERZIGT DER UITKOMSTEN VAN DE GENEESKUNDIGE DIENST BIJ DE LANDMAGT OP JAVA EN MADURA OVER 1867 EN 1868.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1867. BEHANDELD.				OVERLEDEN.				VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE LEGERSTERKTE.				1868. BEHANDELD.				OVERLEDEN.				VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE LEGERSTERKTE.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 7 705.	Afrikanen 258.	Inlanders 6 810.	Totaal 14 773.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 7 722.	Afrikanen 338.	Inlanders 6 503.	Totaal 14 563.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	2 709	42	2 318	5 069	22	»	21	43	1 : 123,1	»	1 : 110,3	1 : 107,9	1 : 350,2	»	1 : 324,2	1 : 343,5	3 530	126	3 257	6 913	21	1	32	54	1 : 168,09	1 : 126	1 : 101,7	1 : 128,01	1 : 367,7	1 : 338	1 : 203,2	1 : 269,6
» biliosa,	Galkoorts,	60	»	26	86	1	»	1	2	1 : 60	»	1 : 26	1 : 43	1 : 7705	»	1 : 6810	1 : 7386,5	574	2	142	718	13	»	4	17	1 : 44,1	»	1 : 35,5	1 : 42,2	1 : 594	»	1 : 1625,7	1 : 856,6
» gastrica,	Gastrische koorts,	251	2	108	361	2	1	»	3	1 : 125,5	1 : 2	»	1 : 120,3	1 : 3852,5	1 : 258	»	1 : 4924,3	171	»	85	256	1	»	»	1	1 : 171	»	»	1 : 256	1 : 7722	»	»	1 : 14563
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	272	»	155	427	»	»	1	1	»	»	1 : 155	1 : 427	»	»	1 : 6810	1 : 1477,3	636	1	534	1 171	1	»	3	4	1 : 636	»	1 : 178	1 : 292,7	1 : 7722	»	1 : 2167,6	1 : 3640,7
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	19	»	11	30	8	»	9	17	1 : 2,4	»	1 : 1,2	1 : 1,7	1 : 963,1	»	1 : 756,6	1 : 869	13	»	7	20	»	»	2	2	»	»	1 : 3,5	1 : 10	»	»	1 : 3251,5	1 : 7281,5
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	296	3	73	372	82	2	17	101	1 : 3,6	1 : 1,5	1 : 4,3	1 : 3,6	1 : 93,9	1 : 129	1 : 400,5	1 : 146,2	584	16	114	714	307	9	74	390	1 : 1,9	1 : 1,7	1 : 1,5	1 : 1,8	1 : 25,1	1 : 37,5	1 : 87,8	1 : 37,3
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	3	»	1	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	5	3	2	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ophthalmiae,	Oog- »	994	24	843	1 861	1	»	»	1	1 : 994	»	»	1 : 1861	1 : 7705	»	»	1 : 14773	774	26	779	1 579	»	1	2	3	»	1 : 26	1 : 389,5	1 : 526,3	»	1 : 338	1 : 3251,5	1 : 4854,3
Parotitis,	Oogklier- »	14	»	19	33	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22	»	28	50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Angina,	Keel- »	222	1	82	305	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	169	3	83	255	2	»	»	2	1 : 80	»	»	1 : 127,5	1 : 3861	»	»	1 : 7281,5
Pleuritis,	Borstvlies- »	33	»	4	37	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	45	»	8	53	»	»	2	2	»	»	1 : 4	1 : 26,5	»	»	1 : 3251,5	1 : 7281,5
Pneumonia,	Long- »	31	»	36	67	5	»	3	8	1 : 6,2	»	1 : 12	1 : 8,3	1 : 1541	»	1 : 2270	1 : 1846,6	32	1	39	72	2	1	8	11	1 : 16	1 : 1	1 : 4,8	1 : 6,5	1 : 3861	1 : 338	1 : 812,8	1 : 1323,9
Hepatitis,	Lever- »	359	2	17	378	11	»	1	12	1 : 32,6	»	1 : 17	1 : 31,5	1 : 700,4	»	1 : 6810	1 : 1231,08	470	5	14	489	26	»	3	29	1 : 18,07	»	1 : 4,6	1 : 16,8	1 : 297	»	1 : 2167,6	1 : 502,1
Enteritis,	Darm- »	81	»	16	97	4	»	4	8	1 : 20,2	»	1 : 4	1 : 12,1	1 : 1926,2	»	1 : 1702,5	1 : 1846,6	110	»	34	144	7	»	2	9	1 : 15,7	»	1 : 1,7	1 ; 16	1 : 1103,1	»	1 : 3251,5	1 : 1618,1
Dysenteria,	Dysenterie,	461	4	46	511	85	1	10	96	1 : 5,4	1 : 4	1 : 4,6	1 : 5,3	1 : 90,6	1 : 258	1 : 681	1 : 153,8	552	9	48	609	86	»	11	97	1 : 6,4	»	1 : 4,3	1 : 6,2	1 : 89,7	»	1 : 591,1	1 : 150,1
Apoplexia,	Beroerte,	9	»	1	10	6	»	»	6	1 : 1,5	»	»	1 : 1,6	1 : 1284,1	»	»	1 : 2462,1	8	»	»	8	4	»	»	4	1 : 2	»	»	1 : 2	1 : 1930,5	»	»	1 : 3640,7
Epilepsia,	Vallende ziekte,	28	1	10	39	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	33	»	15	48	»	»	1	1	»	»	1 : 15	1 : 48	»	»	1 : 6503	1 : 14563
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	84	1	»	85	5	»	»	5	1 : 16,8	»	»	1 : 17	1 : 1541	»	»	1 : 2951,6	61	»	»	61	5	»	»	5	1 : 12,2	»	»	1 : 12,2	1 : 1544,4	»	»	1 : 2912,6
Morbi mentis,	Zielsziekte,	49	5	55	109	3	»	»	3	1 : 16,3	»	»	1 : 36,3	1 : 2568,3	»	»	1 : 4924,3	44	5	24	73	1	1	3	5	1 : 44	1 : 5	1 8	1 : 14,6	1 : 7722	1 : 338	1 : 2167,6	1 : 2912,6
Asthma,	Aamborstigheid,	27	»	160	187	»	»	4	4	»	»	1 : 40	1 : 46,7	»	»	1 : 1702,5	1 : 3693,2	26	1	91	118	»	»	3	3	»	»	1 : 30,3	1 : 39,3	»	»	1 : 2167,6	1 : 4854,3
Colica,	Koliek,	205	2	76	283	3	»	»	3	1 : 68,3	»	»	1 : 94,3	1 : 2568,3	»	»	1 : 4924,3	199	4	63	266	2	»	1	3	1 : 99,5	»	1 : 63	1 : 88,6	1 : 3861	»	1 : 6503	1 : 4854,3
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	12	»	2	14	3	»	1	4	1 : 4	»	1 : 2	1 : 3,5	1 : 2568,3	»	1 : 6810	1 : 3693,2	13	»	1	14	2	»	»	2	1 : 6,5	»	»	1 : 7	1 : 3861	»	»	1 : 7281,5
Gastricismus,	Maagstoornis,	343	9	101	453	2	»	2	4	1 : 171,5	»	1 : 50,5	1 : 113,2	1 : 3852,5	»	1 : 3405	1 : 3693,2	524	5	174	703	1	»	1	2	1 : 524	»	1 : 174	1 : 351,5	1 : 7722	»	1 : 6503	1 : 7281,5
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	264	8	327	599	3	1	3	7	1 : 88	1 : 8	1 : 109	1 : 85,5	1 : 2568,3	1 : 258	1 : 2270	1 : 2110,4	372	17	389	778	3	»	8	11	1 : 124	»	1 : 48,6	1 : 70,7	1 : 2574	»	1 : 812,8	1 : 1323,9
Diarrhoea,	Doorloop,	1 403	14	391	1 808	35	»	8	43	1 : 40,08	»	1 : 48,8	1 : 42,04	1 : 220,1	»	1 : 851,2	1 : 343,5	1 306	24	261	1 591	43	»	5	48	1 : 30,3	»	1 : 52,2	1 : 33,1	1 : 179,5	»	1 : 1300,6	1 : 303,3
	Transporteren	8 229	118	4 878	13 225	281	5	85	371	»	»	»	»	»	»	»	»	10 273	248	6 192	16 713	527	13	165	705	»	»	»	»	»	»	»	»

1867.

AARD DER ZIEKTEN	EN GEBREKEN.	Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 7 705.	Tot de legersterkte. Afrikanen 258.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 810.	Tot de legersterkte. Totaal 14 773.
	Per transport	8 229	118	4 878	13 225	281	5	85	371	»	»	»	»	»	»	»	»
Helminthiasis,	Wormziekte,	51	2	1	51	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	88	14	38	140	»	1	»	1	»	1 : 14	»	1 : 140	»	1 : 258	»	1 : 14773
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	256	6	247	509	4	»	4	8	1 : 64	»	1 : 61,7	1 : 63,6	1 : 1926,2	»	1 : 1702,5	1 : 1846,6
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	144	1	16	161	1	»	»	1	1 : 144	»	»	1 : 161	1 : 7705	»	»	1 : 14773
Scrophulosis,	Klierziekte,	23	»	12	35	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	102	4	51	157	19	1	9	29	1 : 5,3	1 : 4	1 : 5,6	1 : 5,4	1 : 405,5	1 : 258	1 : 756,6	1 : 509,4
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scorbutus,	Scheurbuik,	8	»	»	8	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hydrops,	Waterzucht,	28	»	16	44	5	»	4	9	1 : 5,6	»	1 : 4	1 : 5	1 : 1541	»	1 : 1702,5	1 : 1641,4
Vitia cordis,	Hartgebreken,	272	1	24	297	2	»	2	4	1 : 13,6	»	1 : 12	1 : 74,2	1 : 3852,5	»	1 : 3405	1 : 3693,2
Variolae,	Pokken,	48	»	23	71	6	»	6	12	1 : 8	»	1 : 3,8	1 : 6	2 : 1284,1	»	1 : 1135	1 : 1231,08
Morbilli,	Mazelen,	13	»	10	23	1	»	»	1	1 : 13	»	»	1 : 23	1 : 7705	»	»	1 : 14773
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	24	»	40	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scabies,	Schurft,	70	»	152	222	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag	106	1	73	180	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	2 759	63	1 022	3 844	6	1	1	8	1 : 459,8	1 : 63	1 : 1022	1 : 480,5	1 : 1284,1	1 : 258	1 : 6810	1 : 1846,6
» secundaria,	»	434	6	100	540	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Vulnera,	Wonden,	291	4	149	444	3	»	2	5	1 : 97	»	1 : 74,5	1 : 88,8	1 : 2568,3	»	1 : 3405	1 : 2954,6
Contusiones,	Kneuzingen,	332	5	156	493	»	»	1	1	»	»	1 : 156	1 : 493	»	»	1 : 6810	1 : 14773
Abscessus,	Ettergezwellen,	294	3	156	453	2	»	»	2	1 : 147	»	»	1 : 226,5	1 : 3852,5	»	»	1 : 7386,5
Ulcera,	Zweren,	925	28	525	1 478	3	»	»	3	1 : 308,3	»	»	1 : 492,6	1 : 2568,3	»	»	1 : 4924,3
Fistulae,	Pijpzweren,	35	»	12	47	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	62	3	29	94	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	7	1	1	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	11	»	»	11	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	30	»	16	46	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	1	»	3	4	1	»	3	4	1 : 1	»	1 : 1	1 : 1	1 : 7705	»	1 : 2270	1 : 3693,2
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	2 452	40	1 315	3 807	23	2	19	44	1 : 106,6	1 : 20	1 : 69,2	1 : 86,5	1 : 335	1 : 129	1 : 358,4	1 : 335,7
Beri-Beri,	Beri-Beri,	8	»	46	54	»	»	5	5	»	»	1 : 9,2	1 : 10,8	»	»	1 : 1362	1 : 2954,6
	Totaal . .	17 103	300	9 111	26 514	357	10	141	508	1 : 47,8	1 : 30	1 : 64,6	1 : 52,1	1 : 21,5	1 : 25,8	1 : 48,3	1 : 29,08

1868.

AARD DER ZIEKTEN	EN GEBREKEN.	Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 7 722.	Tot de legersterkte. Afrikanen 338.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 503.	Tot de legersterkte. Totaal 14 563.
	Per transport	10 273	248	6 192	16 713	527	13	165	705	»	»	»	»	»	»	»	»
Helminthiasis,	Wormziekte,	11	»	2	13	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	214	12	89	315	2	»	2	4	1 : 107	»	1 : 44,5	1 : 78,7	1 : 3861	»	1 : 3251,5	1 : 3640, 7
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	274	6	228	508	»	»	3	3	»	»	1 : 76	1 : 169,3	»	»	1 : 2167,6	1 : 4854, 3
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	133	»	5	138	2	»	»	2	1 : 66,5	»	»	1 : 69	1 : 3861	»	»	1 : 7281, 5
Scrophulosis,	Klierziekte,	13	»	11	24	»	»	1	1	»	»	1 : 11	1 : 24	»	»	1 : 6503	1 : 14563
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	110	1	63	174	15	1	12	28	1 : 7,3	1 : 1	1 : 5,2	1 : 6,2	1 : 514,8	1 : 338	1 . 541,9	1 : 520, 1
Carcinomata,	Kankergezwellen,	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scorbutus,	Scheurbuik,	5	»	1	6	1	»	»	1	1 : 5	»	»	1 : 6	1 : 7722	»	»	1 : 14563
Hydrops,	Waterzucht,	37	5	16	58	2	»	9	11	1 : 18,5	»	1 : 1,7	1 : 5,2	1 : 3861	»	1 : 722,5	1 : 1323, 9
Vitia cordis,	Hartgebreken,	251	3	13	267	5	1	2	8	1 : 50,2	1 : 3	1 : 6,5	1 : 33,3	1 : 1544,4	1 : 338	1 : 3251,5	1 : 1820, 3
Variolae,	Pokken,	91	»	31	122	15	»	12	27	1 : 6,06	»	1 : 2,5	1 : 4,5	1 : 514,8	»	1 : 541,9	1 : 539, 3
Morbilli,	Mazelen,	18	1	6	25	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	32	1	22	55	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scabies,	Schurft,	68	1	137	206	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag	218	3	82	303	1	»	»	1	1 : 218	»	»	1 : 303	1 : 7722	»	»	1 : 14563
Syphilis primaria,	Venusziekte,	2 269	59	761	3 089	2	»	2	4	1 : 1134,5	»	1 : 380,5	1 : 772,2	1 : 3861	»	1 : 3251,5	1 : 3640, 7
» secundaria,	»	310	»	74	381	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Vulnera,	Wonden,	267	11	140	418	3	»	4	7	1 : 89	»	1 : 35	1 : 59,7	1 : 2574	»	1 : 1625,7	1 : 2080, 4
Contusiones,	Kneuzingen,	372	16	187	575	1	»	»	1	1 : 372	»	»	1 : 575	1 : 7722	»	»	1 : 14563
Abscessus,	Ettergezwellen,	260	6	130	396	2	»	2	4	1 : 130	»	1 : 65	1 : 99	1 : 3861	»	1 : 3251,5	1 : 3640, 7
Ulcera,	Zweren,	824	42	445	1 311	1	»	1	2	1 : 824	»	1 : 445	1 : 655,5	1 : 7722	»	1 : 6503	1 : 7281, 5
Fistulae,	Pijpzweren,	18	»	5	23	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	43	8	16	67	1	»	»	1	1 : 43	»	»	1 : 67	1 : 7722	»	»	1 : 14563
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	7	2	2	11	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	2	»	1	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	17	1	9	27	2	»	»	2	1 : 8,5	»	»	1 : 13,5	1 : 3861	»	»	1 : 7281, 5
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	6	»	»	6	6	»	»	6	1 : 1	»	»	1 : 1	1 : 1287	»	»	1 : 2427, 1
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	3 283	76	1 709	5 068	37	»	48	85	1 : 88,7	»	1 : 35,6	1 : 59,6	1 : 208,7	»	1 : 135,4	1 : 171, 3
Beri-Beri,	Beri-Beri,	11	»	77	88	»	»	8	8	»	»	1 : 9,6	1 : 11	»	»	1 : 812,8	1 : 1820, 3
	Totaal . .	19 438	502	10 454	30 394	625	15	271	911	1 : 31,1	1 : 33,4	1 : 38,5	1 : 33,36	1 : 12,3	1 : 22,5	1 : 24	1 : 15,98

OVERZIGT DER UITKOMSTEN VAN DE GENEESKUNDIGE DIENST BIJ DE LANDMAGT IN DE BEZITTINGEN BUITEN JAVA EN MADURA OVER 1867 EN 1868.

1867.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 3 751.	Tot de legersterkte. Afrikanen 109.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 746.	Tot de legersterkte. Totaal 10 606.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	2 780	105	6183	9 068	15	»	12	27	1 : 185,3	»	1 : 515,2	1 : 335,8	1 : 250,06	»	1 : 562,1	1 : 392,8
» biliosa,	Galkoorts,	154	1	90	245	5	»	4	9	1 : 30,8	»	1 : 22,5	1 : 27,2	1 : 750,2	»	1 : 1686,5	1 : 1178,4
» gastrica,	Gastrische koorts,	236	3	174	413	2	»	»	2	1 : 118	»	»	1 : 206,5	1 : 1875,5	»	»	1 : 5303
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	268	1	738	1 007	2	»	»	2	1 : 134	»	»	1 : 503,5	1 : 1875,5	»	»	1 : 5303
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	6	»	7	13	»	»	1	1	»	»	1 : 7	1 : 13	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	5	»	6	11	1	»	3	4	1 : 5	»	1 : 2	1 : 2,7	1 : 3751	»	1 : 2248,6	1 : 2651,5
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	1	2	1	4	1	»	»	1	1 : 1	»	»	1 : 4	1 : 3751	»	»	1 : 10606
Ophthalmiae,	Oog- »	171	10	422	603	»	»	1	1	»	»	1 : 422	1 : 603	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Parotitis,	Oogklier- »	1	»	6	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Angina,	Keel- »	145	1	34	180	»	»	1	1	»	»	1 : 34	1 : 180	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Pleuritis,	Borstvlies- »	4	»	3	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pneumonia,	Long- »	13	1	20	34	1	»	4	5	1 : 13	»	1 : 5	1 : 6,8	1 : 3751	»	1 : 1686,5	1 : 2121,2
Hepatitis,	Lever- »	146	2	9	157	11	1	1	13	1 : 13,2	1 : 2	1 : 9	1 : 12,07	1 : 341	1 : 109	1 : 6746	1 : 815,8
Enteritis,	Darm- »	18	»	9	27	1	»	2	3	1 : 18	»	1 : 4,5	1 : 9	1 : 3751	»	1 : 3373	1 : 3535,3
Dysenteria,	Dysenterie,	259	20	76	355	52	6	8	66	1 : 4,9	1 : 3,3	1 : 9,5	1 : 5,3	1 : 72,1	1 : 18,1	1 : 843,2	1 : 160,7
Apoplexia,	Beroerte,	4	1	3	8	2	»	2	4	1 : 2	»	1 : 1,5	1 : 2	1 : 1875,5	»	1 : 3373	1 : 2651,5
Epilepsia,	Vallende ziekte,	12	»	7	19	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	48	»	»	48	8	»	»	8	1 : 6	»	»	1 : 6	1 : 468,8	»	»	1 : 1325,7
Morbi mentis,	Zielsziekte,	17	3	11	31	»	»	1	1	»	»	1 : 11	1 : 31	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Asthma,	Aamborstigheid,	14	»	216	230	»	»	2	2	»	»	1 : 108	1 : 115	»	»	1 : 3373	1 : 5303
Colica,	Koliek,	112	2	102	216	»	»	1	1	»	»	1 : 102	1 : 216	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	5	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	567	»	295	862	1	»	»	1	1 : 567	»	»	1 : 862	1 : 3751	»	»	1 : 10606
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	232	9	742	983	»	»	2	2	»	»	1 : 371	1 : 491,5	»	»	1 : 6746	1 : 5303
Diarrhoea,	Doorloop,	617	44	382	1 043	5	»	5	10	1 : 123,4	»	1 : 76,4	1 : 104,3	1 : 750,2	»	1 : 1349,2	1 : 1060,6
	Transporteren	5 835	205	9 536	15 576	107	7	50	164	»	»	»	»	»	»	»	»

1868.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 3 676.	Tot de legersterkte. Afrikanen 80.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 167.	Tot de legersterkte. Totaal 9 923.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	3 018	17	5 114	8 149	11	»	16	27	1 : 274,3	»	1 : 319,6	1 : 301,8	1 : 334,1	»	1 : 385,4	1 : 367,5
» biliosa,	Galkoorts,	138	»	46	184	5	»	»	5	1 : 27,6	»	»	1 : 36,8	1 : 735,2	»	»	1 : 1984,6
» gastrica,	Gastrische koorts,	221	1	174	396	1	»	»	1	1 : 221	»	»	1 : 396	1 : 3676	»	»	1 : 9923
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	294	2	898	1 194	1	»	»	1	1 : 294	»	»	1 : 1194	1 : 3676	»	»	1 : 9923
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	4	»	8	12	2	»	4	6	1 : 2	»	1 : 2	1 : 2	1 : 1838	»	1 : 1541,75	1 : 1653,8
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	46	5	48	99	35	2	26	63	1 : 1,3	1 : 2,5	1 : 1,8	1 : 1,5	1 : 105	1 : 40	1 : 237,2	1 : 157,5
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	»	»	1	1	»	»	1	1	»	»	1 : 1	1 : 1	»	»	1 : 6167	1 : 9923
Ophthalmiae,	Oog- »	148	3	355	506	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Parotitis,	Oogklier- »	4	»	7	11	»	»	1	1	»	»	1 : 7	1 : 11	»	»	1 : 6167	1 : 9923
Angina,	Keel- »	146	»	46	192	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pleuritis,	Borstvlies- »	13	»	7	20	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pneumonia,	Long- »	12	»	19	31	1	»	6	7	1 : 12	»	1 : 3,1	1 : 4,4	1 : 3676	»	1 : 1027,8	1 : 1417,5
Hepatitis,	Lever- »	125	1	18	144	1	»	6	7	1 : 125	»	1 : 3	1 : 20,5	1 : 3676	»	1 : 1027,8	1 : 1417,5
Enteritis,	Darm- »	41	»	10	51	2	»	3	5	1 : 20,5	»	1 : 3,3	1 : 10,2	1 : 1838	»	1 : 2055,6	1 : 1984,6
Dysenteria,	Dysenterie,	198	3	38	239	38	»	5	43	1 : 5,2	»	1 : 7,6	1 : 5,5	1 : 96,7	»	1 : 1233,4	1 : 230,7
Apoplexia,	Beroerte,	3	»	4	7	1	»	2	3	1 : 3	»	1 : 2	1 : 2,3	1 : 3676	»	1 : 3083,5	1 : 3307,6
Epilepsia,	Vallende ziekte,	18	»	4	22	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	38	»	1	39	3	»	»	3	1 : 12,6	»	»	1 : 13	1 : 1225,3	»	»	1 : 3307,6
Morbi mentis,	Zielsziekte,	23	»	33	56	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Asthma,	Aamborstigheid,	25	2	159	186	»	»	2	2	»	»	1 : 79,5	1 : 93	»	»	1 : 3083,5	1 : 4961,5
Colica,	Koliek,	90	»	97	187	»	»	2	2	»	»	1 : 48,5	1 : 93,5	»	»	1 : 3083,5	1 : 4961,5
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	13	»	104	117	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	467	1	278	746	1	»	1	2	1 : 467	»	1 : 278	1 : 373	1 : 3676	»	1 : 6167	1 : 4961,5
Catarrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	270	4	683	957	1	»	2	3	1 : 270	»	1 : 341,5	1 : 319	1 : 3676	»	1 : 3083,5	1 : 3307,6
Diarrhoea,	Doorloop,	549	13	362	924	8	»	7	15	1 : 68,6	»	1 : 51,7	1 : 61,6	1 : 459,5	»	1 : 881	1 : 661,5
	Transporteren	5 904	52	8 514	14 470	111	2	84	197	»	»	»	»	»	»	»	»

1 8 6 7.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 3 751.	Tot de legersterkte. Afrikanen 109.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 746.	Tot de legersterkte. Totaal 10 606.
	Per transport	5 835	205	9 536	15 576	107	7	50	164	»	»	»	»	»	»	»	»
Helminthiasis,	Wormziekte,	40	4	20	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	139	2	171	312	»	»	1	1	»	»	1 : 171	1 : 312	»	»	1 : 6746	1 : 10606
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	184	14	229	427	»	»	1	1	»	»	1 : 229	1 : 427	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	112	1	7	120	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scrophulosis,	Klierziekte,	3	»	4	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	35	1	39	75	4	1	5	10	1 : 8,7	1 : 1	1 : 7,8	1 : 7,5	1 : 937,7	1 : 109	1 : 1349,2	1 : 1060,6
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	2	2	»	»	2	2	»	»	1 : 1	1 : 1	»	»	1 : 3373	1 : 5303
Scorbutus,	Scheurbuik,	7	»	1	8	»	»	1	1	»	»	1 : 1	1 : 8	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Hydrops,	Waterzucht,	23	1	14	38	3	1	2	6	1 : 7,6	1 : 1	1 : 7	1 6,3	1 : 1250,3	1 : 109	1 : 3373	1 : 1767,6
Vitia cordis,	Hartgebreken,	52	1	9	62	2	»	3	5	1 : 26	»	1 : 3	1 : 12,4	1 : 1875,5	»	1 : 2248,6	1 : 2121,2
Variolae,	Pokken,	2	»	3	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Morbilli,	Mazelen,	3	»	6	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	3	»	49	52	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scabies,	Schurft,	23	»	133	156	»	»	1	1	»	»	1 : 133	1 : 156	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag	73	3	135	211	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	611	21	540	1 172	1	»	1	2	1 : 611	»	1 : 540	1 : 586	1 : 3751	»	1 : 6746	1 : 5303
» secundaria,	»	74	»	59	133	1	»	»	1	1 : 74	»	»	1 : 133	1 : 3751	»	»	1 : 10606
Vulnera,	Wonden,	211	28	397	636	3	1	5	9	1 : 70,3	1 : 28	1 : 79,4	1 : 70,6	1 : 1250,3	1 : 109	1 : 1349,2	1 : 1178,4
Contusiones,	Kneuzingen,	250	11	215	476	»	»	1	1	»	»	1 : 215	1 : 476	»	»	1 : 6746	1 : 10606
Abscessus,	Ettergezwellen,	151	3	262	416	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ulcera,	Zweren,	515	11	1 078	1 604	2	»	»	2	1 : 257,5	»	»	1 : 802	1 : 1875,5	»	»	1 : 5303
Fistulae,	Pijpzweren,	4	»	2	6	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	33	4	7	44	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	4	1	2	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	7	»	2	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	6	»	4	10	1	»	»	1	1 : 6	»	»	1 : 10	1 : 3751	»	»	1 : 10606
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	12	»	5	17	12	»	5	17	1 : 1	»	1 : 1	1 : 1	1 : 312,5	»	1 : 1349,2	1 : 623,8
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	1 604	66	1 969	3 639	13	1	29	43	1 : 123,3	1 : 66	1 : 67,9	1 : 84,6	1 : 288,5	1 : 109	1 : 232,6	1 : 246,6
Beri-Beri,	Beri-Beri,	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Totaal . .	10 016	377	14900	25 293	149	11	107	267	1 : 67,2	1 : 34,2	1 : 139.2	1 : 94,7	1 : 25,1	1 : 9,9	1 : 63,04	1 : 39,7

1 8 6 8.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		Behandeld. Europeanen.	Behandeld. Afrikanen.	Behandeld. Inlanders.	Behandeld. Totaal.	Overleden. Europeanen.	Overleden. Afrikanen.	Overleden. Inlanders.	Overleden. Totaal.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden. Europeanen.	Tot de behandelden. Afrikanen.	Tot de behandelden. Inlanders.	Tot de behandelden. Totaal.	Tot de legersterkte. Europeanen 3 676.	Tot de legersterkte. Afrikanen 80.	Tot de legersterkte. Inlanders 6 167.	Tot de legersterkte. Totaal 9 923.
	Per transport	5 904	52	8 514	14 470	111	2	84	197	»	»	»	»	»	»	»	»
Helminthiasis,	Wormziekte,	31	»	19	50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	102	5	116	223	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	195	2	333	530	»	»	2	2	»	»	1 : 166,5	1 : 265	»	»	1 : 3083,5	1 : 4961,5
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	99	1	10	110	1	»	»	1	1 : 99	»	»	1 : 110	1 : 3676	»	»	1 : 9923
Scrophulosis,	Klierziekte,	8	»	9	17	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	42	»	27	69	3	»	5	8	1 : 14	»	1 : 5,4	1 : 8,6	1 : 1225,3	»	1 . 1233,4	1 : 1240,3
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scorbutus,	Scheurbuik,	12	»	2	14	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hydrops,	Waterzucht,	23	»	7	30	4	»	4	8	1 : 5,75	»	1 : 1,75	1 : 3,75	1 : 919	»	1 : 1541,75	1 : 1240,3
Vitia cordis,	Hartgebreken,	67	»	»	67	3	»	»	3	1 : 22,3	»	»	1 : 22,3	1 : 1225,3	»	»	1 : 3307,6
Variolae,	Pokken,	4	»	2	6	1	»	1	2	1 : 4	»	1 : 2	1 : 3	1 : 3676	»	1 : 6167	1 : 4961,5
Morbilli,	Mazelen,	1	»	4	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	3	»	42	45	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Scabies,	Schurft,	20	»	99	119	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag	94	»	93	187	»	»	1	1	»	»	1 : 93	1 : 187	»	»	1 : 6167	1 : 9923
Syphilis primaria,	Venusziekte,	656	9	504	1 169	»	»	1	1	»	»	1 : 504	1 : 1169	»	»	1 : 6167	1 : 9923
» secundaria,	»	97	»	56	153	1	»	3	4	1 : 97	»	1 : 18,6	1 : 38,25	1 : 3676	»	1 : 2055,6	1 : 2480,7
Vulnera,	Wonden,	228	5	362	595	3	»	1	4	1 : 76	»	1 : 362	1 : 148,75	1 : 1225,3	»	1 : 6167	1 : 2480,7
Contusiones,	Kneuzingen,	224	7	175	406	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Abscessus,	Ettergezwellen,	195	3	253	451	»	»	1	1	»	»	1 : 253	1 : 451	»	»	1 : 6167	1 : 9923
Ulcera,	Zweren,	497	12	919	1 428	»	»	2	2	»	»	1 : 459,5	1 : 714	»	»	1 : 3083,5	1 : 4961,5
Fistulae,	Pijpzweren,	2	»	5	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	7	4	6	17	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	4	»	1	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	8	»	7	15	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	14	»	5	19	2	»	»	2	1 : 7	»	»	1 : 9,5	1 : 1838	»	»	1 : 4961,5
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	9	»	3	12	9	»	3	12	1 : 1	»	1 : 1	1 : 1	1 : 408,4	»	1 : 2055,6	1 : 826,9
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	1 519	24	1 975	3 518	10	»	35	45	1 : 151,9	»	1 : 56,4	1 : 78,1	1 : 367,6	»	1 : 176,2	1 : 220,5
Beri-Beri,	Beri-Beri,	»	»	19	19	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Totaal . .	10 065	124	13 567	23 756	148	2	143	293	1 : 68	1 : 62	1 : 94,8	1 : 81,07	1 : 24,8	1 : 40	1 : 43,1	1 : 33,86

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE E.

N°. 3 *D.*

OORLOGS- EN GOUVERNEMENTS-MARINE IN NEDERLANDSCH INDIE.

STERKTE GEDURENDE 1868 EN EERSTE HALFJAAR 1869.

OORLOGS-MARINE.

Omschrijving der schepen. De met een * geteekende schepen behooren tot het auxiliair eskader der Nederlandsche marine. De overige behooren tot de Nederlandsch-Indische militaire marine en zijn als zoodanig bestemd om in Indie te blijven. De dus ✣ geteekende schepen zijn gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen.	In Nederland te water gelaten in:	Diepgang in decimeters.	Aantal vuurmonden.	Stoomvermogen in paardenkracht.	Grootste vaart onder stoom.	Tonnen-inhoud.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte (volgens de op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapporten). 1 Jan. 1868. Europeanen.	Inlanders.	15 Jan. 1869. Europeanen.	Inlanders.	Wanneer ter reede Batavia aangekomen of in Indie in dienst gesteld.	Wanneer naar Nederland vertrokken of op eenige andere wijze aan de Indische dienst onttrokken.
Schroefstoomschepen 1ste klasse.														
* Leeuwarden (1). . . .	1861	55	16	250	8.5	1083	213	41	193	41	171	41	28 Dec. 1866.	
* Willem.	1863	55	16	250	8.5	1083	213	41	206	41	182	40	5 Jan. 1867.	
* Curaçao (2)	1863	55	16	250	8.5	1083	213	»	231	»	»	»	26 Dec. 1867.	
* Djambi (3)	1860	55	16	250	8.5	1083	213	»	»	»	»	»	16 Jan. 1869.	
Idem 2de klasse.														
* Watergeus (4)	1864	49	6	280	12	682	106	43	105	42	»	»	14 Oct. 1867.	
Idem 3de klasse.														
* Reinier Claeszen (5) . .	1859	43	6	119	7	404	100	26	96	25	81	24	11 Maart 1860.	
Reteh *a*	1860	43	6	119	7	404	100	26	»	»	»	»	10 April 1861.	
* Bali.	1856	39	10	100	6	275	85	24	85	25	79	24	29 Jan. 1866.	
* Vesuvius	1858	43	6	119	7	404	100	26	97	27	83	23	31 Jan. 1867.	
Idem 4de klasse.														
Haarlemmermeer	1860	35	10	80	6 à 7	285	75	24	74	24	62	24	24 Maart 1861.	
Stavoren (6).	1860	35	6	80	6 à 7	285	75	24	71	24	45	16	14 Mei 1864.	
Coehoorn.	1862	35	10	80	6 à 7	285	75	24	72	24	54	18	30 Maart 1865.	
Aart van Nes	1863	35	6	80	6 à 7	285	75	24	74	24	69	24	29 Jan. 1866.	

(1) 17 Februarij 1869 naar Nederland vertrokken.

(2) 29 Maart 1868 naar Japan vertrokken en aldaar tijdelijk gestationeerd. Op 1 Februarij 1869 bij de vlag teruggekeerd.

(3) 21 Maart 1869–Mei 1869 tijdelijk afwezig geweest buiten Nederlandsch Indie (naar Siam).

(4) 9 Januarij 1869 naar Nederland vertrokken.

(5) Maart 1869 buiten diénst gesteld.

(6) 29 April 1868 naar Soerabaija opgeroepen om aldaar tot opnemingsvaartuig te worden ingerigt. 9 April 1869 naar het terrein der opneming vertrokken.

a. Ten gevolge van het doorstooten op een rif werd deze bodem den 31sten Julij 1867 te Soerabaija tijdelijk buiten dienst gesteld tot het ondergaan van kapitale herstellingen. Eerst in Mei 1869 is de *Reteh* weder voor de dienst gereed gekomen.

Omschrijving der schepen. De met een * geteekende schepen behooren tot het auxiliair eskader der Nederlandsche marine. De overige behooren tot de Nederlandsch-Indische militaire marine en zijn als zoodanig bestemd om in Indie te blijven. De dus † geteekende schepen zijn gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen.	In Nederland te water gelaten in:	Diepgang in decimeters.	Aantal vuurmonden.	Stoomvermogen in paardenkracht.	Grootste vaart onder stoom.	Tonnen-inhoud.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Europeanen.	Bepaalde sterkte. Inlanders.	Aanwezige sterkte (volgens de op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapporten). 1 Jan. 1868. Europeanen.	1 Jan. 1868. Inlanders.	15 Jan. 1869. Europeanen.	15 Jan. 1869. Inlanders.	Wanneer ter reede Batavia aangekomen of in Indie in dienst gesteld.	Wanneer naar Nederland vertrokken of op eenige andere wijze aan de Indische dienst onttrokken.
den Briel	1863	35	6	80	6 à 7	285	75	24	71	24	42	18	1 Febr. 1866.	(7) Wordt sedert Junij 1869 te Soerabaija als wachtschip ingerigt.
Maas en Waal	1862	35	6	80	6 à 7	285	75	24	76	24	71	24	14 Febr. 1866.	
Raderstoomschepen 1ste klasse.														(8) 31 Maart 1868 buiten dienst gesteld. Dient thans als logementschip bij den lichttorenbouw op het eiland Noordwachter.
Amsterdam	1852	48	8	300	6 à 7	700	151	43	138	43	132	43	29 Sept. 1861.	
Ardjoeno	1849	48	8	300	6 à 7	700	151	43	152	42	118	34	2 Dec. 1863.	
Idem 2de klasse.														
Bromo	1842	48	8	220	6 à 7	630	126	35	115	35	117	35	5 Febr. 1862.	
Idem 3de klasse.														
Cycloop	1843	40	6	220	9	450	90	32	90	32	69	28	14 Febr. 1866.	
† Sumatra (ijzeren raderstoomschip)	1867	35	4	200	12	710	90	30	»	»	85	28	22 Febr. 1868.	
† Borneo, (idem)	1867	35	4	200	12	710	90	30	»	»	82	29	2 Mei 1868.	
† Banka, (idem)	1867	35	4	200	12	710	90	30	»	»	84	34	27 Mei 1868.	
† Timor, (idem)	1867	35	4	200	12	710	90	30	»	»	82	28	4 Junij 1868.	
Idem 4de klasse.														
† Celebes (ijzeren raderstoomschip)	b. 1850	19	4	150	8.5	»	50	42	52	46	47	42	1852. (in Indie in dienst gesteld).	
Madura, (idem)	b. 1856	19	3	100	8.5	»	50	42	41	32	48	42	Sept. 1858. (in Indie in dienst gesteld).	
† Onrust, (idem)	b. 1861	19	3	80	7	»	40	22	41	22	36	21	1 Mei 1863. (in Indie in dienst gesteld).	
Suriname (idem)	1845	»	6	110	6	»	70	23	65	22	59	20	1851.	
Admiraal van Kinsbergen, (idem)	b. 1852	19	1	70	7	»	40	22	50	22	45	24	16 Julij 1854. (in Indie in dienst gesteld).	
Korvet met stoomvermogen.														
* Prinses Amelia (7)	1855	54	16	150	5	820	207	33	193	33	188	32	4 Sept. 1864.	
Opnemingsvaartuig.														
† Pylades (8)	c. »	»	4	»	»	»	29	34	25	32	»	»	1846. (in Indie in dienst gesteld).	

b. In Nederland vervaardigd en te Soerabaija ineengezet.

c. In 1846 in Indie aangekocht en in 1858 ingerigt tot opnemingsvaartuig.

Omschrijving der schepen. De met een * geteekende schepen behooren tot het auxiliair eskader der Nederlandsche marine. De overigen behooren tot de Nederlandsch-Indische militaire marine en zijn als zoodanig bestemd om in Indie te blijven. De dus † geteekende schepen zijn gebouwd ten laste der koloniale geldmiddelen.	In Nederland te water gelaten in:	Diepgang in decimeters.	Aantal vuurmonden.	Stoomvermogen in paardenkracht.	Grootste vaart onder stoom.	Tonnen-inhoud.	BEMANNING. Bepaalde sterkte. Europeanen.	Inlanders.	Aanwezige sterkte (volgens de op onderstaand tijdstip laatst ontvangen weekrapporten). 1 Jan. 1868. Europeanen.	Inlanders.	15 Jan. 1869. Europeanen.	Inlanders.	Wanneer ter reede Batavia aangekomen of in Indie in dienst gesteld.	Wanneer naar Nederland vertrokken of op eenige andere wijze aan de Indische dienst onttrokken.
Wachtschepen.														
Prins Alexander der Nederlanden, (fregat 2de klasse) te Batavia	1844	60	22	»	»	1062	122	35	170	75	182	147	4 Julij 1863.	(9) 31 December 1868 buiten dienst gesteld.
Juno (korvet 1ste klasse) te Soerabaija	1839	53	14	»	»	736	120	46	181	66	196	100	15 Maart 1860.	
Cachelot (brik) te Macassar (9)	1851	45	10	»	»	266	82	18	78	18	»	»	Maart 1858	
van Speyk (korvet 1ste klasse) te Macassar . .	1843	53	22	»	»	736	120	28	»	»	82	18	2 Aug. 1868.	
† Roeikanonneerboot n° 14 te Samarang.	1864	»	1	»	»	»	d.	d.	d.	d.	d.	d.	1864. (in Indie in dienst gesteld).	
									e. 2842	865	f. 2591	981		

d. Wordt bemand uit de rol van het wachtschip te Soerabaija. De kanonneerboot is te Dassoon (Rembang) gebouwd.

e. Ongerekend het vaste personeel aan den wal, ten getale van 14.

f. Hierbij moeten nog gerekend worden 351 koppen, uitmakende de bemanning van het op 29 December 1868 tot verwisseling van bemanningen aangekomen stoomtransportschip *Java*, zoomede het vaste personeel aan den wal ten getale van 14.

GOUVERNEMENTS-MARINE.

OMSCHRIJVING DER SCHEPEN.	Aantal vuurmonden.	Bepaalde sterkte der bemanning. Europeanen.	Inlanders.	Stoomvermogen in paardenkracht.	WAAR GEBOUWD. Plaats.	Jaar.	STATIONS.
Schroefstoomschepen.							
Hertog Bernard . . .	8	10	79	170	Engeland.	1856	Te Batavia ter beschikking voor transportdiensten.
Java	6	8	53	80	Liverpool.	1854	Macassar.
Draak.	6	7	35	80	Soerabaija.	1859	Te Batavia ter beschikking voor transportdiensten.
Raderstoomschepen.							
Telegraaf.	6	7	35	80	Dassoon.	1860	Timor.
Dassoon	6	7	35	80	idem.	1861	Amboina.
Bronbeek.	6	7	35	80	idem.	1860	Riouw.
Kapoeas I	»	»	»	80	Fijenoord.	1860	In conservatie te Soerabaija.
Kapoeas II	6	7	33	80	idem.	1865	Wester-afdeeling van Borneo.
Boni	8	7	33	60	Liverpool.	1855	Palembang.
Barito (*kanonneerboot*) .	5	3	21	30	Amsterdam.	1861	Wester-afdeeling van Borneo.
Tjinrana (*id.*) .	5	3	21	30	Fijenoord.	1861	Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.
Bennett	4	3	21	20	Dassoon.	1855	Lampong-baai.
Sailoos (*stalen kruisboot*).	3	2	14	20	Fijenoord.	1861	Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.
Gewapende booten.							*Java.* — *Buitenbezittingen.*
a 55 stuks	3 of 4	»	16	»	In Indie.	1849-67	*Java:* 1 Batavia. 1 Cheribon. 1 Japara. 2 Soerabaija. 3 Banjoewangi. *Buitenbezittingen:* 4 Sumatra's Westkust. 2 Benkoelen. 1 Lampongsche districten. 2 Palembang en Sumatra's Oostkust. 4 Banka. 2 Billiton. 7 Riouw. 6 Wester-afdeeling van Borneo. 8 Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. 5 Celebes en onhoorigheden. 2 Menado. 3 Timor. 1 Amboina.
Advies-booten.							*Java.* — *Buitenbezittingen.*
15 stuks	2	»	11	»	idem.	idem.	*Java:* 1 Bantam. 1 Rembang. 1 Pasoeroean. 1 Probolinggo. 1 Bezoeki. *Buitenbezittingen:* 2 Sumatra's Westkust. 2 Lampongsche districten. 1 Palembang en Sumatra's Oostkust. 2 Banka. 3 Wester-afdeeling van Borneo.

a. Onder ultimo December 1868 waren nog 4 gewapende booten boven de sterkte in dienst.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE F.

N°. 3 *E*.

KAARTEN EN GIDSEN, uitgegeven door het Departement der Marine in Nederlandsch Indie (eertijds door de Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten).

De opgaaf loopt tot medio 1869.

BENAMING.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
KAARTEN.	
West- en Zuidkust Sumatra.	
Westkust Sumatra, noordblad,	Edeling.
» » zuidblad (nieuwe uitgave),	idem.
» » van Taboejong tot Singkel,	idem.
» » Padang tot Taboejong,	Osthoff.
Eilanden nabij Padang,	Edeling.
Reede Padang,	H. O. Wichers.
» Tikoe,	Osthoff.
» Priaman,	de Perez.
» Baros,	R. P. Struick.
» Benkoelen en Poeloe-baai,	Modderman.
» Natal,	Osthoff.
Zeebloem-straat,	État-major Zr. Ms. stoomschip *Montrado*.
Lampong-baai,	Bloys van Treslong Prins.
Reede Singkel,	K. C. Bunnick.
Oostkust Sumatra tot Westkust Borneo.	
Java-zee en aangrenzende vaarwaters (in twee bladen),	Smits en Melvill van Carnbee.
Straat Riouw,	de Roy van Zuidewijn.
Zuidelijk gedeelte der Chinesche zee (in twee bladen),	Edeling.
Straat Banka (in drie bladen),	État-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades*.
N. O. kust Sumatra, van Delhi tot eiland Roepat,	Naar Engelsche opnemingen.
Banka,	Swaan.
Reede Tjeroetjoep,	Modderman.
» Muntok,	État-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades*.
Binnen- en buitenreede van Riouw,	Phaff en R. P. Struick.
Noordkust eiland Bantang,	Boom.

BENAMING.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
Brouwerstraat,	van Maurik.
Nangka eilanden,	État-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*
Mondingen der Soensang- en Zoutrivier,	idem.
Rionw- en Lingga-archipel (in twee bladen),	Edeling.
Gasparstraten,	de Roy van Zuidewijn.
Westkust Borneo (in twee bladen),	Edeling.
Java.	
Java (in drie bladen),	Swaan.
Reede van Batavia,	Escher, Eschauzier, Staring enz.
Noordkust Java, Anjer tot Kaït,	Staring.
Straat Madoera,	Swaan.
Reede Samarang,	Bogaert.
Vaarwaters naar Soerabaija,	Jansen en Cramer.
Straat Soenda,	Dijserinck.
Zeegat van Tjilatjap,	Groll.
Baai van Patjitan,	de Perez.
» » Segoro Wedie,	Escher.
Wijnkoopsbaai,	Ampt.
Zandbaai,	idem.
Westgedeelte Java, Peperbaai tot Kaap Anjol,	idem.
Baai van Sangkapoera,	État-major Zr. Ms. stoomschip *Etna.*
Eilanden beoosten Java.	
Straten Bali en Lombok,	Swaan.
Eilanden en vaarwaters beoosten Java (in twee bladen),	Smits.
Reeden en ankerplaatsen beoosten Java,	idem.
Reede Ampanan,	D. G. F. Wolterbeek Muller.
Laboean Tring,	État-major Zr. Ms. stoomschip *Samarang.*
Soembawa,	Swaan.
Floris,	F. Mulder.
Oostkust Borneo en Celebes.	
Straat van Mangkassar (in twee bladen),	Edeling.
Vaarwaters benoorden Mangkassar tot Kekean,	van Gogh.
» » Kekean tot Paré-Paré,	Modderman.
Z. W. kust Celebes, Mangkassar tot Tg. Leijkan,	Schröder.
Reede van Mangkassar,	Visser.
Reeden van Tapallang en Kaït,	État-major Zr. Ms. Fregat *Palembang.*
Eilanden Zuid en Z. O. van Saleijer,	P. F. Uhlenbeck.
Z. W. gedeelte golf van Boni,	Dijserinck.
Baai van Taroena (Westkust Sangir),	Budde en Schuyt Korver.
Oostkust Salibaboe,	Moeth en G. A de Lange.
Baai van Manganitoe (Westkust Sangir),	Budde en G. A. de Lange.
Doorvaart tusschen de eilanden Tagoelande en Roeang,	Schuyt Korver.
Oostkust Celebes (in twee bladen),	Edeling.

BENAMING.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
Reede Likoepang,	R. P. Struick.
» Menado,	État-major Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*
Koetei-rivier,	Abresch en de Jong.
Molukken.	
Moluksche archipel,	Gregory.
Baai van Ambon,	H. A. Meijer.
» » Wahaai,	Ditloff Tjassens.
Wammer-eiland,	Kingdom en Saurman.
Keij-eiland, Har tot Elij,	idem.
Reede Ambon,	Adelborsten Zr. Ms. stoomschip *Citadel van Antwerpen.*
» Banda,	H. K. Koning.
Japansche Archipel.	
Reede Niagata,	État-major Zr. Ms. stoomschip *Bali.*
Baai van Jedo,	idem.
Japansche binnenzee,	idem.
Landverkenningen idem,	idem.
Z. W. kust Kiusiu,	H. O. Wichers.
Landverkenningen idem,	Idem.
Japansche Archipel,	Tegelberg.
Japansche binnenzee (in twee bladen),	van Gogh en van der Meersch.
Oostkust van China (in drie bladen),	Dijserinck.
Golf van Siam,	Naar Engelsche opnemingen.
Noordelijk gedeelte der golf van Siam,	idem.
GIDSEN ENZ.	
Beschrijving Westkust Sumatra,	Osthoff.
Gids, eiland Java,	Melvill van Carnbee.
» straat Banka en Gaspar,	Smits.
» eilanden beoosten Java,	idem.
Zeilaanwijzingen voor het zeegat van Tjilatjap,	Groll.
Gids, Molukken-archipel,	Gregory.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE **G.**

N°. 3 *F*.

Opnemingen en schetsen, ingekomen bij het Departement der Marine in Nederlandsch Indie.

BENAMING DER KAARTEN EN SCHETSEN.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
1867.	
Straat Tioro en Boeton,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Reteh.*
» Lapana,	Idem.
Schetskaart der baai van Lohia,	Idem.
» » » » Paria,	Idem.
» » Boengoer-rivier,	Gezagv. Santwijk, Gouvernementsstoomer *Barito.*
» » reede van Kaij Doela,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Suriname.*
Reede tusschen Gisir en Kalawaroe,	Idem.
Schets der Noordwestkust van Ceram,	Idem.
» » reeden van Baroe en Waroe,	Idem.
Eilanden gezien van de ankerplaats te Waigamma,	Idem.
Suriname-baai op de Zuid-Oostkust van Papo,	Idem.
Baai van Klamboe,	Luitenants ter zee van den Heuvell en van de Rivière.
Triangulatie-blad der Klabat-baai,	Etat-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*
Klabat-baai,	Idem.
Reede van Atsjin en Surathe-passage,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Willem.*
Vier landverkenningen der Bangaai-passage,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Suriname.*
Mensama-baai (Zuid-Oostkust van Peling),	Idem.
Peling en omliggende eilanden,	Idem.
Taijan-rivier,	Gezagvoerder Gouvernementsstoomer *Barito.*
Gedeelte der Melawi-rivier,	Gezagv. v. d. Eyck, Gouvernementsstoomer *Boni.*
Opneming van het vaarwater nabij Meindertsdroogte,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Ardjoeno.*
Berou-rivier,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Stavoren.*
Eiland Maratoewa,	Luitenant ter zee de Vries.
Bangaai-archipel,	Luitenant ter zee Bunnik.
Wammar en Wokam,	Luitenants ter zee Pabst en Bowles.
Achterwals-eilanden (Aroë-groep).	Luitenant ter zee Bruck.
Schets der Simpang-rivier,	Gezagvoerder Gouvernementsstoomer *Boni.*
Pampangbaai,	Luitenant ter zee Hazenberg.
Baai van Tjangker,	Luitenant ter zee Diemont.
Rif van Litjin,	Idem.

BENAMING DER KAARTEN EN SCHETSEN.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
Beloop der kust van Celebes en Noord-westelijk gedeelte der baai van Boni,	Luitenant ter zee van Goens.
Hongka-baai,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Leeuwarden.*
Oplooding der reede van Batavia,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Amsterdam.*
Verbeterde schets van de Bangkallang-baai,	Luitenant ter zee Willink Ketjen.
Figurative schets van het middengedeelte der monding van de Barito-rivier,	Luitenant ter zee Keus.
Loodingen vóór de mond der Berou-rivier,	Idem.
Loodingen in de nabijheid van Karang Hadji,	Etat-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*
Schets der Simpang-Lida-rivier,	Gezagvoerder Gouvernementsstoomer *Boni.*
» » Padang Tikar- »	Idem.
» » Mendawa- »	Idem.
» » Karbouw- »	Idem.
Bogt van Kema,	Luiten. ter zee Pabst en adelb. Hordijk en Banger.
Baai van Bonthain,	Adelborsten Lakerveld en v. Nes.
Schetskaart van den noordelijken ingang van straat Bali,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Ardjoeno.*
Kaart van loodingen bij de Bromo-klip,	Idem.
Schets der reede van Ampanam (Lombok),	Idem.
Loodingen ter reede van Kampong Lakara,	Adelborst Clarkson.
Loodingen bij de baai van Parassi,	Adelborst Hazenberg.
Schetskaart van straat Boeton en Tioro,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Cycloop.*
Figurative schets van de baai van Paria,	Adelborsten Clarkson en Verheggen.
Loodingen in de passage tusschen Saleijer en het Varkenseiland,	Adelborst Verheggen.
Trigonometrische opneming van een gedeelte van straat Lembeh (Noordkust van Celebes),	Luitenants ter zee van Heemskerk van Beest en Nijgh.
Schetskaart der bekruissingen van een rif ter Oostkust van Borneo,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *den Briel.*
Schetskaart der baai van Telok Balok (Zuidkust van Billiton),	
Werkkaart der Noordkust van Banka,	Etat-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*
Netkaart van idem met daarbij behoorende hoofd- en secundaire triangulatiebladen,	Idem.
Kwalla-rivier,	Etat-major Gouvernementsstoomer *Bronbeek.*
Geul bezuiden het eiland Derawon (Oostkust van Borneo),	Luitenant ter zee Brand.
Opneming der onbekende grenslijn van de reven benoorden en beoosten het eiland Bongki (Noordkust van Celebes),	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Aart van Nes.*
Kaart van het eiland Edam of Poeloe Dammar,	Gezagv. bebakeningsvaartuig G. Broer van Dijk.
» » » » Alkmaar of Poeloe Dammar Ketjil,	Idem.
» » » » Enkhuizen of Poeloe Boelit,	Idem.
Schetskaart van de monding der Kottaringin-rivier (Zuidkust van Borneo),	Luitenant ter zee Juta en stuurman Hoogervorst.
Schetskaart van het eiland Lingiang met daarbij behoorend rif,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Stavoren.*
Bepaling der Greigsdroogte,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*
Goerong-eiland met eenige loodingen,	Idem.
Greigsrif en trek van Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer*,	Idem.
Reede en eiland Temadjoe,	Idem.
Kaartje der Slakouw-rivier in 3 bladen,	
Trek van Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer*, langs de Oostkust van Billiton naar de Zuidkust,	Idem.
Japan Inland-sea and soundings on the bank,	E. M. of H. B. M. steamer *Serpent.*

BENAMING DER KAARTEN EN SCHETSEN.	DOOR WIEN VERVAARDIGD.
Schetskaart van het onderzoek naar een steen waarop Zr. Ms. stoomschip *Stavoren* in de Berou-rivier stootte,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *den Briel.*
Trigonometrische opneming van het middengedeelte en den zuidelijken ingang van straat Lembeh (Noord-Oostkust van Celebes),	Luitenants ter zee van Heemskerk van Beest en Nijgh.
Chart of the island Rosingain,	
Belooding der modderbank bezuiden het Rispelsrif in Straat Riouw,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Maas en Waal.*
Trigonometrische opneming van het vaarwater naar de reede van Roë ter Westkust van Billiton,	Etat-major en stuurman Zr. Ms. stoomschip *Reinier Claeszen.*
Triangulatie-blad van bovengenoemde opneming,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Reinier Claeszen.*
Schetskaart van een gedeelte der Kottaringin-rivier en Kwalla Aroet,	Luitenant ter zee Juta en stuurman Hoogervorst.
Schetskaart van de Boelangan-rivier,	
Idem der Boven-Melawi-rivier van af Nanga Pinoh tot Serawei (in 3 bladen),	
1868.	
Groote Sambas-rivier, 7 Duitsche mijlen boven Kartiassa (in 2 bladen),	L. C. van der Eyk.
Loodingen nabij Poeloe Lelomping (Noordkust van Peling),	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Suriname.*
Landverkenningen van den westelijken ingang der Pitt-straat,	Idem.
Figurative schets der Ogan-rivier, van Palembang tot kampong Ralang-Padoe,	Gezagvoerder Gouvernementsstoomer *Boni.*
Loodingen in de Java-zee,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Cycloop.*
Noordkust van het district Boeding (Billiton),	Ingenieur van het mijnwezen.
Noordkust van Java (Tagal-Korowelan),	Chef van het topographisch bureau,
Oostkust van het eiland Billiton,	Ingenieur van het mijnwezen.
Figurative schets der Togian-baai (Oostkust van Celebes),	Luitenant ter zee Bowles en 1ste stuurman Melse.
Schetskaart der Sesajab-rivier,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Aart van Nes.*
Balongan-rivier,	Idem.
Trek van Zr. Ms. korvet *Prinses Amelia* rond Peling,	
Schetskaart der Mentaija-rivier boven Sampit,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Onrust.*
„ „ Soengij Tjampaga,	Idem.
Baai van Amoerang (Noordkust van Celebes),	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Maas en Waal.*
Baai van Oeki (Noordkust van Celebes),	Idem.
Schetskaart der Baai van Beaauw (Noordkust van Celebes),	Idem.
Schets van de ligging der eilanden voor Soemalata,	Adelborst 1ste klasse Rovers.
Trek van Zr. Ms. stoomschip *Sumatra* door de kleine Paternoster-eilanden,	Idem.
Tweede trek van Zr. Ms. stoomschip *Sumatra* door de kleine Paternoster-eilanden,	Idem.
Schets van de ligging der Noesa-Komba- en Sibaroe- met omliggende eilanden,	Idem.
Loodingen in den mond der Koetei-rivier,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*
Noord-oostkust van Celebes van Kema tot Lembeh,	Luitenant ter zee le Bron de Vexela.
Schets van een gedeelte der Assahan-rivier benoorden Tandjong-Balei,	Luitens ter zee WolterbeekMuller en Mirandolle.
Trigonometrische opneming der Telok Balok (Zuidkust van Billiton),	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*
Reede van Soengeiliat (Oostkust van Banka),	Etat-major Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*
Opneming der Oostkust van Engano,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Bromo.*
Loodingen in de Java-zee,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Cycloop.*
Reede van Tihoeroe in de baai van Hoija (Zuidkust van Ceram),	Luitenant ter zee Bowles.
Ankerplaats bij Poeloe Boadja,	Etat-major Zr. Ms. stoomschip *Watergeus.*

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE M, n°. 1.

N°. 3 G.

AANTOONING

VAN HET AANTAL

EUROPESCHE GEVANGENEN EN GEGIJZELDEN EN INLANDSCHE MILITAIRE GEVANGENEN

IN

NEDERLANDSCH INDIE,

gedurende de jaren 1867 en 1868.

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	JAREN.	PERSONEN DIE TOT TUCHTHUIS-, KRUI							
			Aanwezig op 1 Januarij.				Bijgekomen gedurende den loop van het jaar.			
			Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en dedentie.	
			Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA EN MADURA	Civile personen (Europeanen en met dezen gelijk gestelden)	1867	9	1	23	1	37	»	40	6
		1868	41	»	20	3	6	»	43	3
	Militairen (Europeanen) (1) .	1867	49	»	203	»	40	»	231	»
		1868	27	»	237	»	55	»	182	»
	» (Inlanders) . . .	1867	35	»	185	»	43	»	132	»
		1868	41	»	193	»	37	»	106	»
		1867	94		412		120		409	
		1868	109		453		98		334	
		1867	506 (2)				529			
		1868	562 (3)				432			
BUITENBEZITTINGEN . .	Civile personen (Europeanen en met dezen gelijk gestelden)	1867	»	»	3	»	»	»	10	»
		1868	1	»	2	»	»	»	25	»
	Militairen (Europeanen) (1) .	1867	»	»	3	»	4	»	10	»
		1868	»	»	5	»	2	»	8	»
	» (Inlanders) . . .	1867	»	»	4	»	11	»	2	»
		1868	22	»	6	»	15	»	11	»
		1867	»		10		15		22	
		1868	23		13		17		44	
		1867	10 (2)				37			
		1868	36 (3)				61			

(1) Onder dezen zijn ook de Afrikaansche militairen begrepen.

(2) Het verschil met de eindcijfers in den staat over 1866, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven van sommige

(3) Het verschil met de eindcijfers onder ult^{o}. 1867 is het gevolg van verbeterde opgaven voor de residentie Batavia

WAGEN-, GEVANGENISSTRAF EN DETENTIE ZIJN VEROORDEELD.

Verminderd gedurende den loop van het jaar								Aanwezig op 31 December.				Preventive gevangenen wier zaak nog in onderzoek is.				Personen die zich in den loop van het jaar in civiele gijzeling hebben bevonden.	
door overlijden.				door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken.													
Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Aanwezig op 1 Januarij.		Aanwezig op ultimo December.			
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
»	»	1	»	5	1	40	4	41	»	22	3	21	2	42	4	29	1
1	»	2	»	18	»	30	2	28	»	31	4	42	4	22	3	37	2
»	»	7	»	63	»	197	»	26	»	230	»	46	»	23	»	»	»
3	»	9	»	65	»	170	»	14	»	240	»	23	»	37	»	»	»
4	»	1	»	41	»	102	»	33	»	214	»	40	»	14	»	»	»
7	»	10	»	39	»	122	»	32	»	167	»	14	»	45	»	»	»
4		9		110		313		100		469		109		83		30	
11		21		122		324		74		442		83		107		39	
466								569									
478								516									
»	»	»	»	»	»	11	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	24	»	1	»	3	»	1	»	»	»	»	»
»	»	»	»	4	»	8	»	»	»	5	»	»	»	6	»	»	»
»	»	»	»	2	»	10	»	»	»	3	»	6	»	7	»	»	»
»	»	»	»	1	»	»	»	10	»	6	»	1	»	26	»	»	»
1	»	1	»	16	»	10	»	20	»	6	»	26	»	12	»	»	»
»		»		5		19		10		13		1		32		»	
1		1		18		44		21		12		33 (3)		19		»	
24								23									
64								33									

residenten.

en voor het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

AANTOONING VAN HET AANTAL DWANGARBEIDERS in en buiten den

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	Jaren.	AANWEZIG OP 1 JANUARIJ.			BIJGEKOMEN GEDURENDE DEN LOOP VAN HET JAAR.		
			VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID.					
			in	buiten		in	buiten	
			den ketting.			den ketting.		
			Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.
Java en Madura.	Inlanders	1867	1571	3755	239	679	4458	206
		1868	1187	3591	190	650	5040	178
	Vreemde Oosterlingen .	1867	19	150	19	6	151	11
		1868	13	150	12	12	218	11
		1867	1590	4163		685	4826	
		1868	1200	3943		662	5447	
		1867	5753 *a.*			5511		
		1868	5143 *b.*			6109		
Buitenbezittingen	Inlanders	1867	2264	1511	115	610	738	41
		1868	2462	1583	127	894	924	26
	Vreemde Oosterlingen .	1867	63	81	4	6	61	1
		1868	51	75	5	28	50	2
		1867	2327	1711		616	841	
		1868	2513	1790		922	1002	
		1867	4038 *a.*			1457		
		1868	4303 *c.*			1924		

a. De verschillen met de eindcijfers in den staat over 1866 zijn het gevolg van verbeteringen en van het thans breken.
b. Verschillende oorzaken worden opgegeven ter verklaring van het verschil tusschen het cijfer op ultimo December residenten; verzuimde opgaaf door anderen van het aantal gedeserteerde gevangenen enz. Het cijfer van
c. Onder dit cijfer is thans — in tegenstelling met de opgaaf onder ultimo 1867 — ook begrepen het cijfer der

ketting in Nederlandsch Indie, gedurende de jaren 1867 en 1868.

VERMINDERD GEDURENDE DEN LOOP VAN HET JAAR						AANWEZIG OP 31 DECEMBER.		
DOOR OVERLIJDEN.			DOOR EXPIRATIE VAN STRAF, DESERTIE EN ANDERE OORZAKEN.			VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID.		
VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID								
in	buiten		in	buiten		in	buiten	
den ketting.			den ketting.			den ketting.		
Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.
62	482	22	807	3889	232	1381	3842	191
136	455	7	757	4264	150	944	3912	211
»	8	2	12	143	16	13	150	12
2	17	»	10	171	8	13	180	15
62	514		819	4280		1394	4195	
138	479		767	4593		957	4318	
5675						5589		
5977						5275]		
92	49	2	337	617	27	2445	1583	127
224	53	3	643	659	32	2489	1795	118
4	3	»	14	64	»	51	75	5
3	4	»	15	55	»	61	66	7
96	54		351	708		2496	1790	
227	60		658	746		2550	1986	
1209						4286		
1691						4536		

niet mederekenen der cijfers van de afdeeling Bima (Celebes), vermits van die afdeeling de opgaven over 1867 ont-

1867 en 1 Januarij 1868, als: foutive dubbele opgaaf in 1867; ontdekte onnaauwkeurigheden in de staten van sommige
1 Januarij 1868 moet als juist worden aangemerkt.
afdeeling Bima (Celebes).

AANTOONING van het aantal inlanders en vreemde Oosterlingen op de
van de preventive gevangenen en civile gegijzelden in Nederlandsch Indie,

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	JAREN.	PERSONEN OP DE POLITIEROL MET AAN DE PUBLIEKE — Aanwezig op 1 Januarij. Mannen.	Aanwezig op 1 Januarij. Vrouwen.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar. Mannen.	Bijgekomen gedurende den loop van het jaar. Vrouwen.
Java en Madura . . .	Inlanders	1867	3 138	348	40 507	4 121
		1868	2 556	244	41 449	3 977
	Vreemde Oosterlingen	1867	150	41	3 136	300
		1868	167	23	3 890	1 083
		1867	3 677 *a*		48 064	
		1868	2 990 *b*		50 399	
Buitenbezittingen . . .	Inlanders	1867	557	14	14 603	733
		1868	713	35	15 224	777
	Vreemde Oosterlingen	1867	180	4	4 561	134
		1868	99	1	1 822	18
		1867	755 *a*		20 031	
		1868	848 *b*		17 841	

a. De verschillen met de eindcijfers in den staat over 1866 zijn het gevolg van verbeteringen en van het thans niet

b. De verschillen in de cijfers der verschillende landaarden met de opgaaf onder ultimo December 1867 zijn het

politierol met gevangenis, blokarrest en ten arbeidstelling aan de publieke werken gestraft, alsmede gedurende de jaren 1867 en 1868.

GEVANGENIS, BLOKARREST EN TEN-ARBEID-STELLING WERKEN GESTRAFT.						PREVENTIVE GEVANGENEN WIER ZAAK NOG IN ONDERZOEK IS.				Aantal personen die zich gedurende den loop van het jaar in civile gijzeling hebben bevonden.	
VERMINDERD GEDURENDE DEN LOOP VAN HET JAAR.				Aanwezig op 31 December.		Aanwezig op 1 Januarij.		Aanwezig op 31 December.			
Door overlijden.		Door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken.									
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
214	25	40 876	4 200	2 555	244	2 211	128	1 959	95	41	11
110	20	41 653	3 959	2 242	242	1 981	99	1 994	109	60	12
12	»	3 106	318	168	23	91	9	100	3	100	2
19	4	3 920	1 092	118	10	100	3	115	7	26	8
48 751				2 990		2 439		2 157		154	
50 777				2 612		2 183 *b*		2 225		106	
4	»	14 595	723	561	24	481	20	394	10	49	1
4	»	15 292	779	641	33	484	17	463	22	117	11
»	»	4 490	126	251	12	57	4	137	7	14	1
13	»	1 791	19	117	»	48	»	82	»	21	»
19 938				848		562		548		65	
17 898				791		549 *b*		567		149	

mede rekenen der cijfers van Bima (Celebes), vermits van die afdeeling de opgaven over 1867 ontbreken.

gevolg van verbeteringen in de staten van laatstgemeld jaar.

ZITTING 1869 — 1870. — **26**.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE J.

N°. 3 *H.*

STAAT

DER

VERRIGTE HEERENDIENSTEN

OP

JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE VORSTENLANDEN,

gedurende 1867 en 1868.

GEWESTEN.	JAREN.	Aantal dienstpligtigen.	BIJZONDERE — AANTAL DIENSTPLIGTIGEN: Voor het bewaken van 's lands pakhuizen.	Voor het bewaken van passangrahans.	Voor het bewaken en schoonhouden van passars.	Voor het bewaken der niet verpachte overvaarten.	Voor het bewaken van tempels en heilige graven.	Voor het bezetten van wachthuizen.	Voor het doen van diensten bij de inlandsche hoofden. (d)	Voor het snijden van gras ten behoeve der negorij-postpaarden.
Batavia. . . .	1867	180 819	8	»	»	»	»	4 973	109 (»)	»
	1868	180 489	8	»	»	»	»	5 002	»	»
Bantam. . . .	1867	76 468	86	32	»	70	3	1 950	1 660 (1 006)	149
	1868	77 714	81	26	»	64	3	1 766	1 072	149
Krawang . . .	1867	12 617	6	2	»	»	»	195	244 (237)	56
	1868	14 912	8	»	»	»	»	210	226	56
Preanger regent-	1867	(b) 110 858	»	98	»	»	35	1 426	e	492
schappen . .	1868	(c) 117 898	»	96	»	»	16	1 446		508
Cheribon . . .	1867	132 269	100	24	38	20	»	1 182	2 146 (1 128)	590
	1868	125 740	83	23	35	»	»	1 140	1 327	652
Tagal	1867	75 734	67	6	8	42	40	805	1 259 (884)	223
	1868	78 514	67	6	12	42	40	795	893	223
Pekalongan . .	1867	51 243	99	»	6	»	13	879	1 613 (545)	112
	1868	53 893	104	»	2	»	15	854	545	112
Samarang . . .	1867	178 950	95	6	»	»	6	1 173	1 766 (1 420)	»
	1868	180 211	87	6	7	»	6	887	1 458	47
Japara	1867	82 349	50	6	35	»	»	946	1 693 (830)	106
	1868	84 493	54	6	39	»	»	878	817	133
Rembang . . .	1867	91 598	58	91	»	»	»	1 492	1 482 (1 067)	479
	1868	96 704	51	75	»	»	»	1 332	1 038	479
Soerabaija . . .	1867	165 386	130	55	75	6	»	2 318	4 300 (1 849)	397
	1868	172 192	103	42	77	6	»	1 847	1 706	404
Pasoeroean . .	1867	107 241	86	8	4	»	»	996	796 (778)	55
	1868	97 910	80	4	»	»	»	980	1 006	50
Probolinggo . .	1867	62 871	61	16	»	»	»	308	873 (592)	»
	1868	67 716	61	16	»	»	»	308	644	44
Bezoeki. . . .	1867	53 976	98	8	7	»	»	402	1 460 (1 229)	210
	1868	55 216	90	11	4	»	»	389	839	194
Banjoewangi . .	1867	8 376	6	7	»	»	»	41	507 (166)	»
	1868	8 552	6	14	»	»	»	41	173	»
Banjoemas. . .	1867	114 334	91	12	62	49	»	580	1 831 (1 203)	257
	1868	117 352	97	12	59	47	»	629	999	257
Bagelen. . . .	1867	137 969	50	3	103	7	»	516	1 422 (1 066)	395
	1868	139 753	46	2	98	13	»	512	1 062	402
Kadoe	1867	86 037	98	f 21 (18)	137	9	»	942	876 (713)	163
	1868	86 037	98	11	105	7	»	639	709	191
Madioen . . .	1867	68 736	62	18	21	9	»	1 320	1 349 (1 330)	369
	1868	70 372	60	17	27	11	»	1 220	1 336	313
Kediri	1867	55 610	37	14	57	»	»	403	1 215 (1 025)	157
	1868	(a) 74 374	29	12	39	»	»	238	995	144
Madura (afdeeling	1867	15 341	18	8	»	»	»	76	324 (204)	36
Pamakassan) .	1868	15 918	18	6	»	»	»	76	207	36
Totaal . .	1867	1 868 782	1306	435 (432)	553	212	97	22 923	26 925 (17 272)	4246
	1868	1 915 960	1231	385	504	190	80	21 189	17 052	4394

DIENSTEN.

DAGELIJKS UITGEKOMEN.

…negorij-postpaarden.	Voor het overbrengen van brieven en het verstrekken van gladakpaarden daartoe.	Voor het vervoeren van gevangenen en reizigers.	Voor het bewaken van gevangenen.	Voor het onderhoud van de waterleidingen.	Voor het doen van rondes bij nacht.	Voor andere diensten.	TE ZAMEN. *s.*	Gezamenlijk aantal dagdiensten berekend over het geheele jaar.
	»	»	53	»	4020	*g* 15 694	24 857 (24 748)	9 062 777
	46	»	51	»	4111	15 932	25 150	9 204 900
49	24	»	»	»	»	»	3 974 (3 320)	1 390 342
49	»	»	24	»	»	»	3 185	1 165 710
56	13	35	10	»	»	»	561 (554)	204 121
56	24	»	9	»	»	»	533	195 078
92	»	»	55	»	»	*h* 180	*t* 2 286	*t* 834 390
08	»	»	55	»	»	196	2 317	848 022
90	113	»	57	»	»	»	4 270 (3 252)	1 464 894
52	116	»	57	»	»	»	3 433	1 256 478
23	83	»	»	»	»	»	2 533 (2 158)	890 045
23	83	»	»	»	»	»	2 161	790 926
12	115	228	53	»	166	*i* 19	3 303 (2 235)	1 107 339
12	122	211	50	»	168	*k* 18	2 201	805 566
	229	»	63	121	179	*l* 10	3 648 (3 302)	1 299 688
47	172	»	58	119	154	10	3 011	1 102 026
06	36	»	28	»	»	»	2 900 (2 037)	979 104
33	45	»	40	»	»	»	2 012	736 392
79	33	»	76	»	»	»	3 711 (3 296)	1 316 335
79	33	»	72	»	»	*m* 165	3 245	1 187 670
97	549	»	71	391	»	*n* 44	8 336 (5 885)	2 817 148
04	471	»	74	382	»	*o* 54	5 166	1 890 756
55	96	50	2	»	»	*m* 9	2 102 (2 084)	765 574
50	95	32	4	»	»	»	2 251	823 866
	27	»	»	»	»	»	1 285 (1 004)	443 173
44	27	»	»	»	»	»	1 100	402 600
10	45	»	77	»	»	»	2 307 (2 076)	820 803
94	46	»	66	»	»	»	1 639	599 874
	3	»	1	»	»	»	565 (224)	174 853
	3	»	»	»	»	»	237	86 742
57	72	»	52	»	»	»	3 006 (2 378)	1 039 414
57	27	»	13	»	»	»	2 140	783 240
05	20	»	»	578	»	»	3 094 (2 738)	1 096 558
02	21	»	»	748	»	»	2 904	1 062 864
63	»	»	*f* 14 (8)	»	»	*f* 65 (37)	2 325 (2 125)	830 225
91	»	»	11	»	30	*p* 34	1 835	671 610
69	72	»	57	»	»	*q* 33	3 310 (3 291)	1 206 402
13	78	»	56	»	»	*r* 45	3 163	1 157 658
57	62	»	»	»	»	»	1 945 (1 755)	692 445
44	61	»	»	»	»	»	1 518	555 588
36	»	»	»	»	»	»	462 (342)	157 590
36	»	»	»	»	»	»	343	125 538
46	1592	313	669 (663)	1090	4365	16 054 (16 026)	80 780 (71 090)	28 593 220
94	1470	243	640	1249	4463	16 454	69 544	25 453 104

Aanmerkingen.

a. Deze belangrijke vermeerdering is niet toegelicht gevonden.

b. Ongerekend de vast afgezonderden, ten getale van 28 548, als: 25 525 rahayats (dienstpligtigen bij de inlandsche hoofden), 414 ten behoeve der regentsposterij, 1 190 voor het bewaken der wegen (andirs), 131 voor het bedienen der overvaarten, 607 voor het leveren van heerenpaarden voor reizigers en 681 voor het leveren van gladakpaarden voor de algemeene dienst.

c. Ongerekend de vast afgezonderden, waarvan het aantal over 1868 niet is opgegeven.

d. De cijfers tusschen ( ) geplaatst, wijzen het cijfer aan volgens de met 1 Oct. 1867 (*Ind. Stbl.* n°. 123) ingevoerde vermindering.

e. Zie aanmerk. *b* en *c.*

f. Het cijfer tusschen ( ) geplaatst eerst van af 1 October 1867.

g. Voor diensten bij de landeigenaren (*Ind. Stbl.* 1836, n°. 19, art. 26.)

h. Voor diensten bij de gouvernements pakhuizen.

i. Voor het bewaken der kassen van de ondercollecteurs en zoutpakhuismeesters.

k. Als voren, benevens voor het bewaken der karbouwstallen van de gouvernements-posterij.

l. Voor het wachthouden bij de recherche.

m. Voor het bewaken van binnenlandsche poststations.

n. 34 voor het bewaken der kust, 6 voor het bewaken der vogelnestklippen, en 4 als onder *i.*

o. Voor het bewaken der kust.

p. Voor het leveren van gladakpaarden (ook de opgegeven cijfers van 1867 hebben op deze dienst betrekking).

q. Voor het bewaken van vogelnestklippen.

r. Als onder *q*, benevens 15 voor het bewaken van dammen en waterleidingen.

s. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het aantal aan sedert 1 October 1867 (vergelijk aanmerking *d.*)

t. Ongerekend de dagdiensten der vast afgezonderden bedoeld in aanmerking *b.*

GEWESTEN.	JAREN.	ALGEMEENE									
		AANTAL VERRIGTE DAGDIENSTEN NAAR GELANG									
		Voor het onderhoud van wegen.	Voor het onderhoud van bruggen.	Voor het onderhoud van dammen en waterleidingen.	Voor het onderhoud van passarloodsen.	Voor het onderhoud van wachthuizen.	Voor het onderhoud van de woningen der inlandsche hoofden.	Voor het onderhoud van poststations op wegen waar geen landspostpaarden gestationeerd zijn.	Voor het onderhoud van passangrahans.	Voor het onderhoud van districtsgevangenissen.	Voor het vervoeren van reizigers en goederen.
Batavia	1867	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	1868	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Bantam	1867	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
	1868	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Krawang	1867	15 493	1 320	6 125	»	410	»	150	330	»	»
	1868	80 260	18 600	65 870	»	2 200	»	»	»	»	»
Preanger regentschappen	1867	1 135 652	153 442	95 529	»	»	73 116	1 469	»	»	10 221
	1868	622 997	105 747	87 445	»	»	86 910	6 910	»	»	8 847
Cheribon	1867	417 735	46 136	410 011	»	1 448	1 748	2 508	2 558	173	6 163
	1868	373 210	53 234	339 676	20	2 652	»	5 986	430	»	1 590
Tagal	1867	163 638	23 496	121 942	»	1 088	167	474	430	40	1 477
	1868	192 475	70 634	124 633	»	1 502	»	1 615	513	262	2 480
Pekalongan	1867	264 691	41 773	182 939	74	397	976	75	491	»	»
	1868	293 960	42 035	155 507	»	2 900	»	740	»	»	»
Samarang	1867	377 338	76 716	249 252	»	472	7 539	15	»	»	29 772
	1868	504 325	156 994	108 022	1 436	632	»	»	»	»	31 406
Japara	1867	233 239	21 942	294 719	831	2 689	»	99	220	182	40
	1868	258 791	22 289	283 974	666	3 178	»	366	100	302	6 180
Rembang	1867	283 676	25 252	123 360	»	*b.* 5 060	»	6 853	*b.* 9 940	»	4 679
	1868	234 173	39 079	181 787	»	»	»	*a.* 45 091	»	»	6 091
Soerabaija	1867	1 026 363	98 064	455 438	»	29 877	»	13 145	5 405	3098	23 066
	1868	1 170 928	83 114	232 921	»	22 988	»	»	1 018	4271	23 929
Pasoeroean	1867	472 644	73 638	»	5 169	1 054	175 657	3 019	»	»	3 281
	1868	463 403	58 307	148 460	2 070	7 248	»	1 818	1 020	»	3 195
Probolinggo	1867	137 349	13 444	60 975	»	»	»	1 812	»	»	1 467
	1868	116 070	18 823	58 840	»	»	»	295	»	»	821
Bezoeki	1867	90 319	26 740	58 806	»	164	1 395	350	200	»	235
	1868	65 867	20 455	29 642	»	110	»	»	972	»	213
Banjoewangi	1867	9 759	6 120	10 245	360	»	»	200	»	»	1 035
	1868	6 149	3 695	10 528	239	»	»	»	»	»	365
Banjoemas	1867	354 504	94 441	19 909	1 100	8 433	»	7 538	802	»	22 413
	1868	627 905	125 113	24 853	3 549	4 331	»	11 497	20	424	7 172
Bagelen	1867	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
	1868	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†
Kadoe	1867	609 765	20 900	66 079	3 440	2 869	6 310	»	313	»	9 722
	1868	778 568	41 568	43 028	1 382	1 611	»	2 740	2 381	315	13 880
Madioen	1867	323 015	24 382	326 725	»	1 610	5 061	1 059	7 298	»	816
	1868	410 423	50 727	212 872	»	3 366	»	27 728	1 500	»	4 311
Kediri	1867	124 966	28 986	46 856	548	75	1 584	1 335	192	761	»
	1868	221 783	11 410	68 399	»	»	»	»	211	»	»
Madura (afd. Pamakassan)	1867	33 530	»	21 630	»	417	»	»	»	4824	»
	1868	44 935	»	55 014	»	319	»	»	246	»	»
Totaal.	1867	6 073 676	776 792	2 550 540	11 522	56 063	273 553	40 101	28 179	9078	114 387
	1868	6 466 222	921 824	2 231 471	9 362	53 037	86 910	104 786	8 411	5574	110 480

DIENSTEN.

DER BEHOEFTE.						GENERAAL TOTAAL	VERHOUDING TOT HET GETAL DIENSTPLIGTIGEN.		Aanmerkingen.
Voor het overbrengen van gevangenen.	Voor het presteren van gouvernements koeliediensten tegen betaling.	Voor het overbrengen van brieven.	Voor het kappen en vervoeren van houtwerken.	Voor verschillende andere diensten.	Gezamenlijk aantal dagdiensten.	der gepresteerde dagdiensten (bijzondere en algemeene diensten te zamen).	Het aantal dienstpligtigen met de dagen in het jaar vermenigvuldigd geeft dagdiensten.	Zoodat dus gemiddeld ieder man één dag is uitgekomen van de:	
»	»	21 960	»	»	21 960	9 084 737	65 998 935	7	
»	»	»	»	»	»	9 204 900	66 058 974	7	
†	†	†	†	†	†	*o.*	*o.*	*o.*	
†	†	†	†	†	†	*o.*	*o.*	*o.*	
»	»	»	»	»	23 828	227 949	4 605 205	20	
»	»	»	»	»	166 930	362 008	5 457 792	15	
»	»	»	»	*c.* 11 918	1 481 347	2 315 737	40 463 170	17	
»	»	»	»	7 754	926 610	1 774 632	43 150 668	24	
2 088	»	»	»	»	890 568	2 355 462	48 278 185	20	
2 052	»	»	»	»	778 850	2 035 328	46 020 840	22	
433	10 241	»	17 022	»	340 448	1 230 493	27 642 910	22	
142	4 964	»	30 394	»	429 614	1 220 540	28 736 124	23	
»	»	»	»	»	491 416	1 598 755	18 703 695	12	
»	»	»	»	»	495 142	1 300 708	19 724 838	15	
10 739	»	3 678	48	*d.* 69 285	821 854	2 124 542	65 316 750	30	
10 161	»	2 207	7 754	*e.* 124 911	947 848	2 049 874	65 957 226	32	
355	»	11 315	»	»	565 631	1 544 735	30 057 385	20	
»	»	2 196	»	*f.* 2 738	580 780	1 317 172	30 924 438	23	
13 577	»	»	»	»	472 397	1 788 732	33 433 270	19	
14 853	»	»	»	»	521 074	1 708 744	35 393 664	20	
23 311	»	»	»	*g.* 83 395	1 761 162	4 578 310	60 365 890	13	
19 799	»	»	»	17 520	1 576 488	3 467 244	63 022 272	18	
8 094	»	»	»	»	742 556	1 508 130	39 142 965	25	
9 187	»	»	»	»	694 708	1 518 574	35 835 060	23	
8 532	»	»	»	»	223 579	666 752	22 917 915	34	
9 936	»	»	»	»	201 785	607 385	24 784 056	40	
2 180	»	»	1 633	»	182 022	1 002 825	19 701 240	19	
1 735	»	»	»	»	118 994	718 868	20 209 056	28	
492	»	»	1 633	*h.* 2 167	32 011	206 864	3 057 240	15	
16	»	»	»	86	21 078	107 820	3 130 032	29	
8 390	56 612	»	»	*f.* 1 638	575 780	1 615 194	41 731 910	25	
1 333	6 030	19	»	*i.* 166	812 412	1 595 652	42 950 832	26	
†	†	†	†	†	†	*o.*	*o.*	*o.*	
†	†	†	†	†	†	*o.*	*o.*	*o.*	
5 606	73 843	36 317	»	*k.* 181	835 345	1 665 570	31 403 505	18	
775	32 135	3 569	»	*l.* 323	922 275	1 593 885	31 489 542	19	
5 627	»	»	»	*m.* 5 001	700 594	1 906 996	25 088 640	13	
4 499	»	»	4 003	*n.* 43 083	762 512	1 920 170	25 756 152	13	
»	»	502	»	»	205 805	898 250	20 297 650	22	
136	»	»	»	»	301 939	857 527	27 220 884	31	
»	»	»	»	»	60 401	217 991	5 599 465	26	
»	»	»	»	»	100 514	226 052	5 825 988	25	
89 424	140 696	73 772	20 336	173 585	10 431 704	36 538 024	603 835 925	16	
74 624	43 129	7 991	42 151	196 581	10 362 553	33 587 083	621 648 438	18	

a. Hieronder ook de diensten voor het onderhoud van passangrahans en wachthuizen.

b. Zie de voorgaande aanmerking.

c. De aard dezer diensten is niet vermeld gevonden.

d. Hiervan 56 593 voor het onderhoud van dijken langs de rivieren, 3842 voor het bewaken van dijken en huizen, 1150 voor het oprigten en herstellen van gebouwen en 7700 voor verschillende andere diensten.

e. Als voren respectivelijk 87 450 voor het onderhoud van dijken langs de rivieren, 7260 voor het onderhoud van steenen stuwen en sluizen, 1516 voor het bewaken van dijken en huizen en 28 685 voor verschillende andere diensten.

f. Voor het branden van kalk en het bakken van steen.

g. Voor het bereiden en vervoeren van zout.

h. Voor het verstrekken van wagenpostpaarden.

i. Voor het verstrekken van heeren- en bediendenpaarden.

k. Hiervan 122 voor het onderhoud van praauwenveren en 59 voor het vervoer van gouvernementsgoederen en gelden.

l. Als voren respectivelijk 110 en 13, benevens 200 voor het onderhoud der gladaks.

m. Hiervan 3399 voor het onderhoud van 'slands civile gebouwen en werken en 1602 voor verschillende andere diensten.

n. Als voren respectivelijk 30 891 en 12 192.

o. Niet op te geven, bij gemis van het cijfer der algemeene diensten.

LANDRENTE

OP JAVA

EN

IN DE AFDEELING PAMAKASSAN (MADURA).

(VERHOUDING VAN DEN AANSLAG TOT DE WAARDE VAN DEN PADI-OOGST.)

1864-1868.

GEWESTEN.	Gemiddelde aanslag per bouw. (a)	(b) Gemiddelde padi-opbrengst per bouw. (Pikols.)	Gemiddelde marktprijs per pikol padi.	Berekende geldswaarde van één bouw padi. (Kolom 3 en 4.)	Percentsgewijze verhouding van den aanslag tot de waarde van den oogst. (Kolom 2 en 5.)	Rangschikking der onderlinge verhoudingen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1864.						
Bantam . . .	f 7,71	21,12	f 2,19	f 46,20	16,6	Kadoe in betal. 1, in prod. 8, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 2
Krawang . .	4,46	14,80	2,50	37,—	12,—	Pasoeroean » » 2, » » 1, id. 11
Cheribon. . .	4,72	17,92	2,68	48,02^{5}	9,82	Bezoeki » » 3, » » 2, id. 14
Tagal	4,81	20,66	2,98^{5}	41,67	11,54	Probolinggo » » 4, » » 3, id. 10
Pekalongan .	3,08	5,97	3,70^{5}	22,11	13,93	Bantam » » 5, » » 6, id 1
Samarang . .	3,99	16,30	3,34	54,48	7,32	Bagelen » » 6, » » 5, id. 16
Japara	4,11	13,93	3,47^{5}	48,40	8,5	Banjoemas » » 7, » » 13, id. 4
Rembang . .	4,59	9,82	4,25	41,73^{5}	11,—	Soerabaija » » 8, » » 17, id. 12
Soerabaija . .	5,07	10,90	5,43^{5}	59,24	8,55	Tagal » » 9, » » 7, id. 6
Pasoeroean .	10,22	39,—	2,94^{5}	114,85^{5}	8,89	Cheribon » » 10, » » 10, id. 9
Probolinggo .	9,73	28,—	3,75	105,—	9,26	Rembang » » 11, » » 18, id. 7
Bezoeki . . .	10,01	37,—	3,32	122,84	8,14	Krawang » » 12, » » 14, id. 5
Banjoemas .	5,19	15,49	2,75	42,60	12,18	Japara » » 13, » » 15, id. 13
Bagelen . . .	5,61	23,26	3,37^{5}	78,49	7,14	Samarang » » 14, » » 12, id. 15
Kadoe	11,72	19,23	4,20^{5}	80,86	14,49	Kediri » » 15, » » 9, id. 17
Madioen . . .	3,38	23,89	4,40	105,11^{5}	3,2	Madioen » » 16, » » 4, id. 19
Patjitan . . .	1,91	12,73	4,50	57,28^{5}	3,33	Madura » » 17, » » 11, id. 8
Kediri	3,96	19,20	4,15	79,68	4,97	Pekalongan » » 18, » » 19, id. 3
Madura . . .	3,26	16,58	1,87^{5}	31,09	10,48	Patjitan » » 19, » » 16, id. 18
1865.						
Bantam . . .	f 7,04	18,56	f 2,50	f 46,40	15,1	Kadoe in betal. 1, in prod. 8, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 2
Krawang . .	4,15^{5}	13,12	2,55	33,45^{5}	12,41	Bezoeki » » 2, » » 2, id. 11
Cheribon. . .	4,84	17,47	2,62^{5}	45,86	10,55	Pasoeroean » » 3, » » 1, id. 12
Tagal	5,40	29,53^{5}	3,25	95,99	5,62	Probolinggo » » 4, » » 5, id. 8
Pekalongan .	4,94	10,98	4,14^{5}	45,51	10,85	Bantam » » 5, » » 10, id. 1
Samarang . .	4,28	16,35	3,66	59,84	7,15	Bagelen » » 6, » » 7, id. 15
Japara	3,78	12,84	4,25	54,57	6,92	Tagal » » 7, » » 4, id. 16
Rembang . .	4,06	8,96^{5}	4,50	40,34	10,—	Soerabaija » » 8, » » 18. id. 10

(a) De verschillen tusschen de hier opgegeven gemiddelden en die vermeld in bijlage I van het vorig verslag, vinden hunne toelichting in de omstandigheid dat thans, zoowel wat uitgestrektheid als betaling betreft, uitsluitend is in aanmerking genomen de eigen landbouw der bevolking, namelijk de velden gebezigd voor eersten aanplant, hetzij van padi, hetzij van polowidjo, terwijl de berekening in de aangehaalde bijlage ook omvatte de landrente der voor het Gouvernement beplante velden.

(b) Voor de berekening van de gemiddelde padi-productie per bouw is hier de beplante en niet enkel — zoo als van af 1865 in de jaarlijksche statistiek betreffende de rijstcultuur — de geslaagde uitgestrektheid tot grondslag genomen.

GEWESTEN.	Gemiddelde aanslag per bouw. (a)	(b) Gemiddelde padi-opbrengst per bouw. (Pikols.)	Gemiddelde marktprijs per pikol padi.	Berekende geldswaarde van één bouw padi. (Kolom 3 en 4.)	Percentsgewijze verhouding van den aanslag tot de waarde van den oogst. (Kolom 2 en 5.)	Rangschikking der onderlinge verhoudingen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Soerabaija . .	f 5,36	10,72^{5}	f 5,75	f 61,67	8,69	Pekalongan in betal. 9, in prod. 17, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 4
Pasoeroean .	10,06	41,36	3,04	125,73	8,—	Cheribon » » 10, » » 11, id. 5
Probolinggo .	9,48	29,02	3,50	101,57	9,33	Kediri » » 11, » » 3, id. 18
Bezoeki . . .	10,18	39,82	3,12^{5}	124,44	8,18	Samarang » » 12, » » 12, id. 13
Banjoemas. .	4,24	14,36	3,37^{5}	48,46^{5}	8,74	Banjoemas » » 13, » » 14, id. 9
Bagelen . . .	5,78	23,68	3,61^{5}	85,60	6,75	Krawang » » 14, » » 15, id. 3
Kadoe	11,72	21,40	3,66	78,32	14,96	Rembang » » 15, » » 19, id. 6
Madioen . . .	3,46	24,49	4,16^{5}	102,—	3,4	Japara » » 16, » » 16, id. 14
Patjitan . . .	2,15^{5}	14,76	3,50	51,66	4,17	Madura » » 17, » » 9, id. 7
Kediri	4,81^{5}	29,85	3,95	117,91	4,08	Madioen » » 18, » » 6, id. 19
Madura . . .	3,48	20,—	1,75	35,—	9,94	Patjitan » » 19, » » 13, id. 17

1866.

Bantam . . .	f 6,47	18,39	f 2,28	f 41,93	15,4	Kadoe in betal. 1, in prod. 3, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 9
Krawang . .	3,65	23,20^{5}	3,12^{5}	72.51^{5}	5,03	Bezoeki » » 2, » » 2, id. 12
Cheribon. . .	5,10	19,80	3,64	72,07	7,07	Pasoeroean » » 3, » » 1, id. 16
Tagal	5,19^{5}	25,25^{5}	2,93	73,99^{5}	7,02	Probolinggo » » 4, » » 4, id. 4
Pekalongan .	5,62	14.35	3,09^{5}	44,41	12,65	Bagelen » » 5, » » 7, id. 8
Samarang . .	4.24	18,07^{5}	4,02^{5}	72,75	5,82	Bantam » » 6, » » 11, id. 1
Japara	3.93	10,50^{5}	3,50	36,77	10,68	Pekalongan » » 7, » » 14, id. 2
Rembang. . .	3,12	4,68	8,38	39,22	7,95	Tagal » » 8, » » 5, id. 14
Soerabaija . .	5,08	12,29	3,60	44,24	11,48	Banjoemas » » 9, » » 6, id. 7
Pasoeroean .	9,26	48,56^{5}	3,02^{5}	146,91	6,3	Cheribon » » 10, » » 10, id. 13
Probolinggo .	8,71^{5}	26,58^{5}	2,95^{5}	78,56	11,09	Soerabaija » » 11, » » 15, id. 3
Bezoeki . . .	9,50	38,58	3,20	123,45^{5}	7,69	Samarang » » 12, » » 12, id. 17
Banjoemas .	5,16^{5}	24,11	2,50	60,27^{5}	8,56	Japara » » 13, » » 16, id. 5
Bagelen . . .	6,67	24,04	3,25	78,13	8,53	Kediri » » 14, » » 17, id. 15
Kadoe	10,42^{5}	34,48	3,63	125,16	8,32	Krawang » » 15, » » 8, id. 18
Madioen . . .	3,26	21.17^{5}	4,27^{5}	90,52	3,6	Madura » » 16, » » 13, id. 6
Patjitan . . .	2,59	9,42^{5}	3,37	31,76	8.15	Madioen » » 17, » » 9, id. 19
Kediri	3,92	10,12^{5}	5,87^{5}	59,48	6.6	Rembang » » 18, » » 19, id. 11
Madura . . .	3,42	16,83^{5}	1,96	32,99^{5}	10,36	Patjitan » » 19, » » 18, id. 10

1867.

Bantam . . .	f 6,13	17,59	f 2,15^{5}	f 37,90^{5}	16,1	Kadoe in betal. 1, in prod. 3, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 11
Krawang . .	3,74	20,17	2,13	42,96	8,7	Pasoeroean » » 2, » » 1, id. 14
Cheribon. . .	4,89	20,50	2,67^{5}	54,84	8,9	Bezoeki » » 3, » » 2, id. 8

GEWESTEN.	Gemiddelde aanslag per bouw.	Gemiddelde padi-opbrengst per bouw. (Pikols.)	Gemiddelde marktprijs per pikol padi.	Berekende geldswaarde van één bouw padi. (Kolom 3 en 4.)	Percentsgewijze verhouding van den aanslag tot de waarde van den oogst. (Kolom 2 en 5.)	Rangschikking der onderlinge verhoudingen.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Tagal	f 3,01	24,60^5	f 2,46^5	f 60,65	4,95	Probolinggo in betal. 4, in prod. 5, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 2
Pekalongan .	4,02	10,27	3,59	36,87	10,9	Bagelen » » 5, » » 6, id. 6
Samarang . .	4,32	20,55	3,87	79,53	5,43	Bantam » » 6, » » 12, id. 1
Japara	3,88	9,46	4,11	38,88	10,—	Banjoemas » » 7, » » 4, id. 7
Rembang . .	2,90	6,91	8,27^5	57,18	5,07	Soerabaija » » 8, » » 13, id. 3
Soerabaija . .	5,14	12,06^5	3,86	46,57	11,03	Cheribon » » 9, » » 10, id. 9
Pasoeroean .	10,03^5	49,21^5	3,64^5	179,39	5,59	Samarang » » 10, » » 9, id. 15
Probolinggo .	8,86	26,18^5	2,79	73,05^5	12,12	Kediri » » 11, » » 14, id. 13
Bezoeki . . .	9,45	37,37^5	2,80^5	104,83^5	9,01	Pekalongan » » 12, » » 16, id. 4
Banjoemas. .	5,34	27,32	2,15	58,74	9,09	Japara » » 13, » » 17, id. 5
Bagelen . . .	7,13	24,82	2,96	73,46^5	9,7	Krawang » » 14, » » 11, id. 10
Kadoe	10,33	34,07	3,63	123,67	8,35	Madioen » » 15, » » 8, id. 18
Madioen . . .	3,26	21,04	4,17	87,73^5	3,7	Tagal » » 16, » » 7, id. 17
Kediri	4,27^5	11,81^5	6,00	70,89	6,03	Rembang » » 17, » » 18, id. 16
Madura . . .	2,27	10,82	2,75	29,75^5	7,62	Madura » » 18, » » 15, id. 12

1868.

GEWESTEN.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Bantam . . .	f 6,84	19,90	f 1,87^5	f 37,31	18,33	Pasoeroean in betal. 1, in prod. 1, in pct.gewijze verhouding, als bedoeld onder kolom 6, 15
Krawang . .	3,83	19,16	1,40	26,82	14,28	Bezoeki » » 2, » » 2, id. 14
Cheribon. . .	4,84	18,26	2,34	42,73	11,32	Probolinggo » » 3, » » 3, id. 10
Tagal	5,35	26,16	2,30^5	60,30	8,87	Bagelen » » 4, » » 5, id. 7
Pekalongan .	3,91	9,87	3,00	29,61	13,2	Bantam » » 5, » » 6, id. 1
Samarang . .	3,44	17,97	3,29^5	59,21	5,81	Soerabaija » » 6, » » 15, id. 6
Japara	4,28	10,04	3,82^5	38,40	11,14	Banjoemas » » 7, » » 11, id. 3
Rembang . .	4,03	6,55	3,71^5	24,33	16,56	Tagal » » 8, » » 4, id. 12
Soerabaija . .	5,72	14,16	3,21^5	45,52	12,56	Kediri » » 9, » » 13, id. 11
Pasoeroean . .	10,37	49,51	3,08	152,49	6,8	Kadoe » » 10, » » 12, id. 13
Probolinggo .	9,45	30,91	2,89^5	89,48	10,56	Cheribon » » 11, » » 9, id. 8
Bezoeki . . .	9,47	40,56	3,10	125,73	7,53	Japara » » 12, » » 16, id. 9
Banjoemas. .	5,36	17,88	1,98^5	35,49	15,1	Rembang » » 13, » » 18, id. 2
Bagelen . . .	7,38	22,70	2,66^5	60,50	12,2	Pekalongan » » 14, » » 17, id. 5
Kadoe	4,94	17,72	3,29^5	58,39	8,46	Krawang » » 15, » » 8, id. 4
Madioen . . .	3,23	19,71	4,30	84,75	3,81	Samarang » » 16, » » 10, id. 16
Kediri	5,34	15,83	3,72^5	58,96	9,05	Madioen » » 17, » » 7, id. 18
Madura . . .	2,95	14,51	3,59^5	52,16	5,66	Madura » » 18, » » 14, id. 17

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE L.

N°. 3 *K*.

BEDRIJFSBELASTING

IN ELK GEWEST VAN JAVA EN OP MADURA

gedurende de jaren **1866—1868.**

1866.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen.				Bedrag van den aanslag.				Gemiddeld bedrag per hoofd.		
	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.
Aanslag ter zake van bedrijven of neringen reeds vroeger aan de belasting onderworpen.											
Batam	5 378	351	42	5 771	f 15 865	f 2 923	f 259	f 19 047	f 2,95	f 8,32^{5}	f 6,16^{5}
Krawang	1 457	666	»	2 123	3 188	4 681	»	7 869	2,19	7,02^{5}	»
Cheribon	7 049	2 992	376	10 417	18 628	21 568	1 196	41 392	2,64	7,21	3.18
Tagal	12 296	1 032	181	13 509	28 198	10 045	979	39 222	2,29	9,73	5,40^{5}
Pekalongan . . .	8 792	737	123	9 652	17 937	4 630	768	23 335	2,04	6,28	6,24
Samarang	17 462	2 701	473	20 636	48 573	32 067	2 827	83 467	2,78	11,87	5,97^{5}
Japara	8 049	1 540	61	9 650	14 627	9 174	220	24 021	1,81^{5}	5,95^{5}	3,60^{5}
Rembang	11 774	1 808	60	13 642	25 430	16 616	318	42 364	2,16	9,19	5,30
Soerabaija	43 494	2 423	546	46 463	100 788	20 201	3 861	124 850	2,31^{5}	8,33^{5}	7,07
Pasoeroean . . .	18 868	818	211	19 897	32 335	9 510	532	42 377	1,71	11,62^{5}	2,52
Probolinggo . . .	8 305	454	206	8 965	18 519	3 189	691	22 399	2,23	7,02	3,35
Bezoeki	4 140	132	159	4 431	16 482	880	715	18 077	3,98	6,66^{5}	4,50
Banjoewangi . . .	227	52	480	759	726	248	1 475	2 449	3,19^{5}	4,77	3,07
Banjoemas	5 156	625	1	5 782	12 688	4 794	8	17 490	2,46	7,67	8,00
Bagelen	26 724	563	19	27 306	51 433	3 671	78	55 182	1,92	6,52	4,10^{5}
Kadoe	8 841	890	9	9 740	13 415	5 611	36	19 062	1,51^{5}	6,30	4,00
Madioen	5 269	566	8	5 843	14 317	6 931	19	21 267	2,71^{5}	12,24^{5}	2,37^{5}
Patjitan	394	58	»	452	1 321	392	»	1 713	3,35	6,76	»
Kediri	7 115	1 140	1	8 256	20 572	8 681	10	29 263	2,89	7,61^{5}	10,00
Madura	2 370	810	1 316	4 496	7 547	4 953	4 837	17 337	3,18	6,11	3,67^{5}
Totaal . .	203 160	20 358	4 272	227 790	f462 589	f170 765	f 18 829	f652 183	f 2,27^{5}	f 8,38^{5}	f 4,40^{5}
Aanslag ter zake van het visschersbedrijf eerst sedert 1°. Januarij 1864 aan de belasting onderworpen.											
Bantam	1 573	19	»	1 592	f 30 171	f 1 915	»	f 32 086	f 19,18	f 10,08	»
Pekalongan . . .	1 307	»	»	1 307	5 014	»	»	5 014	3,83^{5}	»	»
Samarang	2 961	»	»	2 961	6 976	»	»	6 976	2,35^{5}	»	»
Japara	1 327	»	»	1 327	1 782	»	»	1 782	1,34	»	»
Soerabaija	3 767	»	»	3 767	9 915	»	»	9 915	2,63	»	»
Pasoeroean . . .	2 695	»	»	*a.* 2 695	29 460	»	»	29 460	*b.* 10,93^{5}	»	»
Probolinggo . . .	3 055	»	»	3 055	18 258	»	»	18 258	5,97^{5}	»	»
Bezoeki	1 813	»	3	1 816	13 254	»	f 22	13 276	7,31	»	f 7,33
Banjoewangi . . .	341	»	1	342	995	»	3	998	2,91^{5}	»	3,00
Madura	15 168	»	»	15 168	97 715	»	»	97 715	6,44	»	»
Totaal . .	34 007	19	4	34 030	f213 540	f 1 915	f 25	f215 480	f 6,27^{5}	f 10,08	f 6,25

a. Hieronder ook, ten onregte, de opvarenden der visscherspraauwen, waarvan het aantal niet afzonderlijk is bekend gesteld.

b. Zie de voorgaande aanmerking.

1867.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen.				Bedrag van den aanslag.				Gemiddeld bedrag per hoofd.		
	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.
Aanslag ter zake van bedrijven of neringen reeds vroeger aan de belasting onderworpen.											
Bantam.	5 479	344	19	5 842	f 12 389	f 2 815	f 88	f 15 292	f 2,26	f 8,18	f 4,63
Krawang	1 379	671	»	2 050	3 217	4 677	»	7 894	2,33	6,97	»
Cheribon	7 999	3 033	372	11 404	21 366	22 484	1 415	45 265	2,67	7,41	3,80
Tagal	13 540	1 123	248	14 911	33 645	10 123	1 026	44 794	2,48	9,01	4,13^5
Pekalongan . . .	9 682	734	130	10 546	19 232	4 613	810	24 655	1,98^5	6,28	6,23
Samarang	19 081	2 630	442	22 153	50 102	28 957	2 520	81 579	2,62^5	11,01	5,70
Japara	7 917	1 406	61	9 384	14 642	8 891	215	23 748	1,85	6,32	3,52
Rembang	13 464	1 854	72	15 390	27 844	16 376	338	44 558	2,06^5	8,83	4,70
Soerabaija	40 950	2 315	459	43 724	108 682	19 711	4 034	132 427	2,65	8,51	8,78^5
Pasoeroean . . .	18 674	805	218	19 697	41 263	9 199	547	51 009	2,21	11,42^5	2,50^5
Probolinggo . . .	9 110	465	138	9 713	19 735	3 054	624	23 413	2,16^5	6,56^5	4,52
Bezoeki.	4 545	211	136	4 892	15 993	1 359	631	17 983	3,51^5	6,44	4,63^5
Banjoewangi . . .	1 059	53	63	1 175	2 706	232	237	3 175	2,55^5	4,37^5	3,76
Banjoemas . . .	5 242	643	»	5 885	12 401	4 655	»	17 056	2,36^5	7,24	»
Bagelen	27 252	569	22	27 843	49 179	3 495	79	52 753	1,80	6,14	3,59
Kadoe	12 407	896	14	13 317	18 000	6 009	51	24 060	1,45	6,70^5	3,64
Madioen	5 383	623	17	6 023	14 757	7 214	33	22 004	2,74	11,58	1,94
Kediri	8 544	1 230	3	9 777	23 637	9 387	145	33 169	2,76^5	7,63	48,33
Madura.	3 282	818	1 253	5 353	9 407	4 431	4 380	18 218	2,86^5	5,41^5	3.49^5
Totaal . .	214 989	20 423	3 667	239 079	f498 197	f167 682	f 17 172	f683 052	f 2,31^5	f 8,21	f 4,68
Aanslag ter zake van het visschersbedrijf eerst sedert 1°. Januarij 1864 aan de belasting onderworpen.											
Bantam.	1 279	24	»	1 303	f 25 131	f 1 479	»	f 26 610	f 19,64^5	f 61,62^5	»
Pekalongan . . .	1 262	»	»	1 262	4 834	»	»	4 834	3,83	»	»
Samarang	3 298	»	»	3 298	9 409	»	»	9 409	2,85	»	»
Japara	1 348	»	»	1 348	1 568	»	»	1 568	1,16	»	»
Soerabaija	4 102	»	»	4 102	11 387	»	»	11 387	2,77^5	»	»
Pasoeroean . . .	3 313	»	»	*a.* 3 313	27 971	»	»	27 971	*b.* 8,44	»	»
Probolinggo . . .	2 913	»	»	2 913	18 601	»	»	18 601	6,38^5	»	»
Bezoeki.	1 679	»	6	1 685	12 335	»	f 48	12 383	7,34^5	»	f 8
Banjoewangi . . .	388	»	1	389	1 104	»	2	1 106	2,84^5	»	2
Madura.	15 033	»	»	15 033	100 644	»	»	100 644	6,69^5	»	»
Totaal . .	34 615	24	7	34 646	f212 984	f 1 479	f 50	f214 513	f 6,15	f 61,62^5	f 7,14

a. Hieronder ook, ten onregte, de opvarenden der visscherspraauwen, waarvan het aantal niet afzonderlijk is bekend gesteld.

b. Zie de voorgaande aanmerking.

1868.

GEWESTEN.	Getal aangeslagenen.				Bedrag van den aanslag.				Gemiddeld bedrag per hoofd.		
	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.

Aanslag ter zake van bedrijven of neringen reeds vroeger aan de belasting onderworpen.

GEWESTEN.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.
Bantam.	5 446	333	6	5 785	f 13 009	f 2 333	f 93	f 15 435	f 2,38^{5}	f 7,00^{5}	f 15,50
Krawang	1 714	735	»	2 449	3 885	4 802	»	8 687	2,26^{5}	6,53	»
Cheribon	8 961	3 046	467	12 474	23 825	22 098	1 721	47 644	2,65^{5}	7,25	3,68^{5}
Tagal	16 048	1 047	343	17 438	37 314	10 290	1 185	48 789	2,32^{5}	9,82^{5}	3,45
Pekalongan . . .	11 083	780	158	12 021	19 302	4 695	922	24 919	1,74	6,02	5,83^{5}
Samarang	21 199	2 746	472	24 417	53 173	26 442	2 408	82 023	2,50^{5}	9,63	5,10
Japara	8 710	1 597	66	10 373	17 458	9 852	289	27 599	2,00	6,17	4,37^{5}
Rembang	14 030	1 583	21	15 634	30 465	15 471	176	46 112	2,17	9,77	8,38
Soerabaija. . . .	45 530	2 339	440	48 309	112 395	19 147	3 736	135 278	2,46^{5}	8,18^{5}	8,49
Pasoeroean . . .	19 240	783	241	20 264	42 875	9 209	620	52 704	2,22^{5}	11,76	2,57
Probolinggo . . .	9 693	459	208	10 360	21 002	2 704	646	24 352	2,16^{5}	5,89	3,10^{5}
Bezoeki.	4 392	221	209	4 822	17 838	1 087	1 025	19 950	4,06	4,91^{5}	4,90
Banjoewangi . . .	1 242	46	69	1 357	2 913	200	308	3 421	2,34^{5}	4,34^{5}	4,46
Banjoemas. . . .	6 003	676	»	6 679	12 822	4 398	»	17 220	2,13^{5}	6,50^{5}	»
Bagelen	28 353	558	23	28 934	49 234	2 825	80	52 139	1,73^{5}	5,06	3,47^{5}
Kadoe	16 030	927	12	16 969	23 237	6 613	63	29 913	1,45	7,13	5,25
Madioen	4 988	660	14	5 662	13 534	6 486	28	20 048	2,71	9,82^{5}	2,00
Kediri	9 478	1 122	»	10 600	26 853	9 056	»	35 909	2,83	8,07	»
Madura.	4 195	790	1 324	6 309	14 449	4 192	4 557	23 198	3,44	5,30^{5}	3,44
Totaal . .	236 335	20 448	4 073	260 856	f535 583	f161 900	f 17 857	f715 340	f 2,26^{5}	f 7,91	f 4,38

Aanslag ter zake van het visschersbedrijf eerst sedert 1°. Januarij 1864 aan de belasting onderworpen.

GEWESTEN.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.	Inlanders.	Chinezen.	Andere vreemde Oosterlingen.
Bantam.	1 443	17	»	1 460	f 20 332	f 1 408	»	f 21 740	f 14,09	f 82,82	»
Pekalongan . . .	1 357	»	»	1 357	5 810	»	»	5 810	4,28	»	»
Samarang	3 072	»	»	3 072	8 887	»	»	8 887	2,89	»	»
Japara	1 348	»	»	1 348	2 233	»	»	2 233	1,65^{5}	»	»
Soerabaija. . . .	5 072	»	»	5 072	13 474	»	»	13 474	2,65^{5}	»	»
Pasoeroean . . .	1 322	»	»	1 322	26 870	»	»	26 870	20,32^{5}	»	»
Probolinggo . . .	3 173	»	»	3 173	18 916	»	»	18 916	5,96	»	»
Bezoeki.	1 632	»	8	1 640	12 221	»	f 48	12 269	7,48^{5}	»	f 6,00
Banjoewangi . . .	388	1	1	390	997	3	3	1 003	2,57	3	3,00
Madura	15 215	»	»	15 215	104 707	»	»	104 707	6,88	»	»
Totaal . .	34 022	18	9	34 049	f214 447	f 1 411	f 51	f215 909	f 6,30	f 78,38^{5}	f 5,66^{5}

UITKOMSTEN

DER

BIJHOUDING VAN DE BEVOLKING-STATISTIEK

IN DE

GEHEEL OF GEDEELTELIJK STATISTISCH OPGENOMEN RESIDENTIEN

KADOE, BAGELEN, PEKALONGAN, TAGAL, SAMARANG EN BANJOEMAS, (*)

GEDURENDE 1868.

(*) Zie voor Banjoemas de aanmerking *e* in den staat.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRICTEN. (1)	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
	KADOE.										
Magelang. . . .	Balak.	1 584	693	891	1,78	1 189	1 292	— 103	— 0,20	1,57	50 679
	*Bandongan . . .	2 224	1 115	1 109	1,99	3 300	3 722	— 422	— 0,76	1,23	56 514
	*Magelang. . . .	1 679	1 051	628	1,23	2 458	2 122	+ 336	+ 0,65	1,88	52 013
	Ngassinan	1 468	932	536	1,21	2 070	2 173	— 103	— 0,23	0,98	44 549
	*Menoreh	3 124	1 787	1 337	1,58	4 040	3 648	+ 392	+ 0,46	2,05	86 057
	*Probolinggo. . .	4 142	2 652	1 490	1,47	10 305	9 918	+ 387	+ 0,38	1,85	103 236
Temangoong . .	Remameh.	1 239	687	552	1,72	3 731	3 582	+ 149	+ 0,46	2,18	32 830
	Djetis.	1 705	848	857	1,85	2 655	3 010	— 355	— 0,77	1,09	46 785
	*Kadoe.	2 448	1 544	904	1,53	5 345	5 479	— 134	— 0,22	1,30	59 893
	Lempoejang . . .	1 169	753	416	1,09	1 799	1 785	+ 14	+ 0,03	1,13	38 254
	Prapak.	651	486	165	0,61	806	877	— 71	— 0,26	0,35	26 990
	Soemowono. . . .	775	455	320	0,89	1 461	1 110	+ 351	+ 0,98	1,88	36 251
	Totaal . . .	22 208	13 003	9 205	1,47	39 159	38 718	+ 441	+ 0,07	1,54	634 051
	BAGELEN.										
Poerworedjo . .	Poerworedjo. . .	2 847	1 124	1 723	2,14	2 890	2 480	+ 410	+ 0,51	2,65	82 570
	Djenar	2 725	952	1 773	3,31	3 367	3 132	+ 235	+ 0,44	3,75	55 424
Koetoardjo . . .	Tjangkreb	1 892	492	1 400	2,71	1 510	1 236	+ 274	+ 0,53	3,24	53 223
	Loano.	2 112	793	1 319	2,37	5 360	5 255	+ 105	+ 0,19	2,56	56 948
	Koetoardjo. . . .	1 961	943	1 018	2,28	3 697	3 124	+ 573	+ 1,28	3,56	46 229
Ambal.	Pitoeroeh.	1 300	483	817	2,39	2 954	2 941	+ 13	+ 0,03	2,42	34 920
	Kemiri	1 608	766	842	2,30	2 427	1 683	+ 744	+ 2,03	4,33	38 143
	Ambal	2 096	1 145	951	1,84	3 255	3 012	+ 243	+ 0,47	2,31	52 728
Keboemen . . .	Wonoroto	922	675	247	0,88	2 203	1 527	+ 676	+ 2,41	3,29	28 479
	Petanahan	1 028	650	378	1,98	2 220	2 126	+ 94	+ 0,49	2,47	19 506
	Poering.	855	582	273	0,92	1 171	1 029	+ 142	+ 0,48	1,40	29 803
	*Karang Bollong.	382	170	212	1,52	835	648	+ 187	+ 1,34	2,86	14 308
	Keboemen	3 211	1 468	1 743	2,28	2 846	2 563	+ 283	+ 0,37	2,65	78 194
Karang anjar. .	Kedoeng tawon .	1 603	751	852	2,14	1 291	1 215	+ 76	+ 0,19	2,33	41 777
	*Premboen. . . .	1 799	665	1 134	3,08	1 581	1 326	+ 255	+ 0,69	3,77	38 133
	Gombong.	2 546	1 093	1 453	2,34	3 049	2 762	+ 287	+ 0,46	2,80	63 802
	Karang anjar . .	2 198	673	1 525	3,35	2 081	1 612	+ 469	+ 1,03	4,38	47 479
	Soko (2)	3 928	1 925	2 003	3,22	3 073	3 051	+ 22	+ 0,03	3,25	64 151
	Wonosobo	1 663	1 430	233	0,61	2 523	2 312	+ 211	+ 0,55	1,16	38 350
	Transporteren	36 676	16 780	19 896	»	48 333	43 034	+ 5299	»	»	884 167

(1) De opgegeven mutatien in verband brengende met het aanwezig bevolkingcijfer onder ultimo December 1867, gelijk dit staat uitgetrokken in de aantooning over 1867 (zie bijlaag L van het vorig verslag), wordt voor de dus * geteekende districten onder ultimo 1868 een andere uitkomst verkregen dan die in den tegenwoordigen staat bekend gesteld. Deze verschillen vinden hun oorsprong in de omstandigheid, dat bij het eind van 1868 daar waar omtrent de juistheid van het bevolkingcijfer geen volkomen zekerheid bestond, eene nieuwe opneming is geschied, waarvan het resultaat in den onderwerpelijken staat is opgebragt, zonder in aanmerking te nemen het vroeger opgegeven zielental onder ultimo 1867.

(2) In de opgaat over 1867 (zie het vorig verslag bijlaag L), staat het zielental onder ultimo December 1867 ten onregte uitgetrokken als 50 196, het juiste cijfer is, zoo als trouwens uit de opgegeven mutatien volgen moest, 62126.

REGENT-SCHAPPEN.	DISTRICTEN. (1)	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
	Per transport.	36 676	16 780	19 896	»	48 333	43 034	+ 5299	»	»	884 167
Ledok	Leksono	1 156	670	486	1,90	1 920	1 790	+ 130	+ 0,54	2,44	26 183
	*Kalialang	1 760	1 070	690	2,06	2 873	2 532	+ 341	+ 1,00	3,06	34 970
	Sapoeran	2 063	1 055	1 008	1,95	5 787	4 162	+ 1625	+ 3,14	5,09	54 264
	Kaliwiro	1 663	834	829	2,35	4 675	4 186	+ 489	+ 1,38	3,73	36 541
	Totaal . . .	43 318	20 409	22 909	2,28	63 588	55 704	+ 7884	+ 0,78	3,06	1 036 125

PEKALONGAN.

REGENT-SCHAPPEN.	DISTRICTEN.	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
Pekalongan. . .	Pekalongan . . .	1 768	1 319	449	0,89	5 253	3 212	+ 2041	+ 4,05	4,94	52 798
	Pekadjangan. . .	1 040	706	334	0,94	3 676	2 646	+ 1030	+ 2,90	3,85	36 792
	Wiradessa	2 231	1 024	1 207	2,46	4 163	3 893	+ 270	+ 0,55	3,02	50 373
	Seragi	1 651	759	892	2,48	5 351	4 999	+ 352	+ 0,98	3,46	37 109
Batang	Batang	1 473	786	687	1,75	4 204	2 988	+ 1216	+ 3,10	4,85	41 101
	Massin	1 121	578	543	2,13	3 111	1 728	+ 1383	+ 5,44	7,57	27 343
	Bandar Sidaijoe.	773	444	329	1,05	1 453	1 036	+ 417	+ 1,33	2,39	31 928
	Kalisalak.	1 059	486	573	2,79	3 481	2 289	+ 1192	+ 5,80	8,59	22 302
	Keboemen	912	475	437	1,67	2 703	2 333	+ 370	+ 1,41	3,08	26 936
	*Soebah	957	535	422	1,48	4 680	4 052	+ 628	+ 2,20	3,69	29 473
	Totaal . . .	12 985	7 112	5 873	1,72	38 075	29 176	+ 8899	+ 2,60	4,32	356 155

TAGAL.

REGENT-SCHAPPEN.	DISTRICTEN.	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
Tagal	Tagal.	1 561	1 063	498	1,19	3 953	3 149	+ 804	+ 1,93	3,12	42 904
	Krangdon	787	378	409	1,50	1 645	934	+ 711	+ 2,61	4,11	28 346
	Maribaya.	1 147	694	453	1,49	1 145	923	+ 222	+ 0,73	2,22	31 062
	Gantoengan . . .	493	283	210	1,43	2 959	2 789	+ 170	+ 1,16	2,59	15 004
	Pangka.	1 725	990	735	1,53	1 870	1 612	+ 258	+ 0,53	2,07	48 790
Pamalang. . . .	Pamalang	1 330	974	356	0,58	4 483	3 523	+ 960	+ 1,57	2,15	62 356
	Tjomal Kidoel. .	958	504	454	1,91	1 666	1 086	+ 580	+ 2,45	4,36	24 700
	*Tjomal Lor . .	947	710	237	0,88	884	519	+ 365	+ 1,36	2,24	27 425
	Bongas	547	395	152	0,40	1 849	1 525	+ 324	+ 0.86	1,27	37 792
	Mandiradja . . .	268	297	*a*	*a*	2 009	1 209	+ 800	+ 2,36	2,27	34 647
	Totaal . . .	9 763	6 288	*b* 3 475	*b* 1,01	22 463	17 269	+ 5194	+ 1.50	2,51	353 026

a. Bij uitzondering overtreft hier de sterfte het aantal geboorten, zoodat voor dit district eene vermindering te constateren valt van 29 zielen, of 0,09 %.

b. Na aftrek der vermindering onder *a* bedoeld.

SAMARANG.

REGENT-SCHAPPEN.	DISTRICTEN.	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
Demak	*Demak	2 640	3 546	*c*	*c*	4 610	3 460	+ 1150	+ 1,62	0,34	70 784
	Wedoeng.	2 088	1 797	291	0,45	2 298	2 066	+ 232	+ 0,36	0,82	64 088
	Samboeng	1 539	1 159	380	0,89	2 272	1 933	+ 339	+ 0.79	1,69	43 095
	Singenkidoel. . .	2 062	944	1 118	2,03	3 520	3 175	+ 345	+ 0,62	2,66	56 452
	Manggar	2 080	896	1 184	1,70	3 471	2 799	+ 672	+ 0,97	2,68	71 096
	Transporteren.	10 409	8 342	2 067	»	16 171	13 433	+ 2738	»	»	305 515

c. Bij uitzondering wijst het hierbedoelde verschil eene vermindering aan, ten getale van 906 zielen, of 1,28 %.

(1) Zie noot 1 hiervoren.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRICTEN. (1)	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
	Per transport.	10 409	8 342	2 067	»	16 171	13 433	+ 2 738	»	»	305 515
Salatiga.	Oenarang.	785	542	243	0,71	2 012	1 765	+ 247	+ 0,72	1,44	34 510
	Salatiga	1 864	1 528	336	0,40	1 987	1 543	+ 444	+ 0,53	0,93	84 132
	Tengaran.	1 130	1 111	19	0,03	1 772	1 470	+ 302	+ 0,61	0,65	49 489
	Totaal . . .	14 188	11 523	*d* 2 665	0,57	21 942	18 211	+ 3 731	+ 0,80	1,37	473 646

d. Na aftrek der vermindering sub *c.*

BANJOEMAS. *e.*

REGENTSCHAPPEN.	DISTRICTEN.	Geboorten.	Sterfgevallen.	Vermeerdering in 't geheel.	Vermeerdering percentsgewijze.	Van elders gekomen.	Naar elders vertrokken.	Verschil in 't geheel.	Verschil percentsgewijze.	Totale percentsgewijze vermeerdering.	Zielental op ultimo December 1868.
Banjoemas . . .	Kaliredjo	655	447	208	0,57	629	957	— 328	— 0,89	*h*	36 394
Bandjarnegara.	Karangkobar. . .	507	315	192	1,05	688	703	— 15	— 0,08	0,97	18 445
Tjilatjap	Tjilatjap	251	369	*f*	*f*	558	181	+ 377	+ 1,23	0,85	30 851
	Adiredjo	1 374	864	510	0,60	1 889	1 379	+ 510	+ 0,60	1,20	75 023
Poerwokerto . .	Poerwokerto. . .	1 287	1 063	224	0,32	2 294	2 234	+ 60	+ 0,08	0,40	70 012
	Djamboe	523	420	103	0,22	861	815	+ 46	+ 0,09	0,31	46 197
	Adjibarang. . . .	395	282	113	0,22	474	216	+ 258	+ 0,51	0,73	50 821
	Totaal . . .	4 992	3 760	*g* 1 232	*g* 0,37	7 393	6 485	+ 908	+ 0,28	0,65	327 743

e. De opgegeven cijfers voor dit gewest loopen slechts over het tweede semester van 1868.
f. Bij uitzondering vermindering, ten getale van 118 zielen, of 0,38 °/₀.
g. Na aftrek der vermindering sub *f.*
h. Bij uitzondering eene vermindering van 0,32 °/₀.

RECAPITULATIE.

GEWESTEN.	Aantal opgenomen DISTRICTEN.										
Kadoe.	12	22 208	13 003	9 205	1,47	39 159	38 718	+ 441	+ 0,07	1,54	634 051
Bagelen	23	43 318	20 409	22 909	2,28	63 588	55 704	+ 7 884	+ 0,78	3,06	1036125
Pekalongan. . .	10	12 985	7 112	5 873	1,72	38 075	29 176	+ 8 899	+ 2,60	4,32	356 155
Tagal	10	9 763	6 288	3 475	1,01	22 463	17 269	+ 5 194	+ 1,50	2,51	353 026
Samarang. . . .	8	14 188	11 523	2 665	0,57	21 942	18 211	+ 3 731	+ 0,80	1,37	473 646
Totaal . . .	63	102 462	58 335	44 127	1,58	185 227	159 078	+26 149	+ 0,94	2,52	2853003

LIJST van inlandsche leer- en leesboeken sedert het Indisch besluit van 30 Augustus 1851, n°. 1 (zie het Regeringsverslag over dat jaar, bladz. 62), tot bij het eind van 1866 (1) van regeringswege gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld.

MALEISCH.

1852. Handleiding voor eerstbeginnenden in de landmeetkunde, door J. F. Goedkoop (Romeinsche en Javaansche karakters).

Vertaling van »de Bruin's eerste beginselen der aardrijkskunde ten dienste der scholen in Nederlandsch Indie", door J. A. Wilkens.

Maleisch rekenboekje, door Akersloot (herdruk).

1854. Twee Maleische leesboekjes, getiteld: Kitab akan die batja anak-anak die skola Djawa, door E. Netscher; (één dezer in 1865 herdrukt onder den nieuwen titel tjerita-tjerita peroepamaän).

1859. Maleisch geographisch schoolboekje, getiteld: Ilmoe Boemi, door E. Netscher.

Maleisch rekenboekje, door idem.

Maleisch leesboekje, getiteld: Soerat Hikajat jang baik lagi poen bergoena di batja oleh anak-anak, door C. Dietrich.

1860. Peladjaran hadat boewat anak moeda, door A. A. Voorneman.

Tjerita dari satoe anak laki laki njang tjinta orang toewanja, door idem.

1861. Radhen Bagoes Moedjarad, verzameling van 57 fabelen (in 1865 herdrukt).

Bebrapa perkara deri sekalien alam, jang haroes dikatoe-in, door J. L. Martens.

Vertaling der bijbelsche verhalen voor kinderen, van C. Schmid, door J. R. P. F. Gonggrijp.

Theoretisch practisch rekenboek, door idem.

Kitab pembatja-an guna sekalijen anakh anakh midras di pulau Molukko Molukko, baserta dengan sawatu peng'adjaran akan Jilum dunja, door B. N. J. Roskott.

1862. Korte schets van de theoretische plantenkunde, eerste beginselen van de staathuishoudkunde en korte schets van de oude geschiedenis der Minahassa, door J. G. F. Riedel.

Saridin, door F. K. Voorneman (in 1866 herdrukt).

14de deel van de pintu gerbang pengatahuwan itu, door J. G. F. Riedel.

1863. Vertaling van het 1ste deel der »Contes et fables Indiennes de Bidpai en Lokman", door J. R P. F. Gonggrijp.

Kitab permoelaän pengataoean dan ilmoe ilmoe, door H. C. Klinkert.

Kitab batja akan segala machlukh jang hidop di atas muka bumi, door N. G. Graafland.

Sair tjaritra orang pamales, door radhen Mohamad Hoesin.

Vervolg op idem, door idem.

Bawah ini kitab pada menjataken dari hal djenis-djenis elmoe kapandajan orang Airopah, omgewerkt door dr. W. Palmer van den Broek (in 1866 herdrukt).

Ini kitab teki-teki ja-itoe pada menjatakan dari pada permoelaän beladjar mengedja dan membatja soerat-soerat Malajoe, omgewerkt door idem, 3 stukjes, waarvan één met Romeinsche en twee met Arabische karakters.

1864. Inilah kitab bumbung mustika namanja jah itu sambangan peruma'an orang-orang tuwah jang ampunja perupama'an dimikijin, door J. G. F. Riedel.

Kitab pengadjaran akan goena anakh-anakh jang bahroe mengarti membatja, door J. R. P. F. Gonggrijp.

Kitab pengadjaran boenjinja dari pada hal tanam djagoeng, oebi, padi dan pijara ikan, door idem.

Vertaling van het tweede deel der »Contes et fables Indiennes de Bidpai et Lokman", door idem.

Inilah pintu gerbang pengatahuwan itu apatah di bukakan guna orang-orang padudokh tanah Minahassa, door J. G. F. Riedel.

Kitab pengadjaran basa Malajoe (herdruk).

Kitab ilmoe itoengan, door J. R. P. F. Gonggrijp (herdruk).

1865. Handleiding voor het landmeten, door Mas Sastro di Medjo.

1866. Vertaling van het Javaansche werkje, getiteld: Darmo wasitho, door Hadji Achmad.

Bloemlezing uit het tijdschrift: »Tjermin mata", door dr. W. Palmer van den Broek.

Tjonto-tjonto hisab guna sakalijen anakh jang hendakh beladjar hitongan akan bilangan-bilangan perpulohan dan perbahagi-bahagian bejasa, door L. G. van der Hoek.

Pengadjaran akan hitongan petjahan masing, door A. van Ekris.

Transcriptie met Romeinsche karakters van het te Singapore uitgegeven werkje, getiteld: »Hikajat Amin", door J. L. Martens.

Transcriptie als voren van het werkje, getiteld: »Teman pengatahoean bagei anak-anak", door idem.

(1) Van de uitgegeven werken in 1867 is nog geen opgaaf ontvangen; nopens 1868 blijkt uit een voorloopig berigt, dat in genoemd jaar last werd gegeven tot de uitgave ten behoeve van den inlander van één Javaansch, twee Maleische, vier Mandhelingsche, drie Sangirsche en drie Toe:boeloesche boeken, alsmede van één werkje voor het aanleeren van de Hollandsche taal door den inlander.

Gesprekken tusschen personen uit alle standen der Maleische maatschappij, door H. von de Wall.

Peladjaran jang baik ja-itoe manjatakan dari pada bagian matahari, boelan dan bintang, serta boemi, jang kita diami ini, door S. Stibbe Lz.

Tjarito-tjarito senderan pengadjaran kapada manosia jang bingoeng dan pandorong paham atowa pikiran-nja, door Soetan Malelo.

Pemarentahan bersawah dan berladang padi.

Handleiding tot het aanleeren van de Hollandsche taal voor de inlandsche bevolking van den Indischen Archipel, door J. N. Wiersma.

JAVAANSCH.

1852. Javaansch rekenboekje, door J. A. Wilkens.

1854. Javaansche vertaling van 57 fabelen, door C. F. Winter Sr.

1855. Verzameling leer- en zedespreuken, getiteld: » Dharmo Wasitho", door C. F. Winter Sr. (in 1864 herdrukt).

Javaansch leesboekje, door T. Roorda.

1857. Practisch rekenboek over de evenredigheden, door dr. W. Palmer van den Broek en F. W. Winter (in 1864 herdrukt).

Javaansche spraakleer, door J. A. Wilkens (zoowel in 1861 als in 1866 herdrukt).

1859. Gemakkelijke oefeningen in de meetkunde, door radhen Bagoes Moedjarad.

1860. Rekenboek over de geheele en gebroken getallen, door dr. W. Palmer van den Broek.

Spel- en leesboekje (herdruk).

1862. Handleiding voor de aardrijkskunde van den Indischen Archipel, door T. A. F. van der Valk.

1864. Rekenboek over de benoemde getallen, de inlandsche maten en gewigten en het Nederlandsche maten- en gewigtenstelsel, door T. A. F. van der Valk.

Tjarios aneh tiga belah en Tjarios aneh kalih atoes kawan dasa sekawan.

Reisverhalen van radhen Mas Ardja Poerwa Lelana, door radhen Mas Ario Soerio Tjondro Negoro, 1ste stuk.

Wenken voor den onderwijzer, getiteld: »Woelang goero".

Lessen voor den leerling, getiteld: »Woelang moerid".

Ngelmoe oekoer boemi, door dr. W. Palmer van den Broek (herdruk).

Dongeng isi woewoelang betjik (herdruk).

Toetoegge dongeng isi woewoelang betjik (herdruk).

Lajang tjarakan (herdruk). In 1866 is een 2de herdruk bezorgd.

1865. Reisverhalen van radhen Mas Ardja Poerwa Lelana, door radhen Mas Ario Soerio Tjondro Negoro, 2de deel.

Javaansche kakographie, door idem.

Verzameling van 80 rekenkundige vraagstukken, door idem.

Boeboekane kawroeh etoeng, door dr. W. Palmer van den Broek (herdruk).

1866. Beschrijving van Batavia, door radhen Pandji Soerja Widjaja.

Beschrijving der tentoonstelling van nijverheid in 1865 te Batavia gehouden, door Mas Soema di Wirja.

Poenika serat anjariosaken wiwit pikantoek ing reka pangetjapipoen serat, door Mas Ngabehi Krama Prawira.

Serat goeritan tjariosipoen lajang begdja akalian tjilaka, door idem.

Lajang wirama sastra, door idem.

Tembang met muzijk, door F. Winter.

Brata joeda, door A. B. Cohen Stuart.

SOENDAASCH.

1853. Soendaasch leesboekje door K. F. en A. W. Holle.

Soendaasch rekenboekje door idem.

1860. 2 Soendasche schoolboeken getiteld pantoen, handelende over de geschiedenis van Padjadjaran en vertaling van een Maleisch verhaal, genaamd: de gebroeders Achmad en Mohamad door K. F. Holle.

Handleiding voor de teelt van zoetwater visch door idem.

1861. Leesboek, bevattende een elftal verhalen uit de kitab bagij bagij tjarita van J. R. P. F. Gonggrijp door J. Micola, onder leiding van K. F. Holle.

1e. deel van een brievenboek door K. F. Holle.

Zededicht, genaamd: wawatjang woelang krama door radhen Hadji Mohamad Moesa.

Dichtstuk, getiteld: wawatjan dongeng dongeng door idem.

Gedicht, getiteld: woelang tani door idem.

Zededicht, getiteld: wawatjan djaka meskin door radhen Indra Negara.

Dichtstuk, getiteld: wawatjan radja Darma door radhen Danoe Koesoema.

1862. Soendaasch spel- en leesboekje voor eerstbeginnenden en Soendaasch spel- en leesboekje met latijnsche karakters door K. F. Holle.

Geschiedenis van Abdoerahman en Abdoerahim door radhen Hadji Moehamad Moesa.

Zededicht, getiteld: wawatjan radja roedibja door idem.

Soendasche verhalen, getiteld: Tjerios Saden Lara Koesoema sareng saderekna istri raden Lara Sari door J. Micola.

Kitab dongeng isi woelang betjik door hadji Mohamad Hias.

Zededicht, getiteld: Wawatjang woelang poetra.

1863. Wawatjan tjarios Ali Moehtar door radhen Mohamad Moesa.

Dongeng-dongeng anoe anareh door idem.

Dongeng-dongeng noedoehken ilmoe kahadajan door idem.

Lessen voor den boeren- en handelstand getiteld: wawatjan setja nala noedoehken lampoh tani serta noedagang door idem.

Wenken voor den onderwijzer getiteld: wawatjang woelang goero door idem.

Lessen voor den leerling getiteld: wawatjan woelang moerio door idem.

Handleiding voor de cultuur van padi op natte velden door idem.

Wawatjan petikan bidajoe toesoelik door radhen Brata Widjaja.

Wawatjang dongeng-dongeng toeladan door radhen Prawira Koesoema.

Wawatjang katrangan miara laoek tjai door radhen Hadji Mohamad Oenoe.

1864. Dongeng-dongeng pientengen (Soendasche karakters) door radhen Hadji Mohamad Moesa.

Dongeng-dongeng pientengen (Latijnsche karakters) door idem.

1866. Rekenboekje over de benoemde getallen, de inlandsche maten en gewigten en het Nederlandsche maten- en gewigten-stelsel door K. F. Holle.

MADUREESCH.

1866. Spel- en leesboekje door dr. W. Palmer van den Broek.

BATTAKSCH.

1864. Vertaling van het werkje: de Brave Hendrik door W. Iskander.

1865. Vertaling van het algemeen leesboek van W. C. Thurn door W. Iskander.

Maleische voorbeelden van schoonschrift met Latijnsche karakters (1858).

Maleische schrijfvoorbeelden met Romeinsche karakters (1866).

Javaansche schrijfvoorbeelden (1865).

Soendasche schrijfvoorbeelden door K. F. Holle (1864).

Bundel teekenvoorbeelden door K. F. Holle (1863).

46 teekenvoorbeelden door radhen Saleh (1863).

Bouwkundige teekenvoorbeelden door K F. Holle (1865).

Maleische lettertafel (1864).

Javaansche lettertafel (1864).

Soendasche lettertafel door K. F. Holle (1863).

Battaksche lettertafel door K. F. Holle (1866).

Makassaarsche lettertafel (1864).

Boeginesche lettertafel (1864).

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE O.

N°. 3 N.

OPGAAF

DER

in Nederlandsch-Indie aanwezige zendelingen en zendeling-werklieden aan wie is verleend de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 Regeringsreglement.

NAMEN.	STANDPLAATS.	Genootschap waartoe behoorende.	Tijdstip van toelating.
Batavia.			
J. Beukhoff,	Depok,	Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia,	September 1864.
S. Coolsma,	Buitenzorg,	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Maart 1869 (was in Augustus 1866 toegelaten te Tjiandjoer.)
L. K. Harmsen,	Batavia,	Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia,	Mei 1869.
Preanger regentschappen.			
C. Albers,	Tjiandjoer,	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Junij 1865.
A. Geerdink,	idem,	idem,	Junij 1866.
Cheribon.			
A. Dijkstra,	Cheribon,	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Junij 186 5
D. J. van der Linden,	Indramaijoe,	Nederlandsch-Indisch zendeling- en bijbelgenootschap,	Mei 1864.
Samarang.			
W. Hoezoo,	Samarang,	Zendeling-vereeniging te Rotterdam,	Januarij 1852.
R. de Boer,	Salatiga,	Zendings-genootschap te Ermelo,	Onlangs uit Nederland aangekomen. (De toelating schijnt nog niet te zijn verleend.)
Japara.			
P. Jansz,	Japara,	Doopsgezinde vereeniging te Amsterdam,	Februarij 1853.
N. D. Schuurman,	idem,	idem,	Junij 1865.
Soerabaija.			
I. Kruit,	Modjowarno (Modjokerto),	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Maart 1864 (was in Maart 1860 toegelaten te Samarang en in Julij 1861 te Banjoemas).
Banjoemas.			
A. Vermeer,	Poerbolinggo,	Zending-vereeniging te Amsterdam,	Junij 1865 (was in October 1862 toegelaten te Tagal.)
Kediri.			
C. Poensen,	Kediri,	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	December 1862.
Sumatra's Westkust.			
M. van Dalen,	Si-Mapil-Apil (Tapanoli),	Genootschap van in- en uitwendige zending te Batavia,	Januarij 1864.
J. Dammerboer,	Kotta Rimbaroe,	Idem,	Mei 1861.
C. Klammer,	Si Pirok,	Rhijnsch zendeling-genootschap te Barmen (Pruissen),	December 1861.

NAMEN.	STANDPLAATS.	Genootschap waartoe behoorende.	Tijdstip van toelating.
W. F. Betz,	Boenga Bandar,	Rhijnsch zendeling-genootschap te Barmen (Pruissen),	Mei 1861.
P. C. Schülz,	idem,	idem,	Maart 1869.
J. L. Nommensen,	Oetah Dameh,	idem,	Augustus 1862.
A. W. Schreiber,	Pransorat,	idem,	Maart 1867.
P. Johannsen,	Pintjoeranna Pitoe,	idem,	April 1866.
G. Asselt,	Pangaloan,	idem,	September 1862.
C. W. Heine,	Si Gompoelan,	idem,	December 1861.
E. Denninger,	Goenong Sitoli (Nias),	idem,	Junij 1865.
W.Ködding,	Tadaro,	idem,	April 1866.
F. Mohri,	idem,	idem,	December 1868.
Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.			
C. L. A. van Hoefen,	Bandjermasin,	Rhijnsch zendeling-genootschap te Barmen,	December 1842.
G. Zimmer,	Kwala Kapoeas (Kleine Daijak),	idem,	December 1854.
P. Hennemann,	idem,	idem,	Januarij 1868.
H. Hendrich,	idem,	idem,	Junij 1868.
W. Hager,	idem,	idem,	Januarij 1868.
Menado.			
F. H. Linemann,	Menado,	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Mei 1842.
N. P. Wilken,	Tomohon,	idem,	idem.
J. Louwerier,	idem,	idem,	October 1868.
S. Ulfers,	Koemelemboeaai,	idem,	Januarij 1848.
N. Graafland,	Tanawangko,	idem,	September 1850.
H. Rooker,	Tondano,	idem,	April 1855.
H. Bettink,	idem,	idem,	Mei 1868.
H. J. Tendeloo,	Aijermadidi,	idem,	Augustus 1857.
C. J. van de Liefde,	Amoerang,	idem,	April 1862.
J. A. F. Schwarz,	Sonder,	idem,	idem.
A. O. Schaafsma,	Langowang,	idem,	1860.
M. van der Wal, (1)	Talawaän,	idem,	April 1865.
J. N. Wiersma,	Ratahan,	idem,	April 1863.
C. J. M. L. Schröder,	Manganitoe (Sangir-eilanden),	Gossnersch zendeling-genootschap te Berlijn,	Julij 1856.
J. F. Kelling,	Tagoelandang idem,	idem,	idem.
A. Grohe,	Tamako idem,	idem,	idem.
C. J. W. Tauffmann,	Oeloe idem,	idem,	October 1858.
P. Gunther,	Minangan (Talaut-eilanden),	idem,	idem.
W. Richter,	Bea idem,	idem,	idem.
Amboina.			
J. J. Bär,	Waaij (eiland Amboina),	Nederlandsch zendeling-genootschap te Rotterdam,	Junij 1857.
W. Luijke,	Roemahtiga idem,	idem,	idem.
R. Bossert,	Saparoea,	idem,	Julij 1854.
J. J. Verhoeff,	Ameth (eiland Noesa-laut),	idem,	Februarij 1857.

(1) De hierbedoelde zendelingleeraar is bij Koninklijk besluit van 20 October 1868, n°. 19, benoemd tot hulpprediker bij de Protestantsche gemeenten in Nederlandsch Indie.

NAMEN.	STANDPLAATS.	Genootschap waartoe behoorende.	Tijdstip van toelating.
J. J. de Vries,	Amahey (Zuidkust van Ceram),	Nederlandsch zendelinggenootschap te Rotterdam,	Mei 1864.
Ternate.			
J. G. Geissler,	Mansinam (Nieuw-Guinea),	Gossnersch zendeling-genootschap te Berlijn.	Maart 1864.
J. L. van Hasselt,	Doreh (idem),	Utrechtsche zendingvereeniging,	April 1863.
R. Beyer,	Meoswaer (idem),	idem	Mei 1866.
J. D. Kampes,	idem, (idem),	idem	Julij 1866.
J. Rinnooy,	idem, (idem),	idem	April 1868.
C. G. Beijer,	idem, (idem),	idem	Mei 1866.
W. H. Woelders,	idem, (idem),	idem	April 1868.
T. F. Klaassen,	Galela (eiland Halmaheira),	idem	Julij 1866.
A. de Bode,	idem,	idem	Julij 1867.
M. Been,	idem,	idem	April 1868.
H. van Dijken.	idem,	idem	Julij 1866.
Timor.			
A. C. F. M. Jackstein,	Eiland Rotti,	Gossnersch zendeling-genootschap te Berlijn.	Junij 1860.
J. Pape,	Babaauw (eiland Timor). Was vroeger toegelaten voor Rotti.	idem	idem.
Bali.			
J. de Vroom,	Boeleleng,	Utrechtsche zendingvereeniging.	Junij 1866.

ZIEKTEKUNDIG OVERZIGT der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie gedurende 1867 en 1868.

N°. 1. JAVA EN MADURA.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1867. Behandeld.	1867. Overleden.	1867. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	1868. Behandeld.	1868. Overleden.	1868. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	9 580	177	1: 54.1	11 883	238	1: 49.9
» biliosa,	Galkoorts,	535	4	1: 133 7	628	14	1: 44.8
» gastrica,	Gastrische koorts,	944	15	1: 62.9	597	9	1: 66.3
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	1 045	7	1: 149.3	1 144	12	1: 95.3
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	55	23	1: 2.4	69	31	1: 2.2
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	»	»	»	642	305	1: 2.1
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	3	2	1: 1.5	5	4	1: 1.2
Ophthalmiae,	Oog- »	1 504	16	1: 94	1 935	17	1: 113.8
Parotitis,	Oogklier- »	52	»	»	35	»	»
Angina,	Keel- »	206	»	»	143	2	1: 71.5
Pleuritis,	Borstvlies- »	75	1	1: 75	2	1	1: 2
Pneumonia,	Long- »	57	3	1: 19	48	4	1: 12
Hepatitis,	Lever- »	91	8	1: 11.4	121	6	1: 20.1
Enteritis,	Darm- »	35	4	1: 8.7	32	6	1: 5.3
Dysenteria,	Dysenterie,	1 486	348	1: 4.2	1 346	399	1: 3.3
Apoplexia,	Beroerte,	14	7	1: 2	5	3	1: 1.6
Epilepsia,	Vallende ziekte,	5	»	»	13	4	1: 3.2
Morbi mentis,	Zielsziekte,	675	92	1: 7.3	710	107	1: 6.6
Asthma,	Aamborstigheid,	166	6	1: 27.6	137	9	1: 15.2
Colica,	Koliek,	146	»	»	155	3	1: 51.6
	Transporteren	16 674	713	»	19 650	1174	»

(1) Bijlagen P. n°. 1—4, zijn, ter inzage van de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1867. Behandeld.	1867. Overleden.	1867. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	1868. Behandeld.	1868. Overleden.	1868. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	16 674	713	»	19 650	1174	»
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	3	»	»	12	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	427	3	1 : 142.3	411	»	»
Diarrhoea,	Doorloop,	2 442	257	1 : 9.5	2201	191	1 : 11.5
Helminthiasis,	Wormziekte,	2 167	»	»	2122	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	171	10	1 : 17.1	393	20	1 : 19.6
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	206	»	»	143	8	1 : 17.9
Scrophulosis,	Klierziekte,	343	5	1 : 68.6	210	10	1 : 21
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	42	20	1 : 2.1	59	27	1 : 2.2
Carcinomata,	Kankergezwellen,	5	1	1 : 5	10	4	1 : 2.5
Lepra,	Melaatschheid,	145	21	1 : 6.9	133	24	1 : 5.5
Vitia cordis,	Hartgebreken,	9	1	1 : 9	9	3	1 : 3
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	22	1	1 : 22	25	2	1 : 12.5
Variolae,	Pokken,	203	32	1 : 6.3	238	48	1 : 4.9
Morbilli,	Mazelen,	143	2	1 : 71.5	129	3	1 : 43
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	245	2	1 : 122.5	243	3	1 : 81
Scabies,	Schurft,	2 934	1	1 : 2934	3 124	27	1 : 115.7
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	192	4	1 : 48	113	3	1 : 37.6
Syphilis primaria,	Venusziekte,	6 811	19	1 : 358.5	5 720	32	1 : 178.7
» secundaria,	»	683	10	1 : 68.3	558	12	1 : 46.5
Vulnera,	Wonden,	1 273	59	1 : 21.5	1 158	70	1 : 16.5
Contusiones,	Kneuzingen,	392	»	»	365	8	1 : 45.6
Abscessus,	Ettergezwellen,	383	2	1 : 191.5	299	8	1 : 37.4
Ulcera,	Zweren,	2 154	52	1 : 41.4	1 819	49	1 : 37.1
Fistulae,	Pijpzweren,	7	»	»	8	»	»
Herniae,	Ingewandsbreuken,	10	1	1 : 10	2	1	1 : 2
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	2	»	»	10	5	1 : 2
Luxationes,	Ontwrichtingen,	10	»	»	3	1	1 : 3
Fracturae,	Beenbreuken,	83	4	1 : 20.7	86	3	1 : 28.6
Mors violenta,	Geweldadige dood,	17	17	—	8	8	—
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	3 019	170	1 : 17.7	460	36	1 : 12.8
Beri-Beri,	Beri-Beri,	258	75	1 : 3.4	695	105	1 : 6.6
Epidemiae.	*Epidemien.*						
Febris,	Koorts,	10 705	1231	1 : 8.7	43 390	3009	1 : 14.4
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	379	213	1 : 1.7	5 877	3329	1 : 1.7
Dysenteria,	Dysenterie,	»	»	»	»	»	»
Variolae,	Pokken,	2 693	280	1 : 9.6	4 205	610	1 : 6.9
Ophthalmiae,	Oogontsteking,	220	»	»	110	»	»
Morbilli,	Mazelen,	»	»	»	»	»	»
	Totaal . .	55 472	3206	1 : 17.3	93 998	8833	1 : 10.6

N°. 2. BUITENBEZITTINGEN.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1867. Behandeld.	1867. Overleden.	1867. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	1868. Behandeld.	1868. Overleden.	1868. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	8 233	32	1 : 257.2	6 976	25	1 : 279
» biliosa,	Galkoorts,	187	3	1 : 62.3	192	6	1 : 32
» gastrica,	Gastrische koorts,	216	1	1 : 216	338	4	1 : 84.5
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	449	4	1 : 112.2	840	5	1 : 168
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	124	6	1 : 20.6	30	13	1 : 2.3
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	135	31	1 : 4.3	144	70	1 : 2
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	3	2	1 : 1.5	11	1	1 : 11
Ophthalmiae,	Oog- »	747	»	»	970	2	1 : 485
Parotitis,	Oogklier- »	17	»	»	25	»	»
Angina,	Keel- »	109	2	1 : 54.5	77	2	1 : 38.5
Pleuritis,	Borstvlies- »	15	»	»	18	4	1 : 4.5
Pneumonia,	Long- »	55	6	1 : 9.1	76	13	1 : 5.9
Hepatitis,	Lever- »	50	5	1 : 10	56	9	1 : 6.2
Enteritis,	Darm- »	56	8	1 : 7	167	30	1 : 5.6
Dysenteria,	Dysenterie,	545	57	1 : 9.6	358	69	1 : 5.2
Apoplexia,	Beroerte,	4	2	1 : 2	8	4	1 : 2
Epilepsia,	Vallende ziekte,	5	»	»	2	»	»
Morbi mentis,	Zielsziekte,	49	4	1 : 12.2	98	4	1 : 24.5
Asthma,	Aamborstigheid,	125	»	»	188	1	1 : 188
Colica,	Koliek,	274	4	1 : 68.5	240	1	1 : 240
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	15	3	1 : 5	18	1	1 : 18
Gastricismus,	Maagstoornis,	335	»	»	353	»	»
Diarrhoea,	Doorloop,	1 258	23	1 : 54.7	1 357	14	1 : 96.9
Helminthiasis,	Wormziekte,	2 032	»	»	1 679	13	1 : 129.1
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	148	1	1 : 148	125	»	»
» chronicus,	Slepend rheumatisme,	341	1	1 : 341	249	1	1 : 249
Scrophulosis,	Klierziekte,	46	»	»	47	2	1 : 23.5
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	42	15	1 : 2.8	32	11	1 : 2.9
Carcinomata,	Kankergezwellen,	2	2	1 : 1	4	4	1 : 1
Lepra,	Melaatschheid,	159	38	1 : 4.2	117	25	1 : 4.7
Vitia cordis,	Hartgebreken,	22	7	1 : 3.1	14	1	1 : 14
Haemorrhagiae,	Verbloedingen,	16	1	1 : 16	32	3	1 : 10.7
Variolae,	Pokken,	491	47	1 : 10.4	52	3	1 : 17.3
Morbilli,	Mazelen,	55	1	1 : 55	65	4	1 : 16.2
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	143	»	»	114	»	»
Scabies,	Schurft,	449	»	»	422	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	162	»	»	186	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	471	2	1 : 235.5	418	»	»
	Transporteren	17 585	308	»	16 098	345	»

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		1867. Behandeld.	1867. Overleden.	1867. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	1868. Behandeld.	1868. Overleden.	1868. Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	17 585	308	»	16 098	345	»
Syphilis secundaria,	Venusziekte,	65	»	»	82	»	»
Vulnera,	Wonden,	574	7	1 : 82	432	6	1 : 72
Contusiones,	Kneuzingen,	305	2	1 : 152.5	239	4	1 : 59.7
Abscessus,	Ettergezwellen,	349	2	1 : 174.5	324	3	1 : 108
Ulcera,	Zweren,	1 688	8	1 : 211	1 486	5	1 : 297.2
Fistulae,	Pijpzweren,	2	»	»	5	4	1 : 1.2
Herniae,	Ingewandsbreuken,	9	»	»	12	1	1 : 12
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	2	»	»	1	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	11	»	»	13	1	1 : 13
Fracturae,	Beenbreuken,	20	1	1 : 20	9	1	1 : 9
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	10	9	—	5	5	—
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	3 171	103	1 : 30.7	2 156	85	1 : 25.3
Epidemiae.	*Epidemien.*						
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	4 466	175	1 : 25.5	21 086	986	1 : 25.4
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	3 561	861	1 : 4.1	8 650	4605	1 : 1.8
Dysenteria,	Dysenterie,	244	110	1 : 2.2	2 250	462	1 : 4.8
Variolae,	Pokken,	4 996	1095	1 : 4.5	874	149	1 : 5.9
Diarrhoea,	Doorloop,	»	»	»	194	10	1 : 19.4
Morbilli,	Mazelen,	5 005	89	1 : 56.2	3 406	212	1 : 16
	Totaal . .	42 063	2770	1 : 15.1	57 322	6884	1 : 8.3

Plaatsgewijze numerieke opgaaf der behandelden en overledenen bij de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie gedurende 1867 en 1868.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
Bantam.	Anjer	296	4	340	24
	Serang . . .	389	4	448	31
Batavia.	Batavia . . .	3450	520	4113	572
	Onrust. . . .	2166	1	3138	23
	Tangerang . .	1574	226	525	39
	Buitenzorg . .	2739	219	461	22
Krawang.	Krawang. . .	(1) 23	† (2)	†	†
Preanger regentschappen.	Tjiandjoer . .	569	23	710	26
	Bandong . . .	821	55	2982	340
	Sumedang . .	405	10	1833	440
Cheribon.	Cheribon . . .	10668	1062	17200	1335
	Palimanang . .	210	3	53	3
	Indramaijoe . .	397	11	7651	913
Tagal.	Tagal	1257	8	7510	159
Pekalongan.	Pekalongan . .	1297	16	1143	11
Samarang.	Samarang . .	2983	135	14517	2279
	Willem I. . .	118	5	898	461
	Pelatoengan . .	153	6	134	9
	Oenarang. . .	63	3	38	5
	Transporteren	29578	2311	63694	6692

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
Sumatra's Westkust.	Padang . . .	5418	367	2512	112
	Padang-Pandjang. . . .	1571	189	7368	699
	Solok	98	8	3976	469
	Fort de Kock .	569	41	10259	189
	Paijacombo . .	240	5	508	1
	Rau	340	38	301	7
	Aijer-Bangies .	947	95	200	»
	Padang-Sidempoean . . .	2858	568	567	30
	Sibogha . . .	147	1	465	10
	Singkel . . .	62	1	244	3
	Goenong-Sitoli .	114	1	191	1
Benkoelen.	Benkoelen . .	292	7	200	8
Lampongsche districten.	Telok-Betong . }	2362 }	130 }	1895	26
	Katimbang . . }			†	†
	Tandjong. . .	†	†	2247	180
Palembang.	Palembang . .	1503	49	360	161
	Tebing-Tingi .	117	»	2078	260
	Lahat	172	»	260	2
	Transporteren	16810	1500	33631	2158

(1) Onvolledige opgaaf.

(2) De aldus † geteekende kolommen kunnen bij gemis aan opgaven niet worden ingevuld.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
	Per transport	29578	2311	63694	6692
	Boijolali . . .	65	4	48	»
	Salatiga . . .	404	24	177	3
Japara.	Japara . . .	†	†	†	†
	Patti	685	16	997	190
Rembang.	Rembang . . .	724	42	814	26
	Toeban . . .	†	†	†	†
	Bodjonegoro. .	(1) 5	†	†	†
Banjoemas.	Banjoemas . .	430	9	561	15
	Tjilatjap . . .	2143	»	5761	131
Bagelen.	Poerworedjo. .	1131	21	593	5
	Keboemen . .	52	»	108	»
	Wonosobo . .	211	4	(1) 8	†
Kadoe.	Magelang . .	434	8	532	2
Djokjokarta.	Djokjokarta. .	93	»	78	3
Soerakarta.	Soerakarta . .	437	26	453	70
	Klatten . . .	103	3	114	2
Madioen.	Madioen . . .	297	10	192	16
	Ngawi. . . .	164	7	773	172
	Patjitan . . .	1909	2	1607	5
Soerabaija.	Soerabaija . .	6776	187	6022	294
	Marine etablissement aldaar.	286	»	316	1
	Grissee . . .	666	28	880	210
	Sidhoardjo . .	251	12	354	1
	Modjokerto . .	648	8	1262	13
Madura.	Bangkallang. .	1323	39	568	30
	Sumanap . . .	1293	130	849	81
	Pamakassan. .	(1) 3	†	406	51
Pasoeroean.	Pasoeroean . .	845	22	1381	395
	Malang . . .	576	50	499	44
Probolinggo.	Probolinggo . .	424	26	379	36
Bezoeki.	Bezoeki . . .	718	34	611	15
Banjoewangi.	Banjoewangi .	1332	126	2122	154
Kediri.	Kediri	944	28	1273	152
	Transporteren	54980	3177	93432	8809

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
	Per transport	16810	1500	33631	2158
Palembang.	Kepahiang . .	8	1	79	»
	Moearah-Kompeh	†	†	82	1
	Djambi . . .	237	1	288	2
	Talang-Padang	127	»	85	»
	Bandar . . .	»	»	35	»
	Moearadoea . .	»	»	117	»
Banka.	Muntok . . .	4115	52	429	39
	Toboaly . . .	596	1	540	10
	Pangkal-Pinang	147	»	31	»
Billiton.	Tandjong-Pandan	492	29	566	24
Riouw.	Tandjong-Pinang . . .	443	30	389	18
	Siak	38	2	69	3
Wester-afdeeling van Borneo.	Singkawang en Montrado . .	90	»	238	»
	Benkaijang . .	438	»	614	»
	Sambas . . .	95	1	122	1
	Pontianak . .	76	»	194	2
	Sintang . . .	188	»	268	1
Z. en O. afdeeling van Borneo.	Bandjermasin .	520	14	426	49
	Martapoera . .	137	1	130	6
	Pengaron. . .	1188	22	1346	99
	Moearah-Teweh	1306	4	230	3
	Pelarang . . .	501	22	(1) 14	
	Rantau . . .	(1) 2	†	»	»
	Sampit . . .	»	»	616	6
	Barabei-ie . .	32	»	1798	765
	Amoenthaij . .	»	»	3056	1353
	Pleijhari . . .	275	»	»	»
Celebes en onderhoorigheden.	Makassar. . .	963	21	937	27
	Segiri	513	3	789	7
	Bonthain . . .	261	1	(1) 2	†
	Balangnipa . .	79	21	102	3
	Djeneponto . .	45	»	29	1
	Saleijer . . .	1382	37	888	28
	Transporteren	31104	1763	48140	4606

(1) Onvolledige opgaaf.

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
	Per transport	54980	3177	93432	8809
		(1) 54980	3177	93432	8809

BUITENBEZITTINGEN.

GEWESTEN.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst wordt uitgeoefend.	1867. Behandelden.	1867. Overledenen.	1868. Behandelden.	1868. Overledenen.
	Per transport	31104	1763	48140	4606
Menado.	Menado . . .	372	12	408	13
	Gorontalo . .	1051	454	72	4
Moluksche eilanden.	Amboina . . .	9212 (Amboina t/m Ternate)	560 (Amboina t/m Ternate)	547	10
	Saparoea . . .			979	29
	Wahaaij . . .			185	3
	Boeroe. . . .			†	†
	Banda. . . .			2955	40
	Ternate . . .			3855	2184
Timor.	Koepang . . .	637	9	528	13
	Atapoepoe . .	48	1	98	6
	Larantoeka . .	131	»	121	»
		(1) 42555	2799	57888	6908

(1) In het vijfjarig staatje hiervoren (zie het verslag bladz. 76) is het cijfer van Billiton begrepen onder de opgaaf betreffende Java en Madura. Van daar het verschil met de hiervermelde totalen.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE 8.

N°. 3 Q.

LIJST der voornaamste landswerken, die in 1867 en 1868 zijn voltooid, voortgezet of ondernomen (en nog niet voltooid).

I. Onder de belangrijke in 1867 en 1868 tot *voltooijing* gebragte werken kunnen worden genoemd:

Civile gebouwen.

1867.

Batavia. Maken van afdaken (marquises) van gegolfd ijzer bij den Grooten Boom.

Preanger regentschappen. Bouw van eene residentswoning te Bandong.

Cheribon. Bouw van eene gevangenis voor 200 hoofden ter hoofdplaats, en van eene voor 70 hoofden te Madjalengka.

Banjoemas. Bouw van een adsistent residentie-kantoor te Poerwokerto; zware herstellingen aan de bijgebouwen der adsistent-residentswoning te Poerbolinggo.

Samarang. Bouw van eene schoutswoning te Pengapon; aanbrengen van eene verdieping aan het gebouw in gebruik voor telegraaphbureau.

Kadoe. Bouw van eene pradjoerits-kazerne te Temanggoong.

Djokjokarta. Tijdelijke voorzieningen aan door de aardbeving van 10 Junij 1867 beschadigde gebouwen.

Soerakarta. Inrigting van een particulier huis ter hoofdplaats tot schoollokaal en onderwijzerswoning; bouw van een posterijstal met ziekenstal enz. en van eene werkplaats voor den waterstaat, mede ter hoofdplaats.

Soerabaija. Bouw van permanente gebouwen en eenige vertrekken voor gegijzelden in de gevangenis; inrigting van het vroeger gebezigde politie-kantoor tot woning van den directeur der gevangenis; inrigten van het armengesticht te Pegirian tot eene inrigting voor syphilitische vrouwen.

Banjoewangi. Bouw van eene controleurswoning te Boeleleng (Bali).

Benkoelen. Bouw van eene controleurswoning en bijgebouwen te Taba-Penandjong.

Amboina. Vergrooting van de bazaarloods te Neira (Banda).

1868.

Batavia. Het inrigten van een huis op den weg naar Tanah-Abang tot schoutswoning; bouw van twee poststations op den weg naar Bantam: idem van een poststation te Wangon in de afdeeling Buitenzorg.

Tagal. Bouw van een pradjoeritskazerne te Pamalang.

Madioen. Voorzieningen aan de adsistent-residents- en regentswoning te Ponorogo, en aan de controleurswoning te Balong.

Kediri. Zware herstellingen aan de door de aardbeving van 10 Junij 1867 beschadigde gebouwen.

Benkoelen. Bouw van een passantenhuis met goederenloods op het Rotten-eiland; idem van twee bazaarloodsen op passar Penjingahan.

Lampongsche districten. Bouw van een residentie-kantoor te Telok-Betong.

Riouw. Bouw van een nieuw havenkantoor.

Wester-afdeeling van Borneo. Bouw van eene adsistent-residentswoning te Montrado.

Celebes en onderhoorigheden. Bouw van eene steenen gevangenis te Balangnipa.

Menado. Bouw van eene nieuwe adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Gorontalo.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken.

1867.

Cheribon. Maken van twee kaaimuren ter hoofdplaats.

Tagal. Bouw van 10 houten bruggen.

Soerabaija. Bouw eener houten brug met steenen landhoofden te Modjokerto; herstelling der dijken bovenstrooms van de brug te Wonokromo; bouw van twee houten bruggen op steenen landhoofden; bouw van 70 meters kaaimuur langs den oever der Pegirian-rivier ter plaatse van het vrouwen hospitaal; maken van eene aftapping uit de Soerabaija-rivier nabij Bibis, ten einde de Krambangan-rivier van versch water te voorzien; bouw van eene brug te Tjido-oost (Modjokerto).

Pasoeroean. Zware herstellingen aan de ophaalbrug te Pasoeroean.

Lampongsche districten. Vernieuwing van vijf bruggen over de rivier Troessan.

Timor. Bouw van eene zeewering te Koepang.

1868.

Bantam. Bouw van eenen steenen boogbrug te Tjipare, verbreeden van de leiding uit de Bantam-rivier bij Tjilintjing.

Batavia. Herstellingen en vernieuwingen aan de kaai-

muren van de groote rivier loopende door de stad, en wel van af den dam aan de marinewerf tot de brug achter de Java-bank.

Tagal. Bouw van eene brug over de rivier Tjibioek.

Pekalongan. Zware herstellingen aan de brug Kaliboyo; verbetering der zeehoofden en herstelling der beschoeijing aan de uiteinden der Pekalongan-rivier.

Samarang. Bouw van zes houten bruggen met steenen landhoofden; vernieuwing van beschoeijingen der Samarangsche rivier.

Soerabaija. Op diepte brengen van het bassin; herstellen van een gedeelte van den dijk langs den linkeroever der Kediri-rivier; bouw van 81 meters kaaimuur langs den linkeroever der Soerabaija-rivier.

Bagelen. Bouw van twee nieuwe bruggen.

Kediri. Bouw van eene nieuwe steenen boogbrug onder Modjorotto.

Riouw. Bouw van een nieuw landhoofd te Riouw en een te Bengkalis.

Bakens en verkenningsteekens.

1867.

Cheribon. Maken van een havenlicht met lichtwachterswoning te Cheribon.

Riouw. Bouw van drie havenlichten in straat Riouw.

1868.

Probolinggo. Bouw van twee piramiden ter bepaling van de reede.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

1867.

Bagelen. Verbetering van de waterleiding Reboek uit de rivier Bedano, in de afdeeling Koetoardjo.

1868.

Samarang. Vernieuwing van de naaldstuw in de rivier Ketapang.

Madioen. Zware herstellingen aan den stuwdam te Srambah Mangetan.

Cultuurgebouwen.

1867.

Bantam. Aanbrengen van een pannen dakbedekking op een der koffijpakhuizen te Tjimanok.

Banjoemas. Zware herstellingen aan het koffij-inkooppakhuis te Poerworedjo.

Bagelen. Bouw van een kantoor en geldkamer voor den onder-controleur te Karang-anjar.

Kadoe. Bouw van een koffijpakhuis te Malebo.

1868.

Bantam. Bouw van een koffijpakhuis te Tjiomas.

Preanger regentschappen. Bouw van twee steenen koffijpakhuizen te Tjikao.

Tagal. Bouw van een koffijpakhuis te Tersono.

Samarang. Herstellingen aan het suikerpakhuis te Regang.

Zoutpakhuizen.

1867.

Banjoemas. Bouw van een tijdelijk zout-depôtpakhuis te Tjilatjap en van een zoutverkooppakhuis te Banjoemas.

Bagelen. Inrigting van een gedeelte van het zout-depôtpakhuis te Karang-anjar tot zoutverkooppakhuis.

Kadoe. Zware herstellingen aan het zoutpakhuis te Temanggoong.

Soerabaija. Oprigting van 16 noodzoutloodsen in de afdeeling Grissee.

Rembang. Bouw van zout-depôtpakhuizen voor het zoutaanmaak-etablissement te Paradessi.

Benkoelen. Bouw van een zoutpakhuis te Seloema.

1868.

Samarang. Herstellingen aan een der zoutpakhuizen te Samarang.

Madura. Bouw van 23 zoutloodsen.

Bagelen. Bouw van een zoutdepôtpakhuis te Wonosobo.

Marine-werken.

1867.

Batavia. Bouw van eene loods tot opstelling van eene stoomschaafmachine bij het marine-etablissement te Onrust.

Soerabaija. Bouw van een verblijf voor de bemanning van in reparatie liggende schepen en stoomvaartuigen van de gouvernements-marine; vervanging van de asphaltvilten dakbedekking der scheepshelling op het marine-etablissement door eene dekking met gegolfd bladijzer; vernieuwing van 370 strekkende meters kaaimuur aan de oosterkade op het marine-etablissement; op diepte houden van het bassin.

1868.

Geen opgaaf ontvangen.

II. Wijders heeft de *voortzetting* plaats gehad van de navolgende respectivelijk in 1866 of 1867 dan wel vroeger geautoriseerde belangrijke werken, welke onder ultimo December 1867 of 1868 nog niet waren voltooid.

Civile gebouwen.

1867.

Bantam. Bouw van eene regentswoning te Pandeglang, idem van een poststation met verspanningsloods te Oendir-Andir; idem van eene gevangenis te Tjiringin.

Batavia. Oprigting van zes nieuwe poststations om de West, respectivelijk te Pesing, Kedawong, Sentoel, Tjibadak, Betoeng en Tangerang.

Cheribon. Bouw van eene regentswoning te Tjiamies: boring van een artesischen put ter hoofdplaats.

Tagal Bouw van eene pradjoerits-kazerne te Pamalang.

Banjoemas. Zware herstelling aan de gevangenis te Bandjarnegara.

Bagelen. Bouw van eene nieuwe regentswoning te Poerwodadi; vernieuwen der bijgebouwen van de controleurswoning aldaar.

Kadoe. Zware herstellingen aan het residentiehuis en bijgebouwen; vergrooting van de gevangenis te Temanggoong.

Soerakarta. Bouw van een steenen paardenstal bij het

residentiehuis, herstellingen en vernieuwingen aan een der schoolgebouwen.

Soerabaija. Bouw van eene regentswoning met bijgebouwen en van drie pendoppo's te Lamongan; idem van eene pradjoeritskazerne te Grissee en van twee pendoppo's bij de regentswoning aldaar; bouw van eene adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Baroean; herstellingen en verbeteringen van acht passarloodsen.

Rembang. Bouw van een nieuw residentiehuis te Rembang; van logeerkamers en bijgebouwen bij de regentswoning te Blora, van een poststation in de afdeeling Toeban en van een ringmuur bij de regentswoning te Rembang; verbetering aan de gevangenis te Bodjonegoro.

Probolinggo. Zware herstellingen aan twee koffij-afscheeppakhuizen.

Banjoewangi. Herstellingen, bijbouwingen en verbeteringen aan de regentswoning ter hoofdplaats; bouw van een residentie-kantoor aldaar en van een adsistent-residentie-kantoor te Boeleleng (Bali).

Benkoelen. Bouw van een passantenhuis met goederenloods op het Rotteneiland.

Lampongsche districten. Bouw van een residentiekantoor te Telok Betong.

Billiton. Bouw van eene gevangenis te Tandjong Pandan.

Westerafdeeling van Borneo. Bouw van een residentiehuis, passantenhuis en adsistent-residentswoning te Montrado.

Celebes en onderhoorigheden. Bouw van eene gevangenis, kantoor en geldkamer te Balangnipa; idem van een blok gebouwen te Boelekomba en van eene gevangenis aldaar; idem van bijgebouwen bij de adsistent-residentswoning te Bonthain.

Amboina. Vernieuwen, vergrooten en verbeteren van het kettinggangerskwartier te Neira.

Menado. Bouw van een steenen woning met bijgebouwen voor den adsistent-resident van Gorontalo.

1868.

Bantam. Bouw van eene regentswoning te Pandeglang; van een poststation en verspanningsloods te Oendir-Andir en van eene gevangenis te Tjiringin.

Batavia. Het oprigten van een gebouw ten dienste van den raad van justitie.

Cheribon. Bouw van eene regentswoning te Tjiamies; boren van een artesischen put ter hoofdplaats.

Samarang. Bouw van eene nieuwe regentswoning met bijgebouwen te Poerwodadi: vernieuwen der bijgebouwen van de controleurswoning aldaar.

Soerabaija. Bouw van eene regentswoning met bijgebouwen, en van drie pendoppo's te Lamongan; van eene pradjoerits-kazerne te Grissee; van twee pendoppo's bij de regentswoning te Grissee; van eene adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Bawean; herstellingen en verbeteringen aan acht passarloodsen.

Madura. Bouw van eene regentswoning te Pamakassan.

Banjoewangi. Herstellingen, bijbouwingen en verbeteringen aan de regentswoning ter hoofdplaats; bouw van eene residentswoning aldaar; van een adsistent-residentie-kantoor te Boeleleng (Bali) en ter hoofdplaats Banjoewangi.

Probolinggo. Zware herstellingen aan twee afscheeppakhuizen.

Madioen. Zware herstelling aan de regentswoning te Magettan, bouw van eene nieuwe gevangenis aldaar.

Bagelen. Bouw van eene nieuwe regentswoning te Wonosobo.

Kediri. Zware herstellingen aan de regentswoning te Berbek; bouw van nieuwe regentswoningen te Blitar en te Trengalek en van eene gevangenis te Kediri.

Westerafdeeling van Borneo. Bouw van een residentie- en passantenhuis te Pontianak.

Celebes en onderhoorigheden. Bouw van eene adsistent-residentswoning te Balangnipa en van een ringmuur om de gevangenis aldaar.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken.

1867.

Bantam. Verbreeden van de leiding uit de Bantam-rivier bij Tjilintjing.

Batavia. Opnemingen en peilingen ter beoordeeling van de uitvoerbaarheid van het denkbeeld tot daarstelling van een bassin aan de oostzijde van het havenkanaal; herstellingen en vernieuwingen aan de kaaimuren van de groote rivier loopende door de stad Batavia, van den dam aan de marinewerf tot de brug achter de Java-Bank.

Preanger regentschappen. Maken van een viaduct te Sekarwangi; voortzetting van den nieuwen militairen weg van Tjiandjoer naar Buitenzorg; idem van den transportweg van Manondjaija naar Bandjar.

Cheribon. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Tjisambong in den grooten weg van Cheribon naar Karang Sambong.

Banjoemas. Bouw van een ijzeren paalhoofd met rails te Tjilatjap.

Bagelen. Bouw van eene nieuwe brug te Selotiang en te Kedoong Agoong; ontgravingen op het Diëng plateau; in orde brengen van de leiding Bedegollan uit de rivier Gebang.

Samarang. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden te Trangoelee; voltooijing van de havenwerken; vernieuwing van de brug Mankangkoelon; bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Toegoe.

Kadoe. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Droedjoe.

Soerabaija. Bouw van zeven bruggen en acht duikers in de districten Modjokerto en Modjoagoong; opnemingen aan de Soerabaija-, Kediri- en Solo-rivieren; zware herstellingen aan de brug over de rivier Greges; vernieuwing van twee bruggen over de rivieren Larangan en Goenting; herstellen van een gedeelte van den dijk langs den linkeroever der Kediri-rivier.

Rembang. Boring van een artesischen put ter hoofdplaats.

Banjoewangi. Zware herstellingen aan de waterleiding ter hoofdplaats.

Benkoelen. Aanleg van een karrenweg van Kadoerang naar Padang Goeti (afdeeling Manna); idem van Kroë naar de bergdistricten; bouw van een aanleghoofd met weg enz. op het Rotteneiland.

Celebes en onderhoorigheden. Bouw van eene boogbrug over de waterleiding van Baroea; idem van een houten zeehoofd te Poeloe Kambing.

Timor. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden over de rivier Koepang.

Riouw. Bouw van een nieuw landhoofd te Riouw.

1868.

Preanger regentschappen. Bouw van een viaduct over de

Tjimahi te Sekarwangi, voortzetting van den nieuwen militairen weg van Tjiandjoer naar Buitenzorg; idem van den transportweg van Manondjaija naar Bandjar.

Cheribon. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Tjisambong in den grooten weg van Cheribon naar Karang-Sambong.

Samarang. Vernieuwing van de brug Mangkangkoelon; voltooijing der havenwerken; bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Toegoe, uitbaggering der geul van de Samarangsche rivier.

Soerabaija. Bouw van zeven bruggen en acht duikers in de districten Modjokerto en Modjoagoong; vernieuwing van de brug over de rivier Goenting; zware herstellingen aan de brug over de rivier Greges.

Madura. Bouw aan eene brug over de Bloemboengan nabij het zoutpakhuis, idem over de rivier Kepok.

Banjoewangi. Herstelling der waterleiding ter hoofdplaats.

Bagelen. Ontgravingen op het Diëngplateau, bouw van een steenen duiker te Karang Anom; in orde brengen van de waterleiding Bedegollan uit de rivier Gebang bij Kedanggak.

Kediri. Bouw van eene ijzeren brug over de Kediririvier; van eene houten brug met steenen landhoofden en pijlers over de rivier Ngassinan; van eene houten jukbrug over de rivier Bagong bij Ngantoe.

Benkoelen. Het maken van een aanleghoofd met weg op het Rotten-eiland; aanleg van een karrenweg van Kadoerang naar Padang Goeti (afdeeling Manna); idem van Kroë naar de bergdistricten.

Celebes en onderhoorigheden. Bouw van eene boogbrug over de waterleiding van Baroea en van een houten zeehoofd te Poeloe Kambing.

Bakens en verkenningsteekens.

1867.

Billiton. Bouw van eene gemetselde woning voor twee lichtopstekers en een gemetseld voetstuk voor een ijzeren lantaarnpaal op het eiland Tjilagen.

Celebes en onderhoorigheden. Plaatsing van vier steenen bakens te Barin-Baringan, Takka-Tello, Batoe Loea en op het rif bewesten Batoe Tehoe.

1868.

Celebes. Plaatsing der vier steenen bakens hiervoren bedoeld.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

1867.

Bantam. Verbreeden van de leiding uit de Bantam-rivier bij Tjilintjing.

1868.

Krawang. Verbetering aan de waterwerken te Pondok Salam.

Cultuurgebouwen.

1867.

Preanger-regentschappen. Bouw van koffijpakhuizen te Tjikao.

Banjoemas. Bouw van een koffijpakhuis te Boemiaijoe en van een koffij-inkooppakhuis te Bandjarnegara.

Bagelen. Bouw van drie koffijpakhuizen.

Rembang. Bouw van eene woning voor den opziener van het boschwezen te Trimboel (district Ngawen).

Pasoeroean. Bouw van koffijpakhuizen te Toempang en Ngantang.

Probolinggo. Zware herstellingen aan twee koffijafscheeppakhuizen.

1868.

Bagelen. Bouw van drie koffijpakhuizen.

Probolinggo. Zware herstellingen aan twee koffijafscheeppakhuizen.

Zoutpakhuizen.

1867.

Banjoemas. Bouw van tijdelijke zoutdepotpakhuizen te Tjilatjap.

Bagelen. Bouw van een zoutdepôtpakhuis te Wonosobo.

Kadoe. Bouw van drie nieuwe zoutpakhuizen.

Soerabaija. Bouw van 12 noodpakhuizen in de afdeeling Grissee.

Westerafdeeling van Borneo. Bouw van een zoutverkooppakhuis te Salimbouw (gestaakt).

1868.

Geen opgaaf ontvangen.

Marinewerken.

1867 en 1868.

Geen opgaaf ontvangen.

III. Onder de belangrijke werken welke in 1867 en 1868 zijn *ondernomen*, zonder met het einde van elk dier jaren tot voltooijing te zijn gebragt, kunnen eindelijk worden vermeld.

Civile gebouwen.

1867.

Batavia. Oprigting van een gebouw ten dienste van den raad van justitie, inrigting van een huis op den weg naar Tanah-Abang tot schoutswoning: bouw van een poststation te Wangon (afdeeling Buitenzorg) aan den grooten postweg van die afdeeling naar Tjiandjoer.

Riouw. Bouw van een nieuw havenkantoor en van eene loods voor de berging van bakentonnen enz.

1868.

Bantam. Herstellingen en bijbouwingen aan het residentiekantoor te Serang.

Batavia. Oprigting van een gebouw ten behoeve van de algemeene secretarie; bouw van eene tijdelijke gevangenis te Buitenzorg.

Samarang. Bouw van eene tijdelijke gevangenis voor 60 personen te Ambarawa.

Cheribon. Bouw van pradjoeritskazernes met woning van den sergeant-instructeur te Koeningan en Indramaijoe.

Madioen. Zware herstellingen aan het blokhuis te Madioen.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken.

1867.

Bantam. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Tjipare.

Tagal. Bouw van eene houten brug te Tjibioek.

Riouw. Bouw van een nieuw landhoofd te Riouw.

1868.

Bantam. Bouw van eene steenen boogbrug over de Tjitangogor-ilir.

Batavia. Bouw van eene tijdelijke brug te Lewimalang in den grooten postweg tusschen Buitenzorg en Tjiandjoer.

Krawang. Maken van drie steenen duikers in den postweg van Krawang naar Tandjong Poera; bouw van eene ijzeren brug over de Tjikao-rivier en van eene steenen brug te Dawoean.

Cheribon. Uitdiepen van de haven ter hoofdplaats Cheribon.

Tagal. Bouw van eene brug te Kloewoet en eene over de Mergadana.

Pekalongan. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden over de rivier Tengeng.

Samarang. Opneming der Samarangsche rivier en hare affluenten.

Soerabaija. Bouw van eene brug te Kedong Komplang (afdeeling Modjokerto); zware herstellingen aan drie andere bruggen.

Madura. Bouw van zes bruggen.

Bagelen. Herstelling van eene brug in den grooten weg van Poerworedjo naar Banjoemas.

Bakens en verkenningsteekens.

1867 en **1868.**

Geen opgaaf ontvangen.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

1867.

Krawang. Verbeteringen aan de waterleiding te Pondok Salam.

1868.

Samarang. Bouw van een nieuwen aqueduc te Ketintang.

Cultuurgebouwen.

1867.

Geen opgaaf ontvangen.

1868.

Preanger regentschappen. Bouw van een koffijpakhuis te Sagaranten.

Bagelen. Bouw van een koffijpakhuis te Kalibotto.

Zoutpakhuizen.

1867.

Madura. Bouw van 32 zout-depôtpakhuizen in de afdeelingen Sumanap, Pamakassan en Sampang.

1868.

Geen opgaaf ontvangen.

Marinewerken.

1867.

Geen opgaaf ontvangen.

1868.

Batavia. Maken van een steiger met oeverbekleeding ter plaatse waar vroeger de kistdam van het droogdok op het marine-etablissement op Onrust gelegen heeft, en later een kaaimuur is weggestort; herstellen en gedeeltelijk vernieuwen van den steiger voor het kolenhoofd op het eiland Kuiper.

Soerabaija. Maken van een sleuf ten oosten van het bassin; herstellen der daken van 3 der 9 bazenwoningen bij het etablissement; oprigting van twee gebouwen van de ketelmakerij voor de te bouwen nieuwe fabriek voor de marine en het stoomwezen.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

STAAT VAN VERVOER

GEDURENDE

1868 EN JANUARIJ—MEI 1869.

MAAND.	AANTAL REIZIGERS.							Bagage. Kilo's. (*b*)	Bestel-goederen Kilo's. (*b*)	Koopmans-goederen. Kilo's. (*b*)	REI		
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	RETOUR-BILJETTEN. (*a*) 1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	Totaal.				1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.
1868.													
Januarij . . .	26	97	2 748	8	48	354	3 281	12 252	1 213	738 781	f 72,80	f 129,80	f 995,39
Februarij . ,	38	217	3 034	24	178	846	4 337	10 382	1 685	1 081 756	97,45	252,95	1 059,17
Maart	38	157	3 162	10	218	890	4 475	8 039	1 693	1 255 362	101,50	206,70	1 130,35
April.	48	174	3 303	14	116	378	4 033	13 884	1 581	5 412 629	119,10	211,20	1 142,78
Mei.	63	174	3 478	18	132	710	4 575	12 074	2 587	4 464 682	168,75	235,30	1 205,19
Junij.	60	276	3 636	66	134	572	4 744	14 086	2 851	5 578 663	173,50	359,45	1 281,81
Julij	98	306	4 042	50	362	982	5 840	15 921	2 141	4 760 449	357,75	514,10	1 610,11
Augustus . .	76	428	5 212	6	340	1534	7 596	17 510	1 959	6 236 603	288,20	734,85	2 148,20
September. .	43	257	4 325	30	92	640	5 387	13 538	1 383	6 026 299	166,40	458,00	1 774,08
October . . .	46	269	3 970	12	118	544	4 959	13 564	1 255	8 071 047	151,20	426,90	1 654,35
November . .	88	314	3 613	46	144	568	4 773	12 402	1 570	4 688 688	294,75	543,55	1 469,38
December . .	19	256	3 287	4	50	430	4 046	11 853	1 885	3 588 030	73,50	450,00	1 468,43
Te zamen	643	2925	43 810	288	1932	8448	58 046	155 505	21 803	51 902 989	f2064,90	f4522,80	f 16 939,24
1869.													
Januarij . . .	33	214	2 708	14	34	396	3 399	8 835	1 873	4 266 342	f 122,90	f 350,85	f 1202,97
Februarij . .	34	201	2 617	2	94	390	3 338	9 302	1 320	3 638 378	131,90	338,15	1204,62
Maart	34	268	3 013	16	128	598	4 057	8 441	1 152	9 239 974	128,70	487,55	1382,91
April.	23	252	2 816	»	86	478	3 655	8 238	1 705	9 150 320	69,20	439,40	1240,72
Mei.	58	294	3 287	6	152	796	4 593	11 051	1 584	5 281 558	212,55	532,85	1411,56
Te zamen	182	1229	14 441	38	494	2658	19 042	45 867	7 634	31 576 572	f 665,25	f2148,80	f 6442,78

a. De reizigers met retourbiljetten zijn, voor de juiste berekening van het geheel aantal passagiers, dubbel van de opgaaf over Junij 1868.

b. In het vorig verslag, bladz. 106, is ten onregte het woord » tonnen" gebezigd.

OPBRENGST.

ZIGERS.

Retourbiljetten. 1ste klasse.	Retourbiljetten. 2de klasse.	Retourbiljetten. 3de klasse.	Totaal.	Bagage.	Bestel-goederen.	Koopmans-goederen.	Diversen.	Totale ontvangst.	Kilometers in exploitatie.	Ontvangst per dag-kilometer.
f 18,00	f 47,21	f 67,25	f 1 330,45	f 80,92	f 45,36	f 690,29	f 563,00	f 2 710,02	25	f 3,49^{68}
38,40	153,38	177,24	1 778,59	60,97	62,70	1 057,26	378,83	3 338,35	25	4,60^{46}
20,55	196,13	204,13	1 859,36	49,30	98,03	1 743,86	931,89^{5}	4 682,44^{5}	25	6,04^{18}
25,65	102,41	95,90	1 697,04	100,30	51,82	2 355,56	675,79	4 880,51	25	6,50^{73}
40,50	130,23	189,67	1 969,64	82,20	128,78	2 498,86	550,79	5 230,27	25	6,74^{87}
132,90	129,40	154,00	2 231,06	107,20	168,24	3 180,73	1282,79	6 970,02	25	9,29^{33}
139,50	550,45	396,63	3 568,54	148,40	139,46	5 753,67	896,62	10 506,69	29,19	11,61^{1}
18,90	512,58	644,71	4 347,44	192,26	140,52	10 243,53	783,42^{5}	15 707 17^{5}	35	14,47^{66}
94,50	133,68	257,21	2 883,87	132,70	155,02	9 750,26	543,34	13 465,19	35	12,82^{4}
37,80	158,13	201,29	2 629,67	146,11	122,22	12 141,27	1095,67	16 134,94	35	14,87^{09}
144,90	209,95	198,48	2 861,01	141,89	103,35	7 736,02	745,01	11 587,28	35	11,03^{55}
5,10	68,34	140,28	2 205,65	126,21	115,47	6 594,99	774,02	9 816,34	35	9,04^{73}
f 716,70	f 2391,89	f 2726,79	f 29 362,32	f 1368,46	f 1330,97	f 63 746,30	f 9221,18	f105 029,23	29,51	f 9,72^{24}
f 44,10	f 46,66	f 122,48	f 1 889,96	f 78,79	f 144.94	f 7 063,97	f 532,97	f 9 710,63	35	f 8,94^{98}
6,30	138,70	117,73	1 937,40	89,72	131,27	5 561,90	1 272,60	8 992,89	35	9,17^{64}
50,40	174,80	191,81	2 416,17	74,54	109,24	9 733,39	3 154,46^{5}	15 487,80^{5}	35	14,27^{44}
»	109,62	149,78	2 008,72	67,68	142,29	9 874,29	3 358,13	15 451,11	35	14,69^{63}
18,90	201,69	291,67	2 669,22	100,77	163,84	8 457,00	4 466,17^{5}	15 857,00^{5}	35	14,61^{47}
f 119,70	f 671,47	f 873,47	f 10 921,47	f 411,50	f 691,58	f 40 690,55	f 12 784,34	f 65 499,44	35	f 12,39^{34}

opgebragt. Ook in het staatje op bladzz. 106—107 van het vorig verslag was dit het geval, met uitzondering alleen

AANTAL stoomwerktuigen en toestellen in Nederlandsch Indie aanwezig bij het eind van de jaren 1866-1868.

OMSCHRIJVING DER WERKTUIGEN.	1866.	1867.	1868.
's Lands dienst.			
Bestemd tot het drijven van baggermolens	3	3	3
» » » » » centrifugaal en andere pompen	9	10	10
» » » » » draai-, schaaf- en boorbanken en andere gereedschappen	4	4	4
» » » » » houtzaagmolens, ventilateurs en draaibanken	2	2	2
» » » » » drukpersen	»	»	1
» » » » eener loskraan	»	»	1
	18	19 (1)	21 (1)
Particulieren.			
Bestemd tot het drijven van suikerrietpersmolens	94	96	105
» » » defecqueren (zuiveren) van rietsap	14	15	16
» » » afkoken van suiker in het luchtledige	88	92	98
» » beide laatste doeleinden	22	24	27
» » » drijven van centrifuges	56	60	67
» » » » » rijstpelmolens	6	7	7
» » » » » irrigatiepompen	8	7	29
» » » » » lucht- en andere pompen	16	20	
» » » » » gereedschappen in werktuigfabrieken	17	20	22
» » » » » houtzagerijen	12	12	12
» » » bakken van steen	3	3	1
» » » vervaardigen van kunstijs	3	4	4
» » » bereiden van touw	1	1	1
» » » » » koffij	1	1	1
» » » drijven eener stoomwasscherij	1	1	1
» » » » » graanmolen	»	»	1
» » locomotief	2	7	8
» » stoomploeg	1	1	1
	345 (2)	371 (2)	401 (2)
Geplaatst in schepen en vaartuigen (Verg. hoofdst. J, afd. IV, § 2 van het Verslag).	31	36	32
	376 (3)	407 (3)	433 (3)

(1) Behalve de stoomwerktuigen in schepen der oorlogs- en gouvernementsmarine, zijn nog stoomketels geplaatst in een baggervaartuig en in den residentie-stoomer *Bogor*, bestemd voor het onderhouden der gemeenschap tusschen Batavia en het eiland Onrust.

(2) Het verschil met het aantal werktuigen in de gewestelijke opgaaf hierachter is hieraan toe te schrijven, dat te dezer plaatse niet alleen *werktuigen* maar ook *toestellen* zijn opgebragt.

(3) Het verschil met het cijfer der uitgereikte acten, gelijk dit is opgegeven in hoofdstuk L, afdeeling IV van het Verslag, kan hierdoor worden verklaard, dat ook acten worden uitgereikt enkel voor stoomketels. Daarentegen strekt soms een en dezelfde acte voor meerdere werktuigen en toestellen te gelijk.

GEWESTELIJK OVERZIGT.

GEWESTEN.	1866.			1867.			1868.		
	Aantal stoom-werktuigen.	Aantal paar-denkrachten.	Aantal stoom-ketels.	Aantal stoom-werktuigen.	Aantal paar-denkrachten.	Aantal stoom-ketels.	Aantal stoom-werktuigen.	Aantal paar-denkrachten.	Aantal stoom-ketels.
Bantam	5	76	6	6	82	6	3	48	3
Batavia	17	234	18	17	334	18	16	310	17
Krawang	22	245	32	22	243	32	24	274	34
Cheribon	42	621	68	46	705	74	52	765.5	80
Tagal	28	355	43	36	398.5	46	37	418.5	48
Pekalongan	7	70	10	7	67	9	7	67	9
Samarang	20	449	27	29	1004	35	32	1154	41
Japara	31	512	60	29	489	55	30	519	56
Rembang	6	60	6	6	60	6	6	60	7
Soerabaija	61	681	106	67	732	110	74	879.5	116
Madura	1	30	1	2	30	3	2	30	3
Pasoeroean	25	276	61	27	292	65	28	316	66
Probolinggo	20	230	48	20	249	52	21	265	54
Bezoeki	6	88	23	6	88	23	6	88	22
Banjoemas.	3	16	5	3	16	5	3	16	5
Djokjokarta . . , ...	1	9	2	1	9	2	2	21	5
Soerakarta	8	90	11	10	111	13	13	143	19
Madioen	1	10	3	1	10	3	1	10	3
Kediri . . . . , . . .	9	102	14	11	115	15	14	155	18
Palembang. , ...	1	16	1	1	16	1	1	16	1
Celebes en onderhoorigheden . . .	3	29	3	3	29	3	4	39	4
	317	4199	548	350	5079.5	576	376	5594.5	611
Aan boord van particul. stoomschepen.	31	2196	45	36	2281	53	32	2071	50
Totaal . . .	348 (1)	6395	593	386 (1)	7360.5	629	408 (1)	7665.5	661

(1) Vergelijk noot 2 op de voorgaande bladzijde.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE V.

N°. 3 T.

ALGEMEENE AANTOONING BETREFFENDE DE OPBRENGST ENZ. DER IN NEDERLAND VERKOCHTE OOST-INDISCHE GOUVERNEMENTS-PRODUCTEN OVER 1867 EN 1868.

PRODUCTEN.	HOEVEELHEDEN.		BEVRACHTE SCHEEPSRUIMTE.		Uitgeleverde netto kilogrammen.	BRUTO-OPBRENGST MET VERGOEDING. (1)		ONKOSTEN.		NETTO-OPBRENGST.		GEMIDDELD RESULTAAT VAN HET IN VEILING VERKOCHTE. PER PIKOL.			PER AMSTERDAMSCH POND.			Uitgeleverde netto-kilogrammen per pikol (gemiddeld).	Percentsgewijze berekening der spillage naar rede van 61$^{3}/_{4}$ kilogrammen per pikol. (2)	GEMIDDELDE VEILINGSPRIJZEN.
	Pikols.	Totaal.	Lasten.	Totaal.		Bedrag.	Totaal.	Bedrag.	Totaal.	Bedrag.	Totaal.	Bruto-provenu.	Onkosten.	Netto-provenu.	Bruto-provenu.	Onkosten.	Netto-provenu.			
1867.																				
Koffij	881 001^{230}		30 770^{011}		52 722 270	f 42 520 211,53		f 5 752 966,05		f 36 767 245,48		f 48,26$^{3}/_{10}$	f 6,53	f 41,73$^{3}/_{10}$	f 0,38$^{61}/_{100}$	f 0,05$^{22}/_{100}$	f 0,33$^{39}/_{100}$	59^{84}	3^{09}	Per $^{1}/_{2}$ kilogram . . . . f 0,40$^{54}/_{100}$
Avarijen	44 219^{570}		770^{046}			1 667 639,90		528 043,13		1 139 596,77										
		925 220^{800}		31 540^{057}			f 44 187 851,43		f 6 281 009,18		f 37 906 842,25									
Suiker	742 155^{490}		23 780^{263}		41 377 917	f 13 604 337,67		f 3 528 934,61		f 10 075 403,06		18,33	4,75$^{5}/_{10}$	13,57$^{5}/_{10}$	0,14$^{66}/_{100}$	0,03$^{80}/_{100}$	0,10$^{86}/_{100}$	55^{75}	9^{71}	» kilogram . . . . 0,33$^{31}/_{100}$
Avarijen	46 082^{150}		299^{660}			515 915,28^{5}		167 570,20^{5}		348 345,08										
		788 237^{640}		24 079^{923}			14 120 252,95^{5}		3 696 504,81^{5}		10 423 748,14									
Tin (Banka-)	73 209^{650}		2 240^{896}		4 487 689	f 4 830 717,44		f 284 305,52		f 4 546 411,92		65,98$^{4}/_{10}$	3,88$^{3}/_{10}$	62,10$^{1}/_{10}$	0,52$^{78}/_{100}$	0,03$^{10}/_{100}$	0,49$^{68}/_{100}$	61^{30}	0^{73}	» 50 kilogrammen . . 54,09
Avarijen	2 162^{140}		8^{110}			79 316,74		37 415,73		41 901,01										
		75 371^{790}		2 249^{006}			4 910 034,18		321 721,25		4 588 312,93									
Indigo	891^{376}		53^{368}		52 884^{60}	f 510 270,45		f 36 366,07		f 473 904,38		572,45$^{2}/_{10}$	40,79$^{7}/_{10}$	531,65$^{5}/_{10}$	4,57$^{96}/_{100}$	0,32$^{64}/_{100}$	4,25$^{32}/_{100}$	59^{33}	3^{91}	» $^{1}/_{2}$ kilogram . . . . 5,00$^{95}/_{100}$
Avarijen	—		—			4 982,08		11 505,12		af: 6 523,04										
		891^{376}		53^{368}			515 252,53		47 871,19		467 381,34									
Cochenille	»	144^{808}	»	7^{862}	8 633^{40}	»	35 185,52	»	3 280,45	»	31 905,07	242,98	22,65$^{4}/_{10}$	220,32$^{6}/_{10}$	1,94$^{38}/_{100}$	0,18$^{12}/_{100}$	1,76$^{26}/_{100}$	59^{62}	3^{45}	idem . . . . 2,07$^{33}/_{100}$
Thee	2 473^{200}		207^{185}		143 947^{50}	f 169 017,51		f 77 181,60		f 91 835,91		68,33$^{9}/_{10}$	31,20$^{7}/_{10}$	37,13$^{2}/_{10}$	0,54$^{67}/_{100}$	0,24$^{97}/_{100}$	0,29$^{70}/_{100}$	58^{20}	5^{75}	idem . . . . 0,62$^{21}/_{100}$
Avarijen	57		4^{643}			5 658,00		1 897,59		3 760,41										
		2 530^{200}		211^{828}			174 675,51		79 079,19		95 596,32									
Notenmuscaat	1 189^{240}		58^{557}		68 477	f 110 097,13		f 15 888,39		f 94 208,74		92,57$^{7}/_{10}$	13,36	79,21$^{7}/_{10}$	0,74$^{06}/_{100}$	0,10$^{69}/_{100}$	0,63$^{37}/_{100}$	57^{58}	6^{75}	idem 0,82
Avarijen	—		—			—		30,53		af: 30,53										
		1 189^{240}		58^{557}			110 097,13		15 918,92		94 178,21									
Foelie	»	1 396^{168}	»	94^{961}	81 051^{60}	»	173 680,79	»	23 730,03	»	149 950,76	124,39$^{8}/_{10}$	16,99$^{6}/_{10}$	107,40$^{2}/_{10}$	0,99$^{51}/_{100}$	0,13$^{59}/_{100}$	0,85$^{92}/_{100}$	58^{05}	5^{99}	idem 1,10
Kaneel	148^{960}		9^{948}		8 714^{50}	f 25 116,27		2 717,84		f 22 398,43		168.61	18,24$^{5}/_{10}$	150,36$^{5}/_{10}$	1,34$^{88}/_{100}$	0,14$^{59}/_{100}$	1,20$^{29}/_{100}$	58^{80}	5^{26}	idem . . . . 1,47$^{50}/_{100}$
Avarijen	»		—			—		27,29		af: 27,29										
		148^{960}		9^{948}			25 116,27		2 745,13		22 371,11									
Kruidnagelen	»	1 000^{400}	»	62^{124}	59 649^{80}	»	34 837,01	»	8 017,54	»	26 789,50	34,82$^{3}/_{10}$	8,01$^{4}/_{10}$	26,77$^{9}/_{10}$	0,27$^{85}/_{100}$	0,06$^{43}/_{100}$	0,21$^{42}/_{100}$	59^{82}	3^{45}	idem . . . . 0,29$^{82}/_{100}$
Notenzeep	»	11^{488}	»	0^{586}	636^{50}	»	2 136,13	»	217,38	»	1 918,75	185,94$^{4}/_{10}$	18,92$^{2}/_{10}$	167,02$^{2}/_{10}$	1,48$^{75}/_{100}$	0,15$^{13}/_{100}$	1,33$^{62}/_{100}$	55^{40}	10^{28}	idem . . . . 1,68$^{50}/_{100}$
Kaneel-olie	»	0^{401}	»	0^{065}	23^{10}	»	1 494,00	»	112,10	»	1 381,90	3 725,68	279,55	3 446,13	29,80	2,23	27,57	57^{60}	6^{72}	Per hectogram 6,50
Tin (Billiton-)	536^{340}		16^{396}		32 872	f 34 914,11		f 2 177,09		f 32 737,02		65,09$^{6}/_{10}$	4,05$^{9}/_{10}$	61,03$^{7}/_{10}$	0,52$^{07}/_{100}$	0,03$^{24}/_{100}$	0,48$^{83}/_{100}$	61^{10}	1^{05}	» 50 kilogrammen . . 53,37
Avarijen	—		»			—		232,74		af: 232,74										
		536^{340}		16^{396}			34 914,11		2 409,83		32 504,28									
	»	1 796 679^{611}	»	58 384^{681}	99 044 766	»	f 64 325 527,59^{5}	»	f 10 482 647,00^{5}	»	f 53 812 880,59									

(1) Het bruto-provenu is verhoogd met 1% veilingskosten, door de koopers vergoed, bedragende voor:

Koffij	f 426 894,99
Suiker.	136 340,83
Tin (Banka-) . . .	48 547,55
Indigo.	5 128,34
Cochenille	353,62
Notenzeep	21,47
Kaneel-olie . . .	15,02
Tin (Billiton-). . .	350,89
	f 617 652,71

Van thee en specerijen wordt, ingevolge de veilcondities, geene vergoeding van veilingskosten ontvangen.

(2) De spillage met inbegrip van de tarra voor de fust, welke aan de koopers wordt te goed gedaan, ontstaat door: afscheep in Indie, lading aan boord, lossing, het steken van monsters, opslag in de pakhuizen en uitslag bij aflevering.

PRODUCTEN.	HOEVEELHEDEN.		BEVRACHTE SCHEEPSRUIMTE.		Uitgeleverde netto kilogrammen.	BRUTO-OPBRENGST MET VERGOEDING. (1)		ONKOSTEN.		NETTO-OPBRENGST.		GEMIDDELD RESULTAAT VAN HET IN VEILING VERKOCHTE.						Uitgeleverde netto-kilogrammen per pikol (gemiddeld).	Percentsgewijze berekening der spillage naar rede van 61$^{3}/_{4}$ kilogrammen per pikol. (2)	GEMIDDELDE VEILINGSPRIJZEN.
												PER PIKOL.			PER AMSTERDAMSCH POND.					
	Pikols.	Totaal.	Lasten.	Totaal.		Bedrag.	Totaal.	Bedrag.	Totaal.	Bedrag.	Totaal.	Bruto-provenu.	Onkosten.	Netto-provenu.	Bruto-provenu.	Onkosten.	Netto-provenu.			
1868.																				
Koffij	842 610^{450}		29 577^{011}		50 280 414^{50}	f 36 101 633,40		f 5 198 307,95		f 30 903 325,45		f 42,84$^{4}/_{10}$	f 6,16$^{9}/_{10}$	f 36,67$^{5}/_{10}$	f 0,34$^{27}/_{100}$	f 0,04$^{93}/_{100}$	f 0,29$^{34}/_{100}$	59^{67}	3^{36}	Per $^{1}/_{2}$ kilogram . . . . f 0,36$^{04}/_{100}$
Avarijen	43 685^{750}		548^{279}		—	753 465,39		314 149,45		439 315,94										
		886 296^{200}		30 125^{290}			f 36 855 098,79		f 5 512 457,40		f 31 342 645,39									
Suiker	749 157^{230}		24 054^{457}		41 843 396^{25}	f 14 051 461,35		f 3 614 130,95		f 10 437 330,40		18,75$^{6}/_{10}$	4,82$^{4}/_{10}$	13,93$^{2}/_{10}$	0,15	0,03$^{86}/_{100}$	0,11$^{14}/_{100}$	55^{85}	9^{55}	» kilogram . . . . . 0,34$^{07}/_{100}$
Avarijen	27 296^{220}		209^{801}		—	230 369,88		127 980,85		102 389,03										
		776 453^{450}		24 264^{258}			14 281 831,23		3 742 111,80		10 539 719,43									
Tin (Banka-)	52 926^{920}		1 620^{785}		3 244 556^{50}	f 3 520 126,41		f 203 764,82		f 3 316 361,59		66,50$^{9}/_{10}$	3,84$^{9}/_{10}$	62,66	0,53$^{20}/_{100}$	0,03$^{08}/_{100}$	0,50$^{12}/_{100}$	61^{30}	0^{72}	» 50 kilogrammen . . 54,56
Avarijen	555^{050}		»		—	29 195,49		21 849,73		7 315,76										
		53 481^{970}		1 620^{785}			3 549 321,90		225 614,55		3 323 707,35									
Indigo	»	210^{352}	»	13^{447}	12 447^{50}	»	153 675,54	»	10 218,28	»	143 457,26	730,56$^{3}/_{10}$	48,57$^{7}/_{10}$	681,98$^{6}/_{10}$	5,84$^{45}/_{100}$	0,38$^{86}/_{100}$	5,45$^{59}/_{100}$	59^{17}	4^{17}	» $^{1}/_{2}$ kilogram . . . . 6,20$^{39}/_{100}$
Notenmuscaat	5 856^{160}		291^{500}		336 159^{25}	f 410 097,13		f 71 994,94		f 338 102,19		70,02$^{8}/_{10}$	12,29$^{4}/_{10}$	57,73$^{4}/_{10}$	0,56$^{02}/_{100}$	0,09$^{83}/_{100}$	0,46$^{19}/_{100}$	57^{40}	7^{04}	idem . . . . 0,62$^{52}/_{100}$
Avarijen	»		»		—	3 004,99		501,66		2 500,33										
		5 856^{160}		291^{500}			413 102,12		72 499,60		340 602,52									
Foelie	1 305^{528}		89^{401}		75 584^{80}	f 162 452,91		f 21 498,29		f 140 954,62		124 43$^{4}/_{10}$	16,46$^{7}/_{10}$	107,96$^{7}/_{10}$	0,99$^{54}/_{100}$	0,13$^{17}/_{100}$	0,86$^{37}/_{100}$	57^{89}	6^{25}	idem . . . . 1,10$^{10}/_{100}$
Avarijen	»		»		—	»		26,28		af: 26,28										
		1 305^{528}		89^{401}			162 452,91		21 524,57		140 928,34									
Kruidnagelen	»	1 078	»	66^{877}	63 609^{55}	»	30 891,85	»	10 699,98	»	20 191,87	28,65$^{6}/_{10}$	9,92$^{5}/_{10}$	18,73$^{1}/_{10}$	0,22$^{92}/_{100}$	0,07$^{94}/_{100}$	0,14$^{98}/_{100}$	59	4^{45}	idem . . . . 0,24$^{88}/_{100}$
Notenzeep	»	45^{712}	»	2^{179}	2 539^{50}	»	7 710,55	»	784,96	»	6 925,59	168,67$^{6}/_{10}$	17,17$^{1}/_{10}$	151,50$^{5}/_{10}$	1,34$^{94}/_{100}$	0,13$^{74}/_{100}$	1,21$^{20}/_{100}$	55^{55}	10^{04}	idem . . . . 1,52$^{57}/_{100}$
Tin (Billiton-)	»	754^{420}	»	22^{956}	46 271	»	49 722,82	»	2 975,22	»	46 747,60	65,90$^{8}/_{10}$	3,94$^{3}/_{10}$	61,96$^{5}/_{10}$	0,52$^{72}/_{100}$	0,03$^{15}/_{100}$	0,49$^{57}/_{100}$	61^{33}	0^{68}	Per 50 kilogrammen . . 54,00
		1 725 481^{792}	»	56 496^{693}	95 904 978^{85}	»	f 55 503 807,71	»	f 9 598 886,36	»	f 45 904 921,35									

(1) Het bruto-provenu is verhoogd met 1% veilingskosten door de koopers vergoed, bedragende voor:

Koffij	f 362 498,16	Van specerijen wordt, ingevolge de veilconditien, geene vergoeding van veilingskosten ontvangen.
Suiker.	141 155,87	
Tin (Banka) . . .	35 377,50	
Indigo.	1 544,48	
Notenzeep	77,50	
Tin (Billiton) . . .	499,73	
	f 541 153,24	

(2) Zie de betrekkelijke noot op de voorgaande bladzijde.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **W.**

N°. 3 *U.*

STATISTIEK betreffende de opiumpacht op Java en Madura.

GEWESTEN.	HOEVEELHEID OPIUM IN KATTIES 'S JAARS. Toegestaan als maxima. 1867 en 1868. *a.*	Verstrekt. 1867.	Verstrekt. 1868.	PACHTSCHAT. *b.* 1867.	PACHTSCHAT. *b.* 1868.	PACHTSCHAT. *b.* 1869.	GETAL KITTEN. 1866.	GETAL KITTEN. 1867.	GETAL KITTEN. 1868.
Bantam . . .	480	Als toegestaan.		f 34 200	f 44 400	f 27 000	1	1	1
Batavia met de Lampongs .	6 960	Idem.		820 800	897 600	937 200	*c.* 24	*c.* 21	*c.* 21
Cheribon . .	1 200	925	Als toegest.	217 200	176 640	140 040	12	9	9
Tagal . . .	1 080	Als toegestaan.		216 000	216 000	195 960	3	3	3
Pekalongan .	1 440	Als toegest.	1 367	276 120	323 670	277 320	44	niet opgegev.	31
Samarang . .	5 160	Als toegestaan.		1 071 840	1 212 000	980 400	80	*d.* 38	*d.* 38
Japara . . .	3 240	Idem.		444 000	468 300	339 600	39	niet opgegev.	32
Rembang . .	7 200	Idem.		661 200	578 400	672 000	22	id.	20
Soerabaija . .	11 400	Idem.		927 600	843 600	881 040	57	id.	32
Madura . . .	4 080	3 973		182 520	193 440	149 040	24	23	23
Pasoeroean . .	3 000	2 987	2 997	264 000	291 000	297 720	16	16	16
Probolinggo .	840	819	792	120 420	122 820	113 160	6	6	6
Bezoeki . . .	1 080	1 055	1 075	48 000	114 000	105 600	11	11	11
Banjoemas . .	600	Als toegestaan.		132 180	175 320	144 000	11	niet opgegev.	6
Bagelen . . .	1 320	Idem.		288 060	300 060	243 600	39	29	27
Kadoe . . .	2 160	Idem.		456 000	456 000	420 000	49	30	30
Djokjokarta .	2 760	Idem.		546 000	660 120	697 200	84	84	84
Soerakarta . .	7 200	Idem.		962 400	1 081 320	1 032 000	267	194	195
Madioen . .	4 560	Idem.		922 980	884 640	982 680	*e.* 31	*e.* 30	*e.* 37
Kediri . . .	5 640	5 636	5 626	696 000	666 000	985 200	56	46	46
Totaal . .	71 400	70 955	71 150	f 9 287 520	f 9 705 330	f 9 620 760	876	—	668

a. In 1866 werden dezelfde hoeveelheden toegestaan, doch de aanneming daarvan was voor de pachters verpligtend.

b. Ongerekend dus het kostende van den te verstrekken opium.

c. Hieronder ook Buitenzorg.

d. Ongerekend 10 amfioenhuizen in het district Selo, behoorende tot Soerakarta, maar liggende in de afdeeling Grobogan.

e. Hieronder ook Patjitan.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **X.**

N°. 3 V.

OPIUM-PACHTSCHAT *in de Buitenbezittingen.*

GEWESTEN.	**1867.**	**1868.**	**1869.**
Gouvernement van Sumatra's Westkust	f 205 920 *a*	f 207 780 *a*	f 145 320 *a*
Benkoelen	21 060	21 660	21 120
Palembang	48 480	48 000	48 000
Banka	120 100	100 000	180 000
Billiton	25 700	30 000	30 600
Riouw	123 918 *b*	254 196 *c*	280 574 *d*
Wester-afdeeling van Borneo	228 000 *e*	298 800 *e*	194 520 *e*
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	niet afzonderlijk verpacht.	niet afzonderlijk verpacht.	niet afzonderlijk verpacht.
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	f 85 500	f 75 000	f 64 100
Menado	18 960 *f*	19 452 *g*	18 876 *h*
Amboina	21 600	18 192	19 320
Ternate	7 280	10 010	5 070
Timor	2 700	7 020	4 440
	f 909 218	f 1 090 110	f 1 011 940

a. Met inbegrip van de pacht van de diverse middelen op de Batoe-eilanden.

b. Waaronder voor de afdeeling Siak f 15 918.

c. Als voren f 10 476.

d. Als voren f 15 074.

e. Alleen voor Pontianak. In Sambas en Sintang wordt het opiummiddel te gelijk met de andere middelen verpacht.

f. Waaronder voor Gorontalo f 3720.

g. Als voren f 3852.

h. Als voren f 3876.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE **IJ.**

N°. 3 W.

OPBRENGST

DER

VERPACHTE MIDDELEN

(behalve de opiumpacht)

OP

JAVA EN MADURA,

1867—1869.

GEWESTEN.	RUNDSLAGT.			PANDJESHUIZEN.			DOB-
	1867.	1868.	1869.	1867.	1868.	1869.	1867.
Bantam	f 3 624	f 12 600	f 22 080	f 72	f 24	f 72	»
Batavia (met Buitenzorg)	37 500	36 960	36 960	1 380	1 860	(2) 3 540	f 181 320
Krawang	1 584	1 980	3 600	»	»	»	»
Cheribon	18 540	17 892	21 120	6 360	9 612	9 360	»
Tagal	7 680	9 600	10 200	19 080	20 040	21 120	»
Pekalongan	10 920	6 060	4 812	10 260	9 612	9 792	»
Samarang	60 120	62 760	67 200	15 480	27 720	18 120	12 060
Japara	11 160	12 000	14 520	28 440	24 420	38 400	»
Rembang	13 440	16 800	22 080	24 240	30 000	18 120	»
Soerabaija	(1) 69 840	(1) 69 372	(1) 71 760	130 680	123 120	107 820	30 000
Madura	87 120	70 644	60 360	20 568	14 940	12 204	»
Pasoeroean	50 640	38 424	45 360	35 400	27 084	37 500	»
Probolinggo	20 400	17 220	19 080	8 880	4 800	3 000	»
Bezoeki	26 400	34 320	28 800	5 400	6 000	3 120	»
Banjoewangi	4 236	6 012	3 720	36	36	48	»
Banjoemas	9 660	14 400	15 780	7 032	8 700	6 000	»
Bagelen	30 780	33 480	33 600	720	240	360	»
Kadoe	40 860	48 060	31 560	17 460	18 000	8 400	»
Djokjokarta	21 120	30 360	12 000	»	»	»	»
Soerakarta	73 380	54 000	55 200	»	»	»	»
Madioen (met Patjitan)	9 900	22 020	21 960	3 744	13 992	18 180	»
Kediri	16 800	19 200	19 200	8 880	8 640	8 640	»
	f 625 704	f 634 164	f 620 952	f 344 112	f 348 840	f 323 796	f 223 380

B-	BELSPELEN.		STERKE DRANKEN.			VARKENSLAGT.			AANMERKINGEN.
	1868.	1869.	1867.	1868.	1869.	1867.	1868.	1869.	
	»	»	f 132	f 540	f 780	f 612	f 312	f 600	(1) (2)
0	f 133 200	f 158 760	40 680	36 300	39 120	25 140	26 340	26 640	
	»	»	1 212	1 920	1 800	492	588	540	
	»	»	6 120	6 060	6 180	2 820	2 712	3 132	
	»	»	16 800	18 960	25 320	1 548	948	852	
	»	»	3 180	2 412	1 368	252	1 116	732	
0	12 120	12 600	21 600	25 260	25 200	3 720	4 200	4 800	
	»	»	9 780	10 320	10 380	1 620	1 620	1 320	
	»	»	9 720	12 000	9 960	1 020	1 500	1 920	
0	24 480	19 560	38 280	32 820	37 800	3 672	3 156	3 012	
	»	»	5 172	6 540	5 076	24	48	24	
	»	»	3 624	3 432	3 180	960	492	432	
	»	»	3 000	1 320	1 092	564	408	372	
	»	»	2 412	3 600	2 892	120	240	180	
	»	»	36	36	36	240	336	192	
	»	»	2 652	7 920	8 220	336	516	612	
	»	»	5 220	7 800	7 800	480	612	600	
	»	»	4 020	6 480	6 012	1 392	1 500	1 116	
	»	»	2 400	11 040	3 600	972	840	300	
	»	»	30 600	37 200	39 660	1 920	2 100	1 860	
	»	»	6 204	5 844	6 732	384	396	372	
	»	»	3 720	2 640	12 120	1 680	1 080	1 080	
)	f 169 800	f 190 920	f 216 564	f 240 444	f 254 328	f 49 968	f 51 060	f 50 688	

(1) Hieronder begrepen het pachtcijfer der » vogelnestklippen" op Bawean, welk middel verpacht wordt vereenigd met dat voor het slagten van rundvee aldaar.

(2) Pachtcijfer van de afdeeling Buitenzorg, zijnde het middel voor de andere afdeelingen onverpacht gebleven.

GEWESTEN.	TOLBRUGGEN EN OVERVAARTEN.			VOGELNESTEN.		
	1867.	1868.	1869.	1867.	1868.	1869.
Bantam	f 5 664	f 5 796	f 8 364	f 276	f 840	f 1 188
Batavia (met Buitenzorg) . . .	10 020	10 560	10 080	»	»	»
Krawang	»	»	»	»	»	»
Cheribon	4 080	5 196	5 052	»	»	»
Tagal	1 812	3 060	2 400	»	»	»
Pekalongan	»	»	»	»	»	»
Samarang	»	»	»	»	»	»
Japara	8 400	6 720	8 400	»	»	»
Rembang	6 120	9 360	7 800	9 720	19 800	19 080
Soerabaija	37 080	28 320	29 760	40 080	54 000	49 380
Madura	»	»	»	48	60	216
Pasoeroean	»	»	»	»	»	»
Probolinggo	»	»	»	708	360	408
Bezoeki	»	»	»	612	864	300
Banjoewangi	»	»	»	2 112	960	1 524
Banjoemas	»	»	»	»	»	»
Bagelen	»	»	»	»	»	»
Kadoe	»	»	»	»	»	»
Djokjokarta	»	»	»	»	»	»
Soerakarta	»	»	»	»	»	»
Madioen (met Patjitan)	»	»	»	»	»	»
Kediri	»	»	»	»	»	»
	f 73 176	f 69 012	f 71 856	f 53 556	f 76 884	f 72 096

ANDERE VERPACHTE MIDDELEN.			TOTAAL DER VERSCHILLENDE MIDDELEN.			AANMERKINGEN.
1867.	1868.	1869.	1867.	1868.	1869.	
»	»	»	f 10 380	f 20 112	f 33 084	(1) Hoofdgeld der Chinezen
(1) f 25 260	(1) f 23 040	(1) f 24 360	629 160	545 640	612 120	(2) Inlandsche neringen en bedrijven.
(2) 140 520	(2) 127 200	(2) 135 120				
(3) 154 800	(3) 140 400	(3) 168 120				(3) Tabak (met inbegrip van de pacht in Bantam en Krawang).
(4) 6 420	(4) 4 500	(4) 4 020				
(5) 6 120	(5) 5 280	(5) 5 400				(4) Waijang.
(6) 22 812	(6) 21 300	(6) 17 040	26 100	25 788	22 980	(5) Kleine eilanden.
»	»	»	37 920	41 472	44 844	(6) Bosschen.
»	»	»	46 920	52 608	59 892	
»	»	»	24 612	19 200	16 704	
»	»	»	112 980	132 060	127 920	
»	»	»	59 400	55 080	73 020	
»	»	»	64 260	89 460	78 960	
»	»	»	349 632	335 268	319 092	
»	»	»	112 932	92 232	77 880	
»	»	»	90 624	69 432	86 472	
»	»	»	33 552	24 108	23 952	
»	»	»	34 944	45 024	35 292	
»	»	»	6 660	7 380	5 520	
»	»	»	1 9680	31 536	30 612	
»	»	»	37 200	42 132	42 360	
»	»	»	63 732	74 040	47 088	
»	»	»	24 492	42 240	15 900	
»	»	»	105 900	93 300	96 720	
»	»	»	20 232	42 252	47 244	
»	»	»	31 080	31 560	41 040	
f 355 932	f 321 720	f 354 060	f 1 942 392	f 1 911 924	f 1 938 696	

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE Z.

N°. 3 X.

OPBRENGST

DER

VERPACHTE MIDDELEN

(BEHALVE DE OPIUMPACHT)

IN DE

BEZITTINGEN BUITEN JAVA EN MADURA.

1867-1869.

Sumatra's Westkust.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 26 400	f 21 500	f 16 200
Sterke dranken . . .	14 400	14 700	14 940
Pandjeshuizen	8 040	5 640	3 612
Varkenslagt.	2 472	1 200	1 800
	f 51 312	f 43 040	f 36 552

Benkoelen.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 600	f 1 032	f 588
Sterke dranken . . .	1 188	720	960
Pandjeshuizen	1 932	816	1 404
Rundslagt	372	780	780
Vogelnesten	39	24	6
	f 4 131	f 3 372	f 3 738

Palembang.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 12 120	f 11 820	f 8 460
Sterke dranken . . .	4 200	4 860	4 860
Pandjeshuizen	5 280	5 220	6 240
Overvaarten.	4 260	4 380	4 080
	f 25 860	f 26 280	f 23 640

Banka.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 20 000	f 25 000	f 18 000
Sterke dranken . . .	11 010	11 810	12 050
Pandjeshuizen	7 160	8 010	8 360
Varkenslagt.	*a*	*a*	1 100
	f 38 170	f 44 820	f 39 510

a. Vermoedelijk onverpacht gebleven.

Billiton.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 5 000	f 5 040	f 4 860
Sterke dranken . . .	1 550	1 644	1 512
Pandjeshuizen	1 320	1 380	1 308
	f 7 870	f 8 064	f 7 680

Riouw.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 27 600	f 42 720	f 48 300
Sterke dranken . . .	17 100	45 000	38 655
Peper	50 700	45 816	23 016
Pandjeshuizen	1 404	612	312
Varkenslagt.	17 100	29 220	30 024
Zout	2 988	4 872	6 564
Diverse (afdeeling Siak).	2 814	4 002	
	f 119 706	f 172 242	f 146 871

Wester-afdeeling van Borneo.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 28 188	f 31 536	f 29 220
Sterke dranken . . .	26 088	25 044	19 980
Pandjeshuizen . . .	1 452	1 680	2 700
Varkenslagt	30 720	34 896	28 488
Goudmijnen	12 408	14 448	14 268
Diverse (diegene der bovenstaande middelen welke gezamenlijk verpacht worden.) (*a*)	31 764	43 818	45 864
	f 130 620	f 151 422	f 140 520

a. Waaronder het totaal der gezamenlijke middelen, met inbegrip van de opium, in de afdeelingen Sambas en Sintang.

Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen			
Sterke dranken . . .			
Pandjeshuizen . . .	*a* f 18 000	*a* f 19 800	*a* f 19 500
Varkenslagt			
Goudmijnen	*b* 1 170	*c* 1 080	*d* 1 187
	f 19 170	f 20 880	f 20 687

a. Met inbegrip van de opium.
b. Geldswaardig bedrag van 13 thail stofgoud tegen f 90 de thail.
c. Als voren van 12 thail.
d. Als voren van $13^{3}/_{16}$ thail.

Celebes en onderhoorigheden.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 44 000	f 40 000	f 35 000
Sterke dranken . . .	6 000	6 090	6 300
Pandjeshuizen. . . .	800	770	1 500
Varkenslagt	2 400	2 000	1 500
Vischmarkten en vijvers	4 900	4 970	4 550
Siri	12 300	13 510	11 550
Rundslagt	2 600	3 000	3 530
Diverse (diegene der bovenstaande middelen welke gezamenlijk verpacht worden). .	69 450	61 510	51 630
	f 142 450	f 131 850	f 115 560

Menado.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 5 100	f 4 200	f 3 180
Sterke dranken . . .	1 680	1 212	2 076
Hoofdgeld der Chinezen	900	900	900
	f 7 680	f 6 312	f 6 156

Amboina.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 2 892	f 2 100	»
Sterke dranken . . .	2 112	1 236	f 1 980
Pandjeshuizen	1 788	2 700	3 312
Sagueer	15 672	13 752	12 240
	f 22 464	f 19 788	f 17 532

Banda.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Sterke dranken . . .	f 6 132	f 6 204	f 6 252

Ternate.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Sterke dranken . . .	f 2 000	f 2 010	f 2 205
Pandjeshuizen	2 460	3 605	1 555
Sagueer	1 905	2 010	2 010
Hoofdgeld der Chinezen.	55	65	60
Rundslagt	a. 100	a. 75	a. 210
	f 6 520	f 7 765	f 6 040

a. Hieronder ook de pacht voor het slagten van varkens, niet afzonderlijk verpacht.

Timor.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 492	f 768	f 1 008
Sterke dranken . . .	2 400	6 900	4 380
Pandjeshuizen	432	312	1 332
Hoofdgeld der Chinezen	444	912	624
Rundslagt	a. 204	a. 12	a. 12
	f 3 972	f 8 904	f 7 356

a. Hieronder ook de pacht voor het slagten van varkens, niet afzonderlijk verpacht.

TOTAAL VAN ELK MIDDEL.

MIDDELEN.	1867.	1868.	1869.
Dobbelspelen	f 172 392	f 185 716	f 164 816
Sterke dranken . . .	95 860	127 430	116 150
Peper	50 700	45 816	23 016
Pandjeshuizen. . . .	32 068	30 745	31 635
Varkenslagt	52 692	67 316	62 912
Vischmarkten en vijvers	4 900	4 970	4 550
Siri	12 300	13 510	11 550
Sagueer.	17 577	15 762	14 250
Overvaarten	4 260	4 380	4 080
Hoofdgeld der Chinezen	1 399	1 877	1 584
Rundslagt	3 276	3 867	4 532
Vogelnesten	39	24	6
Goudmijnen	13 578	15 528	15 455
Zout	2 988	4 872	123 558 (Zout en Diverse samen)
Diverse (als voren). .	122 028	129 130	
a. Totaal-generaal	f 586 057	f 650 943	f 578 094

a. Hieronder ook de *opium*-pachtschat voor de afdeelingen Sambas en Sintang (Westerafdeeling van Borneo) en voor de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, alwaar dit middel niet afzonderlijk wordt verpacht.

RIJSTCULTUUR OP JAVA EN MADURA

MET UITZONDERING VAN DE GEWESTEN

BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKJOKARTA.

UITKOMSTEN OVER HET JAAR 1867.

GEWESTEN.	GETAL DESSA'S EN KAMPONGS.			BEVOLKING.			
	Met velden voor den landbouw.	Zonder velden.	Te zamen.	Getal zielen, zonder eenige uitzondering. *d.*	Getal huisgezinnen, zonder eenige uitzondering.	Getal landbouwende huisgezinnen in het algemeen.	Getal landbouwende huisgezinnen met velden.
Bantam.	1 774	»	1 774	580 660	147 109	114 962	101 188
Krawang	170	1	171	69 813	14 452	11 566	7 417
Preanger regentschappen.	3 359	148	3 507	919 434	183 269	136 458	91 452
Cheribon	1 168	19	1 187	862 583	171 717	132 128	91 088
Tagal	1 018	29	1 047	612 163	131 627	87 256	66 382
Pekalongan. *a.*	1 344	71	1 415	390 817	85 928	60 765	47 482
Samarang	2 432	102	2 534	1 087 943	230 381	201 191	179 112
Japara	1 217	117	1 334	588 343	117 013	91 795	80 904
Rembang	1 989	63	2 052	759 836	124 505	112 615	102 047
Soerabaija	4 641	325	4 966	1 267 097	279 357	187 711	142 049
Pasoeroean	1 705	92	1 797	522 796	107 567	70 516	68 745
Probolinggo	552	1	553	369 241	76 817	52 138	42 901
Bezoeki.	563	5	568	339 960	69 121	54 090	53 474
Banjoewangi	103	3	106	47 607	9 612	6 434	5 263
Banjoemas.	1 361	4	1 365	723 627	160 898	127 364	82 530
Bagelen.	2 599	17	2 616	984 826	234 496	197 846	144 077
Kadoe	3 473	44	3 517	565 225	128 375	111 464	96 295
Madioen. *b*	1 536	52	1 588	637 354	104 506	80 111	75 253
Kediri	1 317	18	1 335	490 438	94 258	75 185	65 756
Madura *c.*	160	6	166	102 054	21 801	14 796	13 399
Te zamen	32 481	1 117	33 598	11 921 817	2 492 809	1 926 391	1 556 814
In 1866 was het cijfer	32 527	1 089	33 616	11 678 046	2 413 960	1 897 855	1 552 976
Geeft nu Meer.	»	28	»	243 771	78 849	28 536	3 838
Geeft nu Minder.	46	»	18	»	»	»	»

Stuks ploegvee.	UITGESTREKTHEID BESCHIKBARE BOUWLANDEN IN BOUWS VAN 500 VIERKANTE RHIJNLANDSCHE ROEDEN. Rijstvelden door levend water besproeid.	Rijstvelden van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa).	Tegal-velden, bij den legger van aanslag als zoodanig bekend.	Andere wisselvallige onopgemeten berg-gronden (bij gissing).	Te zamen.	*AANMERKINGEN.*
89 216	39 019	24 343	1 057	16 338	13 037	93 794	*a.* In de opgaven betreffende deze residentie zijn die van het huurland Simbang begrepen met eene bevolking van 13 941 zielen en 3340 bouws bouwland.
14 871	6 873	8 968	»	4 078	900	20 819	
145 890	91 154	30 414	4 062	39 240	22 640	187 510	
118 548	145 207	28 241	11 234	162 425	814	347 921	*b.* De cijfers voor dit gewest omvatten thans ook de opgaven betreffende de in 1867 bij Madioen ingelijfde adsistent-residentie Patjitan.
72 654	76 396	33 018	2 480	4 803	1 127	117 824	
57 745	42 156	8 489	362	6 070	194	57 271	*c.* Bij het overzigt van dit gewest is alleen sprake van het onder regtstreeksch gouvernementsbeheer staande regentschap Pamakassan.
186 400	116 792 117 014	101 407 101 185	11 826	25 924	4 130	260 079	
85 980	64 558	44 256	2 843	10 989	14 298	136 944	*d.* De verschillen met bijlage A, n°. 1, zijn niet toegelicht gevonden.
181 114	34 870	108 044	1 256	20 662	23 709	188 541	
174 516	106 437	114 001	6 023	30 080	260	*e* 256 801	*e.* Hieronder 74 bouws wisselvallige onopgemeten gronden in de afdeeling Modjokerto, welke niet in den legger van aanslag zijn opgenomen.
133 773	61 925	919	1 611	32 013	1 083	97 551	
101 047	37 042	4 680	316	15 990	15 841	73 869	
114 044	48 936	2 024	614	21 447	2 912	75 933	
13 020	8 532	»	»	2 274	68	10 874	
124 589	67 551	32 885	1 021	17 025	5 895	124 377	
126 262	54 399	50 278	9 767	42 736	31 609	188 789	
120 039	33 857	5 696	»	20 213	3 533	63 299	
190 668	82 582	31 441	»	20 609	22 044	156 676	
109 760	64 503	17 709	842	26 592	5 246	114 892	
32 842	2 551	13 064	»	45 343	45	61 003	
2 192 978	1 185 562	659 655	55 314	564 851	169 385	2 634 767	
2 111 652	1 178 115	648 932	54 654	539 670	174 267	2 595 638	
81 326	7 447	10 723	660	25 181	»	39 129	
»	»	»	»	»	4 882	»	

GEWESTEN.	UITGESTREKTHEID									
	VOOR HET GOUVERNEMENT.				DOOR DE					
					MET PADI ALS 1STE AANPLANT.					
	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's-van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (bonorowo-velden).	Tegalvelden (tipars).	Gogovelden.	Te zamen.
Bantam	»	»	»	»	38 078	23 825	1 057	12 093	13 036	88 089
Krawang	»	»	»	»	6 826	8 538	»	2 008	892	18 264
Preanger regentschappen. . .	»	»	»	»	90 507	29 583	3 893	2 227	22 242	148 452
Cheribon	4 274	»	»	4 274	137 264	23 875	9 717	5 596	1 362	177 814
Tagal	2 933	»	17	2 950	70 988	31 786	2 375	95	1 127	106 371
Pekalongan	1 600	»	»	1 600	40 190	7 076	225	1 428	138	49 057
Samarang	2 100	»	6 696	8 796	114 395	93 776	11 111	30	1 497	220 809
Japara	3 469	»	1 050	4 519	58 326	41 809	2 538	2 259	363	105 295
Rembang	290	10	»	300	33 024	95 542	1 256	8	2 071	131 901
Soerabaija	7 860	»	»	7 860	97 335	107 383	5 622	374	3 278	213 992
Pasoeroean	5 917	153	»	6 070	55 257	757	1 604	1 901	1 857	61 376
Probolinggo	4 642	331	»	4 973	31 541	4 317	154	555	10 520	47 087
Bezoeki.	1 971	27	2	2 000	46 710	1 963	510	194	2 911	52 288
Banjoewangi	»	»	»	»	8 160	»	»	»	68	8 228
Banjoemas	400	»	»	400	66 627	30 298	1 019	4 149	4 645	106 738
Bagelen.	»	»	»	»	53 014	48 313	9 690	7 436	4 530	122 983
Kadoe	»	»	»	»	32 213	5 006	»	»	639	37 858
Madioen	49	»	751	800	79 470	24 953	»	1 792	10 857	117 072
Kediri	1 685	131	84	1 900	59 855	14 609	673	2 167	5 246	82 550
Madura.	369	31	»	400	1 687	8 724	»	»	»	10 411
Te zamen . . .	37 559	683	8 600	46 842	1 121 467	602 133	51 444	44 312	87 279	1 906 635
In 1866 was het cijfer . . .	38 052	846 ½	13 812½	52 711	1 103 693	568 233	51 631	40 600	84 030	1 848 187
Geeft nu { Meer. . . .	»	»	»	»	17 774	33 900	»	3 712	3 249	58 448
Geeft nu { Minder . . .	493	163 ½	5 212½	5 869	»	»	187	»	»	»

HIERVAN BEPLANT:

BEVOLKING VOOR EIGEN CULTUUR.

Met padi als 2de aanplant.			Met polowidjo als 1ste gewas.				Met polowidjo als 2de gewas.			AANMERKINGEN.
Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Te zamen.	
250	160	410	672	202	3 456	4 330	5 329	3 140	8 469	
»	»	»	»	278	2 078	2 356	14	2	16	
1 468	»	1 468	»	»	a. 37 411	37 411	2 718	93	2 811	a. Hieronder tevens de gogovelden.
5 444	»	5 444	1 332	737	4 777	6 846	22 891	420	23 311	
7	40	47	768	53	1 588	2 409	23 764	7 736	31 500	
454	55	509	1 420	620	1 246	3 286	15 723	3 456	19 179	
1 172	»	1 172	181	371	14 321	14 873	49 857	30 530	80 387	
3 806	240	4 046	1 894	1 439	6 534	9 867	28 439	27 253	55 692	
917	»	917	»	1 440	19 571	21 011	15 596	58 613	74 209	
22	376	398	101	372	25 163	25 636	54 311	37 705	92 016	
»	»	»	168	»	27 278	27 446	36 008	66	36 074	
»	»	»	626	2 432	18 339	21 397	18 631	8 289	26 920	
93	»	93	5	5	20 970	20 980	34 974	2 652	37 626	
»	»	»	350	»	1 500	1 850	1 131	»	1 131	
»	»	»	239	949	6 064	7 252	20 389	202	20 591	
4 629	20	4 649	477	570	16 399	17 446	22 760	18 775	41 535	
11 537	318	11 855	1 644	672	20 690	23 006	14 832	2 886	17 718	
403	»	403	316	40	23 112	23 468	44 076	3 533	47 609	
14	»	14	»	718	19 582	20 300	9 241	437	9 678	
»	»	»	420	429	13 652	14 501	961	4 293	5 254	
30 216	1 209	31 425	10 613	11 327	283 731	305 671	421 645	210 081	631 726	
36 687	825	37 512	24 290	14 367	261 552	300 209	421 441	208 306	629 747	
»	384	»	»	»	22 179	5 462	204	1 775	1 979	
6 471	»	6 087	13 677	3 040	»	»	»	»	»	

GEWESTEN.	UITGESTREKTHEID MISLUKTE					
	MET PADI BEPLANT (ZOOWEL 1STE ALS 2DE GEWAS).					
	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa.	Tegal-velden.	Gogo-velden.	Te zamen.
Bantam	3 129	2 213	149	59	622	6 172
Krawang	531	542	»	»	»	1 073
Preanger regentschappen	1 461	806	164	»	381	2 812
Cheribon	2 121	2 343	790	»	»	5 254
Tagal	8 059	7 722	525	»	3	16 309
Pekalongan	6 833	2 147	»	354	34	9 368
Samarang	673	5 063	1 439	»	42	7 217
Japara	3 995	7 152	318	469	71	12 005
Rembang	4 693	29 331	»	»	245	34 269
Soerabaija	2 833	37 303	525	86	1 257	42 004
Pasoeroean	294	269	»	»	»	563
Probolinggo	775	831	120	»	»	1 726
Bezoeki	382	467	»	»	25	874
Banjoewangi	192	»	»	»	9	201
Banjoemas	594	267	13	»	»	874
Bagelen	60	590	3 634	62	»	4 346
Kadoe	124	7	»	»	24	155
Madioen	1 174	2 006	»	28	1 130	4 338
Kediri	1 829	2 655	2	12	382	4 880
Madura	185	3 485	»	»	»	3 670
Te zamen	39 937	105 199	7 679	1 070	4 225	158 110
In 1866 was het cijfer	50 269	106 835	7 578	3 132	6 436	174 250
Geeft nu Meer	»	»	101	»	»	»
Geeft nu Minder	10 332	1 636	»	2 062	2 211	16 140

…KTE	VELDEN.				UITGESTREKTHEID ONBEPLANT GEBLEVEN.					AANMERKINGEN.
	MET POLOWIDJO BEPLANT.									
…men.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegal-velden.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa).	Tegal-velden.	Te zamen.	
172	»	»	»	»	470	196	»	709	1 375	*a.* Hieronder 11 320 bouws onopgemeten berggronden (gogo's).
073	»	160	178	338	47	152	»	»	199	*b.* Als voren 21 638 bouws.
2 812	4	»	*d.* 354	358	647	831	169	»	1 647	*c.* Als voren 37 079 bouws.
5 254	550	»	»	550	2 336	3 629	1 517	151 505	158 987	*d.* Hieronder tevens de gogovelden.
6 309	5 595	2 302	352	8 249	1 707	1 179	105	3 103	6 094	
368	371	112	242	725	491	502	27	2 308	3 328	
7 217	7 911	7 534	1 822	17 267	335	6 910	712	7 644	15 601	
2 005	49	»	332	381	870	1 007	305	*a.* 15 081	17 263	
4 269	2 483	7 142	1 738	11 363	1 556	11 052	»	*b.* 22 721	35 329	
2 004	76	5 101	1 418	6 595	1 243	6 145	401	1 524	9 313	
563	»	»	35	35	588	361	»	1 710	2 659	
1 726	»	14	»	14	334	31	41	6	412	
874	»	»	»	»	250	30	104	281	665	
201	438	»	»	438	22	»	»	774	796	
874	16	22	120	158	324	1 599	3	8 061	9 987	
4 346	1 047	5 122	1 566	7 735	908	1 395	77	*c.* 45 980	48 360	
155	178	181	904	1 263	2	»	»	2 433	2 435	
4 338	261	12	1	274	2 746	6 448	»	6 142	15 336	
4 880	828	228	420	1 476	2 964	2 251	169	4 758	10 142	
3 670	4	10	1 630	1 644	75	3 879	»	31 737	35 691	
8 110	19 811	27 940	11 112	58 863	17 915	47 597	3 630	306 477	375 619	
4 250	13 144	16 197	16 680	46 021	15 524	46 944	2 603	252 525	317 596	
»	6 667	11 743	»	12 842	2 391	653	1 027	53 952	58 023	
6 140	»	»	5 568	»	»	»	»	»	»	

GEWESTEN.	OPBRENGST DER VELDEN MET PADI BEPLANT (IN							
	SAWAH'S DOOR LEVEND WATER BESPROEID.				SAWAH'S VAN REGEN AFHANKELIJK.			
	Oogst van eersten aanplant.	Oogst van tweeden aanplant.	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Oogst van eersten aanplant.	Oogst van tweeden aanplant.	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*
Bantam	837 757	4 600	842 357	23,93	348 120	2 400	350 520	16,09
Krawang	140 751	»	140 751	22,35	175 783	»	175 783	22,—
Preanger regentschappen	2 335 690	28 075	2 363 765	26,11	597 783	»	597 783	20,77
Cheribon	2 873 654	†	2 873 654	21,26	322 044	»	322 044	14,95
Tagal	2 001 151	191	2 001 342	31,80	566 384	1 080	567 464	23,54
Pekalongan	420 335	4 452	424 787	12,56	62 977	560	63 537	12,74
Samarang	2 500 723	2 616	2 503 339	21,78	1 700 320	»	1 700 320	19,16
Japara	625 596	46 363	671 959	11,55	288 570	1 440	290 010	8,31
Rembang	282 528	5 162	287 690	9,83	589 334	»	589 334	8,90
Soerabaija	1 923 924	110	1 924 034	20,35	548 446	1 087	549 533	7,80
Pasoeroean	2 777 905	»	2 777 905	50,54	13 938	»	13 938	28,56
Probolinggo	965 145	»	965 145	31,37	83 7[illegible]9	»	83 759	24,—
Bezoeki	1 813 119	2 790	1 815 909	39,11	47 320	»	47 320	31,63
Banjoewangi	358 424	»	358 424	45,—	»	»	»	»
Banjoemas	1 770 508	»	1 770 508	26,81	994 225	»	994 225	33,11
Bagelen	1 590 474	112 914	1 703 388	29,58	1 009 474	†	1 009 474	21,14
Kadoe	909 671	247 867	1 157 538	26,53	120 083	5 000	125 083	23,52
Madioen	1 895 794	7 876	1 903 670	24,18	452 236	»	452 236	19,70
Kediri	726 537	126	726 663	12,52	141 149	»	141 149	11,80
Madura	28 495	»	28 495	18,97	84 181	»	84 181	16,—
Te zamen	26 778 181	463 142	27 241 323	24,62	8 146 126	11 567	8 157 693	16,38
In 1866 was het cijfer	22 579 579	723 687	23 303 266	25,02	4 435 222	9 428	4 444 650	13,29
Geeft nu Meer	4 198 602	»	3 938 057	»	3 710 904	2 139	3 713 043	3,09
Geeft nu Minder	»	260 545	»	0,40	»	»	»	»

(IN PIKOLS VAN 100 KATTIES OF 125 AMSTERDAMSCHE PONDEN).

MOERAS-SAWAH'S (SAWAH'S BONOROWO OF SAWAH'S RAWA).		TEGALVELDEN (TIPARS).		GOGOVELDEN.		TE ZAMEN.	
Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Generaal-totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*
19 870	21,88	138 598	11,51	198 354	15,97	1 549 699	18,82
»	»	36 874	18,36	12 180	13,65	365 588	21,26
146 797	39,36	26 052	11,70	422 822	19,34	3 557 219	24,17
399 708	44,77	41 027	7,33	8 595	6,31	3 645 028	21,12
32 061	17,33	1 550	16,31	14 957	13,30	2 617 374	29,04
4 081	18,13	10 346	9,63	1 236	11,88	503 987	12,54
159 490	16,49	351	11,70	14 240	9,78	*d.* 4 537 188	21,12
17 585	7,92	12 507	7	4 515	15,46	996 576	10,23
16 544	13,16	*b.* 6 256	»	12 042	6,58	911 866	9,25
91 132	17,88	1 045	3,62	16 352	8,09	2 582 096	14,97
88 627	55,25	82 185	43,23	58 062	31,26	3 020 717	49,67
c. 6 675	43,34	13 716	24,71	163 712	15,56	1 233 007	27,18
13 268	26	2 958	15,24	74 855	25,93	1 954 310	37,94
»	»	»	»	716	12,13	359 140	44,74
20 263	20,14	52 557	12,66	78 648	16,93	2 916 201	27,54
169 448	27,98	120 365	16,32	50 034	11,40	3 052 709	24,76
»	»	»	»	7 138	11,60	1 289 759	26
»	»	15 338	8,69	91 981	9,45	2 463 225	21,77
9 096	13,55	51 389	23,84	47 096	9,68	975 393	12,55
»	»	»	»	»	»	112 676	16,71
1 194 645	27,30	613 114	14,18	1 277 535	15,38	38 643 758	*e.* 21,78
915 298	28,58	462 900	12,49	1 045 468	14,33	36 151 257	*e.* 21,12
279 347	»	150 214	1,69	232 067	1,05	2 492 501	0,66
»	1,28	»	»	»	»	»	»

AANMERKINGEN.

Waar een † is ingevuld, is het cijfer niet vermeld gevonden.

a. Berekend alleen over de geslaagde, dus na aftrek der mislukte velden.

b. Deze opgave is vermoedelijk te hoog.

c. Te oordeelen naar het cijfer der mislukte velden, is deze opgave vermoedelijk te hoog

d. Hieronder 159 448 pikols van het regentschap Ambarawa, waarvan geene splitsing bekend is naar gelang van de hoofdonderscheiding der velden.

e. Berekend over den werkelijken aanplant en dus met inbegrip ook van de mislukte velden, komt het cijfer van 1867 te staan op 20 en voor 1866 op 19¹/₅ pikols.

GEWESTEN.	GEMIDDELDE MARKTPRIJS PER PIKOL PADI.		BEDRAG VAN DEN ONZUIVEREN AANSLAG DER LANDRENTE OP HET GEWAS.			UITVOER. (In pikols.)	
	Hoogste prijs.	Laagste prijs.	Voor velden door de bevolking voor het Gouvernement beplant.	Voor velden door de bevolking voor eigen rekening beplant.	Te zamen.	Padi.	Rijst.
Bantam	f 2,48	f 1,83	»	f 566 488	f 566 488	5 789	83 844
Krawang	2,92	1,34	»	77 093	77 093	»	»
Preanger regentschappen.	2,08	1,44	»	»	»	92 489	16 118
Cheribon	3,27	2,08	f 29 270	903 009	932 279	16 337	294 636
Tagal	2,80	2,13	21 950	545 298	567 248	17 709	52 216
Pekalongan	4,20	2,98	16 000	210 562	226 562	120	23
Samarang	4,59	3,15	17 800	1 019 141	1 036 941	28 090	97 092
Japara	4,46	3,76	44 890	446 756	491 646	»	»
Rembang	10,00	6,55	2 100	444 156	446 256	1 344	3 645
Soerabaija	4,43	3,29	103 132	1 231 629	1 334 761	24 100	290 847
Pasoeroean	4,22	3,07	92 235	891 484	983 719	»	»
Probolinggo	3,11	2,47	84 652	606 639	691 291	»	»
Bezoeki	3,35	2,26	32 835	692 537	725 372	»	»
Banjoewangi	3,25	1,75	»	»	»	15	1 042
Banjoemas	2,66	1,64	4 179	608 547	612 726	41 291	»
Bagelen	3,42	2,49[5]	»	1 001 180	1 001 180	»	»
Kadoe	4,20	3,06	»	628 674	628 674	»	»
Madioen	5,30	3,04	2 451	458 740	461 191	»	»
Kediri	7,00	5,00	13 852	439 791	453 643	»	»
Madura	4,08	1,42	2 801	56 505	59 306	»	30
Te zamen	f 4,09	f 2,73[5]	f 468 147	f 10 828 229	f 11 296 376	227 284	839 493
In 1866 was het cijfer	4,22	2,65	465 890	10 596 824	11 062 714	99 639	1 029 791
Geeft nu { Meer	»	f 0,08[5]	f 2 257	f 231 405	f 233 662	127 645	»
Geeft nu { Minder.	f 0,13	»	»	»	»	»	190 298

INVOER. (In pikols.)		UITGESTREKTHEID NIEUW ONTGONNEN SAWAH-VELDEN.			AANMERKINGEN.
Padi.	Rijst.	Rijstvelden door levend water besproeid.	Rijstvelden van regen afhankelijk.	Te zamen.	Waar een † is ingevuld, is het cijfer niet vermeld gevonden.
2 010	2 762	664	»	664	
»	»	74	352	426	
26 173	16 440	2 209	2 245	4 454	
641	3 654	1 758	*a.* 531	2 289	*a.* Hieronder 345 bouws moerasgrond.
347	198	292	328	620	
73 453	98 268	186	12	198	
40 863	110 849	328	2 219	2 547	
»	»	204	148	352	
2 037	7 160	464	812	1 276	
5 580	76 903	4 939	2 649	7 588	
»	»	1 180	»	1 180	
»	»	326	»	326	
»	»	1 396	»	1 396	
23	413	64	»	64	
25	9 338	100	426	526	
»	»	302	58	360	
»	»	23	2	25	
»	»	361	62	423	
»	»	5 540	2 169	7 709	
22 453	17 703	5	17	22	
173 605	343 688	20 415	12 030	32 445	
261 537	246 454	†	†	30 450	
»	97 234	»	»	1 995	
87 932	»	»	»	»	

ZITTING 1869 — 1870. — **26.**

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **BB.**

N°. 3 Z.

RIJSTCULTUUR OP JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE GEWESTEN

BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKJOKARTA.

Uitkomsten over het jaar 1868.

GEWESTEN.	GETAL DESSA'S EN KAMPONGS.			BEVOLKING.			
	Met velden voor den landbouw.	Zonder velden.	Te zamen.	Getal zielen, zonder eenige uitzondering. *d.*	Getal huisgezinnen, zonder eenige uitzondering.	Getal landbouwende huisgezinnen in het algemeen.	Getal landbouwende huisgezinnen met velden.
Bantam	1 766	»	1 766	596 313	145 572	119 961	106 270
Krawang	171	1	172	75 100	15 752	12 868	6 966
Preanger regentschappen	1 518	51	c. 1 569	990 761	202 467	151 331	105 068
Cheribon	1 167	19	1 186	872 018	175 282	134 996	103 667
Tagal	1 027	31	1 058	678 813	137 023	91 559	70 082
Pekalongan *a.*	1 283	64	1 347	420 294	79 450	57 363	53 046
Samarang	2 433	101	2 534	1 124 263	239 300	205 794	180 432
Japara	1 221	116	1 337	609 243	121 291	95 527	80 749
Rembang	1 975	77	2 052	807 106	128 896	120 351	102 795
Soerabaija	4 634	334	4 968	1 296 021	288 336	196 656	150 535
Pasoeroean	1 729	46	1 775	532 491	111 447	74 005	72 256
Probolinggo	552	1	553	373 801	78 854	53 054	44 098
Bezoeki	563	5	568	352 714	71 959	57 825	53 600
Banjoewangi	103	3	106	50 436	8 753	6 625	5 666
Banjoemas	1 362	4	1 366	734 953	154 723	121 370	84 996
Bagelen	2 600	16	2 617	1 016 411	238 434	192 399	146 138
Kadoe	3 442	38	3 480	634 051	129 791	114 555	98 098
Madioen	1 558	53	1 611	664 476	112 651	88 295	79 112
Kediri	1 316	14	1 330	534 555	103 468	83 431	68 308
Madura *b.*	160	6	166	108 276	22 275	16 749	13 573
Te zamen	30 581	980	31 561	12 472 096	2 565 724	1 994 714	1 625 485
In 1867 was het cijfer	32 481	1117	33 598	11 921 817	2 492 809	1 926 391	1 556 814
Geeft nu Meer	»	»	»	550 279	72 915	68 323	68 671
Geeft nu Minder	1 900	137	2 037	»	»	»	»

Stuks ploeg-vee.	UITGESTREKTHEID BESCHIKBARE BOUWLANDEN, IN BOUWS VAN 500 VIERKANTE RHIJNLANDSCHE ROEDEN. Rijst-velden door levend water besproeid.	Rijst-velden van regen afhan-kelijk.	Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa).	Tegal-velden, bij den legger van aanslag als zoodanig bekend.	Andere wisselval-lige onop-gemetene berg-gronden, (bij gissing).	Te zamen.
100 404	39 819	24 315	1 141	15 892	13 037	94 204
19 700	6 876	7 530	»	3 469	3 205	21 080
156 980	93 363	32 659	4 427	39 240	22 640	192 329
126 960	146 717	27 549	11 382	162 366	829	348 843
76 120	76 761	33 493	2 480	5 137	1 449	119 320
53 719	42 385	7 408	»	4 159	60	54 012
195 790	121 945	101 624	12 256	32 060	4 505	272 390
85 786	65 051	44 334	3 123	10 455	14 373	137 336
206 720	35 350 34 908	108 856 109 970	1 256	20 662 20 808	23 709 25 968	189 818 192 910
162 092	107 791	108 630	11 648	27 441	348	255 858
136 447	62 095	919	1 611	29 733	3 060	97 418
100 267	37 201	4 709	326	16 005	14 251	72 492
115 049	49 689	1 987	510	22 725	2 119	77 030
13 111	8 610	»	»	2 288	56	10 954
119 311	67 591	33 269	1 095	18 285	6 255	126 495
114 779	56 307	49 583	8 956	43 017	30 264	188 127
127 984	68 831	13 957	»	98 675	»	e. 181 463
200 385	84 791	28 052	»	20 804	31 147	164 794
114 900	65 976	18 307	774	26 367	3 473	114 897
35 373	2 551	13 163	»	45 269	»	60 983
2 261 877	1 239 258	661 458	60 985	644 195	177 039	2 782 935
2 192 978	1 185 562	659 655	55 314	564 851	169 385	2 634 767
68 899	53 696	1 803	5 671	79 344	7 654	148 168
»	»	»	»	»	»	»

AANMERKINGEN.

a. In de cijfers nopens deze residentie zijn ditmaal *niet* begrepen de opgaven betreffende het huurland Simbang met eene bevolking van 13 941 zielen en 3862 bouws bouwland.

b. De opgaven voor Madura betreffen weder enkel de afdeeling Pamakassan, zijnde nopens de overige gedeelten dier residentie geen voldoende gegevens voorhanden.

c. In 1867 zijn ook de gehuchten als dessa's opgenomen, terwijl in 1868 alleen als dessa's zijn opgegeven, die welke een eigen dessahoofd hebben.

d. De verschillen met bijlage A n°. 1 zijn niet toegelicht gevonden.

e. Over 1867 werd deze uitgestrektheid opgegeven als te zijn geweest 63 299 bouws. Doch de sawahs werden toen nog in ongemeten bouws (baoe djawa) en de tegals in kottahs opgegeven.

Aan het tegenwoordig cijfer strekt ten grondslag de uitkomst der statistieke opneming.

GEWESTEN.	UITGESTREKT- VOOR HET GOUVERNEMENT. Sawah's door levend waterbesproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Te zamen.	DOOR DE MET PADI ALS 1STE AANPLANT. Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (bonorowo-velden).	Tegalvelden (tipars).	Gogovelden.
Bantam	»	»	»	»	39 287	23 754	1 141	12 286	11 921
Krawang	»	»	»	»	6 824	7 503	»	3 471	624
Preanger regentschappen	»	»	»	»	93 257	32 470	4 422	3 783	20 850
Cheribon	4 252	»	4 171	8 423	139 057	24 994	10 765	4 005	2 625
Tagal	2 942	»	8	2 950	71 437	31 559	2 250	66	1 424
Pekalongan	1 300	»	»	1 300	38 068	6 740	»	515	»
Samarang	2 100	»	6 710	8 810	119 344	95 505	12 103	130	1 582
Japara	3 929	»	390	4 319	58 491	40 129	2 470	2 392	570
Rembang	300	»	»	300	34 608	109 289	1 256	15	2 464
Soerabaija	7 860	»	»	7 860	98 748	106 799	11 160	»	3 309
Pasoeroean	5 917	153	»	6 070	55 419	757	1 611	1 418	1 825
Probolinggo	4 642	331	»	4 973	31 977	4 329	280	553	7 351
Bezoeki	2 000	»	»	2 000	47 419	1 970	510	344	2 119
Banjoewangi	»	»	»	»	8 344	»	»	»	56
Banjoemas	400	»	»	400	66 393	28 439	1 089	5 867	5 900
Bagelen	»	»	»	»	54 590	46 709	9 429	6 450	2 964
Kadoe	»	»	»	»	56 002	12 741	»	»	703
Madioen	143	»	657	400	82 071	22 820	»	1 521	27 666
Kediri	1 618	198	84	1 900	58 095	15 716	603	3 615	3 473
Madura	372	28	»	400	1 665	8 265	»	»	»
Te zamen	37 775	710	12 020	50 505	1 161 096	620 488	59 089	46 431	97 426
In 1867 was het cijfer	37 559	683	8 600	46 842	1 121 467	602 133	51 444	44 312	87 279
Geeft nu: Meer	216	27	3 420	3 663	39 629	18 355	7 645	2 119	10 147
Geeft nu: Minder	»	»	»	»	»	»	»	»	»

HEID HIERVAN BEPLANT:

BEVOLKING VOOR EIGEN CULTUUR.

	MET PADI, ALS 2DE AANPLANT.			MET POLOWIDJO, ALS 1STE GEWAS				MET POLOWIDJO, ALS 2DE GEWAS.			AANMERKINGEN.
Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Te zamen.	Waar een † is ingevuld, is het cijfer niet vermeld gevonden.
88 389	»	»	»	217	361	3 504	4 082	1 597	3 536	5 133	
18 422	»	»	»	»	»	564	564	»	»	»	
154 782	589	»	589	»	»	25 376	25 376	5 761	1 156	6 917	
181 446	505	»	505	1 563	513	5 164	7 240	24 250	2 445	26 695	
106 736	»	»	»	961	131	2 037	3 129	17 420	4 107	21 527	
45 323	584	»	584	2 401	428	1 527	4 356	17 244	3 288	20 532	
228 664	»	1 198	1 198	143	225	17 419	17 787	60 942	26 229	87 171	
104 052	6 257	»	6 257	2 026	1 319	6 573	9 918	33 350	16 498	49 848	
147 632	729	»	729	10	5 721	27 441	33 172	15 428	39 708	55 136	
220 016	468	»	468	16	2	22 372	22 390	58 057	26 477	84 534	
61 030	»	»	»	152	»	26 490	26 642	38 142	801	38 943	
44 490	»	»	»	»	4	22 221	22 225	22 309	17 225	39 534	
52 362	52	»	52	8	2	21 940	21 950	37 169	204	37 373	
8 400	†	»	»	106	»	1 813	1 919	198	»	198	
107 688	»	»	»	153	662	6 136	6 951	18 194	654	18 848	
120 142	10 490	1 855	12 345	413	923	15 897	17 233	18 310	25 584	43 894	
69 446	15 385	104	15 489	12 828	1 216	44 231	58 275	33 225	10 345	43 570	
134 078	189	»	189	249	37	15 269	15 555	42 760	4 633	47 393	
81 502	»	»	»	»	»	16 297	16 297	19 315	5 849	25 164	
9 930	»	»	»	409	397	12 920	13 726	797	2 137	2 934	
1 984 530	35 248	3 157	38 405	21 655	11 941	295 191	328 787	464 468	190 876	655 344	
1 906 635	30 216	1 209	31 425	10 613	11 327	283 731	305 671	421 645	210 081	631 726	
77 895	5 032	1 948	6 980	11 042	614	11 460	23 116	42 823	»	23 618	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	19 205	»	

GEWESTEN.	UITGESTREKTHEID MISLUKTE VELDEN.					
	MET PADI BEPLANT (ZOOWEL 1STE ALS 2DE GEWAS).					
	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa.)	Tegalvelden.	Gogovelden.	Te zamen.
Bantam	220	198	18	18	406	860
Krawang	343	111	»	337	»	791
Preanger regentschappen	1 318	259	110	26	698	2 411
Cheribon	529	218	939	»	4	1 690
Tagal	6 829	1 080	813	»	748	9 470
Pekalongan	8 079	1 140	»	143	»	9 362
Samarang	133	1 501	406	»	69	2 109
Japara	1 954	473	305	237	200	3 169
Rembang	621	5 512	102	»	63	6 298
Soerabaija	1 200	3 862	1 445	»	832	7 339
Pasoeroean	»	»	20	»	»	20
Probolinggo	164	4	30	»	»	198
Bezoeki	263	15	»	»	»	278
Banjoewangi	23	»	»	»	»	23
Banjoemas	487	156	»	95	14	752
Bagelen	1 065	1 266	205	993	43	3 572
Kadoe	20	6	»	»	»	26
Madioen	25	56	»	39	924	1 044
Kediri	353	246	244	»	»	843
Madura	224	1 089	»	»	»	1 313
Te zamen	23 850	17 192	4 637	1 888	4 001	51 568
In 1867 was het cijfer	39 937	105 199	7 679	1 070	4 225	158 110
Geeft nu { Meer	»	»	»	818	»	»
Geeft nu { Minder	16 087	88 007	3 042	»	224	106 542

EN.	MET POLOWIDJO BEPLANT.				UITGESTREKTHEID ONBEPLANT GEBLEVEN VELDEN.					AANMERKINGEN.
en.	Sawah's door levend waterbesproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Te zamen.	Sawah's door levend water besproeid.	Sawah's van regen afhankelijk.	Moerassawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa).	Tegalvelden.	Te zamen.	
60	»	»	»	»	315	200	»	1 218	1 733	*a.* Hieronder zijn begrepen 27299 bouws gogovelden.
91	»	»	»	»	52	27	»	2 015	2 094	
11	»	»	55	55	106	189	5	11 871	12 171	
90	655	30	19	704	1 846	2 040	617	147 231	151 734	
70	3 535	1 570	803	5 908	1 420	1 803	230	3 052	6 505	
62	188	39	394	621	610	246	»	2 177	3 033	
09	3 311	2 388	613	6 312	360	5 894	153	10 722	17 129	
69	145	73	759	977	606	2 885	653	14 903	19 047	
98	841	3 599	2 952	7 392	»	580	»	11 226	11 806	
39	»	»	3 603	3 603	1 167	1 829	488	2 108	5 592	
20	»	»	»	»	616	»	»	3 060	3 676	
98	»	»	»	»	582	45	46	131	804	
78	»	»	»	»	262	15	»	441	718	
23	»	»	11	11	160	»	»	475	635	
752	»	»	»	»	645	4 168	6	6 637	11 456	
72	148	869	894	1 911	768	1 960	54	*a.* 47 970	50 752	
26	»	»	»	»	»	»	»	53 742	53 742	
044	207	»	286	493	2 329	5 194	»	6 838	14 361	
343	»	»	712	712	6 262	2 393	172	6 371	15 198	
313	36	45	3 301	3 382	105	4 473	»	32 349	36 927	
568	9 066	8 613	14 402	32 081	18 211	33 941	2 424	364 537	419 113	
110	19 811	27 940	11 112	58 863	17 915	47 597	3 630	306 477	375 619	
»	»	»	3 290	»	296	»	»	58 060	43 494	
542	10 745	19 327	»	26 782	»	13 656	1 206	»	»	

GEWESTEN.	OPBRENGST DER VELDEN MET PADI BEPLANT							
	SAWAH'S DOOR LEVEND WATER BESPROEID.				SAWAH'S VAN REGEN AFHANKELIJK.			
	Oogst van eersten aanplant.	Oogst van tweeden aanplant.	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Oogst van eersten aanplant.	Oogst van tweeden aanplant.	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*
Bantam	1 014 887	»	1 014 887	25^{97}	359 222	»	359 222	15^{25}
Krawang	136 415	»	136 415	21^{05}	172 182	»	172 182	23^{29}
Preanger regentschappen	2 626 689	12 465	2 639 154	28^{52}	686 931	»	686 931	21^{32}
Cheribon	2 791 261	9 680	2 800 941	20^{14}	338 298	»	338 298	13^{65}
Tagal	2 023 678	»	2 023 678	31^{32}	721 056	»	721 056	23^{66}
Pekalongan	385 169	3 257	388 426	12^{70}	55 309	»	55 309	9^{88}
Samarang	2 662 394	»	2 662 394	22^{33}	1 980 601	3 516	1 984 117	20^{84}
Japara	634 150	30 743	664 893	10^{59}	346 255	»	346 255	8^{73}
Rembang	216 868	1 614	218 482	6^{29}	747 386	»	747 386	7^{20}
Soerabaija	2 079 237	3 416	2 082 653	21^{25}	867 028	»	867 028	8^{42}
Pasoeroean	2 808 234	»	2 808 234	50^{67}	22 232	»	22 232	29^{37}
Probolinggo	1 085 929	»	1 085 929	34^{13}	70 889	»	70 889	16^{39}
Bezoeki	1 990 164	1 560	1 991 724	42^{19}	61 813	»	61 813	31^{62}
Banjoewangi	325 840	7 000	332 840	39^{16}	»	»	»	»
Banjoemas	1 365 483	»	1 365 483	20^{72}	457 247	»	457 247	16^{17}
Bagelen	1 314 263	22 673	1 336 936	20^{88}	1 005 166	†	1 005 166	21^{25}
Kadoe	917 194	146 294	1 063 488	14^{90}	159 147	1 040	160 187	12^{48}
Madioen	2 080 836	3 339	2 084 175	25^{34}	457 345	»	457 345	20^{08}
Kediri	960 577	»	960 577	16^{63}	259 898	»	259 898	16^{80}
Madura	29 599	»	29 599	20^{64}	114 510	»	114 510	15^{96}
Te zamen	27 448 867	242 041	27 690 908	23^{61}	8 882 515	4 556	8 887 071	14^{32}
In 1867 was het cijfer	26 778 181	463 142	27 241 323	24^{62}	8 146 126	11 567	8 157 693	16^{38}
Geeft nu Meer	670 686	»	449 585	»	736 389	»	729 378	»
Geeft nu Minder	»	221 101	»	1^{01}	»	7 011	»	2^{06}

(In pikols van 100 katties of 125 Amsterdamsche ponden).

Moeras-sawah's (sawah's bonorowo of sawah's rawa).		Tegalvelden (tipars).		Gogovelden.		Te zamen.	
Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*	Generaal-totaal.	Gemiddeld per bouw. *a.*
29 087	25^{90}	151 451	12^{34}	204 273	17^{74}	1 758 920	20^{10}
»	»	36 538	11^{66}	7 864	12^{60}	352 999	20^{02}
109 446	25^{38}	33 543	8^{93}	281 295	13^{96}	3 750 369	24^{52}
124 312	12^{65}	35 660	8^{90}	15 488	5^{91}	3 314 699	18^{39}
37 237	25^{91}	660	10	9 766	14^{45}	2 792 397	28^{71}
»	»	3 584	9^{64}	»	»	447 319	12^{24}
158 542	13^{55}	1 560	12	16 005	10^{58}	*b.* 5 188 862	22^{78}
18 481	8^{54}	9 563	4^{44}	6 299	17^{02}	1 045 491	9^{76}
645	0^{56}	75	5	848	0^{35}	967 436	6^{81}
147 502	15^{18}	»	»	19 186	7^{75}	3 116 369	14^{62}
93 449	58^{74}	40 839	28^{80}	56 877	31^{17}	3 021 631	49^{53}
6 250	25	12 821	23^{18}	199 460	27^{13}	1 375 349	31^{05}
14 868	29^{15}	5 660	16^{45}	49 865	23^{53}	2 123 930	40^{74}
»	»	»	»	1 680	30	334 520	39^{10}
11 346	10^{42}	47 074	8^{16}	44 428	7^{55}	1 925 578	18
260 788	28^{27}	96 134	17^{62}	28 762	9^{85}	2 727 786	21^{16}
»	»	»	»	7 268	10^{34}	1 230 943	14^{50}
»	»	17 133	11^{56}	84 786	3^{17}	2 643 439	19^{84}
7 440	20^{72}	30 247	8^{37}	32 298	9^{30}	1 290 460	16
»	»	»	»	»	»	144 109	16^{72}
1 019 393	18^{72}	522 542	11^{73}	1 066 448	11^{42}	39 552 606	*c.* 20.08
1 194 645	27^{30}	613 114	14^{18}	1 277 535	15^{38}	38 643 758	*c.* 21.78
»	»	»	»	»	»	908 848	»
175 252	8^{58}	90 572	2^{45}	211 087	3^{96}	»	1.70

AANMERKINGEN.

Waar een † is ingevuld, is het cijfer niet vermeld gevonden.

a. Berekend alleen over de geslaagde, dus na aftrek der mislukte velden.

b. Hieronder begrepen: 366 244 pikols van de afdeeling Ambarawa, waarvan geene splitsing bekend is naar gelang van de hoofdonderscheiding der velden.

c. Berekend over den werkelijken aanplant en dus met inbegrip ook van de mislukte velden, komt het cijfer van 1868 te staan op $19^{57}/_{100}$ en voor 1867 op 20 pikols.

GEWESTEN.	GEMIDDELDE MARKTPRIJS PER PIKOL PADI. Hoogste prijs.	Laagste prijs.	BEDRAG VAN DEN ONZUIVEREN AANSLAG DER LANDRENTE OP HET GEWAS. Voor velden door de bevolking voor het Gouvernement beplant.	Voor velden door de bevolking voor eigen rekening beplant.	TE ZAMEN.	UITVOER (in pikols.) Padi.	Rijst.
Bantam.	f 2,18	f 1,57^{5}	»	f 633 172	f 633 172	3 122	83 465
Krawang	1,58	1,22	»	72 740	72 740	30 194	88 253
Preanger regentschappen. .	1,81	1,01	»	»	»	»	»
Cheribon	2,75	1,93	f 29 270	913 455	942 725	30 158	467 842
Tagal	2,95	1,66	21 850	588 072	609 922	65 213	78 351
Pekalongan	3,75	2,25	13 000	194 214	207 214	50	1 542
Samarang.	4,13	2,46	17 800	1 055 190	1 072 990	20 876	47 591
Japara	4,34	3,31	42 790	487 648	530 438	»	»
Rembang	4,43	3,00	2 103	728 417	730 520	4 684	6 357
Soerabaija.	3,83	2,60	94 475	1 381 199	1 475 674	40 582	302 008
Pasoeroean	3,59	2,57	91 050	909 108	1 000 158	»	»
Probolinggo	3,06	2,73	84 653	630 304	714 957	»	»
Bezoeki.	3,52	2,68	33 200	704 085	737 285	204 669	16 956
Banjoewangi.	2,50	1,90	»	»	»	20	1 167
Banjoemas	2,48	1,49	4 206	614 907	619 113	821	13 633
Bagelen	3,12	2,21	»	1 014 695	1 014 695	»	»
Kadoe	3,87	2,72	»	632 144	632 144	»	»
Madioen	5,60	3,00	3 358	480 123	483 481	3 071	10 768
Kediri	4,45	3,00	12 856	510 150	523 006	»	»
Madura.	4,36	2,83	2 802	67 021	69 823	»	»
Te zamen. . .	f 3,41^{5}	f 2,30^{5}	f 453 413	f 11 616 644	f 12 070 057	403 460	1 117 933
In 1867 was het cijfer . .	4,09	2,73^{5}	468 147	10 828 229	11 296 376	227 284	839 493
Geeft nu . { Meer . . .	»	»	»	f 788 415	f 773 681	176 176	278 440
Geeft nu . { Minder . . .	f 0,67^{5}	f 0,43	f 14 734	»	»	»	»

INVOER (in pikols.)		UITGESTREKTHEID NIEUW ONTGONNEN SAWAH-VELDEN.			AANMERKINGEN.
Padi.	Rijst.	Rijstvelden door levend water besproeid.	Rijstvelden van regen afhankelijk.	TE ZAMEN.	
718	233	528	»	528	a. Hieronder de velden, die in de drie laatste jaren ontgonnen zijn en van welke nog geen landrente wordt betaald.
»	»	71	190	261	
»	»	1 795	3 490	5 285	
676	2 346	1 565	195	1 760	
2 660	426	303	299	602	
155 303	151 903	46	10	56	
24 483	75 743	307	2 048	2 355	
»	»	599	107	706	
3 381	6 074	285	1 046	1 331	
12 021	207 981	6 437	2 929	9 366	
»	»	1 426	»	1 426	
»	»	291	5	296	
216	486	a. 1 662	»	a. 1 662	
10	1 829	78	2	80	
3 065	4 965	146	281	427	
»	»	109	133	242	
»	»	8	»	8	
201	8 404	543	264	807	
»	»	3 927	2 022	a. 5 949	
13 538	23 731	1	12	13	
216 272	484 121	20 127	13 033	33 160	
173 605	343 688	20 415	12 030	32 445	
42 667	140 433	»	1 003	715	
»	»	288	»	»	

KLAPPERCULTUUR OP JAVA EN MADURA.

Aantal boomen aanwezig onder ultimo December **1866**, **1867** en **1868**, met uitzondering van de gewesten Soerakarta en Djokjokarta.

GEWESTEN.	Aanwezig getal klapperboomen op 1°. Januarij 1867.			Gedurende 1867 zijn:		Aanwezig getal klapperboomen op ultimo December 1867.		
	Vruchtdragende.	Jonge.	Totaal.	Uitgestorven of uitgeroeid.	Bijgeplant.	Vruchtdragende.	Jonge.	Totaal.
Bantam.	543 500	762 500	1 306 000	50 900	81 200	525 400	810 900	1 336 300
Batavia (afdeeling Buitenzorg)	76 000	114 600	190 600	7 400	11 600	97 400	97 400	194 800
Krawang	30 200	70 800	101 000	5 300	5 700	33 500	67 900	101 400
Preanger regentschappen. .	443 500	1 181 100	1 624 600	95 200	142 700	461 800	1 210 300	1 672 100
Cheribon	481 000	547 300	1 028 300	15 800	25 000	499 600	537 900	1 037 500
Tagal	412 000	637 100	1 049 100	15 100	56 200	424 500	665 700	1 090 200
Pekalongan	277 200	278 300	555 500	69 400	43 900	286 000	244 000	530 000
Samarang	596 200	1 055 600	1 651 800	60 900	166 900	614 500	1 143 300	1 757 800
Japara	501 600	534 500	1 036 100	45 200	200 100	516 100	674 900	1 191 000
Rembang	*a.* 776 300	*a.* 1 992 700	*a.* 2 769 000	84 500	154 900	843 600	1 995 800	2 839 400
Soerabaija.	797 200	1 773 700	2 570 900	137 500	225 900	815 700	1 843 600	2 659 300
Pasoeroean	288 900	747 800	1 036 700	27 000	50 700	344 100	716 300	1 060 400
Probolinggo	419 500	364 300	783 800	11 900	31 000	424 700	378 200	802 900
Bezoeki.	488 500	648 200	1 136 700	20 100	29 800	552 600	593 800	1 146 400
Banjoewangi	73 600	100 900	174 500	800	2 400	75 700	100 400	176 100
Banjoemas	678 800	752 200	1 431 000	16 800	67 700	715 300	766 600	1 481 900
Bagelen	1 411 900	1 426 900	2 838 800	129 300	234 600	1 459 500	1 484 600	2 944 100
Kadoe	228 500	415 400	643 900	4 900	38 900	233 700	444 200	677 900
Madioen	*b.* 453 800	*b.* 1 372 900	*b.* 1 826 700	64 300	215 600	479 600	1 498 400	1 978 000
Kediri	279 200	584 600	863 800	41 100	73 800	300 400	596 100	896 500
Madura.	45 800	65 000	110 800	4 700	14 400	51 300	69 200	120 500
Te zamen. . . .	9 303 200	15 426 400	24 729 600	908 100	1 873 000	9 755 000	15 939 500	25 694 500

Gedurende 1868 zijn:		Aanwezig getal klapperboomen op ultimo December 1868.			Gemiddelde prijzen.				AANMERKINGEN.
					Klappers per 100 stuks.		Klapperolie per pikol.		
Uitgestorven of uitgeroeid.	Bijgeplant.	Vruchtdragende.	Jonge.	Totaal.	1867.	1868.	1867.	1868.	
22 600	59 300	521 500	851 500	1 373 000	f 4,50	f 3,75	f 35,00	f 30,00	*a.* Verbeterde opgaaf.
9 800	9 200	95 400	98 800	194 200	5,50	5,00	35,00	30,00	*b.* Voor de afdeeling Patjitan is de opgaaf van 't vorig verslag verbeterd.
5 800	13 400	37 100	71 900	109 000	*c.*	*c.*	*c.*	*c.*	*c.* Niet opgegeven.
95 200	113 000	482 600	1 207 300	1 689 900	4,97	4.80	*d.* 7,30	*d.* 7,14	*d.* Per 20 flesschen.
23 600	33 400	524 900	522 400	1 047 300	4,97	5,50	40,00	40,00	*e.* Per flesch.
16 900	33 600	442 800	664 100	1 106 900	4,73	5,00	35,50	34,00	
39 100	47 000	286 500	251 400	537 900	4,38	4,00	34,50	32,00	
35 700	85 600	652 000	1 155 700	1 807 700	7,14	6,00	35,56	33,70	
41 900	69 900	540 800	678 200	1 219 000	5,78	5,10	29,87^5	30,18	
32 400	87 800	899 400	1 995 400	2 894 800	7,75	5,50	38,00	30,50	
164 400	214 500	859 500	1 849 900	2 709 400	6,31	5,85	31,89	29,00	
14 200	72 000	378 000	740 200	1 118 200	8,50	7,60	32,50	35,75	
8 400	27 300	456 200	365 600	821 800	3,90	4,37	26,25	23,36	
10 200	53 200	615 200	574 200	1 189 400	4,81	5,00	28,50	26,00	
700	5 700	77 900	103 200	181 100	4,50	4,50	36,00	31,00	
17 700	51 600	768 300	747 500	1 515 800	3,93	3,37	36,49	31,70	
108 200	136 900	1 480 000	1 492 800	2 972 800	3,26	3,10	22,83	22,60	
6 100	49 000	241 000	479 800	720 800	6,45	6,57^5	*e.* 0,72^5	*e.* 0,77	
32 900	175 000	516 300	1 603 800	2 120 100	6,53	6,16	26,09	27,40	
39 100	94 100	315 700	635 800	951 500	7,80	6,00	36,70	*c.*	
9 900	7 800	58 100	60 300	118 400	5,66^5	5,50	27,00	28,86	
734 800	1 439 300	10 249 200	16 149 800	26 399 000	f 5,57	f 5,10	f 32,65	f 30,30	

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE DD

N°. 3 *BB*.

GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR OP JAVA.

Uitkomsten over het jaar 1867.

GEWESTEN.	Getal huisgezinnen, voor geregelde tuinen en boschkoffij afgezonderd.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan in 1867 geoogst is.			
		Geregelde tuinen.	Boschkoffij.	Pagger- en kampong-koffij.	Te zamen.
Bantam	27 335	2 191 249	«	2 201 980	4 393 229
Krawang	2 231	310 310	»	82 517	392 827
Preanger regentschappen	88 590	32 481 527	2 610 700	3 815 883	38 908 110
Cheribon	37 208	12 433 086	»	5 411 496	17 844 582
Tagal	14 510	3 595 047	»	2 191 546	5 786 593
Pekalongan	10 847	5 477 644	»	1 351 313	6 828 957
Samarang	42 452	9 994 916	»	7 636 021	17 630 937
Japara	7 165	2 966 621	»	50 245	3 016 866
Soerabaija	4 627	2 119 550	689 700	254 394	3 063 644
Pasoeroean	41 577	3 041 010	16 535 034	7 325 031	26 901 075
Probolinggo	19 506	4 441 226	741 731	1 115 776	6 298 733
Bezoeki	30 963	7 910 167	»	1 914 367	9 824 534
Banjoewangi	3 746	1 328 484	»	»	1 328 484
Banjoemas	43 514	7 593 909	»	5 329 114	12 923 023
Bagelen	31 729	6 517 862	»	6 270 870	12 788 732
Kadoe	92 208	8 102 657	549 254	35 593 548	44 245 459
Madioen	33 770	10 435 213	139 600	3 692 908	14 267 721
Kediri	33 880	5 352 505	323 969	1 252 404	6 928 878
Te zamen	565 858	126 292 983	21 589 988	85 489 413	233 372 384
Soerakarta	»	»	»	»	»
Djokjokarta	»	»	»	»	»
Totaal	565 858	126 292 983	21 589 988	85 489 413	233 372 384
In 1866 was het cijfer	531 834	127 020 763	22 533 742	80 546 525	230 101 030
Geeft nu Meer	34 024	»	»	4 942 888	3 271 354
Geeft nu Minder	»	727 780	943 754	»	»

…s. …en.	Verkregen hoeveelheid koffij in pikols van 100 katties. (125 Amst. pond.)	Overwigten door latere meerderbevindingen bij de pakhuizen.	Minder bevonden in de kleine pakhuizen.	Te zamen bij de pakhuizen in ontvangst genomen.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij is verkregen.	AANMERKINGEN.
229	16 725,81	45,44	»	16 771,25	262	
827	1 061,55	0,35	»	1 061,90	370	
110	136 519,05 3/4	28,69 1/4	2,29	136 545,46	285	
582	31 507,62 1/4	200,65 3/4	»	31 708,28	562	
593	45 830,85	34,55	»	45 865,40	126	
957	21 070,41	12,74	»	21 083,15	323	
937	63 195,89	9,04	»	63 204,93	279	
866	9 485,71	9,76	»	9 495,47	317	
644	10 771,55	3,42	»	10 774,97	284	
075	192 508,92	1 092,25	»	193 601,17	139	
733	34 295,09	42,48	»	34 337,57	183	
534	61 646,73	75,99	»	61 722,72	159	
484	4 330,94	25,14	»	4 356,08	305	
023	26 562,33	184,50	»	26 746,83	480	
732	43 428,94	279,35	»	43 708,29	292	
459	91 616,72	684,96	77,15	92 224,53	480	
721	63 208,64	49,44	»	63 258,08	225	
878	28 379,52	»	»	28 379,52	244	
384	882 146,28	2 778,76	79,44	884 845,60	263	
»	31 419,06	»	»	31 419,06	»	
»	3 793,24	»	»	3 793,24	»	
2 384	917 358,58	2 778,76	79,44	920 057,90	263	
1 030	1 088 456,32 1/5	5 892,17 1/5	251,24 1/5	1 094 097,25 1/5	215	
1'354	»	»	»	»	48	
»	171 097,74 1/5	3 113,41 1/5	171,80 1/5	174 039,35 1/5	»	

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN DER KOFFIJ UIT DEN OOGST				
	Inkoopsprijs aan de planters betaald.		Kosten van personeel, koelies enz. bij de pakhuizen.	Kosten van inlandsch personeel bij de koffij-cultuur, als mantries, enz.	Bijzondere meerdere kosten van bewerking der koffij naar de West-Indische wijze.
	Per pikol.	Te zamen.			
Bantam	f 13,00	f 217 435,53	f 23 700,57	f 4 095,00	f 3 480,00
Krawang	13,00 6,50	13 593,06	516,00	360,00	»
Preanger regentschappen	6,50 3,25	883 088,03	35 116,10	65 782,21	»
Cheribon	13,00 6,50	409 596,11	9 727,15 5	4 095,00	»
Tagal	13,00 6,50	595 577,77	5 268,00	1 680,00	»
Pekalongan	13,00 6,50	273 822,63	3 726,65	2 215,00	»
Samarang	13,00 6,50	821 519,34	9 034,44	3 105,00	»
Japara	13,00 6,50	121 471,28	382,26	1 630,00	»
Soerabaija	13,00	140 030,72	1 970,50	1 885,00	»
Pasoeroean	13,00 6,50	2 490 280,91	13 684,92	8 640,00	»
Probolinggo	13,00 6,50	453 729,17	5 100,00	2 040,00	»
Bezoeki	13,00	801 407,46	5 893,30 5	3 880,00	»
Banjoewangi	7,96	34 474,31	1 404,33	720,00	»
Banjoemas	13,00 6,50	345 277,68	7 220,76	9 754,08	»
Bagelen	13,00 6,50	564 363,90	10 390,00	5 265,00	»
Kadoe	13,00 6,50	1 190 418,92	13 919,00	5 375,00	»
Madioen	13,00 6,50	817 524,50	37 320,82 5	»	»
Kediri	13,00 6,50	368 862,20	4 150,00	4 010,00	»
Te zamen	»	f 10 542 473,52	f 188 524,81 5	f 124 531,29	f 3 480,00
Soerakarta	»	*a* 721 605,17	2 352,00	»	»
Djokjokarta	»	*a* 88 534,19	930,60	»	»
Totaal	»	f 11 352 612,88	f 191 807,41 5	f 124 531,29	f 3 480,00
In 1866 was het cijfer	»	12 531 591,89 5	155 665,85	108 261,79 5	51 013,02 5
Geeft nu Meer	»	»	f 36 141,56 5	f 16 269,49 5	»
Geeft nu Minder	»	f 1 178 979,01 5	»	»	f 47 533,02 5

VAN 1867 AAN HET GOUVERNEMENT GELEVERD.				Gemiddelde prijs waarop een pikol koffij aan het Gouvernement te staan komt.	Getal inkooppakhuizen.	AANMERKINGEN.
Kosten van afpakking en vervoer tot aan de strandpakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren enz.	Alle andere uitgaven, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.			
f 13 502,38	f 3 345,16	f 6 808,33	f 272 366,97	f 16,24	8	*a.* Hieronder ook de belasting aan de vorsten uitgekeerd, ad f 10.34 per pikol.
886,67	393,43	60,15	15 809,31	14,88^{5}	1	
238 108,29	93 836,62	1 621,15	1 317 552,40	9,65	53	
50 815,91	11 550,17^{5}	150,59^{5}	485 934,94^{5}	15,32^{5}	19	
44 061,76	18 991,22	1 531,75	667 110,50	14,54^{5}	8	
17 927,06	7 722,27	»	305 413,61	14,48^{5}	8	
63 042,49	23 170,32	3 530,98	923 402,57	14,61	16	
3 965,26	1 486,12	135,00	129 069,92	13,59	4	
13 361,00	3 950,00	»	161 197,22	14,96	4	
192 365,75	64 176,55	7 584,24	2 776 732,37	14,34	17	
15 258,86	14 020,54^{5}	147,33^{5}	490 295,91	14,27^{5}	8	
29 735,51^{5}	21 605,11	»	862 521,39	13,97	9	
4 134,00	3 443,57	»	44 176,21	10,14	2	
113 870,49	9 735,39	5 070,50	490 928,90	18,35^{5}	16	
13 158,00	15 912,00	»	609 088,90	13,93^{5}	14	
117 774,55	33 559,08	1 500,00	1 362 546,55	14,77	14	
64 146,00	24 200,00	1 072,00	944 263,32^{5}	14,92^{5}	17	
36 000,00	9 274,78^{5}	2 891,65	425 188,63^{5}	14,98	11	
f 1 032 113,98^{5}	f 360 372,34^{5}	f 32 103,68	f 12 283 599,63^{5}	f 13,88	229	
35 363,55	»	»	759 320,72	24,16^{5}	1	
9 103,77	»	»	98 568,56	25,98^{5}	1	
f 1 076 581,30^{5}	f 360 372,34^{5}	f 32 103,68	f 13 141 488,91^{5}	f 14,28	231	
1 262 409,52	583 478,36^{5}	75 864,22	14 768 284,67	13,49^{5}	233	
»	»	»	»	f 0,78^{5}	»	
f 185 828,21^{5}	f 223 106,02	f 43 760,54	f 1 626 795,75^{5}	»	2	

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **EE.**

N°. 3 *CC.*

GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR OP JAVA.

Uitkomsten over het jaar 1868.

GEWESTEN.	Getal huisgezinnen voor geregelde tuinen en boschkoffij afgezonderd.	GETAL VRUCHTDRAGENDE BOOMEN, WAARVAN IN 1868 GEOOGST IS.			
		Geregelde tuinen.	Boschkoffij.	Pagger- en kampongkoffij.	Te zamen.
Bantam	28 355	2 191 249	»	2 201 980	4 393 229
Krawang	2 231	348 922	»	94 635	443 557
Preanger regentschappen	91 223	31 426 091	2 381 700	3 993 319	37 801 110
Cheribon	34 797	11 857 821	»	5 406 556	17 264 377
Tagal	14 602	3 588 040	»	2 061 736	5 649 776
Pekalongan	10 847	5 784 187	»	1 233 255	7 017 442
Samarang	45 588	10 830 823	»	6 471 725	17 302 548
Japara	7 339	2 963 627	»	50 205	3 013 832
Soerabaija	4 689	1 971 100	620 100	318 600	2 909 800
Pasoeroean	*a.* 33 487	3 179 920	16 663 905	7 401 703	27 245 528
Probolinggo	19 633	4 721 095	508 618	1 369 029	6 598 742
Bezoeki	31 803	8 428 306	»	2 410 757	10 839 063
Banjoewangi	3 805	1 269 844	»	»	1 269 844
Banjoemas	46 276	7 577 947	»	4 654 372	12 232 319
Bagelen	31 941	6 801 863	»	6 028 245	12 830 108
Kadoe	93 390	8 763 210	553 254	35 966 742	45 283 206
Madioen	34 157	10 173 359	149 300	3 782 971	14 105 630
Kediri	38 256	6 211 587	328 042	1 311 714	7 851 343
Te zamen	572 419	128 088 991	21 204 919	84 757 544	234 051 454
Soerakarta	»	»	»	»	»
Djokjokarta	»	»	»	»	»
Totaal	572 419	128 088 991	21 204 919	84 757 544	234 051 454
In 1867 was het cijfer	565 858	126 292 983	21 589 988	85 489 413	233 372 384
Geeft nu meer	6 561	1 796 008	»	»	679 070
Geeft nu minder	»	»	385 069	731 869	»

Verkregen hoeveelheid koffij in pikols van 100 katties (125 Amsterd. pond).	Overwigten door latere meerderbevindingen bij de pakhuizen.	Minder bevonden in de kleine pakhuizen.	Te zamen bij de pakhuizen in ontvangst genomen.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij is verkregen.	*AANMERKINGEN.*
9 535,77	29,73	»	9 565,50	459	*a.* Hieronder zijn niet, zooals in 1867, begrepen de ingezetenen, die geen koffijboomen bezitten, en die, welke niet kunnen aanplanten, omdat zij te ver van de voor de koffijcultuur geschikte woeste gronden woonachtig zijn.
310,48	»	»	310,48	1428	
48 105,50	9,61	»	48 115,11	785	
9 460,61	41,01	»	9 501,62	1817	
23 102,04	18,28	»	23 120,32	244	
10 006,46	3,34	»	10 009,80	701	
36 383,87	33,06	71,18	36 345,75	476	
4 887,56	6,96	»	4 894,52	615	
8 240,20	1,60	»	8 241,80	353	
179 014,21	890,85	»	179 905,06	151	
26 541,34	24,14	»	26 565,48	248	
52 483,94	827,97	»	53 311,91	203	
1 164,16	16,02	»	1 180,18	1076	
4 211,41	22,83	»	4 234,24	2889	
20 549,60	118,06	»	20 667,66	620	
51 008,44	214,78	»	51 223,22	884	
50 262,24	63,89	»	50 326,13	280	
19 621,12	10,17	»	19 631,29	399	
554 888,95	2332,30	71,18	557 150,07	420	
29 222,72	»	»	29 222,72	»	
2 245,85	»	2,30	2 243,55	»	
586 357,52	2332,30	73,48	588 616,34	420	
917 358,58	2778,76	79,44	920 057,90	263	
»	»	»	»	157	
331 001,06	446,46	5,96	331 441,56	»	

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN DER KOFFIJ UIT DEN OOGST VAN				
	Inkoopsprijs aan de planters betaald.		Kosten van personeel, koelies enz. bij de pakhuizen.	Kosten van inlandsch personeel bij de koffijcultuur, als mantries enz.	Bijzondere meerdere kosten van bewerking der koffij naar de West-Indische wijze.
	Per pikol.	Te zamen.			
Bantam	f 13,00	f 123 965,01	f 15 498,59	f 7 020,00	f 3 580,00
Krawang	13,00 6,50	3 910,65	648,00	540,00	»
Preanger regentschappen	6,50 3,25	312 080,14^{5}	25 035,98	17 279,84	»
Cheribon	13,00 6,50	122 947,15	12 896,77^{5}	7 020,00	»
Tagal	13,00 6,50	300 304,40^{5}	6 136,00	3 780,00	»
Pekalongan	13,00 6,50	129 552,09	5 400,31	3 780,00	»
Samarang	13,00 6,50	472 966,11	10 197,42	4 860,00	»
Japara	13,00 6,50	62 416,80^{5}	344,95	10 500,00	»
Soerabaija	13,00	107 122,73	1 652,50	2 625,00	»
Pasoeroean	13,00 6,50	2 309 785,01	27 904,55	6 105,00	»
Probolinggo	13,00 6,50	342 518,11	6 540,00	2 760,00	»
Bezoeki	13,00	682 291,12	9 001,00	3 780,00	»
Banjoewangi	7,96	9 266,71	1 333,64	1 080,00	»
Banjoemas	13,00 6,50	54 731,82	8 434,45^{5}	9 420,00	»
Bagelen	13,00 6,50	267 010,75^{5}	10 288,12	5 620,00	»
Kadoe	13,00 6,50	662 959,14	14 970,00	8 075,00	»
Madioen	13,00 6,50	650 534,57	27 047,63^{5}	»	»
Kediri	13,00 6,50	255 015,70	4 000,00	10 100,00	»
Te zamen	»	f 6 869 378,03	f 187 329,92^{5}	f 104 344,84	f 3 580,00
Soerakarta	»	*a.* 641 670,16	2 352,00	»	»
Djokjokarta	»	*a.* 52 418,14	287,00	»	»
Totaal	»	f 7 563 466,33	f 189 968,92^{5}	f 104 344,84	f 3 580,00
In 1867 was het cijfer	»	11 352 612,88	191 807,41^{5}	124 531,29	3 480,00
Geeft nu { meer	»	»	»	»	f 100,00
Geeft nu { minder	»	f 3 789 146,55	f 1 838,49	f 20 186,45	»

1868 AAN HET GOUVERNEMENT GELEVERD.

Kosten van afpakking en vervoer tot aan de strand-pakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren enz.	Alle andere uitgaven onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde prijs waarop een pikol koffij aan het Gouvernement te staan komt.	Getal inkoop-pakhuizen.	*AANMERKINGEN.*
f 169,35^{5}	f 3 491.78^{5}	f 4 281,92	f 158 006,66	f 16,52	8	*a.* Hieronder ook de belasting aan de vorsten uitgekeerd, ad f 10,34 per pikol.
610,51^{5}	110,66	53,01	5 872,83^{5}	18,92	1	
88 466,74	76 095,70^{5}	1 100,95	520 059,36	10,81	53	
11 794,40	3 468,07	31,67^{5}	158 158,07	16,64	19	
22 523,34	9 433,31	1 375,15	343 552,20^{5}	14,86	8	
8 735,24	3 658,29	852,08	151 978,01	15,18	8	
46 585,17^{5}	13 339,38^{5}	1 307,74	549 255,83	15,11	16	
3 039,17^{5}	998,32^{5}	100,00	77 399,25^{5}	15,81	4	
9 218,39	3 021,40	»	123 640,02	15,00	3	
186 422,42	65 288,59	10 029,05^{5}	2 605 534,62^{5}	14,48	17	
13 545,34	10 506,60	»	375 870,05	14,15	8	
39 300,00	19 240,00	»	753 612,12	14,13	9	
948,86	681,02^{5}	»	13 310,23^{5}	11,28	2	
9 619,42	1 543,34	10 783,45	94 532,48^{5}	22,32^{5}	14	
28 769,04^{5}	7 546,79^{5}	995,71	320 230,42^{5}	15,50	14	
142 994,82	18 669,32^{5}	2 480,00	850 148,28^{5}	16,59	14	
83 329,00	19 599,09	1 505,00	782 015,29^{5}	15,54	17	
20 809,39	2 926,16	2 910,00	295 761,25	15,07	11	
f 716 880,62^{5}	f 259 617,85^{5}	f 37 805,74	f 8 178 937,01^{5}	f 14,68	226	
39 802,46	»	»	683 824,62	23,40	1	
5 384,55^{5}	»	»	58 089,69^{5}	25,89	1	
f 762 067,64	f 259 617,85^{5}	f 37 805,74	f 8 920 851,33	f 15,15^{5}	228	
f 1 076 581,30^{5}	360 372,34^{5}	32 103,68	13 141 488,91^{5}	14,28	231	
»	»	f 5 702,06	»	f 0,87^{5}	»	
f 314 513,66^{5}	f 100 754,49	»	f 4 220 637,58^{5}	»	3	

GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR OP JAVA.

Aantal boomen aanwezig onder ult°. Maart 1868.

GEWESTEN.	AANTOONING VAN DE HOEVEELHEID KOFFIJBOOMEN, AANWEZIG								
	IN GEREGELDE TUINEN.			IN BOSSCHEN.			IN PAGGERS EN KAMPONGS.		
	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.
Bantam	2 191 249	2 254 614	4 445 863	»	»	»	2 201 980	2 333 727	4 535 707
Krawang	310 310	244 381	554 691	»	»	»	82 517	167 562	250 079
Preanger regentschappen . . .	31 426 091	8 449 256	39 875 347	2 381 700	»	2 381 700	3 993 319	424 104	4 417 423
Cheribon	12 663 708	4 648 221	17 311 929	»	»	»	5 581 812	1 554 170	7 135 982
Tagal	3 588 040	1 479 603	5 067 643	»	»	»	2 061 736	149 025	2 210 761
Pekalongan. . .	5 684 187	2 206 243	7 890 430	»	»	»	1 233 255	823 264	2 056 519
Samarang. . . .	10 202 264	4 703 357	14 905 621	»	»	»	7 016 774	2 735 587	9 752 361
Japara.	2 913 437	760 829	3 674 266	»	»	»	50 205	144 770	194 97[illegible]
Soerabaija . . .	1 971 100	234 400	2 205 500	620 100	60 500	680 600	263 600	280 900	544 [illegible]
Pasoeroean . . .	3 189 920	125 899	3 315 819	16 663 905	641 276	17 305 181	7 401 703	33 517	[illegible]
Probolinggo . .	4 721 095	1 626 257	6 347 352	508 618	237 466	746 084	1 369 029	8 659	1 377 688
Bezoeki	8 367 549	701 589	9 069 138	»	»	»	2 399 197	212 145	2 611 342
Banjoewangi . .	1 238 744	845 159	2 083 903	»	»	»	»	»	»
Banjoemas . . .	7 561 419	3 905 711	11 467 130	»	»	»	5 151 114	1 501 106	6 652 220
Bagelen	6 801 863	1 696 183	8 498 046	»	»	»	6 028 245	4 480 400	10 508 645
Kadoe.	8 771 595	2 105 961	10 877 556	553 254	5 000	558 254	35 968 017	6 656 213	42 624 230
Madioen.	10 173 359	2 544 959	12 718 318	149 300	103 800	253 100	3 782 471	2 417 256	6 199 727
Kediri.	6 211 587	8 303 125	14 514 712	328 042	114 286	442 328	1 311 714	7 711 442	9 023 156
	127 987 517	46 835 747	174 823 264	21 204 919	1 162 328	22 367 247	85 896 688	31 633 847	117 530 535

ONDER ULTIMO MAART 1868. GEHEEL AANWEZIG GETAL. Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Onder ult. Maart 1867 bedroeg het totaal.	GEEFT IN HET TEGENWOORDIG JAAR meer.	minder.	AANMERKINGEN.
4 393 229	4 588 341	8 981 570	9 815 938	»	834 368	
392 827	411 943	804 770	804 770	»	»	
37 801 110	8 873 360	46 674 470	48 945 945	»	2 271 475	
18 245 520	6 202 391	24 447 911	23 581 623	866 288	»	
5 649 776	1 628 628	7 278 404	7 100 391	178 013	»	
6 917 442	3 029 507	9 946 949	9 386 275	560 674	»	
17 219 038	7 438 944	24 657 982	23 903 038	754 944	»	
2 963 642	905 599	3 869 241	b 4 062 033	»	192 792	
2 854 800	a 575 800	a 3 430 600	3 586 600	»	156 000	
[illegible] 255 528	800 692	28 056 220	28 077 009	»	20 789	
6 598 742	1 872 382	8 471 124	8 039 468	431 656	»	
10 766 746	913 734	11 680 480	b 11 669 244	11 236	»	
1 238 744	845 159	2 083 903	2 027 889	56 014	»	
12 712 533	5 406 817	18 119 350	17 554 595	564 755	»	
12 830 108	6 176 583	19 006 691	18 809 292	197 399	»	
45 292 866	8 767 174	54 060 040	53 456 642	603 398	»	
14 105 130	5 066 015	19 171 145	18 180 804	990 341	»	
7 851 343	16 128 853	23 980 19[illegible]	c 18 700 923	5 279 273	»	
235 089 124	79 631 922	314 721 046	307 702 479	10 493 991	3 475 424	
			Geeft meer in 1868. . . .	7 018 567		

a. Aanwezig getal op 1°. Maart 1868.

b. Verbeterde opgaaf.

c. De opgaaf in 't vorig verslag was onvolledig; de aanplant in tuinen en paggers in de regentschappen Trengalek en Blitar was daarbij niet opgenomen.

GOUVERNEMENTS-KOFFIJCULTUUR OP JAVA.

Aantal boomen aanwezig onder ult°. Maart 1869.

GEWESTEN.	AANTOONING VAN DE HOEVEELHEID KOFFIJBOOMEN, AANWEZIG								
	IN GEREGELDE TUINEN.			IN BOSSCHEN.			IN PAGGERS EN KAMPONGS.		
	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.
Bantam	2 848 298	1 311 452	4 159 750	»	»	»	1 188 557	1 890 322	3 078 879
Krawang	348 922	200 890	549 812	»	»	»	94 635	171 573	266 208
Preanger regentschappen . . .	31 083 172	7 541 542	38 624 714	2 081 200	»	2 081 200	3 152 154	227 206	3 379 360
Cheribon	12 163 635	5 673 964	17 837 599	»	»	»	5 523 461	1 832 421	7 355 882
Tagal	3 426 397	1 748 296	5 174 693	»	»	»	2 014 187	271 033	2 285 220
Pekalongan. . .	5 821 271	2 410 365	8 231 636	»	»	»	1 159 898	1 005 832	2 165 730
Samarang. . . .	11 242 626	3 842 606	15 085 232	»	»	»	6 512 104	3 883 269	10 395 373
Japara	2 967 888	732 867	3 700 755	»	»	»	47 246	170 641	217 887
Soerabaija . . .	2 070 100	198 700	2 268 800	616 200	136 500	752 700	333 300	232 500	565 800
Pasoeroean . . .	3 008 024	695 004	3 703 028	16 106 156	699 718	16 805 874	4 946 644	43 200	4 989 844
Probolinggo. . .	5 054 353	1 467 284	6 521 637	1 366 743	»	1 366 743	487 807	363 965	851 772
Bezoeki	8 315 705	786 142	9 101 847	»	»	»	2 588 042	433 470	3 021 512
Banjoewangi . .	1 269 844	898 230	2 168 074	»	»	»	»	»	»
Banjoemas . . .	7 569 477	3 963 083	11 532 560	»	»	»	4 649 712	2 369 273	7 018 985
Bagelen	7 464 088	1 562 548	9 026 636	»	»	»	6 145 640	4 856 490	11 002 130
Kadoe.	8 893 603	2 195 873	11 089 476	558 254	»	558 254	36 180 890	7 353 127	43 534 017
Madioen.	10 006 036	2 837 118	12 843 154	149 300	230 420	379 720	4 781 452	1 795 126	6 576 578
Kediri.	7 105 172	9 766 655	16 871 827	242 972	»	242 972	1 947 488	8 934 197	10 881 685
Te zamen	130 658 611	47 832 619	178 491 230	21 120 825	1 066 638	22 187 463	81 753 217	35 833 645	117 586 862

ONDER ULTIMO MAART 1689.						
GEHEEL AANWEZIG GETAL.			Onder ult°. Maart 1868 bedroeg het totaal.	GEEFT IN HET TEGENWOORDIG JAAR		AANMERKINGEN.
Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.		meer.	minder.	
4 036 855	3 201 774	7 238 629	8 981 570	»	1 742 941	
443 557	372 463	816 020	804 770	11 250	»	
36 316 526	7 768 748	44 085 274	46 674 470	»	2 589 196	
17 687 096	7 506 385	25 193 481	24 447 911	745 570	»	
5 440 584	2 019 329	7 459 913	7 278 404	181 509	»	
6 981 169	3 416 197	10 397 366	9 946 949	450 417	»	
17 754 730	7 725 875	25 480 605	24 657 982	822 623	»	
3 015 134	903 508	3 918 642	3 869 241	49 401	»	
3 019 600	567 700	3 587 300	3 430 600	156 700	»	
24 060 824	1 437 922	25 498 746	28 056 220	»	2 557 474	
6 908 903	1 831 249	8 740 152	8 471 124	269 028	»	
10 903 747	1 219 612	12 123 359	*a* 11 698 812	424 547	»	
1 269 844	898 230	2 168 074	2 083 903	84 171	»	
12 219 189	6 332 356	18 551 545	18 119 350	432 195	»	
13 609 728	6 419 038	20 028 766	19 006 691	1 022 075	»	
45 632 747	9 549 000	55 181 747	54 060 040	1 121 707	»	
14 936 788	4 862 664	19 799 452	*b* 19 284 215	515 237	»	
9 295 632	18 700 852	27 996 484	23 980 196	4 016 288	»	
233 532 653	84 732 902	318 265 555	314 852 448	10 302 718	6 889 611	
			Geeft meer in 1869	3 413 107		

a. 18 332 boomen meer dan het cijfer der voorgaande bijlaag, ten gevolge van verbeterde opgaven.

b. Het verschil van 113 070 boomen met het cijfer der voorgaande bijlaag moet worden toegeschreven aan afschrijvingen in de afdeeling Pangool zonder voorafgaande autorisatie, waaromtrent later het noodige geregeld is.

c. 199 356 boomen minder dan de opgaaf onder ult. Maart 1868. Deze belangrijke vermindering is niet toegelicht gevonden.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **HH**.

N°. 3 *FF.*

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR.

Uitkomsten over het jaar 1867.

GEWESTEN.	Getal suiker-inrig-tingen.	Getal suikerriet plantende huisgezinnen.	Uitgestrektheid der suikerrietvelden in 1867 gesneden, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal bouws, bovendien nog voor den oogst van 1867 beplant geweest, doch waarvan niet is gesneden.	Werkelijk van de velden verkregen opbrengst in pikols suiker van 100 katties (125 Amst. pond.)	Gemiddelde opbrengst per bouw.
Cheribon	10	19 930	4 216	58	239 326,88	56,76 1/2
Tagal *a*	8	16 100	2 950	»	141 630,17	48,01
Pekalongan	3	11 025	1 600	»	74 218,25	46,38 1/2
Samarang	4	13 227	2 100	»	112 554,61	53,60
Japara	9	21 512	4 445 1/5	73 4/5	247 149,01	55,60
Rembang	1	2 244	300	»	14 004,83	46,68
Soerabaija.	20	61 608	7 860	»	411 124,68	52,30
Pasoeroean	17	22 891	6 070	»	290 291,34	47,82
Probolinggo	10	14 089	4 973	»	257 842,41	51,85
Bezoeki.	5	6 641	2 000	»	108 656,01	54,33
Banjoemas	1	2 115	400	»	13 544,18	33,86
Madioen	2	4 916	800	»	23 363,00	29,20
Kediri	6	9 238	1 900	»	71 127,74	37,43 1/2
Madura	1	*b.* 2 349	400	»	12 809,51	32,02
Te zamen. . . .	97	207 895	40 014 1/5	131 4/5	2 017 642,62	50,42
In 1866 was het cijfer. . . .	97	205 086	40 356 1/2	9 1/2	1 922 636,55 1/2	47,64
Geeft nu Meer	»	2 809	»	122 3/10	95 006,06 1/2	2,78
Geeft nu Minder	»	»	342 3/10	»	»	»

Genoten betaling door de suikerrietplanters. Gezamenlijk bedrag.	Gemiddeld per huisgezin.	Gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd (in pikols).	Aanmerkingen.
f 629 766,16	f 31,60	f 149,37	91 098,31	
384 801,88	23,90	130,44	c. 51 602,11	
175 328,04	15,90	109,58	26 366,39	
304 554,42	23,01	145,02^{5}	36 823,62	
596 602,22	27,73	134,20	92 828,83	
36 504,83	16,27	121,68	d. 4 549,95	
1 007 615,65	16,35	128,19^{5}	240 001,66	
719 584,19	31,43	118,54	e. 202 797,65	
625 615,03	44,40	105,80	150 924,15	
257 058,33	38,70	128,53	59 313,17	
39 088,36	18,48	97,72	5 217,67	
52 700,00	10,72	65,87^{5}	16 135,87	
213 279,74	23,08	112,25	f. 36 141,71	
38 428,53	16,35	96,07	g. 4 290,00	
f 5 080 927,38	f 24,44	f 126,97^{5}	1 018 091,09	
4 962 087,31^{5}	24,19^{5}	122,95^{5}	1 030 083,67	
f 118 840,06^{5}	f 0,24^{5}	f 4,02	»	
»	»	»	11 992,58	

a. Onder de cijfers voor dit gewest zijn niet begrepen die der onderneming Lemahabang, als hebbende deze onderneming, die op een geheel eigenaardig contract werkt, sedert 1855 geen gouvernementsaanplant meer.

b. Dit cijfer is hooger dan in 1866, omdat voor de dessa's die wat ver van de tuinen gelegen zijn, het aantal planters op verzoek van de dessabewoners zelven vermeerderd is.

c. Ongerekend het aandeel van den lande in de winst der ondernemingen Tjomal en Bandjardawa, waarvan de oogst door de Oost-Indische Maatschappij van administratie en lijfrente wordt verwerkt en het product voor gezamenlijke rekening met het Gouvernement verkocht. Eene der andere ondernemingen had om aan de levering te kunnen voldoen, 2000 pikols bij anderen ingekocht.

d. Hieronder — zoo als later gebleken is — $327^{57}/_{100}$ pikols die *te veel* geleverd zijn.

e. Hieronder 10 168,06 pikols ingekochte suiker en 109,84 pikols, die door een der fabrikanten in geld zijn vergoed.

f. Hieronder 971,09 pikols ingekochte suiker (fabriek Modjopangoong).

g. Hieronder 500 pikols ingekochte suiker.

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN VAN DE SUIKER UIT DEN AAN HET GOUVERNEMENT			
	Inkoopsprijzen ingevolge de bestaande contracten.	Kosten van personeel bij den veldarbeid	Kosten van afpakking en vervoer tot in de hoofdpakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.
Cheribon.	f 773 480,05	f 7 650,00	»	f 66 422,20
Tagal.	453 791,42	5 080,93^5	»	37 102,47^5
Pekalongan.	228 578,28	2 866,67	»	17 566,75
Samarang	304 670,96	3 600,00	»	26 262,73
Japara	793 928,20	7 371,00	»	57 571,27
Rembang	37 104,83	360,00	»	3 267,79
Soerabaija	2 056 728,11	270,00	»	95 929,09
Pasoeroean.	1 753 334,88^5	»	»	67 302,09
Probolinggo	1 292 380,05	10 599,75	f 3 929,45	69 091,25
Bezoeki	518 557,55	4 680,00	5 380,17	27 772,28
Banjoemas	39 788,36	600,00	4 090,13	3 160,31
Madioen.	146 484,92	2 621,85	27 901,14	5 451,37
Kediri	334 365,16	3 240,00	»	15 776,49
Madura	36 038,39^5	720,00	»	2 988,88
Te zamen. . . .	f 8 769 231,17	f 49 660,20^5	f 41 300,89	f 495 664,97^5
In 1866 was het cijfer. . . .	8 819 300,87	36 323,79	17 707,94	522 931,02
Geeft nu { Meer.	»	f 13 336,41^5	f 23 592,95	»
Geeft nu { Minder	f 50 069,70	»	»	f 27 266,04^5

OOGST VAN 1867 GELEVERD.		Gemiddelde prijs waarop de pikol suiker aan het Gouvernement komt te staan.	Hoeveelheid pikols suiker, die op grond der bestaande contracten ter beschikking van de fabrikanten is verbleven.	AANMERKINGEN.
Andere kosten onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.			
f 888,13	f 848 440,38	f 9,31	148 228,57	*a.* Hieronder het geheele product der ondernemingen Tjomal en Bandjardawa (zie een der vorige noten) respectivelijk ten bedrage van 12 074 84/100 en 20 467 70/100 pikols.
1 318,50	497 293,33	$9,63^5$	*a.* 92 028,06	
517,20	249 528,90	9,46	47 851,86	
642,75	335 176,44	9,10	75 730,99	
»	858 870,47	9,25	154 320,18	
»	40 732,62	8,95	9 454,88	
2 472,00	2 155 399,20	8,98	171 123,02	
8 791,25	$1\,829\,428,22^5$	9,02	97 771,59	
8 010,00	1 384 010,50	9,17	106 918,26	
»	556 390,00	$9,38^5$	49 342,84	
13,60	47 652,40	9,13	8 326,51	
220,00	182 679,28	11,32	7 227,13	
»	353 381,65	$9,77^5$	35 957,12	
»	$39\,747,27^5$	$9,26^5$	9 019,51	
f 22 873,43	f 9 378 730,67	f 9,21	1 013 300,52	
18 981,84	9 415 245,46	9,14	907 072,05½	
f 3 891,59	»	f 0,07	106 228,46½	
»	f 36 514,79	»	»	

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **JJ.**

N°. 3 *GG.*

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR.

Uitkomsten over het jaar 1868.

GEWESTEN.	Getal suiker-inrigtingen.	Getal suikerrietplantende huisgezinnen.	Uitgestrektheid der suikerrietvelden in 1868 gesneden, in bouws van 500 vierkante Rhijnl. roeden.	Getal bouws bovendien nog voor den oogst van 1868 beplant geweest, doch waarvan niet is gesneden.	Werkelijk van de velden verkregen opbrengst, in pikols suiker van 100 katties (125 Amst. pond.)	Gemiddelde opbrengst per bouw in pikols.
Cheribon	10	17 803	4 274	»	239 876,87	56,12
Tagal	8	18 517	2 950	»	139 534,39	47,30
Pekalongan	3	8 803	1 300	»	49 380,23	37,98 1/2
Samarang	4	13 231	2 100	»	95 430,35	45,44
Japara	9	23 837	4 319	»	272 264,67	63,04
Rembang	1	2 502	290 1/2	9 1/2	12 051,58	41.48 1/2
Soerabaija	20	58 787	7 860	»	416 439,71	52,98
Pasoeroean	17	23 677	6 070	»	306 586,73	50,50 1/2
Probolinggo	10	13 987	4 973	»	249 943,95	50,26
Bezoeki	5	6 641	2 000	»	113 729,66	56,86
Banjoemas	1	2 220	400	»	15 159,33	37,90
Madioen	2	5 696	800	»	25 196,00	31,49 1/2
Kediri	6	8 708	1 900	»	82 386,41	43,36
Madura	1	2 615	400	»	9 770,13	24,42 1/2
Te zamen . . .	97	207 024	39 636 1/2	9 1/2	2 027 750,01	51,15 1/2
In 1867 was het cijfer	97	207 895	40 014 1/5	131 4/5	2 017 642,62	50,42
Geeft nu. meer	»	»	»	»	10 107,39	0,73 1/2
Geeft nu. minder	»	871	377 7/10	122 3/10	»	»

Genoten betaling door de suikerrietplanters. Gezamenlijk bedrag.	Gemiddeld per huisgezin.	Gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd in pikols.
f 588 294,47	f 33,04	f 137,64	97 979,42
377 059,69^{5}	20,36	127,81^{5}	a. 54 100 55
178 210,89	20,24	137,08^{5}	b. 16 187 46
276 041,87	20,86	131,45	36 823,42
652 723,26	27,38	151,12^{5}	101 582,48
33 103,16	13,23	113,95	3 869,84
1 011 098,02^{5}	17,20	128,63^{5}	245 339,13
751 097,36	31,72	123,73^{5}	c. 197 170,16
614 516,63	43,93^{5}	123,57	d. 148 285,91
262 530,99	39,53	131,26^{5}	60 767,45
42 318,68	19,06	105,79^{5}	5 233,52
60 000,00	10,53	75,00	e. 15 240,33
232 675,25	26,72	122,46	f. 38 173,32
36 000,00	13,76^{5}	90,00	g. 4 290,00
f 5 115 670,28	f 24,71	f 129,06	1 025 042,99
5 080 927,38	24,44	126,97^{5}	1 018 091,09
f 34 742,90	f 0,27	f 2,08^{5}	6 951,90
»	»	»	»

A A N M E R K I N G E N.

a. Ongerekend het aandeel van den lande in de winst der ondernemingen Tjomal en Bandjardawa, die het geheele product ter nadere verrekening hebben ontvangen.

Onder het opgegeven cijfer van levering der overige ondernemingen zijn begrepen 3500 pikols suiker door de contractanten bij anderen ingekocht.

b. Ongerekend het aandeel van den lande in de winst der onderneming Wonopringo (Pekalongan) die insgelijks het geheele product ter nadere verrekening ontvangt.

c. Hieronder 10365,82 pikols door sommige contractanten ter voldoening van hunne levering bij anderen ingekocht.

d. Als voren (door 2 contractanten) 5343.15 pikols.

e. Hieronder 759.16 pikols nog te leveren door den fabrikant van Poerwodadi.

f. Hieronder 3412,47 pikols door sommige contractanten ter voldoening aan hunne levering bij anderen ingekocht.

g. Als voren 1272,12 pikols door den ondernemer van Tedja.

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN VAN DE SUIKER UIT DEN AAN HET GOUVERNEMENT			
	Inkoopsprijzen ingevolge de bestaande contracten.	Kosten van personeel bij den veldarbeid.	Kosten van afpakking en vervoer tot in de hoofdpakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.
Cheribon	f 875 381,25	f 11 880,00	»	f 56 056,76
Tagal	486 728,51	8 220,00	»	35 284,26^{5}
Pekalongan	130 434,38	1 575,00	»	7 668,81
Samarang	335 470,07	5 400,00	»	22 267,08
Japara	886 918,36	11 340,00	»	58 086,00
Rembang	33 703,16	540,00	»	2 812,03^{5}
Soerabaija	2 133 797,20	540,00	»	97 169,26^{5}
Pasoeroean	1 718,338,30^{5}	»	»	70 347,37
Probolinggo	1 259 085,14	12 915,00	f 3 826,38^{5}	66 652,23^{5}
Bezoeki	527 743,00	5 400,00	3 525,00	27 056,00
Banjoemas	42 318,68	600,00	5 042,43	3 537,15
Madioen	132 259,82^{5}	2 298,88	27 470,47^{5}	3 556,00
Kediri	346 091,67^{5}	4 050,00	»	19 925,48
Madura	36 727,47	1 080,00	»	2 279,69
Te zamen	f 8 944 997,02^{5}	f 65 838,88	f 39 864,29	f 472 698,14
In 1867 was het cijfer	8 769 231,17	49 660,20^{5}	41 300,89	495 664,97^{5}
Geeft nu meer	f 175 765,85^{5}	f 16 178,67^{5}	»	»
Geeft nu minder	»	»	f 1 436,60	f 22 966,83^{5}

OOGST VAN 1868 GELEVERD.		Gemiddelde prijs waarop de pikol suiker aan het Gouvernement te staan komt.	Hoeveelheid pikols suiker die, op grond der bestaande contracten, ter beschikking van fabrikanten is verbleven.	AANMERKINGEN.
Andere kosten onder geen bepaald hoofd te brengen.	Totaal.			
f 1 946,52^{5}	f 945 264,53^{5}	f 9,65	141 897,45	
1 704,12	531 936,89^{5}	9,83	b. 88 933,84	
517,20	a. 140 195,39	8,66^{5}	c. 33 192,77	
947,47	364 084,62	9,89	58 606,93	
»	956 344,36	9,41	170 682,19	
»	37 055,19^{5}	9,57^{5}	8 181,74	
734,00	2 232 240,46^{5}	9,10	171 100,58	
9 687,16	1 798 372,83^{5}	9,12	119 782,39	
»	1 342 478,76	9,05	107 001,19	
»	563 724,00	9,27^{5}	52 962,21	
48,00	51 546,26	9,85	9 925,81	
115,00	165 700,18	10,87	9 196,51	
»	370 067,15^{5}	9,69^{5}	47 625,56	
»	40 087,16	9,34	6 752,25	
f 15 699,47^{5}	f 9 539 097,81	f 9,30^{5}	1 025 841,42	
22 873,43	9 378 730,67	9,21	1 013 300,52	
»	f 160 367,14	f 0,09^{5}	12 540,90	
f 7 178,95^{5}	»	»	»	

a. Het bedrag voor Wonopringo is door de factory der Nederlandsche Handelmaatschappij niet opgegeven.

b. Hieronder het geheele product der ondernemingen Tjomal en Bandjardawa, respectivelijk ten bedrage van 12 210^{01} en 17 490^{73} pikols.

c. Hieronder het geheele product der onderneming Wonopringo, ten bedrage van 15 257^{75} pikols.

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR OP JAVA EN MADURA.

Fabrieksgewijze uitkomsten over het jaar 1867, vergeleken met

de productie der drie voorafgegane jaren.

NAMEN DER										VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI[KER]											
											WAARVAN										
											LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868.)	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
Cheribon.	Sindanglaut.	Sindanglaut.	Sindanglaut.	Dr. B. Feist.	500	160	1900	9°	13 407 500	27 327.74	»	»	(1) †	»	†	†	»	»	»	»	12 624.49
			Karang Sambong.	H. P. Hoevenaar.	300	139	2331	9°	11 874 000	25 873.46	»	»	†	»	†	†	»	»	»	»	8 714.60
		Lossari.	Tjiledoek.	J. M. Gonsalves en de erven van Tan Kimliong.	500	147	2483	7°	13 431 028	26 595.25	»	»	†	»	†	†	»	»	»	»	15 011.63
			Tersana.	J. M. Gonsalves.	400	146	2442	7°	11 793 442	25 268.80	»	»	†	»	†	†	»	»	»	»	13 260.66
	Ploembon.	Gegesik lor.	Ardjowinangon.	E. C. C. Boutmy.	450	135	2001	6°	14 889 000	24 355.05	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
		Ploembon.	Soerawinangon.	Erven L. A. Saportas.	400	104	2127	9°	11 410 000	25 345.74	»	»	†	»	»	†	»	»	»	»	8 399.82
		Palimanang.	Glagamidang.	D. C. Ament.	324	170	1990	8°	9 551 118	15 917.31	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	6 180.76
			Gempol.	Firma Mac Laine, Watson en C°.	400	149	2708	10°	12 489 000	23 299.21	»	»	»	»	»	†	»	»	»	»	5 668.75
	Madjalengka.	Djatiwangi.	Djatiwangi.	H. W. L. Couperus.	500	187	1730	9°	17 121 600	17 178.29	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	9 256.71
		Radjagaloe.	Parondjaija.	Firma Mac Laine, Watson en C°.	500	135	2325	9½°	onbekend.	28 067.58	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	11 981.89
					4274																91 099.31
Tagal.	Tagal.	Pangka.	Pangka.	J. H. Blume en W. van Wijk.	500	168	1821	9½°	13 400 000	23 455.18	1017.14	1441.12	1956.59	2265.05	1020.10	1494.99	429.96	1029.47	345.58	»	11 000
		Doekoewringin.	Kemanglen.	Th. R. N. Lucassen.	400	143	2156	9½°	9 789 000	18 727.61	4625.80	2503.78	1608.86	210.66	49.91	26.56	34.34	87.85	929.21	»	10 076.97
			Doekoewringin.	D. F. W. en Th. R. N. Lucassen.	400	138	1906	9°	8 885 000	15 272.45	500	1328.23	2326.49	2281.80	141.25	451.60	626.66	272.64	1305.10	»	a. 9 243.77
		Krangdon.	Adiwerna.	H. P. Hoevenaar c. s.	400	180	2072	7½°	7 769 000	15 125.52	59.46	3207.68	4690.54	422.74	116.73	»	517.97	29.45	1164.54	»	10 209.11
	Pamalang.	Tagal.	Pagongan.	W. F. A. Beijerinck en J. C. van der Palm.	150	70	2056	8°	36 000 000	7 500	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
		Tjomal kidoel.	Tjomal.	O.-I. Maatschappij van admin. en lijfrente.	300	103	1880	9½°	6 237 000	12 074.84	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
		Pamalang.	Bandjardawa.	Idem.	400	141	1730	8½°	8 511 000	20 467.70	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Brebes.	Brebes.	Djatibarang.	H. P. Hoevenaar c. s.	400	142	1917	10°	10 720 000	29 006.87	2873.54	4013.02	2920.79	991.34	»	»	273.57	»	»	»	11 072.26
					2950																51 602.11

(1) De aldus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

Cheribon. Van den aanplant van *Djatiwangi* zijn 58 bouws niet gesneden geworden.

Tagal. Van den aanplant van *Pangka*, zijn niet vermalen geworden 26 bouws.
Idem *Kemanglen*, idem 28¼ bouws.
Idem *Doekoewringin*, idem 44⅝ idem.
Idem *Adiwerna*, idem 35¼ idem.

a. Waarvan 2000 pikols bij anderen ingekocht.

b. Hieronder zijn niet begrepen de 2000 pikols ingekochte suiker.

EID SUIKER, IN PIKOLS.

	VRIJE BESCHIKKING.	TE ZAMEN.											GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	PRODUCTIE (pikols).					
													Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van					1864.		1865.		1866.	
l.		N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.		Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.		Totaal.	Gemiddeld per bouw.	Totaal	Gemiddeld per bouw.	Totaal	Gemiddeld per bouw.
4.49	14 703.25	»	»	8888.18	»	7722.93	10716.62	»	»	»	»	27 327.74	54.65	35	490	1 464	†	350	25 056.52	50.11	29 500.00	59	28 653.60	57.31
4.60	17 158.86	»	»	8416.18	»	3022.25	14435.03	»	»	»	»	25 873.46	86.24	27	458	1 714	†	152	21 044.73	70.15	21 473.94	71.58	24 651.50	82.07
1.63	11 583.62	»	»	2855.12	»	7086.50	16653.63	»	»	»	»	26 595.25	53.19	46	505	1 610	†	395	25 617.50	56.92	26 114.50	52.23	30 153.32	60.31
0.66	12 008.14	»	»	6490.60	»	4027.02	14751.18	»	»	»	»	25 268.80	63.17	38	466	1 512	†	332	21 991.17	62.83	20 092.76	50.23	26 262.70	65.66
	24 355.05	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 355.05	54.12	36	606	1 552 ton steenk. 94	†	272	10 928.00	18.21	23 085.63	38.47	19 382.22	43.07
9.82	16 945.92	»	»	5876.87	»	»	19468.87	»	»	»	»	25 345.74	63.36	33	450	» ton steenk. 800	†	360	19 000.00	47.50	19 350.00	48.37	21 973.00	54.94
0.76	9 736.55	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 917.31	49.12	40	600	782	†	153	12 985.63	40.08	13 381.20	41.30	13 760.48	42.47
8.75	17 630.46	»	»	»	»	»	23299.21	»	»	»	»	23 299.21	58.24	46	536	777 ton steenk. 603	†	300	10 431.88	26.08	14 232.66	35.58	21 686.49	54.22
6.71	7 921.58	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 178.29	34.35	56	996	2 175 ton steenk. 80	†	555	17 277.12	34.55	18 932.62	37.86	22 964.11	45.93
1.89	16 085.69	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	28 067.58	56.13	41	onbek.	1 331 ton steenk. 82	†	375	16 020.15	32.04	21 311.21	42.62	25 151.12	50.30
													. . . . .							. . . . .		. . . . .		. . . . .
9.31	148 129.12											239 228.43	55.97						180 352.70	41.71	207 474.52	46.89	234 638.54	54.90
0	12 455.18	7317.26				1652.46	14485.46					23 455.18	46.91	39	572	1 200	†	vrije	9 020.19	18.04	19 546.94	39.09	17 682.45	35.36
6.97	8 650.64	8827.72				9899.89	»					18 727.61	46.82	46	523	»	†	»	10 015.38	25.04	25 070.55	62.52	24 597.51	61.49
3.77	6 028.68	3514.73				11757.72	»					b. 15 272.45	38.18	49	581	»	†	»	11 719.86	29.47	19 296.77	47.50	20 019.22	50.04
9.11	4 916.41	6851.15				116.73	8157.64					15 125.52	37.81	54	514	1 125	†	»	10 278.72	25.69	21 159.23	52.90	20 810.20	52.02
	7 500	3500				1200	2800.00					7 500.00	50.00	41	480	1 560	†	245	6 000.53	40	7 500	50	6 750	45
	12 074.84	»				1057.64	11017.20					12 074.84	40.24	46	516	664	†	174	5 054.23	11.23	12 636.33	31.59	11 207.37	37.35
	20 467.70	304.85				402	19760.85					20 467.70	51.16	33	415	2 972	†	332	10 779.21	21.56	15 694.81	39.23	20 999	52.49
2.26	17 934.61	12467.48				43.44	16486.95					29 006.87	72.51	26	370	1 800	†	†	9 196.49	22.99	25 394.83	63.49	28 194.24	70.48
													. . . . .							. . . . .		. . . . .		. . . . .
2.11	90 028.06											141 630.17	48.01						72 135.61	21.43	146 299.46	46.69	150 259.99	50.93

NAMEN DER					Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	VERVAARDIGDE HOEVEELHEID												UIK…
										Productie.	WAARVAN											
											LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.											VE…
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868.)							N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.	BESCH…
Pekalongan.	Pekalongan.	Sawangan en Pekadjangan.	Wonopringo	De Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.	700	163	1844	9°	16 627 700	37 737.42	»	»	9600.15	»	»	»	»	»	»	»	9 600.15	28
		Sragi.	Sragi.	L. Vitalis.	*a.* 400	119	1884	8½°	*b.* 7 325 000	*c.* 14 665.13	»	441.64	1086.65	1333.58	992.40	35.38	»	478.10	1127 51	»	5 495.26	9
	Batang.	Batang en Massin.	Kalimatti.	P. A. van Blommestein.	500	436	2123	8½°	10 046 800	21 818.70	»	1777.74	4901.17	1987.50	1097.46	400.88	634.63	471.20	»	»	11 270.58	10
					1600																26 365.99	47
Samarang.	Kendal.	Perboean.	Poegoe.	P. H. A. van den Broek.	500	204	2252	10°	18 182 500	36 942.02	»	†	†	†	»	»	»	»	»	»	9 017.64	27
		Troeko.	Gemoe.	Idem.	500	206	1900	7°	12 781 400	18 481.67	»	»	»	†	»	»	»	»	»	»	9 710.20	8
		Kendal.	Tjepiring.	Idem en C. A. A. v Heel.	600	206	1677	10°	11 578 245	27 032.43	†	†	†	†	»	»	»	»	»	»	8 600.16	18
		Kaliwoengoe.	Kaliwoengoe.	J. O. F. Strubben en de erven van wijlen J. J. G. Ottenhoff.	*a.* 500	184	2294	9°	15 517 500	30 098.49	†	†	†	†	»	»	»	»	»	»	9 495.62	20
					2100																36 823.62	75
Japara.	Joana.	Mergoeto.	Pakkies.	W. L. K. Nering Bögel en J. Dunlop.	600	180	2060	9°	19 690 000	36 225	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 735.70	21
	Patti.	Sellowissi.	Trangkil.	Jhr. mr. F. Junius van Hemert.	500	155	2537	8°	13 318 450	26 094 99	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	26
		Patti.	Langsee.	Wed. Smulders, de erven Boerlage en J. Millard.	600	194	1651	6°	†	33 941.30	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 598.41	19
		Tengelles.	Klaling.	J. A. Potter en C. S. A. Thurkow.	400	131	1617	8½°	†	18 480	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	9 117.99	9
			Tandjong-Modjo.	H. J. A van Son en de erven Boerlage.	464	114	1663	8°	9 863 750	23 801.82	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	10 225.62	13
	Koedoes.	Koedoes.	Rendeng.	J. W. Jäger, firma Gebr. van Delden, J. C. Heijning en F. W. P. Clignett.	405	117	2059	10°	12 567 055	26 103.41	†	†	†	†	†		†	†	†	†	12 604.68	13
		Koedoes en Tjendono.	Besito.	J. W. E. de Sturler, H. J. A. van Son, J. W. Jäger en J. J. A. H. Clignett.	500	102	2178	10°	13 196 000	31 503.16	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 900.43	14
				Transporteren . .	3469																78 182.83	117

Pekalongan. *a.* Waarvan, tengevolge van menigvuldige regens en overstroomingen, slechts 311¼ bouws gesneden en 306¼ bouws verwerkt zijn.
b. Van 308¼ bouw, en
c. Van 306¼ bouw.

Samarang. *a.* Hiervan zijn 9 bouws niet verwerkt.
b. Geen gouvernementskoelies in de fabriek gebruikt.

EID… ...al.	…UIKER, IN PIKOLS. Vrije beschikking.	Te zamen. N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	Gemiddelde productie. Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van Bossen riet.	Liters sap.	Verbruikte hoeveelheid brandhout. Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	Productie (pikols). 1864. Totaal.	1864. Gemiddeld per bouw.	1865. Totaal.	1865. Gemiddeld per bouw.	1866. Totaal	1866. Gemiddeld per bouw.
00.15	28 137.27	18227.10			"	19510.32						37 737.42	53.91	34	441	†	f 22 600,00	653	38 238.46	54.62	40 869.55	58.38	36 008.91	51.44
05.26	9 169.87	1544.39			3507.71	9613.03						c. 14 665.13	36.66	38	510	†	1 200,00	230	10 027.33	25.06	11 638.24	29.09	15 046.30	37.61
70.58	10 548.12	12879 28			8939.40							21 818.70	43.63	48	460	†	†	436	18 110	36.22	27 000	54	22 304.80	44.61
65.99	47 855.26											74 221.25	46.38						66 375.79	41.48	79 507.79	49.69	73 360.01	45.85
17.64	27 924.38	"	443.40		36498.62	"	"	"	"	"	"	36 942.02	73 88	30	492	†	†	*b.*	17 348.57	34.70	16 979.15	33.95	24 794.74	49.59
10.20	8 771.47	"	"	"	18481.67	"	"	"	"	"	"	18 481.67	36 96	51	691	†	†	*b.*	14 344.46	28.69	19 126.79	38.25	17 427.99	34.86
70.16	18 432.27	21816.09			5216.34	"	"	"	"	"	"	27 032.43	45.05	37	428	†	†	*b.*	17 924.14	29.97	20 655.71	34.42	25 171.45	41.95
95.62	20 602.87	9937.82			20160 67	"	"	"	"	"	"	30 098.49	60.19	37	515	†	1 045,00	302	12 452.53	24.90	23 024.41	46.05	29 804.07	59.61
23.62	75 730.99											112 554.61	53.59						62 069.70	29.56	79 786.06	37.99	97 198.25	46.28
35.70	21 489.30	8493.37	3661.33	1632.09	734.62	1163.73	1240.62	1511.44	3930.23	5877.41	7980.16	36 225	60.37	34	543	†	22 424,00	360	26 933.29	44.88	29 503.53	49.17	33 000	55
	26 094.99	2070.07	"	1181.92	"	4689.74	"	5078.06	6790.94	6284.26	"	26 094.99	52.18	48	510	†	20 447,23	482	17 400.49	34.80	20 480.29	40.96	19 822 28	39.83
98.41	19 345.89	355.98	6404.90	2435.63	2679.69	658.20	20 64	523.38	5956.75	4111.10	10798.03	33 944 30	56.57	29	"	†	23 500,00	407	22 032	36.70	29 159.17	48.60	33 629.40	56.05
17.99	9 362.01	2387.75	1272.22	963.25	478.69	1301.11	194.29	3325.93	4469.54	2275.36	1811.86	18 480	46.20	35	"	†	19 804,95	335	7 313.91	18.28	15 156	37.89	18 560	46.40
25.62	13 576.20	7635.82	1074.82	286.60	4378.50	3876.21	3118.97	2291.79	1022.52	38.10	78.49	23 801.82	51.29	32	414	†	10 634,62	289	12 276.86	26.46	19 944.77	42.98	20 845.68	44.92
04.68	13 498.73	3.86	1380.42	3139.74	3662.32	1586.58	2451.60	4062.51	3783.07	3870.92	2162.39	26 103.41	64.45	32	481	†	10 478,61	432	10 708.02	26.44	22 454.16	55.44	23 553.69	58.16
00.43	14 602.73	2753.45	4558.14	5406.90	4215 96	1610.34	5314.14	5843.73	872.42	521.31	404.78	31 503.16	63	34	419	†	3 500.00	426	17 933.11	35.86	28 753.29	57.50	29 343.40	58.70
82.83	117 969.85											196 152.68							114 597.68		165 451.21		178 754.45	

NAMEN DER					Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI												BES
										Productie.	WAARVAN — LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.											
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868)							N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.	
				Per transport. . .	3469																78 182.83	1
Japara.	Koedoes.	Maijong.	De Hoop.	Erven J. Itzig Heine en A. van Hoboken en Zn.	550	†	1843	7°	†	24 534.90	»	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 623.20	
		Japara.	Petjangaän.	E. Vos en H. F. Morbotter.	500	135	2044	10°	14 348 000	26 461.43	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	
					4519																92 806.03	1
Rembang.	Toeban.	Djenoe.	Waringin-Agoong.	Th. R. Stavers.	300	120	1746	$9^{3}/_{4}$°	5 746 000	14 004.83	1043.24	666.76	499.32	746.35	»	1266.71	»	»	»	»	a. 4 222.38	
Bezoeki.	Bezoeki.	Mlandingan.	Boedoean.	Fraser Eaton en C°.	400	a. 123	2034	9°	10 647 000	20 275.92	»	»	†	†	»	»	†	†	†	†	8 800	
		Bezoeki.	De Maas.	A. van Hoboken en Zn.	400	b. 129	2616	9°	11 271 000	20 928.37	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	11 874.78	
	Panaroekan.	Panaroekan.	Waringin-Anom.	Erven Chs Etty.	400	235	2738	$8^{1}/_{2}$°	11 321 600	20 600	†	†	»	†	†	†	†	†	†	†	11 022.2	
		Kapongan.	Pandji.	A. S. Fransen v. d. Putte.	500	151	3112	8°	17 198 750	31 851.72	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 116.1	
		Sitoebondo.	Olean.	Anemaet en C°.	300	113	3212	$7^{9}/_{10}$°	7 796 800	15 000	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	7 500	
					2000																59 313.1	
Madioen.	Poerwodadi.	Poerwodadi.	Poerwodadi.	A. baron Sloet tot Oldruitenborgh.	a. 400	153	2410	8°	8 867 930	11 750	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	9 168.1	
	Magettan.	Gorang Gareng.	Redjosari.	J. C. van Oosterom.	400	120	2100	$7^{1}/_{2}$°	7 071 000	11 613	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	6 967.7	
					800																16 135.8	
Kediri.	Kediri.	Papar.	Mingiran.	Erven Tan Thay Hong.	207	98	3306	8°	9 542 193		»	2342.40	1436	»	»	»	»	317.99	»	»	4 096.3	
			Poerwoasri.	Idem.	276	100	2175	4°	8 745 132	25 604.60	2500	500	»	»	60.02	1333.32	1667.02	212.11	78.84	»	6 351.3	
		Soekoredjo.	Menang.	Idem.	167	77	2715	5°	5 223 600		»	2000	«	525.44	678	653.38	34.25	6.74	»	»	3 897.8	
		Kotta en Modjorotto.	Pesantren.	Gebrs. van Delden.	400	†	†	†	†	14 400	»	»	4688.04	»	»	»	»	»	»	»	a. 4 688.0	
	Berbek.	Berbek, Godean en Ngandjoek.	Djatti.	J. J. Blanckenhagen.	450	118	2992	$7^{3}/_{4}$°	14 790 000	24 060.63	1713.21	6134.19	712.79	256.34	»	258.03	»	»	»	»	9 074.5	
	Ngrowo.	Toelong-Agoong, Pekoentjen en Kalangbret.	Modjopangoong.	N. I. Handelsbank.	400	150	1815	$8^{1}/_{2}$°	10 962 000	7 062.51	3000	2390.76	»	»	232.76	1496.93	624.97	212.61	75.57	»	c. 8 033.6	
					1900																36 141.7	

Rembang. a. In 1867 was bovendien aan het Gouvernement te veel geleverd: 327.59 pikols, welke hoeveelheid niet is opgenomen in deze kolommen, maar is gevoegd bij de kolom vrije beschikking.

Bezoeki. a. Wegens te laat snijden in eene boete vervallen van f 32,16.
b. Idem als *a* f $105,90^{1}/_{2}$.

HEI | SUIKER, IN PIKOLS. | GEMIDDELDE PRODUCTIE. | VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT. | PRODUCTIE (pikols).

al.	VRIJE BESCHIKKING.	TE ZAMEN. N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	1864. Totaal.	1864. Gemiddeld per bouw.	1865. Totaal	1865. Gemiddeld per bouw.	1866. Totaal.	1866. Gemiddeld per bouw.
82.8	117 969.85											196 152.68							114 597.68		165 451.21		178 754.45	
23.20	9 911.70	»	3.88	1031.56	5796.24	3400.47	2069.81	956.52	5365.68	3842.86	2064.88	24 534.90	44.60	41	»	†	f 18 000,00	»	18 995.46	34.54	23 929.21	43.50	22 872.69	41.58
»	26 461.43	»	»	»	»	»	»	20404.10	2345.76	428.57	3283	26 461.43	52.92	38	542	†	25 460,83	363	20 682.72	41.36	23 683.19	47.36	26 884.93	53.76
06.0	154 342.98											247 149.01	54.69						154 275.86	34.14	213 063.61	47.14	228 512.07	50.56
22.3	9 782.45	1576.59	970.41	508.08	999.94	108.48	1428.28	2752.56	1909.66	1768.55	1982.28	14 001.83	46.68	37	410	881	†	165	11 242.83	37.47	8 756.62	29.18	12 643.90	42.14
00	11 475.92	»	»	8909.51	89.46	»	»	147.65	975.59	10153.71		20 275.92	50.69	40	525	986	†	296	11 078.96	27.69	14 146.61	35.36	13 070.51	32.67
74.7	9 053.59	159.71	1801.53	5951.89	269.76	222.87	718.04	1689.64	1355.25	8756.68		20 928.37	52.32	50	538	1 414	†	232	19 481	48.70	18 103.17	45.25	15 847.61	39.60
22.2	9 577.78	6807.65	451.74	»	748.90	1259.11	1085.90	751.03	3337.51	6158.16		20 600	51 50	53	549	954	†	120	17 600	44	16 000	40	16 000	40
16.1	11 735.55	52.48	3703 39	5552.97	4286.85	481.63	2536 86	3830.15	2122 36	9285.03		31 851.72	63.71	48	539	29 794	†	150	29 750	59.50	28 374	56.75	32 598.67	64.78
00	7 500	3139.42	1227.04	250.93	421.46	211.15	73 37	132 59	1437.13	8107.09		15 000	50	64	520	†	1 200,00	†	15 460	51.20	13 803	46.01	13 719	45.73
13.1	49 342.84											108 656.01	54.33						93 369.96	46.68	90 426.78	45.21	91 035.79	45.51
68.1	2 581.84	10050			1000	700						11 750	29.37[5]	82	754	†	†	350	15 172.56	37.93	13 378.63	33.44	*b.* 25 882	29
67.7	4 645.29	»	»	»	5234	6379						11 613	29.03	72	609	†	†	250	12 211.31	30.53	10 103.13	25.25	9 025	22.56
35.8	7 227.13											23 363	29.20						27 383.87	34.23	23 481.76	29.35	34 907	27.10
96.3													*b.* 40.21	*b.* 82	1146	1 700	†	200	8 842.15	42.71	8 687.63	41.96	10 885.78	52.58
51.3	11 259.09	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	25 604.60	*b.* 38.99	*b.* 55	812	1 200	†	180	9 280.78	33.45	10 524.18	39.41	7 783.34	28.02
97.8													*b.* 39.01	*b.* 69	801	866	†	192	5 244.35	31.03	3 955.73	23.68	3 812.65	22.13
88.0	9 711.96	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 400	36	†	†	†	†	†	14 567.53	36.41	12 516.75	31.29	13 611.21	34.02
74.5	14 986.07	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 060.63	52.80	56	614	360	†	290	19 133.45	42.51	21 282.88	47.29	27 200.19	69.29
33.6	»	†	†	»	»	†	†	†	†	†	»	*c.* 8 033.60	20 08	90	1364	525	†	250	11 512.79	28.87	12 786.15	31.96	11 842.25	29.60
41.7	35 957.12											72 098.83	37.43						68 581.05	36.09	69 753.32	36.71	75 135.42	39.54

Madioen a. De ondernemer had bovendien 488 bouws particulieren aanplant.

b. Aangezien in 1866 het gouvernements- en particuliere riet gezamenlijk verwerkt is, zoo kan de productie verkregen van den gouvernements aanplant niet afzonderlijk worden opgegeven.

Kediri a. Het te kort geleverde, zijnde 2911.96 pikols, is in geld vergoed.

b. Of deze cijfers juist zijn is niet na te gaan, vermits de vrije beschikking dezer drie fabrieken niet afzonderlijk opgegeven is.

c. Hieronder 971.09 pikols ingekochte suiker.

NAMEN DER										VERVAARDIGDE HOEVEELHEID	WAARVAN										
											LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868.)	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
Pasoeroean.	Bangil.	Gempol.	Wangoon Redjo.	Erven Kwee Yonghoo.	407	145	2074	9°	9 523 800	15 281.71	923.63	3219.86	2217.90	946.62	530.70	682.62	858.19	525.26	1316.93		a. 11 221.71
			Ardjo Sari.	E. P. v. Jaroschka Pohl c. s.	471	120	1796	9°	9 100 000	20 809.19	7359.75	607.75	812.41	1052.11	600.80	3507.64	949.66	411.93	"		b. 15 302.05
		Pandakan.	Ardi Redjo.	J. H. Fuchter c. s.	353	117	1650	8½°	11 270 800	21 108.33	2036.21	2469.63	4347.89	1828.57	378.55	2715.67	1862.35	162.34	"		15 801.21
		Gemping.	Yoso Wilangoon.	Erven Han Soekiem c. s	307	80	2077	8½°	4 579 500	8 553.81	3244.11	1736.03	10.85	12.51	"	"	2530.07	"	"		c. 7 533.57
		Kotta Bangil.	De Hoop.	G. F. Giltay c. s.	433	128	1881	10°	7 014 000	12 715.94	518.48	451.46	945.68	178.66	849.86	387.07	307.03	719.48	356.13		d. 4 713.85
	Pasoeroean.	Kraton.	Djakatra Oost.	W. F. Modderman.	490	127	1742	10°	7 872 000	14 509.62	35.49	"	3568.26	3266.02	1674.42	733.82	628.30	994.94	1386.52		12 287.77
		Njempit.	De Onderneming.	A. van Hoboken en Zn.	425	111	2278	8½°	11 184 250	23 000.09	4023.58	1785.65	1989.04	1875.42	189.02	1126.46	2930.58	169.83	"		14 089.58
		Wonoredjo.	Wonoredjo.	H. J. Kuypers c. s.	423	136	2500	9°	12 388 000	23 650.11	5940.24	901.75	302.76	"	"	1215.44	1199.99	646.60	"		10 206.78
		Wangkal.	Kloerahan.	W. Wiederhold c. s.	368	136	2409	8°	13 790 400	18 524.06	2865.47	2553.21	1881.53	698.32	450.90	606.38	2415.71	599.09	"		12 070.61
		Kebon-tjandi.	De Goede Hoop.	A. M. Anthonys.	245	109	2030	10°	8 130 600	16 157.96	4102.08	1897.95	254.16	739.67	252.39	401.29	"	682.43	2021.82		10 351.79
			Gaijam.	G. Lebret en P. M. van Meeteren Brouwer.	423	132	2004	8¾°	13 246 800	24 400.97	7690.28	1233.23	1502.39	647.44	"	747.82	563.41	2290.78	1143.71		15 819.06
		Winongan.	Bekassi-Oost	A. van Hoboken en Zn.	300	123	2228	8¼°	9 738 250	19 015.21	2289.68	234.13	2069.55	3360.22	864.56	412.63	1700.28	1078.19	588.11		12 597.35
			Dankbaarheid.	Han Bienio c. s.	294	115	1360	8°	6 983 650	13 390.42	1506.92	1839.46	2044.80	1007.91	786.60	472.94	303.47	1733.10	570.07		10 265.27
		Redjassa	Soekoredjo.	Han Siokki.	300	95	2850	8°	10 088 000	18 511.57	3135.62	2025.40	772.46	1284.18	1545.52	2182.24	1352.83	220.58	"		12 518.83
			Kawisredjo.	Erven Kwee Ting Jen en Kwee Tieng tjang.	300	120	2214	7°	5 248 400	15 578.26	2586.68	2399.25	596.19	663.63	735.86	360.95	650.02	1420.06	561.09		9 973.73
		Kotta Pasoeroean	Sariredjo.	Erven Han Joei Hin.	210	117	2530	8°	4 688 400	7 603.21	2143.47	701.84	375.82	150.08	96.62	1163.74	828.82	39.84	"		e. 5 500.23
			Pleret.	E. Davidson c. s.	321	115	2159	9½°	8 673 600	17 480.88	605.30	5088.62	2657.99	"	234.54	514.63	2101.18	518.50	545.60		12 266.36
					6070																f. 192 519.75

Pasoeroean. a. Ter voldoening aan zijne levering heeft de contractant nog 149.63 pikols moeten koopen, omdat de verpligte levering niet bij tijds gereed was, zijnde de tekortkomst van 109.84 pikols ingevolge art. 19 van het contract in geld vergoed.

b. Ingekocht als voren 928.71 pikols.

c. Idem " " 900.— "

d. Idem " " 7025.13 "

e. Idem " " 1274.43 "

f. Hieronder is niet begrepen eene hoeveelheid van 10277.90 pikols welke door eenige contractanten op de veiling zijn aangekocht.

g. Voor het grootste gedeelte hebben de contractanten gedurende den maaltijd steenkolen en andere brandstoffen dan hout gebezigd.

EID	SUIKER, IN PIKOLS.												GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	PRODUCTIE (pikols).					
		TE ZAMEN.											Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van					1864.		1865.		1866.	
.	VRIJE BESCHIKKING.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.		Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.		Totaal.	Ge-middeld per bouw.	Totaal.	Ge-middeld per bouw.	Totaal.	Ge-middeld per bouw.
.71	4 060	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 281.71	37.54	55	623	800 *	†	120	15 113.02	37.13	18 086.66	44.43	18 465.63	45.37
.05	5 507.14	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 809.19	44.18	40	437	422	†	300	25 103.35	53.30	23 004.85	48.84	24 930.20	52.93
.21	5 307.12	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	21 108.33	59.79	28	534	400	†	339	23 482.68	66.53	23 519.09	66.62	24 103.70	67.77
.57	1 020.24	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	8 553.81	27.86	74	535	200	†	175	13 423.61	43.72	13 181.53	42.93	11 345.94	35.92
.85	8 002.09	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	12 715.94	29.36	64	551	*g.*	†	250	18 413.26	42.52	15 109.21	34.89	19 302.95	44.58
.77	2 221.85	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 509.62	29.61	59	542	*g.*	†	105	21 649.55	44.18	14 450.95	29.49	19 194.44	39.88
.58	8 910.51	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 000.09	54.12	42	486	*g.*	†	70	21 327.21	50.18	16 683.97	39.25	25 391.92	59.74
.78	13 443.33	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 650.11	55.91	45	524	*g.*	†	260	12 509.17	29.57	15 639.80	36.97	17 781.56	42.03
.61	6 453.45	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	18 524.06	50.33	48	744	*g.*	†	295	18 529.32	50.35	18 161.45	49.35	17 626.96	47.90
.79	5 806.17	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 157.96	65.95	31	503	582	†	177	17 265.94	70.47	14 984.74	61.16	14 332.35	58.50
.06	8 581.91	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 400.97	57.68	35	542	*g.*	†	400	21 475.25	50.77	26 738.02	63.21	23 102.50	54.62
.35	6 417.86	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 015.21	63.38	35	512	621	†	200	21 388.59	71.29	17 262.85	57.52	18 036.65	60.12
.27	3 125.15	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 390.42	45.54	30	521	600	†	300	16 282.66	55.38	15 183.47	51.64	14 727.57	50.09
.83	5 992.74	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	18 511.57	61.70	46	544	1500	†	95	21 789.24	72.63	16 386.28	54.62	18 159.18	60.53
.73	5 604.53	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 578.26	51.92	43	336	1113	†	60	17 644.10	58.81	12 734.76	42.44	14 502.90	48.40
.23	2 102.98	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	7 603.21	36.20	70	616	370	†	181	11 534.50	54.92	8 983.39	42.77	9 968.10	47.47
.36	5 214.52	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 480.88	54.45	39	496	342	†	215	19 836.83	61.79	16 603.64	51.72	18 758.14	58.44
													.....							.....		.....		.....
.75	97 771.59											290 291.34	47.82						316 768.28	52.19	286 714.66	47.23	309 730.69	51 02

NAMEN DER										VERVAARDIGDE HOEVEELHEID UIK												
											WAARVAN											
											LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.											
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868.)	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.	VRIJ. ESCHIP
Probolinggo.	Probolinggo.	Tongas.	Bajeman.	Mr. J. G. Fontein en erven B. F. de Lange.	515	126	2116	8°	14 163 200	28 034.74	2083.99	2344.89	4440.39	»	148.73	483.98	2817.96	567.57	»		12 887.51	15 1
		Soemberkarang.	Soemberkarang.	D. van Aalst en J. A. Potter.	500	139	2624	9°	14 541 700	23 111.88	4509.69	3424.53	1133.94	725.24	87.15	18.76	1282.95	2061.48	871.32		14 115.06	8 9
		Probolinggo.	Oembool.	Chs. Ettij Jr., M. W. Ettij en erven E. Leal.	528	240	2718	7½°	13 076 481	24 087.40	11437.63	599.97	»	»	»	1659.08	2767.95	710.12	21.81		17 196.56	6 8
	Gending.	Dringoe.	Wonolangan.	Idem.	475	89	2472	9°	13 180 398	30 543.72	13447.06	222.53	»	288.93	650.70	830.89	1478.89	3206.12	744.59		20 869.71	9 6
		Gending.	Gending.	D. J. K. Pietermaat, Mr. W. à Brakel Reiger, W. Suermont en erven Mr. T. F. L. Horst.	600	161	2785	8°	23 412 000	34 298.31	2331.92	2257.57	6511.96	297.24	257.60	»	3256.51	1418.57	320.71		16 652.08	17 6
			Padjarakan.	Erven A. G. de Roock.	660	160	2458	9½°	†	40 230 55	678.99	4374.61	5616.65	2593.61	3849.61	»	»	2314.54	5019.84		24 447.85	15 7
	Kraksaän.	Kraksaän.	Kandangdjatti.	Erven C. J. L. Spengler.	580	150	1937	8½°	16 149 520	25 963.07	2238.70	1470.23	4579.36	2430.14	873.35	»	427.76	3153.49	1386.76		16 559.79	9 4
		Djabong.	Djabong.	Erven van wijlen Oei Kiking.	265	118	2347	9°	7 012 100	14 082.18	3705.59	»	191.34	1037.51	1123.37	1502.77	647.16	443.17	»		8 650.91	5 4
		Phaeton	Phaeton.	P. O. L. A. Praetorius c. s.	600	147	2475	8°	15 891 600	30 623.36	1096.04	2422.56	3606.61	1678.65	663.83	»	»	3074	983.85		13 525.54	17 0
	Loemadjang.	Loemadjang.	Loemadjang.	Mr. W. A. baron Baud.	250	134	252?	6°	5 744 200	6 867.20	436.05	554.85	2166.71	501.33	542.68	400.28	884.45	394.98	137.81		6 019.14	8
					4973																150 924.15	106 9
Banjoemas.	Banjoemas.	Soekaradja.	Kalibogor.	G. L. Dorrepaal.	400	145	2016	10°	9 959 200	13 545.23	3936.82	»	139.78	»	200.30	295.93	322.88	322.88	»	»	5 218.59	8 3
Soerabaija.	Sidhoardjo.	Djengollo II.	Tjandi.	Erven J. E. Bake en The Goantjing.	400	124	2178	7°	16 410 300	18 999.48	2649.41	3921.20	2061.25	353.31	19.63	166.12	3230.96	462.11	»	»	12 863.99	6 1
		Idem.	Boedoeran.	P. H. A. en F. G. van den Broek.	480	122	2875	9°	14 167 300	26 414.53	»	1768.96	6481.16	1395.16	849.57	1038.75	2205.45	1091.27	162.86	»	14 993.18	11 4
		Djabakotta en Djengollo II.	Waroe.	Erven J. D. Kruseman.	400	103	2112	6°	12 300 000	19 317.07	2550 39	2377.35	»	102.85	169.41	»	»	»	»	»	5 200	14 1
		Rawapoeloe I.	Porrong.	The Boenkie, The Boenking, The Boenki en Liem Boenliang.	400	104	1921	9°	11 280 401	17 052.05	1457.81	1572.70	3272.09	949.08	707.40	493.98	759.55	1346.84	811.42	»	11 370.87	5 6
		Idem en Djengollo II.	Tangolangien.	Hantianhin.	480	137	2016	8½°	16 847 400	22 689.56	450.62	3765.79	4812.92	1183.31	»	92.45	1125.53	1974.24	1184.63	»	14 589.49	8 1
		Djengollo I en IV.	Ketegan.	Erven Mr. A. J. Bake.	480	139	2289	9°	16 463 700	29 933.85	3997.60	5844.02	1335.60	640 37	197.67	1022.94	3948.09	178.36	»	»	17 164.65	12 7
		Idem.	Sroeni.	J. Eschauzier.	440	120	2083	9°	11 787 500	26 011.54	3411.19	6965.05	1015.55	209.44	508.55	470.69	1224.24	1466.16	2028.81	»	17 299.68	8 7
				Transporteren . .	3080																93 682.26	66 9

ID IKER, IN PIKOLS.

		TE ZAMEN.											GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	PRODUCTIE (pikols).					
	VRIJE												Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van					1864.		1865.		1866.	
.	BESCHIKKING.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.		Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.		Totaal.	Gemiddeld per bouw.	Totaal.	Gemiddeld per bouw.	Totaal	Gemiddeld per bouw.
.51	15 147.23	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	28 034.74	54.43	38	505	700	†	280	22 087.24	42.88	17 642.78	34.25	18 241.31	35.42
.06	8 996.82	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 111.88	46.22	56	630	1 360	†	262	27 433.78	54.86	20 120.63	40.24	15 959.71	31.91
.56	6 890.84	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 087.40	45.62	59	542	2 100	†	390	30 942.75	58.60	23 299.13	44.12	23 142.48	43.83
.71	9 674.01	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	30 543.72	64.30	38	431	1 190	†	361	35 696.72	75.15	29 067.01	61.19	29 148.55	61.36
2.08	17 646.23	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	34 298.31	57.16	48	682	2 281	†	400	30 130.59	50.22	18 151.13	30.25	26 651.52	44.43
7.85	15 782.70	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	40 230.55	60.95	40	†	2 508	†	508	41 716.37	63.20	38 420.63	58.21	29 878.03	45.27
.79	9 403.28	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	25 963.07	44.76	43	622	1 200	†	380	26 810.68	46.22	26 476.21	45.65	21 231.69	36.60
.91	5 431.27	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 082.18	53.14	14	500	†	†	†	16 435.62	62.02	14 194.64	53.56	8 295.51	31.30
5.54	17 097.82	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	30 623.36	51.03	48	519	†	†	†	23 725 22	39.54	21 032.66	35.05	16 105.79	26.84
9.14	848.06	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	6 867.20	27.47	92	836	5 517	†	30	6 293.55	25.17	5 812.85	23.24	6 835.80	27.25
													. . . . .							. . . . .		. . . . .		. . . . .
4.15	106 918.26											257 842.41	51.84						261 272.52	52.54	214 217.67	43.07	195 490.39	39.31
8.59	8 326.64	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 545.23	33.86	60	735	329 ton steenk. 239	f 3 619,00 6 475,00	250	7 842.66	19.60	12 361.61	30.90	16 809.53	42.02
3.99	6 135.49	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	18 999.48	47.50	45	863	†	18 000,00	170	19 871.21	49.67	20 859.71	52.13	17 156.97	42.89
3.18	11 421.35	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	26 414.53	55.03	52	530	†	†	86	21 453.51	44.69	23 792.46	49.56	22 220.99	46.29
0	14 117.07	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 317.07	48.29	43	642	†	10 000,00	†	17 574.01	33.73	18 549.64	35.67	21 866.35	42.65
0.87	5 681.18	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 052.05	42.63	45	661	†	9 915,00	100	17 614.86	41.03	15 456 74	38.66	18 082.22	45.20
9.49	8 100.07	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 689.56	47.26	42	742	†	10 798,00	257	23 995.87	49.99	20 218.30	42.12	21 438.55	56.04
4.65	12 769.20	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	29 933.85	62.36	36	550	†	19 127,00	305	23 113.27	48.15	27 193.86	56.65	26 933.81	56.11
9.68	8 711.86	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	26 011.54	59.11	35	453	†	†	300	26 906.81	61.14	25 799.65	58.63	25 142.12	57.14
2.26	66 936.22											160 418.08							150 529.54		151 870.36		152 841.01	

NAMEN DER					Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	VERVAARDIGDE HOEVEELHEI											
										Productie.	WAARVAN										
											LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Regentschappen of afdeelingen.	Districten.	Fabrieken.	Fabrikanten. (Volgens de opgaven over 1868)							N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N° 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
				Per transport . .	3080																93 682.26
Soerabaija.	Sidhoardjo.	Djengollo III.	Balangbendo.	C. N van Lawick.	400	†	2475	†	13 022 000	21 089.10	3062.47	5908.08	772.49	»	»	3540.78	636.89	»	»	»	13 920.71
		Idem en Rawapoeloe II.	Watoetoelies.	A. F. A. en J. A. Loth, wed. de Haan.	480	†	†	†	†	20 157.46	1000	»	2191.46	3668.58	2498.40	718.07	578.77	1042.59	1520.08	»	13 217.9
		Djengollo III en IV.	Krian.	P. van Vlissingen en D. van Heel.	400	144	2488	8½°	13 593 000	21 059.06	»	384.83	2204.68	2309.70	1609.04	590.77	20.24	161.95	718.79	»	8 000
		Rawapoeloe I en II.	Kremboong.	G. F. C. Rose.	450	†	2240	6°	16 156 800	25 078.12	»	421.49	6241.35	2509.78	1447.79	390.94	244.15	3438.05	478.47	»	15 172.0
	Soerabaija.	Djabakotta.	Ketabang.	Hantiaukie.	240	110	1992	8 à 9°	4 835 000	7 877.37	118.05	386.59	1379.38	693.51	789.44	268.84	577.57	564.21	32.37	»	4 809.9
	Modjokerto.	Modjokerto en Modjoagoong.	Sentanen lor.	W. Twiss.	400	115	2350	8°	14 640 000	30 019.25	1692.44	7217.33	2448.35	7.52	»	»	3870.04	1000.95	»	»	16 236.6
		Idem.	Brangkal.	G. J. Eschauzier, H. W. en C. D. L. van Oven.	300	114	2343	8°	11 405 000	22 477.45	209.14	2612.92	4640.46	600.53	196.46	1671.25	1670.47	56.77	141.22	»	11 799.2
		Modjosari lor.	Koning Willem II.	F. van Delden.	490	112	3110	9 à 10°	15 616 800	24 924.99	6660.60	1551.96	16 14	93.75	508.21	3378.65	377.08	3.69	25.21	»	12 615.2
		Idem.	Bangsal.	J. H. Fuchter.	310	140	3431	8°	8 239 900	13 655.22	1111.61	634.85	1069.74	1837.34	1193.70	386.54	625.65	430.31	1063.46	»	8 353.2
		Idem.	Djombang.	Anemaet en C°.	400	157	3133	9°	14 740 500	16 410.91	4500	2050.79	»	1638.01	1111.89	2719.73	702.44	299.61	264 23	»	13 286.7
		Modjokasri.	Gempolkrep.	Th. van Laer.	400	129	2275	7°	16 920 000	20 527.32	2500	656.46	2727.23	2027.89	810.62	549.05	528.25	1400.27	1260 51	»	12 460.2
		Modjokerto.	Goedo.	L. Johan en M. Jordan.	210	126	3281	7°	11 440 128	10 616.84	2430.14	950.96	1303.84	275.87	652.01	1811.93	77.06	516.43	»	»	8 018.2
		Modjosari Kidool.	Ketanen.	Int. Cred. en Handelsvereenig. te Rotterdam.	300	†	3069	7°	†	16 813.51	»	1266.95	3238.58	1593.15	293.57	982.45	733.50	825.34	198.24	»	9 131.7
					7860																240 503.8
Madura.	Pamakassan.	Kotta.	Tedja.	J. F. Mentel.	400	118	1812	8°	7 390 500	12 809.51	500	846.10	795.07	421.59	440 24	172 81	752.19	11.95	350.05	»	a. 4 290

Soerabaija. a. Begrepen onder bovenstaand cijfer.

Madura. a. Hieronder 500 pikols die op de veiling te *Soerabaija* zijn ingekocht.

SUIKER, IN PIKOLS.

al.	Vrije beschikking.	Te zamen: N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	Gemiddelde productie: Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van: Bossen riet.	Liters sap.	Verbruikte hoeveelheid brandhout: Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.	Productie (pikols). 1864. Totaal.	1864. Gemiddeld per bouw.	1865. Totaal.	1865. Gemiddeld per bouw.	1866. Totaal.	1866. Gemiddeld per bouw.
32.26	66 936.22											160 418.08	00.00						150 529.54		151 870.36		152 841.01	
20.71	7 168.39	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	21 089.10	52.72	47	617	†	†	†	20 886.18	52.21	22 092.54	55.23	19 655.14	49.13
17.9	6 939.51	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 157.46	41.99	†	†	†	†	†	16 707.70	34.80	19 803.48	46.25	20 192.78	42.06
00	13 059.06	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	21 059.06	52.67	47	645	†	f 12 500,00	420	29 763.69	59.53	29 476.10	58.95	35 272.42	70.54
72.0	9 906.10	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	25 078.12	55.72	40	644	†	†	†	22 168.66	49.26	21 923.53	48.72	24 181.89	53.73
09.9	3 067.41	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	7 877.37	32.82	65	579	†	5 591,00	199	9 797.03	40.82	5 034.24	20.97	6 813.57	28.38
36.6	13 782.62	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	30 019.25	75.04	31	488	†	†	133	29 950.84	42.78	44 812.29	64.01	30 343.15	75.85
799.2	10 768.23	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 477.45	74,92	31	507	†	†	†	"	"	*a.*	*a.*	21 054.28	70.18
515.2	12 309.70	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 924.99	50.86	61	626	†	†	450	29 824.12	37.28	32 705.12	40.88	20 180.55	41.18
353.2	5 302.02	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 655.22	44.05	77	603	†	†	205			*a.*	*a.*	14 144.82	45.62
286.7	3 124.21	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 410.91	41.02	76	828	†	†	360	16 014.66	25.07	23 687.06	59.21	20 088.47	50.22
460.2	8 067.04	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 527.32	51.32	44	532	†	†	†	11 903.86	29.76	22 757.91	56.89	21 409.49	53.52
018.2	2 598.60	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	10 616 84	50.55	64	1043	†	8 975,00	215	9 139.39	43.52	14 228.88	67.75	12 693.63	61.73
131.7	7 681.73	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 813.51	56.04	54	†	†	†	†	13 807.58	46.02	15 786.92	52.62	11 498.55	38.32
													. . . . .							. . . . .		. . . . .		. . . . .
503.8	170 620.84											411 124.68	52.30						360 493.25	44.61	404 178.43	50.02	410 369.67	50.79
290	9 019.51	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	*a.* 13 309.51	32.02	56	577	†	3 800,00	216	8 011.50	20.03	12 464.79	31.16	11 575 66	28.94

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE LL.

N°. 3 *JJ*.

GOUVERNEMENTS-SUIKERCULTUUR OP JAVA EN MADURA.

Fabrieksgewijze uitkomsten over het jaar 1868.

NAMEN DER							VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SU											
								WAARVAN										
								LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Fabrieken.	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
Cheribon.	Sindanglaut.	500	128	2377	10°	14 621 000	29 583.33	2288.67	5863.13	2386.40	868.40	795.58	338.28	65.96	»	»	»	12 606.42
	Karang Sambong.	300	90	2181	10½°	9 579 000	27 472.99	834.48	5703.93	1279.16	540.90	296.84	60.23	»	»	»	»	8 715.56
	Tjiledoek.	500	95	2345	8°	9 932 950	23 811.75	»	476.28	2817.15	3387.19	4192 87	1166.57	2051.86	698.18	229.27	»	15 019.37
	Tersana.	400	90	2299	8½°	9 072 000	22 112.45	»	3249.31	5930.13	2442.17	337.10	1182.53	114.67	»	»	»	13 255.91
	Ardjowinangon.	450	135	2000	7°	13 976 200	24 795.11	»	2980.74	3616.34	474.55	»	»	»	»	»	»	7 071.63
	Soerawinangon.	400	117	2274	9½°	12 156 800	27 734.22	»	»	»	4997.91	813.28	2521.53	»	»	»	»	8 332.72
	Glagamidang.	324	98	1973	9°	6 171 000	13 486.82	823.39	4833.50	458.50	66.75	»	»	»	»	»	»	6 182.14
	Gempol.	400	130	2144	9½°	11 761 000	24 150.72	»	2499.19	1858.39	1177.27	109.55	»	»	»	»	»	5 644.40
	Djatiwangi.	500	206	1751	7°	11 918 000	22 176.84	3129.42	3745.41	52.71	903.16	261.17	483.71	573.57	»	»	»	9 149.15
	Parondjaija.	500	126	2572	9°	12 811 500	24 815.83	174.64	3509.56	3291.73	1198.39	1017.31	299.87	1331.96	429.80	718.55	»	11 971,81
		4274																97 949.11
Tagal.	Pangka.	500	118	1719	10¾°	10 516 000	27 412.41	5218.96	1318.56	581.37	1167.31	1153.64	475.86	974.56	1331.03	1264.19	»	13 485 48
	Kemanglen.	400	69	1604	9½°	4 517 000	13 115.91	5304.86	4203.95	187.60	»	»	»	»	393.54	»	»	10 089.95
	Doekoewringin.	400	104	1842	9½°	6 664 000	15 641.38	1188.71	3448.80	1935.81	516.28	»	»	469 78	376.71	730.61	»	8 666.70
	Adiwerna.	400	134	2386	8½°	10 852 000	27 524.42	107.91	4796.71	2749,70	1360.25	868.81	325.75	»	»	»	»	10 209.13
	Pagongan.	150	62	2010	8°	3 688 000	7 500.00	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Tjomal.	300	120	2323	8½°	7 275 600	12 210.01	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Bandjardawa.	400	107	1560	8½°	6 738 000	17 490.73	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Djatibarang.	400	87	1778	10°	7 886 000	22 139.53	3812.61	4569.38	1263.45	1076.47	304.11	46.22	»	»	»	»	11 072.24
		2950																53 523.50
Pekalongan.	Wonopringo.	400	62	1917	9½°	6 555 000	15 257.75	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	Sragi.	400	101	1631	9¼°	6 544 760	13 887.76	†	†	†	»	†	†	†	†	†	†	4 916.72
	Kalimatti.	500	100	1810	8½°	9 311 030	19 317.49	†	†	†	»	»	†	†	†	†	†	11 270.74
		1300																16 187.46

…al.	SUIKER, IN PIKOLS. VRIJE BESCHIKKING.	TE ZAMEN. N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	GEMIDDELDE PRODUCTIE. Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van Bossen riet.	Liters sap.	VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT. Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.
6.42	16 976,91	†	†	†		†	†	†	†	†	†	29 583.33	59.17	40	494	150 ton steenk. 1 344	†	350
5.56	18 757.43	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	27 472.99	91.57	23	348	1 373 ton steenk. 6 000	†	150
9.37	8 792.38	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 811.75	47.62	49	417	956 ton steenk. 6 068	†	467
5.91	8 856.54	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 112.45	55.28	41	410	338 ton steenk. 4 850	†	365
1.63	17 723.48	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 795.11	55.10	36	563	1 328 ton steenk. 190	†	300
2.72	19 401.50	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	27 734.22	69.35	32	437	63 ton steenk. 1000	†	320
2.14	7 304.68	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 486.82	41.63	47	457	162	†	150
4.40	18 506.32	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 150.72	60.37	35	487	475 ton steenk. 131	†	300
9.15	13 027.69	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 176.84	44.35	39	537	2 118 ton steenk. 7 200	†	400
1,81	12 844.02	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 815.83	49.63	51	516	1 035 ton steenk. 2 705	†	250
9.11	142 190.95											240 140.06	...... 56.19					
5 48	13 926.93	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	27 412.41	54.82	31	383	1 200	†	†
9.95	3 025.96	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 115.91	32.79	49	344	†	†	†
6.70	6 974.68	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 641.38	39.10	47	426	†	†	†
9.13	17 315.29	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	27 524.42	68.81	34	394	1 200	†	†
	7 500.00	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	7 500.00	50.00	40	491	1 285	†	280
	12 210.01	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	12 210.01	40.70	57	596	649	†	158
	17 490.73	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 490.73	43.72	35	385	1 324	†	330
2.24	11 067.29	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 139.53	55.35	32	356	1 200	†	†
3.50	89 510.89											143 034.39	...... 48.48					
	15 257.75	»	»	»	»	»	15257.75					15 257.75	38.14	50	436	†	f 6 150	407
6.72	8 971.04	1 040.92			»	2 116.68	10730.16					13 887.76	34.72	47	471	†	1 097	280
0.74	8 046.75	10 926.80			»	»	8390.69					19 317.49	38.63	46	482	†	4 740	428
7.46	32 275.54											48 463.00	...... 37.28					

NAMEN DER							VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI												
								WAARVAN											
								LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.											
Gewesten.	Fabrieken.	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.	BESC
Samarang.	Poegoe.	[illegible]00	145	1899	9°	16 256 000	29 333.79	2160.96	2188.90	903 52	616 56	1197.63	1618.40	329.51	3.74	»	»	9 019.22	20
	Gemoe.	500	150	1666	8°	12 685 450	19 701.33	4572.38	2177 36	46.48	»	»	»	1982.68	929.17	»	»	9 708.07	9
	Tjipiring.	[illegible]	120	1955	9°	9 702 790	23 930.54	6861.66	1104.93	165.11	»	103,91	»	»	364.52	»	»	8 600.13	15
	Kaliwoengoe.	5[illegible]0	97	1938	10°	9 381 000	22 464 69	4644.56	661.57	711.49	150.17	1006.13	934.22	1221.82	166.04	»	»	9 496.00	12
		2[illegible]00																36 823.42	58
Japara.	Pakkies.	[illegible]00	130	1799	9°	14 321 000	33 034.00	2031.90	6038.50	192.01	917.34	980 83	501.42	441.21	1808.63	1603.51	»	14 515,40	18
	Trangkil.	400	120	2149	9°	11 811 800	24 952.08	†	†	†	†	†	†	†	»	†	†	†	
	Langsee.	[illegible]00	114	1816	5½°	†	37 305.79	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	
	Klaling.	400	133	1978	9°	†	26 200.00	†	†	†	†	†	»	†	†	†	†	†	
	Tandjongmodjo.	464	122	2108	7°	12 960 000	29 598.93	†	†	†	†	†	»	†	†	†	†	†	
	Rendeng.	405	105	3032	10°	11 893 000	25 017.49	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	
	Besito.	500	113	2255	10°	15 447 000	39 094.92	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	
	De Hoop.	5[illegible]0	†	2350	8½°	†	31 925.14	»	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	
	Petjangaän.	4[illegible]0	120	2518	9°	12 090 000	26 207.77	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	
		43[illegible]9																	
Rembang.	Waringin-Agoong.	3[illegible]0	107	1653	10½°	4 677 400	12 118.84	978.19	855.88	619 36	»	44.30	1044.54	»	»	»	»	3 542.27	8.
Bezoeki.	Boedoean.	4[illegible]0	117	1981	10°	11 812 000	21 872.91	»	»	8800 00	»	»	»	»	»	»	»	8 800.00	13
	De Maas.	4[illegible]0	141	2664	10°	13 341 900	22 417.75	324.74	3320.29	3911.03	587.50	393.20	819.65	1443.70	1097.46	297.80	»	12 195,37	10
	Waringin-Anom.	4[illegible]0	180	2701	8½°	11 636 800	21 800.00	3937.76	4130.80	113.65	»	»	280.43	1204.47	892.03	1129 74	»	11 688.88	10
	Pandji.	5[illegible]0	127	2591	9°	17 291 250	32 510.00	»	682.94	8206.34	5391.15	127.81	1149.39	3414.35	1611.22	»	»	20 583.20	11
	Olean.	300	122	3236	7°	6 029 450	15 128.18	490.15	4070.80	658.79	19.27	9.99	43.46	1791.34	277.76	137.44	»	7 499.00	7
		20[illegible]0																60 766.45	52
Madioen.	Poerwodadi.	a. 400	126	2271	8°	9 333 100	14 120 00	5657.71	38.54	84.80	85.84	17.59	52.06	174.24	1255.29	1040.78	»	8 406.85	5
	Redjosari.	400	120	2050	7½°	6 989 000	11 077.00	»	566.03	3201.32	1002.87	12.24	1045 49	1001.44	4.10	»	»	6 833.49	4
		800																15 240.34	9

Samarang. a. Doordien zoo veel mogelijk bij aanneming wordt gewerkt, kan het getal koelies niet met juistheid worden opgegeven.

Japara. a. Hieronder zijn begrepen 672.50 pikols suiker boven n°. 20.

EID SUIKER, IN PIKOLS.

…	VRIJE BESCHIKKING.	TE ZAMEN. N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	GEMIDDELDE PRODUCTIE. Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van Bossen riet.	Liters sap.	VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT. Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.
22	20 314.57	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	29 333.79	58.66	32	554	†	†	*a*
07	9 993.26	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 701.33	39.40	42	644	†	†	*a*
13	15 330.41	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 930.54	39.89	49	405	†	†	*a*
00	12 968.69	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 464.69	44.93	43	417	†	f 495.75	*a*
													……					
42	58 606.93											95 430.35	45 44					
40	18 518.60	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	33 034.00	55.05	32	433	†	20 376.00	406
	†	*a* 3150.50	1000.00	2760.50	2747.00	1823.50	3000.00	1600.00	»	4010.04	4860.54	24 952.08	62.38	35	473	†	32 040.49	452
	†	4832.50	6108.84	1380.76	67.75	9.41	86.04	7966.47	6588.17	6656.27	3609.58	37 305.79	62.17	30	†	†	26 000.11	501
	†	5697.29	2374.21	210.62	75.68	524.85	»	5122.08	3582.71	2348.80	6263.76	26 200.00	65.50	30	†	†	16 336.32	401
	†	2494.38	2768.42	1136.76	544.13	185.67	»	6011.05	6853.90	4787.10	4817.52	29 598.93	63.79	33	438	†	8865.28	310
	†	1619.72	1962.25	964.58	25.77	290.16	2571.93	8181.69	5353.07	1826.85	1921.47	25 017.49	61.77	49	475	†	15 300.00	417
	†	3672.36	3968.22	4886.36	4714.32	2640 27	1449.88	11033.03	2381.81	3099.50	1249.17	39 094.92	78.19	29	395	†	4200.00	432
	†	»	1924.31	7094.94	1 058.28	1297.62	858.99	1224.47	5870.34	6121.21	6474.98	31 925.14	58 04	40	»	†	19 500.00	†
	†	2203.47	3428.24	3537.44	1099.24	1232.93	151.14	9693.07	2863.73	1347.82	650.69	26 207.77	65.52	39	461	†	26 739.18	400
													……					
												273 336.12	63 29					
.27	8 576.57	2385.83	1266.23	979.61	339.98	370.41	1595.31	2680.81	1538.55	554.70	407.41	12 118.84	40.39	41	388	671	†	140
.00	13 072.91	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	21 872.91	54.68	36	540	†	15 000 00	292
,37	10 222,38	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 417.75	56.04	47	595	†	21 215 00	254
.88	10 111,12	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	21 800 00	54.50	49	534	†	950.00	120
.20	11 926.80	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	32 510.00	65.02	39	532	†	21 195.00	150
.00	7 629.18	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 128.18	50.43	64	398	†	14 000.00	200
													……					
.45	52 962.39											113 728.84	56.86					
.85	5 713.15	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 120.00	35.30	64	661	†	†	†
.49	4 243.51	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	11 077.00	27.69	74	631	†	3696.00	†
													……					
.34	9 956,66											25 197.00	31.49					

Madioen. *a.* De ondernemer had bovendien 488 bouws particulieren aanplant.

NAMEN DER — VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI[KER]

Namen der Gewesten.	Namen der Fabrieken.	Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	Productie.	Waarvan levering aan het Gouvernement: N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
Kediri.	Mingiran.	251	97	2750	5°	†		892.49	1804.63	30.96	233.48	»	61.40	82.40	87.07	»	»	
	Poerwoasri.	244	107	2440	7°	†	26 691.58	781.95	3039.54	912.36	88.37	82.19	»	152.19	9.81	»	»	11 792.13
	Menang.	155	77	2470	$5^1/_2$°	†		»	1000.00	1000.00	14.45	188.41	696.13	634.30	»	»	»	
	Pesantren.	400	120	2221	7°	7 004 608	16 959.61	»	»	7600.00	»	»	»	»	»	»	»	7 600
	Djatti.	450	†	†	†	†	24 699.20	1216.18	6825.04	817.72	212.25	»	3.37	»	»	»	»	9 074.56
	Modjopangoong.	400	180	†	†	2 293 855	14 856.58	»	984.91	1911.92	1940.00	143.48	62.46	1098.42	777.48	196 05	»	7 114.72
		1900																35 581.41
Pasoeroean.	Wangoonredjo.	407	157	2250	$8^1/_2$°	9 260 200	14 224.71	526.59	1286.42	1011.55	978.46	1739 07	792.30	353.59	242.49	1339.94	»	*a.* 8 270.41
	Ardjosari.	471	124	2179	10°	10 134 000	24 568.44	10693.55	»	»	»	»	4150.10	432.85	»	»	»	15 276.50
	Ardiredjo.	353	132	2553	$7^1/_2$°	11 383 850	24 178.47	4068.69	3264.28	1807.09	868.83	682.62	412.06	3695.93	474.08	»	»	15 273.58
	Josso Wilangoon.	307	120	2301	$8^1/_2$°	7 122 000	13 936.13	2518.29	2523.69	221.55	»	»	»	2205.42	»	»	»	*b.* 7 468.95
	De Hoop.	433	133	1951	10°	9 426 900	18 854.27	4019.87	3102.90	37.76	170.51	»	204.89	1538.88	1095.39	302.71	»	*c.* 10 472.91
	Djakatra Oost.	490	102	1761	11°	7 670 000	16 909.58	1952.28	3956.99	1441.62	139.89	»	2053.22	648.12	61.59	447.40	»	10 701.11
	De Onderneming.	425	104	2261	$8^1/_2$°	11 959 500	23 565.58	4531.14	1682.77	2121.76	1576.07	211.19	»	295.98	2514 22	1528.20	»	14 461.33
	Wonoredjo.	423	120	2655	$9^1/_2$°	11 734 000	19 031.19	3768.67	3778.83	645.96	326.79	358.54	3505.29	298.47	»	»	»	12 682.55
	Kloerahan.	368	109	2420	$8^1/_2$°	12 457 200	18 018.85	563.07	2400.43	3259.01	226.10	»	271.66	2825.94	387.16	136.07	»	*d.* 10 069.44
	De Goede Hoop.	245	102	2054	9°	7 245 400	15 506.95	2319.42	1961.44	1680.95	1011.33	92.76	1058.78	436 98	24 62	1519.29	»	10 105.57
	Gaijam.	423	107	2028	9°	12 185 600	22 287.10	5395.38	3084.12	2741.76	327.42	»	»	»	2888.77	2060.66	»	16 498.11
	Bekassi Oost.	300	120	2427	$8^1/_4$°	10 003 000	17 235.67	1716.09	1689.65	4282.66	659.20	101.36	316.35	533.19	2590.65	180.79	»	12 069.94
	Dankbaarheid.	294	113	2606	7°	8 966 200	13 159.20	461.72	2910.45	1728.45	1153.11	472.06	119.43	516.21	1169.38	1091.74	»	9 622.55
	Soekoredjo.	300	107	2800	8°	11 130 800	20 300.00	4324.29	2940.60	877.67	»	110.76	»	1422.16	2114.97	»	»	11 790.45
	Kawisredjo.	300	107	2179	8°	5 043 630	15 184.37	702.14	4279.28	1311.02	328.91	38.91	213 04	2282.18	359 17	»	»	9 514.65
	Sariredjo.	210	109	2495	$8^1/_2$°	3 956 000	9 146.68	2402.02	1337.89	322.60	20.10	48.12	580.49	938.39	228.73	22.70	»	5 901.04
	Pleret.	321	103	2252	10°	9 992 000	20 479.54	2662.62	4321.60	1235.75	»	»	32 14	1967.47	1523.23	»	»	11 742.81
		6070																191 921.90

Kediri. *a.* Hieronder niet begrepen 2591.91 pikols bij anderen gekocht.
b. Of deze cijfers juist zijn is niet met zekerheid op te geven, vermits de vrije beschikking dezer drie fabrieken niet afzonderlijk is gemeld.

Pasoeroean. *a.* Hieronder is niet begrepen, eene hoeveelheid van 32.48 pikols ingekochte suiker.
b. Hiervan 117.56 pikols »met suikerveiling geleverd, wegens te veel genoten gelden.
c. Hieronder is begrepen eene hoeveelheid van 5000 pikols ingekochte suiker.
d. Hieronder niet begrepen 2000 pikols ingekochte suiker.
e. Voor het grootste gedeelte hebben de contractanten gedurende den maaltijd, in stede van brandhout, steenkolen en andere brandstoffen gebezigd.
f. Hieronder 5117.56 pikols ingekochte suiker. (Zie *b* en *c* hierboven.)

EID SUIKER, IN PIKOLS.

		TE ZAMEN.											GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		
													Per	Een pikol suiker is verkregen van				
l.	VRIJE BESCHIKKING.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.	bouw.	Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.	Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†		b. 41.36	b. 66	†	2 000	†	200
92.13	14 899.45	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	a. 26 691.58	b. 46.50	b. 52	†	1 800	†	200
		†	†	†	†	†	†	†	†	†	†		b. 32.02	b. 77	†	570	†	200
00	9 359.61	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 959.61	42.40	52	413	1 200	†	180
74.56	15 624.64	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 699.20	54.90	†	†	†	†	†
14.72	7 741.86	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 856.58	37.14	†	154	520	†	300
31.41	47 625.56											83 206.97	...... 43.79					
70.41	5 954.30	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 224.71	34.95	64	651	985	†	198
76.50	9 291.94	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 568.44	52.16	41	412	686	†	254
73.58	8 904.89	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 178.47	68.49	37	470	600	†	343
68.95	6 584.74	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 053.69	45.39	50	511	320	†	220
72.91	13 381.36	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 854.27	43.54	45	500	e.		250
01.11	6 208.47	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	16 909.58	34.51	51	453	e.	†	± 250
61.33	9 104.25	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 565.58	55.44	40	507	e.	†	± 300
32.55	6 318.64	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 031.19	44.99	59	616	619	†	260
69.44	7 949.41	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	18 018.85	48.96	45	691	1 069	†	252
05.57	5 401.38	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 506.95	63.29	32	467	441	†	164
98.11	5 788.99	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 287.10	52.68	38	546	e.	†	± 300
69.94	5 165.73	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 235.67	57.45	42	580	e.	†	± 200
22.55	3 536.65	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 159.20	44.75	58	681	915½	†	250
90.45	8 509.55	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 300	67 66	41	548	1 079	†	207
14.65	5 669.72	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 184 37	50.61	43	232	1 473	†	± 200
01.04	3 245.64	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	9 146.68	43.55	57	432	1 545	†	151
42.81	8 736.73	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 479.54	63.79	35	487	e. 185	†	215
21.90	119 782.39											f. 311 704.29	...... 50.50					

er.
lden.

jd, in

NAMEN DER		Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI[KER]											
								WAARVAN										
								LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Fabrieken.						Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
Probolinggo.	Bajeman.	515	110	1958	8°	16 686 960	31 442.38	1300.61	5123.17	2901.63	183.63	435.16	2334.23	1901.81	»	25.39	»	14 205.63
	Soemberkarang.	500	156	2545	9°	14 158 100	23 270.75	1364.62	3637.27	3778.63	427.19	»	»	2123.54	1494.37	328.19	»	13 153.81
	Oemboel.	528	108	2520	8°	13 067 175	26 692.89	6405.57	2981.73	1260.36	213.85	109.76	637.49	2824.95	179.24	1060.41	»	15 673.36
	Wonolangan.	475	94	2334	8°	14 152 875	30 889.91	10965.29	491.45	626.20	645	1079.11	745.05	3715.65	1456.62	»	»	19 724.37
	Gending.	600	127	2131	8°	19 741 000	30 228.90	3000	905.23	3569.27	1926.99	1793.90	331.25	1156.21	2830.94	1999.75	»	17 513.54
	Padjarakan.	660	158	2469	8°	†	33 216.67	174.58	4104.99	11510.83	1005.03	87.16	107.56	862.82	3618.01	2646.90	»	24 117.88
	Kandangdjatti.	580	125	1975	9°	14 384 000	22 413.35	»	55.44	10838.40	566.36	»	456.16	3838.68	616.90	»	»	16 371.94
	Djabong.	265	135	2735	9°	8 382 480	13 982.14	»	1611.44	2484.59	1302.43	289.72	1811.52	612.15	»	15.41	»	8 127.26
	Phaeton.	600	147	2795	7°	19 444 800	33 095.30	»	»	7460.12	1750.91	1331.08	796.68	2345.75	800.35	575.40	»	15 060.29
	Loemadjang.	250	83	2025	5°	4 908 750	4 711.66	1255.05	»	1261.21	438.01	82.60	10.99	889.61	128.60	271.76	»	4 337.83
		4973																148 285.91
Banjoemas.	Kalibogor.	400	»	1467	10°	8 847 630	15 115.83	3334.68	392.60	3.30	112.92	180.74	76.87	111.21	198.34	823	»	5 233.66
Soerabaija.	Tjandi.	400	113	2138	9°	16 455 900	20 843.33	129.84	2219.23	5561.95	958.16	»	11.20	2858.30	449.52	482.06	»	12 670.26
	Boedoeran.	480	123	2094	9°	14 902 200	26 611.11	1126.98	2881.42	5489.10	728.04	1041.03	2847.14	1974.30	7.09	»	»	16 095.10
	Waroe.	400	120	2163	7°	8 900 100	22 121.93	5120.19	79.81	»	»	»	»	»	»	»	»	5 200
	Porrong.	400	115	2195	10°	12 117 226	19 686.55	2839.79	1544.48	2188.77	716.19	581.88	1024	2097.05	231.70	20.59	»	11 244.45
	Tangoelangien.	480	142	2037	$8^3/_4$°	17 736 400	23 603.57	1525.59	6318.91	1771.22	393.72	»	»	1654.44	2202.26	433.06	»	14 299.20
	Ketegan.	480	146	2519	9°	19 658 000	34 736.78	6247.32	6642.43	186.48	»	»	565.04	3083.51	1876.51	79.04	»	18 680.33
	Sroeni.	440	131	2436	$8^1/_2$°	15 646 900	31 489.97	3349.29	5739.23	2353.38	»	528.65	311.42	3678.44	1140.37	»	»	17 100.78
	Balangbendo.	400	108	2452	8°	14 282 000	18 962.41	5463.33	3495.77	815.50	»	»	1946.70	2122.91	119.51	»	»	13 963.72
	Watoetoelies.	480	†	†	†	†	23 024.84	905.43	2717.27	2832.75	267.58	323.76	385.08	1557.80	969.02	704.06	»	10 662.75
	Krian.	400	105	2733	†	†	20 058.10	18.09	4470.30	2056.66	»	152.70	6.37	1218.53	73.79	3.56	»	8 000
	Kremboong.	450	117	2157	7°	13 187 700	24 877.80	913.69	8435.26	1724.05	»	»	»	1292.99	2363.82	1088.75	»	15 818.56
	Ketabang.	240	137	2595	8°	5 011 000	7 873.74	152.99	1188.23	1553.85	93.84	79.44	506.37	484.25	210.25	»	»	4 269.22
	Sentanen Lor.	400	117	2439	9°	13 389 000	29 989.49	5143.55	6776.85	1281.97	56.82	113.82	730.84	4776.99	223.47	»	»	19 104.31
	Brangkal.	300	120	2679	8°	9 308 800	19 612.54	2425.73	2689.13	1754.86	»	54.63	586.90	60.90	310.21	1442.20	»	9 324.56
	Transporteren	5750																176 433.24

...EIL	SUIKER, IN PIKOLS.												GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.
		TE ZAMEN.											Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van				
...al.	VRIJE BESCHIKKING.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.		Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.	
...05.63	17 236.75	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	31 442.38	61.05	32	530	750	†	302
...53.81	10 116.94	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 270.75	46.54	54	608	831	†	252
...73.36	11 019.53	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	26 692.89	50 55	49	489	1 980	†	442
...24.37	11 165.54	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	30 889.91	65 03	35	458	758	†	376
...13.54	12 715.36	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	30 228.90	50.38	42	653	1 424	†	300
...17.88	9 098.79	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	33 216.67	50.32	49	†	2 197	†	431
...71.94	6 041.41	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 413.35	38 64	51	641	460	†	380
...27.26	5 854.88	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	13 982.14	52.76	51	599	645	†	†
...60.29	18 035.01	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	33 095.30	55.15	50	587	†	†	†
...37.83	373.83	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	4 711.66	18.84	107	1041	†	†	†
													......					
...85.91	101 658.04											249 943 95	50.26					
...33.66	9 882.17	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 115.83	37.78	38	583	†	f 7 000,00	†
...70.26	8 173.07	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 843.33	52.11	41	789	†	†	160
...95.10	10 516.01	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	26 611.11	55.44	37	559	†	†	94
...00	16 921.93	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	22 121.93	55.30	39	402	†	†	†
...44.45	8 442.10	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 686.55	49.21	44	615	†	†	80
...99.20	9 304.37	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 603.57	49.17	41	751	†	†	121
...80.33	16 056.45	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	34 736.78	72.36	34	565	†	†	303
...00.78	14 389.19	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	31 489.97	71.56	34	496	†	†	418
...63.72	4 998.69	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	18 962.41	47.40	51	753	†	†	278
...62.75	12 362.09	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	23 024.84	47.97	†	†	†	†	†
...00	12 058.10	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 058 10	50.14	54	†	†	†	405
...18.56	9 058.74	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	24 877.30	55.28	39	530	†	†	†
...69.22	3 604.52	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	7 873.74	32.80	79	640	†	†	164
...04.31	10 885.18	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	29 989.49	74.97	32	446	†	†	†
...24.56	10 287.98	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	19 612 54	65.37	40	474	†	†	†
...33.24	147 058.42											323 491.66						

NAMEN DER		Aanplant in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal werkdagen.	Verkregen bossen suikerriet, van 25 stokken ieder, gemiddeld per bouw.	Gemiddeld gehalte van het suikerrietsap, volgens Beaumé.	Verkregen hoeveelheid suikerrietsap, in liters.	VERVAARDIGDE HOEVEELHEID SUI											
								WAARVAN										
								LEVERING AAN HET GOUVERNEMENT.										
Gewesten.	Fabricken.						Productie.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal.
	Per transport	5750																176 433.24
Soerabaija.	Koning Willem II.	490	110	2688	9°	14 745 600	20 372.46	7014.14	954.19	921.47	387.06	588.67	649.71	2151.08	1284.32	142.97	»	14 093.61
	Bangsal.	310	†	3490	†	†	17 662.62	609.08	2974.93	1107.70	700.13	855.53	958.54	619.07	551.63	548.21	»	8 924.82
	Djombang.	400	114	2314	7½°	11 366 631	14 804	1313.20	3950.14	2005.70	615.38	1544.02	1347.02	1240.19	451.38	1002.17	»	13 469.20
	Gempolkrep.	400	92	2090	8°	9 390 000	14 968.10	3123.67	1381.39	5246.71	213.05	98.80	797.51	3284.12	208.14	23.21	»	14 376.60
	Goedo.	210	†	2631	†	8 440 128	9 510.33	3609.55	1022.24	688.67	180.28	237.23	801.46	1702.46	- »	»	»	8 241.89
	Ketanan.	300	†	3016	†	†	15 630.54	233.21	1842.74	1892.56	2470.71	420.62	223.21	914.25	840.03	962.44	»	9 799.77
		7860																245 339.13
Madura.	Tedja.	400	81	1771	7°	6 362 000	9 770.13	500	1040.45	674.55	151.10	636.90	874.28	340.37	37.81	34.54	»	*a.* 4 290

Madura. *a.* Hieronder begrepen 1272.12 pikols ingekochte suiker.
b. Na aftrek van bovengenoemde hoeveelheid.

HEID	SUIKER, IN PIKOLS.											GEMIDDELDE PRODUCTIE.			VERBRUIKTE HOEVEELHEID BRANDHOUT.		Gebezigde koelies gedurende den maaltijd, gemiddeld daags.
		TE ZAMEN.										Per bouw.	Een pikol suiker is verkregen van				
al.	VRIJE BESCHIKKING.	N°. 20.	N°. 19.	N°. 18.	N°. 17.	N°. 16.	N°. 15.	N°. 14.	N°. 13.	N°. 12.	Beneden N°. 12.	Totaal-generaal.		Bossen riet.	Liters sap.	Vademen.	Geldswaarde.	
33.24	147 058.42											323 491.66						
93.61	6 278.85	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	20 372.46	41.57	64	723	†	†	466
24.82	8 737.80	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	17 662.62	56.97	61	†	†	†	†
69.20	1 334.80	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 804	37.01	62	767	†	†	368
76.60	591.50	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	14 968.10	37.42	55	627	†	†	200
41.89	1 268.44	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	9 510.33	45.29	58	887	†	†	†
99.77	5 830.77	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	15 630.54	52.10	57	†	†	†	†
													......					
39.13	171 100.58											416 439.71	52.98					
290	6 752.25	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	*b.* 9 770.13	24.42	72	651	†	f 2 700.00	170

ZITTING 1869—1870. — **26.**

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **MM.**

N°. 3*KK*.

OVERZIGT

DER

voor den arbeid in en bij de suikerfabrieken van bestuurswege verstrekte arbeiders over de jaren 1862 tot en met 1866.

GEWESTEN.	FABRIEKEN.	Aantal dagdiensten der van bestuurswege verstrekte fabriekarbeiders.					*Aanmerkingen.* — De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan gegevens niet kunnen worden ingevuld.
		1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	
Cheribon.	Soerawinangon.	10 300	15 600	†	»	»	
	Ardjowinangon.	6 216	21 000	†	»	»	
	Glagamidang.	4 500	9 200	†	»	»	
	Gempol.	6 000	12 040	†	»	»	
	Parangdjaija.	1 000	23 000	†	»	»	
	Djatiwangi.	8 300	24 000	†	± 2 000	†	
	Sindanglaut.	»	»	†	»	»	
	Karang Sambong	12 300	11 195	†	»	»	
	Tjiledoek.	7 150	15 300	†	»	»	
	Tersana.	»	10 720	†	»	»	
Tagal.	Bandjardawa.	21 713	45 829	15 115	22 110	»	
	Tjomal.	3 909	20 565	9 961	10 708	»	
	Doekoewringin.	31 392	36 259	20 589	6 247	»	
	Pangka.	23 760	25 258	»	»	»	
	Pagongan.	»	»	»	»	»	
	Adhiwerna.	36 128	39 169	28 980	8 452	»	
	Kemanglen.	31 664	40 934	18 155	7 352	»	
	Djatibarang.	49 553	65 360	18 993	7 740		
	Lemahabang.	»	»	»	»	»	
Pekalongan.	Wonopringo.	51 072	73 844	58 168	9 778	»	
	Kalimati.	42 354	56 104	12 778	6 183	»	
	Seragi.	»	»	»	»	»	
Samarang.	Kaliwoengoe.	26 460	52 390	†	†	770	
	Poegoe.	18 000	52 525	†	†	»	
	Tjipiring.	28 000	68 325	†	†	»	
	Gemoe.	26 775	50 875	†	†	»	
Japara.	Langsee.	11 600	31 283	†	†	»	
	Trangkil.	33 283	47 793	†	†	»	
	Klaling.	15 567	29 230	†	†	»	
	Tandjong modjo.	22 878	36 620	†	†	»	
	Rendeng.	34 940	32 869	†	†	»	
	Besito.	»	3 916	†	†	»	
	Petjangaän	17 154	45 392	†	†	»	
	De Hoop.	30 285	41 654	†	†	»	
	Pakkies.	19 365	40 535	†	†	»	
Rembang.	Waringin agoong.	21 600	21 240	19 560	14 160	2 400	
Soerabaija.	Tjandi.	17 086	22 340	23 935	22 340	15 600	
	Boedoean.	24 999	34 309	44 400	42 381	19 200	
	Waroe.	31 175	43 980	46 378	46 378	20 400	
	Porrong.	22 048	21 006	22 048	21 006	15 600	
	Tangoelangin.	23 865	22 930	26 251	23 865	16 800	

GEWESTEN.	FABRIEKEN.	Aantal dagdiensten der van bestuurswege verstrekte fabriekarbeiders.				
		1862.	1863.	1864.	1865.	1866.
Soerabaija. (*vervolg.*)	Ketegan.	43 093	41 430	41 430	41 430	10 800
	Ketabang.	13 300	10 358	12 429	12 429	10 800
	Sentanen-lor. *a.*	40 980	40 665	40 665	51 961	»
	Willem II. *b.*	38 690	33 924	33 924	34 489	»
	Djombang.	23 195	34 470	34 470	32 315	»
	Watoe-toelies.	22 257	28 607	22 257	22 257	20 400
	Balangbendo.	20 170	23 621	28 049	31 000	19 200
	Sroeni.	28 261	39 195	43 114	43 114	19 200
	Gempol krep.	17 520	27 165	27 165	17 520	»
	Krian.	29 591	43 804	51 489	50 374	22 800
	Kremboong.	18 694	18 083	20 548	20 548	4 500
	Ketanen.	22 930	20 112	20 112	22 985	»
	Goedo.	10 000	17 300	17 300	17 300	»
Pasoeroean.	Pleret.	*c.* 12 640	*c.* 17 440	17 440	†	*d.* 17 926 (12 232)
	Sari redjo.	»	»	»	†	»
	Soeko redjo.	10 800	10 800	9 360	†	1 270 (2 700)
	Kawis redjo.	10 800	10 800	9 000	†	5 160 (3 660)
	Djakatra Oost.	9 560	9 560	7 410	†	»
	Gaijam.	30 000	36 000	25 441	†	17 531 (11 354)
	de Goede Hoop.	14 400	14 600	14 400	†	7 209 (3 127)
	Dankbaarheid.	6 460	6 460	6 808	†	»
	Bekassi Oost.	16 360	14 340	14 421	†	1 781 (1 790)
	Kloerahan.	14 920	7 320	8 296	†	8 729 (9 419)
	de Onderneming.	30 300	34 080	30 702	†	4 268 (»)
	Wonoredjo.	13 560	17 880	20 404	†	16 267 (14 140)
	de Hoop.	14 400	14 400	14 400	†	20 571 (11 907)
	Ardjosari.	28 800	21 600	27 000	†	19 471 (16 059)
	Wangoon redjo.	6 000	6 000	»	†	»
	Ardi redjo.	15 000	15 000	15 000	†	10 775 (12 145)
	Yosso wilangoon.	»	»	»	†	»
Probolinggo.	Oemboel.	*e.* 21 600	*e.* 26 400	*e.* 30 000	*e.* 27 600	5 445
	Soemberkarang.	18 000	24 000	30 000	26 400	5 778

Aanmerkingen.

—

De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan gegevens niet kunnen worden ingevuld.

a. In December 1864 is de aanplant ten behoeve van deze fabriek verdeeld over *twee* ondernemingen. De opgegeven cijfers voor 1865 omvatten ook die der nieuwe onderneming (Brangkal).

b. Als voren in Februarij 1865. Ook hier zijn de cijfers der nieuwe onderneming (Bangsal) onder het voor 1865 opgegeven getal begrepen.

c. Vermits de resident slechts heeft opgegeven het »getal koelies dagelijks gedurende den maaltijd verstrekt", zoo is voor de berekening van het getal dagdiensten de duur van den maaltijd voor alle fabrieken op 120 dagen gesteld.

Voor sommige fabrieken zijn gedurende de laatste dagen van den maaltijd koelies voor nachtdiensten verstrekt.

Voor het getal dier dagen, mede niet opgegeven, is het cijfer 10 aangenomen.

d. De cijfers tusschen ( ) vermeld, wijzen de verstrekking van 1867 aan.

e. In voege en om reden als voren (zie bij Pasoeroean) aangenomen dat de maaltijd vier maanden heeft geduurd.

GEWESTEN.	FABRIEKEN.	Aantal dagdiensten der van bestuurswege verstrekte fabriekarbeiders.					Aanmerkingen. — De dus † geteekende kolommen zijn bij gemis aan gegevens niet kunnen worden ingevuld.
		1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	
Probolinggo.		e.	e.	e.	e.		*e.* In voege en om reden als voren (zie bij Pasoeroean) aangenomen dat de maaltijd vier maanden heeft geduurd.
(*vervolg.*)	Baijoeman.	12 000	18 000	21 800	20 400	»	
	Gending.	24 240	36 360	35 760	32 400	10 126	
	Padjarakan.	25 080	30 000	33 000	30 000	1 860	*f.* Berekend over een maaltijd van 120 dagen.
	Wonolangan.	14 400	18 000	21 000	19 200	4 005	
	Kandangdjati.	26 400	24 000	27 600	24 000	»	
	Djabong.	12 720	18 000	18 000	15 600	»	*g.* Ook rietsnijders zijn hieronder begrepen.
	Phaëton.	20 640	27 600	27 000	24 000	»	
	Lemadjang.	18 000	20 880	20 040	18 000	4 340	*h.* In 1867 zijn »gedurende een gedeelte van den maaltijd" 20 arbeiders daags verstrekt.
						f.	
Bezoeki.	De Maas.	47 950	92 590	33 600	30 000	22 800	
	Boedoean.	42 700	54 910	33 600	29 400	25 200	
	Wringin anom.	32 280	22 680	33 600	30 000	21 600	
	Olean.	25 040	22 980	29 760	28 200	»	
	Pandji.	33 090	27 360	45 000	42 000	18 000	
						g.	
Banjoemas.	Kalibagor.	34 971	46 015	36 015	†	29 700	
						h.	
Madioen.	Redjosari.	6 000	20 185	15 000	15 000	9 477	
	Poerwodadi.	»	»	»	»	»	
Kediri.	Poerwoasri.	7 311	13 895	†	†	»	
	Pesantren.	8 684	17 896	†	†	»	
	Kerkep.	3 422	6 489	†	†	»	
	Modjo Pangong.	18 702	33 060	†	†	13 113	
	Mengiran.	3 213	13 822	†	†	»	
	Djati.	42 015	31 365	†	†	»	
Madura.	Teedja.	»	»	»	»	»	

KINACULTUUR OP JAVA.

Aantal boomen, planten en stekken aanwezig bij het eind van elk der jaren **1866, 1867** en **1868.**

LIGGING en GEMIDDELDE HOOGTE der PLANTSOENEN.	Voorhanden op ultimo.	In den vollen grond, uit stekken opgekweekte planten en eenige oudere van vroeger aanwezige boomen.							In den vollen grond uit zaden opgekweekte boomen.				
		Calisaja.	Succirubra.	Lancifolia.	Lanceolata.	Pahudiana.	Micrantha.	Condaminea.	Calisaja.	Condaminea.	Succirubra.	Micrantha.	Pahudiana.
Tjibodas (1430 meters) (Gebergte Gedeh).	1866	9	»	»	»	38	»	»	»	»	»	»	200
	1867	11	2	2	»	38	»	2	»	»	»	»	200
	1868	11	2	2	»	38	»	2	»	»	»	»	200
Lembang (1251 meters) (Geb. Tangkoeban Prahoe).	1866	1	3	»	»	»	»	»	9	»	»	»	43 650
	1867	1	3	»	»	»	»	»	2 550	»	»	»	43 650
	1868	1	76	»	»	»	»	»	15 080	»	»	»	43 650
Nagrak (1625 meters) (Geb. Tangkoeban Prahoe).	1866	1 596	398	12	»	»	1	»	986	»	»	»	46 600
	1867	1 696	798	12	»	»	2	»	5 700	350	48	»	46 600
	1868	1 696	2 130	12	»	»	2	»	10 000	500	148	10	46 600
Tjibitoeng (1527 meters) (Geb. Waijang).	1866	1 450	»	18	»	»	»	»	297	6	»	»	73 008
	1867	1 450	»	18	»	»	»	»	10 767	162	125	»	73 008
	1868	2 550	»	17	»	»	»	»	44 367	500	176	33	73 008
Tjibeuroem (1560 meters) (Geb. Malawar (Zuid).	1866	7 820	25	18	»	»	»	»	4 888	295	»	»	165 650
	1867	7 520	25	18	»	»	»	»	36 206	355	600	»	165 650
	1868	7 520	225	18	»	»	»	»	71 571	1 355	3 460	110	165 650
Tjiniroean (1566 meters) Geb. Malawar (West).	1866	15 101	359	338	193	560	»	208	13 826	90	»	»	101 600
	1867	15 105	430	490	198	581	1	208	55 398	732	980	»	101 600
	1868	15 101	711	490	193	560	1	208	113 115	1 286	5 105	50	101 600
Reoeng-Goenoeng (1625 meters) Geb. Kendeng (Oost).	1866	1 827	2	10	»	»	»	»	3 925	415	»	»	220 000
	1867	1 827	2	10	»	»	»	400	32 300	2 000	70	»	220 000
	1868	3 877	75	14	»	»	»	1 000	61 500	3 800	570	50	220 000
Kawah Tjiwedei (1950 meters) (Geb. Kendeng (West).	1866	300	»	9	»	»	»	»	1 740	700	»	»	139 000
	1867	300	»	8	»	»	»	»	15 740	2 900	8	»	139 000
	1868	520	»	8	»	»	»	2 890	38 500	5 000	8	70	139 000
Tjirantja-bolang (1917 meters) (Geb. Patoea Kendeng).	1866	840	»	10	»	»	»	»	1 450	750	»	»	96 440
	1867	840	»	8	»	»	»	»	11 450	2 350	9	»	96 440
	1868	840	»	6	»	»	»	2 180	43 000	6 000	9	60	96 440
Telaga Patengan (1576 meters) (Geb. Patoea Djampang).	1866	»	»	»	»	»	»	»	75	»	»	»	22 200
	1867	»	»	»	»	»	»	»	75	»	»	»	22 200
	1868	»	»	»	»	»	»	»	75	»	»	»	22 200
Wonodjampi (2219 meters) (Geb. Aijang).	1866	2	1	»	2	10	»	»	»	»	»	»	»
	1867	2	1	»	2	10	»	»	»	»	»	»	»
	1868	2	1	»	2	10	»	»	»	»	»	»	»
Diëng (2046 meters) (Geb. Diëng).	1866	»	4	3	»	»	»	»	3	»	»	»	4
	1867	»	4	3	»	»	»	»	3	»	»	»	4
	1868	»	4	3	»	»	»	»	3	»	»	»	4
TOTAAL der afzonderlijke soorten.	1866	28 946	792	418	195	608	1	208	27 199	2 256	»	»	908 352
	1867	28 752	1 265	569	200	629	3	610	170 189	8 849	1 840	»	908 352
	1868	32 118	3 224	570	195	608	3	6 280	397 211	18 441	9 476	383	908 352
TOTAAL van alle soorten. .	1866	31 168							937 807				
	1867	32 028							1 089 230				
	1868	42 998							1 333 863				

Ontkiemde zaden en jonge planten.						Bewortelde plantèn, uit stekken opgekweekt.					Levende stekken, afleggers enz.				TOTAAL.
Calisaja.	Condaminea.	Succirubra.	Lancifolia.	Micrantha.	Pahudiana.	Calisaja.	Succirubra.	Lancifolia.	Micrantha.	Condaminea.	Calisaja.	Succirubra.	Lancifolia.	Condaminea.	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	247
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	255
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	255
3 000	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	46 663
12 459	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	58 663
10 029	»	2 470	»	»	»	»	26	»	»	»	»	1 750	»	»	73 082
4 375	200	60	»	»	1 400	100	»	»	1	»	»	144	»	»	55 873
2 662	»	12	»	10	»	»	»	»	»	»	»	144	»	»	58 034
11 000	830	1 512	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2 142	»	»	76 602
17 370	20	150	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	92 319
56 220	406	71	»	33	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	142 260
43 550	»	3 400	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	167 601
18 159	60	610	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	197 525
38 521	1 000	»	»	110	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	250 005
25 204	»	1 840	»	»	»	116	27	»	»	57	884	173	»	83	278 293
42 313	1 170	1 100	»	»	»	»	70	172	1	»	»	»	55	»	177 156
76 517	1 904	2 370	»	50	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	256 564
58 800	»	7 845	250	»	»	300	550	»	»	»	»	3 268	»	»	309 433
18 200	608	31	»	»	»	»	»	»	»	130	»	»	»	»	245 148
43 000	695	»	»	50	»	»	1	»	»	30	500	2	10	50	300 947
38 500	6 525	1 580	»	»	»	»	»	»	»	»	550	45	2	125	338 213
16 500	1 550	7	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	159 806
26 500	1 425	»	»	70	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	185 951
16 340	5 500	2 500	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	210 336
12 950	2 050	12	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	114 502
42 500	3 650	»	»	60	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	157 307
18 030	5 700	2 000	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	174 265
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22 275
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22 275
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22 275
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14
132 867	5 658	1 970	»	»	1 400	100	70	172	2	130	»	144	55	»	1 111 543
298 379	9 080	2 453	»	383	»	»	1	»	»	30	500	146	10	50	1 432 290
221 453	18 575	23 147	250	»	»	416	603	»	»	57	1 434	7 378	2	208	1 650 384
141 895						474					199				1 111 543
310 295						31					706				1 432 290
263 425						1 076					9 022				1 650 384

N°. 1.

AANTOONING van den betrekkelijken groei der verschillende kina-soorten gedurende één jaar.

Groeiplaats der boomen.	CINCHONA.	Lengte (in meters) op		Omtrek van den stam (in meters) op		*Aanmerkingen.*
		1 Januarij 1868.	1 Januarij 1869.	1 Januarij 1868.	1 Januarij 1869.	
Zonder schaduw.	*Stek-planten.*					
	Calisaja.	4.570	4.900	0.330	0.380	*a.* Vernield door een rhinoceros.
	Pahudiana	11.900	*a.*	0.315	—	
	Lanceolata.	9.200	9.600	0.230	0.246	
	Lancifolia	6.500	6 900	0.230	0.250	
	Succirubra.	8.200	*a.*	0.370	—	
	Zaad-planten.					
	Calisaja.	7.100	7.600	0.350	0.400	
	Pahudiana	9.000	9.700	0.340	0.390	
	Boomen uit Nederland.					
	Calisaja.	7.800	*a.*	0.355	—	
	Pahudiana.	11.200	11.700	0.460	0.460	
	Lanceolata.	6.500	*a.*	0.195	—	
	Succirubra.	4.300	5.500	0.200	0.280	
In de schaduw.	*Stek-planten.*					
	Calisaja.	5.850	*a.*	0.170	—	
	Pahudiana.	9.200	9.750	0.160	0.170	
	Lanceolata.	5.000	5.450	0.160	0.180	
	Lancifolia . . . , . .	6.800	6.800	0.170	0.180	
	Succirubra.	4.800	5.600	0.080	0.150	
	Zaad-planten.					
	Calisaja.	6.600	6.700	0.330	0.380	
	Pahudiana.	9.000	9.600	0.250	0.260	
	Boomen uit Nederland.					
	Calisaja.	5.200	*a.*	0.265	—	
	Pahudiana.	10.200	10.800	0.285	0.305	
	Lanceolata.	6.100	7.000	0.145	0.165	

N°. 2.

AANTOONING van den groei van eenige plan

Kina-soort.	Plantsoen.	Nummer.	Datum van aanplant.	Hoogte (in meters) op ultimo				
				December 1866.	December 1867.	Maart 1868.	Junij 1868.	December 1868.
Calisaja.	Tjiniroean.	1	Mei 1865.	1.530	2.400	2.730	2.950	3.380
		2	Id.	1.240	2.100	2.200	2.400	2.550
		3	Id.	1.110	2.200	2.400	2.600	3.100
		4	Id.	1.730	3.050	3.270	3.600	4.070
		5	Id.	2.000	2.900	3.000	?	3.300
		6	Mei 1864.	2.400	3.100	3.200	3.300	3.750
		7	Id.	2.450	3.050	3.105	3.200	3.550
		8	Id.	2.050	2.900	3.000	3.150	3.800
		9	Id.	2.250	3.000	3.100	3.200	3.700
	Nagrak.	10	Februarij 1865.	2.440	3.270	3 350	4.460	4.650
		11	Id.	2.020	2.960	3.000	3.140	3.400
		12	Id.	2.000	2.530	2.700	2.950	3.220
Succirubra.	Tjiniroean.	1	Mei 1865.	1.280	2.300	2.500	3.000	3.600
		2	Id.	0.890	1.500	1.800	2.200	2.500
		3	Id.	0.800	3.850	3.950	4.050	4.700
	Nagrak.	4	September 1865.	2.320	4.000	4.106	4.480	4.900
		5	Id.	2.170	3.830	4.210	4.600	5.420
Lancifolia.	Tjiniroean.	1	Mei 1864.	1.740	2.650	2.755	2.850	3.270
		2	Id.	1.800	2.800	2.950	3.000	3.700
		3	Id.	1.900	2.700	2.805	2.900	3.700
Condaminea.	Reoeng-Goenoeng.	1	1866.	—	1.820	2.120	2.480	3.020
	Tjiniroean.	2	1865.	—	1.900	—	—	2.800

planten in de nieuwe plantsoenen. (1)

Omtrek van den stam (in meters) op ultimo					TOELICHTINGEN.
December 1866.	December 1867.	Maart 1868.	Junij 1868.	December 1868.	
0.090	0.130	0.145	0.160	0.180	
0.080	0.130	0.140	0.150	0.155	
0.060	0.125	0.140	0.150	0.180	
0.065	0.090	0.100	0.100	0.105	
0.100	0.195	0.210	?	0.260	
0.070	0.095	0.100	0.110	0.120	
0.075	0.100	0.105	0.110	0.125	
0.085	0.110	0.115	0.117	0.130	
0.075	0.100	0.150	0.160	0.160	
0.150	0.270	0.300	0.330	0.360	
0.150	0.247	0.275	0.290	0.330	
0.170	0.265	0.290	0.310	0.350	
0.065	0.120	0.140	0.155	0.200	
0.045	0.070	0.080	0.090	0.100	
0.110	0.195	0.220	0.240	0.260	
0.170	0.310	0.340	0.360	0.400	
0.160	0.280	0.315	0.340	0.400	
0.060	0.095	0.105	0.110	0.130	
0.060	0.090	0.100	0.105	0.120	
0.060	0.080	0.095	0.100	0.115	
—	0.060	0.080	0.100	0.120	
—	0.080	—	—	0.150	

Te Reoeng-Goenoeng zijn gemeten:

Calisaja-planten, uit Boliviaansche zaden gekweekt en in Augustus 1866 in den grond geplaatst: tot 2.800 meters lengte en 0.135 meter omtrek van stam.

Id. uit Engelsche (Madras) zaden en in Januarij 1867 geplant: 2.570 en 0.170.

Id. uit Java-zaad gekweekt mede in Januarij 1867 geplant: 1.950 en 0.090.

Succirubra's, uit Engelsche zaden gekweekt en in Maart 1867 geplant: 2.540 en 0.130.

Opmerkelijk is over het algemeen de snelle en krachtige groei der planten, die uit Britsch-Indische zaden en stekken worden opgekweekt. Alleen de cinch. dubia vel incognita kan daarmede wedijveren, alhoewel ook de uit Boliviaansche zaden gewonnen planten frisch en sterk ontwikkelen.

---

(1) Ten aanzien van de afmetingen der boomen in Zuid-Amerika, leest men in een vroeger rapport van den ambtenaar met de leiding der Javasche cultuur belast, dat die welke door de cascarillero's geveld worden in den regel niet hooger zijn dan 10 meters, bij een omtrek van stam ad 0.63 meter; deze boomen worden gezegd 9 à 10 kilogrammen bast te leveren. Volgens Weddell — zoo leest men verder in het aangehaald rapport — worden in Amerika calisaja-boomen aangetroffen, die 70 à 80 kilogrammen bast leveren, maar zulke boomen zijn thans schaarsch.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-)INDIE.

BIJLAGE **PP.**

N°. 3 *NN.*

OVERZIGT

VAN DE

UITKOMSTEN DER GEDURENDE 1868 TE BATAVIA

BEWERKSTELLIGDE SCHEIKUNDIGE ANALYSES

VAN

JAVA-KINABASTEN

EN VAN DIE

LATER IN NEDERLAND GEDAAN.

Nummers.	OUDERDOM IN JAREN. (Variëteit)	Gegroeid in of buiten schaduw.	Al of niet in bloei.	Groeiplaats. Hoogte boven zee in meters.	Zaad- of stekplant.	Gezamenlijke alkaloïden op 100 deelen droogen bast.
	1868.					
	Cinchona calisaja.					
1	Cinch. dubia met lange vruchten (6½ jaar)	oorspronkelijk in digte schaduw, na 1864 minder sterk belommerd.	bloem en vrucht	Nagrak (1625)	zaadplant	2.393 %
2	Cinch. dubia (6½ jaar)		geen	idem idem	idem	2.693
3	Cinch. dubia met korte vruchten (6½ jaar)		bloem en vrucht	idem idem	idem	4.960
4	Ware calisaja uit Java-zaad (6½ jaar)		geen	idem idem	idem	4.300
5	Idem idem (3½ jaar)	zonder schaduw.	id.	idem idem	idem	3.380
6	Idem uit zaad van Bolivia (3 jaar).	idem.	bloem	idem idem	idem	3.912
7	Idem idem (3 jaar)	idem.	geen	idem idem	idem	3.155
8	Cinch. dubia (6 jaar).	weinig belommerd.	bloem en vrucht	Reoeng-Goenoeng (1625)	idem	2.450
9	Idem (6 jaar)	idem.	geen	idem idem	idem	4.030
	Cinchona succirubra.					
1	Uit Britsch-Indie ontvangen (6½ jaar)	als 1 t/m 4 calisaja.	niet in bloei	Nagrak (1675)	stekplant	4.010
2	Stek van n°. 1 (3 jaar)	zonder schaduw.	idem	idem (1625)	idem	6.030
3	Idem idem (2 jaar)	idem.	idem	idem idem	idem	6.490
4	Door Hasskarl ingevoerd (3 jaar) .	idem.	idem	idem idem	idem	3.430
5	Idem idem (7 jaar)	als n°. 1.	idem	Tjiniroean (1950)	idem	2.020
	Cinchona lancifolia.					
1	Uit Nieuw-Grenada (11 jaar). . .	als succirubra n°. 1.	idem	Tjiniroean (1950)	stekplant	3.334
	Cinchona pahudiana en lanceolata.					
1	Cinch. pahudiana (4 jaar)	zonder schaduw.	bloem en vrucht	Nagrak (1625)	zaadplant	2.743
2	Idem (4 jaar)	idem.	geen	idem idem	idem	1.910
3	Idem (11 jaar)	vóór 1864	bloem	Tjiniroean (1950)	idem	0.250
4	Cinch. lanceolata (11 jaar). . . .	zwaar beschaduwd, daarna minder.	id.	idem idem	idem	1.030
5	Cinch. pahudiana (5 jaar)	beschaduwd.	geen	Kawah-Tjiwideï (1950)	idem	1.660
6	Idem (6 jaar)	weinig schaduw.	bloem en vrucht	Reoeng-Goenoeng (1625)	idem	0.290
7	Idem (6 jaar)	idem.	geen	idem idem	idem	1.310

…jke …en …elen …ast.	Chinine.	Cinchonidine.	Chinidine.	Chinchonine.
°/o	1.300 °/o	»	»	1.093 °/o
	2.183	»	»	0.510
	2.845	»	0.081 °/o	2.034
	3.080	»	»	1.220
	0.930	»	0.390	2.060
	3.109	»	»	0.803
	veel chinine	»	»	weinig
	1.120	»	sporen	1.330
	3.320	»	idem	0.710
	1.230	»	»	2.780
	2.110	»	»	3.920
	2.920	»	»	3.570
	0.630	»	»	2.800
	0.390	»	»	1.630
	1.757	»	»	1.577
	0.820 onzuiver	voorhanden	»	1.923 met inbegrip van cinchonidine
	0.936 onzuiver	idem	»	0.974 als boven
	geen	?	»	?
	0.564	»	»	0.466
	0.635	voorhanden	»	1.025 als boven
	reactie	?	»	?
	0.590	?	»	0.720

TOELICHTINGEN.

De onder 1868 opgegeven analyses zijn, op uitnoodiging van den chef der geneeskundige dienst, verrigt door den heer J. C. Bernelot Moens. De basten waren allen uit gezonde boomen gesneden en dadelijk in het duister gedroogd. Alleen de lancifolia-bast was afkomstig van eenen reeds lang te voren vernietigden boom en werd in het zonlicht gedroogd.

De chinine is thans, even als tot in 1863 het geval was, afzonderlijk en niet te zamen met hare analogen bepaald. In 1866 en 1867 zijn in Indie geene bast-ontledingen bewerkstelligd.

Van cinch. dubia n°. 3, die 5.85 meters hoog is en een omtrek van stam heeft van 0.4 meter, zijn goede zaden geoogst en ± 80 000 stuks te kiemen gelegd. Boomen van gelijke ontwikkeling als dit exemplaar leveren ongeveer 3 kilogrammen droogen stambast. Van de Boliviaansche boomen n°. 6 en 7, die goed ontwikkeld zijn, kunnen in October 1869 zaden geoogst worden. De betrekkelijk minder goede uitkomst van calisaja n°. 5 kan niet ontmoedigen. Toen de bast werd uitgesneden, was die boom volmaakt gezond, maar vroeger kwijnde hij geruimen tijd. Daar tegenover prijkt bijzonder gunstig de andere calisaja n°. 4, eveneens uit Java-zaad opgekweekt.

Opmerkelijk is het verschil in dikte van basten der boomen in en buiten de schaduw gegroeid.

Over het algemeen bevestigen de analyses het reeds vroeger opgemerkte, doch voor alsnog niet te verklaren verschijnsel, dat dezelfde basten onderling zeer kunnen verschillen in alkaloïd-gehalte. Dit springt vooral in het oog bij de Pahudiana's, waarin gevonden zijn van 0.250 tot 2.743 pct. alkaloïd, en evenzeer bij c. calisaja dubia, waar het gehalte aan alkaloïd bij de hier vermelde onderzoekingen afwisselde tusschen 2.4 en 4.9 pct., en het chinine-gehalte alleen tusschen 1.1 en 3.3.

De invloed dien het al of niet beschaduwen op het alkaloïd-gehalte uitoefent, spreekt bij deze analyses niet duidelijk.

Daarentegen is de goede werking van het licht op de betere ontwikkeling der boomen overal in de kinatuinen gebleken, door krachtiger groei, dikkere basten en spoediger vruchtdraging.

Van den tijd van bloei en vruchtzetting zou men à priori veel invloed op het alkaloïd-gehalte verwachten. Vergelijkt men dan ook calisaja dubia 1 en 2 en 8 en 9 onderling, dan ziet men daarin eene bevestiging van het denkbeeld, dat tijdens den bloei, het alkaloïd-gehalte in den bast vermindert. Doch neemt men daarbij weer calisaja dubia n°. 3, dan strijdt de uitkomst dier analyse met die stelling. Welligt moet hierbij gedacht worden aan eene andere variëteit van calisaja, daar van dezen boom is opgegeven, dat hij (even als echte calisaja) korte vruchten heeft.

Bij Pahudiana vindt men hetzelfde. N°. 6 en 7 staan bij elkander onder dezelfde omstandigheden, doch 6 bloeit en 7 niet. In de eerste werd bijna geen alkaloïd gevonden, in de tweede 1.310 pct. Ook 3, die bijna geen alkaloïd bevat, staat in bloei; terwijl 2, die nog niet gebloeid heeft, de grootste quantiteit chinine bevat van alle onderzochte Pahudiana's. Tot zoover pleit alles voor den nadeeligen invloed des bloeitijds, doch nu is weder n°. 1 daarmede ten eenemale in strijd.

Een element ontbrak nog bij de beoordeeling, namelijk de kennis van den bodem der plantsoenen, voornamelijk uit het oogpunt van deszelfs kalkhoudend vermogen, daar een aanzienlijk kalkgehalte geacht wordt de ontwikkeling van veel alkaloïd bevorderlijk te zijn.

Sedert heeft dr. Vlaanderen, scheikundige voor de mineralogie te Buitenzorg, een 15tal grondsoorten uit de verschillende kinatuinen, op haar waterhoudend vermogen en kalk-gehalte onderzocht. Hoewel geen enkel monster zonder kalk bleek te zijn, zoo was het gehalte over het algemeen niet groot maar slechts voldoende.

Nummers.	OUDERDOM IN JAREN. (Variëteit.)	Gegroeid in of buiten schaduw.	Al of niet in bloei.	Groeiplaats. Hoogte boven zee in meters.	Zaad- of stekplant.	Gezamenlijke alkaloïden op 100 deelen droogen bast.
	1869.					
	Cinchona calisaja.					
1	Cinch. dubia uit Java-zaad (4 jaar)	zonder schaduw	»	Tjibeurem (1560)	zaadplant	(1) 2.677 °/₀
2	Idem idem	idem	»	idem idem	idem	(2) 1.042
	Cinchona pahudiana.					
1	Cinch. pahudiana ($2^1/_2$ jaar) . . .	zonder schaduw	»	Tjiniroean ($1566^1/_2$)	?	(3) onweegbare sporen
2	Idem idem	idem	»	idem idem	?	(3) idem

Chinine.	Cinchonidine.	Chinidine.	Chinchonine.
2.677 %		„	sporen?
1.042		„	idem?
„	„	„	„
„	„	„	„

TOELICHTINGEN.

Deze basten, in 1865 gesneden, zijn omstreeks medio 1869 onderzocht door den gewezen scheikundige bij de kinacultuur op Java, dr. J. E. de Vrij.

Cinchona dubia n°. 1 had, tijdens hij geschild werd, eene lengte van 7.5 meters, bij een omtrek van stam (1 voet boven den grond), van 0.22 meter; n°. 2 had zich minder in lengte dan in omtrek ontwikkeld. Beide exemplaren hadden een krachtig en gezond aanzien.

De Pahudiana's n°. 1 en 2 werden in October 1865 op stam gekapt en hadden eene hoogte van ruim 2 meters bij een omtrek van stam (even boven den grond) van 0.18 meter. N°. 2 was echter, 1 voet boven den grond, tweestammig verder ontwikkeld. Bovendien was deze laatste sedert Julij 1864 met mos bekleed geweest.

De basten waren niet in het duister gedroogd, welke voorzorg eerst later wenschelijk was bevonden.

---

(1) Bovendien 0.1 pct. chinovazuur.

(2) Idem 0.235 pct.

(3) Het hierin aanwezige chinovazuur was abnormaal en bedroeg 0.01 pct.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE QQ.

N°. 3 *OO.*

OVERZIGT betreffende de op Java gevestigde landbouw-ondernemingen op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd, loopende tot 6 Augustus 1869.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
1	Bantam	Waroeng-Goenoeng (1) (afd. Lebak)	Tjisolear	300	27 Febr. 1865 — oogst 1884	f 0.50 (1868)	nog niet ingegaan	f 30.00	Zijdewormenteelt.
2	"	Sadjira (id.)	Tjisela I	500	22 Febr. 1865 — oogst 1884	id. (id.)	id.	50.00	Koffij.
3	"	id. (id.)	Tjisela II	500	id.	id. (id.)	id.	50.00	Idem.
4	"	id. (id.)	Tjilaki	500	id.	id. (id.)	id.	50.00	Nog niet ontgonnen.
5	Batavia	Buitenzorg (afd. Buitenzorg)	Tjögrek	296	15 Nov. 1865 — oogst 1885	f 1.00 (1865)	f 296.00	296.00	Koffij, cacao, thee.
6	"	id. (id.)	Tjikema	104 4/5	18 Mei 1866 — oogst 1886	f 3.50 (1866)	366.80	366.80	Zijdewormenteelt, padi.
7	Krawang	Sindangkassi (afd. Krawang)	Tjilangkap	670	1 Jan. 1861 — 31 Dec. 1880	f 6.00 (1861)	4020.00	4020.00	Suiker. De huurschat over beide jaren was nog achterstallig. De exploitatie der onderneming is gestaakt.
8	"	id. (id.)	Tjibening	209 80/500	10 Julij 1861 — 9 Julij 1901	id. (1868)	nog niet ingegaan	252.00	Klappers. De huurschat over 1868 was nog niet aangezuiverd.
9	"	Adiarsa, Sindangkassi (id.)	Parakantroes	1197 1/2	1 Jan. 1868 — oogst 1887	id. (id.)	550 pikols suiker	7185.00	Suiker.
	"	Krawang (id.)	Adiarsa	110	1 Jan. 1843 — 31 Dec. 1867	1 pikol suiker voor elken metsuikerriet beplanten bouw en f 1 koper per onbeplanten bouw (1843)	f 91.66[5]	"	Dit perceel, in de laatste jaren steeds onbeplant gebleven, is na de verstrijking van het contract niet weder in huur uitgegeven.
10	"	id. (id.)	Wanasepi	1009	1 Jan. 1850 — 31 Dec. 1869	1 pikol suiker voor elken metsuikerriet beplanten bouw (1854)	60 pikols suiker	60 pikols suiker	Suiker.
11	"	id. (id.)	Kalangsari	500	1 Jan. 1851 — 31 Dec. 1870	id. (1856)	92 pikols suiker	115 pikols suiker	Idem.
12	"	id. (id.)	Gintoeng	224 157/500	15 Dec. 1866 — 14 Dec. 1886	f 5.50 (1867)	f 1233.72[5]	f 1233.72[5]	Kaneel.

(1) Van de toewijzing (in October 1867) van een in het district Waroeng-Goenoeng gelegen perceel, groot 85 bouws, is door den eersten aanvrager, tevens eenigen inschrijver, tot dusver geen gebruik gemaakt.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
13	Krawang	Krawang (afd. Krawang)	Gintoeng	$54\frac{407}{500}$	21 Oct. 1868 — 20 Oct. 1888	f 5.50 (1869)	—	nog niet ingegaan	Kaneel.
14	"	Adiarsa (id.)	Tamblang	$194\frac{347}{500}$	15 Dec. 1866 — 14 Dec 1886	id. (1867)	f 1070 81^{5}	f 1070.81^{5}	Idem.
15	Preanger-regentschappen	Tjitjoeroek (afd. Tjiandjoer)	Parakansalak	291	1 Jan. 1863 — oogst 1883	24.00 (1863)	6264.00	6984.00	Thee. Over eene uitgestrektheid van 40 bouws, welke gebleken waren nimmer tot theetuinen te zijn gebezigd, maar onbebouwd te zijn gebleven, is in 1866 en 1867 slechts f 6 per bouw betaald geworden.
16	"	Tjiheulang (id.)	Sinagar	300	id	id. (id).	7200.00	7200.00	Thee.
17	"	id. (id.)	Tjirohani	300	1 Sept. 1864 — oogst 1885	6.00 (1868)	nog niet ingegaan	360.00	Idem.
18	"	Plaboean (id.)	Tjisalak	$174\frac{165}{500}$	5 April 1865 — oogst 1886	5.00 (1869)	id.	nog niet ingegaan	Idem.
19	"	id. (id.)	Tjiboenger	$173\frac{24}{500}$	19 Aug. 1865 oogst 1886	id. (id.)	id.	id.	Koffij.
20	"	Tjimahi (id.)	Tegal Tjikembang	$442\frac{152}{500}$	19 Maart 1868 oogst 1888	id. (1868)	—	f 2111.52	Bestemming niet opgegeven.
21	"	Panembong (afd. Limbangan)	Waspada I	148	1 Jan. 1865 — oogst 1885	6.00 (1868)	nog niet ingegaan	177.60	Thee en kina.
22	"	id. (id.)	Waspada II	$49\frac{390}{500}$	29 April 1868 — oogst 1888	6.00 (1868) later f 8.00 (4de contractsjaar.)	—	?	Bestemming niet opgegeven. Bij de primitieve overeenkomst dd. 13 April 1868 was een huurschat bedongen van f 6 's jaars per bouw, aan te zuiveren „onder ultimo van elk jaar." Bij acte van 13 April 1869 is de termijn van ingang gewijzigd in dier voege, dat de eerste huurschat eerst zal verschuldigd zijn in het 4de contractsjaar over $^1/_5$ van de geheele uitgestrektheid van het perceel, en telken jare over $^1/_5$ meer totdat in het 8ste contractsjaar de betaling zal geschieden over de volle uitgestrektheid. In verband met deze tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming van huurschat, is het bedrag per bouw bij dezelfde acte verhoogd tot f 8. Of nog over 1868 op den voet der primitieve voorwaarden huurschat is betaald, is niet vermeld gevonden.
23	"	Oedjoeng-Broeng-koelon (afd. Bandong)	Tjicemboeloeit	390	1 Jan. 1864 — oogst 1883	f 24.00 (1864)	f 9360.00	9360.00	Thee.
24	"	Bandjaran (id.)	Tegalmantri	$407\frac{346}{500}$	15 Febr. 1869 — oogst 1888	8.00 (1872)	—	—	Thee. Huurschat gewijzigd als boven en zulks tijdens de termijn van inschrijving nog loopende was. Het contract is derhalve dadelijk op den voet der nieuwe voorwaarden gesloten.
25	"	Tandjongsari (regentschap Soemedang) (1)	Djatinangor	281	1 Jan. 1864 — oogst 1884	50.00 (1864)	10618.00	10618.00	Thee. Over eene uitgestrektheid van 78 bouws, welke gebleken waren nimmer tot theetuinen te zijn gebezigd maar onbebouwd te zijn gebleven, behoeft gedurende drie jaren (1866—1868) slechts f 6 per bouw te worden betaald.
26	"	Soemedang (id.)	Tegal Tjinangran en Tjiseda	225	16 Dec. 1867 — oogst 1887	3.00 (1868)	—	675.00	Thee.

(1) Bij de in Julij 1867 gehoudene inschrijving voor den verhuur van 500 bouws in het district Tjongeang (regentschap Soemedang) hebben zich geen gegadigden voorgedaan. Dientengevolge is van verdere uitbesteding afgezien.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
27	Preanger-regent-schappen.	Soemedang (regentschap Soemedang)	Tjioehoet en Margapala	$188^{1}/_{3}$	26 Jan 1869 — oogst 1888	f $6^{2}/_{3}$ (1872)	—	—	Koffij. De huurschat aanvankelijk bepaald op f 5 per bouw 's jaars, reeds van af het eerste jaar te voldoen over de volle uitgestrektheid, is nog vóór de sluiting der huurovereenkomst gebragt op f $6^{2}/_{3}$, doch met beding van tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming als hiervoren vermeld.
28	″	Nagara (afd. Soekapoera)	Tjikadjang	358	1 Jan. 1865 — oogst 1885	f 50,00 (1865)	f 17 900.00	f 17 900.00	Thee.
29	Cheribon (1)	Sindanglaut (afd. Cheribon)	Blender	300	1 Jan. 1862 — 31 Dec. 1881	15,00 (1862)	4 500,00	4 500,00	Suiker.
30	″	Madjalengka (afd. Madjalengka)	Kadhipatten	400	id.	id. (id.)	6 000,00	6 000,00	idem.
31	″	id. (id.)	Tjarennang	300	1 Jan. 1863 — oogst 1882	24,00 (1863)	7 200,00	7 200,00	Thee.
32	Pekalongan	Soebah (afd. Batang)	Simbang	7590	21 Mei 1844 — 31 Dec. 1868.	f 5900,00 's jaars (voor het geheele perceel) (1847)	5 900,00	5 900,00	Suiker en koffij. In den aanvang van 1869 is eene éénjarige verlengings-overeenkomst gesloten.
33	″	Bandjar-Goemiwang (afd. Pekalongan)	Loetoeng en Lingga	$366^{4}/_{5}$	18 Sept. 1866 — oogst 1886	f 5,00 (1869)	nog niet ingegaan.	nog niet ingegaan.	Koffij.
34	″	Sawangan (id.)	Djampangan en Sedo Soekmo	$497^{391}/_{500}$	17 April 1868 — oogst 1888	2,00 (1868)	—	f 995,56	Idem.
35	Samarang	Oenarang (afd. Ambarawa)	Kedawang	$401^{4}/_{5}$	1 Jan. 1859 — 31 Dec. 1878	6,00 (1859)	f 2 410,84	2 410,84	Idem.
36	″	id. (id.)	Geboegan	800	1 Jan. 1861 — 31 Dec. 1880	id. (1861)	4 800,00	4 800,00	Idem.
37	″	id. (id.)	Lerep	317	1 Jan. 1867 — 31 Dec. 1886	id. (1867)	1 902,00	1 902,00	Idem.
38	″	id. (id.)	Termidi en Kalisidi	660	id.	id. (id.)	3 960,00	3 960,00	Idem.
39	″	Ambarawa (afd. Ambarawa)	Samirono	280	6 Oct. 1858 — 5 Oct. 1878	6,00 (1859)	1 680,00	1 680,00	Idem.
40	″	id. (id.)	Kali Oeloe	362	id.	id. (id.)	2 172,00	2 172,00	Idem.
41	″	id. (id.)	Banaran	400	1 Jan. 1859 — 31 Dec. 1878	id. (id.)	2 400,00	2 400,00	Idem.
42	″	id. (id.)	Pringapoes-Nobo	$968^{1}/_{2}$	id.	id. (id.)	5 811,00	5 811,00	Idem.
43	″	id. (id.)	Stomi	$33^{1}/_{6}$	id.	id. (id.)	199,20	199,20	Idem.
44	″	id. (id.)	Klepoe	400	id.	id. (id.)	2 400,00	2 400,00	Idem.
45	″	id. (id.)	Kedayan	56	id.	id. (id.)	336,00	336,00	Idem.
46	″	id. (id.)	Djatirongo	1084	id.	id. (id.)	6 504,00	6 504,00	Idem.
47	″	Salatiga (afd. Salatiga)	Flogo	420	id.	id. (id.)	2 520,00	2 520,00	Idem.
48	″	Tengaran (id.)	Goli	412	28 Dec. 1858 — 27 Dec. 1878.	id. (id.)	2 472,00	2 472,00	Idem.
49	″	Bodja (afd. Kaliwoengoe)	Kalimaas	800	1 Julij 1857 — 30 Junij 1872	id. (1860)	4 800,00	4 800,00	Idem.
50	″	id. (id.)	Getas	577	6 Nov. 1858 — 5 Nov. 1878	id. (1859)	3 462,00	3 462,00	Idem.
51	″	id. (id.)	Djatikalangan en Tambangan	$892^{115}/_{500}$	1 Jan. 1860 — 31 Dec. 1879	id. (1860)	5 353,38	5 353,38	Idem.
52	″	id. (id.)	Kalimaas	200	25 Mei 1859 — 30 Junij 1872	id. (id.)	1 200,00	1 200,00	Idem.

(1) Een in het district Rantja der afdeeling Galoe ter uitgifte aangekondigd perceel, groot 162 bouws, is ook bij de heruitbesteding (in Februarij 1867) niet kunnen worden gegund, omdat het eenig ter zake ingekomen inschrijvingsbillet, dat van den eersten aanvrager, niet aan de vereischten voldeed.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
53	Samarang	Bodja (afd. Kaliwoengoe)	Trisobo	85	10 Oct 1859 — 9 Oct. 1879	f 6,00 (1866)	f 204.00	f 306.00	Klappers en cacao.
54	"	id. (id.)	Blorok	15	1 April 1860 — 31 Maart 1875	id. (1860)	90.00	90.00	Verschillende cultures.
55	"	id. (id.)	Ngarianak	801	1 Jan. 1866 — 31 Dec. 1885	id. (1866)	4 806.00	4 806 00	Koffij.
56	"	id. (id)	Seringin	$439^{53}/_{500}$	1 Jan. 1867 — 31 Dec. 1886	id. (1867)	2 634.69^{5}	2 634.69^{5}	Idem.
57	"	id. (id.)	Kliwat Soengi	$381^{122}/_{500}$	id.	id. (id.)	2 287.46^{5}	2 287.46^{5}	Idem.
58	"	Troeko (afd. Selokaton)	Sidomookti	$680^{4}/_{5}$	1 Jan. 1859 — 31 Dec. 1878	id. (1859)	4 084.80	4 084.80	Idem.
59	"	Selokaton (id.)	Poetjoeng en Selokaton (tuin Sekentjer)	184	id.	id. (id.)	1 104.00	1 104.00	Idem.
60	"	id. (id.)	id. (tuinen Dandang. Bodeh en Wedoro)	$195^{7}/_{10}$	id.	id. (id.)	1 174 20	1 174.20	Idem.
61	"	id. (id.)	Tjoeroek	$793^{1}/_{3}$	1 Jan. 1861 — 31 Dec. 1880	id. (1861)	4 760.00	4 760.00	Idem.
62	"	id. (id.)	Genting Goenoeng	$492^{1}/_{2}$	26 Jan. 1861 — 25 Jan. 1881	id. (1864)	2 364.00	2 955.00	Idem.
63	"	id. (id.)	Poetjoeng en Selokaton	$736^{370}/_{500}$ $177^{208}/_{500}$	1 Jan 1859 — 31 Dec. 1878 15 Aug 1867 — 31 Dec. 1878	id. (1859) id. (1867)	5 167.80	5 167.80	Koffij. Huurschat wordt slechts betaald over eene uitgestrektheid van $861^{3}/_{10}$ bouws. De meerdere uitgestrektheid van het perceel is kosteloos in huur afgestaan, als schadeloosstelling voor vroeger te min bezeten huurgebied.
64	Japara	Mergotoehoe (afd. Joana)	Wonoredjo	205	1 Jan. 1859 — 31 Dec. 1878	id. (1859)	1 230.00	1 230 00	Koffij.
65	"	id (id.)	Poeloe Pandjang.	$30^{345}/_{500}$	19 Dec. 1866 — oogst 1886	id. (1873)	nog niet ingegaan	nog niet ingegaan	Klappers.
66	Pasoeroean	Poerworedjo (afd. Pasoeroean)	Alkmaar	1910	1 Jan. 1859 — 31 Dec. 1878	id. (1859)	f 11 460.00	f 11 460 00	Suiker.
67	"	Gondanglegi (afd. Malang)	Tanahwangi	710	1 Julij 1857 — 30 Junij 1877	id. (1860)	4 260.00	4 260.00	Tabak en koffij
68	"	id. (id.)	Limburg	1112	20 Jan. 1859 — 19 Jan. 1879	id. (1863)	6 672 00	6 672.00	Idem.
69	"	Sengoro (id.)	Boemiayoe	$109^{246}/_{500}$	22 Jan. 1859 — 21 Jan. 1879	id. (id.)	656 96	656.96	Padi.
70	"	Penangoengan (1) (id.)	Gangsir	$495^{1}/_{3}$	6 Dec. 1867 — 5 Dec. 1887	id (1870)	nog niet ingegaan	nog niet ingegaan	Koffij.
71	"	id. (id.)	Djoengo	500	12 Mei 1868 — oogst 1888	f 6.00 (1868) later f 8.00 (4de contractsjaar).	—	?	Koffij. Bij de primitive overeenkomst dd°. 12 Mei 1868 was een huurschat bedongen van f 6 's jaars per bouw, aan te zuiveren "onder ult°. van elk jaar." Bij acte van 15 Januarij 1869 is de termijn van ingang gewijzigd in dier voege, dat de eerste huurschat eerst zal verschuldigd zijn in het 4de contractsjaar over $^{1}/_{5}$ van de geheele uitgestrektheid van het perceel en telken jare over $^{1}/_{5}$ meer, tot dat in het 8ste contractsjaar de betaling zal geschieden over de volle uitgestrektheid. In verband met deze tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming van huurschat is

(1) Ook is (in October 1867) ten verhuur aangekondigd geweest, maar wegens niet voldoening van het inschrijvingsbiliet aan de vereischten, ongegund gebleven een perceel ter grootte van 500 bouws, mede in het district Penangoengan. Van eene weder-aankondiging is voorloopig afgezien.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
									het bedrag per bouw bij dezelfde acte verhoogd tot f 8. Of nog over 1868 op den voet der primitive voorwaarden huurschat is betaald, blijkt niet.
72	Pasoeroean	Karangloo (afd. Malang)	Soembool	498 455/500	1 Nov. 1867 — oogst 1887	f 5 (1867) later f 6 2/3 (4de contractsjaar)	?	?	Koffij. Bij de primitieve overeenkomst dd. 1 November 1867 was f 5 's jaars per bouw als huurschat bedongen, aan te zuiveren „onder ultimo van elk jaar". Tijdstip van ingang enz. gewijzigd als boven bij suppletoir contract, dd. 15 Januarij 1869 en in verband daarmede het bedrag verhoogd tot f 6 2/3 per bouw. Of in 1867 en 1868 nog krachtens de primitieve voorwaarden huurschat ontvangen is, blijkt niet.
73	Probolinggo	Loemadjang (afd. Loemadjang)	Pandanwangi	500	13 Febr. 1864 — 12 Febr. 1884	f 6,00 (1868)	nog niet ingegaan	f 600,00	Tabak.
74	Bezoeki	Wonosari (afd. Bondowosso)	Wonokoesoemo	100	27 April 1860 — 26 April 1880	id. (1863)	f 600,00	600,00	Koffij.
75	Banjoewangi	Rogodjampi (afd. Banjoewangi)	nabij de dessa Kabaman	300	21 Aug. 1865 — 20 Aug. 1885.	2,00 (1869)	nog niet ingegaan	nog niet ingegaan	Tabak.
76	Banjoemas	Soekaradja (afd. Banjoemas)	Tjiberem	100	1 Febr. 1857 — 31 Jan. 1877	6,00 (1860)	f 600,00	f 600,00	Staartpeper, vanille en koffij.
77	„	Kaliredjo (id.)	Pegadongan	100	4 Dec. 1865 — 3 Dec. 1885	5,00 (1869)	nog niet ingegaan	nog niet ingegaan	Tabak en suiker.
78	Bagelen	Sapoeran (afd. Ledok)	Tandjongsari en Semilir (namen der fabrieken)	162 91/500	1 Maart 1865 — 28 Febr. 1885	45,25 (1865)	f 7 338,80	f 7 338,80	Thee.
79	„	Kalialang (id.)	Tempoeran en Tambi (als voren)	141 421/500	id.	32,50 (id.)	4 609,90	4 609,90	Idem.
80	„	Wonosobo (id.)	Redjo, Bedakah en Djoerangdjero (als voren)	237 104/500	id.	45,50 (id.)	10 793,05	10 793,05	Idem.
81	„	Sapoeran (id.)	Boerat	457	10 Nov. 1868 — oogst 1888	8,00 (1871)	—	nog niet ingegaan	Bestemming niet opgegeven. De huurschat aanvankelijk bepaald op f 6 per bouw 's jaars, reeds van af het eerste jaar te voldoen over de volle uitgestrektheid, is nog vóór de sluiting der huurovereenkomst gebragt op f 8 doch met beding van tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming als hiervoren vermeld.
82	Kadoe	Ngasinan (afd. Magelang)	Ngrantjah	284	9 Febr. 1869 — oogst 1889	10 2/3 (1872)	—	—	Bestemming niet opgegeven. Nog vóór de sluiting van het contract de huurschat verhoogd als voren van f 8 tot f 10 2/3 per bouw.
83	Madioen (1)	Poeloong (afd. Ponorogo)	Soekaradja	500	1 Jan. 1863 — oogst 1883	6,00 (1866)	1 200,00	f 1 800,00	Koffij.
84	„	Kanigoro (afd. Madioen)	Waliran	400	4 Sept. 1867 — oogst 1887	5,00 (1867) later f 6 2/3 (4de contractsjaar)	?	?	Koffij. Bij de primitieve overeenkomst, dd. 4 September 1867 was een huurschat bedongen van f 5 's jaars per bouw, aan te zuiveren „onder ultimo van elk jaar". Bij acte van 25 Februarij 1869 is op den meer vermelden voet tijdelijke vrijstelling en traps-

(1) Drie perceelen, ten opzigte waarvan respectivelijk in Augustus 1867, Maart 1868 en Julij 1868 het voornemen tot verhuur was aangekondigd, zijn niet uitgegeven: het eene, groot 400 bouws, in het district Sine (afdeeling Ngawi), wegens het te laag bedrag der inschrijving; het andere, groot 500 bouws, in het district Kanigoro (afdeeling Madioen), wegens algeheel gemis van gegadigden, en het derde, groot 484 bouws, in het district Poeloong (afdeeling Ponorogo), wegens informaliteiten bij de aankondiging.

Volgnummer.	GEWESTEN.	DISTRICTEN.	NAMEN der PERCEELEN.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	CONTRACTS-DUUR.	Bedrag van den jaarlijkschen huurschat per bouw en tijdstip van ingang.	JAARLIJKSCHE BETALING. 1867.	1868.	Bestemming der onderneming. Verdere aanteekeningen.
									gewijze opklimming van betaling bedongen en in verband daarmede het bedrag verhoogd tot f $6^2/_3$ per bouw. Of in 1867 en 1868 nog krachtens de primitieve voorwaarden huurschat is ontvangen, blijkt niet.
85	Kediri (1)	Waroedjayeng (afd. Kertosono)	Koedjen	400	7 Dec. 1863 — 6 Dec. 1883	f 5,00 (1867)	f 400,00	f 800,00	Suiker.
86	"	Wlingi (afd. Blitar)	Papoh	500	18 Julij 1864 — oogst 1884	id. (id.)	500,00	1 000,00	Tabak.
87	"	id (id.)	Djoeleg	530	30 Julij 1865 — oogst 1885	4,00 (1869)	nog niet ingegaan	nog niet ingegaan	Koffij.
88	"	id. (id.)	Gabroe	531	Julij 1867 — oogst 1887	9,00 (1870)	id.	id.	Idem.
89	"	Kotta Blitar (id.)	—	150	19 Nov. 1868 oogst 1888	$10^2/_3$ (1872)	—	id.	Nog niet ontgonnen. De huurschat aanvankelijk bepaald op f 8 per bouw 's jaars, reeds van af het eerste jaar te voldoen over de volle uitgestrektheid, is nog vóór de sluiting der huurovereenkomst gebragt op f $10^2/_3$, doch met beding van tijdelijke vrijstelling en trapsgewijze opklimming als hierboven vermeld.
90	"	Soekoredjo (afd Kediri)	Kawedoesan	282	8 Julij 1865 — oogst 1885	4,00 (1868)	nog niet ingegaan	f 225,60	Tabak. De onderneming was in 1868 verlaten.
91	"	id. (id.)	Soekoredjo	$512^{135}/_{500}$	24 Julij 1865 — oogst 1885	id. (id.)	id.	409,00	Nog niet ontgonnen.
92	"	Pakoentjen (afd. Ngrowo)	Sidoredjo	$167^{400}/_{500}$	31 Mei 1866 — oogst 1883	6,00 (1869)	id.	nog niet ingegaan	Idem.

(1) Van de toewijzing (in October 1866) van een in het district Lodoijo (regentschap Blitar) gelegen perceel groot 525 bouws, is door den eersten aanvrager, tevens eenigen inschrijver, tot dusver geen gebruik gemaakt.

AANTOONING

BETREFFENDE

DE OP JAVA BESTAANDE HOUTKAP-ONDERNEMINGEN,

WERKENDE OP CONTRACT MET HET GOUVERNEMENT,

over

1866—1868.

Naam der onderneming; uitgestrektheid van het contractsgebied in vierk. palen van 320 bouws; duur van het contract.	Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters.	Gekapte houtwerken, meest in kubieke meters, gedurende 1866, 1867 en 1868, benevens tariefswaarde.	Verschuldigde retributie 's jaars.
		Ondernemingen met vrije beschikking over het gekapte.	
Rembang.			
Randoeblatoeng (4.4 vierkante palen.) 1 Januarij 1866 — ult. December 1874.	p. m. 4672	Gekapt in 1866: 3850 m^3 vierkant beslagen hout, 900 m^3 kleine dolken, 46 410 stuks sirappen en 19 zoogenaamde Chinesche doodkistplanken; tariefswaarde niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 7457^{134} m^3, (hieronder vermoedelijk ook het gedeelte van den aankap van 1866, hetwelk eerst in 1867 is vervoerd); tariefswaarde f 283 413,89. Vervoerd in 1868: 5114^{468} m^3, eene tariefswaarde vertegenwoordigende van f 181 880,45. (De opgegeven hoeveelheid is afkomstig van aankappingen in 1866 en 1867, zijnde in 1868 niet geëxploiteerd.)	f 60 213,00
Sedan (2 vierk. palen.) 1 Januarij 1866 — ult. December 1875.	p. m. 2905	Gekapt in 1866: 3100 m^3 vierkant beslagen hout, 2320 kleine dolken voor spoorwegleggers benevens 1100 stuks wielvellingen; tariefswaarde niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 2668^{008} m^3 (hieronder vermoedelijk ook het gedeelte van den aankap van 1866, hetwelk eerst in 1867 is vervoerd); tariefswaarde f 72 110,40. Gekapt en vervoerd in 1868: 1569^{807} m^3, met eene tariefswaarde van f 46 254,10. (Of en tot welke hoeveelheid bij het eind van 1868 nog hout onuitgesleept is gebleven, is niet vermeld gevonden.)	15 425,00
Samarang.			
Tempoeran (20$^{11}/_{16}$ vierk. palen.) 1 Mei 1856 — ult. April 1871.	p. m. 3750	Aankap 1866 niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 3920^{334} m^3 met eene tariefswaarde van f 116 364,30. Gekapt en vervoerd in 1868: 1055^{115} m^3 met eene tariefswaarde van f 32 416,90.	21 000,00
Sitimendak (0,68 vierk. palen.) 1 April 1866 — ult. Maart 1869.	p. m. 4656	Aankap 1866 niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 2528^{074} m^3 met eene tariefswaarde van f 89 795,58. Gekapt en vervoerd in 1868: 1418^{236} m^3 met eene tariefswaarde van f 56 855,60.	40 116,00
Gedangan (4.77 vierk. palen.) 1 Julij 1866 — 30 Junij 1876.	p. m. 3592	Aankap 1866 niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 1144^{077} m^3 met eene tariefswaarde van f 31 872,90. Gekapt en vervoerd in 1868: 947^{296} m^3 met eene tariefswaarde f 24 640,55.	60 500,00

VERDERE AANTEEKENINGEN.

Van den opgegeven aankap in 1866, ten bedrage van 4750 kubieke meters, waren bij het eind van dat jaar slechts ongeveer 1800 kub. meters op de verzamelplaats aan de Solo-rivier aangebragt, terwijl eene hoeveelheid van omstreeks 2950 kub. meters nog onafgevoerd was. Het in genoemd jaar ter velling gekomen eerste perceel besloeg eene oppervlakte van 188 bouws of 47,2 bouws meer dan het $^1/_{10}$ van het contractsgebied. In 1867 werden krachtens afzonderlijke vergunning en tegen betaling van dubbelen pachtschat, twee perceelen in stede van één ledig gekapt, waardoor de duur van het contract met één jaar is bekort. Aan het beding dat beide deze perceelen door den contractant voor eigen rekening weder met djati moesten worden beplant, werd voldaan. Die perceelen zijn, hoewel niet op den bepaalden tijd (ult. November 1867) toch later behoorlijk schoongemaakt en vervolgens (in den westmoeson 1868/69) weder beplant.

Daarentegen is de contractant gedurende 1868 in andere opzigten in zijne verpligtingen te kort geschoten, vooreerst is in dat jaar niet geëxploiteerd en ook niet geringd het voor 1869 aan de beurt komende jaarperceel, maar tevens is de verschuldigde pachtschat achterstallig gebleven. Van regeringswege is tegen een en ander protest aangeteekend. Behalve den verderen afvoer van het nog achtergebleven in 1866 en 1867 gevelde hout heeft dus de onderneming in 1868 niet gewerkt. De wederbeplanting van het eerste jaarperceel, welke voor rekening van den lande komt, is achtereenvolgens bij gedeelten geschied, laatstelijk nog in den regentijd 1868/69. Wegens den uiterst geringen »natuurlijken opslag" door afvallend zaad, heeft de beplanting van het geheele perceel geregeld in rijen moeten geschieden. In 't algemeen zullen de nieuwe plantsoenen van Randoeblatoeng, wegens den schralen steenachtigen bodem, veel onderhoud vereischen, alvorens als werkelijk geslaagd te kunnen beschouwd worden.

De op het eerste jaarperceel ter grootte van 67 bouws gekapte houtmassa, buiten het opgegeven aantal kleine dolken en wielvellingen ten bedrage van 3100 kubieke meters, is voor het grootste gedeelte nog in 1866 naar het Noorderzeestrand afgevoerd; slechts 900 kub. meters waren onder ult. December van dat jaar nog niet uitgesleept. Wegens nalatigheid van den ondernemer in het tijdig schoonmaken van het perceel en het wegruimen van afvalhout, heeft de wederbeplanting eerst in den regentijd van 1867/68 kunnen geschieden. Daar zich door het langdurig branden enz. tijdens den westmoeson 1866/67 op dit perceel weinig natuurlijke opslag had ontwikkeld, moest het geregeld op nieuw met djati in rijen worden beplant. Ook met het tweede in 1867 geëxploiteerde jaarperceel, ter grootte van 64 bouws, was dit het geval. Het werd in den westmoeson 1868/69 weder beplant. Op het derde in 1868 leeggekapte perceel van gelijke grootte is veel opslag aanwezig, zoodat men in den westmoeson 1869/70 zich grootendeels zal kunnen bepalen tot gelijkmatige bijplanting der opene plekken. Het plantsoen van 1867/68 stond zeer gunstig en beloofde fraai regelmatig djatibosch te worden.

Door den ondernemer werd behoorlijk aan zijne verpligtingen voldaan. Voor den afvoer is de onderneming ongunstig gelegen, namelijk op 18 palen van het Noorderstrand en ver verwijderd van vlotbare rivieren.

Ofschoon het contract voor Tempoeran, te rekenen van af 1866, in dier voege gewijzigd is, dat de kwijting van den pachtschat in natura vervangen is door eene jaarlijksche (vaste) retributie in geld, is toch, voor zooveel de Regering daarvan wenscht gebruik te maken, levering van hout (tegen overeengekomen prijzen) bedongen gebleven ten behoeve van de civiele en militaire genie te Salatiga en Willem I. In 1866 en 1867 intusschen schijnt zoodanige levering niet te hebben plaats gehad. Voor 1868 wordt, als onder den opgegeven aankap begrepen, eene levering vermeld van 196^{286} kubieke meters, bestaande uit 741 balken en zwalpen, 50 dolken en 26 180 stuks kleine houtwerken met eene gezamenlijke tariefswaarde van f 6340,10.

Uit den aard van het contract is het Gouvernement niet voldoende bij magte om voor geregelde uitkapping en weder-aanplanting van de tot deze onderneming behoorende djatibosschen zorg te dragen. Om die reden wordt voor de toekomst niet veel van de herwouding der uitgekapte perceelen verwacht. In 1868 werden door den ondernemer in geregelde tuinen, tot eene oppervlakte van 36 bouws, 18 000 jonge boomen aangeplant.

De exploitatie had reeds met ultimo Maart 1868 moeten beëindigd zijn; op verzoek van den ondernemer was echter één jaar verlenging toegestaan. In de bij contract bedongen betaling van pachtschat gedurende slechts twee jaren kwam geene verandering; de exploitatie gedurende het verlengingsjaar geschiedde dus zonder opbrengst van retributie.

De uitgekapte perceelen zullen grootendeels door natuurlijke voortplanting in jong plantsoen kunnen worden herschapen. Slechts over eene uitgestrektheid van 8 bouws is geregelde bijplant noodig gebleken; overigens waren nog hier en daar enkele open plekken aan te vullen, die te zamen geschat worden op 3 bouws. Deze aanvulling zou reeds geschieden in den westmoeson 1868/69; de bijplanting der 8 bouws werd vertraagd omdat er nog te veel hout in het perceel lag, waarvan de uitsleep het jonge plantsoen te zeer zou beschadigen.

Zoowel in 1867 als in 1868 is door den ondernemer veel minder hout gekapt en vervoerd dan volgens het contract had behooren te geschieden, en was hij in elk dier jaren ook nalatig gebleven in het schoonmaken der kapperceelen, hetgeen zoowel de natuurlijke als de kunstmatige voortplanting belemmerde. Deze laatste had tot hiertoe nog niet plaats gehad. Ook in de geregelde betaling van den pachtschat werd moeijelijkheid ondervonden.

Naam der onderneming; uitgestrektheid van het contractsgebied in vierk. palen van 320 bouws; duur van het contract.	Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters.	Gekapte houtwerken, meest in kubieke meters, gedurende 1866, 1867 en 1868, benevens tariefswaarde.	Verschuldigde retributie 's jaars.
Kediri.			
Blitar (11^{379} vierk. palen.) 1 Julij 1858 — ult. Junij 1873	p. m. 4500	Aankap 1866: 1ste halfjaar 6900 balken; 2de » niet opgegeven. Gekapt en vervoerd in 1867: 4166 m^3 met eene tariefswaarde van f 116 664,25. Gekapt en vervoerd in 1868: 1600 m^3 met eene tariefswaarde van f 45 000.	f 34 000,00 (Over het 1ste semester 1866 is de pachtschat nog in natura gekweten, de als zoodanig geleverde 1108 houtwerken vertegenwoordigden eene tariefswaarde van f 20 278.)
Banglé ($6^1/_3$ vierk. palen.) 1 September 1866 — 31 Augustus 1876.	p. m. 5325	Aankap 1866 niet opgegeven. Naar de verzamelplaats afgevoerd 614 m^3. Gekapt en vervoerd in 1867: 3129^{826} m^3 met eene tariefswaarde van f 95 408,57. Gekapt en vervoerd in 1868: 4296^{721} m^3 met eene tariefswaarde van f 134 000. (Onder de opgegeven hoeveelheid zijn niet begrepen dolkjes van geringe afmetingen, duigen en wielvellingen, benevens p. m. 100 m^3 aan balken op de verzamelplaats verkocht.)	f 91 426,00
Cheribon.			
Heulet (156 bouws.) 1 October 1868 — ult. September 1872.	»	»	2 340,00

VERDERE AANTEEKENINGEN.

Deze onderneming stond in 1868 gedurende ongeveer een half jaar stil. Geregelde uitkapping en weder-aanplanting laten veel te wenschen over, waartegen van gouvernementswege uit den aard van het contract niet voldoende kan worden gewaakt. Van de herwouding der leeggekapte perceelen, hetgeen aan de zorg van den ondernemer is overgelaten, wordt uit dien hoofde niet veel voor de toekomst verwacht.

De exploitatie van dit perceel is geregeld in tweejarige kapperceelen, zoodat de aankap in het eerste tweejarig perceel afgeloopen had moeten zijn ultimo Augustus 1868. Krachtens daartoe bekomen vergunning heeft echter de ondernemer gedurende 1867 gekapt in het voor 1868 bestemde perceel, en is het perceel van 1867 in 1868 verder geexploiteerd. Door deze verwisseling heeft in den westmoeson 1868/69 nog niet aan- of bijgeplant kunnen worden. Het liet zich evenwel voorzien dat daarmede in den regentijd van 1869/70, wat het eerste tweejarig perceel betreft, voor zooveel noodig een aanvang zou zijn te maken.

Van deze onderneming, die slechts het verkrijgen van brandhout ten doel heeft en eerst in het laatst van 1868 in werking is getreden, is vooralsnog niets bijzonders gemeld.

Naam der onderneming: uitgestrektheid van het contractsgebied in vierk. palen van 320 bouws: duur van het contract.	Jaarlijks te kappen hoeveelheid houtwerken in kub. meters.	Gekapte houtwerken, meest in kubieke meters, gedurende 1866, 1867 en 1868, benevens tariefswaarde.	Betaald voor kap- sleep- en vervoerloon.
		Ondernemingen voor den aankap ten behoeve van den lande.	
Tagal.			
Gezamenlijke bosschen der residentie.	p. m. 850	Aankap in 1866: 1129 stuks djati-houtwerken; tariefswaarde niet opgegeven.	Niet opgegeven.
1 Julij 1863 — ult. Junij 1872.		Gekapt en vervoerd in 1867: 96 balken en 146 dolken = 87^{418} m^3; tariefswaarde f $2367,57^5$.	f 2 320,22^5
		Gekapt en vervoerd in 1868: 243 balken en zwalpen en 327 dolken = 219^{373} m^3; tariefwaarde f 6158.80^5.	4 284,32
Samarang.			
Tjandiroeboe.	p. m. 1750	Aankap in 1866: niet opgegeven.	Niet opgegeven.
1 Januarij 1864 — ult. December 1875.		Gekapt en vervoerd in 1867: 954 balken en 57 500 sirappen = 593^{700} m^3; tariefswaarde f 17 193,10.	f 24 952,40
		Gekapt en vervoerd in 1868: 1519 balken en zwalpen en 33 960 kleine houtwerken = 1021^{103} m^3; tariefswaarde f 32 484,15.	19 518,22
Rembang.			
Parengan ($2^3/_4$ vierk. palen.)	p. m. 4000	Gekapt in 1866: 6000 m^3 boschkant beslagen hout; tariefswaarde niet opgegeven.	Niet opgegeven.
1 October 1865 ult. September 1876.		Gekapt en vervoerd in 1867: 5759 balken, 360 dolken en 1782 kromhouten = 4133^{768} m^3 (hieronder vermoedelijk ook het gedeelte van den aankap van 1866, hetwelk eerst in 1867 is vervoerd); tariefs- f 134 386,50.	f 108 352,52
		Gekapt en vervoerd in 1868: 5611 balken en zwalpen, 112 dolken, 1445 krom- en kniehouten, benevens 2025 kleine houtwerken = 3341^{620} m^3; tariefswaarde f 124 131,85.	87 911,14
Soerakarta.			
Madjening (uitgestrektheid niet opgegeven.)	p. m. 400	Aankap in 1866 niet opgegeven; naar de stapelplaats afgevoerd 1102 balken, waarvan 1083 goedgekeurd = 164^{743} m^3; tariefswaarde f 4 616,65.	Niet opgegeven.
27 Julij 1865 — 26 Julij 1869.		Gekapt en vervoerd in 1867: 104^{686} m^3; tariefswaarde f 2933,85	f 2 051,91^5
		Gekapt en vervoerd in 1868: 3618 balken en zwalpen = 554^{531} m^3; tariefswaarde f 15 522,80.	10 868,80
Repaking (400 bouws.)	p. m. 1000	Aankap in 1866 niet opgegeven.	Niet opgegeven.
16 Augustus 1866 — 15 Augustus 1874.		Gekapt en vervoerd in 1867: 3805 balken = 576^{855} m^3; tariefswaarde f 16 196,85.	f 16 151,94
		Gekapt en vervoerd in 1868: 6226 balken en zwalpen en 355 krom- en kniehouten = 1144^{656} m^3; tariefswaarde f 32 995,40.	15 691,70

VERDERE AANTEEKENINGEN.

De aankap krachtens het in deze residentie werkende houtcontract, geschiedt verspreid over de geheele residentie bij wijze van uitdunning der bosschen. Door mindere behoefte werd zoowel in 1867 als in 1868 veel minder aangekapt dan waartoe de ondernemer ingevolge contract kan verpligt worden. Over het algemeen geschiedde de levering op den bij contract bepaalden tijd.

De aankap in de bosschen tot deze onderneming behoorende, geschiedt perceelsgewijze. De uitgestrektheid van het contractsgebied wordt niet vermeld gevonden. In 1867 bleef de ondernemer in de levering ten achteren. Doordien veel zorg besteed wordt voor de natuurlijke voortplanting, laat het zich voorzien dat deze vrij wel zal slagen. Kunstmatige bijplant vond niet plaats.

Van den eersten aankap op deze onderneming gedurende het tijdvak van October 1865 tot ultimo December 1866, waren op laatstgemeld tijdstip nog ruim 1000 kubieke meters onuitgesleept, en was het overige aangebragt op de verzamelplaats langs de rivier Kening. Hoeveel van den aankap gedurende 1867 en 1868 bij het eind van elk dier jaren onafgevoerd was gebleven, is niet vermeld gevonden.

De wederbeplanting, die voor rekening van den ondernemer komt, kon zich, wegens de natuurlijke voortplanting, bepalen tot aanvulling van die plekken waar het afvallend zaad niet of niet genoegzaam was opgekomen. In den westmoeson 1869/70 zou het derde gedurende 1868 geexploiteerde jaarperceel, waarop zich veel natuurlijke opslag had ontwikkeld, zooveel noodig worden bijgeplant. De gekapte perceelen besloegen achtereenvolgens eene uitgestrektheid van 84, 79½ en 82 bouws.

De ondernemer voldeed behoorlijk aan zijne verpligtingen. Krachtens een suppletoir contract van 1867 behoort daartoe ook het kappen of kloven van zwalpen uit holle of defecte boomen en het leveren uit afvalhout van zoogenaamde kleine houtwerken.

De duur van dit contract is afhankelijk van het al of niet geleverd zijn in Julij 1869 van de bij contract bepaalde totale hoeveelheid houtwerken. Gedurende 1866 en 1867 bleef de ondernemer nalatig in de levering van de bepaalde hoeveelheid per jaar, hetgeen echter in 1868 gedeeltelijk werd ingehaald. De verpligte aanplant van 15 000 jonge boomen tegen f 30 per 1000 stuks, werd gedurende 1867/68 niet bewerkstelligd. In stede daarvan werd evenwel in 1868/69 een aantal van 30 000 stuks geplant. Bovendien werden de oude djati-aanplantingen ingeboet en schoongemaakt, mede tegen betaling.

Volgens contract moet de ondernemer jaarlijks minstens 3000 balken leveren, tenzij hem eene mindere hoeveelheid worde opgegeven. Aan de aangenomen levering werd ruim voldaan. Ingevolge contract kunnen de gronden der uitgekapte bosschen door den ondernemer worden gebezigd tot het teelen van koffij, onder beding van eene gelijke uitgestrektheid op Repaking kosteloos met djatiboomen geregeld te beplanten en deze plantsoenen gedurende vijf jaren te onderhouden. Van het benuttigen der bedoelde boschgronden voor de koffijcultuur is evenwel door den ondernemer tot dusver geen gebruik gemaakt, zoodat door hem ook geen ander terrein met djati is beplant.

AANTOONING

BETREFFENDE DEN

VEESTAPEL OP JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE RESIDENTIEN

BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKJOKARTA,

bij het eind van de jaren 1867 en 1868.

GEWESTEN.	BUFFELS. 1867. Mannetjes.	BUFFELS. 1867. Wijfjes.	BUFFELS. 1867. Te zamen.	BUFFELS. 1868. Mannetjes.	BUFFELS. 1868. Wijfjes.	BUFFELS. 1868. Te zamen.	RUN 1867. Stieren.	RUN 1867. Koeijen.	RUN 1867. Te zamen.
Bantam	56 400	83 300	139 700	59 000	83 900	142 900	700	800	1 500
Krawang	34 000	50 200	84 200	34 700	56 300	91 000	1 000	1 900	2 900
Preanger regentschappen	69 900	110 200	180 100	76 400	112 400	188 800	1 900	3 700	5 600
Cheribon	84 900	101 300	186 200	93 200	91 700	184 900	1 300	1 900	3 200
Tagal	43 000	63 100	106 100	43 700	68 500	112 200	500	1 000	1 500
Pekalongan	23 700	39 400	63 100	27 000	42 600	69 600	800	1 100	1 900
Samarang	74 600	139 800	214 400	77 500	141 000	218 500	18 500	34 000	52 500
Japara	54 500	71 700	126 200	54 500	72 900	127 400	600	700	1 300
Rembang	92 900	100 600	193 500	93 500	103 200	196 700	39 900	43 600	83 500
Soerabaija	72 700	93 400	166 100	73 100	95 000	168 100	62 600	71 300	133 900
Madura (a)	1 200	2 400	3 600	1 200	2 500	3 700	18 300	32 200	50 500
Pasoeroean	19 900	26 500	46 400	19 900	26 500	46 400	56 400	64 000	120 400
Probolinggo	4 800	5 800	10 600	4 700	6 100	10 800	69 000	58 000	127 000
Bezoeki	9 500	11 900	21 400	10 200	12 600	22 800	59 600	48 700	108 300
Banjoewangi	5 600	6 600	12 200	5 700	6 500	12 200	20 200	15 300	35 500
Banjoemas	36 800	77 300	114 100	35 400	76 900	112 300	11 200	16 500	27 700
Bagelen	26 600	74 300	100 900	27 100	69 600	96 700	32 000	70 800	102 800
Kadoe	23 800	49 100	72 900	17 500	35 100	52 600	28 900	73 100	102 000
Madioen	50 500	104 300	154 800	61 600	116 400	178 000	27 700	56 700	84 400
Kediri	68 000	82 500	150 500	67 600	81 200	148 800	11 100	14 000	25 100
	853 300	1 293 700	(b) 2 147 000	883 500	1 300 900	2 184 400	462 200	609 300	(b) 1 071 500

RUN…	DEREN.			PAARDEN.						AANMERKINGEN.
	1868.			1867.			1868.			
Te zamen.	Stieren.	Koeijen.	Te zamen.	Hengsten.	Merries.	Te zamen.	Hengsten.	Merries.	Te zamen.	
1 50	600	600	1 200	6 000	1 500	7 500	5 900	1 700	7 600	
2 90	900	1 900	2 800	3 500	6 500	10 000	3 400	6 300	9 700	
5 60	2 100	3 900	6 000	32 100	52 100	84 200	33 600	54 400	88 000	
3 20	1 300	1 900	3 200	27 500	27 400	54 900	26 500	27 900	54 400	
1 50	600	1 000	1 600	7 700	9 000	16 700	8 000	9 300	17 300	
1 90	900	1 200	2 100	3 900	3 800	7 700	3 900	3 800	7 700	
2 50	19 200	37 700	56 900	9 400	7 500	16 900	9 800	7 700	17 500	
1 30	500	800	1 300	5 500	4 400	9 900	5 400	4 600	10 000	
3 50	42 200	48 900	91 100	22 900	20 900	43 800	23 600	22 000	45 600	
3 90	65 900	75 400	141 300	18 600	15 800	34 400	19 100	16 100	35 200	
0 50	19 500	35 200	54 700	1 800	2 000	3 800	1 800	2 200	4 000	
0 40	58 300	66 500	124 800	25 500	23 700	49 200	26 300	24 200	50 500	
7 00	69 400	57 500	126 900	15 100	13 700	28 800	15 500	14 200	29 700	
8 30	63 700	55 400	119 100	17 800	16 400	34 200	19 000	17 200	36 200	
5 50	23 800	17 000	40 800	9 400	7 000	16 400	9 400	7 200	16 600	
7 70	11 400	16 500	27 900	6 300	6 700	13 000	6 300	6 900	13 200	
2 80	30 400	69 300	99 700	5 100	4 800	9 900	4 900	4 600	9 500	
2 00	31 300	78 500	109 800	12 300	11 000	23 300	5 700	5 700	11 400	
4 40	33 400	64 300	97 700	21 400	25 700	47 100	21 900	26 600	48 500	
5 10	11 300	13 800	25 100	10 400	12 900	23 300	10 400	12 400	22 800	
(b) 1 50	486 700	647 300	1 134000	262 200	272 800	(b) 535 000	260 400	275 000	535 400	

AANMERKINGEN.

(a) De opgaven nopens deze residentie betreffen alleen het regentschap Pamakassan.

(b) De aantooning over 1866 (bijlage EE van het vorig verslag) wijst een totaal aan van 2 193 791 buffels, 1 014 693 runderen en 534 560 paarden, doch volgens eene later ontvangen herziene aantooning, in verband met verbeterde opgaven nopens de afdeeling Pamakassan (Madura), moeten de totalen bedragen: 2 193 860, 1 021 702 en 534 659. Voor de vergelijking met de statistiek over 1867 en 1868 dienen echter afgetrokken te worden de cijfers der afdeeling Buitenzorg, als in de tegenwoordige aantooning ontbrekende. De totalen van 1866 verschijnen dan als volgt: buffels 2 081 845, runderen 1 017 239, paarden 521 782.

Volgens de bovenbedoelde verbeterde opgaven bestond de veestapel der afdeeling Pamakassan bij het eind van 1866 uit:

BUFFELS.		RUNDEREN.		PAARDEN.	
mannetjes	1058	stieren	17 707	hengsten	1738
wijfjes	2197	koeijen	31 206	merries	1986
	3255		48 913		3724

STATISTIEK *betreffende de tin-exploitatie op Banka.*

DISTRICTEN.	GOUVERNEMENTS-MIJNEN.						PARTICULIERE MIJNEN.					Levering door opkoopers van tinslakken. (pikols.)	Gezamenlijke productie in pikols (de levering van trasmelters daaronder begrepen).
	Aantal mijnen. *a.*	Aantal werklieden.			Hoeveelheid geleverd tin. *b.* (pikols.)	Schulden.	Aantal mijnen.	Aantal werklieden.			Hoeveelheid geleverd tin *b.* (pikols.)		
		Deelhebbers.	Koelies.	Kolenbranders.				Deelhebbers.	Koelies.	Kolenbranders.			
1866.													
Muntok	»	»	»	»	»	»	3	»	52	10	30.57	»	30.57
Djeboes	35	335	287	51	5 943.08	f 2 597	7	20	4	»	253.16	312.02	6508.26
Blinjoe	30	862	540	187	14 212.28	64 323	48	250	150	»	4736.17	130.22	19 078.67
Soengeiliat	58	506	391	97	9 037.66	25 639	26	26	76	»	921.15	345.56	10 304.37
Merawang	22	733	693	164	1 4331.13	41 777	»	»	»	»	»	751,28	14 182.41
Pangkalpinang	39	582	323	133	13 533.36	3 574	13	27	»	»	392.67	565.54	14 491.57
Soengeislan	17	377	537	48	6 708.16	49 670	*c* †	†	†	†	411.78	166.45	7 286.39
Koba	8	68	37	6	428.52	7 034	3	9	»	»	105.68	87.11	621.31
Toboali	18	247	226	59	*d* 4 566.42	45 426	22	95	»	5	*e* 2090.35	153.26	6 810.03
	227	3710	3034	745	67 860.61	f 240 040	122	427	282	15	8941.53	2511.44	79 313.58
1867.													
Muntok	»	»	»	»	»	»	4	»	60	15	79.32	»	79.32
Djeboes	37	336	268	54	5 032.34	f 6 066	9	21	14	»	399.20	155.04	5 586.58
Blinjoe	25	775	504	185	11 269.41	76 108	43	233	200	»	4790.79	166.20	16 226.40
Soengeiliat	60	512	346	93	*f* 7 908.81	28 695	26	26	72	»	846.64	305.11	9 060.56
Merawang	25	713	612	180	12 716.51	45 216	»	»	»	»	»	640.24	13 356.75
Pangkalpinang	38	579	349	124	13 329.56	6 279	14	37	»	»	771.10	339.01	14 439.67
Soengeislan	15	377	456	50	*g* 4 784.46	61 931	†	20	6	»	354.95	175.78	5 315.19
Koba	5	59	43	3	985.77	5 572	3	6	»	»	128.13	»	1 113.90
Toboali	15	252	238	33	3 268.86	52 395	21	104	»	5	*h* 1708,04	129.90	5 106.80
	220	3603	2816	722	59 295.72	f 282 262	120	447	352	20	9078.17	1911.28	70 285.17

a. Men heeft hier, in navolging van de opgaven der laatste jaren, het aantal » werkplaatsen", niet het getal mijnen of mijnvereenigingen uitgetrokken.

b. Ongerekend de productie te verkrijgen uit den bij het eind van het leveringsjaar » aanhanden gebleven erts".

c. De cijfers met een † geteekend, zijn bij gemis aan opgaven niet kunnen worden ingevuld.

d. Bovendien waren nog uitgegraven, doch voor de levering van 1866 niet tijdig gesmolten kunnen worden, 1½ nacht erts, die naar den gewonen maatstaf konden uitleveren 40½ pikol tin.

e. Als voren 13 nachten, gelijkstaande met ongeveer 351 pikols.

f. Als voren (voor zooveel het leveringsjaar 1867 betreft) 5½ nacht = 148½ pikols.

g. Als voren 8½ nacht = 229½ pikol.

h. Als voren 10 nachten = 270 pikols.

DISTRICTEN.	GOUVERNEMENTS-MIJNEN.						PARTICULIERE MIJNEN.					Levering door opkoopers van tinslakken. (pikols.)	Gezamenlijke productie in pikols (de levering van trasmelters daaronder begrepen).
	Aantal mijnen. *a.*	Aantal werklieden.			Hoeveelheid geleverd tin. (pikols.)	Schulden.	Aantal mijnen. *a.*	Aantal werklieden.			Hoeveelheid geleverd tin. (pikols.)		
		Deelhebbers.	Koelies.	Kolenbranders.				Deelhebbers.	Koelies.	Kolenbranders.			
1868.													
Muntok.	»	»	»	»	»	»	3	12	9	»	48.53	»	48.53
Djeboes.	39	350	193	52	4 932.78	f 11 158	12	26	28	»	431.83	206.58	5 571.19
Blinjoe	26	772	488	183	13 001.01	57 469	43	280	200	»	4811.09	332.49	18 144.59
Soengeiliat	56	512	425	83	8 823.55	33 861	23	23	72	»	566.83	232.01	9 622.39
Merawang	25	693	590	203	*i* 10 044.83	61 570	»	»	»	»	»	858.24	10 903.07
Pangkalpinang. .	38	578	319	125	10 412.98	11 245	14	39	»	»	506.39	417.88	11 337.25
Soengeislan . . .	17	465	370	43	5 696.96	70 420	†	15	26	»	371.20	5.72	6 073.88
Koba	†	57	70	»	324.77	12 521	†	7	»	»	149.18	»	473.95
Toboali.	13	249	172	47	*k* 2 593.25	62 528	18	107	»	5	*l* 1328.94	113.19	4 035.38
	214	3676	2627	736	55 830.13	f 320 772	113	509	335	5	8213.99	2166.11	66 210.23

i. Als voren (voor zooveel het leveringsjaar 1868 betreft) 1/2 nacht = 13 1/2 pikol.

k. Als voren 3 1/2 nacht = 94 1/2 pikol.

l. Als voren 7 nachten = 189 pikols.

Koloniaal verslag.

NEDERLANDSCH (OOST-) INDIE.

BIJLAGE **UU.**

N°. 3 *SS.*

AANTOONINGEN

BETREFFENDE DEN

HANDEL EN DE SCHEEPVAART

OP

JAVA EN MADURA,

over het jaar 1867. (1)

(1) Eene aantooning van de handels- en scheepvaartbeweging in elke haven afzonderlijk, is over 1867 nog niet ontvangen. Zoodanige aantooning over 1866 is echter te vinden onder n°. 9 dezer bijlage.

N°. 1.

De particuliere *invoer* heeft plaats gehad van de volgende landen, als:

	Koopmanschappen.	Specien	Totaal.
Van Nederland	f 24 600 729	f 1 414 500	f 26 015 229
» Engeland	10 195 137	»	10 195 137
» Frankrijk	453 637	»	453 637
» Zweden	95 195	»	95 195
» Bremen	3 032	»	3 032
» Hamburg	2 423	»	2 423
» Amerika	369 634	»	369 634
» Mauritius	23 296	»	23 296
» Arabie	9 477	»	9 477
» Perzie	115 338	»	115 338
» Bengalen	40 006	»	40 006
» China	1 004 160	»	1 004 160
» Manilla	449 599	»	449 599
» Siam	294 177	»	294 177
» Japan	61 881	»	61 881
» Australie	215 388	»	215 388
Te zamen	f 37 933 109	f 1 414 500	f 39 347 609
» den Oosterschen Archipel	13 782 156	724 891	14 507 047
Totaal generaal	f 51 715 265	f 2 139 391	f 53 854 656

Van den geheelen invoer is aangebragt met certificaten van Nederlandschen oorsprong voor eene waarde van f 14 207 573.

N°. 2.

De particuliere *uitvoer* heeft plaats gehad naar de volgende landen, als:

	Koopmanschappen.	Specien.	Totaal.
Naar Nederland	f 35 084 196	»	f 35 084 196
» Engeland.	89 572	»	89 572
» Frankrijk	188 415	»	188 415
» Amerika	1 332 177	»	1 332 177
» Mauritius	940	»	940
» Perzie.	1 076 196	»	1 076 196
» Bengalen.	14 350	»	14 350
» China	644 237	f 248 525	892 762
» Manilla	278 580	»	278 580
» Siam	915 810	36 500	952 310
» Japan	36 757	»	36 757
» Australie.	2 092 294	»	2 092 294
Te zamen.	f 41 753 524	f 285 025	f 42 038 549
» den Oosterschen Archipel	17 559 925	5 746 390	23 306 315
Totaal generaal. . . .	f 59 313 449	f 6 031 415	f 65 344 864

N°. 3.

De ingevoerde voortbrengselen hebben hoofdzakelijk bestaan in:

Ingevoerd door particulieren.

Aardewerk (gebakken en porcelein) . . f	324 045	Hars . . . . f	34 361
Idem (dakpannen, tegels en metselsteenen).	97 395	Hout	29 602
Azijn (op fust)	15 361	Houtwerk.	117 864
Beenzwart	79 922	Huiden en vellen (onbereide)	32 655
Benzoin	254 627	Indigo	23 736
Bier (op fust)	87 330	Instrumenten (muzijk-)	49 569
Idem (afgetapt).	557 313	Idem (andere)	16 443
Blik en dito werk.	43 365	IJs	89 680
Boeken, land- en zeekaarten	67 216	IJzer	1 876 610
Boter	487 560	IJzerwerk	191 525
Bus- en jagtkruid.	69 821	Kaarsen (in alle soorten)	25 829
Cement	46 068	Kaas	41 842
Droogerijen en medicijnen	257 264	Katoen (ruwe)	511 156
Eetwaren (niet afzonderlijk genoemd) . .	810 123	Kleederen (gemaakte, geweven of gebreide)	169 016
Fabriek- en stoomwerktuigen.	574 679	Koek- en banketbakkerswerk.	28 801
Gambier	1 215 665	Koffij	706 161
Garens (katoenen en wollen)	1 087 757	Kolen (steen-) en cokes.	760 377
Idem (andere)	26 316	Koper (ruw, geslagen of geplet). . . .	630 083
Gedistilleerd: Genever (op fust) . . .	24 827	Koper-, pleet- en bronswerk.	61 958
Idem (in kelders) . . .	353 454	Kramerijen	283 071
Brandewijn, enz. (afgetapt)	200 475	Leder en lederwerk	115 123
Likeuren (van alle soorten)	26 281	Lood (ruw)	26 433
Glas en glaswerk	101 041	Manufacturen: van katoen	25 032 134
Gomdammar.	397 879	» wol	361 163
Gomelastiek	63 377	» zijde	437 892
Goud en zilver (in staven, baren en stofgoud)	43 483	Matten en matwerk	205 124
Goud- en zilverwerk.	78 610	Meel	201 636
Guttapercha	193 169	Meubelen.	69 366
Groenten (ingelegde en gedroogde). . .	54 468	Mineraal-, bron- en kunstwater. . . .	60 840

Modewaren	f	97 757
Olie (klapper- en katjang-)		266 500
Paarden		378 799
Papier (van alle soorten)		298 712
Payongs en bezems		114 914
Peper (witte)		77 858
Idem (zwarte)		225 802
Petroleum		217 423
Reukwerken en parfumerien		99 011
Rotting (bind-)		1 567 678
Rijst (gepeld)		307 491
Idem (in doppen of padi)		28 790
Rijtuigen en gedeelten daarvan		89 450
Salpeter		30 290
Schrijf- en teekenbehoeften		33 113
Specerijen: Foelie		22 777
Specerijen: Kruidnagelen		15 583
Specerijen: Notenmuscaat		51 067
Specerijen: Noten (wilde)		68 748
Speelkaarten		20 096
Speciën (zilver)		2 139 274
Staal (in platen enz.)		17 017
Tabak: In rollen of bladen enz.		154 468
Tabak: Sigaren (manilla en havanna)		754 456
Tabak: Idem (andere)		40 341
Tarwe		107 488
Teer	f	34 395
Thee (Chinesche)		227 789
Tin		1 023 779
Touwwerk		108 644
Tripang		34 683
Uurwerken, horlogien enz.		24 556
Vaat- en kuipwerk		72 305
Vee (levend)		299 276
Verfwaren		264 745
Visch (ingelegde en gedroogde)		532 949
Vleesch en spek (gezouten, gerookt of gedroogd)		163 552
Vruchten (ingelegde en gedroogde)		75 716
Vuurwerk		104 843
Wapenen		49 948
Was		1 598 584
Wijn: op fust		401 842
Wijn: afgetapt		501 182
Wijn: Champagne en andere mousserende wijnen		126 548
Zaden		56 065
Zakken (goeni- en andere)		47 910
Zeep		185 535
Zeildoek		107 514
Zink		44 436
Zijde (ruwe en onbewerkte)		186 338

Ingevoerd voor rekening van het Gouvernement.

Ankers en kettingen	f	72 720
Boeken		15 677
Bebakeningsvoorwerpen		39 488
Brandspuiten		78 434
Geneeskundige behoeften		76 682
Gereedschappen		105 124
Goud- en zilvergalon		26 056
Goud- en zilverwerk		22 697
Hout en dito werk		17 266
Instrumenten	f	27 715
Kleedingstukken		644 664
Koper (blad- en staaf-)		53 111
Laken en wollen stoffen		55 006
Lood en dito werk		59 115
Lijnwaden		138 091
Oorlogsbehoeften		173 577
Opium (Levantsche)		640 498
Idem (Bengaalsche)		269 376

Provisien	f	419 498
Schrijfbehoeften		17 732
Specien		15 700 000
Steenen		99 957
Steenkolen		73 093
Telegraafbehoeften		19 620
Touwwerk		116 552
Verfwaren	f	111 071
Wapenen		37 797
IJzer		80 719
IJzer- en koperwerk		131 532
Zakken (koffij-)		460 711
Zeildoek		25 094

N°. 4.

Met certificaat van Nederlandschen oorsprong en bewerking zijn in 1867 ingevoerd.

Aardewerk (gebakken en porcelein)	f 73 680	Per transport	f 1 219 340
Azijn (op fust)	9 702	Manufacturen van katoen	12 044 753
Idem (afgetapt)	3 752	Idem van wol	20 964
Bier (op fust)	59 867	Meel	38 374
Idem (afgetapt)	350 993	Meubelen	20 283
Blikwerk	736	Papier (van alle soorten)	123 732
Bus- en jagtkruid	450	Petroleum	3 038
Eetwaren (niet afzonderlijk genoemd)	40	Reukwerken en parfumerien	341
Fabriek- en stoomwerktuigen	259 247	Rijtuigen en gedeelten daarvan	40 099
Garen (katoenen en wollen)	357 717	Schrijfbehoeften	923
Gedistilleerd. Genever (in kelders)	1 606	Schilderijen	403
Gedistilleerd. Brandewijn (afgetapt)	555	Touwwerk	64 463
Glaswerk	20 240	Vaat- en kuipwerk	63 490
Goud- en zilverwerk	22 795	Verfwaren	72 952
Groenten (ingelegd en gedroogd)	377	Visch (ingelegd en gedroogd)	142
Houtwerk	50	Vleesch en spek (gezouten, gerookt of gedroogd)	104 236
IJzerwerk	34 383	Wijn (op fust)	131 602
Kaarsen (in soorten)	169	Idem (afgetapt)	185 981
Koperwerk	4 685	Idem (Champagne)	90
Kramerijen	123	Zakken	19 490
Lederwerk	17 391	Zeildoek	52 877
Loodwerk	782		
Transporteren	f 1 219 340	Totaal	f 14 207 573

N°. 5.

Aangekomen zijn:

	Vaartuigen.	Lasten.
Van Nederland	111	41 793
» Engeland	53	18 458
» Frankrijk	5	1 194
» Bremen	1	397
» Portugal	1	150
Te zamen uit Europa	171	61 992
» Amerika	9	2 644
» Afrika	3	814
» Mauritius	3	1 245
» Bengalen	18	7 011
» Perzie	7	1 235
» China	44	10 898
» Manilla	6	635
» Siam	41	5 609
» Japan	7	2 115
» Australie	26	5 632
» den Oosterschen Archipel	2482	86 924
Totaal	2817	186 754

N°. 6.

Vertrokken zijn:

	Vaartuigen.	Lasten.
Naar Nederland	435	156 662
» Engeland	2	264
» Frankrijk	1	281
Te zamen naar Europa	438	157 207
» Amerika	10	3 136
» Mauritius	1	165
» Bengalen	3	1 043
» Perzie	12	2 683
» China	22	3 231
» Manilla	3	256
» Siam	11	1 832
» Japan	2	502
» Australie	30	5 366
» den Oosterschen Archipel	2491	65 354
Totaal	3023	240 775

N°. 7.

Van de onder n°. 5 vermelde schepen zijn aangekomen:

	Vaartuigen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag:		
van Nederland	110	41 299
» Engeland	27	10 657
» Portugal.	1	150
» Bremen	1	397
» Amerika.	2	504
» de West van Indie	11	3 647
» China en Siam	43	10 152
» Japan	6	1 542
» Australie	9	2 799
» den Oosterschen Archipel. .	2450	81 836
Te zamen onder Nederl. vlag	2660	152 983
onder Engelsche vlag . . .	68	16 831
» Fransche » . . .	6	1 280
» Russische » . . .	4	1 549
» Zweedsche » . . .	3	617
» Noorweegsche » .	1	578
» Hamburger » . . .	7	1 407
» Bremer » . . .	12	3 144
» Pruissische » . . .	6	764
» Spaansche » . . .	5	469
» Portugesche » . . .	1	130
» Amerikaansche » . . .	11	4 279
» Chinesche » . . .	8	111
» Siamsche » . . .	21	2 503
» diverse Aziatische vlaggen	4	109
Totaal. . .	2817	186 754

N°. 8.

Van de onder n°. 6 vermelde schepen zijn vertrokken:

	Vaartuigen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag:		
Naar Nederland	362	130 132
» Amerika	3	1 299
» de West van Indie . . .	6	1 746
» China en Siam.	12	2 279
» Japan	2	502
» Australië.	8	2 442
» den Oosterschen Archipel .	2459	62 088
Te zamen onder Nederl. vlag	2852	200 488
Onder Engelsche vlag . .	94	24 426
» Fransche » . .	5	746
» Zweedsche » . .	6	1 691
» Noorweegsche » . .	2	628
» Deensche » . .	2	595
» Hamburger » . .	9	1 743
» Bremer » . .	12	3 001
» Pruissische » . .	3	467
» Spaansche » . .	3	256
» Amerikaansche » . .	11	4 657
» Chinesche » . .	7	57
» Siamsche » . .	15	1 951
» diverse Aziatische vlaggen	2	69
Totaal. . .	3023	240 775

N°. 9.

AANTOONING van de handels- en scheepvaartbeweging op en van de verschillende havens over 1866.

HAVENS.	INVOER.		UITVOER.		AANGEKOMEN VAARTUIGEN.		VERTROKKEN VAARTUIGEN.	
	Gouvernements.	Particuliere.	Gouvernements.	Particuliere.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Tjiringin . . .	»	f 29 282	»	f 24 276	109	185	134	240
Anjer	»	14 565	»	83 615	208	303	204	721
Bantam. . . .	»	33 813	f 795 740	14 916	51	235	67	1 964
Tanara. . . .	»	1 900	»	487	3	16	32	70
Batavia. . . .	f 4 143 744	28 580 567	3 115 350	16 814 881	558	111 144	456	88 866
Wijnkoopsbaai .	»	»	»	»	»	»	3	796
Indramaijoe . .	»	74 881	218 602	1 282 807	13	662	44	5 895
Cheribon . . .	»	1 049 612	1 849 718	3 672 735	114	11 286	132	20 046
Tjilatjap . . .	»	2 219	4 499 314	268 698	»	»	17	4 718
Tagal	»	235 049	3 661 272	1 551 232	9	896	41	6 058
Pekalongan . .	»	252 858	1 393 009	763 794	30	3 537	15	3 997
Samarang . . .	24 360	9 470 944	5 417 692	13 558 980	279	27 987	218	29 003
Patjitan . . .	»	»	382 840	»	»	»	2	635
Pangool . . .	»	»	413 771	»	»	»	1	399
Japara	»	2 429	»	345	5	65	4	20
Joana	»	26 795	»	12 370	20	358	21	332
Rembang . . .	»	44 776	»	5 741	10	97	5	54
Toeban. . . .	»	»	»	»	»	»	»	»
Grissee. . . .	»	520 275	631 038	1 000 229	308	6 654	296	7 660
Soerabaija. . ,	»	12 463 142	8 514 029	14 333 954	361	34 675	450	51 709
Pasoeroean . .	»	111 408	14 039 009	3 205 063	91	9 628	127	28 706
Sumanap . . .	»	297 872	»	149 356	153	3 097	178	4 369
Pamakassan . .	»	47 307	»	34 059	27	196	21	145
Bangkallang . .	»	3 700	»	»	1	41	»	»
Sampang . . .	»	260 279	»	214 051	17	206	30	2 160
Bawean . . .	»	»	»	»	»	»	»	»
Probolinggo . .	»	22 602	4 253 430	696 777	10	211	51	13 920
Bezoeki. . . .	»	45 294	963 231	28 594	25	407	55	4 232
Panaroekan . .	»	1 506	2 966 703	1 702 115	6	11	26	6 046
Banjoewangi . .	»	168 478	249 524	35 691	740	1 988	768	2 422

AANTOONINGEN

BETREFFENDE

DEN HANDEL EN DE SCHEEPVAART

IN DE

NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN IN OOST-INDIE BUITEN JAVA EN MADURA,

over het jaar **1866.**

N°. 1.

ALGEMEENE AANTOONING VAN DEN INVOER.

WAAR INGEVOERD.	Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Japan, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Totaal aan koopmanschappen.	Specien.	Totaal-generaal.
Sumatra's Westkust	f 3 404 638	f 191 498	f 251 256	f 663 431	f 4 510 823	f 25 700	*a* f4 536 523
Benkoelen	123 715	16 563	9 164	116 448	265 890	2 200	268 090
Telok Betong	176 385	»	»	187 850	364 235	125 160	489 395
Palembang	664 264	89 906	248 194	549 524	1 551 888	320 275	1 872 163
Moeara-Kompeh	92 442	30 576	108 609	32 848	264 475	1 150	265 625
Muntok	221 017	64 263	103 153	426 599	815 032	20 312	835 344
Tandjong Pandan.	24 409	21 588	»	29 994	75 991	»	75 991
Riouw	18 480	478 203	50 279	859 310	1 406 272	570 040	1 976 312
Pontianak.	816 553	203 296	369 776	433 005	1 822 630	47 635	1 870 265
Sambas	110 606	21 287	124 028	115 605	371 526	41 027	412 553
Bandjermasin en Sampit	1 339 022	46 003	11 620	1 296 117	2 692 762	80 100	2 772 862
Makassar en onderhoorigheden . .	4 738 514	180 667	73 114	1 804 713	6 797 008	222 491	7 019 499
Amboina	826 163	21 960	65 170	707 857	1 621 150	9 718	1 630 868
Banda	241 573	5 949	6 295	129 822	383 639	124 824	508 463
Menado en Kema	388 502	145 550	174 155	307 031	1 015 238	22 289	1 037 527
Ternate	220 823	192	35 621	165 783	422 419	13 931	436 350
Timor-Koepang.	72 708	4 445	5 064	53 878	136 095	20 754	156 849
TE ZAMEN . .	f 13 479 814	f 1 521 946	f 1 635 498	f 7 879 815	f 24 517 073	f 1 647 606	f 26 164 679

a. In het totaal-generaal van den invoer ter Sumatra's Westkust deelden de verschillende havens als volgt: Padang f 4 114 508, Priaman f 53 379, Aijer Bangies f 9584, Sibogha f 95 748, Baros f 101 535, Singkel f 155 253 en Natal f 6516.

N°. 2.

ALGEMEENE AANTOONING VAN DEN UITVOER.

VAN WAAR UITGEVOERD.	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Totaal aan koopmanschappen.	Specien.	Totaal-Generaal.
Sumatra's Westkust	f 7 543 113	f 50 519	f 4 208	f 221 589	f 7 819 429	f 108 032	[a] f 7 927 461
Benkoelen.	95 760	2 666	15	4 336	102 777	»	102 777
Telok Betong	174 555	»	»	»	174 555	58 135	232 690
Palembang	1 171 852	835	13 163	13 454	1 199 304	301 153	1 500 457
Moeara-Kompeh	223 111	»	4	»	223 115	»	223 115
Muntok	106 647	1 355	9 724	126 826	244 552	213 697	458 249
Tandjong Pandan	46 780	»	2 661	8 424	57 865	65 160	123 025
Riouw	2 672 193	18 330	28 650	13 137	2 732 310	48 389	2 780 699
Pontianak.	806 303	105	6 077	24 049	836 534	111 525	948 059
Sambas.	148 594	»	»	»	148 594	13 738	162 332
Bandjermasin en Sampit	1 397 391	»	440	14 846	1 412 677	21 100	1 433 777
Makassar en onderhoorigheden . .	4 183 248	255 645	73 810	1 872 549	6 385 252	185 133	6 570 385
Amboina	183 733	14 300	8 708	124 361	331 102	245 064	576 166
Banda	192 567	1 200	407	17 325	211 499	56 871	268 370
Menado en Kema	430 684	3 200	62 040	175 895	671 819	34 608	706 427
Ternate	98 579	»	11 965	53 688	164 232	20 404	184 636
Timor Koepang.	121 029	1 500	»	»	122 529	16 048	138 577
TE ZAMEN . .	f 19 596 139	f 349 655	f 221 872	f 2 670 479	f 22 838 145	f 1 499 057	f 24 337 202

a. In het totaal-generaal van den uitvoer ter Sumatra's Westkust, deelden de verschillende havens als volgt: Padang f 7 292 707, Priaman f 180 042, Sibogha f 15 602, Baros f 180 630 en Singkel f 258 480.

N°. 3.

ALGEMEENE AANTOONING van den in- en uitvoer van en naar de verschillende landen (zoowel koopmanschappen als specien). (*a*)

LANDEN VAN HERKOMST EN BESTEMMING.	INVOER.	UITVOER.
Nederland	f 3 508 651	f 5 307 745
Engeland	122 837	»
Hamburg	396 600	»
Amerika	109	2 751 718
Bengalen	19 500	1 980
Pondicherij	11 552	61 200
Cuddalore	7 067	»
China	532 726	1 003 053
Manilla	41 850	53 400
Siam	11 200	»
Australie	148 853	3 705
Nieuw-Guinea	680	24 405
Singapoer	4 542 075	4 027 315
Poeloe Pinang	395 171	611 775
Bali	116 599	475 962
Serawak	7 739	2 200
Trengano	135 039	13 621
Atjeh	125 821	157 077
Java en Madura	11 540 720	5 522 415
Diverse plaatsen in den Oosterschen Archipel	4 499 890	4 319 631
	(*b*) f 26 164 679	(*c*) f 24 337 202

(*a*) De inrigting der handelsoverzigten laat niet toe eene dusdanige aantooning te geven alleen voor de koopmanschappen.
(*b*) Hieronder aan specien f 1 647 606.
(*c*) Als voren f 1 499 057.

N°. 4.

ALGEMEENE AANTOONING van den in- en uitvoer onder de verschillende vlaggen. (1)

VLAGGEN.	INVOER.	UITVOER.
Nederlandsche vlag	f 23 485 925	f 18 257 339
Engelsche »	1 167 506	2 990 769
Fransche »	140 930	155 642
Russische »	6 775	»
Pruissische »	15 000	115 051
Bremer »	3 596	292 985
Deensche »	2 190	»
Hamburger »	396 600	140 240
Spaansche »	571 415	476 866
Amerikaansche »	109	1 425 897
Chinesche »	207 502	289 632
Diverse Aziatische vlaggen	167 131	192 781
	f 26 164 679	f 24 337 202

(1) Zie noot 1 in den voorgaanden staat.

N°. 5.

De voortbrengselen van Europa en Amerika hebben hoofdzakelijk bestaan in:

	Bij invoer.	Bij uitvoer.
Aardewerk en porselein	f 326 476	f 39 425
Amfioen	42 400	»
Garens	368 281	188 914
Glas- en kristalwerk	47 775	4 475
Goud- en zilverwerk	49 997	26 776
Kaarsen	11 130	390
Kleedingstukken	31 902	190
Koperwerk	76 073	11 184
Kramerijen	288 073	51 541
Kruid	30 443	39 720
Laken en wollen stoffen	98 779	28 736
Lederwerk	21 706	965
Loodwerk	9 250	1 741
Lijnwaden en katoenen goederen	8 952 504	1 925 648
Meel	93 905	785
Meubelen	18 771	470
Modewaren	6 981	1 432
Papier	13 353	694
Parfumeriën	12 921	781
Petroleum	14 494	80
Provisien	441 484	53 497
Scheepsbehoeften	10 646	141
Schrijfbehoeften	24 644	1 674
Sigaren	6 095	»
Staalwerk	48 558	3 820
Steenkolen	225 925	800
Touwwerk	18 724	348
Verfwaren	21 758	2 410
Wapenen	41 074	28 725
Wijnen en andere dranken	784 371	107 836
IJzerwerk	219 398	48 775
Zakken (goenie-, koffij- en jutte-)	124 686	20 793
Zeep	35 096	2 704
Zeildoek	16 431	»
Zink	7 265	3 600
Zijdestoffen	69 364	5 168

N°. 6.

De voortbrengselen van den Oosterschen Archipel hebben hoofdzakelijk bestaan in:

	BIJ INVOER.		BIJ UITVOER.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde. (1)
Aardewerk	»	f 42 214	»	»
Arak	$841^{1}/_{4}$ leggers	132 460	$305^{1}/_{2}$ leggers	»
Beestiaal	»	279 879	»	»
Benzoïn	422.60 pikols	11 327	11 908.02 pikols	»
Eetwaren	»	521 758	»	»
Foelie	»	»	90 796 pikols	»
Gambier	5 302,55 pikols	92 361	138 355.52 »	»
Gomdammar	3 172,62 »	9 241	10 119.09 »	»
Gomelastiek	27 »	1 635	755.99 »	»
Goud (stof-)	$855^{5}/_{18}$ thails	52 085	1 $938^{1}/_{2}$ thails	»
Goud- en zilverwerk	»	1 141	»	»
Guttapercha	1 872.90 pikols	213 645	937 468 pikols	»
Hoorns (buffel-)	3 130 »	5 443	57 644 »	»
Houtwerk	»	70 361	»	»
Huiden	2 035 stuks	3 337	40 572 stuks	»
Ivoor	4 67 pikols	1 809	29.68 pikols	»
Kamfer	0 59 »	1 650	10.87 »	»
Kassia	»	»	8 686.36 »	»
Katoen (ruwe)	5 079.40 pikols	78 484	niet opgegeven	»
Koffij	7 291.70 »	251 112	»	»
Koperwerk	»	229 182	»	»
Lijnwaden	»	797 845	»	f 126 906
Matwerk	»	72 444	»	283 025
Notenmuscaat	2 015.48 pikols	30 554	10 646.79 pikols	384 448
Olie (klapper- en katjang-)	6 275.86 »	138 670	8 340.30 »	194 125
Paarden	261 stuks	10 820	195 stuks.	16 060
Paarlen en edelgesteenten	»	208 122	»	224 500
Peper	4 930.77 pikols	83 774	49 395.53 pikols	1 098 475
Rotting	12 307.50 »	87 530	241 769.53 »	1 435 836
Rijst	251 379.50 »	2 039 032	92 604.22 »	567 819
Schilpad	39.38 »	30 486	166.04 »	154 060
Steenkolen	794 ton	22 644	3 007 ton	56 955
Suiker (poeder)	4 798.38 pikols	111 598	2 439.93 pikols	45 064
Tabak	13 532.18 »	618 444	4 943.91 »	166 534
Tin	0.60 »	30	29.20 »	2 390
Triepang	4 502 »	181 621	9 560.83 »	432 603
Vogelnestjes	28.94 »	15 320	119.61 »	42 759
Was	1 386.91 »	139 331	4 562.79 »	536 969
Zout	67 490.35 »	411 509	20 174 »	15 687

(1) Deze kolom is in de Indische opgaven gedeeltelijk oningevuld gebleven.

N°. 7.

Aantooning betreffende de aangekomen vaartuigen.

AANGEKOMEN TE:	EUROP. GETUIGDE		INL. GETUIGDE	
	vaartuigen.	lasten.	vaartuigen.	lasten.
Sumatra's Westkust (1)	148	20 980	144	574
Benkoelen	53	11 928	51	441
Telok Betong . . .	26	2 385	230	1 318
Palembang	136	9 064	404	1 949
Moeara-Kompeh. . .	»	»	108	689
Muntok.	69	5 712	253	2 230
Tandjong Pandan . .	2	388	87	1 077
Riouw	171	10 934	356	6 020
Pontianak.	73	4 018	507	2 661
Sambas.	»	»	241	711
Bandjermasin en Sampit.	121	16 300	58	395
Makassar en onderhoorigheden . . .	193	20 407	588	5 128
Amboina	74	12 538	42	524
Banda	28	6 028	352	865
Menado en Kema . .	46	6 179	210	776
Ternate	42	4 973	34	284
Timor-Koepang . . .	37	7 429	42	431
Te zamen . .	1 219	139 263	3 707	26 073

Van opgemelde vaartuigen zijn aangekomen.

	Vaartuigen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag .	3 835	143 949
» Engelsche » .	218	11 936
» Fransche » .	7	1 007
» Bremer » .	4	697
» Hamburger » .	5	681
» Pruissische » .	2	257
» Spaansche » .	7	862
» Amerikaansche » .	5	1 830
» Chinesche »	26	437
» diverse Aziatische vlaggen	817	3 680
	4 926	165 336

(1) In de opgegeven scheepvaartbeweging deelden de verschillende havens aan Europeesch en inlandsch getuigde vaartuigen als volgt:

Padang	77	vaartuigen	metende	15 049	lasten.
Priaman	17	»	»	1 935	»
Aijer-Bangies	3	»	»	164	»
Sibogha	33	»	»	951	»
Baros	38	»	»	1 093	»
Singkel	119	»	»	2 061	»
Natal	5	»	»	301	»
	292	»	»	21 554	»

N°. 8.

Aantooning betreffende de vertrokken vaartuigen.

VERTROKKEN NAAR:	EUROP. GETUIGDE		INL. GETUIGDE	
	vaartuigen.	lasten.	vaartuigen.	lasten.
Sumatra's Westkust (1)	150	22 593	205	855
Benkoelen.	51	11 519	18	131
Telok Betong . . .	19	1 623	235	766
Palembang	98	7 968	426	1 967
Moeara-Kompeh. . .	»	»	92	663
Muntok.	66	5 518	239	2 019
Tandjong Pandan . .	2	388	83	842
Riouw	174	10 765	371	6 426
Pontianak.	82	4 096	549	2 835
Sambas.	»	»	601	1 117
Bandjermasin en Sampit	106	15 758	51	553
Makassar en onderhoorigheden . . .	186	20 458	839	6 394
Amboina	59	9 434	70	553
Banda	27	5 863	363	849
Manado en Kema . .	66	7 321	290	619
Ternate	43	4 980	37	312
Timor-Koepang. . .	37	7 073	32	291
Te zamen . .	1 166	135 357	4 501	27 192

Van opgemelde vaartuigen zijn vertrokken.

	Vaartuigen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag .	4 415	142 239
» Engelsche » .	177	10 310
» Fransche » .	7	1 323
» Bremer » .	4	698
» Hamburger » .	5	660
» Pruissische » .	2	257
» Spaansche » .	7	862
» Amerikaansche » .	5	1 854
» Chinesche » .	24	337
» Siamsche » .	1	126
» diverse Aziatische vlaggen	1 020	3 883
	5 667	162 549

(1) In de opgegeven scheepvaartbeweging deelden de verschillende havens aan Europeesch en inlandsch getuigde vaartuigen als volgt:

Padang	123	vaartuigen	metende	18 977	lasten
Priaman	26	»	»	1 615	»
Sibogha	46	»	»	722	»
Baros	29	»	»	780	»
Singkel	131	»	»	1 354	»
	355	»	»	23 448	»

N°. 9.

AANTOONING van de scheepvaart van en naar de verschillende landen.

VAN EN NAAR:	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Nederland	10	2 329	21	5 487
Engeland	5	1 404	2	654
Hamburg	3	333	»	»
Amerika	»	»	12	3 429
Mauritius	»	»	2	289
Bengalen	6	614	5	762
China	10	1 853	15	2 544
Manilla	2	300	2	300
Siam	1	105	1	203
Australie	34	2 371	14	1 070
Nieuw-Guinea	10	115	13	185
Poeloe Pinang	69	4 769	49	3 231
Singapoer	830	24 602	978	17 856
Trengano	48	369	23	467
Bali	126	3 076	109	2 522
Serawak	35	93	41	55
Atjeh	141	443	216	1 181
Cetu (?)	1	455	»	»
Java en Madura	598	72 226	838	64 557
Diverse plaatsen in den Oosterschen Archipel	2997	49 879	3 326	57 757
	4926	165 336	5667	162 549

Koloniaal verslag.

SURINAME.

N°. 4.

De statistieke opgaven in dit verslag voorkomende, loopen over het jaar 1868; andere mededeelingen sluiten zich aan het vermelde bij het vorig verslag, met inbegrip van de laatste berigten (1).

(1) Hier en daar is, zoover de tijd toeliet, te gemoet gekomen aan de opmerkingen en wenschen, voorkomende in het verslag der Commissie uit de Tweede Kamer van 23 Februarij 1869, omtrent het verslag van de kolonie Suriname over 1866.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Suriname onderging sedert het laatste verslag geene verandering.

B. Bevolking.

De bevolking bedroeg, behalve die van het leprozen-etablissement Batavia en de Indianen en boschnegers, op ultimo December 1867 50 097 hoofden, te weten:

	Mannen.		Vrouwen.		Totaal.	
		24 579		25 518		50 097
Hierbij gevoegd:						
Geboren in 1868.	»	912	»	943	»	1 855
Aangekomen » »	»	843	»	67	»	910
		26 334		26 528		52 862
En afgetrokken:						
Overleden in 1868	1014		826		1 840	
Vertrokken » »	167		77		244	
		1 181		903		2 084
Blijft op ultimo December 1868	»	25 153	»	25 625	»	50 778

Het aantal boschnegers en Indianen kan niet met zekerheid worden opgegeven.

Op het leprozen-etablissement Batavia bevonden zich op ultimo December 1868 217 zielen.

De volgende tabel wijst aan de verdeeling der bevolking.

Bevolking op ultimo December 1868.

DISTRICTEN.	Personen niet behoorende tot een der beide in de twee volgende kolommen genoemde kategorien.			Onder Staatstoezigt geplaatsten.			Immigranten.			GENERAAL TOTAAL.	AANMERKINGEN.
	GESLACHTEN.										
	Mannen.	Vrouwen.	TOTAAL.	Mannen.	Vrouwen.	TOTAAL.	Mannen.	Vrouwen.	TOTAAL.		
Stad Paramaribo en buitenwijken	6 974	8 896	15 870	2 344	3 838	6 182	»	»	»	22 052	
De forten Zeelandia, Nieuw Amsterdam en de onderscheidene posten in de districten . . .	787	87	874	24	9	33	»	»	»	907	
De zeemagt en koopvaardijvloot ter reede van Paramaribo, gemiddeld berekend op. . . .	500	»	500	»	»	»	»	»	»	500	
Beneden-Suriname	181	130	311	1 242	1 341	2 583	206	30	236	3 130	
Boven-Suriname	114	61	175	457	421	878	60	19	79	1 132	
Boven-Para.	57	51	108	746	758	1 504	»	»	»	1 612	
Beneden-Para	201	88	289	1 471	1 541	3 012	67	10	77	3 378	
Boven-Commewijne	30	17	47	277	297	574	39	»	39	660	
Beneden-Commewijne	109	54	163	1 194	1 303	2 497	62	16	78	2 738	
Commetewane	43	21	64	564	616	1 180	4	»	4	1 248	
Beneden-Cottica	206	76	282	1 605	1 657	3 262	485	51	536	4 080	
Matappica	71	49	120	1 037	1 108	2 145	25	9	34	2 299	
Boven-Cottica	65	49	114	735	837	1 572	32	»	32	1 718	
Perica	31	14	45	324	344	668	53	11	64	777	
Beneden-Saramacca	241	130	371	668	673	1 341	140	21	161	1 873	
Boven-Saramacca.	56	50	106	71	60	131	»	»	»	237	
Nickerie	506	301	807	711	806	1 517	302	55	357	2 681	
Coronie	120	97	217	889	952	1 841	»	»	»	2 058	
Albina aan de Marowijne. . .	5	3	8	»	»	»	7	1	8	16	
TOTAAL . . .	10 297	10 174	20 471	14 359	16 561	30 920	1 482	223	1 705	53 096	

Omtrent de mindere juistheid van deze opgaven wordt verwezen naar vroegere mededeelingen.

De twee volgende staten toonen aan de geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen in 1868.

GESLACHTEN.	Dood geboren.	GEBOORTEN.					Huwelijken.	Echtscheidingen.	AANMERKINGEN.
		In echt.	Buiten echt.	Totaal.	Op Batavia	Totaal generaal.			
Mannelijk	56	168	744	912	3	915	248 *b.*	»	*a.* Hieronder zijn niet begrepen de 103 dood geboren.
Vrouwelijk . . .	47	143	800	943	1	944			*b.* Bij 108 van deze huwelijken zijn 208 kinderen gelegitimeerd, van welke 118 van het mannelijk en 120 van het vrouwelijk geslacht.
	103	311	1544	1855	4	1859 *a.*			

STERFGEVALLEN.

GESLACHTEN.	Levenloos aangegeven.	Beneden de 3 jaren.	Van 3 tot beneden de 10 jaren.	Van 10 tot beneden de 20 jaren.	Van 20 tot beneden de 30 jaren.	Van 30 tot beneden de 40 jaren.	Van 40 tot beneden de 50 jaren.	Van 50 tot beneden de 60 jaren.	Van 60 en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Totaal.	Op Batavia.	Totaal-generaal.
Mannelijk	56	255	70	56	107	136	142	105	117	26	1014	6	1020
Vrouwelijk	47	231	58	60	70	70	55	100	165	17	826	4	830
	103	486	128	116	177	206	197	205	282	43	1840	10	1850 (*a*)

(*a*) Hieronder zijn niet begrepen de 103 levenloos aangegeven.

Het aantal geboorten overtrof in 1866 dat der sterfgevallen met 9, eene verhouding, die gunstiger is dan in het vorige jaar, toen 487 personen meer sterven dan geboren werden.

Het burgerregt werd in 1868 verleend aan 241 personen, waaronder 17 gemanumitteerden. Van deze personen waren geboren:

in Suriname	137
» Nederland.	88
» vreemde plaatsen	16

Indianen.

Met betrekking tot de Indianen valt sedert het laatste verslag niets bijzonders te melden.

Boschnegers.

In de maand Junij 1868 werd het groot opperhoofd der Aucaner boschnegers Abraham Blijmoffo, die het overleden opperhoofd Bijman was opgevolgd, als zoodanig bevestigd, na in eene vergadering van den Raad van bestuur en in tegenwoordigheid zijner kapiteins in handen van den Gouverneur den eed van trouw en gehoorzaamheid aan den Koning te hebben afgelegd. Bij die gelegenheid zijn andermaal, en naar men zich vleit, met geen ongunstigen uitslag, pogingen aangewend om de boschnegers tot toenadering tot de andere bevolking over te halen en onder meerdere contrôle te brengen.

C. Algemeen beheer.

Over den algemeenen toestand der kolonie wordt breedvoerig gehandeld in het te gelijk met dit verslag aangeboden verslag van den Gouverneur van Suriname, omtrent de werking der emancipatiewet gedurende 1868. (1)

Terzelfde zake komt het volgende voor in de rede des Gouverneurs bij de opening van de zitting 1868—1869 der Koloniale Staten op 11 Mei ll.:

» Aangenaam is het mij u mede te deelen dat zich in onze finantielen toestand gunstige verschijnselen voordoen, ten blijke waarvan u zullen kunnen strekken de begrootingsstukken, die u met mijne daartoe betrekkelijke nota nog heden worden ingezonden.

» Gij zult daaruit onder meer ontwaren, dat de opbrengst der gewone inkomsten vooruitgaande is, en dat in het bijzonder de werking van het nieuwe tarief van regten op den in- en uitvoer aanvankelijk gunstig is te noemen.

» Die inkomsten zullen, naar ik vertrouw, aanmerkelijk worden aangevuld door eene aan u voor te dragen verordening ter invoering van eene belasting op het verbruik van sterke dranken, gepaard met eene heffing ten laste van de drankwinkels op het ontwerp waarvan thans het advies van den Raad van bestuur door mij wordt ingewonnen. (2)

(1) Zie Bijlagen, n°. 22.

(2) Deze verordening is thans bij de Koloniale Staten in overweging.

Die verordening zal, naar ik mij vlei, er toe kunnen bijdragen, om het ook door u gewenschte tijdstip te bespoedigen waarop Suriname in zijne eigene huishouding zonder subsidie van den Staat zal kunnen voorzien. Aan de verbetering van andere onzer belastingmiddelen zal mede tot gelijk doel krachtig de hand worden geslagen.

»De sedert 1866 toenemende productie was, het verheugt mij u er op te mogen wijzen, ook in 1868 weder klimmende, doch heeft nog in lang niet het vroeger cijfer bereikt. Eene ruime productie is alleen van krachtigen aanvoer van arbeiders te verwachten.

» Weinige dagen geleden is ons een hoogst gewigtig voorregt te beurt gevallen door de invoering van de nieuwe wetgeving.

» Behalve het reeds genoemde ontwerp op de sterke dranken, zijn er verschillende verordeningen, waarvan de totstandkoming van het hoogste gewigt is voor deze kolonie. De vele op het Bestuur rustende werkzaamheden en verpligtingen, welke in het afgeloopen zittingjaar nog aanmerkelijk vermeerderd werden met die tot de invoering der nieuwe wetgeving in verband, hebben de totstandkoming verhinderd."

Met de naburige Fransche en Engelsche bezittingen heerscht voortdurend eene goede verstandhouding.

De Gouverneur bezocht in de maand September 1868 de districten Beneden- en Boven-Suriname, Beneden-Para, Beneden-Cottica, Beneden-Commewijne, Coronie en Saramacca, zoomede het leprozen-etablissement Batavia.

Het personeel van den raad van bestuur onderging geen verandering.

Ter vervanging van den heer S. Soesman jr., die bij het einde van het zittingjaar 1868—1869 zijn mandaat als lid der Staten nederlegde, werd gekozen de heer mr. F. H. van Affelen van Oorde.

D. Gewestelijk beheer.

De halfjaarlijksche inspectien hebben ook in 1868 geregeld plaats gevonden en over het algemeen reden van tevredenheid gegeven.

De leden van de gewapende burgermagt hebben weder met ijver en bereidwilligheid aan hunne opdragten voldaan.

Door de districts-commissarissen werden 4782 zaken disciplinair afgedaan.

In 1868 waren in de buitendistricten 146 winkels en bakkerijen.

Bijzondere mededeelingen omtrent de districten worden vermeld in hoofdstuk *Nijverheid.*

E. Land- en zeemagt.

§ 1. *Landmagt.*

De landmagt in de kolonie Suriname bestond even als vroeger uit:

a. De schutterij te Paramaribo.

De sterkte was op ultimo December 1868 22 officieren en 421 onderofficieren en manschappen, verdeeld in vijf compagnien.

b. Gewapende burgermagt in de districten.

De sterkte was op ultimo December 1868:

57 officieren;

672 onderofficieren en manschappen;

350 reserve-schutters, en

236 lastdragers.

c. Het bataillon jagers n°. 27 (sedert 1 Januarij 1869 onder dien naam opgeheven en voor Suriname teruggebragt tot 2 compagnien infanterie), de compagnie artillerie en de invaliden.

De sterkte was op 31 December 1868 als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
3 compagnien jagers n°. 27	15	462
1 compagnie artillerie	4	157
Geneeskundige dienst.	12 (1)	»
Militaire administratie	1	»
	32	619

Voor memorie worden gevoerd 1 officier van gezondheid 2de klasse en 1 sergeant van de opgeheven compagnie koloniale guides en 1 invalide.

Het emplacement der officieren en der troepen was op den 31sten December 1868 als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Paramaribo	12	246
Fort Nieuw Amsterdam	6 (2)	143
Quarantaine-etablissement......	»	3
Post Jagtlust. ...	»	2
» Republiek...	1	30
» Nassau....	»	18
» Nickerie ...	2 (2)	52
» Coronie....	2 (2)	42
» Sommelsdijk ..	1	23
Personeel der geneeskundige dienst te Paramaribo ...	8 (3)	»
	32	559

De ontbrekende onderofficieren en manschappen, ten bedrage van 60, waren in het hospitaal, in detentie of voor den krijgsraad. 3 officieren werden in 1868 uit de sterkte gebragt. Daarentegen vermeerderde deze met 2 uit Nederland aangekomen officieren en kwamen er 2 van daar van verlof terug.

De sterkte der onderofficieren en manschappen verminderde in 1868 met 100 hoofden. Gagement werd in de kolonie verleend aan 1; paspoort naar Nederland aan 54;

(1) Waarvan 1 met verlof in Nederland.

(2) Waaronder 1 officier van gezondheid.

(3) Hieronder is niet begrepen de voormelde officier van gezondheid der opgeheven koloniale guides.

wegens ligchaamsgebreken werden uit de dienst ontslagen 16. Binnenlandsch paspoort werd verleend aan 11, terwijl 1 met een briefje van ontslag werd weggezonden. In 1868 reëngageerden zich 83 man, en werden 3 aangenomen.

Met het oog op de voorgenomen vermindering der sterkte heeft er gedurende het jaar 1868 geene aanvulling door suppletie-troepen uit Nederland plaats gehad. Op ultimo December 1868 bevonden zich in de klasse van discipline 21 militairen.

Volgens den laatst bekenden sterktestaat (1°. April 1869) was de sterkte van het garnizoen:

34 officieren,

en 578 militairen beneden den rang van officier.

Bij 's Konings besluit van 16 October 1868, n°. 29, is eene nieuwe formatie van de landmagt in West-Indie vastgesteld, waarbij onder meer is bepaald dat de bezetting in Suriname zal bestaan uit twee compagnien infanterie en een compagnie artillerie, met de benoodigde officieren en het vereischte getal officieren van gezondheid en apothekers.

Ten gevolge van dat besluit, dat op 1°. Januarij 1869 voor zoo veel doenlijk is in werking getreden, zal de infanterie voortaan bestaan uit 13 officieren en 469 man en de artillerie uit 5 officieren en 149 man, terwijl 10 officieren van gezondheid en apothekers voor de dienst in het hospitaal zijn bestemd.

Het geneeskundig personeel bleef echter voorloopig behouden op de sterkte bepaald bij het Koninklijk besluit dd. 13 Januarij 1867, n°. 5, tot tijd en wijle dat in de geneeskundige behandeling van civile lijders, waaronder voornamelijk geëmancipeerden en immigranten, op eene andere wijze dan tot dus ver kan worden voorzien.

d. Inrigtingen en verdere bijzonderheden betreffende de landmagt.

De gezondheidstoestand was gunstig zoo wel te Paramaribo als op de buitenposten. In 1868 overleden 17 onderofficieren en manschappen. In de maand December ll. vertoonden zich eenige sporadische gevallen van dyssenterie, die later een epidemisch karakter aannamen.

Thans kan die ziekte als geweken worden beschouwd.

Tusschenpoozende koortsen, kwamen, even als in vroegere jaren, wederom veel voor. In de militaire ziekeninrigtingen werden in 1868 4063 lijders verpleegd, alzoo 136 meer dan in 1867.

Van dezen waren:

van de landmagt	1275
» » zeemagt	143
civile personen	1990
gevangenen	655
Totaal	4063

Over de verschillende garnizoenen is dit cijfer verdeeld als volgt:

te Paramaribo	2390
» Fort Nieuw Amsterdam	940
» Post Nickerie	328
» » Coronie	164
» » Sommelsdijk	241
Totaal	4063

Van de 4063 behandelde zieken herstelden er 3419 of $84^{14}/_{100}$ %, terwijl de sterfte $3^{42}/_{100}$ % bedroeg. In het hospitaal te Paramaribo werden in 1868 opgenomen en verpleegd:

	Behandeld.		Hersteld.	Overleden.	Onhersteld ontslagen.	Verbleven op 31 December 1868.
	Overgebleven.	Bijgekomen.				
Landmagt	32	527	499	11	7	42
Zeemagt	14	128	107	2	2	31
Civile personen	167	1522	1232	112	117	228
	213	2177	1838	125	126	301

Gemiddeld bedroeg het getal behandelde zieken maandelijks 111 militairen en 331 civile personen.

§ 2. *Zeemagt.*

De stoomschepen 4de klasse *Kijkduin* en *Schouwen* waren in 1868 in Suriname gestationeerd.

Vermits de belangrijke uitgaven ten behoeve van *twee* oorlogsschepen in Suriname niet werden gewettigd door de diensten welke die bodems in den regel bewezen, is het den Minister van Marine noodig voorgekomen de sterkte der zeemagt aldaar te beperken tot één stoomschip der 4de klasse.

In verband daarmede is het stoomschip *Kijkduin* bestemd om te worden gestationeerd in de wateren van Curaçao, ter tijdelijke vervanging van het stoomschip *Soembing*, dat naar Nederland zal terugkeeren; terwijl maatregelen zijn genomen tot opheffing van het magazijn der marine te Paramaribo.

F. Regtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Met 1 Mei 1869 is de nieuwe wetgeving in werking getreden. De Gouverneur meende eene maand later voor 's hands te kunnen berigten, »dat zich geen moeijelijkheden voordoen en de gang van zaken behoorlijk en geregeld is".

§ 2. *Regterlijke magt en regtspraak.*

a. Geregtshof.

Bij het geregtshof werden in 1868 gewezen 139 vonnissen en arresten in burgelijke zaken.

Er werden 51 strafzaken bij arrest en 6 bij resolutie afgedaan.

Nog werden behandeld 158 requesten, terwijl 21 preparatoire en interlocutoire beslissingen door het hof en een door den commissaris ter rolle werden genomen. Voorts werden uitgebragt 10 adviesen aan het Gouvernement en gehouden 8 interrogatorien. Ter rolle werden aangebragt 100 zaken.

b. Collegie van kleine zaken.

In 1868 werden door het collegie van kleine zaken 389 vonnissen in burgerlijke zaken gewezen.

Zonder vonnis werden afgedaan 140 zaken; aan den Gouverneur uitgebragt 27 adviesen; 6 requesten behandeld en 24 verklaringen door gezagvoerders van Nederlandsche koopvaardijschepen afgelegd. Van de rol werden 9 zaken geroijeerd, terwij er op ultimo December 1868 8 zaken aanhangig bleven.

In strafzaken werden 226 vonnissen gewezen.

Op ultimo December 1868 waren er in de kolonie 4 advocaten, 3 procureurs.

§ 3. *Politie.*

a. Algemeen.

Op ultimo December 1868 bestond het corps maréchaussée uit 109 man. Aan de sterkte ontbraken 13 man.

De politiemagt, bestaande uit inlanders, was op ultimo December 1868 zamengesteld uit: 6 hoofdlieden, 13 agenten der 1ste klasse, 31 agenten der 2de klasse. Beide corpsen voldoen aan hunne bestemming.

In Januarij 1869 kwamen wederom 17 ontvlugte gedeporteerden uit Fransch Guyana in Suriname aan. Deze lieden werden, als niet kunnende voldoen aan de vereischten tot toelating in de kolonie, weder op Fransch grondgebied terug gebragt. Tegen de wijze waarop dit geschiedde bragt de Gouverneur van Fransch Guyana vertoogen in, die naar andere middelen moesten doen omzien om de kolonie te vrijwaren tegen overlast van ontvlugte gedeporteerden die niet in de termen vallen om regelmatig te worden uitgeleverd.

In het begin van Mei dezes jaars weigerden de Chinesche immigranten op plantage Monsort zich aan het werk te begeven. Na de komst van Zijner Majesteits stoomschip *Schouwen* en het opleggen van straffen aan eenigen dier arbeiders, zijn de anderen naar het veld gegaan en hebben gedurende het overige gedeelte der maand goed gewerkt.

Op den 23sten Mei jl. hebben op de plantage Resolutie ongeregeldheden plaats gehad tusschen Chinesche immigranten en vrijgemaakten. 17 Chinezen en 2 vrijgemaakten werden bij die gelegenheid min of meer gewond. Een der eerstgenoemden overleed ten gevolge der bekomen wonden. Een detachement militairen begaf zich derwaarts om de orde te herstellen.

b. Regt van verblijf.

Dit regt werd even als in 1867 niet verleend.

c. Passen.

Er werden in 1868 202 passen uitgereikt ten behoeve van vertrekkende personen.

§ 4. *Middelen van beheer met het regtswezen in verband.*

1°. DEPARTEMENT DER ONBEHEERDE BOEDELS EN WEEZEN.

a. Onbeheerde boedels.

Op ultimo December 1867 bleven onvereffend		90 boedels,
gedurende 1868 zijn aan gemeld departement vervallen	419	»
waarvan in desolaten toestand en mitsdien voor geene afdoening vatbaar	404	»
zoodat als onbeheerd onder deze administratie zijn gekomen		15 »
te zamen		105 boedels,
waarvan tot liquidatie gebragt		19 »
zoodat op ultimo December 1868 onvereffend bleven		86 boedels.

Van deze 86 zijn er:

48 die gedurende het jaar 1869 kunnen afloopen, waartoe de benoodigde stukken aan het collegie van commissarissen zijn of zullen worden ingezonden;

14 waarvan de termijn tot het doen van aanteekening wegens vorderingen voor schuldeischers vastgesteld, nog niet is verstreken;

24 die om verschillende redenen nog niet zijn vereffend.

Geliquideerd zijn ingevolge dicta 15 boedels.

Aan het collegie van commissarissen zijn tot het obtineren van dicta verzonden 11 boedelstaten, 14 verantwoord-rekeningen en 14 repartitie-rekeningen.

Door dit collegie zijn genomen 34 beschikkingen op voordragt van den curator en op verzoekschriften van particulieren, geëxamineerd 16 staten van boedels, goedgekeurd 23 verantwoord-rekeningen en 19 repartitie-rekeningen, gewezen 15 dicta; terwijl op 1 request is gediend van consideratien en advies.

b. Weezen.

Op den 31sten December 1867 waren onder de openbare voogdij van den weesmeester:

vrijgeborenen of gemanumitteerden		625
geëmancipeerden of uit geëmancipeerde ouders geborenen		119
waarbij kwamen 1868 vrijgeborenen of gemanumitteerden	63	
geëmancipeerden of uit geëmancipeerde ouders geborenen	25	
		88
te zamen		832
Van die voogdij werder ontheven door het bereiken van meerderjarigheid of overlijden:		
vrijgeborenen of gemanumitteerden	52	
geëmancipeerden of uit geëmancipeerde ouders geboren	6	
		58
zoodat op ultimo December 1868 onder die voogdij bleven		774

weezen, waarvan 636 vrijgeborenen of gemanumitteerden en 138 geëmancipeerden of uit geëmancipeerde ouders geborenen.

Van de eerstgenoemden werden verzorgd uit eigen middelen 79, door betrekkingen of eigen arbeid 361 en door het Gouvernement 196.

Het gezamenlijk kapitaal, toekomende aan de kinderen, die uit eigen middelen worden onderhouden, hetwelk bij het wees-departement onder hypothecair en ander verband werd uitgezet, bedroeg op ultimo December 1868 f 146 911,40.

De kinderen bezaten bovendien nog 17 huizen te Paramaribo of aandeelen daarin en eenen grond, gelegen aan de rivier *Suriname*.

2°. GEVANGENEN.

Het aantal gevangenen op het fort *Nieuw Amsterdam* heeft in 1868 377 bedragen, waarvan op ultimo December nog 110 aanwezig waren. Aldaar werd van tijd tot tijd godsdienstoefening gehouden door verschillende godsdienstleeraren.

Het aantal gevangenen in het fort Zeelandia beliep 1817, waarvan het meerendeel bestond uit disciplinair gestraften met dwangarbeid voor korter of langer tijd.

Op ultimo December 1868 waren aldaar nog 68 in hechtenis.

Op Zon- en feestdagen werd voor hen godsdienstoefening gehouden door de leeraren der Moravische broedergemeente.

G. Eeredienst.

1°. NEDERDUITSCH-HERVORMDE GEMEENTE.

a. Paramaribo.

In 1868 werden gedoopt 318 personen, als:

kinderen in echt geboren	75
» buiten echt geboren	237
bejaarde personen	6
te zamen	318

Er werden aangenomen tot leden der gemeente 120 personen, waaronder 1 Chinees.

Met kerkelijke attestatien zijn aangekomen 10 en vertrokken 10 personen.

Het aantal dergenen die de catechisatien bezochten bedroeg 535, waarvan 253 van het mannelijk en 282 van het vrouwelijk geslacht.

8 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

Het zielental der gemeente werd op ruim 7000 en dat der lidmaten op nagenoeg 3500 geschat.

Vaste bedeeling werd verleend aan 59 behoeftigen.

b. in Nickerie.

De plaats van predikant is in April 1869 vervuld.

De gemeente werd in den loop van 1868 tweemalen bezocht door de predikanten der Hervormde gemeente te Paramaribo en wel in de maanden September en December.

Er werden gedoopt 63, waarvan 52 buiten echt geboren en 14 volwassenen, waaronder 3 Indianen en 1 Chinees.

13 personen werden tot lidmaten aangenomen. Gedurende 1868 zijn geene personen met kerkelijke attestatie's aangekomen noch vertrokken en werden er geen huwelijken kerkelijk ingezegend.

Voor onderhoud van behoeftigen werd eene som van f 30 uitgegeven.

Het nieuwe kerkgebouw werd in den loop van 1868 voltooid en den 6den September ingewijd.

2°. Evangelisch-Luthersche gemeente.

In 1868 werden 131 personen gedoopt, waarvan 103 buiten echt geboren.

Als lidmaten werden aangenomen 39 personen, waarvan 23 van het mannelijk en 16 van het vrouwelijk geslacht.

8 huwelijken werden kerkelijk ingezegend.

Als catechisanten waren op ultimo December 1868 ingeschreven 151 personen, waarvan 63 van het mannelijk en 88 van het vrouwelijk geslacht.

3°. Moravische broedergemeente.

In de kerkregisters dezer gemeente waren op ultimo Junij 1868 ingeschreven 24 330 personen. Van deze behooren 6352 bij de gemeente te Paramaribo en omstreken, en 17 978 bij de gemeente in de buitendistricten.

Er hebben zich 426 heidenen aangemeld tot het bekomen van godsdienstig onderwijs; 487 volwassenen en 722 kinderen zijn gedoopt en 436 gedoopten zijn tot lidmaten aangenomen.

Gedurende 1868 werden 103 huwelijken van leden der gemeente wettiglijk gesloten en kerkelijk ingezegend, waardoor het getal huisgezinnen van wettig gehuwden tot 837 is geklommen.

Er werden 185 plantages door de zendelingen der gemeente bediend, 77 dier plantages behooren bij etablissementen met kerk en school, terwijl 108 door reizende zendelingen werden bezocht.

Het aantal zendelingen bedroeg op ultimo December 1868 33.

4°. Roomsch-katholijke gemeente.

In 1868 werden 725 personen gedoopt, 54 huwelijken ingezegend, terwijl 983 kinderen op de verschillende scholen onderwijs genoten.

5°. Israëlitische gemeente.

a. Nederlandsch-Israëlitische.

De Nederlandsch-Israëlitische gemeente bestond op ultimo December 1868 uit 637 personen, waarvan 309 van het mannelijk en 328 van het vrouwelijk geslacht.

Er hadden 10 sterfgevallen en 8 geboorten plaats.

2 huwelijken werden ingezend.

Het aantal gealimenteerden beliep 29.

b. Portugeesch-Israëlitische.

Het zielental dezer gemeente bedroeg op ultimo December 1868 661, waarvan 321 mannen en 340 vrouwen.

Er hadden 14 sterfgevallen en 17 geboorten plaats.

25 behoeftige huisgezinnen ontvangen onderhoud.

H. Instellingen van liefdadigheid.

Van de Surinaamsche Maatschappij van Weldadigheid is geen verslag bij het Bestuur ingekomen.

De Maatschappij tot bevordering van Volksvlijt werd in den loop van het jaar ontbonden.

I. Onderwijs.

a. Paramaribo.

Op het einde van het jaar 1868 bedroeg het getal scholen in het stadsdistrict 24, waarvan:

1 stads-armenschool voor jongens;

2 » » meisjes;

17 particuliere scholen;

4 bewaarscholen;

tellende te zamen 2756 leerlingen.

Hieronder zijn ook die opgenomen, welke op de scholen der Moravische broeders te Paramaribo onderwijs genieten, hetgeen het geval niet is geweest met het opgegeven cijfer over 1867.

Het getal leerlingen op de scholen dezer gemeente in de districten bedroeg: op de etablissementen (11 scholen) 1307, en op onderscheidene plantages (4 scholen) 118, te zamen 1425 leerlingen.

Op de centraalschool te Paramaribo bevonden zich op ultimo December 1868 11 kweekelingen; 525 leerlingen genoten gratis onderwijs van Gouvernementswege.

In het district Nickerie is eene stadsschool te Nieuw Rotterdam gevestigd. Deze werd bezocht door 59 leerlingen, waarvan 25 voor rekening van het Gouvernement.

Het onderwijzend personeel bestond voor de verschillende hiervoren bedoelde scholen op ultimo December 1868 uit 55 personen, waarvan:

20 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen;

5 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen;

30 kweekelingen, zoo mannelijke als vrouwelijke.

Omtrent meer bijzonderheden wordt verwezen naar het emancipatie-verslag over 1868.

J. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Te Paramaribo waren op ultimo December 1868 werkzaam:

4 med., chir. et art. obst. doctoren;

1 med. doctor, heel- en vroedmeester;

2 artsen;

1 stedelijk en plattelands heel- en vroedmeester;

1 stedelijk en divisie-heelmeester;

2 stedelijke heelmeesters;

9 apothekers

9 vroedvrouwen.

Het getal divisie-heelmeesters bedroeg op datzelfde tijdstip 10, waaronder 3 officieren van gezondheid.

Geen gunstig resultaat werd van de gedane vaccinatien verkregen.

De gezondheidstoestand was in 1868 over het algemeen zeer gunstig. In de maand Augustus vertoonden zich echter eenige sporadische gevallen van dyssenterie, die tegen het midden van November en nog meer in December een epidemisch karakter aannamen, waaraan vooral veel kinderen bezweken. De latere berigten omtrent den gezondheidstoestand zijn bevredigend.

K. Bouwdepartement.

Door dat departement zijn in 1868, behalve de gewone onderhoudswerken aan de civile en militaire landsgebouwen en inrigtingen, aan voer- en vaartuigen, meubelen en werktuigen, de volgende werken tot stand gebragt.

De optische telegraphen te Fort Zeelandia en Jagtlust voltooid.

De werkzaamheden aan den steiger der koloniale vaartuigen, bestaande uit het doen van kapitale herstellingen aan den ouden steiger, het aanbouwen van twee nieuwe vleugels en duc d'alven voltooid.

IJzeren regenbakken en perspompen voor het militair hospitaal opgezet.

Een gebouw met omrastering ter bewaring van krankzinnigen op het piket van justitie in aanbouw.

Een gebouw ten behoeve der besmettelingen bij den landsgrond Boniface opgezet.

Leggen van een nieuwen houten koker bij de Steenbakkersgracht op de hoogte van den Wanicaweg en van een dito ter hoogte van de Nepveustraat in de Pontewerfstraat.

Kapitale reparatien aan het hoofdgebouw, de bijgebouwen en schuttingen op den grond Charlesburg en van binnen en buiten geschilderd.

Kapitale reparatien aan alle houten bruggen in de stad en de buitenwijken.

De officiersgebouwen n°. 2, 4, 5 en 6 te Fort Zeelandia gerepareerd en geschilderd.

Kapitale herstellingen aan de beschoeijing langs den waterkant in Nickerie.

Kapitale herstellingen aan de wachtpoort aldaar.

Een nieuwe tentboot aldaar gebouwd.

Kapitale reparatien aan keukens en bakovens te Fort Nieuw Amsterdam.

Idem aan de groote steenen sluis aldaar.

Nieuwe houten koker aldaar gelegd.

Een nieuwe koker te post Nassau gelegd.

De roeijerswoning te Groningen verlengd.

Het repareren van de groote zeepont van het etablissement Batavia.

L. Communicatiewegen te land en te water, alsmede vervoermiddelen.

De Wanica-kreek en het kanaal van Saramacca zijn weder in behoorlijk bevaarbaren staat gebragt, de boorden van de Para-kreek van plantage Houttuin tot den grond Onverdacht en Welbedacht opgekapt en de Cras-kreek en de Paulus-kreek schoongemaakt geworden.

De bestaande communnicatien zoowel te land als te water werden zooveel doenlijk verbeterd en onderhouden, terwijl zoowel in de districten Suriname als in Saramacca een begin is gemaakt met het aanleggen van nieuwe wegen. Zie voorts het emancipatie-verslag over 1868.

De schroefboot *Paramaribo* heeft in afwisseling met de *Vice-Admiraal Rijk* de maildienst waargenomen; gedurende den tijd, dat zij daartoe niet gevorderd werd, vervulde zij andere diensten. Van 20 Junij tot 4 September 1868 lag zij in reparatie en onderging eene belangrijke herstelling. In September bezigde de Gouverneur dit stoomvaartuig tot het doen van inspectiereizen naar Boven-Suriname, Saramacca en Coppename.

Het stoomschip *Vice-Admiraal Rijk* heeft, gelijk hiervoren is vermeld, bij ontstentenis van de *Paramaribo* de maildienst vervuld. Bovendien verrigtte het onderscheidene rivier-reizen. In de maand December 1868 werd die bodem buiten dienst gesteld, vermits de oude ketel, waarin zich dikwijls lekkages hadden vertoond, door een nieuwen moest worden vervangen.

Gedurende het geheele jaar 1868 is de stoomboot *Nickerie* meer speciaal gebezigd tot het verrigten der rivierdienst op de Commewijne en Cottica. Die dienst is door haar, met eene korte interruptie van $1^1/_2$ maand, geregeld verrigt.

De raderboot *Commewijne* vervulde de dienst op de Suriname bijna het gansche jaar 1868 door. Slechts enkele tusschenreizen werden door haar op de Commewijne en Cottica gedaan, terwijl de *Nickerie* eenige herstellingen onderging.

De schoener *Suriname* onderhield tot den 1sten April 1868, als wanneer de kotter *Saramacca* in dienst gesteld werd, geregeld twee malen 's maand de communicatie tusschen Paramaribo, Coronie en Nickerie en eenmaal 's maands tusschen Saramacca, Coppename en Paramaribo.

In de behoefte van een klein zeilvaartuig ter vervanging van den verongelukten schoener *Saramacca* werd voorzien door aankoop van eenen kotter. Het werd in de maand April 1868 in dienst gesteld en gebezigd tot het onderhouden der communicatie met Nickerie en Coronie.

Door het uitschrijven eener openbare aanbesteding werden pogingen aangewend om de mail- en rivierdienst der koloniale vaartuigen aan eene particuliere onderneming over te dragen. De gelegenheid tot het doen van aanbiedingen was tot ultimo Maart 1869 opengesteld. Er is echter geene enkele ingekomen.

Gedurende het jaar 1868 werd van de smederij, waar alle werkzaamheden van de koloniale vaartuigen verrigt zijn, ook door het bouwdepartement en particulieren partij getrokken. Onder meer werden aldaar twee ijzeren sloepen gebouwd; terwijl een begin is gemaakt met het vervaardigen van geheel nieuwe veren voor den stoomketel, bestemd voor de *Nickerie*. Ook werden er een koperen kookketel van p. m. 250 Nederl. kannen inhoud voor het militair hospitaal en het ijzerwerk der seintoestellen voor Jagtlust en het fort Nieuw Amsterdam vervaardigd en een aantal brandspuiten voor het brandwezen en het garnizoen gerepareerd.

M. Geldelijk beheer.

Muntwezen. In de muntcirculatie heeft zich gedurende 1868 geenerlei bijzonder verschijnsel geopenbaard. De Nederlandsche en vreemde specien circuleerden nevens elkander zonder geschillen tusschen debiteuren en crediteuren te veroorzaken, terwijl de Surinaamsche Bank de ruilmiddelen ondersteunde door haren wisselhandel en door hare biljetten. Zoowel uit het verslag van de directie te Paramaribo als uit dat van hoofddirecteuren te Amsterdam over 1868, blijkt van den vooruitgang dezer instelling. Er was toeneming in alle operatien en in de circulatie der biljetten, en de speciedekking, welke gemiddeld 79 per cent beliep, was op ultimo December 1868 64 per cent. De netto winst in 1868 verkregen, bedroeg f 48 923,35^5, terwijl noch in dat jaar noch in eenig vroeger eenig verlies is geleden. Op 1 Januarij 1868 was de biljetten-circulatie f 333 670, en op ultimo December f 399 270. Ten gevolge van de wijzigingen in het octrooi der bank, waarvan in het laatste verslag werd melding gemaakt, heeft deze vergunning bekomen tot de uitgifte van biljetten van minstens f 5, aanvankelijk tot een bedrag van hoogstens f 50 000.

Begrooting. De koloniale huishoudelijke begrooting voor het dienstjaar 1869 werd definitief vastgesteld bij de wet van 28 Mei 1869 (*Staatsblad* n°. 98). Die voor 1870 is den 20sten Julij jl. door den Gouverneur voorloopig vastgesteld.

Onder letter A wordt hierbij overgelegd de raming van ontvangsten en uitgaven voor 1869.

Bronnen van inkomsten. Hieromtrent wordt verwezen naar de mededeelingen dienaangaande voorkomende onder hoofdstuk C.

Finantiele resultaten. Twee staten (B en C), aanwijzende de uitgaven en de ontvangsten respectivelijk op de diensten 1867 en 1868, worden hierbij overgelegd.

Voor zooveel het jaar 1868 betreft, zijn de opgegeven cijfers echter niet als eindcijfers te beschouwen, vermits daarin bij de afsluiting der dienst wel eenige wijzigingen noodig zullen worden bevonden.

Opgeheven particuliere West-Indische Bank. De vereffening der nog openstaande vorderingen van deze bank heeft in 1868 eenigen niet onbeduidenden vooruitgang gemaakt door den afloop van zekere regtsgedingen, welke in appèl bij den Hoogen Raad zijn uitgewezen. De ontvangsten hebben bedragen f 45 539,97^5 en de uitgaven wegens praktizijnsdeclaratien f 5 398,15, hetgeen een voordeelig verschil van f 40 141,82^5 aanwijst, hetwelk in de koloniale kas is gestort.

N. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Met wijziging in zoover van het Koninklijk besluit van 27 Julij 1859, n°. 49, is bij dat van 18 Augustus 1869, n°. 23, het bedrag der verlofstractementen voor de officieren van de landmagt in West-Indie op nieuw geregeld en gelijkgesteld met dat hunner ranggenooten van het leger in Nederlandsch Indie.

O. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

Hieromtrent wordt verwezen naar het emancipatie-verslag over 1868.

§ 2. *Kolonisatie.*

Het getal Europesche landbouwers afkomstig van de kolonisatie te Groningen aan de Saramacca, bestond op 1 Januarij 1868 uit 108 personen, teweten: 25 mannen, 23 vrouwen, 32 jongens en 28 meisjes. In den loop des jaars zijn 5 mannen en eene vrouw overleden en 5 kinderen geboren, zoodat op ultimo December 1868 de sterkte van dat personeel nog bedroeg 107 zielen (20 mannen, 22 vrouwen, 37 jongens en 28 meisjes). Er heeft in 1868 één huwelijk onder hen plaats gehad.

De gezondheidstoestand dier kolonisten was over het algemeen bevredigend. Behoudens enkele uitzonderingen, beoefenen zij den landbouw en de veeteelt met goed gevolg, en sommigen hebben zelfs, gelijk ook uit de boedelbeschrijvingen na plaats gehad hebbende sterfgevallen is gebleken, een betrekkelijk hoogen trap van welvaart bereikt. Hunne eigendommen strekken zich uit over ongeveer 1700 akkers land en hun veestapel bedroeg, volgens opgave, 477 stuks hoornvee, 8 paarden, 6 muilezels en 29 steenezels.

De langdurige droogte van het jaar 1868 heeft op hunne gewassen nadeelig gewerkt, doch onder een gunstiger jaargetijde verwachtte men herstel van de geleden schade.

De in dat jaar plaats gehad hebbende opdelving van de Drambrandersgracht heeft aan hunne gronden een goeden waterafloop verzekerd.

Er zijn behalve deze landbouwers nog eenige kolonisten van de Saramacca overgebleven, die zich niet met den landbouw bezig houden en wier zielental niet met zekerheid kan worden opgegeven. Eenigen hunner bekleeden eervolle maatschappelijke betrekkingen, doch anderen zijn in minder gunstigen toestand geraakt. Vier van dezen zijn naar Europa teruggekeerd.

Bij Gouvernements-resolutie dd. 15 September 1868, n°. 10, is, naar aanleiding der publicatie van den 1sten Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23), aan een sedert vele jaren alhier gevestigden Duitschen kolonist een renteloos voorschot van f 300 verleend.

De bevolking van het etablissement Albina aan de Marowijne, alwaar vroeger eene kolonisatie van Wurtembergers gevestigd was, bedroeg op ultimo December 1868 16 personen, onder welken acht Chinesche immigranten.

P. Nijverheid.

1°. Landbezit, land- en mijnbouw.

Van het domein werden in 1868 afgestaan in allodialen eigendom en erfelijk bezit 9 perceelen lands, te zamen groot 2559 akkers, als: 7 perceelen in de buitendistricten en 2 in de buitenwijken der stad, alle voor den landbouw; in pacht 55 perceelen, ter gezamenlijke grootte van 65 akkers, waarvan ter bewoning 31, en voor den landbouw 16 in de buitenwijken van Paramaribo, 1 in het district Saramacca en 7 in het district Coronie.

Onder het beheer van het domein zijn in 1868 teruggekeerd 5 perceelen.

In de maand Julij 1868 hebben zich een drietal ingezetenen tot het Bestuur gewend met het verzoek dat hun, als vertegenwoordigers van eene te New York zich gevormd hebbende »New York South America Surinam Goldmining Company" (in eene overgelegde acte van oprigting genaamd »New York and Surinam Company") voor een termijn van vijf en twintig achtereenvolgende jaren gratis ter ontginning van mijnen worden afgestaan, zes duizend akkers van 's lands domein. Aan de drie adressanten werd te kennen gegeven, dat tot eenige concessie aan de genoemde maatschappij niet kan worden overgegaan, zoolang zij niet door het bevoegde gezag als zedelijk ligchaam is erkend, door goedkeuring van hare statuten of reglementen, bevattende het doel, de grondslagen, den werkkring en de overige regelen der vereeniging.

Aan hen werd echter persoonlijk toegestaan om voorloopig gedurende eenigen tijd in de onderscheiden districten in 's lands domeinen een onderzoek ter zake in te stellen, hetwelk hun nog al bevredigend schijnt voor te komen.

Onder lit. D wordt hierbij in afschrift overgelegd een rapport van eene reis naar de Boven-Suriname in 1862 door den waarnemend chef van het bouwdepartement J. F. A. Cateau van Rosevelt op last van het bestuur gedaan, ten einde een onderzoek in te stellen naar het bestaan van gouderts, waarvan eenigen tijd te voren sporen gevonden waren.

Ten aanzien der bestaande plantages komen uitvoerige mededeelingen voor in de onder lit. E tot en met T hierbij gevoegde 16 districtsstaten. (1)

Eene recapitulatie op die staten, voor zooveel betreft het getal plantages en gronden in cultuur en der voortbrengselen wordt hierbij sub lit. U overgelegd.

2°. Veeteelt.

De hierbij sub lit. V overgelegde staat van den veestapel op ult. December 1868 vergeleken met dien van het jaar 1867 toont eene vermindering aan van 6 paarden, 3 ezels en 2 geiten, bij eene vermeerdering van 98 runderen, 5 muilezels, 173 schapen en 145 varkens.

Den 10 Mei jl. werd afgekondigd de koloniale verordening van 2 December 1868 (*Gouvernementsblad* n°. 27), »houdende voorzieningen tot afwending van besmettelijke ziekten onder vee- en trek- of huisdieren en tot wering harer uitbreiding en gevolgen".

3°. Handel en scheepvaart.

De invoer in 1868 had plaats met 164 schepen, metende te zamen 11 443 lasten.

Van deze schepen waren uit Nederland 23, uit Noord-Amerika 31 en uit andere vreemde landen 111 aangekomen, metende respectivelijk 2679½, 2829½ en 5934 last.

De waarde van den invoer heeft bedragen:

uit Nederland	f	1 735 756,01
» Noord-Amerika		926 470,41
» andere vreemde landen		1 310 592,52
alzoo te zamen	f	3 972 818,94

of f 351 038,82 minder dan in 1867.

De uitvoer in 1868 had plaats met 161 schepen, metende te zamen 11 146 last.

Van deze schepen zijn vertrokken naar Nederland 24, naar Noord-Amerika 34 en naar andere vreemde plaatsen 103. De tonnenlast was respectivelijk 2579, 3169½ en 5397½.

De waarde van den uitvoer heeft in 1868 bedragen:

naar Nederland	f	968 720,96
» Noord-Amerika.		923 802,87⁵
» andere vreemde landen		1 162 123,60⁵
alzoo te zamen	f	3 054 647,44

of f 229 651,91⁵ *meer* dan in 1867.

Uit een overzigt der laatste vijf jaren blijkt dat de algemeene invoer bedroeg:

in 1864	f	4 811 582,07
» 1865		4 501 520,28⁵
» 1866		4 449 222,42
» 1867		4 323 857,76
» 1868		3 972 818,94
	f	22 062 001,47⁵

of gemiddeld per jaar f 4 412 400,29⁵, zijnde f 439 581,35⁵ *meer* dan de invoer gedurende 1868.

(1) Deze staten zijn, ter inzage voor de leden der Kamer, op de Griffie nedergelegd.

De algemeene uitvoer was:

in 1864	f	3 118 736,96
» 1865		2 235 398,73^{5}
» 1866		2 438 422,17^{5}
» 1867		2 824 995,52^{5}
» 1869		3 054 647,44
	f	13 672 200,83^{5}

of gemiddeld f 2 734 450,17 per jaar, zijnde f 320 197,27 *minder* dan in 1868.

De in 1868 op den handel en de scheepvaart geheven regten hebben bedragen aan:

inkomende regten	f	188 779,22^{5}
uitgaande regten		152 614,56
lastgeld der schepen		29 465,50
baak-, los- en steigergeld		6 186,07^{5}
entrepôt, waag- en rooigelden		3 241,23^{5}
Zamen	f	380 286,59^{5}

of f 60 453,77^{5} *meer* dan in 1867.

De uitvoer der voornaamste producten van den kolonialen landbouw is geweest:

	HOEVEELHEID.		
	1866.	**1867.**	**1868.**
Suiker	18 557 325 ponden	21 164 179 ponden.	72 593 182 ½ ponden.
Katoen	256 044 »	482 585 »	520 209 »
Koffij	28 154 »	18 523 »	41 908 »
Cacao	912 170 »	1 010 659 »	1 303 760 ½ »
Rum en dram	77 239 gallons.	78 128 ½ gallons.	61 374 gallons.
Melassie	435 933 »	520 738 »	562 888 »
	GELDSWAARDE.		
	1866.	**1867.**	**1868.**
Suiker	f 1 771 719,24^{5}	f 1 871 176,96^{5}	f 2 205 428,64
Katoen	160 301,40	381 702,25	287 741,45
Koffij	12 917,99	8 254,35	15 474,72
Cacao	273 896,90	345 474,96	316 802,85
Rum en dram	63 089,70	65 316,00	54 809,10
Melassie	128 639,24	128 324,25	146 350,88
	f 2 410 564 47^{5}	f 2 800 248,77^{5}	f 3 026 607,64
	GEMIDDELD.		
	1866.	**1867.**	**1868.**
Suiker	f 9,43^{75} per 100 Amst. pond.	f 8,81^{25} per 100 Amst. pond.	f 9,75 per 100 Amst. pond.
Katoen	70,00 » » » »	78,75 » » » »	91,00 » » » »
Koffij	51,25 » » » »	48,75 » » » »	68,25 » » » »
Cacao	30,50 » » » »	33,75 » » » »	24,50 » » » »
Rum en dram	0,85 » gallon.	0,87^{5} » gallon.	0,95 » gallon.
Melassie	0,29^{5} » »	0,24^{75} » »	0,26 » »

Volgens de opgaven naar aanleiding der publicatie van 1854 (*Gouvernementsblad* n°. 9) door belanghebbenden ingediend, is gedurende het jaar 1868 door de onderscheidene houtgronden afgeleverd en verbruikt voor eene som van f 36 669,20, waaronder niet begrepen is de waarde van het hout, gebezigd op en ten behoeve van den grond alwaar het verwerkt is.

Nadere bijzonderheden omtrent den algemeenen in- en

uitvoer, als ook omtrent den staat van het entrepôt in 1868, worden gevonden in de hierbij onder litt. W tot en met FF overgelegde staten, als:

1. Staat van invoer over het eerste halfjaar (oud tarief);

2. Idem tweede halfjaar (nieuw tarief);

3. Staat van uitvoer;

4. Staat van aan- en afvoeren in en uit het entrepôt;

5. Staat van de geheven regten op in- en uitvoer.

6. Staat van de verpligte en onverpligte consignatien van producten.

7. Staat van de aangekomen schepen.

8. Staat van de vertrokken schepen.

9. Overzigt van den in- en uitvoer en van het entrepôt.

10. Splitsingsstaat der in- en uitgevoerde waarde van koopmanschappen en producten uit en naar vreemde landen.

4°. Zeebrieven.

In 1868 werden 7 zeebrieven vernieuwd en 1 nieuwe uitgereikt.

5°. Passen voor vaartuigen.

Het getal dezer passen bedroeg in 1868 190, waaronder 78 voor vaartuigen naar Nickerie en Coronie.

6°. Betonning, bebakening en loodswezen.

Het vuurschip bevindt zich in goeden staat. De ligging der tonnen in de zeegaten is nagezien en het noodige tot instandhouding daarvan verrigt.

Q. Briefwisseling.

De zuivere opbrengst der posterij beliep in 1868, na aftrek van f 1667,68[5] wegens porto op de gouvernementsdienstbrieven en drukwerken, de teruggezondene en ongefrankeerde brieven met nader adres en de rebuten, de som van f 12 899,89[5], zijnde f 115,31[5] minder dan in 1867.

De hierbij gevoegde staat lit. GG, toont aan het getal der gedurende het jaar 1868 ontvangen en verzonden brieven per mail en per gewoone scheepsgelegenheden.

Daaruit blijkt dat het getal ontvangen brieven en drukwerken dat van 1867 overtreft.

Telegraphen. Van twee kanten zijn voorstellen gedaan aangaande het opnemen van Suriname in geprojecteerde telegraphische verbindingen met Europa. Die voorstellen zijn in overweging.

's Gravenhage, den 20sten September 1869.

De Minister van Kolonien,

DE WAAL.

INHOUD

VAN

HET KOLONIAAL VERSLAG.

Suriname.

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **A**.

N°. 5.

RAMING der ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Suriname voor het dienstjaar 1869.

ONTVANGSTEN.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	GERAAMD BEDRAG
	A. *Directe en indirecte belastingen.*	
a.	Hoofdelijke belasting der vrijgemaakten enz.	f 36 000,00
b.	Personeel	20 000,00
c.	Patentregt	22 000,00
d.	Huurwaarde van huizen	20 000,00
e.	Paardengeld	800,00
f.	Quota van suikerplantages en houtgronden	8 000,00
g.	Inkomende regten	200 000,00
h.	Uitgaande regten	150 000,00
i.	Lastgeld der schepen	30 000,00
k.	Baak-, los- en steigergelden	6 200,00
l.	Zegelregt	54 000,00
m.	Venduregt	15 000,00
n.	Transportregt	16 000,00
o.	Successie- en overgangsregten	12 000,00
p.	Begraafplaatsregt	3 000,00
q.	Verlotingen	200,00
r.	Leges- en provisiegelden	4 500,00
		f 597 700,00
	B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*	
a.	Passagegelden	32 000,00
b.	Opbrengst der posterijen	13 000,00
c.	Erfpachten	2 500,00
	Transporteren	f 645 200,00

ONTVANGSTEN.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	GERAAMD BEDRAG.
	Per transport	f 645 200,00
d.	Landtaksen of akkergelden	8 000,00
e.	Waag- en rooigelden, alsmede entrepôt- en pakhuishuur	10 000,00
f.	Inhouding op de tractementen der ambtenaren voor pensioen.	43 000,00
g.	Inkomsten der opgeheven particuliere West-Indische Bank.	*Memorie.*
h.	Inkomsten, voortspruitende uit den verkoop van gouvernements-plantages	2 949,33
i.	Terugbetaling van voorschotten	665,28[5]
k.	Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 762,00
l.	Uitkeering uit de reservekas, door den Koning te bepalen, ten behoeve van het onderwijs.	*Memorie.*
m.	Emolumenten, na 1 Mei 1869 te heffen ter griffie van het hof van justitie.	*Memorie.*
n.	Alle andere ontvangsten	30 000,00
	C. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist.*	
	Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen	435 059,13[5]
		f 1 185 635,75

UITGAVEN.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BEDRAG.
Algemeen bestuur en Koloniale Staten	f 159 186,35
Justitie en politie	228 519,65
Administratie van finantien	69 550,00
Onbeheerde boedels en weezen	40 304,00
Eeredienst en onderwijs	87 900,00
Plaatselijke kosten	197 384,35
Bouwdepartement	106 675,00
Koloniale vaartuigen en loodswezen	139 889,00
Pensioenen, wachtgelden, toelagen en onderstanden	116 727,40
Onvoorziene uitgaven	39 500,00
	f 1 185 635,75

STAAT

DER

WERKELIJKE ONTVANGSTEN

VOOR DE

KOLONIE SURINAME,

over de dienstjaren 1867 en 1868, vergeleken met de raming.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.

A. *Directe- en indirecte belastingen.*

a.	Hoofdelijke belasting der vrijgemaakten, enz.
b.	Personeel
c.	Patentregt
d.	Huurwaarde van huizen
e.	Paardengeld
f.	Quota van suikerplantaadjes en houtgronden
g.	Inkomende regten
h.	Uitgaande regten
i.	Lastgeld der schepen
k.	Baak-, los- en steigergelden
l.	Zegelregt
m.	Venduregt
n.	Transportregt
o.	Successie- en overgangsregten
p.	Begraafplaatsregt
q.	Verlotingen
r.	Leges- en provisiegelden

B. *Inkomsten van onderscheiden aard.*

a.	Passagegelden
b.	Opbrengst der posterij
c.	Erfpachten
d.	Landtaxen of akkergelden
e.	Waag- en rooigelden alsmede entrepot- en pakhuishuur
f.	Inhouding op de tractementen der ambtenaren voor pensioen
g.	Inkomsten der opgeheven particuliere West-Indische Bank
h.	Inkomsten, voortspruitende uit den verkoop van gouvernements plantages
i.	Terugbetaling van voorschotten
k.	Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds in Nederland
l.	Alle andere ontvangsten niet tot de vorengenoemde behoorende

C. *Bijdrage uit 's Rijks schatkist.*

Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen

1867.		1868.	
Raming.	Werkelijke ontvangsten.	Raming.	Ontvangsten gedaan of nog te doen.
f 42 000,00	f 35 037,00	f 42 000,00	f 40 634,42
32 000,00	17 108,25	30 000,00	34 742,50
29 000,00	22 101,77^5	29 000,00	34 396,16^5
19 000,00	19 354,99	22 000,00	23 386,78
800,00	762,00	800,00	907.75
13 000,00	6 113,08^5	13 000,00	15 003,99^5
165 000,00	140 792,10	160 000,00	186 552,65^5
160 000,00	140 423,98^5	140 000,00	149 521,06^5
40 000,00	30 132,75	30 000,00	29 327,50
7 500,00	6 208,75	6 500,00	6 096,32^5
52 000,00	54 807,02^5	52 000,00	51 125,80
20 000,00	13 884,15	20 000,00	7 461,83^5
20 000,00	15 341,42	20 000,00	20 296.13
5 000,00	20 867,81^5	5 000,00	9 876,97
3 000,00	3 172,00	5 000,00	2 708,00
200,00	104,25	400,00	277,40
2 500,00	4 726,62^5	4 000,00	1 536,87
24 000,00	32 236,50^5	28 000,00	33 854,03
10 000,00	12 863,45^5	12 000,00	12 962,27^5
2 200,00	2 915,94	3 000,00	2 918,50
10 000,00	8 247,48^5	17 800,00	10 324,00^5
5 000,00	6 991,15^5	8 000,00	5 561,86
44 000,00	42 064,77^5	49 000,00	51 837,48
Memorie.	19 382,97^5	*Memorie.*	40 141,82^5
3 265,33	3 265,33	3 107,33	3 107,33
434,28^5	4 023,95^5	887,28^5	1 260,61^5
10 762,00	10 762,00	10 762,00	10 762,00
26 000,00	30 517,23^5	33 000,00	28 118,49^5
505 809,32^5	474 532,06	418 600,00	254 578,64
f 1 252 470,94	f 1 178 740,84	f 1 163 856,61^5	f 1 069 279,21^5

STAAT

DER

WERKELIJKE UITGAVEN

VOOR DE

KOLONIE SURINAME,

over de dienstjaren 1867 en 1868, vergeleken met de raming.

AFDEELINGEN.	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.
I.	Algemeen bestuur en Koloniale Staten
II.	Justitie en politie
III.	Administratie van finantien
IV.	Onbeheerde boedels en weezen
V.	Eeredienst en onderwijs
VI.	Plaatselijke kosten
VII.	Bouwdepartement
VIII.	Koloniale vaartuigen en loodswezen
IX.	Pensioenen, wachtgelden, toelagen en onderstanden
X.	Onvoorziene uitgaven

1867.		1868.	
Raming.	Werkelijke uitgaven.	Raming.	Uitgaven gedaan of nog te doen.
f 156 636,35	f 155 505,56 5	f 161 101,70	f 155 639,00
234 636,75	215 887,98 5	225 668,20	207 235,10
67 561,75	66 327,21 5	68 800,00	68 219,94 5
40 904,00	38 912,84	43 304,00	40 520,93
80 170,00	68 039,02	87 870,00	77 212,73
196 290,35	163 245,68 5	194 937,94	157 557,98 5
160 865,00	142 926,30 5	61 176,00	55 086,27
155 555,00	159 304,68 5	161 557,10	125 277,90
111 053,77	116 206,96	113 398,04 5	116 627,88 5
48 797,97	52 384,58	46 043,63	65 901,47
f 1 252 470,94	f 1 178 740,84	f 1 163 856,61 5	f 1 069 279,21 5

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE D.

N°. 8 (1).

RAPPORT eener reis naar de Boven-Suriname, ten einde onderzoek te doen naar het bestaan van gouderts, die eenigen tijd geleden door den heer J. ROSENBERG in die streken gevonden is.

De ondergeteekende J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELT, ingevolge Gouvernements-resolutie dd. 30 Augustus 1862, n°. 8, uitgenoodigd zijnde om den heer J. ROSENBERG op zijne reis naar de Boven-Suriname te vergezellen, welke heer, onder overlegging van eenige in die streken gevonden gouderts en gedegen goud, aangeboden had deswege verdere onderzoekingen te doen, heeft de eer bij deze van zijne zending verslag te doen en dit bij wijze van dagverhaal aan Uwe Excellentie aan te bieden.

Op Vrijdag den 5den September 1862, voormiddag $10^3/_4$ uur, vertrokken wij met een tentvaartuig, bemand met zeven gehuurde negers, van Paramaribo.

Na voor de eb, die tegen den avond doorkwam, op de plantaadje Guinesche Vriendschap gestopt te hebben, gingen wij 's nachts ten 2 uur verder en kwamen met het aanbreken van den dag op den militairen post Gelderland aan.

Zoo als uit vroegere onderzoekingen van den geoloog dr. VOLTZ, lid der Duitsche commissie die in 1853 deze streek bezocht had, bekend is, treedt hier het grondgesteente in den vorm van graniet voor het eerst te voorschijn; meer benedenwaarts is de bodem van alluvialen en diluvialen oorsprong. De heer VOLTZ had tot gemeld onderzoek een diep gat op de helling van eenen ten zuidoosten van den post gelegen heuvel doen graven. Dit gat stond thans half vol water, en dewijl de heer ROSENBERG in de meening verkeerde dat de vorming of liever het aanzien van het terrein tot het vinden van edele metalen gunstig was, werden hier en op andere plaatsen onderzoekingen bewerkstelligd, evenwel zonder gelukkig gevolg.

In de dalen bestaat de grond uit eene compacte bruinachtige klei met eene geringe hoeveelheid fijn zand vermengd; zij is afkomstig van het verweeren der veldspath, een bestanddeel van het graniet, en is door de regens naar de laagten afgevoerd. Het zwaardere zand, ontstaan door vergruizing der kwartskristallen en hetwelk aldaar van eene sneeuwwitte kleur wordt aangetroffen, is grootendeels op het plateau der heuvelen blijven liggen en vormt onvruchtbare savannes.

Wij vertrokken den 7den September 's nachts ten drie ure en kwamen met het aanbreken van den dag op Phedra aan. Het voetpad dat naar den top des heuvels leidt, waarop een paar jaar geleden nog de heer WESTPHAL zijn verblijf gevestigd had, was geheel met bosch begroeid; bijna geen spoor van vroegere cultuur was hier meer overig. Aan den voet der hoogten stonden nu 3 hutten die door Boschnegers en melaatsche kleurlingen bewoond waren. Niet gaarne met de laatsten in aanraking wenschende te komen, bekortten wij ons oponthoud en gingen naar Nooitgedacht, een anderen heuvel op den linkeroever der Suriname, slechts een kwartier uurs verder gelegen. Wij troffen hier de heeren BALLIN en HOMANS aan, die met het doel om goud te zoeken naar boven gegaan waren, doch zonder daarin te slagen thans op hunne terugreis naar Paramaribo waren. De grond Nooitgedacht wordt thans door den heer STUART bewerkt. Van de vroegere aanplanting van koffij, kruidnagels en muskaatnoten is weinig meer over; daarentegen legt de tegenwoordige eigenaar zich meer toe op het aankweeken van maïs, waarmede hij het geheele plateau des heuvels, dat nagenoeg 70 voeten boven de rivier verheven is, beplant heeft.

Aan den noordelijken voet der heuvelenrij van Nooitgedacht, die uit groensteen bestaat en waarvan de oppervlakte over eene groote uitgestrektheid met bruin ijzererts bedekt is, liggen rotsen van witte kwarts waar een beekje langs stroomt, dat in den regentijd sterk gezwollen, thans nagenoeg was opgedroogd. Daar volgens den heer ROSENBERG het kwarts steeds de begeleider van edele metalen is, werd in de nabijheid van dit beekje een gat gegraven om te onderzoeken of de bodem ook goudhoudend was. Na de bovenlaag te hebben weggegraven, kwam men op een 2 voeten dikke laag blaauwachtige klei, met eene geringe hoeveelheid zand vermengd; op de diepte van 5 voeten stuitte men op groote stukken kwarts. Herhaalde wasschingen bleken echter vruchteloos te zijn. Het reeds ver gevorderde uur en de buitengewone hitte waaraan wij in het dal waren blootgesteld, noopten ons om voorloopig ons onderzoek te staken en heden nog tot Morea door te gaan, hetwelk schuin tegenover den mond der Marechal's kreek gelegen is. Om vijf ure 's namiddags kwamen wij aldaar aan. Hier was vroeger de posthouder voor de Saramaccaner Boschnegers gevestigd, thans wordt de plaats bewoond door een gewezen militair, met name SEIBEL, die zijn bestaan grootendeels trekt uit den handel in houtwaren, dien hij met de bovenwonende Boschnegers drijft.

Het pleitte niet zeer voor de gezonde ligging van Morea, toen wij man, vrouw en kind aan koortsen lijdende aantroffen.

Om de Marechal's kreek te kunnen invaren moesten wij noodzakelijk een corjaal hebben, daar onze boot daartoe veel te groot en te zwaar was. Het gelukte ons na veel moeite een tot dat einde geschikt corjaal van een Boschneger voor eenige dagen in huur te bekomen.

In den vroegen ochtend van den 9den September voeren wij met een groot en een klein corjaal de Marechal's kreek in. Het was een heerlijke morgen en het hooge geboomte waar wij als in een prieel onderdoor voeren verspreidde allerwege eene aangename koelte. Alhoewel hier vroeger verscheidene plantaadjes bestonden zoo ontwaart men thans geen spoor meer van hare voormalige bebouwing; alles was tot den staat van wildernis teruggekeerd. Nu en dan sprong een alligator, door het onverwacht bezoek in zijne rust gestoord, te water, terwijl hier en daar voet-

(1) De bijlagen E tot en met T zijn ter inzage voor de leden ter griffie der Kamer nedergelegd.

sporen van den tapir in den hoogen leemachtigen oever zigtbaar waren. Onderscheidene keeren moesten met de bijl in de hand de versperringen worden opgeruimd, die door het omvergevallene hout ontstaan waren. 's Namiddags kwamen wij ter plaatse waar de Lucaskreek zich met de Marechal's kreek vereenigt. Op een smallen landtong werd de tent opgeslagen, die ons, alhoewel door het langdurig gebruik op de reis in de Marowijne versleten, toch nog goede diensten bewees.

Onderwijl het kamp werd gereed gemaakt, ging ik met het kleine corjaal de kreek een eind verder op. Tegenover de landengte, waarop ons kamp gelegen was, ligt een heuvel, waarvan het grondgesteente van dezelfde vorming als op Nooitgedacht is; ijzererts vindt men bij menigte over den grond verspreid en de geheele omtrek, zoowel als de heuvels zelve, zijn met het digtste woud bedekt. De kreek kronkelt zich in een halven cirkel langs den voet van den heuvel meestal in eene W.Z.W. rigting.

Het water, dat tot hiertoe eene lichtbruine kleur heeft, wordt van lieverlede helder, de diepte neemt af en de bedding bestaat uit stukken kwarts en ijzersteen. Wij begaven ons den volgenden morgen reeds vroeg op weg om den bodem dieper te onderzoeken. Op twee plaatsen werd de grond opgedolven. De bovenlaag bestaat uit fijn wit zand, waarna men ter diepte van vijf voeten op eene laag van blaauwe klei komt, waarop het verbrokkeld gesteente, bestaande uit zuivere kwarts en conglomeraat, gelegerd was. De heer Rosenberg zeide uit ondervinding te weten, dat wanneer er goud is, dit altijd op de blaauwe kleilaag ligt en het dus onnoodig was om dieper te graven, hetwelk ook met vele zwarigheden van wege het opwellende water gepaard zoude gaan. Herhaalde wasschingen dezer aardlaag gaven hoegenaamd geen spoor van goud te kennen, alhoewel als laatst overblijfsel in den waschbak steeds een zwart zand, begeleider van het goud, aangetroffen werd.

De formatie van het land scheen overal dezelfde te zijn en het kwam ons niet belangrijk genoeg voor om nog meer moeite en tijd aan onderzoekingen in deze kreek te besteden, weshalve wij om 3 ure 's namiddags den terugtogt naar Morea aannamen. Het was opmerkelijk te zien hoeveel het water in eenen dag tijds gevallen was; op onderscheidene plaatsen, waar wij den vorigen dag nog over de omgevallen boomen heengevaren waren, moest nu eerst met de bijl eenen doortogt bewerkstelligd worden: zelfs waren wij op éénе plaats verpligt om eene geul in de bedding der kreek te graven, ten einde het corjaal te kunnen doorhalen. Tegen den avond kwamen wij op Morea terug.

Den volgenden dag voeren wij door tot Berg-en-dal.

Door den heer van Halm, directeur van dezen grond, werd ons met de meeste bereidwilligheid een corjaal afgestaan om de smalle en ondiepe kreeken te kunnen invaren, waarvoor de boot geheel en al ongeschikt was.

Wij bezochten de plaats alwaar de heer Rosenberg goud gevonden had. Aan den zuidkant der negerwoningen van Berg-en-dal, op een afstand van 600 ellen daarvan verwijderd, ligt eene opene vlakte, waar rotsen van witte kwarts zich boven den grond verheffen. Aan den zuidelijken afhang dezer rotsige vlakte bevinden zich de gaten, die door gemelden heer vroeger gemaakt waren en waaruit hij door wassching het goud verkregen had.

Daar ons plan was om allereerst onze nasporingen tot landsdomein te bepalen, en eerst dan wanneer wij niet slagen zouden terug te keeren om het onderzoek alhier voort te zetten, gingen wij den 13den September met het aanbreken van den dag op reis en kwamen tegen den middag aan de Mawassiekreek, welke zich op den regteroever der rivier met haar vereenigt.

Op de kaart van Suriname is deze kreek aangegeven, doch haar loop geheel verkeerd voorgesteld; in plaats van N.O. loopt zij Z.Z.O.

Wij voeren haar 2 mijlen ver in. Zij is ongeveer 45 voeten breed, aan de monding is weinig stroom, welke echter naar boven van lieverlede toeneemt.

Op den regteroever bevinden zich heuvels van dioriet, welke hier en daar steil tot aan de kreek afdalen. De andere oever en het land hooger in de kreek is laag en staat in den regentijd voor een groot gedeelte onder water, zoo als aan de watermerken van de boomen te zien was. Op sommige plaatsen komen naakte rotsen van kwarts en graniet voor den dag; overigens bestaat de bodem uit leem en klei, met rood zand afgewisseld. Ook hier werd op onderscheidene plaatsen, die daartoe meer of min gunstig schenen, de grond onderzocht: er werd echter niets bijzonders aangetroffen.

Ten 3½ uur kwamen wij aan de boot, die in de monding der kreek was blijven liggen, terug en sloegen op de landpunt aldaar ons kamp op. Het kwam ons belangrijk voor om ook het hooge land aan de overzijde der kreek te onderzoeken en wij gingen nog denzelfden namiddag met twee van onze negers derwaarts om dit plan uit te voeren. Op onzen togt troffen wij echter niets bijzonders aan. Het land bestaat uit eene regelmatige afwisseling van heuvels en dalen, alles met digt bosch begroeid; het grondgesteente is dioriet, welke door verwering eenen vruchtbaren grond oplevert; kwarts werd niet aangetroffen. Terwijl wij nog met deze onderzoekingen bezig waren, overviel ons de duisternis van den avond. Wij haastten ons terug te keeren, doch dwaalden al spoedig van den weg af, die wij gekomen waren en welke slechts door het al gaandeweg inkappen van merken aan de boomen kenbaar was.

Na lang zoeken en terwijl het in het digte woud geheel nacht geworden was, waren wij eindelijk zoo gelukkig het corjaal en daarmede ons kamp te bereiken, dat te aangenamer was, doordien een zware onweêrsbui in aantogt was, en niet lang daarna boven onze hoofden losbarstte.

Den volgenden morgen gingen wij de rivier verder op. De regteroever is heuvelachtig, aan den anderen kant is de grond lager. Alles is met digte bosschen bedekt en het landschap blijft om de weinige afwisseling zeer eentoonig. Om 10½ uur kwamen wij aan de Companiekreek, die zich regts in het opvaren in de Suriname ontlast. Bij de monding werd de tent opgeslagen en omstreeks den middag voeren wij met het corjaal de kreek tot op eene lengte van ongeveer 7 mijlen op.

Hoog land troffen wij weinig aan; ook hier wezen de merken aan de boomen, dat gedurende den regentijd een groot gedeelte van het land onder water staat. Op enkele hooger liggende punten vindt men kostgronden, die door de negers van het naburige Victoria zijn aangelegd.

Het water in de kreek is geelbruin van kleur en de stroom niet onbelangrijk.

Rotsen werden bijna in het geheel niet aangetroffen; de grond bestaat uit geelachtige klei en rood zand, hier en daar met stukjes kwarts vermengd. Ook hier werd verscheidene keeren de grond beproefd, doch altijd met een ongunstig gevolg. Om 4 ure namen wij den terugtogt aan en volbragten, door den snellen stroom voortgestuwd en terwijl de regen bij stroomen nederviel, de reis naar het kamp in 1½ uur. Niet lang na onze terugkomst werd de heer Rosenberg door de koorts aangetast

Wij bragten overigens wegens de tallooze insecten, die hier den dampkring vervulden en ons onophoudelijk kwelden, een onaangenamen nacht door.

Den 15den September gingen wij met het corjaal in eene kleine kreek, die schuin tegenover ons kamp gelegen was en die wij ongeveer eene mijl ver opvoeren. Zij is nagenoeg 20 voeten breed, heeft weinig stroom en hare oevers zijn laag.

De heer Rosenberg kreeg hier andermaal een aanval van koorts, zoodat wij verpligt waren naar het kamp terug te keeren. Inmiddels ging ik een bezoek op Victoria brengen. De hutten van den directeur en de negers liggen alle op eene hoogte, ongeveer 35 voeten boven den tegenwoordigen waterstand in de rivier verheven, welke in den grooten regentijd wel 25 voeten wast. Aan de andere zijde dezer hoogte in een moerassig dal komen groote blokken witte kwarts te voorschijn; de bodem heeft hier veel overeenkomst met den goudhoudenden grond van Berg-en-dal.

Toen ik in het kamp aan de Companiekreek terug kwam, vond ik den heer Rosenberg nog met zware hoofdpijn en koorts in de hangmat liggen: 's namiddags was de koorts zoover aan het afnemen, dat wij deze ellendige plaats verlaten konden en naar Victoria konden gaan, alwaar wij kans hadden met ons onderzoek gelukkiger te zijn.

Den volgenden morgen namen wij in de vallei achter de negerhuizen verscheidene proeven met goudwasschen. Het graven ging door de zware klei, die met zand en stukken kwarts van verschillende grootte gemengd was, met vele moeijelijkheden gepaard; geene mindere bezwaren leverde het wasschen zelve op, daar de klei niet gemakkelijk van het zand was af te scheiden. Wij waren echter zoo gelukkig om eenige fijne korrels goud te ontdekken en wilden 's namiddags de proeven meer in het groot met de zoogenaamde wieg (craddle) voortzetten, toen dit plan door de

ziekte van den heer ROSENBERG verijdeld werd, die zich zoodanig ongesteld gevoelde dat hij onverwijld naar Berg-en-dal wenschte terug te keeren. Ten 3 ure 's namiddags vertrokken wij dus van Victoria en kwamen ten 7 ure op Berg-en-dal terug. Terwijl de heer ROSENBERG nog met de koorts lag, begaf ik mij den volgenden morgen met de gereedschappen naar de plaats waar vroeger het goud ontdekt was, om mij zelf zoo mogelijk daarvan te overtuigen. De grond bestaat even als te Victoria uit geelachtige klei met stukken kwarts en zand vermengd; wegens de nabijheid van een beekje met helder water is de plaats uitmuntend voor het wasschen gelegen. Ik had te weinig tijd om mijne nasporingen naar wensch te kunnen voortzetten, daar de heer ROSENBERG er op aandrong om terug te keeren; niettemin vond ik toch eenige fijne korrels goud, welke, alhoewel op zich zelve weinig waarde hebbende, toch het bewijs opleveren, dat zich alhier een goudveld bevindt.

Ingevolge verlangen van den zieken heer ROSENBERG werd de reis naar Paramaribo met spoed voortgezet, alwaar wij in den avond van 18 September aankamen.

Paramaribo, den 5den October 1862.

(*Get.*) J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELT.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,

FEITH.

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE U.

N°. 9.

RECAPITULATIE op de districtsstaten, betreffende het aantal plantages in cultuur, en hare voortbrengselen.

DISTRICTEN.	Suiker-plantages.	Koffij en cacao.	Koffij en kost.	Cacao en kost.	Cacao.	Banannen.	Katoen.	Hout.	Kweek- en kostgronden.	Totaal.	Getal akkers in cultuur.	AANMERKINGEN.
Boven-Cottica	6	"	1	"	"	10	1	"	"	18	1619	1 etablissement der Moravische Broeders.
Perica	5	1	"	"	"	"	"	"	"	6	651	
Boven-Commewijne	5	"	"	"	"	"	"	"	"	6	445	
Commetewane	9	"	"	"	"	2	"	1	"	11	1055 1/2	1 chirurgijns-etablissement.
Beneden-Commewijne	4	"	5	6	1	5	"	"	1	22	3051 1/2	1 idem.
Beneden-Cottica	10	2	3	"	"	4	"	"	"	19	4480 1/4	1 idem.
Matappica	1	2	6	1	"	4	6	"	3	23	3363	1 idem.
Boven-Suriname	3	"	"	"	"	"	"	9	"	12	577	
Beneden-Suriname	14	"	"	4	"	1	"	"	"	19	3081 1/2	1 idem.
Boven-Para	"	"	"	"	"	"	"	9	6	15	1427 1/4	
Beneden-Para	7	1	1	13	5	2	"	1	20	50	3569 3/4	
Boven-Saramacca	"	"	"	"	"	"	"	4	15	19	27 1/2	
Beneden-Saramacca	3	"	"	"	11	"	"	"	5	19	2085 1/6	
Nickerie	5	2	"	1	"	"	"	"	2	10	2406	
Coronie	1	"	"	"	"	"	10	"	1	12	3560	1 idem.
Stadsdistrict	"	"	"	"	"	"	"	"	6	6	222	
	73	8	16	25	17	28	17	24	59	267	32121 5/12	

SPECIFIEKE STAAT van den veestapel op ultimo December 1868.

	Rundvee.	Paarden	Muilezels.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
De stad Paramaribo, buitenwijken	482	47	24	94	6	53	40
Boven-Suriname	17	"	"	"	"	"	120
Beneden-Suriname	125	9	3	"	85	15	69
Boven-Para	110	3	"	"	47	6	60
Beneden-Para	382	22	7	10	126	21	218
Boven-Commewijne	70	"	"	"	27	"	66
Beneden-Commewijne	101	12	9	7	50	41	319
Commetewane	100	5	1	"	41	15	48
Beneden-Cottica	232	29	13	7	110	13	245
Matappica	873	24	4	10	613	93	164
Boven-Cottica	485	5	"	1	113	55	165
Perica	56	"	"	1	"	"	78
Boven-Saramacca	"	"	"	"	"	"	"
Beneden-Saramacca	75	1	4	1	87	1	29
Nickerie	68	18	9	9	107	11	88
Coronie	341	50	5	48	517	63	205
Totaal	3517	225	79	188	1929	387	1914

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **W**.

N°. 11.

STAAT

VAN DEN

INVOER DER KOLONIE SURINAME,

GEDURENDE

HET EERSTE HALFJAAR 1868.

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND.	
	Hoeveelheid.	Waarde.
Aardappelen	»	f 8 797,37
Aarde-, glas- en porceleinwerk	»	5 681,40
Arrowroot en gomma	»	»
Azijn	»	219,00
Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast)	126 149 flesschen.	21 328,50
Bieten, peen, wortelen en rapen	»	»
Bijouterien (als goud, zilverwerk en edelgesteenten)	»	19 178,00
Blik (in bladen).		
Blik (bewerkt)	»	1 304,10
Boekwerken en andere gedrukte stukken	»	2 130,93
Boter	49 812 pond.	37 365,65
Breeuwwerk	»	1 374,00
Buskruid	»	654,00
Chocolade (suiker)	»	55,00
Cingels	»	»
Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons	»	2 295,70
Dakpannen (vleugel en nok)	»	475,00
Deelen (greenen)	25 pies.	100,00
Duigen en bodems voor vaatwerk	286 pakken.	1 508,00
Eetwaren, in blik, vaatwerk, flesschen, kisten of manden (voor zoover niet afzonderlijk belast)	»	15 990,38
Ezels (muil- en steen-)	»	»
Flesschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen	»	446,10
Galanterien	»	8 697,95
Gedistilleerd. Genever	518 494 pinten.	104 713,40
Gedistilleerd. Brandewijn	13 981 pinten.	4 844,56
Gedistilleerd. Likeuren	1680/2 flesschen.	1 704,60
Gedistilleerd. Bitter	1721/2 dito.	944,20
Gedistilleerd. Rhum en dram	72 kruiken.	150,00
Gereedschap voor alle bedrijven	»	6 169,37
Geweren of snaphanen	»	9 675,50
Granen en peulvruchten (van alle soorten, voor zoover niet afzonderlijk belast), hetzij gepeld, ongepeld of gebroken, boonen en wikken, erwten, linzen, spelt, zoomede brood, beschuit en meel, griesmeel en zemelen	waaronder begrepen 2700 pond meel f 375.	8 271,00
Hagels, kogels en loopers	»	453,00
Haver en havermeel	»	»
Hoeden en petten (diverse)	»	4 369,00
Hoepels (houten)	450 bossen.	810,00
Hoepels (ijzeren)	20 »	140,00
Houtwaren (diverse)	25 planken.	100,00
	Transporteren . .	f 269 945,71

	UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
,37	»	f 80,00	»	f 1 704,35	f 10 581,72
,40	»	295,00	»	3 859,10	11 835,50
	»	»	349 pond.	101,20	101,20
,00	»	»	»	38,00	257,00
,50	»	»	3450 flesschen.	1 411,00	22 739,50
	»	115,00	»	47,00	162,00
,00	»	»	»	2 004,00	21 182,00
4,10	»	»	»	1 345,05	2 649,15
0,93	»	»	»	326,50	2 457,43
5,65	950 pond.	522,50	11 015 pond.	5 507,50	43 395,65
4,00	»	1 161,00	»	726,60	3 261,60
4,00	»	»	»	2 990,00	3 644,00
5,00	»	18,00	»	»	73,00
	»	»	142 500 stuks.	2 230,00	2 230,00
5,70	»	»	»	2 964,99	5 260,69
5,00	»	»	»	330,00	805,00
0,00	»	»	»	»	100,00
8,00	5760 pakken.	24 102,50	1674 pakken.	8 892,86	34,503,36
0,38	»	942,00	»	11 952,28	28 884,66
	»	»	2 stuks (muil-).	600,00	600,00
6,10	»	»	»	482,00	928,10
7,95	»	»	»	2 150,00	10 847,95
3,40	»	»	6 172 pinten.	2 224,00	106 937,40
4,56	»	»	37 317 pinten,	29 487,55	34 332,11
4,60	»	»	3 384/2 flesschen.	2 070,85	3 775,45
4,20	»	»	348/2 flesschen.	445,00	1 389,20
0,00	»	»	36 kruiken.	25,00	175,00
9,37	»	1 830,00	»	4 291,25	12 290,62
5,50	»	»	»	2 070,99	11 746,40
1,00	waaronder begrepen 604 800 pond meel f 73 920.	81 100,00	waaronder begrepen 566 640 pond meel f 69 256.	74 102,75	163 473,75
3,00	»	»	»	1 983,00	2 436,00
	»	»	»	372,00	372,00
9,00	»	144,00	»	6 033,12	10 546,12
0,00	531 bossen.	1 715,00	736 bossen.	4 095,00	6 620,00
0,00	»	»	52 bossen.	275,00	415,00
0,00	265 500 vm. wp. planken.	21 240,00	15 781 vt. pp. planken f 1 578,10 240 391 » wp. dito 19 231,28 latten . . . . . . 410,00 2402 vt. groen hart planken 747,30	21 966,68	43 306,68
5,71		f 133 265,00		f 201 104,53	f 604 315,24

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND.	
	Hoeveelheid.	Waarde.
	Per transport . .	f 269 945,71
IJzer (ruw of bewerkt) . . . . . , ...	»	10 685,84
Kaarsen, van smeer, stearine, spermacetie, was of andere compositie.	37 933 pond.	15 407,75
Kaas (diverse soorten).	69 284 pond.	27 713,78
Kalk (metsel- en cement-)	757 vaten kalk f 3858,00 441 vaten cement 2528,00	6 386,00
Koffers, valiezen en reiszakken.	..	150,00
Koffij	12 737 pond.	3 400,00
Koper (in bladen of staven).	»	1 651,20
Koper (bewerkt)	»	2 394,30
Kramerijen.	»	7 880,58
Leder (zoo als verlakt, marokijn, bezaan-, gewast en schapen-). .	»	4 455,80
Leder (zool- en pomp-)	3220 pond.	2 576,00
Lederwerk (zoo als zadelmakerswerk en alle andere lederwerk, voor zoover niet afzonderlijk belast)	»	18 946,30
Leijen (dak-)	»	»
Limonade gazeuse	»	»
Lood (plat).	»	1 525,00
Lucifers	»	»
Machinerien voor landelijk bedrijf en voor de afwerking en bereiding van koloniale producten	»	2 030,00
Maïs en maïsmeel	»	»
Manufacturen en stoffen van wollen lakens en cachemiren, daaronder begrepen van zijde, van katoen, van hennep, van vlas, van werk, van boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegrond, gewast, geverwd of gedrukt; zuiver of gemengd passementwerk; naai-, stik- en floretzijde; lint, band, kant en tulle; tafel- en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, kousen, mutsen, handschoenen, sokken, broeken en alle andere kleedingstukken (voor zoover niet afzonderlijk belast)	»	202 445,08
Meubelen	»	9 049,36
Olien (olijf-)	»	674,40
Olien (diverse).	patent 9424 kan.	4 519,12
Opium.		
Ossen, koeijen, bullen en kalveren	»	»
Paarden en veulens.	»	»
Parapluies en parasols.	»	3 902,88
Parfumerien (waaronder fijne zeepsoorten).	»	6 455,25
Patattes	»	»
Pennen (stalen en vederen)	»	278,00
Percussiedoppen	»	490,00
Pik, teer en harpuis	5583 pond.	670,00
Pinda's	»	»
Pistolen (zie geweren of snaphanen).		
Porter, ale en Beijersch bier	4354 flesschen.	1 593,40
Prenten of platen	»	399,00
	Transporteren . . .	f 605 624,75

	UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
5,71		f 133 265,00		f 201 104,53	f 604 315,24
5,84	»	125,00	»	8 668,04	19 478,88
7,75	28 456 pond.	8 959,60	12 776 pond.	5 698,60	30 065,95
3,78	»	»	2 867 pond.	1 145,50	28 859,28
6,00	»	»	138 vaten kalk f 700,00 62 vaten cement 495,00	1 195,00	7 581,00
0,00	»	234,25	»	»	384,25
0,00	»	»	9578 pond.	3 316,06	6 716,06
1,20	»	»	»	1 693,50	2 344,70
4,30	»	»	»	348,00	2 742,30
0,58	»	1 670,00	»	3,784,44	13 335,02
5,80	»	»	»	»	4 455,80
6,00	»	»	300 pond.	200,00	2 776,00
6,30	»	115,00	»	14 213,35	33 274,65
	»	»	»	6 620,00	6 620,00
	»	»	»	109,50	109,50
5,00	»	»	»	»	1 525,00
	»	19 079,25	»	1 249,20	20 328,45
0,00	»	»	»	39,277,17	41 307,17
	»	»	3937 pond.	315,00	315,00
5,08	»	»	»	110 626,61	313 071,69
9,36	»	3 065,50	»	2 496,60	14 611,46
4,40	»	»	»	2 183,00	2 857,40
9,12	kerosine 19 229 gallons.	15 192,50	kerosine 3128 gallons.	2 956,00	22 667,62
	»	»	94 ossen, 40 koeijen, 10 bullen.	14 500,00	14 500,00
	»	»	8 paarden.	2 400,00	2 400,00
2,88	»	»	»	1 327,00	5 229,88
5,25	»	»	»	3 276,55	9 731,80
	»	»	»	25,00	25,50
8,00	»	»	»	168,00	446,00
0,00	»	»	»	315,00	805,00
0,00	10 800 pond.	1 200,00	4320 pond.	475,00	2 345,00
	»	»	17 364 pond.	1 562,80	1 562,80
3,40	»	»	28 261 flesschen.	13 572.70	15 166,10
9,00	»	k	»	»	399,00
4,75		f 182 906,10		f 444 822,65	f 1 233 353,50

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND. Hoeveelheid.	Waarde.
	Per transport . .	f 605 624,75
Puncheons (Rum)	18 stuks.	180,00
Pijpen (Goudsche)	»	671,50
Rapen (zie bieten en peen)	»	»
Reuzel	»	»
Revolvers.		
Rijst en rijstmeel	254 113 pond.	29 468,60
Schapen en lammeren.		
Sigaren	1 568 610 stuks.	32 276,86
Smeer (molen en talk)	»	168,80
Snuif	»	95,80
Speelkaarten	»	450,00
Spek (gezouten en gepekeld)	433 pond.	130,00
Spek (gerookt)	11 098 pond.	5 548,90
Staal in bladen, platen en staven	»	»
Steenen (metsel)	»	8 009,65
Steenkolen	60 000 pond.	807,25
Suiker (geraffineerd)	82 191 pond.	20 547,76
Suiker (ruw)	»	»
Tabak . . . in rollen of bladen	1466 pond f 500.	1 441,40
Tabak . . . pruim	»	
Tabak . . . gekorven	2375 pond f 941,40	
Thee	2316 pond.	2 894,90
Tigchels	»	100,00
Tin en zink (in bladen)	»	125,00
Tin en zink (bewerkt)	»	»
Touwwerk, kabels, geslagen want en alle andere touwwerk, zeilgaren, kabelgaren, visschersgaren en bindgaren	»	6 847,35
Uijen	»	1 302,50
Vaatwerk voor suiker, rum of melassie	379 stuks.	3 200,00
Varkens	»	»
Visch . . . Bakkeljaauw (gezouten)	»	1 930,45
Visch . . . Haring (gepekeld)	Haring en anchovis f 617,45	
Visch . . . Makreel (gepekeld)	»	
Visch . . . Stok en leng (gedroogd)	f 1 313,00.	
Visch . . . Zalm en heilbot (gerookt)	»	
Visch . . . Bokking (gerookt)	»	
Visch . . . Zalm (gepekeld)	»	
Visch . . . andere vischsoorten in pekel	»	
Visch . . . in blik (zie eetwaren)	»	
Vischlijm.		
	Transporteren . .	f 721 821,47

UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
	f 182 906,10		f 444 822,65	f 1 233 353,50
»	»	540 stuks.	40 90,00	4 270,00
»	»	»	30,00	701,50
»	»	»	»	»
10 791 pond.	3 237,30	4905 pond.	1 471,50	4 708,80
»	»	679 800 pond.	65 336,50	94 805,10
»	»	34 850 stuks.	1 705,00	33 981,86
»	2 340,00	»	224,00	2 732,80
»	»	»	»	95,80
»	»	»	»	450,00
405 540 pond.	112 650,00	87 480 pond.	24 300,00	137 080,00
»	»	»	»	5 548,90
»	»	»	344,40	344,40
»	»	»	3 861,50	11 871,15
»	»	4 966 000 pond.	51 916,94	52 724,19
»	»	9869 pond.	2 525,55	23 073,31
»	»	11 244 pond.	1 952,13	1 952,13
123 930 pond f 49 572,00		3432 pond f 1 372,80		
2 171 » 1 411,00	50 983,00	»	1 410,60	53 835,00
»		50 pond f 37,80		
»	»	1057 pon	1 732,29	4 627,19
»	»	»	»	100,00
»	»	»	2 509,60	2 634,60
»	»	»	360,00	360,00
»	»	»	2 356,00	9 203,35
»	100,00	»	4 481,50	5 884,00
»	»	191 stuks.	1 437,50	4 637,50
»	»	10 stuks.	300,00	300,00
1 599 224 pond f 127 937,92		30 230 pond f 2 418,40		
219 810 » 14 724,00		9 360 » 624,00		
84 780 » 7 065,00		4 500 » 375,00		
»		f 64,50		
760,00	154 368,42	12,50	2 733,40	160 032,27
1 207,50		»		
2 674,00		239,00		
»		»		
»		»		
	f 506 584,82		f 620 901,06	f 1 849 307,35

INGEVOERDE GOEDEREN.		UIT NEDERLAND. Hoeveelheid.		Waarde.
		Per transport . .		f 721 821,47
Vleesch . .	gepekeld	15 680 pond	f 2 631,00	21 362,14
	gerookt en gedroogd		1 405,32	
	hammen en shoulders		9 845,82	
	rolpens: worst, saucijsen (gepekeld)		7 480,00	
	in blik (zie eetwaren)	»		
Water (mineraal)		2924 kruiken.		910,25
Wortelen (zie bieten).				
Wijnen . .	daaronder begrepen zoogenaamde kunstwijnen, als: appelen-, peren-, bessenwijn en andere voor zoover niet afzonderlijk belast	20 982 flesschen	f 11 661,50	19 077,15
	Rhijn	1 465 »	1 428,00	
	Sherry, Port, Madera, Malaga en Champagne . .	4 226 »	4 009,65	
	Vermouth	2 472 »	1 978,00	
Zeep (ordinaire, harde en zachte)		327 pond.		108,00
Zout (ruw)		»		»
Zout (geraffineerd)		»		20,00
Alle andere dan de bovengenoemde waren, goederen en koopmanschappen van welken aard ook		»		29 800,00
				f 793 099,01

NB. De aanvoer in het entrepôt is niet in dezen staat begrepen, maar wel de invoer door het entrepôt.

UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
	f 506 584,82		f 620 901,06	f 1 849 307,35
197 460 pond f 32 910,00		91 980 pond f 15 330,00		
599,00		487,75		
10 754,60	44 263,60	3 443,80	19 261,55	84 887,29
»		»		
»		»		
»	»	2125 kruiken.	497,00	1 407,25
		15 317 flesschen f 5 455,66		
»	»	»	28 722,91	47 800,06
		5 705 flesschen 6 672,25		
		21 304 » 1 6595,00		
32 500 pond.	4 815,00	63 041 pond.	7 565,00	12 488,00
»	»	72 000 pond.	1 000,00	1 000,00
»	»	»	160,00	180,00
»	4 020,99	»	14 200,00	48 020,99
	f 559 684,41		f 692 307,52	f 2 045 090,94

STAAT

VAN DEN

INVOER DER KOLONIE SURINAME,

OVER

HET TWEEDE HALFJAAR 1868.

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND.	
	Hoeveelheid.	Waarde.
Aardappelen	»	f 11 743,00
Aarde-, glas- en porceleinwerk	»	6 761,00
Azijn	31 900 pinten.	2 552,00
Beschuit en brood	»	»
Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast)	260 821 pinten.	20 465,00
Bieten en peen	»	»
Bijouterien, als: goud- en zilverwerk, edelgesteenten, alsmede horologien, uurwerken en schildpad voorwerpen	»	13 920,00
Blik (in bladen)	1 770 pond.	177,00
Blik (bewerkt)	»	1 650,00
Blom	4 500 pond.	500,00
Boekwerken en andere gedrukte stukken	»	3 609,00
Boter	106 159 pond.	74 311,00
Breeuwwerk	5 465 »	1 093,00
Buskruid	406 »	609,00
Cingels	»	»
Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons	»	4 061,00
Dakpannen (vleugel- en nok-)	»	3 741,00
Duigen en bodems voor rhum-, puncheons- en andere vaten	1 930 pakken.	6 137,00
Eetwaren in blik. Vaatwerk (fleschen, kisten of manden), voor zoover niet afzonderlijk belast	»	19 375,00
Ezels (muil- en steen-)	»	»
Fleschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen	»	224,00
Galanterien	»	13 951,00
Gedistilleerd: Jenever	19 430 pinten.	3 394,00
Gedistilleerd: Brandewijn	1 181 »	472,00
Gedistilleerd: Likeuren	488 »	488,00
Gedistilleerd: Bitter	36 »	29,00
Gedistilleerd: Rhum of dram	366 »	146,00
Gereedschappen voor alle bedrijven	»	10 808,00
Geweren of snaphanen	135 loopen.	2 025,00
Granen en peulvruchten, zoo als boonen, erwten, gort, griesmeel, haver, linzen, spelt, wikken en zemelen	»	9 193,00
Hagels, kogels en loopers	3 404 pond.	1 021,00
Harpuis	430 »	43,00
Hoeden en petten	»	5 419,00
Hoepels (houten)	30 625 stuks.	1 225,00
Hout (timmer-) zoo als greenen deelen, whitepine en pitchpine planken en latten	2500 voet greenen deelen f 250 planken 84	334,00
IJzerwaren, voor zoover niet afzonderlijk belast	»	2 654,00
IJzer, in staven, banden of platen	24 210 pond.	2 421,00
Kaarsen van smeer, was, spermaceti, stearine of andere compositie	64 653 »	25 930,00
Kaas (diverse soorten)	Zoetemelksche, Leidsche, Edamsche en Zwitsersche 116 437 p.	48 177,00
	Transporteren	f 298 658,00

UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
»	f 42,00	»	f 2 015,00	f 13 800,00
»	»	»	5 587,00	12 348,00
»	»	»	»	2 552,00
41 334 pond.	6 200,00	53 760 pond.	8 064,00	14 264,00
»	»	726 pinten.	73,00	20 538,00
»	250,00	»	»	250,00
»	329,00	»	6 658,00	20 907,00
»	»	»	»	177,00
»	»	»	1 979,00	3 629,00
596 340 pond.	66 260,00	393 750 pond.	43 750,00	110 510,00
»	128,00	»	1 614,00	5 351,00
»	»	4 890 pond.	3 423,00	77 734,00
1 980 pond.	396,00	3 150 »	630,00	2 119,00
»	»	471 »	707,00	1 316,00
»	»	135 334 stuks.	2 030,00	2 030,00
»	204,00	»	5 500,00	9 765,00
»	»	»	»	3 741,00
4 194 pakken.	16 276,00	2169 pakken en 91 bodems.	8 578,00	30 991,00
»	831,00	»	14 152,00	34 358,00
»	»	25 steen- en 1 muilezels.	1 200,00	1 200,00
»	»	»	82,00	306,00
»	2 265,00	»	6 276,00	22 492,00
»	»	1800 pinten.	540,00	3 934,00
»	»	706 »	706,00	1 178,00
»	»	11 »	11,00	499,00
»	»	76 »	61,00	90,00
»	»	16 »	6,00	152,00
»	699,00	»	4 243,00	15 750,00
»	»	10 loopen.	150,00	2 175,00
»	»	9267 pond.	1 108,00	10 301,00
»	»	1564 »	469,00	1 490,00
»	»	210 »	21,00	64,00
»	»	»	15 660,00	21 079,00
31 000 stuks.	1 240,00	31 650 stuk.	1 266,00	3 731,00
406 840 voet whitepine planken	20 342,00	2000 voet green. deelen f 200 284 760 » w.p. planken 14 238 17 662½ » p.p. » 1 413	15 851,00	36 527,00
»	254,00	»	3 715,00	6 623,00
»	»	38 560 pond.	3 856,00	6 277,00
16 451 pond.	5 758,00	2 210 »	884,00	32 572,00
»	»	735 »	300,00	48 477,00
»	f 121 474,00	»	f 161 165,00	f 581 297,00

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND. Hoeveelheid.	UIT NEDERLAND. Waarde.
	Per transport . . .	f 298 658,00
Kalk (metsel- en suiker-) en cement	1308$^1/_2$ vaten kalk . . f 7 850 4 punch. suikerkalk 120 577 vaten cement. . 4 039	12 009,00
Koffers, valiezen en reiszakken	»	»
Koffij.	»	»
Koper in bladen of staven	373 pond.	261,00
Koper (bewerkt)	»	1 603,00
Kramerijen.	»	13 749,00
Leder (zoo als verlakt, marokijn, bazaan, gewast en schapen-) . .	»	4 070,00
Leder (zool- en pomp-)	7373 pond.	7 373,00
Lederwerk (zoo als zadelmakerswerk en alle ander lederwerk) . .	»	28 337,00
Leijen (dak-)	»	»
Limonade gazeuse.		
Lood (plat).	14 456 pond.	2 602,00
Lucifers	7$^1/_4$ gros.	18,00
Machinerien voor landelijk bedrijf en voor de afwerking en bereiding van koloniale producten	»	12 486,00
Maïs en maïsmeel	»	»
Manufacturen en stoffen van wol, lakens en kasimieren, daaronder begrepen van zijde, van katoen, van hennep, van vlas, van werk, van boomschors en alle andere, hetzij ruw, wit of gebleekt, gegomd, gewast, geverwd of gedrukt, zuiver of gemengd, passementwerk, naai-, stik- en floretzijde, lint, band, kant, tulle, tafel- en servetgoed, tijk, damast, batist, kamerdoek, kousen, mutsen, handschoenen, sokken, broeken en alle andere kleedingstukken (voor zoover niet afzonderlijk belast).	»	323 601,00
Meubelen	»	6 275,00
Olien (diverse), zoo als olijf-, machine-, lijn-, raap-, patent- en kerosine-.	Olijf- 1000, machine- 1178, lijn- 21 572, raap- 382, patent- 9102 kannen, petroleum 1223 pinten.	17 638,00
Opium	53$^1/_4$ pond.	1 278,00
Ossen, koeijen, bullen en kalveren	»	»
Paarden en veulens.	»	»
Parapluies en parasols.	»	6 011,00
Parfumerien (waaronder fijne zeepsoorten)	»	4 987,00
Pennen (stalen en vederen)	»	546,00
Percussiedoppen	290 000 stuks.	1 160,00
Pik en teer	154 vaten.	3 080,00
Pinda's	»	»
Pistolen	4 stuks.	16,00
Porter, Ale, Beijersch bier.	7092 pinten.	2 128,00
Prenten of platen	»	207,00
Puncheons (rhum)	12 stuks.	138,00
Pijpen (Goudsche)	»	593,00
	Transporteren . .	f 748 824,00

UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
»	f 121 474,00	»	f 161 165,00	f 581 297,00
5½ punch. suikerkalk.	165,00	152 vaten kalk. . . . f 912 88 punch. suikerkalk . 2640 42 vaten cement . . . 392	3 944,00	16 118,00
»	444,00	»	249,00	693,00
»	»	1471 pond.	515,00	515,00
»	»	984 »	634,00	895,00
»	»	»	304,00	1 907,00
»	»	»	3 945,00	17 694,00
»	»	»	144,00	4 214,00
»	»	140 pond.	140,00	7 513,00
»	215,00	»	8 618,00	37 170,00
»	»	29 700 stuk.	3 564,00	3 564,00
»	»	»	»	2 602,00
»	»	»	»	18,00
»	1 541,00	»	37 981,00	52 008,00
1050 pond.	56,00	10 480 pond.	633,00	689,00
»	180,00	»	201 969,00	525 750,00
»	4 642,00	»	891,00	11 808,00
Kerosine 18 852 pinten.	3 770,00	Olijf- 1954, machine- 1016, lijn- 1166, raap- 418, patent- 214 kann. Kerosine 9468 pinten.	3 694,00 1 894,00	26 996,00
»	»	»	»	1 278,00
»	»	113 ossen.	8 600,00	8 600,00
»	»	7 paarden.	1 400,00	1 400,00
»	»	»	5 282,00	11 293,00
»	55,00	»	4 453,00	9 495,00
»	»	»	171,00	717,00
»	»	250000 stuks.	1 000,00	2 160,00
40 vaten.	800,00	21 vaten.	420,00	4 300,00
»	»	7 »	84,00	84,00
»	»	»	»	16,00
»	»	14 620 pinten.	4 386,00	6 514,00
»	»	»	»	207,00
»	»	»	»	138,00
»	»	»	»	593,00
»	f 133 342,00	»	f 456 080,00	f 1 338 246,00

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND.	
	Hoeveelheid.	Waarde.
	Per transport . .	f 748 824,00
Rapen (zie bieten en peen).		
Reuzel	»	»
Revolvers.		
Rijst en rijstemeel	219 530 pond.	21 953,00
Schapen en lammeren.		
Sigaren	1 711 615 stuks.	38 646,00
Smeer (molen-) en talk	2 413 pond.	965,00
Snuif	»	42,00
Speelkaarten	1 481 spellen.	371,00
Spek (gezouten en gepekeld)	1 620 pond.	360,00
Spek (gerookt)	11 270 »	4 508,00
Spijkers (diverse soorten)	122 300 »	14 676,00
Staal (in bladen, platen of staven).		
Steenen (metsel-)	»	10 095,00
Steenkolen	122 000 pond.	1 096,00
Suiker (geraffineerd)	69 218 »	15 574,00
Suiker (ruw)	»	»
Tabak in rollen of bladen	»	»
Tabak (gekorven)	927½ pond.	696,00
Tabak (pruim-).		
Thee	2 422 »	3 028,00
Tichels.		
Tin en zink (in bladen)	3 396 »	489,00
Tin en zink (bewerkt).		
Touwwerk (kabels, geslagen, kant- en alle andere touwwerk, zeilgaren, kabelgaren, visschersgaren en bindgaren)	»	13 334,00
Uijen	12 583 pond.	755,00
Vaatwerk voor suiker, rhum of Melassie	»	592,00
Varkens	»	»
Verwwaren	»	17 048,00
Visch. Gezouten bakkeljaauw	»	
Visch. Haring (gepekeld)	250 vaatjes f 300	
Visch. Makreel (gepekeld)	»	
Visch. Stok- en leng (gedroogd)	11 787 pond f 1 877	2 177,00
Visch. Zalm (gepekeld)	»	
Visch. Bokking en heilbot (gerookt)	»	
Visch. Andere vischsoorten (in pekel)	»	
Visch. » » (in blik) zie eetwaren.		
Vischlijm	»	86,00
	Transporteren . .	f 895 315,00

UIT NOORD-AMERIKA. Hoeveelheid.	Waarde.	UIT ANDERE VREEMDE LANDEN. Hoeveelheid.	Waarde.	Totaal.
»	f 133 342,00	»	f 456 080,00	f 1 338 246,00
16 516 pond.	4 129,00	2 932 pond.	733,00	4 862,00
»	»	389 650 »	38 965,00	60 918,00
»	»	15 500 stuk.	733,00	39 379,00
10 445 pond.	4 238,00	7 177½ pond.	2 871,00	8 074,00
»	8,00	»	»	50,00
»	»	152 spellen.	38,00	409,00
338 580 pond.	75 240,00	41 220 pond.	9 160,00	84 760,00
16 000 »	6 400,00	»	»	10 908,00
»	»	30 625 pond.	3 675,00	18 351,00
»	»	»	3 130,00	13 225,00
»	»	5 234 667 pond.	47 112,00	48 208,00
»	»	»	»	15 574,00
»	»	23 511 pond.	4 232,00	4 232,00
»	»	2 609 »	912,00	912,00
»	»	»	»	696,00
»	»	452 pond.	565,00	3 593,00
»	»	240 »	60,00	549,00
»	»	»	4 295,00	17 629,00
616 pond.	37,00	75 983 pond.	4 559,00	5 351,00
»	»	»	709,00	1 301,00
»	»	5 varkens.	100,00	100,00
»	»	»	1 991,00	19 039,00
1 376 717 pond f 82 603,00		126 600 pond f 7 596,00		
33 660 » 2 202,00		2 340 » 156,00		
64 300 » 5 891,00		158 vaatjes 190,00		
»	100 025,00	4 740 pond 395,00	8 741,00	110 943,00
14 015 » 2 877,00		»		
1 102,00		334,00		
96 300 » 5 350,00		1 260 pond 70,00		
»	»	»	»	86,00
»	f 323 419,00	»	f 588 661,00	1 807 395,00

INGEVOERDE GOEDEREN.	UIT NEDERLAND. Hoeveelheid.		Waarde.
	Per transport . . .		f 895 315,00
Vleesch. Gepekeld.	6 600 pond	f 916,00	18 309,00
Vleesch. Hammen en shoulders	23 977 »	8 153,00	
Vleesch. Rolpens (gepekeld)	3 050 »	1 524,00	
Vleesch. Worst en saucijsjes (gepekeld)	16 755 »	6 702,00	
Vleesch. Gerookt en gedroogd		1 014,00	
Vleesch. In blik (zie eetwaren).			
Water (mineraal)	3323 kruiken.		997,00
Wortelen (zie bieten).			
Wijnen. Appelen-, peeren- en bessenwijn	36 528 pinten.		15 394,00
Wijnen. Madera-, Malaga-, Port-, Rhijn- en Sherrywijn.	3 132 »		2 785,00
Wijnen. Champagnewijn	553 »		829,00
Wijnen. Vermouth	40 »		28,00
Zakken koffij en cacao	4 212 stuks.		3 370,00
Zeep (ordinaire) niet geparfumeerd	3 325 pond.		399,00
Zeildoek	200 ellen.		140,00
Zout (ruw)	»		»
Zout (geraffineerd)	»		»
Alle andere dan de bovengenoemde waren, goederen en koopmanschappen van welken aard ook	»		5 091,00
			f 942 657,00
Hierbij gevoegd de invoer over het eerste halfjaar	»		793 099,01
			f 1 735 756,01

NB. De aanvoer in het entrepôt is niet in dezen staat begrepen, maar wel de invoer door het entrepôt.

UIT NOORD-AMERIKA.		UIT ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totaal.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
»	f 323 419,00	»	f 588 661,00	f 1 807 395,00
152 460 pond f 21 172,00		24 795 pond f 3 443,00		
48 935 » 16 638,00		6 002 » 682,00		
»	37 810,00	92 » 46,00	4 249,00	60 368,00
»		»		
»		78,00		
»	»	»	»	997,00
»	»	7 926 pinten.	3 274,00	18 668,00
»	»	1 188 »	893,00	3 678,00
»	»	155 »	233,00	1 062,00
»	»	»	»	28,00
»	»	»	»	3 370,00
26 817 pond.	3 218,00	54 242 pond.	6 509,00	10 126,00
»	»	»	»	140,00
»	»	293 000 pond.	4 688,00	4 688,00
»	»	»	165,00	165,00
»	2 339,00	»	9 613,00	17 043,00
»	f 366 786,00	»	f 618 285,00	f 1 927 728,00
»	559 684,41	»	692 307,52	2 045 090,94
»	f 926 470,41	»	f 1 310 592,52	f 3 972 818,94

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **IJ.**

N°. 13.

STAAT

VAN DEN

UITVOER DER KOLONIE SURINAME,

GEDURENDE HET JAAR 1868.

UITGEVOERDE ARTIKELEN.	NAAR NEDERLAND.	
	Hoeveelheid.	Waarde.
Arrowroot	135 pond.	f 40,50
Banannen	"	"
Bijlhoutvet	$3^1/_2$ gallon.	35,00
Gomma	248 pond.	49,60
Houtwaren	242 pies vierk. hout, 201 pies letterhout, 40 pies cederhout en 1298 voet planken.	2 706,80
Huiden	2 830 pond.	298,45
Kakao	533 498 "	129 626,40
Katoen (schoone)	145 555 "	79 745,25
" (vuile)	8 210 "	2 764,00
Koffij (heele)	41 554 "	15 396,84
" (gebroken)	354 "	77,88
Kokosnoten	7 677 stuks.	480,41
Kwassiehout	94 640 pond.	2 075,50
Lemmetjes	1 vat.	6,00
Lemmetjessap of Lemoensap	3310 kannen.	662,00
Melassie	185 851 gallons.	48 321,26
Pinda's	"	"
Rhum	24 650 gallons.	20 393,60
Schapen	"	"
Suiker	6 783 161 pond.	665 813,97
Vischlijm	338 pond.	227,50
Diverse	"	"
		f 968 720,96

NAAR NOORD-AMERIKA.		NAAR ANDERE VREEMDE LANDEN.		Totale waarde.
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	
»	»	»	»	f 40,50
»	»	150 bossen.	f 45,00	45,00
»	»	»	»	35,00
»	»	»	»	49,60
555 pies cederhout en 118 pies letterhout.	f 4 239,00	344 pies en 6600 voet vierk. hout, 2 pies cederhout, 6591 voet planken en 38½ vadem brandhout.	5 253,60	12 199,40
195 pond.	24,00	13 706 pond.	1 450,88	1 773,33
420 530 pond.	102 159,90	349 732½ »	85 016,55	316 802,85
»	»	358 259 »	202 285,60	282 030,85
»	»	8 185 »	2 946,60	5 710,60
»	»	»	»	15 396,84
»	»	»	»	77,88
3250 stuks.	325,00	40 200 stuks.	2 649,00	3 454,41
»	»	»	»	2 075,50
226 vaten.	1 356,00	16½ mand.	16,50	1 378,50
»	»	»	»	662,00
347 696 gallons.	90 400,96	29 341 gallons.	7 628,66	146 350,88
»	»	20 vaten.	240,00	240,00
499 gallons.	499,00	36 225 gallons.	33 916,50	54 809,10
»	»	1 schaap.	15,00	15,00
7 453 202 pond.	724 799,01^5	8 356 819½ pond.	814 815,65^5	2 205 428,64
»	»	474 pond.	331,50	559,00
»	»	880 pompoenen en 135 614 pond katoen pitten.	5 512,56	5 512,56
	f 923 802,87^5		f 1 162 123,60^5	f 3 054 647,44

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE Z.

N°. 14.

STAAT

VAN HET

ENTREPOT DER KOLONIE SURINAME,

OVER

HET JAAR 1868.

ARTIKELEN.	AANVOER IN HET ENTREPOT UIT					
	NEDERLAND.		NOORD-AMERIKA.		ANDERE VREEMDE LANDEN.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Azijn	5 oxhoofden.	f 144,00	»	»	»	»
Bakkeljaauw	»	»	66 vaten, 85 drums.	f 3 624,00	»	»
Bier	328 manden en 4 kisten.	3 316,00	»	»	»	»
Bitter	97 kisten.	776,00	»	»	»	»
Bokking (gerookte visch) .	»	»	100 kistjes.	75,00	100 kistjes.	f 75,00
Bijouterien	3 kistjes.	4 098,00	»	»	»	»
Brandewijn of cognac. .	$^7/_2$ pijpen.	1 260,00	»	»	197 kistjes en 7 vaatjes.	5 646,00
Duigen	25 pakken.	100,00				
Jenever.	103 111 pinten, 1260 groene, 300 roode kelders en $^{18}/_2$ pijpen.	40 240,16	»	»	40 groene, 50 roode kelders en $^3/_2$ pijpen.	645,00
Geweren of snaphanen. .	2 kisten.	1 440,00	»	»	»	»
Hagels	»	»	»	»	2 vaten.	100,00
Huiden.	»	»	»	»	1067 stuks.	5 335,00
Koffij	»	»	»	»	20 balen.	800,00
Koper	»	»	»	»	»	»
Lucifers.	»	»	45 kisten.	2 430,00	»	»
Manufacturen	2 vaten.	732,00	»	»	»	»
Percussiedoppen. . . .	1 kistje.	100,00				
Porter	»	»	»	»	2 oxhoofden.	160,00
Rijst.	»	»	»	»	330 balen.	4 679,40
Roucou.	»	»	»	»	6 vaten.	60,00
Sigaren.	27 kisten en $^{347}/_{10}$ kistjes.	11 251,00	»	»	»	»
Stroopapier	»	»	»	»	»	»
Spek.	»	»	58 vaten.	2 320,00	25 vaten.	1 000,00
Suiker	»	»	»	»	»	»
Tabak	5 vaatjes en 3 kistjes.	1 000,00	»	»	3 oxhoofden en 5 zakken.	1 488,75
Wijnen (diverse) . . .	53 kisten.	1 590,00	»	»	129 kisten en 14 vaten.	2 528,00
Zalm (visch)	»	»	5 vaten.	175,00	»	»
Diverse koopmanschappen	175 kisten en kistjes en 2 vaten.	4 074,00	»	»	1 vat, 26 rollen of pakken, 4 balen, 3 koffers, 44 kisten en 1 anker.	9 000,00
		f 70 121,16		f 8 624,00		f31 517,15

NB. Gedurende dit jaar aan breuk bevonden 2401 pinten jenever.

AFVOER UIT HET ENTREPOT NAAR						INVOER DOOR HET ENTREPOT BINNEN DE KOLONIE.	
NEDERLAND.		NOORD-AMERIKA.		ANDERE VREEMDE LANDEN.			
Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
»	»	»	»	»	»	5 oxhoofden.	f 144,00
»	»	»	»	66 vaten en 75 drums	f 3 384,00	10 drums.	240,00
»	»	»	»	4 kisten.	36,00	124 kisten en 328 manden.	4 317,00
»	»	»	»	»	»	90 kisten.	900,00
»	»	»	»	200 kistjes.	150,00		
»	»	»	»	»	»	3 kistjes.	4 098,00
»	»	»	»	»	»	97 kistjes, 927 pinten en 5 vaatjes.	3 426,00
»	»	8 groene kelders	f 28,00	12 728 pinten, 680 groene, 110 roode kelders en $^{11}/_{2}$ pijpen.	6 300,60	245 818 pinten, 400 groene en 190 roode kelders en $^{3}/_{2}$ pijpen.	57 817,04
»	»	»	»	»	»	1 kist.	720,00
»	»	1067 stuks	5335,00				
»	»	»	»	»	»	100 balen.	4 061,80
»	»	»	»	»	»	4 kisten.	1 500,00
»	»	»	»	45 kisten.	2 430,00		
»	»	»	»	»	»	2 vaten.	732,00
»	»	»	»	»	»	2 oxhoofden.	160,00
»	»	»	»	280 balen.	3 970,40	50 balen.	709,00
»	»	»	»	6 vaten.	60,00		
»	»	»	»	12 kisten.	4 800,00	2 kisten en $^{347}/_{10}$ kistjes.	1 449,00
»	»	»	»	1200 riemen.	2 400,00		
»	»	»	»	73 vaten.	2 920,00		
»	»	»	»	»	»	10 vaten.	2 500,00
»	»	»	»	»	»	1 oxh. en 2 zakken.	515,50
»	»	»	»	5 vaten.	175,00		
»	»	»	»	72 kisten en kistjes.	2 036,00	160 kisten en kistjes, 4 balen, 3 koffers, 8 vaten, 26 pakken of rollen, 1 anker.	11 038,00
			f5363,00		f 28 662,00		f 94 327,34

STAAT

VAN DE

IN- EN UITGAANDE EN ANDERE REGTEN OP DE SCHEEPVAART

DER

KOLONIE SURINAME,

IN HET JAAR 1868.

GEHEVEN REGTEN op de scheepvaart.

Inkomende regten	f	188 779,22
Uitgaande regten		152 614,56
Lastgeld der schepen		29 465,50
Baak-, los- en steigergelden		6 186,07
Entrepôt-, waag- en rooigelden		3 241,23
	f	380 286,59

PRIJZEN waarnaar de regten van uitgevoerde producten en andere artikelen geheven zijn.

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	Kwartalen.			
		1ste.	2de.	3de.	4de.
Arrowroot	per 100 pond.	f 30,00	f 30,00	f 30,00	f 30,00
Banannen.	» bos.	0,50	0,50	0,30	0,30
Bijlhoutvet	» gallon.	»	10,00	10,00	10,00
Confituren	» stoop.	3,00	3,00	3,00	3,00
Gomma	» 100 pond.	20,00	20,00	20,00	20,00
Hout (vierkant)	» stuk.	»	»	7,00	7,00
» (letter)	» »	»	»	3,00	3,00
» (planken)	» vierk. voet.	»	»	0,10	0,10
» (latten)	» 100 loop. voet.	»	»	1,00	1,00
Huiden.	» 100 pond.	13,00	13,00	10,00	10,00
Kakao	» 100 »	26,00	24,00	24,00	24,00
Katoen (schoone)	» 100 »	60,00	55,00	55,00	50,00
» (vuile)	» 100 »	40,00	36,00	36,00	32,00
» (pitten)	» 100 »	»	»	»	4,00
Koffij (heele)	» 100 »	45,00	45,00	40,00	36,00
» (gebroken)	» 100 »	30.00	30,00	25,00	22,00
Kokosnoten	» 100 stuks.	0,10	0,08	0,06	0,05
Koren (gepeld)	» 100 pond.	6,00	6,00	5,00	5,00
» (ongepeld)	» 600 spieren.	10,00	10,00	7,50	7,50
Kwassiehout.	» 100 pond.	3,00	3,00	2,00	2,00
Lemmetjes	» ½muds mand.	1,00	1,00	1,00	1,00
Idem (gezouten).	» vleeschvat.	»	»	6,00	6,00
Lemmetjes- of limoensap	» 100 kan.	20,00	20,00	20,00	20,00
Melassie	» 100 gallon.	26,00	26,00	26,00	26,00
Oranjeschillen	» 100 pond.	10,00	10,00	10,00	10,00
Patattes	» 100 »	2,50	2,50	2,50	3,50
Pinda's	» blomvat.	15,00	15,00	12,00	12,00
Rijst en rijstmeel	» 100 pond.	12.00	14,00	10,00	10,00
Idem (ongepeld)	» 100 »	8,00	8,50	6,00	6,00
Rhum en dram van 20 graden hygr. en daarboven	» 100 gallons.	100,00	100,00	90,00	90,00
Idem, beneden de 20 graden.	» 100 »	75,00	75,00	60,00	60,00
Rundvee	» stuk.	150,00	150,00	150.00	150,00
Schapen	» »	15,00	15,00	15,00	15,00
Suiker	» 100 pond.	10,00	9,50	9,75	9,75
Toncaboonen	» 100 »	50,00	50,00	50,00	50,00
Varkens	» stuk.	40,00	40,00	40,00	40,00
Vischlijm	» 100 pond.	50,00	50,00	100,00	100,00

SPECIFICATIE der inkomende regten over het 1ste halfjaar 1868.

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN UIT:		
	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Aardappelen	f 263,92	f 2,40	f 51,13
Aarde-, glas- en porceleinwerk	160,44	8,85	175,77
Arrowroot en gomma	»	»	3,04
Azijn	6,57	»	1,14
Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast)	2 532,09	»	94,08
Bieten, peen, wortelen en rapen	»	3,45	1,41
Bijouterien	575,34	»	60,12
Blik (bewerkt en in bladen)	39,12	»	40,35
Boeken en andere gedrukte stukken	63,93	»	9,79^{5}
Boter	1 120,97	15,67^{5}	165,22^{5}
Breeuwwerk	41,22	34,83	21,80
Buskruid	19,62	»	89,70
Chocolade (suiker-)	1,65	0,54	»
Cingels	»	»	66,90
Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons.	68,87	»	38,95
Dakpannen	14,25	»	9,90
Deelen (greenen)	3,00	»	»
Duigen en bodems	45,24	723.07^{5}	266,79
Eetwaren in blik, vaatwerk enz.	479,71	28,26	358,57
Flesschen, kruiken, damejeans, pullen en stoopen	13,38	»	14,46
Galanterien	260,94	»	64,56
Gedistilleerd, zoo als jenever, brandewijn, likeur, bitter en rhum of dram	19 591,11	»	2 819,53
Gereedschappen voor alle bedrijven	86,75	10,50	128,74
Geweren of snaphanen	290,26^{5}	»	62,13
Granen en peulvruchten enz.	248,13	2 029,80	1 845,32
Hagels, kogels en loopers	13,59	»	59,49
Haver en havermeel	»	»	11,16
Hoeden en petten	131,07	4,32	180,99
Hoepels (ijzeren en houten)	28,50	51,45	131,10
Houtwaren (diverse soorten)	3,00	398,25	434,75
IJzerwaren	320,58	3,75	260,04
Kaarsen (diverse soorten)	462,23	284,56	250,46
Kaas » »	831,41	»	34,36^{5}
Kalk en cement	191,58	»	35,85
Koffers, valiezen en reiszakken	4,50	7,03	»
Koffij	102,00	»	99,48
Koper (bewerkt en in staven)	121,36^{5}	»	61,24^{5}
Kramerijen	236,42	50,10	113,53
Leder en lederwerk	779,34	3,45	432,40
Leijen (dak-)	»	»	198,60
Limonade gazeuse	»	»	3,28^{5}
Lood (plat)	45,75	»	»
Lucifers	»	572,38	37,48
Transporteren	f 29 197,85	f 4 232,67	f 8 782,57^{5}

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN UIT:		
	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Per transport . . .	f 29 197,85	f 4 232,67	f 8 782,57 5
Maïs en maïsmeel.	»	»	9,45
Manufacturen	6 073,35	»	3 318,80
Meubelen.	271,48	91,96 5	74,90
Olien (olijf- en andere)	155,81	455,77 5	88,68
Parapluies en parasols	117,09	»	39,81
Parfumerien	193,66	»	98,30
Patattes	»	»	0,76 5
Pennen (stalen en vederen).	8,34	»	5,04
Percussiedoppen	14,70	»	9,45
Pek, teer en harpuis	20,10	14,40	6,48
Pinda's.	»	»	46,88
Porter, ale en Beijersch bier	113,11	»	831,09 5
Prenten en platen.	11,97	»	»
Punchions (rhum)	5,40	»	122,70
Pijpen (Goudsche).	20,14 5	»	0,90
Reuzel	»	53,95 5	24,52 5
Rijst en rijstmeel	884,06	»	1 960,09 5
Sigaren	968,31	»	51,15
Snuif	2,87	»	»
Speelkaarten.	13,50	»	»
Spek (gerookt en gezouten)	170,37	2 027,70	437,40
Staal in bladen.	»	»	10,33
Steenen (metsel-)	240,29	»	115,84 5
Suiker (geraffineerd en ruw)	616,43	»	134,33
Tabak in rollen of bladen (pruim- en gekorven).	43,24	378,30	11,42
Thee	86,85	»	51,97
Tigchels	3,00	»	»
Tin en zink (bewerkt en in bladen)	3,75	»	86,09
Touwwerk (in soorten).	205,42	»	70,68
Uijen	39,07 5	3,00	134,44 5
Vaatwerk.	96,00	»	43,12 5
Visch (diverse, gezouten, gepekeld en gerookt) .	57,91	4 031,75 5	102,16
Vleesch (gepekeld en gerookt)	640,86	932,99	393,89
Water (mineraal)	27,31	»	14,91
Wijnen (diverse soorten)	2 321,00	»	3 401,25
Zeep	3,24	144,45	226,95
Zout (ruw en geraffineerd).	0,60	»	34,80
Diverse andere artikelen	894,00	120,63	426,00
	f 43 521,09	f 12 487,59	f 21 167,19
Totaal der inkomende regten over het 1ste halfjaar 1868.	f 77 175,89		

SPECIFICATIE der inkomende regten over het 2de halfjaar 1868.

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN UIT: Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Aardappelen	f 587,15	f 2,10	f 100,75
Aarde-, glas- en porceleinwerk	288,05	»	279,35
Azijn	127,60	»	»
Beschuit en brood	»	310,00	403,20
Bieren (voor zoover niet afzonderlijk belast)	6 269,57	»	14,52
Bieten, peen, wortelen en rapen	»	12,50	»
Bijouterien	1 392,00	32,90	665,80
Blik (bewerkt en in bladen)	91,35	»	98,95
Blom	25,00	3 313,00	2 187,50
Boter	3 715,55	»	171,15
Breeuwwerk	54,65	19,80	31,50
Buskruid	142,10	»	164,85
Cingels	»	»	101,50
Confituren, banket, suikerwerk, koek en bonbons	203,05	10,20	275,00
Dakpannen (vleugel- en nok-)	187,05	»	»
Duigen en bodems	306,85	813,80	428,90
Eetwaren in blik, vaatwerk enz.	998,75	41,55	707,60
Ezels (muil- en steen-)	»	»	60,00
Flesschen, kruiken enz.	11,20	»	4,10
Galanterien	697,55	113,25	313,80
Gedistilleerd, als: jenever, brandewijn, likeuren, bitter en rhum of dram	3 532,64	»	519,30
Gereedschappen voor alle bedrijven	540,40	34,95	212,15
Geweren en snaphanen	675,00	»	50,00
Granen en peulvruchten	459,65	»	55,40
Hagels, kogels en loopers	340,40	»	156,40
Harpuis	2,15	»	1,05
Hoeden en petten	270,95	»	783,00
Hoepels (houten)	61,25	62,00	63,30
Houtwaren (diverse)	16,70	1 017,10	792,55
IJzerwaren	132,70	12,70	185,75
IJzer (in staven, banden of platen)	121,05	»	192,80
Kaarsen (in soorten)	1 296,50	287,90	44,20
Kaas (diverse soorten)	2 408,85	»	15,00
Kalk (metsel- en suiker-) en cement	600,45	8,25	197,20
Koffers, valiezen en reiszakken	»	22,20	12,45
Koffij	»	»	25,75
Koper (bewerkt en in bladen of staven)	93,20	»	46,90
Kramerijen	687,45	»	197,25
Leder (in soorten) en lederwerk	1 989,00	10,75	445,10
Leijen (dak-)	»	»	178,20
Limonade gazeuse	»	»	»
Lood (plat)	130,10	»	»
Transporteren	f 28 455,91	f 6 124,95	f 10 182,22

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN UIT: Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Per transport . . .	f 28 455,91	f 6 124,95	f 10 182,22
Lucifers	14,50	»	»
Maïs en maïsmeel	»	2,80	31,65
Manufacturen (voor zoover niet afzonderlijk belast).	16 180,05	9,00	10 098,45
Meubelen	313,75	232,10	44,55
Olien (diverse soorten)	930,82	754,08	563,42
Opium	319,50	»	»
Paarden en veulens	»	»	70,00
Parapluies en parasols	300,55	»	264,10
Parfumerien	249,35	2,75	222,65
Pennen (stalen en vederen)	27,30	»	8,55
Percussiedoppen	290,00	»	250,00
Pek en teer	154,00	40,00	21,00
Pinda's	»	»	4,20
Pistolen	12,00	»	»
Porter, ale, en Beijersch bier	335,06	»	868,98
Prenten of platen	10,35	»	»
Puncheons (rhum)	6,90	»	»
Pijpen (Goudsche)	29,65	»	»
Reuzel	»	206,45	36,65
Revolvers	»	»	»
Rijst en rijstmeel	1 097,65	»	1 948,25
Sigaren	3 864,60	»	73,30
Smeer (molen-)	48,25	211,90	143,55
Snuif	4,20	0,80	»
Speelkaarten	18,55	»	1,90
Spek (gezouten en gerookt)	243,40	4 082,00	458,00
Spijkers (diverse soorten)	733,80	»	183,75
Steenen (metsel-)	504,75	»	156,50
Steenkolen	54,80	»	2 355,60
Suiker (geraffineerd en ruw)	778,70	»	211,60
Tabak (in rollen of bladen, gekorven en pruim-).	231,87[5]	»	260,90
Thee	151,40	»	28,25
Tigchels	»	»	»
Tin en zink (bewerkt en in bladen)	34,45	»	3,00
Touwwerk (in soorten)	666,70	»	214,75
Uijen	37,75	1,85	227,95
Vaatwerk	29,60	»	35,45
Verwwaren	852,40	»	99,55
Visch (diverse, gezouten, gepekeld en gerookt)	108,85	5 001,25	437,03
Transporteren . . .	f 57 091,41[5]	f 16 669,93	f 29 505,75

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN UIT:		
	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Per transport . . .	f 57 091,41⁵	f 16 669,93	f 29 505,75
Vischlijm	4,30	»	»
Vleesch (gepekeld en gerookt)	915,45	1 890,50	212,45
Water (mineraal-)	49,85	»	»
Wijnen (diverse soorten)	2 824,70	»	669,40
Zakken (koffij- en kakao-)	168,50	»	»
Zeep (ordinaire en harde)	19,95	160,90	325,45
Zeildoek	7,00	»	»
Zout (ruw en geraffineerd)	»	»	242,65
Diverse andere artikelen	254,56	116,95	473,65
	f 61 335,72⁵	f 18 838,28	f 31 429,35
Totaal der inkomende regten over het 2de halfjaar 1868.	111 603,35⁵		

SPECIFICATIE der uitgaande regten over het jaar 1868.

ARTIKELEN.	MET SCHEPEN NAAR:		
	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere vreemde landen.
Arrowroot	f 2,02^5	f »	»
Banannen	»	»	f 2,25
Bijlhoutvet	1,75	»	»
Gomma	2,48	»	»
Houtwaren (diverse)	135,34	211,95	262,68
Huiden	14,92	1,20	72,54
Kakao	6 481,32	5 107,99^5	4 250,83
Katoen (schoone)	3 987,26	»	10 114,28
» (vuile)	138,20	»	147,33
Koffij (heele)	769,84	»	»
» (gebroken)	3,89	»	»
Kokosnoten	24,02	16,25	132,45
Kwassiehout	103,77^5	»	»
Lemmetjes	0,30	67,80	0,82^5
Lemmetjes of limoensap	31,10	»	»
Melassie	2 416,06	4 520,05	381,43
Pinda's	»	»	12,00
Rhum en dram	1 019,68	24,95	1 695,82^5
Schapen	»	»	0,75
Suiker	33 290,69	36 239,95	40 740,78
Vischlijm	11,37^5	»	16,57^5
Diverse	»	»	159,84^5
	f 48 434,02^5	f 46 190,14^5	f 57 990,39
Totaal der uitgaande regten	f 152 614,56		

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **BB**.

N°. 16.

STAAT aantoonende de verpligte en onverpligte consignatien van gedurende het jaar 1868 alhier in 's Landswaag en in het district Nickerie gewogen producten.

PRODUCTEN.		VERPLIGTE CONSIGNATIEN.		ONVERPLIGTE CONSIGNATIEN.	
		Ponden.	Waarde.	Ponden.	Waarde.
Suiker		7 311 329	f 713 880,70	12 828 779	f 1 255 026,29
Koffij	Heele	35 229	12 901,27	16 943	6 542,45
	Gebroken	1 027	369,72	"	"
Katoen	Schoone	155 468	88 673,15	316 576	180 476,40
	Vuile	2 090	717,00	10 460	3 839,40
Cacao		168 180	40 118,60	807 753	196 529,06
			f 856 660,44		f 1 642 413,60

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE CC.

N°. 17.

OPGAVE van het aantal der in 1868 uit Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen aangekomen schepen, met vermelding van derzelver tonnemaat.

Uit Nederland.				
Nederlandsche schepen		23	metende	2679½ lasten.
Uit Noord-Amerika.				
Nederlandsche schepen	9		» 963½	
Engelsche »	15		» 1241	
Noord-Amerikaansche »	6		» 625	
		30		2829½ »
Uit andere vreemde landen.				
Nederlandsche schepen	69		» 1876	
Engelsche »	30		» 2858½	
Fransche »	4		» 420	
Noord-Amerikaansche »	2		» 107	
Portugesche »	1		» 101½	
Pruissische »	1		» 192	
Oldenburger »	3		» 325½	
Venezuelaansche »	1		» 53½	
		111		5934 »
Totaal		164	schepen metende	11443 lasten

Ne

Nec

Eng

Noo

Ned

Eng

Noo

Fra

Por

Pru

Ven

Old

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **DD.**

N°. 18.

OPGAVE van het aantal der in 1868 naar Nederland, Noord-Amerika en andere vreemde landen vertrokken schepen, met vermelding van derzelver tonnemaat.

Naar Nederland.					
Nederlandsche schepen		24	metende		2579 lasten.
Naar Noord-Amerika.					
Nederlandsche schepen	10		»	1104	
Engelsche »	18		»	1482½	
Noord-Amerikaansche »	6		»	583	
		34			3169½ »
Naar andere vreemde landen.					
Nederlandsche schepen	66		»	1899	
Engelsche »	26		»	2448½	
Noord-Amerikaansche »	1		»	53½	
Fransche »	4		»	420	
Portugeesche »	1		»	101½	
Pruissische »	1		»	96	
Venezuelaansche »	1		»	53½	
Oldenburger »	3		»	325½	
		103			5397½ »
Totaal		161	schepen metende		11146 lasten.

STATEN

VAN

DEN IN- EN UITVOER EN VAN HET ENTREPOT,

gedurende het jaar 1868.

KOLONIE

INVOER GEDURENDE

VAN WAAR AANGEVOERD.	Manufacturen, huisraad, kleedingstukken, kramerijen, lederwerk, parfumerien, schrijfbehoeften en diversen.	Provisien, licht en brandstoffen, tabak, zeep, enz.	Dranken. bier, wijn, gedistilleerd.
Nederland	f 777 846,13	f 563 684,71 *a.*	f 202 421,06 *d.*
Noord-Amerika	20 141,74	806 664,17 *b.*	»
Vreemde plaatsen	438 567,27	521 242,19 *c.*	88 639,01 *e.*
	f 1 236 555,14	f 1 891 591,07	f 291 060,07

a. Waaronder aan boter f 111 676,65, kaas f 75 890,78, lichtstoffen f 22 157,12, rijst en rijstmeel f 51 421,60, steenkolen

b. » » visch f 254 393,42, blom f 66 260, spek f 194 290, vleesch f 82 073, lichtstoffen f 18 962,50, boter

c. » » visch f 12 474,40, blom f 43 750, spek f 33 460, vleesch f 23 510,55, lichtstoffen f 8544, steenkolen

d. » » gedistilleerd, jenever, brandewijn, likeuren en bitter, rhum en dram f 116 885,76, wijn f 38 113,15,

e. » » gedistilleerd, jenever, brandewijn, likeuren en bitter, rhum en dram 152 462,16, bier f 43 277,50.

f. » » touwwerk enz. f 20 181,35.

g. » » touwwerk enz. f 6651.

h. De geneesmiddelen zijn begrepen onder manufacturen (diverse).

SURINAME.

HET JAAR 1868.

Bouwmaterialen, metselsteenen, kalk en cement, pannen, leijen, timmerhout, verwwaren, enz.	Machinerien, gereedschappen, duigen, hoepels, touwwerk, enz.	Genees-middelen	Vee van allerlei aard.	Bedrag der ingevoerde goederen.	Schepen.	Lastenmaat.
f 124 025,89	f 67 778,22 *f.*	»	»	f 1 735 756,01	23	2 679 ½
95 594,50	4 070,00	*h.* »	»	926 470,41	30	2 829 ½
130 915,73	102 128,32 *g.*	»	f 29 100,00	1 310 592,52	111	5 934
f 350 536,12	f 173 976,54	»	f 29 100,00	f 3 972 818,94	164	11 443

f 1 903,25, tabak f 2 137,40, zeep f 507, vleesch f 39 671,14, spek f 10 546,90, blom f 500, visch f 4107,45.

f 522,50, zeep f 8033, tabak f 50 983.

f 99 028,94, rijst en rijstmeel f 104 301,50, zeep f 14 074, zout f 6013.

bier f 41 793,50.

KOLONIE

UITVOER GEDURENDE

WAARHEEN UITGEVOERD.	SUIKER.		MELASSIE.	
	Hoeveelheid, ponden.	Geldswaarde.	Hoeveelheid, gallons.	Geldswaarde.
Nederland	6 783 161	f 665 813,97 *a.*	185 851	f 48 321,26 *b.*
Noord-Amerika	7 453 202	724 799,01[5]	347 696	90 400,96
Vreemde plaatsen	8 356 819[5]	814 815,65[5]	29 341	7 628,66
	22 593 182[5]	f 2 205 428,64	562 888	f 146 350,88

a. berekend tegen f 10,00, f 9.50, f 9,75, f 9,75 per 100 pond; *b.* berekend tegen f 26,00, f 26,00, f 26,00, f 26,00
e. berekend tegen gemiddeld f 45$^{1}/_{2}$ per 100 pond.

VERVOLG VAN DEN UITVOER

WAARHEEN UITGEVOERD.	CACAO.		VERSCHILLENDE PRODUCTEN.
	Hoeveelheid, ponden.	Geldswaarde.	Geldswaarde.
Nederland	533 498	f 129 626,40 *f.*	f 3 874,96 *g.*
Noord-Amerika	420 530	102 159,90	1 705,00
Vreemde plaatsen	349 732$^{1}/_{2}$	85 016,55	10 260,44
	1 303 760$^{1}/_{2}$	316 802,85	15 840,40

f. berekend tegen f 26,00, f 24,00, f 24,00, f 24,00 per 100 pond.
g. waaronder aan kwassiehout f 2075,50.

SURINAME.

HET JAAR 1868.

RHUM EN DRAM. Hoeveelheid, gallons.	Geldswaarde.	KOFFIJ. Hoeveelheid, ponden.	Geldswaarde.	KATOEN. Hoeveelheid, ponden.	Geldswaarde.
20 650	f 20 393,60 *c.*	41 908	f 15 474,72 *d.*	153 765	f 82 509,25 *e.*
499	499,00	"	"	"	"
36 225	33 916,50	"	"	366 444	205 232,20
57 374	f 54 809,10	41 908	f 15 474,72	520 209	f 287 741,45

per 100 gallons; *c.* berekend tegen gemiddeld f 81¼ per 100 gallons; *d.* berekend tegen gemiddeld f 34⅛ per 100 pond;

GEDURENDE HET JAAR 1868.

HOUTWAREN. Geldswaarde.	Verschillende vreemde dranken.	Verschillende vreemde artikelen.	Geldelijk bedrag	Schepen.	Lastenmaat.
f 2 706,80	"	"	f 968 720,96	24	2 579
4 239,00	"	"	923 802,875	34	3 169½
5 253,60	"	"	1 162 123,605	103	5 397½
f 12 199,40	"	"	f 3 054 647,44	161	11 146

KOLONIE SURINAME.

STAAT VAN HET ENTREPOT GEDURENDE HET JAAR 1868.

VAN WAAR GEKOMEN. / WAARHEEN GEVOERD.	Diverse producten.	Koopmanschappen.	Dranken.	Te zamen.
Aanwezig op 1°. Januarij	f 10 340,80	f 7 125,60	f 57 133,19	f 74 599,59
van Nederland	»	22 939,00	47 182,16	70 121,16
» elders	5 539,40	25 622,75	8 979,00	40 141,15
	f 15 880,20	f 55 687,35	f 113 294,35	f 184 861,90
In consumtie gebragt	f 7 270,80	f 20 436,50	f 66 620,05	f 94 327,34
naar Nederland	»	»	»	»
» elders	4 030,40	23 630,00	6 364,60	34 025,00
Aanwezig op 31 December 1868	4 579,00	11 620,85	40 309,71	56 509,56
	f 15 880,20	f 55 687,35	f 113 294,35	f 184 861.90

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE **FF.**

N°. 20.

SPLITSINGSTAAT der in- en uitgevoerde waarde van diverse koopmanschappen en producten uit en naar vreemde landen, waarvan de totale cijfers voorkomen op de algemeene in- en uitvoerstaten Litt. **A** en **B** over het jaar 1868.

INVOER UIT	Waarde.	UITVOER NAAR	Waarde.
Engeland	f 712 991,95	Engeland	f 881 678,84[5]
Britsche kolonien	406 334,52	Britsche kolonien	266 802,68
St. Nazaire	107 982,25	St. Nazaire	7 569,05
Cayenne	44 693,25	Cayenne	773,35
Madera	12 040,50	Curaçao	1 187,00
Curaçao	9 744,30	Madera	4 112,68
Brazilie	15 650,00		
Hongkong	1 155,75		
Totaal	f 1 310 592,52	Totaal	f 1 162 123,60[5]

STAAT

AANTOONENDE

HET GETAL DER GEDURENDE HET JAAR 1868

ONTVANGEN EN VERZONDEN BRIEVEN EN DRUKWERKEN,

PER ENGELSCHE EN FRANSCHE MAILS EN PER GEWONE SCHEEPSGELEGENHEDEN.

ONTVANGEN.

VAN		PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL (2).					PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID.				Totaal-generaal brieven.	Totaal-generaal drukwerken.	Totaal monsters.
		Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Porto drukwerken.	Porto monsters.	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Drukwerken.			
Nederland	(1)	7 050	1 196	9 046	10 293	40	21	24	45	6	10 539	11 946	51
	(2)	1 193	255	1 448	1 647	11							
Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) .		718	392	1 110	787	»	»	»	»	»	1 110	787	»
Engeland (1) (2)		209	3 189	3 398	7 376	»	»	»	»	»	3 398	7 376	»
Curaçao (1)		245	69	314	278	»	4	»	»	»	318	278	»
Nickerie, Coronie, Demerary en andere vreemde plaatsen (1)		»	»	2 856	2 524	»	»	»	»	»	2 856	2 524	»
Totaal		10 215	5 101	18 172	22 905	51	25	24	45	6	18 221	22 911	51
In 1867 ontvangen											17 246	22 729	»
Meer ontvangen dan in 1867											975	182	»

VERZONDEN.

NAAR	PER ENGELSCHE (1) EN FRANSCHE MAIL (2).					PER GEWONE SCHEEPS-GELEGENHEID.				Totaal-generaal brieven.	Totaal-generaal drukwerken.	Totaal monsters.
	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Porto drukwerken.	Porto monsters.	Ongefrankeerde brieven.	Gefrankeerde brieven.	Totaal.	Drukwerken.			
Nederland . . . . (1)	6 260	2 408	8 668	3 897								
Nederland					1	»	»	»	»	10 112	4 426	1
Nederland . . . . (2)	1 005	439	1 444	539								
Frankrijk en den agent der Fransche mailboot (1) (2) .	945	543	1 488	226	»	»	»	»	»	1 488	226	»
Engeland (1) (2)	428	1 325	1 753	763	»	»	»	»	»	1 753	763	»
Curaçao (1)	197	116	313	759	»	»	»	»	»	313	759	»
Nickerie, Coronie, Demerary en andere vreemde plaatsen (1)	»	»	6 150	5 211	»	»	»	»	»	6 150	5 211	»
Totaal	8 835	4 831	19 816	11 395	1	»	»	»	»	19 816	11 395	1
In 1867 verzonden										20 266	9 026	»
Minder verzonden dan in 1867										450	»	»
Meer verzonden dan in 1867										»	2 369	»

Koloniaal verslag.

SURINAME.

BIJLAGE VAN HET VERSLAG.

N°. 22.

VERSLAG over het jaar 1868 omtrent de uitvoering gegeven aan de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* n°. 164) houdende opheffing van de slavernij in de kolonie Suriname (*Gouvernementsblad* n°. 6).

Artt. 5-17 *der wet. Van de tegemoetkoming.*

Gedurende 1868 is slechts een bedrag van f 15,75 aan tegemoetkoming uitbetaald. Op ultimo December waren nog onbetaald 12 staten betreffende plantage-slaven en 6 betreffende privé-slaven.

Bedrag der uitbetaalde tegemoetkoming.

Tot en met het einde des jaars was aan tegemoetkoming uitbetaald de som van f 9 824 380,17^{5}.

Op ultimo December 1867 bleef nog te betalen over f 39 474,39^{5}. Dit bedrag, verminderd met de hiervoren vermelde f 15,75, wijst aan dat op ultimo December 1868 nog f 39 458,64^{5} aan tegemoetkoming moest worden uitgekeerd.

Art 4 *der wet. Immigratie en kolonisatie.*

In den loop van 1868 zijn aangevoerd 691 immigranten, waarvan 517 Chinezen uit Hong-Kong en 174 uit West Indie. (Demerary, Barbados en Port Natal (Bahama-eilanden.) Onder die aangevoerden waren 661 mannen, 20 vrouwen, 7 jongens en 3 meisjes.

Op het einde van 1868 bevonden zich in de kolonie 1424 immigranten uit China, 301 uit West-Indie en 43 Madeirianen, hetgeen in vergelijking met het getal immigranten op het einde van 1867, eene *vermeerdering* aanwijst van 446 Chinezen en 22 West-Indiers, bij eene *vermindering* van 16 Madeirianen. (1)

Uit den hierbijgaanden staat A blijken de mutatien, die onder de immigranten in het algemeen hebben plaats gehad; staat B toont aan op welke plantages immigranten zijn te werk gesteld en het aantal op ieder dier effecten. Staat C met de daarbij gevoegde recapitulatie betreft de aankomst en verdeeling van in 1868 aangebragte immigranten; terwijl sub D wordt overgelegd een staat aantoonende het aantal immigranten aangevoerd van Januarij 1853 tot ultimo December 1868. Wat onder *immigranten* wordt verstaan is in 1867 gezegd.

Van de Chinezen, die in 1858 alhier waren aangebragt, waren, blijkens het verslag over 1867, nog twaalf aanwezig, die van hun regt op vrijen terugvoer naar *China* geen afstand hadden gedaan. Door *zes* hunner werd nog tegen het genot van premiën van dat regt afgezien, terwijl de zes overigen in November 1868 per het schip *Albatros* naar Nederland werden overgebragt, om van daar naar hun vaderland te worden teruggezonden. Er zijn alzoo geen Chinezen meer in de kolonie, wier terugkeer naar China voor rekening van het Gouvernement moet plaats hebben.

Wegens den aanvoer van 676 immigranten is de som van f 66 050 aan premien uitbetaald. Voor 15 immigranten zijn geen premien aangevraagd geworden (1).

Artt. 18—21 *der wet.*

In het beheer der districten is geen andere verandering gekomen dan dat bij Koninklijk besluit dd. 29 Februarij 1868, n°. 71, *Gouvernementsblad* n°. 3, is ingetrokken en buiten werking gesteld, de laatste alinea van art. 17 van het Koninklijk besluit dd. 21 December 1862, n°. 26, (*Gouvernementsblad* 1863, n°. 3).

Ten gevolge daarvan worden de district-commissarissen thans benoemd door den Gouverneur, die aan ieder, naar mate de belangen der dienst het] vereischen, dedistricten aanwijst, waarover hij het beheer heeft te voeren.

Onderhoud der communicatien.

De Wanicakreek en het kanaal van Saramacca zijn weder in behoorlijk bevaarbaren staat gebragt; de boorden van de Parakreek van Houttuin tot Onverdacht en Welbedacht opengekapt, en de Craskreek en de Pauluskreek schoongemaakt geworden.

De bestaande communicatien zoowel *te land* als *te water* werden zooveel doenlijk onderhouden en hier en daar verbeterd, terwijl zoowel in de districten Suriname als Saramacca een begin is gemaakt met het aanleggen van nieuwe wegen te land.

Van groot belang, het werd dezerzijds reeds herhaaldelijk gezegd, moet het worden geacht de communicatiewegen te land in goeden staat te brengen en daaraan wordt dan ook sedert de laatste jaren veel gedaan. Intusschen stuit men te dien aanzien op niet geringe bezwaren. Niet alleen het aanleggen der wegen kost zeer veel geld, maar ook het, vooral in deze kolonie, zoo volstrekt gevorderd

---

(1) In 1869 werden zoover bekend uit China aangevoerd 199 en uit Britsch Guyana 38 immigranten. Volgens een berigt van het Nederlandsch consulaat te Hong-Kong dd. 28 April ll., lag toen naar Suriname zeilklaar het Noord-Duitsche barkschip *Ferdinand Brumm*, kapitein Voss, aan boord hebbende 300 Chinezen, waaronder vier kinderen. Latere berigten zijn dienaangaande niet bekend.

(1) Op het vernemen van het berigt dat op de eilanden Curacao, Bonaire en Aruba, ten gevolge van het mislukken van den oogst en de aanhoudende droogte, vele geëmancipeerden in groote ellende verkeerden, werd door de Regering de aandacht der Koloniale Besturen van Suriname en Curaçao gevestigd op de wenschelijkheid om de emigratie dier lieden naar Suriname te bevorderen. Een overleg tusschen de Gouverneurs dier beide kolonien, had het gevolg dat eenige belanghebbenden in Suriname zich vereenigden en den heer F. J. EYKEN SLUYTERS, eigenaar en administrateur van plantages, met de meest uitgebreide bevoegdheid hebben gemagtigd om zich naar de genoemde eilanden te begeven, er agenten te benoemen, instructien te geven, met de arbeiders contracten aan te gaan, schepen te charteren en wat dies meer zij.

Op verzoek van belanghebbenden is door den Gouverneur van Surinam een der koloniale schoeners ter beschikking van den heer EYKEN SLUYTERS gesteld, ten einde de reis naar Curaçao te doen, met vrijlating om des verkiezende ook Bonaire en Aruba aan te doen, voor zoover daardoor de terugreis van den schoener, die slechts voor korten tijd kan worden gemist, niet langer dan 14 dagen wordt vertraagd.

De Heer EYKEN SLUYTERS zou den 5den Augustus vertrekken.

onafgebroken onderhoud daarvan; en de beschikbaar gestelde som van f 10 000 's jaars, waarmede ook de waterwegen, en ook die zijn kostbaar, in orde moeten worden gehouden, is op verre na niet voldoende om de wegen in zoodanigen toestand te brengen, dat overal eene behoorlijke communicatie te land besta. Onder *behoorlijk* wordt bedoeld, geschikt voor voetgangers en ruiters, want, wilde men de wegen ook voor rijtuigen bestemmen, dan zouden de kosten nog veel meer stijgen. Er wordt wel eens gewezen op Demerary, doch men neme daarbij, behalve plaatselijke omstandigheden, in aanmerking, hoe groote sommen te dier zake aldaar besteed zijn en nog worden.

Een niet minder groot bezwaar dan het reeds genoemde is het gebrek alhier aan arbeiders.

Op de naleving der bepalingen van hoofdstuk VII van het reglement op het beheer der districten (*Gouvernementsblad* van 1863, n°. 10) wordt zooveel mogelijk toegezien; doch het ligt wel in den aard der zaak dat niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid de bepalingen van art. 28 der emancipatiewet, in verband tot de artt. 53, 76 en laatste alinea van art. 77 van het genoemd reglement, mogen worden toegepast. Vrijwillige arbeiders voor het hier bedoelde werk zijn niet te bekomen, dan welligt een gering aantal en dan nog tegen zeer hoog loon voor weinig arbeid; en daartoe arbeiders van de plantages en gronden op te roepen, waardoor zij aan den landbouw worden onttrokken, zal wel niet anders dan hoogst onraadzaam worden aangemerkt in den tegenwoordigen toestand der kolonie, nu men algemeen met zooveel grond over gemis aan werkvolk klaagt, hooge kosten besteedt om zich werklieden te verschaffen, en allen uitzien naar de voor Suriname zoo volstrekt gevorderde immigratie. Bij het bestaande gemis aan arbeiders, laat het belang der kolonie niet toe, zonder hooge noodzakelijkheid, handen aan den landbouw te onttrekken.

Van strafarbeiders wordt zooveel mogelijk voor de communicatien gebruik gemaakt; doch is het beschikbaar aantal nu reeds niet voldoende, zoo zal dit nog veel minder het geval wezen, wanneer, naar aanleiding van een aan de Koloniale Staten in te dienen ontwerp, de strafarbeid ook *op de plantages* zal kunnen worden toegepast, een maatregel die zich in velerlei opzigt aanbeveelt.

Intusschen, het zij herhaald, wordt, voor zooveel de beschikbare middelen het toelaten, voor de communicatien zorg gedragen. Om ze in den gewenschten goeden toestand te brengen, daartoe zal echter moeten worden afgewacht het tijdstip waarop, bij vrij wat meer arbeiders, de finantien der kolonie in gunstiger toestand zullen verkeeren.

Winkels in de buitendistricten.

Het aantal winkels in de buitendistricten is toegenomen. In de behoefte daaraan is ruim voorzien. Het is echter te betwijfelen of die winkeliers overal goede winsten maken. Verplaatsing der winkels van het eene naar het andere effect vindt menigwerf plaats.

Staatstoezigt. Disciplinaire regtsmagt der districts-commissarissen.

Het aantal onder het Staatstoezigt geplaatsten bedroeg 30 920, waarvan 24 738 in de buitendistricten en 6182 in het stadsdistrict.

In de buitendistricten zijn 14 108 contractanten en in het stadsdistrict 2964, ongerekend 369 personen, die op zich zelven eenig ambacht of beroep uitoefenen.

17 441 geëmancipeerden nemen alzoo aan den arbeid deel.

Op het Staatstoezigt wordt in het hierachter volgend overzigt teruggekomen.

Huwelijken. Alin. 1 *van art.* 19 *der wet.*

Het aantal huwelijken over de geheele bevolking bedroeg 248, of 44 meer dan in het voorafgaand jaar. Daaronder waren 120 paren, waarvan *man* en *vrouw*, 4 waarvan alleen de *man* en 69 waarvan alleen de *vrouw* tot de vrijgemaakten behooren.

Het aantal huwelijken onder dat deel der bevolking bedroeg alzoo 193, of 46 meer dan in 1867.

De Commissie uit de Tweede Kamer heeft, in haar over het Emancipatie-rapport over 1867 uitgebragt verslag, waar zij van de *huwelijken* gewaagt, den wensch geuit, om de verhouding tusschen de geboorten en de sterften *onder de geëmancipeerden* te kennen. Door den hierbij gevoegden staat (lit. E) wordt daaraan te gemoet gekomen. Terwijl de cijfers betreffende de buitendistricten, alwaar de met het toezigt over de geëmancipeerden belaste districts-commissarissen tevens als ambtenaren van den burgerlijken stand fungeren, naauwkeurig zijn, moet ten aanzien van het stadsdistrict worden aangemerkt, dat aldaar niet altijd juist wordt opgegeven of de geborene of overledene al dan niet tot de geëmancipeerden behoort. Soms worden aldaar *vrijgemaakten* als *vrijgeborenen* opgegeven, en die onjuiste aangiften zijn niet altijd te voorkomen. Intusschen kunnen de opgegeven cijfers van 188 geboorten en 259 sterften, waartoe men na een zoo zorgvuldig mogelijk onderzoek gekomen is, als vrij naauwkeurig worden aangenomen.

Dat de verhouding tusschen geboorte en sterfte in het stadsdistrict ongunstiger is dan in de buitendistricten, verklaart zich hierdoor dat, terwijl het wel eens gebeurt dat kinderen uit moeders, die in de buitendistricten te huis behooren, te Paramaribo worden geboren, daarentegen aldaar een aantal geëmancipeerden uit de buitendistricten overlijden, hetgeen een gevolg hiervan is, dat ernstige zieken stadwaarts ter verpleging worden gezonden.

Terwijl over de geheele bevolking de geboorte in 1868 de sterfte met 15 overtrof, hetgeen een in deze kolonie ongewoon verschijnsel is, bedroeg dat cijfer onder de geëmancipeerde bevolking 54. De verhouding onder deze laatste was dus gunstiger dan onder de niet-geëmancipeerde.

School- en godsdienstig onderwijs. Alin. 3 *van art.* 19 *en art.* 25 *der wet.*

Het schoolonderwijs aan de kinderen der geëmancipeerden wordt steeds hoofdzakelijk door de Moravische Broeders gegeven. Op ultimo December 1868 waren op hunne beide scholen te Paramaribo, de eene voor jongens en de andere voor mei-jes, geplaatst 933; op de 11 etablissementsscholen in de buitendistricten 1307 en op de vier bijscholen aldaar 118, alzoo te zamen 2358 leerlingen.

Het onderwijs op de hiervoren bedoelde te Paramaribo gevestigde scholen, aan welker hoofd geëxamineerde onderwijzers thans staan, die het onderrigt grootendeels in de Nederlandsche taal geven, levert gunstiger resultaten op dan dat in de buitendistricten, alwaar het onderrigt wordt verstrekt door niet-geëxamineerde onderwijzers, die wegens de veel mindere bekendheid van hunne leerlingen met de Nederlandsche taal, wel genoodzaakt zijn de neger-Engelsche taal meer te bezigen.

Het aantal geëmancipeerden op de Roomsch-katholijke school te Paramaribo bedraagt 620. Op de Roomsch-katholijke school in Coroni genieten 151 en op die op de plaats Esthersrust 42 leerlingen onderwijs.

Gelijk in het verslag van 1867 is gemeld, bestaan in de buitendistricten, onder de leiding van geëxamineerde onderwijzers, *vier* gouvernementsscholen, en twee die door het Bestuur worden gesubsidieerd. Het gezamenlijk aantal kinderen op die zes scholen bedroeg 356.

Andere scholen in de buitendistricten worden door ongeëxamineerden gehouden.

Het schoolbezoek der leerlingen in de buitendistricten laat over het algemeen te wenschen over; in enkele districten is het nogtans gunstiger daarmede gesteld.

Een groote hinderpaal tegen het geregeld schoolgaan is veeltijds het gemis aan communicatien te land; deze hinderpaal is echter, evenzeer als een andere, namelijk het gemis van een voldoend aantal scholen in de buitendistricten, ook wegens het daartoe ontbrekende onderwijzerspersoneel, niet ligtelijk en slechts langzamerhand uit den weg te ruimen.

Met het oog daarop hoopt het Bestuur eerlang over de noodige middelen te mogen beschikken (1) om voor jongelieden eene gewenschte gelegenheid te openen om tot geschikte onderwijzers te worden gevormd, terwijl steeds wordt voortgegaan met, zooveel doenlijk, het aanleggen van meerdere wegen te bevorderen.

De verordening tot regeling van het onderwijs is in bewerking.

---

(1) Daartoe is reeds in Junij 1869, terstond na de vaststelling der begrooting, die zulks veroorloofde, voorshands eene som van f 3000 beschikbaar gesteld uit de overgewonnen renten der reservekas.

Ondersteuning van hulpbehoevenden en verpleging van zieken. Betaalde onderstandsgelden.

Aan onderstandsgelden, begrafeniskosten en kleeding van ouden, gebrekkigen en weezen is uitgegeven f 64 157,97[5]. De onderstand werd in de maand December verleend ten behoeve van 971 personen, van welken 340 in het stadsdistrict en 631 in de buitendistricten.

Het door het Bestuur aan de Koloniale Staten ter goedkeuring aangeboden ontwerp van verordening ter nadere regeling van de geneeskundige dienst in de buitendistricten, is aanhangig. Het Bestuur hoopt binnen kort op het Voorloopig Verslag der Staten te antwoorden. In afwachting van die verordening wordt de geneeskundige behandeling en verpleging op de plantages en gronden zooveel mogelijk bevorderd en van de zijde der commissarissen daarop behoorlijk toegezien. Behalve aan de twee divisie-heelmeesters, bedoeld in het verslag over het vorige jaar, zijn nog aan twee anderen, onder zekere verpligtingen hunnerzijds, tijdelijk jaarlijksche toelagen uit de koloniale kas verleend, ten einde hen in staat te stellen om in de districten Beneden-Cottica en Beneden-Commewijne de geneeskundige praktijk te blijven uitoefenen.

Binnen kort zal er waarschijnlijk gelegenheid bestaan om, door het toekennen van gelijke toelagen, nog twee andere thans te Paramaribo praktiserende geneeskundigen er toe te doen besluiten om zich in de buitendistricten te vestigen.

Art. 20 der wet. Ontslag van het Staatstoezigt.

Aan *drie* geëmancipeerden is ontslag van het evengemeld toezigt verleend. Twee hunner waren hoofdlieden respectivelijk op de plantages Resolutie en Kent, terwijl de derde als timmerman op de eerstgemelde plantage diende. Zij hadden zich *sedert vele jaren* door goed gedrag en arbeidzaamheid bijzonder gekenmerkt.

Meerdere verzoeken om ontslag zijn afgewezen geworden, op grond dat de adressanten zich niet boven anderen hadden onderscheiden.

Van de bij art. 20 der emancipatiewet aan den Gouverneur gegeven bevoegdheid, mag zoowel in het algemeen belang als in dat der vrijgemaakten zelven niet dan een zeer omzigtig en spaarzaam gebruik worden gemaakt. Hoezeer toch ten aanzien van het gedrag van verscheidene der vroeger ontslagenen gunstig mag worden berigt, zoo lijdt het nogtans geen twijfel dat ontheffing van het Staatstoezigt door de vrijgemaakten meestal wordt beschouwd gelijk te staan aan ontheffing van de verpligting tot geregelden arbeid.

Artt. 22 en 23 der wet. Uitzonderingen op het burgerlijk en strafregt. Eigendom van onroerende goederen.

Aan *vijf* geëmancipeerden is door den Gouverneur toestemming verleend tot het in eigendom hebben van onroerend goed.

Meer verzoeken van dien aard werden niet ingediend.

Verpligting tot gezetten arbeid Sluiting van werkovereenkomsten. Art. 24 der wet.

Hierbij werden geen moeijelijkheden ondervonden. De verpligting tot het sluiten van werkovereenkomsten blijft volstrekt noodig. Zonder haar zou weinig werk verrigt worden. Onder de middelen om zich aan die verpligting te onttrekken, behoort het huwen van onder Staatstoezigt geplaatste vrouwen met niet onder Staatstoezigt geplaatste mannen, waarover in vroegere verslagen reeds is gehandeld.

Art. 26 der wet. Bezitten en dragen van wapenen.

Geene vergunningen van dien aard zijn aangevraagd noch verleend. Meerdere arbeiders op onderscheidene plantages hebben daartoe reeds vroeger toestemming verkregen, waarvan door hen gebruik wordt gemaakt.

Art. 27 der wet. Tarief van werktaken en werkloonen.

Geen verandering is hierin gekomen.

Art. 28 der wet. Oproeping van arbeiders voor gouvernementsdiensten.

Even als in het vorige jaar werden, krachtens art. 76 van het reglement op het beheer der districten, arbeiders opgeroepen, om het kanaal van Saramacca en de Wanicakreek in behoorlijk bevaarbaren staat te brengen.

Eene dergelijke oproeping is ook geschied in het district Beneden-Para, ten einde de boorden der Beneden-Para open te kappen en schoon te maken.

Met het oog op het gebrek aan voldoende arbeiders voor den landbouw, wordt, gelijk hiervoren reeds is aangemerkt, niet dan zeldzaam bij hooge noodzakelijkheid tot toepassing van dit artikel overgegaan.

Art. 29 der wet. Lediggang en zwerverij. Te werk stellen of huisvesten van onder het Staatstoezigt geplaatsten zonder wettige overeenkomsten.

Aan de daartegen bestaande verordeningen wordt bij voortduur de hand gehouden.

Artt. 32, 33 en 34 der wet.

Van de geneeskundige behandeling en verpleging in de buitendistricten, is hiervoren reeds melding gemaakt.

Inrigting der woningen op de plantages en gronden.

Daaromtrent kan slechts worden verwezen naar het in vorige verslagen voorkomende.

Art. 35 der wet. Huisvesting en verpleging der onverzorgde weezen en andere hulpbehoevenden.

Geen verandering werd hierin gebragt.

Jaarlijksche belasting door de vrijgemaakten op te brengen.

Aan belasting der vrijgemaakten werd in 1868 ontvangen de som van f 41 092,50.

Districtsgewijze beliep deze belasting:

In Beneden en Boven-Suriname	f 5 428,50
» » » » Para.	5 899,50
» » Cottica en Matappica . . .	8 322,00
» » Commewijne, Commetewane en Boven-Commewijne	6 052,50
» Boven-Cottica en Perica.	3 039,00
» Beneden- en Boven-Saramacca . . .	1 882,50
» Nickerie	2 194,50
» Coronie.	2 791,50
» het stadsdistrict.	5 482,50
	f 41 092,50

Art. 36. Straffen op het niet nakomen der overeenkomsten.

Even als in vroegere jaren, worden hierbij de staten F en G overgelegd, waaruit blijken de overtredingen ter zake waarvan door de districts-commissarissen disciplinaire straffen werden toegepast, en tevens, de straffen opgelegd aan en de vervolgingen ingesteld tegen de huurders van onder het Staatstoezigt geplaatsten.

Politie.

Het corps marechaussée, dat alleen uit Europeanen bestond, kon niet voltallig worden gehouden. Men is er toe overgegaan het met inlanders te completeren. Deze maatregel, die vroeger nog al tegenstand ontmoette, werkt gunstig.

Zoowel dat corps als de politiemagt uit inlanders bestaande voldeden aan hunne bestemming.

Overzigt van den toestand gedurende 1868.

Omtrent den toestand der kolonie in 1868 valt niet veel

anders te melden dan in het Emancipatie-verslag over 1867 voorkomt. Die toestand is, hoewel zich ook in 1868 gunstige verschijnselen voordeden, niet bevredigend, en zoolang de oorzaak daarvan, namelijk gebrek aan werkkrachten, niet wordt weggenomen, is daarin geene verbetering te verwachten.

In het Rapport der Commissie uit de Tweede Kamer dd. 23 Februarij 1869, uitgebragt over het gewoon jaarlijksch verslag van het beheer dezer kolonie over 1866, wordt eene vergelijking gemaakt tusschen in dat verslag voorkomende mededeelingen omtrent de onderscheidene buitendistricten en hetgeen omtrent den toestand der kolonie wordt gezegd in het over datzelfde jaar door mijn ambtsvoorganger ingediende Emancipatie-verslag. Tusschen die twee verslagen vindt de Commissie tegenstrijdigheid en zij meent »dat men na de vergelijking van deze aan de Kamer overgelegde bescheiden, welligt met eenigen grond zou kunnen vragen, welke waarde de Staten-Generaal aan hunnen inhoud mogen hechten".

Ik mag dit punt, ter voorkoming van eene onjuiste beoordeeling van den toestand, waarin deze kolonie zich bevindt, niet onbeantwoord laten, en voorkom daardoor tevens dat men gelijken strijd meene te vinden tusschen mijne verslagen.

Wanneer in het gewoon jaarlijksch verslag omtrent den toestand der verscheidene districten gunstige mededeelingen worden gelezen, dan neme men in aanmerking dat die gunstige toestand slechts zeer betrekkelijk is en alleen met het oog op de omstandigheden waaronder de kolonie verkeert gunstig mag worden genoemd. In het Emancipatieverslag daarentegen, waarnaar het eerstgemelde meermalen verwijst, wordt een overzigt gegeven van den algemeenen toestand en deze niet in zoo betrekkelijken zin, maar uit een geheel ander, meer algemeen oogpunt beschouwd.

Het Emancipatie-verslag intusschen verzwijgt in geenen deele de gunstige verschijnselen waarvan het gewone jaarlijksche verslag melding maakt. Immers het Emancipatieverslag over 1866 wijst:

»op den gunstigen invloed der verordeningen die op het Staatstoezigt betrekking hebben;

»op den algemeen onder de geëmancipeerden heerschenden goeden geest, blijkbaar uit hunne mindere ongezindheid tot het sluiten van contracten voor langer dan een jaar;

»op de meerdere in 1866 verkregen productie, die in vergelijk met 1865 gunstig mag worden genoemd en toenemende belooft te blijven;"

en het verslag besluit met een erkentelijk terugzien op den toestand waarin de kolonie zich omstreeks vier jaren na de emancipatie bevindt, »een toestand gunstiger dan die van andere kolonien onder gelijke omstandigheden."

Neemt men het door mij ingediend Emancipatie-verslag over 1867 in handen, dan leest men daarin:

»eene verwijzing naar gunstige verschijnselen die zich in dat jaar hebben voorgedaan;

»eene herhaling van de in het vorig verslag betuigde erkentelijkheid, dat de kolonie zich, ondanks den hevigen schok der emancipatie en alhoewel de aanvoer van arbeiders niet noemenswaardig was, nog in haren tegenwoordigen toestand bevindt, een toestand gunstiger dan die van andere kolonien onder gelijke omstandigheden, hetgeen te danken is aan het Staatstoezigt, dat heilzaam werkt en in den laatsten tijd gunster resultaten aanwijst;

»dat de arbeid welke van de vrijgemaakten wordt verkregen, hoe onbevredigend die ook moge wezen, nogtans aller verwachtingen overtroffen heeft;

»dat de contracten voor meer dan een jaar toenemen, de werkverzuimen verminderen en de productie klimmende is."

De vermelde en andere gunstige mededeelingen, voorkomende in de Emancipatie-verslagen over 1866 en 1867, stemmen overeen met de bijzonderheden die in de gewone verslagen over die beide jaren voorkomen, en er bestaat daartusschen geen verschil. Maar die mededeelingen of bijzonderheden verminderen daarom in geenen deele de waarde van hetgeen omtrent den ongunstigen toestand waarin de kolonie verkeert, in het Emancipatie-verslag voorkomt.

Ik moet dan ook nu weder herhalen dat, hoewel ook in 1868 gunstige verschijnselen zich voordeden en de productie weder klimmende was, nogtans de toestand van Suriname, het werd bij den aanhef van dit overzigt reeds gezegd, niet bevredigend is, en dat de kolonie zonder een spoedigen en krachtigen aanvoer van arbeiders haren ondergang te gemoet gaat.

Wat Suriname thans nog voortbrengt, hoe onvoldoende ook bij hetgeen het zou kunnen produceren, is aan de handhaving van het Staatstoezigt te danken.

Zonder dat toezigt is het doel om de vrijgemaakten tot werkzame en nuttige leden der maatschappij te herscheppen onbereikbaar. »Men durft zich niet vleijen", zoo luidt het vorig verslag, »dat dit doel bij het einde van het Staatstoezigt zal zijn bereikt en moest voor de toekomst der kolonie alleen op deze arbeiders gerekend worden, dan zou het treurig met Suriname gesteld zijn." En een weinig verder: »Maar die arbeid (der vrijgemaakten) is onvoldoende en is dit nu reeds het geval, zoo laat zich met vrij naauwkeurige gewisheid voorspellen wat van hen te wachten is, zoodra het meer en meer naderende tijdstip der opheffing van dat toezigt aangebroken zal zijn. Wanneer er op wordt gewezen dat de sedert de emancipatie verkregen uitkomsten, bij vergelijk met andere kolonien, als niet onbevredigend mogen worden beschouwd, dan verlieze men niet uit het oog, dat de geheele vrijlating eigenlijk eerst na de opheffing van het Staatstoezigt plaats vindt, zoodat alsdan eerst zal kunnen worden gezegd, wat de emancipatie heeft gewrocht. Het valt, mijns inziens, niet te betwijfelen dat alsdan een aantal der nu onder Staatstoezigt geplaatsten zich aan den arbeid zullen onttrekken en dat degenen, die dit niet niet zullen doen, zich op grondjes met het telen van aardvruchten en anderen kost, ter voorziening in hunne dagelijksche behoefte, zullen onledig houden. Voor den grooten landbouw zullen zij, welligt met enkele uitzonderingen, verloren zijn, waarvan het gevolg, vindt intusschen geen aanhoudende, krachtige aanvoer van arbeiders plaats, de ondergang van Suriname moet wezen."

Eene herhaling der evengemelde zinsneden acht ik nuttig om duidelijk te doen blijken, welke de toestand hier is. En kan nu al, ondanks de opheffing in 1873 van het Staatstoezigt, door voorafgaanden tijdigen en ruimen aanvoer van immigranten de toekomst der kolonie gered worden, niet aldus is het met de toekomst der onder Staatstoezigt geplaatsten. Voor hen voorzie ik, — men raadplege de ervaring in andere kolonien verkregen, — zedelijk en materieel, achteruitgang en verval. En dit te voorkomen is een dringende pligt.

De emancipatiewet bepaalt wel is waar voor dat toezigt een termijn van hoogstens tien jaren, doch wanneer het blijkt dat de vrijgemaakten het Staatstoezigt, waarvan de strekking is hen te beschermen en op te leiden tot het familie- en maatschappelijk leven, nog niet kunnen missen, dan mag ook niet worden geaarzeld om zoodanige maatregelen te nemen als strekken kunnen om te voorkomen dat de opheffing, waarmede men hen wenscht te beweldadigen, hun integendeel niet ten verderve worde. Waarin die maatregelen moeten bestaan, in eene wijziging der emancipatiewet dan wel in andere voorzieningen, vordert nog rijp beraad.

Omtrent het groot nadeel der gedurige verhuizingen van de onder Staatstoezigt geplaatsten wordt naar het vorig verslag verwezen. Ook in 1868 zijn de contracten voor langer dan één jaar toegenomen.

Aan verbetering van onderwijs en van geneeskundige verpleging, beide onderwerpen die reeds hiervoren besproken zijn, wijdt het Bestuur steeds zijne beste zorgen. Omtrent het laatstgemelde is een ontwerp bij de Koloniale Staten aanhangig. Ter opleiding van jongelieden tot onderwijzers is dezerzijds de beschikbaarstelling van eenige gelden aan het Opperbestuur voorgedragen. (1)

Tot verbetering van het strafstelsel ligt, ter aanbieding aan Koloniale Staten, eene ontwerp-verordening gereed. Daarbij worden tevens de tot dusver ontbrekende strafbepalingen voorgesteld tegen hunne overeenkomsten en verpligtingen niet nakomende huurders van immigranten en andere op contract arbeidende werklieden (met uitzondering van onder Staatstoezigt geplaatsten, tegen wier huurders zoodanige bepalingen reeds bestaan).

Er wordt wel eens aan het Bestuur een grief er van gemaakt dat de totstandkoming van gewigtige verordeningen, ook van de zoodanige die de geëmancipeerde bevolking betreffen, te lang achterwege blijft. Ik acht mij verpligt, zonder thans op de locale en finantiele bezwaren die sommige dier regelingen bemoeijelijken te wijzen, met een enkel woord de ongegrondheid dier grieve aan te toonen, en daartoe acht ik de volgende opmerking voldoende.

(1) Zie de noot op bladz. 2.

In deze kolonie worden voor onze kleine bevolking gelijke wettelijke regelingen gevorderd als voor landen met groote bevolkingen, en terwijl daartoe aldaar voorhanden zijn tal van departementen met een groot geschikt personeel en vele specialiteiten daarbuiten kunnen worden geraadpleegd, is hier, zonder dat zelfs bij de uitvoering van al hetgeen uit de *emancipatie*, het *nieuwe Regeringsreglement* en de *nieuwe wetgeving* is voortgevloeid en nog moet voortvloeijen, eenige buitengewone tijdelijke hulp werd of wordt toegestaan, alleen de Gouverneur, bijgestaan door den procureur-generaal, den administrateur van finantien en den gouvernements-secretaris, met den wetgevenden arbeid belast; welke personen bovendien met andere, waaronder vele dagelijks voorkomende, werkzaamheden overladen zijn. Moet daarvan niet het gevolg zijn dat de ook door het Bestuur zoo zeer gewenschte verordeningen slechts langzamerhand tot stand kunnen komen?

Omtrent de immigratie kan ik tot mijn groot genoegen, behalve hetgeen reeds hiervoren is gezegd, ditmaal meer voldoende mededeelingen doen. In het afgeloopen jaar zijn door drie leden der Koloniale Staten verordeningen ter bevordering van de immigratie ingediend, die in den aanvang der maand Mei 1869 met eenige wijzigingen door de Staten zijn goedgekeurd en vervolgens door mij vastgesteld en aan het Opperbestuur aangeboden zijn (1). De strekking dier verordeningen laat zich aldus zamenvatten.

1°. de uitvoering der immigratie aan het Koloniaal Bestuur op te dragen en de hulp der Nederlandsche Regering in te roepen alleen voor zoover hare bemiddeling of tusschenkomst gevorderd wordt om van vreemde Mogendheden vergunning te erlangen tot het uit dier Staten of bezittingen herwaarts aanvoeren van immigranten.

2°. ter verkrijging van de tot eene voldoende immigratie gevorderde gelden eene leening aan te gaan ten laste der kolonie en onder waarborg van Nederland, zoowel wat kapitaal als rente betreft;

3°. de aanwijzing der middelen waardoor de kolonie in staat zal zijn de renten en het kapitaal dier leening af te lossen, zoodat Nederland de garantie daarvan zonder eenig gevaar op zich kan nemen;

4°. de wijze te bepalen, waarop, in verband tot de oprigting van eene immigratiekas, van de geleende en van andere ten behoeve der immigratie te bestemmen gelden, in het meeste belang der immigratie en van den landbouw gebruik zal worden gemaakt.

Over die verordeningen en in het algemeen over immigratie in dit verslag in meerdere bijzonderheden te treden, na al hetgeen omtrent die verordeningen zoowel in de gedrukte stukken als bij de discussien zijdens de voorstellers, de Koloniale Staten en het Bestuur is verhandeld, en al hetwelk reeds vóór dit verslag in Nederland bekend is, mag wel eene geheel overbodige herhaling worden geacht. Ik meen mij hier te mogen bepalen tot den hartgrondigen wensch, dat die verordeningen den bijval der Regering en, voor zooveel dit gevorderd wordt, van de wetgevende magt zullen erlangen, opdat door hare spoedige afkondiging en in-werking-treding, de voor deze kolonie zoo hoogst gewigtige zaak der immigratie, waarvan hare toekomst geheel afhankelijk is, op de voor Suriname meest doeltreffende wijze tot stand kome.

Ten slotte worden hierbij, even als ten vorigen jare, overgelegd drie staten, aantoonende:

a. het getal vrijgemaakten en immigranten, dat op 1 Januarij 1868 werkzaam was in de buitendistricten (staat H);

b. de producten die in 1868 zijn verscheept, waaruit blijkt dat de uitvoer weder is toegenomen (1);

c. onder meerdere bijzonderheden, de prijzen gedurende 1868 voor plantages en gronden besteed (staat K).

De Gouverneur der kolonie Suriname,

VAN IDSINGA.

(1) Een ontwerp van wet te dezer zake zal weldra gereed zijn.

(1) Deze staat is niet overgelegd omdat de daarin vervatte opgaven voorkomen in den staat van den uitvoer over 1868, gevoegd onder lit. IJ bij het Koloniaal Verslag van Suriname van 1869.

A. STAAT aantoonende de mutatien onder de immigranten, in

OMSCHRIJVING DER MUTATIEN.	Voorburg.	Susanna'sdaal.	St. Barbara.	Meerzorg.	Vreeland.	Lust en Rust.	Groot Chatillon.	Drie Gebroeders.	Guin^e. Vriendschap.	Kroonenburg.	't Vertrouwen.	Elisabethshoop.	Johannesburg.	Rust en Werk.	Zorg en Hoop.	Alliance.	Nieuwe Grond.	Zoelen.	Alkmaar.	Sinabo.	Houttuin en Tout lui faut.	Boxtel.
	Plantagien.																					
Chinezen.																						
Aanwezig op 1°. Januarij 1868.	45	»	»	15	87	14	»	50	»	68	28	»	12	101	28	»	2	32	45	6	60	»
Aangevoerd per de *Veritas*	»	»	»	»	31	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Idem per de *Marie Therèse*	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Geboren	1	»	»	»	3	1	»	»	»	1	1	»	»	4	»	»	»	1	»	»	»	»
Teruggekeerd, waren naar Br. Guyana ontvl.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Gecontracteerd	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	47	»	»	15	121	15	»	50	»	69	29	»	12	105	28	»	2	33	45	6	60	»
Overleden	5	»	»	»	4	»	»	1	»	3	3	»	3	2	1	»	»	»	1	»	7	»
Ontslagen wegens expiratie van contract .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»
Idem weg^s huwelijk, GR. dd. 11 Dec. 1868, n°. 4	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Idem met wederzijdsch goedvinden . . .	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Gevlugt naar Britsch Guyana	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op ult°. December 1868. .	42	»	»	15	116	15	»	49	»	66	26	»	9	103	27	»	»	33	44	6	53	»
Barbadianen en Demerarianen, etc.																						
Aanwezig op 1° Januarij 1868	6	48	»	»	»	»	48	»	»	1	»	»	»	»	»	61	»	»	»	»	»	»
Aangevoerd per onderscheidene vaartuigen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Geboren	1	2	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	»
	7	50	»	»	»	»	50	»	»	1	20	»	»	»	»	62	»	»	»	»	»	»
Overleden	2	»	»	»	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ontslagen wegens expiratie van contract .	»	42	»	»	»	»	11	»	»	»	»	»	»	»	»	28	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op ult°. December 1868. .	5	8	»	»	»	»	38	»	»	»	19	»	»	»	»	34	»	»	»	»	»	»
Madeirianen.																						
Aanwezig op 1° Januarij 1868	3	»	6	»	»	»	»	2	13	»	17	3	2	»	»	6	»	»	»	»	3	2
Ontslagen wegens expiratie van contract .	2	»	»	»	»	»	»	1	6	»	3	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2
Overleden	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Aanwezig op ult°. December 1868. .	1	»	6	»	»	»	»	1	6	»	13	3	2	»	»	6	»	»	»	»	3	»
Recapitulatie.																						
Aanwezig op ult°. December 1868.																						
Chinezen, ...	42	»	»	15	116	15	»	49	»	66	26	»	9	103	27	»	»	33	44	6	53	»
Barbadianen en Demerarianen . .	5	8	»	»	»	»	38	»	»	»	19	»	»	»	»	34	»	»	»	»	»	»
Madeirianen	1	»	6	»	»	»	»	1	6	»	13	3	2	»	»	6	»	»	»	»	3	»
	48	8	6	15	116	15	38	50	6	66	58	3	11	103	27	40	»	33	44	6	56	»

deze kolonie aanwezig, gedurende het afgeloopen jaar 1868.

Boxtel.	Eendragt.	De Jonge Bijenkorf.	Lanenburg.	Nieuw Clarenbeek.	Kent.	Catharina Sophia.	Albina.	Paramaribo.	Nickerie.	't IJland.	Petersburg.	De Goede Verwachting.	Frederikshoop.	Johan en Margaretha en Maasstroom.	Monsort.	La Rencontre.	Maria Petronella.	Goudmijn.	Resolutie.	Dordrecht.	TOTAAL.		AANMERKINGEN.
							Etablissementen			Plantagien.													
»	42	1	1	»	2	66	8	»	208	16	2	7	2	30	»	»	»	»	»	»		978	
»	»	»	»	25	30	»	»	»	128	»	»	»	»	»	28	»	»	»	»	36	278		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	239	»	239		
»	1	»	»	»	»	1	»	»	5	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	20		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	10	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	10		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	548	
»	43	1	1	25	32	67	8	»	351	16	2	7	2	30	28	»	»	»	240	36		1526	
»	2	»	»	3	»	»	1	»	27	»	»	»	»	1	1	»	»	»	1	1	67		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	21	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	23		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	2		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	9	102	
»	41	1	1	22	32	67	7	»	294	16	2	7	»	29	27	»	»	»	239	35		1424	
»	»	»	»	»	»	51	»	»	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		279	
»	»	»	»	»	67	»	»	»	»	»	»	»	»	18	»	21	9	39	»	»	174		
»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	8	182	
»	»	»	»	»	67	53	»	»	64	»	»	»	»	18	»	21	9	39	»	»		461	
»	»	»	»	»	3	4	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	12		
»	»	»	»	»	»	3	»	»	64	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	148	160	
»	»	»	»	»	64	46	»	»	»	»	»	»	»	18	»	21	9	39	»	»		301	
2	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		59	
2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	16	
»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		43	
»	41	1	1	22	32	67	7	»	294	16	2	7	»	29	27	»	»	»	239	35		1424	
»	»	»	»	»	64	46	»	»	»	»	»	»	»	18	»	21	9	39	»	»		301	
»	»	»	»	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		43	
»	41	1	1	22	96	113	7	2	294	16	2	7	»	47	27	21	9	39	239	35		1768	Zegge duizend zeven honderd acht en zestig.

Paramaribo, 17 Februarij 1869.

De Commissaris te Paramaribo, belast met het algemeene toezigt en de contrôle over alle immigranten,

(*get.*) G. Duyckinck.

Voor eensluidend afschrift,

De Gouvernements-Secretaris,

E. A. van Emden.

B.

STAAT aantoonende het getal immigranten op iedere

NAMEN DER PLANTAGES.	CHINEZEN.					BARBADIANEN en DEMERARIANEN.				
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Voorburg	39	2	1	»	42	2	2	»	1	5
Susanna'sdaal	»	»	»	»	»	2	4	2	»	8
St. Barbara	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Meerzorg	12	2	1	»	15	»	»	»	»	»
Vreeland	85	20	8	2	116	»	»	»	»	»
Lust en Rust	10	3	1	1	15	»	»	»	»	»
Groot Chatillon	»	»	»	»	»	12	10	7	9	38
Drie Gebroeders	38	10	1	»	49	»	»	»	»	»
Guinesche Vriendschap	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Kroonenburg	50	12	3	1	66	»	»		»	»
't Vertrouwen	21	4	»	1	26	16	1	»	2	19
Elisabethshoop	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Johannesburg	8	»	»	1	9	»	»	»	»	»
Rust en Werk	76	15	8	4	103	»	»	»	»	»
Zorg en Hoop	21	6	»	»	27	»	»	»	»	»
Alliance	»	»	»	»	»	17	5	5	7	34
Zoelen	23	7	3	»	33	»	»	»	»	»
Alkmaar	37	5	2	»	44	»	»	»	»	»
Sinabo	6	»	»	»	6	»	»	»	»	»
Houttuin en Tout lui faut	40	11	2	»	53	»	»	»	»	»
Eendragt	31	8	1	1	41	»	»	»	»	»
De Jonge Bijenkorf	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Lunenburg	1	»	»	»	1	»	»	»	»	»
Nieuw Clarenbeek	21	1	»	»	22	»	»	»	»	»
Kent	31	1	»	»	32	57	4	2	1	64
Catharina Sophia	49	14	3	1	67	8	15	11	12	46
Albina	7	»	»	»	7	»	»	»	»	»
Paramaribo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Nickerie	234	45	6	9	294	»	»	»	»	»
't IJland	16	»	»	»	16	»	»	»	»	»
Petersburg	2	»	»	»	2	»	»	»	»	»
De Goede Verwachting	7	»	»	»	7	»	»	»	»	»
Johan en Margaretha en Maasstroom	29	»	»	»	29	15	2	1	»	18
Monsort	27	»	»	»	27	»	»	»	»	»
Dordrecht	34	»	1	»	35	»	»	»	»	»
La Rencontre	»	»	»	»	»	21	»	»	»	21
Maria Petronella	»	»	»	»	»	8	1	»	»	9
Resolutie	235	3	»	1	239	»	»	»	»	»
Goudmijn	»	»	»	»	»	39	»	»	»	39
	1191	169	41	22	1424	197	44	28	32	301

plantage aanwezig op ultimo December 1868.

MADEIRIANEN.					GENERAAL TOTAAL.	AANMERKINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.		
1	»	»	»	1	48	
»	»	»	»	»	8	
2	2	»	2	6	6	
»	»	»	»	»	15	
»	»	»	»	»	116	
»	»	»	»	»	15	
»	»	»	»	»	38	
»	»	»	1	1	50	
4	1	1	»	6	6	
»	»	»	»	»	66	
12	»	»	1	13	58	
3	»	»	»	3	3	
2	»	»	»	2	11	
»	»	»	»	»	103	
»	»	»	»	»	27	
5	1	»	»	6	40	
»	»	»	»	»	33	
»	»	»	»	»	44	
»	»	»	»	»	6	
1	»	»	2	3	56	
»	»	»	»	»	41	
»	»	»	»	»	1	
»	»	»	»	»	1	
»	»	»	»	»	22	
»	»	»	»	»	96	
»	»	»	»	»	113	
»	»	»	»	»	7	
»	1	»	1	2	2	
»	»	»	»	»	(1)294	
»	»	»	»	»	16	
»	»	»	»	»	2	
»	»	»	»	»	7	
»	»	»	»	»	47	
»	»	»	»	»	27	
»	»	»	»	»	35	
»	»	»	»	»	21	
»	»	»	»	»	9	
»	»	»	»	»	239	
»	»	»	»	»	39	
30	5	1	7	43	1768	

NAMEN DER PLANTAGES IN NICKERIE.	CHINEZEN.					*Aanmerkingen.*
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
(1) Hamptoncourt	4	»	»	»	4	
Margarethenburg	2	»	»	»	2	
Nursery	24	11	»	1	36	
Paradise	29	14	2	4	49	
Hazard.	50	9	3	2	64	
Waterloo	125	11	1	2	139	
	234	45	6	9	294	

Paramaribo, den 17den Februarij 1869.

De Commissaris te Paramaribo, belast met het algemeen toezigt en de contrôle over alle immigranten,

(*get.*) G. Duyckinck.

Voor eensluidend afschrift.

De Gouvernements-Secretaris,

E. A. van Emden.

C. JAARLIJKSCHE STAAT van aankomst en verdeeling van

Doorloopend nommer.	NAMEN DER SCHEPEN	Tonnenmaat.	Dagteekening van aankomst.	Van waar gekomen.	GETAL AANGEVOERDE IMMIGRANTEN.					
					Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.
1	Veritas (Engelsch schip)	632	28 Jan.	Hongkong.	265	9	4	»	»	278
2	Flying Dutchman (schooner)	46	9 Febr.	Demerary.	6	»	»	»	»	6
3	Paramaribo (koloniale stoomboot)	»	11 »	idem.	9	»	»	»	»	9
4	Flora Anna (schooner)	44	4 Maart.	idem.	3	»	»	»	»	3
5	Flying Dutchman (schooner)	46	8 »	idem.	10	»	»	»	»	10
6	Paramaribo (koloniale stoomboot)	»	11 »	idem.	4	»	»	»	»	4
7	Ellen (schooner)	44	20 »	idem.	11	»	»	»	»	11
8	Sea Flower	21	23 »	idem.	7	»	»	»	»	7
9	Lady of the Night (schooner)	43	23 April.	idem.	9	»	»	»	»	9
10	Crekkett (Engelsche schooner)	40	5 Mei.	Barbados.	17	1	»	2	»	20
11	Paramaribo (koloniale stoomboot)	»	10 »	Demerary.	8	»	»	»	»	8
12	Ellen (schooner)	44	21 »	idem.	1	»	»	»	»	1
13	Paramaribo (koloniale stoomboot)	»	25 »	idem.	2	»	»	»	»	2
14	idem idem	»	15 Junij.	idem.	18	»	»	»	»	18
15	idem idem	»	24 »	idem.	4	»	»	»	»	4
16	idem idem	»	10 Julij.	idem.	14	»	»	»	»	14
17	Ellen (schooner)	44	17 »	idem.	2	»	»	»	»	2
18	Marie Therèse (Fransch schip)	502	20 Aug.	Hongkong.	236	3	»	»	»	239
19	Vice-admiraal Rijk (koloniale stoomboot). . .	»	25 Oct.	Demerary.	1	»	»	»	»	1
20	Atlantic (Engelsch schip)	101	Nov.	Bahama. Eil. (Post. Nassau).	34	7	3	1	»	45
					661	20	7	3	»	691

immigranten, van en met den 1sten tot en met ultimo van 1868.

AAN WELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.	GETAL AAN ELKE PLANTAGE TOEGEWEZEN.						AANMERKINGEN.
	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zugelingen.	Totaal.	
District Nickerie	123	4	1	»	»	128	
Plantage Dordrecht	35	»	1	»	»	36	
» Vreeland	26	3	2	»	»	31	
» Monsort	28	»	»	»	»	28	
» Nieuw Clarenbeek. .	24	1	»	»	»	25	
» Kent	29	1	»	»	»	30	
	265	9	4	»	»	278	Chinezen.
» Kent	6	»	»	»	»	6	
» idem	9	»	»	»	»	9	Hiervan 2 boven de 40 jaren oud. De premie nog niet uitbetaald, vermits het certificaat van gezondheid en geschiktheid ontbreekt.
» Goudmijn.	3	»	»	»	»	3	
» idem	10	»	»	»	»	10	
» idem	4	»	»	»	»	4	
» idem	11	»	»	»	»	11	
» idem	2	»	»	»	»	2	
» Kent	5	»	»	»	»	5	
» idem	9	»	»	»	»	9	
» 't Vertrouwen . . .	17	1	»	2	»	20	Hieronder 17 koelies en 3 negers (de laatste mannen alleen).
» Kent	8	»	»	»	»	8	
» idem	1	»	»	»	»	1	
» idem	2	»	»	»	»	2	
» La Rencontre . . .	18	»	»	»	»	18	Hieronder een boven de 40 jaren oud.
» Kent	4	»	»	»	»	4	
» idem	5	»	»	»	»	5	
» La Rencontre . . .	3	»	»	»	»	3	
» Goudmijn.	6	»	»	»	»	6	
» idem	2	»	»	»	»	2	
» Resolutie	236	3	»	»	»	239	Chinezen.
» Goudmijn.	1	»	»	»	»	1	
» Johan Margaretha .	15	2	1	»	»	18	Hieronder twee kinderen beneden 5 jaren oud.
» Maria Petronella . .	8	1	»	»	»	9	
» Kent	11	4	2	1	»	18	
	661	20	7	3	»	691	

RECAPI

Landaard der immigranten.	Van waar gekomen.	Toegewezen aan plantages											
		Paramaribo.						Nickerie.					
		Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.
Chinezen	Hongkong	378	8	3	»	»	389	123	4	1	»	»	128
Oost-Indiërs	Barbados	14	1	»	2	»	17	»	»	»	»	»	»
West-Indiërs	Id.	3	»	»	»	»	3	»	»	»	»	»	»
Id.	Bahama eilanden . (Post Nassau.)	34	7	3	1	»	45	»	»	»	»	»	»
Id.	Demerary	109	»	»	»	»	109	»	»	»	»	»	»
		538	16	6	3	»	563	123	4	1	»	»	128

D. STAAT aantoonende het aantal immigranten, aangevoerd in de Kolonie

Van waar gekomen.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.
Oost-Indie (Batavia)	18	»	»	»	»	»	»	»	»
Madeira	120	»	155	»	»	»	»	»	»
China	»	»	»	»	»	487	»	»	»
West-Indie	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	138	»	155	»	»	487	»	»	»

TULATIE.

TE:						Niet toegewezen, en de redenen daarvan.						Totaal aangevoerden.						Aanmerkingen.
Coronie.						Geslacht.												
Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Zuigelingen.	Totaal.	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	501	12	4	»	»	517	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14	1	»	2	»	17	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	»	»	»	3	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	34	7	3	1	»	45	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	109	»	»	»	»	109	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	661	20	7	3	»	691	

Suriname van en met 1 Januarij 1853 tot en met ultimo December 1868.

1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	Totaal.	*Aanmerkingen.*
»	»	»	»	»	»	»	18	Van de 3366 aangevoerde immigranten zijn thans nog aanwezig onder contract werkzaam op de verschillende plantages 1768 zie staten A en B.
»	36	169	»	»	»	»	480	
»	»	»	286	807	»	517	2097	
»	61	526	»	»	10	174	771	
»	97	695	286	807	10	691	3366	

Paramaribo, 17 Februarij 1869.

De Commissaris te Paramaribo, belast met het algemeen toezigt en de contrôle over alle immigranten,

(*get.*) G. Duyckinck.

Voor eensluidend afschrift,
De Gouvernements-Secretaris,
E. A. van Emden.

E. STAAT van geboorte en overlijden onder de vrijgemaakten in 1868.

DISTRICTEN.	GEBOREN.			OVERLEDEN.					AANMERKINGEN.
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	
Boven-Cottica	31	18	49	19	15	14	11	59	
Perica	15	21	36	5	7	5	2	19	
Beneden-Cottica	60	83	143	40	37	35	51	163	
Matappica	50	47	97	13	22	15	10	60	
Beneden-Commewijne	61	51	112	24	26	22	24	96	
Commetewane	17	25	42	20	16	7	8	51	
Boven-Commewijne	11	16	27	9	8	3	5	25	
Beneden-Suriname	52	58	110	27	22	18	23	90	
Boven-Suriname	16	14	30	10	12	8	6	36	
Beneden-Para	43	51	94	24	28	25	24	101	
Boven-Para	37	41	78	7	11	8	7	33	
Beneden-Saramacca	35	21	56	12	10	7	10	39	
Boven-Saramacca	5	"	5	1	"	1	1	3	
Coronie	38	44	82	27	13	8	13	61	
Nickerie	32	35	67	25	16	13	13	67	
Stadsdistrict	81	107	188	100	83	44	32	259	
	584	632	1216	363	326	233	240	1162	

F. STAAT aantoonende de overtredingen, ter zake waarvan door de districts-commissarissen in 1868 aan onder staatstoezigt geplaatsten straffen zijn opgelegd.

	AARD DER OVERTREDINGEN.								AANMERKINGEN.
	Diefstal.	Opzettelijk werkverzuim.	Dronkenschap.	Ombetamelijk gedrag.	Verwijdering van de plantage zonder pas.	Vagebondage.	Feitelijk geweld.	Eigendunkelijke verwijdering van de woning des huurders.	
Stadsdistrict,	34	11	20	30	»	24	13	21	Zoomede 23 wegens straatrumoer, 1 wegens pligtverzuim, 7 wegens ongehoorzaamheid, 2 wegens poging tot ontvlugting, 3 wegens onttrekking van werk, 20 wegens onwil, 6 wegens verzet tegen de politie, 18 wegens nalatigheid in het contracteren en 5 wegens het dobbelen.
Beneden- en Boven-Suriname,	31	181	4	35	9	12	41	»	Zoomede 3 wegens onwil, 2 wegens poging tot ontvlugting, 6 wegens valsche beschuldiging, 7 wegens afgoderij, 10 wegens verstoring der orde, 2 wegens het dobbelen, 1 wegens het uitbreken uit het ziekenhuis, 22 wegens het verrigten van slecht werk, 1 wegens bedreiging, 5 wegens schoolverzuim van hunne kinderen, 4 wegens het vernielen van cacao-boomen, 2 wegens luiheid en 12 wegens pligtverzuim.
Beneden-Para,	25	112	4	40	80	26	36	»	Zoomede 2 wegens opligterij, 16 wegens pligtverzuim, 31 wegens het voorwenden van ziekte, 2 wegens verstoring der orde, 2 wegens valsche beschuldiging, 1 wegens het vernielen van cacao-boomen, 23 wegens onwil, 1 wegens brandstichting door onvoorzigtigheid, 2 wegens poging tot ontvlugting, 2 wegens bedreiging en 2 wegens het helen van gestolen goederen.
Boven-Para,	1	3	»	2	1	4	»	»	Zoomede 3 wegens het voorwenden van ziekte, 1 wegens pligtverzuim, 1 wegens schennis van huisregt en 1 wegens verzet tegen de politie.
Beneden-Commewijne,	26	240	18	36	26	12	29	»	Zoomede 1 wegens het verlaten van het hospitaal, 16 wegens onwil, 1 wegens het geven van verkeerde inlichtingen als hoofdman, 7 wegens het vernielen van vruchtboomen, 1 wegens het dobbelen, 4 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 5 wegens pligtverzuim, 12 wegens het voorwenden van ziekte, 1 wegens zoogenaamde vergeverij, 1 wegens opligterij, 4 wegens het door onachtzaamheid doen zinken van een pont met bananen en 1 wegens het dooden van een varken.
Commetewane,	6	77	5	17	3	4	4	»	Zoomede 2 wegens pligtverzuim, 1 wegens het inbrengen van ongegronde klagten, 3 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 1 wegens het voorwenden van ziekte, 5 wegens onwil, 2 wegens luiheid en 12 wegens weigering om gedurende de maling op Zondag te werken.
Boven-Commewijne,	4	37	1	8	»	6	9	»	Zoomede 1 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs zijne woning, 2 wegens onwil; 2 wegens valsche beschuldiging, 4 wegens poging tot ontvlugting, 4 wegens het voorwenden van ziekte en 1 wegens luiheid.
Transporteren	127	661	52	168	119	88	132	21	

	AARD DER OVERTREDINGEN.								AANMERKINGEN.
	Diefstal.	Opzettelijk werkverzuim.	Dronkenschap.	Ombetamelijk gedrag.	Verwijdering van de plantage zonder pas.	Vagebondage.	Feitelijk geweld.	Eigendunkelijke verwijdering van de woning des huurders.	
Per transport	127	661	52	168	119	88	132	21	
Beneden-Cottica,	61	415	1	80	23	15	58	»	Zoomede 16 wegens verstoring van orde, 5 wegens verzet, 53 wegens onwil, 14 wegens pligtverzuim, 7 wegens bedreiging, 206 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 7 wegens het moedwillig bederven van werk, 8 wegens het voorwenden van ziekte, 1 wegens weigering om zich ter verpleging in het ziekenhuis te begeven, 1 wegens het doodslaan van een varken, 2 wegens valsche beschuldiging, 4 wegens schoolverzuim van hunne kinderen en 2 wegens poging tot diefstal.
Matappica,	32	123	»	40	23	5	14	»	Zoomede 27 wegens onwil, 9 wegens verstoring der orde, 5 wegens schoolverzuim van hunne kinderen, 9 wegens pligtverzuim, 88 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 5 wegens het dobbelen, 2 wegens het moedwillig bederven van werk, 1 wegens weigering om zich ter verpleging in het ziekenhuis te begeven, 1 wegens luiheid en 1 wegens het voorwenden van ziekte.
Boven-Cottica en Perica,	16	182	1	50	1	2	19	»	Zoomede 1 wegens poging tot zelfmoord, 3 wegens bedreiging, 24 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 2 wegens ongehoorzaamheid, 7 wegens luiheid, 22 wegens pligtverzuim, 1 wegens het door nalatigheid laten afdrijven van een vaartuig, 2 wegens bedreiging, 2 wegens verlies van hun livret, 1 wegens het voorwenden van ziekte, 3 wegens weigering om zich ter verpleging in het ziekenhuis te begeven, 1 wegens het verwonden van een koe en 2 wegens onwil.
Beneden-Saramacca,	17	126	12	46	8	5	42	»	Zoomede 10 wegens verstoring der orde, 27 wegens pligtverzuim, 40 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 10 wegens luiheid, 12 wegens desertie, 7 wegens onwil, 1 wegens het vernielen van suikerriet, 3 wegens bedreiging en 2 wegens pligtverzuim.
Boven-Saramacca,	»	2	1	2	»	2	»	»	Zoomede 1 wegens verzet tegen de politie en 2 wegens pligtverzuim.
Coronie,	25	209	7	39	»	13	32	»	Zoomede 12 wegens onwil, 26 wegens pligtverzuim, 13 wegens voorgewende ziekte, 5 wegens het verlaten van het ziekenhuis, 5 wegens brutaliteit, 5 wegens opstokerij, 7 wegens het niet schoonhouden van het terrein langs hunne woningen, 7 wegens schoolverzuim hunner kinderen, 4 wegens nalatigheid, 2 wegens desertie, 3 wegens valsche beschuldiging, 3 wegens het afleggen van valsche getuigenis en 1 wegens bedreiging.
Nickerie,	42	398	4	25	2	12	32	»	Zoomede 2 wegens ongehoorzaamheid, 11 wegens onwil, 12 wegens pligtverzuim, 30 wegens verstoring der orde, 4 wegens desertie, 5 wegens poging tot desertie en 1 wegens het dooden van vee.
Totaal	320	2116	78	450	176	152	329	21	Wegens verscheidene overtredingen 1138 straffen.

G. STAAT houdende straffen opgelegd aan- of de vervolging ingesteld tegen huurders van onder Staatstoezigt geplaatsten.

N°.	AARD DER AANKLAGT.	STAAT DER VERVOLGING.	GEVALLEN UITSPRAAK.	*AANMERKINGEN.*
1	Nalatigheid in de wekelijksche uitbetaling van loon aan A. Mores voor den grond Vaderszorg gehuurd.	Den 11den Februarij gedagvaard voor het collegie van kleine zaken.	Den 18den Februarij vrijgesproken en de kosten ad f 9 gebragt ten laste van de koloniale kas.	
2	Het niet verschaffen van geneeskundige hulp aan een arbeider voor plantage Jachtlust gehuurd.	Idem den 18den Februarij.	Den 25sten Februarij veroordeeld in eene boete van f 25, en de kosten ad f 6.	
3	Het op 27 Januarij 1868 op plantage Bellevue toebrengen van slagen en schoppen aan de vrijgemaakten C. Z. Donau en S. Nach.	Idem den 16den Januarij.	Den 23sten Januarij veroordeeld tot 8 dagen gevangenisstraf en in de kosten ad f 33.60.	bij Gouvernements-resolutie dd. 23 November n°. 7, de gevangenisstraf veranderd in eene boete van f 100.
4	Het niet geregeld uitbetalen van de arbeiders op Schoonoord.	Idem den 31sten Maart.	Den 9den April veroordeeld in eene boete van f 25 en de kosten ad f 8.	
5	Het niet verstrekken van voldoende geneeskundige behandeling aan de arbeiders op plantage de Drie Gebroeders.			De klagt, die gebleken is ongegrond te zijn, laten rusten.
6	Het niet in voldoenden staat zijn der arbeiderswoningen op plantage Cannawappibo.			Nadat in het gebrek behoorlijk was voorzien, aan de zaak geen verder gevolg gegeven.
7	Het niet geregeld uitbetalen van de arbeiders op den houtgrond de Vier Hendrikken.	Idem den 16den Junij.	Den 23sten Junij veroordeeld in eene boete van f 25 en de kosten ad f 10.45.	
8	Het op 31 Maart 1868 doen van de aangifte van een op den 14den October 1867 op den grond Nooitgedacht plaats gehad hebbend sterfgeval.	Idem den 30sten Junij.	Den 7den Julij veroordeeld in eene boete van f 10 en in de kosten ad f 3.	
9	Het niet tijdig kennisgeven van de vernieuwing van eene werkovereenkomst met eenen geëmancipeerde.	Bekeuring uitgezonden.		
10	Het zonder opzigt achterlaten van plantage Fanfield en het niet uitbetalen van de arbeiders aldaar.	Gedagvaard voor het collegie van van kleine zaken den 5den Mei.		Zie n°. 13.
11	Het niet verstrekken van geneeskundige verpleging aan de vrijgemaakte J. Ackman op plantage Hoogland.	Idem den 21sten Julij.	Den 28sten Julij veroordeeld in eene boete van f 25 en in de kosten ad f 5.	
12	Het niet verschaffen van geneeskundige verpleging aan de arbeiders op de plantage Broederhoop.			Onvervolgd gelaten nadat gebleken was dat sedert in het verzuim was voorzien.
13	Het niet geregeld uitbetalen van de arbeiders op plantage Fanfield:	Idem den 5den Mei.	Den 12den Mei solidair veroordeeld in eene boete van f 50 en in de kosten ad f 12.	Zie n°. 10.
14	Het op plantage Belwaarde toebrengen van slagen met een stok aan G. van Ams.	Idem den 28sten Julij.	Den 4den Augustus veroordeeld in eene boete van f 30 en de kosten ad f 11.	
15	Het niet te werk stellen van de arbeiders op plantage Liverpool.	Idem den 28sten Julij.	Den 4den Augustus veroordeeld in eene boete van f 25 en in de kosten ad f 12.	
16	Het op plantage Burnside toebrengen van slagen met een lederen riem aan W. Greeneveld, ten gevolge waarvan zijn oor en hals bloedde.	Idem den 25sten Augustus 1868.	Den 27sten Augustus veroordeeld in eene boete van f 50 en in de kosten.	

N°.	AARD DER AANKLAGT.	STAAT DER VERVOLGING.	GEVALLEN UITSPRAAK.	*AANMERKINGEN.*
17	Verzuim om aangifte te doen van de geboorte van een kind op plantage Catharina Sophia.	Den 4den Augustus 1868 gedagvaard voor het collegie van kleine zaken.	Den 11den Augustus veroordeeld in eene boete van f 100 en de kosten ad f 9.	Bij Gouvernements-resolutie dd. 14 November n°. 7 de boete verminderd tot f 5.
18	Het niet uitbetalen van arbeidsloon aan twee vrijgemaakten onder contract verbonden geweest op Hanover.	Idem den 24sten Augustus 1868.	Den 1sten December veroordeeld in twee boeten à f 25 en de kosten ad f 7.	
19	Het weigeren van een pas aan twee vrijgemaakten op plantage Liverpool om eene klagt bij den districtscommissaris in te brengen.	Idem den 28sten Julij.	Den 4den Augustus veroordeeld in eene boete van f 10 en de kosten ad f 5.	
20	Het niet indienen van het extract uit het werkregister over de maand Mei van plantage Huwelijkszorg.			De beklaagde sedert overleden.
21	Idem van den houtgrond Wilhelmina Catharina Frederika over de maanden Mei en Junij.	Bekeuring uitgezonden.		
22	Het niet verstrekken van voldoende geneeskundige verpleging en behandeling aan de arbeiders op plantage Waterland.	Den 22sten December gedagvaard voor het collegie van kleine zaken.	Den 29sten December veroordeeld in eene boete van f 25 en de kosten ad f 7.	De veroordeelde is van dit vonnis gekomen in hooger beroep.
23	Het niet behoorlijk te werk stellen van twee vrijgemaakten waarmede hij werkovereenkomsten heeft gesloten.			Onvervolgd gelaten nadat was aangetoond dat de grond waarop de geëmancipeerden zijn aangetroffen, door den beklaagde wettig was gepacht.
24	Het niet verschaffen van geneeskundige behandeling aan de geëmancipeerden op plantage Cannawappibo.	Bekeuring uitgezonden.		
25	Het niet aanwezig zijn op den houtgrond Hanover van de bij de wet geëischte plantageboeken en documenten.	Als voren.		
26	Het niet uitbetalen van het verdiende loon aan den vrijgemaakte D. P. Fantan werkzaam op den grond Onverwacht.	Den 2den Februarij gedagvaard voor het collegie van kleine zaken.		
27	Het gedurende geruimen tijd verwijderen van eene geëmancipeerde uit het district Boven-Cottica.	Idem den 17den November 1868.	Den 24sten November vrijgesproken en de kosten gebragt ten laste van de koloniale kas.	

H.

STAAT aanduidende het getal vrijgemaakten en immigranten, onder contract werkzaam in de districten op 1 Januarij 1869.

COMMISSARISSEN.	DISTRICTEN.	Vrijgemaakten.		Immigranten.		Beide te zamen genomen.	
S. C. Nassy	Boven-Cottica	854		51		905	
	Perica	370		41		411	
			1 224		92		1 316
A. G. van Son	Beneden-Cottica	1 891		563		2 454	
	Matappica	1 189		40		1 229	
			3 080		603		3 683
G. L. W. Ritter	Boven-Commewijne	309		39		348	
	Commetewane	691		6		697	
	Beneden-Commewijne	1 516		77		1 593	
			2 516		122		2 638
J. H. A. W. baron van Heerdt tot Eversberg	Boven-Suriname	495		94		589	
	Beneden-Suriname	1 496		261		1 756	
			1 991		355		2 346
M. de Veer	Boven-Para	777		»		777	
	Beneden-Para	1 945		84		2 029	
			2 722		84		2 806
J. F. A. Cateau van Rosevelt	Boven-Saramacca	65		»		65	
	Beneden-Saramacca	675		209		884	
			740		209		949
N. van den Brandhof	Coronie		962		»		962
Mr. P. Alma	Nickerie		873		294		1 167
			14 108		1 759		15 867
G. Duyckinck	Stadsdistrict		2 964		2		2 966
	Albina a/d Marowijne		»		7		7
			17 072		1 768		18 840

K. STAAT der prijzen van 1°. Januarij tot ultimo December 1868

DATUM van VERKOOP.	NAMEN DER PLANTAGES.	VERKOOPERS. Binnen-landsche.	VERKOOPERS. Buiten-landsche.	KOOPERS. Binnen-landsche.	KOOPERS. Buiten-landsche.
2 Januarij.	grond Beaulieu	1	»	1	»
24 »	» Bijgeval	1	»	1	»
5 Maart.	4/8 in St. Barbara.	»	1	1	»
6 »	grond Topibo	1	»	1	»
17 »	een stuk land van den grond Peu et Constant.	1	»	1	»
19 »	grond Moederzorg of nu Weergevonden . .	1	»	1	»
17 April.	grond Magenta	1	»	1	»
27 »	1/13 in Sardam	1	»	1	»
29 »	2/3 in Fairfield	1	»	1	»
» »	1/6 en 1/18 in Livorno	1	»	1	»
12 Mei.	Groot Marseile en den verl. grond Sauburg.	»	1	1	»
23 »	l'Inquitude	1	»	1	»
» »	l'Esperance	1	»	1	»
28 »	1/9 in Caledonia en den grond Concordia. .	1	»	1	»
29 »	Zeldenrust en Welgelegen	1	»	1	»
1 Junij.	1/3 in Petersburg	1	»	1	»
» »	1/2 in Poelwijk en Altona	1	»	1	»
13 »	1/2 in la Poule en daarbij behoorende gronden	1	»	1	»
» »	de Jonge Bijenkorf	1	»	1	»
3 Julij.	grond de Goede Hoop	1	»	1	»
» »	7/10 en 3/10 in Breukelerwaard 1/6	»	1	1	»
30 »	Sorgvliet	»	1	1	»
30 September.	Argent Court Nui de Bouteille	1	»	1	»
5 October.	Nieuw Weergevonden	1	»	1	»
16 »	Groot Cuylenburg	1	»	1	»
» »	grond Matuaribo	1	»	1	»
» »	Etablissement Onvergenoegd	1	»	1	»
19 »	Barbades en grond Kuhlenkamspruit . . .	1	»	1	»
» »	Groot Cuylenburg	1	»	1	»
26 »	grond Frederikshoop	1	»	1	»
10 November.	Bronswijk.	»	1	1	»
21 »	Oxford.	1	»	1	»
23 »	Etablissement Onvergenoegd	1	»	1	»
3 December.	Helena Christina	1	»	1	»
		29	5	34	»

besteed voor den aankoop van plantages en gronden.

CULTUUR. Suiker.	Koffij en cacao.	Koffij en kost.	Cacao en kost.	Katoen.	Hout	Kost.	Kost en kweek.	Kweek.	Willige publieke veiling.	Bij executie.	Onder 's hands.	BETAALDE SOMMEN.	AANMERKINGEN.
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	f 400,00	Was bij den verkoop niet in bewerking.
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	22,00	idem.
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	4 000,00	
"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	1	"	325,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	500,00	idem.
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	200,00	idem.
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	425,00	idem.
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1 250,00	
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	4 300,00	
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	3 000,00	
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	6 000,00	
"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	2 000,00	
"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	1 900,00	
"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	1	20 000,00	
"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	9 000,00	
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	14 000,00	
1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	14 000,00	
"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	1	9 000,00	
"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	7 000,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	22,00	idem.
1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	2 100,00	
"	"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	"	32 000,00	
"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	550,00	
"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"	"	4 000,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	190,00	idem.
"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	300,00	idem.
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	100,00	Voormalig chirurgijns-etablissement.
"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	1	23 000,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	190,00	Was bij den verkoop niet in bewerking.
"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	1	2 800,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	8 500,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	250,00	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	600,00	Voormalig chirurgijns-etablissement.
"	"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	"	310,00	

Koloniaal verslag.

CURAÇAO.

N°. 23.

De statistieke opgaven loopen over het jaar 1868; andere mededeelingen zich sluitende aan die van het vorige verslag tot de laatst ontvangen berigten.

A. Bevolking.

Op ultimo December 1868 beliep de bevolking:

Op	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.
Curaçao	9 335	11 509	20 844
Bonaire	1 788	2 028	3 816
Aruba	1 817	1 975	3 792
St. Eustatius. . . .	750	1 140	1 890
Saba	857	975	1 832
St. Martin (Ned. ged.) .	1 235	1 618	2 853
Totaal . . .	15 782	19 245	35 027

Het garnizoen is onder de bevolking op Curaçao begrepen.

Er werden in 1868 gesloten:

op Curaçao	70 huwelijken,	daarbij	geëcht	51	kinderen;
» Bonaire	14	»	»	»	14	»
» Aruba	15	»	»	»	19	»
» St. Eustatius	8	»	»	»	6	»
» Saba	23	»	»	»	—	»
» St. Martin	19	»	»	»	20	»

Het aantal gehuwde personen, weduwnaars en weduwen bedroeg op ultimo December 1868:

op Curaçao	2033
» Bonaire	1039
» Aruba.	432
» St. Eustatius	221
» Saba	460
» St. Martin	368
Te zamen . . .	4553

De verdeeling der bevolking op de onderscheiden eilanden naar de kerkgenootschappen, was als volgt:

Op	Nederlandsch Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-katholijken.	Israëliten.	Niet opgegeven.	Totaal.
Curaçao	2036	»	17 929	879	»	20 844
Banaire	146	»	3 665	5	»	3 816
Aruba	363	»	3 408	21	»	3 792
St. Eustatius	1565	300	25	»	»	1 890
Saba	1344	»	488	»	»	1 832
St. Martin	2242 (1)	«	611	»	»	2 853
Totaal . . .	7696	300	26 126	905	»	35 027

(1) Het aantal Methodisten hieronder begrepen.

De bevolking was naar de geboorteplaats onderscheiden als volgt:

WOONPLAATS.	GEBOREN				TOTAAL.
	OP HET EILAND.	ELDERS IN WEST-INDIE.	IN NEDERLAND.	IN ANDERE OORDEN.	
Curaçao	19 816	300	374	354	20 844
Bonaire	3 789	5	16	6	3 816
Aruba	3 607	132	16	37	3 792
St. Eustatius	1 863	12	11	4	1 890
Saba	1 799	28	5	»	1 832
St Martin (Nederl gedeelte)	2 695	122	20	16	2 853
Totaal	33 569	599	442	417	35 027

In 1868 werden geboren:

OP	MANNELIJK.	VROUWELIJK.	TOTAAL.	HIERVAN BUITEN ECHT.
Curaçao	451	383	834	601
Bonaire	83	97	180	71
Aruba	84	91	175	119
St. Eustatius	25	30	55	40
Saba	34	34	68	28
St. Martin (Nederlandsch gedeelte)	49	53	102	68
Totaal	726	688	1414	927

In datzelfde jaar bedroeg het getal der overledenen:

OP	MANNELIJK.	VROUWELIJK.	TOTAAL.
Curaçao	358	306	664
Bonaire	35	34	69
Aruba	47	56	103
St. Eustatius	15	25	40
Saba	18	14	32
St. Martin (Nederlandsch gedeelte)	27	29	56
Totaal	500	464	964

B. Algemeen en gewestelijk bestuur.

Omtrent den toestand dezer kolonie in het algemeen komt het volgende voor in de rede, waarmede de Gouverneur den 11den Mei jl. de zitting van den Kolonialen Raad opende:

» Eene gewenschte rust en orde heerschte er in de kolonie.

» De verstandhouding met de omliggende republieken en vreemde kolonien bleef ongestoord. Wel hebben zich, tijdens den burgeroorlog in Venezuela, van de zijde dier republiek eenige quaestien van internationaal regt voorgedaan, doch ik heb de voldoening mogen smaken, dat het Gouvernement in Nederland de door mij aangenomen gedragslijn in die zaken heeft goedgekeurd, en dat ook het Kabinet in Caracas in de door den Nederlandschen consul-generaal te Caracas, op last van den Minister van Buitenlandsche Zaken, gegeven beantwoording, waarbij de Nederlandsche Regering haar zegel hechtte aan de hier aangenomen beschouwingen, schijnt berust te hebben. Nog levendig staat u, Mijne Heeren, voor den geest hoe, na een lang wegblijven van de voor den vreemdeling zoo noodlottige ziekte der West-Indien, deze in het afgeloopen jaar weder uitbrak en, zij het weinige, toch altijd voor het deelnemend hart te veel slagtoffers bij de oorlogs- en koopvaardijmarine en bij de militaire bezetting geëischt heeft. Gelukkig hebben de aangewende middelen, om de ziekte voet voor voet te bestrijden, het gewenschte gevolg gehad en heb ik er mij over mogen verheugen dat het Zijne Majesteit den Koning, op voordragt des Ministers van Kolonien, behaagd heeft den hoogst verdienstelijken ijver en de zorg van den officier van gezondheid N. Anslijn, van welken ik ten vorigen jare reeds gewaagde, met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw te beloonen.

» De toestand van het onderwijs is gunstig geweest. Wel is het getal leerlingen op de landsscholen op Curaçao niet merkelijk toegenomen; doch dat wordt toegeschreven aan armoede onder de minvermogende klasse, veroorzaakt door verschillende tijdsomstandigheden.

» Handel en scheepvaart schijnen allengs te herleven en betere uitzigten te beloven.

» Treurig daarentegen was de gesteldheid van veeteelt en landbouw.

» Gij weet het, Mijne Heeren, hoe noodlottig de gevolgen zijn van de zoo buitengewoon langdurige droogte in de twee laatste jaren, waarin zelfs de voor onze kolonie zoo noodige regens op Curaçao, Bonaire en Aruba wegbleven. Het is u bekend, dat de landerijen als braak liggen, dat de vrucht- en andere boomen voor een groot deel zijn uitgestorven, althans niets opleveren; dat de waterputten zijn opgedroogd, dat het groot en klein vee, bij gebrek aan voedsel en drinkwater bij honderdtallen uitsterft; ja dat er vele planters zijn die door ondergang bedreigd worden. Zelfs voor de laagste volksklasse is de oogst van het dagelijksch voedsel geheel mislukt en bijna allen moeten leven van hetgeen, zooveel kostbaarder, van elders wordt aangevoerd.

» Voorwaar, de ellende is allerwege groot en de particuliere weldadigheid wordt op een dure proef gesteld. Dank echter zij den vrijgevigen zin der bewoners van Curaçao, die tot leniging van de ramp mildelijk bijdragen.

» Moge intusschen Curaçao onder vele wederwaardigheden gedrukt zijn, toch doet zich eene bijzonderheid voor, die, wel verre van achteruitgang, veeleer van vooruitgang schijnt te getuigen. Ik bedoel den aanbouw van nieuwe huizen.

» Blijkens eene officiele opgaaf zijn in de laatste 12 jaren in het stadsdistrict alleen 227 nieuwe huizen gebouwd. In de laatste 5 jaren alleen bedroeg het getal 105, te weten: aan de Overzijde 63, op Pietermaai 23, op Scharlo 8 en in de Willemstad 11. Wanneer gij, Mijne Heeren, dit aanzienlijk cijfer verneemt, zal het u niet ontgaan, dat daarbij vele zeer aanzienlijke en groote gebouwen begrepen zijn.

» Op Bonaire verschafte de visscherij en het kalkbranden aan een groot deel der bevolking een middel van bestaan. Toch heeft het arme eiland te lijden van dezelfde bezwaren, die Curaçao drukken. De verkoop echter op 1 September van het afgeloopen jaar en de daarop gevolgde exploitatie van het grooter deel der dominiale gronden heeft aan velen arbeid verschaft. Die verkoop heeft opgebragt de ruime som van f 81 950. Zij mag als zeer belangrijk aangemerkt worden, omdat daarmede het doel om de vrije ontwikkeling van Bonaire van alle banden te ontslaan bereikt is, toen over eene uitgestrektheid van ruim 13 022 bunders grond, die in particuliere handen en vrije exploitatie zijn overgegaan.

» Reeds is de verkoop van de nog overgebleven publieke gronden ten getale van 2322 bunders afgeloopen en hebben deze de som van f 15 611 opgebragt; daartoe was eerst overgegaan, nadat de koopers en gegadigden bij den vroegeren verkoop, hoogere prijzen per bunder daarvoor hadden aangeboden dan de grootere kavels gemaakt hadden.

» De zoutpannen aldaar bleven onverkocht, vermits daarvoor geene aannemelijke aanbiedingen gedaan werden. Men schrijft dit aan omstandigheden van voorbijgaanden aard toe, en verwacht van eene nieuwe opveiling, die beproefd zal worden, betere uitkomsten. Het bestuur houdt zich met het beramen der middelen daartoe en de keuze van den meest geschiktsten tijd onledig."

Werd in die rede van moeijelijkheden gewaagd, voortspruitende uit den toestand van het naburige Venezuela in 1868, onlangs ontvangen berigten van Julij jl. behandelen hetzelfde onderwerp.

Thans geldt het de afscheiding van den Staat Zulia ten gevolge van een decreet van het bestuur der Vereenigde Staten van Venezuela, waarbij de haven van Maracaibo voor den buitenlandschen handel gesloten en de kusthandel verboden is.

Zoowel van wege het genoemd bestuur als van dat van den afgescheiden Staat zijn bij den Gouverneur van Curaçao stappen gedaan met betrekking tot de Nederlandsche schepen, die de haven van Maracaibo mogten wenschen aan te doen.

Het eerstgenoemde verlangt namelijk dat de invoer van alle handelsartikelen in Maracaibo tegengegaan en de daar bestaande blokkade geëerbiedigd worde; terwijl het tweede juist het tegendeel wil, en wenscht dat de schepen die van Curaçao derwaarts gaan, vrij zullen binnenkomen zonder aan moeijelijkheden van de zijde van Venezuela bloot te staan, op grond dat Zulia zich als een onafhankelijken Staat beschouwt en dat de gedecreteerde blokkade niet effectief is.

Tot leden van den Kolonialen Raad werden in Februarij jl. herbenoemd de heeren J. W. Heldewier Vignon en P. J. Beaujon. Bij publicatie van 18—22 Junij 1868, n°. 7, zijn met intrekking der bestaande voorschriften nieuwe bepalingen op het burgerregt vastgesteld, waarbij is aangenomen dat ook vreemdelingen onroerende goederen in de kolonie in eigendom verkrijgen kunnen.

Op Bonaire werd, met ingang van 1 October 1868, een nieuw belastingstelsel ingevoerd, beschreven bij publicatie van 18 Junij—26 September te voren. n°. 15.

Door de benoeming van den districts-commissaris op St. Eustatius tot ambtenaar van het openbaar ministerie is daar het ambt van districts-commissaris komen te vaceren en tevens opgeheven.

C. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

De sterkte van het garnizoen was op ultimo December 1868 als volgt:

compagnie bataillon jagers n°. 27, 8 officieren en 174 onderofficieren en manschappen;

compagnie artillerie, 4 officieren en 109 onderofficieren en manschappen;

geneeskundige dienst, 5 officieren;

genie, 1 officier;

magazijnmeester der artillerie, 1 officier;

te zamen 19 officieren, waarvan 2 officieren van gezondheid 3de klasse met verlof in Nederland, en 283 onderofficieren en manschappen.

De majoor kommandant der troepen en van het garnizoen werd in die betrekking overgeplaatst naar de kolonie Suriname. Het kommandement werd opgedragen aan den oudsten kapitein in rang.

De gezondheidstoestand der troepen is over het algemeen bevredigend geweest, ofschoon enkele gevallen van gele koorts zijn voorgekomen. In 1868 overleden 1 officier en 14 manschappen. 11 personen zijn in dienst aangenomen en 20 militairen gereëngageerd. Aanvulling van de sterkte uit Nederland heeft niet plaats gehad. Gepasporteerd zijn 9. Naar Nederland zijn opgezonden, om aldaar uit de dienst te worden ontslagen 40. Naar Suriname overgeplaatst 1.

Op Curaçao uit de dienst ontslagen met gagement 6. Met briefjes van ontslag weggezonden 2. Uit de sterkte afgevoerd als vervallen verklaard van den militairen stand 1.

Volgens den laatst bekenden sterktestaat (1 April 1869) was de sterkte van het garnizoen 17 officieren en 280 militairen beneden den rang van officier.

De wapening, het ledergoed en de kleeding van het garnizoen waren in goeden staat.

Het uiterlijk voorkomen en de bruikbaarheid der troepen waren goed.

De garnizoens-bibliotheek bevatte 981 werken. De garnizoens-bakkerij bleef zeer goed aan hare bestemming voldoen. De militaire magazijnen en werkplaatsen zijn goed en voldoende voor de behoefte.

Bij Koninklijk besluit dd. 16 October 1868, n°. 29, is eene wijziging gebragt in de tot hiertoe bestaande formatie der landmagt in West-Indie, zijnde die formatie daarbij, met ingang van 1 Januarij 1869, voor Curaçao verminderd met 1 majoor, 1 luitenant-adjudant van den Gouverneur, 1 kwartiermeester, 1 officier van gezondheid 3de klasse en 1 apotheker 3de klasse, en daarentegen vermeerderd met 1 kapitein kommandant der troepen en van het garnizoen.

De benaming van de compagnie jagers n°. 27 is tevens veranderd in die van compagnie infanterie. Ook is eene wijziging gebragt in de uniform van de troepen, behoorende tot de landmagt in West-Indie. In overeenstemming met het bepaalde voor het leger in Nederlandsch Indie, is de groote tenue afgeschaft voor officieren, onderofficieren en manschappen.

De stedelijke schutterij was op ultimo December 1868 sterk 1 majoor, 18 officieren, benevens 279 presente en 261 afwezige onderofficieren en manschappen, te zamen 19 officieren en 540 manschappen.

De schutterij is goed gekleed en gewapend en wordt geregeld in den wapenhandel geoefend.

De sterkte der landelijke schutterij was op hetzelfde tijdstip 1 majoor kommandant, 11 officieren, 953 presente en 40 afwezige onderofficieren en manschappen.

De schutterij was op ultimo December 1868 sterk:

Op Bonaire: 1 kapitein, 1 luitenant, 1 officier van gezondheid en 272 onderofficieren en manschappen.

Op Aruba: 1 kapitein, 4 luitenants en 592 onderofficieren en manschappen.

Op St. Eustatius: 1 kapitein, 2 officieren en 30 onderofficieren en manschappen. Het corps vrijwilligers te paard bestond uit 1 officier en 18 leden.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte): 1 kapitein, 4 officieren en 50 onderofficieren en manschappen.

§ 2. *Inrigtingen met het militair beheer in verband.*

Het hospitaal voor militairen dient tevens voor het personeel der zeemagt, voor de maréchaussée, voor gepensioneerde en gegageerde militairen, en voor anderen die op de verpleging daarin aanspraak maken.

Het aantal verpleegde zieken was in 1868 als volgt:

	Staven.	Infanterie.	Artillerie.	Zr. Ms. zeemagt.	Maréchaussées.	Sein- en batterijwachters.	Koopvaardijvloot.	Civile personen.	Gepensioneerde militairen.	Onvermogenden.	Civile gevangenen.	Totaal.
Aanwezig op 1 Januarij 1868	»	6	1	1	2	»	»	»	»	»	»	11
Ingekomen in 1868	1	156	93	91	35	1	9	1	3	4	2	396
	1	162	95	92	37	1	9	1	3	4	2	407
Hersteld of uitgegaan in 1868	1	144	87	78	32	1	7	1	2	3	1	357
	»	18	8	14	5	»	2	»	1	1	1	50
Overleden in 1868.	»	9	3	11	2	»	2	»	»	»	1	28
Aanwezig op ultimo December 1868 . . .	»	9	5	3	3	»	»	»	1	1	»	22

§ 3. *Zeemagt.*

Het stoomschip *Soembing* bleef gedurende het jaar 1868 op dit station aanwezig, doch wordt thans vervangen door het tijdelijk daartoe aangewezen stoomschip *Kijkduin*, gestationeerd in Suriname.

De gele-koortsepidemie, die zich in de maand April 1868 onder de bemanning van de *Soembing* vertoonde, hield aan tot in de maand November daaraanvolgende. 54 personen werden van dien bodem aangetast, waarvan 11 overleden. De bemanning werd door uitzending van personeel uit Nederland weder voltallig gemaakt.

Het magazijn der marine op Curaçao werd in Februarij jl. opgeheven.

De haven van Curaçao werd in 1868 bezocht door 17 oorlogsschepen van vreemde natien, waarvan: 2 Fransche, 1 Engelsch, 2 Noord-Amerikaansche en 12 Venezuelaansche.

D. Regtswezen en politie.

I. Wetgeving.

De invoering der nieuwe wetgeving had plaats op 1 Mei 1869.

De wetten, Koninklijke besluiten, koloniale verordeningen en besluiten van den Gouverneur na 1 October 1868 door opneming in het Publicatieblad afgekondigd, zijn, voor zooveel noodig, vermeld bij de onderwerpen waarop zij betrekking hebben.

II. Regterlijke magt en regtspraak.

Met de nieuwe wetgeving is in werking getreden een nieuw reglement op de inrigting en de zamenstelling der reg-

terlijke magt. De nieuw benoemde regterlijke ambtenaren zijn op 1 Mei 1869 plegtig geïnstalleerd.

In 1868 beliep het aantal vonnissen door de regtbank in het civile gewezen 10.

Door commissarissen ter rolle is een vonnis van défaut gewezen. Een op de ordinaire en zes op de gepriviligeerde rolle gebragte zaken zijn hangende gebleven. Het aantal vonnissen in het commerciele gewezen heeft beloopen 23; 19 op de commerciele rolle gebragte zaken zijn, op last van partijen, daarvan geroijeerd; 4 op de commerciele rolle gebragte zaken zijn hangende gebleven.

Het aantal strafzaken door de regtbank bij vonnis afgedaan, heeft beloopen 31. In 29 dezer zaken zijn condemnatoire vonnissen gewezen. 7 strafzaken zijn hangende gebleven.

Het aantal interrogatorien en confrontatien ten overstaan van commissarissen uit de regtbank bedroeg 421. In 2 zaken hebben getuigenverhooren voor de regtbank plaats gehad.

Behalve de 22 gewone zittingen, zijn door de regtbank nog 30 buitengewone zittingen gehouden.

Door commissarissen tot de kleine zaken zijn 11 vonnissen gewezen. In 2 zaken heeft getuigenverhoor voor commissarissen plaats gehad; 5 zaken zijn voor dezen bij minnelijke schikking afgemaakt; 5 ter rolle gebragte zaken zijn vóór den dienenden regtdag op last van partijen daarvan geroijeerd; 2 zaken zijn hangende gebleven.

Door de regtbank is van consideratien en berigt gediend op 4 requesten, door 5 veroordeelden aan den Gouverneur ingediend ter erlanging van kwijtschelding, vermindering of commutatie van straf, en op 1 request ter erlanging van dispensatie.

Het aantal beschikkingen genomen op requesten en mondelinge verzoeken aan de regtbank gerigt, beliep 23.

In het civile en commerciele werden 14 besluiten ex officio genomen.

Het aantal beschikkingen, in strafzaken, op requisitoiren van het openbaar ministerie bedroeg 62.

Op mondeling verzoek van wege een gevangene heeft de regtbank twee malen verlenging verleend van den termijn tot het indienen van diens memorie van verdediging.

Het aantal besluiten door de regtbank in strafzaken ex officio genomen, heeft bedragen 25.

Het aantal civile zaken in 1868 bij de districts-commissarissen aangebragt, beliep 327, waarvan 307 in het stads-district, meest alle betrekking hebbende op geringe schuldvorderingen.

Bij die ambtenaren werden 37 strafzaken behandeld, alle wegens kleine politie-overtredingen.

Op Bonaire kwamen in 1868 2 zaken voor, te weten: één wegens gequalificeerd feitelijk geweld en één wegens kindermoord; beide werden naar Curaçao verwezen om aldaar te worden behandeld. Door den gezaghebber werden in de functie van districts-commissaris geene zaken behandeld.

Op Aruba werden in 1868 bij het vredegeregt behandeld 4 civile en 5 strafzaken. Door den gezaghebber als districts-commissaris werden in dat tijdvak geene vonnissen gewezen.

Bij de regterlijke collegien op St. Eustatius werden in 1868 behandeld bij de regtbank 2 civile en 4 strafzaken en bij de commissarissen tot kleine zaken 2 civile en 5 strafzaken.

Door den districts-commissaris werden behandeld 17 burgerlijke zaken en 1 strafzaak.

Op Saba werden bij de gedelegeerde regtbank behandeld 4 zaken. Als districts-commissaris werden door den gezaghebber behandeld 16 zaken wegens geringe politie-overtredingen.

Bij de regtbank op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) werden in 1868 in het burgerlijke 2 zaken aangebragt, welke beide aanhangig bleven. Het aantal strafzaken was 5; er werden behandeld 7 requesten. Op 5 requesten werd aan het bestuur gediend van consideratie en advies.

Bij commissarissen tot de kleine zaken werden in het burgerlijke 2 zaken behandeld, waarvan één aanhangig bleef. Het aantal bij dit collegie behandelde strafzaken bedroeg 26. Door den districts-commissaris werden behandeld 8 civile en 9 strafzaken.

III. Politie.

§ 1. *Maréchaussées.*

De brigades maréchaussées op de onderscheiden eilanden, behalve die op St. Eustatius, werden in 1868 op de sterkte gehouden, vastgesteld bij Koninklijk besluit dd. 30 September 1862, n°. 85. Maatregelen tot beduidende inkrimping der brigade op Curaçao zijn aanhangig.

Op St. Eustatius werd, als maatregel van bezuiniging, de brigade maréchaussées verminderd met 1 brigadier en 5 maréchaussées, zoodat de gansche sterkte op ultimo December 1868 bleef 1 wachtmeester en 6 man. De twee zich mede daar bevindende onder-agenten van politie werden in het laatst van het jaar 1868 ook van daar verplaatst naar het eiland Bonaire, alwaar hunne diensten ter surveillance van den in- en uitvoer meer vereischt worden dan op hunne vorige standplaats. Het voornemen bestaat om binnen kort de politie-magt in het algemeen nader te regelen, vooral ook met het doel om de sterkte terug te brengen op die, welke vóór de vrijmaking der slaven als regel gold.

§ 2. *Regt van verblijf.*

Verzoeken om toelating tot vestiging, in den zin van art. 4 der verordening dd. 18/22 Junij 1868, waarbij de bepalingen op het burgerregt in de kolonie door andere zijn vervangen, zijn in 1868 niet ingekomen.

In dat jaar hebben zich met der woon gevestigd:

Op Curaçao	4	personen.
» St. Eustatius	10	»
» Saba	»	»
» St. Martin	18	»

Daarentegen verlieten in 1868, met het doel om zich elders te vestigen:

Curaçao	12	personen.
St. Eustatius	15	»
Saba	»	»
St. Martin	60	»

Hieronder zijn niet begrepen de personen die voor korten tijd de plaats hunner inwoning verlieten, om elders werk te gaan zoeken. De opgaven van Bonaire en Aruba zijn niet ingekomen.

IV. Middelen van beheer met het regtswezen in verband.

§ 1. *Wees-, onbeheerde- en desolate-boedelkamer.*

Het garantie-kapitaal op ultimo December 1867 bedroeg		f 176 709,29^5
Verlies op hypotheken		1 226,26
		f 175 483,03^5
Overwinst in 1868		6 084,52
Alzoo het garantie-kapitaal op ult. December 1868 groot		f 181 567,55^5
Het kapitaal aan particulieren toebehoorende, bedroeg	f 1 093 357,48	
Ter administratie gebragt in 1868	19 585,03^5	
Interesten op kapitaal gebragt	3 690 83^5	
	f 1 116 633,35	
In 1868 afbetaalde kapitalen	52 302,68^5	
Alzoo is het kapitaal van particulieren op ult. December 1868 groot		1 064 330,66^5
Verschuldigde interesten aan particulieren		11 512,01
		f 1 257 410,23

Hypotheken ten faveure der kamer . .	f 1 177 806,07^{5}
Een huis in de Willemstad onder n°. 114.	6 191,40
Verschuldigde interesten door particulieren	66 016,30
Saldo in kas	7 396,45^{5}
	f 1 257 410,23

Het bedrag op ultimo December 1868 onder de administratie der Nederlandsche Portugeesch-Israëlitische weeskamer op Curaçao bedroeg f 98 658,67, waarvan f 43 622,63 aan de Israëlitische gemeente, en f 55 036,04 aan particulieren behoorde.

Op St. Eustatius zijn in 1868 twee boedels onder het beheer der weeskamer aldaar gekomen, waarvan één is gebleken insolvent te zijn, de andere was nog niet vereffend.

Het bedrag der gelden onder het beheer der kamer bedroeg op ult. December ll. f 3 339,29^{5}, waarvan zich in de kas der kamer bevonden f 639,29 en op interest was uitgezet een som van f 2 700,00^{5}.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) kwamen in 1868 mede 2 boedels onder het beheer der weeskamer aldaar, waarvan één werd vereffend. Op ult. December was door het collegie een bedrag van f 4 721,74 op interest uitgezet en bleef er eene som van f 455,67 in de kas aanwezig.

§ 2. *Gevangenissen.*

Op ult. December 1867 bleven op Curaçao in de gevangenis	16 personen.
In 1868 daarbij gekomen:	
tot dwangarbeid veroordeelden	6 »
tot gevangenzetting	38 »
te zamen .	60 personen.
Ontslagen	34 »
Zoodat op ult. December 1868 in hechtenis bleven	26 personen,

terwijl in dat jaar nog 228 personen voor korten tijd daarin werden opgenomen.

De gevangenlocalen zijn in goeden staat gebleven. De doorstrooming van versche lucht is echter onvoldoende; voorziening daaromtrent wordt noodzakelijk geacht.

De gezondheidstoestand der gevangenen was gunstig. Orde en tucht zijn behoorlijk gehandhaafd. In de wijze van kleeding, voeding en verpleging is geene verandering gekomen.

De tot dwangarbeid veroordeelden zijn als gewoonlijk gebezigd geworden tot het reinhouden der straten en tot anderen publieken arbeid.

Aan de tot gevangenisstraf veroordeelden is even als vroeger arbeid verschaft. Hoofdzakelijk bestond deze arbeid in het malen van maïs. Aan hen die een beroep kenden, werd vrijheid gelaten dit in de gevangenis uit te oefenen, en daardoor in hun eigen onderhoud te voorzien. Hiervan hebben een zestal gebruik gemaakt.

Op Saba werden in 1868 17 personen met gevangenis gestraft.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) bleven op ultimo December 1867 in de gevangenis	9 personen.
In 1868 bijgekomen:	
tot dwangarbeid veroordeelden	4 »
tot gevangenzetting	32 »
te zamen . . .	45 »
Ontslagen	38 »
Bleven in de gevangenis op ultimo December 1868	7 »

Deze ondergingen te zamen 2879 dagen straf.

E. Eeredienst.

I. Protestantsche.

In hoofdstuk A is reeds eene opgave gedaan van het aantal belijders der verschillende gezindheden.

De vacature ontstaan door het in 1866 aan den predikant A. J. K. Meijer verleende eervol ontslag uit 's lands dienst, werd in het begin van 1869 vervuld. De predikant Simons keerde in Maart jl. van verlof terug. De dienst werd in 1868 waargenomen door den predikant van Aruba N. A. Kuipers.

Er werden in dat jaar 9 kinderen gedoopt, doch geen lidmaten aangenomen noch huwelijken kerkelijk ingezegend.

De Protestantsche gemeente op Bonaire bestaat uit 146 leden. In 1868 ontvingen aldaar 14 kinderen godsdienstig onderwijs en werden 2 kinderen gedoopt. Er werden geen lidmaten aangenomen noch huwelijken kerkelijk ingezegend.

De kerk en begraafplaats zijn in goeden staat.

De predikant Laret vertrok in de maand Junij 1868 met verlof naar Nederland, tot herstel van gezondheid, en werd sedert overgeplaatst naar het district Nickerie in de kolonie Suriname. Het geven van godsdienstig onderwijs en het doen van godsdienstige voorlezingen op Bonaire werd, op voorstel van de kerkopzieners, aan den landsschoolonderwijzer aldaar opgedragen.

Op Aruba werd het kerkhof der Hervormde gemeente uit het door het Gouvernement verstrekte subsidie, groot f 500, hersteld en in goeden staat gebragt.

Op St Eustatius werd de dienst voortdurend uitgeoefend door een zendeling van het Engelsch Wesleyaansch Methodisten-genootschap, hetgeen ook op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) het geval was.

Op laatstgemeld eiland werden in 1868 bij de Protestantsche gemeente gedoopt 61 kinderen; 15 huwelijken werden kerkelijk ingezegend en bedroeg het getal cathechisanten 32.

Saba werd in 1868 geregeld bezocht door den Anglicaanschen geestelijke van het naburig Engelsch eiland Anguilla. Ook werd het eiland bezocht door den Anglicaanschen bisschop van Antigua, die aldaar vier dagen vertoefde, godsdienstoefening hield, eenige kinderen doopte en lidmaten aannam. Het geheel aantal in 1868 gedoopte kinderen bedroeg 53; 78 personen werden als lidmaten aangenomen.

Het kapitaal der Protestantsche gemeente op Curaçao bedroeg op ultimo December 1868 f 57 406,89^{5}. Dat van het weezenfonds dier gemeente f 7712,65^{5}. De uitgaven van het weezenfonds hebben bedragen f 1789,40. Het aantal bedeelde weezen bedroeg 34. Het weezenfonds genoot in 1868 wederom van gouvernementswege een subsidie van f 1500.

Aan de armen dezer gemeente werd uitgedeeld eene som van f 1993 50. Uit de algemeene armengelden werd daartoe bijgedragen eene som van f 478,66.

II. Roomsch-katholijke.

De betrekking van apostolisch vicaris van het vicariaat van Curaçao bleef gedurende het jaar 1868 vacant. Daarin is thans voorzien.

Het aantal bezoldigde geestelijken van den 2den rang bleef 13.

De standplaats der geestelijken was als volgt:

op Curaçao	6, waarvan 1 belast met de administratie van het vicariaat.
op Bonaire	2
» Aruba	2
» St.-Eustatius	1, met verlof in Nederland.
» Saba	1
» St. Martin (Ned. gedeelte)	1

Het onbezoldigd personeel bestond uit 6 geestelijken.

Van de zusters van liefdadigheid bevonden zich:

op Curaçao	50
» Bonaire	4
» Aruba	4
in het gasthuis op Curaçao	18
in het lazarus- en krankzinnigengesticht	4
	80

Het kapitaal behoorende aan de Roomsch-katholijke kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1868 f 13 702,71. Aan de armen werd in 1868 uitgedeeld f 1537, waarvan door het Gouvernement uit de algemeene armengelden werd bijgedragen eene som van f 478,65^5. In dat jaar werd even als vroeger door het Gouvernement eene som van f 1500 ten behoeve der Roomsch-katholijke weezen verstrekt.

Op Bonaire werden in 1868 bij die gemeente gedoopt 179 kinderen, en 7 huwelijken kerkelijk ingezegend. 647 kinderen genoten godsdienstig onderwijs en 78 personen werden als lidmaten aangenomen.

De kerken en begraafplaatsen werden in goeden staat gehouden.

De pastoor van Aruba, die op ultimo December 1867 zich wegens ziekte in Nederland bevond, keerde in 1868 hersteld op zijne standplaats terug. De Roomsch-katholijke geestelijke van St. Eustatius bleef gedurende 1868 afwezig.

Bij de Roomsch-katholijke gemeente op St.-Martin werden gedoopt 58 personen, waaronder 4 bejaarden. 4 huwelijken werden kerkelijk ingezegend en 15 nieuwe lidmaten aangenomen. Het getal cathechisanten bedroeg 60.

De kerk, pastorie en het kerkhof vereischen dringend herstelling, waartoe echter geene genoegzame middelen voorhanden schijnen te zijn.

III. Israëlitische gemeenten.

A. *Nederlandsch-Portugeesch Israëlitische.*

Het aandeel uit de algemeene armengelden aan deze gemeente verstrekt bedroeg f 239,35. Bovendien werd van gouvernementswege nog eene som van f 500 verstrekt tot onderstand van Israëlitische weezen.

Het kapitaal aan deze gemeente behoorende bedroeg op ultimo December 1868 f 58 563,36.

De rabbijn vertrok in den loop van dat jaar wegens ziekte en bevindt zich nog met verlof in Nederland.

B. *Nederlandsch-Hervormd Israëlitische.*

Het zielental dezer gemeente was op ultimo December 1868 toegenomen tot 238.

De raming der uitgaven voor 1869 beliep f 3700, die der inkomsten f 681. Het tekort wordt gevonden door quotisatie der leden. Het armenfonds bedroeg f 59,52.

De begraafplaats der gemeente was in de beste orde.

F. Instellingen van liefdadigheid.

I. Het Lazarus- en krankzinnigengesticht.

De uitgaven voor dat gesticht bedroegen in 1868 f 4306,17^5.

Op ultimo December 1868 werden daarin verpleegd:

Leprozen	7
Krankzinnigen	14
	21

De verpleging en de dienst aldaar bleef in 1868 toevertrouwd aan 3 geestelijke zusters, 1 bediende en 1 pontvoerder.

Het nieuw gebouwde krankzinnigengesticht naderde zijne voltooijing.

II. Het gasthuis en hospitaal voor de armen.

Op 1 Januarij 1868 waren in het gesticht aanwezig	48	lijders.	
In 1868 ingekomen	207		
			255
Van deze hebben het gesticht hersteld verlaten	119		
En zijn overleden	76		
			195
Aanwezig bleven			60

De ontvangsten bedroegen in 1868	f	5932,17^5
De uitgaven		5901,20
Saldo in kas op ultimo December 1868.	f	30,97^5

Het gewone subsidie van f 1000 werd ook in 1868 aan dit gesticht verleend.

III. Spaarbank en bank van leening.

Blijkens het verslag van de werking en den toestand der spaar- en beleenbank van Curaçao over het 18de huishoudelijke jaar, van 1 Julij 1867 tot en met 30 Junij 1868, telde die instelling destijds 117 deelgeregtigden.

De balans sloot op 1 Julij 1867 met een eindcijfer van f 253 356,16^5.

De werking der spaar- en beleenbank op Bonaire blijft bij voortduring bevredigend. Het bedrag der in 1868 gestorte spaarpenningen beliep f 1317,25.

Het fonds der instelling is in dat jaar met f 143,47 vooruitgegaan, en bedroeg het kapitaal der instelling op ultimo December 1868 f 1480,13.

De stortingen in de spaar- en beleenbank op Aruba bedroegen in 1868 f 811.

Het fonds der instelling is vermeerderd met een bedrag van f 85,26. De belans sloot op 1 October 1868 met een eindcijfer van f 2098,49½.

IV. Andere instellingen van liefdadigheid.

Daaronder behooren de Protestantsche Maatschappij van weldadigheid, de Israëlitische Maatschappij tot hulpbetoon aan vlijtige armoede en verschillende begrafenis-societeiten op Curaçao, alle particuliere instellingen.

De stand der algemeene armenkassen op de onderscheidene eilanden was:

op Bonaire:

Saldo in kas op ult. December 1867	f	589,29^5
Inkomsten in 1868		319,37
Totaal	f	908,66^5
Uitgaven in 1868		355,66^5
Saldo in kas op ult. December 1868	f	553,00^5

op Aruba:

Saldo in kas op ult. December 1867	f	1028,05
Inkomsten in 1868		705,16^5
Totaal	f	1535,21^5
Uitgaven in 1868		500,00
Saldo in kas op ult. December 1868	f	1035,21^5

op St. Eustatius:

Saldo in kas op ult. December 1867	f	3846,67^5
Inkomsten in 1868		619,84
Totaal	f	4466,51^5
Uitgaven in 1868		1031,87
Saldo in kas op ult. December 1868	f	3434,64^5

Van dat bedrag is eene som van f 2850 op interest uitgezet.

op St. Martin:

Saldo in kas op ult. December 1867	f	161,63
Inkomsten in 1868		705,99
Totaal	f	867,62
Uitgaven in 1868		755,94
Saldo in kas op ult. December 1868	f	111,68

G. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De algemeene gezondheidstoestand was vrij voldoende. In het laatste gedeelte van 1868 kwamen gevallen voor van kwaadaardige typheuse koortsen.

Het getal praktiserende geneesheeren op Curaçao vermeerderde met één. Het getal apotheken onderging geene verandering.

Met de in 1868 uit Nederland ontvangen koepokstof zijn, evenmin als met vroeger ontvangene, gunstige resultaten verkregen.

De gouvernements-geneeskundige op St.-Eustatius, die wegens ziekte naar Nederland vertrok, overleed kort na zijne aankomst. Maatregelen zijn in overweging om in de daardoor ontstane vacature te voorzien.

Ook de gouvernements-geneeskundige van Saba vertrok tot herstel van gezondheid naar Nederland.

Op de andere eilanden bleef het geneeskundig personeel hetzelfde.

H. Onderwijs.

De ongunstige toestand waarin het eiland verkeert, de mislukking van den oogst van alle landbouwvoortbrengselen in de laatste twee jaren en de weinige bedrijvigheid in den handel en de zeevaart, waardoor de minvermogende klasse niet bij magte was de kinderen van behoorlijke kleeding te voorzien, was, zoo als hiervoren sub hoofdstuk B gezegd, oorzaak dat het getal kinderen op de landsscholen niet aanmerkelijk is toegenomen.

In de buitendistricten is het getal scholen onder de leiding der geestelijke zusters met twee vermeerderd. In het stadsdistrict verminderde het getal met eene meisjesschool.

In 1868 werd op Curaçao onderwijs gegeven aan 1761 kinderen, waarvan 859 jongens en 902 meisjes. Van deze bezochten 346 jongens en 80 meisjes de landsscholen en 260 jongens en 737 meisjes de scholen der zusters van liefdadigheid. De overige kinderen waren over de 8 bijzondere scholen verdeeld. Bovendien werden de Roomsch-katholijke bewaarscholen nog bezocht door 140 jongens en 238 meisjes. Vergeleken met 1867 is het getal leerlingen vermeerderd met 152 kinderen, hoofdzakelijk door het openen van de twee bovenvermelde scholen van de geestelijke zusters in de buitendistricten.

Op Bonaire werd in den aanvang van 1868 eene school voor arme kinderen, onder de leiding van 2 zusters van liefdadigheid, in het dorp Rincon geopend, die spoedig 53 leerlingen telde. De landsschool werd door 82 leerlingen bezocht, waarvan 72 kosteloos onderwijs ontvingen. In de scholen der zusters van liefdadigheid werd aan 297 kinderen onderwijs gegeven.

Op Aruba leverde de gang van het onderwijs ook reden van tevredenheid op De landsschool werd aldaar bezocht door 59 en de scholen van de zusters van liefdadigheid door 166 kinderen. Ofschoon de school van den 1sten landsschoolonderwijzer op St. Eustatius gedurende het grootste deel van het jaar onbezocht bleef, was echter de belangstelling in het onderwijs over het algemeen toenemend. De landsschool van den 2den onderwijzer werd bezocht door 105 leerlingen, meest kinderen van vrijgemaakten en onvermogenden. De zondagschool van den Methodisten zendeling telde 95 leerlingen, terwijl op 2 bijzondere scholen nog aan 40 kinderen onderwijs werd gegeven.

Op Saba genoten 30 kinderen van onvermogenden kosteloos onderwijs.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) leverde de toestand der scholen in 1868 redenen van tevredenheid; de school in de hoofdplaats werd bezocht door . . 41 leerlingen,

die in Cul de Sac door	48	»
» » Prinsenkwartier door	69	»
» » Simpsonsbaai.	37	»
Totaal . . .	195	»

Bovendien werd de zondagschool van den Methodisten zendeling bezocht door 222 en die van den Roomsch-katholijken geestelijke door 150 kinderen.

I. Landsgebouwen en openbare werken.

De voornaamste werken in 1868 door het genie-departement op Curaçao uitgevoerd zijn de volgende:

het op nieuw verwen van het secretarie-gebouw behalve de zolders;

het bouwen van eene nieuwe werkloods voor de timmerlieden op het noordoostelijk bastion van het fort Amsterdam;

verschillende herstellingen aan het huis Chère Asile;

het optrekken eener verdieping op de oostelijke galerij van het woonhuis op den gouvernementsgrond de Hoop, benevens herstellingen aan eenige bijgebouwen aldaar;

het vernieuwen van het houtwerk der daken van het woonhuis met aangrenzende galerijen van den gouvernementsgrond St. Sebastiaan;

het bouwen van een regenbak op den gouvernementsgrond Pannekoek;

het grootendeels vernieuwen van het houtwerk der officierswoning n°. 12 in het fort Amsterdam, met het geheel herstellen en in orde brengen van dit gebouw;

een aanvang gemaakt met het herstellen van het gouvernementshuis;

voortgegaan met het bouwen van een krankzinnigengesticht, hetwelk nagenoeg voltooid is;

het uitbreken der oude houten beschotten der kanonkelders n°. 14, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 28 en 29, en het vervangen daarvan met halfsteens muurtjes;

het vernieuwen of herstellen van vloeren in zes kanonkelders;

het maken van vier schilderhuizen;

herstellingen aan het houtwerk en het leggen van een nieuwen vloer in de garnizoensbakkerij;

het vernieuwen van het dak van een regenbak;

het herstellen van den walgang der couverture van het oostelijk front van het fort;

het stellen van een nieuwen vlaggestok op de zuidelijke batterij van het fort Beekenburg, met het herstellen van den vlaggestok op den toren van dit fort;

het voltooijen der officierswoning binnen dit fort;

het uitbaggeren van sommige gedeelten der haven;

het herstellen van het vlot, in gebruik bij het genie-departement, en van verschillende veer- en werkponten;

herstellingen aan onderscheidene straten in de Willemstad, Otrabanda en Pietermaai;

een aanvang gemaakt met het vernieuwen van den kaaimuur langs den waterkant van de Willemstad;

het stellen van een aantal lantaarnpalen;

verschillende werkzaamheden aan de wegen in de buitendistricten, zoomede het metselen van onderscheidene steenen dammen in die districten; voorts het uitvoeren van verschillende kleine werken en het voldoen aan de driemaandelijksche aanvragen van de verschillende departementen.

De landsgebouwen op Bonaire verkeerden in goeden staat, behalve het woonhuis op Fontein, dat hersteld zal worden. Drie nieuwe wachthuizen werden gebouwd voor de ambtenaren, belast met de surveillance van den uitvoer. De wegen in de hoofdplaats werden in goeden staat onderhouden en de steiger of aanlegplaats voor vaartuigen, die door de hooge deining der zee vernield was, werd weder hersteld. De herstelling der wegen in de buitendistricten werd voortgezet.

De landsgebouwen op Aruba bevinden zich in goeden staat, met uitzondering van de gezaghebberswoning. Een regenbak werd bij de gezaghebberswoning gebouwd, doch kan bij gebrek aan genoegzaam regenwater en ook op grond van het nieuwe metselwerk nog niet gebruikt worden. De straten en wegen werden met de gewone middelen in goeden staat onderhouden.

Op St. Eustatius werd in 1868 de galerij van het raadhuis vernieuwd en het schaalhuis aan de baai op nieuw opgebouwd. De buitenwegen verkeeren in slechten toestand. De wegen in het boven- en benedendorp zijn goed onderhouden.

In den loop van 1868 zijn op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) aanzienlijke herstellingen gedaan aan de landsschool, tevens onderwijzerswoning, in Philipsburg. De overige landsgebouwen werden voor de daarvoor toegestane middelen in behoorlijke orde gehouden. De verschillende wegen bevonden zich in goeden staat.

J. Vervoerwezen.

De maildienst werd gedurende de eerste 8 maanden van

1868 op den ouden voet, door middel van zeilschoeners waargenomen. Daarna werd met het handelshuis LAMB & C°. te St. Thomas eene voorloopige overeenkomst getroffen, tot overvoer van de mailcorrespondentien door middel van de stoomboot *Estrella*, die echter op den 20sten December 1868 op de Rocas schipbreuk leed. Sedert is met de firma J. A. JESURUN & ZOON eene overeenkomst aangegaan om weder door eene stoomboot in de dienst tusschen Curaçao en St. Thomas te voorzien.

De opneming van Curaçao in de stoompakketlijn van St. Nazaire via Martinique naar La Guaire kwam in 1868 tot stand. De dienst ving aan met Februarij 1869.

De onderstaande lijst toont eenige bijzonderheden aan nopens het brievenvervoer.

ONTVANGEN.

VAN	Per mail. Brieven.	Per mail. Couranten.	Per scheeps-gelegenheid. Brieven.	Per scheeps-gelegenheid. Couranten.	Totaal brieven.	Totaal couranten.
Nederland	3350	6020	194	2	3544	6022
Suriname.	302	590	43	»	345	590
Groot-Britannie en van andere Staten.	6716	23434	331	»	7047	23434
St. Thomas en andere plaatsen	3871	»	3137	»	7008	»
	14239	30044	3705	2	17944	30046

VERZONDEN.

NAAR	Per mail. Brieven.	Per mail. Couranten.	Per scheeps-gelegenheid. Brieven.	Per scheeps-gelegenheid. Couranten.	Totaal brieven.	Totaal couranten.
Nederland en via Nederland naar andere Staten	6188	243	42	»	6230	243
Suriname	298	277	4	»	302	277
Groot-Britannie en naar andere Staten.	2983	75	»	»	2983	75
St. Thomas . . .	2231	»	»	»	2231	»
	11700	595	46	»	11746	595

De cijfers, vermeld in de rubrieken van ontvangen en verzonden couranten per mail, toonen aan het getal porten of vellen druk.

K. Geldelijk beheer.

I. BANK.

Omtrent den staat der Curaçaosche Bank op ultimo December 1868 en omtrent de operatien dezer inrigting gedurende dat jaar, worden de volgende bijzonderheden in haar verslag aangetroffen:

Op ultimo December 1868 was het bedrag der bankbiljetten als volgt:

5 632 stuks à f	5	f 28 160	
5 940 » »	10	59 400	
2 399 » »	25	59 975	
1 182 » »	50	59 100	
15 153			f 206 635

Het cijfer der bij de Bank in deposito zijnde gelden voor rekening van anderen, was op 1 Januarij 1868 f 569,28

In den loop van 1868 is in deposito ontvangen voor opbrengsten van verkocht geschut vee . 91,53

f 660,81

Transporteren f 660,81

Per transport f 660,81

Hiervan aan de koloniale kas naar aanleiding van de gouvernements-beschikking van den 4den April 1861, n°. 235, uitgekeerd, zijnde het saldo-bedrag der in 1866 gedeponeerde gelden, afkomstig van verkocht geschut vee . . . . f $222,72^{5}$

Blijft op ultimo December 1868 bij de bank in deposito voor rekening van anderen. . . . f 438,0

Het kapitaal van de Bank, voortspruitende uit ontvangsten van disconto's, interesten enz. op primo Januarij 1868 . . . f $191\ 670,01^{5}$

is ten gevolge van gedurende het jaar 1868 gepercipieerde disconto's, interesten enz., na aftrek der administratiekosten, vermeerderd met 14 410,95

zoodat hetzelve op ultimo December 1868 bedraagt. . . . f $206\ 080,96^{5}$

Totaal bedrag van de biljetten, het kapitaal van de bank en de gelden in deposito voor andere op ultimo December 1868 . . f 413 154,05

Van deze som is op ultimo December 1868 uitstaande, als:

op gedisconteerde wisselbrieven, volgens art. 9 van het reglement van de bank, voorzien van endossementen, tegen een disconto van 5 pct. 's jaars . f 301 900

Transporteren f 301 900 f 413 154,05

Per transport	f 301 900		f 413 154,05
op obligatien ten laste van de spaar- en beleenbank, rentende 5 pct. 's jaars	14 000		
op gedeponeerde gouden specien, rentende 1 pct. 's jaars	6 270		
op gedeponeerde gouvernements-wissels, mede rentende 1 pct. 's jaars. . .	1 716		
		f 323 886,00	
terwijl:			
onder den president van de bank, ten einde bij aanvragen voor kleine beleeningen, daaraan te kunnen gevolg geven, berustende is eene som van. .		1 000,00	
			324 886,00
zoodat in de reservekas van de Bank op ultimo December 1868 beschikbaar was tot het doen van beleeningen			f 88 268,05
Hierbij gevoegd het bedrag ingevolge gouvernements-beschikking dd. 6 Mei 1861, n°. 309, uit de koloniale kas ontvangen om bij de Bank afgezonderd bewaard en niet weder uitgegeven te worden, zijnde de opbrengsten van de door het bestuur afgegeven wissels in 1861 en 1862			53 074,05
Totaal bedrag in de reservekas, aanwezig op ultimo December 1868			f 141 342,10
bestaande in:			
opbrengst van verkochte wissels voor het gouvernement, afgezonderd in bewaring.			
bankbiljeten . .	f 53 070,00		
specien	4,05		
		f 53 074,05	
ter beschikking van de Bank tot het doen van leeningen:			
bankbiljetten . .	f 46 190,00		
specien	42 078,05		
		88 268,05	
		f 141 342,10	

II. Begrooting.

De door den Kolonialen Raad goedgekeurde en door den Gouverneur voorloopig vastgestelde koloniale huishoudelijke begrooting voor 1869 werd definitief vastgesteld bij de wet van 28 Mei 1869 (*Staatsblad* n°. 99).

Onder lit. A wordt hierbij overgelegd de raming der ontvangsten en uitgaven over 1869.

L. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Na verkregen goedkeuring van den Kolonialen Raad werd op 1 April 1869 door den Gouverneur, ter voldoening aan de artt. 36 en 38 2de alinea van het Regeringsreglement, vastgesteld eene koloniale verordening, tot regeling der buitenlandsche verloftractementen van burgerlijke ambtenaren uit de koloniale kas te kwijten.

M. Nijverheid.

I. Mijn-ontginning.

De concessionaris wegens de ontginning van alle delfstoffen bevattende gronden op Aruba ving in het begin van 1868 zijne werkzaamheden aan. Het ontslag van den ingenieur der mijnen en het overlijden van een anderen uit Amerika ontboden ingenieur, veroorzaakte vertraging, zoodat alsnog met geene zekerheid iets omtrent het slagen der onderneming gezegd kan worden.

Intusschen heeft de concessionaris de concessie overgedaan aan eene te New York gevestigde maatschappij onder directie van de heeren G. R. A., R. M. en J. B. Ricketts. Deze maatschappij heeft haar agent en een anderen ingenieur naar Aruba gezonden om de werkzaamheden te hervatten en met kracht door te zetten.

De som van f 2500 die voor de concessie aan de koloniale kas moest worden betaald, is over 1868 voldaan.

II. Steenbakkerij.

De pannen- en plavuizen-bakkerij op Bonaire schijnt tot nu toe voordeelig te werken; gedurende 1868 werden 104 400 klinkers van verschillende soorten afgeleverd, waarvan het grootste gedeelte naar Curaçao werd vervoerd.

Eene tweede bakkerij, welke in 1867 gevestigd werd, heeft gedurende de helft van het jaar door afwezigheid van den eigenaar stilgestaan.

III. Landbouw.

Omtrent de gevolgen van de voor den landbouw zoo noodlottige droogte gedurende de twee laatste jaren zij verwezen naar hoofdstuk B.

Van arbeid bij den landbouw was dan ook op Curaçao geen sprake, waardoor armoede onder de lagere volksklasse zeer was toegenomen. Op Bonaire en Aruba is de toestand nagenoeg hetzelfde.

Door het bestuur zijn pogingen aangewend om hen, die niet in staat zijn op Curaçao en de onderhoorige eilanden in hun onderhoud te voorzien, te doen emigreren naar Suriname. Tot dusver schenen deze pogingen alleen op Aruba eenig gevolg te zullen hebben.

Voor de verdere bijzonderheden dienaangaande wordt verwezen naar de noot op bladz. 1 van het emancipatie-verslag van Suriname over 1868.

Op Bonaire bestond echter gelegenheid om te werken, vermits de koopers van de in 1868 verkochte landsgronden, een groot aantal menschen te werk stelden, om het braziliehout te kappen en de watapana-peul in te zamelen ter verscheping. Veel Curaçaosche veldarbeiders vertrokken naar Bonaire om aan dien arbeid deel te nemen.

Bonaire leverde in 1868 voor rekening van het Gouvernement op:

277 000 pond rood verwhout:
160 000 » divi-divi;
$69^3/_4$ vademen brandhout;
885 pond aloë-hars.

Bovendien bedroeg de opbrengst voor rekening van particulieren:

1 262 500 pond rood verwhout;
2 540 » divi-divi;
19 000 » aloë-hars.

Tot aan de maand October 1868 heerschte op St. Eustatius ook groote droogte, waardoor schaarschte van levensmiddelen ontstond. Met het invallen van den regen werd eene uitgestrektheid van 80 akkers met suikerriet beplant, dat vrij goed voortkwam.

De oogst van yams en zoete aardappelen viel, niettegenstaande de geheerscht hebbende droogte, beter uit dan men verwacht had.

De uitvoer van producten bestond in:

43 400 pond yams;
3 288 vaten zoete aardappelen;
64 » pindas (aardnoten);
6 562 ponden katoen.

Op Saba werd eenige kleine maïs en groenten gekweekt; hoofdzakelijk voor eigen behoefte.

De landbouw beteekende in 1868 op St. Martin (Neder-

landsch gedeelte) niets. Door eene sedert jaren niet gekende droogte werden er bijna geene provisien verkregen.

Het getal bewoonde plantages bedroeg 19 en dat der kleine landhoeven 82.

In bewerking waren:

5½ akkers suikerriet;

20½ » katoen;

127¾ » provisien;

3600 » braakland en weigronden:

4200 » boschlanden.

De voortbrengselen uit den landbouw bestonden in 1610 pond katoen en eene geringe hoeveelheid grondvruchten, ongenoegzaam voor eigen behoefte.

De uitvoer bestond uit 800 gallons baijium, 3200 pond katoen en 9 vaten tamarinde.

IV. Veeteelt.

De stand van den veestapel op Curaçao, Bonaire en Aruba is, zoo als in hoofdstuk B gezegd, zeer ongunstig.

De volgende opgave levert een overzigt van den veestapel op ultimo December 1868.

Op	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Runderen.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Curaçao	321	2169	116	2280	21454	19215	643
Bonaire	64	1060	»	72	350	14501	547
Aruba	36	588	12	75	4323	6189	213
St Eustatius . .	60	65	2	152	520	130	120
St Martin (Ned. gedeelte). . .	215	13	»	672	824	911	183

In 1868 werden uitgevoerd:

van Aruba:

12 paarden, 252 ezels, 90 schapen, 2 muilezels en 32 varkens, benevens 1108 geitenvellen;

van St. Eustatius;

72 runderen, 5 paarden, 3 muilezels, 7 ezels, 132 schapen, 102 geiten en 34 varkens;

van Saba:

eenige runderen, schapen, geiten en varkens;

van St. Martin (Nederlandsch gedeelte):

16 paarden, 6 muilezels, 23 runderen, 39 schapen, 47 geiten en 12 varkens.

V. Uitgifte van gronden.

In 1868 werd op Curaçao aan den heer J. J. Naar in concessie afgestaan een stuk grond, gelegen op het Pietermaaiplein, tot het aanleggen eener groenten- en vruchtenmarkt. Die markt is voltooid en sedert 1 Maart 1869 voor het publiek geopend.

Op Bonaire werden 550 stukjes grond, waarvan de belanghebbenden langer dan drie jaren in het ongestoord bezit geweest waren, in verband met den plaats gehad hebbenden verkoop van domaniale gronden, aan de bezitters in concessie afgestaan. Voor zooveel betreft den verkoop der bedoelde domaniale gronden, wordt verwezen naar hoofdstuk B, Algemeen en gewestelijk bestuur.

Nog werden op Bonaire in het dorp Kralendijk 3 stukjes grond afgestaan, ten einde steenen woonhuizen op te trekken.

Op Aruba zijn in 1868 geen concessien tot uitoefening van den landbouw uitgegeven, maar zijn daarentegen in het dorp 29 stukjes grond in eigendom afgestaan tot het bouwen van huizen.

VI. Zoutpannen.

Van Curaçao werden in 1868 uitgevoerd 17 120 vaten zout, afkomstig uit particuliere pannen. De uitvoer van Bonaire was 13 785 vaten; de oogst bedroeg 79 851 vaten. De langdurige droogte was voordeelig aan de zoutzetting. De uitvoer geschiedde met 17 vaartuigen, metende 1497 tonnen. De zoutpannen op Bonaire worden, zooveel de beschikbare middelen dit toelaten, in productiven staat gehouden. Met opzigt tot den verkoop dier pannen zij verwezen naar hoofdstuk B.

Met het oog op den mogelijken verkoop der zoutpannen op 1 September 1868, waarvan in het laatste verslag werd melding gemaakt, werd aan de Oranje-pan een nieuw gebouwtje opgerigt tot huisvesting van den loods aan de zoutpannen en voor den beambte voor het toezigt op het laden en lossen van vaartuigen.

De zoutoogst bedroeg in 1868 op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) uit het groote zoutmeer 233 338 en uit de particuliere concessien 104 220 vaten. De afzet bedroeg 73 793 vaten. In de eerste helft van dat jaar werd aan de zoutwerken in het groote meer niets gedaan.

Door commissarissen der Maatschappij tot exploitatie van zoutmeeren op St. Martin werd een nieuw plan van bewerking ontworpen, dat bij gouvernementsbesluit van 8 September 1868, n°. 527, werd goedgekeurd. Dit plan is veel eenvoudiger en schijnt betere uitkomsten dan het vroegere te beloven.

VII. Scheepsbouw.

Op Curaçao zijn in 1868 geen schepen van stapel geloopen.

Op Bonaire werden twee barkjes gebouwd, metende 9 en 3 tonnen.

VIII. Handel en scheepvaart.

De handel was in 1868 niet levendig. De woelingen in de omringende republieken droegen tot den ongunstigen staat het hare bij. De latere berigten dienaangaande, voorkomende sub hoofdstuk B, zijn meer bevredigend.

In Curaçao zijn in 1868 binnengekomen: met goederen voor directen invoer 832 schepen, metende 31 888 tonnen; met goederen voor doorvoer 82 vaartuigen, metende 15 259 tonnen. 1 metende 44 tonnen vertrok binnen drie etmalen met zijne lading.

In het geheel kwamen binnen 915 vaartuigen, metende 47 191 tonnen.

Onder de van Europesche havens aangekomen schepen bevonden er zich 10 van Amsterdam, metende 1611 tonnen, en 1 van Delfshaven, metende 143 tonnen.

De staten litt. B, C en D geven een nader overzigt van het getal aangekomen schepen en derzelver tonnemaat, alsmede van den in- en doorvoer in 1868.

Op Bonaire zijn in 1868 ingeklaard 605 vaartuigen, metende 10 057⅔ ton.

Die vaartuigen waren naar hunne vlaggen verdeeld als volgt:

329 Nederlandsche,	metende	. . . 4313½	ton.
261 Venezulaansche,	»	. . . 3606½	»
2 Engelsche,	»	. . . 292½	»
11 Noord-Amerikaansche,	»	. . . 1639½	»
2 Spaansche,	»	. . . 205⅔	»

Het getal uitgeklaarde vaartuigen bedroeg 609, metende 9923 tonnen.

Ofschoon het getal vaartuigen dat in 1868 Bonaire bezocht merkelijk is toegenomen, bedroeg echter de tonnemaat 4000 ton minder dan het vorig jaar.

De gezaghebber van Bonaire zegt in zijn verslag: »De in de maand October 1868 ingevoerde bepalingen op den handel blijken gunstig te werken. Gedurende de drie eerste kwartalen van 1868 werd op Bonaire, behalve de goederen die van Curaçao werden aangebragt, en waarvoor daar 1 pct. patentregt betaald wordt, gezamenlijk voor eene waarde van f 11 339,81 ingevoerd, terwijl alleen in het 4de kwartaal de waarde der ingevoerde goederen eene som bereikte van f 12 064,55. Op stapel-producten werd in het 4de kwartaal aan uitvoer betaald eene som van f 4574,22."

Op Aruba werden in 1868 ingeklaard 211 schepen, metende 4075 ton, en uitgeklaard 210 schepen, metende 3875 ton.

De ingeklaarde schepen waren volgens hunne vlaggen verdeeld als volgt:

105 Nederlandsche,

103 Venezuelaansche,

1 Amerikaansch,

1 Columbiaansch,

1 Spaansch.

De uitvoer bestond, behalve het vroeger vermelde vee, voornamelijk uit divi-divi, pindas, aloë, boonen, strooheoeden en eenige tuinvruchten.

De handel op St. Eustatius was onbeduidend en werd hoofdzakelijk met St. Kitts gedreven. Gedurende een paar maanden van het jaar 1868 had er een geregelde vaart op St. Martin plaats, alwaar men eene goede markt vond voor de yams en zoete aardappelen. Vroeger was het verkeer tusschen St. Martin en St. Eustatius zeer druk; sedert de emancipatie en daaruit voortvloeijende achteruitgang van den landbouw op St. Eustatius, heeft echter dat verkeer opgehouden, en is er thans in den regel slechts hoogst zeldzaam eene gelegenheid.

De reede van St. Eustatius werd in 1868 bezocht door 439 vaartuigen, metende 9029 tonnen, te weten:

308 Nederlandsche,	metende	2970 ton.
67 Engelsche,	»	944 »
50 Amerikaansche,	»	4959 »
12 Fransche,	»	67 »
2 Zweedsche,	»	89 »

Saba werd bezocht door 179 vaartuigen, te weten.

69 Nederlandsche,

67 Engelsche,

17 Zweedsche,

2 Amerikaansche, en

24 open booten.

De haven van St. Martin (Nederlandsch gedeelte) werd in 1868 bezocht door 367 vaartuigen, metende 15 652 tonnen, behalve nog door 181 open zeilbooten, te weten:

79 Nederlandsche,	metende	1713 ton,
250 Engelsche,	metende	12 405 ton,
16 Amerikaansche,	»	1 031 »
2 Fransche,	»	115 »
18 Zweedsche,	»	231 »
2 Spaansche,	»	157 »

IX. Zeebrieven en zeepassen.

Op Curaçao werden in 1868 afgegeven 87 zeebrieven, te weten: aan 1 nieuw gebouwd vaartuig, aan 7 vaartuigen wegens verandering van eigenaar, 15 wegens aanneming der Nederlandsche vlag, 40 wegens verandering van den schipper en 24 wegens verstrijken van den termijn, waarvoor een vroegere zeebrief was uitgereikt.

Tevens werden verleend 10 permitten om voor eene reis als schipper te varen, 36 om op de kusten des eilands te varen, en 450 andere permitten van onderscheiden aard.

Op Bonaire werden in 1868 11 zeebrieven afgegeven, te weten: 2 aan aldaar nieuw gebouwde vaartuigen, 2 wegens verstrijken van den termijn van duur, 1 wegens verandering van eigenaar en 6 wegens het aannemen van de Nederlandsche vlag.

Op Aruba werden zeebrieven afgegeven aan 11 vaartuigen: 6 wegens verstrijken van den termijn en 5 wegens het aannemen van de Nederlandsche vlag.

Op St. Eustatius 2, wegens verstrijken van den termijn van duur.

Op Saba 5, alle wegens het verstrijken van den termijn van duur.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) 3, wegens verstrijken van den termijn van duur, alsmede 1 kustvaarderspas.

X. Andere takken van nijverheid.

De visscherij en de kalkbranding van de ingezetenen van Bonaire was gedurende 1868 eenigzins gedrukt, door de geringe prijzen der kalk op Curaçao. Nogtans verschaften deze bedrijven, gelijk in hoofdstuk B gezegd, aan een groot deel der bevolking een middel van bestaan.

Door eenige ingezetenen van Aruba is aanzoek gedaan tot oprigting eener naamlooze maatschappij voor parelvisscherij op de kusten van het eiland en verder, waarop door het bestuur gunstig is beschikt

's Gravenhage, den 20sten September 1869.

De Minister van Kolonien,

DE WAAL.

INHOUD.

BIJLAGEN.

ZITTING 1869 — 1870. — **26.**

Koloniaal verslag.

CURAÇAO.

BIJLAGE A.

N°. 24.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN,

VOOR DE

KOLONIE CURAÇAO,

OVER HET DIENSTJAAR 1869.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	GERAAMD BEDRAG.
Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard	f 340 136,33
Verkoop van zout	37 500,00
Bijdrage uit 's Rijks schatkist tot aanvulling der koloniale middelen	129 399,98[5]
	f 507 036,31[5]

Hoofdstuk.	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BEDRAG.
I.	Gewestelijk bestuur	f 82 322,00
II.	Justitie en politie	112 659,75
III.	Geldelijk beheer	30 565,00
IV.	Eeredienst en onderwijs	59 722,00
V.	Plaatselijke kosten	87 084,15
VI.	Landsgebouwen en eigendommen	31 310,00
VII.	Zoutwinning	22 214,00
VIII.	Pensioenen, wachtgelden en onderstanden	51 159,41^{5}
IX.	Onvoorziene uitgaven	30 000,00
		f 507,036,31^{5}

STAAT

AANTOONENDE

HET GETAL VAARTUIGEN EN DERZELVER TONNENMAAT,

WELKE

GEDURENDE HET JAAR 1868 IN DE HAVENS VAN

CURAÇAO

ZIJN BINNEN GEVALLEN.

OPGEMAAKT NAAR DE STATEN VAN IN- EN DOORVOER.

	Uit Europesche havens.										Uit Noord-Amerikaansche havens.						Uit havens van Zuid-Ameri-							
																	Venezuelaansche.							
	Amsterdam.		Delfshaven.		Liverpool.		Hamburg.		Marseille.		New-York.		Bangor en Baltimore.		Boston, New-Orleans en Wilmington.		La Guaira, Barcelona en andere.		Po. Cavello en andere.		Coro, Cumarebo en andere.		Maracaïbo, Indiaansche kust en andere.	
Nederlandsche	10	1611	1	143	4	775	1	209	»	»	11	1982	»	»	»	»	26	1035	33	805	67	2227	85	5553
Engelsche	»	»	»	»	16	9138	»	»	»	»	2	292	2	241	5	702	»	»	5	1090	»	»	»	»
Fransche	»	»	»	»	»	»	»	»	1	191	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Noord-Duitsche	»	»	»	»	3	332	4	655	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sleeswijk-Holsteinsche	»	»	»	»	1	93	1	142	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pruissische	»	»	»	»	2	334	2	161	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Oldenburger	»	»	»	»	1	223	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Deensche	»	»	»	»	1	133	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Spaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	59	»	»	»	»
Amerikaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	400	4	717	2	372	»	»	»	»	»	»	»	»
Haïtiaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Dominicaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Venezuelaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Columbiaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	35	969	109	1960	50	916	7	528
	10	1611	1	143	28	11028	8	1167	1	191	16	2674	6	958	7	1074	61	2004	148	3914	117	3143	92	6081
	48 vaartuigen. 14140 tonnen.										29 vaartuigen. 4706 tonnen.						418 vaartuigen. 15142 tonnen.							
																	479 vaartuigen,							

Vaartuigen welke voor doorvoer hebben ingeklaard . . . .

Vaartuigen binnen de 3 etmalen met hunne ladingen vertrokken . . . .

In 1868 kwamen er 63 vaartuigen meer dan in 1867 binnen; daarentegen bedroeg de tonnenmaat

... en andere.	RI- KAANSCHE STATEN.						UIT WEST-INDISCHE KOLONIALE HAVENS.																					
							Nederlandsche.																				TOTAAL.	
	Nieuw-Granada.		Vera-Cruz.		Haïti en St. Domingo.		Suriname.		St. Martin, St. Eustatius en Saba.		Bonaire.		Aruba.		Engelsche.		Fransche.		Spaansche.		Deensche.		Van Zee.					
553	13	722	2	128	30	882	1	66	8	399	180	2502	56	775	4	320	1	73	16	998	19	1155	7	143	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	394	»	»	»	»	5	1185	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	100	»	»	1	179	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	150	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	4	260	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	256	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	7	955	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	203	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	3	210	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	3	130	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
»	»	»	»	»	»	177	»	»	»	»	26	475	10	72	»	»	»	»	»	»	2	111	6	79	»	»		
28	2	63	»	»	4	»	»	»	»	»	»	»	1	41	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
81	15	785	2	128	44	1659	1	66	8	399	206	2977	67	888	7	714	3	173	23	1953	31	3239	13	222	915	47191		
							282 vaartuigen. 4330 tonnen.																					
n,	17714 tonnen.						346 vaartuigen, 10409 tonnen.																13	222	915	47191		

. 82, met 15259 tonnen.

. 1, » 44 tonnen.

at in 1868 10437 tonnen minder dan in 1867.

Totaal in 1867	852	57628

Koloniaal verslag.

CURAÇAO.

BIJLAGE **C**.

N°. 26.

STAAT

VAN

INVOER OP CURAÇAO

GEDURENDE HET JAAR 1868.

Ossenhuiden.	3926
Pakken à 50 geitenvellen.	3976
Vaten en zakken koffij.	9465
Zakken caçao.	174
Ceroenen indigo.	31
Okshoofden, pakken, vaten, vaatjes enz. tabak.	4625
Okshoofden, vaten, pakken, kistjes enz. suiker.	9796
Okshoofden, pijpen, vaten rhum.	969
Tonnen verwhout.	4695
Kisten, balen, pakken enz. stukgoederen.	163
Kisten, balen, pakken, vaten enz. koopmanschappen.	313 373
Vaten, kisten, kistjes, vaatjes, stukken drooge provisien.	14 031
Idem natte provisien.	11 998
Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen jenever, brandewijn enz.	9373
Okshoofden, pijpen, vaten, kisten wijn in soorten.	3388
Blokken, stukken mahonij en ander hard hout.	2519
Balen, vaten, pakken enz. (inhoud onbekend).	27

Mille voeten timmerhout.	Stuks scheepstimmerhout.	Stuks scheepsrondhout.	Stuks sparren.	Vaten pek, teer, harpuis enz	Schepels maïs.	Okshoofden, vaten meel in soorten.	Kisten, kistjes, stukken kaas.	Pond staaf-, band- en bladijzer.	Pond staaf-, band- en bladkoper.	Pakken hoedenstroo.	Vaatjes buskruid.	Vaten, balen, zakken katoen.	Balen, vaten, zakken wol.	Vaten zout.	Tonnen watapanapeul.	Tonnen ijs.	Vaten, kistjes sigaren.
435	325	147	378	82	28 089	17 094	7437	1416	60	5037	5828	77	2587	512	520	200	1337

STAAT

VAN

DOORVOER OP CURAÇAO

GEDURENDE HET JAAR 1868.

Ossenhuiden.	Pakken à 50 geitenvellen.	Vaten en zakken koffij.	Zakken cacao.	Ceroenen indigo.	Okshoofden, pakken, vaten, vaatjes enz. tabak.	Okshoofden, vaten, pakken, kistjes enz. suiker.	Okshoofden, pijpen, vaten rhum.	Tonnen verwhout.	Kisten, balen, pakken enz. stukgoederen.	Vaten, balen, pakken enz. koopmanschappen.	Vaten, kisten, kistjes, vaatjes, stukken drooge provisien.	Idem natte provisien.	Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejeanen brandewijn enz.	Okshoofden, pijpen, vaten, kisten wijn in soorten.	Blokken, stukken mahonij en ander hard hout.	Balen, vaten, pakken enz. (inhoud onbekend).	Mille voeten timmerhout.
553	926	25	1053	»	»	16	8	663	»	39 018	»	516	166	»	»	»	1

Mille voeten timmerhout.	1
Stuks scheepstimmerhout.	»
Stuks scheepsrondhout.	»
Stuks sparren.	»
Vaten pek, teer, harpuis enz.	»
Schepels maïs.	2232
Okshoofden, vaten meel in soorten.	2256
Kisten, kistjes, stukken kaas.	»
Pond staaf-, band- en bladijzer.	»
Pond staaf-, band- en bladkoper.	»
Pakken hoedenstroo.	940
Vaatjes buskruid.	334
Vaten, balen, zakken katoen.	»
Balen, vaten, zakken wol.	»
Vaten zout.	»
Tonnen watapanapeul.	30
Tonnen ijs.	»
Vaten, kistjes sigaren.	»

Koloniaal verslag.

KUST VAN GUINEA.

N°. 28.

Omtrent de politieke verwikkelingen, die aan dit gedeelte van het Nederlandsch gebied sedert eenigen tijd meer dan de gewone mate van openbare belangstelling verschaften, kan het bij het vorige verslag gegeven overzigt aldus worden voortgezet.

In het laatst van October 1868 kwam de Gouverneur-Generaal der Britsche bezittingen ter Westkust van Afrika met den Nederlandschen Gouverneur in overleg treden nopens de middelen om den vrede tusschen de Fantijnen en Elminezen te herstellen.

Het gevolg was eene regtstreeksche aanraking tusschen dien Britschen gezaghebber en de negerregering van Elmina. In een op den 6den November met haar gehouden vergadering trachtte hij het denkbeeld ingang te doen vinden van een of- en defensief verbond tusschen Elminezen en Fantijnen tegen de Ashantijnen; doch de Elminezen waren daartoe niet te bewegen. Zij beriepen zich met kracht op hunne oude vriendschapsbetrekkingen met Ashantijn.

Het afspringen van de voorgestelde schikking was oorzaak dat de vijandige handelingen der Fantijnen voortduurden. Den Elminezen werd de toegang tot hunne akkers in de bosschen afgesneden. De bevolking van Commendah bestookte de Elminesche visschers aan de zeezijde.

Intusschen was Zijner Majesteits stoomschip *de Amstel* genoodzaakt den 27sten September 1868 naar Nederland terug te keeren, vermits de aanwezige voorraad victualie, na aftrek van twee maanden behoefte voor de terugreis, slechts voor zeer korten tijd zou strekken, en de kommmandant zich niet verantwoord achtte, om door een eenigzins verlengd verblijf ter Kuste, in het midden van den winter op de Hollandsche kusten aan te komen.

De Nederlandsche Gouverneur, overtuigd dat beide partijen, Fantijnen zoowel als Elminezen, den vrede wenschten en deze dan ook allengs van zelf zou tot stand komen, bepaalde zijne maatregelen in dien geest. Om zooveel doenlijk in de behoefte aan levensbenoodigdheden uit de bosschen te voorzien, liet hij de Elminesche bezetting wekelijks eene militaire wandeling derwaarts maken, waar zich dan de bevolking van Elmina bijvoegde, die onder deze bedekking de bosschen durfde bezoeken. Zoodanige wandeling op 30 December 1868 werd echter eenigzins te ver uitgestrekt; men stootte op de Fantijnsche posten; er hadden vijandelijkheden plaats; een inlandsche sergeant van de bezetting verloor hierbij het leven.

Omstreeks denzelfden tijd werd eene boot, met witte vlag naar Commendah gezonden tot overbrenging van eenen brief in verzoenenden geest, met geweerschoten begroet.

Een en ander bragt de Elminezen, wier politieke gesteldheid destijds den Gouverneur rustig voorkwam, tot groote opgewondenheid. In Januarij 1869 werd de Koning van Elmina, als niet genoeg vertrouwd in de bestaande omstandigheden, door de bevolking tijdelijk van zijne waardigheid ontzet, en door een op hem volgend negerhoofd vervangen. Daarna verlangde zij in zeer onstuimige vergaderingen binnen het kasteel, eerst dat de Gouverneur zelf, eindelijk dat eene commissie naar Nederland vertrok om den staat van zaken in alle bijzonderheden aan het Opperbestuur bloot te leggen. De Gouverneur, den Kolonialen Raad gehoord, gaf aan dit laatste toe.

De Commissie, bestaande uit den kapitein, militairen kommandant L. H. Meijer, daartoe door den Gouverneur aangewezen, en van wege de bevolking, uit den Elmineschen burger G. E. Eminsang, koopman en logementhouder te Elmina, vertrok den 7den Februarij en kwam den 5den Maart alhier aan. Zij werd eenige dagen later bij den Minister van Kolonien toegelaten. De afgevaardigde Eminsang was overbrenger van een aan den Koning gerigt request van de ingezetenen van Elmina, waarbij deze aandrongen op hulp, ten einde uit hunnen kommervollen toestand te geraken.

De Regering, die intusschen nog in het vorige jaar gezorgd had voor het weder vertrekken van Zijner Majesteits stoomschip *de Amstel* naar Guinea (dit schip bereikte Elmina den 28sten Februarij 1869), nam de volgende maatregelen.

Bij besluit van 20 Maart werd, met eervolle ontheffing van den kolonel Boers, tot Gouverneur der Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea benoemd de oud-Gouverneur C. J. M. Nagtglas, die, èn door zijn veeljarig verblijf ter Kuste, èn ten gevolge van zijn aandeel in de onderhandelingen wegens het op 3 Maart 1867 met Groot-Britannie gesloten tractaat, de man scheen om de gerezen moeijelijkheden uit den weg te ruimen. Hij verkreeg tevens, bepaaldelijk met het oog op de naburige vertegenwoordigers van andere Europesche Mogendheden ter Kuste, den titel van Commissaris der Nederlandsche Regering.

Terstond werd, onaangezien de hooge kosten, gezorgd voor den aankoop en verzending naar Elmina van eene groote hoeveelheid maïs (hoofdvoedsel der bevolking) benevens andere provisien, geweren en kruid.

Onder dagteekening van 11 April 1869 werd aan den afgevaardigde Eminsang, eene voor de Elminesche ingezetenen bestemde welwillende beschikking, van wege den Koning, op haar voormeld request uitgereikt. De Commissie vertrok spoedig daarop. En met dezelfde gelegenheid de benoemde Gouverneur-Commissaris.

De laatste bezocht in het begin van Mei te Sierra Leona den Gouverneur-Generaal der Engelsche bezittingen, bij wien hij drie dagen vertoefde. Vele besprekingen hadden gedurende dat verblijf tusschen de beide gezaghebbers plaats. Een open brief van den Britschen Gouverneur-Generaal aan den administrateur te Cape Coast strekte om diens medewerking aan den Gouverneur Nagtglas te verzekeren. In dien brief komt onder andere voor:

»I have had a frank and unreserved conference with His Excellency, (Gouverneur Nagtglas) and I entertain little doubt that his intimate knowledge of the character and position of the people he is sent to govern and the reasonable and just views he holds respecting them, will be the means of bringing about the peace which is so much to be desired.

»You may properly inform the chiefs of Cape Coast, that to them especially I look for a respectful and cordial welcome to colonel Nagtglas, who goes among them in the character of a friend and peacemaker. I only await to see an honourable and sincere peace established, before I undertake measures calculated to promote the prosperity and happiness of the whole of the natives under our protectorate, the first condition of which must be peace with the Elminas and the Dutch Government.

»You will best promote this all important object, by a frank and loyal coöperation with colonel Nagtglas."

Den 15den Mei het bestuur aanvaard hebbende, berigtte de Gouverneur Nagtglas, dat bevolking en neger-regering vertrouwen hadden doen blijken. Zonder vertraging besloot men handelend op te treden.

Een zeer betreurenswaardig ongeval evenwel verlamde al dadelijk de eerste stappen. Om de bevolking van Commendah het bestoken der kanoes, die graan van de bovenkust naar Elmina vervoerden, te beletten, werd *de Amstel* voor Commendah gestationeerd. Aldaar den 26sten Mei

aangekomen, verzochten twee officieren van dien boden met eene sloep zekere rivier ten westen van Commendah te verkennen. De sloep sloeg in de branding om. Een der officieren en vijf manschappen schijnen bij die gelegenheid in de golven te zijn omgekomen. De andere officier en drie man werden door de negers gevangen genomen, terwijl een matroos, die zich trachtte te verzetten tegen zijne gevangenneming, gedood werd.

De *Amstel* was wegens te verren afstand niet in staat hulp te bieden, terwijl elke vijandelijkheid overigens in het belang van het leven der gevangenen onraadzaam zou zijn geweest.

Op het vernemen van dit ongeval riep de Gouverneur de bemiddeling van den Engelschen waarnemenden administrator te Cape Coast in, om de loslating der gevangenen, die zeker naar de hoofdplaats der Fantijnen zouden worden overgebragt, te verkrijgen. Het gelukte niet dan na langdurige onderhandelingen tegen een losgeld van 300 oncen goud (f 12 000). Den 22sten Junij werden zij te Cape Coast aan den administrator uitgeleverd, die hen tot aan hun vertrek naar boord op voortreffelijke wijze in het gouvernementshuis verpleegde. Volgens hunne verklaringen waren hun door de Fantijnsche negers grove mishandelingen aangedaan. Het gebeurde heeft de Regering hier te lande genoopt tot het zenden van Zijner Majesteits stoomschip *Vice-Admiraal Koopman* naar Guinea. Het vertrok in Augustus. (Gelijk van zelf spreekt is tevens het getal officieren en manschappen van *de Amstel* aangevuld.) Opmerkelijk bij de vermelde gebeurtenissen was het feit, dat bijna te zelfder tijd (begin van Junij), ten gevolge der vertoogen van den Gouverneur NAGTGLAS bij den Britschen Gouverneur-Generaal, de uitlevering geschiedde der vier Elmineesche afgevaardigden, wier wederregtelijke gevangenhouding in den aanvang van het vorige jaar door de Fantijnen sedert zooveel bijdroeg tot de verbittering der Elminezen.

In dezelfde maand begaf zich de Gouverneur herhaaldelijk met *de Amstel* naar Cape Coast. De ontvangst, die hem daar te beurt viel, was ook van de zijde der negerbevolking zeer heusch, daar hare Regering hem in staatsie een bezoek bragt. Er konden echter vooreerst, wegens inlandsche festiviteiten aldaar, geene zaken worden afgedaan.

Het schip met de van hier gezonden maïs en andere benoodigdheden was den 26sten Junij te Elmina aangekomen. De behoefte had een hoogen graad bereikt.

Ook in sommige der overige afdeelingen werd gedurende het tijdsverloop sedert het vorige verslag nu en dan de rust verstoord. In Apollonia heerschte eene groote spanning tusschen de beide koningen aldaar, namelijk dien van Behieu, de hoofdplaats, en dien van Attabo, een onderdeel des rijks.

Eerstgemelde gaf alle blijken van gehechtheid aan het Nederlandsche Gouvernement, terwijl de andere, AFFOO genaamd, zich afkeerig daarvan betoonde, en jegens den eerste reeds gedurende lang vijandig gezind was.

In Maart 1869 liet hij tot twee malen toe de Nederlandsche vlag aan den ambtenaar, belast met het bestuur aldaar, door eenen boodschapper terugzenden, en na herhaalde weigering om de vlag aan te nemen, werd den genoemden ambtenaar onder bedreigingen aangezegd, dat hij zich binnen vier en twintig uren had te verwijderen.

Vermits deze vernomen had dat een grootvaandrig van Wassa met 400 volgelingen en zeer vele Fantijnen te Attabo aanwezig was, verzocht hij versterking uit Elmina.

Daarop werd het stoomschip *de Amstel* met 50 man van de vaste bezetting derwaarts gezonden, met last, zoo mogelijk, koning AFFOO gevangen te nemen.

Den ambtenaar, belast met het bestuur in Axim, werd opgedragen met de bevolking van die afdeeling tot dat doel mede te werken.

De ingestelde pogingen bleven evenwel vruchteloos.

Een vijftal vijandige boschkrommen werden bij die gelegenheid verbrand, hetwelk het gunstig gevolg heeft gehad, dat de overigen de Engelsche vlag, die zij steeds hadden behouden, tegen eene Nederlandsche zijn komen verwisselen.

Volgens geruchten zou Koning AFFOO, die alzoo veel van zijnen aanhang verloren heeft, naar Wassa gegaan zijn en eenige zijner volgelingen naar de Fantijnen hebben gezonden om ondersteuning te vragen, welke echter geweigerd zou zijn.

Door eenigen der bevolking van Wassa is een aanval op een krom in het district Chawa gedaan, waarbij van beide zijden eenige negers sneuvelden en meerdere gewond werden.

De bevolking van Chawa wilde daarop een inval in het Wassasche Rijk doen, waarvan zij gelukkig, op raad van den Gouverneur BOERS, afzag. Voor de bewaking van hunne grenzen erlangden zij het noodige kruid en lood.

In Junij jl. kwam het berigt te Elmina dat de inwoners van Bossua en Dixcove slaags waren.

De Gouverneur vertrok aan boord van *de Amstel* derwaarts, vergezeld van den militairen kommandant, twee ambtenaren en zestig soldaten. Bij het aan den wal komen van den Gouverneur op 18 Junij kwam eene menigte negers uit Dixcove aan het strand en begon op de sloep te vuren, zoodat zij genoodzaakt was weder zee te kiezen. Hierop in geenen deele verdacht, kon men in het fort de landing niet terstond dekken. Onmiddellijk na het keeren van de sloep werd echter door eenige kanonschoten van het fort de bevolking verjaagd, terwijl overigens eenige granaat- en kogelschoten van *de Amstel* de negers in het bosch terughielden.

Na den militairen kommandant tijdelijk het bevel over Dixcove te hebben opgedragen, en van de vereischte instructien te hebben voorzien, keerde de Gouverneur den volgenden dag naar Elmina terug.

Volgens berigten, gedagteekend 7 Julij, bevond hij zich weder te Dixcove, waar zijne tegenwoordigheid noodzakelijk was geworden, maar zou de zaak binnen kort naar zijn verlangen geregeld zijn.

Een later afgezonden brief, die ondersteld wordt op het gebeurde bij Dixcove betrekking te hebben, is, door eene vergissing van den bezorger aan de mailboot, nog niet bij het Departement van Kolonien ontvangen.

Volgens de laatste rapporten (17 Augustus) waren de te Elmina ontvangen berigten van de bovenkust niet ongunstig, terwijl in Wassa eenige toenadering tot het Nederlandsche Gouvernement bespeurd werd.

Van het Ashantijnsche leger werd telkens vernomen, dat het in aantogt was, doch tot dusver bespeurde men daarvan niets.

Wat den toestand onzer strijdkrachten betreft, de Gouverneur NAGTGLAS volhardde tot dusver bij de verzekering dat geene Nederlandsche troepen noodig waren. Hij had zelfs de buitengewone aanvulling der inlandsche vaste bezetting, waartoe in 1868 magtiging was verleend, doen staken. Luidens het verslag van den vorigen Gouverneur over 1868 verkeerden de forten in voldoenden staat. Een gebrek in de werken te Elmina werd in 1869 verholpen.

Den 7den Augustus was te Elmina aangekomen de Fransche kanonneerboot *le Comète*, naar aanleiding van geruchten omtrent onzen neteligen toestand door den kommandant der Fransche zeemagt aan de Westkust van Afrika gezonden om des noods hulp te bieden. De Gouverneur had voor dit zeer op prijs gesteld welwillend aanbod bedankt.

Uit het voormeld verslag over 1868 is nog het volgende te vermelden, met bijvoeging van latere bijzonderheden over de behandelde onderwerpen.

Het aantal manschappen der vaste bezetting bedroeg op ultimo December 1868 196, waarvan 36 onderofficieren en soldaten op de forten in de afdeelingen waren gedetacheerd, alwaar zij voornamelijk als politie-agenten dienst deden.

In 1868 werden in het geheel 78 personen voor de militaire dienst in Nederlandsch Indie aangeworven. Een vijftigtal werd naar deszelfs bestemming overgevoerd. Den 7den Mei jl. waren er weder 53 aanwezig.

De regtbank te St. George d'Elmina hield 26 zittingen en deed 34 zaken af.

Door het lid der regtbank belast met de regeling van kleine geschillen te Elmina en door de bestuurders in de verschillende afdeelingen werden 603 strafzaken en burgerlijke zaken afgedaan.

De hierbij onder lit. A gevoegde staat geeft een overzigt van de verschillende gewezen vonnissen en van den aard der misdaden, wanbedrijven en overtredingen.

Volgens den hierbij gevoegden staat lit. B werden 170 personen gevangen gehouden en 211 wegens schulden gegijzeld.

De godsdienstige voorlezingen op Zon- en feestdagen hadden binnen het hoofdkasteel en in de kerk, zooveel de omstandigheden het toelieten, geregeld plaats. Sedert is in de bestaande vacature van predikant voorzien door de benoeming van eenen hulpprediker.

Aan 164 leerlingen werd te Elmina in 1868 onderwijs gegeven, en het jaarlijksch examen, dat in tegenwoordigheid der verschillende Europesche en inlandsche autoriteiten plaats had, bewees dat onderscheidene leerlingen met vrucht de school bezochten; 36 meisjes genoten onderwijs in vrouwelijke handwerken.

De onrustige toestand, waarin de Kust van Guinea verkeert, werkt zeer nadeelig op den handel terug. Toch bedroegen de geheven inkomende regten in 1868 f 25 000, in 1869 tot ultimo Julij f 11 000.

In 1868 ankerden 61 schepen, metende te zamen 16 253 tonnen.

Onder de schepen, hierboven bedoeld, bevonden zich 11 oorlogsschepen.

De natie waartoe de schepen behooren en de tonnemaat is in den hierbij onder lit. C gevoegden staat opgegeven.

Onder lit. D wordt hierbij overgelegd de raming van ontvangsten en uitgaven over 1869.

's Gravenhage, den 20sten September 1869.

De Minister van Kolonien,

DE WAAL.

OVERZIGT DER HANDELINGEN,

BETREKKING HEBBENDE TOT

VONNISSEN

GEWEZEN TER

KUSTE VAN GUINEA,

gedurende 1868.

PLAATS WAAR HET VONNIS GEWEZEN IS.	CRIMINELE ZAKEN.			BEHANDELDE CORRECTIONELE ZAKEN.				BURGERLIJKE ZAKEN.	
	Moord en doodslag.	Diefstal.	Misdrijven onder de vorige niet begrepen.	Eenvoudige diefstal.	Beleediging.	Vechterijen.	Misdrijven onder de vorige niet begrepen.	Schuldvordering.	Andere niet genoemde zaken.
St. George d'Elmina	2	1	3	3	1	4	12	150	28
Apollonia	»	»	»	»	»	»	1	2	»
Axim	»	»	»	1	»	1	2	52	»
Dixcove	»	»	»	3	»	2	1	111	12
Boutry	»	»	»	6	3	»	7	120	»
Saccondee	»	»	»	1	1	»	4	144	6
Chama	»	»	»	2	3	2	2	13	2

…E …noemde zaken.	Aantal der gewezen vonnissen. Van veroordeeling.	Van vrijspraak.	Totaal der gewezen vonnissen.	Correctionele zaken. Gevangenisstraf van 10 tot 3 jaren.	Idem van 3 tot 1 jaar.	Idem van 1 tot $^1/_2$ jaar.	Daar beneden.	Burgerlijke zaken. Getal vonnissen tot toewijzing van den ingestelden eisch.	afwijzing	Getal burgerlijke zaken, waarvan gedurende de regterlijke behandeling de vervolging door partijen is gestaakt.	*Aanmerkingen.*
28	167	9	176	1	4	1	20	136	14	»	De onder » Burgerlijke zaken" onder kolom: » andere niet genoemde zaken" voorkomende 28, zijn beschikkingen van de Regtbank in boedels enz.
»	3	»	3	»	»	»	1	2	»	»	
»	56	»	56	»	»	»	4	52	»	»	
12	128	1	129	»	»	»	6	122	1	»	
»	136	»	136	»	»	»	16	120	»	»	
6	152	4	156	»	»	»	6	145	5	»	
2	22	2	24	»	»	»	9	14	1	»	

STAAT

VAN HET

GEVANGENISWEZEN

TER

KUSTE VAN GUINEA,

over het jaar 1868.

GEVANGENIS TE	Getal gevangenen per jaar.	Gevangenen.		Preventive gevangenen.	Gegijzelden wegens schulden.	Bedrag der schuld.		Gevangenen	
		Mannen.	Vrouwen.			Hoogste.	Laagste.	Misdaden.	Wanbedrijven.
Elmina	117	111	6	35	45	f 1388,85	f 2,50	17	11
Apollonia	3	3	»	1	2	581,87^{5}	22,50	»	1
Axim	4	4	»	3	18	1000,00	16,25	»	1
Dixcove	19	19	»	13	44	1750,00	10,00	»	5
Boutry	11	9	2	4	51	2160,00	10,00	»	2
Saccondee	7	7	»	1	39	237,50	6,25	»	2
Chama	9	9	»	1	2	100,00	70,40	»	2

…gener	wegens:	Getal der			Gevangenen veroordeeld voor de		Getal der ontvlugte gevangenen.	Getal der gevangenen op ultimo December 1869.	AANMERKINGEN.
		ontslagen wegens							
Wanbedrijven.	Politie-overtredingen.	Geëindigden straftijd.	Bekomen vermindering van straf.	Overleden.	1ste maal.	2de maal.			
11	54	74	2	3	79	3	5	33	
1	1	1	»	»	2	»	»	2	
1	3	3	»	»	4	»	1	»	
5	1	6	»	»	6	»	4	9	
2	5	»	»	»	4	3	7	4	
2	4	6	»	»	»	»	1	»	
2	6	7	»	»	8	»	2	»	

Koloniaal verslag.

KUST VAN GUINEA.

BIJLAGE **C.**

N°. 31.

LIJST der schepen, welke gedurende 1868 geankerd zijn geweest in de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea.

NATIEN TOT WELKE DE SCHEPEN BEHOOREN.	Getal aangekomen schepen.	Gezamenlijke tonnenmaat.	Bemanning.	
Nederland	12	2 599	404	Hieronder komen voor de oorlogschepen *het Metalen Kruis* en *de Amstel.* Van beide bodems is de tonnenmaat niet opgegeven.
Amerika	12	3 616	276	Hieronder komt voor het oorlogschip *Swatara.*
Engeland.	25	7 572	512	Hieronder komen voor de oorlogschepen *Corra Linn*, *Oberon*, *Lee* en *Pandora.*
Portugal	5	1 159	57	
Frankrijk	6	1170	631	Hieronder komen voor de oorlogschepen *Cher*, *Africain*, *Adonis* en *Bellone.* Van de drie laatstgenoemde bodems is de tonnenmaat niet opgegeven.
Brazilie	1	137	9	
	61	16 253	1 889	

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN

TER

KUSTE VAN GUINEA,

OVER 1869.

ONTVANGSTEN.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	GERAAMD BEDRAG.
Inkomende regten	f 18 000
Boeten	2 000,00
Sommatiegelden	1 375,00
Drinkwater	700,00
Postwezen	250,00
Ontvangsten van particulieren, wegens verrigte werkzaamheden op het gouvernementsbureau te St. George d'Elmina	700,00
Diverse ontvangsten	900,00
Toevallige baten	75,00
	f 24 000,00
Subsidie tot dekking van het tekort tusschen de ontvangsten en uitgaven (1)	159 000,00
	f 183 000,00

(1) Bij de wet van 15 Julij 1869 (*Staatsblad* n°. 138), tot verhooging van het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1869, is het subsidie nader vastgesteld op f 284 000. In verband daarmede zal de begrooting van de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea alsnog behooren te worden gewijzigd.

UITGAVEN.

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BEDRAG.
I	Kosten van het algemeen bestuur	f 51 825,00
II	Kosten van justitie en politie.	3 110,00
III	Kosten van de eeredienst en het onderwijs	7 200,00
IV	Kosten van de geneeskundige dienst	7 970,00
V	Militaire kosten.	40 122,00
VI	Kosten van het bouwdepartement	14 570,00
VII	Uitgaven van verschillenden aard	3 997,36
VIII	Pensioenen, gagementen, wachtgelden en onderstanden	29 544,86
IX	Onvoorziene uitgaven.	24 660,78
		f 183 000,00